

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin
Studijní obor: Historie/České dějiny**

**Disertační práce
Mgr. Vlastimil Ondrák**

***Soud krví a železem*
Ukrajinský integrální nacionalismus,
„banderovci“ a jejich místo
v evropských dějinách**

Ukrainian Integral Nationalism, „Banderites“ and Their
Place in the History of Europe

**Praha 2023
Školitel: prof. PhDr. Jan Rychlík DrSc.**

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 21. listopadu 2022

Mgr. Vlastimil Ondrák

Věnování

Tato práce plná vyprávění o krvi, násilí, fanatismu, hrdinství a nenávisti je věnována všemu ukrajinskému lidu, který i v 21. století musí pozvednout zbraň, trpět a krvácet jako žádný jiný v Evropě, jen aby uhájil svou nezávislost a právo na existenci před zvůli agresora.

Poděkování

Děkuji mému školiteli prof. PhDr. Janu Rychlíkovi DrSc. za odborné vedení mého výzkumu a všestrannou pomoc a čas, které mi vždy ochotně poskytoval.

Děkuji všem kolegům archivářům v českých, slovenských a polských archivech, zejména z Archivu bezpečnostních složek, bez jejichž součinnosti a odbornosti by vznik této práce nebyl myslitelný.

Děkuji všem kolegům historikům a jiným odborníkům za zpřístupňování zdrojů, podnětné rady a slova povzbuzení, jakož i cenné kritiky.

Děkuji manželce Júlii a jejím rodičům Róbertovi a Melindě, kteří mne vždy podporovali v časech dobrých i zlých.

Děkuji rodičům Vlastimilovi a Janě i dalším příbuzným za trpělivost, pochopení a podporu, jaké mi po celou dobu výzkumu poskytovali.

Abstrakt

Disertační práce představuje problematiku ukrajinského (integrálního) nacionalismu a aktivit Organizace ukrajinských nacionalistů a Ukrajinské povstalecké armády (tzv. „banderovci“) s důrazem na dění v Československu, dle starší literatury a dobové publicistické produkce značně násilné a dodnes využívané v pokusech o diskreditaci ukrajinského vládního režimu i ukrajinské státnosti jako takové. Jednotlivé kapitoly chronologicky sledují témata vzniku a vývoje ukrajinského nacionalismu, jeho formativní období, ideologickou náplň, činnost struktur v Československu i zahraničí v letech 1918 až 1960 a v neposlední řadě analyzuje mylná či zavádějící tvrzení, jež problematiku ukrajinského nacionalismu a jeho struktur provází. Hlavní otázku, na níž se práce pokouší dát odpověď, lze formulovat v duchu: Kdo to byli a čím se do dějin zapsali „banderovci“?

Práce primárně vychází z archivního výzkumu provedeného v archivech v České republice, v Polsku a na Slovensku. Dále z dostupné literatury provenience ukrajinských nacionalistů a odborné literatury, zejména v polském, ukrajinském a anglickém jazyce.

Výzkum dospěl k závěru, že problematika násilných aktivit ukrajinského podzemí v Československu i zahraničí je neúměrně exagrována, navíc především strukturami hlásajícími svou kontinuitu s těmi, které se samy dopustily rozsáhlejších zločinů a svými metodami ukrajinské podzemí nejednou inspirovaly a proti kterému ono bojovalo. Doložené aktivity ukrajinských nacionalistů v Československu obecně neměly primárně násilný charakter, reakce státu na ně byla většinou neadekvátní a přijatá opatření ve výsledku uškodila oběma stranám.

Klíčová slova

Organizace ukrajinských nacionalistů; Ukrajinská povstalecká armáda; ukrajinský nacionalismus; „Banderovci“; Československá armáda; Sbor národní bezpečnosti; Československo 1945–1948; Polsko; Ukrajina; Sovětský svaz

Abstract

The thesis presents the problematic of the Ukrainian (integral) nationalism and the activities of the Organisation of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army (so called „Banderites“), especially the topic of their activities in Czechoslovakia, according to the pre 1989 authors and publicistic scene predominantly violent and nowadays exploited in attempts to discredit the contemporal Ukrainian regime. Chapters follow in chronological order and analyse the problematics of the birth and evolution of Ukrainian nationalism, its formative period, ideological background, activities of the nationalists in Czechoslovakia and abroad in 1918 to 1960 and the propaganda and myths that surround the topic from its inception. The essential research task can be formulated as: Who were the so called „Banderites“ and what was their history?

The thesis is primarily based on archival research in the Czech Republic, Poland and Slovakia. Secondarily on the literature written by the Ukrainian nationalists and scientific literature, predominantly Polish, Ukrainian and English.

The research has come to the conclusion that the problematic of violent activities of the Ukrainian underground structures both in Czechoslovakia and abroad is exaggerated, on top of that by structures that declare their continuity to those that themselves committed mass crimes on much higher scale and their methods often inspired those applied by the Ukrainian underground. Documented activities of the Ukrainian nationalists in Czechoslovakia were not predominantly violent in their nature, the counteractions of the state were inadequate and in the end harmed both sides.

Keywords

Organisation of Ukrainian Nationalists; Ukrainian Insurgent Army; Ukrainian Nationalism; „Banderites“; Czechoslovak Army; National Security Corps (SNB); Czechoslovakia 1945–1948; Poland; Ukraine; USSR

Obsah

Obsah.....	7
Seznam zkratk.....	10
Lingvistická poznámka.....	14
Úvod.....	16
1 Ve stínu druhých. Ukrajinská otázka do roku 1939.....	28
1.1 V područí dvou impérií. Ukrajinci v Habsburské monarchii a Ruské říši.....	30
1.2 Válka, jež měla být poslední.....	37
1.2.1 Vyhnanci ve vlastní zemi. Ukrajinci v první světové válce.....	38
1.2.2 Bratr bratru vrahem. Poláci v první světové válce.....	47
1.3 <i>Quo vadis, natio?</i> Ukrajinci mezi dvěma světovými válkami.....	52
1.3.1 Válka není. Všude mír? Státoprávní aspirace Ukrajinců a Poláků 1918 až 1921.....	52
1.3.2 Nechtěný národ. Ukrajinská minorita v druhé Polské republice.....	65
1.3.3 Vzestup a pád. Od korenizace k buržoaznímu nacionalismu a holodomoru v USSR.....	86
1.3.4 Rusíni, Rusové či Ukrajinci? Podkarpatská Rus jako součást Československa.....	106
1.3.5 Přítel, či nepřítel? Ukrajinská nacionalistická emigrace v Československu.....	114
2 Snění o samostatné Ukrajině. Ukrajinský (integrální) nacionalismus mezi světovými válkami.....	145
2.1 Myšlenkový svět Dmytra Doncova.....	145
2.2 První byli vojáci. Ukrajinská vojenská organizace.....	166
2.3 Radikální mládí na scéně! Studentské nacionalistické organizace.....	175
2.4 (Ne)jednotná Organizace ukrajinských nacionalistů.....	178
2.4.1 Mladí, staří, doma, v exilu. Struktura a členstvo OUN.....	184
2.4.2 Jaká bude naše Ukrajina? Ideologie a propaganda OUN.....	186
2.4.3 Cíle, prostředky a uvažování reprezentativních nacionalistů ve 30. letech.....	208
2.4.4 Odvěcí nepřátelé. OUN v boji proti Polsku a SSSR.....	230
2.4.5 Sekundární fronty. OUN v ČSR a Rumunsku.....	246
3 Budem bránit naši zem, proti světu, proti všem! Ukrajínští nacionalisté ve víru druhé světové války.....	254
3.1 Hořkosladký pád Polska. OUN, Ukrajinci a Poláci v letech 1939 až 1941.....	255
3.1.1 Mezi „osvobozením“ a gulagem. Sovětská okupace východního Polska 1939 až 1941.....	260
3.1.2 <i>Divide et impera</i> . Německá okupace Polska a role tamních Ukrajinců.....	265
3.1.3 Němce k sobě nepotřebujeme. Rozkol v OUN.....	268
3.2 Nadešla naše chvíle. OUN a druhá světová válka na východní frontě.....	274
3.2.1 Pěvecký sbor a středověký rytíř. Družiny ukrajinských nacionalistů „Nachtigall“ a „Roland“.....	277

3.2.2 Pozdrav Führerovi ze Lvova. Vyhlášení obnovy nezávislosti Ukrajiny a německá okupace Ukrajiny.....	278
3.2.3 Dva kohouti na jednom smetišti. Polské a ukrajinské podzemí v realitě německé a sovětské okupace.....	285
3.2.4 První ukrajinští partyzáni	291
3.3 Ukrajinská povstalecká armáda, druhá v pořadí	295
3.3.1 Struktura, organizace a další charakteristiky UPA	299
3.3.2 Do boje za samostatnou Ukrajinu! UPA na Volyni v roce 1943.....	309
3.4 Ukrajina Ukrajincům! Volyňská řež, či polsko-ukrajinský konflikt?	313
3.4.1 Kdo, proč a jak začal? Hypotézy začátku a průběhu tzv. depolonizační akce UPA v letech druhé světové války	319
3.4.2 Nechtěná menšina naruby. UPA a polská minorita na Volyni 1942 až 1945	339
3.4.3 Losnu, nebo Mažňáka? Dilemata volyňských Čechů	348
3.4.4 Znovu, lépe, „humánněji“. Polsko-ukrajinský konflikt ve východní Haliči 1943 až 1945 a obsazení západní Ukrajiny Sovětským svazem.....	352
3.4.5 Nepřítel našeho nepřítele není přítel, nicméně... Rozhovory a spolupráce OUN/UPA s Němci.....	365
3.4.6 Sami na to nestačíme. Politická evoluce OUN(b).....	369
3.4.7 „Ukrajini esesáci“. Divize zbraní SS „Galizien“	373
3.4.8 „Rudí Poláci“? Tzv. istrebitelnyje bataliony.....	375
3.4.9 Se Sovětským svazem přišla bída na zem. Konec depolonizační akce UPA.....	377
3.5 Staří hráči, nové kolo. Polsko-ukrajinský konflikt na území východního Polska.....	385
3.5.1 Polský národ před „ukrajinskými hrdlořezi“ ochráníme, Ukrajincům lepší život zajistíme!? Speciální akce „Wisła“.....	395
3.5.2 Spor o akci „Wisła“	399
3.6 Cena lidského života. Pokusy o stanovení počtu obětí polsko-ukrajinského konfliktu v letech 1939 až 1947	402
3.7 Boj na život a na smrt. OUN/UPA a poválečný SSSR	406
3.7.1 Už se poprali? OUN/UPA v SSSR v letech 1945 až 1950 a čekání na třetí světovou válku.....	407
3.7.2 Lov na „Tura“. Smrt Romana Šuchevyče a konečná likvidace nacionalistického podzemí v SSSR	414
3.7.3 Ach ti naši bratři. OUN(b) a pokusy expandovat na východ.....	419
3.7.4 Boj perem i mečem. Exilové nacionalistické struktury po roce 1945	421
Slovo závěrem.....	426
4 Most mezi Východem a Západem. Poválečné Československo a aktivity OUN/UPA	428
4.1 Do bratrských národů Čechů a Slováků přicházíme v míru a s poselstvím. Propagační rejdy UPA na Slovensko a další aktivity v letech 1945 až 1946	429
4.1.1 „Vlasovci“ řadí na východním Slovensku. Propagační rejdy UPA na Slovensko 1945	430

4.1.2 Intermezzo říjen 1945 až duben 1946. Kriminalita na východním Slovensku a UPA	437
4.1.3 <i>Vysoce váženému panu presidentu</i> . Propagační rejd UPA na Slovensko 1946	447
4.2 Poslední tažení. Velký rejd UPA na Západ/akce B	463
4.2.1 Vojáci, partyzáni, SNB...Každý, kdo je po ruce. Československé jednotky vyčleněné k boji s UPA.....	471
4.2.2 Akce B začíná	482
4.2.3 Rozkaz splněn. Pohyb sotni „Hromenko“ územím ČSR	486
4.2.4 Na piedestal komunistické propagandy. Pohyb sotni „Burlaka“ územím ČSR.....	499
4.2.5 Slibům nepřítel ne radno věřit. Pohyb sotni „Brodyč“ územím ČSR.....	517
4.2.6 Cesta za novým životem. Akce B proti dalším skupinám ukrajinského podzemí ...	523
4.2.7 Stálo to za to? Statistiky akce B.....	560
4.2.8 O tomto se nepsalo. Problémy v boji s UPA a pár slov závěrem	568
4.2.9 „Banderovské nebezpečí“ v Praze? Pluk SNB „Slovensko“ v únoru 1948	593
4.3 „Banderovce“ přísně a spravedlivě (ne)odsoudíme. Osud zajatců v Československu ...	597
4.4 Neznámé pokračování akce B. Aktivity UPA v ČSR v letech 1948 až 1950	617
4.5 <i>Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím</i> . StB a „ukrajinská problematika“.....	631
4.5.1 První kontakt, aneb jak StB Ukrajincům na stopu přišla	633
4.5.2 Aby se o nás na Západě psalo. Kurýři OUN(b) v letech 1947 až 1949.....	648
4.5.3 Za Banderu, za Bieruta, za Stalina!? Leon Lapins'kyj a příběh (ne)jedené zrady ...	649
4.5.4 Do zbraně, soudruzi! Kurýrské skupiny v druhé polovině 50. let.....	657
4.5.5 Nepřítel odhalíme, i kdybychom si ho měli vymyslet! „Civilní síť OUN(b) v ČSR“ a její „likvidace“ orgány StB	661
4.5.6 „Stockholmský syndrom“ volyňských Čechů	678
4.5.7 Nejlepší obranou je útok. Ofenzivní akce StB v „ukrajinské problematice“	682
4.5.8 V tom museli mít prsty i „banderovci“. Problematika ukrajinského podzemí u státních soudů.....	689
4.6 Neohrožený zásah bezpečnostních složek proti „banderovskému nebezpečí“ pod vedením KSČ. Mýty a propaganda provázející akci B	695
Závěr	717
Soupis pramenů, literatury a jiných zdrojů	728
Mapové přílohy	751
Obrazové přílohy.....	762
Tabulkové přílohy.....	796

Seznam zkratk

ABS	Archiv bezpečnostních složek
AK	Armia Krajowa
AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky
AMZV	Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR
AO	Asistenční oddíl
BBWR	Bezpartyjny blok współpracy z rządem (Nestranický blok spolupráce s vládou)
BSSR	Běloruská sovětská socialistická republika
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
DS	Demokratická strana
DUN	Družiny ukrajinských nacionalistů
FNJ	Fronta národní jednoty
FS	Finanční stráž
GG	Generální gouvernement
GL	Gwardia ludowa
GPU	Státní politický direktoriát (Государственное политическое управление)
GULAG	Главное управление исправительно-трудовых лагерей
HK	Hlavní komanda (velitelství)
HU DM	Skupina ukrajinské státotvorné mládeže (Група української державницької молоді)
HUNM	Skupina ukrajinské nacionalistické (vlastenecké) mládeže (Група української національної молоді)
IB	Destrukční/stíhací prapory (Истребительные батальоны)
II RP	Druhá Rzeczpospolita
IPN	Instytut pamięci narodowej
KBW	Korpus bezpieczeństwa wewnętrznego
KE	Krajová exekutiva
KGB	Komitéť státní bezpečnosti (Комитет государственной безопасности)
KKWP	Kodeks karny Wojska polskiego
KS	Krajská správa
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KPU	Komunistická strana Ukrajiny

KPZU	Komunistická strana západní Ukrajiny
LO	Létací oddíl
LUN	Legie ukrajinských nacionalistů
MBP	Ministerstwo bezpieczeństwa publicznego (Ministerstvo veřejné bezpečnosti)
MGB	Ministerstvo státní bezpečnosti (Министерство государственной безопасности)
MNB	Ministerstvo národní bezpečnosti
MNV	Místní národní výbor
MPČR	Muzeum Policie České republiky
MV	Ministerstvo vnitra
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí
NA	Národní archiv Praha
NB	Národná (Národní) bezpečnosť
NDR	Německá demokratická republika
NEP	Nová ekonomická politika
NKGB	Lidový komisariát státní bezpečnosti (Народный комиссариат государственной безопасности)
NKVD	Lidový komisariát vnitřních záležitostí (Народный комиссариат внутренних дел)
NSZ	Narodowe siły zbrojne
OA	Obrněné automobily
OBZ	Obranné zpravodajství
OGPU	Объединённое государственное политическое управление
OO	Okresní oddělení
ORMO	Ochotnicza rezerwa milicji obywatelskiej
OSN	Organizace spojených národů
OUN	Organizace ukrajinských nacionalistů
OUN(b)	Organizace ukrajinských nacionalistů (banderovci)
OUN(m)	Organizace ukrajinských nacionalistů (melnykovci)
OZN	Obóz zjednoczenia narodowego
PMV	Presidium ministerstva vnitra
PKWN	Polski komitet wyzwolenia narodowego
PP	Pohraniční/Pohotovostní pluk
PPR	Polska partia robotnicza
PPS	Polska partia socjalistyczna
PSUZ	Severovýchodní ukrajinské země

PUN	Provid ukrajinských nacionalistů (Провід українських націоналістів)
PVO	Polská vojenská organizace
PZUZ	Severozápadní ukrajinské země
PZÚ	Presidium zemského úřadu
RKU	Reichskommisariat Ukraine
ROV	Ruská organizace vesničanů
RSFSR	Ruská sovětská federativní socialistická republika
RUESO	Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace
RUP	Revoluční ukrajinská strana
SB	Služba bezpečnosti
SKV	Samoobronni kuščovi viddily (Самооборонні Кущові Відділи)
SO	Stíhací oddíl
SOS	Stráž obrany státu
SOUN	Svaz organizací ukrajinských nacionalistů (Союз організацій українських націоналістів)
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SRN	Spolková republika Německo
SSNV	Správa Sboru nápravné výchovy
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
StB	Státní bezpečnost
SUNM	Svaz ukrajinské nacionalistické mládeže (Союз української націоналістичної молоді)
SUZ	Východní ukrajinské země
TV	Taktická oblast (Тактичний відтінок)
UASZ	Ukrajinská agrární strana zemědělců
UB	Urząd bezpieczeństwa
UBP	Urząd bezpieczeństwa publicznego
UCR	Ukrajinská centrální rada
UČK	Ukrajinský červený kříž
UHA	Ukrajinská haličská armáda
UHK	Ukrajinský hromadský komitét
UHVR	Ukrajinská hlavní osvobozovací rada (Українська головна визвольна рада)
UKLS	Ukrajinská katolická lidová strana
ULR	Ukrajinská lidová republika

UNAKOTO	Tovařystvo ukrajinského národního kozáctva
UNDO	Ukrajinské národně demokratické sjednocení
UNR	Ukrajinská národní rada
UNS	Ukrajinský národní svaz/Ukrajinská národní samoobrana
USDS	Ukrajinská sociálně demokratická strana
USRP	Ukrajinská sociálně radikální strana
USSD	Ukrajins'ka samostijna soborna deržava (Українська самостійна соборна держава)
USSR	Ukrajinská sovětská socialistická republika
UVDSS	Ukrajinské vesnicko-dělnické socialistické sjednocení
UVO	Ukrajinská vojenská organizace
ÚPN	Ústav paměti národa
ÚPV	Úřad předsednictva vlády
ÚSTR	Ústav pro studium totalitních režimů
VAS	Vysunuté agenturní středisko
VHA	Vojenský historický archiv
VKPR	Vojenská kancelář prezidenta republiky
VKSR	Všesvazová komunistická strana Ruska
VM	Východní migrace/emigrace
VO	Vojenská organizace (Військова організація)
VO	Vojenská oblast
VUS	Volyňské ukrajinské sjednocení
VÚ	Vojenský útvar
VÚA	Vojenský ústřední archiv
WiN	Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość
ZOB	Zemský odbor bezpečnosti
ZPÚ	Zajištění pohraničního území
ZULR	Západoukrajinská lidová republika
ZUZ	Západoukrajinské země
ZV	Zemské velitelství

Lingvistická poznámka

Přepisy osobních jmen a názvosloví z ukrajinské cyrilice do české abecedy se řídí obecně platnými normami. Zahraniční lokality a názvy jsou uváděny v přesně transkribované formě vyjma těch případů, kdy existuje zavedený český ekvivalent (např. Kyjiv-Kyjev, L'viv/Lwów-Lvov). Ukrajinské „y“ („и“) je transkribováno i v případech, kdy takové užití odporuje pravidlům českého pravopisu (např. „Vološyn“, „Danylyšyn“ atd.). V případech, kdy měkký znak „ь“ užívaný v cyrilici nemá svůj ekvivalent v češtině, je nahrazován apostrofem (např. „Хмельницький-Chmel'nyc'kyj“, na rozdíl od např. „нь-ň“). Výjimku představuje měkké „l“ („ль“), které je v českém prostředí zaužíváno ze slovenštiny. Stejně jako v případě jmen a názvů převzatých z cyrilice je identicky postupováno i v případě polských či jiných (např. „Piłsudski“, nikoli „Pilsudský“). V případech důležitých vlastních jmen, názvů a jiných překladů je vedle dané české transkripce nebo v poznámce pod čarou uveden i původní zápis cyrilicí. Jména zahraničních autorů a názvy publikací jsou uváděny v původním znění a zápisu, jak je uvedeno v tiráži, nejde-li o české překlady daných děl. Cizojazyčné výrazy jsou skloňovány dle pravidel českého jazyka. Osoby a místa, které mají v rámci různých jazyků odlišný zápis (zejména v rámci polštiny a ukrajinštiny), jsou uváděny v té podobě, k jakému etniku či do kterého státu v daném období patřily, nemají-li ustálený český ekvivalent; např. „Andrej Šeptyc'kyj“ („Андрей Шептицький“) místo „Andrzej Szeptycki“, „Mychajlo Kolodzins'kyj“ („Михайло Колодзінський“) místo „Michał Kołodziński“, „Rzeszów“ místo „Rjašiv“ („Ряшів“), „Přemyšl“ místo „Przemyśl“ či „Peremyšl“ („Перемишль“) apod.

Citovaný text je vymezen uvozovkami a kurzívou. V případě citátů českých a slovenských autorů daná pasáž prošla redakční úpravou, jinak zůstává v původní podobě, není-li stanoveno jinak. V případě textů původem ze zahraničí vyjma Slovenska se vždy jedná o překlad autora. Zvýraznění citovaného textu jsou modifikací autora, není-li stanoveno jinak. Text psaný kurzívou bez uvozovek znamená převzetí slovního spojení či pasáže ze zdroje. Text v uvozovkách bez kurzívy slouží, vyjma běžných uvození, k zvýraznění exprese tvrzení, jako výrazový prostředek/názor používaný citovanými zdroji, se kterými se autor této publikace nutně neztotožňuje, zastaralý výraz, neoficiální označení, ohraničení pseudonymů nebo takový výraz, jehož užití v běžné mluvě autor považuje za nevhodné. Hranaté závorky vymezují vložku, vysvětlivku či doplněk autora, které se ve zdrojovém textu nenachází.

V ukrajinštině je silně zastoupen tzv. ikavismus, neboli užívání samohlásky „i“ v místech, kde v češtině a jiných slovanských jazycích nalezneme samohlásky „o“, „ě“ nebo „e“. Ve skloňované verzi daných slov však v ukrajinštině často dochází ke změně zpět na běžnější samohlásku. Ukrajinština tedy skloňuje např. „provid“, bez „provodu“, s „provodem“ atd. V rámci pravidel

českého jazyka je zachováno skloňování ve tvaru „provid“ bez „providu“ atd., vyjma citovaných pasáží a názvů.

Zvláštní kategorii tvoří ukrajinská jména a názvy, uváděná v československých a polských pramenech v abecedě. Vzhledem k tomu, že v těchto případech často nelze spolehlivě doložit ukrajinský ekvivalent či že dané jméno bylo vůbec zaznamenáno v přibližně správném tvaru, jsou v případě polských pramenů převáděna do českého zápisu a v případě československých ponechána v původním tvaru. Výjimku představují tabulky zajatců vydaných do Polska v tabulkové příloze č. 1 a 2. U jmen těchto osob lze prokazatelně doložit častou chybovost v československých pramenech, většinou vojenské provenience. Vzhledem k vyšší důvěryhodnosti navazujících polských zdrojů, původem ze soudního prostředí, jsou v tomto případě ponechávány polské varianty.

Úvod

Tato práce postupně vznikala od roku 2016, tedy dva roky po událostech tzv. Majdanu, mocenské změně na Ukrajině a vypuknutí ozbrojeného konfliktu vyprovokovaného Ruskou federací. V této době a znovu na přelomu let 2021/2022 se v českém i zahraničním prostředí objevovaly politicky deformované zprávy týkající se dějin Ukrajiny, problematiky ukrajinského integrálního nacionalismu, zejména tzv. „banderovců“, údajné „banderizace“ či „fašizace/nacizace“ Ukrajiny, případně tvrzení o Ukrajině jako „historické součásti Ruska“, Ukrajincích jako „(malo)ruských bratřích“ Rusů a Bělorusů či přímo popírající existenci Ukrajiny a Ukrajinců jako samostatných entit, ale také dezinterpretace typu, že *Ukrajinu stvořil Lenin*¹, nemluvě o řadě dalších absurdních tvrzení. Konzument neznalý problematiky musí z této produkce nabýt dojmu naprostého rozvratu Ukrajiny a jejího směřování ke státu podobnému nacistickému Německu, jemuž k tomuto cíli „pomáhá“ či ji přímo k tomuto „tlačí“ Západ reprezentovaný NATO, EU a USA. Na první pohled zřejmá nekompatibilita těchto tvrzení a vnitřní diferenciací NATO a EU ve vztahu k východní Evropě je přitom autory opomíjena, nemluvě o zamlčování faktů a událostí, které tento narativ nejen nabourávají, ale často přímo diskreditují. Mezi zavedené praktiky některých autorů patří i úmyslné uvádění zavádějících tvrzení, nepravd či přímo lží. Často se přitom nejedná o nic více než rétorické opakování dávno překonaných a vyvrácených pseudoargumentů s kořeny v časech SSSR (zejména 30. a 40. let) a v některých případech dokonce až v Ruském impériu 19. století.

V českém mediálním i společenském prostředí trval a přetrvává nízký stav povědomí o etnickém, politickém a státoprávním vývoji Ukrajiny a o ukrajinském nacionalismu obecně. Tento fakt vychází z mnoha příčin. Prvním hlavním důvodem je v historii nepřilíš časté a významné politické potýkání českého prostředí s tím ukrajinským (rusínským). V zásadě se omezovalo jen na období od počátku 19. století do roku 1918, kdy Češi koexistovali s Ukrajinci (Rusíny) z východní Haliče a Bukoviny v rámci Předlitavska a mezi léty 1918 až 1939 (1946), kdy součást ČSR tvořila Podkarpatská Rus, resp. (Za)Karpatská Ukrajina. Znalý čtenář může nadhodit problematiku rusínského/ukrajinského obyvatelstva severovýchodního Slovenska. To však tvořilo (a dodnes tvoří) nepočtenou menšinu, jehož národnostní identita zůstává relativně specifickou a po demografické, tedy i politické stránce nehrálo a nehraje větší roli. Navíc je v českém prostředí přítomno nejasné a značně simplifikované povědomí o tom, že česká (československá) správa Podkarpatské Rusi toto

¹ Viz např. *idnes.cz*:

https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/ukrajina-rusko-ministr-palba-hranice-separatiste-donecko.A220221_133619_zahranicni_jhr

Česká televize:

<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3445694-sledujte-projev-ruskeho-prezidenta-vladimira-putina>

(odkazy k datu 25. 2. 2022)

území významně pozvedla po civilizační stránce. Toto povědomí souvisí s glorifikací období tzv. první republiky. Problémy spojené s integrací Podkarpatské Rusi, ale také Slovenska a německojazyčných oblastí v rámci Československa (ČSR) již v tomto narativu nemají prostor.

Druhý důvod je spojen s radikálnějšími formami ukrajinského nacionalismu, s nimiž se v českém a československém prostředí setkáváme v letech 1945 až 1947 s přesahem do konce 50. let, s pomnutím událostí na Karpatské Ukrajině v pomnichovském období. Do těchto poválečných let se datují aktivity Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) a Ukrajinské povstalecké armády (UPA), právě jejíž příslušníci jsou známi pod termínem „banderovci“. Problematika násilných i nenásilných aktivit těchto struktur v Československu patří mezi témata sice historiografií reflektovaná, ovšem nedostatečně a v případě produkce z doby před rokem 1989 ideologicky natolik zdeformovaně, že čerpání z těchto zdrojů je téměř nemožné. Nicméně postuláty těchto publikací, zejména v oblasti „řádkování banderovců v Československu, v Polsku a na Ukrajině“, vraždění civilního obyvatelstva, ideologická afinita a masivní kolaborace „banderovců“ s nacistickým Německem dodnes zůstávají v povědomí české společnosti, ačkoliv realita byla mnohem komplikovanější.

Akceptace těchto narativů českou společností primárně vychází z jistého „čechocentrického“ vnímání druhé světové války jako konfliktu „zla“ (mocnosti Osy, zejména Německo a Japonsko) a „dobra“ (zejména SSSR a USA). Tento diskurz nereflektuje historickou zkušenost jiných národů, které se do roku 1945 potýkaly s jinými expanzionistickými ideologiemi a státy než zejména s Německem v českém případě. Ukrajinská historická zkušenost je v tomto směru zcela odlišná, neboť ukrajinský nacionalismus se primárně potýkal od 19. století s tím polským a ruským (sovětským), s německým teprve (a pouze) v letech 1939 (1941) až 1944. Ukrajinci v rámci SSSR představovali národ nadprůměrně postižený zločiny občanské války v Rusku a zejména 30. let (stalinské procesy, tzv. holodomor, likvidace národních elit a další), nemluvě o tom, že po roce 1918 bylo Ukrajincům upřeno právo na vlastní sebeurčení (s jistou výjimkou Podkarpatské Rusi). Mnoho Ukrajinců proto SSSR, resp. Ukrajinskou SSR nevnímalo jako svůj stát a znovudobytí Ukrajiny Rudou armádou v letech 1943 až 1944 těžko mohli chápat jako „osvobození“ od „fašismu“, narativ v českém prostředí v souvislosti s osvobozením Československa a jeho rekonstitucí zažitý a široce akceptovaný. Jak píše ukrajinský historik Jaroslav Hrycak:

„Historii válek píšou vítězové. Vítězem, jaký nesl hlavní tíži boje s fašistickým Německem v druhé světové válce, byl Sovětský svaz. To mu dalo jasnou převahu v stvoření vlastní, zfalšované verze války. Do posledních dnů existence SSSR tato verze díky činnosti mocné propagandistické mašiny byla implantovaná nejen do vědomí milionů sovětských občanů, ale dokonce našla sympatizanty i na Západě.

Sovětské falzifikace začínají již při výběru názvu a chronologie. V SSSR se tato válka nazývala „Velkou vlasteneckou“ a začala ne 1. září 1939 od německé agrese proti Polsku, ale 22. června 1941 s počátkem německé agrese proti Sovětskému svazu. Výběr tohoto data vytvářel iluzi, že Sovětský svaz byl nevinnou obětí a činil jen to, že osvobozoval jiné národy a území, jakoby předtím nebylo jeho agrese proti II Řečipospolité (sic!), Rumunsku, Finsku, baltským státům a jakoby pakt Molotov-Ribbentrop nevedl k válce a německé tanky nedobývaly celou Evropu, zásobované sovětským palivem. Název „vlastenecká válka“ zakrývá fakt, že statisíce sovětských obyvatel po vypuknutí války nepovažovaly SSSR za svoji vlast a dobrovolně se vzdávaly do zajetí nebo vítaly Němce jako osvoboditele. [...]

Jiným velikým mýtem je teze o tom, že Rusko samo neslo hlavní tíži války. Stačí se podívat na mapu vojenských operací, abychom viděli, že zóna německé okupace se ledva dotýkala ruských etnických teritorií. Ve skutečnosti se tato zóna na východě Evropy takřka kompletně rozkládala na území baltských států, Běloruska a Ukrajiny a právě zde oběti z řad civilního obyvatelstva byly nejvyšší.²

Třetí důvod rezultuje z historického panslavismu přítomného v české společnosti. Problém spočívá v tom, že panslavistická ideologie často splývala s rusofilstvím, tedy směrem, v němž na jiné slovanské nacionalismy v rámci Ruska/SSSR na východ od Zbruce jednoduše „nezbývalo místo“. Ukrajinská problematika tak často splývala s ruskou, představovala hypotetickou komplikaci vztahů s východním „slovanským dubiskem“. V důsledku potlačování (nejen) ukrajinského národního obrození carskými vládami vznikla jen nepočetná vrstva ukrajinsky orientovaných elit, tedy nebylo s kým navazovat kontakty ani šířit příslušné myšlenky a povědomí. Nutno upozornit, že po druhé ruské agresi proti Ukrajině z roku 2022 lze sledovat prudký pokles rusofilských tendencí v české společnosti. Budoucnost ukáže, zda se jedná o stav dočasný, či trvalý.

Tyto tři důvody vplynuly v relativně snadné přijímání proruský, resp. protiukrajinsky orientovaných narativů šířených v rámci hybridního konfliktu, který ve východní Evropě probíhal před únorem 2022. Proukrajinské, resp. protiruské výstupy se také vyskytují, zejména ve zdůrazňování „ukrajinského“ rozměru sovětských zločinů a představování aktivit OUN/UPA výlučně v podobě jejich národněosvobozeneckých a protikomunistických aktivit. Obecně však nejsou v české společnosti více reflektovány a první zmíněný narativ jej svým vlivem i vyšší četností před 24. únorem 2022 jednoznačně překrýval. K počátku roku 2022 je však nutno konstatovat významnou změnu v percepci protiukrajinské propagandy českou společností v důsledku (sebe)diskreditace

² Грицак, Ярослав: *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття*, Yakaboo Publishing, Київ, 2019, s. 472.

Ruska a tím pádem i této produkce agresí Moskvy proti Kyjevu a válečným zločinům, které ruská vojska na Ukrajině páchají. Významnou roli v procesu diskreditace protiukrajinské propagandy sehrál i její stále více radikální fantaskní a ubliženecký tón, absurdní tvrzení o genocidě Rusů na Ukrajině či ukrajinské agresi proti Rusku (za vydatné pomoci Západu) a opakované popírání chystané války na přelomu let 2021 a 2022, ačkoliv právě k tomuto celý čas Kreml prováděl přípravy a invazi nakonec zahájil. Vyjadřuji naději, že v prohlédnutí závoje proruské a protiukrajinské propagandy sehrály roli i výstupy, vyjádření a produkce českých a zahraničních historiků, ukrajinistů, rusistů a dalších odborníků.

Z historického úhlu pohledu hlavní téma protiukrajinské propagandy představují aktivity OUN a UPA. V české historiografii po roce 1989 se sice ukrajinská problematika včetně té „banderovské“ vyskytuje, ovšem často se jedná o práce redukované na dílčí témata či syntézy ukrajinských dějin, které problematiku ukrajinského integrálního nacionalismu, etnických konfliktů východní Evropy a zneužívání historické paměti v současné době nemohou obsáhnout v potřebném rozsahu. Teprve v roce 2021 se objevila první odborná publikace v češtině s tématem ukrajinského (integrálního) nacionalismu, státoprávního vývoje Ukrajiny, česko-ukrajinské problematiky a aktivit nacionalistů do roku 1939.³ Publikace podobné kvality pro následující období v českém a slovenském jazyce zkrátka neexistují.

Primární cíl této práce je proto kladen na vytvoření komplementární syntézy věnované tématu ukrajinského (integrálního) nacionalismu v podobě šířené OUN/UPA a jeho projevům v Evropě s důrazem právě na domácí dění. Dílčí témata výzkumu spočívají v problematice aktivit ukrajinských nacionalistů v ČSR, vztahu státu k nim a potvrzení či vyvrácení tezí autorů domácích i zahraničních z doby před i po roce 1989, zejména co se týče zločinů „banderovců“ v ČSR. V tomto jsou myšleny zejména dva okruhy. První představuje nepřilíš známá problematika ukrajinské emigrace v meziválečném Československu, jejíž podstatnou část tvořili budoucí příslušníci OUN a s nimi spojené aktivity, jež hrály významnou roli v organizačním a ideologickém formování ukrajinského integrálního nacionalismu. Druhé téma se zabývá známější problematikou rejdů UPA na území ČSR v letech 1945 až 1947, rozšířeném o další aktivity ukrajinského podzemí a operace Státní bezpečnosti, vedené v „ukrajinské problematice“. V neposlední řadě je část textu zaměřena na analýzu mýtů a dezinformací, jaké téma v Československu provázejí již od roku 1945. Součástí práce dále tvoří kapitoly věnované dění v zahraničí, zejména v Polsku, na Ukrajině a v SSSR. Prostor je věnován i přesahu této „živé historie“ do současnosti v kontextu probíhajícího ruské agrese proti Ukrajině, ale také polsko-ukrajinského „konfliktu paměti“. Práce má tedy sloužit jako úvod do problematiky studia

³ Svoboda, David: *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*, Academia-Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 2021.

ukrajinského nacionalismu, historie OUN/UPA, jejich výzkumů, (dez)interpretací a v československém kontextu jako komplementární publikace postihující všechny hlavní aspekty dění na základě co nejširší pramenné základny a dostupné literatury. Práce obecně přesahuje do oblasti dějin východní Evropy, výzkumu národovotvorných procesů, teorie moci, totalitarismu a dalších. Tyto řádky lze s nutnou dávkou zjednodušení shrnout takto: Kdo to byli, co vyznávali a jak se do dějin zapsali oni jedněmi proklínání, druhými glorifikovaní „banderovci“?

Struktura práce sestává ze čtyř hlavních kapitol:

- 1) *Ukrajinská otázka do roku 1939*
- 2) *Ukrajinský integrální nacionalismus, jeho ideologie a struktury*
- 3) *Ukrajínští nacionalisté ve druhé světové válce a poválečném období*
- 4) *Ukrajínští nacionalisté a poválečné Československo*

Každá kapitola se skládá z dílčích podkapitol věnovaných subtématům. Kapitoly týkající se dění v Československu a ukrajinského integrálního nacionalismu primárně vycházejí ze shromážděných archivních pramenů československé, polské a ukrajinské provenience, doplněné o relevantní literaturu. Zbylá část vznikla na základě odborné literatury, memoárové produkce a publicistických výstupů.

Podrobnější metodologie, výčet a vymezení zdrojů a jejich kritika je z důvodu lepší přehlednosti a plynulosti výkladu obsahem dotčených kapitol. Toto řešení bylo zvoleno v důsledku značného časového a tematického rozpětí práce a jako prevence opakování již řečeného. Zejména v případě tématu polsko-ukrajinského konfliktu v letech 1939 až 1947 tvoří jeho historiografie, kritika a komparace zdrojů integrální součást výkladu a nelze ji oddělit od příslušného textu.

Rozbor pramenů a literatury

Československá, česká a slovenská historiografie problematiky ukrajinského radikálního nacionalismu, OUN a UPA sice na první pohled nabízí několik monografií a řadu dílčích studií, nicméně není k dispozici žádná práce syntézního charakteru. Nemalá část těchto textů pochází z doby před rokem 1989 a je tedy zatížena „dědictvím“ komunistické éry. Příslušný rozbor literatury a jiné kulturní produkce jsem již jednou provedl v rámci výzkumu problematiky nasazení pohotovostních, resp. pohraničních praporů SNB proti UPA na Slovensku v letech 1947 až 1948, a to k roku 2018.⁴ Rozbor dalších výstupů, které nejsou obsahem dalších řádků, je k nalezení tam.

⁴ Viz Ondrák, Vlastimil: *Pohotovostní prapory SNB v nasazení proti banderovcům*. Diplomová práce, Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha, 2018. Dostupné zde: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/100240> (odkaz k datu 24. 3. 2022)

Nejobsáhlejší z předrevolučních publikací je dílo *Banderovci*⁵ Bohuslava (Bohuše) Chňoupeka, dlouholetého ministra zahraničí Československé socialistické republiky a člena Komunistické strany Československa. Kniha však nemá formát odborné literatury. Jedná se spíše o novelu sepsanou na základě elementárního archivního výzkumu s využitím některých pramenů. Kniha nedisponuje poznámkovým aparátem a neobsahuje ani seznam pramenů a literatury. I s odhlédnutím od doby vzniku (konec 80. let) kniha nespĺňuje základní požadavky kladené na odbornou literaturu. Navíc těžko rozlišit, kde končí realita a začíná autorova fikce. Z hlediska této práce proto nepředstavuje relevantní zdroj.

První porevoluční publikací pokoušející se zhodnotit nasazení československých sil proti tzv. „banderovcům“ je monografie historika Jana Fialy *Zpráva o akci B* vydaná roku 1994.⁶ V tomto případě se již sice jedná o odbornou publikaci včetně všech náležitostí, jenže vznikla již v době 60. let a před prvním vydáním o více než 20 let později prošla jen mírnou korekcí. Autor si od problematiky nedržel dostatečný odstup a o „banderovské“ straně se často vyjadřuje v negativních konotacích, lze říci až hanlivě. Místy jednoznačně projevuje ideologickou podjatost, vyplývající z doby vzniku práce. Politické pozadí akce a samotnou Organizaci ukrajinských nacionalistů hodnotí právě optikou vládnoucího komunistického režimu v 60. letech, ač se vůči němu místy vymezuje, což dílo mnohdy sráží. Situace, z nichž československé složky ne vždy vyšly nejlépe, případně chybovaly, často interpretuje jako jejich vítězství, přestože daná velitelství v interních materiálech jednoznačně mluví o neúspěchu. Celkový operační průběh však lze použít jako vhodný rámec celé akce a autor si vcelku dobře poradil i s interpretacemi, k nimž mu scházela pohled druhé strany (např. memoáry účastníků), které v dané době buď ještě nevyšly, nebo byly politicky neprůchozí a tedy nedostupné.

Nutno dodat, že Fialova odborně se tvářící práce (což se ovšem týká jen některých kapitol) v konečném důsledku přinesla podstatně více negativ než pozitiv vzhledem k tomu, jakým způsobem „kodifikovala“ některé zažitá mýty a stereotypy spojené s problematikou „banderovců“, o množství faktografických a metodologických chyb nemluvě (nutno opět dodat, často vyplývajících z nedostupnosti pramenů a literatury). Vina za toto ovšem nespočívá jen na ramenou Fialy, ale především v tom, že na jeho již v 90. letech v mnohém překonanou práci v následujících více než dvou desetiletích v podstatě nikdo nenavázal. Tím se interpretační a faktografické nedostatky aspektů činnosti ukrajinských nacionalistů v poválečném Československu přenesly i do zahraniční literatury, a to zkrátka proto, že tamní historici jiný zdroj informací neměli. Fiala si přinejmenším některých nedostatků své práce byl vědom, jak ostatně dokladuje v úvodu, ovšem i tak je nutno konstatovat hrubé metodologické a faktografické nedostatky, které autor odstranit mohl, leč tak neučinil.

⁵ Chňoupek, Bohuš: *Banderovci*, Smena, Bratislava, 1989.

⁶ Fiala, Jan: *Zpráva o akci B*, Vyšehrad, Praha, 1994.

*Banderovci na Slovensku*⁷ je v pořadí druhou odbornou publikací s tématem ukrajinských povstalců v Československu. Pochází z pera slovenského historika Michala Šmigela a vzhledem k vydání roku 2007 poskytuje relativně aktuální vhlad do problematiky. Šmigel na rozdíl od Fialy studoval i zahraniční prameny a literaturu a v mnoha bodech dospěl k odlišnému závěru či hodnocení. Autor se zde však primárně zabývá genezí Organizace ukrajinských nacionalistů a následně politickými a sociálními okolnostmi „banderovských vpádů“ do Československa, přičemž vojenské stránce se věnuje spíše povrchně. Dílo více než z kapitol sestává z několika případových studií a nemá ambice pokrýt aktivity „banderovců“ v Československu tak detailně, jak by bylo třeba. To stejné platí i pro dění v zahraničí. Přesto poskytuje hodnotný zdroj informací především k politicko-sociálním otázkám této problematiky.

Dosud nedocenenou práci Šmigel odvedl ve spolupráci s vydavatelstvím *Litopisy UPA*. Společně publikovali dvě edice pramenů k tematice tzv. rejdů UPA do Československa v letech 1945 až 1947. První díl věnovaný propagačním rejdům v letech 1945 a 1946 byl vydán v roce 2010,⁸ druhý z roku 2017 zaměřil na problematiku tzv. rejdu UPA na Západ v roce 1947.⁹ V obou případech se jedná o mimořádně obsáhlé edice, dohromady čítající přes 500 dokumentů, zejména hlášení o pohybech jednotek UPA, nasazení československých sil, výslechové protokoly zajatců, situační zprávy a jiné zajímavé prameny. Šmigel oba díly opatřil obsáhlým úvodem, které lze považovat za částečnou aktualizaci jeho dřívější práce *Banderovci na Slovensku*. Tyto úvody v sice stručné, ale srozumitelné podobě dávají základní přehled o aktivitách UPA na území ČSR v letech 1945 až 1947 a jejich charakteristiku.

Od roku 2018 bylo české a slovenské prostředí obohaceno několika dalšími pracemi. V únoru t. r. Tomáš Řepa na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně obhájil a o rok později knižně vydal disertační práci s názvem *Banderovci, celkové zhodnocení projevů ukrajinského nacionalismu v československých dějinách po roce 1945*.¹⁰ V historické obci se však setkala s převážně negativním hodnocením, zejména z důvodu metodologických, strukturálních a faktografických problémů.¹¹

⁷ Šmigel, Michal: *Banderovci na Slovensku*, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitních vied, Banská Bystrica, 2007.

⁸ Šmigel, Michal: *Літопис УПА, т. 48: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). Книга перша: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945 – 1946)*, Toronto-Lvov, 2010.

⁹ Šmigel, Michal: *Літопис УПА, т. 53: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). Книга друга: Рейд УПА у Західну Європу: чехословацький шлях (1947)*, Toronto-Lvov, 2017.

¹⁰ Řepa, Tomáš: *Banderovci. Politické souvislosti, následky zneužití tématu komunistickou propagandou, návaznost na hybridní konflikt v současnosti*, Academia, Praha, 2019.

¹¹ K recenzím viz Kordová, Vlasta: *Demytologizace „banderovců“ v podání Tomáše Řepy*. In *Securitas Imperii*, č. 38, 1/2021, Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR), Praha, s. 320-329; Tomek, Miroslav: *Na obranu Organizace ukrajinských nacionalistů*. In *Securitas Imperii*, č. 40, 1/2022, s. 182; týž: *Dějiny a současnost*, Praha, roč. 42, č. 5/2020, s. 47; kol. autorů: *Międzynarodowe aspekty akcji „Wisła“*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 2020, s. 481-483. Recenze z pera autora je dostupná ve *Sborníku Archivu bezpečnostních složek*, Praha, č. 17/2019, s. 382-389.

V roce 2021 vydal svou dlouho očekávanou monografii *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939* historik a ukrajinista z Ústavu pro studium totalitních režimů David Svoboda.¹² Jedná se o velmi kvalitní a fundovanou práci, pokrývající období ukrajinského národní obrození, zrodu ukrajinského (radikálního) nacionalismu, jeho ideologii, cíle, metody, představitele a prostředky. Tato mnohoveštevňatá publikace představuje zadané téma ze široka, komplexně a bez zaujatosti vůči té či oné straně. Svoboda svůj výzkum založil na důkladném studiu domácích i zahraničních pramenů a literatury, ve značné míře doposud nevyužitých. Záslužnou práci odvedl nejen v oblasti faktografického pokrytí tématu, ale také v analýze dění a motivací hlavních aktérů. Jeho práce je jasně strukturovaná a čtivá. Autor si dobře poradil s nánosy mýtů, dezinformací a nedostatečně probádanými aspekty, jevy pro toto téma typické. Díky tomu byl českému čtenáři poprvé předložen ucelený text, který Organizaci ukrajinských nacionalistů, resp. její předchůdce a jejich členstvo nepředstavuje jako monolitní totalitní (fanatický) blok, ale naopak jako strukturu značně autonomní, názorově rozrůzněnou a procházející intenzivní evolucí po celé sledované období. Autor zároveň věnoval nemalou část textu problematice aktivit ukrajinských nacionalistů v meziválečném Československu, téma pro domácí prostředí doposud jen málo známé, přitom v kontextu dějin ukrajinského nacionalistického hnutí mimořádně důležité. Nad některými soudy a hypotézami Svobody lze sice polemizovat, své názory nicméně vykládá jasně, přičemž vychází ze solidních faktografických základů.

Ukrajinista Miroslav Tomek práci Svobody ve své obsáhlé recenzi nahlíží podstatně kritičtěji. Místy hovoří až o *neskrývané obhajobě ukrajinských nacionalistů* či o tom, že Svoboda *se ne vždy drží přísných standardů vědecké práce*. Nicméně k tomu nutno podotknout, že záměr zde nutně nemusel být „vyvinut“ ukrajinské nacionalisty z jejich zločinů (z nichž naprostou většinu spáchali až po roce 1939, tj. mimo časový záběr *Jablka z oceli*), ale dobře míněná snaha „vychýlit“ dlouhodobě převládající diskurs směrem k objektivnějšímu a věcnějšímu nahlížení aktivit OUN, doposud se nesoucí takřka jednostranně v negativním kontextu. Na závěr práci charakterizuje slovy, že *ačkoliv se jedná o dílo zaujaté a interpretačně nikoli převratné, nelze popřít jeho velký význam, který spočívá zejména v nashromáždění obrovského množství materiálu*.¹³

¹² Svoboda, D.: *Jablko z oceli*...

¹³ Viz Tomek, M.: *Na obranu Organizace ukrajinských nacionalistů*. In *Securitas Imperii*, č. 40/2022, s. 180-203. Sám Tomek se nicméně nevyhnul některým faktografickým chybám, např. v otázce počtu Ukrajinců v meziválečném Polsku ve 20. letech, kdy mylně uvádí stav ke konci 30. let, nebo v chybném označení tzv. Legie ukrajinských nacionalistů za Ligu ukrajinských nacionalistů. Některá Tomkova vyjádření je taktéž nutno hodnotit jako kontroverzní. Např. že *...nebylo by ale na místě poukázat na to, že teprve roku 1944, respektive 1945 [připojením Podkarpatské Rusi k SSSR] [...] se všichni příslušníci ukrajinského národa konečně spojili v jednom státním útvaru?* Tímto totiž recenzent zcela opomenul otázku více než půl milionu Ukrajinců, kteří byli v letech 1944 až 1947 většinou násilně deportováni z Polska do SSSR, resp. na tzv. *ziemie odzyskane* (viz níže) a Ukrajinců-Rusínů v poválečném Československu. Co do počtu se navíc jednalo o více osob ukrajinské/rusínské národnosti, než kolik obývalo tehdejší Podkarpatskou Rus/Zakarpatskou Ukrajinu. Zároveň také pomijí otázku sebeidentifikace tamního slovanského obyvatelstva, ne nutně se ztotožňujícího s příslušností

Ze starší literatury se podařilo dohledat sborník *Chránili svou vlast*, který při 30. výročí bojů s „banderovci“ v ČSR vydala redakce ústředního časopisu Federálního ministerstva vnitra ČSSR *Bezpečnost*.¹⁴ Tento sborník sice po informační stránce přináší více materiálů ke studiu „protibanderovské“ propagandy komunistického režimu a faktografických nedostatků tehdejších autorů (zejména teze o cílené a dlouhodobé kolaboraci „banderovců“ s nacistickým Německem, ale i jiné) než relevantních faktů k problematice, zároveň však obsahuje cenné fragmenty vzpomínek na střety roku 1947 a na aktivity jednotek určených k ostraze hranice na východním Slovensku v únorových událostech roku 1948. Toto vyplývá z faktu, že byl z podstatné části, ne-li kompletně sestaven bývalými účastníky dění a příslušníky SNB, resp. StB.

Výše zmíněné texty a výstupy a ty představené v mé diplomové práci tvoří z obecného hlediska časově výsekové pokrytí problematiky. Vzhledem k tomu, že tak zanechávají prázdná místa v dějinách ukrajinského nacionalistického hnutí, nemohou poskytnout celkový obraz a chronologii dění. Tato práce má proto sloužit nejen jako faktografické a metodologické doplnění a rozšíření již existující relevantní literatury (především studiím dosud nevyužitých pramenů), ale zároveň jako komplementární text, postihující všechny kritické aspekty a momenty sledovaného tématu.

Problematika aktivit ukrajinských nacionalistických uskupení a OUN/UPA v ČSR je částečně reflektována i v zahraniční literatuře. Nicméně jediná monografie, která se soustředí výlučně na „československou“ problematiku, pochází z pera historika, později politika a v roce 2022 vojáka-obránce Ukrajiny Volodymyra V'jatrovyče. Zabývá se tzv. rejdy UPA do Československa v letech 1945 až 1947.¹⁵ V'jatrovyč však využil jen omezenou pramennou základu, kterou české a slovenské archivy nabízí, neorientoval se v dobovém dění v ČSR, mnoho uvedených informací je zavádějících či nepřesných a lze konstatovat jistou zaujatost ve prospěch ukrajinské strany. Dílo v tomto směru trpí podobnými problémy jako Fialova *Zpráva o akci B*.

Ve většině jiných relevantních pracích polských a ukrajinských historiků se jedná pouze o drobné zmínky, případně o několikastránkový rozsah textu v jinak obsáhlých monografiích. Uváděné informace jsou často založeny na již neaktuálních výstupech (zejména publikaci Jana Fialy *Zpráva o akci B*) a stejně jako v případě V'jatrovyče jsou neúplné, často zavádějící a faktograficky chybné. Výjimku představuje kolektivní monografie polských historiků Grzegorze Motyky, Tomasze Stryjka

k ukrajinskému národu. Ne zcela srozumitelný je také povzdech nad tím, že Svobodova práce *postrádá úvodní kapitole, ve které by se autor vypořádal s dosavadní literaturou k tématu*. Pokud má na mysli českou, těžko o takové kapitole mluvit, když příslušná literatura neexistuje. Má-li na mysli světovou, v maximalistické variantě by se vzhledem k jejímu rozsahu nemohlo jednat o „pouhou“ kapitole, ale samostatnou historiografickou monografii. To platí i pro množství literatury, již Svoboda zpracoval.

¹⁴ Kol. autorů: *Chránili svou vlast*, Federální ministerstvo vnitra ČSSR, Praha, 1977.

¹⁵ В'ятрович, Володимир: *Рейди УПА теренами Чехословаччини*, Літопис УПА, Торонто-Львів, 2001.

a Mariusze Zajączkowského *Międzynarodowe aspekty akcji „Wisła“*.¹⁶ Autoři zde v rámci možností představili hlavní aspekty aktivit UPA v ČSR, čs.-polskou spolupráci v boji proti ukrajinskému podzemí a souvislosti s převzetím moci komunisty v zemi. Prostor dále věnovali analýze stavu bádání v české a slovenské historiografii a dobovému tisku, resp. propagandě.

K tématu aktivit ukrajinských nacionalistů v Československu po roce 1945 dále vznikla řada dílčích studií. Jejich obsah se v zásadě neliší od prací představených zde nebo v mé diplomové práci. Nutno dodat, že jejich kvalita je značně kolísavá.

Problematika činnosti OUN/UPA za druhé světové války je v české historiografii zpracována naprosto nedostatečně. Pokud se příslušné kapitoly nachází v pracích z doby před rokem 1989, jejich vědecká hodnota je nulová s ohledem na předpojatost a tehdejší nepřístupnost pramenů a literatury. Při dnešním stavu bádání mohou sloužit v podstatě jen ke studiu historiografie tématu v časech komunistického režimu a jeho propagandy. V pracích po roce 1989 poté lze hovořit pouze o vybraných kapitolách z publikací Šmigel'a a Řepy a zejména dílčí studie Davida Svobody.¹⁷ Jediná monografie na toto téma v českém jazyce, *Volyň 1943. Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika*, pochází z pera již zmíněného Grzegorze Motyky.¹⁸ Autor zde ve stručné podobě seznamuje čtenáře s problematikou tzv. Volyňské řeže, resp. polsko-ukrajinského konfliktu v letech druhé světové války. Samotná monografie je kvalitně zpracovaná a fundovaná. Autor poctivě reflektoval, že existují různé hypotézy dění a dává jasně najevo, že prezentuje svůj úhel pohledu, nikoli tak často skloňovanou, byť iluzorní „historickou pravdu“. Problém spočívá v tom, že ke správnému pochopení a interpretaci této práce je nutno se na prvním místě seznámit s dějinami polsko-ukrajinských vztahů a potýkání, jinak hrozí ovlivnění čtenáře prostudováním pouze výsekové a snadno dezinterpretovatelné části společných polsko-ukrajinských dějin. V české historiografii, jak již bylo konstatováno, však taková práce chybí.

Pramenná základna nutná ke studiu problematiky aktivit ukrajinských nacionalistů v Československu je značně roztržštěná. Materiály týkající se ukrajinské meziválečné emigrace a Podkarpatské Rusi/Karpatské Ukrajiny jsou soustředěny zejména v Národním archivu v Praze (NA), Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze (VÚA–VHA), Archivu Kanceláře prezidenta republiky (AKPR) a Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV). K poválečným aktivitám OUN/UPA na území ČSR byly prostudovány rozsáhlé materiály

¹⁶ Kol. autorů: *Międzynarodowe aspekty akcji „Wisła“*, s. 71-118, 185-232 a 469-504.

¹⁷ Mimo již výše zmíněné literatury viz Svoboda, David: *Dlouhá cesta do lesů. Politický vývoj ukrajinského integrálního nacionalismu a předpoklady vzniku Ukrajinské povstalecké armády*. In *Securitas Imperii*, č. 22, roč. 1/2013, s. 98-120; *týž, Tenkrát na Volyňi. Dilemata a činy ukrajinských nacionalistů pod německou okupací 1941–1943*. In *Securitas Imperii*, č. 25, roč. 2/2014, s. 78-103; *týž, Rok ohně. Vznik Ukrajinské povstalecké armády a pozadí volyňských masakrů v roce 1943*. In *Securitas Imperii*, č. 27, roč. 2/2015, s. 12-42.

¹⁸ Motyka, Grzegorz: *Volyň 1943. Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika*, Academia, Praha, 2018.

provenience úřadů a bezpečnostních složek napříč různými fondy uloženými v Archivu bezpečnostních složek v Praze (ABS), Muzeu Policie České republiky v Praze (MPČR), Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze a Národním archivu v Praze.

Ze zahraničních archivů byly čerpány materiály zejména z polského Instytutu pamięci narodowej (IPN, dokumentace čs.-polské spolupráce v boji proti UPA a kriminalitě v pohraničí a k osudům zajatců OUN/UPA vydaných z ČSR do Polska), k rejdmům UPA do ČSR archiválie uložené v Ústavu paměti národa v Bratislavě (ÚPN), Slovenskom národnom archíve v Bratislavě (SNA), Vojenskom historickom archíve v Bratislava (VHA Bratislava), Štátnom archíve v Bratislavě (ŠA) a v regionálních archivech východního Slovenska (zejména Košice, Prešov, Bardejov, Humenné, Svidník).

V únorové a březnové dny roku 2022, kdy píšu tyto řádky, Ruská federace za podpory Běloruské republiky a bez věrohodného odůvodnění vojensky napadla Ukrajinou republiku. Jako historikovi mi přes mysl mimo myšlenek na všechny nevinné oběti tohoto konfliktu chodí úvahy ve smyslu „historických paralel“ a nutí mne, mimo jiné, přemýšlet nad několika ideovými a programovými body ideologů ukrajinského nacionalismu. Jedná se zejména o úvahy na téma „specifického ruského“ popř. „asijského myšlení“, které Rusy mentálně diferencuje od Evropanů, Ukrajinu jako brány a hradby chránící Evropu před invazemi z východu, o tom, že Evropa v této funkci musí Ukrajinu podporovat, nebo že (některé) národy jsou zkrátka určeny k tomu, aby válčily s jinými. Ruská agrese z roku 2022 a předchozí dění zároveň vrhá myšlení a motivace aktérů historického dění obsažené v této monografii do nového kontextu.

Vyjadřuji přání a naději, že tato práce pomůže čtenářům zorientovat se ve složité problematice moderních dějin části východní Evropy a umožní jim lépe čelit návalům té či oné propagandy, dlouhodobě dominantně proruské a protiukrajinské, od 24. února 2022 pro změnu výrazně proukrajinské. Jako osoba bez speciálního vztahu či vazeb do prostoru východní Evropy vyjadřuji naději, že tato práce nebude vnímána jako „filská“ či „fobní“, ať již se jedná o Poláky, Rusy či Ukrajince, ale jako výsledek snažení nezaujatého a nestranného autora představit vlastní interpretaci dění na základě dobových pramenů a vybrané odborné literatury.

Název této práce je variací na slova polského historika Rafała Galuby „*Necht' nás rozsoudí meč a krev*“ (*Niech nas rozsądzi miecz i krew...*), jimiž nazval svou práci k polsko-ukrajinské válce o východní Halič v letech 1918 až 1919.¹⁹ Jak ovšem ukázala budoucnost, „soud“ těchto let mezi Poláky, Ukrajinci a v širším kontextu i dalšími národy nebyl posledním a neprovázelo jej zdaleka

¹⁹ Galuba, Rafał: „*Niech nas rozsądzi miecz i krew...*“. *Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2004.

tolik bojů a lidského neštěstí jako události následujících desetiletí. Ukrajinští nacionalisté, sdružení v Organizaci ukrajinských nacionalistů, toto heslo vzali za své a dotáhli ho do neúspěšného konce, stejně jako jejich předchůdci. Jejich cestu k němu, ne nutně vlastní vinou, provázela těžko uvěřitelná míra násilí a lidského neštěstí. Tento příběh plný krve, železa, fanatismu, (sebe)obětování a nečekaných zvrátů bude obsahem následujících řádků.

1 Ve stínu druhých. Ukrajinská otázka do roku 1939

Nejhlubší kořeny ukrajinské státnosti sahají až k raně středověké Kyjevské Rusi, rozvrácené Mongoly v průběhu 12. a 13. století. Jejich invazi přežila jen rozdrobená západně položená knížectví dnešní Volyně a Haliče. Od 14. století se do oblastí západní a střední Ukrajiny kontinuálně šířil vliv zpočátku vzájemně si konkurujícího Polského království a Litevského velkoknížectví, po roce 1385 koexistujících v rámci Polsko-litevské unie, a do podhůří Karpat již dříve expandovalo Uhersko. Část dnešní západní Ukrajiny se postupem času stala integrální součástí polského království. V těchto oblastech se ve srovnání s územím na severní straně toku Dněpru stále silněji projevovaly prvky západního kulturního okruhu, jemuž se v průběhu let přizpůsobila i většina lokální nobility.

Střední a východní Ukrajina se po rozpadu mongolské Zlaté hordy stala prostorem na rozhraní mocenských sfér Polsko-litevské unie, Krymského chanátu závislého na Osmanské říši a obnoveného Ruska. K tokům Volhy, Donu a Dněpru dále pronikaly kočovné kmeny, z nichž se částečnou asimilací s místním křesťanským slovanským obyvatelstvem a migranty z okolních oblastí vyvinula uskupení známá jako tzv. kozáci.¹ Ti zpočátku bojovali zejména proti islámským krymským Tatarům. Běžně se vyskytovali i ve službách ruských a polsko-litevských vládců, kde plnili funkci ochránců hranic a vytvářeli nárazníkové oblasti s opevněnými centry, tzv. síčemi. Nevyhýbali se ani spojenectví s Tatary a Osmany. Nebyli však poddanými a měli garantovaný svobodný status. Existovaly různé, vzájemně nezávislé a často i nepřátelské síče. Jejich doménu tvořila především teritoria mezi Bugem, Dněprem, Donem a Volhou s nejdůležitějšími centry v Záporoží, u Donu a na Kubáni.²

Po expanzi Rzeczpospolité obou národů v první polovině 17. století se většina Ukrajiny dočasně ocitla pod polsko-litevskou správou. Nicméně snahy polské nobility omezit kozácké svobody, podřídit síče státní kontrole³, katolicizovat a inkorporovat země do jednoho státního celku vedly od konce 16. století k sérii kozáckých rebelií. Kulminací protipolských vystoupení bylo povstání hetmana Bohdana Chmel'nyč'kého let 1648 až 1654, Ukrajinci vnímané jako národně osvobozenecská válka. V průběhu tohoto povstání byla uzavřena Perejaslavská dohoda,

¹ Slovo „kozák“ není navzdory zřejmé podobnosti odvozeno od slovanského „koza“, ale turkického „kazak“, jehož význam odpovídá spojení „svobodný člověk“. Jednalo se o značně obecný termín pro svobodné usazené či kočovné obyvatelstvo, zabývající se zemědělstvím, řemesly či jinými činnostmi a v případě nutnosti i vojáky. Viz Yekelchuk, Serhy: *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 41; Vološčuk, Ilko: *Ukrajinská povstalecká armáda v Československu v letech 1945–1949*, Praha, 1999, s. 9.

² Ve službách ruských carů kozáci pronikali na Sibiř a došli až na Kamčatku. Podíleli se i na dobývání Kavkazu.

³ Kozáci sice byli ve válečných konfliktech významnými spojenci Polsko-litevské unie, nicméně v mírových dobách podnikali vlastní nájezdy na území pod ochranou Osmanské říše, čímž vytvářeli napětí ve vztazích obou mocností.

jíž Chmeľnyc'kého kozáci se svou zemí přešli pod ochranu ruského cara, čímž započala éra ruského pronikání na dnešní Ukrajinu. Mezi Rzeczpospolitou a Ruskem vzápětí vypukla válka, jež skončila roku 1667 Andrusovským mírem. Ukrajina byla podle toku Dněpru rozdělena na levobřežní část spojenou s Ruskem a pravobřežní kontrolovanou Polskem.⁴ Během války došlo k pokusu reformovat Rzeczpospolitou obou národů na Rzeczpospolitou třech národů se záporožskou Ukrajinou jako třetím státním subjektem v rámci tzv. Hadziacké unie. Její existence však byla pouze epizodní.⁵ Období mezi roky 1657 (smrt Chmeľnyc'kého) do počátku hetmanátu Ivana Mazepy v roce 1687 je v ukrajinské historii označováno jako období tzv. ruiny, obecně rozvratu, anarchie a bezvládí.

Perioda hetmanátu Mazepy byla spojena s rozvojem ukrajinské architektury, literatury i dalších aspektů. Samotný hetman je však předmětem kontroverzí ruských a ukrajinských historiků ohledně jeho role během Zimní války mezi Ruskem a Švédskem, kdy se přiklonil na stranu Švédska v důsledku předchozí ruské nečinnosti v obraně kozáckých teritorií. Kozácké svobody se kontinuálně snažily omezovat Polsko i Rusko, důsledkem čehož byla další povstání v 17. a 18. století. Kozáci v nich participovali na všech stranách konfliktu. Mimořádně krvavým bylo zejména protipolské povstání v létě 1768, tzv. kolišina (koliszczyzna, колиївщина), doprovázená masakry obyvatelstva.⁶ Definitivní konec kozácké autonomie nastal v letech 1764 až 1775 za vlády Kateřiny Veliké zánikem hetmanátu a likvidací Záporožské síce. Kozácká společnost byla inkorporována do ruské. Kozácká elita obdržela status adekvátní ruské nobilitě, sedláci (černí) byli částečně znevolněni. Za její vlády ruská a kozácká vojska vyvrátila i Krymský chanát a samotný poloostrov dobyla. Vzápětí začala kolonizace pobřeží Černého moře, tzv. Nového Ruska slovanským obyvatelstvem.⁷

Trojí dělení Polska v letech 1772 až 1795, definitivně potvrzené Vídeňským kongresem, vedlo k ovládnutí většiny dnešní Ukrajiny Ruskem vyjma území spadajících pod Uhersko a Haliče s Bukovinou, jež anektovala Habsburská monarchie.⁸ Ukrajinská staršina v ruském záboru se rychle asimilovala do polské a ruské nobility, čímž se brzy oddělila od širokých vrstev. V Haliči obdobný proces proběhl již dříve a po roce 1795 jí nadále dominovala polská

⁴ Kozáci na ruském území se brzy ocitli pod ještě silnějším tlakem než v době před Chmeľnyc'kého povstáním. Povstání tak vypukala i nadále.

⁵ Viz Kaczmarczyk, Janusz: *Rzeczpospolita Trojga Narodów. Mit czy rzeczywistość. Ugoda hadziacka – teoria i praktyka*, Księgarnia akademicka, Kraków, 2007; Яковлева, Тетяна: *Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни*, Основи, Київ, 1998.

⁶ Počet obětí se obvykle uvádí v rozsahu 100.000 až 200.000. Viz Serczyk, Władysław: *Koliszczyzna*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 1968.

⁷ Viz Magocsi, Paul Robert: *A History of Ukraine: The Lands and Its People*, University of Toronto Press, Toronto, 2010, s. 284.

⁸ Mimo Ruskem kontrolované území zůstala ještě Podkarpatská Rus. Ta však historicky tvořila součást Uherského království a do roku 1945 nikdy nepatřila pod žádný ukrajinský protostát.

aristokracie. Ukrajinci tvořili takřka výhradně poddanské venkovské vrstvy, zatímco ve městech převažovali Poláci, Rusové a Židé. Charakteristickým prvkem budoucích Ukrajinců tak zůstával jejich převážně vesnický původ, což platilo i pro inteligenci. Z polské a ruské strany docházelo v průběhu druhé poloviny 19. století k soustavnému potlačování ukrajinizace veřejného života a prosazování tezí o tzv. maloruské větvi Rusů (tedy součásti trojjediného ruského, běloruského a ukrajinského-maloruského národa) nebo o (proto)Polácích na nižším kulturním stupni s řeckokatolickým a pravoslavným vyznáním.⁹ Řeckokatolická církev podřízená papeži, ovšem východního ritu, vzniklá v době polské vlády nad Ukrajinou, se tak po roce 1850 *de facto* proměnila v národní církev části západních Rusínů/Ukrajinců.

1.1 V područí dvou impérií. Ukrajinci v Habsburské monarchii a Ruské říši

Kořeny ukrajinského národního obrození lze hledat, stejně jako u jiných národů střední a východní Evropy, na přelomu 18. a 19. století. První, kulturní fáze obrození započala v ruském záboru. Spojena byla především s činností Ivana Kotljarevs'kého, Tarase Ševčenka a další tvůrců, romanticky se obracejících ke slavné kozácké a hajdamácké minulosti. Petrohrad zpočátku místní kulturní obrození toleroval, neboť mělo blíže k ruským vlivům než polským, čímž sílily vazby s Rusy a slábly s iredentistickými Poláky. Výraz „Ukrajinec“ brzy nahradil starší termín „Rusín“, a to kvůli zřejmé podobě výrazů „rus'kyj“ a „rossijskyj“¹⁰ a potřebě diferencovat se právě od majoritního národa impéria. Kulturní a národnostní diference daly podnět ke vzniku tzv. hromad sdružujících intelektuály propagující národní obrození, zatím pouze v kulturní a nikoli politické rovině.

Ke změně carské politiky došlo v 60. letech 19. století. Roku 1863 byl drasticky zredukován počet děl vydávaných v ukrajinském jazyce a následně Emžským ukazem z roku 1876 byla literatura již ne v ukrajinském, ale v oficiálně maloruském jazyce zakázána úplně. Hromady podlehly likvidaci a ukrajinština byla označena za pouhý dialekt ruštiny, navíc se jí dostalo označení „mužické řeči“, tedy jazyka nevzdělaných a nehodného vzdělaných. Tou měla být pouze ruština. Ve veřejné sféře, školách, kulturních institucích atd. jí byla ukrajinština zcela nahrazena. Ukrajinci nebyli uznáni za samostatný národ ale za Malorusy, tedy příslušníky trojjediného rusko-bělorusko-ukrajinského (maloruského) národa s jediným úředním jazykem

⁹ Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, Lidové noviny, Praha, 2015, s. 19; Pisuliński, Jan: *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 2004, s. 34.

¹⁰ Čeština obecně dokáže jen špatně rozlišovat mezi výrazy „ruský, rus'ký a rusínský“. Naproti tomu jiné slovanské jazyky (včetně ruštiny) užívají tvarů „Rossija (Россия)“ či „Rosja“ pro označení spojení s Ruskem, čímž jsou výrazy ve smyslu „rusínský“ jasně distinguovány.

a státností. Důvody těchto opatření lze hledat v období jara národů v Evropě a protiruských povstáních Poláků (1831 a 1863). Ruské obavy z obdobného vývoje na Ukrajině a dalších teritoriích vedly vládu k omezování modernizace, rusifikační politice, potlačování národních hnutí a jejich autonomních a separatistických tendencí.¹¹ Tento stav sice do značné míry vedl k deukrajinizaci inteligence a měst, nicméně právě díky zřejmým kulturním a jazykovým diferencím mezi urbanizovanými centry a venkovem si lidé přicházející do měst, tedy zejména studenti a dělníci, začali uvědomovat svou odlišnost a s jejím vědomím následně působili i v mateřských lokalitách.¹²

Maloruská teze zároveň implikovala, že zatímco v Habsburské monarchii bez výrazně dominujícího národa představovalo ukrajinské hnutí pro vládní kruhy vhodný prostředek k vyvažování polského vlivu, v Rusku s trojjediným „ruským“ národem se bez ohledu na své zájmy muselo ukrajinské obrození setkat s odporem kterékoli vlády, poněvadž prizmatem Petrohradu oslabovalo sílu a jednotu ruského národa, a tedy říše jako celku. Tyto snahy však paradoxně vedly k sblížení rakouských Ukrajinců s ruskými a k radikalizaci mládeže, z jejíž řad se brzy ozvaly první hlasy žádající svržení samoděržaví a neváhající se uchýlit k teroristickým aktivitám.

Ukrajinské národní hnutí v Rusku se nacházelo v nepoměrně rigidnějších podmínkách než v Rakousku, v důsledku čehož těžiště ukrajinského národního obrození kontinuálně přecházelo do zpočátku podružné Haliče. Kterýkoli program, vyjma rusofilského, automaticky znamenal střet s ruskou vládní mocí, a to i v oblastech kulturních, vědeckých, školních atd. I přes poměrně rychlý nástup průmyslové revoluce koncem 19. století zůstávala ruská Ukrajina agrární zemí s výraznou převahou rurálního obyvatelstva, nízkým stupněm gramotnosti a ne zcela vykrystalizovaným národním vědomím. Ukrajinci nikdy nebyli carskou vládou uznáni za národ a nedisponovali tak právy uznaných menšin, např. Poláků a Finů. Poměrně úzká skupina politicky aktivních intelektuálů se vyznačovala značnou heterogenitou, radikalitou a vzájemnou rivalitou, což všechny snahy významně oslabovalo. Tato skutečnost nebyla specifická pouze pro ukrajinský politický program, naopak představuje typický element všech národních hnutí v jejich raných fázích, včetně českého. Ukrajinské politické kruhy v Rusku však nedostaly čas ani prostor, aby mohly vyprodukovat životaschopný program s potenciálem oslovit široké lidové vrstvy. Takové vrstvy se ze stejných důvodů ještě nemohly plně dotvořit vzhledem k

¹¹ Viz Magocsi, P.: *A History of Ukraine...*, s. 392-397. Dále Werstiuk, Władysław: *Historyczne znaczenie ukraińskiej rewolucji 1917–1921 r.* In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*, Vipart, Warszawa, 2009, s. 165.

¹² Werstiuk, W.: *Historyczne znaczenie ukraińskiej rewolucji 1917–1921.* In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*, s. 161.

nízkému stupni industrializace, urbanizace, gramotnosti a státní represivní politice. Pomalý progres industrializace v Rusku navíc vytvářel podmínky k úspěšné rusifikaci obyvatelstva migrujícího z venkova a před první světovou válkou tak nemohla proběhnout etnická transformace měst, známá např. z českých zemích.¹³ Zároveň však díky absenci povinné školní docházky, pochopitelně rusifikované, venkov setrval u vlastních nářečí a zvyků. Jazykové a kulturní diference mezi Rusíny/Ukrajinci/Malorusy a Rusy tak nejenže nemizely, ale vedly k jasné polarizaci mezi urbanizovanými a rurálními oblastmi. Paul Magocsi tak došel k závěru, že paradoxně podceněním vzdělanosti a potenciálu povinné školní docházky v implementaci státního nebo etnického nacionalismu carská vláda promarnila šanci k asimilaci Rusínů/Ukrajinců.¹⁴ Magocsi dále extrapoluje, že na prahu první světové války tak existovala masa obyvatelstva doposud nezasažená národně obroditelskými snahami, ovšem připravená je rychle akceptovat. Toto se pozdějším vývojem potvrdilo.

Politická situace v Rusku dlouhodobě neumožňovala legální rozvoj jakýchkoli národních struktur, včetně politických stran. Ty se začaly formovat až na přelomu 19. a 20. století¹⁵ spolu s prvními návrhy samostatné existence Ukrajiny vymezené Karpaty a Kavkazem.¹⁶ Mezi nejradikálnější politické subjekty patřila Ukrajinská národní strana (Українська народна партія), k níž se hlásili pozdější členové Ukrajinské vojenské organizace (UVO) a OUN. Dekalog strany sepsaný Mykolou Michnovským¹⁷ (Микола Міхновський) z roku 1905 zněl takto:

- 1) Jedna jediná, nerozdělitelná, samostatná, svobodná, demokratická Ukrajina – republika pracujících lidí.
- 2) Všichni lidé – tvoji bratři. Ale [vyjmenováno několik národů] jsou nepřáteli našeho národa, panují-li nad námi a vykořisťují-li nás.
- 3) Ukrajina Ukrajincům.
- 4) Vždy a všude používej ukrajinskou mluvu. Nechť tvé okolí, ani děti nehaní tvůj

¹³ Applebaum, Anne: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, Penguin Books, Great Britain, 2017, s. 9.

¹⁴ Magocsi, P.: *A History of Ukraine*. s. 398.

¹⁵ První ukrajinskou stranou v Rusku byla Revoluční strana Ukrajiny (Револуційна Партія України) blízká ruským eserům.

¹⁶ Iniciátorem a propagátorem této ideje v ruských podmínkách byl právě Mykola Michnovskij. Viz Мандрик, Марія: *Український націоналізм*, Вид-во ім. Олени Теліги, Київ, 2006. s. 16, dále Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 82.

¹⁷ Mykola Michnovskij (1873–1924), právník, socialista a nacionalista. Pocházel z kozácké rodiny. Od studentských let se politicky angažoval. Patřil mezi přední odpůrce carského a později bolševického režimu na Ukrajině. Po revoluci roku 1917 organizoval čistě ukrajinské vojenské formace, Centrální rada jej však nechala vyslat na rumunskou frontu. Dále se politicky angažoval až do roku 1919, kdy byl krátce zadržen bolševickou policií. Ve stejné době onemocněl tyfem, jehož následky si nesl až do smrti. V letech 1920 až 1924 údajně organizoval protibolševický odboj. Roku 1924 byl znovu zatčen. Po propuštění byl nalezen oběšen s oficiální verzí smrti kvalifikovanou jako sebevražda.

jazyk jazyky cizinců, utlačovatelů

- 5) Važ si činitelů rodné země, nenávid' její nepřátele, znevažuj přeběhlíky a odpadlíky a dobře bude tvému národu i tobě
- 6) Nepoškozuj Ukrajinu svou lhostejností k národním zájmům.
- 7) Neodpadneš.
- 8) Neokrádej vlastní národ prací ve prospěch nepřátel Ukrajiny.
- 9) Pomáhej vlastním rolníkům, nakupuj především u nich.
- 10) Neobklopuj se cizinci, jinak tvé děti budou ti nepřáteli. Neobchoduj s odpadlíky a zrádci, jinak zrádcem sám se staneš.¹⁸

Již na první pohled je patrná inspirace křesťanským desaterem a snaha apelovat na masy v jeho stylu. Dekalog lze zároveň považovat za první manifestaci krajně radikálního ukrajinského nacionalismu, jehož základní teze byly později ve 20. letech 20. století podchyceny a rozvedeny dalšími autory, zejména Dmytrem Doncovem (Дмитро Донцов, viz níže). Z dekalogu Michnovského je nutno zdůraznit především body č. 2, 3, 4 a 10 jasně se vymezující proti všemu „neukrajinskému“, především ruskému, polskému a židovskému. Přímo se však nabízí otázka, co vlastně je ukrajinským a co není? Jakým způsobem, když ne kooperací s ekonomicky, politicky a kulturně vyspělejšími národy, překonat zaostávání Ukrajinců v těchto oblastech? Zároveň se objevil nový faktor „fanatické nenávisti“ k čemukoli divergujícímu od daného programu. Celý dekalog je podsycen jasným sdělením: Tento program je daný, diskuze či polemika se nepřipouští. Zároveň nelze pominout socialistické tendence hybridizované s nacionalistickými v bodu č. 2. Socialismus ruského, resp. bolševického typu s „nadanacionálními“ hesly nemohl být pro ukrajinské elity, rekrutující se takřka výlučně z rolnických a „maloburžoazních“ poměrů, přitažlivý, neboť nositeli těchto ideí byli právě příslušníci ruského národa, který ukrajinští radikálové považovali za „vykořisťující Ukrajinu“, anebo Židé „okrádající poctivého Ukrajince“ v obchodu. Dekalog sice obsahoval základní principy chování „správného Ukrajince“ a základní charakteristiky státu, nicméně postrádal doprovodnou ideologii formulující metody, za jejichž aplikace mělo být dosaženo vzniku a konstrukce tohoto státu. Roku 1905 však tyto ideje ještě nebyly a nemohly být všeobecně akceptovány.

Mimo Dekalogu Michnovského vypracoval i návrh ukrajinské ústavy silně inspirovaný socialistickými tendencemi.¹⁹ Ten však v budoucím vývoji nehrál podstatnější roli.

¹⁸ Маргинесь, Володимир: *Українське підпілля від УВО до ОУН*, 1949, Б/м, Вінніпег, s. 121.

¹⁹ Tamtéž, s. 121-122.

Zatímco jednoznačně nejdominantnějším a nejpočetnějším národem carské říše byli Rusové a snahy vládních kruhů tak směřovaly k asimilaci menších etnik, v Rakousku, později v Rakousku-Uhersku, žádný dominantní národ na státně-občanském základě ani vědomí obecné jednoty nikdy nevznikly. To nutilo vládnoucí elity k hledání kompromisů a spojenců vůči té či oné národní opozici. V Haliči se vídeňská vláda musela potýkat se silným vlivem polské nobility, resp. polské populace jako takové, často ovlivňovaným děním v ruské části záboru Polska. Obavy před přílišným vlivem a separatistickými tendencemi polských kruhů tak vedly k vládní podpoře ukrajinských národně-buditelských snah. Na základě těchto tendencí část polského politického spektra (především národní demokraté) vystoupila s tezí, že ukrajinský národ záměrně koncipovali Němci a Rakušané, aby početně a teritoriálně oslabili polský národ. Polský národní stát by tak v oblasti mezi Ruskem, Německem a popř. Rakouskem-Uherskem hrál jen sekundární roli a fakticky by se stal protektorátem Německa, neboť geopoliticky a demograficky takto ztrácel většinu území z doby největší expanze před rozboru Polska.²⁰ Tato teze později vytvořila ideový základ k polonizaci Ukrajinců v II. polské republice. Dalším významným aspektem této hypotézy byl fakt, že analogickým způsobem vydělovala Ukrajince i z ruského národa. Vznik kvazisamostatné, na Německu závislé Ukrajiny by tak z etnického hlediska odsunul Rusko až za Černé moře, efektivně jej oddělujíc od Evropy.²¹ Tezi o fiktivním Němci vytvořeném ukrajinském národě tak propagovaly i ruské nacionalistické kruhy.²² Politováníhodným reliktem těchto dávno překonaných tezí o „umělosti“ či „neexistenci“ ukrajinského národa je fakt, že ruské elity se od nich nedokázaly oprostit ani v 21. století.

Kritickým prvkem sebeidentifikace haličských Ukrajinců se v 19. století stalo řeckokatolické (uniatské) vyznání, vzniklé roku 1596,²³ jímž se odlišovali od katolických Poláků a pravoslavných Rusů (ale zároveň též Ukrajinců v Rusku, kteří buď u pravoslaví setrvali, nebo byli donuceni ke konverzi).²⁴ Převážná většina Ukrajinců obývala rurální oblasti

²⁰ Dmowski, Roman: *Polityka polska i odbudowanie państwa*, díl 2, Instytut wydawniczy Pax, Warszawa, 1988, s. 56-58. Dále Torzecki, Ryszard: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Wydawnictwo literackie, Kraków, 1989, s. 125.

²¹ Dmowski, R.: *Polityka polska i odbudowanie państwa*, díl 2, s. 56.

²² Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, Міжрегіональна академія управління персоналом, Київ, 2006, s. 58.

²³ Stalo se tak v rámci brestlitevské unie. Delegáti pravoslavné církve působící v tehdejší Polsko-litevské unii přistoupili na podřízenost Římu. Původní rozsah působnosti byl podstatně redukován po rozdělení Polska mezi Rusko, Prusko a Rakousko, v jehož rámci se značná část řeckokatolických eparchií ocitla v Rusku. Petrohrad rychle přistoupil k transformaci řeckokatolických farností zpět na pravoslavné. Vídeň vzhledem k podřízenosti řeckokatolíků papeži postrádala k takovému kroku motivaci, naopak orientaci na Vatikán vítala.

²⁴ I v Haliči však existovala početná komunita pravoslavných věřících. Právě z jejich řad se nejčastěji rekrutovali

ve východní části země. Ve všech významnějších haličských městech tvořili pouze menšinu, a to často až třetí nejpočetnější po Polácích a Židech.

Revoluční rok 1848 zasáhl plnou silou též Halič. Přes počáteční spolupráci polské a ukrajinské reprezentace v oblasti občanských práv a zrušení roboty však brzy došlo k rozkolu, kde jinde než v otázce jazykové a státoprávní. Zatímco Poláci žádali vznik autonomní polské Haliče²⁵, Ukrajinci prosazovali koncepci rozdělení území na západní Halič (s majoritou Poláků a sídlem v Krakově) a východní Halič (s majoritou Ukrajinců a sídlem ve Lvově). V polovině 19. století se ještě nepodařilo uskutečnit ani jeden z těchto kontradiktivních záměrů, nicméně již zde lze hledat zárodky polsko-ukrajinských sporů, jenž se plně manifestovaly v letech 1917 až 1947.

Politický vývoj Haliče po porážkách Rakouska ve válkách s Itálií a Pruskem do značné míry kopíroval situaci v českých zemích a česko-německé spory. Ve druhé polovině 19. století postupně docházelo ke zrovnoprávnění ukrajinštiny s polštinou a jejímu zavádění do nově vznikajících škol, včetně gymnázií. Roku 1868 byla ve Lvově založena organizace Prosvita s cílem šíření a rozvoje ukrajinské řeči a kultury.²⁶ Po roce 1890 došlo ke kodifikaci ukrajinštiny a bylo lze jí použít i ve styku s úřady.²⁷ Starý termín „Rusín“ byl vytlačován a nahrazován moderním výrazem „Ukrajinec“. Ukrajinská inteligence a jazyk se začaly prosazovat i do univerzitního prostředí se vznikem kateder ukrajinské historie a jazyka ve Lvově a Krakově, leč čas ke vzniku ukrajinské univerzity ještě nedozrál. Ve stejném období probíhal i spor mezi tzv. starorusíny a mladorusíny, tedy spor o orientaci a politickou koncepci Rusínů-Ukrajinců v Rakousku-Uhersku. Starorusíni prosazující tezi o jednotě rusínského a ruského národa, jazyka a dalších faktorů se vymezovali proti mladorusínům hlásajícím svébytnost ukrajinského národa. Od 80. let 19. století vliv starorusínů slábl a po dichotomii strany na radikály a umírněné se stali pouze marginální částí politického spektra. Starorusínská koncepce se částečně a dočasně prosadila pouze na tzv. Uherské Rusi (pozdější Podkarpatské Rusi/Zakarpatské Ukrajině).²⁸

Politika kompromisů a drobných vítězství zdaleka neuspokojovala všechny politické proudy haličských Ukrajinců a už vůbec nevyhovovala polským zájmům. Krize polsko-ukrajinských vztahů se začala manifestovat koncem 19. století. Roku 1890 vznikla vůbec první

rusofilové. Zároveň vyznání automaticky neimplikovalo národnost všech obyvatel. Vzhledem k relativně nízké četnosti těchto případů však lze otázku víry přímo spojit s národností.

²⁵ Do budoucna se počítalo se spojením rakouské a ruské části Polska a vznikem nezávislého státu, což Vídeň ani Petrohrad nehodlaly připustit.

²⁶ Mezi její aktivity patřilo zakládání a provozování knihoven, divadel, edukace mládeže a další dobročinné podniky. Zároveň však nejednou sloužila i ke krytí aktivit nelegálních organizací. Prosvita měla pobočky i v ruské části Ukrajiny, ty však byly po roce 1922 zlikvidovány.

²⁷ Vnitřním jazykem úřadů však zůstala polština. Viz Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 232.

²⁸ Tamtéž, s. 230-231.

čistě ukrajinská politická strana v Rakousku: Ukrajinská radikální strana, která vyslovila požadavek vzniku samostatné Ukrajiny složené ze západní (rakouské) a východní (ruské) části, sahající od Sanu až po Kavkaz. Po roce 1899 se hegemonem ukrajinské politiky stalo sdružení radikálních proudů pod názvem Ukrajinská národně-demokratická strana, ideový to oponent polské Národní demokracie. Teze prosazované těmito subjekty stály vzájemně v opozici, zejména v otázkách jazykových, kompetenčních a nárokovaného území.

Přesto Halič vstupovala do 20. století jako relativně stabilní a perspektivní oblast, zvláště ve srovnání se situací na Balkáně. Vzápětí se však naléhavou stala otázka ukrajinské univerzity. Na studentské protesty, vypuknuvší roku 1901, odpovědělo (polské) vedení Lvovské univerzity hromadným vylučováním demonstrantů ze studia, což vedlo k jejich odchodu na jiné univerzity, zejména do Prahy a Vídně. Tyto nepokoje se opakovaly o šest let později a byly doplněny prvním násilím v podobě atentátů na význačné ukrajinské a polské reprezentanty, což vytvořilo nebezpečný precedens k dalšímu vedení politického boje. Vídeň byla nucena do poměrů v Haliči aktivně zasáhnout. Jednání trvala několik let a podařilo se je završit teprve v lednu 1914. Ukrajinci dostali záruky v podobě garantovaných mandátů ve sněmech a byl přislíben i vznik ukrajinské univerzity. Všechny plány však nakonec zhatilo vypuknutí první světové války, v jejímž průběhu byly koncepce kompromisního a hlavně nenásilného řešení odmítnuty většinou elit, stejně jako širokými vrstvami haličské populace.

V předvečer první světové války existovalo mnoho ukrajinských spolků a organizací zabývajících se různou činností, včetně tělesné zdatnosti a branně-vojenského výcviku. Nejznámější organizací tohoto zaměření představovali tzv. síčovní střelci, odvozující svůj název od dávných kozáckých sítí. Konstitovali se unifikací několika paramilitárních organizací 18. března 1913 ve Lvově a právě na jejich základě později vznikly první etnicky ryze ukrajinského ozbrojené útvary jak v Rakousku-Uhersku, tak v Rusku.²⁹ Z politického hlediska dominovaly v obou říších agrární levicové strany usilující o pozemkovou reformu a zlepšení poměrů na venkově.³⁰

Obecně lze říci, že možnosti národního rozvoje Rusínů-Ukrajinců v Rakousku (nikoli však v Uhersku) bylo možno považovat za relativně uspokojivé. Ukrajinci v Rakousku dosáhli v průběhu let 1848 až 1914 postavení svébytného národa, vybudovali systém národního základního a středního školství³¹, kulturních institucí a aktivně se podíleli na politickém životě

²⁹ Хома, Іван: *Свген Коновалець*, Клуб Сімейного Дозвілля, Харків, 2016, s. 24-25. Mnoho pozdějších předních členů OUN prošlo právě řadami síčových střelců. Viz níže.

³⁰ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 7.

³¹ Ukrajinská reprezentace plánovala i vznik národní univerzity ve Lvově, s čímž ovšem nesouhlasila polská strana, jež už ve Lvově vlastní univerzitu měla. V zimě 1914 byl uzavřen za mediace Vídně kompromis, podle nějž se

Předlitavska. Budoucí vývoj však, bez ohledu na vypuknutí války, směřoval ke střetu s polskými (a výhledově i ruskými a německými) zájmy, zejména v oblasti jazykových práv, vlády a samosprávy. Hledání mírového řešení národnostních problémů v celé oblasti by narazilo na mimořádně komplikované obtíže i bez radikalizace všech zúčastněných stran v průběhu let 1914 až 1920 a lze spekulovat, že k násilným střetům by došlo i bez událostí první světové války. Ukrajinská majorita tvořící 60 % populace východní Haliče neviděla důvod jakkoli se podřizovat téměř třikrát slabší polské minoritě³², která však dominovala ve všech větších městech, zejména Lvovu. Vzhledem k naprosté polské (a židovské) převaze ve veřejných funkcích a kapitálu byli Ukrajinci vnímání především jako vrstva prostého venkovského obyvatelstva, pro níž nejlepší vyhlídky na progres skýtala polonizace.³³

1.2 Válka, jež měla být poslední

První světová válka zasáhla Ukrajinu a Polsko významněji než jiné oblasti středovýchodní Evropy. Země se opakovaně staly místem tvrdých bojů rakousko-uhersko-německých sil s ruskými a válečná devastace zanechala fatální důsledky na infrastruktuře a obyvatelstvu. Obě zneprátené strany zahájily propagandistické úsilí s cílem destabilizovat zázemí soupeře a brzy se objevily aktualizované politické programy, vzniklé na míru kvalitativně zcela odlišné situaci. Ukrajinské pozice se v mnohém podobaly polským. Vzhledem k rozdělení obou národů mezi Centrální mocnosti a Rusko vykrytalizovaly dva ambivalentní programy v rámci polské i ukrajinské reprezentace. Jak v případě polském, tak ukrajinském nelze příklon té či oné frakce k Dohodě či Centrálním mocnostem chápat jako výraz souhlasu s jejich válečnými cíli, ale pouze jako prostředek k dosažení vlastních záměrů. V českém veřejném prostoru často dochází k chybné percepci problematiky optikou českého/československého odboje, jehož východiska však byla naprosto odlišná a nelze je tak s ukrajinskými a polskými reáliemi komparovat. V následující části textu jsou termíny „Ukrajina“ a „Polsko“ využívány pouze pro označení státu

měla Lvovská univerzita, po vzoru pražské Karlo-Ferdinandovy, rozdělit na polskou a ukrajinskou část. Vypuknutí války tento plán zmařilo.

³² Poláci tvořili 25 % populace. Zbýlých 15 % připadalo především na Židy, kteří inklinovali buď k neutralitě, nebo opatrně podpoře Ukrajinců vzhledem k silicimu polskému antisemitismu. Antisemitské tendence narůstaly i mezi Ukrajinci, ale vzhledem k převážně městskému způsobu života Židů a naopak venkovskému charakteru většiny Ukrajinců nedocházelo k tak častým a vyhraněným střetům.

³³ Torzecki, Ryszard: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 8. Problematika polsko-ukrajinských vztahů je mnohovrstevnatá a nelze ji vnímat čistě optikou dominantních proudů. Polská společnost zaujímala k ukrajinská menšině různé postoje a rozhodně ne pouze negativní. Nicméně stereotyp prostého či zaostalého Ukrajince nejen v polské společnosti přežíval dlouho, lze říci že v redukované či modifikované podobě dodnes, a to zejména v Rusku. Podobné, byť zdaleka ne tak radikální tendence je nicméně možné vzhledem k silné ukrajinské imigraci pozorovat i v rámci české společnosti. Viz Svoboda, David: *Boj o cizí duši. Ukrajinství a ukrajinský nacionalismus v české reflexi 1900–1938*, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha. 2007, s. 4-11.

bez geografických implikací. Této problematice bude prostor věnován později. Na obou stranách konfliktu zasáhly do boje přes čtyři miliony Ukrajinců, z nichž 650.000 padlo.³⁴

1.2.1 Vyhnaní ve vlastní zemi. Ukrajinci v první světové válce

1. srpna 1914 tři dominantní politické strany haličských Ukrajinců (národně-demokratická, sociálně demokratická a radikální) vytvořily Hlavní ukrajinskou radu, která deklarovala věrnost císaři a odpor proti ruské ofenzivě. 4. srpna se ukrajinští emigranti z Ruska v Haliči sdružili ve Svazu osvobození Ukrajiny s cílem porážky Ruska a vytvořením Ukrajinského státu na jeho troskách. Obě organizace se v průběhu roku 1915 sloučily do Všeobecné ukrajinské rady, která následně reprezentovala ukrajinské zájmy v rámci Předlitavska.³⁵ Již v roce 1914 rakousko-uherská armáda povolila vytvoření početně omezených dobrovolnických jednotek,³⁶ tzv. síčových střelců, k jejichž tradicím se hlásí i dnešní Ukrajina, podobně jako Česká republika k legionářské tradici.³⁷ Mimo tyto jednotky byli Ukrajinci masově mobilizováni do pravidelné armády.

V rámci Ruska na počátku války nedošlo k větším změnám v národnostní politice. Tamní rusofilové společně s emigranty z Haliče prosazovali program anexe Haliče, Bukoviny a ideálně i Uherské Rusi následovaný unifikací s ruskou částí. Na ruské straně ke vzniku dobrovolnických útvarů nedošlo. Ukrajinci-Malorusové mobilizovali do carské armády a po Rusech tvořili nejpočetnější entitu v rámci ruského vojska. V průběhu roku 1914 zaznamenala carská armáda úspěchy v bojích s rakousko-uherskou armádou a podařilo se jí obsadit většinu Haliče až ke karpatským průsmykům. V souladu s carskou ideologií trojjediného ruského národa okupační správa prakticky ihned zahájila rusifikaci obsazených území. Řeckokatolická církev a ukrajinské instituce byly omezovány, perzekvovány či rušeny. Poláků jakožto uznaného národa Ruské říše se tato opatření týkala jen okrajově, naopak mělo dojít k (opětovnému) vzniku autonomního Polska pod ruským protektorátem.

Přestože období ruské správy trvalo pouze několik měsíců (od října 1914 do května 1915), hluboce ovlivnilo myšlení ukrajinských elit v Haliči. V období bojů se obě válčící strany dopouštěly excesů a násilí na civilním obyvatelstvu, které následně byly propagandisticky

³⁴ Мартинес, В.: *Українське підпілля від УВО до ОУН*, s. 125.

³⁵ Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 238-239.

³⁶ Množství dobrovolníků značně přesahovalo *numerus clausus* stanovený Vídní. Ta k tomuto rozhodnutí byla nucena hrozbou vzniku precedentu a nárůstu separatistických tendencí u národů, které, na rozdíl od loajálních Ukrajinců, neměly pozitivní vztah k Rakousku-Uhersku a mohly by reagovat obdobným způsobem, tedy tvorbou jednotek a propagandou na straně nepřítele. Což se ostatně např. v českém a polském případě dělo.

³⁷ Viz Kostiak, Jarosław: *Tradycje armii Ukrainkiej republiki ludowej w zbrojnych silach Ukrainy 1991–2008*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość*, s. 333-343. K problému síčových střelců na straně Rakouska-Uherska a ukrajinských síčových střelců na straně Ukrajinské lidové republiky viz níže.

zneužívány.³⁸ Rusofilské tendence spolu s evakuací rusofilů po protiofenzivě Centrálních mocností na jaře 1915 zmizely a zcela zřejmým se stal fakt, že Rusko (a tím nepřímo v dané situaci celá Dohoda) nemělo emancipovaným Ukrajincům co nabídnout. Logickým se tak stal příklon haličských Ukrajinců k Centrálním mocnostem, které za těchto okolností představovaly jedinou entitu schopnou a ochotnou podpořit alespoň část jejich programu. Politika haličských Ukrajinců tak od roku 1915 působila v zásadě kompaktně a stabilně.

S postupem války však Centrální mocnosti, i vzhledem k vývoji na frontách, upřednostňovaly stále zřetelněji polskou otázku. Po průlomem fronty a ústupu carské armády v květnu 1915 se prakticky celé kongresové Polsko ocitlo pod německo-rakouskou kontrolou. V listopadu 1916 Centrální mocnosti deklarovaly záměr vytvořit z bývalého ruského Polska samostatný stát a vytvořily tzv. regentskou vládu, jíž následně předaly některé pravomoci v civilní sféře. Vypuknutí únorové revoluce a následná vlna liberalizace politického života v Rusku přenesla těžiště ukrajinského autonomního dění do Kyjeva.³⁹ V průběhu března 1917 se na území Ukrajiny vytvořila celkem tři centra, nárokuje si výkon moci a reprezentující různé vrstvy: Výkonný výbor Rady spojených občanských organizací, zastupující především ruské středové a pravicové proudy, Sovět dělnických a vojenských zástupců a zejména středo-levicová Ukrajinská centrální rada (UCR), jejímž předsedou se stal známý historik Mychajlo Hruševs'kyj.⁴⁰ UCR na jaře 1917 vykryštovala do podoby ukrajinského protoparlamentu a byla uznána ruskou prozatímní vládou. Ke konci června v ní zasedalo 822 delegátů⁴¹ z pěti gubernií: Kyjevské, Podolské, Volyňské, Černihovské a Poltavské.

Žádný z dominantních proudů se prozatím nevyslovil pro myšlenku samostatné Ukrajiny, všechny však operovaly s programem autonomního statutu v rámci federalizovaného Ruska.⁴² Prakticky ihned po pádu carského režimu nastala ukrajinizace veřejného života. Bylo budováno ukrajinské i menšinové školství, vznikaly časopisy, vydavatelství, různé kulturní a vědecké instituce. Požadavky masivního zavedení ukrajinštiny do veřejného prostoru a státních úřadů však, prozatím, nezískaly větší podporu a nepropagovala je ani UCR.⁴³ Revoluční časy mnohde doprovázelo spontánní parcelování velkostatkářské půdy rolníky, což budilo značnou nevoli mezi majetnějšími vrstvami a zosťovalo sociální konflikty.

³⁸ Magocsi, P.: *A History of Ukraine*, s. 494-495.

³⁹ Obdobný proces nastal v rámci celého Ruska a jeho národů, v kontextu Evropy zejména v Pobaltí a Finsku.

⁴⁰ Členství v jednotlivých centrech nebylo vzájemně exkluzivní. Stejní zástupci tak mohli zasedat v sovětu a UCR zároveň.

⁴¹ Patřili mezi ně ukrajinští i menšinoví zástupci zemědělských, vojenských a dělnických rad, ukrajinští, polští a ruští socialisté, Židé, reprezentace měst, gubernií a společenských organizací.

⁴² Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 40. UCR požadovala širokou autonomii ve vnitřní politice. Zahraniční politika měla zůstat doménou federální vlády.

⁴³ Грушевський, Михайло: *На порозі нової України. Гадки і мрії*, Київ, 1918, s. 41.

Liberalizace politického života ruské říše způsobila, že doposud latentní národní programy v jejím rámci se daly do pohybu a národní reprezentace rychle spěly k autonomii či přímo k nezávislosti.⁴⁴ Vlivem válečných událostí a kontinuálně se zhoršující ekonomické situace prozatímní vláda ztrácela podporu. Separatistickým hnutím nechtěla ani nemohla vyhovět, zároveň však již nebyla schopna vynutit si autoritu silou. K identickým procesům docházelo i na Ukrajině, kde bolševický program agrárních a hospodářských reforem získával popularitu mezi širokými vrstvami, čímž slábla pozice UCR.⁴⁵ Pod tlakem stále silněji zprava i zleva radikalizované veřejnosti a spontánně vzniklých vojenských útvarů vyhlásila UCR 23. června tzv. První univerzál, jímž deklarovala autonomní ukrajinský stát v rámci ruské federace.⁴⁶ V jeho důsledku vznikl generální sekretariát UCR, jenž měl zaujmout postavení autonomní vlády.⁴⁷ Prozatímní vláda obávající se ztráty Ukrajiny zvažovala, zda zasáhnout silou, nebo přistoupit na jednání. Zvolena byla druhá varianta. Červencová jednání delegace prozatímní vlády a UCR vyústila do vyhlášení Druhého univerzálu, v němž se ukrajinští představitelé zavázali neprovádět další státoprávní změny před svoláním všeruského ústavodárného shromáždění.⁴⁸

Říjnový bolševický převrat UCR nepodpořila, načež bolševici z Ukrajiny na protest vystoupili z rady. 8. listopadu vyvolali sympatizanti radikální levice v Kyjevě povstání proti silám loajálním prozatímní vládě. Po zapojení jednotek generálního sekretariátu na straně bolševiků byly ruské síly nuceny opustit město. Rada se však odmítla podříditi petrohradskému sovětu, události na východě prohlásila za vypuknutí občanské války a sama vydala 20. listopadu Třetí univerzál, tedy převzetí vlády a zákonodárné moci v devíti guberniích s ukrajinskou většinou: Kyjevské, Podolské, Volyňské, Poltavské, Černihovské, Charkovské, Chersonské, Katerynoslavské⁴⁹ a Tavrijské.⁵⁰ Svou autoritu UCR částečně prosadila i v Cheľmské, Kurské a

⁴⁴ Mimo Ukrajinců zejména Poláci, Finové a pobaltské národy.

⁴⁵ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 56.

⁴⁶ UCR vyhlásila celkem čtyři univerzály. První vyhlášoval autonomii Ukrajiny, druhý následoval po úspěšných jednáních s prozatímní vládou, v němž UCR delegovala generální sekretariát do prozatímní vlády a zavázala se neprohlubovat autonomii před svoláním celoruského ústavodárného shromáždění. Třetí univerzál následoval po říjnovém převratu, který jím UCR neuznala a čtvrtý deklaroval nezávislou Ukrajinu po vypuknutí konfliktu mezi UCR a bolševiky v lednu 1918.

⁴⁷ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 68-76. Zasedali v něm Volodymyr Vynnyčenko (předseda sekretariátu a sekretář vnitra), Serhij Jefremov (sekretář národních správ), Chrystopor Baranov's'kyj (sekretář financí), Borys Martos (spolu s Vynnyčenkem sekretář vnitra), Mykola Stasjuk (sekretář zásobování), Symon Petljura (sekretář vojenství), Valentyn Sadov's'kyj (sekretář spravedlnosti), Ivan Stešenko (sekretář národní osvěty) a Pavlo Chryst'juk (zapisovatel). Později přibyli další.

⁴⁸ Pro radikální vojenské kruhy představoval druhý univerzál nepřijatelný závazek rovnající se zradě a pokusily se vyvolat tzv. povstání polubotkovců, jímž si chtěly vynutit změny v UCR. Viz kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 77-79.

⁴⁹ Centrem Katerynoslav, v letech 1926 až 2016 Dněpropetrovsk, dnes Dnipro.

⁵⁰ Subtelny, Orest: *Ukraine: A History*, University of Toronto Press, Toronto, 2000, s. 305. Mimo státoprávní deklaraci třetí univerzál dále vyzýval ke změně v pozemkové držbě, k zavedení osmihodinové pracovní doby,

Voroněžské gubernii, jejichž finální státní příslušnost měl rozhodnout plebiscit.⁵¹ Povšimněme si nároků na území, která nikdy později součást Ukrajiny netvořila, ačkoliv v nich Ukrajinci žili. Tímto aktem vznikla Ukrajinská lidová republika (ULR), zatím stále ještě autonomní součást Ruska. Její teritoriální (guberniální) podoba na východě a severovýchodě se příliš nelišila od současných rusko-ukrajinsko-běloruských hranic.⁵² Z proponovaných hranic Ukrajiny tak mimo území pod „kontrolou“ Centrální rady zůstávaly jen Krym a kozácká Kubáňská lidová republika, která se federativně připojila k ULR začátkem roku 1918.⁵³ Univerzál dále garantoval občanská práva a povinnosti.

Na rozdíl od prvních dvou univerzálů však třetí vyvolal kontroverzi nejen mezi UCR a bolševiky, ale i v dotčených oblastech a jeho realizace narážela na odpor.⁵⁴ Proti deklaraci nezávislosti se z principiálních důvodů⁵⁵ postavily levicové strany⁵⁶ a pokusily se vynutit si převzetí moci v Kyjevě. Vzhledem k jejich slabým pozicím v hlavním městě se brzy ocitly v menšině, načež se delegáti přesunuli do Charkova, kde 12. prosince na prvním všeukrajinském sjezdu dělnických a vojenských rad vyhlásili Ukrajinskou sovětskou socialistickou republiku (USSR) a vstup do federace se sovětským Ruskem.⁵⁷ Na Ukrajině tak fakticky vzniklo dvojvládí.

V chaotické, rychle se zostřující situaci UCR lavírovala kolem středových pozic. A to zejména v oblasti sociálních a ekonomických reforem, čímž se stávala pro majetné kruhy příliš radikální, zatímco pro zemědělské a dělnické vrstvy příliš konzervativní, v důsledku čehož ztrácela vliv, zejména ve prospěch radikální levice.⁵⁸ Ekonomické změny probíhaly živelně bez ohledu na vůli vlády. Latifundia, na západě většinou vlastněná etnickými Poláky, byla vesničany podchycenými bolševickou propagandou parcelována. Na denním pořádku byly násilnosti páchané jak navráťivšími se veterány, tak dezertéry, popř. jinými ozbrojenými

znárodnění průmysl a dalším politickým, hospodářským a politickým krokům. Viz Magocsi, P.: *A History of Ukraine*, s. 509-512.

⁵¹ Text třetího univerzálu: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html> (odkaz k datu 22. 12. 2018)

⁵² Viz mapové přílohy č. 2 a 3.

⁵³ K problematice Kubáně v letech 1917 až 1921 viz kol autorů: *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*, díl 9, Інститут історії України, Київ, 2013, s. 384-398.

⁵⁴ Tamtéž, s. 135.

⁵⁵ Levice v Rusku plánovala vybudovat socialistický stát a společnost bez „buržoazie“ a „vykořisťovatelů“, jejichž majetek měl být nacionalizován. Centrální rada sice také stála na socialistických pozicích, nicméně vyvlastňování odmítala a stát chtěla budovat na národnostně-sociálních principech s inkluzí všech vrstev. Viz *Політична історія України XX століття*, díl 2, s. 129-131.

⁵⁶ Bolševici, eserí, menševici a sociální demokraté. Většina delegátů se však identifikovala více rusky než ukrajinsky, navíc nepoměrná většina delegátů zastupovala východní gubernie.

⁵⁷ *Політична історія України XX століття*, díl 2, s. 168-169.

⁵⁸ Tamtéž, s. 61-62 a dále 130-132. Těžkou ranou se pro UCR stala ztráta židovské podpory v době bolševické invaze. Tento akt byl vnímán jako zrada a později, spolu s dalšími událostmi, vedl k růstu antisemitismu mezi Ukrajinci a pogromům.

skupinami. Proti těmto skupinám vznikaly místní milice, často se chovající identickým způsobem. V některých oblastech po uzavření brestsých smluv následně působily i polské jednotky pod rakouským a německým velením, živené na úkor místních, opět nejednou s využitím násilí. Ačkoliv primární mechanismy těchto jevů ležely v socio-ekonomické rovině, získávaly vzhledem k stratifikaci společnosti i nacionální rozměr polsko-ukrajinský.⁵⁹

UCR v prosinci vyjednávala s novou moskevskou vládou, nicméně rozhovory selhaly a Rada lidových komisařů (orgán na úrovni vlády vzniklý po říjnové revoluci) prohlásil UCR za „buržoazní kontrarevoluční orgán“ a rozhodl o vyslání armády na Ukrajinu k podpoře USSR. Proti relativně málo početným rudoarmějcům (do 30.000 vojáků) mohla ULR teoreticky nasadit ukrajinské jednotky derivované z ruské armády v průběhu roku 1917, ale bolševická propaganda, demoralizace a dezerce měly katastrofální impakt na jejich bojeschopnost. Spolehlivých útvarů se nedostávalo a rostl tak význam ukrajinských zajatců z rakousko-uherské armády, jimž UCR povolila formování jednotek pod jejím velením. V listopadu 1917 vznikl z iniciativy Jevhena Konovalc'e⁶⁰, Andrije Meľnyka a dalších haličských Ukrajinců, často dříve zajatých příslušníků síčových střelců, první Haličsko-bukovinský kureň (prapor) síčových střelců jako součást armády UCR, jehož řady sestávaly z rakousko-uherských zajatců ukrajinské národnosti a místních dobrovolníků.⁶¹ Armáda ULR se celkově skládala z místních

⁵⁹ Viz Hud, Bohdan: *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyńiu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Pracownia Wydawnicza Zalesie Górne, Warszawa, 2018, s. 253-264.

⁶⁰ Jevhen Konovalc' (Євген Коновалець) (1891–1938) se narodil v Zašktivě nedaleko Lvova do učitelské rodiny se silným ukrajinským cítěním. Ve Lvově studoval ukrajinské gymnázium a následně práva na univerzitě. Účastnil se společenského i politického života ve městě. Po vypuknutí první světové války byl mobilizován do rakousko-uherské armády, v níž dosáhl hodnosti podporučíka. V dubnu 1915 byl zajat v Karpatech a držen v zajetí v oblasti Caricynu (Volgogradu). Po únorové revoluci spolu s několika dalšími důstojníky uprchli do Kyjeva, kde se podřídili UCR. Po bolševickém převratu v Rusku a vypuknutí války mezi ULR a bolševiky organizoval jednotky síčových střelců, jimž zároveň v hodnosti plukovníka velel. Náčelníkem štábu se stal Andrij Meľnyk. Participovali na potlačení bolševického povstání v Kyjevě v lednu 1918 a na bojích proti Rudé armádě v letech 1918 a 1919. Po ústupu na západ a krizi armády ULR demobilizoval jednotky síčových střelců a přešel do polské internace. Propuštěn byl na jaře 1920 a odjel na rozkaz Petljury do Československa, kde se měl podílet na vytvoření bojového útvaru z tamních internovaných příslušníků UHA. V srpnu 1920 se podílel na vzniku UVO v Praze s cílem přípravy války za samostatnou Ukrajinu a tajné/teroristické války proti Polsku a SSSR. V letech 1921 až 1922 sídlil ve Lvově. Spolupracoval zde s mnoha budoucími členy OUN. Z města byl nucen emigrovat poté, co polská rozvědka infiltrovala a zlikvidovala lvovskou buňku UVO. Participoval na vzniku OUN, jejímž providnykem (v tomto významu předsedou) zůstal až do své smrti. Snažil se o rozsáhlou spolupráci a internacionalizaci ukrajinské otázky v západní a střední Evropě a destabilizaci Polska a SSSR skrz rozvědnou a teroristickou činnost. Postupem času se stále více orientoval na kooperaci s německými tajnými službami. Zemřel na následky atentátu iniciovaného NKVD 23. května 1938 v Rotterdamu.

⁶¹ Хома, І.: *Євген Коновалець*, s. 39. Ukrajínští síčovní střelci na straně ULR bojovali od konce roku 1917 do léta 1919. Svůj název a původ odvozovali od stejných organizací jako síčovní střelci v rakouské armádě. Jednalo se však o dvě na sobě nezávislé organizace, k jejichž faktickému sjednocení do ucelené bojové formace nikdy nedošlo. Jistá forma unifikace proběhla až v emigraci po vzniku UVO. Po instalaci režimu hetmana Skoropads'kého byli rozpuštěni a vzápětí znovu zformováni. V listopadu 1918 participovali na revoltě proti Skoropads'kému a následně tvořili jádro armády ULR pod velením Symona Petljury. Koncem roku 1918 dosáhli počtu 25.000 vojáků. Účastnili se bojů jak s Rudou armádou, tak i s anarchisty a vojsky bílých generálů, zejména Denikina. V průběhu roku 1919 utrpěli těžké ztráty a poté, co zbylé jednotky zdecimoval tyfus, byli koncem roku 1919 demobilizováni a rozpuštěni. Vstup Ukrajinců původem z Rakouska-Uherska do jednotek síčových střelců

a haličských dobrovolníků, síčových střelců, kozáků a několika útvarů pochodujících z kolabující východní (z pohledu Ukrajiny západní) fronty, celkově ne více než 20.000 vojáků.⁶² Invazní síly disponovaly obdobnými počty.

UCR se dále snažila získat vojenskou a politickou podporu proti bolševikům jak u západních dohodových států, tak u Centrálních mocností. Dohoda motivovaná snahou vázat maximum německých a rakousko-uherských sil na východě však nebyla ochotna přijmout taková kroky, které by mohly komplikovat budoucí vztahy s Ruskem dělením jeho území a chtěla jej udržet schopné balancovat poměr sil v Evropě. Centrální mocnosti naproti tomu jednaly s UCR na konkrétní bázi a mohly jí, na rozdíl od Dohody, poskytnout přímou a rychlou vojenskou podporu.⁶³ UCR tak v podstatě neměla na vybranou a v zájmu zachování vlastní existence musela navázat spolupráci s Centrálními mocnostmi. I kdyby se však bývala nestala německým protektorátem a další činnost by vyvíjela z exilu, zřejmá dohodová preference polské strany před ukrajinskou by vedla k identickým výsledkům poválečného vývoje. Dohoda v jihozápadní oblasti Ruska napříště preferovala přímou intervenci nebo kooperaci s bílými generály, zejména Antonem Denikinem.⁶⁴

V reakci na ohrožení z východu UCR vyhlásila 22. ledna 1918 Čtvrtým univerzálem nezávislost ULR na Rusku a vyslala vlastní delegaci na mírová jednání do Brestu Litevského s cílem uzavřít separátní mír s Centrálními mocnostmi. Ty, vědomy si možností hospodářské exploatace Ukrajiny a konsekventního oslabení pozice bolševiků, vyšly delegaci vstříc, Ukrajinu uznaly jako formálně nezávislý stát a Rakousko pod tlakem Německa přistoupilo i na rozdělení Haliče a připojení Cheľmska, jež už bylo dříve přislíbeno Polsku, k novému státu.⁶⁵ Vojska Centrálních mocností následně vstoupila na Ukrajinu a po nepříliš intenzivních bojích vytlačila Rudou armádu. Po podepsání Brest-litevského míru 3. března 1918 bolševici dočasně vyklidili Ukrajinu a též uznali její nezávislost.

Moc UCR se však v důsledku zahraničních intervencí a vnitřního vývoje v únoru 1918

ULR se z pohledu rakousko-uherských úřadů rovnal dezerci či zradě. Zajatci, stejně jako v případě čs. legií, byli trestáni smrtí. Situace se změnila až ratifikací Brest-litevského míru. Viz tamtéž. s. 44-45 a dále s. 75-77.

⁶² Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 178. Obě strany se projevovaly nedisciplinovaností a nízkou bojeschopností. Síly ULR často samy dezertovaly z fronty před postupujícím nepřítelem, nebo byly nuceny ustupovat poté, co se vzbouřili civilisté v jejich týlu. Tyto projevy dále svědčí o slabé podpoře ULR mezi civilním obyvatelstvem. Na základě toho samého však nelze usuzovat, že většina Ukrajiny stála za bolševiky, spíše se jednalo o vystoupení provokovaná agitátory.

⁶³ Krasiwskýj, Orest: *Ententa a problem odrodzenia ukraiňskiej i polskiej państwowości w latach 1918–1921*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*, s. 45. Jakákoli pomoc Dohody by v dané chvíli mohla probíhat jen skrz černomořské přístavy a efektivně podpořit UCR by mohla až v řádu několika měsíců.

⁶⁴ Tamtéž. s. 46-47.

⁶⁵ I tento případ ukazuje nereálnost další existence Rakouska-Uherska. Po hypotetickém vítězství ve válce, či uzavření příměří, by radikální proudy té či oné strany v případě nesplnění těchto slibů sebou nejspíše strhly i široké vrstvy a následné nepokoje by nutně daly do pohybu události, jež by vedly k nezvladatelným problémům.

stala pouze iluzorní a nebyť německé podpory, země by se propadla do totální anarchie. Ani Němci však nedisponovali silami schopnými v zemi udržet pořádek a navíc byli nuceni saturovat vlastní, zejména potravinové a hospodářské potřeby na úkor ukrajinských, což dále zvyšovalo společenské napětí a také růst popularity bolševiků, slibujících nemožné. UCR však přes vlastní slabost stále zůstávala poměrně umírněnou vládou, jež alespoň formálně garantovala občanská práva a rovnost před zákonem pro všechny obyvatele.

Koncem dubna se Němci rozhodli řešit neuspokojivou situaci v dodávkách potravin instalací vojenské diktatury, tzv. hetmanátu, na čele s bývalým generálem carské armády Pavlem Skoropads'kým (Павло Скоропадський) a likvidací UCR. Nástup jeho režimu v podstatě znamenal politický návrat k předrevolučním poměrům. Sám Skoropads'kyj a většina jeho sympatizantů patřili mezi konzervativní vlastníky půdu a uvažovali proruský, nicméně v civilní sféře pokračoval rozvoj ukrajinského školství, vědy a kultury.⁶⁶ Spoléhali na porážku bolševiků a následnou (re)integraci Ukrajiny do Ruska. S německou pomocí se podařilo částečně zklidnit poměry, nicméně vzhledem k rozsáhlému rekvírování⁶⁷ a špatné hospodářské situaci (zejména ve městech) zůstával hetmanát krajně nepopulárním. Na denním pořádku byly dělnické stávky a lokální rebelie, často přerůstající v selská povstání.⁶⁸

Se stále realističtější porážkou Centrálních mocností ve válce se začala formovat opozice i proti Skoropads'kého režimu. Spíš na nacionálním než politickém základě byl ustanoven Ukrajinský národní svaz (UNS), v němž zasedli představitelé různých proudů. V listopadu 1918 německá armáda zahájila v souladu s podmínkami příměří s Dohodou stahování vojsk z Ukrajiny. Zároveň se na Sibiři po převratu chopil moci admirál Alexander Kolčak a bolševici prohlásili Brest-litevský mír za anulovaný, což se rovnalo vyhlášení války Ukrajině. Skoropads'kyj se 15. listopadu podřídil Kolčakovi a deklaroval spojení hetmanátu s nebolševickým bělogvardějským Ruskem. UNS den před tím zvolil tzv. Direktoriát,⁶⁹ jenž se po deklaraci neúspěšně pokusil Skoropads'kého svrhnout.⁷⁰ Tento krok vedl ke krátké občanské válce se značně nepřehledným průběhem a zainteresovanými subjekty, jejichž jediným společným cílem byla likvidace hetmanátu. Jádrem armády Direktorია podřízené Symonu

⁶⁶ Většina projektů však byla započata již za vlády UCR nebo ještě dříve. Fakticky se tak nejednalo o iniciativu Skoropads'kého vlády, ale pouze završení již existujících projektů. Viz kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 226-227.

⁶⁷ Potravinových rekvizicích na pravobřežní Ukrajině se účastnily i polské dobrovolnické útvary, čímž přispívaly ke eskalaci polsko-ukrajinských averzí a sporů. Viz *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 261-262.

⁶⁸ VÚA–VHA, f. Prezidium Ministerstva národní obrany I (MNO I), k. 6, inv. č. 228, sign. 73: *Ukrájina – bolševici*, s. 1.

⁶⁹ Jednalo se o kolektivní orgán na úrovni předsednictva vlády s pěti členy, jimž byli podřízeni jednotliví ministři. Na rozdíl od UCR a jejího sekretariátu oba orgány tvořili pouze Ukrajinci bez zastoupení menšin.

⁷⁰ Pisuliński, J.: *Nie tylko Petlura*, s. 83-84.

Petljurovi⁷¹ tvořili síčovní střelci pod velením Jevhena Konovalc'e, Andrije Meľnyka, Romana Suška a dalších budoucích předních funkcionářů UVO a OUN. K Direktoriu dezertovala i část Skoropads'kého útvarů. Petljura disponoval celkem 50.000 vojáky, ovšem s nízkou bojeschopností,⁷² což vzhledem k územního rozsahu Ukrajiny a vnitřním i vnějším dezintegračním tendencím představovalo jen zlomek sil potřebných k ovládnutí nárokovaného území.

V prosinci 1918 se podařilo hetmanské jednotky vytlačit a vratké moci se ujalo Direktorium. Zdaleka však nekontrolovalo situaci a nedokázalo si vynutit potřebnou autoritu. V mnoha lokalitách se chopili moci různí atamané (lokální náčelníci) sledující především vlastní zájmy a nepodléhající nikomu. 20. listopadu svolali ukrajinští bolševici (národností především Rusové) sjezd dělnických rad do Charkova, kde vytvořili dělnicko-rolnickou vládu Ukrajiny pod ruským protektorátem. Tato vláda následně „povolila“ vstup Rudé armádě na Ukrajinu, jež v prosinci 1918 z východu zahájila invazi.⁷³ Vojsko ULR jí nemohlo dlouhodobě vzdorovat. V Oděse operovala francouzská mise Dohody, u Donu se formovaly Denikinovy jednotky, na jihu Rumunsko obsazovalo Bukovinu a na západě se rozhořel konflikt s Polskem o Volyň a další sporné oblasti, jež si nárokovaly obě strany na základě etnických a historických důvodů. Direktorium zahájilo rozhovory s Dohodou (především Francouzi), ty však vedly do ztracena a po stažení dohodových sil z občanské války pozbyly smyslu. Dohodové státy vládě ULR nedůvěřovaly, považovaly ji za radikální téměř stejně jako bolševickou v Rusku. Vztahy dále komplikoval polsko-ukrajinský konflikt v Haliči a na Volyni.⁷⁴ Simultánně probíhala i

⁷¹ Symon Petljura (Симон Петлюра) (1879–1926) se narodil v Poltavě do rodiny s kozáckou minulostí. Již od mládí propagoval ideje ukrajinství. V roce 1903 byl zatčen pro členství v Revoluční ukrajinské straně a za protistátní aktivity. Následující rok po propuštění odešel do Lvova (tehdy Rakousko-Uhersko), kde se živil jako žurnalista. V následujících letech migroval mezi Lvovem, Kyjevem, Petrohradem a Moskvou. Přispíval a redigoval časopisy s politickou a kulturní tematikou. Spolupracoval, mimo jiné, s Dmytrem Doncovem. Díky své publikační činnosti se stal známou a vlivnou figurou v ukrajinských kulturních a politických kruzích. Přestože, stejně jako Piłsudski, neměl vojenské vzdělání, byl po Únorové revoluci zvolen do UCR jako ministr vojenství. Po instalaci Skoropads'kého vlády byl zatčen. Propuštění se dočkal v létě 1918 a v listopadu participoval na svržení hetmanátu. Stal se členem Direktorie, opět jako ministr vojenství. Po dobytí Kyjeva bolševiky a emigraci prezidenta Vynnyčenko v únoru 1919 zaujal jeho místo. Následně vedl boje proti rudým, bílým a dalším nepřátelům ukrajinské nezávislosti. Během těchto i pozdějších konfliktů docházelo k násilnostem na civilním obyvatelstvu, včetně židovských pogromů. Tváří v tvář totální porážce zahájil jednání s Polskem o vojenské a politické podpoře, která na jaře vyústila do paktu Piłsudski-Petljura, čímž se v očích mnoha ukrajinských politiků stal *de facto* zrádce, neboť byl nucen k dalekosáhlým koncesím. Koalice sice dokázala bolševiky porazit, nicméně Polsko z vnitřních i vnějších důvodů nedokázalo vznik ukrajinského státu prosadit. Po konci války pobýval v Tarnově a Varšavě. Na nátlak sovětských úřadů žádajících jeho extradici do SSSR opustil Polsko a usadil se v Paříži, kde se nadále angažoval za ukrajinskou věc. 25. května 1926 byl zastřelen ukrajinským Židem Solomonem Schwartzbardem, údajně kvůli vině na pogromech let 1918–1920. Za atentátem s největší pravděpodobností stála sovětská rozvědka.

⁷² Хома, І.: *Свген Коновалець*, s. 115.

⁷³ Pisuliński, J.: *Nie tylko Petlura*, s. 84.

⁷⁴ Krasivskýj, O.: *Ententa a problem odrodzenia ukraińskej i polskiej państwowości w latach 1918–1921*, s. 48.

jednání mezi ULR a haličskými Ukrajinci, osamostatňujícími se z rozpadajícího Rakouska.

V únoru bylo Direktorium nuceno opustit Kyjev a postupně se stahovalo dál na západ až do Kamence Podolského, v dané době na hranici území kontrolovaného Polskem. Počátkem roku 1919 se tak ULR ocitla v mimořádně komplikované situaci, kdy čelila silné agresi bolševiků z východu, zatímco sama nedokázala získat dostatečnou podporu ani mezi vlastní, válkou a chaosem unavenou a demoralizovanou populací, která se navíc se státem neztotožnila.⁷⁵ Jedinou nadějí se tak stala kooperace právě s obnoveným polským státem, který ji však nemínil poskytnout bez adekvátních koncesí.

Na podzim 1918 se daly do pohybu separatistické tendence, které vedly k rozpadu Rakouska-Uherska. O právo na sebeurčení se přihlásili i rakouští Ukrajinci, žádající vznik nejprve autonomní a posléze nezávislé Ukrajiny na území východní Haliče a okolních oblastí obývaných Ukrajinci, zhruba v rozsahu území mezi řekami San a Zbruč. 19. října 1918 vznikla ve Lvově z iniciativy ukrajinských poslanců Říšské rady, zejména Jevhena Petruševyče, a za podpory haličského řeckokatolického metropolity Andreje Šeptyc'kého Ukrajinská národní rada (UNR) a prohlásila se reprezentantem všech Ukrajinců v Rakousku-Uhersku.⁷⁶ Po akceptování kapitulačních podmínek Vídní 27. října se monarchie začala spontánně rozpadat. UNR vyslala do Vídně delegaci, mající vyjednat státoprávní podmínky Haliče, nicméně situace se prudce radikalizovala. Ukrajinská politická i vojenská elita si byla vědoma faktu, že restituce polského státu byla v dané chvíli již nevyhnutelnou a že nejen dominantní proud polské politiky (národní demokraté), ale prakticky všechny prosazovaly inkorporaci celé Haliče do obnovovaného státu. 29. října ke Lvovu dorazily jednotky síčových střelců, které následně obsadily město a UNR, aby udržela situaci v rukou, si 1. listopadu vynutila převzetí moci na rakouských orgánech, což se fakticky rovnalo deklaraci nezávislosti.⁷⁷ Tento akt byl formálně potvrzen osm dní později vznikem Západoukrajinské lidové republiky (ZULR). O Lvov se vzápětí rozhořely boje mezi Ukrajinci, dominujícími na venkově, s Poláky, kteří pro změnu tvořili majoritu populace města. Díky hrubým taktickým chybám ukrajinské strany a podpoře z vnitrozemí ovládli koncem listopadu město Poláci. UNR byla evakuována do Tarnopolu a později Stanisławova (Ivano-Frankivska), kde ihned začala s tvořením vlastního vojska, Ukrajinské haličské armády (UHA) z jednotek síčových střelců a bývalých vojáků rakouské

⁷⁵ Ukrajinské národní obrození v letech 1918 až 1921 ještě nedospělo do finální periody. ULR tak, na rozdíl od ZULR, nedisponovala kádry schopnými zajistit a podepřít funkční stát.

⁷⁶ Vztahovala na sebe pravomoc zastupovat nejen haličské Ukrajince, ale též bukovinské a podkarpatské. Viz kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*. s. 258-260.

⁷⁷ Pisuliński, J.: *Nie tylko Petlura*, s. 68.

armády.⁷⁸ UHA se po celou dobu existence potýkala s neadekvátním zásobováním a nedostatkem velících kádrů. Ačkoliv v rakouské armádě sloužily statisíce ukrajinských vojáků, jen minimum z nich dosáhlo na důstojnické hodnosti. V řadách UHA bojovala řada budoucích exulantů a, především, čelných funkcionářů UVO a OUN.

Vzápětí po vyhlášení nezávislosti ZULR navázala kontakty s ULR a vzájemné rozhovory vedly 1. prosince k uzavření dohody o budoucím spojení obou států. Petruševyč jako nejvyšší představitel ZULR byl kooptován do Direktorია, nicméně kroky vedoucí k reálné fúzi obou států nebylo možné vzhledem ke špatné vojenskopolitické situaci realizovat.

V rámci rozpadajícího se Rakouska-Uherska proběhl i pokus o ustavení ukrajinského státu v Bukovině, kde 3. listopadu vznikla ukrajinská vláda. Celou oblast však vzápětí obsadila rumunská armáda. Další centrum vzniklo ještě na Podkarpatské Rusi. 8. listopadu proběhl sjezd v Prešově, jenž dal vzniknout Rus'ké národní radě. Snahy o připojení k ZULR či jinému ukrajinskému státu však selhaly v důsledku jejich likvidace, maďarofilské směry se ocitly v izolaci a samostatná existence byla zcela neperspektivní. Rozhodnutím Dohody podpořeném hlasováním amerických Rusínů a rozhodnutím národní rady v Užhorodě se stala Podkarpatská Rus v roce 1919 součástí Československa.

1.2.2 Bratr bratru vrahem. Poláci v první světové válce

Ve schizofrenní situaci se vypuknutí války neocitli pouze Ukrajinci, ale též Poláci. Polská politická reprezentace však na rozdíl od ukrajinské disponovala značnou výhodou v podobě alespoň letmé mezinárodní známosti polské problematiky, jež krátce po válce sehrála jednu z klíčových rolí v řešení polsko-ukrajinského konfliktu. V Rusku a Předlitavsku⁷⁹ Poláci patřili mezi respektovanou etniku s limitovanou participací na výkonu moci. V carské říši, i přes několik vln represí po neúspěšných povstáních 19. století a revoluci roku 1905, zůstávala myšlenka polského státu živou a tamní zástupci zasedali v Dumě. Politické represe byly částečně kompenzovány rychlým hospodářským rozvojem spojeným s reformami po roce 1905. Po vypuknutí války sice žádné dobrovolnické jednotky nevznikly, Poláci však mobilizovali do carské armády a (prozatím) zachovávali loajalitu Petrohradu. Ruská vláda rychle rozvinula propagandistickou akci, slibující sjednocení Polska pod ruským protektorátem. Polští rusofilové, reprezentovaní zejména národní demokrati, setrvali na svých pozicích až do

⁷⁸ Do řad UHA se v nemalých počtech hlásili i Židé obávající se polského antisemitismu. V rámci UHA vznikl i židovský prapor v Tarnopolu. Viz Tomaszewski, Jerzy: *Lwów 22 listopada 1918 r.* In *Przegląd Historyczny*, č. 2/1984, s. 279-285.

⁷⁹ Otázka pruské/německé části záboru nebyla na počátku války aktuální a na pořad dne se dostala až v průběhu versailleských jednání.

rozkladu Ruska v průběhu let 1916 a 1917 a agitovali za vystoupení početně značné polské emigrace ve Francii a USA na straně Dohody (tedy i Ruska). Již v listopadu 1914 vznikl ve Varšavě Polský národní komitét (Polski komitet narodowy) pod předsednictvím Romana Dmowského, čelního představitele Národní demokratické strany.⁸⁰ Podpora Ruska však byla více záležitostí pragmatické politiky než ideologie, např. panslavismu. S jistou generalizací lze říci, že Petrohrad se mezi Poláky mohl spolehnout pouze na konzervativní kruhy společnosti a tedy názorově blízké vládě. Podpoře širokých vrstev se však Rusové těšit nemohli a polská společnost k válce přistupovala spíše s obavami než s nadějemi. Liberální a socialistické proudy, potlačované a tedy protiruské a radikální, se brzy aktivizovaly v emigraci, kde jinde než v Haliči.

V rámci Rakouska-Uherska byli Poláci mobilizováni do císařské armády stejně jako ostatní národy monarchie a statisíce sloužily i v řadách německého vojska. Z iniciativy Józefa Piłsudského a jeho okolí začaly vznikat dobrovolnické jednotky, které později vešly ve známost jako tzv. Polské legie⁸¹, jejichž početní stav dosáhl v roce 1915 16.500 mužů ve dvou, později třech brigádách⁸², zřizovaných Vrchním národním komitétem a pod rakouským velením. Piłsudski usoudil, stejně pragmaticky jako Dmowski v příklonu k Rusku, že lepší šance na vznik polského státu přinese spolupráce s Centrálními mocnostmi, jejichž díly záboru byly podstatně menší a mohly tedy slibovat daleko více než Petrohrad. Loutkové Polsko záměrům Berlína částečně vyhovovalo a po ústupu carské armády v průběhu roku 1915 předala německá a rakouská okupační správa část pravomocí polským orgánům. Zároveň vznikaly struktury Piłsudským vedené Polské vojenské organizace (POW), zpočátku se orientující především na špionážní a sabotážní činnost v ruském týlu.⁸³

V případech Dmowského a Piłsudského nelze mluvit o zcela ambivalentních programech a neslučitelných pozicích. Polský národně-emancipační proces se odehrával v odlišných podmínkách než český, v jehož případě jiná alternativa než spolupráce s Dohodou nemohla vést ke vzniku samostatného státu. Obě polské koncepce na počátku války disponovaly kredibilitou a nebylo možné určit, kterou z nich, respektive zda vůbec se podaří tu či onu realizovat. Dichotomii polské situace však nelze vnímat pouze jako nevýhodu. Polská

⁸⁰ Tzv. strana endeků: Narodowi (en) demokraci (deci).

⁸¹ Ani jejich vznik a početní růst nesledovalo rakouské velení s nadšením ze stejných důvodů jako v případě síčových střelců.

⁸² Z hlediska dalšího vývoje sehrála nejvýznamnější roli především 1. brigáda, jíž přímo velel Piłsudski. V ní se nacházelo nejvíce jeho sympatizantů a pozdějších významných osobností meziválečného Polska.

⁸³ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 134. Svoboda pozdější „oportunistickou hru“ Piłsudského a POW na obě strany (myšleno Ústřední mocnosti a Dohodu) srovnává s pozdějším chováním různých frakcí ukrajinských nacionalistů a dalších ukrajinských organizací v létě 1941 i později, kdy „pružně“ měnily své postoje k různým mocenským subjektům účastnících se druhé světové války.

strana takto mohla uspět jak v případě vítězství Dohody, tak Centrálních mocností. Piłsudského pragmatismus se projevil záhy, když nespokojen s dosavadním stavem jednání, rezignoval na funkci velitele 1. brigády a když německé velení v létě 1917 požadovalo složení přísahy císaři Vilémovi, většina vojáků 1. a 3. brigády, na Piłsudského doporučení, toto odmítla. Sám Piłsudski byl zatčen a vězněn v Německu až do listopadu 1918, nicméně tato perzekuce ve spojení s předchozí bojem za samostatné Polsko mu vynesla značnou prestiž a autoritu mezi polskou veřejností, bez ohledu na politickou orientaci.

Centrální mocnosti však v přístupu k Polákům nebyly jednotné. Rakušané, vědomi si rizik plynoucích z přehnaných slibů a udělení autonomie Haliči (tedy v podstatě zavedení trialismu), brzdili polské snahy a odmítali přidělené pravomoci rozšiřovat s vědomím, že by tímto krokem ještě více destabilizovali již tak vratké multietnické soustátí. Polské autonomní-separatistické požadavky se navíc vztahovaly na okupované území, celou Halič a národnostně indiferentní oblast Chełmska,⁸⁴ s čímž rozhodně nesouhlasili Ukrajinci. Trialistická koncepce by způsobila lavinu stejných nároků od dalších národů monarchie (zejména Čechů). Širší manévrovací pole Němců, kteří se nemuseli obávat národnostních třenic, a mocenské slábnutí Rakouska, manifestující se rostoucí závislostí na Německu v hospodářské a vojenské oblasti, tak postupem času vedlo k jasné německé dominanci v otázce státoprávních jednání s polskou stranou. Němci liberalizovali kulturní život své okupační zóny, povolili obnovu kulturních a vědeckých institucí a tolerovali omezené projevy polského národního života, ovšem jen do té míry, dokud neohrožovaly německé zájmy. Zároveň kalkulovali s vytvořením polského vojska, jehož nasazením proti Rusku by buď dosáhli jeho rychlejší kapitulace, nebo uvolnění vlastních divizí pro nasazení na západní frontě. Definitivní řešení polské otázky odkládali na poválečnou dobu, což polskou stranu značně iritovalo a vzbuzovalo v ní, vzhledem k pozdějšímu vývoji oprávněně, dojem, že Němcům jde čistě o utilizaci polských surovinových a lidských zdrojů. V prosinci 1916 z vůle Centrálních mocností vznikla Prozatímní státní rada s cílem přípravy vládního aparátu. Zhoršující se hospodářská a životní situace, vyvolaná rozsáhlými armádními rekvizicemi, spojená s neochotou realizace konkrétních kroků vedoucích k vytvoření polského státu, však vyvolávaly proti Centrálním mocnostem značné antipatie.

Počátkem roku 1917 byl zahájen nábor do polských jednotek pod německým velením, který však nesplnil očekávání. V Petrohradu následně vypukla Únorová revoluce a po kolapsu

⁸⁴ Chełmsko bylo do roku 1912 integrální součástí kongresového Polska, většinou však obývané pravoslavnými. Na základě tohoto argumentu byla provedena správní reforma, která dala vzniknout Chełmské gubernii, nicméně už jako součásti Ruska, nikoli Polska. Tento stav byl potvrzen carským dekretem ze 4. dubna 1915, jenž definitivně podřídil Chełm generálnímu gubernátorství v Kyjevě.

Kerenského ofenzívy v létě 1917 bylo zřejmé, že Rusko již nebude dlouhodobě schopno pokračovat ve válce. Tím prudce klesl význam polské podpory pro Centrální mocnosti, zatímco Francie a Velká Británie již nebyly natolik vázány ohledy na Petrohrad a i prozatímní vláda byla ochotná k jistým ústupkům v polských státoprávních záležitostech. Těžiště polských snah tak graduálně přecházelo na stranu Dohody. Prakticky nefunkční Prozatímní státní radu nahradily Německo a Rakousko-Uhersko v září 1917 tříčlennou Regentskou radou, která v prosinci jmenovala první moderní polskou vládu, s pravomocemi omezenými na vnitřní správu země. Popularita Německa a Rakouska však dále klesala, zejména z ekonomických důvodů. Faktický konec polských státoprávních snah na straně Centrálních mocností nastal po mírových jednáních v Brestu Litevském. Rakousku se nepodařilo udržet v tajnosti obsah neveřejných dodatků, z nichž jeden oblast Chełmska předával do správy ULR, přestože byla již dříve slíbena Polsku.

Ruská prozatímní vláda mezitím povolila formování polských dobrovolnických jednotek na svém území. Ty sice do války na východní frontě v důsledku bolševické revoluce výrazněji nezasáhly, část se však podařilo evakuovat do Francie, kde položily základy tzv. Blankytné armády.⁸⁵ Do Francie se z Ruska probil i budoucí velitel Blankytné armády gen. Józef Haller, jemuž byla dříve podřízena 2. brigáda legií, původně angažovaná na straně Centrálních mocností.⁸⁶ Ve Francii a Švýcarsku mezitím rozvinul svoji aktivitu Roman Dmowski, k němuž se brzy připojila druhá vůdčí osobnost polského hnutí na západě, Ignacy Paderewski, mající skvělé kontakty především v amerických kruzích. Vstupem USA do války se znovu dostala do popředí polská otázka a pozitivně se k ní začaly stavět i Francie s Velkou Británií. Endeci s Dmowským v čele založili v srpnu 1917 (tedy v době demise Prozatímní centrální komise) Polský národní výbor (Komitet Narodowy Polski), jemuž bylo počátkem roku 1918 povoleno formování polských jednotek ve Francii jako součásti Cizinecké legie.⁸⁷ Velitelem byl jmenován gen. Haller. Na podzim 1918 měl k dispozici 100.000 vojáků.

Prestiž polského odboje na západě rostla a o jeho významu, především pro USA, svědčí zahrnutí polské otázky do čtrnácti Wilsonových bodů, z nichž jeden se týkal specificky práva na sebeurčení polského národa. Zůstával však jeden nedořešený, zato však kritický prvek:

⁸⁵ Polsky Błękitna Armia, takto nazvaná podle svých světle modrých (francouzských) uniforem.

⁸⁶ 2. brigáda byla poslední z původních tří, které bojovaly na straně Centrálních mocností. 1. a 3. byly zlikvidovány po odmítnutí přísahy německému císaři. Mužstvo původem z Haliče bylo vtěleno do rakouské armády a velitelé (včetně Piłsudského) s vojáky původem z Kongresovky byli internováni. 2. brigáda přísahu složila a bojovala až do jara 1918 v Bukovině, odkud po chełmské aféře dezertovala na ruskou stranu. Zde většina mužstva vstoupila do formujícího se 2. polského sboru, jehož velitelem se stal Haller. Sbor se brzy zapletl do bojů s Ukrajinci a později se dostal do obklíčení Němců, postupujících východně na žádost ULR. Části sboru, včetně Hallera, se podařilo probít a evakuovat do Francie, kde se připojili k tamním dobrovolnickým jednotkám Poláků.

⁸⁷ Mužstvo tvořili Poláci žijící v USA, Francii a vojáci, jimž se podařilo emigrovat z revolučního Ruska.

otázka hranic. Majoritní proudy preferovaly hranice z doby před prvním dělením Polska (1772). Ty však zdaleka nekorespondovaly s etnickými, tedy se nacházely v kontradikci s Wilsonovými body. I přesto se Poláci stali respektovanou součástí Dohodové koalice, a to ještě v době, kdy Ukrajinci prakticky žádné kontakty se západními mocnostmi nenavázali a stále spoléhali (respektive byli nuceni se spoléhat) na německou podporu.⁸⁸

Samotné vyhlášení nezávislého státu neproběhlo tak hladce jako v případě českých zemí, respektive Československa. Situaci komplikovala simultánní existence dvou centrech (exilového národního výboru a Regentské rady) a správní fragmentace budoucího území Polska mezi několik subjektů. Poznaňsko, Slezsko a části západního Pruska tvořily integrální regiony vilémovského Německa a proněmecké frakce je logicky chtěly v jeho rámci udržet. V rakouské (východní) Haliči se již schylovalo k polsko-ukrajinské válce, Těšínsko bylo předmětem sporu s Československem, oblast Vilnius (Wilna) s Litvou a východní hranice neexistovala vůbec. Jediným, v dané chvíli nezpochybnitelným územím tak zůstával bývalý ruský zábor s centrem ve Varšavě, v němž však stále operovala německá armáda.

Regentská rada se 23. října pokusila iniciovat vznik vlády. Ta však vzhledem k nadcházející kapitulaci Německa od počátku nedisponovala valnou autoritou. V reakci na separatistickou deklaraci polských poslanců v Říšské radě a přijetí Wilsonových bodů Vídní vznikl 28. října v Krakově Polský likvidační výbor, jenž ihned začal s přípravou unifikace s centrálním Polskem (nikoli však s Regentskou radou). Širokou autoritou nedisponovala ani lublinská prozatímní lidová vláda, vzniklá 7. listopadu. Bylo zřejmé, že Polsko nutně potřebuje silnou, všemi respektovanou osobnost, jež by dokázala potlačit vzájemné antipatie a zkonsolidovat zemi. Tou se stal z internace propuštěný Józef Piłsudski, jemuž 11. listopadu Regentská rada předala své pravomoci a následně se rozpustila. Piłsudskému, i přes odpor řady ideových oponentů, se brzy podařilo prosadit svou autoritu u všech dosavadních mocenských center. V prosinci po příjezdu Ignaceho Paderewského a jeho jmenování premiérem došlo k vytvoření stabilní vlády, již uznala Dohoda. Piłsudski se stal nejvyšším představitelem státu (naczelnik państwa) a vrchním velitelem armády. Před nově zrozeným Polskem stálo mnoho problémů a tím nejpálčivějším zůstávala otázka hranic.

⁸⁸ Krasivskýj, O.: *Ententa a problem odrodzenia ukraiňskej i polskej państwowości w latach 1918–1921*, s. 40.

1.3 *Quo vadis, natio?* Ukrajinci mezi dvěma světovými válkami

Ve vývoji střední a východní Evropy po konci první světové války sehrála mimo přímých participantů klíčovou roli Dohoda, zejména Francie. Jak bylo konstatováno výše, polský problém byl na rozdíl od ukrajinského v diplomatických kruzích známý. Pozice a motivace jednotlivých dohodových mocností se však lišily. Velká Británie zaujala rezervovaný postoj a k polským návrhům se stavěla negativně s tím, že chtěla udržet dobré diplomatické a ekonomické vztahy s obrozeným demokratickým Ruskem a Polsko (ne)efektivně podpořila⁸⁹, až když bolševici útočili na Varšavu (viz níže). USA byly motivovány hlavně na základě čtrnácti Wilsonových bodů. Nicméně po roce 1920 se z evropského dění stahovaly a jejich vliv na události klesal. Francie kalkulovala s budoucím německým revanšismem a mohutně podporovala polské pretence tak, aby nový spojenec na východě disponoval silami nutnými k vybalancování německé hrozby a mohl tak nahradit pozici Ruska k udržení *statu quo* ve střední Evropě.⁹⁰ Zatímco vznik nezávislého Polska dohodové mocnosti dokázaly alespoň částečně prosadit mezi ruskými protibolševickými kruhy, ukrajinskou otázku považovaly za vnitřní záležitost Ruska. Z toho důvodu nehodlaly iniciovat další dělení „ruského“ území a ukrajinské separatistické kruhy tak *de facto* zůstaly odkázány pouze na vlastní síly. Ukrajinské věci dále neprosperovala ani spolupráce s Centrálními mocnostmi.⁹¹

1.3.1 Válka není. Všude mír? Státoprávní aspirace Ukrajinců a Poláků 1918 až 1921

V listopadu 1918 neexistovala konkrétní, vnitřně a mezinárodně akceptovatelná podoba ukrajinského ani polského státu vzhledem k absenci přirozených a etnických hranic. Koncepty teritoriální reinkarnace první Rzeczpospolité ihned narazily na odpor reprezentantů nepolských národů a nepodpořila je ani Dohoda, poněvadž kompaktní polská populace se nacházela pouze v bývalé kongresovce, západní Haliči a v Poznaňsku. Nicméně další miliony Poláků žily na východ od Sanu a Bugu (viz mapová příloha č. 5) v oblastech s majoritou Bělorusů, Ukrajinců a Litevců, přičemž Poláci většinou patřili k bohatším a vzdělanějším vrstvám. V průběhu roku 1919 vykryštalizovaly dvě koncepce. Piłsudski a jeho okolí, vědomo si permanentního nebezpečí silného Ruska na východě a Německa na západě, prosazovali plán tzv. mezimoří (*międzymorze*), tedy Polskem dominovaného systému konfederovaných či jinak spojených

⁸⁹ Po několika ultimátech britská vláda hodlala vyslat do Polska loď s vojenským materiálem, čemuž však zabránily stávkové dělníky v britských přístavech a Polsko tak z Británie obdrželo jen zcela marginální výzbroj a diplomatickou podporu.

⁹⁰ Viz Krasiewicz, O.: *Ententa a problem odrodzenia ukraińskiej i polskiej państwowości w latach 1918–1921*, s. 39–44.

⁹¹ Tamtéž, s. 45.

států východní Evropy, jenž by odděloval Polsko od Ruska a vytvářel tak nárazníkovou zónu, dále podporovaného Dohodou, především Francií. Tento svazek měl být tvořen pobaltskými státy, Běloruskem, Ukrajinou, Rumunskem a eventuálně Finskem. V rámci realizace této koncepce byli tzv. pilsudčící ochotni vzdát se nároků na některá sporná území výměnou za vojenský a ekonomický vliv v dotčených státech.⁹² Tato koncepce však narážela na opozici ve všech těchto státech včetně samotného Polska i v táboře Dohody. Velká Británie, považující bolševickou vládu v Rusku za dočasnou záležitost, nechtěla narušovat budoucí vztahy s demokratizovaným Ruskem masivním okleštěním jeho území a Piłsudskému vzhledem k jeho socialistické a revolucionářské minulosti nedůvěřovala.⁹³ Zvláště poté, kdy Polsko odmítlo podpořit bílé generály.⁹⁴ Zde je nutno dodat, že v letech 1918 až 1919 se polské kruhy bolševické hrozby obávaly jako Dohoda, ovšem stejně tak vnímaly i všechny antisovětské proudy snažící se restaurovat Rusko v jeho hranicích z roku 1914 a tedy včetně kongresového Polska.⁹⁵ Prizmatem pobaltských států a většiny ukrajinských separatistů se mezimoří mělo stát pouhou rouškou kryjící polské expanzivní tendence na jejich úkor a navíc by časem vedlo k jejich závislosti na populačně a ekonomicky nejsilnějším celku.⁹⁶ Vůči Ukrajině, Litvě a Bělorusku navíc polská vláda vznášela územní nároky, což projekt předem odsuzovalo k nezdaru.⁹⁷

Vůči neurčitému Piłsudského federalistickému plánu prosazovali Dmowského národní demokraté podporovaní křesťanskou demokracií koncept tzv. inkorporačního státu zahrnujícího etnicky polské oblasti rozšířené dále o východní Prusko, Litvu, horní Slezsko a na východ a severovýchod o země obývané běloruskou, litevskou a ukrajinskou majoritou, které byly považované za polonizovatelné, tedy vhodné k inkorporaci do polského národa a státu.⁹⁸ Původní Dmowského návrh (viz mapová příloha č. 4) Dohoda odmítla vzhledem k již vyhlášené nezávislosti Litvy a prakticky neexistujícímu polskému elementu v Prusku. Polsku však zaručila strategický přístup k moři gdaňským koridorem⁹⁹ a západní hranici s Německem

⁹² Viz Okulewicz, Piotr: *Koncepcja „Międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2001.

⁹³ Чаїнський, Юрій: *Ставлення Англії і Франції щодо союзу Пiлсудського-Петлюри в ході польсько-радянської війни*. In *Polska-Ukraina. Dziedzictwo i wspólczesność*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej Słupsk, 2012, s. 22.

⁹⁴ Davies, Norman: *Orzeł Biały, Czerwona Gwiazda*, Znak, Kraków, 1997, s. 228.

⁹⁵ Pisuliński, J.: *Nie tylko Petlura*, s. 120-140.

⁹⁶ Viz kol. autorů: *Ukrainian Statehood in the Twentieth Century: Historical and Political Analysis*, Political Thought, Kyiv, 1996.

⁹⁷ Vzájemně nekompatibilní územní požadavky vůči Polsku, a sobě navzájem, však vznášely i tyto státy.

⁹⁸ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 108-109; Drozd, Roman, Halczak, Bohdan: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, MAJUS, Zielona Góra, 2010, s. 23.

⁹⁹ Gdaňsk byl vyhlášen svobodným městem pod patronací Společenství národů.

zhruba v obrysech návrhu. Odmítavě se postavila k nárokům na východě, kde polská delegace ve Versailles původně usilovala o hranici sahající až za Minsk. Návrhy Komise pro polské záležitosti z konce roku 1919 známé jako tzv. Curzonova (Curzonovy) linie¹⁰⁰ (viz mapová příloha č. 6) stanovily diplomatickou bázi pro další jednání. Linie vedla od Grodna do Brestu, dále po toku Bugu jihozápadně k československé hranici. V hrubých obrysech návrh dělil etnicky dominantně polská území od těch s převahou Bělorusů, Litevců a Ukrajinců, nicméně pro polskou stranu byl naprosto neakceptovatelný vzhledem k faktu, že by mimo polský stát ponechal miliony Poláků tvořících majoritu v mnoha městech za touto linií a rozsáhlé pozemky s polskými majiteli, ovšem zároveň tvořících jasnou menšinu mezi zmíněnými etniky.¹⁰¹

Na rozdíl od plánu mezimoří však inkorporační koncept umožňoval přímou expanzi Polska na východ a severovýchod, díky čemuž disponoval signifikantní podporou polských vojenských kruhů a veřejnosti, ovšem za cenu konfliktů se všemi státy vyjadřujícími pretence do téhož území, v tomto případě zejména sovětského Ruska. V konečném důsledku návrhy komise nesehrály v jednáních v letech 1919 až 1921 větší roli, zejména proto, že jak Polsko, tak sovětské Rusko je odmítly a společnou hranici nakonec stanovily Rižským mírem (viz níže).¹⁰² Historie „Curzonových linií“ tím však neskončila. Na přetřes znovu přišly v závěru druhé světové války při opětovném stanovování polsko-sovětské hranice...

Otázka ukrajinských hranic představovala velmi komplikovaný problém. Neexistovaly žádné historické hranice, k jakým by se nový stát mohl hlásit a nezavršený proces ukrajinského národního obrození neumožňoval ani stanovení alespoň přibližných etnických hranic. Jak bylo řečeno výše, národnostní příslušnost obyvatel ruských západních gubernií často nebyla diferencovaná a podstatná část uvědomělého obyvatelstva střední a východní Ukrajiny akceptovala dvojí identitu: Národnostně se cítili být Ukrajinci, nicméně jazykově a státní příslušností Rusy.

Maximalistické pretence radikálů sahaly od Popradska, Zakarpatí, Cheľmska, východní Haliče, Volyně a Podlesí na západě, Bobrujsk a Brjansk na severu, Bukovinu na jihu až po kozácké oblasti podél toku Donu na východním pobřeží Azovského moře. Inkorporován měl být i multietnický Krym (viz mapové přílohy č. 1 a 2). Diskutovaly se otázky slobodské Ukrajiny, kubánských, donských a povolžských kozáckých oblastí, čímž by ukrajinský stát dosáhl až na Kavkaz. Ukrajinské požadavky tak kolidovaly s polskými (lemkovská oblast, východní Halič,

¹⁰⁰ Blíže k problematice tzv. Curzonovy linie viz Svoboda, D.: *Jablko z oceli*, s. 196-199.

¹⁰¹ Cienciala, Anna: *The Foreign Policy of Józef Piłsudski and Józef Beck, 1926-1939: Misconceptions and Interpretations*. In *The Polish Review*, Polish Institute of Arts and Sciences of America, New York, č. 3/1989, s. 199-226. Jednalo se zejména o Lvov, Wilno (Vilnius) a Grodno.

¹⁰² Svoboda, D.: *Jablko z oceli*, s. 197.

Volyň, Chełmsko a Podlesí), maďarsko-československými¹⁰³ (východní Slovensko až k Popradu a Podkarpatská Rus), rumunskými (Bukovina) a ruskými. Dle ukrajinského mínění adekvátní hranice mezi Polskem a Ukrajinou měla probíhat řekou San, čímž by ukrajinský stát získal Lvov jako hlavní město východní Haliče i s přílehlými oblastmi a tamní surovinová naleziště. Populární heslo nacionalistů v meziválečném období znělo „Ukrajina od Sanu po Kavkaz.“¹⁰⁴ Mimo tyto konfliktní oblasti byla jakákoli forma nezávislé Ukrajiny v přímé kontradikci se zájmy všech frakcí snažících se ovládnout revoluční Rusko bez ohledu na jejich program.

Koncem roku 1918 vláda ZULR na čele s Jevhenem Petruševyčem ovládala majoritu území mezi Sanem a Zbruchem, nicméně Lvov se nacházel pod polskou kontrolou, ze tří stran obklíčen ukrajinskými silami, a vytvářel opěrný bod polské moci na východě. ZULR se podařilo zmobilizovat více než 100.000 mužů, nicméně vzhledem k relativně slabému válečnému průmyslu v Haliči a polské kontrole nad většinou center¹⁰⁵ dokázala vyzbrojit pouze 40.000 a ani pro ty nemohla zajistit dostatek zbraní a munice.¹⁰⁶ Vojenský materiál ZULR dodala pouze ČSR výměnou za ropu získávanou z drohobyčských naftových polí nedaleko Lvova, která se podařilo Ukrajincům dobýt.¹⁰⁷ Druhotnou motivaci pro tuto podporu lze hledat v čs.-polském konfliktu o Těšínsko z ledna 1919.¹⁰⁸ Mezi prosincem 1918 a květnem 1919 UHA iniciovala několik ofenzív s cílem dobytí Lvova. Toho se jí však nikdy dosáhnout nepodařilo.¹⁰⁹ 18. února do Lvova přijela delegace Dohody vedená plk. Josephem Barthelemym, která představila její stanovisko s demarkační linií vedoucí východně od Lvova až po řeku Styr, čímž jasně favorizovala polskou stranu, jež by nadále kontrolovala Lvov a

¹⁰³ Podkarpatská Rus (maďarsky Kárpátalja) a Slovensko byly předmětem sporu mezi Československem a Maďarskem v letech 1918 až 1920 a později v letech 1938 až 1939. I přes několik pokusů o vyhlášení nezávislého státu či spojení se ZULR se v oblasti nepodařilo etablovat životaschopný útvar a na základě referenda amerických Rusínů byla přiřčena k ČSR. Po okleštění a destrukci ČSR v letech 1938 až 1939 Karpatskou Ukrajinu okupovalo Maďarsko až do roku 1945, kdy byla fakticky anektována SSSR jako součást USSR. Tento stav byl formálně potvrzen československo-sovětskou dohodou z 29. června 1945. Viz Pop, Ivan: *Podkarpatská Rus – stručná historie států*, Libri Praha, 2014. Dále Rychlík, Jan, Rychlíková, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*, Vyšehrad, Praha, 2016.

¹⁰⁴ NA, f. Presidium ministerstva vnitra (PMV) (225), sign. 225-280-5: *Leták určený pro Halič. Opis*, s. 1.

¹⁰⁵ Pro detaily k formování nové moci ve východní Haliči viz Konieczny, Zdzisław: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, Archiwum Państwowe Przemysł, Przemysł, 2010, s. 11-16.

¹⁰⁶ Většina výzbroje UHA pocházela ze skladů rakouské a německé armády v Haliči a od demobilizovaných vojáků vracejících se přes Halič. Vyčerpáním těchto zásob se UHA stala prakticky nebojeschopnou, neboť neměla zdroje k doplnění munice a zničených zbraní.

¹⁰⁷ Jarnecki, Michał: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań, 2009, s. 49.

¹⁰⁸ Viz tamtéž. Dále Jelínek, Petr: *Zahraničně-politické vztahy Československa a Polska 1918–1924*, Maticeslezská, Opava, 2009.

¹⁰⁹ Łytwyn, Mykoła: *Wojna ukraińsko-polska 1918–1919 r. - geneza, przebieg i skutki geopolityczne*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość*, s. 150-156.

získala by i ropná naleziště.¹¹⁰ ZULR tento návrh definitivně odmítla koncem února, neboť by jeho přijetím diskreditovala sama sebe. Tímto krokem však zároveň ztratila jakoukoli možnost podpory ze strany Dohody. Tuto konsekvenci se někteří představitelé ZULR pokusili kompenzovat návrhem unie mezi ZULR a ČSR, jež mezitím obsadila Podkarpatskou Rus. Nicméně neochota čs. vlády angažovat se v nestabilní situaci na východě a negativní postoj Dohody, jejíž podpora byla pro ČSR klíčová, tuto variantu pohřbily již v zárodku.¹¹¹ Polská vláda mezitím konsolidovala státní správu a začala přesouvat posily na východ. Zároveň vedla intenzivní jednání s Francií o přesunu Hallerovy Blankytné armády do Polska. Dohoda s přesunem a integrací „hallerčiků“ (doplňených o francouzské důstojníky) do polské armády souhlasila, ovšem za podmínky, že budou nasazeni pouze proti bolševickým silám blížícím se k Bugu (viz níže).¹¹² Tuto podmínku však velení polské armády zcela ignorovalo a okamžitě po příjezdu prvních jednotek je delegovalo na lvovskou frontu. V červnu 1919 polské jednotky špatně vyzbrojenou UHA vytlačily až za Zbruč.¹¹³ Koncem měsíce se Ukrajinci pokusili ještě o jednu ofenzívu na Lvov. Frontu se podařilo prolomit a UHA pronikla na 30 km od města. Polská armáda však rychle dopravila posily ze severu, nastoupila do protiofenzivy a 16. až 17. července definitivně uzavřela hranici na Zbruč.¹¹⁴ Nyní již s posvěcením Dohody,¹¹⁵ která tak učinila z obavy před šířením bolševismu, neboť Rudá armáda v červnu postoupila až na Volyň, kde se následně střetla nejen s ukrajinskými silami, ale i s polskými.¹¹⁶ Demoralizované armády ULR a ZULR se tou dobou již nacházely v téměř nebojeschopném stavu v důsledku nedostatku zbraní a munice, které nebylo lze získat jinak než ze zahraničí, neboť jimi ovládané území již válka zcela zdevastovala.¹¹⁷ Kontakty existovaly i mezi částí vlády ZULR a USSR. Bolševici s haličskými Ukrajinci vyjednávali o možnosti inkorporace Haliče do sovětské Ukrajiny a spojení proti Polsku, nicméně rozhovory ke konkrétním výsledkům nedospěly.¹¹⁸

¹¹⁰ Tamtéž, s. 149. Dále Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 16. Ukrajincům měla být garantována polovina vytěžené ropy.

¹¹¹ Jarnecki, M.: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, s. 63; Łytwyn, Mykoła: *Wojna ukraińsko-polska 1918–1919 r. - geneza, przebieg i skutki geopolityczne*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość*, s. 155.

¹¹² Subtelny, O.: *Ukraine: A History*, s. 370.

¹¹³ Srov. VÚA–VHA f. Presidium MNO, k. 261, inv. č. 4233, sign. 374: *Záznam o sděleních pplk. Doležala*, s. 8–10 a Pisuliński, J.: *Nie tylko Petlura*, s. 148–149.

¹¹⁴ VÚA–VHA, f. Presidium MNO, k. 261, inv. č. 4233, sign. 374: *Záznam o sděleních pplk. Doležala*, s. 4.

¹¹⁵ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 2, s. 343.

¹¹⁶ Łytwyn, M.: *Wojna ukraińsko-polska 1918–1919 r. - geneza, przebieg i skutki geopolityczne*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość*, s. 153; Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 26.

¹¹⁷ Archiv kanceláře prezidenta republiky (AKPR), inv. č. 254/A, D 1862, č. j. 3642/pres: *Zpráva o situaci na Ukrajině*. Petljura měl tou dobou disponovat 45.000 vojáků a dalšími 100.000 rekruty, pro které však chybělo i nejzákladnější vybavení.

¹¹⁸ Viz kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 2, s. 343–344.

Část jednotek UHA ustoupila do ČSR, kde byla internována v táborech v Čechách a na Moravě.¹¹⁹ Zbylých 50.000 vojáků bylo integrováno do armády ULR, nebo dezertovalo, a později se účastnilo tažení na Kyjev v srpnu 1919.¹²⁰ Vláda ZULR byla nucena přesídlit na tou dobou již silně redukované území ULR, čímž polsko-ukrajinská válka v Haliči *de facto* skončila. Zároveň s boji v Haliči probíhaly i střety s jednotkami ULR na Volyni. Ta však nemohla vzhledem ke kritické situaci na ukrajinsko-bolševické frontě vytvořit dostatečně silnou obranu na západě a polské síly do března 1919 sporná území obsadily.

Polsku se do prosince 1919 podařilo v mocenském vakuu vojensky obsadit většinu nárokovaných území na východě i s Vilniusem a Minskem. Bolševická vláda se v dané době soustředila na likvidaci Kolčakova kvazistátu, bílých generálů a rolnických povstání. Dále intervenovala na jihozápadě proti ULR. Větší konflikt s relativně konsolidovaným polským státem podporovaným Dohodou by v takové situaci působil zbytečné komplikace, jimž se Lenin chtěl prozatím vyhnout a ani polská strana neměla zájem na válce s bolševiky vzhledem k dosažení výhodných hranic a neochotě protibolševické opozice k ústupkům v územních a státoprávních záležitostech Polska.¹²¹ Piłsudski si však byl vědom latentní hrozby konsolidovaného Ruska, rudého či jiného. I po krachu politiky mezimoří trval na své premise, že Polsko bez spojenců nedokáže vzdorovat Německu a Rusku ani simultánně, ani jednotlivě. Řešením se pro něj v dané situaci stala kooperace se skomírající ULR, s níž by Polsko mohlo vytvořit blok sahající od Baltu po Černé moře. Formálně nezávislá Ukrajina by svou existencí chránila polskou hranici jak fyzicky, tak strategicky, neboť jakýkoli úder směrem z Ruska by musel nejprve směřovat právě proti Ukrajině, než by mohl být rozvinut do polského vnitrozemí.¹²² Tento stav by navíc vedl k závislosti Ukrajiny na Polsku umožňující politickou a ekonomickou dominanci Varšavy nad Kyjevem.

¹¹⁹ Jarnecki, M.: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, s. 76. Po uzavření paktu Piłsudski-Petljura se druhý jmenovaný ve spolupráci s emigranty v ČSR (Konovalec', Mel'nyk a další) pokusili internované jednotky transformovat v divizi, jíž by integrovali do zbytků armády ULR a nasadili proti bolševikům. Čs. vláda byla ochotna toto řešení akceptovat za podmínky udělení souhlasu polskou stranou. Ta však toto řešení odmítla, jelikož většina internovaných pocházela z Haliče a polské kruhy se obávaly, že vzhledem k předchozím bojům těchto vojáků na straně ZULR a jejich původu z Haliče by mohli buď dezertovat k bolševikům (jak se stalo v případě ukrajinských síčových střelců), nebo přímo vystoupit proti polským jednotkám. Viz Хомя, Иван: *Євген Коновалець*. s. 176-177.

¹²⁰ Další osudy těchto vojáků byly často rozmanité a tragické. Koncem roku 1919 v jednotkách ULR vypukla tyfová epidemie, která zhatila poslední plány na ofenzívu proti Rudé armádě. Síčovní střelci poté přešli do Denikinovy armády a po její porážce byli začleněni do bolševických sil, s nimiž se v roce 1920 vrátili na Ukrajinu, čímž v podstatě symbolizovali dichotomii ukrajinského boje za samostatnost. Viz Torzecki, Ryszard: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 28-29.

¹²¹ Davies, N.: *Orzeł Biały, Czerwona Gwiazda*, s. 22.

¹²² Debo, Richard: *Survival and Consolidation: The Foreign Policy of the Soviet Russia, 1918–1921*, McGill-Queen's University Press, Montreal 1992, s. 210-211.

V polovině roku 1919 se diplomacie ULR pokusila ještě jednou vytvořit širokou protibolševickou koalici. Jednání v Kamenci Podolském probíhala za účasti mise Dohody, Denikinovy delegace a polských zástupců. Vzájemné rozpory, zejména neochota Denikina¹²³ a Dohody k uznání nezávislé Ukrajiny, polské teritoriální pretence a schizofrenní situace Ukrajinců, však vedly ke krachu i těchto jednání.¹²⁴ Místo generální protibolševické ofenzivy za účasti Poláků, Ukrajinců, vojska Denikina a intervenčních sil Dohody se tak v druhé polovině roku 1919 uskutečnil pouze lokální výpad ULR na Kyjev a izolovaný Denikinův pochod na jih a následně na Moskvu. Ten Rudá armáda do konce roku odrazila a opět dosáhla výchozích pozic, negujíc tím i výsledky ofenzivy ukrajinské armády.¹²⁵ Rozdrobené a mezi sebou bojující jednotky různých hetmanů, anarchistů (vedeni Nestorem Machnem), bílých a Direktoriátu nemohly klást Rudé armádě větší odpor. Všechny strany se dopouštěly válečných zločinů na civilním obyvatelstvu a protižidovských pogromů.¹²⁶ V průběhu léta navíc došlo z politických důvodů k rozpadu spojených armád ULR a ZULR. Haličané se domnívali, že subordinace Denikinovi jako jediné z reálných řešení skýtá alespoň nějakou naději na zachování ukrajinské státnosti, s čímž však Direktoriát nemohl souhlasit a obě strany se definitivně rozešly. Zbytek UHA byl integrován do bílé armády a vláda ZULR (tou dobou fakticky „v emigraci“ na území ULR) se přemístila do Vídně, což jasně symbolizovalo inkonzistenci a fragmentaci ukrajinské politické scény.¹²⁷

Již v prosinci 1919 Rudá armáda opět dobyla Kyjev a v březnu 1920 stála u Žytomyru v blízkosti demarkační linie s Polskem. Za této kritické vojenské situace velení ukrajinské armády rozhodlo o transformaci části pravidelných jednotek v partyzánské oddíly, část demobilizovalo a pouze frakci ponechalo v organizovaném stavu.¹²⁸ Začátkem roku 1920 byla plánována další protibolševická ofenzíva, ale než mohla být zahájena, vypukla ve vojsku epidemie tyfu, narušující bojeschopnost jednotek. Poslední zbývající možnost ke zvratu poměrů na Ukrajině tak pro ULR představovalo spojení s Polskem, které jediné bylo ochotné a

¹²³ Denikin nejenže odmítal uznat existenci Ukrajiny, ale i Ukrajinců jako takových a setrval na pozicích maloruské teze. Prizmatem ULR tak představoval rigidnější a radikálnější stranu než bolševici. Je však třeba zdůraznit, že v případě Denikina se nejednalo o projevy ukrajinofobie, ale ruského nacionalismu stejným způsobem namířeného i proti dalším národům Ruské říše.

¹²⁴ Prizmatem ULR se Denikinovy propozice lišily od bolševických státoprávních plánů jen minimálně a kooperace s ním za takových podmínek postrádala *raison d'être*.

¹²⁵ Orest, Krasiwskýj: *Ententa a problem odrodzenia ukraїniskiej i polskiej państwowości w latach 1918–1921*, s. 50. Ukrajinská armáda na začátku ofenzivy disponovala téměř 100.000 vojáky. nicméně špatně vyzbrojenými a slabě zásobovanými. Polovina vojska se skládala z UHA. Viz Хома, І.: *Євген Коновалець*. s. 160.

¹²⁶ Viz Heifetz, Elias: *The Slaughter of the Jews In the Ukraine In 1919*, Seltzer, New York, 1921. Dále Budnitskii, Oleg: *Russian Jews Between the Reds and the Whites, 1917–1920*, University of Pennsylvania Press, Bloomington. 2012, s. 216-273.

¹²⁷ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 396.

¹²⁸ Хома, І.: *Євген Коновалець*, s. 170-171.

schopné vojensky a politicky podpořit alespoň část programu ULR.

Jednání mezi ULR a Polskem byla vedena již od listopadu 1918, nicméně vzhledem k polsko-ukrajinské válce v Haliči, střetům na Volyni a formálnímu spojení ULR se ZULR nemohla dospět ke konkrétním výsledkům, poněvadž ani jedna ze stran nebyla ochotna ke kompromisům.¹²⁹ Na jaře 1920 se však ZULR nacházela ve stavu likvidace a ULR hrozil stejný osud. Direktoriátem navíc otřásaly spory mezi frakcemi prosazujícími buď protibolševickou alianci s Polskem, nebo jednání s bolševiky s cílem udržet alespoň omezenou formu nezávislosti.¹³⁰ Počátkem jara 1920 ztroskotaly i polsko-bolševická rozhovory, načež se obě strany začaly připravovat k válce. Za těchto podmínek Petljura jako velitel vojsk ULR a nejvyšší představitel (dezintegrujícího se) Direktoriátu navázal kontakt s Piłsudským, plánujícím preemptivní ofenzívu proti Rudé armádě,¹³¹ a 21. dubna 1920 uzavřeli dohodu známou jako pakt Piłsudski-Petljura. Tím Petljura jménem Direktoriátu dezinteresoval nároky na východní Halič a území mezi Sanem a Zbrucem, většinu Volyně a Polesí výměnou za polskou vojenskou a politickou podporu ve válce s bolševickým Ruskem. Piłsudski od paktu, mimo ekonomických výhod, očekával zejména vznik spojenecké ukrajinské armády v síle několika set tisíc vojáků a změnu priorit bolševiků, kteří by byli nuceni nejprve ovládnout Ukrajinu před hypotetickým útokem na Polsko.¹³² Pakt vyvolal na obou stranách rozsáhlé protesty. Západní Ukrajinci jej vnímali jako zradu a hromadně přecházeli na pozice bílých či bolševiků a nesouhlasili s ním ani mnozí členové Direktoria. Na polské straně se proti paktu postavili především národní demokraté neuznávající Ukrajince za samostatný národ a obávající se eventuálních územních nároků východního souseda po budoucí konsolidaci samostatné Ukrajiny a iredenty nepolské populace na dotčených územích.¹³³

Polsko-ukrajinská armáda překročila Zbruč 25. dubna. Ukrajinci tvořili jen menšinu sil, když z původního sboru cca 80.000 mužů stanovili 15.500, přičemž i přes vyhlášenou (neúspěšnou) mobilizaci na Ukrajině jejich poměr ve vojsku dále klesal.¹³⁴ Spojené armády

¹²⁹ Grzelak, Czesław: *Polityczne i wojskowe uwarunkowania sojuszu polsko-ukraińskiego w 1920 roku*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość*. s. 9.

¹³⁰ Tamtéž, s. 10-11.

¹³¹ Polský generální štáb si dobře uvědomoval malou operační hloubku polského území a musel posunout frontu na východ, aby nadcházející útok Rudé armády nezasáhl oblasti vitální pro suplementaci armády. Stejně tak expanzí na východ redukoval operační území nepřítele a jeho lidské a materiální zdroje.

¹³² Polská diplomacie intervenovala i v Rumunsku a snažila se jej do protibolševické koalice aktivně zapojit s tím, že Ukrajina by se stala společným polsko-rumunským protektorátem. Viz Pisuliński, J.: *Nie tylko Petlura*, s. 196-197.

¹³³ Jednalo se opět o terény Volyně a Haliče. V případě Haliče byla situace o to komplikovanější, že Dohoda svým rozhodnutím z roku 1919 neuznala Halič za integrální součást Polska, ale pouze přiznala Varšavě mandát na správu země v době trvání 25 let. Pozdějším vývojem se toto rozhodnutí stalo bezpředmětným. Viz Grzelak, C.: *Polityczne i wojskowe uwarunkowania sojuszu polsko-ukraińskiego w 1920 roku*, s. 14.

¹³⁴ Subtelny, O.: *Ukraine: A History*, s. 375. Polsko v průběhu války mobilizovalo až jeden milion vojáků.

rychle postupovaly vpřed a již 7. května obsadily Kyjev. Vzápětí se však projevil staronové problémy. Většina ukrajinské veřejnosti chovala k Polákům stejné antipatie jako k bolševikům a situaci dále zhoršovaly rekvizice potravin, poněvadž dle paktu měla saturace potřeb armád probíhat v maximální možné míře z ukrajinských zdrojů.¹³⁵ Bolševici navíc rychle pochopili, že vesničané touží primárně po půdě a deklarovali ochotu změnit její vlastnickou strukturu ve prospěch malozemědělců a nemajetných. Podporu se tak nepodařilo získat ani Petljurovi, což v kombinaci s nadcházejícím sovětským protiútokem muselo nutně vést k opětovnému kolapsu ukrajinského státu.¹³⁶ Válka v oblasti trvala již šest let a obyvatelstvo více než státoprávní uspořádání muselo řešit vlastní neuspokojivé životní podmínky. Rudá armáda brzy obdržela posily, přečíslila polsko-ukrajinskou koalici a koncem května zahájila protiofenzivu s cílem dobýt Polsko a přes jeho území dále podpořit, popřípadě rozšířit socialistickou revoluci dále na západ. 13. června bolševici opět dobyli Kyjev. 4. července zahájili další ofenzivu v prostoru Smolenska, načež v srpnu již stáli před Lvovem a Varšavou. V důsledku porážek a na nátlak Dohody polská strana několikrát proponovala bolševikům příměří. Ukrajinská otázka se vzhledem ke kritické situaci Polska stala pro něj v dané chvíli bezpředmětnou, nicméně Petljurovi vojáci pokračovali v boji po boku polské armády. V srpnu 1920 vývoj na frontě signalizoval kolaps polské obrany. Polská diplomacie se za daných podmínek pokoušela se Sověty dohodnout na akceptovatelném příměří a de facto nabídla desiteresment v ukrajinských záležitostech. Tento postup ULR nesla velmi nelibě a část vojsk dezertovala, mimo jiné i do ČSR.¹³⁷

Obklíčení a likvidace vojsk Michaila Tuchačevského pod Varšavou a na Němenu mezi 13. srpnem a 25. zářím situaci radikálně změnilo v polský prospěch. Západní státy nicméně odmítly finančně a materiálně podpořit další polskou ofenzivu a obě vyčerpané strany zahájily mírová jednání v Rize. Bolševici trvali na nepřipuštění jiné než bolševické delegace zastupující Ukrajinu. Polská diplomacie ovládaná národními demokraty tuto podmínku respektovala, čímž byly definitivně znegovány předchozí smlouvy s ULR.¹³⁸ Piłsudského koncepcie mezimoří ztroskotala v důsledku vyčerpání polské i ukrajinské armády a na odporu národní demokracie, která po uzavření Říšského míru se Sověty vtiskla svůj ráz státu, do nějž byly inkorporovány rozsáhlé oblasti dnešního Běloruska, Ukrajiny a Litvy, včetně části Polesí a západní Volyně.

Ukrajinské síly v době závěrečné polské ofenzivy nepřesahovaly 30.000 mužů. Více vojáků původem z Ukrajiny tak sloužilo v Rudé armádě než ve vojsku ULR.

¹³⁵ Grzelak, C.: *Polityczne i wojskowe uwarunkowania sojuszu polsko-ukraińskiego w 1920 roku*, s. 16.

¹³⁶ AKPR, inv. č. 254/C, neprotokolované spisy 1918–1920: *The Bolshevik Raid*.

¹³⁷ VÚA–VHA, f. Vojenská kancelář Prezidenta republiky (VKPR), č. j. 9295: *Situační zprávy a mapy z rusko-polské války. Zpráva ze dne 2. září 1920*. Jednalo se až o 1.500 mužů.

¹³⁸ Pisuliński, J.: *Nie tylko Petlura*, 275-277.

Součástí Polska se stala vojevodstva Vilenské, Brestské, Lucké, Tarnopolské, Lvovské a Stanisławovské (Ivano-Frankivské) s početnými národnostními menšinami Litevců, Bělorusů, Ukrajinců a Židů.

Vojenské kruhy ULR se po uzavření řížských dohod a Wrangelově evakuaci z Krymu ještě jednou pokusily vyvolat protibolševickou revoluci na Ukrajině v rámci tzv. zimního pochodu.¹³⁹ Vojenské oddíly s tajnou materiální podporou polské rozvědky měly v listopadu 1921 ve dvou proudech, celkem 1.200 vojáků, postoupit z Podolí a Volyně na východ, spojit se s tamními partyzánskými oddíly a vytlačit bolševiky z Ukrajiny. Ti však byli o akci informováni a plánovali ukrajinské síly nejen porazit, ale kompletně eliminovat. Umožnili jim proniknout do hloubi Ukrajiny, kde je následně obklíčili a rozbili. Do Polska a Rumunska unikl jen zlomek původních sil.¹⁴⁰

Tím definitivně skončily ukrajinsko-sovětské boje let 1918 až 1921. Na Ukrajině a ani v dalších částech bolševického Ruska však klid ještě nezavládl. Situaci se podařilo normalizovat až v následujících letech, zejména v souvislosti s novou ekonomickou politikou (NEP), jež ve vztahu vládní moci především k zemědělskému obyvatelstvu aplikovala kvalitativně zcela odlišný přístup od válečného komunismu.¹⁴¹ Umožnila rekonstrukci a rozvoj venkova po společenské i ekonomické stránce, nicméně škody způsobené válkou se do její předčasné terminace napravit nepodařilo.

Léta 1914 až 1921 diametrálně změnila sociální skladbu budoucí sovětské Ukrajiny. Početně sice slabé, nicméně vlivné podnikatelské vrstvy zahrnující šlechtu, průmyslové vlastníky a majitele rozsáhlých zemědělských usedlostí téměř kompletně zanikly, ať již formou emigrace či fyzické eliminace. V mnoha oblastech došlo k signifikantní redukci populace vlivem bojů a hladomoru. Ekonomika byla v důsledku válečných operací, populačních změn a vládních zásahů zcela rozvrácena, průmysl vznikl prakticky od základů. V zemědělství byla půda dočasně přerozdělena mezi samostatně hospodařící zemědělce. Neutěšenou hospodářskou situaci dále komplikovala emigrace mnoha předních odborníků, jejichž nedostatkem trpělo již carské Rusko. Státní aparát se obnovoval pomalu a v míře větší než dříve v něm nacházeli uplatnění Ukrajinci, jejichž „prostý“ původ se prizmatem nové ideologie a bolševické politiky stal více benefitem než přítěží, zvláště ve srovnání s předválečnou periodou.

¹³⁹ Pro tyto oddíly bylo poprvé v historii použito označení „Ukrajinská povstalecká armáda“.

¹⁴⁰ Котляр, Юрій: *Поліца-Армія УНР-антибільшовицьке повстанство: реалії 1919–1923 рр.* In *Polska-Ukraina. Dziedzictwo i współczesność*, s. 36-38.

¹⁴¹ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 454-455.

Ukrajinské státoprávní aspirace let 1918 až 1921 skončily v politické oblasti neúspěchem. Ze tří vzniklých subjektů, ZULR, ULR a USSR, se etablovala pouze USSR, a to jako kvaziautonomní region Sovětského svazu, ovšem s politickou reprezentací tvořenou majoritně Rusy, nikoli Ukrajinci. Principiální důvody ukrajinských porážek je nutné primárně hledat v tehdejší mezinárodněpolitické situaci. Na rozdíl od Polska, Československa nebo pobaltských zemí ukrajinské státy nedisponovaly garantem schopným, v případě Polska, či ochotným, v případě Dohody, vojensky prosadit jejich integritu a nezávislost, zejména vůči ruským/sovětským zájmům.¹⁴² Druhá příčina neúspěchu spočívala ve vnitřních problémech obou států. ULR nedokázala v dostatečné míře mobilizovat vyčerpanou populaci k válce za nezávislý stát ani na venkově, ani ve městech. Teprve nedávno vzniklá a málo početná ukrajinská inteligence nemohla vytvořit fungující státní struktury na sice rozsáhlém, ale slabě modernizovaném a industrializovaném teritoriu. Navíc nemalé části populace Ukrajiny imponoval nerealistický bolševický program silněji než relativně umírněná politika ULR, nehledě na další politické proudy. Vzhledem k aplikovaným zásadám válečného komunismu, potravinovým rekvizicím a z nich vyplývajících následků pro venkov však bolševici rychle ztratili prestiž i mezi rurálními vrstvami. Samotné frakce ULR byly nejednotné a ve výsledku mnoho sil konzumovaly jejich vzájemné konflikty. Nemalá část elit a společnosti se navíc k otázce ukrajinské nezávislosti stavěla rezervovaně a naděje vkládala spíše do federalizovaného Ruska.¹⁴³ Ukrajinsko-bolševickou válku tak nelze interpretovat čistě jako konflikt dvou suverénních států a podmanění národa jeho sousedy, ale spíše jako dvojitou občanskou válku s intervencemi ze „zahraničí“: V rámci Ruského impéria a v rámci Ukrajiny samotné.¹⁴⁴ I přes proklamace dnešní Ukrajiny o její kontinuitě s ULR nelze ignorovat fakt, že byla pouze jedním z několika subjektů uzurpujících vládu na tehdejší Ukrajině, mezi než náleželi i ukrajínští bolševici iniciující sovětskou invazi jako pomoc proti „buržoazně-nacionální kontrarevoluci“ a v rozvíjení „socialistické revoluce.“¹⁴⁵ Simplifikace ve smyslu „rozboru“ Ukrajiny „Lachy“ a „Moskaly“¹⁴⁶ nemůže obstát. Příčiny neúspěchu ukrajinských snah o státní suverenitu byly mnohovrstevnaté. Lze je shrnout do těchto základních bodů:

- 1) Slabé národnostní vědomí většiny populace a nízká úroveň vzdělanosti
- 2) Úzká vrstva národnostně uvědomělé inteligence
- 3) Absence obecně akceptovatelné politické vize a fragmentace politické scény

¹⁴² Werstiuk, W.: *Historyczne znaczenie ukraińskiej rewolucji 1917–1921 r.*, s. 160-166.

¹⁴³ Tamtéž. s. 161.

¹⁴⁴ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 146-147.

¹⁴⁵ Tamtéž. s. 146.

¹⁴⁶ Pejorativní označení Poláků a Rusů v ukrajinštině.

- 4) Slabost ukrajinského elementu v urbanizovaných oblastech
- 5) Výrazná destrukce ekonomiky a narušení mezilidských vztahů válkou
- 6) Absence garanta vlastní nezávislosti jako v případě Polska či ČSR
- 7) Geopolitická pozice mezi několika silnějšími nepřátelskými subjekty
- 8) Územní spory se všemi okolními státy
- 9) V případě ZULR absence infrastruktury nutné k fungování nezávislého státu¹⁴⁷

Většinu těchto tezí by bylo lze aplikovat ve více či méně modifikované formě i na další nově vzniklé státy meziválečné Evropy, nicméně v jejich případě nedošlo k tak fatální kombinaci faktorů. Zároveň je nutno dodat, že Ukrajinci patřili do skupiny národů, jejichž emancipační snahy byly potlačeny a nelze tak jejich případ považovat za unikátní.

I přes výše zmíněné problémy a negativa však perioda 1914 až 1921 znamenala také progres v percepci ukrajinské problematiky. Jednak se dostala na mezinárodní fórum a dále získala Ukrajina elementární geografickou podobu. První světová válka a navazující konflikty akcelerovaly a radikalizovaly ukrajinské národní obrození, čímž iniciovaly urychlený proces emancipace Rusínů-Ukrajinců od Bělorusů¹⁴⁸, Poláků a Rusů. Nově vzniklé elity vzápětí vyprodukovaly orientační cíle, které se v meziválečném období transformovaly v jasné národní politické programy. Už jen vznik a uznání státoprávně čistě formální USSR ruskými bolševiky symbolizovaly změnu chápání ukrajinské problematiky i na východě, neboť tímto uznali i existenci ukrajinského národa, jazyka a kultury.¹⁴⁹ V revolučních letech došlo na území ULR k prudké expanzi ukrajinského školství, kultury a vědy, která v SSSR dále pokračovala v rámci tzv. korenizace i ve 20. letech jako konsekvence rychlé modernizace ekonomiky a společnosti nejen Ukrajiny, ale Sovětského svazu jako celku. S jistou nadsázkou lze říci, že v daném období byly položeny základní kameny národa, které již nebylo lze rozvrátit.

Situace v oblastech anektovaných Polskem se značně lišila od těch v USSR. Ukrajinské národní obrození v Haliči dosáhlo progresivnější fáze. Již před válkou existovala síť národního školství a vědecko-kulturních institucí, jež umožnily vznik inteligence a úzké vrstvy majetnějšího obyvatelstva. Takto zformovanému národu nemohla inkorporace do relativně šovinistického Polska, snažícího se asimilovat slovanské minority, přinést mnoho pozitiv ve

¹⁴⁷ Tímto bodem je myšlena závislost nárokovaného teritoria na dodávkách široké škály materiálu ze zahraničí a tedy na jiných subjektech. Někteří představitelé ZULR se proto pokoušeli prosadit vznik federace s ČSR.

¹⁴⁸ V případě Bělorusů lze hovořit o identickém procesu v letech 1914 až 1921. Problematika běloruského národního vědomí a jeho diferencí od ruského je stejně mnohovrstevnatá jako ukrajinského. Viz Rudling, Pers Anders: *The Rise and Fall of Belarusian Nationalism 1906–1931*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2014.

¹⁴⁹ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 2, s. 460-461.

srovnání s předválečným stavem.¹⁵⁰ Většina ukrajinského obyvatelstva meziválečného Polska v počtu mezi pěti a šesti miliony nazírala nový stát jako nepřátelský, jenž Ukrajincům upřel právo na sebeurčení. Poláci samotní pak prizmatem Ukrajinců tvořili novou vládnoucí vrstvu navzdory proklamacím o rovnoprávnosti všech obyvatel. Na základě těchto premis se postupně radikalizovaly jak nacionalistické kruhy, které hodlaly aktivně narušovat *status quo*, tak i široké vrstvy, především mládež. Té se boje let 1918 až 1921 staly na jedné straně zdrojem inspirace a subjektem glorifikace, na druhé straně jejich neúspěch mládež připisovala nekompetentnosti, názorové roztržiténosti a slabému nasazení tehdejších elit (obecně tedy demokracii), potažmo generaci svých rodičů.¹⁵¹ Politicky tak směřovala k autoritativním tendencím a nenávisti do všeho polského, čemuž silně pomáhala i národnostní politika Varšavy. Ultimátním cílem ukrajinských vrstev se stala geneze velkého, pro radikály etnicky homogenního ukrajinského státu. Program nezávislé Ukrajiny, byť v různých představách, sdílely všechny ukrajinské politické strany v Haliči.¹⁵² Polská percepce Ukrajinců se též prudce zhoršila a následná polská nadvláda nad tzv. Kresy (obecně východní pohraniční území meziválečného Polska) postavila tamní nepolská etnika do pozice druhořadých obyvatel. Tragickou konsekvencí událostí let 1914 až 1921, nejednou doprovázených násilnostmi a masakry na vojácích i civilistech všemi stranami konfliktu, byla averze přerůstající v nenávist mezi národy střední a východní Evropy, která v následujících desetiletích vedla ke krvavým etnickým konfliktům.

Ve vztahu k současnosti jedním z nejdůležitějších výsledků období před rokem 1921 byla pokračující dichotomie ukrajinského národa na západní větev, žijící v Rakousku-Uhersku, Polsku, ČSR a Rumunsku a východní v Rusku a SSSR. Toto dělení v politickém myšlení, kulturních vazbách, ekonomických vztazích a dalších oblastech částečně přetrvává dodnes. A právě ono je kritické pro správnou percepci problematiky ukrajinského nacionalismu a současné Ukrajiny jako takové.

Boje ukrajinských vojáků za samostatnost vytvořily základ pro genezi vojenských a národních tradic a mýtů. Pravidelné oddíly ukrajinské armády, zejména síčovní střelci, patřily díky své bojové hodnotě mezi nejspolehlivější jednotky i po inkorporaci do polských struktur a byli obávanými nepřáteli u všech stran konfliktu. Mnoho vojenských útvarů dnešní Ukrajiny nese jména a názvy derivované právě z konfliktů let 1918 až 1921. Boj proti bolševikům si polská a ukrajinská strana společně připomínají i v současnosti.¹⁵³

¹⁵⁰ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 21.

¹⁵¹ Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 21.

¹⁵² Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 69-70.

¹⁵³ Viz Kostiak, J.: *Tradycje armii Ukraińskiej republiki ludowej w zbrojnych siłach Ukrainy 1991–2008*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość*, s. 333-343. Dále. s. 430-470.

1.3.2 Nechtěný národ. Ukrajinská minorita v druhé Polské republice

Rozhodnutí rady ambasadorů z března 1923 definitivně určilo hranice Polska.¹⁵⁴ V jejich mezích tou dobou žily více než čtyři miliony Ukrajinců tvořících cca 14 % obyvatel státu. K roku 1939 jejich počet stoupl na více než pět a půl milionu a dále rostl v důsledku natality obecně vyšší než celostátní průměr.¹⁵⁵ Po Polácích tvořili druhou největší etnickou skupinu v zemi. Téměř 90 % Ukrajinců žilo trvale na venkově (průměr státu 75 %)¹⁵⁶, přičemž zemědělstvím se živilo více než 80 %, většinou na malozemědělských usedlostech.¹⁵⁷ Ukrajinci a Rusíni byli koncentrováni ve východních oblastech země, především ve vojvodstvích Volyňském (68,4 % populace), Poleském (17,7 %), Lublinském (3 %), Lvovském (35,9 %), Tarnopolském (50 %), Podolském, Stanisławowském (69,8 %) a ve východní části Krakovského (2,5 %).¹⁵⁸ Celkově obývali periferní oblasti meziválečného Polska, zejména východní Halič, přejmenovanou z politických důvodů na Východní Malopolsko (Małopolska Wschodnia)¹⁵⁹, Volyň, značně poškozenou válkou, Chełmsko a Podlaší. Obecně vyšší stupeň národní uvědomělosti panoval mezi Ukrajinci z bývalého rakouského záboru. Národnostní vědomí Rusínů-Ukrajinců z ruského záboru bylo nižší, nicméně sociálně-ekonomické důsledky války a relativního „osvobození“ venkova od polských, ruských a židovských „pánů“ v časech válečné anarchie let 1918 až 1920 se hluboce zakořenily do jejich mentality. Zavádění cizí polské vlády po roce 1920 s mnoha dříve neznámými zákazy a nařízeními naráželo na odpor. Postupem času tak vznikly různé stereotypy, zejména Poláka-drába, které v kombinaci se vzpomínkou na předchozí období zdánlivé svobody patrně přispěly k pokusu ukrajinských nacionalistů o násilné řešení polsko-ukrajinských sporů.¹⁶⁰

Gramotnost (nejen) ukrajinského obyvatelstva taktéž korelovala s hranicemi dřívějších záborů s podstatně lepší situací v rakouském a německém než v ruském. Důsledkem lepší úrovně vzdělanosti v Haliči bylo i silnější národní vědomí tamního obyvatelstva ve srovnání s ruským zábořem.¹⁶¹ Nicméně i v Haliči existovaly lokality, často špatně přístupné, s nejasnou

¹⁵⁴ Na základě rozhodnutí Rady byla k Polsku připojena i východní Halič jako územní celek se zaručenou autonomií na dobu 25 let, kdy měl být vyhlášen plebiscit. Ten se vzhledem k neuplynutí lhůty v důsledku vypuknutí Druhé světové války nikdy nekonal a lze pochybovat, že i za jiných okolností by jej polské úřady připustily.

¹⁵⁵ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 11.

¹⁵⁶ Kol. autorů: *Dějiny Polska*, Lidové noviny, Praha, 2020, s. 442.

¹⁵⁷ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 5, s. 468-469.

¹⁵⁸ Tamtéž. s. 468-469. Dále Czubiński, Antoni: *Historia Polski 1864–2001*, Ossolineum, Warszawa, 2008, s. 110. Dále viz mapová příloha č. 7. Stejně jako každé jiné sčítání lidu nesla i ta v Polsku metodologickou zátěž. Vstupovaly do nich objektivní potíže a stejně tak zájmy komisařů a státu. Viz Ajnenkiel, Andrzej: *Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problemy*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 1-2. Varšava. 1997, s. 19.

¹⁵⁹ Viz. kol autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 303.

¹⁶⁰ Motyka, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka*. Rytm, Warszawa, 2006, s. 38-39.

¹⁶¹ Mironowicz, Eugeniusz: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu pilsudczykowskiego*, Trans Humana,

sebeidentifikací.¹⁶² Ukrajinci v Polsku, geograficky, etnicky, historicky ani politicky netvořili homogenní masu. Obecně lze rozlišit skupinu uvědomělých převážně řeckokatolických Ukrajinců haličských a těch žijících podél toku Sanu patřících do rakouského záboru. V podkarpátí dále žila příbuzná etnika Lemků, Bojků a Huculů, která se však za Ukrajince nepovažovala.¹⁶³ Na Volyni a Chełmsku spadajících do carského záboru žili málo uvědomělí pravoslavní Ukrajinci, stejně jako v Podlaší, kde ve 20. letech nebylo lze rozlišit mezi Ukrajinci a Bělorusy.¹⁶⁴ Na prvním místě je nutno říci, že stejně jako neexistovala široce akceptovaná definice Ukrajince, neexistovala ani ucelená národnostní politika polských vlád a státních struktur. Politická a národnostní situace se lišila v jednotlivých oblastech a odpovídala nejen místním kulturním, náboženským, geografickým a jiným specifikům, ale i stanoviskům odpovědných míst.¹⁶⁵ Lze však vysledovat obecné tendence polského politického myšlení vzniklé v 19. století, které přetrvaly až do roku 1939, resp. ještě později.

V meziválečném Polsku se všechny početnější národnostní menšiny ocitly v postavení druhořadých obyvatel, přestože Polsko podepsalo spolu s dalšími evropskými státy vedle Versaillské smlouvy i menšinovou smlouvu, zaručující práva minorit.¹⁶⁶ Tato teze neplatí pouze pro nejpočetnější z nich, Ukrajince, ale též pro Bělorusy, Židy, Litevce, částečně Němce a další. Mimo nacionalistických teorií o nadřazeném polském národě a jeho úloze v civilizačně-kulturní elevaci „zaostalých“ etnik a vůdčí úloze ve východní Evropě sehrály svou roli i ryze praktické důvody. Polská elita interpretovala Poláky jako národ historicky sevřený mezi Němce na západě a Rusy na východě, který nemohl těmto početnějším skupinám dlouhodobě konkurovat vzhledem ke geografickým, demografickým a ekonomickým podmínkám. Polská mocenská pozice byla dále umocňována nedávným vítězstvím v Polsko-bolševické válce a silnou podporou Francie, snažící se vytvořit z Polska náhradu za ruský (protiněmecký) vliv na východě. Imperativ růstu polské populace ať již formou zvýšené porodnosti či asimilace jiných slovanských etnik tak byl blízký většině politické reprezentace.¹⁶⁷ Negativně orientování vůči menšinám byli zejména národní a křesťanští demokraté. Smířlivější postoje zaujímalí socialisté a komunisté. Levice nicméně v důsledku nedávné války s východním sousedem a vzhledem k

Białystok. 2007, s. 129.

¹⁶² Tato teze se týká především Lemků, Bojků a Huculů žijících v horských oblastech Karpat. Tato etnika se v celém meziválečném ani pozdějším období nepovažovala za součást ukrajinského národa a jejich vztah s úřední mocí byl podstatně lepší. V poválečném Polsku je však postihl podobný osud jako zbylé Ukrajince. Viz níže.

¹⁶³ I tato etnika se později stala cílem polonizačních snah v programu tzv. revindikací. Viz Kuczerepa, Mykoła: *Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, díl 1-2, Światowy związek żołnierzy Armii Krajowej, Warszawa, 1997, s. 33.

¹⁶⁴ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 32-33.

¹⁶⁵ Pro více informací k místním specifikům viz tamtéž, s. 32-45.

¹⁶⁶ Kol. autorů: *Dějiny Polska*, s. 445-446.

¹⁶⁷ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 21.

agrárnímu charakteru Polska nedisponovala elektorátem potřebným k signifikantním volebním úspěchům.¹⁶⁸

Ukrajinskými nacionalisty a některými současnými ukrajinskými historiky bylo proto Polsko vnímáno jako tzv. „okupant“ většiny tzv. „západoukrajinských zemí (ZUZ)“, a podobně SSSR (a Rumunsko) zbytku Ukrajiny.¹⁶⁹ Existující průmysl a velkokapacitní zemědělské podniky na etnicky heterogenním východě byly majoritně vlastněny a provozovány menšinovými Poláky a Židy, v důsledku čehož etnický konflikt existoval nejen v rovině nacionální, ale i sociální. Za dané situace se místní Poláci i Ukrajinci stávali snadnou „obětí“ propagandy nacionalistických a komunistických stran.¹⁷⁰ Komunisté byli obecně vnímáni jako trvalá hrozba polského státu, s ukrajinskými nacionalisty na druhém místě. Nutno je zmínit nepokoje na východní hranici způsobované partyzánskými bojůvkami ze SSSR a podporované místním obyvatelstvem, které se na Volyni podařilo potlačit až roku 1925.¹⁷¹ Období korenizace v SSSR ve 20. letech polským Ukrajincům přirozeně imponovalo a přinášelo jisté sympatie ukrajinským komunistům, oficiálně sdružených ve vlastní straně, což polským prizmatem hrozilo separatismem. Navíc ze strany státu, který byl považován za největší hrozbu Polsku.¹⁷² Negativní stereotypy o „polském karabáči a vykořisťovateli“, „chamtivém Židovi“ a „nevzděla(tel)ných líných Ukrajincích“ patřily k běžnému koloritu.

Země se v důsledku národnostních sporů, válečných škod a přetrhání dopravních, ekonomických a dalších vazeb v rámci bývalých záborů s dřívějšími trhy již od roku 1918 potýkala s ekonomickou krizí, jejíž příčiny se až do roku 1939 nepodařilo efektivně vyřešit.¹⁷³ Existovaly propastné rozdíly mezi relativně průmyslovým západem a téměř výhradně agrárním východem. Vzhledem k absenci válečných reparací¹⁷⁴, politické nestabilitě a nejisté geopolitické pozici (hraniční spory s Německem, Litvou, SSSR a ČSR) se II Rzeczpospolité nepodařilo přilákat dostatečný zahraniční kapitál a hospodářství země se tak nemohlo

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 8.

¹⁶⁹ Viz kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 5, s. 516. ČSR se tento bod přinejmenším do druhé poloviny 30. let netýkal. Viz níže.

¹⁷⁰ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 25.

¹⁷¹ Majewski, Marcin Łukasz: *Wołyń, komunizm, nacjonalizm, terroryzm*, Rytm, Warszawa, 2004, s. 8. Ani po uzavření Říšského míru nepřátelství mezi Polskem a bolševiky neustalo. Polsko v meziválečném období tajně podporovalo exilové struktury ULR, zatímco bolševici se snažili destabilizovat Polsko vysláním partyzánských skupin a podporou komunistických struktur.

¹⁷² Srov. kol autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 308-309; Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 50 a dále s. 74-75.

¹⁷³ Vzhledem k předchozímu rozdělení státu mezi tři různé subjekty nelze obecně stanovit základní hodnotu ekonomického výkonu v období před první světovou válkou. Wojciech Roszkowski soudí, že na úroveň roku 1913 se polská ekonomika dostala až roku 1938 a to pouze v celkových číslech. Výkon v přepočtu na počet zaměstnanců údajně klesl. Dále srov. Roszkowski, Wojciech: *Historia Polski 1914–2014*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 85 a kol. autorů: *Historie Polska*, s. 442.

¹⁷⁴ Od Německa Polsko neobdrželo žádné a reparace vyjednané v Minsku a Rize SSSR nikdy nezapltil.

adekvátně modernizovat ani v průmyslu, ani v zemědělství.¹⁷⁵ Problémy přinášely i celní války a vzájemné ekonomické blokády s Německem a SSSR. Ekonomiku dále zatěžovala vysoká inflace, již vláda pokrývala schodky rozpočtu, a armádní výdaje.¹⁷⁶ Jednotlivé vlády byly nuceny zavádět úsporná opatření, vyvolávající časté nepokoje.¹⁷⁷ Nadějný růst let 1926 až 1928 byl vzápětí znegován velkou krizí vypuknuvší roku 1929. Ekonomika se začala vzpamatovávat až v druhé polovině 30. let. Ambiciózní vládní programy, zejména výstavba tzv. centrálního průmyslového okruhu, se nepodařilo do vypuknutí druhé světové války realizovat. Polsko tak v hospodářském výkonu zaostávalo za okolím, což se negativně projevovalo v sociálních i národnostních konfliktech a vytvářelo podmínky jak pro antipolskou propagandu, obviňující vládu a potažmo Poláky z úmyslné retardace hospodářství menšin, tak pro antiměnšinovou propagandu na míšených územích. Ta vykreslovala Ukrajince, Bělorusy a další minority jako zaostalé skupiny určené k polonizaci. Proti této propagandě stavěly tyto národnosti, jež z ekonomického hlediska byly vůči etnicky polským územím, především na západě pozadu o desítky let,¹⁷⁸ své antiteze obviňující polský stát z ožebračování menšin a dotování polského živlu. Další problém představovala nezaměstnanost, zvyšovaná silným přírůstkem populace, přelidnění některých oblastí a z toho vyplývající nedostatek půdy.¹⁷⁹ Tyto problémy vlády řešily kolonizací vojenskými veterány polské národnosti (až 200.000 osob včetně rodin¹⁸⁰) a agrární reformou, ovšem opět značně nešťastně a necitlivě. Kolonizace byla přímo solí v očích menšin a parcelace velkých statků preferovala Poláky před jinými národnostmi, mimo jiné podmíněním služby v polské armádě a vyloučením osob bojujících proti Polsku v letech 1918 až 1921 (tedy všech Ukrajinců sloužících v UHA, ale také Rudé armádě a dalších subjektech), čímž se vztahy dále zhoršovaly.¹⁸¹ Tyto z polské strany zdánlivě logické kroky, sice nemusely být nutně mířeny proti Ukrajincům jako národu, nicméně právě tak byly (dez)interpretovány. Polský stát zároveň nebránil odchodu Ukrajinců do zahraničí, především do Severní a Jižní Ameriky.¹⁸²

Politickou scénu v meziválečném období charakterizovala nestabilita a roztržičnost jak mezi národnostními subjekty, tak mezi pravicí, levicí a středním proudem, v důsledku čehož

¹⁷⁵ Roszkowski, W.: *Historia Polski 1914–2014*, s. 36.

¹⁷⁶ Kol. autorů: *Dějiny Polska*, s. 449.

¹⁷⁷ Czubiński, A.: *Historia Polski 1864–2001*, s. 125.

¹⁷⁸ Kořeny těchto problémů již byly nastíněny. Spočívaly v nerovnoměrném postupu průmyslové revoluce, politice Vídně a Petrohradu v předválečném období, přelidnění a důsledcích válečné destrukce let 1914 až 1920.

¹⁷⁹ Roszkowski, W.: *Historia Polski 1914–2014*, s. 78-79.

¹⁸⁰ Shakdrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 21.

¹⁸¹ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 24. Dále kol. autorů: *Dějiny Polska*, s. 450 a kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 306-307.

¹⁸² Kol. autorů: *Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали*, Парламентське видавництво, Київ, 2008, s. 7. Emigrovat mělo téměř 100.000 osob ukrajinské národnosti.

byla činnost zákonodárných a výkonných orgánů často paralyzována.¹⁸³ Demokracie v Polsku se tak ocitala pod palbou radikálů poukazujících na neschopnost systému řešit problémy státu. Výjimkou nebyly klidné i násilné projevy nespokojenosti včetně nepokojů, násilného odporu a atentátů, např. na prvního prezidenta Polska Gabriela Narutowicze zavražděného polským nacionalistou spjatým s národní demokracií, nebo Bronisława Pierackého, podlehnuvšího atentátu, jenž spáchali ukrajinští nacionalisté (viz níže). Piłsudski se brzy po vítězství v Polsko-bolševické válce stáhl na protest proti politickému vývoji do ústraní, nicméně stále disponoval značným vlivem, především v armádě.

Polská dominance v II Rzeczpospolite se začala manifestovat vzápětí po ukončení bojů s bolševiky. Do státních služeb vstupovali především Poláci.¹⁸⁴ Státní zaměstnanci jiných národností byli různými způsoby nuceni opouštět pozice. Od 30. let tvořili jen marginální část úředního aparátu, to i na nižších stupních, čímž se stát menšinám dále odcizoval. Tento proces však nelze interpretovat pouze na základě nacionalistické politiky, ale také prizmatem nedostatečných pracovních příležitostí i pro samotnou polskou inteligenci. Neměl-li stát dostatek možností k zaměstnání polské inteligence, těžko by bylo před většinovou polskou veřejností obhajitelné přijímání Ukrajinců, Němců či jiných národností do státní služby na úkor „vlastních“.

Parlamentní volby roku 1919 se vzhledem k probíhajícím bojům a neustálené hranici na východě oblastí obývaných Ukrajinci netýkaly. Volby roku 1922 většina haličských ukrajinských stran bojkotovala v gestu nesouhlasu s polskou nadvládou a podpory již exilové Petruševyčově vládě.¹⁸⁵ Nacionalisté iniciovali první masovější vystoupení doprovázené sabotážními akcemi, které potenciální voliče odrazovaly.¹⁸⁶ Tyto volby doprovázel teror vyprovokovaný Ukrajinskou vojenskou organizací (UVO, viz níže). Volební účast v Haliči i v dalších východních vojevodstvích tak byla poměrně nízká, leckde pod 50 %.¹⁸⁷ Ukrajinci, kteří se k volbám dostavili, patřili z logiky věci mezi umírněnější a odevzdali hlasy méně radikálním stranám. Dvacet pět ukrajinských poslanců a šest senátorů tak nebylo lze považovat za zcela reprezentativní zástupce a i tito do Poláků relativně příznivě naladěni Ukrajinci protestovali proti rozhodnutí rady ambasadorů.¹⁸⁸ Ukrajinská účast v zákonodárných sborech tak byla do

¹⁸³ Roszkowski, W.: *Historia Polski 1914–2014*, s. 31.

¹⁸⁴ V polovině 30. let polský stát měl v administrativě zaměstnávat pouze 14.000 Ukrajinců. Viz Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 101.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 70.

¹⁸⁶ Скачун, Роман: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, Видавництво Українського католицького університету, Львів, 2012, s. 20-22.

¹⁸⁷ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 67.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 69.

roku 1928 marginální.

Po období vlád s relativně liberální menšinovou politikou, respektive národnostní politikou odsunutou na druhou kolej palčivějšími problémy, nastoupily v letech 1921 až 1926 středopravicové kabinetů snažící se zesílit polský charakter státu.¹⁸⁹ V první polovině 20. let začal stát oficiálně propagovat myšlenku, že Bělorusové a Ukrajinci nejsou samostatnými národy, ale pouze „rus'kým“, „rusínským“ či „poruštělým“ obyvatelstvem bez národního vědomí, ale příslušných do polského národa.¹⁹⁰ Dosavadní stav byl interpretován jako indoktrinace německou popř. ruskou propagandou. Pro většinu menšinového ukrajinského obyvatelstva archaický termín „Rusín“ byl zaveden jako oficiální označení, přičemž Ukrajinci jej vnímali jako ponižující. Školská reforma proběhnuvší ve 20. letech, známá podle tehdejšího ministra školství a osvěty Stanisława Grabského jako Lex Grabski, si kladla ambiciózní cíle v oblasti vzdělanosti, nicméně mimo jiné fakticky zlikvidovala ukrajinské školství v Haliči a nahradila jej tzv. utrakvistickým, tedy systémem dvoujazyčných škol s důrazem kladeným na výuku v polštině (alespoň 50 % výuky, často mnohem více), či přímo polskými.¹⁹¹ Některé ožehavé předměty logicky získaly polský charakter kurikula, s nimž se např. v dějepise Ukrajinci nemohli a nechtěli identifikovat.

Základní obrysy přitom nevypadaly špatně a měly vést k podstatnému zlepšení gramotnosti a vzdělanosti v zaostávajících oblastech. Do dřívějšího ruského záboru byl školský systém *de facto* nově zaváděn a množství učitelů z řad autochtonů (především Bělorusů a Ukrajinců) zkrátka nestačilo na pokrytí potřeb. Logicky tak do tamních škol přicházeli polští pedagogové, kteří však vyučovali polsky a dle polských učebnic, ačkoliv děti tomuto jazyku nemohly rozumět na potřebné úrovni.¹⁹² Jenže v rakouském záboru systém školství již existoval, a to na základě rakouských jazykových zákonů zajišťujících relativně rovnoprávné dělení mezi Ukrajince a Poláky. Problém spočíval v nařízeních, jež utrakvistické školství zaváděla všude tam, kde alespoň 25 % obyvatel obce připadalo na menšiny, v tomto případě zejména tu polskou. Nerovnoprávné podmínky se manifestovaly v tom, že výuka v menšinovém jazyce (s výjimkou několika předmětů povinně vyučovaných v polštině) mohla probíhat jen tehdy, pokud vyjádřili takovou vůli rodiče alespoň 40 žáků z daného školního obvodu. Zároveň se nesměli rodiče více než 20 dětí vyjádřit pro výuku ve státním (polském) jazyce. V okamžiku, kdy se tak stalo, škola se automaticky stávala polskou. Střední školy byly

¹⁸⁹ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 18.

¹⁹⁰ Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 304.

¹⁹¹ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 97.

¹⁹² Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 304.

povinně utrakvistické (na žádost rodičů alespoň 40 % žáků) nebo polské a byla omezena možnost zakládání soukromých. Navíc panovaly (oprávněné) obavy o způsobu provádění příslušných hlasování, opakovaných každých sedm let, a možnosti jejich falšování úředními místy.¹⁹³

Podíl výuky v polském jazyce stoupal spolu s věkem dětí a jejich schopnosti porozumět dané řeči. Pokud se však jednalo o učitele neznalého daného menšinového jazyka, vyučoval samozřejmě jen polsky bez ohledu na výše zmíněné. Jestliže ve školním roce 1921/1922 existovalo ve východní Haliči 2.426 ukrajinských a 2.568 polských základních škol, ve školním roce 1930/1931 klesl počet ukrajinských na 134, polských na 2.307 a vzniklo 2.378 smíšených. Utrakvistické školství navíc vznikalo jen na území některých vojevodství. Ukrajinské a běloruské komunity žijící mimo jejich hranice tak měly k dispozici pouze polské školy.¹⁹⁴ Setrvale rostl počet polských a klesal počet menšinových učitelů.¹⁹⁵ Anuálně mělo absolvovat středoškolské vzdělání zhruba 2.500 Ukrajinců.¹⁹⁶ Toto číslo představovalo orientačně 0,05 % celkové populace a ne více než 3,5 % celého ročníku.

Ve školním roce 1920/1921 fungovalo 10 ukrajinských gymnázií a dvě polsko-ukrajinská ve Lvovském školním okruhu.¹⁹⁷ Vedle nich existovalo ještě 15 klasických gymnázií, jejichž jazyk výuky nebyl jasně určen. Zároveň ve stejném okruhu fungovalo 58 polských středních škol, přičemž ve Lvovském vojevodství dle oficiálních statistik žilo 56,6 % Poláků a 35,9 % Ukrajinců/Rusínů. V polovině 30. let sice vzrostl počet ukrajinských středních škol na 24 a dvě utrakvistické, ale 19 z nich byly školy privátní.¹⁹⁸ Nebýt aktivity soukromého sektoru by tak ukrajinské střední školství upadlo do zřejmého regresu.¹⁹⁹ Prostá komparace statistických údajů není sama o sobě dostatečně způsobilá k učinění fundovaných závěrů vzhledem k dalším objektivním faktorům, např. poměr městského a vesnického obyvatelstva, celkově nižší úrovni vzdělanosti a civilizační úrovně ukrajinské společnosti atd. Ukrajinská elita expanzi menšinového školství všech stupňů požadovala dlouhodobě, ovšem bezúspěšně.

Ukrajinské školství v Haliči jako ucelený systém v důsledku nahrazování ukrajinských škol utrakvistickými přestalo existovat. Nebyl splněn závazek legalizace tajné Lvovské či

¹⁹³ Viz Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 20-21.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 19.

¹⁹⁵ K problematice menšinového školství, podmínkám vzniku atd. Viz Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 95-97.

¹⁹⁶ Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 87.

¹⁹⁷ Gumuła, Teresa, Majewski, Stanisław: *Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w drugiej Rzeczypospolitej – Organizacja i zasięg społecznego oddziaływania*, Muzeum historii Polski, Warszawa, 1994, s. 112.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 142.

¹⁹⁹ Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 306.

vzniku nové ukrajinské univerzity (např. přesunutím škol z ČSR, viz níže). Polská vláda se obávala vzniku národně uvědomělé ukrajinské inteligence, která však již v případě Haliče stejně existovala, zápasila s nedostatkem pozic pro vlastní inteligenci a příliv dalších absolventů by situaci pouze zhoršoval.²⁰⁰ Navíc studenty vysokých škol se nově mohly stát pouze osoby, které vykonaly službu v polské armádě, čímž byly menšiny v prvních poválečných letech automaticky vyloučeny z vysokoškolského studia na domácí půdě.²⁰¹ Vyučující ukrajinské národnosti na Lvovské univerzitě měli navíc odmítnout přísahu novému státu, což vedlo k jejich propouštění.²⁰² Neutěšený stav školství byl jedním z hlavních předmětů kritiky ukrajinských politiků a růstu napětí mezi národy po celé meziválečné období.

Polský element sílil a vytlačoval menšinový i v oblasti státní správy a samosprávy, čímž byla na prvním místě postižena nižší ukrajinská inteligence.²⁰³ Vláda chtěla tímto krokem získat kontrolu nad civilním sektorem a zároveň zlepšit zaměstnanost polské inteligence. Nicméně příchozí úředníci, učitelé a další profese často patřili k mladší radikálnější generaci nebo *k nejhoršímu úřednickému elementu z Polska*. Novým lokalitám a jejich populaci nerozuměli a byli náchylní ke korupci.²⁰⁴ Úřady prvního a druhého stupně přijímaly žádosti podané v mateřské řeči autora, ale jejich odpovědi byly vedeny v polštině, stejně jako obecní vyhlášky nebo soudní procesy.²⁰⁵ Celkově docházelo k vytlačování menšinových jazyků z veřejného života.²⁰⁶ Za situace, kdy převodové páky moci se ocitaly taktéž v polských rukách, nemohlo být řeči o státní asimilaci, poněvadž takovýto stát získával čistě polskou formu. I tento krok tedy vedl k růstu vzájemných antagonismů. Zatímco na etnicky ukrajinských oblastech ruského záboru lze mluvit o jistém zlepšení situace v oblasti národoprávní, školské a kulturní, v případě Haliče nastal jednoznačný regres vyvolaný politikou polských vlád.²⁰⁷ Ukrajinská společnost se stavěla na odpor jak legálním, tak ilegálním způsobem, uzavírajíc kvadraturu kruhu problematických polsko-ukrajinských vztahů.

Ukrajinci byli v Polsku reprezentováni škálou legálních a ilegálních politických subjektů. Ty hlavní lze rozdělit do pěti skupin:

- 1) Národní: UNDO (Ukrajinské národně demokratické hnutí), USRP (eseři), USDS

²⁰⁰ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 99.

²⁰¹ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 5, s. 358.

²⁰² Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 28.

²⁰³ Např. ve Volyňském vojevodství z 283 okresních a vojevodských úředníků bylo 274 Poláků, přestože Poláci netvořili ani 20 % obyvatelstva. Viz Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 18.

²⁰⁴ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 70-71.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 98.

²⁰⁶ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 5, s. 358.

²⁰⁷ Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 304.

(sociální demokraté), UKLS (Ukrajinská katolická lidová strana)

- 2) Emigrační: ULR, petljurovci, hetmanci
- 3) Provládní: VUS (Volyňské ukrajinské sjednocení), UASZ (Ukrajinská agrární strana zemědělců), ROV (Ruská organizace vesničanů)
- 4) Nacionalistické: FNJ (Fronta národní jednoty), OUN
- 5) Levicové: KPZU (Komunistická strana západní Ukrajiny, UVDSS (Ukrajinské vesnicko-dělnické socialistické sjednocení)²⁰⁸

UNDO bylo dominantní stranou ukrajinské scény a opakovaně dosáhla nejvyššího počtu hlasů Ukrajinců. Byla nejsilnější haličskou stranou, nicméně hlasy získávala ve všech etnicky ukrajinských okresech. Na bývalé carské Volyni dominovaly strany ovládané bývalými petljurovci. Silné pozice si mezi Ukrajinci držely i strany socialistického (do počátku 30. let včetně komunistů) a lidoveckého typu. Ve srovnání s předválečným stavem takřka vymizeli moskvofilové.²⁰⁹

Všechny ukrajinské politické strany od počátku stály na pozicích práva sebeurčení národů a jejich konečným cílem bylo připojení jimi definované západní Ukrajiny k ukrajinskému státu s centrem v Kyjevě, resp. Charkově. Tohoto cíle chtěly dosáhnout různými prostředky v různém časovém horizontu. Některé stavěly vznik samostatné Ukrajiny do pozice nejvyššího imperativu strany, jiné byly ochotny v zájmu národa (dočasně) kooperovat s polským státem či zahraničním subjektem výměnou za koncese ve prospěch Ukrajinců. Záruky polské strany o autonomii menšin, obsažené v ústavě, byly od počátku chápány jako falešné a pouze formálně přijaté z mezinárodních příčin.²¹⁰ Za takové situace ukrajinské politické spektrum označovalo možnost trvalého soužití Poláků a Ukrajinců v jednom státě za nemožné.²¹¹ Jako nejsilnější subjekt se po roce 1925 konstitovalo UNDO vzniklé sjednocením Ukrajinské lidové strany práce a Ukrajinské národní strany práce. Mimo politickou scénu dominovalo i některým společenským, kulturním, hospodářským a jiným institucím ukrajinské společnosti.

²⁰⁸ Podrobnější a lehce odlišné členění uvádí David Svoboda. Viz Svoboda, D.: *Jabklo z oceli*, s. 288-289.

²⁰⁹ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 16.

²¹⁰ Tento stav vycházel z předválečných a válečných zkušeností. Polská politika v Haliči byla chápána jako pokračování tendencí z předválečného období, tentokrát však s rozhodovacím centrem v polské Varšavě, nikoli kosmopolitní Vídni.

²¹¹ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 69-70.

Minimalistický program z roku 1923, obsahující předpoklady k soužití v jednom státě a proponovaný umírněnými stranami, obsahoval sedm bodů:

- 1) Nejširší možná autonomie
- 2) Legalizace tajné ukrajinské univerzity a polytechniky ve Lvově
- 3) Amnestie pro všechny Ukrajince válčící v národních armádách proti Polsku
- 4) Samospráva řeckokatolické církve
- 5) Samostatná organizace školství v etnicky ukrajinských oblastech
- 6) Anulování zákona o osadnictví na východě
- 7) Realizace agrární reformy ve prospěch místního obyvatelstva²¹²

Již na první pohled je zřejmé, že některé body mohla vláda jen těžko akceptovat vzhledem k tlaku polských nacionalistů, kteří zasedali ve většině vlád do převratu roku 1926 a i poté disponovali značným vlivem na politickou scénu. Vzhledem k heterogenitě „etnicky ukrajinských oblastí“ s převahou Poláků a Židů ve městech by zavedení reálně samostatného ukrajinského školství muselo dříve či později vést k novému střetu ohledně organizace vyšších stupňů školské soustavy. Expanze středního a vysokého školství v ukrajinském jazyce proporcionálně k etnickému složení populace by v průběhu několika desetiletí nutně musela vést k růstu podílu ukrajinského městského obyvatelstva, přičemž takový vývoj nebyl v zájmu žádné z polských stran. Bez ohledu na úroveň nacionalistické politiky té či oné vlády byly ony nuceny řešit problém přelidnění střední a západní části země spojený s nedostatkem zemědělské půdy. Statistická data přitom jasně ukazují, že nejnižší hustotu osídlení vykazovala právě východní vojevodství,²¹³ ačkoliv v důsledku primitivnějšího způsobu hospodaření i některá z nich nutně potřebovala řešit populační problémy.

Termín „maximální možná autonomie“ je stejně efemérní jako náchylný k demagogickému zneužití. I kdyby polská strana byla ochotna k dalekosáhlým kompromisům, bylo lze předpokládat zvyšování požadavků menšin a růst již tak silných separatistických tendencí podobně jako v jiných případech. Možnost k oboustrannému trvalému kompromisu tak byla v podstatě předem vyloučena v důsledku nekompatibilních představ obou stran.

Všeobecný stav nespokojenosti v Polsku, vyplývající ze špatné ekonomické situace a politických krizí, vyvrcholil v květnu 1926. Piłsudski a jeho věrní podporovatelé socialisty po další vládní krizi vyjádřili nedůvěru novému kabinetu a se spolehlivými vojenskými útvary vytáhli na Varšavu. Země se ocitla na pokraji občanské války. V noci ze 14. na 15. května vláda

²¹² Tamtéž, s. 71.

²¹³ Viz Czubiński, A.: *Historia Polski 1864–2001*, s. 110.

a prezident podali demisi, čímž *de facto* předali moc do rukou Piłsudskému. Při převratu zahynulo 379 lidí, 920 bylo raněno.²¹⁴ Minority do událostí května 1926 nebyly přímo zapojeny a stály mimo centrum dění. Novela ústavy omezovala pravomoci zastupitelských orgánů a posílila moc prezidenta, jenž nově disponoval právem vydávat dekrety s mocí zákona v době, kdy nezasedal sejm. Navzdory očekáváním se prezidentem nestal Piłsudski, ale jím navržený kandidát Ignacy Mościcki. Piłsudski až do své smrti roku 1935 byl přesto hlavním hybatelem polské politiky, většinu času však ne v oficiální funkci s výjimkou titulu velitele armády.²¹⁵ Politické strany, sejm, senát, politický dialog a volební principy sice dále existovaly, avšak pod trvalou hrozbou vojenské intervence a zatýkání v případě projevení odporu či nežádaného vývoje. Demokracie v Polsku tak byla roku 1926 okleštěna, nelze však mluvit o zjevně diktátorském či fašistickém režimu.

Nový tzv. sanační režim, pojmenovaný dle tezí o „uzdravení (sanování) veřejného života“ se vymezoval zejména proti národní demokracii, díky čemuž ukrajinská politická scéna očekávala liberalizaci menšinové politiky.²¹⁶ Ukrajinské naděje však naplněny nebyly. Dosavadní polonizační tendence sice byly zmírněny, ale k celkovému uvolnění nebo alespoň návratu do *statu quo ante bellum* nedošlo. Proces národní asimilace (utrakvizace škol, kolonizace atd.)²¹⁷ byl dočasně zastaven a nahrazen projektem státní asimilace, nicméně dosavadní výsledky těchto snah zůstaly v platnosti. Sanační režim se projevil jako liberálnější v otázce menšinové politiky, nicméně úřednický aparát si udržel svůj předchozí národnostně vyhraněný charakter. Výsledkem často byla polovičatá opatření, jež se nedařilo uvádět v praxi vlivem bojkotu nižších státních struktur. Lehce odlišný vývoj na Volyni vedl k introdukci tzv. Volyňské politiky nového vojevody Henryka Józewského, podporovaného Piłsudským. V jejím rámci se předpokládalo zvýšení podílu ukrajinského elementu v lokální správě a zároveň vznik vnitřní hranice, tzv. sokalského kordonu mezi Volyní a Haličí, aby bylo zabráněno pronikání nacionalistických ideí do Volyně.²¹⁸ Ani jeho úsilí, často deformované nižšími články administrace a vojskem, však v dlouhodobé perspektivě nevedlo k harmonizaci vzájemných vztahů.²¹⁹ Napětí mezi Poláky a menšinami se tak sice podařilo dočasně uvolnit, nicméně staré bolesti přetrvávaly a jejich řešení bylo v nedohlednu.²²⁰

²¹⁴ Tamtéž, s. 134-135. Roszkowski, W.: *Historia Polski 1914–2014*, s. 135. V drtivé většině se jednalo o oběti polské národnosti.

²¹⁵ Roszkowski, W.: *Historia Polski 1914–2014*, s. 138.

²¹⁶ Viz Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 25.

²¹⁷ Školy sice již nebyly dále utrakovizovány, ale ani transformovány zpět do původní formy.

²¹⁸ Tato administrativní hranice kopírovala dřívější rakousko-ruskou hranici. Kopírovala tak i hranici náboženskou.

²¹⁹ Kuczerepa, M.: *Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 1–2, s. 37-38.

²²⁰ Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 155-156.

Situaci dále komplikovalo šíření nacionalistické a komunistické propagandy, ač vzájemně antagonních, zde v obou případech usilujících o destabilizaci polské vlády. Józewského Volyňská politika byla náhle přerušena roku 1938 jako důsledek nespokojenosti s výsledky, obecné radikalizace národnostní politiky a růstu autoritativního charakteru režimu. Polonizace a deukrajinizace veřejné a částečně i soukromé sféry na Volyni v letech 1938 až 1939 vyvolaly reciproční reakci z ukrajinské strany, která již tak nepříchýlná k polskému státu zaujala ještě radikálnější stanovisko. Změna státní politiky na Volyni v podstatě zavedla podobný režim jako ve východní Haliči, nicméně její snaha co nejdříve „normalizovat“ situaci vedla k radikálnějším krokům v rychlém sledu. Tento vývoj nabízí hypotézu, že pozdější masivní exploze etnického násilí mezi Poláky a Ukrajinci započala na Volyni, mimo jiné, právě kvůli časově nejméně vzdálené a nejmohutnější radikalizaci tamní situace v období těsně před vypuknutím druhé světové války, ačkoliv jinak hlavní těžiště polsko-ukrajinského konfliktu leželo ve východní Haliči (viz níže).

Nástup sanace koreloval s obdobím ekonomické konjunktury, která režimu dodávala legitimitu v prvních letech existence. Rychlý ekonomický růst však roku 1929 vystřídala stagnace a vzápětí udeřila krize, jež silně postihla jak industriální, tak agrární sektor. V březnu 1928 se uskutečnily třetí volby do sejmu a senátu. Sanace vytvořila tzv. Nestranický blok spolupráce s vládou (Bezpartyjny blok współpracy z rządem, BBWR), který v rozporu s demokratickými principy byl propagován státními strukturami a obdržel i státní prostředky na kampaň.²²¹ Mělo docházet i k falšování výsledků.²²² BBWR sice volby s 27,6 % hlasů vyhrál, nicméně nedisponoval potřebnou většinou. Bylo tedy zřejmým, že způsob vlády s pouze formální účastí volených orgánů z let 1926 až 1928 se příliš nezmění.²²³

Neustálé boje mezi Sanací a opozicí vedly roku 1930 k patu, který vyvrcholil nepokojí, rozpuštěním sejmu a vypsáním předčasných voleb. S argumentací o konci poslanecké imunity byli zatýkáni předáci opozice na základě vyfabulovaných podezření, centrály politických uskupení často „navštěvovala“ policie a docházelo k různým dalším zneužitím úřední moci, čímž se Sanace definitivně zařadila mezi autoritativní uskupení. Zatčení politici sice byli po volbách v listopadu propuštěni z vazby, nicméně vyšlo najevo, že způsob jejich věznění byl značně brutální a soudy je následně odsoudily k sice relativně krátkým trestům, přesto však bylo lze mluvit o podjatosti justice.²²⁴ V létě 1930 se již plně manifestovala ekonomická krize,

²²¹ Roszkowski, W.: *Historia Polski 1914–2014*, s. 57.

²²² Kol autorů: *Dějiny Polska*, s. 455.

²²³ Pro bližší informace k systému vlády v Polsku po roce 1926 viz kol autorů: *Dějiny Polska*, s. 453-455.

²²⁴ Tamtéž, s. 458.

kteřá těžce zasáhla polské zemědělství a započala volební kampaň, během níž poprvé masivně vystoupili ukrajinští nacionalisté z nedávno vytvořené OUN, a to právě z politických (revitalizace ukrajinské problematiky na mezinárodní scéně)²²⁵ a ekonomických důvodů.²²⁶ Vzhledem k agrárnímu charakteru ukrajinské společnosti v Polsku a propadu cen zemědělských produktů na světovém trhu ji krize zasáhla obzvláště tvrdě.²²⁷ Ve stejné době navíc vrcholil v USSR NEP. (Nejen) ekonomická situace tamních Ukrajinců se zlepšovala a tento argument byl zcela ideální k demagogickému zneužití proti polskému státu, potýkajícího se s krizí.²²⁸

Drobné sabotáže byly ve východní Haliči a celém polsko-sovětském pohraničí poměrně častým jevem již od roku 1921. V létě 1930 však nabraly masového charakteru.²²⁹ Na hromadné poškozování státních budov během tzv. prvního (veřejného) vystoupení OUN a majetku Poláků, ničení komunikačních spojení a další akce²³⁰, realizované především mládeží, reagovala vláda, již tak podrážděná politickými a sociálními nepokoji na jiných místech Polska, tzv. Pacifikací. Od poloviny září do konce listopadu²³¹ byli zatýkáni známí členové UVO/OUN. Vojenské a policejní útvary „navštěvovaly“ vsi, kde měly zatýkat viníky.²³² Některé obce vojsko a policie pacifikovaly opakovaně, někdy i čtyřikrát.²³³ Na základě principu kolektivní odpovědnosti byli za nacionalisty a původce nepokojů považováni v podstatě všichni Ukrajinci,²³⁴ přestože většina populace sabotáže neschvalovala a nebyla sympatizanty radikálního nacionalistického proudu. Oběťmi Pacifikace se staly i politické strany a společenské organizace Ukrajinců. Budovy Prosvity, škol, knihoven, kostelů a jiných institucí byly demolovány a rabovány. Docházelo k náhodným domovním prohlídkám, při nichž byl ničen soukromý majetek a obyvatelé vystaveni ponižování a násilí. Vojenské útvary museli na svůj úkor živit vesničané.

Teroristická činnost byla zastavena koncem září po vykonání více než 2.000 menších a téměř 200 větších akcí. Represe polského aparátu dle předpokladů prohloubily již stávající antagonismy.²³⁵ Parazitovat na destrukčních akcích měli i někteří Poláci, snažící se získat

²²⁵ Mironowicz, E.: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu pilsudczykowskiego*, s. 159.

²²⁶ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 13 a 27.

²²⁷ Tamtéž, s. 13.

²²⁸ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 5, s. 479.

²²⁹ Скакун, Р.: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, s. 20.

²³⁰ Wysocki, Roman.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2003, s. 128.

²³¹ Ojedinělé pacifikační akce proběhly ještě v prosinci.

²³² Скакун, Р.: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, s. 46.

²³³ Tamtéž, s. 71.

²³⁴ Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 97. Dále Mironowicz, E.: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu pilsudczykowskiego*, s. 161 a kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 5, s. 508.

²³⁵ Скакун, Р.: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, s. 40.

odškodnění od pojišťoven a vlády.²³⁶ Zatčeno bylo 1.739, podle některých ukrajinských autorů však až 2.340 osob a 27 mělo být zabito.²³⁷ Pozadí a začátek celé akce zůstávají dodnes nejasné a vedou se spory, zda byla nařízena velitelstvím UVO, nebo šlo o spontánní akci mladých radikálů. UVO se sice k celé akci přihlásila, nicméně nelze dokázat, že právě jí byla iniciována a následně zastavena.²³⁸ Retrospektivně byly, spolu s dalšími akcemi ukrajinských nacionalistů, první výstup a jeho výsledky srovnávány s polskými protiruskými povstáními a tedy i polským národněosvobozeneckým bojem, jehož trajektorii chtěla OUN kopírovat.²³⁹ Pokud UVO/OUN akci neiniciovaly, převzaly nad ní záštitu proto, aby neztratily tvář a kontrolu nad nacionalistickým hnutím v Haliči.²⁴⁰ Existuje i hypotéza s pozadím sovětských tajných služeb.²⁴¹ Nejpravděpodobnější hypotézou se jeví být mladický zápal a nerozvážnost mladé generace OUN, naivně se snažící v duchu tezí o iniciativní menšině zahájit protipolský odboj, který měl přerůst v ukrajinskou revoluci. K tomu však neexistovaly předpoklady ani podmínky.

Pacifikační akce byla z hlediska vlády součástí represí vůči opozici a částečně i volební agitací, zejména mezi kresovými Poláky.²⁴² Měla být také varováním pro polskou opozici, aby nepřekračovala meze tolerance sanačního režimu.²⁴³ Nicméně jejím důsledkem byl další nárůst nenávisti Ukrajinců k polskému státu a Polákům samotným, na čemž se významnou měrou podílela kooperace některých kresových Poláků s pacifikačními útvary.²⁴⁴ Rostla i prestiž a popularita OUN, neboť legální politická reprezentace Ukrajinců neměla ani předtím ani později dostatečný vliv k zamezení sabotáží a ani k nátlaku na vládu ke zmírnění represivních opatření, čímž prizmatem Ukrajinců legální činnost ztrácela smysl a obraceli se tedy k nelegální.²⁴⁵ Naproti tomu dosavadní kontakty legálních stran s OUN byly vážně narušeny.²⁴⁶ Možnost realizace polsko-ukrajinského kompromisu se začala blížit utopii. Jakékoli formy spolupráce s Poláky většinová společnost od roku 1931 vnímala jako zradu a kolaboraci.²⁴⁷ Vzhledem k

²³⁶ Mironowicz, E.: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu pilsudczykowskiego*. Białystok, s. 158.

²³⁷ Srov. Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 27; Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 96-97; Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 128-134; Скакун, Р.: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, s. 80-83.

²³⁸ Srov. tiskový orgán Ukrajinské vojenské organizace *Сурма*, roč. 1931, č. 1, s. 1-2: *Останній виступ УВО, його причини та наслідки*, dále Книш, Зіновий: *При джерелах українського організованого націоналізму, Срібна Сурма*, Торонто, 1970, s. 134 a Мірчук, Петро: *Нарис історії ОУН*, перший том, Українське видавництво Мюнхен - Лондон - Нью Йорк, 1968, s. 232-244.

²³⁹ Tamtéž.

²⁴⁰ Скакун, Р.: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, s. 26.

²⁴¹ Mironowicz, E.: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu pilsudczykowskiego*. Białystok, s. 159.

²⁴² Скакун, Р.: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, s. 96.

²⁴³ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 130.

²⁴⁴ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 27.

²⁴⁵ Ajnenkiel, A.: *Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problemy*, s. 25.

²⁴⁶ Скакун, Р.: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, s. 109.

²⁴⁷ Mironowicz, E.: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu pilsudczykowskiego*, s. 167.

využitým metodám se opět ukázalo, že Ukrajinci jsou druhořadými obyvateli země, neboť v polských oblastech princip kolektivní viny použit nebyl (a ani být nemohl). Pokoření, jemuž byli Ukrajinci vystaveni, zůstalo v místní paměti až do osudných let polsko-ukrajinského konfliktu. Pacifikace se vlivem činnosti legálních politiků i nacionalistů a jejich propagandy dočkala ohlasu i v zahraničí, včetně Společnosti národů.²⁴⁸ Možnosti zahraničních ingerencí ve prospěch Ukrajinců na počátku 30. let však neexistovaly. V SSSR se již rozbíhal stalinský teror, ve velké míře zaměřený právě proti Ukrajincům, a Německo se topilo ve vnitřních problémech. Legální ukrajinská reprezentace, chtěla-li alespoň mírně zlepšit podmínky vlastního národa, byla nucena jednat s polskou stranou. OUN se v odvetě za Pacifikaci a za účelem zpřetrhání politických rozhovorů uchýlila v letech 1931 až 1934 k atentátům, směřovaným především proti umírněným politikům obou stran za účelem sabotáže jednání o dalším kompromisu.²⁴⁹ Efekt však byl v tomto případě opačný, neboť další vyhocení situace nebylo v zájmu legálních ukrajinských stran ani úřadů. OUN byla navíc polskou rozvědkou silně rozvrácena po zatýkacích akcích roku 1934 (viz níže). Podobná akce ovšem v mnohem menším měřítku a s méně excesy proběhla roku 1935 i na Volyni.²⁵⁰ Při tom nelze nezaregistrovat podobný *modus operandi* Ukrajinců jako polských odbojářů z předválečných dob, mimo jiné i Piłsudského.

Čs. vyslanectví se situací ve východní Haliči podrobně zabývalo. Popis událostí a zločinů se takřka identicky shoduje s těmi uváděnými ukrajinskými autory. Navíc již na podzim 1930 vyslovila čs. diplomacie prorockou domněnku:

„Věnoval jsem této otázce [Pacifikaci] tolik času a zabývám se jí tak podrobně proto, poněvadž je to otázka prvotřídní důležitosti. Co jsem dříve spíše instinktivně tušil, to dnes na základě toho, co slyším a vidím, pokládám za jisté, že ona část Polska, která je obývána Ukrajinci, v budoucnu bude pro polskou republiku ztracena navždy. To nastoupí dříve nebo později, ale jistě při první vhodné příležitosti.“²⁵¹

Lze se dále domnívat, že vliv Pacifikace na růst vzájemného polsko-ukrajinského nepřátelství je polskými autory podceňován. Zprávy čs. velvyslanectví hovoří o vyložené *nenávisti a nepřátelství* vůči *všemu ukrajinskému* ze strany kárných oddílů a úřadů, o pacifikaci

²⁴⁸ Srov. tamtéž, s. 27 a s. 150; Скакун, Р.: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, s. 150; kol. autorů: *Dějiny Polska*, s. 457; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 27.

²⁴⁹ Mironowicz, E.: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowskiego*, s. 177.

²⁵⁰ Viz Kuczerepa, M.: *Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 1–2, s. 38–39.

²⁵¹ AMZV, f. Trezorové spisy II/2, k. 26, č. j. 145211/1930: *Vyslanectví ve Varšavě – poměry ve východní Malopolsce*, s. 9.

oblastí, kde k teroristické činnosti nedocházelo, a obcí, které plnily nařízení místních úřadů a spolupracovaly s nimi, o ponižování a mučení zadržených (většinou nevinných), falzifikaci důkazů, fabrikaci „kompromitujících materiálů“ (např. podstrkování tiskovin, výbušnin, zbraní), krádežích, ničení majetku vojskem apod.²⁵²

Více či méně zmanipulované volby v listopadu 1930²⁵³ dopadly triumfem BBWR, který získal 47 % hlasů. Nejsilnější ukrajinskou stranou zůstalo UNDO se 17 poslanci. Období do dalších voleb roku 1935 se neslo ve znamení ekonomické krize a z ní vyplývajících patologických jevů (stávkový protesty atd.). Za dané situace ekonomické problémy zastínily národnostní. Po schválení nové ústavy v květnu 1935 byl politický systém v Polsku *de facto* omezen na vládnoucí BBWR a jím trpěnou opozici bez ústavní možnosti na převzetí moci.²⁵⁴ V září 1935 následovaly další volby, v jejichž rámci UNDO a další ukrajinské subjekty uzavřely pakt s BBWR. Výměnou za politickou podporu a pozitivní propagaci Polska v zahraničí získali Ukrajinci místa na společné kandidátce, funkci vícemaršálka sejmu (nejvyšší státní funkce, jaké Ukrajinci v II RP dosáhli), zlepšení financování ukrajinského veřejného života, rozšíření školství v ukrajinském jazyce a alespoň nějaká místa v administrativě a samosprávě.²⁵⁵ Stát měl v polovině 30. let v administrativě zaměstnávat cca 14.000 Ukrajinců,²⁵⁶ což při počtu cca šesti milionů Ukrajinců nemohlo být dostatečným počtem pro adekvátní reprezentaci minority.

Představitelé BBWR považovali smlouvu za poměrně radikální ústupky Ukrajincům a dále ustupovat nehodlali, zatímco Ukrajinci ji považovali za první krok k autonomii. Většina bodů navíc nebyla realizována.²⁵⁷ Z logiky věci dříve či později muselo dojít ke zklamání, paradoxně na obou stranách. Jak bylo řečeno výše, samotné jednání s Poláky po Pacifikaci bylo vnímáno jako zrada a dosažené ústupky jako nedostatečné. Národní demokracie, ačkoliv v opozici, se stále těšila značné podpoře a pakt odmítla z principu. S její argumentací se ztotožnili především Poláci na Kresích.²⁵⁸

Již před smrtí Piłsudského 12. května 1935 sanační představitelé (BBWR byl v průběhu roku formálně rozpuštěn a nahrazen Táborem národního sjednocení (Obóz zjednoczenia narodowego, OZN) z vnitřních i vnějších příčin zostřili národnostní politiku. Státní asimilace slovanských menšin selhávala ve všech případech a docházelo k naprostému opaku, minority

²⁵² Tamtéž, č. j. 146342/1930: *Vyslanectví ve Varšavě – poměry ve východní Malopolsce*.

²⁵³ Viz Ajnenkiel, A.: *Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problemy*, s. 22.

²⁵⁴ Kol. autorů: *Dějiny Polska*, s. 461.

²⁵⁵ Srov. Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 99-101; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 28-29.

²⁵⁶ Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 101.

²⁵⁷ Mironowicz, E.: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowski*, s. 178.

²⁵⁸ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 29.

se hlásily o svá práva a co více, díky vyšší natalitě sílily početně. V zahraničí politice rostla hrozba jak ze strany SSSR, tak ze strany Německa a západní mocnosti nejevily ochotu efektivně bránit versailleský systém. Vláda tak opětovně přistoupila k otevřené polonizaci a kolonizaci Kresů tak, aby bylo dosaženo polské většiny. Počítalo se s přesunem či přímo deportacemi Ukrajinců a Bělorusů na západ. Krátkodobý leitmotiv spočíval jednoznačně v eliminaci veškerého separatismu exploatovatelného SSSR nebo Německem proti Polsku. Jen v letech 1937 až 1939 se na Kresy přestěhovalo více než 200.000 Poláků.²⁵⁹ Jednou z preferovaných cílových destinací bylo vojevodství Volyňské. Z privátní parcelace k roku 1937 zde sice mělo profitovat 38.427 nepolských osob (ve většině Ukrajinci) a 11.326 Poláků, jenže právě druhá skupina měla obdržet 50 % rozdělené půdy.²⁶⁰ Dále vznikly organizace snažící se např. na základě víry předků, příjmení či jiných personálních znaků přesvědčit jejich nositele o polském původu rodiny a výměnou za přihlášení se k polské národnosti jim byly slibovány jisté benefity.

Velice nepřátelsky byly v letech 1937 až 1939 přijímány nové kolonizační akce a rekatolizační snahy, tzv. revindikace, doprovázené konfiskací a bořením pravoslavných (v některých případech bývalých římskokatolických) kostelů, svatyní atd. v oblastech s méně rozvinutým národním vědomím v Chełmsku, Polesí a především na Volyni.²⁶¹ Jejich primárním cílem bylo posílení „polskosti“ Kresů formou podpory jevů chápaných jako typicky polské (jazyk, katolické náboženství, změna jmen apod.) a tím pevněji periferie svázat s centrem po stránce ekonomické, kulturní a etnické. Těmito kroky si polský stát definitivně znepřátelil postižené řeckokatolické a pravoslavné dignitáře. Ve velké míře negramotní autochtoni byli, co se týče recepce vnějších informací, závislí na duchovních řeckokatolické a pravoslavné církve, což je činilo mimořádně exploatovatelné více či méně demagogickou propagandou. Vznikla tak potenciálně nebezpečná situace, kdy všechny ukrajinské (v širším kontextu možno říci nepolské) společenské kruhy, politické směry i náboženské organizace zaujímaly nepřátelský postoj vůči všemu polskému, asociovanému právě s těmito nepřátelsky chápanými akcemi.²⁶² David Svoboda v tomto vidí jednu z příčin „ukrajinské msty“ na polských obyvatelích Volyně v letech druhé světové války.²⁶³ V jejich důsledku podpora umírněných stran dále klesala.

²⁵⁹ Shkandrij, Myroslav: *Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology and Literature*, Yale University Press, Yale, 2015, s. 21. Plány hovořily o přesunu až šesti milionů lidí. Viz Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 30. Dále Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 29-31.

²⁶⁰ Ajnenkiel, Andrzej: *Kwestia ukraińska w polityce I Rzeczypospolitej i w koncepcjach oraz działaniach ukraińskich sił politycznych w okresie międzywojennym (1918–1939)*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, Warszawa, 2006, s. 157.

²⁶¹ Hud, B.: *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu...*, s. 320-323. Kuczerepa, M.: *Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 1–2, s. 43-45.

²⁶² Hud, B.: *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu...*, s. 321-323.

²⁶³ Svoboda, D.: *Jablko z oceli*, s. 285.

Dohoda mezi státem a UNDO roku 1937 zkrachovala na neplnění dojednaných podmínek a kritice z polské i ukrajinské strany.²⁶⁴ Obě společnosti již byly natolik zradikalizované, že jiné než přinejmenším silové řešení konfliktů se nacházelo v rovině utopie. Tato teze se netýká pouze Ukrajinců žijících v Polsku, ale i dalších národností, jejichž vliv však vzhledem k relativně nízké proporcionalitě v populaci státu nehrozil krizí takového rozsahu jako v případě polsko-ukrajinských vztahů. Před násilným řešením národnostní otázky na Volyni (z té či oné strany) ostatně ještě před německou a sovětskou agresí varoval tehdy již bývalý volyňský vojevoda Henryk Józewski.²⁶⁵

Přesto však až do vypuknutí války nelze mluvit o totální radikalizaci ukrajinské populace. OUN a integrální nacionalismus stejně jako další krajně radikální směry sice byly zakotveny v ukrajinské společnosti, nicméně jejich podpora se v relativně apolitické pospolitosti omezovala na určité skupiny obyvatelstva, v případě OUN zejména bývalou a tehdejší studentskou mládež.²⁶⁶ Stejně jako v jiných evropských státech radikálové převládli až s likvidací demokratických stran. V ukrajinském případě se tak stalo po německé a sovětské okupaci.

Polsko-ukrajinské vztahy by se nepochybně dále zhoršovaly i bez vypuknutí druhé světové války. Polská vláda plánovala po roce 1939 realizovat rozsáhlé etnické změny v příhraničních prostorech tak, aby již nemohlo být sporu o „polskosti“ Kresů a za účelem zvýšení obranyschopnosti. Metody spočívaly v násilné rekatolizaci, deportacích a roztroušení nepolských etnik do vnitrozemí tak, aby podlehly asimilaci a v pokračující kolonizaci. Cílem mělo být zatlačit Ukrajince a Bělorusy do stavu podobného české menšině na Volyni: obyvatelstvo věrné státu, bez politických ambicí a ceněné pro své pracovní výsledky.²⁶⁷ Problém, kteří si plánovači nepřipouštěli či ignorovali, spočíval v naprostém nepoměru příslušníků etnik. Cca 40.000 Čechů žijících na Volyni od poloviny 19. století vzhledem ke svému počtu nemělo mimo kulturních požadavků žádné politické ambice a i v kulturní rovině stáli Češi jako katolíci Polákům mnohem blíže než Ukrajinci a Bělorusové. S téměř dvěstěkrát početnějšími Ukrajinci často tvořícími majoritu lokální populace, jichž navíc v bezprostředním zahraničí žilo dalších více než 30 milionů, zkrátka nemohlo být zacházeno stejným způsobem

²⁶⁴ Konieczny, Z.: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, s. 104-105. Dále Mironowicz, E.: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu pilsudczykowskiego*, s. 186-187.

²⁶⁵ Filar, Władysław.: *Wołyń 1939–1944. Historia, pamięć, pojednanie*, Rytm, Warszawa, 2012, s. 16.

²⁶⁶ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 25.

²⁶⁷ Кучереп, Микола: *До генези конфлікту: українсько-польські відносини на Волині*. In kol. autorů: *Волинь і Холмщина 1938–1947, польсько-українське протистояння та його відлуння*, Львів, 2003, s. 63-67. Zaszkiłniak, Leonid: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 46.

jako s nepočtenou menšinou kulturně mnohem bližšího národa. Odůvodnění těchto násilných metod spočívala zejména v poukazech na dřívější „odpolštění“, resp. „rutenizaci“ (případně rusifikaci), probíhající na bývalých územích Polsko-litevské unie poté, co byla inkorporována do Habsburské monarchie a Ruské říše.²⁶⁸

Zmíněné plány sociálního inženýrství radikálních polských kruhů sice zhatila válka, ale jak dokazuje poválečný vývoj, polské komunistické elity a minimálně i část nekomunistických stály v této otázce na podobných pozicích a patrně byly ochotny takovéto dalekosáhlé změny provést v masivním měřítku již před druhou světovou válkou, ne nutně však metodami a prostředky aplikovanými za oné války a po jejím konci (viz níže). Tyto existující plány evidentně vyvracejí teze některých polských autorů, kteří polsko-ukrajinský konflikt za druhé světové války prezentují jako jednostranně zaviněný Ukrajinci „zradivšími vlastní stát“, zatímco polský národ v této otázce měl být jednoznačnou obětí.²⁶⁹ Připustíme-li tuto tezi, stane se mimořádně obtížným zodpovědět otázku, proč národnostní menšiny Němců, Ukrajinců, Bělorusů, Litevců a částečně též Židů součástí II RP být nechtěly a proč měly být některé z nich zatlačeny do pozice „lokálních kulturních anomalí“, když dle těchto autorů měly národnosti II RP „všechna práva“ jako majoritní Poláci a proč se jich polský stát chtěl jednou provždy zbavit jako politicko-ekonomické síly. Argumentačně neobhajitelné je v tomto případě i odkazování se na fakt, že situace Ukrajinců a dalších národností v SSSR byla daleko horší než v II RP, tedy že minority měly být vděčny, že s nimi polský stát nejednal stejně jako sovětský, zvláště vezmeme-li do úvahy, že i tito autoři bývají k národnostní otázce v SSSR velmi kritičtí a existovaly jiné státy s podstatně liberálnější menšinovou politikou.

Polsko v meziválečném období na svém území hostilo početně silnou ukrajinskou emigraci ze SSSR v počtu až 40.000 lidí k roku 1920.²⁷⁰ Jednalo se především o petljurovce a osoby uprchnuvší ze SSSR, jejichž počet různě kolísal v závislosti na momentální situaci. Zatímco po uzavření příměří ve 20. letech počet emigrantů klesal, část z nich se dokonce vracela do SSSR, po vypuknutí hladomoru a stalinského teroru došlo k reversu. Ukrajinští emigranti v Polsku z objektivních příčin nezískali takovou podporu jako v ČSR a většina zemi časem opustila. Ti, kteří zůstali, se koncentrovali ve větších městech a na bývalé carské Volyni, kde zaujíмали různé posty. Z principu byla tato emigrace separována od politických sil v Haliči a

²⁶⁸ Filar, W.: *Wołyń 1939–1944...*, s. 6-12.

²⁶⁹ Srov. např. Korman, Aleksander: *Stosunek UPA do Polaków na ziemiach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Nortom, Wrocław, 2002, s. 81, 84-85 a 100; Partacz, Czesław, Łada, Krzysztof: *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej*, Centrum edukacji europejskiej, Toruń, 2004, s. 8.

²⁷⁰ Мандрик, М.: *Український націоналізм*, s. 109.

mezi většinou existovala řevnivost a zášť, existující již od kontroverzního Paktu Piłsudski-Petljura, někdy i déle. Tito emigranti na situaci ukrajinské menšiny v Polsku neměli větší vliv. K roku 1934 jejich počet klesl k 10.000.²⁷¹

Polští a ukrajinští historici se v cyklu konferencí *Polska-Ukraina: trudne pytania* shodli, mimo jiné, na následujícím:

- 1) Polsko bylo v prvních poválečných letech zároveň spojencem (ULR) a nepřítelem (ZULR) ukrajinských státotvorných snah.
- 2) Od roku 1921 se ukrajinská otázka v Polsku stala zejména vnitropolitickým problémem. Výchozí bod jakýchkoli jednání stanovila neměnnost polských východních hranic stanovených v Rize. Neexistoval žádný komplexní plán, jak řešit národnostní problémy státu. Na jedné straně polský stát sliboval a částečně dodržoval smlouvy o ochraně práv národnostních menšin, na druhé podporoval polonizační snahy. Ukrajinské obyvatelstvo většinou polskou vládu chápalo jako okupační. Některé kruhy proti ní vedly ozbrojený boj teroristického charakteru
- 3) Stejně tak neexistovala jednotící linie ukrajinských politických uskupení ke vztahu k Polsku. Osciloval od provládnicích kompromisních snah (emigrace ULR, UNDO) po jednoznačně protistátní (komunisté, OUN)
- 4) V druhé polovině 30. let zesílily tendence omezit práva ukrajinské menšiny. Skončily až s vypuknutím druhé světové války²⁷²

Období 1918 až 1939 bylo v polsko-ukrajinských vztazích pokračováním politiky předválečných let z Haliče rozšířené na další etnicky heterogenní oblasti, ovšem bez regulujícího vlivu relativně nezávislého subjektu (před rokem 1918 Vídně) a pod dominujícím vlivem polské strany. Polský stát v meziválečném období sice dosáhl nezpochybnitelných úspěchů na poli kultury, vědy, hospodářství, školství a v dalších oblastech navzdory objektivním potížím, zároveň se mu však nedařilo dosáhnout takové úrovně pokroku jako okolním státům a navíc za evidentní preference „polskosti“ na úkor jiných národností. Z těchto úspěchů těžili i Ukrajinci, zejména v oblasti gramotnosti a kultury. Zde je nutno rozlišit Ukrajince z původního ruského a rakouského záboru. V případě první skupiny došlo k jednoznačnému rozvoji v civilní sféře a právě v meziválečném období tito Ukrajinci získali své národní vědomí, často však právě v důsledku ústrků ze strany státní moci. Druhé skupině

²⁷¹ Tamtéž, s. 109.

²⁷² *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 362-363.

neměla II Rzeczpospolita co nabídnout a stejně tak haličtí Ukrajinci jí. Polsko většinou nepovažovali za svůj stát, který jejich názorem ukrajinské země, stejně jako SSSR a Rumunsko, okupoval a snažil se je odnárodnit a ožebračit. Částečně úmyslná, částečně dezinterpretovaná a deformovaná politika obou stran, především radikálů, vedla během 20 let k naprostému odcizení dvou příbuzných národů do takové míry, že fanatici na obou stranách byli nejen schopni, ale i ochotni formulovat a realizovat drastické metody eliminace „národního nepřítele“. Společensko-politická realita se dostala do fáze, kdy sebemenší ústupek jedné strany byl obecně tou či onou společností považován za naprosto nepřiměřený, zatímco druhou za zoufale nedostatečný. Je na místě osvětlit, že pod pojmem „nepřítel“ si lze představit nejen nenáviděné úředníky či „nevzdělatelné“ venkovany, ale též sousedy, příbuzné, spolužáky atd. Fatální se do budoucna ukázala být zejména kolonizační akce, která přivedla do převážně ukrajinských oblastí statisíce Poláků, kteří však v daných oblastech stále tvořili pouze menšinu, ukrajinskou většinou nenáviděnou. V důsledku toho byli závislí na ochraně a podpoře státu, který však po přepadení Německem a SSSR zanikl. Přesto byla situace menšin v Polsku neporovnatelně lepší než v SSSR za éry stalinského teroru, už jen z pohledu počtu zatčených, popravených či jinak perzekvovaných státní mocí, nemluvě o charakteru těchto represí.

Obě strany se opakovaně pokoušely nalézt přijatelný *modus vivendi*. Toho se však nikdy nepodařilo dosáhnout a ani vůle po něm nebyla dostatečně silná. Velká část polské veřejnosti chápala Ukrajince (a Bělorusy) jako „zaostalé“ společenství, jež se časem asimiluje zpět do „pokročilejšího“ polského národa, popř. za národ „vykonstruovaný“ Němci/Rusy, zatímco Ukrajinci vnímali polský stát jako dočasný útvar, který dříve či později bude nucen se transformovat či kompletně zanikne v důsledku další celoevropské války. Hypotetický vývoj v případě nalezení konsensu některých politických směrů nelze spolehlivě extrapolovat. Zkušenosti z multietnických států s liberálnější národností politikou ukazují, že početně silné minority vždy tíhnou k připojení k již existujícímu národnímu státu svého etnika nebo ke vzniku zcela nového útvaru. Tento proces sice nemusí vždy být doprovázen násilím, ale míra korelace s ním je značná. Zároveň se do mysli vtírá zajímavá, leč nezodpověditelná otázka, jak by s Poláky a jinými menšinami zacházel ukrajinský stát, jestliže by se jej podařilo v letech 1918 až 1921 konstituovat...

V polském prostoru se relativně často objevují otázky, jak by se polsko-ukrajinské vztahy vyvíjely za předpokladu neexistence OUN a jiných radikálních uskupení. Takové otázky jsou však nejen nezodpověditelné, ale také ahistorické. Radikalizace evropských národů ve 30. letech 20. století byla produktem své doby, stejně jako polonizační snahy Varšavy a protipolská agitace OUN. Existence OUN nebyla příčinou polsko-ukrajinských konfliktů, ale naopak jejich

důsledkem a manifestací, podobně jako dříve Polská vojenská organizace a jiné podzemní organizace nestátních národů.

Dominantně ukrajinské části Polska se tak v předvečer druhé světové války nacházely v mimořádně komplikované a výbušné situaci, kdy k eskalaci mezinárodního konfliktu chybělo jen málo. V dané době si však patrně nikdo nedokázal představit, jaké formy a následky takový konflikt bude mít. Na vyvolání tohoto stavu nesly podíl obě strany, ačkoliv každá jiným způsobem. Následky nadcházejícího konfliktu však během druhé světové války neměli nést hlavní původci tohoto stavu (myšleno zejména dané politické proudy a jejich aktivní sympatizanti), ale „obyčejní lidé“, nejčastěji venkovské rodiny politického dění se účastníci minimálně, nebo vůbec, jejichž zájmy se politické elity té či oné strany zaštiťovaly a jejichž jménem titulárně jednaly.

Komunity Ukrajinců druhé Rzeczpospolité a dalších oblastí, jež podstatná část inteligence, za vydatné „pomoci“ polských úřadů, dlouhodobě indoktrinovala tezemi, že vše špatné bylo a je dílem „Lachů“ a Sovětů/Rusů²⁷³, jejichž zemi měla krátce po sobě dvakrát přejít fronta a okupace komunistickým a nacistickým totalitním režimem se všemi negativními důsledky, těžko mohly zůstat inertními ostrůvky ve válečném běsnění. Křivdy minulosti, reálné či domnělé, neměly být zapomenuty.

1.3.3 Vzestup a pád. Od korenizace k buržoaznímu nacionalismu a holodomoru v USSR

Hranice sovětské Ukrajiny v meziválečném období zahrnovaly gubernie Podolskou, Oděskou, Tavrijskou (dnes součást Chersonské a Záporožské, bez Krymu), Kyjevskou, Černihovskou, Poltavskou, Charkovskou, Katerinoslavskou a západní část Volyně s hlavním městem do roku 1934 Charkovem, poté Kyjevem.²⁷⁴ Rozkládala se na 451.767 čtverečných kilometrech s 31,4 miliony obyvatel. Majoritu populace tvořili Ukrajinci (80,1 %), následovaní Rusy (9,2 %), Židy (5,4 %), Poláky (1,6 %), Němci (1,4 %) a dalšími národnostmi.²⁷⁵

Bolševická vláda na Ukrajině, potažmo v celém SSSR stála po uzavření Řižského míru před mnoha problémy a dilematy. Stabilní oporu sice získala ve (většinou neukrajinských) městech, nicméně situace na venkově byla značně nestabilní a po předchozích zkušenostech s válečným komunismem zaujímalu většinové vesnické obyvatelstvo (více než 80 % populace) vůči nové vládní moci negativní postoje. Netvořilo sice frakci dostatečně silnou a jednotnou ke

²⁷³ Přímou nabídkou analogie s bolševickým obviňováním z neúspěchů a selhání "vykořisťovatelských tříd" a "buržoazních nacionalistů", popř. „jiných zrádců“ a „agentů imperialismu“.

²⁷⁴ Viz mapová příloha č. 3.

²⁷⁵ Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 278. Údaje k roku 1931.

změně společenského paradigmatu, nicméně zároveň nemohlo být dlouhodobě násilně nuceno k státem řízené nevýhodné ekonomické činnosti, chtěli-li bolševici stabilizovat svou vládu a modernizovat zemi. Z národnostního hlediska bylo od roku 1923 dočasně přijato stanovisko považující za největší hrozbu novému režimu ruský nacionalismus.²⁷⁶ Relativní početní převaha Rusů nad ostatními etniky SSSR přirozeně sváděla k zavedení systému stratifikace společnosti na privilegované Rusy a diskriminované minority, který *de facto* existoval v carském režimu. Nový řád, který hodlal společnost ideologicky stratifikovat dle ekonomických a sociálních měřítek, však nemohl dále akceptovat vertikální národnostní dělení.

Na katastrofální stav ekonomiky reagovalo politbyro v roce 1921 zavedení NEP, tedy dočasného státem regulovaného režimu tolerance soukromého sektoru v zemědělství a řemeslech do doby, než na jeho základech bude možné realizovat socialismus. Zemi přesto až do roku 1923 sužovaly lokální hladomory a krizi se podařilo zažehnat až následujícího roku. Zemědělská výroba se objemem vyrovnala předválečnému stavu v druhé polovině 20. let, nicméně produktivita ve srovnání s rozvinutými zeměmi byla nízká.²⁷⁷

Samotná NEP opakovaně vyvolávala kontroverze, neboť stála v přímé kontradikci s marxistickým ekonomickým modelem s absencí trhu. Přestože se rozvíjela v mezích státem silně regulovaného prostředí, brzy dala vzniknout novým dodavatelsko-odběratelským vztahům a tím i, v bolševickém vnímání, „buržoazní“ vrstvě v podstatě nezávislé na státu. Jak však prokázaly následky katastrofálních zásahů do ekonomiky let 1917 až 1923, socialistický model ekonomiky nefungoval a komunistická elita se tak ocitla ve schizofrenní situaci mezi vlastními ideály a realitou.

30. prosince 1922 spojením Ruské, Ukrajinské, Běloruské a Zakavkazské SSR vznikl Svaz sovětských socialistických republik s koncentrací moci v Moskvě sídlícím politickým byru. Po vytyčení hranic ve střední Asii roku 1924 se skládal ze dvou federativních republik, osmi svazových republik, 17 autonomních republik a 13 autonomních oblastí s 38 národnostmi.²⁷⁸ Do poloviny 20. let se podařilo stabilizovat situaci v celém SSSR včetně Ukrajiny. Partyzánská hnutí a nesocialistické subjekty byly eliminovány, nicméně proces likvidace konkurenčních socialistických stran na Ukrajině probíhal pomaleji než v samotném Rusku. Bolševici na Ukrajině byli po jistou dobu nuceni tolerovat existenci jiných radikálních levicových hnutí, neboť kontrolovali pouze urbanizované zóny a potřebovali spojence k

²⁷⁶ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*. s. 36.

²⁷⁷ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 360.

²⁷⁸ Мартин, Тері: *Імперія національного вирівнювання. Насії та націоналізм у радянському союзі (1923–1939 роки)*, Критика, Київ, 2013, s. 51.

ovládnutí venkova.²⁷⁹ Jejich inkorporace do Komunistické strany Ukrajiny (KPU)²⁸⁰ nebo likvidace proběhla do konce 20. let. I přesto většinu členů KPU nadále tvořili rudoarmějci a Rusové z urbanizovaných oblastí Ukrajiny nebo přímo z Ruska.²⁸¹

Sovětská vláda získala moc na Ukrajině a v dalších oblastech silou a teoreticky je prostřednictvím armády mohla ovládat i nadále, nicméně takové řešení by z dlouhodobého hlediska vedlo k neudržitelným nákladům, pomalé modernizaci, podněcování separatismu a vytvářelo by prostředí k zahraničním ingerencím. Vzhledem k plánovanému internacionálnímu a kosmopolitnímu charakteru SSSR s vládnoucím „lidem“, ale ne národem, podpora menšinám zvyšovala kredibilitu a atraktivitu režimu v zahraničí. Bolševici si navíc byli vědomi latentní hrozby radikálních nacionalistických hnutí, zvláště pokud by státní aparát a vládní Všesvazová komunistická strana Ruska (VKSR)²⁸² zůstaly čistě ruskými. V takové situaci by opozice mohla propagandisticky argumentovat proti „buržoaznímu vykořisťování“ hlášaném bolševiky „národnostním vykořisťováním“ menšin Rusy, fakticky je tím stavícím na roveň carskému režimu v národnostní politice.²⁸³ V bolševické percepci industrializace a modernizace navíc proces nacionalizace širokých vrstev představoval nevyhnutelný evoluční bod na cestě k beztržní beznárodnostní celosvětové společnosti, jehož akcelerace a moderace v důsledku této teze byla vítaná a žádoucí.²⁸⁴ Částečně tak uznávali právo na sebeurčení národů, ovšem s tou lehce zneužitelnou výhradou, že jeho realizace musí odpovídat zájmům dělnické třídy (samozřejmě nijak nedefinovanými).²⁸⁵ Nemalou roli v tomto uvažování sehrála i atraktivita této politiky pro minority žijící jak v hranicích SSSR, tak za nimi a tedy možnost destabilizovat okolní multietnické státy.²⁸⁶

Z těchto důvodů padlo po ostrých diskuzích²⁸⁷ rozhodnutí inkludovat neruské národnosti do vládního systému a státních úřadů tak, aby SSSR akceptovaly za svůj stát²⁸⁸, a to i navzdory odporu nižších i vyšších pater strany.²⁸⁹ V ukrajinském případě se jednalo především o spor Stalina s jeho monopolním pojetí komunismu a Mykoly Skrypnyka s alternativními

²⁷⁹ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 149.

²⁸⁰ Ačkoliv navenek působila jako samostatný subjekt, reálně fungovala jako pouhá oblast organizace VKSR.

²⁸¹ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 93-94.

²⁸² Název strany v letech 1918 až 1925. V letech 1925 až 1952 přejmenovaná na Všesvazovou komunistickou stranu a v letech 1952 až 1991 na Komunistickou stranu Sovětského svazu.

²⁸³ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 20-24.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 21-22.

²⁸⁵ Yekelchuk, S.: *Ukraine. Birth of a Modern Nation*, s. 80.

²⁸⁶ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 25.

²⁸⁷ Opozice v duchu carské politiky namítala, že korenizace by v budoucnu mohla vést k separatismu. Na základě stejné kritiky byla ostatně později zavržena.

²⁸⁸ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 190.

²⁸⁹ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 117.

národnými cestami a komunistickými stranami.²⁹⁰ Bolševická elita v květnu 1923 rozhodla o aplikaci tzv. korenizace, tedy podpory kulturního, vědeckého, ekonomického a společenského rozvoje národností SSSR majícího vést k „zakořenění“ sovětské vlády a těchto menšin na všech ovládaných teritoriích. Počítalo se i s korenizací měst a dokonce i částečnou asimilací jejich ruského obyvatelstva.²⁹¹ V jistém smyslu tak národnostní politika bolševické elity ve 20. letech byla negací a kontrastní k carské. V rámci Ukrajiny byla korenizace zahájena dekretem ukrajinského národního komisariátu z 27. července 1923. Započal rozvoj národního školství s ukrajinským vyučovacím jazykem a celkově se ukrajinizoval veřejný prostor. Vznikala nová periodika, rostl počet Ukrajinců v komunistické straně, úřadech a městech. V tomto procesu byli angažováni nejen bolševici, ale také inteligence dříve spojená s ULR, setrvavší nebo navrátilí se na Ukrajinu z exilu.²⁹² Se stejnou dynamikou se modernizovala i neukrajinská autochtonní etnika.²⁹³

Korenizace v ukrajinské formě probíhala i mimo hranice USSR v lokalitách s vysokým podílem Ukrajinců v rámci celého SSSR, kde na počátku 30. let žilo téměř osm milionů Ukrajinců mimo USSR.²⁹⁴ Nicméně její výsledky se lišily dle regionů. Zemědělské oblasti střední a západní Ukrajiny vykazovaly obecně lepší statistiky než jižní přímořské a východní průmyslové oblasti, kde ukrajinizace narážela na odpor nejen obyvatelstva, ale i Rusů a vedení KPU. Té však stále dominovali Rusové doplňovaní rusky mluvícími Ukrajinci. Tento odpor tedy nelze interpretovat tak, že tamní etničtí Ukrajinci odmítali korenizaci. Značnou část ukrajinského členstva strany navíc tvořila chudina a individua na okraji společnosti, což reputaci strany mezi obyvatelstvem neprospívalo.²⁹⁵ V hospodářských centrech na jihu a východu země, průmyslu, velkým městům a vědecké sféře stále dominovala ruština namísto očekávané harmonizace a vyrovnání se s ukrajinštinou, popř. dalšími jazyky.²⁹⁶

Intence korenizace, respektive ukrajinizace, směřující k regulaci nacionalismu a k posílení (ukrajinské) iredenty v okolních státech však byly dvousečnou zbraní. Od poloviny 20. let sílily kulturní vazby a tendence pro připojení etnicky heterogenních oblastí RSFSR se silným zastoupením Ukrajinců k USSR (zejména Kubáň a západní gubernie hraničící s USSR), což mohlo být realizováno jedině na úkor RSFSR. Tím se *de facto*, stejně jako na jihu a východu

²⁹⁰ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 24,

²⁹¹ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 117.

²⁹² Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 192.

²⁹³ V rámci Ukrajiny především Rusové, Poláci, Němci a Židé.

²⁹⁴ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 380.

²⁹⁵ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 41-57.

²⁹⁶ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 168.

Ukrajiny, střetávaly ruský a ukrajinský nacionalismus.²⁹⁷ Zároveň se nepodařilo vyvolat v zemích sousedících s SSSR a obývaných autochtony stejné národnosti jako na druhé straně hranice dostatečně potentní hnutí k přípravě jejich inkorporace do SSSR, resp. masivní destabilizace tamního režimů. Separatistické tendence samotných menšin uvnitř SSSR rostly a přestože nedosáhly stadia, jež by reálně mohlo vést k dezintegraci SSSR, vyvolávaly tyto hypotetické scénáře nemalé obavy vládnoucích kruhů, chopivších se moci po Leninově smrti. V důsledku byly jedním z hlavních důvodů pro návrat ke staré politice preference ruské dominance v celém státě počátkem 30. let.²⁹⁸ S vědomím hrubého zobecnění lze říci, že právě ruský nacionalismus a ruská dominance dlouhodobě byly hlavními prvky dostatečně silnými k potlačení odstředivých tendencí neruských etnik Ruska/SSSR. Z podstaty věci zavládlo od přelomu 20. a 30. let heslo co ruské, to bolševické, co jiné, to reakce a režim se tak vracel k agresivní proruské politice aplikované již za carských dob.

Do roku 1932 v důsledku korenizace stoupla gramotnost na více než 85 % populace Ukrajiny. Mladí venkované edukovaní novým systémem migrovali do rostoucích měst, čímž se částečně ukrajinizovala i urbanizovaná centra a průmysl. Z třetí nejpočetnější minority se ve většině měst na západní a střední Ukrajině stali nejsilnější, či dokonce tvořili absolutní většinu. Rostl i počet ukrajinských členů strany. Většina kulturní produkce vycházela v ukrajinštině. Ke statistickým výsledkům je však třeba přistupovat kriticky. S. Yekelchuk argumentuje, že do nejvyšších stranických funkcí se etničtí Ukrajinci etablovali pouze sporadicky a za „znalé ukrajinštiny“ mohly být díky systému jazykových úrovní úředně prohlášeny i osoby, jež reálně ukrajinštinu vůbec neznaly.²⁹⁹ Nesporně však docházelo k prosazování ukrajinského jazyka ve veřejné sféře, jeho rozvoji a růstu vlivu v bezprecedentní míře.

Korenizace a NEP iniciovaly pozitivní změny ve formě zvyšování hospodářské produkce, stabilizace země a obecné modernizace. Zároveň však rozvolňovaly kulturní a politické vazby mezi ruským centrem a neruskými multietnickými republikami na „okrajích“ SSSR. Ryze ukrajinská inteligence sice *a priori* neodmítala socialismus a jistou formu federace s Ruskem, nicméně zároveň začala vznášet požadavky na sjednocení všech ukrajinských zemí a to nejen s těmi mimo hranice SSSR, ale i těmi v dosavadních mezích Běloruska a Ruska, vznik paritního systému s absencí tradiční ruské dominance a výhledově snad i Ukrajinu jako reálně autonomní subjekt, ne loutkový stát řízený Moskvou.³⁰⁰ Nástup Stalina k moci v průběhu

²⁹⁷ Tamtéž, 375-376.

²⁹⁸ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism, Politics, Ideology, and Literature, 1929–1936*, s. 35.

²⁹⁹ Yekelchuk, S.: *Ukraine: Birth of a Modern Nation*, s. 115.

³⁰⁰ Armstrong, John Alexander: *Ukrainian Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1963, s. 15-17.

druhé poloviny 20. let a jeho percepce jakékoli formy separatismu jako oslabování „jednoty dělnické třídy“, tedy centrální onnipotentní Stalinovy vlády, tak nevěstilo pro Ukrajince a další rozvíjející se národy SSSR mnoho dobrého.

Z mocenských bojů plně vypuknuvších po Leninově smrti vyšel jako absolutní vládce SSSR právě Stalin a vzápětí začal s transformací země v hospodářskou a politickou velmoc prostřednictvím pětiletých hospodářských plánů. USSR v modernizovaném státě měla případnou úlohu jednoho z dominantních průmyslových center díky zásobě nerostných surovin a přírodním podmínkám. SSSR vzhledem k odmítnutí splacení závazků carského Ruska nedosáhl na větší zahraniční investice. Jediným způsobem pokrytí nákladů industrializace tak zůstával prodej surovin, zejména zemědělských produktů, do zahraničí výměnou za potřebné valuty. Aby však stát získal dostatek prostředků co nejrychleji, nutil zemědělce k výkupu potravin za nízké státní ceny, díky nimž mohl levně žít městské obyvatelstvo a prodávat na zahraničních trzích s větší marží. Zemědělci za tyto ceny odmítali prodávat státním podnikům a raději se orientovali na místní trhy, odcházeli do měst za lepším výdělkem nebo se po předchozích zkušenostech s represivní povahou komunistického režimu uchýlovali k protivládnímu odporu. Tím v SSSR a zejména v USSR vznikalo revoluční klima a šedá ekonomika, jež stát potřeboval eliminovat. Problémem se ukázala i rekrutace pracovních sil do rostoucího industriálního sektoru, neboť mzdy a životní úroveň ve městech taktéž setrvaly na nízké úrovni. V příhraničních oblastech na východě Ukrajiny³⁰¹ mimořádně vhodných k budování průmyslu, zejména v Donbasu díky ložiskům uhlí a železné rudy, byla poptávka po pracovní síle saturována imigrací etnických Rusů do již tak silně rusifikovaných oblastí z dřívější doby. Tento vývoj ovlivňuje dění v regionu dodnes.

Úrodné roky 1924 až 1927 generovaly dostatek zboží pro financování plánů, nicméně v roce 1928 množství sklizeného obilí z klimatických důvodů prudce kleslo a bylo tedy nutné proporcionálně zvýšit množství potravin určeného pro domácí trh. Stalinské křídlo však obvinilo z této situace „kulaky“ spekulující s cenami, v důsledku čehož nařídilo vykořenit „kulactvo“ a vybrat dávky v předpokládaném množství i za cenu nedostatku potravin na venkově. Samotní rolníci se ocitli v prakticky neřešitelné situaci. Byl-li zemědělec úspěšný, produkoval dost a bohatl, stával se automaticky „kulakem“ a tedy nepřitelem státu, zatímco

³⁰¹ Oblasti vhodné k industrializaci existovaly i ve střední a západní části USSR. Střední Ukrajina, především v povodí Dněpru a v oblasti Kyjeva, byla industrializována v pozdějších fázích. Západní část sovětské Ukrajiny však vzhledem k důrazu na těžký a na něj navázaný zbrojní průmysl prošla jen částečnou ekonomickou transformací vzhledem k její poloze na rozhraní „kapitalistického“ a „socialistického“ světa, a tedy potenciálnímu ohrožení ze Západu.

méně úspěšní mohli být obviněni ze spekulací a sabotáže.³⁰²

Faktu, že rolníci s větší osevni výměrou produkovali v přepočtu na hektar více než malozemědělci, si povšimlo i politbyro a na základě toho předpokládalo, že zkolektivizované, mechanikou obhospodařované rozsáhlé pole bude ještě produktivnější. Kolektivizací půdy a zavedením mechanizace tak měla být zlepšena situace pro všechny: Stát by zefektivnil produkci, čímž by uvolnil síly pro rostoucí průmysl, produkovalo by se dost potravin pro export i vlastní spotřebu a země by se rychle modernizovala.³⁰³ Tato v zásadě správná teorie však byla uchopena mimořádně neadekvátním způsobem. Přílišný důraz na tempo, brutální donucovací prostředky, paranoia Stalina a jeho okolí ze zahraničních ingerencí a posedlost „vnitřním nepřítelem“ vedla k sérii kritických chyb, na dlouhá léta stigmatizujících agrární oblasti země.

V důsledku násilné rekviziční politiky SSSR opět zachvátila rolnická povstání ohrožující megalomanské plány Kremlu. Stalin proto rozhodl o předčasné terminaci NEPu, který jako ekonomický systém nemohl v tak krátké době vygenerovat dostatek prostředků k bleskové industrializaci, a jeho nahrazení soustavou pětiletého plánování (pětiletěk). Jedním z principiálních cílů první pětiletky byla likvidace rolnictva jako na státu relativně nezávislé vrstvy tak, aby vláda mohla kontinuálně získávat zdroje k industrializaci bez ohledu na potřeby venkova, tedy majoritní populace.

Zpočátku plánovaná míra dobrovolné kolektivizace měla dosáhnout po první pětiletce 15 % s perspektivou růstu do dalšího období, nicméně situace se vyvinula jinak. V okamžiku, kdy se stala nástrojem k eliminaci soukromých a rebelantských rolníků a zisku levného exportního zboží, ji státní úřady doslova transformovaly v metodu eliminace kohokoli nepohodlného. V systém, v němž rolník již nadále nepůsobil na vlastní půdě s vlastními výsledky, ale jako zaměstnanec ve státním podniku placený mzdou, tedy *de facto* proletář.³⁰⁴ Vzhledem k tomu, že dané kvóty kolektivizace měly být splněny v relativně krátkém období a dobrovolné vstupy do státem zakládaných kolektivních farem byly mnohde jen raritní, státní struktury se uchýlily k represím majícím „motivovat“ rolníky ke vstupu do družstev. Zarážejícím faktem je skutečnost, že obdobný pokus o kolektivizaci v menším rozsahu proběhl v letech 1919 až 1921, přičemž již tehdy bylo dokázáno, že tento způsob řízení výroby sovětskými metodami je značně neefektivní a vede k prudkému snížení produkce namísto očekávaného vzrůstu.³⁰⁵

³⁰² Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 87-88.

³⁰³ Tamtéž, s. 88-90.

³⁰⁴ Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 292-293. Existovaly dva typy státního podniku, a to státní statky (sovchoz/radhosp) a kolektivní hospodářství (kolchoz/kolhosp).

³⁰⁵ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 3, s. 338.

Industrializační plány byly často připraveny diletantsky a nerefletovaly ekonomickou realitu země, na což upozorňovali i sovětští ekonomové včetně Nikolaje Bucharina, jenž plán charakterizoval slovy „*Nelze budovat dnešní továrny ze zítřejších cihel*“.³⁰⁶ Tato kritika však nebyla vyslyšena. Naopak směry nesouhlasící s touto radikální a překotnou formou ekonomické transformace byly označeny za tzv. „pravicovou úchylku“ a Stalin nechal její odpůrce ve vykonstruovaných procesech zlikvidovat.³⁰⁷

SSSR navíc měl zkušenosti s rozsáhlým hladomorem let 1921 až 1923, jehož hlavní příčiny ležely v kritické situaci poválečného hospodářství v kombinaci se suchem. Násilné реквизиční a donucovací metody tehdy využívané k získávání potravin v zemědělských oblastech byly v „precizované“ formě aplikovány i v umělém hladomoru 30. let.³⁰⁸ Hladomor roku 1921 však nebyl uměle vyvolán exportem potravin do zahraničí, ale katastrofální neúrodou v celém Rusku a válečným vyčerpáním.³⁰⁹ Tehdejší vedení SSSR na rozdíl od Stalinova sice neochotně, ale přesto přijalo potravinovou pomoc ze zahraničí (zejména USA) a nenechalo cynicky umírat hladem vlastní obyvatelstvo, zatímco ve světě byl Sovětský svaz propagován jako země hojnosti.³¹⁰ Lze předpokládat, že „zkušenosti“ ze společenských důsledků hladomoru 20. let sehrály roli při plánování hladomoru 30. let.³¹¹ Tato fakta dotvářejí obraz událostí let 1931 až 1932 jako uměle vyvolaných s konturami genocidy vlastního obyvatelstva.

Státní teror vůči vlastní populaci kontinuálně gradoval. V první fázi byli ze sabotáží, zatajování produkce a neplnění kvót³¹² obviňováni bohatší zemědělci a vlastníci rozsáhlejších statků, tzv. kurkuli či kulaci rozdělení do třech kategorií, nicméně žádná oficiální definice neexistovala a postupně tak mohli být stigmatizováni sedláci v předchozí vlně teroru neperzekvovaní.³¹³ Proti nim byli poštváváni menší rolníci a městské obyvatelstvo formou obvinění obětí z ekonomických či jiných potíží. I malozemědělci odmítnuvší vstup do kolchozů mohli být obviněni ze sabotáže a protistátní činnosti. Tresty aplikované vůči nim se pohybovaly od zabavení majetku, uvěznění či odeslání do pustých částí SSSR až po trest smrti. Deportace

³⁰⁶ Tamtéž, s. 378. V ukrajinštině „*не можна будувати сьогоднішні фабрики із завтрашніх цеглин*“.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 378.

³⁰⁸ Viz Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 57-82.

³⁰⁹ Na hospodářské devastaci země se podílely všechny bojující strany. Bolševici tak měli údajně činit i z toho důvodu, aby zbídačené obyvatelstvo následně mohli podchytit vlastní propagandou. Viz AKPR, inv. č. 254/A, D 1862, č. j. 3642/pres: *Zpráva o situaci na Ukrajině*.

³¹⁰ Kol. autorů: *The Black Book of Communism*, Harvard University Press, Harvard, 1997, s. 159. Na potravinové pomoci se v rámci tzv. Ruské pomocné akce podílela i ČSR.

³¹¹ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 351.

³¹² Metody mohly být různé a je až zarážející, k čemu se stát uchýlil. Rolníci mohli být k nucení k produkci plodin nevhodných pro dané prostředí či takových, jež neuměli pěstovat či odevzdávat takové dávky, jaké reálně nebylo možné vůbec vypěstovat, natož aby jim zbyla alespoň samozásobitelská dávka.

³¹³ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 384.

ale sledovaly ještě jeden cíl. Stát díky nim získal levnou, vyloženě otrockou pracovní sílu, s jakou mohl disponovat dle vlastních potřeb prostřednictvím táborů nucených prací, tzv. gulagů (Главное управление исправительно-трудовых лагерей, Hlavní správa nápravně-pracovních táborů). Ty následně zajišťovaly různé práce nutné pro industrializaci země (těžba, budování dopravní infrastruktury atd.) a likvidovaly deportované buď fyzickým vyčerpáním, nebo popravou. Kolik kulaků a nepřátel, tedy i kolik deportovaných má být v každé oblasti, určovala direktivně Moskva. Pokud se žádného ani domnělého „nepřítele“ nepodařilo nalézt, musel být bezpečností vyfabrikován. Jinak se dle absurdní logiky Kremlu „vnitřní nepřítel“, sabotující plány a produkci, musel skrývat v orgánech zodpovědných za represivní opatření a bylo nutno jej eliminovat i v jejich řadách.³¹⁴ I kdyby jakékoli protistátní spiknutí skutečně bývalo hrozilo, nelze mluvit o žádné formě spravedlnosti, když počet odsouzených byl předem nadiktován.

V druhé fázi se teror částečně obrátil do vlastní řad. Komunisté nesouhlasící s násilnými metodami kolektivizace a perzekvováním vesničanů byli nařčeni ze sabotáže, spiknutí, zrady a v případě národnostních menšin i z „nacionální úchyvky“ a „buržoazního nacionalismu“ (v případě Ukrajiny se jednalo především o obvinění z podpory petljurovců a hetmanců). Jako při předchozích vnitrostranických čistkách byli řadoví „provinilci“ vyloučeni ze strany. V těchto letech však následovaly i deportace na Dálný východ a v případě prominentů padaly i rozsudky smrti. Na Kubáni se jednalo v listopadu a prosinci 1932 o 44,8 % členů VKSR.³¹⁵ Postižena byla i menšinová inteligence dle tezí „buržoazního nacionalismu“. Ve třetí fázi následoval přímý nátlak na zemědělce nejčastěji formou agitace za přítomnosti tajné policie či přímo armády. Za takové situace pochopitelně málokdo „dobrovolný vstup“ odmítl. Všechny tři fáze provázely lokální rolnické rebelie, jejichž pacifikaci dostala na starost Rudá armáda. Ve všech fázích byla proti momentálnímu „nepříteli státu“ popuzována lokální populace.

Do sovětských plánů se výrazně promítla i celosvětová hospodářská krize, během níž došlo k poklesu cen obilí na světových burzách, a tedy nutnost zvýšit objem prodeje pro udržení zisku. Hromadná kolektivizace byla iniciována vzápětí po krachu na newyorské burze koncem roku 1929 spolu s uvalením mimořádné daně na zemědělce. Doprovázela ji masivní propaganda zdůrazňující nutnost a klady „rozkulačení“ a kolektivního zemědělství, jež silně působila na místní stranické orgány. Ty v jejím důsledku podlehly mánii překračování plánu bez ohledu na odpor zemědělců a realitu. V březnu 1930 bylo zkollektivizováno již 71 % orné půdy, na což však nebyly připraveny stranické ani administrativní struktury, které navíc tou dobou

³¹⁴ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 126.

³¹⁵ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 392.

procházely vlastní reformou.³¹⁶ Zároveň se začaly objevovat partyzánské skupiny aktivně narušující kolektivizaci, nicméně vzhledem k spontánnosti, roztržitosti a nedostatku výzbroje nemohly na situaci nic změnit.³¹⁷ Tempo kolektivizace na podzim výrazně zpomalilo a pro uklidnění situace na bouřícím se venkově bylo umožněno i vystoupení z kolchozu, neboť hrozil akutní kolaps zemědělství. Do října 1930 objem kolektivizované půdy klesl na 34 %.³¹⁸ Jasný to důkaz smýšlení venkova.

Další nástup proti soukromým zemědělcům přišel již v prosinci. Na rok 1931 úřady stanovily kolektivizovat 80 % stepních a 50 % lesostepních prostorů Ukrajiny a definitivně tak kontrolovat produkci potravin a tím i generování valut pro industrializaci.³¹⁹ Tlak na zemědělce byl tentokrát vyvíjen skrz nesplnitelné daně a odvody, z nichž se dotyčný mohl osvobodit vstupem do kolchozu.³²⁰ Do něj však pochopitelně vstupoval demotivovaný a vzhledem k povinnosti odvádět i dobytek jej rolníci raději sami porazili, což následně vedlo k rapidnímu propadu živočišné produkce. Touto a dalšími násilnými metodami se plán podařilo překonat a koncem roku bylo kolektivizováno více než 80 % zemědělských ploch.³²¹ Deportace „kulaků“ a dalších „nepřátel“ režimu i s rodinami dosáhly až dvou milionů osob.³²² Mnoho především mladých lidí migrovalo za lepší budoucností do měst, což sice na jednu stranu byl žádaný proces vzhledem k potřebě nových dělníků v budovaných podnicích, jenže na druhou stranu nápor vesničanů vedl k chaotické urbanizaci a začal hrozit nedostatek pracovních sil v zemědělství. Z toho důvodu byly v prosinci 1932 v SSSR zavedeny tzv. vnitřní pasy, bez nichž nikdo nemohl opustit místo pobytu.³²³ Tím *první stát rolníků a dělníků de facto* obnovil nevolnictví. Vnitřní hranice SSSR hlídala policie a vojsko, čímž byly zemědělské oblasti odříznuty od světa a lidé se stali vězni ve vlastních vesnicích, odsouzení k smrti hladem.

Poslední relativně úspěšná sklizeň se odehrála v roce 1931, nicméně již tehdy se manifestovala krize. Špatně placení rolníci přistupovali k práci pasivně a docházelo k rozsáhlým krádežím potravin v kolchozech, neboť distribuce vážla. Neefektivní řídicí orgány kolchozů, více vzdělané ve stranické ideologii než v aplikovaném zemědělství, nedostatečná mechanizace, neznalost práce se stroji a jejich údržby, aktivní a pasivní odpor násilně

³¹⁶ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 3, s. 389 a 392.

³¹⁷ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 146-147.

³¹⁸ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 3, s. 389.

³¹⁹ Davies, Robert William, Wheatcroft, Stephen: *The Years of Hunger. Soviet Agriculture 1931–1933*, Palgrave Macmillan, London, 2009, s. 1-4.

³²⁰ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 128-132.

³²¹ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 3, s. 389.

³²² Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 132.

³²³ Kol. autorů: *Дějiny Ukrajiny*, s. 297. Anne Applebaum hovoří až o deseti milionech lidí migrujících do měst. Viz *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 131.

kolektivizovaných zemědělců³²⁴ a nerealistická koncepce velkokapacitní agrární výroby v kombinaci se špatnými klimatickými podmínkami způsobily v letech 1931 a 1932 prudký regres produkce potravin na Ukrajině a v dalších obilnicích SSSR. I přesto by zemědělství bylo bývalo schopno uživit zemi. Nicméně státní plán industrializace byl financován právě prodejem zemědělských produktů do zahraničí a předpokládal stále vyšší objem zemědělské výroby než v předchozích letech. Reálně uvažující vláda by za takových okolností provedla reflexi a plány změnila či odložila, to však v politbyru nepřicházelo v úvahu. Kreml opět vykonstruoval teze sabotáže kolchozů a ukrývání potravin „kulaky“ a jinými „nepřátelskými živly“, ignorujíc vlastní chybnou politiku a nepřízeň počasí. V důsledku tohoto přístupu byla z venkova odvezena většina potravin k zásobování měst a prodeji v zahraničí.

Vesnice neplnící kontingenty byly trestány blokádami tak, aby je nikdo nemohl navštívit či opustit do té doby, než byly dávky splněny. Výkupních plánů se ani tak nepodařilo dosáhnout.³²⁵ Venkovu byly odebrány nejen zásoby určené pro zimní období, ale dokonce i sazenice a osivo. Na jaře 1932 tak prudce klesla i osevní plocha, přičemž již v zimě vesničané trpěli hladem v důsledku rekvizic. Z 23.270 ukrajinských kolchozů splnilo plán na rok 1932 pouze 1.403.³²⁶ V průběhu téhož roku docházelo k dalším vlnám represí namířeným proti agrárním oblastem jako celku s drakonickými tresty za sebemenší provinění. Zemědělská produkce se opět propadla, nicméně plán musel být splněn a veškeré potraviny byly zabavovány jednotkami milice a tajné policie GPU (Государственное политическое управление). Vesničané vzápětí začali umírat v důsledku hladu a s ním spojených nemocí. Zpočátku byly zvláště těžce postiženy stepní regiony, kde neexistovaly alternativní zdroje potravy jako lesy a vodní plochy.³²⁷ Hlad se však rozšířil po celém SSSR s tím, že nejsilněji zasáhl právě Ukrajinu. Svou roli v tomto sehrál fakt, že na rozdíl od systému obščin v Rusku ukrajinští zemědělci hospodařili jako soukromníci. Míra jejich odporu tak převyšovala tu v oblastech s absencí privátního hospodaření.

Roku 1932 se masové umírání hladem ještě nestalo „běžným“ jevem. Odhady hovoří o 150.000 mrtvých, především starších lidí v přímých důsledcích podvýživy na Ukrajině.³²⁸

³²⁴ Fitzpatrick, Sheila: *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization*, Oxford University Press, Oxford, 1994, s. 3-18. Vzhledem k nulovému benefitu nadlimitní práce pro kolektivizované zemědělce a opakovanému okrádání soukromých rolníků o nadprodukcí dotyční buď vykonali pouze nezbytné práce na minimální osevní ploše, nebo se uchýlili k metodám pasivního či aktivního odporu, např. ve formě neobhospodařování polí, vybíjení dobytka, pálení úrody atd. Docházelo i k lynčování a vraždám kolchozních a státních úředníků. Dále k tématu ideologicky zpracovaných neodborných aktivistů Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 113-130.

³²⁵ Kol. autorů: *Дějiny Ukrajiny*, s. 294-295.

³²⁶ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 396.

³²⁷ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 269.

³²⁸ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 403.

Zbytek populace však byl fyzicky vážně oslaben a další pokračování hladu by pro ni mělo devastující konsekvence. Vrchol státem organizované tragédie přišel v roce 1933, kdy fyzicky i psychicky zdeptané obyvatelstvo již nemělo sílu ani vzdorovat, ani pracovat. Sklizená úroda z předchozího roku byla na nádražích hlídána vojenskou eskortou a částečně shnila, neboť chyběly vlaky k jejímu exportu. Na vesnicích Ukrajiny, Povolží, Kubáně, Kazachstánu i jinde mezitím hladem umíraly miliony lidí. Lokálně se vyskytovaly případy kanibalismu a nekrofagie. Jejich četnost nelze vzhledem k neexistujícím, neúplným či úmyslně nepřesným statistikám určit.³²⁹

Hromadné umírání rolnictva však nemohlo být dlouhodobou intencí Kremlu, poněvadž pokračující hladomor by kompletně vylidnil venkov, který by následně nemohl živit ani export, ani rostoucí města. Hrozící celostátní katastrofa v dubnu 1933 donutila úřady k uvolnění potravinových rezerv a organizaci zemědělských prací prováděných městským obyvatelstvem, nicméně pro miliony vesničanů již bylo pozdě. Mortalita kulminovala v květnu, červnu a červenci, tedy měsících, kdy podstatná část úrody běžně dozrávala.³³⁰ Přeživším rolníkům-kolchozníkům bylo povoleno vlastnit alespoň malá pole a zvířectvo určená k vlastní obživě. Tím se podařilo stabilizovat situaci do roku 1934. Kritické problémy se zásobováním se vyskytovaly ještě v následujícím roce, katastrofy let 1932 a 1933 však již nedosáhly. Byla-li by bývala opatření k záchraně hladovějících přijata dříve, miliony sovětských obyvatel nemusely zemřít hladu za cynického přihlížení zodpovědných míst, budoucích „socialistický ráj“.³³¹

Vzhledem k tomu, že centra ruského a následně sovětského zemědělství ležela na Ukrajině, v jižním Rusku, Kazachstánu a západní Sibiři, postihl hladomor z národnostního hlediska především Ukrajince (jak v absolutních, tak procentuálních vyjádřeních). Ukrajina bezesporu patřila mezi hlavní zájmové oblasti Kremlu i z dalších hledisek a jakákoli forma tamní iredenty, byť i ve formě pouhé kulturní autonomie, tak musela nutně být stalinským režimem vnímána jako protirežimní a nebezpečná. Je tedy pochopitelné, že soudobá ukrajinská společnost má sklon tzv. holodomor vnímat jako genocidu Ukrajinců. Zájmových oblastí SSSR, kde byla národní hnutí cíleně potlačována, však existovalo více. V bezpečnosti, straně i dobrovolnických brigádách figurovali na prvním místě sice Rusové, nicméně i jiné národnosti včetně Ukrajinců v nich tvořily signifikantní část. Nelze nevnímat skutečnost, že hladomor postihl i čistě ruské, běloruské a kazašské oblasti. Oběťmi politických perzekucí též nebyli

³²⁹ K problematice kanibalismu viz Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 246-266.

³³⁰ Kol autorů: *Regional variations of 1932–34 famine losses in Ukraine*. In *Canadian Studies in Population*, č. 3-4, roč. 2016, University of Alberta, Edmonton, s. 175-202.

³³¹ Snyder, Timothy: *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*, Basic Books, London, 2010, s. 42.

pouze Ukrajinci, ale i Poláci, Němci, Rusové, Židé, Kazaši a další národnosti SSSR. Zároveň je však třeba dodat, že obyvatelé měst vstupující do brigád vysílaných na venkov rekvírovat potraviny sice byli často ukrajinského původu, ale národnosti zřejmě spíše univerzální-sovětské.

Kreml nacionální hlediska sice zohledňoval, ovšem prizmatem propojení „třídních nepřátel“ (v případě Ukrajinců se jednalo o „buržoazní nacionalisty“, petljurovce atd.) s korenizací, která měla být těmito „nepřáteli“ zneužita k dezinterpretacím a růstu separatistického antisovětského (antiruského) nacionalismu, což se mělo projevovat např. právě propadem zemědělské výroby a rolnickými rebeliemi.³³² Podobná argumentace však byla využita i v jiných případech, např. běloruském.³³³ Silnější motivaci Kremlu k cílenému hladomoru tak lze vidět spíše v ekonomických a sociálních aspektech než nacionálních, ačkoliv třetí hledisko mohlo hrát významnou roli.³³⁴ Pozdější čistky druhé poloviny 30. let zasáhly celý SSSR bez ohledu na oblast a národnost, která však nadále mohla být a často byla motivujícím prvkem perzekuce. Časová souslednost se tak jeví být spíše opačnou: Po ekonomických problémech následovala perzekuce národnostní, přičemž vina za ony patrně Moskvou neočekávané, ač odborníky předpokládané objektivní problémy byla svalována na „třídní nepřátele“, lokální elity, emigraci a uvědomělé vrstvy národa.³³⁵ Z tohoto pohledu se tak hladomor zdá být nezamýšleným vedlejším produktem kolektivizace a boje s „vnitřním a vnějším nepřítelem“, k jehož katastrofickému rozsahu však Moskva cíleně přispěla řadou opatření. Politické procesy s národními elitami mohly být provedeny i bez milionů mrtvých „malých lidí“, jak se ostatně dělo v poválečných sovětských satelitech. I sovětské vedení bezesporu znalo staré přísloví postulující, že mrtví daně neplatí.

Počet obětí hladomoru v SSSR je obtížné stanovit z několika příčin. Oficiální statistiky nelze z objektivních důvodů a kvůli pozdějším manipulacím považovat za solidní zdroj.³³⁶ Celkově může být konstatováno, že odhady oscilují mezi 7 až 14 miliony obětí v závislosti na metodice a geografickém rozsahu estimace, přičemž většina se kloní k dolní hranici. Ruská дума roku 2008 odhadla počet obětí na sedm milionů,³³⁷ mezinárodní konference *Голодомор*

³³² Kol. autorů: *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, Політвидав України, Київ, 1990, s. 292.

³³³ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 399.

³³⁴ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 403.

³³⁵ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 400–401.

³³⁶ Na mnoha místech nezůstal nikdo schopný zaznamenávat matriční údaje. Mnohé vesnice vymřely kompletně. Rozsáhlá migrace obyvatelstva vedla k tomu, že některé oběti vůbec zaznamenány nebyly, nebo naopak přežily, a přesto figurují na seznamech zemřelých. Reálné příčiny úmrtí často nemohly být z politických důvodů zaneseny nebo byly později zfalšovány. Část matrik podlehla zkáze či likvidaci ze strany OGPU.

³³⁷ *Заявлення ГД РФ "Памяти жертв голода 30-х годов на территории СССР"*. Dostupné na stránkách Ruské dumy: <https://duma.consultant.ru/documents/955838?items=1&page=1> (odkaz k datu 23. 1. 2019)

1932–1933 років: втрати української нації з října 2017 dospěla k závěru nejméně sedmi milionů (z toho tři miliony Ukrajinců),³³⁸ R. Davies a S. Wheatcroft uvádí sedm a půl milionu.³³⁹ P. Magocsi udává číslo necelých pěti milionů, ovšem s dovětkem, že se jedná o nejkonzervativnější odhad.³⁴⁰ Z těchto čísel, opět dle metody výpočtu a s různými definicemi národnosti, obyvatelé Ukrajiny tvořily tři až čtyři a půl milionu. K roku 1932 na Ukrajině žilo cca 31 milionů osob, ztráty způsobené hladomorem tak přesáhly 10 % celkového počtu obyvatelstva. Jaroslav Hrycak hovoří o *doslovné decimaci ukrajinského národa*.³⁴¹ V některých oblastech střední a východní Ukrajiny, především v okolí Kyjeva a Charkova, však ztráty dosáhly až 30 %, ačkoliv se nejednalo o stepní oblasti, neúrodou nejvíce zasažené.³⁴² A. Applebaum nabízí hypotézu úmyslného drastičtějšího vyhladovění těchto oblastí na základě jejich ukrajinského cítění a silnější ekonomické a politické rezistence bolševickému programu, a to již od roku 1917.³⁴³ Relativně vysoký počet obětí USSR v komparaci s celkovou populací SSSR je nutno konfrontovat s demografickými statistikami, průběhem samotného hladomoru, který na Ukrajině trval déle. Metody rekvírování byly brutálnější a roli hrálo i přední postavení Ukrajiny ve funkci obilnice SSSR. Vzhledem k tomuto a jako suverénně druhá nejpočetnější národnostní skupina po Rusech Ukrajinci přinesli v důsledku paranoidních konstrukcí bezpečnosti, státní aparátu a Kremlu obět' z národností SSSR suverénně nejvyšší.

Rekolonizace vylidněných oblastí řízenou migrací z okolních republik oživila venkov a ten mohl znovu plnit svou funkci živitele země, tentokrát však pod státní kuratelou. Na Ukrajinu byli přesídlováni zejména etničtí Rusové a Bělorusové, čímž se opět měnila etnická skladba USSR. Kubáň, Povolží a severní Kavkaz byly vlivem represí, hladomoru, a rekolonizace kompletně rusifikovány, čímž snahy o jejich připojení k Ukrajině pozbyly smyslu. Vzhledem k terminaci korenizace a opětovnému rusifikačnímu tlaku v celém SSSR tento stav Kremlu vyhovoval. Svou politikou etnických transferů cíleně urychloval porušování celého SSSR, obzvlášť na Ukrajině. Hladomor postihl výrazněji východní a střední Ukrajinu. Rekolonizace neukrajinskými etniky tak částečně vysvětluje dodnes rozdílné národnostní složení daných oblastí a také postoje k historickým a politickým otázkám v jednotlivých regionech Ukrajiny.

Mezi roky 1928 a 1935 stoupl rozsah zkolektivizované půdy z necelých 4 % na 98 %,

³³⁸ Výstupy uvedené konference. Dostupné zde: <http://memorialholodomor.org.ua/science/conferences/mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenciya-golodomor-1932-1933-rokiv-vtrati-ukrainskoi-nacii/> (odkaz k datu 23. 1. 2019)

³³⁹ Davies, R., Wheatcroft, S.: *The Years of Hunger. Soviet Agriculture 1931–1933*, s. 401.

³⁴⁰ Magocsi, P.: *A History of Ukraine*, s. 600.

³⁴¹ Грицак, Я.: *Напис історії України*, s. 339.

³⁴² Viz mapová příloha č. 8.

³⁴³ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 287-288.

příčemž soukromí zemědělci byli jako sociální třída *de facto* eliminováni.³⁴⁴ Zločiny a násilí provázející kolektivizaci však neposkytují celý obraz způsobené tragédie, neboť mimo likvidace soukromého zemědělství nebyl žádný další proklamovaný cíl splněn a sovětské zemědělství se ocitlo v hluboké krizi, z níž do vypuknutí druhé světové války nevybředlo.

Samotná industrializace země proběhla z krátkodobého hlediska v zásadě úspěšně. Téměř z ničeho byl vybudován těžký průmysl chrlící stroje (často na základě zahraničních licencí) pro zemědělství a zejména armádu. Problémem však zůstávala nízká kvalifikace pracovní síly na všech úrovních, z ní pramenící vysoká zmetkovost, nízká kvalita výrobků, časté havárie a devastace životního prostředí.³⁴⁵ Životní úroveň populace však takřka nerostla a přetrvával chronický nedostatek spotřebního zboží a služeb. USSR v produkci některých průmyslových odvětví dohnala či dokonce předešla tradiční evropské státy.³⁴⁶ Tato komparace však nemá vypovídací hodnotu ve sférách kvality, kvantity a efektivity vzhledem k absenci samoregulace ve formě trhu, masové militarizaci SSSR a direktivnímu řízení často samoúčelné výroby.³⁴⁷ Cena lidských životů, za jakou byl sovětský průmysl vybudován, měla obdoby jen v maoistické Číně. Do budoucna však stalinská industrializace připravila zemi tak závažné (a očekávatelné) problémy, že žádným akceptovatelným způsobem nelze její průběh a cenu obhájit. Argument, že bez této formy industrializace by se SSSR po roce 1941 nemohl ubránit německé agresi, je vadný, neboť nereflektuje důsledky hypotetického alternativního vývoje, zejména co se týče ochoty lokální populace bránit Sovětský svaz a odlišné zahraniční politiky Moskvy jako důvěryhodnějšího partnera. O nehumánnosti sovětského, především stalinského režimu (nejen) na Ukrajině dostatečně svědčí už ten fakt, že v meziválečné době tamní počet nepřírozených úmrtí dle některých autorů přesáhl kombinované ztráty USSR za první a druhou světovou válku.³⁴⁸

Krizi NEPu doprovázela i s ní spjatá krize korenizace. V rozporu s původními předpoklady se ukázalo, že tato politika ve svém důsledku hrozila vést ke skutečné federalizaci (či dokonce rozdělení) SSSR. Spolu s reemigrací předválečných elit a dospíváním nových generací inteligence vedle přijetí bolševické politiky sílily hlasy volající po skutečně rovnoprávném vztahu svazových republik a rektifikaci hranic na etnickém základě.³⁴⁹ Na tuto situaci režim na Ukrajině zareagoval zvýšenými represemi vůči inteligenci a rusifikací

³⁴⁴ Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, s. 294.

³⁴⁵ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 3, s. 420.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 427.

³⁴⁷ K roku 1939 zbrojní arzenál SSSR v mnoha oblastech (např. tanky, bojová letadla, dělostřelectvo atd.) disponoval násobky kusů než zbytek světa dohromady.

³⁴⁸ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 3, s. 15.

³⁴⁹ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 93-95.

kritických odvětví, nicméně ukrajinizace širokých vrstev pokračovala.³⁵⁰ Proč? Mimo jiné proto, že rozdíly mezi spisovnou ruštinou a většinou ukrajinských nářečí byly natolik velké, že znemožňovaly kompletní rusifikaci školství.³⁵¹

Nepokoje vyvolané kolektivizací a politickými procesy byly OGPU interpretovány jako manifestace „odporu buržoazie“ proti pokroku na stejném základě jako v letech 1917 až 1921, čímž je spojovala s exilem a domácími petljurovci, machnovci a dalšími skupinami, ale s tím rozdílem, že tentokrát už se nejednalo pouze o venkovany, ale i města a zejména ukrajinskou inteligenci.³⁵² Instrukce pro zostření boje proti „kulakům“ a „nepřátelské inteligenci“ obdržela bezpečnost na jaře 1928, nicméně přípravy k procesům probíhaly již od roku 1926. V obou případech se jednalo o represe zejména proti „nepřátelům“ národního hospodářství. Pod tím označením se však skrývali především úspěšní sedláci a technici odporující nebo kritizující ekonomické plány Kremlu. V roce 1928 OGPU na rozkaz Moskvy vykonstruovala „organizaci inženýrů sabotujících výrobu“ z odborníků v Donbasu, kteří se stavěli proti zvyšujícím se kvótám vedoucím k sérii havárií způsobených porušováním bezpečnostních předpisů.³⁵³

První stalinské procesy s inteligencí na Ukrajině se uskutečnily v polovině roku 1930, kdy byla „odhalena“ tzv. Organizace pro osvobození Ukrajiny (Спілка визволення України), jež ve spolupráci s exilem měla usilovat o odtržení USSR od SSSR. Proces se zpočátku týkal 45 příslušníků inteligenci, duchovních a nebolševických politiků³⁵⁴, aktivních v letech 1917 až 1920, ale postupně bylo vyšetřováno až 30.000 lidí.³⁵⁵ Vykonstruovaná kauza měla vytvořit negativní reflexi ukrajinizace jako instrumentu separatismu, zdiskreditovat vedoucí představitele ukrajinské vědy, církve a kultury, zastrašit jakoukoli hypotetickou opozici a utužit centralismus. Začala též vznikat pseudoteze (ukrajinského) buržoazního nacionalismu jako antisocialistické ideologie rozvracející jednotu „pracujícího lidu“ SSSR nacionálními hledisky. „Buržoazními nacionalisty“ byli ruskými bolševiky myšleni v podstatě „heretici“ odpadnuvší od jediné správné formy socialismu, tedy té prosazované Kremlem.

³⁵⁰ Vzhledem k diferencím mezi ruštinou a ukrajinštinou nebylo možné většinu obyvatelstva vzdělávat na nejnižším stupni rusky. Tento fakt musel režim respektovat, jinak by neměl kde rekrutovat gramotné dělnictvo. Jinými slovy spisovná ruština a ukrajinština nebyly a dodnes nejsou vzájemně srozumitelné na podobné úrovni jako např. čeština a slovenština, tedy se z logiky věci jedná o dva odlišné jazyky.

³⁵¹ Dle některých grafů je spisovná ukrajinština od ruštiny vzdálená zhruba tolik jako od spisovné češtiny. Těžko si představit situaci, že ukrajinské děti neznalé češtiny by byly vzdělávány pouze tímto jazykem. Ostatně stačí vzpomenou odpor „polských“ Ukrajinců k utrakvistickým školám. Ke grafickému znázornění diferencí slovanských jazyků viz obrazová příloha č. 1.

³⁵² Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 106-107.

³⁵³ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 3, s. 414. Část obviněných tvořili Němci.

³⁵⁴ Zatýkáni se nevyhnulo bývalým petljurovcům, členům Centrální rady a dokonce ani Ukrajinské akademii věd. Většina odsouzených měla strávit sice „jen“ několik let v gulagu, nicméně bez ohledu na původní rozsudky byli během velké čistky let 1937 až 1938 fyzicky zlikvidováni.

³⁵⁵ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 99.

Radikální ukrajinský nacionalismus v dané době sice skutečně existoval, nicméně se formoval v exilu. V USSR se z mnoha příčin nerozšířil. I to však stačilo k vytvoření obav ze ztráty Ukrajiny, Rusy vždy chápané jako brány do Evropy, a „odhalení“ konexí s „domácí reakcí“. Od 30. let až do gorbačovského období představovalo obvinění z (buržoazního) nacionalismu jedno z nejvážnějších v rámci komunistických stran SSSR a zemí východního bloku (po roce 1945).³⁵⁶ Kvůli podezření ze sabotáže ekonomiky, buržoazního nacionalismu a protistátní činnosti byly jen v letech 1932 a 1933 perzekvovány tisíce Ukrajinců, Číslo dosahují až 200.000, tedy celá generace ukrajinské inteligence.³⁵⁷ Odstraňováno bylo vše, co mohlo mít sebemenší souvislost s ukrajinstvím, národní kulturou včetně architektonických památek, publikací „nevhodných autorů“ včetně nepolitických, kulturní produkce, cokoli s protiruským motivem, byť vzdáleným, atd. V maximální možné míře měla být porušena i (nejen) ukrajinjština tak, aby se jejich rozdíly v budoucnu setřely. Ukrajinský národ tak ztratil celou elitu a byl vržen o desetiletí nazpět do reality horší než za carského režimu. Za takovéto situace získala na mimořádném významu ta část národa a jeho elit žijící mimo hranice SSSR, především v Polsku. Čistky v USSR a přilehlých oblastech této doby lze chápat jako předeheru k celostátní vlně teroru let 1937 a 1938.

OGPU nejčastěji pracovala formou násilně vynucených přiznání domnělých provinilců a provokací, čímž „odhalovala“ cizí špiony a vnitřního nepřítele bez ohledu na důkazy, navíc často zfalšované. S těmito metodami a paranoidními konstrukcemi různých protisovětských, či lépe protiruských machinací již nebylo daleko ke spojení rolnických nepokojů způsobených ekonomickým tlakem, exilových protisovětsky zaměřených organizací, „vnitřního nepřítele“ ve straně a domácí ukrajinské inteligence, podezírané z iredentismu, v plánované masivní povstání s cílem vzniku samostatné (antisocialistické) Ukrajiny.³⁵⁸

Od roku 1928 začala být systematicky pronásledována i pravoslavná církev. Docházelo k útokům na církevní místa, boření kostelů a Kreml usiloval o nahrazení křesťanství státním komunistickým náboženstvím různými formami nátlaku a propagandy. Ukrajinská autokefální pravoslavná církev, vzniklá teprve v průběhu občanské války, byla zrušena v roce 1930. Církev se těmito represím pochopitelně bránila a věřící byli přesvědčováni, že stát je inkarnací Antikrista a tedy jeho úředníci jemu slouží. I tato propaganda nemalou měrou živila rolnické nepokoje.³⁵⁹

³⁵⁶ V rámci ČSR se týkalo především slovenských komunistů prosazujících autonomii.

³⁵⁷ Коваленко, Лідія Борисівна, Маняк, Володимир Антонович: *33-й: голод: Народна Книга-Меморіал, Радянський письменник, Київ, 1991, s. 127.*

³⁵⁸ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 108. Dále s. 187-188.

³⁵⁹ Viz tamtéž, s. 145.

Při neúrodě roku 1928 a později v letech 1931 a 1932 místní buňky KPU často chápaly situaci racionálně a místo bezmyšlenkovitého plnění rozkazů z centra se snažily následky krize mírnit či protestovat proti dalším rekvizicím. To však bylo vnímáno jako zrada a Kreml inicioval několik vnitřních čistek, čímž se v podstatě zbavil schopných lidí a na jejich místa dosadil poslušné vykonavatele příkazů.³⁶⁰ Nižší články strany na Ukrajině navíc tvořili z podstatné části korenizovaní Ukrajinci, čímž byla otázka neplnění kvót spojena s národností. Ukrajinizace sice nebyla explicitně označena za chybnou politiku, pouze za špatně provedenou vlivem „vnitřních nepřátel“. Rozdíl však nebyl veliký. Přišel čas stranické čistky a reintrodukce rusifikace.

Definitivní konec ukrajinizace nastoupil roku 1933. Kreml ukrajinským bolševikům (myšleno geograficky) již nedůvěřoval a hledal „vnitřního nepřítele“. Na Ukrajinu byli vysláni disciplinovaní komunisté z Ruska a převzali moc. V červenci byl z funkce odvolán a v reakci na to spáchal sebevraždu komisař školství USSR, zastánce korenizace a propagátor autonomního uspořádání SSSR, Mykola Skrypnyk (Микола Скрипник). Vzápětí byly iniciovány represe proti ukrajinským bolševikům a široké inteligenci v rámci boje s „buržoazními nacionalisty“. Vykonstruované procesy se týkaly v první řadě reemigrantů z exilu, politiků činných v letech 1917 až 1920, haličských Ukrajinců (často komunistů)³⁶¹ a lidí aktivních v ukrajinizaci bez ohledu na jejich původ.³⁶² Většina kulturní produkce byla konvertována do ruštiny, ve školství se prosazovala ruština. Ukrajínština se částečně udržela pouze na nejnižších stupních, kde výuku v ruštině nebylo lze aplikovat kvůli zmíněné nutnosti vyučovat děti v mateřském jazyce, nicméně výuka ruského jazyka byla všude mandatorní. Totožná opatření se týkala i národnostních menšin. Rozhodovací pravomoci na Ukrajině byly svěřovány zásadně prověřeným kádrům s ruským zázemím. Ukrajinský národní program se v takových podmínkách pochopitelně nemohl dále rozvíjet.

Čistky rozpoutané po vraždě petrohradského funkcionáře VKSR Sergeje Kirova roku 1934 zasáhly celý SSSR včetně Ukrajiny. Velký teror let 1937 a 1938, založený stejně jako při dřívějších politických procesech na paranoidních konstrukcích Kremlu a NKVD³⁶³, vedl k perzekuci více než jednoho milionu a násilné smrti statisíců sovětských občanů v předem stanovených kvótách.³⁶⁴ USSR měla v jejich rámci „dodat“ 260.000 až 270.000 obětí, jejichž

³⁶⁰ Даниленко, Василь: *Павлоградське повстання 1930: документи і матеріали*, Видавництво „Український письменник“, Київ, 2009, s. 14-15.

³⁶¹ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 457. Jejich „proviněním“ byla „nákaza polským a německým fašismem“ v kombinaci s „buržoazně-nacionální ukrajinskou úchylkou“.

³⁶² Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 209.

³⁶³ OGPU byla v červenci 1934 přejmenována na Národní komisariát vnitřních záležitostí (NKVD).

³⁶⁴ Kol. autorů: *Дějiny Ukrajiny*, s. 299-301.

velkou část ve výsledku tvořily minority. V červnu 1937 bylo zlikvidováno téměř celé nové vedení ukrajinské části strany, dosazené Moskvou sotva před čtyřmi lety.³⁶⁵ Těžkou decimací však prošly státní a stranické struktury bez ohledu na oblast. Stav Ukrajinců ve státní službě i ve straně postupem času rostl, nicméně ke kariernímu postupu bylo nutné ovládat ruštinu. K roku 1937 tvořili Ukrajinci 52,7 % státního aparátu v USSR a 57 % členů strany.³⁶⁶

Výsledky dosažené v průmyslové sféře sice na první pohled vypadaly velmi optimisticky s celkovým růstem odhadovaným od 3,4 do 5,5 násobku ke konci druhé pětiletky (1937) ve srovnání s rokem 1928, nicméně je nutno vidět i další aspekty. S růstem počtu obyvatel logicky rostl i objem produkce, nicméně struktura průmyslu absolutně neodpovídala potřebám společnosti, samoučelnost některých odvětví, prudký nárůst ekologické zátěže³⁶⁷ a zejména stagnace potravinářského průmyslu nedovolovaly růst životní úrovně.³⁶⁸

Kolektivizace na Ukrajině rozvrátila život venkova a vytvořila nové prostředí, v němž determinující roli převzal stát. Na jednu stranu impresivní, na druhou děsivá proměna sociální a hospodářské struktury země učinila z Ukrajiny (zejména východní a jižní) jedno z industriálních center Evropy, ovšem za enormní cenu. Chování stalinského režimu zasel mezi neruskou (a částečně i ruskou) populaci silné resentimenty, které se naplno projevily za druhé světové války. Na první pohled do statistik se může zdát, že lidské oběti režimu nebyly tak vážné vzhledem k tomu, že počet obyvatel USSR i Ukrajinců samotných v meziválečném období vzrostl. Detailnější pohled však prozradí, že většina národnostní SSSR, včetně ruské, zaznamenala procentuelně podstatně silnější přírůstek a jeho celková výše neodpovídala demografickým modelům.

Odpor, jenž kolektivizace vyvolala, byl interpretován pouze v duchu stalinských metod jako kontrarevoluce, reakce buržoazie (zejména „kulaků“) a zahraniční pokusy o destrukci komunistického systému. Veškeré protestní dění bylo nižšími i vyššími mocenskými centry interpretováno a zveličováno tak, aby samoučelně verifikovalo tyto dedukce, čímž docházelo k jakési myšlenkové rekurzi, do níž Stalinovo vedení úmyslně vkročilo a buď z ní vystoupit nechtělo, nebo to již nedokázalo.³⁶⁹ Dle stejných principů bylo zacházeno i se členy strany vystupujícími na obranu zemědělců a poukazujícími na objektivní příčiny problémů.

³⁶⁵ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 3, s. 212.

³⁶⁶ Мартин, Т.: *Імперія національного вирівнювання*, s. 478.

³⁶⁷ Růst ekologické zátěže je sice typickým doprovodným jevem industrializace kdekoli, její míra je však značně subjektivní. Jak známo, s důsledky ekologické devastace životního prostředí ve 20. století se postsovětské státy potýkají dodnes.

³⁶⁸ Magocsi, P.: *A History of Ukraine*, s. 591.

³⁶⁹ Applebaum, A.: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, s. 153-155.

Aplikací této teze na teoretický diferentní průběh reforem lze dospět k názoru, že kdyby kolektivizace byla vítána, rolníci by s radostí obhospodařovali společnou půdu a přesto by přišla neúroda, Kreml by taktéž musel zakročit proti reakci stejnou měrou, neboť ta by se „vetřela“ do kolchozů a tam by čekala na vhodnou příležitost. „Reakce“ totiž dle stalinských pouček existovala bez ohledu na situaci a tudíž musela být eliminována, jak se v poválečném období dle stejného schématu dělo i v zemích ovládnutých SSSR.

Kremlem vyvolaný hladomor let 1932 a 1933 a teror pokračující v následujících letech způsobily perzekuci a smrt milionů občanů Sovětského svazu bez ohledu na jejich věk, víru, vzdělání, pohlaví, etnicitu, národnost nebo fyzické parametry. Jediné jejich pojitko lze pojmut výkladově prakticky neomezeným výrazem „ideový nepřítel“ v nápadně podobné formě jako Židé a další skupiny v nacistické ideologii. Hladomor samotný vedl i k růstu antisemitismu mezi ukrajinskou populací, a to ze dvou důvodů. Židé nevlastnící žádnou půdu nebyli subjektem kolektivizace a v podstatně větší míře obývali města, díky čemuž hladem trpěli relativně méně. Druhý faktor spočíval ve struktuře komunistické strany. Židé tvořili disproporčně větší frakci, než odpovídalo jejich reprezentaci v populaci a z vyvolání hladomoru byli (oprávněně) obviňováni právě komunisté. Nadproporční zastoupení Židů (či naopak relativně nízké Ukrajinců) a dalších etnik nebylo bráno v potaz.

Periodicky „očisťovaný“ státní aparát se nemohl v dostatečné míře vzepřít nenávisné politice Kremlu založené na nereálných předpokladech, bludech, předsudcích, omezenosti a paranoie tamních elit neschopných uvažovat realisticky a sebekriticky, neboť jakýkoli odpor byl interpretován jako další sabotáž a tedy důvod k represím proti těm, kteří odmítali nesmyslné direktivy plnit. Skrz neuvěřitelně rafinovanou propagandu byla vyvolávána nenávisť mezi vrstvami společnosti, národy, obyvateli venkova a měst, sousedy i v rámci rodin. Jak patrně z paralely německého (a nejen německého) vývoje ve stejné periodě a v sovětských satelitech po roce 1945, ideologie hlásající sociální či nacionální „osvobození“ té či oné části populace od „útlaku“ jiné dokázaly zmanipulovat i další národy na odlišném stupni civilizačního vývoje. Žádná z nich však nevedla k tak masivní, plošné decimaci (vlastního) obyvatelstva neuvěřitelně brutálními a masovými metodami jako ta stalinská. Žádná z nich nebyla tak elastická, aby bylo možno stratifikovat další a další nepřátele v zdánlivě nekonečném cyklu čistek a represí, v konečném důsledku vedoucích k totálnímu rozvratu. Pro srovnání, dle Timothyho Snydera do konce roku 1938 SSSR na etnickém základě povraždil tisíckrát (sic!) více vlastních obyvatel než nacistické Německo, a to včetně Židů.³⁷⁰ Skuteční i domnělí nositelé nacionalistických a

³⁷⁰ Snyder, T: *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*, s. 111.

jiných divergentních ideí byli na sovětské Ukrajině téměř dokonale zlikvidováni, ať už se jednalo o tu či onu sociální či národnostní skupinu. Do budoucna tak jejich roli mezi Ukrajinci mohla převzít pouze Organizace ukrajinských nacionalistů se svým pojetím nacionalismu silně ovlivněným vývojem v Itálii, Německu a Polsku. Hluboce zakořeněná nenávist podstatné části společnosti k sovětskému státu se následně projevila při krizi stalinského režimu po napadení SSSR Německem.

1.3.4 Rusíni, Rusové či Ukrajinci? Podkarpatská Rus jako součást Československa

Témata inkorporace tzv. Podkarpatské Rusi či později Karpatské, resp. Zakarpatské Ukrajiny do Československa a její národnostní situace v letech 1918 až 1939 byla již opakovaně zpracována českými, polskými i sovětskými, resp. ukrajinskými historiky.³⁷¹ Tato podkapitola se proto soustředí pouze na vybrané politické a národnostní aspekty Podkarpatské Rusi a jejich (dez)interpretaci OUN.

Prizmatem této práce je nutné zdůraznit, že za období existence Podkarpatské Rusi v rámci Československa nedošlo k završení procesů mezi tamním rusínským obyvatelstvem, které by vedly k jeho transformaci v dotvořený politický národ. Ty nastoupily až po druhé světové válce, kdy sovětskými orgány bylo rozhodnuto, že dané území bude ukrajinizováno, ovšem dle sovětských představ a metod.³⁷² Je však třeba dodat, že po haličském vzoru vývoj směrem k ukrajinskému směru nabíral na síle již před druhou světovou válkou a patrně by převážil i bez ingerence Moskvy.

Národnostní situace Podkarpátí byla přinejmenším stejně složitá jako v celé ČSR. Ze 725.000 obyvatel Podkarpatské Rusi k roku 1935 tvořili 446.000 Rusíni/Ukrajinci, resp. obyvatelstvo hovořící „slovanským jazykem“, 109.000 Maďaři, 91.000 Židé, 34.000 Češi a Slováci (většinou státní zaměstnanci české národnosti), 13.000 Němci a 12.500 Rumuni.³⁷³ K roku 1918 byla většina tamního slovanského obyvatelstva negramotná, neměla jasné národní vědomí a státní správa úřadovala maďarsky. Ekonomicky i politicky byla země zcela nesouměřitelná s moderními evropskými státy.

V období první republiky vykrytalizovaly celkem čtyři politické proudy Rusínů, které *de facto* kopírovaly politický vývoj mezi Ukrajinci v Haliči. Tyto proudy se střídavými úspěchy ovlivňovaly politickou situaci v oblasti. Jednalo se o:

³⁷¹ Viz např. Rychlík, J., Rychlíková, M.: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*, s. 218–225; Пагіря, Олександр: *Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької республіки*, Видавництво Українського Каголицького Університету, Львів, 2020.

³⁷² Rychlík, J., Rychlíková, M.: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*, s. 200–208.

³⁷³ Ottův slovník naučný nové doby, IV/2, Praha, 1937, s. 1156.

- 1) Rusofilský, identifikující karpatské Rusíny s ruským národem a upínající se k myšlence demokratického Ruska. Tento směr postupně ztrácel na síle a koncem 30. let byl zatlačen do defenzívy
- 2) Prokomunistický, obdobný k prvnímu směru, ovšem s orientací nejprve na Sovětský svaz, později na sovětskou Ukrajinu
- 3) Ukrajínofilský, ovlivněný ukrajinskými emigranty z Haliče usadivšími se na Podkarpatské Rusi. Tento proud hlásal příslušnost karpatských Rusínů a celé země k ukrajinskému národu. Tento proud začal koncem 30. let dominovat a byl logicky podporován i OUN
- 4) Autochtonní, deklarující slovanské obyvatelstvo Karpat jako samostatný národ. Koncem 30. let preferovaný čs. vládami vzhledem k neexistenci vazeb na zahraničí a orientaci na Prahu

Československá vláda mezi jednotlivými proudy, vyjma komunistického, manévrovala a střídavě je podporovala ve snaze posílit vazby mezi centrem státu a Podkarpatskou Rusí. Tuto nutnost diktovala lokální geopolitika, neboť Podkarpatská Rus patřila mezi oblasti nárokové Maďarskem, jehož územní pretence vůči ČSR byly dále intenzifikované polskou snahou po dosažení společné polsko-maďarské hranice.³⁷⁴ Snahy čs. vlád o integraci Podkarpatské Rusi nebyly vzhledem k lokálním podmínkám a krátké, pouze dvacetileté koexistenci v jednom státu příliš úspěšné a ve chvíli, kdy roku 1944 SSSR začal vyvíjet nátlak na postoupení Podkarpatské Rusi sovětské Ukrajině, čs. strana na udržení etnicky heterogenního a vzdáleného teritoria vcelku realisticky rezignovala.

Z hlediska ukrajinského národního hnutí Podkarpatská Rus odehrávala vzhledem ke své okrajové poloze a komplikovanému terénu zcela marginální roli jak v periodě před první světovou válkou, tak po ní, a to až do podzimu 1938. V rámci rozdělení „ukrajinských zemí“ mezi SSSR, Polsko, Rumunsko a ČSR se však prizmatem ukrajinské politické reprezentace ocitla v unikátní roli, kterou lze popsat jako tzv. „ukrajinský Piemont“, tedy více či méně nezávislý územní celek, z něž by teoreticky bylo možno zahájit expanzi až do sjednocení všech „ukrajinských zemí“ v nezávislý stát.³⁷⁵ Tento název byl zvolen dle příkladu italského sjednocení a v jistých ohledech připomínal i pozici rakouské Haliče, která měla v plánech

³⁷⁴ K tématu polsko-maďarských snah po dosažení společné hranice viz Dąbrowski, Dariusz: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń, 2007, s. 63-122.

³⁷⁵ K tématu tzv. ukrajinské Piemontu viz Kołakowski, Piotr, Jarnecki, Michał: „*Ukraiński Piemont*”. *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*, Rytm, Warszawa, 2017.

polských elit sehrát analogickou roli v rekonstituci polského státu. Ke vzniku této myšlenky přispělo několik faktorů. Dominantní spočívaly v relativně nenásilné inkorporaci Podkarpatské Rusi do ČSR, která byla navíc obecně akceptována jako dočasná do doby, než bylo lze celé území připojit k nezávislé Ukrajině nebo demokratickému Rusku, a v meziválečném období uznání jejího státoprávního statusu na rozdíl od Bukoviny, východní Haliče, Volyně a čistě formální existenci USSR po nástupu Stalina. Dále poté relativně liberální přístup čs. úřadů k politickému vývoji na Podkarpatské Rusi, růstu vzdělanosti a garantovaným politickým a občanským právům, jež byla Rusínům/Ukrajincům v ostatních státech střední a východní Evropy více či méně odepřena.

Percepce čs.-podkarpatoruského vztahu ukrajinskými nacionalisty se v průběhu let 1918 až 1939 dynamicky měnila. Obecně lze říci, že do roku 1934 UVO/OUN proti ČSR nevystupovaly a respektovaly *status quo*, což jim umožňovalo podnikat relativně nerušeně aktivity na území ČSR, zejména proti Polsku, ovšem pouze do té míry, dokud tyto aktivity nezačaly ohrožovat zájmy ČSR tak, jak se stalo po atentátu na polského ministra vnitra Pierackého (viz níže).

Je otázkou, jaký vliv na veřejné projevy OUN k Podkarpatské Rusi měl fakt, že nemalé množství tiskovin nacionalistů vycházelo v ČSR. V tiskovém orgánu OUN *Rozbudově naciji* (viz níže) byla situace *Zakarpatí* analyzována roku 1931 Osypem Rostoc'kým. Na prvním místě je nutno zdůraznit, že prizmatem nacionalistů se Podkarpatská Rus měla rozšířit o slovenské území až k Popradu, čímž dle jejích mínění mělo být sjednoceno nejzápadnější etnický ukrajinské území.³⁷⁶ Nicméně jinak Rostoc'kyj nezpochybňoval dosavadní státoprávní status Podkarpatské Rusi, požadoval autonomii, nikoli samostatnost.³⁷⁷ V článku sice kritizoval národnostní situaci v zemi, ovšem ve vztahu Ukrajinci-Židé a nikoli po linii Ukrajinci-Češi jako pozdější autoři. Čs. stát byl kritizován ve dvou oblastech, ekonomické a jazykové. Rostoc'kyj uznával, že hospodářství bylo z mnoha příčin zaostalé, navíc postižené krizí, nicméně zároveň dodával, že prorůstové aktivity čs. vlády měly být rozsáhlejší. Z hlediska jazykového se jednalo o již nastíněný spor mezi ruštinou, lokálním jazykem a ukrajinštinou. Obecně jeho výtky měly reálný základ a některé bezpochyby mohly sloužit jako inspirace pro vládnoucí garnituru. Zároveň však v příspěvku v *Rozbudově naciji Ruská a ukrajinská emigrace a boj za budoucnost východní Evropy* z roku 1929 blíže neznámý autor J. Dub prohlásil, že nikde se ukrajinská emigrace nemá tak dobře, jako v ČSR.³⁷⁸ Z tohoto hlediska lze tedy kritiku politiky na

³⁷⁶ *Розбудова нації*, Орган проводу українських націоналістів, Прага, ро.ч. 4, ч. 3–4, 1931, s. 79–80.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 141.

³⁷⁸ *Розбудова нації*, ро.ч. 2, ч. 10–11, 1929, s. 312.

Podkarpatské Rusi chápat jako oprávněnou, ovšem v mezích daných reálným stavem věcí.

Po vyhošťovací akci roku 1934 se vztah OUN k ČSR zhoršil a zhoršovat se měl i nadále, přestože se vláda později vrátila ke starému pasivnímu kurzu a proti ukrajinským nacionalistům intervenovala pouze v těch nejspektakulárnějších případech. Radikálnější mladá generace již na Podkarpatskou Rus hleděla jinak. V předmluvě k publikaci Mychajla Kolodzinského (Михайло Колодзінський) *Ukrajinská vojenská doktrína (Українська воєнна доктрина)* vydané roku 1940 autoři zařadili již bývalou českou vládu mezi okupační a na stejnou úroveň jakou polskou a rumunskou.³⁷⁹ V poválečných pracích se následně objevují i nepodložená tvrzení o Podkarpatské Rusi jako prostoru expanze českého národa a o *plánované čechizaci* včetně čechizace školství (sic!). Někteří autoři spekulovali o denacionalizaci podkarpatského obyvatelstva, přestože i samotná OUN se skrz *Rozbudovu naciji* v meziválečném období vyjádřila, že tamní obyvatelstvo národně uvědomělé ještě nebylo, ergo nemohlo být denacionalizováno.³⁸⁰ Opakovaly se argumenty o rusofilské a rusínofilské, tedy ukrajínofóbní národnostní politice (těch stejných vlád, které měly čechizovat!), ovšem bez reflexe toho, že autochtoni sami často ukrajinskou orientaci odmítali. Zcela absurdní je tvrzení nacionalistického historika a člena OUN Petra Mirčuka, že:

„Pro oslabení Ukrajinců [myšleno ukrajínofilské koncepce] Češi podporovali také maďarofily „karpatorusy“, zvané „maďaroni“, kteří otevřeně projevovali nutnost inkorporace Zakarpatí do Maďarska (sic!).“³⁸¹

Autor navíc v rozporu s předchozím dále postuloval:

„[...] členové PUNu [Provid ukrajinských nacionalistů, viz níže], kteří pobývali v Praze, i bez jasné domluvy s Čechy, [...] považovali zbytečným vést revoluční činnost proti Čechům na Zakarpatí, poněvadž spoléhali na to, že ve chvíli obnovení samostatného ukrajinského státu na východních zemích Ukrajiny [území spadající pod USSR] česká vláda dobrovolně odevzdá Zakarpatí do jejího mateřského jádra – Ukrajiny.“³⁸²

³⁷⁹ Колодзінський, Михайло: *Українська воєнна доктрина*, Центр національного відродження, Київ, 2019, s. 13. Reprint verze z roku 1940 s odborným komentářem.

³⁸⁰ Viz *Rozbudova naciji*, roč. 4. (1931), č. 3–4, s. 79–80.

³⁸¹ Viz Mirčuk, P.: *Нарис історії ОУН*, s. 543–544.

³⁸² Tamtéž, s. 548.

Samotná OUN, jak vyplývá z citovaného textu, na Podkarpatské Rusi nepodnikala teroristické akce jako v Polsku. Soustředila se na propagační aktivity a udržování komunikačních kanálů do Polska a Rumunska, pašování osob, tiskovin a zbraní. Na Podkarpátí neexistovala síť obdobná buňkám v Polsku, fungovaly pouze zakonspirované stanice. Jednotliví členové OUN se kryli za kulturními organizacemi.³⁸³ Své struktury zde OUN více rozvinula až ve 30. letech. Na rozdíl od Polska však nepodléhaly vlastní exekutivě, ale přímo PUNu a zůstaly pouze u propagační, kulturní, organizační a pašerácké činnosti.³⁸⁴

Percepce Podkarpatské Rusi jako části ukrajinského státu pod správou ČSR se měnila s časem a hlavně s generacemi. Starší generace OUN nikdy ČSR jako nepřítel nevnímala a spoléhala na to, že až nadejde čas, Podkarpatská Rus bude v rámci mezinárodní dohody odstoupena Ukrajině, popř. tuto otázku příliš neřešila vzhledem k výhodám, jaké nabízelo relativně přátelské Československo ukrajinské emigraci. Na rozdíl od Rumunska, Polska a SSSR nebylo staršími nacionalisty vnímáno jako okupant, ale naopak jako demokratický stát, který se populaci na východě nesnažil žádným způsobem asimilovat (Polsko, Rumunsko) či vyhladit (hladomor a čistky v SSSR). Jestliže byly národnostní poměry kritizovány, pak ve vztahu Rusíni/Ukrajinci-Židé, nikoli po linii Rusíni/Ukrajinci-Češi. ČSR byly vytýkány v zásadě dvě oblasti, ekonomicko-sociální (ovšem s dovětkem, že země byla vždy chudá a vyskytují se objektivní problémy) a snahu o ruthenizaci a „lokalizaci“ národního obrození, prizmatem OUN, tehdy ještě „neprobuzených“ Ukrajinců Zakarpatí.³⁸⁵

Větší pozornosti se Podkarpatské Rusi dostalo až koncem roku 1938 po uzavření Mnichovské dohody a rozhodnutí Vídeňské arbitráže. Spolu se státoprávními změnami v podobě přejmenování na Karpatskou Ukrajinu a vzniku konstitučního sboru pod předsednictvím pedagoga a více či méně pročeskoslovenského politika Augustina Vološyna aktivizovala OUN své členstvo v Karpatech i Haliči. Zároveň se rozhořel první větší spor mezi exilovými a domácími strukturami OUN po vraždě Jevhena Konovalc'e na jaře 1938. Starší, liberálnější a politicky zkušenější exulanti kvůli malému výběžku „ukrajinské země“ nechtěli riskovat konflikty s okolními zeměmi, především Polskem a Německem, které s Podkarpatskou Rusí měly jiné plány, nekompatibilní s dlouhodobými cíli OUN. Haličské mladší a radikálnější vedení chtělo z Podkarpátí učinit první zárodek ukrajinského státu, a to i za cenu násilí.³⁸⁶

³⁸³ Tamtéž, s. 548-549.

³⁸⁴ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 778-781.

³⁸⁵ Мартинець, Володимир: *Бід УВО до ОУН*, Вінніпег, 1949, s. 140-142. Je vhodné dodat, že dodnes existuje na Zakarpatské Ukrajině (a východním Slovensku) ruské hnutí a samotná „ukrajinskost“ tamních Ukrajinců je značně specifická, což se projevuje i v občasných snahách o dosažení autonomie regionu. Toto dosavadní kyjevské vlády zatím vždy odmítly.

³⁸⁶ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 549-550.

Za dané situace se radikálové rozhodli nerespektovat rozhodnutí PUNu o pasivitě na Podkarpátí, začali organizovat pašování lidí a tvorbu polovojenských útvarů, oficiálně na podporu karpatské vlády. Personálně slabá OUN na Karpatské Ukrajině byla posilována funkcionáři OUN z emigrace a tisíci řadovými členy z Polska.³⁸⁷ Již v listopadu 1938 vznikla tzv. Karpatská síť z původní, OUN inspirované Ukrajinské národní obrany, původně určené k ochraně představitelů země.³⁸⁸ Další vývoj karpatského ukrajinského státu je obsahem kapitoly č. 2.4.5.

Aspirace Ukrajinců na vyhlášení samostatné Karpatské Ukrajiny a její následné fungování jako „Piemontu“ Ukrajiny nebylo v zájmu žádného okolního státu. Rumunsko se samo snažilo pacifikovat vlastní ukrajinskou menšinu, taktéž Polsko, které navíc z geopolitických důvodů dlouhodobě apelovalo na vznik společné hranice s Maďarskem a na Podkarpatské Rusi tajně podporovalo maďarofilské směry. Roli hrál i fakt, že u Maďarska na rozdíl od ČSR neexistoval předpoklad podpory ukrajinské otázky. Jediný stát, mající hypotetický zájem na aktivizaci ukrajinské otázky, bylo Německo v rámci příprav války proti SSSR, která však začátkem roku 1939 ještě nefigurovala v bezprostředních plánech Třetí říše. Za těchto podmínek Polsko a Maďarsko zahájily ve 30. letech zpravodajskou spolupráci s cílem inkorporovat Podkarpatskou Rus do Maďarska. Vzhledem k nepříznivé mezinárodní situaci a rozdílným názorům Varšavy a Budapešti na českou a slovenskou otázku nebylo do září 1938 dosaženo konkrétních výsledků.³⁸⁹

Situace se změnila s československou krizí na podzim 1938, kdy Polsko začalo vyvíjet nátlak na Budapešť za účelem destabilizace situace na Podkarpatské Rusi formou oboustranných diverzních akcí tak, aby byl vyvolán dojem, že ČSR již nedokáže oblast kontrolovat a je nutná zahraniční intervence, samozřejmě maďarská.³⁹⁰ Maďarsko obávající se zásahu Malé Dohody však odmítalo rozsáhlejší akce, pokud k nim neobdrželo souhlas z Německa. K diverzním akcím z maďarské i polské strany sice v září 1938 došlo, ovšem ve značně omezené míře a bez větších úspěchů. Vídeňská arbitráž, která Maďarsku přiřkla jižní pás Podkarpatské Rusi však Budapešť zklamala. Rozhodně se nejednalo ani o polské vítězství,

³⁸⁷ Z hlediska budoucího vývoje je důležité zmínit Romana Šuchevyče, budoucího velitele UPA a Volodymyra Ščyhelského, budoucího velitele kureně „Burlaka“ snažícího se probít z východního Polska do americké okupační zóny v Německu v průběhu tažení roku 1947.

³⁸⁸ Srov. Svoboda, David: *Loučení bez dojetí. Češi a ukrajinská autonomie na Podkarpatské Rusi za druhé republiky*. In *Paměť a dějiny*, roč. 8 (2014), č. 4, s. 21 a Мірчук, П.: *Напис історії ОУВ*, s. 552.

³⁸⁹ Viz Dąbrowski, D.: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, s. 122-126. Názorové rozdíly se týkaly především Slovenska, které si Maďarsko přálo anektovat stejně jako Podkarpatskou Rus. Tento plán, tehdy již zcela nerealistický, nesouzněl s plány Varšavy, která směřovala k rozdělení Československa na českou a slovenskou část, které by se následně staly závislými na Polsku. To by je „chránilo“ před německou hrozbou. Ovšem ani tento plán neměl reálný základ.

³⁹⁰ Jarnecki, M.: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, s. 201-203.

neboť dosavadní maďarofilské tendence na Podkarpatské Rusi takřka utichly a naopak vzrůstal pocit maďarského ohrožení. Navíc hrozil vznik autonomní vlády hlásící se k ukrajinskému směru, přičemž právě tomuto vývoji se Polsko chtělo vyhnout. Projevem oboustranné nespokojenosti se situací na Podkarpatské Rusi na podzim 1938 tak byla renesance maďarsko-polských diverzních akcí. Ty dostaly na polské straně kódový název „akce Łom“.³⁹¹

Během těchto akcí byly v průběhu října a listopadu iniciovány výpady na čs. území. Docházelo k ničení státního majetku a strategických objektů a přestřelkám s jednotkami Finanční stráže (FS), četnictva a Stráže obrany státu (SOS). Mrtví, ranění a zajatí byli na obou stranách. Ztráty patrně dosahovaly několika desítek osob. Čs. zajatci se do vlasti většinou vrátili až po německé okupaci Čech a Moravy v březnu 1939.³⁹² Dle polských pramenů mělo dojít k cca 50 sabotážním akcím, při nichž mělo být zabito 23 příslušníků čs. bezpečnosti, 15 bylo raněno a 20 padlo do zajetí. Polské diverzní jednotky přišly o 11 mrtvých, sedm raněných a tři zajaté (buď vykázané jako mrtvé, nebo zahynuvší v zajetí). Tato čísla však nelze nijak potvrdit. Čs. prameny naproti tomu hovoří o šesti mrtvých (dva příslušníci Finanční stráže, dva četníci a dva lesníci), šest osob bylo raněno (z toho pět civilních) a 20 padlo do zajetí. Poláci měli přijít o 15 mrtvých a čtyři raněné.³⁹³ Na straně československých, či česko-slovenských jednotek se dle Davida Svobody angažovali i příslušníci nově vzniklé Karpatské sítě.³⁹⁴ Akce „Łom“ z hlediska budoucího vývoje neměla a vzhledem k neochotě maďarské strany se angažovat bez německého posvěcení ani nemohla mít větší efekt na další vývoj v oblasti. Právě na zákrok Německa byly diverze koncem listopadu 1938 zastaveny.³⁹⁵ Za paradox doby lze označit tvrzení starších polských historiků A. Szcześniaka a W. Szoty o *provokacích, sabotážích, diverzi a teroristických akcích* ukrajinských nacionalistů na Podkarpatské Rusi v *období předcházejícím anexi ČSR hitlerovci*, které se sice ve velmi omezeném počtu odehrály před 14. březnem 1939, ovšem v naprosto nesouměřitelném množství a rozsahu v porovnání s polskými a maďarskými diverzemi.³⁹⁶ Stejně tak lze označit za absurdní tvrzení, že Vološynova autonomní vláda byla dosazena Němci.³⁹⁷

Autonomní status Podkarpatské Rusi zavedený na podzim 1938 vedl k prosazení

³⁹¹ Pro více informací k akci „Łom“ viz Dąbrowski, D.: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, s. 130-233.

³⁹² NA, f. Ministerstvo vnitra I - stará registratura, sign. 13/25/9: *Zkušenosti a poznatky z poslední dnů na Podkarpatské Rusi*.

³⁹³ Dąbrowski, D.: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, s. 206-208.

³⁹⁴ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 800.

³⁹⁵ Jarnecki, M.: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, s. 203.

³⁹⁶ Szcześniak, Antoni, Szota, Wiesław.: *Droga do nikąd. Wojna polska z UPA*, Bellona Spółka akcyjna, Warszawa, 2013, s. 56.

³⁹⁷ Tamtéž, s. 58.

ukrajinofilského směru, ke kterému se přiklonili i někteří dřívější rusofilové, zejména Augustin Vološyn. Vliv Prahy na nejvýchodnější část území však klesal. Konec soužití karpatských Rusínů/Ukrajinců s dalšími obyvateli ČSR nastal v březnu 1939 s vyhlášením slovenského státu a okupací českých zemí Německem a Karpatské Ukrajiny Maďarskem.

Čs. správa Podkarpatské Rusi měla svá pozitiva i negativa. Mezi pozitiva jednoznačně patřil edukační a kulturní vzestup rusínského obyvatelstva, které navíc poprvé v historii získalo politická práva. Pozitivní posun nastal i v oblasti občanských práv. Negativa směřovala hlavně do oblasti „nesplněných slibů“ (autonomie Podkarpatské Rusi), absenci jednotného politického kurzu pražských vlád, zhoršení postavení maďarské menšiny a do ekonomické sféry. Stejně jako oblast pozitiv i negativní jevy měly své objektivní a subjektivní příčiny. Z hlediska následného vývoje lze konstatovat, že Československo pro zlepšení životních situace na Podkarpatské Rusi sice neudělalo maximum možného, ale vykonalo mnohé, zvláště v porovnání se situací menšin v okolních státech.

Žádný z autorů kritizujících státopravní poměry na Podkarpatské Rusi v rámci ČSR a sliby čs. vlád je však nepodrobil dostatečné analýze. Existovaly tři hlavní důvody, proč nebylo lze Podkarpatské Rusi udělit autonomii:

- 1) Roztříštěnost podkarpatoruské politické scény na směry autochtonní, proruský, a proukrajinský, její naivita a tendence některých kruhů k prosazování maďarských či polských zájmů v ČSR, celková nezralost podkarpatoruského obyvatelstva ke správě státu
- 2) Hrozba dezintegrace ČSR v důsledku splnění analogických požadavků autonomie Maďarů, Němců, Poláků a Slováků, které by v případě autonomizace Podkarpatské Rusi nebylo možno dále odmítat
- 3) Mezinárodněpolitické důvody. Autonomizace Podkarpatské Rusi by bezpochyby vyvolala protesty spojeneckého Rumunska, „nepřátelsky neutrálního“ Polska a od roku 1935 spojeneckého SSSR

Na základě těchto bodů lze extrapolovat závěr, že odpírání autonomie Podkarpatské Rusi primárně vycházelo z nutnosti centralizace ČSR a vnitropolitické situace Podkarpatské Rusi, nikoli z „antiukrajinského“ postoje pražských vlád. Z dnešního úhlu pohledu se tyto body mohou jevit jako odporující mezinárodnímu i vnitřnímu právu, ale uvědomme si, že řešení národnostních otázek okolních států, ať již v Polsku, Rumunsku, Německu, SSSR či jiných mělo charakter podstatně více radikální a násilný než „pouhé“ neudělení autonomie.

Na rozdíl od Rumunska či Polska rusínské/ukrajinské obyvatelstvo v ČSR nebylo

nuceno ke změně národnosti (pokud nějakou mělo) vykonstruovanými argumenty. ČSR se nesnažila jej asimilovat jako Polsko a nezaváděla diskriminační předpisy, vůbec nemluvě o situaci v SSSR. Československé úřady však pro autochtony představovaly jen nové pány nahradivší původní maďarské (uherské). Otázka svobody v chápání prostých venkovanů navíc neměla mnoho společného s právy politickými, ale spíš s běžnými úředními omezeními nutnými pro fungování každé společnosti. Z dlouhodobého hlediska tak čs. působení na východě Karpat představovalo krátkou epizodu ve správě chudé hornaté oblasti, která ovšem byla obdobím sociálního rozvoje do té doby netušeného. Neexistují objektivní statistiky ani měřítko, jimiž by bylo lze kvantifikovat a evaluovat čs.-rusínské či maďarsko-rusínské a později sovětsko-rusínské interakce. Lze však říci, že se Podkarpatská Rus v letech 1918 až 1939 politicky a sociálně rozvinula v míře, která se nikdy předtím a do dnešního dne neopakovala, opět z objektivních i subjektivních příčin. Čs.-rusínské vztahy nepatřily a nepatří mezi problematické, jako např. vztahy Chorvatů a Srbů nebo Poláků a Rusů či dalších národů. Hodnoceno na základě tohoto hlediska, lze vyslovit názor, že dvacetileté soužití Rusínů s dalšími národnostmi Československa mělo převážně pozitivní konotace. Tento názor sdílí, strážlivým odhadem, i nemalá část dnešních obyvatel Zakarpatské oblasti Ukrajiny.

1.3.5 Přítel, či nepřítel? Ukrajinská nacionalistická emigrace v Československu

Objasnění otázky, proč se zabývat ukrajinskou meziválečnou emigrací z Polska a Sovětského svazu v ČSR ve vztahu k problematice ukrajinského (integrálního) nacionalismu, není na první pohled zřejmé. Ačkoliv ukrajinská otázka neměla k předválečným českým zemím ani Slovensku širší vazbu, zejména ve 20. letech ČSR sehrála ve formování ukrajinských nacionalistických organizací roli katalyzátoru, roli země, v níž ukrajinští nacionalisté mohli takřka neomezeně rozvíjet svou ideologii a plány, do níž se mohli ve většině případů bezpečně uchýlit před akcemi polských bezpečnostních orgánů, a to díky pozitivnímu vztahu úřadů a většiny politického spektra k ukrajinské emigraci a otázce jako takové. Právě z těchto důvodů většina přímých předchůdců OUN vznikla v ČSR (jmenovitě UVO, Legie ukrajinských nacionalistů -LUN- a Hnutí ukrajinské nacionalistické mládeže -HUNM). Původně v Praze měla vzniknout i samotná OUN.³⁹⁸ Na území ČSR po jistou dobu pobývala většina jejích čelných představitelů, včetně osob jako Jevhen Konovalec', Stepan Bandera, Jaroslav Stec'ko, Roman Šuchevyč, Andrij Mel'nyk, Volodymyr Martyneč', Mykola Scibors'kyj, Omeljan Senyk a další, někteří dlouhá léta. Ukrajinský historik Jaroslav Hrycak je názoru, že nejpočetnější

³⁹⁸ Кнущ, З.: *При джерелах українського організованого націоналізму*, s. 37 a dále s. 115.

frakci OUN ve 20. letech a vedoucí kádry ve 30. letech tvořili tehdejší či bývalí studenti ukrajinských vysokých škol studující především ve Lvově, Praze a Poděbradech. V případě Prahy a Poděbrad se jednalo o ukrajinské střední a vysoké školy, zejména tzv. Ukrajinskou volnou univerzitu, Ukrajinské gymnázium v Řevnicích a Hospodářskou akademii v Poděbradech, ve všech případech existujících se státním posvěcením a podporou.³⁹⁹ Podobně se vyslovil i polský historik Roman Wysocki, a to ve smyslu konstituování ideologie OUN (bez účasti Dmytra Doncova, viz níže), která byla, dle jeho slov, zformována v emigraci, především v ČSR.⁴⁰⁰

Tímto není řečeno, že čs. úřady aktivně podporovaly radikálně nacionalistické spektrum Ukrajinců, prchajících před válkou či politicky motivovanými represemi, ale ukrajinskou emigraci jako takovou, jejíž valná většina byla tvořena osobami apolitickými a jestliže v politice angažovanými, pak v demokratických stranách, případně radikálně levicového či komunistického směru. Podpora emigrace navíc vznikla v době, kdy nacionalistický proud ukrajinského politického spektra teprve začínal tvořit své organizační a institucionální zázemí. Výzkum problematiky ukrajinské emigrace v ČSR, respektive v evropských zemích a USA, je tedy nezbytnou součástí studia historie ukrajinského nacionalismu a lze se domnívat, že tomuto tématu doposud nebyla věnována dostatečná pozornost. Ukrajinskými nacionalisty v ČSR jsou v rámci této kapitoly myšleni příslušníci a sympatizanti radikálně-nacionalistických organizací inklinujících k autoritativním metodám vlády, zejména Organizace ukrajinských nacionalistů, jejich předchůdců a ideově příbuzných hnutí.

Ukrajinská emigrace odcházející z domova v důsledku válečných akcí či (hrozící) perzekuce ze strany sovětského nebo polského režimu⁴⁰¹, hledala útočiště v celé Evropě, přičemž nejpočetnější zůstávala v zemích blízkých domovině. Jedním z těchto států bylo i Československo hraničící s východní Haličí a zahrnující Podkarpatskou Rus jako předpokládanou část budoucí Ukrajiny. V prvních letech po konci první světové války do ČSR odcházeli především civilní uprchlíci a vojenští a političtí emigranti z Haliče, často na území ČSR zatlačení polskou armádou, případně utíkající před frontou či bolševiky.

Podmínky nabízené Ukrajincům čs. státem odpovídaly těm nabízeným etnickým Rusům a jiným národnostem carského Ruska v rámci tzv. Ruské pomocné akce, přičemž čs. úřady

³⁹⁹ Грицак, Я.: *Напис Історії України*, s. 361. Zahájení studia v Poděbradech bylo po jistý čas i v uvažování Stepana Bandery. Polské úřady mu však odmítly vydat potřebné doklady.

⁴⁰⁰ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 161.

⁴⁰¹ Mimo těchto dvou distinkovaných skupin působili v exilu ještě Ukrajinci z Rumunska. Tito lidé však nemuseli domovinu opouštět z vojenských důvodů a pocházeli z poměrů relativně málo uvědomělých Ukrajinců. Vzhledem k jejich nízkému počtu tak nehráli větší roli a jako samostatná skupina nejsou v československých pramenech zmiňováni.

ponechávaly i přes protesty Velkorusů volbu národnosti na jednotlivých osobách.⁴⁰² Na geografickém základě se ukrajinská emigrace dělila na tři skupiny: Haličané (původem ze ZULR), Naddněpranci (původem z ULR) a Kubáňci, většinou zahrnovaní mezi Rusy. V relativně nejméně obtížné situaci se nacházeli Haličané. V listopadu 1919 emigrovala do Vídně vláda ZULR, odkud intervenovala proti polským snahám o inkorporaci východní Haliče do Polska až do března 1923, kdy Rada ambasadorů definitivně rozhodla o jejím připojení k Polsku. Tímto aktem západní státy fakticky neuznaly ZULR jako politický subjekt. Petruševyč vládu a diplomatický sbor ZULR rozpustil, haličská republika tak přestala existovat.⁴⁰³ Polsko však bylo západem nuceno k respektování práv ukrajinské menšiny, k čemuž se formálně zavázalo, a emigrantům byl umožněn návrat doplněný amnestií. Situaci Haličanům ulehčovala i nová hranice východní Haliče s ČSR, umožňující přímý kontakt s domovinou. Emigranti z carského Ruska se museli smířit s realitou sovětské vlády, která sice též povolila některým osobnostem návrat (např. exprezident UCR Mychajlo Hruševs'kyj nebo generál armády ULR Jurij Tjutjunnyk⁴⁰⁴), nicméně prakticky všichni navrátilci se později stali obětmi stalinských čistek.

Příliv Ukrajinců do českých zemí započal ještě před koncem první světové války. Po jejím vypuknutí byli po celé Rakousko-uherské monarchii distribuováni utečenci z Haliče, prchající před frontou. Vzápětí vyvstal problém s enormním množstvím zajatců ruské armády, z nichž druhou nejpočetnější množinu tvořili Ukrajinci. V českých zemích byli umístováni v táborech v Liberci⁴⁰⁵, Německém Jablonném, Josefově, Mostě a na dalších místech. Symbolicky po jejich odjezdu v letech 1919 až 1921 tábory naplnili jiní Ukrajinci, tentokrát bývalí ukrajinští zajatci rakousko-uherské armády vracející se domů spolu s vojáky, politickými představiteli a civilisty ULR a ZULR. Emigrace probíhala jak plynule (zejména v případě vědeckých a jiných elit), tak nárazově (vojáci zatlačení na Podkarpatskou Rus a civilisté prchající před frontou). První vlna proběhla v souvislosti s polskou protiofenzívou ve východní

⁴⁰² V ukrajinském případě je nutno mít na paměti, že Ukrajinci původem z bývalého Rakouska nebyli občany carského Ruska a na tyto osoby se protesty Velkorusů nevztahovaly.

⁴⁰³ Мандрик, М.: *Український націоналізм*, s. 102.

⁴⁰⁴ Jurij Tjutjunnyk (Юрій Тютюнник, 1891–1930) pocházel z kozácké rodiny žijící na střední Ukrajině. Od roku 1913 sloužil v carské armádě. Po únorové revoluci se podílel na činnosti Centrální rady a formoval její vojenské útvary. Od podzimu se účastnil bojů proti bolševikům, Němcům, jednotkám hetmanátu a následně i proti vojskům Dohody a bílých generálů. Účastnil se obou zimních pochodů. Po definitivní porážce ULR emigroval do Polska. V roce 1923 se v rámci korenizace mohl vrátit do USSR. Přednášel na vojenských školách a stal se občasným subjektem sovětské propagandy ve filmu a literatuře. Roku 1929, během probíhající kolektivizace a čistek, byl zatčen a následující rok popraven.

⁴⁰⁵ Ukrajinci z libereckého tábora byli z organizačních a politických důvodů (repatriace Rusů, blízkost německé hranice, komunistická propaganda, kriminalita aj.) již začátkem roku 1921 přemístěni do tábora v Josefově, popř. Německém Jablonném. Viz NA, f. 225 PMV, sign. 225-280-8: *Přemístění ukrajinských příslušníků z tábora v Liberci do tábora v Josefově*.

Haliči v květnu 1919, druhá po neúspěšné čortkovské ofenzivě v červenci téhož roku a třetí při postupu Rudé armády do Polska v roce 1920.

Vlny emigrace do ČSR tak proběhly v letech 1919 až 1921. V první fázi se jednalo především o útvary UHA ustoupivší na území ČSR, zejména tzv. ukrajinská (horská) brigáda otamana Čerského z 3. korpusu UHA, zatlačená do Karpat ofenzivou polských jednotek generála Hallera.⁴⁰⁶ Brigáda byla odzbrojena a následně vytvářela na základě dobrovolnosti pracovní oddíly v Užhorodě, Michalovcích, Berehově, Bílé Cerkvi a na dalších místech Podkarpatské Rusi a Slovenska⁴⁰⁷ o celkovém počtu 9 důstojníků, 71 poddůstojníků a 793 vojáků, celkem 873 mužů k dubnu 1920.⁴⁰⁸ Čs. velitelstvími byly využívány k různým nevojenským účelům, nikoli jako ozbrojené jednotky.⁴⁰⁹ Rozpuštěny byly do 23. srpna 1920.⁴¹⁰ Další emigranti byli přemísťováni do táborů v severních Čechách, civilisté většinou zůstávali na Podkarpatské Rusi nebo Slovensku s výjimkou nemocných, kteří putovali do karanténních táborů v Hranicích, Chocni a Uherském Hradišti.⁴¹¹ V květnu 1919 byla do tábora v Německém Jablonném přepravena zmíněná horská brigáda, doplněná o další příchozí tak, že dosáhla počtu 4.000 mužů.⁴¹² Později byla dále rozšířena o dobrovolníky na 300 důstojníků a 4.500 mužů, nicméně nábor vzápětí čs. úřady zastavily.⁴¹³ Přesto však do října 1919 stav stoupl až na 315 důstojníků a 4.731 mužů.⁴¹⁴ Frekventovaným jevem byly dezerce bez ohledu na hodnost, často pouze dočasné za účelem zemědělských či jiných prací ke zlepšení nelehké životní situace.⁴¹⁵ V brigádě panovaly spory ohledně další politické orientace. Osazenstvo tábora se v létě 1919 rozdělilo na příznivce germanofilského směru usilujícího o vznik samostatné Ukrajiny pod německou patronací a rusofilského směřujícího k federaci s Ruskem.⁴¹⁶ V zájmu udržení pořádku byli rusofilové přemísťováni do Terezína. V polské a ukrajinské historiografii je

⁴⁰⁶ NA, f. Ukrajinské muzeum v Praze, k. 4, inv. č. 57: *Josefov – kronika ukrajinského zajateckého tábora*. Novinový výstřížek, titulěk *Ukr. vojenští haličtí emigranti v Československu*.

⁴⁰⁷ Některé tyto oddíly na Podkarpatské Rusi měly být ve spojení s UVO v Haliči. Viz Мартинець, В.: *Українське підпілля від УВО до ОУВ*, s. 45 a 56.

⁴⁰⁸ VÚA–VHA, f. Presidium MNO, k. 186, inv. č. 3440, sign. 8819/15-I: *Seznam ukrajinských pracovních setnin na Slovensku a karpatské Rusi*.

⁴⁰⁹ Již tehdy v rámci těchto jednotek patrně existovala konspirační síť, která se později vyvinula v UVO. Kontakty mezi UVO a pracovními oddíly byly udržovány po celou dobu jejich existence. Není však známa žádná konkrétní akce či jiná činnost, kterou by pracovní oddíly na rozkaz UVO vykonaly. Viz Мартинець, В.: *Від УВО до ОУВ*, s. 45.

⁴¹⁰ VÚA–VHA, f. Zemské vojenské velitelství (ZVV) Užhorod, k. 15, inv. č. 2694: *Rozpuštění ukrajinských oddílů a vyhoštění skupiny B, C, D*.

⁴¹¹ VÚA–VHA, f. Presidium MNO, k. 186, inv. č. 3443, sign. 8819/16. *Zpráva Ministerstva pro zásobování lidu*.

⁴¹² Tamtéž, k. 185, inv. č. 3639, sign. 8819/14: *Úprava zajatecké otázky v ČSR*.

⁴¹³ Tamtéž.

⁴¹⁴ Tamtéž, *Hlášení podporučíka Palajdy-Rusína o stavu ukrajinské brigády v Něm. Jablonném z 30. října 1919*. Dalšíh 150 vojáků mělo zběhnout.

⁴¹⁵ Tamtéž, k. 186, inv. č. 3441, sign. 8819/15-II: *Odpověď na výnos č. j. 52053 N. O.*

⁴¹⁶ Tamtéž. *Zpráva z 19. srpna 1919*.

v souvislosti s touto brigádou rozšířen mýtus, dle kterého byli její příslušníci, později internováni v Německém Jablonném, nasazeni proti Maďarské rudé armádě v květnu 1919 jako spojenecká jednotka. S největší pravděpodobností se však jedná o nadsazení skutečného dění, které nikdy nepřekročilo stádium úvah čs. generálního štábu.⁴¹⁷

Ukrajinská armáda byla považována za vojsko sice mezinárodně neuznaného, přesto spřízněného státu a mělo s ní být zacházeno obezřetně a vlídně. Předpisy jemu ustavené čs. stranou, a to včetně finanční otázky, odpovídaly těm platným v čs. armádě.⁴¹⁸ Vojáci měli možnost volného pohybu po tábore a dle regulí domácích i mimo kasárna. Čas měli trávit především výcvikem a studijní činností. Z národnostního hlediska existovaly problémy především s důstojnickým sborem ukrajinské armády, který měli tvořit převážně Němci a Židé. Údajně navazovali čilé kontakty s místním, převážně německým obyvatelstvem a vyvolávali antipatie vůči ČSR v ožehavé německojazyčné oblasti státu. Z toho důvodu byli na podzim 1919 přesunuti do Terezína.⁴¹⁹

K 30. dubnu 1921 se na území ČSR nacházelo ukrajinských vojáků a jejich příbuzných:

Místo	Důstojníci	Mužstvo	Civilisté
Německé Jablonné	417	3905	88
Josefov	572	1038	115
ZVV Bratislava	7	518	-
ZVV Užhorod	22	767	-
Součet	1018	6228	203
Celkem		7499	

Zdroj: VÚA–VHA, f. MNO–HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 7. Dále f. Presidium MNO, k. 280, inv. č. 4500, sign. 28721: *Historie ukrajinského vojska v ČSR*.

V červenci 1921 měly polské vojenské kruhy spekulovat, že se v ČSR nacházelo 40.000 až 60.000 ukrajinských vojáků v operačních jednotkách, přičemž reálně na území ČSR pobývalo zhruba 21.000 Ukrajinců, z nichž vojáci, jak patrně, tvořili pouze frakci ani ne poloviční.⁴²⁰ Podobné hyperboly ve vztahu k ukrajinské emigraci v ČSR ze strany Polska byly

⁴¹⁷ Viz Ondrák, Vlastimil: *Boje Ukrajinské haličské armády proti maďarským jednotkám na Slovensku a Podkarpatské Rusi roku 1919: realita, či mýtus?* In kol. autorů: *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków. Polityka/Gospodarka/Religia/Kultura/Życie codzienne*, t. 2, Wydawnictwo Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk-Warszawa, 2021, s. 429-439.

⁴¹⁸ VÚA–VHA, f. VKPR, č. j. 2134: *Zacházení s ukrajinským vojskem*.

⁴¹⁹ Tamtéž, č. j. 1703: *Stav ukrajinské brigády v Německém Jablonném*.

⁴²⁰ Srov. tamtéž a AKPR, f. KPR 1919–1947, sign. D 534121: *Zpráva panu prezidentovi Republiky československé*.

charakteristické pro celé meziválečné období. Náklady na udržování vojenské emigrace činily do konce roku 1920 cca 31 milionů korun⁴²¹ s předpokladem dalších cca 15–20 milionů na péči o ukrajinskou emigraci z Haliče za jeden rok.⁴²² Vztah mezi internovanými ukrajinskými vojáky a oficiálními místy se v průběhu času dynamicky měnil, především v závislosti na mezinárodním dění. Po příchodu do táborů v první polovině roku 1919 se obecně počítalo s jejich brzkým návratem na frontu. Ukrajinci se zabývali především výcvikem (beze zbraní) a o dění v okolí se příliš nezajímali. Na jaře 1920 zastupitelské úřady ULR intervenovaly u čs. vlády za přepravení ukrajinské brigády, nebo alespoň dobrovolníků, do Rumunska, kde by se mohli připojit k polsko-ukrajinské ofenzivě na Ukrajinu. K tomu však čs. strana nevydala jako neutrální mocnost souhlas a vojáci ZULR, případně ULR zůstali v internaci až do konce bojů na východě.⁴²³

Ruská⁴²⁴, a jako její součást ukrajinská emigrace, byla v ČSR přijímána poměrně vřele a po celou meziválečnou periodu získávala značnou státní podporu. Ochotu podporovat cizí a v podstatě vzdálenou emigraci na svém území ze strany ČSR lze hledat v humanitárních důvodech (mezinárodní smlouvy, ochrana civilistů, právo na život aj.), ideových (tradiční český panslavismus), mezinárodních (potenciál emigrace v soupeření s Polskem a zvýšení prestiže nového státu na mezinárodní scéně), ekonomických (obchodní dohody s nezávislou Ukrajinou, resp. federalizovaným Ruskem, např. v dodávkách surovin, zejména ropy, a odbytiště pro čs. průmysl) a politických (potenciální přátelský stát a spojenc na východě, vyvažující německou hrozbu, jehož elitou se měli stát právě absolventi emigrantských škol v ČSR).⁴²⁵ S vojenskými emigranty nebylo a nemohlo být *de iure* jednáno jako s válečnými zajatci, neboť netvořili součást armády uznaného státu či vlády v emigraci a tou dobou ČSR ještě nepřistoupila k Haagské úmluvě. Jejich postavení se tak rovnalo běžným cizincům dobrovolně podřízených vlastním, nejčastěji vojenským strukturám podporovaných čs. vládou. Část byla dokonce postavena na roveň čs. armádě.⁴²⁶ Z politického hlediska se vláda klonila pozitivněji k emigraci

⁴²¹ VÚA–VHA, f. Presidium MNO, k. 185, inv. č. 3438, sign. 8819/1: *Ukrajinci internovaní v čs. republice*, s. 4.

⁴²² AMZV, k. 18, č. j. 145801: *Péče o Ukrajince-zabezpečení úvěru*.

⁴²³ VÚA–VHA, f. Presidium MNO, k. 186, inv. č. 3440, sign. 8819/15-I: *Nóta diplomatické mise UNR do MNO ČSR*.

⁴²⁴ Na tomto místě není pojmem „ruský“ míněn národnostní význam, ale geografický ve smyslu předválečného Ruska.

⁴²⁵ V druhé polovině 30. let spojené s bezprostředním ohrožením ČSR ze strany nacistického Německa se eventualitou vojenského paktu mezi ČSR a Ukrajinou zabývali i někteří ukrajinští nacionalisté. Mychajlo Kolodzinskij psal: „*Navíc, i etnografické české země budou pod naší politickou záštitou, aby je nepohltili Němci. Nemám pochyb, že ukrajinský stát bude poslední možností Čechů k záchraně [...] Nezávislá a silná Ukrajina - to silná záda pro Čechy a Slováky.*“ Premisou k takové situaci mimo vznik samotné Ukrajiny byla i anexe všech prizmatem ukr. nacionalistů etnicky ukrajinských oblastí v ČSR Ukrajinou. Viz Колодзінський, М.: *Воєнна доктрина українських націоналістів*, s. 83–84.

⁴²⁶ NA, f. 225 PMV, sign. 225-101-28: *Ukrajinstí uprchlíci v Č.S.R. Úřední připomínka ze 7. dubna 1921*, s. 2.

ULR, která nevznášela požadavky na tzv. západní ukrajinské země, na rozdíl od většiny haličských politiků. Vzhledem ke klesajícímu zájmu ČSR o angažování se na východě, tamní aktivitě Polska a jeho podpoře emigraci ULR však tato skupina postupně slábla a její pozice přebírali Haličané.

Existují jen hrubé odhady množství ukrajinských uprchlíků rozesetých po světě v důsledku událostí let 1914 až 1921. Stanovení jejich počtu komplikuje nedostatek pramenů a fundamentální otázka, kdo byl a nebyl Ukrajincem.⁴²⁷ Dobové odhady hovoří o 100.000 až 216.000 osob.⁴²⁸ Dle odhadu Mykyty Šapovala (Микита Шаповал) z pražského Ukrajinského sociologického institutu se roku 1929 v Evropě nacházelo 70.000 až 80.000 vojenských, politických, ekonomických a dalších ukrajinských emigrantů, dle Andrije Livyc'kého (Андрій Ливицький), představitele ULR, do 120.000, z nichž majoritu tvořili rolníci a dělníci, z většiny částečně či zcela negramotní.⁴²⁹ K roku 1920 se dle čs. úřadů v Polsku nacházelo cca 43.000 uprchlíků, v ČSR k roku 1921 přes 20.000 (jejich počet údajně dále stoupal), 15.000 v Německu, ve Francii na konci 20. let 10.000, do 7.000 v Bulharsku, do 16.000 v Jugoslávii a 3.000 v Rumunsku.⁴³⁰ Elity v nemalých počtech pobývaly ještě v Rakousku a Švýcarsku. Po stabilizaci následujících letech, repatriacích a emigracích dále na západ k roku 1925 klesl počet ukrajinských uprchlíků v ČSR na 6.000, z toho 2.000 Haličanů (ovšem bez studentů, přicházejících z Polska).⁴³¹ Styčnou organizací mezi státními úřady a emigranty se stal Ukrajinský hromadský komitét (UHK) a po jeho rozpadu roku 1928 nástupnické organizace. Jako nejvlivnější skupina se v ČSR zpočátku konstituovali socialisté díky ideologické blízkosti k vládnoucím kruhům a relativně vysokému počtu. Získali přístup ke státním subvencím právě skrz UHK a tím i privilegovanou pozici v řadách emigrace.⁴³² Jejich dominance náhle skončila na přelomu let 1925 a 1926 v důsledku finančních problémů a vnitřního rozkolu.

Vojenskou a politickou emigraci se čs. vláda snažila držet co nejdále od ukrajinských zemí z mezinárodních důvodů (tlak Polska a Francie) i vnitřních (iredenta na Podkarpatské

Dále VÚA–VHA, f. Presidium MNO, k. 307, sign. 44089, inv. č. 5051: *Liberec, stravování ukrajinských příslušníků.*

⁴²⁷ Zde jsou na mysli především neexistující hranice Ukrajiny a ne zcela vyprofilované národní vědomí etnik východní Evropy. Mnoho emigrantů tak může být zároveň označeno jako Rusové, Ukrajinci, Kubáňci atd.

⁴²⁸ Піскун, Валентина: *Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття)*, Київ, 2008, s. 72-73.

⁴²⁹ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 5, s. 39-41. Myšlena je gramotnost v cyrilici.

⁴³⁰ АКРР, f. КРР 1919–1947, sign. D 534121: *Zpráva panu prezidentovi Republiky československé*; kol. autorů: *Українська політична еміграція 1919 – 1945. Документи і матеріали*, s. 7.

⁴³¹ АКРР, f. КРР 1919–1947, sign. D 4417/25: *Překlad z časopisu „Robotnik“ ve Varšavě z 27. února 1925.* Dále překlad z téhož časopisu z 1. března 1925.

⁴³² Kol. autorů: *Українська політична еміграція 1919 – 1945*, s. 253-256: *Інформаційне повідомлення невстановленого кореспондента про становище української еміграції в Чехословаччині.*

Rusi). Z těchto důvodů byli co nejrychleji přemístováni do táborů v severních Čechách a na východě zůstávali pouze civilisté a někteří vybraní dobrovolníci plus osoby neschopné transportu. K roku 1922 většina ruských i ukrajinských emigrantů působila v českých zemích a na západním Slovensku (zejména v Bratislavě). Na Podkarpatské Rusi bylo evidováno celkem 1.428 emigrantů, z toho 981 Haličanů, 217 Ukrajinců z Ruska a 230 Rusů. 266 osob našlo zaměstnání ve státní správě (nejčastěji ve školství, celkem 106 zaměstnanců).⁴³³ Mimo tyto uprchlíky dále fungovaly neozbrojené pracovní oddíly vojáků UHA v počtu 425 mužů.⁴³⁴ Na Podkarpatské Rusi se tak k roku 1922 nacházelo méně než 10 % všech emigrantů v ČSR. Samotní civilní uprchlíci často nebyli příliš pozitivně vnímáni autochtonním, národnostně nevyhraněným obyvatelstvem Podkarpatské Rusi, stavějícím se k velkoukrajinské a velkoruské propagandě rezervovaně až negativně.⁴³⁵

Polská vláda, diplomacie a později i historiografie⁴³⁶ málokdy oprávněně a na základě mylných interpretací umocněných sporem o Těšínsko, Spiš a Oravu soudily, že ČSR se prostřednictvím podpory ukrajinské otázky snažila Polsko po všech stranách oslabit či přímo eliminovat jako lokální mocnost. Tyto tendence byly dále umocňovány exagerací vlivů rusofilských a panslavistických kruhů československé politické scény (zejména v osobě prvního předsedy vlády Karla Kramáře). Faktem je, že Ukrajinci (především západní), opět vlivem těšínského sporu, viděli v ČSR stát nepřátelsky se stavící k Polsku. Vzhledem k dočasné

⁴³³ AMZV, f. II. sekce 1918–1939, k. 339: *Podkarpatská Rus a ruská emigrace*, s. 9–10. Vysoký počet emigrantů zaměstnaných ve školství nepřímo implikuje, že se čs. stát v žádném případě nepokoušel „čechizovat“ podkarpatské obyvatelstvo.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 11.

⁴³⁵ NA, f. 225 PMV, sign. 225-101-28: *Komunistická propaganda ukrajinských uprchlíků. Zpráva z 12. listopadu 1920*, s. 1–2.

⁴³⁶ Viz Lewandowski, Krzysztof: *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932*, Ossolineum, Warszawa, 1974; Szcześniak, A., Szota, W.: *Droga do nikąd. Wojna polska z UPA*, s. 32. Dřívější práce polských historiků většinou vycházely pouze ze studia polských pramenů, jejichž původci z již zmíněných důvodů význam ukrajinské otázky v politice ČSR exagerovali, nebo na aktivity ČSR hleděli prizmatem čs.-polského nepřátelství, ačkoliv jejich obsah proti Polsku zaměřen nebyl, resp. mohly mít maximálně nádech diplomatického „popíchnutí“. Další výzkumy v oblasti a zejména studium polských historiků v českých archivech se již od těchto tezí odvrací. Paradigmatem se naopak stává teze o sice podstatně liberálnější (ve srovnání s Polskem, Rumunskem a SSSR), přesto však negativním vztahu ČSR k OUN a jiným radikálním uskupením z důvodů vnitřních (iredenta na Podkarpatské Rusi) i vnějších (snaha navázat vřelejší vztahy s Polskem, nesabotovat vztahy se spojeneckým Rumunskem a od roku 1935 i SSSR). Viz Dąbrowski, D.: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, s. 250–253; Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 275; Jarnecki, M.: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*. Dále je nutno se ještě pozastavit u práce Jarneckého. Autor sice opakovaně přináší nové a podnětné myšlenky, např. v teritoriální oblasti, čs.-polské vojenské spolupráci a jinde, ale zároveň se dopustil několika nešťastných výroků a dezinterpretací. Autor zřejmě pod vlivem polsko-ukrajinského sporu vykládá i otázku autonomie Podkarpatské Rusi a její komparaci se separatistickým hnutím v Haliči, přičemž již jen z požadavků autonomie-nezávislost jasně vyplývá, že tyto procesy nejde přinejmenším v době 20. a 30. let srovnávat. Nejednou mluví o „čechizaci“ Podkarpatské Rusi, ačkoliv se jedná o vyvrácený mýtus (srov. Rychlík, J., Rychlíková, M.: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*) a na některých místech se dopustil faktografických či numerických chyb. Přesto však daná práce představuje kvalitní sondu do čs.-polských vztahů mezi válkami a jejich pojetím ukrajinské otázky.

eliminaci Německa jako politické mocnosti a nejasnému vztahu k revolučnímu Rusku se tak jednalo o jediný konsolidovaný stát hraničící s Polskem, u kterého existoval předpoklad podpory ukrajinských cílů. Lze uznat i ten fakt, že oslabení Polska a panslavistické ideje mohly sehrát roli sekundárních faktorů, nicméně čs. strana se ve vztahu k zemím na východ od svých hranic hodlala chovat způsobem adekvátním politice hlavních dohodových mocností.

Čs. politika vůči Ukrajincům vznikala v nestabilní době let 1918 až 1921, kdy vůbec nebylo zřejmé, jak se východní Evropa zformuje po státoprávní stránce, a to včetně samotného Polska. Obecný předpoklad porážky bolševické revoluce a demokratizace Ruska, přirozeného spojence proti „německému imperialismu“, s nímž by ČSR hraničila na východně, případně spojenecký ukrajinský stát, chránící republiku před „chaosem z východu“, patřily sice k nereálným, zato však logickým motivům čs. zahraniční politiky poválečného období. Takové spojení prizmatem čs. strany otvíralo východní, převážně agrární oblasti pro export rozvinutého čs. průmyslu, který byl pro zmenšený domácí trh po roce 1918 předimenzovaný. Svou roli bezesporu sehrál i fakt, že tvořící se Polsko bylo, do jisté míry oprávněně, vnímáno jako nestabilní útvar, který by se anexí etnicky převážně nepolských oblastí ještě více destabilizoval.⁴³⁷ Polské zájmy (nejen) na východě tak logicky narážely na ty československé a percepce čs. zahraniční politiky tak byla přesouvána do roviny vyloženě antipolské, ačkoliv primární roli hrály jiné faktory. Tyto tendence lze pozorovat již od počátku 20. až do poloviny 30. let s kulminací v letech 1920 až 1924.⁴³⁸ Ukrajinská emigrace navíc byla v ČSR pod sice ne intenzivním, ale přeci jen stálým dohledem, neboť i čs. úřady měly již od roku 1920 obavy z hypotetických ukrajinských snad o separaci Podkarpatské Rusi, ačkoliv častější byly projevy loajality ze strany emigrantských organizací a pozitivní vnímání inkorporace Podkarpatské Rusi do ČSR.⁴³⁹ Pozitivní hodnocení situace emigrace a Podkarpatské Rusi v ČSR se objevovalo dokonce i mezi předními nacionalisty minimálně do konce 20. let.⁴⁴⁰ I mezi polskými politickými kruhy se však vyskytovaly osoby hledící na emigraci v ČSR a její podporu ze strany vlády pozitivně, a ne pouze optikou nepřátelství vůči Polsku. Mezi ně patřil zejména Tadeusz Hołowko, jenž na téma emigrace v ČSR napsal několik článků pro periodikum *Robotnik*.⁴⁴¹

⁴³⁷ Část ukrajinské politické scény vnímala čs.-ukrajinské vztahy obdobným způsobem. Viz Smal-Stočkyj, Stepan: *Výhledy pravé vzájemnosti Československa a Ukrajiny*, Praha, 1919, s. 19-29; Dnistrjanskij, Stanislav: *Ukrajinci Čechům*, Praha, 1919, s. 17-19.

⁴³⁸ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – prezidium – 1921–1930, sign. V 82/1/I: *Protipolská agitace Ukrajinců v Československé republice, oběžník*.

⁴³⁹ Tamtéž, sign. V84/27: *Zpráva o ukrajinském sjezdu v Mladé Boleslavi*.

⁴⁴⁰ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – prezidium – 1921–1930, sign. V/82/2/V: *Legie ukrajinských nacionalistů*.

⁴⁴¹ Viz AKPR, inv. č. 477, D 4417/25: *Překlad z časopisu „Robotnik“ ve Varšavě z 27. února a 1. března 1925*.

Polsko podezřívalo čs. vládu zejména z podpory, nebo alespoň tolerance ukrajinského separatismu a teroristické činnosti v Haliči.⁴⁴² Tyto domněnky však neodpovídaly realitě, jak měli údajně potvrdit čs. atašé ve Varšavě generálové Józef Rybak a Władysław Sikorski roku 1923.⁴⁴³ Negativní stanovisko polských vlád k ukrajinským vojenským táborem v ČSR a tlak na jejich likvidaci, zejména v letech 1919 až 1921, však působil značně alibisticky, neboť v nich byli většinou internováni *de facto* polští občané. Tedy jediný stát, kam je ČSR oficiálně mohla vyhostit, bylo právě Polsko, kde však emigrantům hrozila politická perzekuce.⁴⁴⁴ Navíc v případech, kdy k vyhošťování Ukrajinců bylo přikročeno, je polská strana často odmítala přijmout s poukazem na to, že nedisponovali vízy.⁴⁴⁵ Teoreticky mohli vycestovat dále do Evropy, jenže polské zastupitelské úřady jim jako nespolehlivým nevydávaly pasy a provizorní byly zavedeny až roku 1922, kdy se již středovýchodní Evropa do značné míry stabilizovala. V té době již navíc čs. a polská vláda jednaly o kompromisním řešení a Ukrajinci příslušní do Haliče byli na principu dobrovolnosti repatriováni se zaručenou amnestií na „politické delikty“.⁴⁴⁶ Záruky dané repatriantům však zřejmě nebyly vždy dodržovány a obavy ze stíhání po návratu přetrvávaly ještě v roce 1924, pravděpodobně na základě zkušeností předchozích navrátilců.⁴⁴⁷ Vyskytly se i případy, kdy místo výjezdu do domovské oblasti v Polsku Ukrajinci žádali o vízum do SSSR.⁴⁴⁸ Uvedená obvinění navíc působí značně farizejsky vzhledem k tomu, jakým způsobem se polská rozvědka v kooperaci s maďarskou snažila zasahovat do vnitřních záležitostí ČSR na Podkarpatské Rusi/Karpatské Ukrajině koncem 30. let.⁴⁴⁹

Původní předpoklady byly založeny pouze na krátkodobém pobytu a rychlém návratu emigrantů do vlasti, nicméně vlivem vývoje na východě museli Ukrajinci setrvávat v emigraci a pro mnohé z nich definitivní konec nadějí na návrat přišel v roce 1923 spolu s rozhodnutím rady velmocí o inkorporaci východní Haliče do Polska a etablováním bolševické vlády v sovětském Rusku. Provizorní podmínky táborů a bezperspektivnost dalšího života v internaci

⁴⁴² V řadách ZULR se v průběhu roku 1919 objevily myšlenky na připojení východní Haliče k ČSR podobně jako v případě Podkarpatské Rusi. Viz Jarnecki, M.: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1932*, s. 63. ČSR však na takovém řešení zájem neměla. Východní Halič sice neuznávala za integrální součást Polska, ale zároveň nehodlala měnit tamní *status quo*. Relativní vstřícnost a tolerance vojenské i politické emigrace ZULR v ČSR vadily Polsku dlouhodobě. Dále srov. Lewandowski, K. *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932*, s. 226.

⁴⁴³ VÚA–VHA, f. VKPR, k. 50, č. j. 200: *Výšetřování, zda-li je protipolská agitace Ukrajinců uskutečňována s vědomím čs. státu.*

⁴⁴⁴ NA, f. 225, sign. 225-101-28: *Zápis o meziministerské poradě z 11. dubna 1921*, s. 2.

⁴⁴⁵ Tamtéž, sign. 225-101-31: *Osud vypovězených ukrajinských důstojníků v Polsku*. Zpráva ze 5. července 1921.

⁴⁴⁶ Tamtéž, *Ukrajinci – repatriace*. Zpráva ze 17. listopadu 1923.

⁴⁴⁷ VÚA–VHA, f. VKPR dův. 1924, č. j. 106: *Likvidace ukrajinských uprchlíků v ČSR*.

⁴⁴⁸ AKPR, f. KPR 1919–1947, k. 29, inv. č. 477: *Ukrajinskí emigranti z Vých. Haliče: Žádost o vyjednání odjezdu do SSSR*.

⁴⁴⁹ Viz Dąbrowski, D.: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpaciej (Podkarpaciej) 1938–1939*, s. 122-355.

způsobovaly obecnou nespokojenost. Politická emigrace ZULR, důstojníci a další jednotlivci se několikrát pokusili integrovat nejlepší útvary do armád zahraničních států. V případě československé armády nebyl Ukrajincům umožněn vstup, vyjma pracovních jednotek, většinou využívaných při stavbě či údržbě silnic, zemědělských pracích a k likvidaci lokálních stávkových hnutí⁴⁵⁰. Takový krok by totiž dále výrazně narušil čs.-polské vztahy a vzhledem k neuznání ZULR ze strany dohodových mocností by vedl ke konfliktu i s nimi. Ukrajincům v emigraci se však nabízely i další možnosti. Jednání probíhala s Němci, Litevci (Jevhen Petruševyč) a Sověty (Andrij Makarenko), přičemž k zdárnému výsledku nedospěla. Nejdále pokročila v litevském případě. Litva údajně byla ochotna akceptovat 150 haličských důstojníků, 300 polních četníků a 2.000 mužů za podmínky zvládnutí litevštiny, na čemž měla jednání zkrachovat.⁴⁵¹

Po stabilizaci situace byla na konci roku 1923 agenda péče o uprchlíky převedena z ministerstev vnitra a národní obrany na ministerstvo zahraničí.⁴⁵² Po „zcivilnění“ vojenské frakce emigrace vykryštovaly celkem čtyři politické proudy: monarchistický, socialistický (v radikálních případech komunizující), nacionalistický a liberální s různými variantami v rámci emigrace ULR a ZULR. Všechny emigrantské frakce stály v opozici proti bolševikům.⁴⁵³ V první polovině 20. let množství emigrantů v ČSR příliš nekolísalo. Dále do Evropy nebo do Polska sice odjížděli Ukrajinci z českých táborů, jejich úbytek však byl balancován imigranty z Haliče, především studenty vzniklých ukrajinských škol, podporované čs. vládou.⁴⁵⁴ Tábory byly postupně likvidovány po roce 1923 s tím, jak si Ukrajinci hledali uplatnění v ČSR či vyjížděli za hranice. Jejich definitivní konec přišel v průběhu roku 1926.

Ukrajinci v zahraničí vytvářeli spolky a organizace s různým účelem a činností. Jednalo se zejména o legální i nelegální edukační, vědecké, hospodářské, společenské, vojenské a politické organizace, které se dále diferencovaly. V rámci politických organizací se v nich a mezi nimi manifestovaly antagonismy z předchozích let. Politickou emigraci lze rozdělit na pět dominantních frakcí, a to národní demokraty, národní socialisty, národní komunisty (vyhraňující se proti sovětskému pojetí komunismu), konzervativce-monarchisty (hetmance) a

⁴⁵⁰ Poválečná vysoká nezaměstnanost se týkala i ČSR. Špatná ekonomická situace zvláště silně se projevující v zemích dříve tvořících Centrální mocnosti se projevovала zejména v nedostatku potravin a nízkých mzdách. Tento stav přirozeně generoval stávková hnutí. Ukrajinci byli následně využíváni jako náhradní pracovní síla do doby, než se původní zaměstnanci vrátili do práce.

⁴⁵¹ AKPR, f. KPR 1919–1947, k. 29, inv. č. 477: *Ukrajínští emigranti z Vých. Haliče: Žádost o vyjednání odjezdu do SSSR.*

⁴⁵² AMZV, f. I. sekce-prezidium, Odd. I/3 Finanční věci, k. 18, č. j. 99,178,S: *Péče o Ukrajince – přenesení agendy na min. věci zahraničních.*

⁴⁵³ Kol. autorů: *Українська політична еміграція 1919 – 1945*, s. 5. Z tohoto faktu existovaly určité výjimky mezi emigračními skupinami z Polska. Tyto výjimky však byly pouze krátkodobého charakteru.

⁴⁵⁴ NA, f. 225 PMV, sign. 225-641-47: *Ukrajinská národní republika – informace*, s. 3.

radikální nacionalisty. Po celé meziválečné období emigrace procházela dynamickým vývojem a byla průběžně ovlivňována mezinárodním děním, zejména nástupem fašismu, ekonomické krize 30. let, německým nacionálním socialismem a situací v SSSR a Polsku.

K roku 1928 bylo čs. stranou odhadováno, že se v Evropě nacházelo 60.000 až 80.000 ukrajinských emigrantů, z toho 7.000 v ČSR (patrně nebyli zahrnuti legální studenti z Polska).⁴⁵⁵ Politicky byla emigrace hodnocena jako fragmentovaná s nejednotnými, často kontradiktivními plány řešení ukrajinské otázky. Dle zahraničněpolitické orientace čs. strana identifikovala pět skupin: germanofilská (hetmanci, „organizace J. Konovalce“ a kozáci Ivana Poltavce Ostranicy), polonofilská (petljurovci), rusofilská (organizace J. Petruševyče), čechofilská (hetman Sahajdačnyj)⁴⁵⁶ a tzv. UNAKOTO (Tovařystvo ukrajinského národního kozáctva, pravděpodobně bez vyhraněné koncepce) rozdělené do jednotlivých proudů a stran.⁴⁵⁷ Na první pohled zarazí absence UVO. Prizmatem čs. úřadů však tato byla považována za strukturu působící vyloženě na polském území, ergo nespádající pod pojem emigrace, a tedy bez organizační afinity ke „skupině Konovalce“, ačkoliv kontakty byly předpokládány. Nacionalistický proud zároveň vykazoval větší dynamiku vývoje než ostatní, s cílem sjednotit se, jak se i stalo v únoru 1929.⁴⁵⁸ Vojenská emigrace na území ČSR byla ze své podstaty protipolsky zaměřená, což vytvářelo napětí mezi ČSR a Polskem a přitahovalo zájem polské rozvědky o ukrajinské tábory a spolky v českých zemích. Po vypuknutí bojů mezi Polskem a sovětským Ruskem v roce 1920 se mezi Ukrajinci objevily projevy sympatií k bolševikům a v táborech se v míře dosud nevídané rozšířila komunistická propaganda, což v důsledku vedlo ke zrušení ukrajinských pracovních oddílů z obavy před jejich potenciální záškodnickou či teroristickou činností na území ČSR, případně prováděné vůči Polsku z ČSR.⁴⁵⁹

Úřady kladly důraz především na vztahy emigrace k ČSR a dalším evropským zemím (zejména Německo, Polsko, Maďarsko, Rumunsko, SSSR a Francie)⁴⁶⁰. Ve výsledku se soustředily především na Skoropads'kého monarchisty, kozáckou skupinu „Poltavce-Ostranicy“, komunisty a UVO/OUN. Zvýšený zájem o tyto subjekty spočíval v jejich relativním vlivu a politickém programu ohrožujícím stabilitu a územní integritu ČSR na Podkarpatské

⁴⁵⁵ NA, f. 200, sign. 200-142-25. *Charakteristika ukrajinské emigrace, organisace, politické snahy*, s. 1 a dále f. Presidium Zemského úřadu (PZÚ) (207), sign. 207-613-25: *Ukrajinská emigrace-Organisace-politické snahy*, s. 1.

⁴⁵⁶ Tento proud byl však pokládán za doslova bezvýznamný. Viz f. PZÚ, sign. 207-613-25: *Ukrajinská emigrace-Organisace-politické snahy*, s. 32.

⁴⁵⁷ Tamtéž, s. 2.

⁴⁵⁸ Tamtéž, s. 19-25.

⁴⁵⁹ VÚA–VHA, f. MNO-HŠ: 1919-1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 3 a 9.

⁴⁶⁰ Dále poté Velká Británie, Itálie, Bulharsko, Kanada, USA.

Rusi a východním Slovensku, ale zároveň v jejich potenciálu v případě hypotetického československo-polského konfliktu. Bezpečnost se tak ocitla v poměrně schizofrenní situaci, kdy na jednu stranu se uvažovalo o tiché podpoře protipolsky orientovaných skupin, zatímco bylo nutno vydávat prostředky i na jejich kontrolu. V průběhu 20. let celkové hodnocení emigrace vyznívalo takto:

„Jak v četných případech zjištěno, nechová se menší část ukrajinské emigrace hlavně studentstva v Poděbradech ani po stránce mravnostní, ani politické tak, jak by se chovati měla jako cizinci za pohostinství a podporu, jim poskytované. [...] Jinak velká většina emigrace Ukrajinské v čele s profesorstvem chová se bezvadně a vůči našemu státu loyálně, účastníci se vždy ve velkém počtu všech národních a státních slavností a projevů.“⁴⁶¹

Obecné hodnocení emigrace tak lze považovat za spíše pozitivní a její vztah k hostitelskému státu za neutrální či přátelský.

V otázce Podkarpatské Rusi byla emigrace nejednotná. Na rozdíl od „ukrajinských zemí“ v Polsku, Rumunsku a SSSR nebyla minimálně ve 20. letech chápána jako okupované území, ale jako dobrovolně se připojivší k ČSR, o jehož osudu měla v budoucnu rozhodnout česko-ukrajinská jednání, nikoli vojenský konflikt.⁴⁶² Toto stanovisko zaujímaly špičky emigrace, včetně samotného Konovalc'e.⁴⁶³ Radikalizace 30. let spolu s neustále odkládanou autonomizací Podkarpatské Rusi však, v případě části nacionalistů (zejména haličské mládeže), jednoznačně posunula vnímání existence Podkarpatské Rusi v rámci ČSR negativním směrem a stále častěji se objevovala tvrzení o její „okupaci“ Čechy. Na druhou stranu v poválečných pracích nacionalisté meľnykovského směru (viz níže) hodnotili období Podkarpatské Rusi jako součásti ČSR pozitivně až na výhrady k rezervovanému postoji vlád k ukrajinizaci teritoria a podpoře lokálních nebo moskvofilských tendencí na úkor ukrajinofilských.⁴⁶⁴

Ilegální propaganda k ukrajinizaci a připojení Podkarpatské Rusi k budoucí velké Ukrajině byla čs. bezpečnosti známa nejpozději od roku 1922. Ta na ni soustavně upozorňovala a taktéž na nutnost vyřešit otázku haličských Ukrajinců a jejich chování na rusínských územích jako takové.⁴⁶⁵ Ingerence Haličanů a nacionalistů ve správě Podkarpatské Rusi byly s nelibostí

⁴⁶¹ NA, f. 225 PMV, sign. 225-642-5: *Chování ukrajinské emigrace v Poděbradech*, s. 1-2. Mravnostními delikty byly myšleny především drobné krádeže a „rozvracení rodin“.

⁴⁶² VÚA–VHA, f. MNO-HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 2.

⁴⁶³ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 332.

⁴⁶⁴ Мартинець, В.: *Українське підпілля від УВО до ОУН*, s. 139-140.

⁴⁶⁵ NA, f. 200, sign. 200-376-26: *Velko-ukrajinská propaganda. Zpráva Presidia politické správy Podkarpatské*

sledovány již od roku 1919, kdy do tamního školství a samosprávy čs. stát přijal nemalé množství úředníků a učitelů z řad ukrajinské i velkoruské emigrace. Problém spočíval v nevyhraněném a poměrně regionálně specifickém národním cítění autochtonů, kteří se nepovažovali ani za Rusy, ani za Ukrajince a na funkcionáře z řad emigrace si stěžovali.⁴⁶⁶ Výhrady ze strany ukrajinské a velkoruské strany proti nástupu Čechů do funkcí úředníků a učitelů v pozdějších letech a obviňování vlády z „čechizace“ Podkarpatské Rusi však stály na hliněných nohou vzhledem k neobjektivitě kritizujících stran a *de facto* jen přenesení obdobného „sporů o duše“ „Rus-Rusín-Ukrajinec“ z východní Haliče na Podkarpatskou Rus.⁴⁶⁷

Hodnocení samotné UVO, resp. OUN čs. bezpečností jsou na jednu stranu v některých aspektech pozoruhodná, v jiných se naopak zcela rozchází s realitou. Je možné, že hlavním zdrojem informací mimo agenturní síť a konfidenty byla analýza tiskovin nacionalistů. V materiálech policie se lze např. dočíst, že Jevhen Konovalc', správně považovaný za vůdce OUN, se narodil v Ochterce, Charkovská oblast (tedy sovětská Ukrajina), ačkoliv pocházel ze Zaškiva, Lvovská oblast a tedy v Haliči.⁴⁶⁸ Roku 1930 hlásilo vyslanectví ve Vídni, že ukrajinští nacionalisté měli být v kontaktu s makedonskými revolucionáři a Konovalc' měl být v osobním spojení s charkovskými bolševiky.⁴⁶⁹ Konovalc' se v ČSR objevil roku 1920, kdy měl být Petljurou pověřen převzít velení ukrajinské brigády v Německém Jablonném, což však čs. strana neschválila.⁴⁷⁰ K roku 1928 čs. rozvědka ani nevěděla, že „Konovalc'ova organizace“ sdružující důstojníky v Německu a UVO jsou jedna a tatáž, pouze mezi nimi předpokládala spolupráci.⁴⁷¹ Přitom UVO byla na území ČSR aktivní již od roku 1920, kdy zde nejen vznikla, ale měla pořádat i výcvikové kurzy v táborech v Josefově.⁴⁷² Jindy byla UVO charakterizována jako složka OUN „...*povstávší svého času v samotném lůně Konovalcovy „OUN“ (sic!)*“.⁴⁷³

Správné tvrzení polské rozvědky, že časopis UVO „Surma“ byl jistou dobu tištěn v ČSR, považovala za pochybné, ačkoliv několik čísel v Praze a Ostravě skutečně vyšlo. Existence odboček UVO v ČSR byla pouze předpokládána a zdá se, že zpravodajství nedisponovalo informacemi o tom, že UVO vzniklo v Praze⁴⁷⁴ a to ani přesto, že někteří její

Rusi z 6. listopadu 1923, s. 1-3.

⁴⁶⁶ AKPR, f. KPR 1919–1947, sign 107024: *Vliv emigrace na politické poměry na Podkarp. Rusi*.

⁴⁶⁷ Tamtéž, sign. 165524: *Vliv emigrace na politické poměry na Podkarpatské Rusi*.

⁴⁶⁸ VÚA–VHA, f. MNO-HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 20

⁴⁶⁹ NA, f. 225 PMV, sign. 225-950-13: *Prowid-spojení s macedonskými revolučními organizacemi*. Zpráva měla pocházet z „ukrajinských kruhů“.

⁴⁷⁰ VÚA–VHA, f. MNO-HŠ 1919–1939, karton 67, sign. 91 1-9: *Zpráva o Ukrajině*, s. 10.

⁴⁷¹ NA, f. 200, sign. 200-142-25. *Charakteristika ukrajinské emigrace, organizace, politické snahy*, s. 20.

⁴⁷² Мартинець, В.: *Біо УВО до ОУН*, s. 55.

⁴⁷³ NA, f. 200, sign. 200-376-2: *Konovalcova ukrajinská organizace nacionalistická. Zpráva z 31. 1. 1935*, s. 3.

⁴⁷⁴ Tamtéž, sign. 200-142-25: *Charakteristika ukrajinské emigrace, organizace, politické snahy*, s. 22.

významní členové byli roku 1923 vyslýcháni a na tajné vojenské organizace Ukrajinců dotazováni v souvislosti s vyšetřováním údajné skupiny snažící se odtrhnout Podkarpatskou Rus od ČSR.⁴⁷⁵ Lze se tedy domnívat, že síť a existence UVO v ČSR byla na přelomu 20. a 30. let pouze předpokládána a zásah proti nacionalistům roku 1934 v kooperaci s polskou rozvědkou a diplomacií v období po atentátu na Bronisława Pierackého patřil mezi první větší represivní opatření (viz níže).

Samotné „Konovalcovo hnutí“ (myšlena UVO) bylo k roku 1935 považováno za „vojenskou fašistickou tajnou frakci OUN“, diskrétně podporovanou Německem za účelem destabilizace východního souseda a zvýšení zájmu o ukrajinskou otázku. V protipolské tematice se předpokládalo i využívání UVO Sovětským svazem.⁴⁷⁶ Jak ovšem bude řečeno níže, vazby ukrajinských nacionalistů na Německo existovaly již od první poloviny 20. let v době, kdy nacismus představoval marginální proud německé politické scény. Těžko tedy klást kooperaci UVO/OUN s nacistickým Německem pouze do roviny „spřízněných ideologií“. O existenci OUN, vzniklé v únoru 1929, čs. bezpečnost věděla již v březnu 1929, a to v souvislosti s vyšetřováním ilegálních ukrajinských skupin v Liberci, v tomto případě původní Legie ukrajinských nacionalistů (viz níže).⁴⁷⁷ Z hlediska Polska předpokládané spolupráce ČSR s nacionalisty nutno upřesnit původní plán vzniku OUN v Praze již koncem roku 1928 a následným přesunutím sjezdu do Vídně na začátek roku 1929. K akci plánované v Praze se totiž čs. strana postavila negativně, následkem čehož mělo dojít k přesunu právě do rakouské metropole.⁴⁷⁸

Bezpečnostní orgány ČSR si byly vědomy skutečnosti, že OUN je velmi aktivní v ČSR. Přes Podkarpatskou Rus, na níž existovala odbočka UVO, pašovala do Haliče zbraně, další materiál a své lidi. Příslušníci své aktivity často kryli různými spolky a zabývali se především zpravodajskou činností. Sledováni byli známí členové Providu (předsednictva) OUN Mykola Scibors'kyj, Dmytro Andrijevs'kyj, Leonid Kostariv (údajný vedoucí zpravodajské sítě OUN v ČSR)⁴⁷⁹, Riko Jaryj, Vasyľ Kučabs'kyj, Dmytro Demčuk, Volodymyr Zabavs'kyj, Oleksandr Hajdaj, Dmytro Ravyč, Jevhen Omelčuk, Mykola Halahan a další osoby. Na území ČSR dále vycházelo množství různých tiskovin ukrajinské emigrace. V případě OUN se v letech 1928/9

⁴⁷⁵ Viz NA, f. 225, sign. 225-280-5: *Protokol o výpovědi Ivana Rudnického z 2. září 1923.*

⁴⁷⁶ VÚA–VHA, f. MNO-HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 19.

⁴⁷⁷ NA, f. 225 PMV, sign. 225-641-47: *Spolek bývalých vojáků armády ukrajinské národní republiky v Poděbradech. činnost*, s. 1 a dále sign. 225-950-13: *Kongres ukrajinských nacionalistů ve Vídni v únoru 1929*, zpráva z 18. července 1929.

⁴⁷⁸ NA, f. 225 PMV, sign. 225-950-13: *Kongres ukrajinských nacionalistů ve Vídni v únoru 1929.*

⁴⁷⁹ Od roku 1939 údajný agent NKVD. O jeho spojitosti se sovětskými tajnými službami bezpečnost věděla nejpozději od roku 1935.

až 1934 jednalo o časopis *Rozbudova naciji* legálně tištěný v Praze⁴⁸⁰, jenž byl ukončen roku 1934 z finančních důvodů.⁴⁸¹ Nelze však vyloučit hypotézu, že hlavní důvod spočíval v zákroku bezpečnosti proti nacionalistům poslední rok existence periodika. Existovalo vědomí o časopisu *Surma* vydávaného UVO, jehož redakci rozvědka neznala s tím, že minimálně několik čísel bylo vydáno na území ČSR a další tisk měl probíhat v Litvě.⁴⁸² Rozvědka upozorňovala i na zájem sovětských zpravodajských služeb o UVO. Údajně se Sovětům podařilo získat agenty i v nejvyšších patrech nacionalistické struktury. V průběhu 30. let však za pomoci Němců měli být sověští agenti eliminováni.⁴⁸³ Periodicky se také objevovaly zprávy o pobytu J. Konovalce v ČSR po jeho vyhoštění ze Švýcarska koncem roku 1935. Doložit jeho pobyt v ČSR lze roku 1920 při vzniku UVO a následně roku 1926, kdy ovšem po zjištění, že úřady jsou o něm informovány, ihned odjel do Německa.⁴⁸⁴ V únoru 1936 bylo na základě polské zprávy podniknuto pátrání, ovšem Konovalc' se tou dobou patrně zdržoval v Německu či Nizozemsku, jak měli oznámit spolupracovníci z řad ukrajinské emigrace.⁴⁸⁵

Kontakty mezi nacionalistickými kruhy a čs. úřady prokazatelně existovaly, a to i po linii politické. Nutno však dodat, že patrně nepřesáhly rovinu sondáží a odehrávaly se pouze v krátké době v letech 1928 a 1929, patrně ne déle než do sabotážních akcí, resp. Pacifikace východní Haliče. Doložit lze jen velmi kusé informace, z nichž konkrétní podoba vztahů těchto entit nevyplývá. Dne 11. srpna 1928 jeden z předních členů a ideologů OUN, žijící v ČSR, Mykola Scibors'kyj⁴⁸⁶ zaslal ministru zahraničí Edvardu Benešovi *Teze definující charakter a úlohy Provodu ukrajinských nacionalistů*, a to údajně na základě *dosavadních jednání s*

⁴⁸⁰ NA, f. 207 PZÚ v Praze, sign. 8/4/28/41: *Vzetí na vědomí odpovědné redaktorky per. tiskopisu „Rozbudova Nacija“ Anny Čížkové.*

⁴⁸¹ VÚA–VHA, f. MNO–HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 28.

⁴⁸² Tamtéž. s. 89.

⁴⁸³ Tamtéž. s. 48

⁴⁸⁴ NA, f. 207 PZÚ v Praze, k. 906, sign. 8/1/78/2: *Atentát spáchaný na Eugena Konovalce dne 23. května [1938] v Rotterdamu*, s. 4.

⁴⁸⁵ Tamtéž, *Pátrání po Eugenu Konovalcovi.*

⁴⁸⁶ Mykola Scibors'kyj (Микола Сциборський) (1898–1941) se narodil v Žytomyru v tehdejší Rusku. Po zakončení gymnaziálních studií byl roku 1915 povolán do carské armády. Po únorové revoluci se zapojil do budování ukrajinského vojska, podílel se na bojích s Němci, při nichž byl raněn. Následně vstoupil do armády ULR. Zpočátku podporoval režim Skoropads'kého, nicméně po sérii rolnických povstání a Skoropads'kého federativním manifestu se vrátil do řad ULR. Účastnil se polsko-bolševické války. Roku 1924 emigroval do ČSR, kde vystudoval poděbradskou hospodářskou akademii. Participoval na činnosti Ukrajinského národního svazu a založení Legie ukrajinských nacionalistů. Na území ČSR přispíval do ukrajinských periodik a vydával *Rozbudovu naciji*. Z období před rokem 1930 se podařilo doložit spolupráci Scibors'kého s čs. MZV na bázi předávání informací o dění v nacionalistickém hnutí. Spoluzakládal OUN začátkem roku 1929. Získal v ní pozici zástupce providnyka a následně se přesunul do Paříže. Po rozlamu OUN se přiklonil k mel'nykovskému křídlu a připravoval se na činnost na Ukrajině, kam vyrazil v rámci tzv. pochidných hrup (viz níže). Dne 30. srpna 1941 podlehl atentátu v Žytomyru. Mezi nejčastěji skloňované pachatele patří tzv. banderovská OUN (viz níže), NKVD a Němci, s prvními jmenovanými jako nejpravděpodobnějšími pachateli.

reprezentanty Ministerstva zahraničních věcí ČSR a podle jejich přání. David Svoboda dovozuje, že jednání mělo proběhnout mezi Scibors'kým a náměstkem E. Beneše Kamilem Kroftou.⁴⁸⁷ Dodejme, že k roku 1928 ještě OUN nevznikla a i v následujících měsících po únoru 1929 nebylo rozhodnuto, bude-li se jednat o organizaci legální či ilegální. Těžko tedy tyto kontakty považovat za konspirativní. V zmíněných tezích Scibors'kyj představil cíle a smysl existence Providu ukr. nacionalistů, přičemž otázka Podkarpatské Rusi představovala hlavní bod. Scibors'kyj konstatoval, že Podkarpatská Rus/Zakarpatská Ukrajina (takto dotyčné území v textu označoval sám Scibors'kyj) k ČSR nebyla připojena násilně, mírně zkritizoval ekonomickou a národnostní politiku Prahy na tomto území a dále postuloval:

„Provid bude míti úlohu projevovati vliv na mínění ukrajinského národa, které nachází se na okupovaných zemích Ukrajiny a také v Americe a v Evropě na emigraci ve směru uznání dnešního status quo na Podkarpatské Rusi /Zakarpatské Ukrajině/ [...]

Provid ukrajinských nacionalistů nepovažuje akt připojení Podkarpatské Rusi /Zakarpatské Ukrajiny/ do Československé republiky za akt okupace a z toho plyne jeho odlišné stanovisko k Československu, jak tomu je k Polsku, Rusku a Rumunsku. Dnešní status quo na Podkarpatské Rusi /Zakarpatské Ukrajině/ Provid ukrajinských nacionalistů považuje zásadně za nejlepší řešení ze všech jiných, možných při dnešní vnější politické konjunktúře.

Nepředurčujíc hranic a definitivních forem k utvoření budoucího samostatného, objednaného [sjednoceného] ukrajinského státu ohledně problému Podkarpatské Rusi /Zakarpatské Ukrajiny/ Provid ukrajinských nacionalistů jest přesvědčen, že pro řešení této otázky oba státy najdou takový modus vivendi, ktež úplně vyhoví zájmům obou států.“⁴⁸⁸

Jinými slovy (především kvůli maďarské hrozbě obsazení území) vyslovil Scibors'kyj za emigrační nacionalistické kruhy „závazek“ nevystupovat proti ČSR v otázce Podkarpatské Rusi a nerozdmýchávat protičeské nálady. Výměnou za pozitivní vztah k ČSR Scibors'kyj za Provid žádal následující:

- 1) Umožnit vytvoření báze nacionalistů na Podkarpatské Rusi, a to v takové formě, která by neodporovala čs. závazkům vůči Polsku, SSSR a Rumunsku
- 2) Umožnit pobyt nacionalistů na Podkarpatské Rusi
- 3) Umožnit „ničení maďarských a komunistických vlivů na Podkarpatské Rusi“ (sic!)

⁴⁸⁷ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 780.

⁴⁸⁸ AMZV, f. II. sekce 1918–1939, k. 259, č. 329/28: *Thesy Provodu ukrajinských nacionalistů*. Text vzhledem k velkému množství chyb zredigován.

- 4) Umožnit přemístění redakce a tiskárny časopisu *Rozbudova naciji* na Podkarpatskou Rus
- 5) Umožnit na podzim 1928 konání Kongresu ukrajinských nacionalistů v Praze⁴⁸⁹

Tyto návrhy, pokud o nich čs. strana vážně uvažovala, však pohřbily mladí radikálové teroristickou činností v Polsku. S jistotou lze pouze doložit, že souhlas k uspořádání kongresu čs. úřady nevydaly, což vedlo k jeho odložení na začátek roku 1929 a k přesunu do Vídně.⁴⁹⁰ Ani proukrajinsky orientované kruhy v ČSR evidentně nemínily podporovat takové frakce, které svých cílů chtěly dosáhnout stůj co stůj, zejména však politicky motivovaným násilím a terorismem. Faktem ale zůstává, že převažující část členské základny OUN se až do roku 1938 proti čs. správě Podkarpatské Rusi nijak zásadně nevymezovala. Ke změně došlo až po Mnichovské konferenci v září 1938. Tuto změnu iniciovala mladá radikální frakce OUN a Provid se k tomuto stavěl negativně.⁴⁹¹ Důvodem zde sice nebyl žádný sentiment po první Československé republice, nýbrž politický tlak nacistického Německa snažícího se o definitivní likvidaci pomnichovské ČSR, v jejímž rámci měla Podkarpatská Rus/Karpatská Ukrajina připadnout Maďarsku a Provid kvůli tomuto „malému koutu“ Ukrajiny nechtěl a nemohl jít do konfliktu s Berlínem. Zvýšená aktivita OUN na Podkarpatské Rusi a v Praze byla zaznamenána roku 1936. OUN se měla snažit získávat podporu mezi mládeží, nikoli však podnikat teroristické akce.⁴⁹²

Většina členů Providu OUN do roku 1930 pobývala v ČSR. V té době však policie začala provádět první domovní prohlídky u Ukrajinců, podezřelých z protistátní činnosti. Scibors'kyj se dne 8. dubna 1930 dostavil do budovy ministerstva zahraničí, kde měl informovat o přesunu dotyčných osob z Prahy a Berlína do Ženevy, údajně proto, *aby svojí činností politickou nepůsobili potíže čsl. vládě, ku které se chtějí chovat loyálně*. Materiál dále konstatuje, že:

*„Ministerstvo zahraničích věcí sledovalo činnost Provodu U.N. v Československé republice, t. j. vedení Ukrajinských Nacionalistů, jehož představitel inž. Sciborský, o všech akcích je loyálně informoval. Jeho informace byly dosud událostmi potvrzeny“.*⁴⁹³

⁴⁸⁹ Tamtéž.

⁴⁹⁰ NA, f. 225 PMV, sign. 225-950-13: *Kongres ukrajinských nacionalistů ve Vídni v únoru 1929*.

⁴⁹¹ Мартинець, В.: *Бід УВО до ОУН*, s. 549-550.

⁴⁹² NA, f. 207 PZÚ v Praze, sign. 8/1/78/2: *Ukrajnští teroristé na Podk. Rusi. Šetření v kruzích pražské ukrajinské emigrace*.

⁴⁹³ NA, f. 225 PMV, sign. 225-950-13: *Ukrajnští nacionalisté – centrum činnosti v Ženevě*.

Za předpokladu autentičnosti těchto pramenů je lze interpretovat několika směry. Scibors'kyj mohl jednat jako dvojitý agent, což ovšem text nepřímo kontraindikuje. Mohlo jít o dobrovolný tok informací na linii OUN-čs. ministerstvo zahraničí (MZV) nebo OUN jako taková se považovala za subjekt rovný jednotlivým vládám a odpovídajícím způsobem s nimi jednala. Tón textu nepřímo vylučuje zpravodajskou činnost a tím pádem i úmyslnou kooperaci čs. vlády s ukrajinskými nacionalisty. Nelze vyloučit ani osobní iniciativu Scibors'kého, který mohl považovat čs. vládu za přátelský subjekt pozitivně se stavějící k otázce vzniku ukrajinského státu, přičemž příslušnost Podkarpatské Rusi k ČSR mohla pro Scibors'kého jako soukromou osobu být otázkou buď jednání, nebo drobným ústupkem v získání čs. podpory.

Dále čs. policejní orgány měly údajně zajistit množství materiálů při domovní prohlídce u Scibors'kého, které by mohly situaci dále objasnit. K prohlídce patrně došlo v druhé polovině roku 1929 a je pravděpodobné, že měla spojitost s vyšetřováním OUN v ČSR. Čs. bezpečnost evidentně považovala činnost většiny nacionalistů v ČSR za nežádoucí a když koncem ledna 1930 Scibors'kyj žádal o navrácení dotčených materiálů, doporučilo MZV tyto materiály mu navrátit s tím, že:

„Ministerstvo zahraničních věcí se přimlouvá za to, aby mu [Scibors'kému] zadržené dokumenty byly vráceny, jelikož je jen v zájmu našem, aby činnost ukrajinských nacionalistických organizací byla přenesena jinam než na území Československé republiky a aby jejich nejvlivnější představitelé působili mimo Československou republiku.“⁴⁹⁴

Tento materiál se nepodařilo nalézt. Část byla patrně Scibors'kému vrácena a zbytek se nedochoval. Je možné, že se mohlo jednat o materiály přiřčené k tzv. Senykově archivu (viz níže). Z dochovaných pramenů a vývoje událostí tedy vyplývá, že minimálně koncem 20. let čs. ministerstvo zahraničí PUN, resp. OUN nepovažovalo na rozdíl od ministerstva vnitra za hrozbu a jejich činnost na svém území do jisté míry tolerovalo, a to patrně do té doby, než vyplula na povrch fakta o vztahu OUN-UVO. Od té doby policejní orgány stejně jako MZV zaujaly k aktivitám OUN v ČSR postoj negativní a snažily se je vytěšňovat za hranice státu, ovšem v rámci relativně měkkých opatření jako zastavování činnosti, domovní prohlídky a vyhošťování, nikoli internace.

Největší operace proti OUN proběhla v září 1934 po naléhání polské strany, kdy tamní diplomacie měla vyjádřit názor v tom smyslu, *že je to právě poskytování asyly a ochrany*

⁴⁹⁴ Tamtéž, Inž. Sciborský Mykola, vrácení dokumentů.

*emigrantům uvedeného druhu [polští státní příslušníci s afinitou k UVO/OUN], která se stala hlavní překážkou pro sblížení mezi Polskem a Československem bývalého režimu.*⁴⁹⁵ Na podzim t. r. po atentátu na polského ministra vnitra Bronisława Pierackého byli z ČSR vyhoštěni „někteří známější činovníci OUN“, čímž měla být činnost nacionalistů, mimo Podkarpatskou Rus, dočasně ochromena.⁴⁹⁶ Tento fakt spolu s notorickým překračováním hranic mezi Podkarpatskou Rusí a Haličí a mírnými tresty v podobě vyhošťování členů UVO/OUN a dalších emigrantských organizací zavdává podezření, že mezi některými emigrantskými frakcemi a ČSR existovala nepsaná dohoda o neutralitě, ovšem nikoli oficiální spojenectví a nepřekračující meze tiché tolerance, jinými slovy nelze hovořit o spolupráci proti zahraničním státům, či dokonce spojenectví.

Zajímavou a doposud uspokojivě nevyřešenou kapitolu v dějinách ukrajinské emigrace i Československa a Polska představuje právě období zpravodajské spolupráce obou států ve 30. letech, která byla směřována proti radikálním nacionalistickým uskupením a proti Německu. Za tímto účelem zřídila polská rozvědka styčnou kancelář při polském vyslanectví v Praze. Ta zahájila činnost 1. ledna 1930. Polští zpravodajci získali možnost samostatně a ve spolupráci s čs. kolegy infiltrovat a rozpracovat ukrajinská střediska v ČSR a přesvědčit se, že ČSR radikální ukrajinské kruhy nijak nepodporovala. Vrchol spolupráce přišel v letech 1933 a 1934. Prvního roku čs. strana provedla po konzultaci s Poláky několik razíí v bytech Ukrajinců, při nichž někteří byli zadrženi (Volodymyr Martynec', Omeljan Senyk, Jaroslav Baranovs'kyj a další) a zároveň bylo zabaveno velké množství písemného materiálu, které se dostalo do rukou polské rozvědky. Vzhledem k fragmentovité povaze dochovaných pramenů československých i polských existují spory o tom, zda kopie těchto dokumentů čs. strana vydala Polsku cíleně, či je polská strana získala zpravodajskou operací, popř. lstí. Následujícího roku po atentátu na ministra vnitra Pierackého spáchaného ukrajinskými nacionalisty začala polská vláda vyvíjet nátlak na okolní státy ve smyslu likvidace buněk protipolského terorismu. Opět za spolupráce zpravodajských složek došlo k hromadnému vyhoštění známých nacionalistů z ČSR. Tato akce se však stala labutí písní tohoto kvazispojenectví. Sblížování Polska a Německa a obdobný proces mezi ČSR a SSSR vedly k vzájemné nedůvěře a kooperace na úrovni zpravodajských služeb byla roku 1936 formálně ukončena.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ NA, f. Pol. ředitelství Praha II – prezidium – 1931–1940, sign. V 84/27: *Opis k č. j. 32.031 ai 1938*. Vzhledem k následujícímu vývoji na mezinárodní scéně lze toto vyjádření polské diplomacie označit za obsahově prázdné.

⁴⁹⁶ NA, f. 200, sign. 200-376-2: *Konovalcova ukrajinská organizace nacionalistická*, s. 2.

⁴⁹⁷ Pro více informací k tématu čs.-polské zpravodajské spolupráce viz Kołakowski, Piotr: *Działalność placówki wywiadowczej oddziału sztabu głównego WP "Olaf" w Pradze w latach 1930–1934*. In *Przegląd Wschodni*, 2006, t. IX, z. 4 (36), s. 761-771.

Podle jména osoby, která přechovávala nejvíce dokumentů (mělo se jednat o archiv nacionalistů na území ČSR), vznikl název jedné ze záhad spjatých s ukrajinskou emigrací v ČSR, tzv. Senykův archiv. Tento soubor dokumentů byl veřejnosti představen při soudních procesech s příslušníky OUN v letech 1935 a 1936 při varšavském a navazujícím Lvovském procesu (viz níže), přičemž tyto dokumenty měly v případě hrát klíčovou roli. Legenda zněla, že mělo jít o materiály získané polskou rozvědkou na území ČSR bez bližšího určení zdroje. Patrně se však jednalo o materiály, které polské straně byly neoficiálně předány čs. rozvědkou jako doklad distancování se ČSR od ukrajinských teroristů a radikálů. Celkově mělo jít o materiál relativně nezajímavý, většinou tiskoviny a osobní korespondenci. Ovšem jak vyplývá z dochovaných čs. pramenů, materiál představený při procesech nemohl pocházet z těchto dokumentů vzhledem ke své povaze a závažnosti.

Čs. rozvědka proto nabídla hypotézu, že se mohlo jít o materiály zabavené ukrajinským nacionalistům v Německu, kde na polskou žádost proběhly obdobné represe jako v ČSR. Důvodů, proč polská strana údajně odmítla sdělit své pravé zdroje, viděly čs. úřady několik. Na prvním místě se jednalo o krytí kontaktů v Německu, které z hlediska tamní činnosti nacionalistů byly pro Polsko evidentně důležitější než ty v ČSR. Na druhém poté snaha udržet zlepšující se vztahy s Německem a na třetím snaha zasít nedůvěru mezi ukrajinskou emigrací a ČSR a to proto, že ačkoliv se polské úřady mohly přesvědčit o tom, že ukrajínští radikálové jsou pro ČSR také nepřítelem, u liberálnějších stran toto neplatilo a Polsko se i nadále obávalo o integritu svých jihovýchodních oblastí.⁴⁹⁸ Další důvod mohl spočívat v již zmíněném sbližování ČSR s SSSR, což pouze zhoršovalo polské obavy vztahující se ke vzniku protipolského bloku ve střední a východní Evropě. Krycí legenda nebyla podezřelá jen čs. straně, ale i v řadách samotné emigrace. Měly se objevit námitky, že podstatně více kritických dokumentů OUN mělo být zadrženo v Německu, zejména u Rika Jarého, a že tento materiál vůbec nebyl polskou stranou využit. Dále že Senyk, žijící v ČSR poměrně krátce, nemohl tolik dokumentů a takového významu vůbec shromáždit.⁴⁹⁹ Vyloučit nelze ani tu možnost, že materiály vskutku mohli Poláci získat z rukou čs. rozvědky, ovšem v rámci nepovolené a neoficiální spolupráce a důstojníci se pouze snažili zametat stopy.

Vyřešení této kontroverze je komplikováno tím, že materiály tzv. Senykovy archivu se nedochovaly ani v československých ani v polských archivech. Jak ovšem dokládá polská historička Magdalena Gibiec, tento stav by se mohl brzy změnit. V červnu 2019 publikovala

⁴⁹⁸ AMZV, f. II. sekce MZV, trezorové spisy II/2 1936, k. 30: *Informace o tzv. Senykově archivu.*

⁴⁹⁹ NA, f. 225 PMV, sign. 225-1279-3, č. j. 157421/35/III/3: *Proces s vrahy min. Pierackého-archiv ukrajinského teroristy Senyky.*

studii, v níž tvrdí, že na základě informací od Romana Wysockého materiál údajně připomínající Senykův archiv nalezla v Centrálním státním historickém archivu Ukrajiny ve Lvově (Центральний державний історичний архів України, Львів).⁵⁰⁰ Materiály nebyly nalezeny dříve údajně z toho důvodu, že archivy opakovaně prodlužovaly dobu jejich utajení a část materiálu měla být opakovaně přemístována. Gibiec dále tvrdí, že obsah Senykova archivu byl pro vyšetřovací orgány v zásadě podružný, maximálně doplňující vzhledem k tomu, že k samotnému atentátu na Pierackého neobsahoval takřka žádné informace.⁵⁰¹ Tato hypotéza by opět směřovala k závěru, že kompromitující materiály z hlediska procesu kritické dodalo Polsku Německo, nikoli Československo. Proces předání podružných materiálů v ČSR měl proběhnout tak, že příslušník II. odd. Hlavního štábu čs. armády (vojenská rozvědka) mjr. Josef Bartík, pozitivně se stavící k čs.-polské spolupráci, z dokumentů zabavených ukrajinským nacionalistům do roku 1933 neoficiálně předal cca 2.500 stran styčnému důstojníkovi polské rozvědky v Praze mjr. Jerzemu Krzymowskému. Ten je následně přeposlal k diskrétnímu okopírování do Varšavy. Zpravodajci je po návratu umístili zpět do bytů zadržených Ukrajinců.⁵⁰²

Původní objem kompletního Senykova archivu v Polsku údajně činil až 15.000 stran, což evidentně nekoresponduje s údaji uvedenými v čs. pramenech: dva plné kufry materiálů, cca 2.500 stran.⁵⁰³ Gibiec nabízí hypotézu, že se jednalo o kompletní materiál získaný z ČSR v letech 1930 až 1936. Dále je možné, že se jednalo o několik verzí kopií (údajně měly existovat až čtyři verze), anebo kompletní sbírku dokumentů, které polská rozvědka získala ze zahraničí k tematice OUN. Počty 2.500 vs. 15.000 stran by v tomto případě mohly korespondovat s domněnkou čs. strany, že se v první řadě jednalo o materiály získané v Německu doplněné o listiny z dalších států a nikoli primárně z ČSR, jak se snažila tvrdit polská strana z toho či onoho důvodu. Dochovaná verze Senykova archivu se patrně skládá zejména z osobní korespondence, což naznačuje, že se jedná o kompilát vzniklý v průběhu uplynulých desetiletí a ne o autentickou verzi materiálů neoficiálně předaných Polsku čs. rozvědkou. David Svoboda k tomuto dodává, že u soudu se objevilo celkem 418 originálů a 2.055 fotokopií pod souhrnným označením „Senykův archiv“.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Gibiec, Magdalena: *Senyk's Archive and its Significance for Studies on the behind-the-Scenes Picture of the Organisation of Ukrainian Nationalists. New Research Perspectives in the Light of Discovered Correspondence.* In *Studia z dziejów Rosji i Europy środkowo-wschodniej*, Warszawa, 2019, č. 54-3/2019, s. 111.

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 113.

⁵⁰² Tamtéž, s. 114.

⁵⁰³ Srov. tamtéž, s. 114-115; AMZV, f. II. sekce MZV, trezorové spisy II/2 1936, k. 30: *Informace o tzv. Senykově archivu.*

⁵⁰⁴ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 705-706.

Spory o autenticitu Senykova archivu vedli i členové OUN a samotná kauza přispěla k pozdějšímu rozlamu OUN na dva zneprátelené subjekty, zejména tím, že zasela ve vztazích mezi zainteresovanými osobami a zbytkem organizace osobní antipatie, především k osobě Omeljana Senyka. Petro Mirčuk později příslušný k tzv. banderovské OUN se domníval, že Senykův archiv skutečně existoval. Materiály ovšem pocházely z Německa, nikoli ČSR, a vinu za jejich vyzrazení dával Senykovi. Sám doplňuje, že se mělo jednat o listiny druhořadého významu, které v soudních procesech nemohly hrát vážnější roli. Volodymyr Martynec', později příslušný k melnykovské OUN, se taktéž domníval, že se jednalo o materiály podružného obsahu a dodával, že Senyk dokumentaci schraňoval v různých městech Evropy.⁵⁰⁵ V kompilátu materiálů zabavených roku 1933 se navíc dle ne zcela spolehlivého tvrzení Petra Mirčuka měly nacházet i dokumenty s datací konec roku 1933 a dokonce i prosinec 1934, což vylučovalo jejich původ v ČSR dle výše tradovaného „příběhu“.⁵⁰⁶ Naproti tomu člen a pozdější dokumentátor melnykovské OUN Zynovij Knyš se domníval, že archiv Senyka nikdy neexistoval a jednalo se o falzifikáty vyrobené polskými úřady.⁵⁰⁷

Jako nejpravděpodobnější se jeví ta hypotéza, že k prvotním nepřilíš důležitým dokumentům získaným z ČSR polské úřady připojily další materiály především z Německa, kde úřady zabavily penzum dokumentů u Rika Jarého, z Polska a získané od agentů v řadách OUN.⁵⁰⁸ Aby nedošlo k odhalení rozvíjející se polsko-německé spolupráce, informátorů v Německu a poškození vztahů se západním sousedem, při soudních procesech v letech 1935 a 1936 časově korelujících s uzavřením čs.-sovětské spojenecké smlouvy a ochlazování vztahů mezi Prahou a Varšavou bylo celé kompendium nazváno Archiv Senyka, čímž byl implikován původ materiálů z ČSR. Mimo udržení kontaktů s Německem tím polská strana sledovala i snahu narušit důvěru mezi členy OUN, dále poté vztahy mezi ukrajinskou emigrací a ČSR a v neposlední řadě i (opět) nepřímou obvinění Československo z podpory ukrajinských radikálů, přestože v dané době již polská strana musela disponovat množstvím důkazů o tom, že k takové podpoře nikdy nedocházelo.

Co se týče samotného atentátu na B. Pierackého, v polském tisku se objevily informace o skrývání se atentátníka Hryhorije Macejka na Podkarpatské Rusi. V rámci snahy o zlepšení

⁵⁰⁵ Tamtéž, s. 707.

⁵⁰⁶ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 381-383, Svoboda; D.: *Jablko z oceli...*, s. 707.

⁵⁰⁷ Книш, Зиновій: *Архів Сенюка: історично-критична студія*, Фундація ім. О. Ольжича, Торонто, Нью-Йорк, Лондон, 1992, s. 153-166.

⁵⁰⁸ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 708.

čs.-polských vztahů měla čs. strana v červenci 1934 nabídnout Polákům spolupráci ve vyšetřování, což však Varšava údajně odmítla.⁵⁰⁹ Z této informace lze vyvodit tři hypotézy:

- 1) Polská strana měla informace o pobytu Macejka v ČSR, nicméně na jeho dopadení a odsouzení neměla zájem, neboť strukturu OUN se jí dařilo rozbít a nevyhnutelným hrdelním trestem pro atentátníka by vytvořila další kult a modlu ukrajinským radikálům
- 2) Pobyt Macejka v ČSR chtěla polská strana využít v domácí a zahraniční propagandě proti ČSR a ukrajinské emigraci
- 3) Polská rozvědka se domnívala nebo věděla, že Macejko se v ČSR zatím či vůbec nezdržoval, nebo že se již přemístil dále⁵¹⁰

Petro Mirčuk v práci *Nárys historie OUN* uvádí, že Macejko čs. hranici překročil až 5. srpna 1934, jako nejpravděpodobnější se tedy jeví třetí varianta.⁵¹¹ Snaha vyhovět Polsku v otázce vyhošťování osob tamními úřady považovanými za nebezpečné pokračovala i v roce 1935, ovšem za údajného nezájmu a pasivní rezistence polské strany. Zdá se tedy být patrným, že polská strana neměla přílišný zájem na zlepšování vzájemných vztahů s ČSR a otázka ukrajinské emigrace, resp. jejích protipolských elementů, byla vhodnou záminkou k agitaci proti ČSR, resp. eventuální diplomatické či vojenské roztržce s jižním sousedem.⁵¹² Po podepsání paktu o neútočení mezi Polskem a Německem v roce 1934 a československo-sovětské spojenecké smlouvě o rok později se vzájemné vztahy opět zhoršily a spolupráce obou států proti radikálním elementům ukrajinské emigrace a v dalších oblastech skončila.

Akce čs. bezpečnosti OUN sice nepříjemně překvapily, ale brzké uklidnění situace a *de facto* návrat k předchozí tiché toleranci vedly k tomu, že do podzimu 1938 na linii OUN-ČSR nedošlo k žádnému vyhrocení. Celkově byla OUN po roce 1935 čs. úřady považována za organizaci teroristickou jednající proti vnitřním i vnějším zájmům ČSR a která:

„...byla a dosud jest z hlediska státně-bezpečnostního neustále ožehavým předmětem i činitelem protistátním, jemuž ze strany povolaných vrchností státně-bezpečnostních jest nutno i nadále věnovati zvýšenou pozornost.“⁵¹³

⁵⁰⁹ NA, f. 225 PMV, sign. 225-1279-3: *Obžalovací spis proti vrahům ministra Pierackého.*

⁵¹⁰ Macejkovi se nakonec podařilo dostat do Argentiny, kde roku 1966 zemřel.

⁵¹¹ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 384.

⁵¹² AMZV, f. Československé zastupitelské úřady v Polsku 1918–55, k. 48, inv. č. 32: *Vypovídání ukrajinských emigrantů z ČSR. Zpráva z 11. 7. 1935.*

⁵¹³ NA, f. Pol. ředitelství Praha II – presidium – 1931–1940, sign. V 84/27: *Organisace Ukrajinské emigrace, jmenovitě Konovalcova Ukrajinská Organisace Nacionalistická /“OUN“/, činnost. Zpráva ze 4. 2. 1935.*

Samotná OUN u čs. úřadů nevyvolávala do roku 1934 větší obavy. Změna přišla až s nacistickým převratem v Německu a zejména inhibicí protipolské činnosti OUN na německý nátlak, následovaný snahou o využití OUN proti ČSR.⁵¹⁴ Lze tedy vyslovit hypotézu, že zásah čs. úřadů proti OUN na podzim 1934 mohl být motivován nejen snahou zlepšit vztahy s Polskem, ale i omezit možnosti exploatace ukrajinské emigrace německou rozvědkou.

Zvýšená pozornost byla dále věnována vojenským organizacím, sdružujícím bývalé příslušníky armády ULR a UHA. Těch existovalo značné množství, většinou o několika desítkách či stovkách členů a často apolitických. Zmínit je nutno především Legii ukrajinských nacionalistů, jeden ze zakladatelských subjektů OUN, označovaný za *fašizující a inklinující k vojenské diktatuře, neštítící se žádných forem boje včetně terorismu*.⁵¹⁵ LUN vznikla roku 1925 v ČSR sloučením studentských spolků Ukrajinský národní svaz (Українське національне об'єднання), Svaz ukrajinských fašistů (Союз українських фашистів) a Svaz osvobození Ukrajiny (Союз визволення України).⁵¹⁶ Ve 20. letech byla charakterizována jako relativně málo početná a nevýznamná vzhledem k roztrůstěnosti nacionalistů. Bezpečnost zároveň správně interpretovala kontakty mezi LUN a nacionalistickou mládeží a jejich snahy o unifikaci do jednotné „strany ukrajinských nacionalistů“, pozdější OUN.⁵¹⁷ Rozvědka věděla o sekcích LUN v Praze, Poděbradech, Brně, Liberci, Berlíně a Paříži včetně orientačního počtu členů. Znamí členové pravděpodobně nebyli zpravodajsky vytěženi vzhledem k absenci změny analýzy v letech 1928, 1934 a 1935.⁵¹⁸ Její centrum se nacházelo v poděbradské Hospodářské akademii. Zpočátku v ní převládali bývalí vojáci původem z USSR s postupně rostoucím podílem Haličanů vlivem příchodu studentů z Polska. Postupně expandovala i mezi ukrajinské studenty v Německu, Francii a Rakousku.⁵¹⁹ Ve své činnosti se soustředila především na kodifikaci nacionalistické ideologie a její propagaci. Čs. úřady předpokládaly, že LUN byla finančně podporována z Německa.⁵²⁰

Mezi další monitorované organizace patřila tzv. **skupina Poltavce-Ostranicy** (UNAKOTO). Byla považována za fašistickou odnož hetmanců snažící se sjednotit nejenom

⁵¹⁴ Viz tamtéž, sign. V 84/27.

⁵¹⁵ VÚA–VHA, f. MNO–HŠ: 1919-1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 93.

⁵¹⁶ Vzhledem k dočasné existenci a chybějící pramenné základně nelze k těmto spolkům uvést bližší informace. Viz Книш, З.: *При джерелах українського організованого націоналізму*, s. 49.

⁵¹⁷ NA, f. 200, sign. 200-142-25. *Charakteristika ukrajinské emigrace, organizace, politické snahy*, s. 12-13.

⁵¹⁸ Srov. tamtéž, s. 25-27 a VÚA–VHA, f. MNO–HŠ: 1919-1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 93.

⁵¹⁹ Книш, З.: *При джерелах українського організованого націоналізму*, s. 50-51.

⁵²⁰ NA, f. Policejní ředitelství Praha II – prezidium – 1921–1930, sign. V/82/2/V: *Akce Maďarů na Podkarpatské Rusi a ve východním Slovensku, přípravy plebiscitu*.

Ukrajinu, ale v panslavistickém duchu všechny Slovany v jedné federaci.⁵²¹ Vzhledem k slábnutí UNAKOTO v průběhu 30. let byla jeho organizace k roku 1935 považována za neakceschopnou. V ČSR udržovala styky s národní demokracií, lidovou stranou a především Národní obcí fašistickou generála Radoly Gajdy, jemuž měl údajně být za perspektivu spolupráce slíben titul *knížete Podkarpatské Rusi*.⁵²² Z osobností žijících v ČSR je vhodné zmínit především Nikifora Horbanjuka spolupracujícího s čs. i německou rozvědkou a v 50. letech uneseného StB z Mnichova do již komunistické ČSR. Motivy tohoto únosu nejsou jasné (viz níže).⁵²³

Jako zvláštní skupina byli vyděleni **Haličané bývalé ZULR** seskupení kolem Jevhena Petruševyče. Pohledem rozvědky se soustředili především na zpravodajskou, kriminální a teroristickou činnost proti Polsku, která od roku 1925 měla probíhat se sovětskou a litevskou podporou.⁵²⁴ Kooperace Petruševyče s Moskvou byla známa nejpozději od června 1924.⁵²⁵ Předpokládalo se úzké propojení s německou rozvědkou a z tohoto titulu i vyzvědačství proti ČSR. Přes jejich malou početnost v zemi byli považováni za nebezpečný element ze zpravodajského a teroristického hlediska, především na Podkarpatské Rusi.⁵²⁶ Prameny dokladují, že percepce emigrace ZULR se postupem času měnila. V roce 1928 byla vnímána jako nejradikálnější a nejnebezpečnější, mimo jiné kvůli vazbám na UVO a SSSR, zatímco k roku 1935 ji zastínili komunisté a OUN v kombinaci s jistou deradikalizací.⁵²⁷ Hlavní důvod této změny měl spočívat v sovětském teroru, jenž Petruševyčovu skupinu odpoutal od bolševických proudů.⁵²⁸

Věnovat prostor je třeba i polskému zpravodajství mimo rámec spolupráce s ČSR. To ukrajinské diaspory v Evropě využívalo jak pro defenzivní, tak ofenzivní účely. 2. oddělení polského generálního štábu vědomo si špatné ekonomické situace většiny emigrantů verbovalo

⁵²¹ a VÚA–VHA, f. MNO–HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 29.

⁵²² NA, f. 200, sign. 200-142-25. *Charakteristika ukrajinské emigrace, organisace, politické snahy*, s. 12-13.

⁵²³ K případu Nikifora Horbanjuka viz Žáček, Pavel: *Akce „Gomez“*. *Únos Nikifora Horbaňuka z Mnichova*. In *Paměť a Dějiny*, 2/2011, s. 57-72.

⁵²⁴ VÚA–VHA, f. MNO–HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 52.

⁵²⁵ VÚA–VHA, f. Presidium MNO, k. 468, inv. č. 8320, sign. 98/2/15: *Ukrajinský prapor Dr. Petruševič*. Zpráva z 13. června 1924.

⁵²⁶ VÚA–VHA, f. MNO–HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 53.

⁵²⁷ Srov. NA, f. 200, sign. 200-142-25. *Charakteristika ukrajinské emigrace, organisace, politické snahy*, s. 18-19 a VÚA–VHA, f. MNO–HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 51-54.

⁵²⁸ NA, f. Pol. ředitelství Praha II – presidium – 1931–1940, sign. V 84/27: *Organisace Ukrajinské emigrace, jmenovitě Konovalcovova Ukrajinská Organisace Nacionalistická /“OUN“/, činnost*. Zpráva ze 17. září 1935, s. 10.

zejména studenty, které do ČSR posílalo na polské pasy jako placené konfidenty.⁵²⁹ Mezi zájmové oblasti patřila zejména UVO/OUN, vztah čs. politiků k ukrajinské emigraci a zprávy týkající se Polska a SSSR. Dále poté agitace na Podkarpatské Rusi k připojení buď k Polsku, nebo k Maďarsku, která však neměla mít valného účinku.⁵³⁰ K rozšíření informací na téma infiltrace nacionalistické emigrace polskými zpravodajskými službami nutno podniknout další výzkum v polských archivech.

Ve 30. letech začalo zájem o ukrajinskou emigraci v ČSR projevovat i Maďarsko z politických důvodů a kvůli vazbám na Polsko. Roku 1935 měl maďarský zástupce při Společnosti národů přednést stížnost ohledně nevydávání Ukrajinců podezřelých z kriminální činnosti do Polska, paradoxně však v době, kdy údajně v této věci mezi ČSR a Polskem probíhala spolupráce „spíše ke spokojenosti“ druhé strany.⁵³¹

Emigrace v ČSR byla zájmem taktéž sovětských zpravodajských složek. Existovala možnost ukrajinské a ruské emigranty ideově či finančně „zpracovat“ a využít je tak k propagandistické, špionážní a jiné činnosti, nebo přímo k rozvracení hostitelských zemí. Zároveň byly hledány způsoby násilné i nenásilné likvidace politických oponentů bolševiků.⁵³² Ve 20. letech lze mezi částí emigrace (především haličské) sledovat růst probolševických sympatií, s postupem času a orientací na „státní“ komunistické strany však zájem a možnosti ovlivnit zahraniční emigraci klesaly. Po státem vyvolaném hladomoru v SSSR let 1932 a 1933 již lze mluvit pouze o nepřátelství usadivších se emigrantů k SSSR.

Mnichovská krize na podzim 1938 znamenala kvalitativní změnu ve vztahu emigrace a ČSR. Vzhledem ke kritické ekonomické situaci zmrzačeného státu bylo zřejmé, že další vydržování emigrantů se stane ještě komplikovanějším než dříve. Mnichov ve svém důsledku znamenal i eliminaci ČSR jako lokálního politického činitele, čímž se pro nacionalistické skupiny stala spolupráce s ČSR bezvýznamnou a byly nuceny přeorientovat se na Německo jako jediný stát schopný změnit *status quo* ve východní Evropě ve prospěch ukrajinské nezávislosti. Podkarpatská Rus přejmenovaná na Karpatskou Ukrajinu a obdrživší autonomii se stala zvýšeným objektem zájmu ze strany Maďarska, snažícího se celou oblast anektovat, a Polska, obávajícího se vzniku „ukrajinského Piemontu“ a podporujícího maďarské ambice s cílem dosáhnout společné hranice. Zároveň s přílivem osob z východní Haliče stoupal vliv

⁵²⁹ VÚA–VHA, f. MNO-HŠ: 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 102.

⁵³⁰ Tamtéž. s. 102–103.

⁵³¹ NA, f. 225 PMV, sign. 225-950-13: *Zasedání SN v Ženevě v prosinci 1934, útoky Maďarska na ČSR ve věci ukr. emigrantů*.

⁵³² V případě ČSR se primárně jednalo o snahy roztržít emigrantské organizace, především Ukrajinský hromadský komitét. Viz VÚA–VHA, fond Presidium MNO, k. 468, inv. č. 8320, sign. 98/2/15: *Zpráva z 12. září 1924*.

nacionalistů, kteří doufali vytvořit z Karpatské Ukrajiny první ukrajinský stát, kolem nějž by následně vznikla celá velká Ukrajina. Čs. úřady tyto tendence sledovaly se značnými obavami, nicméně aktivně proti nim již zakročit nemohly.⁵³³

Ukrajinská politická emigrace před i po březnu 1939 prožívala vleklou krizi, vyplývající z ekonomických (krize 30. let) a politických příčin. Nenacionalistické proudy v rámci ČSR a Protektorátu Čechy a Morava *de facto* ukončily svou činnost se vznikem tzv. Ukrajinského národního sjednocení v září 1939, dle německého vzoru. Od té doby se jednalo „pouze“ o odbočku všesvazové organizace, fungující v Německu. Za symbolický lze považovat fakt, že *vrchním velitelem tohoto sjednocení jest nástupce plukovníka Konovalce, plukovník Andrej Melnyk.*⁵³⁴

O emigraci v Protektorátu projevovaly zájem i německé úřady, které v létě 1939 nařídily vytvořit soupis a přehled ukrajinské emigrace a v listopadu z rozkazu Gestapa dokonce kompletní jmenný seznam emigrantů.⁵³⁵ V Protektorátu byl ohlášen počet 5.300 ukrajinských emigrantů, z toho 917 s protektorátním občanstvím.⁵³⁶ Teoreticky se mohlo jednat o snahu vyselektovat osoby kvůli reemigraci na území okupovaného Polska, verbování agentů k práci proti SSSR, kontrarozvědné ochraně proti sovětským agentům či mobilizaci do ukrajinských jednotek pod německým velením.

Rokem 1939 tak byla politická činnost většiny emigrantů z býv. Ruska, vyjma více či méně zakonspirovaných příslušníků OUN, prudce utlumena. Lze extrapolovat, že k podobnému závěru by došlo i bez německé intervence vzhledem k stále se prodlužujícímu pobytu emigrantů mimo domovinu, ztrátě kontaktů a obecnému stárnutí a vymírání politicky exponovaných činitelů. Definitivní likvidace politických struktur ukrajinských emigrantů nastala v závěru druhé světové války v důsledku nové emigrační vlny politických (nebolševických) exponentů dále na západ před postupující Rudou armádou a zatýkacími akcemi NKVD/Směrš, vedených proti těm, kteří nechtěli či nemohli uprchnout. Mnoho z těchto osob se plně naturalizovalo a disponovalo československým či protektorátním občanstvím.

⁵³³ NA, f. 225 PMV, sign. 225-1280-1: *Ukrajínští emigranti v Praze, činnost. Zpráva z 2. 12. 1938.*

⁵³⁴ NA, f. Pol. ředitelství Praha II – prezidium – 1931-1940, sign. V 84/29: *Zpráva k čj. 20.058/pres.ai 1939.*

⁵³⁵ NA, f. 225 PMV, sign. 225-1480-6: *Seznamy příslušníků ukrajinské národnosti.*

⁵³⁶ Tamtéž, *Ukrainische Emigration in dem Protektorate Böhmen und Mähren*, s. 1. Tento počet nezahrnoval osoby vstoupivší do manželství s čs. státními příslušníky. Celkově tak počet emigrantů mohl dosahovat až 8.000. Viz tamtéž, *Ukrajinská emigrace – zpráva z 28. července 1939.*

Ukrajinská emigrace ve světě byla čs. rozvědkou primárně dělena na politickou, vojenskou a indiferentní civilní, přičemž v ČSR dominantní část tvořila třetí skupina, většinou demobilizovaní vojáci snažící se najít uplatnění. Čs. státem byly zpočátku podporovány dočasné ukrajinské internační tábory v ČSR a vzápětí školské, kulturní sociální a vědecké instituce. Politická část emigrace byla tvořena především haličskými Ukrajinci, jejichž politické aspirace ČSR otevřeně nepodporovala vzhledem k hrozbě konfliktu s Polskem, o nějž neměla zájem. Paradoxně však k ULR reprezentované Symonem Petljurou chovala značnou nedůvěru a nepovažovala jej za legitimního reprezentanta Ukrajiny, na rozdíl od Jevhena Petruševyče. Na území ČSR vyvíjely činnost i organizace ilegální, především nacionalistické a komunistické, otevřeně či latentně nepřátelské státu. Přetrvávající napětí ve vzájemných vztazích s Polskem pravděpodobně vedlo k jisté toleranci nacionalistů a k úvahám o jejich hypotetickém využití v případě konfliktu vzhledem k jejich primárnímu zaměření proti Polsku, nikoli však k jejich podpoře.⁵³⁷ Radikalizaci těchto skupin a jejich metody však čs. strana tolerovat nemohla a postupem času vůči nim aplikovala silnější represe. Dochovaná policejní hlášení a elaboráty jednoznačně vykreslují OUN jako hrozbu státu, nikoliv potenciálního spojence. Opakovaně se taktéž vyskytují zmínky o tom, že aktivity nacionalistů úřadům sice nebyly po chuti, ale zároveň proti nim nemohly zakročit, neboť nedocházelo k porušení zákona.⁵³⁸

Vztahy mezi ukrajinskou emigrací a čs. vládou se začaly zhoršovat s vypuknutím ekonomické krize v důsledku redukce finanční podpory a obecné radikalizace politické situace v Evropě.⁵³⁹ Uzavření čs.-sovětské spojenecké smlouvy, ač se více jednalo o symbolickou než reálnou dohodu, a růst vlivu nacistického Německa odsouvaly ČSR z politického hlediska na vedlejší kolej v řešení ukrajinské problematiky⁵⁴⁰ a vedly k logickému příklonu valné většiny

⁵³⁷ Podobný názor zastává David Svoboda, jenž se domnívá, že opatrný přístup Prahy spočíval zejména v obavách o Podkarpatskou Rus. Hovořit dle něj lze o tiché toleranci aktivit nacionalistů, nikoli však jejich podpoře. Viz Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 328.

⁵³⁸ Viz např. VÚA–VHA, f. MNO-HŠ 1919–1939, k. 119: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*; tamtéž, f. VKPR, č. j. 200/1923 dův.: *Protipolská agitace v čsl. republice*; NA, f. 200, sign. 200-376-2: *Organisace ukrajinské emigrace, jmenovitě Konovalecova. Ukrajinská organisace nacionalistická /"OUN"/ činnost*.

⁵³⁹ Tejchmanová, Světlana: *Politická činnost ruské a ukrajinské emigrace v Československu v letech 1920–1939*. In *Ruská a ukrajinská emigrace v Československu v letech 1918–1945*, sv. 1, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha, 1993, s. 14.

⁵⁴⁰ Čs. vláda se nikdy nepokládala za arbitra v ukrajinských záležitostech a v rozporu s domněnkami polské rozvědky neplánovala žádnou vojenskou podporu emigraci ani polským Ukrajincům, pouze sociální, kulturní a edukační. Čs. stát, především prezident Tomáš Garrigue Masaryk, s ukrajinskými státoprávními snahami sice sympatizoval, ale zároveň nehodlal vyvíjet žádnou činnost, která by neměla podporu západních mocností, především Francie. Existence simultánní francouzsko-polské aliance tak jakékoli změny *statu quo* iniciované ČSR vylučovala a vojensko-politické využití emigrace tak mohlo nastat jedině v případě rozsáhlého čs.-polského

vojensko-politické emigrace k mocnějšímu sousedu. Tím se část emigrace v ČSR posouvala do sféry potenciálně nepřátelských uskupení, nicméně jejich hrozba teritoriální integrity státu byla redukována souběžnou kooperací Německa s Maďarskem a Polskem, stavějících se ke vzniku samostatné Ukrajiny jednoznačně nepřátelsky. V zájmu žádného emigrantského uskupení nebyla ani polská ani maďarská okupace Podkarpatské Rusi. Navíc v době nejvyššího ohrožení čs. státu v září a říjnu 1938 tamní obyvatelstvo projevovalo loajalitu a mimo marginálních incidentů žádné povstání nevypuklo. O to se nacionalisté pokusili až v březnu 1939 v době násilného rozpadu ČSR, aby vzápětí bojovali s útočící maďarskou armádou. Stejně tak v druhé polovině 30. let klesal i zájem čs. bezpečnosti o ukrajinskou emigraci vzhledem k soustředění zdrojů na rozvědnou a kontrarozvědnou činnost proti Maďarsku a Německu.

Generalizujíc, ukrajinská emigrace v ČSR získala ve 20. letech postavení a možnosti, jaké se jí jinde v Evropě nenabízely. Krátkodobě i dlouhodobě zde pobývaly elity obou ukrajinských států včetně premiérů, ministrů, vojenských velitelů a dalších osobností. Vřelý postoj, podpora a tolerance čs. vlád ukrajinskému školství, kultuře, politickým aspiracím a dalším oblastem byly reflektovány i v množství různých akcí pořádaných Ukrajinci včetně politických kongresů celého emigrantského spektra, ať již frakcí levicových, pravicových, monarchistických, republikánských či nacionalistických. Zřetelný úpadek pozorovatelný ve 30. letech byl způsoben vnitřními i vnějšími vlivy jak na čs. stát, tak na samotnou emigraci a byl logickou konsekvencí zhoršující se ekonomické a následně bezpečnostní situace v Evropě. Přesto však podporu emigrace ukončila až likvidace ČSR v březnu 1939.

Ačkoliv čs. stát nebyl nijak povinován v Ruské pomocné akci pokračovat, i přes odpor ministerstva financí a dalších institucí dále vydával milionové částky na podporu cizím státním občanům v době, kdy sám neměl dostatek prostředků na adekvátní sociální zabezpečení vlastního obyvatelstva. Motivace samozřejmě nepramenily čistě z morálních a etických hledisek, do rozhodnutí odpovědných míst na ministerstvu zahraničí se promítaly i obavy z ožebračení a radikalizace osob ztrativších nárok na podporu a politické důvody.⁵⁴¹ Přesto však lze vyslovit názor, že přístup čs. státu k zajištění politických uprchlíků z rozvráceného Ruska byl více než dobrý a doposud nebyl adekvátně doceněn. Dále lze vyvodit závěr, že ukrajinská emigrace v ČSR nikdy nebyla primárně vnímána jako unitární nebezpečný iredentistický element, ale naopak jako obohacující prvek. Ergo vliv nacionalistů, komunistů a jiných radikálů nikdy nedosáhl takové úrovně, aby čs. úřady byly nuceny reagovat plošnými represemi, likvidací systému podpor a masovými deportacemi. Bezpečnostní opatření a vyšetřování proti

konfliktu, vzhledem k oboustranné závislosti na vůli Dohody vyloučeném.

⁵⁴¹ AMZV, f. II. sekce 1918–1939, k. 19, č. j. 11.070/1933/I/3: *Ruská pomocná akce, generální souhlas*, s. 2-3.

ukrajinským emigrantům prováděná na území ČSR byla často iniciována polskými intervencemi se snahou zlepšit čs.-polské snahy, a to zejména v případech stíhání teroristů uprchnuvších z Polska a pašeráků zbraní a výbušnin. Na území ČSR mimo běžnou míru kriminality Ukrajinci včetně nacionalistů trestné činy namířené proti státu nepáchali⁵⁴² a naopak se snažili pozornosti čs. bezpečnosti vyhýbat. V politické oblasti lze sledovat zřetelný posun od detekce a represím proti komunistickému hnutí (nejen) mezi Ukrajinci ve 20. letech k obdobným akcím namířeným proti fašizujícím uskupením, zejména OUN, usilujících, výhledově, o odtržení Podkarpatské Rusi a její připojení k nezávislé Ukrajině.

Z hlediska zájmů ČSR podpora ukrajinské emigrace bezpečnostní situaci v zemi spíše zlepšovala než naopak. Je nutno zdůraznit, že podpora byla určena pouze demokratické emigraci a studentům, nikoli radikálům. Lze extrapolovat, že v případě rozsáhlých represí ukrajinského hnutí na Podkarpatské Rusi a zamezení přístupu do Polska by se teroristická a protistátní činnost ukrajinských radikálů zaměřila i na ČSR a dále by tak kontribuovala k národnostní nestabilitě multietnického státu.

Je nesporné, že z hlediska formování (nejen) ukrajinského nacionalistického tábora sehrála ČSR závažnou roli ve formě poskytnutí prostoru, financí a relativní tvůrčí svobody ke zformování prvotních organizací a transportu materiálu a osob z a do Polska.⁵⁴³ Z tohoto základu však nelze implikovat vinu ČSR na pozdějších násilných akcích ukrajinských nacionalistů, neboť nacionalistický ruch se formoval mimo dohled čs. úřadů, také mimo ČSR a ve 30. letech konal zřetelně proti jejich vůli. Naopak je možno vyslovit hypotézu, že relativně fungující československá demokracie mohla deradikalizovat některé krajní ideologické teze. Navíc drtivá většina vůdčích osobností ukrajinského nacionalismu krátko- či dlouhodobě žijících na území ČSR se později přiklonila k meľnykovské frakci OUN, hrající pouze sekundární roli v polsko-ukrajinském konfliktu v době druhé světové války. Stejně tak lze předpokládat, že pokud by nedošlo k vytvoření nacionalistického emigrantského centra v ČSR, z logicky věci by vzniklo jinde v Evropě. Politická část emigrace tvořila jen zlomek celé emigrantské vlny. Nelze tedy ukrajinskou emigraci v ČSR potažmo v celé Evropě nazírat čistě politickými či sociálními hledisky.

⁵⁴² Za jedinou výjimku lze považovat údajný neúspěšný atentát na polského konzula v Praze z 31. 10. 1928, který měl spáchat Mikuláš Tadeus Paziuk. Toho dne se měl dostavit na polský konzulát v Praze, zapálit lahev benzínu a následně se pokusit vystřelit na konzula. Od této akce se však UVO distancovala a útočník měl být navíc opilý. Viz NA, f. 225 PMV, sign. 225-1279-2: *Tadeus Mikuláš Paziuk – atentát na polského konsula dr. Lubaczewského dne 31. 10. 1928.*

⁵⁴³ Jaroslav Hrycak se domnívá, že stěžejní roli v politickém formování ukrajinského nacionalismu sehrály ukrajinské školy a univerzity, zejména ve Lvově (tajná a dočasná), Praze a Poděbradech. Dále dodává, že většina vůdčích kádrů OUN na počátku 30. let se skládala právě z těchto osob. Viz Грицак, Я.: *Нарис історії України*, s. 361.

2 Snění o samostatné Ukrajině. Ukrajinský (integrální) nacionalismus mezi světovými válkami

Neúspěch snah o etablování ukrajinského státu v letech 1917 až 1921 uvrhl většinu nebolševických ukrajinských politických elit do dočasné nebo permanentní emigrace. Socialistické, konzervativní (monarchistické) a liberální strany se v zemích střední a východní Evropy sice rekonstituovaly, popř. nově ustanovily, nicméně jejich vzájemné spory jak o minulost, tak o budoucnost nadále pokračovaly a v zásadě znemožňovaly smysluplnější spolupráci. Další limitující faktor spočíval v postupné demontáži demokracie v Polsku a Rumunsku spolu s celkovým malým demografickým i ekonomickým vlivem tamních ukrajinských populací. Mimo demokratické, monarchistické a socialistické proudy se však začal konstituovat i jeden nový, nacionalistický. Formování nacionalistických organizací neprobíhalo centralizovaně s jasnou strukturou, ale naopak živelně odspodu, s mnoha centry a spolky v Polsku, ČSR, Německu a jiných evropských zemích. Tyto spolky mezi sebou více či méně spolupracovaly a postupně tíhly ke sjednocení.

Prvotní ukrajinské organizace tendující k nacionalismu vznikaly v čase poválečné bídy, často mimo zemi původu a s minimálním materiálním zajištěním. O svém vzniku zanechaly jen neúplné fragmenty informací, ponejvíce ve vzpomínkách přímých účastníků.¹ Jejich jednotícími prvky byly společné zaměření (vznik ukrajinského státu), ideologická proximita, personální provázanost², propagace myšlenek ukrajinského nacionalismu (ne nutně v radikální podobě), odporu proti polské a sovětské vládě a v některých případech i teroristická činnost. 20. léta 20. století lze bez nadsázky označit za dobu krystalizace moderního ukrajinského integrálního nacionalismu evropského typu jako politické doktríny. Dominantní roli v těchto procesech sehrála dynamicky se rozvíjející ukrajinská diaspora, resp. rodáci v zemích střední Evropy, včetně, či spíše zejména v ČSR a Polsku. Kritickou roli ve formování ideologie radikálních ukrajinských nacionalistů přitom paradoxně sehrál jistý rodák z multikulturního přístavu Melitopol' na Azovském moři.

2.1 Myšlenkový svět Dmytra Doncova

Jakákoli analýza ukrajinského nacionalismu je z povahy věci mimořádně komplikovaným a kontroverzním výstupem, ať již z důvodů metodologických, historických, politických či

¹ Viz Артюшенко, Юрій: *Легія українських націоналістів*. In *Євген Коновалець та його доба*, Видання фундації ім. Євгена Коновальця, Мюнхен, 1974, s. 394.

² Členství v jednotlivých organizacích nebyla exkluzivní. Mnoho tehdejších ukrajinských nacionalistů tak figurovalo na členských listinách vícero organizací zároveň.

heuristických. Díla, která lze označit za „nacionalistická“, se svým zaměřením a obsahem vyskytovala ve všech oblastech ukrajinského politického spektra a je nemožné obsáhnout celou hypotetickou pramennou bázi a literaturu, jež byla k tématu vyprodukována. Autory nelze klasifikovat podle jednoho univerzálního klíče, např. etnického, geografického či politického. Obecně však lze vysledovat čtyři základní koncepce zkoumání ukrajinského nacionalismu: forma sebeurčení národa (nacionalistická), extrémní forma ukrajinského buržoazního nacionalismu (marxistická), ukrajinský fašismus (levicová) a integrální nacionalismus nestátního národa (modernistická).³ V této kapitole bude pozornost věnována první koncepci, tedy té, kterou prosazovali sami aktéři „západoukrajinského osvobozovacího hnutí“ v letech 1920 až 1960.

Integrálním, dříve činným nacionalismem se obecně rozumí takový politický proud, který má za cíl vytvoření národního státu v hranicích, jež pojmu všechna k sobě přiléhající území obývaná daným etnikem, případně i ta exteritoriální, za vzniku ideálně etnicky homogenního autoritativního státu. Jeho původ je odvozován k dobám Velké francouzské revoluce s kontinuálním šířením směrem na východ. John Armstrong definoval integrální nacionalismus na základě pěti bodů:

- 1) Národ, víra v něj a jeho zájmy jsou nejvyšším imperativem individua
- 2) Teze biologické, kulturní a mystické koherence příslušníků národa
- 3) Dominance emočního myšlení nad rozumovým
- 4) Interpretace vyjádření vůle národa selekcí vůdčí osobnosti, elitní skupiny a/nebo politické strany
- 5) Vznik kultu síly národa formou akcentování převahy nad okolními etniky, nejčastěji v ekonomické, kulturní, vědecké, sportovní a vojenské sféře⁴

Oleksandr Zajcev postuluje, že doktrína integrálního nacionalismu by měla obsahovat tyto prvky:

- 1) Lidstvo se přirozeně dělí na národy
- 2) Národ je nejvyšším typem lidské společnosti
- 3) Národ není společenstvím individuí, ale organickou jednotkou, jaká spojuje všechna pokolení (mrtvé, živé i ještě nenarozené)
- 4) Zájmy národa jsou nadřazeny všem jiným zájmům (jednotlivých osob, sociálních

³ Зайцев, Олександр: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, Критика, Київ, 2013, s. 18-19.

⁴ Armstrong, J.: *Ukrainian Nationalism*, s. 20.

skupin i lidstva)

- 5) Pro ochranu svých zájmů národ musí mít svůj vlastní stát
- 6) V hranicích tohoto státu se musí ocitnout všechna území obývaná daným etnikem
- 7) Činnost všech členů národa se má podřídit národním zájmům
- 8) Je třeba bojovat se vším, co ohrožuje jednotu, zájmy a majetek národa
- 9) Boj národů mezi sebou o nadvládu a naplnění vlastních zájmů je přirozeným a nevyhnutelným
- 10) Národ má aktivně vymáhat své zájmy. Ve světě konkurenčních národů, je-li třeba, i silou⁵

Příčemž body 3, 4 a 7 až 10 jej odlišují od liberálního nacionalismu jako doktríny směřující k etablování a udržení národního státu nenásilnými legálními prostředky. Na základě těchto 10 bodů je možné extrapolovat všechny negativní jevy radikálního nacionalismu, jaké jej ve 20. století provázely. Obsahují (i) racionální zdůvodnění genocidy, násilné asimilace, etnických čistek, nacionalistického imperialismu, terorismu, totalitarismu a dalších jevů charakteristických pro autoritativní-totalitní režimy „národních“ států a hnutí. Různé skupiny je v různých formách integrovaly a aplikovaly. V nejradičálnější podobě bezpochyby němečtí nacionální socialisté a ruští, resp. sověští bolševici, ovšem stejně tak lze mluvit i o chorvatských ustašovcích, italských fašistech, nebo právě ukrajinských nacionalistech sdružených v OUN, a samozřejmě i dalších uskupeních v rámci evropských národů. Minimálně tendence směřující k teším integrálního nacionalismu lze nalézt u většiny z nich. Míra, s jakou se hnutí propagující tyto ideje dokázala prosadit, záležela na kombinaci vnitřních i vnějších faktorů, často mimo kontrolu oněch hnutí a států, v nichž působily.⁶ Obecně platí, že integrální nacionalismus ve východoevropském prostoru se vyvíjel a diseminoval rychleji a radikálněji v nedemokratických, nikoli však totalitárních podmínkách (v ukrajinském případě Polsko a Rumunsko, nikoli však SSSR).⁷ Vysvětlení tohoto jevu spočívá v relativní „slabosti“ vládnoucích režimů Polska a Rumunska ve srovnání s bolševickým, resp. stalinským totalitním modelem. Polské a rumunské státní struktury sice dokázaly vyvinout silný asimilační tlak na minority, avšak z mezinárodních i vnitřních důvodů nemohly či nechtěly přistoupit k masové eliminaci projevů „nonkonformity“ dle sověšského modelu a libovolně definovaných kritérií,

⁵ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 81.

⁶ Jmenovat lze polskou Národní demokracii, čs. Národní obec fašistickou, chorvatskou Ustaši, slovenské ľudáky, maďarské Šípové kříže, rumunské Železné gardy a další uskupení. Relativní ideologická afinita těchto hnutí však automaticky neznamenala odpovídající vliv na vlastní i cizí populace.

⁷ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 150.

známých z doby stalinského teroru.

Jak bylo konstatováno výše, k roku 1920 ukrajinský nacionalismus jako politická doktrína postrádal organizační i obsahovou náplň, které se teprve začínaly tvořit. Obsahová stránka hnutí zpočátku vznikala stejně živelně jako organizační s velkým množstvím autorů představujících vlastní návrhy konstituce a rozvoje ukrajinského národního státu. Klíčovým faktorem pro rozvoj nacionalistické ideologie byly možnosti distribuce jeho idejí mezi ukrajinskou populaci.

Kořeny nacionalistických hnutí v ukrajinských reáliích sahají k již zmíněné Revoluční ukrajinské straně (RUP), vedené Mykolou Michnovským a působící v carském Rusku. RUP se však programově řadila mezi socialistické strany. Ačkoliv byla aktivní pouze v letech 1900 až 1905, kdy se přejmenovala na Ukrajinskou sociálně-demokratickou stranu práce a programově přiblížila nadnárodnímu socialismu, přinesla do ukrajinského prostoru nové myšlení, zejména v podobě hesla „Ukrajina Ukrajincům“. A to ačkoliv, či právě proto, že Ukrajina historicky patřila mezi země na kulturním rozhraní a byla tvořena směsí etnicky různorodých národností. Další rozvoj nacionalistických tendencí přišel až s první světovou válkou a všeobecnou radikalizací širokých mas v důsledku válečného strádání. Dominantním politickým proudem na ruské Ukrajině však zůstával socialismus, resp. komunismus. Avšak v důsledku bolševických invazí a vzniku sovětské Ukrajiny vnímané jako pouhé gubernie nadále řízené Ruskem, většina západoukrajinských elit doplněná o emigranty ze sovětské Ukrajiny zaujala v průběhu 20. let protibolševická stanoviska, což vedlo k oslabení socialistických tendencí a uvolnění prostoru pro vývoj nových ideových proudů, zejména radikálního nacionalismu. Definitivní obrat zde přišel s holodomorem a stalinskými čistkami.

Na první pohled se zdá být paradoxním, že hlavním ideologem ukrajinského integrálního nacionalismu se stal nikoli haličský Ukrajinec, ale rodák z Melitopolu Dmytro Doncov (Дмитро Донцов, 1883 až 1973). Na příkladu Doncovovy původem kozácké rodiny lze přitom ilustrovat národnostní poměry většiny Ukrajiny na přelomu 19. a 20. století. Zatímco jeho sourozenci dosáhnuvší dospělosti před revolucí roku 1905 se hlásili k národnosti ruské, budoucí rusofob Doncov a jeho mladší sourozenci dospívající právě v období revoluce se již považovali za Ukrajince. Doncov sám se původně hlásil k socialistickým myšlenkám a participoval na ukrajinském politickém životě v Rusku, za což byl několikrát zatčen a vyšetřován. Od roku 1908 působil v Rakousku-Uhersku, přičemž již roku 1913 publikoval články obhajující spolupráci Ukrajinců s Rakouskem-Uherskem proti Rusku. Ve světle výše popsaných pseudotezí o „vynaleznutí“ Ukrajinců Němci či Rakušany těžko nalézt lepší důkaz o nesmyslnosti těchto tvrzení vzhledem k tomu, že až do věku 25 let Doncov žil v Rusku.

Během první světové války participoval na prorakouských aktivitách haličských Ukrajinců a později působil ve službách hetmanátu a ULR. Po porážce ukrajinských státoprávních aspirací se usadil ve Lvově, kde zastával funkci redaktora několika periodik a především publikoval vlastní ideologickou tvorbu, která v průběhu 20. a 30. let formovala mladou generaci radikálních ukrajinských (integrálních) nacionalistů, tvořících budoucí elitu OUN a velitelský sbor UPA. Petro Mirčuk, který sám k tehdejší mladé generaci patřil, k tomuto dodává, že:

„Díla Doncova získala všeobecnou pozornost. Ostrost jeho stylu pomáhala zvýraznit problémy [doby] a velikost nacionalistických idejí, ukázaná Dmytrem Doncovem [...] uchvátila ukrajinskou mládež a vytvořila z ní bojovníky za realizaci idejí ukrajinského nacionalismu.“⁸

Po vypuknutí druhé světové války byl polskými úřady krátce internován v táboře v Bereze Kartuské. Po propuštění pobýval v různých evropských městech (mimo jiné i v Praze). Po druhé světové válce emigroval do Kanady. Zůstal literárně činný a působil jako profesor literatury. Zemřel v Montrealu roku 1973. Za svůj život publikoval mnoho děl, nejen filozofické a nacionalistické provenience. Dnes je však znám právě prizmatem své politicko-nacionalistické produkce. Ačkoliv s UVO a později OUN udržoval kontakty a spolupracoval, členem těchto ani jiných politických organizací se po roce 1920 nestal.

Doncov sám se v hlavních axiomech ideologie nacionalismu silně inspiroval v zahraničí, zejména u francouzských, německých a italských autorů.⁹ Na základě jejich děl vytvořil syntézu srozumitelnou a uchopitelnou pro mladou inteligenci, která pod jejím vlivem dokázala mobilizovat široké masy ke splnění svých cílů. Proč právě mladá inteligence a ne národ jako celek? Jednak se míra negramotnosti mezi ukrajinskou populací držela na relativně vysoké úrovni, jednak proto, že Doncovova tvorba svým složitým jazykem, recepcí cizojazyčných prostředků a dalšími charakteristikami byla pro většinu Ukrajinců nesrozumitelná. Ergo mířila na ideově spřízněné intelektuály, kteří ji teprve mohli šířit dál mezi národní vrstvy, ovšem modifikovanou k obrazu svému, nikoli Doncova. Další důvod spočíval v evidentní nemožnosti propagace ideologie v USSR.

⁸ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 48.

⁹ Viz Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 11-13, dále Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-мі роки)*, s. 157-239.

Roku 1921 Doncov vydal práci *Základy naší politiky (Підстави нашої політики)*, v níž postuloval tyto základní teze:

- 1) Ruské politické myšlení je asijské, nikoli evropské či slovanské
- 2) Historická role ukrajinského národa spočívající v ochraně Evropy před „asijským Ruskem“, tato role vyplývá z tradic, geopolitiky a historie
- 3) Ukrajina je součástí evropského civilizačního okruhu, nikoli ruského (asijského)
- 4) Nutnost ukrajinské státní nezávislosti, bez níž nelze splnit „historickou roli“ národa
- 5) Ostrá kritika politických subjektů let 1917–1920, jejich politické, zejména levicové orientace (respektive orientace primárně na sociální problémy a ignorování národnostních) a pasivitu k zahraničnímu dění

V případě prvního a druhého bodu lze implikovat Doncovovu zkušenost s carským a bolševickým režimem. Rusko považoval za stát zpátečnický a rozpínavý, založený na bezvýznamnosti jedince, až škodlivosti individualismu s centralizovaným absolutismem, zatímco západní svět jeho prizmatem představovaly státy poháněné sociální dynamikou, konfliktem (politických) idejí, s rolí pro každé individuum a zejména vládou práva a logiky.¹⁰ K tématu se vyjadřoval opakovaně i v pozdějších letech v takřka identické podobě, přičemž bolševickou imperiální politiku ztotožňoval s carskou pod pojmem „moskevský imperialismus“.¹¹ V jeho pojetí Rusko mělo mít potenciál (a touhu) expandovat až k hranicím Atlantiku a v celé Evropě zavést svůj „otrocký režim“, v čemuž mu v minulosti Ukrajina bránila až do porobení Ruskem v 18. a 19. století. V tomto duchu také interpretoval např. období hetmanátu Bohdana Chmel'nyč'kého:

„V tom konfliktu [od hetmanátu Chmel'nyč'kého po hetmanát Rozumovs'kého] nešlo o boj „demokratického carátu“ s ukrajinskou aristokracií. Ten konflikt byl konfliktem západoevropských způsobů vlády, jaký představovala ukrajinská třída (zemská aristokracie), které politicky panovaly v celé tehdejší Evropě – se způsoby tatarsko-moskevské aristokracie, která ničím nepřipomínala později v Evropě vzniklý osvícenský absolutismus. Svým padesátiletým bojem (1654–1711) zpomalila Ukrajina stejný pochod ruského absolutismu na západ na dlouhé dlouhé roky, a byla to její zásluha [Ukrajiny], že ten absolutismus [ruský] oslavil své triumfy ve Varšavě až roku 1815, v Uhersku 1849, ve Finsku 1899 – a ne o sto let

¹⁰ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism, Politics, Ideology, and Literature, 1929–1956*, s. 81.

¹¹ Донцов, Дмитро: *Підстави нашої політики*, Організація Оборони Чотирьох Свобід України, Нью Йорк, 1957, s. 23.

dříve.¹²

Z těchto a dalších rusko-ukrajinských konfliktů extrapoloval „ukrajinskou národní ideu“:

„V tom našem věčném boji proti chaosu na východě [Rusku], v obraně – ve svém vlastním státu a kultuře – celé kultuře západu, leží ukrajinská národní idea, jaká musí být základem veškerého našeho politického programu. I opravdu, od osudu Ukrajiny v tom boji záviselo vítězství jednoho z obou principů na kontinentu: evropského, nebo moskevského. Jak jsme viděli, Ukrajina byla první, byla první etapou, jakou muselo Rusko překonat ve své expanzi na západ: politickou, sociální i kulturně-náboženskou. Po každé porážce Ukrajiny pocítila to v té chvíli Evropa novým tlakem ruského kolosu i naopak: každé oslabení Evropy, či úpadek Polska, či oslabení Švédska nebo Turecka se fatálně projevilo na Ukrajině. Ukrajina pod péčí Moskvy – to Suvorov ve Varšavě, to donští kozáci v Bastile v Paříži – Paskevič ve Világoši, Brusilov v Karpatech – Bud’onnij na hranicích Rumunska...To ruské samoděržaví, pravoslaví nebo komunismus, které sbírají své síly před novou katalánskou bitvou.“¹³

Tento „boj“ měl být:

„Jak pro Irsko boj s Velkou Británií, jak pro Srby a Bulhary až do roku 1912 boj s Tureckem, tak boj s Ruskem je naším ideálem. Je nám diktován našimi historickými tradicemi, naším geografickým položením i speciální historickou rolí, jakou je nám souzeno hrát.“¹⁴

Ukrajinský národ měl tedy v Doncovově představě sehrávat roli evropského avangardu dislokovaného na hranicích „evropské civilizace“, bránící ji před „barbarským“ východem v permanentním rusko-ukrajinském či tatarsko-ukrajinském konfliktu.¹⁵ Na základě této koncepce mělo být v zájmu každého evropského státu podporovat Ukrajinu a zároveň středobodem zahraniční politiky Ukrajiny musela být kooperace s ostatními evropskými mocnostmi, a to včetně, nebo spíše zejména Polska! Z citovaných pasáží dále vyplývá, že ve vlastním zájmu se ukrajinský národ musí zbavit všech rusofilských tendencí a musí směřovat k

¹² Tamtéž, s. 86.

¹³ Tamtéž, s. 86-87.

¹⁴ Tamtéž, s. 83-84.

¹⁵ Tamtéž, s. 152.

nezávislosti. Mladému pokolení, zbídačenému první světovou válkou, navazujícími konflikty a snažícímu se vyjít z těžké situace, zněla slova o „vznešeném historickém úkolu“ bezpochyby vábivě.

V odkazu na politiku Centrální rady v poslední fázi její existence Doncov odmítal jakékoli formy federalismu s Ruskem a naopak trval na spojenectví s Evropou proti Rusku.¹⁶ Z citovaného textu dále plyne interpretace národní jednotky jako dané entity s určitými „historickými“ úkoly v primordialistickém duchu, jehož příslušníci se svými životy upínají k naplnění národního ideálu. Doncov tedy chápal národ jako historickou, geograficky a kulturně danou ohraničenou množinu s „historickou rolí“, přičemž:

„Národ, který nerozumí [...] svému ideálu, hyne. Ty, které tento ideál chápou, ale nedokáží ho realizovat – upadají v sféru vlivu cizího [národa]. Tak český stát, po neúspěšných pokusech dosáhnout Jadranského moře, se musel dostat do sféry vlivu rakouského státu (sic!). V sféru vlivu jiného státu upadají i národy, jaké se zmýlí v hledání svého konkrétního ideálu, jak se stalo Polsku po Petru I.“¹⁷

Je patrné, že historické příklady Doncov vybíral a manipuloval s nimi tak, aby pasovaly do jeho koncepce „národního ideálu“. Na druhou stranu si byl Doncov evidentně vědom faktu, že evropské národy v průběhu staletí vznikaly a zanikaly, respektive mohly být „resuscitovány“ (ať již ve formě etnické, státní či obojí).¹⁸ Ukrajinci jeho prizmatem tvořili do počátku 18. století politický národ, který však „odpadl“ od své historické úlohy v důsledku úpadku vlastní síly a podrobení Moskvě.

V další části *Pidstav* se Doncov zaměřil na ukrajinské politické myšlení 19. století a dění v letech 1917 až 1920. Z první kapitoly vyplývá, že idea samostatného ukrajinského státu byla na přelomu 19. a 20. století doménou pouze nepočetných radikálů. Naopak většina politické reprezentace se upírala k myšlence federace s demokratickým Ruskem. Tento směr, v duchu vnímání „historických úkolů“ národů a vývoje do roku 1920, Doncov naprosto odmítl, stejně jako všechny dobové formy kosmopolitismu, socialismu a kooperace s Ruskem, charakterizovatelné heslem „Pryč od Moskvy“.¹⁹ Byl si přitom vědom, že:

¹⁶ Tamtéž, s. 91-103.

¹⁷ Tamtéž, s. 83.

¹⁸ Tamtéž, s. 152.

¹⁹ Tamtéž, s. 131-132, dále s. 194-196.

„Ukrajina bude žít jen tehdy, jako samostatný subjekt, kdy ona bude ve vnitřní i zahraniční politice vystupovat s vlastním národně-politickým ideálem. Realizace tohoto ideálu, jak se já snažím v této práci dokázat, je možná jen proti Rusku, nikoli s ním. Jakékoli pokusy vyřešit náš problém cestou posílení Ruska, všechny ty „federace“, těsné vojenské svazy, to vše je práce výhodná ne Ukrajině, ale Rusku.“²⁰

Federalistické koncepce s Ruskem tedy odmítal jako jdoucí proti zájmům Ukrajiny a naopak v zájmu Ruska. *De facto* se tím distancoval od většiny dosavadní „nehaličské“ ukrajinské politické reprezentace. Těžko však v tomto bodě polemizovat, neboť ruské politické myšlení přelomu 19. a 20. století koncepci multinacionální federace takřka neznalo a naopak se, bez ohledu na politickou příslušnost, většinově stavělo za centralizovaný ruskojazyčný stát. Ostatně všechny pokusy Centrální rady a Direktoría (případně reprezentantů jiných neruských národností) o spolupráci s antibolševickými silami zkrachovaly právě na otázce budoucího statusu etnicky neruských oblastí a na nechuti bílých generálů akceptovat přijatelný kompromis. Jedinou výjimku lze nalézt u osoby generála Pjotra Wrangela, jehož iniciativa však neměla valného úspěchu v důsledku postupu vítězících bolševiků. Odlišné stanovisko ve 20. letech sice zaujali právě bolševici, ovšem stalinské období jakékoli možnosti funkční federace na geopolitické a národnostní bázi v rámci SSSR učinilo zcela iluzorním.

Samotné ukrajinské politiky Doncov obvinil z:

„...nechuti porozumět rusko-ukrajinskému konfliktu, protože socialistický mozek nechtěl rozumět takové řeči, jako konfliktu dvou národů, dvou ras. Znal pouze třídní boj, jakýkoli boj mezi národy, které jsou povinny se milovat, byl satanskou hrou „vykořisťovatelů“ nebo trikem „tajné diplomacie“. Tyto primitivní pohledy, proplétající se zakořeněným takřka u každého inteligenta moskvofilstvím, vedly k politice „dohodovství“, které charakterizuje veškeré dějství na Ukrajině, dokonce i v čase války s Ruskem. Navíc, vyhlašujíc samostatnost, naši socialisté se nemohli odtrhnout od své myšlenky, že otázka Ukrajiny je těsně spojena s otázkou Ruska, s jakým má – jak uvažoval i Drahoňov – ty stejné zahraniční politické zájmy.“²¹

Většina ukrajinských politiků tak dle Doncova selhala, nedokázala identifikovat a pochopit „národní ideu“, čímž přivedla národ do dalšího poddanství Ruska. *De facto* tedy ukrajinský národ nereprezentovala. Místo orientace na národnostní problémy politici řešili

²⁰ Tamtéž, s. 197-198.

²¹ Tamtéž, s. 152-153.

problémy sociální, navíc dle „vadných“ socialistických klíčů. Místo organizování národního vojska a separace od Ruska hned v roce 1917, místo revolučního přístupu se pouze nechaly „vléct“ slabým a nestabilním Petrohradem, přičemž hlavní vinu nesli socialisté.²²

Od roku 1922 působil Doncov za podpory UVO (zejména Konovalc'e) v časopisu *Literárně- naukový věstník (Літературно-науковий вісник)*, od roku 1933 pouze *Věstník*. Otiskovány byly především překlady zahraničních autorů s pravicovou orientací a právě tvorba Doncova. Rok 1923 signalizoval jeho definitivní rozchod se socialistickou a demokratickou minulostí. Pod vlivem dění v SSSR a Itálii uznal antidemokratismus a schopnost mobilizovat masy ve fašismu a bolševismu za jejich silné stránky, a naopak absenci tohoto za slabost demokracie.²³ Jinými slovy demokratický systém dle Doncova národu nedovolí splnit jeho „historickou úlohu“, neboť jej k tomu nedokáže sjednotit.

Roku 1926 bylo vydáno Doncovovo stěžejní dílo, *Nacionalizm (Націоналізм)*, stvrzující názorovou fluktuaci směrem k novým evropským tendencím, zejména italskému fašismu, iracionalismu (mysticismu), sociálnímu darwinismu a politickému násilí. Svou doktrínu postavil na mystické *vůli a instinktu* národa jako opozici k *rozumu* staršího politického myšlení. Základní teze *Nacionalizmu* již lze řadit k typickým pro integrální nacionalismus:

- 1) Dva národy nemohou obývat stejné území
- 2) Objektivizace národa jako jednoho živoucího organismu, každý národ má svůj „národní ideál“
- 3) Sociální darwinismus, zákon boje za existenci, konkurence národů
- 4) Kritika předchozích politických kurzů (tzv. provansáliství)
- 5) Modernizace formou násilné revoluce, nikoli mírové evoluce, respektive násilí jako fenomén hýbající dějinami
- 6) Voluntarismus a princip iniciativní menšiny
- 7) Amoralismus, jakékoli akty, včetně násilných, jsou přípustné, jestliže z nich benefituje národ
- 8) Unifikace národa pod jedním politickým subjektem, jedinou doktrínou
- 9) Ideál expanze, organizovanosti a samovlády národa
- 10) Převaha mystické vůle nad rozumem

Porovnání těchto tezí s těmi postulovanými Armstrongem a Zajcevem lze dospět k jednoznačnému závěru o afinitě doncovského nacionalismu k politické doktríně integrálního

²² Тамтєж. s. 155-156 a dále 195-198.

²³ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 164.

nacionalismu, i přes některé existující diference. První tři body spolu souvisí a v díle se vyskytují opakovaně, nejlépe však takto:

„Kdo si představuje národy jako osobní specie, jaké, jak to je v organizovaném světě, existují na věčnou konkurenci mezi sebou, - ten musí jasně vidět, že ani pouhé dva z nich se nemohou vejít na jeden a stejný kus země pod Sluncem, stejně jako se nemohou vejít dvě různobarevné šachové figurky na jeden čtverec šachovnice: slabší (v daný moment) musí ustoupit, aby její místo zaujala silnější.“²⁴

A dále:

„Darwinova teorie, která postuluje vítězství silnějšího nad slabším v neúprosném boji za existenci – nedosáhla do jejich [dosavadních ukrajinských politiků] [...] srdcí, jak i celkově apel do síly místo do rozumu. [...] Nikdy si nedokázali představit vítězství své idey na ruinách cizí [idey]. [...] I tato psychika byla společná všem směrům ukrajinstva, jak umírněným, tak revolučním, či socialistickým. Oni všichni vycházeli z toho, že zásadní nepřátelství mezi jejich [ukrajinským] národním ideálem a ideálem protivníka – neexistují, a že porozumění, smír mezi oběma – je celkově možný.“²⁵

Doncov v duchu sociálního darwinismu národy charakterizoval jako „silné“ a „slabé“, přičemž pod pojmem „síla“ představoval amorální agresivitu, expanzivnost a ochotu vnutit svou vůli ostatním:

„Příroda a historie neznají národy agresivní a neagresivní, pouze silné a slabé. Národy silné – osvobozují se, když jsou porobeny, a expandují na úkor slabších, když jsou svobodné; národy slabé – buď se zmohou jen na spazmatické revolty (když jsou porobeny), nebo rozdávají svým nepřátelským menšinám (sic!) „národní“, „kulturní“ a všemožné další autonomie (když jsou svobodné).“²⁶

²⁴ Донцов, Дмитро: *Націоналізм*, Українська видавнича спілка, Лондон, 1966, s. 82.

²⁵ Tamtéž, s. 112-113.

²⁶ Tamtéž, s. 262.

A mladí Ukrajinci samozřejmě chtěli být silnými. Přímo emanující sociální darwinismus lze nalézt v této pasáži:

„Žijí a panují pouze národy²⁷, jaké neznají svědomí, jaké nepřemýšlí nad právem na vlastní existenci a na existenci na úkor slabších a neschopných; národy, jaké se spoléhají ne na okolnosti, ale na svou nekonečnou sílu, pro jaké i expanze i jejich idea je dogmatem absolutním, ne relativním, hledajícím posvěcení, hodnoty. [...] Silné národy – to jsou ty, v jejichž školách vlévalo se dětem železo do duší (sic!) a ne oslabující doktríny „obecné spravedlnosti“, lásky k nepříteli.“²⁸

Výraz „síla“ dále ztotožňoval s fanatismem, který hýbe dějinami:

„Fanatik“ - uznává svou pravdu za zjevnou, celou, jaká má být akceptována ostatními. odtud jeho agresivita a nesnášenlivost do jiných názorů. Tvrdá víra v hesla, která on hlásá, jako bezpodmínečnou a povinnou pro všechny pravdu, lásku do té ideje, jakou on chce realizovat, bezměrná nenávisť do všeho, co překáží jejímu uskutečnění, ... „²⁹

Co je ovšem národ?

„Národ – to lidská společnost, která je nebo chce být organizovaná v politickou jednotku.“³⁰

„Co je národ? když ne uskupení milionů vůlí okolo obrazu společného ideálu? Ideálu vlády dané etnické skupiny nad územím, jaké ona obdržela po otcích a jakou může, rozšířenou, odkázat svým dětem.“³¹

Národ je tak v Doncovově ponětí primordiální masou, do které se člověk rodí a je k ní navždy připoután. Zvláštní, že v tomto případě Doncov zcela ignoroval případ svého vlastního okolí, kdy se část multietnické rodiny ztotožňovala s příbuznou, přesto odlišnou etnickou

²⁷ Doncov v textu používá termín „rasy“, ovšem ve významu národů či jednotlivých etnik, nikoli nutně dle barvy pleti.

²⁸ Донцов, Д.: *Націоналізм*, s. 297.

²⁹ Tamtéž, s. 263.

³⁰ Tamtéž, s. 249.

³¹ Tamtéž, s. 394.

skupinou než sám Doncov. Jak konstatoval O. Zajcev, národ dle Doncova není pouze skupina jedinců, ale organismus, který obsahuje všechna pokolení, mrtvá, živá i dosud nenarozená. Tento organismus má své ideje a cíle, které realizuje ne jedna, ale všechny generace. Doncov přitom rozlišoval národy politické a nepolitické (nacija a narod).³² Přičemž právě Ukrajinci byli ve stavu transformace z nepolitického „narodu“ na politickou „nacii“. V případě, kdy by tato transformace selhala či by neproběhla, dostali by se Ukrajinci do pozice již zmíněných „provansálců“.³³ Jedinec je tedy pouhou buňkou organismu národa, který se řídí, jako všechny buňky v těle, rozkazy z centra. Buňka (jedinec) se podřizuje vůli organismu (národa) k životu, přičemž odchýlení se od tohoto pravidla, tedy odpor proti národní vůli, je patologickým jevem potenciálně hrozcím přivést národ do krize, až smrti.³⁴ V praxi lze tuto myšlenku totalitárně aplikovat na jakoukoli, byť neškodnou, opozici *uvnitř i vně* národa. Dogma národa jako organismu Doncov aplikoval i na výběr elit. Organismus si vedení nevolí, buňky se dělí a k tomu účelu proliferyjí. Stejně tak si nacionalisté musí vychovat své vlastní *nevolené* elity určené k vládě nad národem.³⁵

Chybějící národní dogmatismus a jasně stanovené cíle Doncovovi absentovaly v programech dosavadních ukrajinských politických uskupení, navíc se řídících „překonanou“ morálkou. Socialistické, monarchistické a liberální proudy Doncov označil pejorativním termínem „provansálství“, neboli lokálního kulturního nacionalismu bez sjednocující myšlenky nezávislého státu a sloužící zájmům jiných národů (Poláků, Rusů, Rumunů), ne ukrajinskému. Případně tímto termínem označoval teoretiky neschopné prosadit své ideje do praxe a mezi masy. Termín je odvozen od francouzské provincie Provence známé v tehdejší ukrajinském prostředí jako národnostně, kulturně a historicky diferentní od zbytku Francie, nicméně politicky podléhající Paříži a s mizejícími sebeidentifikačními rysy. Podobnou analogii viděl v poměru Ukrajinci-Rusové/Moskva. Tyto proudy už nově nekritizoval pouze prizmatem minulých neúspěchů, ale i z hledisek budoucích perspektiv, kdy je v závěrech vyvozených z citovaného textu kvůli federalistickým, demokratickým a kosmopolitním tendencím prohlásil za politické omezené neschopné překročit meze vlastních mylných dogmat.³⁶ V tomto případě lze hledat jasnou inspiraci v italském fašismu.

³² Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 176.

³³ Tato koncepce je dnes již překonaná. Ačkoliv se ukrajinský integrální nacionalismus nikdy nedokázal prosadit v celoukrajinském kontextu, přesto ukrajinský národ existuje a v něm mnoho etnických podskupin, ať s politickými či pouze kulturními cíli. Stejně tak v rámci Velké Británie existuje Skotsko a skotský národ, v rámci Německa přežívají skupiny Lužických Srbů či v rámci ČR příležitostně diskutovaná otázka Moravy a Moravanů atd.

³⁴ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 176.

³⁵ Tamtéž, s. 177-178.

³⁶ Донцов, Д.: *Націоналізм*, s. 84-89 a dále s. 144-145. V tomto bodě je velkou škodou, že o realizaci vlastních ideí se Doncov nikdy nepokusil. Další generace by totiž bezpochyby došly ve vztahu k jeho politice ke stejným

Samotný název čtvrté kapitoly, *Tvůrčí násilí a iniciativní menšina*, je příznačný pro integrální nacionalismus. Doncov hned na počátku uvádí citát „*Bez násilí a bez železné bezohlednosti nikdy nebylo v historii nic stvořeno.*“³⁷ V souladu s teorií elit italského sociologa Vilfreda Pareta Doncov extrapoloval nutnost vzniku voluntaristické společenské vrstvy, schopné, na rozdíl od „provansálců“, vygenerovat životaschopné a prosaditelné ideje, samozřejmě založené na tezích již uvedených. Vznik těchto idejí již neměl být otázkou „vůle národa“ či jeho požadavků, jak uváděli demokraté, ale:

„Kdo vytváří a realizuje nějakou ideu? Provansálci, demokrati a jiní vlastenci odpovídali – vždy národ! My odpovídáme – nikoli národ! Národ je pro ideje, či v statickém, či v dynamickém stavu – činitel pasivní, ten, který přijímá. Činitelem aktivním, tím, kdo nese ideu, tím, kde ta idea vzniká je – aktivní, nebo iniciativní menšina. Nazývají ji různě: „třídně uvědomělý proletariát“ (v protikladu k převážné mase „neuvědomělého“), „národně uvědomělá inteligence“, „aristokracie“, „vládnoucí klika“, „tyrani“, (jejich politické výtvořiny: S.S.S.R., fašistický stát), „Unegalitäre-“ anebo „Führer-Demokratie“ (Alf. Weber), ale – podstata té menšiny a její role ve všech společnostech je stejná. Je to skupina, jaká formuje, nejasnou pro „neuvědomělou“ masu ideu, činí ji přístupnou té mase i, na závěr, mobilizuje „národ“ k boji za tu ideu.“³⁸

Ukrajinský národ, vinou slabých elit, Doncovovým prizmatem trpěl nedostatkem jasného programu srozumitelného pro obecný lid. „Provansálci“ byli příliš vzdáleni národním masám, které nebylo možno mobilizovat pod obecnými hesly „svoboda, volební právo“ či „autonomie“. Neměli agresivní „ideál“ jako např. „Polska od morza do morza“ či „trojramenný kříž na chrámu svaté Sofie v Istanbulu“.³⁹

Povšimněme si, že Doncov argumentoval pouze principem iniciativní menšiny, nikoli však vůdcovským principem (Führerprinzip). Ten se v OUN začal v rámci recepce zahraničních trendů prosazovat až koncem 30. let a zesílil po smrti prvního providnyka OUN Jevhena Konovalc'e roku 1938.

Ideou byl pochopitelně vznik národního ukrajinského státu s jeho vznešenou mesiánskou „historickou misí“ (kterou zároveň Doncov zesměšňoval v ruském případě) a

závěrům jako Doncov u svých předchůdců a současníků.

³⁷ Tamtéž, s. 283.

³⁸ Tamtéž, s. 285-286.

³⁹ Tamtéž, s. 314-315. Ideálem hlásaným nacionalisty se stala Ukrajina od Karpat po Kavkaz v nejrozšířenější variantě.

etnickými hranicemi. Iniciativní menšinou se měla stát národně uvědomělá inteligence, dající vzniknout celonárodní organizaci (po vzoru italských fašistů, nikoli však nutně fašistická), již se měla stát OUN vzniknuvší tři roky po publikaci *Nacionalizmu*. Mladým Ukrajincům žijícím v, jejich prizmatem, době „úpadku“ ukrajinského státu v důsledku porážek let 1917 až 1921 a nadvlády bolševiků, Poláků, Rumunů (někdy dodáváno i Čechů) zněly tyto věty velmi lákavě a spolu s příchodem ekonomické krize na počátku 30. let a stalinismu v SSSR vytvořily výbušné prostředí zdánlivě naplňující „prorocká“ slova Doncova o, ne zcela nereálné, snaze o zničení ukrajinského národa „okupanty“ ať již formou rusifikace a hladomoru, či asimilace v Polsku a Rumunsku, proti čemuž bylo nutno se postavit silou. A tou čtyřicetimilionový ukrajinský národ přeci disponovat musel, zvláště dokázaly-li doncovskou nacionalistickou optikou povstat i početně slabší národy.⁴⁰

Pro dosažení ideje nezávislého státu Doncov hlásal nutnost transformovat ukrajinskou „holubičí povahu“ na „agresivně nacionalistickou“:

„Pokud v sobě nenajdeme odhodlání stvořit svůj svět z vnějšího chaosu, dokud „maloruskou něžnost“ (sic!) [...] [a] bezpáteří „vlastenectví“ nezmění se v agresivní nacionalismus, do té doby se Ukrajina nestane národem.“⁴¹

Cestu k tomuto již navrhoval formou totalitarismu a násilí, minimálně v politické oblasti:

„Musíme smést z cesty všechny doktríny, které zavazují konsolidaci národa okolo jednoho ideálu: demokracii, socialismus, kosmopolitismus, pacifismus. [...] Všechnu dosavadní nauku provansálistva je třeba odvrhnout. Nás učili, že na národní ideál je třeba hledět bez historických reminescencí ... Právě naopak! Musíme si uvědomit krvavé úsilí minulých generací, abychom poznali, jak jít dále do té samé mety [samostatné Ukrajiny] [...] Tím ideálem [národa] je expanze, organizovanost, samovláda. Nás učili „vždy směřovat k dohodě“ s opoziční ideou, „neprohlubovat národnostní antagonismy“, nepoddát se pošetilému nepřátelství“ ... Právě naopak! Národ musí především chovat v sobě ty hlasy ideje, jaké pomáhají dříve dojít do cíle.“⁴²

⁴⁰ V tomto směru se Ukrajinci nejednou inspirovali především v českém/československém a balkánském prostředí.

⁴¹ Донцов, Д.: *Націоналізм*, s. 302.

⁴² Tamtéž, s. 328-329.

Etiku, či spíše amoralismus Doncova lze vystihnout jedinou větou:

*„Dobré je vše, co zvyšuje sílu, schopnosti a pevnost žití daného národa; zlé vše, co ji oslabuje“.*⁴³

V kombinaci s předchozími body tak vzniká myšlenková syntéza, dle které je možné páchat jakékoli činy za předpokladu, že z nich bude benefitovat vlastní národ, bez ohledu na existující zákony státní, církevní či jiné, bez ohledu na způsobené škody, zmařené životy (i celých národů), kulturní ztráty atd.⁴⁴

Vliv Doncova na formování integrálního nacionalismu a mladé generace přiznávali ukrajínští nacionalisté bez ohledu na svou budoucí příslušnost do té či oné frakce a vlastní vztahy s Doncovem. Ovšem zároveň dodávali, že teze Doncova nebyly akceptovány slepě a bez dalšího rozvoje, někdy až přímo k antitezím k původnímu Doncovovu učení. V brožuře *Nárys historie ukrajinského nacionalismu (Нарис історії українського націоналізму)* autoři uvedli:

„...Jednak daleko větší vliv na ideologické žití nacionalistů měl Dr. Dmytro Doncov. Plné hodnocení Doncova třeba ponechat historii, ale již dnes můžeme potvrdit, že zásluhy Doncova mají historický význam. On svou tvorbou formoval zdravý bojeschopný typ ukrajinského lidu, pozbavený jeho tradiční bezzubosti (sic!), nejistoty, měkkosti a bezpáteřnosti. Základní problémy, jaké on zvýraznil ve své tvorbě, a jaké se staly základními ideologickými zásadami nacionalistů, byly:

a/ Moskva – nepřítel číslo 1. Toto mělo velký význam v té době, kdy se velké množství sovětofilů orientovalo na SSSR. Z tohoto tvrzení vyplýval i další závěr, že jediná cesta pro Ukrajinu je s Evropou proti Moskvě [...]

b/ Otázky nacionalismu a internacionalismu vysvětloval krátce a jasně. Žádná polovičitost nám nepomůže, žádná sázka na internacionalismus, federaci či autonomii. Náš program je Ukrajinský stát silný a mohutný [...]

c/ Kritika nestability ukrajinského politického myšlení. Nemilosrdně povalil staré bůžky (sic!) minulosti – ukrajinofilů i socialistů [...]

d/ Otázka ukrajinského nacionálního duchovna, silného a voluntaristického v přítomnosti i minulosti [...]

⁴³ Tamtéž, s. 376.

⁴⁴ Více k tématu viz Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 179-182.

e/ *Otázky strategie a taktiky – legální formy či podzemní v teoretické i praktické rovině*
[...]

*Doncov stanovil jádro tehdejší teoretické, ideologické práce nacionalistických kruhů.*⁴⁵

K Doncovovi kritický Jurij Bojko (Юрій Боїко) postuloval, že ukrajinský nacionalismus (bez bližšího vysvětlení) byl v mnoha místech vyloženě antitezí doncovismu, nicméně nezpochybňoval Doncovovy zásluhy v oblasti orientace Ukrajinců na západ a odmítnutí rusofilství a jeho čestné místo mezi ideology nacionalismu, jejichž myšlenky ovšem byly dále rozvíjeny a modifikovány.⁴⁶

Ve sborníku z roku 1949 *Ukrajinské podzemí, od UVO do OUN*, redigovaném jedním z předních členů meziválečné OUN Volodymyrem Martync'em bylo konstatováno:

*„Bez diskuze, my uznávali autoritu Doncova, ale zároveň jsme nebyli slepými příjemci jeho idejí a k některým jsme se stavěli kriticky a některé z nich jsme zásadně odmítali. Sám Doncov v Pidstavach našoji politiky postuloval „Pryč od Moskvy“ a orientaci na Evropu, do té Evropy vložil i Polsko, čímž položil základy i pro polonofilské politické koncepce. [...] A dost bylo tradičních orientací na Polsko! S nimi bylo třeba skoncovat!“*⁴⁷

A dále:

*„Tomu, kdo by chtěl nazvat Doncova „otcem ukrajinského nacionalismu“, a nás jeho dětmi, tak on byl otcem, který nepřiznával své děti, a my byli dětmi, které se v den narození postavily na vlastní nohy a v jednom směru šly s ním [Doncovem], v jiném proti němu a ve třetím jej doplňovaly či se zajímaly problémy, kterých se on nedotknul.“*⁴⁸

⁴⁵ *Нарис історії українського націоналізму*, Лондон, 1964, s. 15-16.

⁴⁶ *Боїко, Юрій: Основи українського націоналізму*, 1951, s. 26-36.

⁴⁷ *Маргинесь, В.: Українське підпілля від УВО до ОУН*, s. 155.

⁴⁸ *Tamtéž*, s. 157.

V další části sborníku lze nalézt navazující evaluaci významu Doncovovy tvorby pro OUN:

„Nepopíratelná historická zásluha D. Doncova je v tom, že on, jako publicista, pokračoval v díle Michnovského: odkrýval pro nás moskevské nebezpečí a dělal vše proto, aby poznání tohoto nebezpečí vešlo v naši „krev a kosti“ (sic!). [...] Stejně tak nikdo nemůže zapřít, že Doncov, to ideolog ukrajinské nacionalismu, nástupce tvůrce-pionýra ukrajinského nacionalismu, M. Michnovského, a že je autorem prvních sond systematizace těch idejí a rozvinutí nacionalistického světového názoru. Pravda, nedokázal vytvořit završený souvislý systém vlastní filozofie, a nevytvořil program, taktiku a strategii osvobozovacího boje, ale jeho zásluha je v tom, že se zasloužil o vyzrání a vznik nové formy ukrajinského politického myšlení.“⁴⁹

Jak patrně, doncovský činný nacionalismus znamenal radikální odklon od dosavadní politické, ale i náboženské a společenské kultury v ukrajinské společnosti, a to dokonce včetně Doncova samotného, alespoň do roku 1921. Zavrnutí křesťanských morálních zábran, odmítnutí politického dialogu za vzniku kultu heroismu a „národu prospěšného násilí“ (i na vlastních příslušnících), preference bezohledné autokracie před demokracií, impulsivního až zbrklého jednání *vůli* namísto racionálního uvažování a dialogu⁵⁰ mohlo být těžko akceptovatelné pro starší generaci, která pohledem mladých Ukrajinců (proživších první světovou válku, avšak příliš mladých na účast v ní, žijící pod patronátem polského více či méně šovinistického státu) selhala, a to prizmatem mladých právě z důvodů postulovaných Doncovem. Doncovismus 20. let tak byl na prvním místě reakcí na minulé neúspěchy, ideologií slibující vyvodit důsledky z chyb „otců a dědů“, opustit vše, co starším bránilo v dosažení úspěchu. Naivita tohoto uvažování byla stejně silná jako odhodlání mladých radikálů jej realizovat. O. Zajcev vyvozuje závěr, že břitký a nesmlouvavý Doncovův literární styl ve spojitosti s ideálem silného zdatného ukrajinského národa, zavrnutí „měkkosti“ a jiných negativních vlastností „prostých vesnických mas“, odmítnutí internacionalismu, federalismu, autonomismu (provansáliství) a simultánní elevace kultu síly, heroismu a sebeobětování pro vyšší dobro bez ohledu na okolnosti měly na ideové formování (až zfanatizování) mladé generace zcela zásadní vliv.⁵¹

⁴⁹ Tamtéž, s. 225. K tématu dále viz Ленкавський, Степан: *Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-ий конгрес українських націоналістів*. In Євген Коновалець та його доба, s. 406.

⁵⁰ Viz Shkrandrij, O.: *Ukrainian Nationalism*, s. 82-83.

⁵¹ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 247.

Je otázkou, zda si Doncov uvědomoval hypotetické konsekvence reálné aplikace svých myšlenek, při nichž by, chovaly-li by se identicky všechny národy světa, došlo ke genocidě a zločinům nepředstavitelných rozměrů. Sám se sice bojů první světové války neúčastnil, přesto působil ve strukturách některých států a o katastrofě a utrpení, v jaké se „válka do švestek“ transformovala, musel být informován. Jako vysvětlení se nabízí fakt, že si zároveň byl vědom podstaty bolševického režimu v SSSR, který, jeho prizmatem, mohl být demontován pouze silou a že hlavní úděl na této „křížové výpravě proti bolševismu“ měl nést právě ukrajinský národ, který se však pro tento úkol musel náležitě připravit.

Doncov však ovlivnil politické myšlení Ukrajinců i v dalších směrech. Dodnes patrnou je teze o přináležnosti Ukrajiny k Evropě, nikoli Rusku, čímž *de facto* popřel většinu tehdejších politických autorit, včetně takových osobností, jako byl Mychajlo Hruševs'kyj, Symon Petljura a další. Do ukrajinského prostředí uvedl myšlenky západních, především německých filozofů a nacionalistů, čímž vzhledem k vlivu svých textů „europeizoval“ budoucí nacionalisty.

Doncovův posun směrem k italským a německým tendencím byl završen ve druhé polovině 30. let, kdy jeho admirace tamních režimů dosáhla apogea. Demokracie, vlivem ekonomické krize a mezinárodního vývoje, pro něj představovala zkrachovalý systém, jenž je nutno nahradit jednotlivými národními diktaturami. Fašismus však pro něj primárně představoval antitezi k bolševismu, systém, v jehož šlépějích lze kráčet po stezce k „národnímu ideálu“. Řadil se tak mezi první autory, kteří přinesli fašistické tendence do ukrajinského politického myšlení.⁵² Stejně jako celá Evropa i sám Doncov inklinoval více a více k antisemitismu (především vlivem pseudoteze o podílu „židobolševiků“ na hladomoru na Ukrajině a obviňování Židů z ekonomického strádání světa), nicméně tyto inklinace nebyly absolutního rázu. Doncov těžko mohl nekriticky akceptovat německé rasové teorie už z toho prostého důvodu, že sám sebe by stavěl do role slovanského „podčlověka“ (Untermensch).⁵³ Židé u Doncova měli obecně obdobnou roli té ruské, ovšem s tím rozdílem, že se jednalo o nestátní a tedy méně nebezpečný národ. Židovskou otázku v rámci Ukrajiny do budoucna bylo nutno řešit, ale až po vzniku státu. Bezpochyby patřil mezi antisemity, nicméně kolik dobových autorů jimi nebylo? Tím též nemůže být řečeno, že by Doncov či kdokoli jiný byl v meziválečném období sympatizantem řešení „židovské otázky“ tak, jak jej posléze aplikovala německá Třetí říše. Už jen z toho důvodu, že konečné rozhodnutí nacistické elity schválily až začátkem roku 1942. K otázkám vývoje po etablování Ukrajiny se Doncov příliš nevyjadřoval.

⁵² K tématu viz tamtéž, s. 222-237.

⁵³ Více viz Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 95-98. K Doncovově antisemitismu viz Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 194-199.

Doncov bezpochyby patřil mezi autory fašismem a nacionálním socialismem inspirované, nikoli však nekriticky přejímající všechny teze. Hlavní důvody spočívají v odlišném vymezování se vůči okolí, kdy Ukrajinu bylo primárně nutno postavit do protikladu k Rusku a vůbec ji vybudovat. Slabší roli hrál antisemitismus, který u Doncova z velké míry splývá s antibolševismem. Ani on ani jeho čtenáři nikdy nestáli na vyšších patrech státní hierarchie a žádnou z tezí tedy nemohli aplikovat v širším měřítku. Tedy nikdy nedošlo k plnému rozvinutí dogmat ukrajinského integrálního nacionalismu a k fúzi s reálnou situací, především v kulturním, ekonomickém a politickém smyslu, tak jak se stalo u zahraničních ekvivalentů, především německého, italského a chorvatského. Nejčastěji používané termíny ke katalogizaci *doncovismu* jsou činný nacionalismus či protofašismus. Ve výsledku na hře slov v tomto případě příliš nezáleží. Jasně inklinace Doncova i (nejen) ukrajinských nacionalistů k fašistickým a národně-socialistickým tezím jsou zřejmé a přímo typické pro všechna evropská radikální hnutí 30. let, a to i pro hnutí nepřátelsky se stavící k fašistické Itálii a/nebo nacistickému Německu. Tyto dobové inklinace 30. let je však nutné nazírat objektivně, nikoli z pozice důsledků jejich politik ve 40. a 50. letech.

Doncov sám byl člověk velmi autoritářský a nesnášenlivý. Kritiku vždy odmítal, ostatně pocházela od osob „nechápujících“, či právě chápujících až příliš dobře jeho hodnotový systém, oponenty často urážel a považoval za nerovné svého génia. Jeho apelativní novinářský a literární styl byl doprovázen kauzami, které Myroslav Shkandrij nazývá *gangsterským žurnalismem, špinavými praktikami jako například publikace privátních dopisů a hysterický abusivní tón vedoucí k absenci pozitivního, naprosté dominanci toho negativního*.⁵⁴

Paradoxem Doncovova učení je ten fakt, že zatímco vždy bylo zaměřeno především proti Rusku a Rusům, hlavní obětí „Doncovových žáků“ se měli stát pro něj v zásadě neutrální Poláci (Roman Wysocki o Doncovovi dokonce mluví jako o polonofilovi, alespoň v období po konci první světové války)⁵⁵, což později Sovětům usnadnilo cestu k pacifikaci a anexi polsko-ukrajinského etnického rozhraní a udržování své nadvlády v oblasti na dalších 40 let. Doncovův systém nebyl recipován automaticky, nicméně základní dogmata: kult násilí, heroismus, impulsivnost, jednání myslí nikoli rozumem, amoralismus, autokracie, princip iniciativní menšiny, expansionismus a šovinismus, se stala principiálními body programu ukrajinských nacionalistů. Tvorba pozdějších ideologů ukrajinského nacionalismu západního typu ať vědomě či nevědomě vycházela z Doncovových tezí.⁵⁶

⁵⁴ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 99.

⁵⁵ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 81.

⁵⁶ Мандрик, М.: *Український націоналізм*, s. 236-237.

OUN a jiné nacionalistické organizace se s Doncovem opakovaně pokoušely navázat spolupráci včetně nabídek členství a funkcí. Doncov však, věrný své povaze, opakovaně odmítal, často s poukazem, že návrhy OUN např. na vznik nového periodika či transformaci jejich stávajících bylo lze provést i s periodiky již redigovanými Doncovem. Vztahy se postupem času spíše zhoršovaly až do vyložené hostility než naopak. Příčiny těchto neshod nejsou zcela jasné, patrně však vyplývaly z Doncovovy egocentrické osobnosti.⁵⁷ Svou roli mohly sehrát i osobní antipatie.⁵⁸

Ideologové OUN dílo Doncova dále rozvíjeli, v základních axiomech se od něj však neodchýlili. Dle Heorhije Kasjanova se Doncovův „činný nacionalismus“ od OUNovského „integrálního nacionalismu“ lišil v organizační podobě. Zatímco Doncov byl především nihilistickou kritikou minulých a tehdejších systémů, osobností a organizací, ideologové OUN se snažili na základě Doncovovy kritiky a postulátů vytvořit nový konstruktivní systém, na kterém by bylo lze budovat novou lepší společnost. Přičemž dodává, že pro mladou generaci byl Doncovův literární styl a zdrcující kritika daleko přitažlivější než daleko abstraktnější plány a sociální konstrukce autorů-členů OUN, kteří se pokoušeli dát Doncovovu filozoficko-politickému systému organizovanou formu a konkrétní náplň.⁵⁹

Marija Mandryk představila tezi, že Doncovovým cílem nebylo stvořit ideologický systém nebo vymyslet „recept“ na osvobození Ukrajiny, ale integrace moderního západoevropského nacionalistického myšlení, jeho principů a cílů do politického života ukrajinských elit. V podobném duchu se o doncovismu a o Doncovovi samotném jako „prvním ideologovi nacionalistického moderního hnutí“ vyjádřili i jeho doboví kritici a „politictí žáci“.⁶⁰

Mimo doncovský činný nacionalismus a jeho modifikovanou organizovanou formu v podobě OUN existovaly na západní Ukrajině i další, méně významné nacionalistické proudy. Jistou formu progresivního nacionalismu na rozhraní etno-symbolismu a modernismu se pokusila vytvořit skupina umírněných nacionalistů, částečně bývalých členů OUN, kolem Dmytra Palijiva (Дмитро Паліїв) a Mykoly Šlemkevyče (Микола Шлемкевич) seskupená ve Frontě národní jednoty (Фронт національної єдності, FNJ) v podobě tzv. tvůrčího nacionalismu.⁶¹ Strana vznikla roku 1933 z nacionálně smýšlejících kruhů stavějících se kriticky proti politickému směřování UNDO a OUN, přičemž od počátku balancovala na hraně

⁵⁷ Віз Мартинесь, В.: *Українське підпілля від УВО до ОУН*, s. 228-230.

⁵⁸ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 170-172.

⁵⁹ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси*, Наукова думка, Київ, 2005, s. 448.

⁶⁰ Мандрик, М.: *Український націоналізм*, s. 235.

⁶¹ Ideologie FNJ nevnímala národ jako odvěkou exkluzivní skupinu, ale naopak jako výtvar moderní doby. Tvůrčí v názvu odkazuje na aktivní politickou činnost mající vést k reálným výsledkům legálními „tvůrčími“ prostředky.

legality. Od OUN se odlišovala zejména v otázkách reálné politiky než intencí, což logicky vyvolávalo zájem polské bezpečnosti. Ultimátním cílem byl vznik nezávislé Ukrajiny, ovšem s použitím legálních prostředků politického boje a nikoli násilí a terorismu. Její ideologie se však v důsledku radikalizace mas a vypuknutí druhé světové války neprosadila a strana formálně ukončila činnost v roce 1941.⁶²

2.2 První byli vojáci. Ukrajinská vojenská organizace

Již před závěrečnou fází polsko-bolševické války byly v ČSR internovány jednotky UHA a dalších ukrajinských vojenských skupin v počtu cca 5.000 vojáků a přibývaly další osoby. Důstojníci těchto útvarů z logiky věci patřili mezi nejvíce zapálené patrioty, ovšem většinově politicky neorganizované. A právě v selhání nejednotné a „hašteřivé“ politické reprezentace složené z monarchistů, socialistů, liberálů atd. viděli hlavní příčinu neúspěchů snah o etablování ukrajinského státu, což brzy vedlo k myšlenkám na vznik nového vojensko-politického uskupení. Ukrajinské vojenské organizace, jež by měla potenciál sjednotit celý národ a vést ho do boje za národní samostatnost, za „suverénní samostatnou sjednocenou Ukrajinu (USSD-УССД: Ukrajins'ka samostijna soborna deržava)“ prostřednictvím:

„Hlavním úkolem té konspirativní armády [UVO] bylo vést podzemní vojenskou činnost a prodlužovat ozbrojený boj [za nezávislý ukrajinský stát]. [...] Organizačním úkolem UVO bylo rozšířit se ze své kolébky, Haliče, a rozšířit se na všechny země Ukrajiny a udržovat kontakty s ukrajinskou emigrací, zejména vládou UNR [ZULR] Petruševyče, již považovali za legální vládu na ZUZ [západoukrajinské země].“⁶³

Existence UVO je obecně dělena na období let 1920 až 1923 (od vzniku po rozhodnutí rady ambasadorů o přiznání Polsku práv na správu východní Haliče spojené s příklonem exilové vlády ZULR k probolševickým pozicím) a následně 1923 až 1929 (od rozhodnutí rady ambasadorů do vzniku OUN).⁶⁴ Dle tradiční verze postulované OUN se v srpnu 1920 v Praze uskutečnila schůze emigrantských vojenských organizací (dominantní část tvořili bývalí příslušníci UHA a síčových střelců), při níž byly dosavadní vojenské spolky⁶⁵ rozpuštěny a

⁶² K problematice tvůrčího nacionalismu viz Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 327-359.

⁶³ *Нарис історії українського націоналізму*, s. 12. K heslu „USSD“ viz Svoboda, D.: *Jablko z oceli*, s. 189-190. Jak dokazuje, jednalo se o tezi obecně sdílenou ukrajinskými politickými proudy, nikoli o invenci ideologů OUN.

⁶⁴ *Нарис історії українського націоналізму*, s. 14.

⁶⁵ Různé spolky existovaly ve všech internačních táborech. Vznikaly a zanikaly bez zanechání písemných záznamů. Rekonstrukce jejich činnosti a členské základny je tak obtížná, ne-li nemožná.

vznikla UVO, jejímž velitelem (hlavou velení, начальна команда) byl zvolen Jevhen Konovalc'. Teritoriálně UVO rozdělilo Halič, resp. ukrajinské země v Polsku na 10 okruhů (později údajně 13).⁶⁶

S poukazem na fakt, že tato verze vznikla až po smrti Konovalc'e s cílem heroizovat a kanonizovat jeho osobu nabízí Oleksandr Zajcev jinou hypotézu. Dle jeho mínění se Konovalc' prvních snah o sjednocení vojenských organizací neúčastnil. Koncem srpna 1920 se měly dosavadní důstojnické organizace UHA rozpadnout a na jejich troskách se začaly tvořit nové, které se na přelomu let 1920 a 1921 sjednotily do Vojenské organizace (Військова організація, VO). Ve stejné době se Konovalc' snažil vytvořit organizaci podobného zaměření, která měla pronikat do všech sfér ukrajinského veřejného života a ovlivňovat jejich činnost na protipolský směr. V podstatě se tato organizace měla stát elitářskou tajnou a ilegální strukturou, ovládající ukrajinský veřejný život.⁶⁷ Po návratu Konovalc'e do Haliče v srpnu 1921 došlo i na jednání s VO, jejíž představitelé se však odmítli podřídit. Situace se změnila po první teroristické akci VO 25. září 1921 (neúspěšný atentát na Józefa Piłsudského), kdy většina jejích členů byla zatčena, nebo uprchla do zahraničí. Tehdy se zbylí členové měli obrátit na Konovalc'e s nabídkou postavit se do čela organizace, který ji přijal. Sám Konovalc' byl roku 1922 též nucen emigrovat z Polska a už se na území dnešní Ukrajiny nikdy nevrátil.⁶⁸

Členská základna UVO byla tvořena osobami s následující charakteristikou:

- 1) Mládí (většina do věku 30 let k roku 1920)
- 2) Předchozí slabá či žádná politická angažovanost
- 3) Vyhraněné národní vědomí
- 4) Účast v bojích první světové války a/nebo v bojích s Polskem a bolševiky
- 5) Původ většiny ve východní Haliči

UVO usilovala o restauraci samostatné Ukrajiny na teritoriích ZULR a ULR včetně Bukoviny a Podkarpatské Rusi, zpočátku formou partyzánského a podzemního hnutí a poté formou národněosvobozené války, jakmile nadejde vhodná doba během několika málo let. V důsledku toho se UVO přesunula k podzemním formám odboje, a to takřka výhradně v Polsku na základě uvedených specifikací členské základny. Teroristické prostředky měly sloužit k destabilizaci „okupační“ moci, propagaci ukrajinské věci v zahraničí (zejména v Německu, Francii, Velké Británii, Itálii a USA) i na domácí frontě a mobilizaci a radikalizaci mas proti

⁶⁶ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 44.

⁶⁷ Грицак, Я.: *Нарис Історії України: Формування модерної нації XIX–XX ст.*, s. 359.

⁶⁸ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 242-244.

„národním nepřítelům“. V období předcházejícím novému konfliktu ve východní Evropě měla UVO provádět špionáž, teroristické akce a sabotáže proti Polsku a SSSR, výcvik mládeže a propagandisticky působit na ukrajinské obyvatelstvo, především skrze vlastní tiskový orgán *Surma* (*Сурма*, přeložitelné jako trumpeta či polní trubka), tisknutý v Německu, ČSR a Litvě s počtem výtisků údajně až 10.000 exemplářů.⁶⁹ Vycházely v něm příspěvky s různou tematikou, nejčastěji však o akcích UVO a skupin podobného zaměření (zejména irských a chorvatských, u nichž se UVO nejednou inspirovala), články s vojenským zaměřením a historické studie (především z válek o ukrajinskou nezávislost, ale také z polské historie).

V *Surmě* byly dále rozvíjeny základy primordialistického historického uvažování ukrajinských nacionalistů, kteří ukrajinské dějiny chápali jako nepřetržitý boj Ukrajinců za vlastní svobodu, především s Poláky a Rusy.⁷⁰ Tištěna byla obsáhlá kritika alternativních politických směrů (zejména petljurovců a kruhů, usilujících o kompromis s Polskem nebo bolševiky). Autoři se věnovali i československému odboji v letech první světové války, který byl patrně ve spojitosti s národním obrozením svým způsobem chápán jako vzor národněosvobozenického boje, alespoň v politické rovině.⁷¹ Minimálně na přelomu 20. a 30. let lze dohledat zmínky o pozitivním vnímání politiky čs. vlád na Podkarpatské Rusi ve školské a kulturní oblasti, kritiku poté v ekonomické sféře a lokální správě.⁷² V podobném duchu se vyjadřovaly i pozdější nacionalistické tiskoviny.

V prvních letech existence řady UVO tvořili především bývalí ukrajinští důstojníci, čímž byl udržován relativně apolitický a elitářský status. Postupem let rostl podíl radikálnějších mladých členů rekrutujících se zejména z haličské mládeže, studujících v různých evropských zemích. Její činnost na, prizmatem UVO, ukrajinských zemích se tak vzhledem k členské základně a geografické dostupnosti soustředila především na východní Halič a Polsko jako takové, ačkoliv UVO a později OUN usilovaly o všeukrajinskou působnost jak v teritoriálním, tak společenském a politickém smyslu.⁷³ Vzhledem k podmínkám se však její bojová činnost v zásadě omezovala pouze na Polsko.

Zpočátku se jednalo o čistě vojenskou organizaci bez výraznější ideologie a s otevřenými možnostmi vývoje po dosažení cílů (vznik samostatné Ukrajiny).⁷⁴ Nicméně

⁶⁹ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 34. Pašování do Polska probíhalo nejčastěji přes svobodné město Gdaňsk, Těšín a karpatské průsmyky.

⁷⁰ *Сурма*, roč. 8, č. 2/květen–červen 1934: *Ukrajinská haličská armáda na historické cestě*, s. 9-10.

⁷¹ Tamtéž, roč. 2, č. 10/prosinec 1928, s. 11.

⁷² Tamtéž, roč. 4, č. 8/srpen 1930, s. 3-4, dále AMZV, f. II. sekce 1918–1939, k. 259, č. 329/28: *Thesy Provodu ukrajinských nacionalistů*.

⁷³ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 5, s. 237 a dále 242.

⁷⁴ Srov. Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 157 a Мандрик, М.: *Український націоналізм*, s. 122.

nepříznivý politický vývoj, směřující k delšímu než předpokládanému *statu quo* ve východní Evropě, ji časem nutil hledat spojení s politickými subjekty a konexe do vládních kruhů protipolsky a/nebo protisovětsky zaměřených států. Vzhledem k rozložení sil a realitě versaillského systému jediným takovým státem mohlo být Německo. Spolupráce však probíhala i s Litvou, jejíž vztahy s Polskem po anexi Vilnius (Wilno) Polskem roku 1920 byly na bodě mrazu. UVO, zejména zpravodajsky a ekonomicky, spolupracovala s německými a litevskými tajnými službami již od počátku 20. let a poté i v rámci OUN, primárně proti Polsku a SSSR, ale bezpochyby též i proti ČSR a Rumunsku.⁷⁵

Jako vojenská a podzemní organizace UVO logicky podnikala násilné akce zaměřené proti „nepříteli“, přičemž aplikace násilí byla vysvětlována pouze jako reciproční krok, jako přijetí prostředků a pravidel „nepřítele“ (Polska a SSSR) za vlastní.⁷⁶ Roku 1927 byla role teroru v programu UVO charakterizována následovně:

- 1) V osvobozovacím boji národů či dokonce i tříd má teror významnou roli
- 2) Individuální teror je pro přežití národa přípustný, stejně jako zabití protivníka v sebeobraně
- 3) Na masový teror (Poláků a Rusů proti Ukrajincům) musí UVO odpovědět individuálním terorem
- 4) Každý teroristický akt UVO je odpovědí na násilí spáchané na Ukrajincích. UVO nelikviduje pouze jednotlivé viníky, ale celý systém (stát)
- 5) Individuální teror je též nástrojem propagandy, a to jak pro národ, tak pro zahraničí
- 6) Individuální teror má katarzní účinky, dává příklad ostatním, zvyšuje morálku a bojeschopnost
- 7) Individuální teror je jen vedlejším nástrojem osvobozenického boje. Nicméně je jeho nezbytnou součástí.⁷⁷

A později v lednu 1929:

- 1) Teror je nejstrašnější a poslední možností činnosti podzemní organizace
- 2) Teror je sebeobrana proti státnímu násilí
- 3) Teror je obranným valem proti státnímu násilí
- 4) Teror je příprava na celonárodní povstání⁷⁸

⁷⁵ Мандрик, Марія: *Український націоналізм*. s. 124-125.

⁷⁶ Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 171.

⁷⁷ *Сурма*, roč. 1, č. 1/leden 1927, s. 9-10: *Role individuálního teroru v ilegálním boji*.

⁷⁸ *Сурма*, roč. 3, č. 1/1929, s. 2-4: *Teror jako nástroj sebeobrany*.

Jak patrně, násilí nebylo pro organizaci ničím nepřipustným. Je však třeba mít na paměti, že drtivá většina členstva prošla první světovou válkou a následnými boji o ukrajinskou nezávislost. Jednotlivé body a činy tak nelze posuzovat dnešní optikou a mentalitou. Jak vyplývá z bodu 7, teror byl pro UVO jen dočasným a navíc sebeobraným prostředkem do doby, než vypukne nová válka, jež umožní vznik regulérní ukrajinské armády, která následně měla vybojovat nezávislý stát. Teror nebyl chápán jako něco obecně přípustného či normálního, ale jako metoda v duchu sumerského „oko za oko, zub za zub“. UVO neplánovala jednotlivé násilné akce primárně proti civilistům, ale proti představitelům státní moci a osobám považovaným za zrádce. Násilné akce byly chápány jako způsob udržení národa v pozoru a prevence před upadnutím do letargie (tedy propaganda). Cílem bylo dále prohlubovat polsko-ukrajinský (teoreticky i ukrajinsko-sovětský/ruský) konflikt tak, aby nebylo lze dosáhnout potvrzení *statu quo* v ukrajinské otázce, a to i za cenu vražd.⁷⁹ UVO *de facto* spoléhala na příchod rozhodného okamžiku, který buď umožní Ukrajincům vybudovat vlastní stát, nebo je odsoudí k existenci pouze v historických knihách. Národněosvobozenecký boj prizmatem UVO mohl být veden jedině cestou války. Mírovou cestu, tedy dobrovolné postoupení území Polska a SSSR, vojáci považovali vcelku realisticky za nemožnou.⁸⁰

Teror páchaný UVO měl různé podoby od vyvolávání nepokojů, vydírání a vraždy po ničení majetku a tzv. expropriace: akty loupežných přepadení úřadů, pošt, vozů převážejících valuty apod.⁸¹ Prizmatem UVO se nejednalo o krádeže, ale právě o expropriace neboli *získávání peněz na bojovou činnost. Šlo o peníze, sedřené polským okupantem z ukrajinského obyvatelstva, a proto bylo spravedlivé, že ty peníze bylo nutno okupantovi odebrat a využít k boji proti němu.*⁸²

Roku 1922 UVO naplánovala sérii sabotážních a teroristických akcí v Haliči (samotnými nacionalisty byla tato činnost označována jako revoluční)⁸³ v předvečer voleb do polského sejmu, čímž chtěla ovlivnit stanoviska evropských vlád v otázce východní Haliče, definitivně přiznané Polsku roku 1923, demonstrovat nesouhlas haličských Ukrajinců s inkorporací do Polska a vyvolat bojkot voleb.⁸⁴ Odehrály se stovky případů ničení majetku či

⁷⁹ *Нарис історії українського націоналізму*, s. 15.

⁸⁰ *Сурма*, roč. 2, č. 8/1928, s. 1-5: *Naši nepřátelé*.

⁸¹ Viz např. Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 62-70; Szcześniak, A., Szota, W.: *Droga do nigdy. Wojna polska z UPA*, s. 50-51.

⁸² Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 30. K tématu expropriací viz tamtéž a *Нарис історії українського націоналізму*, s. 15.

⁸³ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 26.

⁸⁴ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 315; *Розбудова нації*. č. 1/1928, s. 2.

násilí včetně několika vražd, a to jak Poláků, tak Ukrajinců.⁸⁵ Výbušniny použité při destrukčních akcích údajně pocházely z ČSR, kde je vyráběla buňka UVO v Praze nebo Poděbradech.⁸⁶ Všechny akty teroru však nelze připsat pouze UVO, neboť na stejnou dobu naplánovali provádění sabotáží i haličtí komunisté z podobných důvodů jako nacionalisté, ačkoliv stáli na opačné straně politického spektra.⁸⁷ Polská bezpečnost reagovala na teroristické akce komunistů a UVO rozsáhlými represemi, které nacionalistickému hnutí mimo rozsáhlý útek členstva z východní Haliče a emigraci mnoha dalších přinesly první mučedníky. Jednalo se především o členy odsouzené za podíly na atentátech k trestu smrti, později změněnému na dlouholeté tresty vězení⁸⁸ a členku UVO Oľhu Basarab (Ольга Басараб), která roku 1924 zemřela v polském vězení, patrně v důsledku policejního násilí.⁸⁹ UVO a později OUN pěstovaly její kult a den jejího úmrtí byl každoročně připomínán.⁹⁰

Do roku 1923 UVO udržovala kontakty s exilovým diktátorem ZULR Petruševyčem a dokonce i s SSSR dle modifikovaného hesla „naš druhoradý nepřítel (SSSR) našeho prvořadého nepřítele (Polsko) je náš dočasný přítel“. Ten plánoval UVO využít k vnitřnímu oslabení Polska a participoval tak na jejím financování. Nicméně snažil se do UVO včlenit své agenty a získat nad ní vliv, což spolu s protiukrajinskými represemi v SSSR později vedlo ke zprerhání vazeb. Otázka spolupráce s Petruševyčem, který stále silněji tíhl k sovětské podpoře, a SSSR vyvolala ve vedení UVO krizi, která na podzim 1923 vedla k odstoupení J. Konovalc'e z čela organizace vynuceného sympatizanty Petruševyče. Vedení převzalo kolegium několika důstojníků, ovšem po odhalení protiukrajinské politiky Sovětů na Ukrajině a otevřená náklonnost Petruševyče k východní mocnosti vedly k rozpadu kolegia a návratu Konovalc'e do vedení v červnu 1924. Krize byla zakončena při sjezdu vedení UVO v Užhorodě v lednu 1925, kdy se většina členstva vyslovila pro odmítnutí spolupráce se Sověty a Petruševyčem a vyloučení sovětofilů z UVO.⁹¹

⁸⁵ Kulińska, Lucyna: *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2009, s. 178; Torzecki, R.: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, s. 51. Patrně nejvýznamnější obětí akcí UVO se stal v roce 1922 Sydir Tverdochlīb (Сидір Твердохліб), předseda agrární strany haličských Ukrajinců a příznivec polsko-ukrajinského porozumění.

⁸⁶ Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 41.

⁸⁷ Olszański, Tadeusz: *Historia Ukrainy XX wieku*, Volumen, Warszawa, 1994, s. 128.

⁸⁸ Samotnému atentátníkovi Stepanu Fedakovi (Степан Федак) se podařilo uprchnout. Podobných akcí v následujících letech proběhlo více a stejně tak neúspěšně.

⁸⁹ Policejní orgány tvrdily, že spáchala sebevraždu oběšením v cele. Tato informace však nebyla veřejností přijata a Basarab se stala jednou z prvních "mučednic" nacionalistického hnutí. Pro více informací k okolnostem její smrti viz Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism...*, s. 22-23 a Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 49-50.

⁹⁰ Svoboda, D.: *Jablko z oceli*, s. 349-351.

⁹¹ Srov. Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 51-52; Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 23-24; Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 171-172 a dále s. 38-39; Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 244. Jinou verzi o dočasném odchodu Konovalc'e z čela UVO podává David Svoboda. Viz Svoboda, D.: *Jalko z oceli*, s. 339-341.

Hlavní náplň aktivit UVO v letech 1920 až 1923 tedy spočívala v následujícím:

- 1) Rozšiřování svých pozic a růst organizace
- 2) Bojkotování polského státu jako celku, např. odmítání přísah polskému státu úředníky, učiteli apod., bojkot sčítání lidu, bojkot odvodů do polské armády, bojkot voleb
- 3) Vyhrožování a vraždy Ukrajinců aktivně vyzývajících k polsko-ukrajinskému smíření, resp. osob nařčených ze „zrady ukrajinské věci“, zejména vražda politika a novináře Sydira Tverdochliba, agitujícího za účast Ukrajinců ve volbách roku 1922⁹²
- 4) Aktivní odpor proti polské vládě (atentáty na polské představitele, expropriační akce, ničení státního majetku, kolejí, telegrafního vedení apod.)
- 5) Aktivně a za jakoukoli cenu zabránit polsko-ukrajinskému kompromisu

Rok 1923 byl pro UVO obecně přelomový, neboť rozhodnutí rady ambasadorů implikovalo, že *status quo* v ukrajinské otázce v příštích letech zůstane zachován a se zahraniční podporou tak nelze počítat. Bylo tedy nutno připravit se na hlubší zakonspirování, které vzhledem k personálnímu propojení a veřejné známosti bývalých ukrajinských důstojníků žijících v Polsku zůstávalo palčivým problémem. Na druhou stranu represe polských orgánů přitahovaly pozornost veřejnosti a obdiv mladé generace k „bojovníkům za svobodu“, která rychle zaplňovala uprázdněná místa a posouvala UVO stále blíže k radikálním nacionalistickým pozicím.⁹³ Ukončení spolupráce s exilovými představiteli ZULR navíc znamenalo ztrátu sice nepřilíš výrazného, ale přesto podstatného politického a ideologického zázemí, v němž se bývalí vojáci a důstojníci příliš neorientovali. Stalo se zřejmým, že UVO sice získala sympatie dospívajících generací západoukrajinského obyvatelstva, nicméně legální organizace nedokázala, především v důsledku vnitřního i vnějšího politického vývoje, infiltrovat do takové míry, aby bylo lze uvažovat o vzniku jednotné linie, již by se politický život západních Ukrajinců podřizoval. Ostatně boj za samostatnou Ukrajinu byl členy UVO vnímán jako věc samozřejmá pro všechny Ukrajince bez ohledu na politickou orientaci a původ.⁹⁴

V nové realitě byla UVO nucena začít přemýšlet v širších a hlubších perspektivách, více se zaměřit na propagační činnost doma i v zahraničí, rozšířit aktivity na výchovu a indoktrinaci mládeže a omezit vcelku nevýznamné teroristické akce nemající šanci získat širší pozornost veřejnosti, zato však spolehlivě provokující polskou bezpečnost a represe. Byly proto ukončeny

⁹² Мірчук, П.: *Нарис історії ОУВР*, s. 32-33. Vražda Tverdochliba proběhla ještě v době kontaktů UVO s představiteli ZULR a měla jimi být schválena.

⁹³ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism...*, s. 23. Vlně zatýkáni mimo jiné neunikl ani budoucí providnyk OUN Andrij Mel'nyk.

⁹⁴ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУВР*, s. 36-37.

sabotáže a útoky na veřejný majetek vyjma expropriačních akcí.

Stejně jako další politické subjekty západních Ukrajinců se UVO musela v letech 1923 až 1926 potýkat s krizí morální a ekonomickou. V tomto období UVO navázala užší kontakty se zpravodajskými službami Německa a Litvy, které UVO podpořily finančně a pomáhaly s konspirativní činností výměnou za zpravodajské informace z Polska.⁹⁵ Zatímco spolupráce s Litvou byla čistě pragmatická, u německé strany Ukrajinci (částečně oprávněně) věřili, že Německo má nejen potenciál, ale i ochotu vznik samostatné Ukrajiny podpořit, a to právě na základě německé politiky na východě v letech 1917 až 1918. Do té doby často se stěhující „načalná komanda“ (hlavní velitelství) zakotvila v Berlíně pod dohledem Abwehru. Polské policii se však domácí konspirativní síť podařilo odhalit a roku 1927 se v Krakově konal proces s 36 členy UVO. Z obavy před mezinárodním skandálem německé zpravodajské služby kontakty s UVO přerušily a načalná komanda byla roku 1928 přesunuta do Ženevy.⁹⁶ Grzegorz Motyka dále píše o tom, že UVO měla udržovat kontakty i s rozvědkou ČSR.⁹⁷ Žádný pramen čs. provenience k této problematice se však nepodařilo nalézt.

Roky 1923 až 1928 tak lze charakterizovat jako krizi UVO. Zůstávala okrajovou konspirativní organizací, která sice dokázala navázat kontakty do zahraničí a podnikat omezené akce, nicméně zároveň byla na zahraniční pomoci závislá a nedařilo se jí ovlivňovat ukrajinskou společnost dle vlastních představ.⁹⁸ Zároveň však docházelo k dynamickému a samovolnému vývoji v řadách ukrajinské studující mládeže, snažící se hledat východisko z nelehké situace a neradostných perspektiv, které v Haliči mladým Ukrajincům polský stát nabízel.

V rámci ČSR se organizace soustředila na získávání morální a finanční podpory mezi emigrací, rozšiřování členské základny, organizování kurzů s vojenskou tematikou, legalizaci uprchlíků z Haliče, udržování komunikačních kanálů do Polska, pašování tiskovin, lidí, zbraní a dalšího materiálu.⁹⁹ Prostředky nepocházely přímo z čs. zdrojů, ale jednalo se například o „dobrovolné zdanění“ ukrajinských studentů, kteří dostávali měsíční stipendia od Česko-ukrajinského komitétu.¹⁰⁰ Teritoriální integritu ČSR nepodkopávala, lze se však domnívat, že tak činila především z taktických důvodů a v interních materiálech se s připojením Podkarpatské Rusi a východního Slovenska přirozeně počítalo, ovšem nikoli jako důsledek

⁹⁵ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 245 a dále Грицак, Я.: *Нарис Історії України: Формування модерної нації XIX—XX ст.*, s. 365.

⁹⁶ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism...*, s. 45-47.

⁹⁷ Motyka, G.: *Українська партызанка 1942–1960*, s. 43.

⁹⁸ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 25-26.

⁹⁹ Мельникович, Осип: *До історії УВО в Чехо-Словаччині*. In *Євген Коновалець та його доба*, s. 334-335 a dále Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 54.

¹⁰⁰ Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 55.

války, ale „dohody“ mezi ČSR a ukrajinským státem.

UVO se vždy profilovala jako celoukrajinská organizace a jako taková fungovala na veškerém území jí považovaném za ukrajinské, tedy v Polsku, Rumunsku a ČSR mimo SSSR. Pokusy proniknout a vytvořit buňky i v „prvním státě dělníků a rolníků“ byly podniknuty opakovaně, nicméně vždy skončily neúspěchem. Klíčovou roli sehrály mnohé faktory, zejména však celková izolace SSSR a náročné podmínky transportu osob i materiálů, nedostatek kontaktů, proces korenizace, jež UVO podporovala, výkonnost sovětské kontrarozvědky,¹⁰¹ absence elit v důsledku války a emigrace a odlišné kulturní a sociální prostředí, v němž UVO, dominantně haličská organizace, nemohla nalézt podporu pro své pojetí boje za osvobození státu mezi „sovětskými“ Ukrajinci. Zmínit je nutno i argument nezpochybnitelné spolupráce UVO s bolševiky do roku 1923 a sporné do roku 1926.¹⁰²

Koncem 20. let bylo lze v UVO vysledovat čtyři proudy s odlišnými politickými koncepcemi, v zásadě dle dělení Ukrajinci východní a západní. Jednalo se o frakce, které O. Zajcev pojmenovává:

- 1) Fašizující, Konovalc' a jeho přívrženci
- 2) Petljurovci, orientace na boj proti SSSR, jehož základnou se má stát východní Halič
- 3) Pacifisté, navrhovali zrušit UVO jako vojenskou organizaci a soustředit se na mírové prostředky
- 4) Oportunisté, přívrženci spolupráce s bolševiky proti Polsku¹⁰³

Oficiální statistiky počtu členů a buněk UVO neexistují. Všeobecně je známo, že na území ČSR kopírovaly existující centra ukrajinské emigrace. Počtem nejsilnější byly v druhé polovině 20. let expozitury v Praze a Poděbradech (cca 40 osob).¹⁰⁴ Menší poté existovaly v Liberci, Brně, Příbrami a na dalších místech. Lze tedy vyslovit odhad, že na území ČSR se dlouhodobě zdržovalo 150 až 200 osob spjatých s UVO. Podzemí UVO tak demograficky tvořilo maximálně 1 až 2 % počtu ukrajinských emigrantů v ČSR, v závislosti na době. Ze zahraničních center je nutno zmínit zejména Vídeň, Berlín, svobodné město Gdaňsk, Kaunas, Paříž, Řím a Londýn. Expozitury však existovaly ve většině evropských zemí i za oceánem v USA a Kanadě.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 309.

¹⁰² Viz Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 245. Jednalo se o finanční podporu poskytovanou bolševiky UVO a předávání zpravodajských poznatků, patrně však nikoli většího významu.

¹⁰³ Tamtéž, s. 249.

¹⁰⁴ Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 174.

2.3 Radikální mládí na scéně! Studentské nacionalistické organizace

V polovině 20. let se o slovo začala hlásit generace osob narozená kolem roku 1900. Mladí Ukrajinci mezi sebou, a často i s přispěním generací starších, pěstovali zášť k Polsku, jejímuž nárůstu polský stát často a velkou měrou přispíval. Válečná porážka, nedostatečné možnosti vzdělání, špatná ekonomická situace, okázalé přehlížení menšinové problematiky a chování úřadů k Ukrajincům jako k druhořadým obyvatelům zasely mezi mladou generací až chronickou averzi k Polsku, a to do té míry, že mladá inteligence se začala sama organizovat v tajných organizacích, jež hledaly cestu z nelehké situace. Bezpochyby se tak stalo i v důsledku toho, že legální ukrajinské politické strany, a jejich prostřednictvím i demokracie jako ideál státního zřízení, se v očích mladých lidí zdiskreditovaly selháním v letech 1917 až 1920. Vzhledem k faktu, že získat vysokoškolské vzdělání v Polsku bylo pro Ukrajince mimořádně obtížné, vedly kroky mladých lidí často na univerzity v okolních zemích, především do Německa, Rakouska a na ukrajinské školy v Praze, Poděbradech a Příbrami. Životní úroveň v těchto zemích převyšovala tu v Polsku. Mládež ovlivněná tezemi Doncova se začala přiklánět k ideologii integrálního nacionalismu, ačkoliv nelze předpokládat plné pochopení Doncovových myšlenek. Cíle organizací byly v zásadě jednoduché a jednotné, vznik samostatného ukrajinského státu formou války a konfliktu s okupanty. V tomto bodě tak docházelo k překrytí s programem UVO, což logicky vedlo k jejich postupnému sblížení a splnutí po roce 1929.

Spolek ukrajinské nacionalistické mládeže

Záhy po válce se začaly formovat nové nacionalistické organizace, většinou ilegální. Roku 1922 vznikl mezi haličskými emigranty v Josefově a Liberci Spolek ukrajinské nacionální/vlastenecké mládeže (Група української національної молоді, HUNM) zastřešující tamní nacionalisticky smýšlející studenty ukrajinských škol v ČSR, často bývalé vojáky. Mimo jiné spolek vznikl i k ochraně před „sovětofilstvem“ v táboře.¹⁰⁵ Rozšířil se i za hranice ČSR do Rakouska a Lvova.¹⁰⁶ Spolek se legalizoval jako součást Ukrajinské akademické hromady. Orientoval se především na propagandistickou činnost mezi emigrací a ve východní Haliči skrz pašování tiskovin, zejména vlastního periodika *Národní myšlenka* (*Національна думка*), od ledna 1928 *Budování národa* (*Розбудова нації*), s redaktorem Myronem Konovalc'em, bratrem Jevhena Konovalc'e. Myron působil i ve vedení organizace.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Книш, З.: *При джерелах українського організованого націоналізму*, s. 44.

¹⁰⁶ *Розбудова нації*. гоґ. 1928, ґ. 1, s. 4.

¹⁰⁷ Мельникович, О.: *До історії УВО в Чехо-Словаччині*. In *Євген Кошовий та його доба*, s. 332-333.

Již roku 1924 se v rámci organizace diskutovalo dílo Dmytra Doncova za příspěvku patrně nejdůležitějšího člena HUNM a později OUN dlouhodobě žijícího na území ČSR, Volodymyra Martync'e.¹⁰⁸ Pod tímto názvem toto periodikum následně vycházelo i po integraci HUNM do OUN jako její tiskový orgán až do ukončení v roce 1934. *Rozbudova naciji* byla vydávána v Praze a do Polska ji nacionalisté pašovali zejména přes čs-polskou hranici v Těšíně, Gdaňsk a Litvu. Spolkem mělo projít údajně až 1.000 členů, z toho několik set Ukrajinců ze SSSR.¹⁰⁹

Legie ukrajinských nacionalistů

První nacionalistická organizace myšlením, ideologií a názvem vznikla v Poděbradech 12. listopadu 1925 pod názvem Legie ukrajinských nacionalistů (Легія українських націоналістів, LUN). Stalo se tak sjednocením tří menších, krátce existujících uskupení studentů a veteránů armády ULR (Ukrajinská národní aliance, Svaz pro osvobození Ukrajiny a Unie ukrajinských fašistů), většinou studentů poděbradské Hospodářské akademie původem z bývalé carské říše.¹¹⁰ Později se rozšířila po ČSR, do Rakouska, Německa, Francie a dalších zemí. Prvotním cílem Legie bylo vytvořit obecně přijatelnou nacionalistickou ideologii a sjednotit nacionalistické proudy. Programově směřovala k osvobození „všech ukrajinských zemí z područí cizí okupace“, vzniku samostatného nezávislého ukrajinského státu a ochraně státní nezávislosti.¹¹¹ Ideologicky nadřazovala zájmy národního státu nad zájmy jedince bez ohledu na jeho sociální postavení a politickou příslušnost. Tím *de facto* odmítala demokracii a přijímala fašistické prvky státního uspořádání či přímo diktatury, a to minimálně po dobu národněosvobozené války (doprovázené mobilizací národa a jeho zdrojů k ní) a rekonstrukce země s teoreticky možnou transformací v parlamentarismus v pozdějším období.¹¹² V ekonomické oblasti stála na pozicích ochránářského korporativismu, podpory drobného zemědělství a silně levicové sociální politiky. Obecně se nevyjadřovala k otázce národnostních menšin na Ukrajině, nicméně v školské a náboženské oblasti se profilovala diskriminačně ve prospěch majority, tedy Ukrajinců.¹¹³ Vzhledem ke své členské základně kladla větší důraz na antisovětské a antikomunistické postoje než na antipolské. V jejím čele

¹⁰⁸ Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 149.

¹⁰⁹ Книш, З.: *При джерелах українського організованого націоналізму*, s. 45. Dále srov. Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 66-68; Мандрик, М.: *Український націоналізм*, s. 161-166.

¹¹⁰ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 67-68, Книш, З.: *При джерелах українського організованого націоналізму*, s. 49.

¹¹¹ NA, f. Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organiazace (RUESO), k. 8, inv. č. 70: *Status Legie ukrajinských nacionalistů*, s. 1.

¹¹² Tamtéž, *Politická platforma Legie ukrajinských nacionalistů*.

¹¹³ Tamtéž.

stála generální rada a centrální komitét volené delegátským sjezdem LUN.¹¹⁴ Veřejně se začala projevovat po roce 1926 po atentátu na Symona Petljuru a dále při příležitosti výročí různých událostí.¹¹⁵ Dle rekonstrukce československé Státní bezpečnosti z roku 1949 do ní náleželo 96 členů rozptýlených v různých zemích (Turecko, Egypt, Německo, Francie, Belgie, Lucembursko, Polsko, Kanada) se základnou v ČSR, kde se nacházely čtyři krajové sekce (Praha, Brno, Poděbrady a Liberec).¹¹⁶

V roce 1927 spolu s HUNM vytvořila Svaz organizací ukrajinských nacionalistů (Союз організацій українських націоналістів, SOUN). Tento akt signalizoval organizační sjednocení ukrajinských nacionalistů. Obdobně došlo i ke sjednocení nacionalistických uskupení v Německu do Svazu ukrajinských nacionalistů (Союз українських націоналістів) pod vedením LUN. Konečně roku 1929 spoluzakládala i samotnou OUN. Tradice a symboly vzniklé a užívané v LUN se později přenesly i do OUN.¹¹⁷

Svaz ukrajinské nacionalistické mládeže

K nacionalismu tíhnoucí mládež se začala organizovat i v samotné východní Haliči. V letech 1924 a 1925 vznikly pod vlivem a za účelem studia děl Dmytra Doncova studentské spolky Skupina ukrajinské státní (státotvorné) mládeže (Група української державницької молоді, HUDM) a Organizace vyšších tříd ukrajinských gymnázií (Організація вищих клас українських гімназій). Samotné tyto organizace nevyvíjely vzhledem k věkové a sociální struktuře významnější aktivity, jejich řadami však prošla značná část budoucí elity OUN, včetně osob jako Stepan Bandera, Vasyľ Sidor, Roman Šuchevyč, Ivan Gabrusevyč a další. Roku 1926 se ve Lvově sloučily do Svazu ukrajinské nacionalistické mládeže (Союз української націоналістичної молоді, SUNM). Ten se zaměřoval na propagaci nacionalistických idejí, vydávání vlastních tiskovin, antipolská vystoupení (zejména ve školách, např. při polských státních svátcích), organizování oslav s čistě ukrajinským podtextem (výročí bitev, sypaní mohyl v místech odpočinku padlých ukrajinských vojáků apod.) a na další akce podobného typu. Položil základy budoucím junáckým oddílům OUN. Roku 1929 SUNM patřil mezi zakládající subjekty OUN.¹¹⁸

¹¹⁴ Tamtéž, *Status Legie ukrajinských nacionalistů*, s. 3.

¹¹⁵ Tamtéž, k. 8, inv. č. 70-76: *Stručná historie LUN*.

¹¹⁶ Archiv bezpečnostních složek (ABS), Historický fond StB (H), arch. č. H-253-10: *Organizácia LUN soznam členov-stopovanie*.

¹¹⁷ Jednalo se především o grafické znaky přejaté v lehce modifikované formě i OUN, ale také o známý pozdrav „*Slava Ukrajinі! (Slava Ukrajinі!)*“. Viz Артюшенко, Юрій: *Легія українських націоналістів*. In *Євген Коновалець та його доба*, s. 383-384.

¹¹⁸ Ленкавський, Степан: *Націоналістичний рух на ЗУЗ та I-ий конгрес українських націоналістів*. In *Євген Коновалець та його доба*, s. 402-403.

2.4 (Ne)jednotná Organizace ukrajinských nacionalistů

Všechny výše popsané organizace se vyznačovaly mládím svých členů (naprostá většina ve věku 15 až 30 let), politickým radikalismem, intelektuálním zaměřením a vůlí k činu. Většina členstva se povinně a dychtivě seznamovala s tvorbou Dmytra Doncova a snažila se přenášet jeho myšlenky do reálného života. Vyznačovali se odporem a pohrdáním k dosavadní ukrajinské politické scéně, dle jejich názoru odpovědné za „katastrofu let 1917 až 1920“ v důsledku „demokratické měkkosti“. V nechuti k demokracii a tedy i existující politické reprezentaci mladé Ukrajince dle názoru Jaroslava Hrycaka utvrzoval i polský režim.¹¹⁹ Jednotlivá uskupení tak názorově, a často i personálně,¹²⁰ splývala a na základě Doncovových tezí vyplynuly úvahy o založení politického uskupení či přímo organizace, té vyvolené *iniciativní menšiny*, jejímž prostřednictvím by nacionalisté získali oficiální reprezentaci jako politický subjekt, ne pouze jako zájmové spolky. Samotná UVO trpící v druhé polovině 20. let nezájmem a nedostatkem prostředků hledala způsoby, jak zvýšit svůj vliv a prestiž. Vzhledem k odmítání násilí legální politickou reprezentací a nechuti samotné UVO k politikům, kteří míněním bývalých vojáků zapříčinili porážku ukrajinské věci, neexistovala reálná varianta aliance s existujícími stranami. Úvahy se tak logicky stočily směrem k založení vlastního politického subjektu.

První integrační pokusy lze vysledovat již v první polovině 20. let v okolnostech vzniku LUN a SUNM. Druhým kolem bylo sjednocení LUN a HUNM v SOUN roku 1927 v Praze. Mimo obvyklých cílů vzniku samostatného ukrajinského státu a osvobození Ukrajinců od cizí nadvlády si SOUN dával za cíl sjednotit ukrajinské nacionalisty doma i v zahraničí pod jednotnou organizací, zformovat univerzální ideologii ukrajinského nacionalismu a konkrétní kroky, jak těchto cílů dosáhnout, a to formou uspořádání kongresů ukrajinských nacionalistů.¹²¹ K roku 1927 tak lze hovořit o třech velkých celcích ukrajinských nacionalistů v Evropě, UVO, SOUN a SUNM, s kontakty na další organizace ve světě, především v Německu a Severní Americe.

V procesu unifikace se problematnou stávala pozice UVO, která si stále zachovávala svůj militární charakter bez konkrétnějších politických ambicí a jejíž vedení si přálo zachovat střízlivý odstup a jistou autonomii. Dlouhé debaty se také vedly ohledně otázky, zda by vznikající Organizace ukrajinských nacionalistů měla být koncipována jako legální politický

¹¹⁹ Viz Грицак, Я.: *Нарис Історії України: Формування модерної нації XIX—XX ст.*, s 361.

¹²⁰ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 59.

¹²¹ Tamtéž, s. 72.

subjekt, či se od počátku konspirovat a působit v podzemí.¹²²

Plánovaná první konference delegátů ukrajinských nacionalistů se uskutečnila ve dnech 3. až 7. listopadu 1927 v Berlíně, kde se delegáti z emigrace (UVO, LUN, HUNM) a domova (UVO, SUNM) shodli na nutnosti centralizace nacionalistického hnutí, jež mělo proběhnout na kongresu ukrajinských nacionalistů. Za účelem uspořádání takového kongresu byl vytvořen tzv. Provid (volně přeložitelné jako představenstvo, předsednictvo či vedení) ukrajinských nacionalistů (Провід українських націоналістів, PUN), který měl dále zformulovat ideologickou bázi, připravit strukturu a plán činnosti organizace a také vyřešit kádrové otázky.¹²³ Provid byl složen z předsedy Jevhena Konovalc'e, Volodymyra Martync'e (sekretář a referent tisku a propagandy), Dmytra Andrijevs'kého (ideologický referent) a Mykoly Scibors'kého (politický referent).¹²⁴ Jedno místo zůstalo neobsazeno pro reprezentanta z východní Haliče (myšleno místem pobytu).¹²⁵ V rámci vlastní propagace bylo založeno, resp. převzato nové periodikum *Rozbudova naciji (Розбудова нації), orgán Provodu ukrajinských nacionalistů*, jehož šéfredaktorem se stal Volodymyr Martynec'. Redakce sídlila v Praze na Smíchově a samotný tisk probíhal tamtéž.¹²⁶

Proces sjednocování dále pokračoval i bez přímé účasti UVO. 28. ledna 1928 se v rámci Svazu ukrajinských nacionalistů (Союз українських націоналістів) sjednotili brněnští nacionalisté a připojili se k SOUN. Organizace s identickým názvem vzápětí vznikla i v Berlíně.¹²⁷ Obě byly od počátku chápány jako organizace dočasné a počítalo se s jejich integrací do sjednocené organizace.

Po první konferenci byl přímo plánován kongres nacionalistů a vznik OUN již na začátek roku 1928, ovšem z organizačních příčin (mimo jiné zamítavé stanovisko D. Doncova k účasti a několikaměsíční vazba hlavního organizátora Volodymyra Martync'e v Polsku)¹²⁸ bylo datum odloženo a místo kongresu se konala druhá konference ukrajinských nacionalistů ve dnech 8. a 9. dubna 1928 v Praze. Konference se zúčastnil kompletní PUN a představitelé nacionalistických organizací. Výsledkem konference byla čtyři prohlášení:

- 1) PUN se ve své činnosti distancuje od všech ukrajinských politických stran a

¹²² Viz Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 120-121.

¹²³ *Розбудова нації*, roč. 1928, č. 1. s. 2, dále Книш, З.: *При джерелах українського організованого націоналізму*, s. 89-91.

¹²⁴ Мандрик, М.: *Український націоналізм*, s. 196-197.

¹²⁵ Книш, З.: *При джерелах українського організованого націоналізму*, s. 92.

¹²⁶ Pro více informací k samotnému kongresu viz vzpomínky účastníka Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 201-204.

¹²⁷ Srov. Мандрик, М.: *Український націоналізм*, s. 197; Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 61-62.

¹²⁸ Srov. Книш, З.: *При джерелах українського організованого націоналізму*, s. 96-97 a Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce*, s. 75-76.

nespolupracuje s nimi. Stejný postup se doporučuje všem nacionalistickým organizacím doma i v cizině

- 2) Organizace ukrajinských nacionalistů mají do doby svolání kongresu ukrajinských nacionalistů dokončit svou organizační práci ve shodě s plány této konference
- 3) PUN přebírá reprezentaci organizací nacionalistů navenek s tím, že reprezentanti těchto organizací mohou jednat mezi sebou, za shody PUN, v otázkách lokálního významu
- 4) Kongres UN (ukrajinských nacionalistů) se bude konat 1. září 1928¹²⁹

Definitivně tak byla odmítnuta možnost reprezentace nacionalistů některým již existujícím politickým subjektem, čímž zároveň implikovali nadřazenost nacionalistů zbytku politického spektra. Od této konference již vedla přímá cesta ke vzniku OUN, Organizace ukrajinských nacionalistů.

Mezi 28. lednem a 3. únorem 1929 se ve Vídni uskutečnil kongres ukrajinských nacionalistů, jehož delegáti rozhodli o sjednocení UVO, PUN, LUN, SUNM a HUNM do jednotné Organizace ukrajinských nacionalistů. Slovo „organizace“ bylo záměrně použito namísto obvyklejšího „strana“ z toho důvodu, že se mělo jednat o nadstranický subjekt, klasickým politickým stranám nadřazený.¹³⁰ Samotný název organizace je nutno chápat jako Organizaci *radikálních* ukrajinských nacionalistů (vlastenců) vyznávajících ideje integrálního nacionalismu, neboť v hrubých obrysech se politický program OUN příliš nelišil od programů většiny existujících politických stran Ukrajinců klonících se k levicové orientaci. Samotné označení *nacionalista*, do té doby chápané spíše ve smyslu „vlastence“, bylo plně asociováno s OUN až ve 30 letech. O. Zajcev mluví až o „zmonopolizování“ termínu *nacionalista* členy OUN,¹³¹ což ovšem plně odpovídalo jejím záměrům, neboť v politickém slova smyslu považovali pouze sami sebe za jediné správné vlastence.

Většina účastníků se původně domnívala, že kongres se bude konat v Praze, nicméně z konspirativních důvodů a nesouhlasu čs. úřadů se odtud přesunuli právě do Vídně. Zúčastnilo se celkem 32 osob, z toho 26 emigrantů, čtyři zástupci z východní Haliče a dva hosté, celkem 15 osob pocházelo ze sovětské Ukrajiny.¹³² Účastníci schválili stanovy kongresu, řád a Provid (vedení) OUN, do jehož čela vybrali J. Konovalc'e. Dále v něm zasedlo osm osob, mimo jiné M. Scibors'kyj a V. Martynec'. V rámci kongresu pracovalo šest komisí (ideologická,

¹²⁹ Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 255.

¹³⁰ Ребет, Лев: *ОУН на ЗУЗ у половині 1930-их років*. In *Євген Коновалець та його доба*, s. 526.

¹³¹ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 248.

¹³² Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 88, dále Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce*, s. 90 a Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 329.

organizační, sociálně-ekonomická, vojenská, kulturně-osvětová, mezinárodní a státního zřízení). Na kongresu zaznělo celkem 39 referátů, mimo jiných *Ukrajinský nacionalismus, Státní zřízení Ukrajiny, Národní revoluce na západoukrajinských zemích, Průmyslová politika Ukrajiny, Fašistická Itálie, Sociální politika Ukrajiny* a další.¹³³

Po ukončení kongresu byl na stránkách *Rozbudovy nacji* otištěn manifest M. Scibors'kého *Od kongresu ukrajinských nacionalistů (Bið конгресу українських націоналістів)*, v němž bylo konstatováno, že i přes porážku ukrajinských snah o nezávislost v letech 1917 až 1920 ideál nezávislé Ukrajiny žije dál a transformoval se do nové akce, ukrajinského nacionalismu. Ten se během krátké doby (20. let 20. stol.) zformoval do podoby nacionalistických organizací, které daly roku 1927 vzniknout Providu nacionalistů a roku 1929 OUN. Hlavním cílem OUN byl vznik nezávislého ukrajinského státu na všech etnicky ukrajinských územích formou vytlačení *okupantů* v průběhu národní revoluce, která umožní vznik národní diktatury a následného systému vlády vedoucí (providné) vrstvy národa na zásadě reprezentace *organizovaných společenských vrstev s přihlédnutím k místním specifikům*.¹³⁴

Za nejvyšší orgán OUN byl prohlášen kongres ukrajinských nacionalistů konaný jednou za několik let, v mezidobí jím volený PUN. Provid byl doplněn o pět dalších členů a OUN se rychle rozšiřovala po celém světě. Mimo hlavní diaspory v Evropě, kde disponovala cca 900 členy, pronikla do USA, Kanady, jižní Ameriky i do ukrajinských kolonií v Mandžusku.¹³⁵

Závěry a rozhodnutí kongresu nebyly účastnickými skupinami přijaty automaticky, ale podléhaly jejich schválení. K plnému sjednocení fakticky došlo až ve 30. letech, kdy se pod tíhou okolností i původní UVO stala nejprve vojenskou složkou OUN, až splynuly kompletně.¹³⁶ Samotný vznik OUN neznamenal završení formování nacionalistických struktur. Stále panovaly spory zejména v oblasti vztahu OUN a UVO a otázky činnosti OUN. Původní Konovalc'ovy plány dokonce předpokládaly fungování OUN jako legální politické strany s nelegální ozbrojenou složkou v podobě UVO.¹³⁷ Od začátku se navíc projevovaly rozpory mezi emigrací a mladou haličskou generací, která požadovala bezodkladné zahájení osvobozovacího boje a národní revoluce bez ohledu na absurditu a nulovou šanci na úspěch. V OUN se tak již od počátku formovaly dvě hlavní frakce, na něž se Organizace později rozdělila. Početně minoritní, ale vlivově dominantní část tvořili do roku 1938 emigranti-veteráni let 1914 až 1921,

¹³³ Viz Мартинець, В.: *Bið УВО до ОУН*, s. 330-331.

¹³⁴ *Розбудова нації*, ро.ч. 1926, ч. 1, s. 2-3. Autor Mykola Scibors'kyj později své myšlenky rozvinul v dalších textech, zejména *Naciokracija*. Z toho důvodu jsou uvedeny pouze nejdůležitější body textu.

¹³⁵ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 5, s. 248.

¹³⁶ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce*, s. 93.

¹³⁷ Стов. Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 249 a Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 362.

v té době již většinou starší 30 let. Druhá frakce zahrnovala mladší generaci především haličských, stále radikálněji orientovaných Ukrajinců, jejichž počet v organizaci dynamicky rostl. Starší členstvo bylo postupem času vnímáno mladšími jako příliš umírněné, „sálónní“, již vyžilé a především neúspěšné, neboť nedokázalo realizovat vznik samostatné Ukrajiny v letech 1917 až 1920 a nechtělo přikročit k okamžité válce s „okupanty“.¹³⁸ Spory kontinuálně narůstaly, nicméně providnyk (předseda) Jevhen Konovalc' jako nepopíratelná autorita je dokázal účinně tlumit. Po jeho smrti v roce 1938 však začaly gradovat a o dva roky později se OUN rozpadla na dvě vzájemně nepřátelské frakce (viz níže).

Spory panovaly i v dalších otázkách. Zejména bývalí vojáci požadovali zachování UVO jako elitářské organizace a v OUN viděli legální politickou nástavbu, zatímco civilní členstvo a mládež prosazovaly masový charakter organizace v duchu tezí doncovismu o iniciativní menšině a permanentní (národní) revoluci. S tímto byla spojena i otázka, o jaké sociální vrstvy se má OUN opřít. Zda o ekonomicky aktivní, ale politicky značně indiferentní vesnické vrstvy, nebo o chudou, zato však radikalizovanou, motivovanou, zároveň však obtížně zvladatelnou mládež?¹³⁹ První koncepce se časem ukázala být nereálnou a jednoznačně zvítězila druhá.¹⁴⁰ Organizace samotná od počátku vykazovala zejména protipolské tendence, ačkoliv po celou dobu její existence byl deklarovaným nepřítelem číslo jedna SSSR.¹⁴¹ Důvody spočívaly v relativně se zlepšující situaci Ukrajinců v SSSR ve 20. letech (za graduálního zhoršování situace v Polsku) a nemožnosti rozvinout struktury v SSSR, jinými slovy v SSSR se OUN do roku 1939 nedokázala uchytit a příliš se jí v tomto nevedlo ani později.¹⁴²

Mimo *Surmy* a *Rozbudovy naciji* existovala i další periodika přímo ovládaná či spolupracující s OUN. Jednalo se především o zmíněný *Literaturně-naukový věstník* redigovaný Dmytrem Doncovem, který přímo od Konovalc'e získával finanční subvence. Dále se jednalo o časopis *Ukrajinský nacionalista* vycházející v Paříži, *Bulletin Krajové exekutivy OUN na Západoukrajinských zemích*, lvovský *Hlas národa*, kolomyjský *Rodná zem* později změněný na *Hlas*, *Náš světonázor* a další periodika. Žádný z nich však svým významem a kvalitou obsahu nedosahoval *Surmy* a *Rozbudovy naciji*.¹⁴³

Samotní nacionalisté periodizovali meziválečnou existenci OUN do roku 1939 na období 1929 až 1934 a 1934 až 1939, neboli od vzniku a etablování OUN po atentát na polského

¹³⁸ Колодзінський, М.: *Воєнна доктрина українських націоналістів*, s. 22 a dále 53-56 a 66-69.

¹³⁹ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 250.

¹⁴⁰ Ребет Л.: *ОУН на ЗУЗ у половині 1930-их років*. In *Євген Кошовалець та його доба*, s. 529.

¹⁴¹ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce*, s. 186.

¹⁴² Хома, І.: *Євген Кошовалець*, s. 217.

¹⁴³ К. темату націоналістичного тиску viz Мірчук, П.: *Напус історії ОУН*, s. 477-480.

ministra vnitra Bronisława Pierackého a od následných represí po vypuknutí druhé světové války. První období bylo charakterizováno, mimo sabotážní akce a Pacifikaci východní Haliče, vznikem struktur OUN ve světě, početním růstem členstva, vnitřní i vnější propagandou (propagace myšlenek integrálního nacionalismu mezi ukrajinskou společností a diskreditace polského a sovětského státu) a paramilitárním školením mládeže. Za hlavní akce považovali sabotáže roku 1930, expropriační akce, protisovětské protesty jako projev odporu k potlačování práv Ukrajinců v SSSR, hladomoru a stalinským procesům, atentát na zaměstnance sovětského konzulátu ve Lvově Oleksije Majlova roku 1933, bojkoty zboží podléhajícího státnímu monopolu (zejména alkoholovému a tabákovému) tzv. školní akce (masové bojkotování výuky v polštině a protesty proti novému školskému zákonu) a politické atentáty.¹⁴⁴ Druhé období se mělo nést v duchu relativních úspěchů OUN v rozšiřování vlivu mezi ukrajinskou populací v Polsku, ovšem za cenu uvěznění domácí elity OUN a oslabení akceschopnosti. Tento vývoj doprovázelo i nepřímé přiznání vlastní slabosti a nemožnosti změnit *status quo* ve východní Evropě výhradně vlastními silami.¹⁴⁵

Detailnější periodizaci dějin OUN mezi světovými válkami nabízí Roman Wysocki. První etapa trvala od roku 1929 do roku 1930, kdy se začaly integrovat struktury UVO a OUN a druhá 1930 až 1932, kdy byla na konferenci v Praze síť UVO v Polsku podřízena krajovému (zemskému) providu OUN. Třetí období periodizuje od této konference po zatčení domácích elit roku 1934. Neslo se ve znamení intenzifikace teroru a rostoucí troufalosti a brutality akcí. Čtvrté období ohraničuje likvidací státnosti Karpatské Ukrajiny a dalšími personálními změnami v krajovém vedení v průběhu roku 1938 až 1939 a páté skončilo vypuknutím druhé světové války, která vedla k dalekosáhlým změnám v OUN.¹⁴⁶

Ze soudobého hlediska lze obecně souhlasit s tezemi nacionalistů pro období let 1929 až 1934, nicméně roky 1934 až 1939 znamenaly pro OUN těžké zklamání a řadu porážek na domácí i mezinárodní scéně, a to i přesto, že její vliv mezi ukrajinskou populací stoupal. OUN sice vytvořila po světě síť svých buněk, nicméně mnoho z nich nevyvíjelo žádnou činnost či pouze minimální a nemělo na vývoj takřka žádný vliv, mimo jiné z důvodu nedostatku financí. Spolupráci se podařilo navázat pouze s Litvou na základě vzájemné averze k Polsku a omezeně s německými zpravodajskými a vojenskými složkami, ovšem pouze do roku 1934, kdy Německo s Polskem uzavřely vzájemnou dohodu o neútočení. Domácí politická scéna násilné akce OUN jednoznačně odsuzovala a UNDO roku 1935 uzavřelo se sanačním táborem

¹⁴⁴ *Нарис історії українського націоналізму*, s. 18-19.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 19-21.

¹⁴⁶ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 28.

kompromis, který dočasně zklidnil polsko-ukrajinské vztahy. Negativně se k OUN stavěla i ČSR, připojivší se k represím proti OUN roku 1934. OUN tak až do jara 1939, kdy opět navázala vztahy s německými tajnými službami, disponovala pouze jedním relativně slabým spojencem. Na mezinárodněpolitický vývoj neměla žádný vliv, byla nucena čekat na kroky hlavních evropských mocenských hráčů a prováděla pouze omezené a nepříliš významné akce, nejčastěji sabotáže, bojkoty a krádeže, a soustředila se na propagandu a výchovu kádrů. I přes obecný růst sympatií mezi ukrajinskou populací nelze mluvit o dominanci OUN v politickém životě haličských Ukrajinců. OUN dále spolupracovala i s dalšími spřízněnými subjekty, zejména italskými fašisty¹⁴⁷ a balkánskými radikály.

2.4.1 Mladí, staří, doma, v exilu. Struktura a členstvo OUN

Nejvyšší autoritu v OUN držel tzv. velký kongres tvořený delegáty z jednotlivých států a domácích krajů svolávaný nepravidelně v několikaletých periodách. Primární funkcí kongresu byla volba Providu ukrajinských nacionalistů, jenž OUN řídil v době mezi kongresy. Dle stanov mohl být v případě souhlasu alespoň dvou třetin delegátů svolán mimořádný kongres. Dvoutřetinová většina byla vyžadována ke schvalování návrhů a kongresu se musela účastnit alespoň polovina oprávněných osob. Z tohoto bodu vyplývá, že minimálně v jejích počátcích OUN nelze charakterizovat jako organizaci totalitního směru.

(Hlavní) provid tvořilo osm osob. Na čele stál providnyk s hlavní rozhodovací pravomocí teoreticky podmíněnou schválením alespoň pěti členy Providu, ovšem v praxi často rozhodoval autokraticky vzhledem ke komplikacím způsobených nutností konspirace a bydlištěm členů Providu v několika evropských státech. Jeho součástí byl sekretariát o sedmi referátech:

- 1) Organizační, staral se o kádrovou politiku a spravoval podřízené struktury
- 2) Politický, zabýval se rozvědnou a kontrarozvědnou činností
- 3) Vojenský, řešil otázky vojenského výcviku, tvoření bojůvek, řízení sabotáží apod.
- 4) Ideologický, měl v gesci ideologii, kulturu a osvětu v rámci OUN
- 5) Propagační, šířil propagandu a povědomí o ukrajinské otázce ve světě
- 6) Finanční, měl na starost finanční záležitosti organizace
- 7) Spojení, udržoval kontakty s jednotlivými buňkami¹⁴⁸

¹⁴⁷ V tomto případě se jednalo především o umožnění pobytu Ukrajinců v Itálii, omezenou finanční podporu a výcvik dobrovolníků.

¹⁴⁸ Szcześniak, A., Szota, W.: *Droga do nikąd, Wojna Polska z UPA*, s. 37-38.

Teritoriálně se OUN dělila na tři celky: emigrační, polský a teoretický sovětský. Ukrajinské země byly rozděleny na deset krajů,¹⁴⁹ každý složený z okruhů. Tzv. západoukrajinské země (ZUZ), v tomto pojetí etnicky ukrajinské oblasti v Polsku, Rumunsku a ČSR, byly tvořeny deseti okruhy: Lvovským, Stryjským, Stanislavovským, Kolomyjským, Berežanským, Tarnopolským, Přemyšlským, Sokalským, Luckým a Rivněnským.¹⁵⁰ Bukovina, východní Slovensko a Podkarpatská Rus tvořily část Lvovského okruhu. Emigrační celky poté tvořily 10 tzv. terénů podle hranic států, v nichž existovaly.¹⁵¹ Ergo lze implikovat, že existovalo 10 hlavních emigračních center.¹⁵² V čele *de facto* jediného meziválečného (polského) kraje stála tzv. Krajová exekutiva OUN (Крайова Екзекутива ОУН, KE OUN) složená z providnyka zodpovědného za celou oblast, jeho zástupce, vojenského referenta, mezi jehož povinnosti patřilo formování jednotek, jejich zaopatření a posléze i velení, a bezpečnostního referenta, fakticky činitele zpravodajské služby. V Exekutivě zasedali ještě referenti hospodářství, organizace a propagandy.¹⁵³ Kraje se dále dělily na okresy totožné struktury. Hranice okresních struktur se v zásadě kryly s administrativními okresy (powiaty) polského státu.¹⁵⁴ Každý okres byl tvořen z nadrajónů, jež zahrnovaly několik rajónů. Nejnižší v organizační struktuře se nacházely stanice v jednotlivých obcích podléhající rajónům, které spravovaly jednu až čtyři vesnice.¹⁵⁵

Osoby na nižších stupních struktury nebyly voleny, ale dosazovány nadřazeným orgánem.¹⁵⁶ Vzhledem ke komplikované situaci a obtížnému spojení Providu s krajovými strukturami v Polsku však domácí síť působila značně autonomně, často proti vůli Providu a její hlas byl v personálních otázkách nejednou rozhodující. Z konspirativních důvodů byl tvořen systém tzv. trojek nebo pěttek, tedy omezení počtu členů v jedné obci na tři až pět osob z důvodu utajení a jako prevence před rozsáhlou dekonspirací. V případě měst a větších obcí se přistupovalo k tvoření na sobě nezávislých trojek/pěttek.¹⁵⁷ Mimo členy však jednotlivé buňky

¹⁴⁹ Dle Romana Wysockého kraje kyjevský, haličský, volyňský, záporožský, slobodský, podolský, poltavský, černomořský, černihovský a kubáňský. Podkarpatská Rus a Prešovsko byly součástí kraje haličského. Petro Mirčuk naproti tomu uvádí kraje polský (Halič a Volyň včetně Chelmska a Podlesí), český (Podkarpatská Rus a Prešovsko), rumunský (Bukovina) a šest sovětských. Srov. Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 28 a Мирчук, П.: *Наруц історії ОУН*, s. 119-120.

¹⁵⁰ Мирчук, П.: *Наруц історії ОУН*, s. 120.

¹⁵¹ NA, f. RUESO, k. 9, inv. č. 84: *Устрій організації українських націоналістів*, s. 6.

¹⁵² Německo, ČSR, Rakousko, Belgie, Francie, Velká Británie, Jugoslávie, Kanada, USA a Argentina.

¹⁵³ Kulińska, L.: *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*, s. 142.

¹⁵⁴ Мирчук, П.: *Наруц історії ОУН*, s. 120.

¹⁵⁵ Kulińska, L.: *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*, s. 144.

¹⁵⁶ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 95.

¹⁵⁷ Мирчук, П.: *Наруц історії ОУН*, s. 120.

disponovaly i sympatizanty, jejichž počet nebyl omezen. Jak však ukázala budoucnost, tento systém neposkytoval očekávané krytí a docházelo k častým provalům, sahajícím až do nejvyšších pater krajské struktury.

Řadoví členové OUN se dělili na tři kategorie dle věku a zásluh. Nejmladší příslušníci ještě nezralí k plnění náročnějších úkolů ve věku 8 až 15 let se nazývali pionýry, popř. dorostem. Většinou se aktivně zapojovali do činnosti ukrajinského skautu (Пласт).¹⁵⁸ Po absolvování školení a kurzů dle své specializace (pokud nějakou měli) byli označováni jako junáci. Dosažením 21 let věku a vykonáním závazného činu¹⁵⁹ se stávali plnoprávními členy.¹⁶⁰ Mládežnické organizace byly přímo řízeny strukturami OUN a často se kryly za legálními spolky a organizacemi, většinou s edukační, kulturní, sportovní či vědeckou náplní.¹⁶¹

Přijetí do OUN bylo podmíněno požadavky v několika rovinách:

- 1) Morální: dosavadní bezúhonnost v soukromém a občanském životě
- 2) Zdravotní: Naprosté fyzické a psychické zdraví nutné pro pololegální existenci a boj
- 3) Společenské: Být platným a důvěryhodným členem společnosti
- 4) Profesní: Zvyšovat svou kvalifikaci nejen v oblasti vlastního zaměstnání, ale i v jiných
- 5) Společensko-politická vzdělanost: Složení zkoušky z obecných ukrajinských reálií, historie světa a OUN, nacionalistické tvorby, programu a další oblasti¹⁶²

2.4.2 Jaká bude naše Ukrajina? Ideologie a propaganda OUN

Nacionalismus v podání OUN se jako nový myšlenkový směr logicky diferencoval od starších idejí, nicméně zároveň se obracel k mystice a svou legitimitu čerpal z „vznešené národní historie a tradic“. Příkladem může být tzv. dekalog ukrajinského nacionalisty z 30. let, který už pouhým názvem odkazuje na tradici křesťanského desatera, ovšem zhruba v tomto znění:

Já-duch odvěké války, který Tě uchránil od tatarské potopy a postavil mezi dva světy, nakazují Ti nový život:

- 1) Vybojuješ nezávislý ukrajinský stát, nebo padneš v boji za něj
- 2) Nikomu nedovolíš hanit slávu a čest Tvého národa
- 3) Pamatuj velkých dní našeho boje
- 4) Buď hrdý na to, že jsi dědicem bojů za slávu Vladimírského trojzubce

¹⁵⁸ V řadách Plastu působila většina budoucí elity OUN(b), včetně Stepana Bandery a Romana Šučevyče.

¹⁵⁹ Mohlo se jednat o různé formy protipolské činnosti, od ničení státního či soukromého majetku po šíření tiskovin a expropriační akce.

¹⁶⁰ Мірчук, П.: *Напис історії ОУН*, s. 145.

¹⁶¹ Viz tamtéž, s. 328.

¹⁶² *Вишкіл і виховання в ОУН. 1-ше ступеневий вишкіл для кандидата до зложення приречення*, 1947, s. 6.

- 5) Pomsti smrt velkých hrdinů
- 6) O svém poslání nemluv s nikým cizím. Jen s těmi, s kým je třeba
- 7) Nezaváháš vykonat i ten nejnebezpečnější čin, jestliže tak vyžaduje naše poslání
- 8) Nenávistí a bezohledností přijímej nepřátele Tvého národa
- 9) Ani prosby, ani hrozby, mučení ani smrt nedonutí Tě vyjevit tajemství
- 10) Budeš dbát o růst síly, slávy, bohatství a rozsahu ukrajinského státu¹⁶³

Jak dokládá Grzegorz Motyka, tato verze nebyla původní. Roku 1929 existovala starší, radikálnější v některých bodech:

- 7) Nezaváháš vykonat i největší zločin, jestliže tak vyžaduje naše poslání
- 8) Nenávisti či pastí (zradou) budeš přijímat nepřátele svého národa
- 10) Budeš dbát o růst síly, slávy, bohatství a rozsahu ukrajinského státu, třeba i cestou porobení cizinců¹⁶⁴

Rozdíly spočívaly spíše v nuancích a změny měly patrně sloužit ke snížení napětí a antagonismů ze strany nenacionalistických subjektů, které OUN dlouhodobě vyčítaly avanturismus a páchaní trestných činů, jejichž důsledky však musel nést celý ukrajinský národ (v Polsku).

Dále existoval soupis tzv. znaků či vlastností (прикмета) ukrajinského nacionalisty tohoto znění:

Ukrajinský nacionalista je:

1) Vždy připraven, to znamená, že je vojákem Ukrajinské revoluční armády. On bojuje na veliké, všeobjímající frontě Ukrajinské národní revoluce, již dává všechny své síly. Připraven každou chvíli obětovat i svůj život. Ukrajinský nacionalista je vždy v plné bojové pohotovosti.

2) Bezkompromisní, to je, že ideu ukrajinského nacionalismu i službu jemu staví výše všemu bohatství tohoto světa. On mění s radostí možnost spokojeného života za tvrdý úděl vojáka-bojovníka, teplý dům za zákopy či vězení. Štěstí hledá a nachází v radosti z boje a vítězství. Jen ve štěstí ukrajinského národa je štěstí ukrajinského nacionalisty. Vůle národa, jeho sláva a síla, jsou nejvyšší touhy.

3) Čestný, to je, že jméno nacionalista nosí čestně a nezahanbí jej žádným nečestným skutkem. Vždy dodržuje vysoký stupeň nacionalistické morálky (sic!). Morálka oportunistického světa rodí a pěstuje nečinnost, strach, farizejství, výhody a kompromisy. Morálka nacionalisty,

¹⁶³ Tamtéž, s. 1.

¹⁶⁴ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 50.

morálka nového světa, světa činu a boje. Ona je osnovou činného i čistého, jak krystal, charakteru nacionalisty, hrdiny-revolucionáře.

4) *Disciplinovaný, to je, že on bezohledně podřízený věrný až do smrti Idei ukrajinského nacionalismu, Organizaci ukrajinských nacionalistů i vůdcům. Každý rozkaz je pro něj svatý. On ví, že disciplína je základ organizace i síly, a anarchie-to ruina. Proto vždy podporuje autoritu Provodu ukrajinských nacionalistů s Vůdcem ukrajinského národa na čele.*

5) *Aktivní a obratný, to je, že bojuje všemi silami, využívá všechny možnosti, každou chvíli pro dobro Veliké věci-Ukrajinské národní revoluce. On nezná zahálku. V něm v každé myšlence i slovu je přítomen čin, stejně jako za bleskem hrom. Protože život-to dílo, boj a klid-to zástoj a chladná smrt. Každá idea, organizace i člověk jsou hodnoceny podle vykonaného díla, a ne podle slov. Pasivita-to je vlastnost otroka. Opakem pasivity otroka je tvůrčí iniciativa a aktivita bojovníka-vůdce.*

6) *Odvážný, to je, že vždy odvážně a neúnavně bojuje s překážkami a nebezpečím. On neví, co je to strach, zaječí útěk, zbaběloství jsou mu cizí a pohrdá jimi.*

7) *Rozhodný, to je, on vždy každý příkaz a každé rozhodnutí vykoná rozhodně a bez váhání.*

8) *Vytrvalý, to je, že vždy bojuje až do konce. Nacionalista ví, že bez vytrvalosti nelze zvítězit.*

9) *Vyrovnaný, to je, že v každé situaci udržuje rovnováhu ducha. Život nacionalisty je plný překážek, zkoušek a nebezpečí. Aby je překonal, aby ovládl situaci a udeřil, kde je třeba, musí nejprve ovládnout sám sebe. Proto je ukrajinský nacionalista vždy klidný, hrdý a usměvavý, ať už v ilegalitě či otevřeném boji, v zákopech i ve vězení či na schodech šibenice. Umí jako hrdina žít i umírat.*

10) *Pečlivý, to je, že vždy dodržuje pravidla v životě i v drobnostech*

11) *Zdravý, to je, že chce vždy být zdravým. Chce, aby celé mladé ukrajinské pokolení bylo zdravé. Ukrajina potřebuje silné a zdravé duchem i tělem syny. Proto sám v nejvyšší možné míře cvičí a sportuje, neničí své zdraví popíjením, kouřením a nezdravým životem. Ukrajinský nacionalista má Velkou ideu v srdci, plamen revolučního ducha v hrudi, mocné a flexibilní svaly, bystrý sokolí zrak a sluch.*

12) *Obezřetný, to je, že vždy dodržuje všechny zásady konspirace.¹⁶⁵*

Součástí kodexu, jímž se členové OUN měli řídit, bylo i tzv. 44 pravidel života, dále upevňujících vůli k boji, glorifikujících minulost Ukrajiny a předků, ideál národa a poslušnost autoritám.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Вихід і виховання в ОУН. 1-ше ступеневий вишкіл для кандидата до зложення приречення, s. 1-2.

¹⁶⁶ Viz tamtéž, s. 3-4.

Literární a publicistická činnost Doncova ve 20. letech sice dala vzniknout svébytnému politicko-filozofickému směru, ale jeho konkrétní obsah, nástroje a cesta k cílům byly nastíněny jen povrchně, pokud vůbec. S tezemi Doncova proto bylo nutno dále pracovat a transformovat je v ideologii stanovující, jakým způsobem, za jakých podmínek, kým, kdy a kde budou vykonány kroky vedoucí k návratu ukrajinského národa k jeho „historické misi“, jak má vypadat ukrajinský stát, kým má být budován apod. Práce Doncova byly podrobeny kritice a následně dále rozvíjeny členy nacionalistických organizací na přelomu 20. a 30. let.

Mezi přední ideology ukrajinského integrálního nacionalismu jsou řazeni Julian Vassyjan (Юліян Вассіян), Jevhen Onac'kyj (Євген Онацький), Dmytro Andrijevs'kyj, Mykola Scibors'kyj, Volodymyr Martynec' a řada dalších méně známých či vlivných autorů.¹⁶⁷ Je nutno zdůraznit, že všichni jmenovaní patřili mezi starší generaci OUN, kteří se později nepodíleli na činnosti UPA. Jedná se o *de facto* identický paradox jako ve vztahu Doncov-OUN. Formou příspěvků do různých periodik (nejčastěji *Rozbudovy naciji*) nebo celých publikací vytvořili z doncovismu originální a radikální ideologii, která identifikovala za *iniciativní menšinu* OUN, za nepřítel okupační mocnosti (v případech jmenovaných autorů SSSR, Polsko a Rumunsko), dala jí řád a pořádek po vzoru autoritativních hnutí Evropy, odmítla tehdejší ekonomické systémy s cílem dát vzniknout ekonomice s národně-sociálními rysy a postavila historicko-propagandistické základy, na nichž bylo lze budovat politický program s potenciálem zaujmout široké ukrajinské vrstvy. Fakt, že vycházeli z jiných dobových filozofií a programů nelze interpretovat jako pouhé kopírování. Západoukrajinský nacionalismus propagovaný OUN byl zejména z geopolitických a etnických příčin divergentní k obdobným evropským politickým směrům, zejména z důvodu analogických odlišností východu Evropy. Ačkoliv tedy sdílel obecné rysy např. s programy chorvatských, italských, německých, polských a jiných radikálních nacionalismů, ve vnitřním obsahu se nacházely body, které u zmíněných nacionalismů existovaly v jiné formě, popř. je neobsahovaly, měly jinou funkci či programu OUN chyběly. Představy ideálu jednotlivých autorů se lišily, tedy každá z nich byla jiná a jediný konkrétní obecně přijímaný program či ideologický manifest neexistoval. Stejně jako neexistovala homogenní OUN, neměla ani jednotný směr či proud, mimo touhy po vzniku samostatné Ukrajiny.¹⁶⁸ Jinými slovy na vzniku Ukrajiny se shodli všichni příslušníci a sympatizanti hnutí, ale jak měla Ukrajina vzniknout a jakou měla být, si každý představoval jinak.

¹⁶⁷ Мандрик, М.: *Український націоналізм*, s. 26, dále Shkandrij, М.: *Ukrainian Nationalism*, s. 9.

¹⁶⁸ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія...*, s. 445-446.

„OUNovské“ pojetí myšlenkového světa Doncova vzniklo jako směr radikálně se vymezující, ne-li stavící se ostře proti dosavadním ukrajinským politickým proudům a hlavně proti jejich metodám politického boje (demokracie, debata a otevřená politická soutěž v případě nebolševických subjektů, třídní boj, diktatura proletariátu a válečný komunismus v případě bolševiků), a to z důvodu jejich „selhání“ v letech 1917 až 1920 nebo jejich „antiukrajinského“ charakteru (bolševici a rusofilové, částečně i rusínské autochtonní směry). Dobovým prizmatem se mohlo jednat o pohled racionální, neboť ukrajinské elity v daném období vskutku učinily řadu chyb, které ukrajinskému programu vyložene uškodily. Je ale nutno dodat, že politická zkušenost řady elit byla minimální a často se jednalo o vynucená rozhodnutí typu „buď, anebo“, jako např. v Brestu Litevském roku 1918 či ve Varšavě v létě 1920. Selhání politických elit dle nacionalistů spočívalo v několika bodech. Na prvním místě se samozřejmě jednalo o likvidaci ULR a ZULR, s čímž byla spojena otázka pasivity širokých ukrajinských mas, ergo selhání vzburcovat národ k boji za samostatný stát. Druhým selháním byla nejednotnost, způsobená „měkkými demokratickými způsoby, partajnictvím“ apod., které k ničemu nevedly, pouze mezi sebou aktivní vrstvy národa „rozhádaly“. A třetí bod, zcela evidentně přejatý od Doncova, se odkazoval na nedostatek radikalismu, neboli neschopnosti využít veškerou „sílu národa“ k jeho osvobození. „Selhal“ však i samotný národ, neboť většina obyvatel Ukrajiny se k národněosvobozenecké válce postavila pasivně a trpně přihlížela dění ve chvíli, kdy bylo dosaženo dílčích cílů.¹⁶⁹

Jisté body nacionalistické kritiky byly bezpochyby oprávněné, ovšem samy o sobě nevedly k neúspěchu snah let 1917 až 1920. Dominantní roli sehrály zahraničně-politické faktory, přičemž nebylo v možnostech ukrajinských elit je ovlivnit. Fakt, že dohodové státy, sovětské Rusko, Rumunsko a částečně Polsko se postavily proti vzniku samostatné Ukrajiny, sice nacionalisté reflektovali, ale ne dostatečně v kombinaci s celkovým nepříznivým stavem Ukrajiny a její populace. Ostatně zájem širokých (proto)ukrajinských vrstev byl často omezen pouze na jejich bezprostřední okolí a myšlenka národního státu pro ně byla natolik efemérní, že v ní neviděly smysl ani užitek.

Pro svůj myšlenkový směr autoři nejčastěji používali termíny *organizovaný*, *revoluční* nebo *činný (aktivní) nacionalismus*, což vycházelo z dobového chápání nacionalismu jako směru, který usiluje o vznik a rozvoj národních států. Zmíněné výrazy měly symbolicky odkazovat na to, že na rozdíl od demokratických stran nacionalisté *činně (aktivně)* bojovali za

¹⁶⁹ Srov. kol autorů: *Євген Коновалець та його доба*; Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 63-64; *Surma, Rozbudova nacji* (libovolná čísla). Pod „díličními cíli“ si lze představit např. parcelaci bývalých církevních a šlechtických statků, kolaps daňového systému, absenci regulační funkce státního dohledu a jiné.

vznik ukrajinského státu, nikoli pouze slovem, a konali tak jako organizovaný subjekt, nikoli jako roztržštěné a rozhádané politické strany. Dnes používaný termín *integrální* vyjadřuje tendenci daného nacionalistického hnutí k *integraci* všech území považovaných za etnicky příslušející k národnímu státu. Obecné vyznění ideologie OUN lze dle O. Zajceva definovat krátkým, zato však výstižným spojením „národ nade vše“, ovšem opět bez hlubších implikací.¹⁷⁰ A přesně takovýto význam OUN pro většinu členské základny měla.

V jistém smyslu, a ne náhodou, OUN ve své ideologii používala prvky typické pro monoteistická náboženství, zejména mystiku a různá přikázání po vzoru božího dekalogu.¹⁷¹ Na rozdíl od sovětského komunismu či německého nacionálního socialismu však OUN proti církvím jako takovým radikálně nevystupovala. Důvod spočíval v náboženských diferencích haličských Ukrajinců od „nepřátelských národů“ jinými slovy náboženská otázka byla úzce spjata s ukrajinským národním vědomím. Navíc mnoho členů i ideologů OUN pocházelo z rodin duchovních. Nebylo tedy možné a ani žádoucí řeckokatolickou a pravoslavnou církev ostře napadat. Právě naopak z důvodu jejich útlaku ze strany „okupačních režimů“ byly stavěny do role objektů, které je nutné v rámci zachování „ukrajinskosti“ bránit. Tyto církve tak i z tohoto důvodu čím dál více přecházely do pozic ukrajinských národních církví v Polsku a v myšlení nacionalistů i v USSR,¹⁷² čímž se ovšem, zejména v polském případě, jejich postavení dále zhoršovalo.¹⁷³ To však neznamená, že vztahy nacionalistů a představitelů řeckokatolické církve byly harmonické, či snad dokonce spojenecké. Pozdější propaganda socialistických režimů o kolaboraci řeckokatolického kléru s nacistickým režimem a ukrajinským nacionalistickým podzemím se ve většině nezakládala na pravdě a sloužila zejména jako záminka k diskreditaci a likvidaci obou těchto subjektů (viz níže), samozřejmě za popírání jakýchkoli vlastních represí proti nim namířeným. Snahy o konverzi „zbloudilých řeckokatolických oveček“ zpět na pravoslaví navíc v Rusku měly dlouhou tradici, jejíž kořeny ležely ještě v předindustriální éře.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 264.

¹⁷¹ Shakhndrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 33.

¹⁷² Otázka náboženského útlaku v SSSR byla složitější. Roli hrálo i sdílené pravoslavné vyznání Ukrajinců s jinými národy SSSR, zejména Rusy. Podporu pravoslavné církve v tomto případě nacionalisté obhajovali slovy, že režim je výlučně ruský, tedy i náboženský útlak v Rusku je důsledkem rusifikační nacionalistické politiky. Eventualitu toho, že náboženský útlak v SSSR mohl být i otázkou etnických Ukrajinců, si patrně vůbec nepřipouštěli.

¹⁷³ V případě sovětské Ukrajiny byla situace jiná z důvodu pravoslavného vyznání sdíleného i neukrajinskými etniky bývalé carské říše, zejména ruského. Represe pravoslavné církve sovětským režimem v tomto případě nemohly mít národní podtext. O něm lze hovořit maximálně v oblasti ukrajinské autokefální církve a snaze ji unifikovat s ruským centrem. Tato církev však neměla celoukrajinskou působnost. Proces jejího osamostatňování ostatně probíhá dodnes.

¹⁷⁴ K problematice řeckokatolické církve a ukrajinského integrálního nacionalismu viz např. kol. autorů: *Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*, Видавництво Українського католицького університету, Львів, 2011. K likvidaci řeckokatolické

Evoluce doncovismu v podání nacionalistických intelektuálů však rychle začala narážet na některé limity systému, které Doncov buď nezhodnotil, nebo ignoroval. Modernizace spojená s technologickým pokrokem dávala do rukou různých subjektů stále větší možnosti v oblastech kontroly a manipulace s lidskou společností jak v pozitivním, tak negativním slova smyslu a k tomuto bylo potřeba lidí vzdělaných a zkušených, což opět souviselo s praktickým naplněním Doncovových tezí. Takové problematice však Doncov žádný prostor nevěnoval. Tento rozpor si starší generace OUN začala uvědomovat již na přelomu 20. a 30. let a směřovala k vytvoření konkrétního programu, nicméně mladá generace ovlivněná Doncovovým voluntarismem, iracionalitou, romantismem a vlastní životní nezkušeností tyto argumenty nepřijímala.¹⁷⁵ Sám Doncov se navíc odmítl na tomto procesu z ideologických a osobních příčin podílet. Většina příslušníků OUN ostatně pocházela z prostých vesnických vrstev a střední a vysoké školy či jejich obdobu absolvovalo jen minimum. Jejich intelektuální rozhled a životní zkušenost tak neumožňovaly hlubší pochopení problematiky. Jak postuluje Oleksandr Zajcev:

„Pro mnoho z nich [ukrajinských nacionalistů] nacionalismus znamenal nekompromisní boj za ukrajinský stát a ideologické záležitosti je nezajímaly. [...] Ne nadarmo si [Mykola] Scibors'kyj [...] stěžoval, že ideologické problémy v OUN - to otázka, u které jedni vzdychají, druzí cítí nástup záchvatu a třetí se sarkasticky smějí.“¹⁷⁶

Objektivní ideologické axiomy a problémy tak pro mládež představovaly oblast natolik abstraktní, že jí mladí lidé nemohli adekvátně porozumět. Opět tak lze mluvit o generačním dělení OUN na starší, vzděláním a zkušenostmi na vyšší úrovni se nacházející generaci třicátníků a čtyřicátníků, pro které byl Doncov inspirací a generací dospívajících, pro něž byl doncovismus kánonem, doplněným o vlastní simplifikovaný a idealizovaný světonázor.¹⁷⁷

Starší generace OUN byla obecně méně radikální, vědoma si limitů možností ukrajinského národa v národněosvobozeneckém boji a zřejmé nutnosti spolupráce s mezinárodním společenstvím proti SSSR a nepřijímala zahraniční, zejména italské a německé vlivy tak nekriticky jako mládež, např. v otázce antisemitismu. V tomto vycházela ze svých zkušeností z let 1914 až 1920, která u mladé generace logicky absentovala. Léta 1920 až 1939

církve v Polsku a SSSR viz Mazur, Grzegorz: *Problemy przesiedlania Polaków z Ukrainy i Ukraińców z Polski w latach 1945-1946*. In kol. autorů: *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 8, Warszawa, 2001, s. 49-50.

¹⁷⁵ Sgov. Мандрюк, М.: *Український націоналізм*, s. 239-240; Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 262.

¹⁷⁶ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 261.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 262.

však vedla k oprávněnému přesvědčení, že ukrajinská otázka je na mezinárodním fóru téměř mrtvou a má funkci pouhého instrumentu v politickém boji v Polsku, Německu a v SSSR, okrajově i v ČSR a Rumunsku. Z tohoto důvodu projekt Společnosti národů OUN kritizovala, zejména z pozice toho, že pro zlepšení situace Ukrajinců v Evropě neudělala takřka nic.¹⁷⁸

Vzápětí po vídeňském kongresu na počátku roku 1929 byla vydána brožura *Řád Organizace ukrajinských nacionalistů* (Устрій організації українських націоналістів), v němž Provid publikoval obecné postuláty týkající se zásad, sociálně-ekonomického programu, zahraniční, hospodářské, školské, náboženské, finanční a sociální politiky. Dále poté administrativní a teritoriální dělení Ukrajiny a některé body vnitřního fungování OUN. *De facto* se tak jednalo o základní program a cíle spolu s nárysem ideálu národního státu z pera ideologů OUN, které byly zformovány do roku 1929. Hlavní body programu spočívaly v:

I. Politické zásady

- 1) Ukrajinský nacionalismus je duchovní a politické hnutí, zrozené z nitra ukrajinského národa v době jeho boje za nezávislost
- 2) Ukrajinský národ je základem politiky ukrajinského nacionalismu
- 3) Organická provázanost nacionalismu s národem je důsledkem přírodního pořádku
- 4) Národ je nejvyšší typ lidské společnosti, který i přes vysokou míru diverzity stále má vnitřní formu založenou na základě přírodního pořádku, společného historického prožitku (sic!) a společné vůle k obětem
- 5) Vnitřní forma národa je primární činitel jeho dynamického rozvoje a zároveň je tím i princip syntetického formování, který dává národu v průběhu jeho historického rozvoje nepřetržité duchovní ohraničení v jejích různých konkrétně-individuálních podobách. V tomto smyslu je vnitřní forma idea národa, která vede a umožňuje národu jeho historickou existenci
- 6) Historická existence je výraz trvalé aktuálnosti národní ideje. Odkazuje na bezohledný ideál národa, jaký leží v jeho aspiraci udržet se v globální realitě v roli bezprostředně činného subjektu s co nejširší sférou vlivu
- 7) ...Národ cíleně zvyšuje svou bio-fyzickou sílu na co nejširší teritoriální bázi...
Z pohledu této činnosti se národ nachází ve stavu růstu
- 9) Silou, jaká národu zabezpečuje rozvoj a život, je politická organizace. Tou je suverénní stát
- 10) Stát je vnější forma spolupráce všech aktivních sil národa, která odpovídá jeho kvalitám

¹⁷⁸ *Розбудова нації*. roč. 1930, č. 3-4/27-28, s. 89-92.

a umožňuje jeho normální rozvoj

- 11) Skrze vlastní stát se národ stává členem světové historie
- 13) Pro ukrajinský národ ve stavu jeho politické nesvobody je primárním cílem vytvoření politicko-právní organizace s názvem Ukrajinský jednotný nezávislý stát (Українська Соборна Самостійна Держава)
- 14) Ke stvoření, zakotvení, a rozvoji státu je nutný zásadní předpoklad: Aby stát byl výsledkem práce všech jednotek národa
- 16) Prvním krokem ukrajinského nacionalismu směrem ke vzniku vlastního státu je vznik Organizace ukrajinských nacionalistů vybudované na zásadách celoukrajinského působení, nadstranickosti a monokratismu¹⁷⁹

II. Státní zřízení

- 1) Forma ukrajinské vlády bude odpovídat jednotlivým etapám budování státu, a to národního osvobození (národní revoluce), zakotvení státu a jeho rozvoje
- 2) V době války za osvobození jediné národní diktatura vytvořená v důsledku národní revoluce může zabezpečit vnitřní síly ukrajinského národa a mobilizovat ho k obraně před ohrožením zvenčí
- 3) Po obnovení státní nezávislosti nastane doba tvoření státu a přechodu do stavu unifikovaného tělesa. V tuto přechodnou dobu má hlava státu za úkol vytvořit nejvyšší zákonodárné orgány na zásadě reprezentace všech organizovaných vrstev národa, se zohledněním specifík jednotlivých krajů, které se stanou součástí Ukrajiny
- 4) Na čele státu bude, zvolená představitelským orgánem, hlava státu, která jmenuje vládu odpovědnou jemu a zákonodárnému orgánu
- 5) Základem administrativy ukrajinského státu bude místní samospráva: Každý kraj má svůj reprezentativní zákonodárný sbor, zvolený místními organizovanými vrstvami společnosti, a svou vládu

III. Sociálně-ekonomická politika

I. Vstupní teze

- 1) Ukrajinský stát bude směřovat k ekonomické samostatnosti národa, rozšíření národního majetku a zabezpečení materiálního blahobytu obyvatelstva skrz rozvoj národního hospodářství

¹⁷⁹ NA, f. RUESO, k. 9, inv. č. 84: *Устрій організації українських націоналістів*, s. 1-2.

- 2) Hospodářský život země bude vybudován na základě spolupráce státu, kooperativ a soukromého kapitálu. Bude brán ohled na zájmy státu a národa

2. Agrární politika

- 1) Interesům národního hospodářství Ukrajiny odpovídá existence a rozvoj selského (čti malého a středního) zemědělství
- 2) Vyvlastnění panské půdy bez výkupu, provedené v čase revoluce na východě Ukrajiny, vláda potvrdí zákonem, jehož platnost rozšíří na celou Ukrajinu
- 3) Vláda provede korekce v rozdělení půdy na východě Ukrajiny
- 4) Vláda bude dbát na rozvoj selsko-hospodářské výroby a na blahobyt selského lidu cestou podpory středozemědělských vrstev
- 5) Selské hospodářství bude vybudované na základě práva vlastnictví půdy a vládní regulace obchodování s půdou s cílem zabránit vzniku miniaturních a velkých dílů
- 6) Vláda bude podporovat intenzifikaci zemědělství a přístup zemědělců na trh, bude podporovat rozvoj zemědělských kooperativ, poskytovat úvěry a bude dbát na zabezpečení zemědělské produkce státními garancemi
- 7) Lesy budou zestátněny bez výkupu. Jen malé plochy budou ponechány v soukromém vlastnictví
- 8) Přelidnění venkova bude regulováno cestou umístování osob v národním hospodářství a kolonizací
- 9) Městská půda a nemovitý majetek zůstanou v soukromých rukách. Stát a samospráva regulují rozvoj měst a potírají bytovou krizi a spekulace formou skupování regulačních půdních fondů.

3. Průmyslová politika

- 1) Za účelem osamostatnění národního hospodářství a jeho všeobecného rozvoje, který diktují zejména potřeby obrany státu, bude stát podporovat industrializaci země a zaměstnávání selských vrstev
- 2) Odvětví průmyslu nezbytná pro fungování státu budou zestátněna. Ostatní budou v rukách soukromého kapitálu V případech daných zákonem má stát právo přednostního vlastnictví odvětví před soukromými vlastníky
- 3) Stát dbá na rozvoj racionalizace všech odvětví průmyslu, zejména jejich strojního vybavení, a na přípravu kádrů odborníků a technických dělníků na základě možností aktuálního stupně vývoje

- 4) Stát bude podporovat i řemeslné kooperativy v mezích odpovídajících současné úrovni produkce a situaci na trhu

4. Tržní politika

- 1) Operace na trhu, jak vnitřním, tak vnějším, budou rozděleny mezi soukromý kapitál, kooperativy a stát
- 2) Berouc v potaz normální vnitřní proces nabídky a poptávky, stát současně dbá na zabezpečení trhu ukrajinským produktům a výrobcům formou nejvýhodnějších podmínek pro export na světové trhy a na obranu ukrajinské ekonomiky aplikuje ochranné zásahy a metody protekcionismu ve formě mýt a tržních dohod

5. Finanční politika

- 1) Daňový systém bude založen na zásadě jediné rovnoměrné postupné a bezprostřední daně při zachování omezeného množství nepřímých daní
- 2) Stát dbá o rozvoj bankovního sektoru ve všech odvětvích ekonomiky. Emisní banka bude nezávislá na politické scéně a bude podléhat kontrole vlády a obyvatelstva (sic!)

6. Sociální politika

- 1) Regulace vztahů mezi společenskými vrstvami, zejména právo odvolací v problematice společenských konfliktů, bude podléhat státu, který dbá o spolupráci pracujících vrstev ukrajinského národa
- 2) Členové všech společenských vrstev budou mít právo vstupovat do koalicí (čti syndikátů). Na základě tohoto práva se budou organizovat v profesních organizacích s právem syndikalizace dle teritoriálního principu a dle odvětví výroby a také budou mít své zástupce v orgánech vlád
- 3) Zaměstnanci a zaměstnavatelé mají v rámci zákonů právo svobodných personálních a kolektivních dohod ve všech záležitostech, které se dotýkají společných interesů
- 4) V soukromých i státních průmyslových závodech budou vytvořeny výrobní rady složené z představitelů vedení i dělnictva s právem vzhledu a kontroly techniky produkce
- 5) V zemědělských, průmyslových i obchodních podnicích budou vytvořeny rady zaměstnanců jako představitelských orgánů pro styk zaměstnanců s profesními spolky, zaměstnavateli a státem
- 6) Zaměstnavatelé a zaměstnanci mají právo řešit vzájemné spory soudní cestou. V

případě nedosažení shody mají právo stávek a přerušování výroby

- 7) Pracovní doba je za normálních podmínek stanovena na osm hodin s tím, že v závislosti na okolnostech se jí stát snaží zkrátit
- 8) Úřady práce a soukromé privátní kanceláře zprostředkování práce se starají o materiální pomoc nezaměstnaným, která bude udělována prostřednictvím profesních spolků z fondů zaměstnanců i zaměstnavatelů a ve výjimečných případech daných zákonem z fondů obcí a státu
- 9) Stát bude řídit jedinou pojišťovnu všeobecného zabezpečení. Pojištění bude povinné pro všechny obyvatele, s povinností péče o všechny osoby starší šedesáti let, které postrádají vlastní zabezpečení¹⁸⁰

Hlavním autorem těchto bodů byl Mykola Scibors'kyj. Jak patrně, základní pilíře ideologie starší generace OUN vycházely z primordialistických a darwinistických teorií existence národů jako odvěkých pospolitostí, neustále soupeřících o své právo na existenci a rozvoj. Ačkoliv tak v textu není řečeno přímo, tyto koncepce *de facto* legitimizovaly jakoukoli formu boje za vznik nezávislého ukrajinského státu, včetně těch násilných. Ukrajinský národ byl uznán za nejvyšší autoritu všech ukrajinských nacionalistů a boj za nezávislý národní stát svatou povinností všech vrstev národa, což OUN jako jeho přirozené reprezentaci dávalo právo v tomto směru národ usměrňovat a kontrolovat.

Otázka konkrétního obsahu ukrajinské státnosti a státního zřízení nikdy nebyla vyřešena s poukazem, že čas jejího řešení přijde až po stabilizaci země. Pojmem *národní diktatura* v době osvobozené války byla bezpochyby myšlena válečná diktatura iniciativní menšiny, tedy OUN. Přinejmenším v první fázi existence státu by v navrženém modelu zaujímala nejdůležitější pozici hlava státu (čti *providnyk* OUN). Jí svěřené úkoly vyžadovaly takřka neomezené pravomoci v podobě vytváření všech státních struktur včetně výkonných, zákonodárných a soudních. V tomto bodě je bezpochyby patrná inspirace dobovým italským modelem. Vzhledem k tomu, že k této národní revoluci nikdy nedošlo, lze se pouze domnívat, jak by vypadala realita. Jako nejbližší možné srovnání se dle O. Zajceva jeví chorvatský ustašovský stát.¹⁸¹ Co se týče samosprávy, její volební mechanismy napojené na „organizované vrstvy“ a syndikáty by bezpochyby vedly ke stavu ovládnutí samosprávy právě těmito entitami. Tento hypotetický stav nápadně připomíná pro postsovětský prostor typické rysy oligarchie.

¹⁸⁰ NA, f. RUESO, k. 9, inv. č. 84: *Устрій організації українських націоналістів*, s. 2-8.

¹⁸¹ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 324.

V hospodářské politice si nelze nevšimnout disparity mezi prostorem věnovaným zemědělské a průmyslové otázce. Tento stav vycházel z dobových ukrajinských reálií, kdy naprostá většina Ukrajinců ve všech čtyřech „okupačních“ státech žila na venkově a živila se zemědělstvím, o čemž svědčí reflexe problémů venkovského obyvatelstva a praktické kroky k jejich řešení, zatímco průmyslové teze zůstaly čistě teoretickými. Jak se navíc v praxi ukázalo v jiných státech, efektivita tohoto modelu byla spíše nízká. Tento stav lze připsat i sociálnímu a geografickému původu většiny ideologů OUN, a tedy jejich malým zkušenostem s průmyslovým sektorem.

V ekonomickém myšlení OUN přelomu 20. a 30. let byl silně zastoupen prvek hospodářského nacionalismu ve formě protekcionismu a preference domácí produkce za každou cenu. Povšimněme si, že tyto ideje OUN preferovala již v době před nástupem velké hospodářské krize v Evropě. Ve spojitosti s body sociální politiky, zejména v oblastech povinného pojištění u monopolní státní pojišťovny, zprostředkování zaměstnání, pracovní doby a regulace vztahů zaměstnavatel-zaměstnanec, lze implikovat, že ideologové OUN si nepřáli návrat kapitalismu 19. století známého ze západní Evropy a už vůbec ne polského či ruského „feudalismu“, díky čemuž ekonomický program OUN vykazoval silné inklinace k tehdejším sociálně demokratickým a socialistickým proudům. Jednalo se o syntézu pozitivních prvků kapitalismu a socialismu po italském a německém vzoru, ovšem za naprosto dominantní pozice státu v průmyslových oblastech uznaných za strategicky důležité, především hutnictví, hornictví, energetika a zbrojní průmysl. Mělo zůstat zachováno soukromé vlastnictví menších podniků, svoboda nakládání s půdou a jiným majetkem za současné implementace programů všeobecného pojištění a státního dohledu na pracovní trh formou zákoníku práce. Většina bodů však představovala jen teoretické východisko a mantinely ekonomické politiky. Stav daný relativním nedostatkem odborníků prakticky ve všech sférách ekonomického života (výsledek cílené politiky „okupantů“), který bylo možno napravit až po vzniku nezávislého státu a vzniku nové generace ukrajinské inteligence.

Vůči legálním politickým subjektům se OUN vymezovala nejen v oblasti prostředků (princip demokratické většiny vs. princip iniciativní menšiny, mírové prostředky vs. násilné), ale také široce využívala princip minulé viny „rozhádaných slabých demokratů“ za selhání v letech 1918 až 1920. Obecně viděli nacionalisté příčiny tohoto neúspěchu v těchto rovinách:

- 1) Nedostatečná národně-politická uvědomělost ukrajinského národa, především ve městech
- 2) Ovládnutí kritických míst veřejného života neukrajinským a nepřátelským elementem

(čti polským, ruským a židovským)

- 3) Tradiční defekty (sic!) ukrajinského společensko-politického života, které se projevíly ve formách rebelantství, otamanštiny (čti rozdrobení moci mezi velké množství autoritativních velitelů-otamanů neschopných mezi sebou spolupracovat), nesmyslných stranických hádek atd.
- 4) Nerealizace 22. ledna 1919 prohlášené jednoty ukrajinských zemí (sjednocení ULR a ZULR)
- 5) Imperialistická rozhodná zákeřná a kamuflovaná politika bolševiků (sic!)
- 6) Ukrajinským snahám nepřátelská pozice západních velmocí¹⁸²

Body 1, 5, 6 a částečně 3 se zakládají na pravdě a objektivně znemožnily úspěch ukrajinských snah, jak bylo konstatováno i v této práci. Zbylé body se staly součástí ideologie, či rovnou mytologie OUN. Veřejný život Ukrajinců, jestliže existoval, těžko mohl být „ovládán nepřátelským elementem“ (bod 2). Proklamované sjednocení ukrajinských zemí (bod 4) proběhlo v době, kdy ULR a ZULR stály před nevyhnutelnou likvidací polskými a bolševickými armádami, ergo byl tento krok od počátku vnímán jako v dané době čistě proklamativní, nikoli realizovatelný. Na tomto místě se OUN bezpochyby snažila postulovat sílu ukrajinského národa, rozkládajícího se „od Popradu po Kavkaz“,¹⁸³ a svou snahu o celoukrajinský charakter hnutí, čímž se opět vymezovala vůči ukrajinským politickým stranám v Polsku, logicky působících takřka výhradně v jeho hranicích. Nebránil jí v tom ani fakt, že za Zbručí mimo omezené kontakty, často řízené NKVD, OUN žádný vliv *de facto* neměla.

Prizmatem nacionalistů však primární vinu za porážku nenesli bolševici ani Poláci, ale ukrajinská inteligence, která místo řešení národně-politických otázek soustředila svou pozornost na sociální problémy, čímž měla dezorientovat ukrajinské národní masy a měla je demobilizovat (sic!) fyzicky i psychicky.¹⁸⁴ Lze se domnívat, že selhání ukrajinské demokracie spolu s nezájmem demokratických velmocí, vítězstvími Polska a bolševického Ruska a rozmach autoritativních tendencí v Evropě v průběhu 20. a 30. let ovlivnily nejen mladou ukrajinskou generaci, ale postupem času i veterány minulých bojů válečných i politických. Jejich prizmatem sledovali přirozenou sociální evoluci lidských společností v Evropě a v

¹⁸² Вишкіл і виховання в ОУН. 1-ше ступеневий вишкіл для кандидата до зложення приречення, s. 8.

¹⁸³ Ukrajina od „Popradu (Karpát) po Kavkaz“ patřila mezi rozšířená hesla celé ukrajinské politické scény. Patřilo do slovníku i demokratických proudů, jež se mu nevyhýbaly ani v běžném styku s hostitelskými úřady. Viz AMZV, f. II. sekce 1918–1939, k. 258 A: *Dopis Výkonného komitétu představitelů ukrajinských emigrantských organizací v ČSR ministru zahraničí ČSR z 9. 3. 1931.*

¹⁸⁴ Вишкіл і виховання в ОУН. 1-ше ступеневий вишкіл для кандидата до зложення приречення, s. 8.

aspiraci na podobné způsoby politického boje a ovládnutí mas viděli způsob, jak nejen ukrajinský národ „osvobodit“, ale také překonat kulturně-ekonomickou propast Ukrajiny vůči evropským zemím. Z dnešního úhlu pohledu a se znalostmi, k čemu takováto politika vedla ve 30. a 40. letech 20. století, je snadné tyto postupy odsoudit, nicméně takovýto přístup je metodologicky vadný a nelze jeho prizmatem nazírat dobu 20. a 30. let. Radikalizace ukrajinského nacionalistického tábora byla záležitostí přicházející dominantně zvenčí (zejména z polských, sovětských, italských a především německých kruhů), vnitřní radikalizace měla podružný charakter a navíc jí nikdy nepodlehlo celé hnutí. Posuny k extrémům navíc začaly z ekonomických, politických, národnostních, náboženských a dalších důvodů sílit v celé Evropě. Týkaly se tedy nejen mladých Ukrajinců, ale příkladem i Němců, Poláků, Maďarů a dalších národností.

Kritika OUN, resp. integrálního nacionalismu byla otázkou již 20. a 30. let. V případě OUN se nejednalo o kritiku cílů, které ve velké míře sdílela s legální ukrajinskou politickou reprezentací, ale postupů, zejména násilných. OUN byla masivně kritizována za zneužívání politického násilí a demagogii v propagandě a zejména za uzurpování si práva reprezentovat národ bez jakéhokoli projevu legitimacy, např. v podobě svobodných voleb a zaměňování „potřeb národa“ s „potřebami organizace, potažmo jejích členů“. V tomto bodě byla paradoxně srovnávána s KPZU, která dle kritiky zájmy „dělnické třídy“ zaměňovala se zájmy strany.¹⁸⁵

Nedílnou součástí studia ukrajinského nacionalismu jsou jeho spojitosti a inklinace k fašismu. Tyto vztahy je opět nutno vnímat dobovým prizmatem, nikoli pod vlivem událostí 30. a 40. let. Na prvním místě nutno zdůraznit, že ideologové OUN pod slovem fašismus měli vždy na mysli italský fašismus a jeho státní systém, nikoli obecné označení skupiny autoritativních režimů, které dnes převažuje. Sami sebe za fašisty nepovažovali, a to z toho důvodu, že jejich prizmatem se jednalo o systém vlády ve státě, navíc konkrétně v Itálii. Ten OUN ani její předchůdci v dané době netvořily a tvořit nemohly. Inspirace Itálií byla v ideologii OUN zřejmá a veřejně příznávaná. Fašismus byl k roku 1929 označen za *vzor hodný následování* na základě idealismu, masovosti spojené s povinností jedince ke společnosti (svět není takový, jaký ho vidíme, ale takový, jaký ho vidět chceme ve světle našich povinností), s mobilizací mas, vůdčím principem dle italského nikoli německého vzoru a pod dojmem, že fašismus zachránil Itálii před sociálním a politickým chaosem, jimiž Itálie procházela po konci první světové války.¹⁸⁶ Po roce 1933 i přes uznávané společné prvky italského fašismu a německého nacionálního socialismu považovali nacionalisté oba systémy za rozdílné, a to na základě jiného průběhu

¹⁸⁵ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 26-29.

¹⁸⁶ *Розбудова нації*. roč. 1929, č. 12/24, s. 397-401.

cesty k moci („nedemokratický“ fašistický pochod na Řím, vítězství NSDAP ve volbách), vzniku systému (fašistický vzniká až po revoluci, nacionálně-socialistický má program připravený již před rokem 1933), v přístupu k lidskému životu (eliminace postižených, výraznější rasová diskriminace apod. v nacionálním socialismu) a v přístupu k církvím.¹⁸⁷ V obou případech se jednalo o texty Jevhena Onac'kého.

Podobným způsobem se vyvíjel i vztah OUN k nacionálnímu socialismu, ovšem s tím rozdílem, že na rozdíl od Itálie u Německa OUN předpokládala přímou podporu pro svou věc vzhledem k deklarovanému negativnímu postoji nacistů k Polsku a zejména k SSSR. Mystičtá a rituály však v tomto případě zaujímaly více pozornost mládeže než emigrantů v Německu reálně pobývajících. Sám Konovalec' byl ve vztahu k Němcům zvláště obezřetný. Problém, kterého si Ukrajinci byli dobře vědomi, představovaly, mimo jiné, nacistické rasové teorie a nenávisť ke „slovanským podlidem“. Ovšem lze předpokládat, že na příkladu německo-polské spolupráce a pozdějšího německo-sovětského spojení se domnívali, že Němci se i v budoucnu zachovají alespoň dočasně pragmaticky a potenciál OUN, resp. více než čtyřicetimilionového ukrajinského národa v boji s SSSR nenechají ležet ladem. Zároveň nacisty nikdy nepovažovali za seriózní partnery, a stejně tak nacisté OUN za spojence či snad rovnocennou strukturu. Vzájemné kontakty sice existovaly, ovšem ne na nejvyšších úrovních. Hlavní komunikace probíhala na lince Abwehr-OUN, nikoli NSDAP-OUN.¹⁸⁸

Samotný vztah OUN k fašismu, resp. nacionálnímu socialismu prošel třemi fázemi, předválečnou, válečnou a retrospektivní revizí po druhé světové válce. V předválečném období, jak již bylo řečeno, se jednalo o *vzory vhodné k následování*, projevy sympatií či přímo koidentifikace s těmito směry, zvláště v mladé generaci. Opět nutno dodat, že se nejednalo o vývoj v Evropě ojedinělý. Negativní postoj Německa k restauraci ukrajinského státu a zločiny prováděné na Ukrajině vedly k logickému odklonu od fašismu/nacismu ve verbální rovině, nikoli ovšem v oblasti metod a praxe. Od roku 1944 začal odklon i v rovině praktické, nicméně lze předpokládat, že důvodem zde byl zájem na získání přízně západních mocností, nikoli radikální transformace ideologie a myšlenkových procesů. Konečná zpětná revize spočívala v poněkud schizofrenním odmítání jakéhokoli srovnávání OUN s fašismem/nacismem s poukazem, že přebírány byly pouze některé jevy, myšlenka nezávislé Ukrajiny byla starší než to či ono hnutí a vždy se jednalo pouze o propagandu nepřátelských subjektů (zejména bolševiků a polského exilu) s cílem zdiskreditovat OUN před světem.¹⁸⁹

¹⁸⁷ *Розбудова нації*. roč. 1934, č. 5-6/76-77, s. 142-149.

¹⁸⁸ Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy...*, s. 23.

¹⁸⁹ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 112-115.

Mezi znaky a cíle přejaté OUN z italského fašismu O. Zajcev řadí hospodářské vzory (korporativismus), sklon k totalitarismu, hierarchii, vůdcovský princip (do roku 1938, poté jednoznačný vývoj směrem k německému pojetí), symboly (vzniklé z historických ukrajinských znaků) a rituály (částečně přejaté, částečně vycházející z ukrajinské kultury).¹⁹⁰ UVO ani OUN nelze v meziválečném období chápat jako organizaci diktátorskou. Hlavní providnyk sice disponoval rozsáhlými pravomocemi, nicméně v praxi byl jeho vliv na organizaci omezen Konovalc'ovým a později Meľnykovým pobytem v exilu, nutností konspirace a v neposlední řadě i Konovalc'ově nechuti k vůdcovskému principu. Ten se v OUN začal objevovat po nástupu nacismu, ale opět se prosazoval zejména mezi mladší, snadněji ovlivnitelnou generací. Pod Konovalc'ovým vedením tedy diktátorské metody dle německého vzoru nepatřily do oficiální praxe nacionalistů, ačkoliv jeho rysy se v ideologii objevovaly. Rozmach těchto tendencí nastoupil až po Konovalc'ově smrti spolu se vznikem jeho kultu osobnosti. Za druhé světové války se projevil v obou frakcích OUN, kdy se oba „providnyci“, Andrij Meľnyk a Stepan Bandera, stali objektem propagandy a nových kultů po vzoru „duceho“ a „führera“, přestože jejich vliv na události na Ukrajině byl nevelký.¹⁹¹

Byla tedy OUN fašistickou? Charakterizovat ji jako fašistické hnutí by bylo nepřesné z několika důvodů. Oleksandr Zajcev argumentuje, že do fašistické podoby se radikální nacionalistická uskupení mohla vyvinout až po etablování v rámci alespoň formálně nezávislého státu, kdy mohla svou ideologii aplikovat na majoritní etnickou skupinu a vytvořit vládní, správní a ekonomické struktury. Fašismus tak charakterizuje jako model autoritativního totalitního státního uspořádání ovládaného jediným masovým politickým subjektem, jenž existoval v tehdejší Itálii a satelitech nacistického Německa. Zároveň extrapoluje, že pokud by Německo ukrajinský stát vyhlášený v červnu 1941 tolerovalo, jeho forma by nepochybně byla identická či velmi podobná ostatním německým satelitům.¹⁹² Vzhledem k tomu, že ukrajinský stát fakticky nevznikl a ani jedna z frakcí OUN se nikdy nestala celoukrajinským masovým hnutím¹⁹³, Zajcev navrhuje jako charakterizující název pro politiku a ideologii OUN termíny *protofašismus* nebo *revoluční nacionalismus*, popř. *revoluční integrální nacionalismus*.

Ve výsledku na konkrétní formulaci příliš nezáleží vzhledem k tomu, že samotný výraz *fašistický* neměl a nemá jednotnou definici, pokud jím není myšlena pouze originální italská

¹⁹⁰ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 314. Mezi upravené rituály patří např. sypaní mohyl padlým hrdinům nebo pozdrav „Slava Ukrajini-Herojam slava“, mezi kompletně přejaté pozdrav zdviženou pravicí (zrušen roku 1942) nebo titul providnyka „vožd' (duce-vůdce)“.

¹⁹¹ Ke kultu osobnosti v meziválečné OUN viz tamtéž, s. 260-261.

¹⁹² Viz tamtéž, s. 239-327.

¹⁹³ Jako masový subjekt lze OUN charakterizovat maximálně v západních částech Ukrajiny, a to ještě s několika výhradami.

forma. I kdyby došlo ve shodě na tom, že OUN a jiná uskupení splňují podmínky pro zadefinování jako fašistické hnutí, nemá tato informace vypovídací hodnotu ve vztahu k obdobným hnutím, zejména k případné kolaboraci, v Evropě logicky myšleno zejména s Německem. Jako příklad může sloužit československá Národní obec fašistická, která se sice fašistickou deklarovala, k moci se ovšem nikdy nedostala a po německé okupaci Čech a Moravy část „českých fašistů“ usilovala o kolaboraci, zatímco jiná skupina včetně „vůdce“ Radoly Gajdy se od Německa distancovala. Pokud bychom fašistickými označili všechny režimy satelitních států Německa, dospějeme k různým antagonismům, neboť „slovenští fašisté“ se nenáviděli s maďarskými navzájem, stejně tak rumunští s maďarskými, ustašovci chtěli provádět revize hranic s Itálií atd. Názorové, myšlenkové a jiné inklinace těchto hnutí z hlediska mezinárodní politiky nemohly hrát sjednocující roli ve chvíli, kdy jednotlivá hnutí chtěla překreslovat hranice, popř. realizovat jiné změny na úkor jiného „fašistického státu“.

Integrální nacionalismus, přítomný ve všech autoritativních režimech Evropy ve 30. letech, z logiky věci musel v každém jednotlivém případě vykazovat svá specifika, často závislá na ovlivnění zvenčí. Jednotnou definici fašismu proto nalézt nelze, neboť jakákoli vytvořená je limitována diferencemi jednotlivých hnutí. Tedy čím volnější definice, tím větší je riziko zahrnutí subjektů nesouvisejících a čím užší, tím větší naopak riziko exkluze radikální skupiny, která však by za určitých okolností do „fašistického klubu“ patřila. Právě tento případ se týká i ukrajinských nacionalistů, kteří nikdy možnost rozvinout své teorie nezískali, a to ani v omezeném rozsahu jako německé satelity. Navíc, OUN jako nehomogenní hnutí se dělila na názorové, věkové a jiné frakce, které často jednaly na sobě nezávisle, či dokonce na svůj úkor. Lze v případě hnutí relativně decentralizovaného a heterogenního, jakým OUN bezpochyby byla, mluvit o obecné charakteristice a jednotících prvcích, jestliže jediný takový prvek se skrýval pouze v touze po samostatném národním státě? Však tuto myšlenku OUN *de facto* sdílela s celou ukrajinskou politickou scénou...

Vliv evropských autoritativních režimů, ekonomická krize a zkušenost z let 1917 až 1920 se projevovala i ve vztahu OUN k demokracii a politickým stranám. OUN cíleně směřovala k ovládnutí politického dění Ukrajinců proto, že její elity se domnívaly, že vytyčených cílů nelze dosáhnout v pluralitním systému.¹⁹⁴ Jinými slovy totalitární myšlení bylo pro OUN inherentní a charakteristické. Ovšem je potřeba dodat, že pod tímto vyjádřením nebyla, přinejmenším pro 30. léta, myšlena fyzická likvidace oponentů, ale jejich vtělení do OUN formou propagace a pochopení „nadstranické“ ideologie OUN, a ani jednotný světový názor,

¹⁹⁴ *Розбудова нації*. roč. 1930, č. 1-2/25-26, s. 1-10.

jak bylo vysvětleno výše. Cílem nebylo eliminovat žádné sociální a politické vrstvy ukrajinského národa či národnostní, náboženské, popř. jiné menšiny po německém vzoru, ale jejich sjednocení a stmelení pod „střechou“ nacionalismu, popřípadě asimilace, nikoli zotročení.

Dílčí cíle OUN se měnily s časem. Pro mírovou dobu bylo stanoveno vychovat nové generace, které následně boj za samostatnou Ukrajinu povedou. Bojem byl myšlen vznik ukrajinského státu a realizace jeho historické mise (chránit Evropu před Ruskem), která byla nepřírozeně přerušena mongolskými vpády do Evropy ve 12. a 13. století a následnou polskou a ruskou porobou (sic!).¹⁹⁵ Tento boj neměly vést pouze jakési elity, ale jimi vyburcovaný celý národ v národní revoluci, která by smetla všechny „okupanty“ a nastolila režim národní diktatury. Proč tento postup? Protože na jiný byli potřeba spojenci, které ukrajinský národ neměl, ačkoliv pomoc zvenčí nebyla vyloučena. Panovala víra, že k vyvolání revoluce stačí zažehnout malé ohnisko, které se následně rozhoří po celé Ukrajině.¹⁹⁶ Někteří polští autoři v tomto bodě spatřují část smyslu činnosti UPA na Volyni roku 1943. Zároveň nacionalisté postulovali, že tento „historický úkol“ Ukrajinci sdíleli s Poláky, ovšem Poláci jej chtěli plnit na „ukrajinský účet“, neboli ukrajinskou prací a krví, nikoli jako partneři.¹⁹⁷

Bylo jasně postulováno, že úhlavním nepřítelem je Rusko a Moskva. Ukrajinský stát však měl vzniknout na ruinách Polska a SSSR s tím, že uzavírat spojení s jedním proti druhému (jako např. v případě Petljury a Chmel'nyč'kého) je pouze opakováním starých chyb. Čas k zahájení revoluce však k roku 1931 ještě nenastal a bylo evidentním, že v nejbližší době ani nenastane.¹⁹⁸

Další často skloňovanou otázkou je antisemitismus ukrajinských nacionalistů. Antisemitismus byl na Ukrajině zakotven již před první světovou válkou, vyskytoval se však spíše v latentní formě v podobě stereotypů a odděleného způsobu života. Stejně jako jinde v Evropě a v Rusku se Židé obecně lišili vyšší úrovní vzdělanosti, náboženstvím, zvyky, zaměstnáním apod. Občanská válka v Rusku vedla mimo jiné i k růstu antisemitismu, který se specificky projevil i na Ukrajině. Po únorové revoluci roku 1917 a vzniku Centrální rady, která zrovnoprávnila všechny obyvatele Ukrajiny, v ní zasedli i zástupci židovské komunity. Zhoršování situace a nakonec faktický rozpad Centrální rady spolu s množícími se útoky na židovský majetek, zejména demobilizovaných vojáků či dezertérů, a neakceschopnost vlády

¹⁹⁵ *Розбудова нації*. roč. 1930, č. 9-10/33-34, s. 220-228.

¹⁹⁶ *Розбудова нації*. roč. 1930, č. 7-8/31-32, s. 157-164.

¹⁹⁷ *Розбудова нації*, roč. 1930, č. 5-6/29-30, s. 117-122.

¹⁹⁸ *Розбудова нації*, roč. 1931, č. 5-6/41-42, s. 123-127.

proti těmto jevům zasáhnout však vedla k odcizení židovské komunity a jejímu příklonu buď na stranu bolševiků, nebo bílých generálů. Výsledkem bylo, že Židé nepodpořili pozdější Direktorium, čímž se od ukrajinské věci distancovali. Za občanské války se masivně rozšířily pogromy páchané všemi bojujícími stranami. Židovská populace tak s úlevou přivítala ukončení bojů, navíc spojené s oficiálním zrovnoprávněním i ze strany sovětského režimu.

Situace židovských obcí za sovětského Ruska/SSSR se ve srovnání s carským obdobím zlepšila. Židé byli přijímáni do státní služby, zvyšovala se jejich životní úroveň. Jejich disproportní zastoupení v orgánech vlády včetně NKVD¹⁹⁹ však hnalo vodu na mlýn „židobolševického“ mýtu, který opět zavládl příčinu růstu latentního antisemitismu v důsledku zločinů a represí, které byly v SSSR rozpoutány po roce 1930. Fakt, že represe a zločiny postihly i Židy, byl opomíjen.

Odlišně se židovská otázka vyvíjela v bývalých rakouských provinciích. Aktivní politický život a všeobecné volební právo dávalo do rukou obyvatelstva vyšší vliv než v ruském samoděržaví. Správa Haliče byla v rukou polského živlu obecně se vyznačujícího silnějším antisemitismem než živel ukrajinský, a to opět z vícero příčin. Primárním politickým soupeřem Ukrajinců se stali Poláci, což přirozeně vedlo ke stavu ukrajinsko-židovské spolupráce. Za existence ZULR Židé obdrželi plná občanská práva, sloužili v úřadech i armádě. Lze proto říci, že za myšlenku vzniku ukrajinského státu se v západoukrajinských zemích postavili. Ukrajinsko-židovské vztahy vzhledem k přetrvávajícímu polsko-ukrajinskému konfliktu stály na vedlejší koleji a k většímu vymezování vůči Židům tak nedocházelo ani ze strany nacionalistů. Přestože tedy i v Haliči a na Volyni existovaly protižidovské tendence, byly slabší než na sovětské Ukrajině a polský antisemitismus.

Židovská otázka byla z pozice nacionalistů pojímána instrumentálně jako součást národnostní problematiky multikulturní Ukrajiny. Větší roli nehrály ani samotné náboženské rozdíly, kdy Židé sice tvořili třetí až čtvrté nejpočetnější etnikum na uvažovaném ukrajinském území, ovšem vyskytující se vedle pravoslavných, řeckokatolických, katolických, muslimských a jiných náboženství. Růst antisemitismu mezi Ukrajinci v Polsku nastoupil ve 30. letech spolu s rozšířením zpráv o holodomoru a stalinském teroru ve spojení s módní konspirací „židobolševismu“ a koneckonců s obecným růstem antisemitismu v celé Evropě. Je ale třeba nutno dodat, že rostl nejen antisemitismus, ale také averze a nenávisť k Rusům z těchto příčin a z domácích i k Polákům. Růst ukrajinského antisemitismu ve 30. letech nelze vysvětlit pouhou inklinací k nacionálnímu socialismu, ale pouze ve spojitosti s obecnou radikalizací národů a

¹⁹⁹ Paradoxem doby je ten fakt, že Židé vstoupivší do státních služeb často byli osobami náboženství nepropraktujícími, či dokonce vlastní komunitou zavržení z tohoto důvodu.

národností celé Evropy. Ať už mluvíme o konfliktu polsko-ukrajinském, česko-německém, německo-židovském, srbo-chorvatském či jiných.

Vývoj v židovské otázce lze vysledovat i v samotné OUN a opět dle dělicí linie starší generace vs. mladší. Relativně liberální postoj k ukrajinské otázce zaujímal Provid OUN, zejména Mykola Scibors'kyj a patrně tedy i Jevhen Konovalec'. Roku 1930 Scibors'kyj v *Rozbudově naciji* otiskl příspěvek *Ukrajinský nacionalismus a židovstvo*. V něm přiznal, že většina Ukrajinců k Židům zaujímal negativní postoj (opět však dodejme, že toto se týkalo i Rusů, Poláků, Rumunů a částečně Čechů) z historických a segregáčnických důvodů. Mezi historické patřil především tradiční vliv Židů na ekonomiku a právě židovské aktivity v letech 1917 až 1920. Zároveň však dodal, že v minulosti došlo k oboustranným nepochopením a na „západoukrajinských zemích“ se Židé chovali jinak než v Rusku a že chyby nelze hledat pouze na straně židovské. Postuloval, že Ukrajinci musí Židy přesvědčit o tom, že ukrajinský stát pro ně není nebezpečím, ba právě naopak příležitostí sehrát důležitou roli v obnově a modernizaci ukrajinské ekonomiky a že ukrajinský stát jim chce a poskytne rovnoprávnost. Zároveň dodal, že vzhledem k absenci státoprávních aspirací Židů se nejednalo o etnikum nepřátelské na rozdíl od Poláků a Rusů, tedy že sami Židé se nemuseli k ukrajinské otázce stavět negativně a stejně tak i Ukrajinci k Židům mohli přistoupit pozitivně.²⁰⁰

Tento názor evidentně nelze interpretovat antisemitsky. Ovšem, jednalo se o názor jedné osoby a lze jen spekulovat, jak rozšířený v OUN byl. Že postoj nacionalistů nebyl jednotný, lze ukázat na příkladu o rok mladšího textu týkajícího se Podkarpatské Rusi, kdy Židé byli obviněni z toho, že *Rusíny systematicky opíjí horilkou, uvrhávají je do dluhů a ekonomického útlaku*.²⁰¹ Sám Scibors'kyj byl navíc za svůj text kritizován a později se stal obětí dalších útoků poté, co vyšlo najevo, že jeho žena byla původem Židovka.

Růst antisemitismu v OUN nastoupil po roce 1933. Týkal se celé OUN, ale ve větší míře mladých. Příčinou byly tři faktory: ekonomická krize, holodomor a stalinské represe v SSSR a nástup nacismu k moci v Německu. I mezi Ukrajinci se rozšířily teze o rasové odlišnosti Židů a nevhodnosti jejich asimilace (která byla plánována u jiných etnik). Z preventivních důvodů se hovořilo o izolaci (nejen) Židů v ghettech a příležitostně i o jejich vysídlení z Ukrajiny.²⁰² Jak ovšem vyplývá z předchozích řádků, řešení „židovské otázky“ nebylo na pořadu dne. Prvotním úkolem nacionalistů bylo vybojovat samostatnou Ukrajinu, tedy tříštit síly k

²⁰⁰ *Розбудова нації*, roč. 1930, č. 11-12/35-36, s. 266-273.

²⁰¹ *Розбудова нації*, roč. 1931, č. 5-6/41-42, s. 139.

²⁰² Pro více informací k OUNovskému antisemitismu mezi světovými válkami viz Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 279-281.

protižidovským represím nebylo žádoucí. Otázka postoje OUN k holokaustu a její účast resp. odpor k němu bude součástí následující kapitoly.

Na základě své interpretace neúspěchů let 1917 až 1921, zejména tezí o slabém národním vědomí Ukrajinců a nejednotnosti a roztržitosti politického spektra,²⁰³ zformulovali program agitace na civilní obyvatelstvo pro zvyšování jeho osvěty, edukace a tím i národního vědomí a dále potřebu sjednocujícího politického programu atraktivního pro všechny vrstvy národa hlásaného celonárodním politickým subjektem po vzoru italské Národní fašistické strany, NSDAP a dalších hnutí. Tím si nárokovali každého jedince národa, jenž se měl v národním zájmu podříditi elitám. Tím *de facto* ideologové OUN odmítali existenci politické plurality a argumentovali v duchu hesla „Kdo není s námi, je proti nám“.²⁰⁴ Zároveň na základě imperialistických snah bolševiků a ruských monarchistů (v letech 1917 až 1921 i pozdějších) odmítali s nimi nejen hypotetické spojení vůči vzájemnému nepříteli (analogie k petljurovcům), ale i jakýkoli *modus vivendi* v jednom státě s tou, v zásadě správnou interpretací, že by pro tyto subjekty nikdy nebyli partnery, ale pouze prostředky.²⁰⁵ S poukazem na vlastní osud ukrajinského národa odmítali socialistický kosmopolitismus s tím, že bolševická iterace těchto idejí naprosto selhala, ergo socialismus považovali jen za vnitřně vyprázdněný systém sloužící pouze jako krycí maska imperialismu toho či onoho subjektu. A to i z toho ohledu, že státy demokratické Ukrajině v jejím boji nijak nepomohly a ponechaly ji svému osudu.²⁰⁶

V důsledku zřejmé nemožnosti otevřené války s Polskem či SSSR v meziválečném období a nutnost mobilizace mas k podpoře národněosvobozenického boje OUN pokračovala v tradicích UVO a hodlala formou hlásání ideologie, kriminální činnosti a teroristických akcí podněcovat napětí a nenávisť mezi Poláky a Ukrajinci. Zároveň spoléhala na nekompromisní reakci polské vlády a bezpečnosti, kterou bylo lze dezinterpretovat a dále exploatovat v propagandě. Tento proces měl vést k úplnému dotvoření ukrajinského národa formou nuceného výběru mezi polskou a ukrajinskou národností a následně tyto dva znepřátelené národy postavit proti sobě.²⁰⁷ Na tomto místě je třeba zdůraznit, že asimilační, často konfrontační politika polské vlády byla v tomto procesu OUN více než nápomocna. Také je třeba dodat, že pro své metody a činnost UVO a později OUN nacházely inspiraci i v obdobných zahraničních

²⁰³ *Розбудова нації*, roč. 1928, č. 1/1, s. 7.

²⁰⁴ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 5, s. 257.

²⁰⁵ *Розбудова нації*. roč. 1928, č. 1/1, s. 7. Již zde lze vysledovat dominanci západoukrajinského myšlení v OUN, neboť naddněpranští emigranti problematiku Ukrajinců pod polskou kuratelou považovali v podstatě za vedlejší a byli ochotni, byť ne s nadšením, tamní „ukrajinské“ země za jistých okolností obětovat.

²⁰⁶ *Вишкіл і виховання в ОУН. 1-ше ступеневий вишкіл для кандидата до зложення приречення*, 1947, s. 8.

²⁰⁷ Kol. autorů: *Політична історія України ХХ століття*, díl 5, s. 257.

organizacích, např. irských, ale také polských socialistických bojůvek, ilegálně působících v ruském záboru Polska v době před první světovou válkou.²⁰⁸

Tento na první pohled nesmyslný *modus operandi* nacionalistů, který ze své podstaty musel vést ke ztrátám na životech, destrukcím značného rozsahu a musel odrazovat nemalé množství Ukrajinců-vlastenců bez ohledu na společenských status, je pro radikální nacionalistická hnutí a radikální formace obecně velmi charakteristický, neboť, prizmatem ideologů, účinně odděluje „zrna od plev“, umožňuje „filtrovat nespolehlivé a zrádné elementy“ odporující národnímu/třídnímu zájmu reprezentovanému tou či onou entitou, které ze svých ideologií implikují vlastní neomylnost a vznik sociálně spravedlivé, blahobytné society, jakmile bude konflikt s tyrany, ať již „třídními“, „národnostními“ či jinými, úspěšně završen.

Obecné body zahraniční propagandy se soustředily na:

- 1) Poukazování na neutěšený stav ukrajinských reálií na mezinárodním fóru
- 2) Obviňování Polska a Rumunska z národnostního útlaku menšin
- 3) Šíření zpráv o zločinech na Ukrajincích v SSSR, především holodomor a stalinské represe
- 4) Exagerace potenciálu ukrajinské protipolské a protisovětské rezistence

Domácí propaganda byla vedena v těchto oblastech:

- 1) Dokázání nemožnosti soužití s okupanty
- 2) Posilování soudržnosti a dojmu velikosti rozděleného ukrajinského národa
- 3) Propaganda proti polské kolonizaci
- 4) Zvyšování národního vědomí protoukrajinských etnik
- 5) Šíření nacionalistických idejí a potírání jiných politických směrů, zejména komunismu
- 6) Kult hrdinů revoluce padlých v boji s okupanty či uvězněných po roce 1917
- 7) Promoce „ukrajinskosti“ ve všech oblastech života a jiné

Propaganda byla šířena různými metodami, nejčastěji tiskem či tajnými přednáškami.

2.4.3 Cíle, prostředky a uvažování reprezentativních nacionalistů ve 30. letech

Roku 1935 vydal Mykola Scibors'kyj své stěžejní dílo *Naciokracie (Націократія)*. V této práci provedl analýzu a kritiku dobových společenských systémů (demokracie, socialismus, komunismus, fašismus a diktatura). Tato práce tak dává možnost vhledu do uvažování

²⁰⁸ Viz Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 184.

nacionalistů nad charakterem jejich ideálního státu. Na základě svých závěrů Scibors'kyj vyvodil, že žádný z dobových systémů není vhodný pro Ukrajinu a navrhl nový, vycházející z autokratických nacionalistických modelů: naciokracii, neboli vládu národa na svém etnickém území. Na základě jeho práce tak lze extrapolovat, jaký ukrajinský stát si nacionalisté představovali v hrubých obrysech a co je vedlo k vytvoření nového systému. Jako i v dalších oblastech představovala tato práce názor jednoho člověka. Nelze tak činit definitivní a plošné závěry, nicméně Scibors'kého myšlenky byly evidentně přijímány podstatnou částí hnutí, zejména jeho staršími příslušníky, a lze je tak chápat jako obecné nárysy plánovaného vývoje a charakteru ukrajinského státu.

Demokracii charakterizoval jako systém, jenž dosáhl apogea v časech před první světovou válkou. Mezi její základní znaky patřily:

- 1) Deklarovaná svoboda, práva a rovnost všech obyvatel daného státu
- 2) Uznání národa za původce moci (ve státech s jasně převažující etnickou většinou)
- 3) Organizace státu na základě ústavy a zákonodárných sborů zvolených ve svobodných volbách

Její přednosti spočívaly v naději na nadčasovost v organizování společenských vztahů. Toto uvažování mělo dle Scibors'kého převažovat až „donesávna“, a to v takové míře, že vymezování se proti demokracii bylo důvodem pro diskreditaci osob nejen negativně se stavících proti demokracii, ale i těch vyjadřujících se pouze kriticky. Jak se však ukázalo po první světové válce a zejména velké hospodářské krizi, demokracie nebyly schopny narůstající problémy řešit a tehdejší doba (30. léta) se nesla ve znamení slábnutí demokracie jako politického systému.²⁰⁹ Příčiny krize demokracie viděl v tom, že se změnily podmínky ve srovnání s dobou jejího rozvoje (dlouhé 19. století, tedy od Velké francouzské revoluce po první světovou válku). Demokracie francouzského typu vznikla jako reakce na zkostnatělý feudální systém. Umožnila rozvoj nových lidských vztahů a zejména možností výroby. Ve spojení s neodlučitelným ekonomickým liberalismem umožnila rozvoj nového systému organizace produkce (kapitalismu) a na těchto dvou základech, expanzi demokracie a kapitalismu, se dynamicky rozvinuly moderní státy.²¹⁰

První příznaky krize demokracie se objevily ve druhé polovině 19. století. Nejprve se jednalo o nekompatibilitu základních hesel (svoboda, rovnost, bratrství) se společensko-ekonomickým progresem, tedy vyčerpání možností symbiózy demokracie a kapitalismu. Na jednu stranu sice byly rozmetány „okovy“ feudalismu a nové „buržoazní“ vrstvy společnosti

²⁰⁹ Сціборський, Микола: *Націократія*, Державна картографічна фабрика, Вінниця, 2007, s. 17.

²¹⁰ Tamtéž, s. 18.

dokázaly exploatovat novou situaci, zároveň ale na úkor jiných společenských vrstev. Jinými slovy došlo k vyčerpání výhod nabízených systémem demokracie-kapitalismus, přičemž právě kapitalismus znemožňoval další rozvoj demokracie díky „třídnímu rozdělení“ společnosti na kapitalisty a proletariát. Došlo ke vzniku ekonomických nerovností a sociálnímu pnutí, které formálně volný, v realitě kapitalisty ovládaný pracovní trh nemohl vyřešit. „Kapitalistické buržoazní vrstvy“ se tak transformovaly v činitel „sociálního znevolnění dělnictva a násilného vykořisťování jeho práce“ (sic!). Scibors'kyj dodával, že tento jev nebyl důsledkem amorálnosti a nenasytosti „buržoazních vrstev“ (vymezení se proti socialistům), ale přirozená vlastnost systému, bez níž by nemohl existovat, patrně v důsledku nedostatku prostředků na expanzi a modernizaci a z toho vyplývající nekonkurenceschopnosti.²¹¹ Růst počtu a tedy i vlivu pracujících mas, formálně svobodných, ve skutečnosti však závislých na vůli kapitalisty, a kontrast mezi ideály demokracie a realitou vedly k všeobecné nespokojenosti a evidentní vyprázdněnosti oněch hesel. Systém, který měl všem lidem přinést *svobodu, rovnost, bratrství*, je tak většině lidí upřel a benefitovala z něj jen „buržoazie“. Pro většinové masy nabízel jen *nerovnost, bezpráví a antagonismus*.²¹²

„Analýza historických procesů zřetelně dokazuje, že politická práva a vlivy dané společenské skupiny takřka vždy korelují s její hospodářskou silou. Tento „nepsaný“ zákon, mimo jeho antisociálního významu, nedokázala odstranit ani demokracie. S rozvojem jejího politického a ekonomického systému, jí prohlašovaná společenská a politická práva stále více ztrácela na své ceně, měnic se ve skrytý prostředník uvrhnutí většiny pod vládu menšiny.“²¹³

Citovaný text shrnuje předchozí řádky a jasně implikuje levicové ekonomické myšlení nacionalistů.

Důsledkem a reakcí na expanzi kapitalismu byl vznik dělnické třídy. Objevily se politické strany, které v 50. až 70. letech 19. století daly vzniknout novým sociálně-revolučním hnutím. V ten moment demokracie opakovaním „prázdných hesel“ volného trhu a dalších promeškala možnost dosáhnout sociálního smíru a stala se tak, nepřímou řečeno, *reakčním* stylem vlády. Právě ze snah o napravení sociálního postavení širokých vrstev se vzápětí zrodil demokracii nepřátelský socialismus. Pozdější snahy o „střední cestu“ také skončily neúspěšně a skončit tak musely z důvodů „defektů“ demokracie. Hlavním „defektem“ byla existence

²¹¹ Tamtéž, s. 19.

²¹² Tamtéž, s. 20.

²¹³ Tamtéž, s. 20.

plejády politických stran, které místo ohledů na *národní zájem* prosazovaly pouze své partikulární zájmy. K tomu využívaly různé zákulisní metody *-rozkladné sily-* (obstrukce, korupce, propaganda apod.) a právě legální existence takového systému vedla k selhání demokracie. Tyto inherentní vady existovaly již před první světovou válkou a ona sama je pouze obnažila. Demokracie se rozkládá zevnitř v důsledku soupeření vrstev národa namísto jejich spolupráce. Jinými slovy krize a konec demokracie jsou (byly) nevyhnutelným bodem lidské historie v důsledku vyčerpání možností systému. Kdy se tak mělo stát (stane), nebylo známo, „začátek konce“ však již bylo lze pozorovat. Demokracie jako taková je dobrý systém pro časy míru a prosperity, ovšem v krizi je příliš těžkopádná a pomalá, nedokáže potlačit rozkladné tendence a včas adekvátně reagovat.²¹⁴

Jak patrně, ve svých úvahách o demokracii byl Scibors'kyj silně ovlivněn tehdejší politickou a ekonomickou krizí Evropy, resp. celého světa. Evidentně však nebral do úvahy faktory, které dobové demokratické systémy postihly ve stejné míře jako nedemokratické. Ekonomická krize se stejně těžce dotýkala demokratické Francie jako poloautoritativního (nominálně demokratického) Polska, fašistické Itálie, monarchistického Rumunska i Maďarska. I tyto státy se musely potýkat s negativními jevy jako korupce, klientelismus, oligarchizace apod. Fakt, že řada problémů těchto systémů byla režimy zatajována, převáděna na „cizí elementy“ (zejména Židy, popř. národnostní menšiny) či cenzurována, Scibors'kyj buď ignoroval, nebo si jej nebyl vědom.

Jeho predikce pro 20. století zůstala evidentně nenaplněnou. Konec tohoto století se v Evropě nesl v duchu restaurace demokratických režimů v bývalých socialistických státech, nikoli ve vzniku *naciokracií*. Scibors'kyj sice dokázal popsat problémy demokratického zřízení, ale zároveň takřka kompletně opominul jeho výhody vůči „moderním“ a autoritativním modelům řízení společnosti, zejména nižší riziko nebezpečné koncentrace moci a z ní vyplývající vládu radikálů řídicích se pochybnými vizemi, nikoli realitou. Lze tedy implikovat, že Scibors'kého pohled na demokracii skrz politicko-ekonomickou krizi 30. let, potažmo krize let 1914 až 1939 sice mohl vyvolávat dojem konce demokracie, realitě však neodpovídal. Demokracie navíc dle Scibors'kého na Ukrajině neměla historické tradice (ačkoliv demokratické strany tvrdily opak a hledaly její prvky v kozácké minulosti) a sociální změny způsobené bolševickou vládou znemožnily vytvoření klasických stran v důsledku absence jiných vrstev než bolševické elity a ovládaných mas.²¹⁵ Na rozdíl od feudalismu demokracie pro Scibors'kého patrně nepředstavovala obligatorní milník v historii národa a domníval se, že

²¹⁴ Tamtéž, s. 20-24.

²¹⁵ Tamtéž, s. 98.

„demokratickou fází“ existence státu bylo možné překlenout přechodem k modernějšímu a pevnějšímu systému.

Druhým systémem podrobeným Scibors'kého kritice byl **socialismus**, který viděl jako reakci na problémy demokracie v sociální a také kulturní oblasti. Socialismus pro něj představoval *diktaturu proletariátu*, neboli preferenci a vládu dělnických vrstev na úkor ostatních. Lze tedy implikovat, že z tohoto úhlu pohledu ve smyslu mechanismů moci by došlo pouze k nahrazení starých vládnoucích vrstev (dříve aristokracie, poté buržoazie) proletariátem, systém by tedy logicky musel vykazovat analogické rysy, přestože samotná *diktatura* měla být pouze dočasným prostředkem.²¹⁶

Scibors'kyj zde jednoznačně odkazoval na zkušenost se socialismem v SSSR. Tamní systém v některých ohledech vsutku vykazoval znaky toho, že revoluce v letech 1917 až 1920 vedla pouze k změnám na vedoucích místech, nikoli však k dalekosáhlé restrukturalizaci v samotné společnosti a v jejím řízení. Základním problémem socialismu však dle Scibors'kého spočíval ve faktu, že jeho ideje vznikající v průběhu 19. století byly v průběhu 20. století se vznikem sociálního zákonodárství, zvyšování úrovně vzdělanosti, vědeckého pokroku a dalších faktorů ve vyspělých státech částečně implementovány a „revoluční náboj“ proletariátu tak byl otupován. Svým způsobem tedy došlo k syntéze demokracie a socialismu, resp. autoritativních systémů a socialismu, tedy že revoluční socialismus marxistického typu se *de facto* stal archaickým. Socialistické revoluce následující po konci první světové války navíc selhaly všude mimo SSSR, čímž dle Scibors'kého socialismus prokázal, že je pouhou *slepotou větví evoluce*, jestliže nedokázal v době krize předchozích systémů je rozvrátit a nahradit. Socialismu tedy predikoval místo, obrazně řečeno, v „propadlišti dějin“.²¹⁷ Na tomto místě stojí za povšimnutí, že Scibors'kyj neuvažoval nad možností dalšího vývoje „demokraticko-socialistické“ syntézy, díky jejíž existence implikoval „archaičnost“ socialismu. Tato syntéza za využití silných stránek obou systémů mohla mít a měla potenciál existence na další desetiletí, minimálně až do počátku 21. století, jak prokázaly procesy realizované po druhé světové až do současnosti.

Komunismus a socialismus dle Scibors'kého tvořily z hlediska teoretického a světonázorového totožné systémy. Komunismus považoval za *logické završení socialismu* v podobě teroru, třídního boje a války za „osvobození mas“. Právě tato programová diference se „specifickou ruskou mentalitou“ nakonec dovedla komunismus k vítězství na troskách carského Ruska. Jeho další evoluce však došla do stalinismu, který označil za *despocii jednoho muže*,

²¹⁶ Tamtéž, s. 28.

²¹⁷ Tamtéž, s. 31-33.

diktaturu.²¹⁸ Tento vývoj jdoucí „proti proudu dějin“ zpět k absolutistické vládě (po carském vzoru) celý systém zdiskreditoval, neboť brutalita a násilí, o něž se stalinský režim opíral, nemohly vytvořit zdravou fungující společnost. Jestliže cílem systému bylo vytvořit „rovnostářskou společnost“ bez vrstev, národů a třídních boje, proč SSSR patřil mezi státy se zdaleka nejvyššími ekonomickými rozdíly mezi vládnoucími a ovládanými? Ptal se Scibors'kyj. Odpověď na tuto otázku viděl v tom, že sovětský komunismus se vyvinul pouze v systém státního kapitalismu, v němž státní aparát plnil funkci buržoazie, respektive spíše nové aristokracie. Z faktu „nárůstu třídních rozdílů“ a „pouze formální reprezentaci mas v SSSR“ v podobě *demokracie producentů (proletariátu)* zároveň extrapoloval existenci identických *rozkladných procesů*, které měly vést k zániku demokracie!²¹⁹ Komunismus tak v ekonomické oblasti neměl nic společného s původními ideály socialismu a vytvořil pouze alternativní kapitalistický systém, ovšem ve většině ohledů horší než typické příklady 19. století díky svým násilným a represivním charakteristikám vykořisťování a národnímu útlaku.²²⁰ Zde bezpochyby odkazoval na holodomor a stalinské procesy s důrazem na jejich dopad na Ukrajinu.

Analogický příklad násilí a utrpení ve světě totiž nebylo lze nalézt. Z důvodu „sovětské“ resp. „ruské úchytky socialismu“ se Scibors'kyj logicky stavěl i proti internacionálním aspektům socialismu/komunismu, které z ukrajinského úhlu pohledu pouze plnily funkci propagandistických prostředků sovětského imperialismu. Propagovaný internacionalismus komunistického hnutí tak vcelku reálně považoval za floskuli *ruského imperialismu*.²²¹ Takový příklad bylo samozřejmě možné replikovat i v případě jiných velmocí. Pád komunismu, resp. ruského/sovětského bolševismu byl dle Scibors'kého otázkou času vzhledem k jeho inherentním problémům v sociální, národnostní i ekonomické oblasti prohlubovaných strnulostí systému a rigorózním vedením neschopného objektivní problémy řešit jinak než „výrobou nepřátel socialismu“. Nutno konstatovat, že v tomto bodě se Scibors'kyj nemýlil. Zároveň však patrně nepředpokládal, že onen krach nastane až za půl století.

Fašismus prizmatem Scibors'kého představoval na prvním místě *ideovou a duchovní* reakci na stav tehdejší doby, kterou vytvořily demokracie, socialismus a komunismus. Zatímco u komunismu a socialismu viděl „zpronevěření se“ přírodním zákonům v podobě jejich materialismu a hlásaného internacionalismu (čti zpronevěření se „přírodním zákonům existence národů“), u demokracií došlo k procesu ztráty duchovního a národního obsahu. Opět tak

²¹⁸ Tamtéž, s. 33-39.

²¹⁹ Srov. tamtéž, s. 40 a 43.

²²⁰ Tamtéž, s. 45-47.

²²¹ Tamtéž, s. 45.

zopakoval názor, že v případě demokracie se jednalo o systém přežitý, zatímco u socialismu a komunismu o systémy principiálně vadné a neživotaschopné.²²²

Proti zdůrazňování racionalismu demokracií a materialismu socialismem/komunismem fašismus postavil svou doktrínu na *duchu, vůli a ideji* (národa k životu a prosperitě). Zároveň se nesnažil o revoluce sociálního stříhu, naopak o evoluci myšlenek a jistým způsobem „návrat“ ke kořenům lidské společnosti. Fašismus se *de facto* vyvinul z demokracie a z jejího pojetí národa tím, že do popředí lidské existence vysunul právě národ, nikoli společnost, nikoli „vrstvy“. Ekonomicky fašismus považoval kapitalismus za systém stále vhodný pro současnou dobu, ovšem s nutnými korekcemi, jež demokracie nedokázala prosadit, důsledkem čehož byly sociální bouře a další problémy. Fašismus na toto odpověděl tím, že stát a národ transformoval ze subjektů kapitalismu na jeho objekt. Neboli že kapitalismus měl nově sloužit potřebám státu a národa, nikoli národ a stát kapitalismu (buržoazii). Tento proces měl samozřejmě probíhat na základě „přírodního výběru“ vedoucí (providné) kasty s „vůdcem“ na čele, která měla usměrňovat národ k jeho dalšímu rozvoji. Neboť, jak prokázala demokracie, široké vrstvy *nerozpoznají vlastní dobro*, to dokáže jen vedoucí kasta.²²³ V centru pozornosti nově nestál jedinec v podobě lidských a občanských práv, ale národ a jeho prospěch. Národ, který není tvořen individui, ale *jeden živoucí organismus, tvořený mrtvými, živými a ještě nenarozenými*, který existuje po staletí má své objektivní rysy, projevy *kolektivní vůle a duševní aktivity* (sic!). V tomto systému je vztah jedince a národa určován ne tím, co si stát smí a nesmí k občanovi dovolit, jaká práva a povinnosti má člověk, ale pouze zájmy národa stanovené elitou.

Národ si zaslouží maximum práce, sil a je-li potřeba, i položit život za něj, aby byly zachovány příští generace.²²⁴ Opět se tak vracíme k heslu „národ nade vše“. *Místo demokratického svoboda, volnost, bratrství staví fašismus povinnost, hierarchii, disciplínu*. Místo demokratického budování vztahu občana a státu na základě *práv občana*, fašismus je buduje na základě *povinností občana*.²²⁵ Z teze, že jedině národ je zdrojem moci a národ tvoří jednu nedílnou pospolitost a duchovní jednotku, vyplývá nekompatibilita fašismu s demokracií, neboť logickým důsledkem tohoto je nesmyslnost existence politických stran. Ty totiž vůli a duchovní jednotu národa tříští, ergo jejich existence národ *oslabuje a vyčerpává*. Pravidla sociálního darwinismu pro fašismus logicky platila i v zahraniční politice. Národy bojují o své místo na světě a silně likvidují či pohlcují slabší. Princip toho „pohlčení“ však nikde vysvětlen

²²² Tamtéž, s. 48.

²²³ Tamtéž, s. 52.

²²⁴ Tamtéž, s. 49.

²²⁵ Tamtéž, s. 52.

není, respektive vůbec nelze odhadovat, na základě jakého procesu k asimilaci jiného národa mohlo dojít, jestliže se mělo jednat o historické entity s objektivně danými rysy. Tento rozpor však Scibors'kého ani jiné autory příliš netrápil.

Logickým důsledkem předchozích úvah bylo zavedení systému diktatury, jež dle Scibors'kého tvořila esenciální součást fašismu. Existuje sice parlament, který je tvořen zástupci korporací a společenských organizací, ale má pouze poradní funkci a pro systém jako takový nepředstavuje kritický prvek. Vládu třímá v rukou nejvyšší fašistická rada (nejlepší z nejlepších z providné vrstvy) řídící vnitřní a vnější politiku státu. Na jejím čele stojí *duce*, který *sám převzal vládu do svých rukou, nikdo jej nevolil*.²²⁶ Rozdíl mezi diktaturou fašismu a komunismu spočívá v tom, že v komunismu se jedná o projev sice taktéž inherentní, ovšem maskovaný pseudovolbami a dočasností tohoto stavu. Diktatura fašismu je naproti tomu zjevným faktem, který je logickým důsledkem hierarchizace společnosti, tedy *přirozeným funkčním modelem*. (Italští) fašisté pouze *navazují na funkční tradice starého Říma* (sic!) v podobě diktatury schopných elit, zatímco diktatura komunismu byla produktem ruského nihilismu a barbarismu.²²⁷

Hlavní složku fašismu navíc tvořil nacionalismus, čímž na rozdíl od komunismu, který se měl teoreticky rozvíjet pouze ve státech se silným proletariátem, představoval vhodný model i pro jiné národy. Neboť nacionalismus -lásky k vlasti- je přirozeným cítěním každého moderního člověka. Zatímco socialismus/komunismus toužily po třídní válce v rámci národů a demokracie stvořila systém neregulovaného kapitalismu s jeho sociálními vrstvami, fašismus chápe národ jako unikátní jednotku. Jeho třídy tvoří nerozdělitelný celek, kde každá vrstva má své unikátní místo a funkci.²²⁸ Nikoli vzájemný boj, ale spolupráce je náplní existence národa a systému.

Negativní ekonomické jevy kapitalismu řešil fašismus formou státní kontroly strategických odvětví a syndikalizací středních a malých provozů, které následně tvořily *korporace*. Ty v ideálním světě zastupovaly jednotlivé branže na národním fóru, čímž mělo docházet k dokonalé harmonii národa a výkonné moci, neboť takto bylo lze dosáhnout likvidace zákulisních machinací a spekulací hýbajících trhem, tedy mohlo být dosaženo sociálního smíru vzhledem k absenci hospodářských krizí.²²⁹ Fašismus však byl systém vhodný pro Itálii, neboť představoval z tamních tradic vzniklý systém. Z toho důvodu, ač Scibors'kyj k fašismu

²²⁶ Tamtéž, s. 52-53.

²²⁷ Tamtéž, s. 53.

²²⁸ Tamtéž, s. 55.

²²⁹ Tamtéž, s. 50-51.

evidentně tíhnul, nemohl být replikován v ukrajinských podmínkách, ergo vznikala nutnost revize.

Samotnou **diktaturu** považoval Scibors'kyj za kontroverzní záležitost, a to právě kvůli její fašistické a komunistické dvojkolejnosti. K fašistické variantě v zásadě neměl větší připomínky vzhledem k její „transparentnosti“ (vláda providné vrstvy), zato však varoval před sovětským „primitivním“ typem. V dalších řádcích Scibors'kyj hovořil pouze o diktatuře *nebolševického typu*. Diktatura pro něj představovala přirozené právo vlády nejschopnějších, jakési *duchovní aristokracie*. Stejně jako se v přírodě prosazují jen ti nejlepší, původ člověka z lůna přírody implikoval stejný princip i na lidskou společnost.²³⁰ Největšími problémy diktatury zůstávaly výběr oné providné vrstvy a vůdce a jejich odloučení od reálné situace národa, známé hlavně z předmoderních dějin (např. Marie Antoinetta a její údajné zvolání *Nemají-li na chleba, necht' jedí koláče*). Proto diktaturu považoval za vhodný prostředek vládnutí pouze *dočasně*, v době krize či výjimečných časů. Z dlouhodobého horizontu nemohla dobře plnit svou funkci z důvodu „separace“ elit od mas, což dříve či později vedlo k absenci veřejné kontroly a rotace na odpovědných místech a následně k atrofování celého systému.²³¹ Proto do budoucna predikoval krizi diktatur-fašismu a nutnost určité revize.

Pro budoucí ukrajinský stát na základě „zkušeností“ s jinými modely nežádal systém fašistický, socialistický ani demokratický. Požadoval systém *ušitý na míru ukrajinským realitám*, tzv. **naciokracii**. Obšírnější definice z pera Scibors'kého zněla *režim vlády národa ve vlastním státě, která je realizována všemi sociálně-produktivními vrstvami spojenými do syndikátů odpovídajících jejich společensko-produkční funkci v představitelských orgánech moci*.²³² Nijak přitom neskrýval inspiraci (avšak pouze inspiraci, nikoli kopírování) jinými hnutími. Existenci národů považoval za přirozený jev a stejně tak i individualitu jedinců a sociální rozvrstvení, které ovšem v konečném důsledku tvořily celek s jedinečným vnitřním a duchovním obsahem a *historickým úkolem*, národ. Scibors'kému evidentně imponovala myšlenka *sociálního smíru* namísto třídní války, kterou vehementně kritizoval v systému socialismu/komunismu, a dále myšlenka *politické jednoty národa* vyjádřená skrz *providnou vrstvu* namísto „neplodných demokratických diskuzí“, které tak či onak neměly z výše zmíněných důvodů vypovídací hodnotu. Sociální diference měla dle autora svůj původ již v pravěku v podobě *dělby práce*, která v průběhu dějin nabírala nové formy a prohlubovala se. Sociální vrstvy, ač v jiné podobě, navíc existovaly i ve státech deklarovaných jako „beztrídní“,

²³⁰ Tamtéž, s. 57.

²³¹ Tamtéž, s. 63-64.

²³² Tamtéž, s. 65-66 a dále 75.

což pokládal za důkaz přirozené existence vrstev, zatímco snahu o jejich amalgamací za nesmyslnou.²³³

Naciokracie však předpokládala vytvoření společnosti *nadtřídní* v procesu popsaném jako *národní solidarita*. Pod těmito pojmy si patrně představoval společnost rozdělující bohatství rovným či adekvátním způsobem mezi veškeré „národní obyvatelstvo“. Na základě jakého klíče a jakým způsobem toto dělení mělo probíhat, však nepopsal. Zřejmě se však mělo jednat o proces, kdy sice přirozená touha po zisku zůstane zachována, ovšem za účelem „zisku celé společnosti“. Dobový kapitalismus totiž zdegeneroval ze své původní funkce „mnoha jasně deklarovaných producentů“ do pouhého nástroje „anonymního kapitálu vykořisťujícího“ pracující v gigantických podnicích.²³⁴ Z toho důvodu měl být veškerý průmysl s „vykořisťujícím potenciálem“ znárodněn a podroben státní kontrole, zatímco menší podniky, živnosti a zemědělské ústavy měly být zachovány, neboť tyto způsoby produkce původní „sociálně pozitivní“ charakter kapitalismu nenarušovaly.

Scibors'kyj sám uznal, že podobné závěry již byly vysloveny v rámci socialismu, ovšem inherentní „vady“ socialismu vedly ke vzniku ještě horšího systému, což opět demonstroval na příkladu SSSR.²³⁵ Předvídal tedy vznik systému charakterizovatelného jako „státem kontrolovaný kapitalismus“: je zachováno právo soukromého vlastnictví a zisku, nicméně na celé sektory ekonomiky je uvalen státní monopol. Stát podporuje a provádí *plánování* v ekonomické sféře. Mezi zestátněná odvětví měly patřit doly, hutnictví, chemický průmysl, bankovní sektor, těžký průmysl, transport a další. Scibors'kyj dále rozlišoval *municipální* majetek, do kterého měly spadat elektrárny, vodárny, místní komunikace a další.²³⁶

V agrární sféře mělo dojít k vyvlastnění majetku *cizonárodních kolonistů* (sic!), myšleno především Poláků, Rumunů a Rusů, nelze však vyloučit i jiné případy, např. ukrajinských Němců či volyňských Čechů. Zemědělství obecně mělo zůstat v soukromých rukou, přičemž jeho páteř měla být tvořena středními a malými rolníky. Vyloučeny nebyly možnosti slučování dílů či kolektivního vlastnictví. Nemělo však docházet ke vzniku rozsáhlých lánů jako prevence monopolu, ovšem vyjma míst nevhodných pro preferované způsoby hospodaření.²³⁷ Jak patrné, v obou případech se jednalo o silně sociálně-demokratický program, tedy zcela jednoznačně levicový a ne náhodou částečně podobný k socialismu! Rozdíly existovaly zejména v odmítání internacionalismu a absenci třídního boje. Cílem totiž byla harmonická spolupráce vrstev-tříd,

²³³ Tamtéž, s. 77.

²³⁴ Tamtéž, s. 80-82.

²³⁵ Tamtéž, s. 82.

²³⁶ Tamtéž, s. 84-85.

²³⁷ Tamtéž, s. 85-86.

nikoli jejich boj. Sociálního smíru mělo být dosaženo skrz *národní solidaritu*, patrně formou znárodnění klíčových sektorů ekonomiky a státními zásahy do soukromé sféry.²³⁸

Ovšem takový systém by se *de facto* nelišil od již existujících, navíc by bylo lze mluvit o „vykořisťování“ bohatších ve prospěch chudších. Proto chtěli nacionalisté realizovat systém tzv. státního syndikalismu, neboli sdružení výrobců řemeslníků, dělníků, lékařů atd. dle jejich odvětví, které měly chránit a prosazovat jejich zájmy v rámci celého státu. Mělo se jednat o jisté pokračování tradice středověkých cechů podobně jako v dobovém Rakousku, Itálii, frankistickém Španělsku či Portugalsku. Ty měly plnit funkci nejen kontrolní, ale samy také participovat na státní politice, měly být *funkční součástí samotného státu kontrolující a řídící jeho činnost v zájmu celého národa*.²³⁹ Syndikáty měly být dále doplněny volenou místní samosprávou na stupních obcí, okresů a krajů.²⁴⁰ Poradní funkci měla mít volená *Státní rada* (bez specifikací, kdo by navrhoval kandidáty) a nad vším měla stát hlava státu, volená různými institucemi na sedm let, a jí podřízení sekretáři (ministři), což z *vůdce* činilo prezidenta a předsedu vlády v jedné osobě.²⁴¹ Že tento systém nápadně připomíná variaci na zastupitelskou demokracii s politickými stranami, reflektoval i Scibors'kyj. Reagoval tak, že politické strany vždy zastupovaly jen svoje zájmy, nikoli národa, a že jejich praktiky národ štěpily, nikoli spojovaly. Syndikáty měly umožnit všem se podílet na tvorbě nového světa a těšit se z „produktů své práce“, bránit nedostatkům či naopak přebytkům výroby a tím předcházet ekonomickým krizím. Jak opět prokázal vývoj ve 20. století, tyto naděje byly liché.

Za přirozený proces považovali nacionalisté i *růst a sílu* národa. Jestliže národ sílí a rozšiřuje svůj „životní prostor“, je to důkaz jeho zdravého ducha. Jestliže slábne, dochází k úpadku a degeneraci národa. Toto až primitivní uvažování však postrádá jakoukoli vnitřní logiku, neboť jakými způsoby národ *sílí* či naopak *slábne*? Klasický příklad představený Scibors'kým je postavený na imperialismu, který představuje jako přirozený (historický) proces *posilování* národa na úkor jiných.²⁴² Ovšem mají-li národní státy existovat na svých *etnických územích*, jak a proč mají vést imperialistické války za ovládnutí cizí země? Jak mohou zničit *staletí staré národy*, když jejich existence je přirozená a eliminace milionových mas obtížná, ne-li nemožná? Nevedla by taková realita dříve či později ke vzniku několika málo navzájem soupeřících bloků, chceme-li velmocí, mezi nimiž by malé národy musely zaniknout pod „imperialistickým“ tlakem okolí? Není logickým důsledkem takové reality existence jediného

²³⁸ Tamtéž, s. 87.

²³⁹ Tamtéž, s. 87.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 99.

²⁴¹ Tamtéž, s. 101.

²⁴² Tamtéž, s. 67-68.

národa, který dříve či později zničí všechny ostatní? Na takovéto otázky Scibors'kyj odpověď neposkytl. Absence vlastního národního státu dle Scibors'kého zpomalovala a komplikovala, ne-li přímo blokovala rozvoj národa, přičemž mohlo dojít i k jeho likvidaci. Mluví-li o státu, pak pouze o samostatném, nikoli různých unií s Polskem či Ruskem.²⁴³

Ukrajina jako svobodný stát se měla znovu zrodit z *národní revoluce*, která měla smést *okupační režimy*. Jak, kdy a kým tato revoluce měla být zahájena a její průběh zůstaly neobjasněny. Měla se opírat o „bojovou sílu ukrajinského národa“, kterou OUN „neustále zvyšovala“. Nebyla však vyloučena ani pomoc zvenčí, ovšem jen v podobě asistence, nikoli hlavního prostředku. Samotný „boj s okupanty“ měl být *těžký, krvavý a krutý*.²⁴⁴ Po úspěšné revoluci vedené *vojenskými a revolučními masami* mělo následovat období *národní diktatury*, kdy se měl celý národ semknout kolem *providné vrstvy a vůdce*, upevnit nový stát, založit instituce, občanské organizace a ustálit hranice. Poté měla přijít *občanská fáze* a konečné nastolení naciokracie.²⁴⁵

Evidentním problémem naciokracie mimo omezeného zorného pole autora a pouze povrchní znalosti některých oblastí byla takřka naprostá absence národnostní otázky. To u hypotetického státu, v němž až jednu třetinu obyvatelstva tvořila neukrajinská etnika (v závislosti na územním rozsahu), představovalo těžko řešitelný problém. Z dnešního úhlu pohledu naciokracie představuje nefunkční utopii, která by se dříve či později transformovala do totalitárního-autoritativního režimu s minimálním podílem obyvatelstva na vládě, možno říci typickou východní oligarchii či autoritativní režim. Ostatně navzdory proklamovanému internacionalismu komunistické systémy východní Evropy zůstávaly přísně odděleny hranicemi a jednotlivé komunistické strany se považovaly za „elitu“ daných společností. O demokratičnosti či podílu obyvatelstva na výkonu moci v těchto zemích vůbec není možno hovořit. Lze se tedy domnívat, že v tomto ohledu by ukrajinská naciokracie kráčela ve stejných šlépějích, ačkoliv právě tomu se měla vyhnout. Představu „spravedlivého dělení národního bohatství“ vývoj také vyvrátil jako nemožnou. Na základě jakých kritérií je možno rozdělovat majetek *spravedlivě* mezi veškeré obyvatelstvo státu? Nehledě na evidentní problémy spojené se státním monopolem na takřka polovinu ekonomiky a nutnou těžkou centralizací struktur.

I přes pozdější příslušnost Scibors'kého k meľnykovské frakci OUN a smrti v červnu 1941 (údajně zemřel v důsledku atentátu spáchaného banderovskou frakcí OUN v Žytomyru) jeho dílo nepochybně ovlivnilo právě i mladší nacionalisty, jak dokládá pasáž textu z válečného

²⁴³ Tamtéž, s. 71.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 92-93.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 95-96.

periodika banderovské OUN *Idea a čin* hned z prvního čísla vydaného v listopadu 1942. V příspěvku *Politické závěry druhé konference OUN (neúplný text)* autor v bodě 5) postuloval:

„...Pro nové ukrajinské žití považujeme nevhodné systémy kapitalistický, komunistický i nacionálně-socialistický, protože ukrajinský stát, který má vyrůst z ukrajinských tužeb ve formě ukrajinské naciokracie (vláda národa na jeho území), je [nej]progresivnější ze všech systémů.“²⁴⁶

Práci poskytující široký vhled do myšlení tentokrát mladší generace OUN představuje dílo Mychajla Kolodzins'kého *Vojenská doktrína ukrajinských nacionalistů* (Воєнна доктрина українських націоналістів), napsaná v letech 1935 až 1938 při internaci autora v Itálii. Ačkoliv se dočkala publikace až v roce 1940, mezi čtenáři kolovala v ručně psané a patrně v neúplné verzi. Plný text byl publikován teprve roku 2019 a vrhá nové světlo na výzkum problematiky radikálního západoukrajinského nacionalismu. Jako paradox přitom může působit fakt, že jak již napovídá jméno autora, Kolodzins'kyj pocházel ze smíšeného polsko-ukrajinského manželství (otec Polák, matka Ukrajinka), byl pokřtěn jako římský katolík a po jistou část života s ním bylo jako s Polákem zacházeno.²⁴⁷ Jeho práce se v daleko větší míře soustředila na militární a politické aspekty ukrajinského národněosvobozenického boje než text Scibors'kého, zatímco konkrétní náplni ukrajinské státnosti věnoval jen minimum prostoru. Tento fakt nevyplývá pouze z diferentního zaměření, ale zejména z odlišného chápání podstaty ukrajinského nacionalismu, jeho priorit a malé životní zkušenosti mladých radikálů.

Kniha se skládá ze tří částí: historicko-politická, vojensko-geopolitická a strategická. Jasný rozdíl v myšlení lze nalézt již v otázce ukrajinských hranic. Zatímco Scibors'kyj se v tomto směru odkazoval na nejasně určené „etnické hranice“, Kolodzins'kyj otevřeně hovořil o anexi všech strategicky výhodných územích bez ohledu na to, kým byla osídlena a jaký celek historicky tvořila. Hranice měly odpovídat *strategickým a ekonomickým potřebám ukrajinského státu*.²⁴⁸ Na západě navrhoval hranice běžící podél hřebenů Karpat zhruba ve shodě s původními požadavky ukrajinských politiků, tedy anexe v té době československé Podkarpatské Rusi a východního Slovenska s Prešovem a Popradem. Ukrajinské hranice se tak měly v této oblasti

²⁴⁶ Маївський, Юрій, Штендера, Євген: *Літопис УПА*, том 24: *Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946*, Видавництво Літопис УПА, Торонто-Л'вів, 1995–1996: *Політичні постанови другої конференції ОУН (неповний текст)*, s. 49 (č. 1/1942).

²⁴⁷ Kolodzins'kyj jako jeden z mála příslušníků OUN dosáhl poddůstojnické hodnosti v polské armádě. Disponoval tedy širším vojenským rozhledem než většina jeho „kolegů“.

²⁴⁸ Колодзінський, М.: *Воєнна доктрина українських націоналістів*, s. 77.

stýkat s (česko)slovenskými a maďarskými. Maďaři byli bráni jako *nepřátelé* Ukrajiny, nicméně vzhledem k politickým okolnostem a geograficky nebránitelnému území Maďarska mohli reálně uškodit ukrajinské věci pouze v případě spojení s jinými státy, což z něj činilo subjekt zranitelný a nepříliš významný. Zajímavou otázku vyslovil Kolodzins'kyj v oblasti budoucnosti Slováků: „*Krom Maďarů máme na Zakarpatí za sousedy Slováky. Nevíme, jaký bude další osud tohoto malého národu.*“²⁴⁹ Stojí za připomenutí, že citovaná pasáž byla napsána v letech 1935 až 1938 před vypuknutím československé krize na jaře 1938!

V otázce západních hranic a ve spojitosti s českými zeměmi Kolodzins'kyj vyslovil myšlenku, že:

„*Čechy a Slováky ukrajinský národ vezme pod svou ochranu [...] aby je nesnědli (sic!) Němci. Nemám pochyb, že ukrajinský stát se stane posledním útočištěm pro Čechy. [...] Samostatná Ukrajina, to silné zázemí pro Čechy a Slováky [...] Jednotná Ukrajina bude nejbližším obráncem samostatnosti Čechů a Slováků.*“²⁵⁰

Panovalo přesvědčení, že Ukrajina bude státem nejméně tak mocným jako dobové Německo, což jí umožní stát se jedním z nejsilnějších politických hráčů nejen na východě, ale i ve středu Evropy. Zatímco anexe Podkarpatí vzhledem k tamní etnické skladbě byla z hlediska národnostního principu obhajitelnou, ačkoliv ne nepochybně, na východním Slovensku již Rusíni tvořili menšinu s výjimkou některých horských okresů. V otázce západních ukrajinských hranic však nelze mluvit o žádné nacionalistické deviaci, tyto hranice byly obecně považovány za spravedlivé většinou dobového politického spektra. Češi a Slováci se obecně nacházeli v postavení národů neutrálních či přátelských k ukrajinské otázce a nepočítalo se s většími boji. Naopak cílem bylo tyto národy dostat pod vliv Ukrajiny tak, aby fungovaly jako nárazníkové státy mezi Ukrajinou a německo-maďarským blokem. Paradoxně však dva „okupanti Ukrajiny“, se kterými Kolodzins'kyj svedl boje, byly právě Československo (resp. rozpadající se Česko-Slovensko) a Maďarsko.

V otázce hranic s dalšími státy se však již plně projevil imperialismus radikálů. Tedy snaha ovládnout území převážně obývaná etniky jiné národnosti než ukrajinské. Snaha, kterou sami odsuzovali v ruském (sovětském), polském a rumunském případě. Jižní hranice ideální Ukrajiny se překrývaly se současnými. Opíraly se o Černé a Azovské moře, a to včetně Krymu. V rumunském případě považoval Kolodzins'kyj za imperativní získat kontrolu nad Dunajem,

²⁴⁹ Tamtéž, s. 83-84.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 84.

především z ekonomických důvodů a získání vlivu na státy ležící v deltě řeky, které tak pod ukrajinským patronátem mohly vytvořit „protiněmecký blok“. Autor dále argumentoval, že Ukrajinci žili i v oblasti severní Dobružky. Tento fakt *dával Ukrajině právo obsadit a ovládnout oba břehy Dunaje*. Zbytek hranice měl probíhat po řekách Prut a Seret a dále do hor. Za samozřejmost se považovala anexe Bukoviny a Besarábie. Za paradox lze považovat tvrzení, že etnicky ještě „nevyzrálé“ (čti neukrajinské) obyvatelstvo Besarábie musí být podrobeno *ukrajinské civilizační misi* (sic!), přičemž rumunizace Ukrajinců byla dlouhodobě předmětem kritiky ukrajinské politické scény, včetně nacionalistů!²⁵¹ Rumunsko však celkově nepředstavovalo bezpečnostní hrozbu a navíc bylo „obklíčeno“ jemu nepřátelskými státy. S anexí Rumunskem kontrolovaných zemí se tedy nepředpokládaly „větší komplikace“.

Kolodzins'kyj považoval za kritické anektovat celou tzv. lemkovskou oblast, neboli polskou stranu Tater téměř až ke Krakovu tak, aby Polsko bylo *vždy ohroženo z jihu pro případ války s Ukrajinou*. Součástí Ukrajiny se měla na základě „etnograficko-strategických hranic“ stát města Nowy Sącz, Gorlice, Sanok, Rzeszów, Zamość, Chełm, Přemyśl, Brest Litevský a další. Polsko-ukrajinská hranice se tak měla posunout pouhých 50 kilometrů východně od Krakova včetně oblastí, kde Ukrajinci stanovili jednoznačně menšinu, či v nich nežili vůbec. Tento stav měl být navíc *akceptovatelný světovou veřejností*.²⁵² Velký problém viděl v neexistenci přírodních překážek na polsko-ukrajinském pomezí, což Polsku otvíralo možnost pro protiukrajinské spojení s Ruskem (sic!). Z toho důvodu požadoval vybudování pásu opevnění podél většiny hranic, zejména však s Polskem a Ruskem. Nicméně po těchto „korekcích hranic“ se Polsko mělo stát *třetířadým* a navíc *chudým* státem s minimálními možnostmi ovlivňovat vývoj v oblasti, stalo by se *de facto* „zahnaným do hluchého prostoru“ mezi Německem a Ukrajinou. Nevylučoval ani možnost naprostého zániku Polska.²⁵³

Bělorusko mělo být spojencem proti ruské expanzivnosti, ovšem nejprve se mělo vzdát etnicky běloruských oblastí a měst Gomel (Homel) a Pinsk ve prospěch Ukrajiny. Hlavní důvod měl spočívat v *nutnosti posílit obranu Kyjeva a kontroly železnic*. Bělorusko samotné se spolu s Litvou měly stát ukrajinským protektorátem, čímž by *byly chráněny proti expanzi Moskvy, Německa a Polska*.²⁵⁴

Největší problém stanovily hranice s Ruskem, které neměly ani etnické ani geografické řešení. Za nutnost Kolodzins'kyj považoval vysunout hranice *co nejdál od Kyjeva co nejbližší k*

²⁵¹ Tamtéž, s. 81-82.

²⁵² Tamtéž, s. 85.

²⁵³ Tamtéž, s. 87-88.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 89.

Moskvě, a to i na etnický ruské území, aby byla zajištěna obrana Kyjeva. Za problém byla považována i délka společných hranic, která měla být zkrácena dosažením linie Brjansk-Kursk-Voronež-Saratov a dále Volha a Kavkaz na východě.²⁵⁵ Takovým způsobem by došlo téměř ke zdvojnásobení rozlohy současné Ukrajiny! Dosažení těchto hranic by průmyslové oblasti Ukrajiny odsunulo dále od „fronty“ a navíc by umožnilo spojení s „antimoskevskými“ národy Kavkazu, střední Asie a „ukrajinským osídlením“ Kazachstánu, čímž by byli získáni další „spojenci“ proti Moskvě.

Jak patrně, načrtnuté myšlenky byly bezpochyby ambiciózní, zároveň však nejasné a především nereálné. OUN se v meziválečném období dokázala na „ukrajinském území“ rozšířit pouze po Rumunsku, ČSR a Polsku, avšak značně nerovnoměrně a bez možností zahájit jakékoli povstání s nadějí na alespoň dočasný úspěch, natož na celoukrajinskou revoluci s potenciálem obsadit zmíněný prostor. Načrtnuté hranice Kolodzins'kyj považoval nejen za *historicky spravedlivé* pro Ukrajinu, ale také nutné z hlediska obrany a geopolitiky. Hranic mělo být dosaženo v čase války se všemi okupanty, opět se nevyučovala pomoc spojenců. Ani to však nebyl konec imperialistickým snům Kolodzins'kého. Po stabilizaci státu měla následovat další expanze do střední Asie za účelem jejího přičlenění do *ukrajinského kulturního a civilizačního okruhu!*²⁵⁶ Ukrajincům *nepřátelská etnika* měla být postupně eliminována asimilací, ukrajinskou kolonizací, deportacemi a dalšími státně-sociálními zásahy. Administrativa a strategický průmysl měly být čistě ukrajinské.²⁵⁷ Jinými slovy přesně ty aspekty, které veškerá ukrajinská politická scéna dlouhodobě kritizovala na „okupačních režimech“, plánovali radikálové sami implementovat! Ovšem nikoli v duchu jakési pomsty, ale čistě dle prosazovaných zákonitostí sociálního darwinismu. Jinými slovy protiukrajinské aktivity „okupantů“ museli nacionalisté chápat jako logické a přirozené!

Jakou roli měla v procesech osamostatnění Ukrajiny odehrát OUN? Vyvolat povstání *na všech ukrajinských zemích*, dát mu organizovanou podobu, vytvořit ukrajinskou armádu, ustanovit vládu a *zničit živou sílu nepřítele a přenést válku na jeho území*. Aby toto povstání mohlo uspět, nejprve musely být *ukrajinské masy prosáknuté (sic!) ideologií OUN.*²⁵⁸ Kolodzins'kyj si byl patrně vědom, že koncem 30. let čas takové revoluce ještě nenadešel, avšak uvědomoval si, že konjunkturální krize může přijít dříve, než bude ukrajinský národ „připraven“. Řešení pro takovou situaci však nenabídl. Povstání mělo být organizováno svrchu

²⁵⁵ Tamtéž, s. 92.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 118.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 116.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 133.

na úrovni vlády, krajů, okresů a sídel, kde místní buňky OUN měly zakládat lokální vlády. Samotná OUN měla stát včele povstání, tvořit jeho avangardu, hlavní tíha bojů však měla spočívat na samotném ukrajinském národu, a to na všech jeho příslušnících. Neutralitu či nezájem o povstání pokládal za *zločin*.²⁵⁹ V případě „západoukrajinských zemí“ revoluce měla jít ze vsí do měst (patrně v důsledku převažující dominance neukrajinského obyvatelstva municipalit), na sovětské Ukrajině poté simultánně na venkově i v centrech. Za klíčové považoval ovládnutí komunikací tak, aby „nepřítel“ nemohl přesouvat své síly a dusit jednotlivá ohniska.²⁶⁰ Prvotním cílem povstalců se nemělo stát vojsko, ale *cizí element na ukrajinských zemích, moskevští (ruští) dělníci a polští kolonisté*, neboť z jejich strany hrozil „úder do zad“ a špionáž.²⁶¹ Přirozeně se počítalo se značným množstvím obětí:

*„Každé povstání je násilné a krvavé, tím více bude takovým naše nacionalistické. Není možné se konejšit lehkým vítězstvím, zejména ukrajinský venkov bude v povstání těžce trpět. V čase povstání nebude smilování s kolhospem či vesnicí, i kdyby měly být nevinnými. Ukrajinský venkov musí přijmout boj s nepřítelem, neboť má jen dvě možnosti. Jestliže nebude klást nepříteli odpor, nepřítel ho beze ztrát spálí a obyvatelstvo zdecimuje nebo pověsí (sic!). Jestliže se bude bránit, existuje reálná šance jeho zničení. V obou případech bude to výhodné pro OUN. Masy je těžké přinutit k výbuchu, ale když se tak stane, projevuje se ničivě. Musí být pro nás zákonem, že žádná ukrajinská ves se nemůže bez odporu vzdát nepříteli. To by vedlo k úpadku morálky okolního obyvatelstva a nepřítele by jen vyprovokovalo. Proto je nutné od počátku povstání s ním svázat masy, aby byly přinuceny klást nepříteli odpor. **Jedním slovem, masy je třeba zahnat do slepé uličky, kde budou mít na výběr jen vítězství, nebo smrt v boji. Někomu toto může připadat příliš drastické, nicméně toto bude esencí naší vojenské doktríny v čase povstání. Velký a zdravý národ si musí vybojovat svobodu, nebo hrdinně zahynout v boji za ni.**“²⁶²*

Celé povstání měla řídit OUN z titulu „přirozeného práva“ a „revolučnosti“. Případná „konkurenční ohniska revoluce“ bylo nutno „bezohledně zničit.“²⁶³ Slovy Kolodzinského si tak OUN uzurpovala monopol na vládu. Dále byly popsány i obecné zásady povstání, primární cíle a další aspekty. Dodejme, že ve chvíli, kdy Kolodzinský vedl odpor proti maďarské invazi

²⁵⁹ Tamtéž, s. 137. V přesné citaci: „Moja chata z kraju-ničoho ne znaju, je v takovém případě [povstání] zločin.“

²⁶⁰ Tamtéž, s. 134-136.

²⁶¹ Tamtéž, s. 137-138.

²⁶² Tamtéž, s. 138.

²⁶³ Tamtéž, s. 149 a dále 182.

na Zakarpatské Ukrajině (viz níže), bylo povstání během pouhých dvou dnů poraženo (z těch či oněch příčin) a sám Kolodzins'kyj byl zabit či popraven maďarskou armádou. Lze vyslovit spekulaci, že hrozby tohoto osudu si byli Kolodzins'kyj a další velitelé Karpatské sítě vědomi a směřovali zejména k tomu dát příklad nadcházejícímu „velkému boji“ za Ukrajinu. V tomto případě se však nabízí otázka, zda jejich činnost měla příslušný význam vzhledem k tomu, že autochtonní obyvatelstvo se k „protičeskému povstání“ a maďarské invazi postavilo značně pasivně. Výsledek lze shrnout slovy, že hrdinové sice našli „svůj osud“ a padli v boji, resp. byli popraveni jako teroristé, nicméně jejich příklad na místní obyvatelstvo příliš nezapůsobil. Varování to podobným pokusům o vyvolání povstání na územích, kde OUN nedisponovala rozsáhlou sítí a populace zůstávala rezervovaná k nacionalistické ideologii a cílům.

Takovýto osud tedy chystali nejradikálnější nacionalisté svému národu. Proč? Slovy menzelovského klasika, *protože to s ním mysleli dobře*. Cílem přeci byla *svoboda mas a samostatný stát*, které mají cenu nejvyšší. Ani toto však ještě nebyly nejhorsí nehumánní nihilistické a oportunistické plány a ideje radikálů:

„Při povstání se do popředí dostává násilí a nenávist. Nejde mi o to dokazovat, že násilí je nerozlučným jevem povstání či revoluce, protože dění na Ukrajině za časů minulé osvobozené války a v čase prvního roku kolektivizace příliš bolestně svědčí o tom, čím je takové násilí a nenávist. Ukrajínští nacionalisté musí využívat nenávist a násilí stejně tak, jak tak činí nepřátelé. Naši nepřátelé v průběhu celé historie s námi jednali velmi násilně.

*Jen tehdy budeme mít morální převahu nad nepřítelem v čase povstání, jestliže vyjevíme stejnou brutalitu proti němu. Masy prahnou se pomstít za své oběti a ponížení a netřeba je krotit při vykonání té pomsty odkazem na lásku k bližnímu. Jen naši nepřátelé v nás vzbudili iluzi, že jsme brutální, odkazující se na dění za povstání Chmeľnyc'kého. Jenže tehdy na Ukrajině nebylo tak strašně, protože Poláci celý čas povstání se domáhali toho, aby šlechta a s ní i Židé se vrátili na své majetky. **Proti nepřátelskému elementu se musí zakročit s takovou brutalitou, aby i desáté pokolení se bálo pohlédnout směrem k Ukrajině, ne aby mělo chuť si ji opět podrobit.***

Nenávist musí být stejná do historických nepřátel, a stejně tak i do vnitřních [uvnitř ukrajinského národa], kteří jsou proti povstání, jinak se bude snažit prosadit nějakou jinou ideologii nebo politickou koncepci než nacionalistickou.

*Při výbuchu povstání je třeba zrušit všechny politické strany a podřídít je povstalecké nacionalistické vládě. Celé povstání rozdělí ukrajinský národ na podporovatele, neutrály a protivníky. **Neutrální je třeba všemi prostředky vtáhnout do povstání, protivníky je třeba***

považovat za nepřátele a trestat je tak. ²⁶⁴

A dále mělo následovat na sovětské Ukrajině:

*„Je třeba brát v úvahu, že masy instinktivně prahnou zničit vše, co v jejich očích je majetkem nepřítele, aby zmenšily jeho síly. Mám na mysli polské dvory na ZUZ a motomechanizované stanice, kolhospy a radhospy na SUZ [tzv. východoukrajinské země, v tomto významu USSR]. [...] I kdyby likvidace kolhospů, radhospů a motomechanizovaných stanic měla vést k hladu, musí být zničeny, protože jsou centry a pevnostmi (sic!) moskevského imperialismu.“*²⁶⁵

Opět se nabízí otázka proč? Protože to s vesničany mysleli dobře. Už po několika letech měla zemědělská produkce prudce vzrůst v důsledku transformace zemědělství, což mělo venkov a národ dovést k prosperitě. Nezní tato myšlenka takřka identicky k ideové a ekonomické teorii kolektivizovaného zemědělství? A stejně jako sovětský systém ani nacionalisté pro realizaci těchto záměrů neměli ani prostředky, ani potřebné lidské zdroje. Polská a sovětská střediska měl potkat tento osud:

„Polský dvůr je nejen vykořisťovatelem pracovní síly ukrajinské vsi, ale také symbolem polské vlády a centrem demoralizace. Ve dvoře se hromadí všechny polské síly. Každý Polák nalézá tam morální a materiální pomoc. Odtud berou počátek všechny polské imperiální impresy. Polský kněz, učitel, školní mládež, střelec i veškerá polská holota nalézají přístřešek ve dvoře. [...]

Za to vše nenávidí ukrajinský venkov polský dvůr. Polský dvůr jak obytná budova nemá pro nás žádný význam. Opravdu divným zdá se názor, na jehož základě je třeba polské dvory zachovat od revolučního zničení, protože z nich budou dobré prostory pro školy v ukrajinském státě, který v počátku nebude mít prostředky na jejich budování.

Vojenská doktrína káže jinak, že je třeba zničit do základů polské dvory a na tom místě vytvořit sportoviště pro mládež. [...]

Nespálený polský dvůr či existující kolhosp by oslaboval naši revoluci a vydával by dojem porobení mas. Zachování svědků nevoli (sic!) bylo by pro masy hrozným mementem, že přijde den odplaty, že povstání bylo marné, protože komunisti, moskali či Poláci se vrátí, aby

²⁶⁴ Tamtéž, s. 139.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 141-142.

znovu osídlili svoje dvory. Není možné usměrňovat či omezovat zdravý instinkt mas ničit vše nepřátelské. [...]

*Třeba brát do úvahy, že povstání na Ukrajině se bude vyznačovat strašným zničením. Ukrajinské nacionalistické povstání má zničit dva nepřátelské imperialismy, jaké mají za sebou staleté tradice porobení Ukrajiny. **Ten boj musí skončit něčí katastrofou: Bud' naší, nebo moskevskou a polskou.** [...] V tom boji třeba doslova bojovat o každou chatu, každou ves či kolhosp i továrnu. K tomu je potřeba být připraven na takový styl boje. **Z naší strany je nutné probudit v masách všechno pokoření, všechnu staletou nenávist do nepřátel** [...]*

*Když si uvědomíme, jak násilným bude naše povstání a s jakými nepřáteli budeme bojovat, to opravdu v našich instrukcích není místo na tak marné věci jako ochrana dvorů Poláků či prostorů, které vybudoval moskevsko-bolševický stát. To jsou primitivní řeči na to, abychom se jimi zabývali. **Nám jde o to dobýt ukrajinské země, i kdyby v nich nezůstal kámen na kameni** (sic!).²⁶⁶*

A co s polskými obyvateli „dvorů“?

*„Ve větší míře než proti dvorům a kolhospům bude zaměřena nenávist na živou sílu nepřítele (sic!). Kdo je tím živým nepřítelem pro znevolněný národ? V první řadě ozbrojená nepřátelská síla, tedy vojsko, a dále - nepřátelské obyvatelstvo na ukrajinských zemích. Toto obyvatelstvo bude pomáhat nepřátelským armádám. **Všechny komunistické organizace, střelci, sokoli, policie, polští kolonisté, moskevští dělníci, ukrajínští oportunisti, nebo zrádci jsou tou živou silou nepřítele, s jako musí být boj nemilosrdný, násilný, zoologický** (sic!). Protože naše povstání nemá za cíl změnu politického systému. Ono musí osvobodit Ukrajinu od cizího nepřátelského elementu a od nedobrého vlastního. **Jen v čase povstání bude příležitost vymést doslova do poslední nohy polský element ze ZUZ** (sic!) a tímto způsobem ukončit polské pretence pro polský charakter těch zemí. **Polský element, který bude odporovat, musí být zničen v boji, a zbytek je třeba zterorizovat a donutit utéct za Vislu. Protože není možné dopustit, aby po dobytí ZUZ polský element mohl tu žít po boku Ukrajinců. ZUZ v budoucím ukrajinském státě mají být čistými dle národnostních hledisek...** „²⁶⁷*

²⁶⁶ Tamtéž, s. 143-145.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 146-147.

Rusy a doposud nerozvinutá etnika čekali:

„Situace na SUZ je jiná. Ve východních částech ještě není vyznačený geografický charakter zemí, a dokonce antropologický typ ještě není dotvořen. Na východních zemích zůstane spousta cizího elementu i po válce. Ale třeba pamatovat na to, že čím více země nepřátelského elementu na ukrajinských zemích, tím snadněji bude se obnovovat ukrajinský stát a tím silnější bude. Musíme ještě jednou zdůraznit, že moskal je silný protivník, že jeho sílu je možné zničit jen ještě větší násilnější silou.“²⁶⁸

A „nepřátelské obyvatelstvo“ a menšiny celkově:

*„Povstání OUN má zničit živé síly nepřítele na ukrajinských zemích. V předchozích kapitolách bylo vysvětleno, že do těch sil patří regulerní armády i celá nepřátelská populace, která se staví nepřátelsky do ukrajinské samostatnosti. Na charakteristice nepřítele bude záležet způsob jeho zničení. **Nepřítel, který proti nám aktivně vystoupí, musí být fyzicky zničen.** Zbytek nepřátelského obyvatelstva je třeba zterorizovat. Netřeba se bát této metodiky, protože máme co do činění s nepřáteli sice chytrými, ale také s tlustou kůží (sic!). **Poláci, moskali a židé, kteří s námi budou aktivně bojovat, musí být zničení fyzicky.** [...] Vyhrajeme jen tehdy, když před brutalitou našeho výbuchu (sic!) polští kolonisté na ZUZ začnou utíkat v panice za Vislu. I tak bychom jim museli odebrat zemi, takže bude lepší, když sami v panice odejdou. To stejné se týká i moskevského dělnictva ve městech SUZ. Nicméně mnoho těchto dělníků zůstane.*

ZUZ můžeme v čase povstání kompletně osvobodit od polského elementu, ale na SUZ ne. Protože opřeme naše hranice o Volhu, v ukrajinských hranicích se ocitne velká moskevská menšina. Stejně tak během povstání nevyřežeme (sic!) tři a půl milionu židů, jak to navrhuji někteří z nacionalistů. Samozřejmě že hněv ukrajinského národa k židům je strašný. Nemáme potřebu ten hněv tlumit, naopak, je třeba jej podněcovat, protože čím více židů zahyne v čase povstání, tím lépe bude ukrajinskému státu, protože židé budou jedinou menšinou, kterou nesmíme denacionalizovat. Všechny ostatní menšiny, které přežijí povstání, budeme denacionalizovat.“²⁶⁹

Jak interpretovat tyto řádky? Metody průmyslového vraždění koncem 30. let ještě nebyly implementovány, fyzická likvidace milionových mas tak byla patrně považována buď

²⁶⁸ Tamtéž, s. 147.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 187-188.

za příliš náročnou, nebo nemožnou. Cílem tak mělo být „co nejvíce oslabit nepřítele“, aby se již nezmohl na žádný odpor a následně jej, vyjma Židů, asimilovat. Lze předpokládat zahrnutí Židů do ghett a jejich postupné „vymření“ v důsledku úmyslně vyvolaných špatných životních podmínek a znemožnění reprodukce, případně deportace mimo „nacionalistickou Ukrajinu“. Citovanou pasáž ohledně polských obyvatel tzv. ZUZ někteří polští historici uvádí jako teoretický základ k budoucí činnosti UPA na Volyni a ve východní Haliči (viz níže). Je třeba uznat, že tento názor má reálný základ a metody fyzické likvidace nejen obyvatel, ale i jejich majetku některými jednotkami vytvořenými banderovskou OUN splňovaly přesně to, po čem Kolodzins'kyj volal a k čemu nabádal.

Citované texty mluví samy za sebe a nepotřebují delší komentář. Jak patrně, cílem bylo budovat „nový lepší svět“ na ruinách starého. Že se tak mělo stát za použití bezprecedentního rozsahu násilných a nehumánních prostředků, které na starém světě nacionalisté kritizovali, patrně nevadilo. Vůbec nezáleželo na konkrétních osobách a jejich chování. Princip kolektivní viny za reálné či domnělé zločiny měl být aplikován na veškeré polské, rumunské, ruské a židovské obyvatelstvo a samozřejmě i na zrádce s tím, že více mrtvých znamená méně starostí později. Opět se nabízí paralela s komunistickou či nacionálně-socialistickou utopií a pokusy o jejich realizaci. Otázka, zda „nepřítelem“ měla být buržoazie či negermánská etnika, nehraje větší roli. Stejně tak lze interpretovat i „prometeismus“²⁷⁰ Kolodzins'kého, který směřoval k ukrajinskému protektorátu nad národy „ohroženými“ ruským, německým a polským imperialismem. Podobné tendence bezpochyby vznikly na základě polského příkladu, který ovšem nacionalisté odmítali.²⁷¹

Nereálnost některých doslova fantasmagorických úvah a požadavků Kolodzins'kého musela být zřejmá i dobovým čtenářům, a to na základě ekonomických a demografických dat. Nacionalisty vysněná Ukrajina se 45 miliony obyvatel zkrátka nemohla prosadit výše popsané plány už z toho prostého důvodu, že „nepřátel bylo zkrátka moc“.²⁷²

Pro Kolodzins'kého bylo na rozdíl od Scibors'kého typické naprosto rigidní černobílé

²⁷⁰ Obecně vůdčí role toho či onoho národa v ochraně nezávislosti jiných menších etnik před agresivními sousedy. Tato politika je nejčastěji spojována s některými polskými kruhy, zejména endeky. Měla spočívat v polském protektorátu nad národy sousedícími s Ruskem pro vzájemnou ochranu před ruskou agresí. Tato politika však selhala v důsledku nulové podpory v oněch národech a i mezi samotnými polskými politiky. Reálně by se patrně jednalo o Polskem ovládaný blok, což kritizovali i ukrajinští nacionalisté. Zajímavé tedy, že sami o podobnou politiku usilovali...

²⁷¹ Viz Стіборський, М.: *Націократія*, s. 225-235.

²⁷² Tohoto faktu si byl vědom i sám Kolodzins'kyj, jak dokládají pasáže textu na stranách 110 až 112. Předpokládal však vzájemnou nevraživost jednotlivých „nepřátel Ukrajiny“, která v kombinaci s „naší nekompromisností“ zaručí vítězství v podobném duchu, v jakém zvítězilo pětimilionové Prusko Fridricha Velikého nad „nepřáteli“ v síle 90 milionů. Ahistoricita tohoto srovnání vycházející ze sociálních a ekonomických změn mezi oběma periodami buď nestála za úvahu, nebo pro ni Kolodzins'kyj neměl dostatek podkladů.

uvažování ve stylu „přítel - nepřítel“ bez jakéhokoli prostoru mezi těmito protiklady. Hlavní rozdíly ovšem spočívaly v metodách a prostředcích, nikoli cílech. Kolodzins'kého přesvědčení mělo bezpochyby původ v nacionalistické interpretaci historie, která ovšem byla silně ideologicky zatížena. Nelze se divit, že závěry na tomto základě zformulované, se ukázaly být liché. Toto pochybné vnímání historie a světa okolo bylo nejspíše důsledkem mladické nezkušenosti, radikality a naivity frustrované, zato však ke všemu odhodlané mládeže.

Jako největší paradox dějin však působí fakt, že etnicky monolitické státy ve východní a střední Evropě nakonec vytvořily nebo se pokusily vytvořit silně levicové, většinou komunistické režimy s jejich proklamovanou internacionalitou, nikoli nacionalistické skupiny s jejich šovinistickými teoriemi. Tento fakt se týká zejména Polska, ale i Ukrajiny a mimo jiné i Československa s jeho jasně definovanými hranicemi mezi českou a slovenskou částí. Ve většině postosovětských republik bývalé evropské části SSSR zpravidla zůstala pouze jedna početná menšina, a to ruská. Skutečnost více než výmluvná.

2.4.4 Odvěcí nepřátelé. OUN v boji proti Polsku a SSSR

Jak bylo konstatováno výše, při zrodu OUN sice byly formulovány dalekosáhlé cíle, ovšem nikoli tak metody a způsoby, jak jich dosáhnout. Prvotní bod, zda OUN má existovat jako legální politická strana s tajnou složkou UVO, nebo celkově jako ilegální hnutí, byl vyřešen již roku 1930. Patrně studentská mládež (zejména středoškolská) spjatá s OUN rozpoutala během letních prázdnin roku 1930 protipolské protesty a násilné akce zaměřené proti projevům „polskosti“ ve východní Haliči známé pod označením „první bojový výstup OUN“, na což polská vláda reagovala zahájením již zmíněné Pacifikace. Tyto avanturistické akce, některými účastníky charakterizované jako „politické narozeniny OUN“²⁷³, zahaly organizaci do nelegálních pozic a obnažily názorové rozdíly mezi generačními vrstvami OUN. Nicméně i přes polské represe a vlny zatýkání se dařilo získávat další členy a sympatizanty, zejména z řad mladých lidí, kteří doplňovali prořídle řady. Nepřiměřená polská reakce vedla k růstu napětí v polsko-ukrajinských vztazích, což dále zvyšovalo vliv a prestiž OUN mezi ukrajinským obyvatelstvem. Rok 1930 tak pro OUN znamenal vyřešení základních otázek. Bylo jasné, že jádro organizace bude tvořeno mládeží bez ohledu na původ a sociální zázemí, že půjde o organizaci nelegální a teroristickou po vzoru balkánských či irských národních hnutí a že, mimo jiné z důvodu odporu demokratických stran k OUN, bude směřovat k autoritářským principům.

²⁷³ Ленкавський, С.: *Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-ий конгрес українських націоналістів*. In *Євген Коновалець та його доба*, s. 425.

De facto tak směřovala k politizované, masovější a radikálnější verzi UVO.²⁷⁴

To však neznamená, že neexistovaly kontakty či dokonce tajná spolupráce mezi OUN a legální politickou reprezentací Ukrajinců v Polsku. Ty byly vedeny především po emigrační linii, neboť ze strany mládeže byly chápány jako spolupráce s „uhodovci“ a tedy kompromitace, ne-li přímo zrada nacionalistické myšlenky. V průběhu let s rostoucím vlivem mladé generace tak tyto kontakty slábly, až v podstatě skončily se vstupem UNDO do koalice s BBWR roku 1935.²⁷⁵

V průběhu 30. let vliv nacionalistů v ukrajinské emigraci kontinuálně narůstal a s vypuknutím druhé světové války se nacionalistický směr stal dominantním proudem ukrajinské politické scény.²⁷⁶ Hlavní důvod spočíval v ekonomické a následně politické krizi Evropy, která přivedla k moci ideově spřízněná hnutí v několika evropských státech, v důsledku čehož zároveň klesal vliv a podpora monarchistických a demokratických proudů, dále slábnoucích v důsledku vymírání členské základny, vnitřních sporů a odříznutí od domoviny. Krize zároveň akcelerovala radikalizaci mladých generací Ukrajinců v Polsku. K posunu velké části emigrace a polských Ukrajinců do krajních pozic přispěl i vývoj v SSSR, obzvláště hladomor na Ukrajině a stalinské procesy, které diskreditovaly levicové a sovětofilské strany.

Po Pacifikaci byla činnost OUN v Polsku utlumena v důsledku pozatýkání a dlouholetého uvěznění většiny vedoucích struktur.²⁷⁷ Velkou ztrátou byla zejména smrt providnyka krajevé exekutivy Juliana Holovins'kého (Юліан Головінський), který byl za nevyjasněných okolností zastřelen polskou policií při rekonstrukci jedné z expropriačních akcí.²⁷⁸ Již koncem roku 1930 se však podařilo obnovit krajevou exekutivu a znovu budovat i nižší články struktury. Právě v této době se členem krajevé exekutivy stali Roman Šuchevyč jako bojový referent (plánoval a organizoval násilné akce na území Polska) a Stepan Bandera ve funkci šéfa kolportáže tiskovin a od konce roku 1931 šéfa referátu propagandy. Struktura byla propříště organizována pružněji, aby nevyhnutelné vlny zatýkání polskou policií znovu neochromily činnost organizace a aby bylo lze snadněji doplňovat uprázdněná místa. V důsledku častých zatýkání, ale i propouštění zatčených členů, jimž polská policie nemohla prokázat vinu, a sociodemografických změn (např. odchod na studia mimo Polsko, nalezení zaměstnání, narození potomků apod.) vyvstávaly lokální přebytky či nedostatky kádrů, což

²⁷⁴ Грицак, Я.: *Нарис Історії України: Формування модерної нації XIX—XX ст.*, s. 362.

²⁷⁵ Віз Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 300-308.

²⁷⁶ Kol. autorů: *Політична історія України XX століття*, díl 5, s. 263.

²⁷⁷ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 134.

²⁷⁸ Віз тамтєж, s. 134-135.

vyžadovalo značnou pružnost v personálních otázkách.²⁷⁹ Mezi nejvyššími patry nepanovaly ideální vztahy, zejména mezi PUN a krajevou exekutivou, většinou z ideových příčin. Zatímco PUN se snažil vtisknout organizaci řád a připravit ji na budoucí boj ve stylu organizací 19. století, mladší generace v krajevé exekutivě stojící takřka „na frontě“ ukrajinského boje za nezávislost požadovala v duchu doncovismu radikální, pokud možno okamžité kroky.²⁸⁰

OUN v dalších letech pokračovala v činnosti charakteru předchozího veřejného vystupování UVO. Docházelo k loupežným přepadením, ničení státního majetku, atentátům na osoby považované za zrádce a polské a ukrajinské politiky snažící se dosáhnout smíru mezi oběma etniky. Tyto akce měly patřit mezi první naplánované Romanem Šuchevyčem, budoucím velitelem UPA. Mezi nejvýznamnější se řadily především atentát na polského poslance za BBWR a v rámci polské společnosti ukrajinofila, Tadeusze Hołowka²⁸¹, spáchaný 29. srpna 1931 Dmytrem Danylyšynem (Дмитро Данилишин) a Vasyľem Bilasem (Василь Білас)²⁸² a dále neúspěšný expropriační útok na poštu v Horodku (Городок) u Lvova (tehdy Gródek Jagielloński) 30. listopadu 1932. Danylyšyn a Bilas u soudu a následné popravy vystupovali velmi odvážně a sebevědomě, čehož OUN využila ke vzniku kultu hrdinů národního boje a následné úspěšné propagandě, která rozšiřovala její okruh sympatizantů. Hołowko byl zavražděn proto, že prizmatem OUN patřil mezi *oportunistické politiky z obou stran Zbručce* [čti na polské a ukrajinské straně] a že měl chtít vyřešit „ukrajinský problém“ jako vnitřní záležitost Polska, například podporou emigrace Ukrajinců do USA, čímž se měl snažit spolu s polskou kolonizací zvrátit demografický stav Kresů ve prospěch etnických Poláků. Dále proto, že se měl podílet na Pacifikaci.²⁸³

Následkem nepovedené expropriační akce v Gródku byly personální změny v krajevé exekutivě, jejíž vedení se ujal mladý student a radikál Stepan Bandera.²⁸⁴ Pod Banderou se dále vyhrotily spory mezi PUN a krajevou exekutivou v oblasti idejí a prostředků. Krajevá exekutiva se vydala cestou rozdmýchávání násilí za účelem vyvolání národněosvobozené války ukrajinského národa proti okupantům, a to i proti vůli PUN, jenž se snažil zajistit podporu

²⁷⁹ Tamtéž, s. 135-141.

²⁸⁰ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism...*, s. 37.

²⁸¹ Tadeusz Hołowko (1889–1931) se narodil na ruské Ukrajině do vlastenecké polské rodiny. Po vypuknutí první světové války vstoupil do PVO a Polské socialistické strany (PPS), později byl zatčen Němci. Po propuštění působil jako vyslanec PVO v Kyjevě a Moskvě. Po účasti v Polsko-bolševické válce působil ve strukturách PPS. Podpořil májový puč a roku 1930 se stal poslancem za BBWR. Působil ve východním oddělení ministerstva zahraničí. 29. srpna 1931 byl zavražděn ukrajinskými nacionalisty za účelem diskreditace a ukončení polsko-ukrajinských rozhovorů.

²⁸² Oba atentátníci byli za tento čin a předchozí účasti na expropriačních akcích odsouzeni k trestu smrti a roku 1932 popraveni.

²⁸³ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 280-282.

²⁸⁴ Грицак, Я.: *Нарис Історії України: Формування модерної нації XIX—XX ст.*, s. 362.

OUN v zahraničí a shromažďovat síly pro masivní povstání ve chvíli krizového vývoje v Polsku, resp. SSSR. Na tomto místě je nutno zdůraznit, že mladí radikálové řadili mezi okupanty ukrajinských zemí i Československo, a to na rozdíl od starších členů, kteří ČSR často navštěvovali či v ní dokonce trvale žili. Při konferenci OUN v Praze roku 1932 měl Stepan Bandera, mimo jiné, vyslovit požadavek zahájení „národněosvobozeneckých“ akcí i na území ČSR, SSSR a Rumunska. Jevhen Konovalc' měl tehdy tento nereálný požadavek odmítnout se slovy, že zahájit protičeskoslovenskou činnost by bylo jako střílet se do vlastní nohy. „Nepřátelství“ mladé generace proti ČSR přitom nevycházelo z praktických ani čechofobních příčin, pouze z ideologických, neboť i ČSR svou politikou na Podkarpatské Rusi a východním Slovensku měla přispívat k neutěšenému stavu ukrajinského národa a národněosvobozenecký boj měl proběhnout na celoukrajinské úrovni simultánně. Takové uvažování reputaci OUN v zahraničí a její akceschopnost snižovalo, ovšem mladá generace buď toto nevnímala jako problém (opět z ideologických příčin), či nedokázala provést adekvátní reflexi vlastního počínání vlivem ideologické orientace pouze na „vlastní síly“.

Dění v ukrajinských oblastech Polska začalo být od roku 1933 stále silněji ovlivňováno politickými změnami v Evropě, především v SSSR (holodomor, kolektivizace, stalinské procesy atd.) a Německu (převzetí moci nacionálními socialisty). Nástup NSDAP k moci v letech 1933 až 1934 OUN obecně vnímala jako další vítězný krok radikálních nacionalistických hnutí v Evropě, ultimátně směřujících ke vzniku nových či transformaci již existujících států v naciokracie. Nicméně nacionálně socialistická ideologie nebyla ukrajinskými nacionalisty obecně akceptována a setrvali blíže k pozicím italských fašistů či chorvatských ustašoviců. Hlavní důvody spočívaly především v rasistických teoriích německých nacistů, které přímo implikovaly podřadnost slovanských národů, tedy i Ukrajinců, a v politice *Drang nach Osten*, která stála v naprosté kontradikci s cíli OUN.²⁸⁵ Ta i přesto měla zájem o zintenzivnění spolupráce, zejména ve zpravodajské a vojenské oblasti proti Polsku a výhledově i SSSR. PUN si nicméně přál zachovat dostatečný odstup od Německa a nespolehat čistě na libovůli nových německých vládců. Radikalismus a ostentativně zveličované úspěchy nacistického režimu však silně ovlivňovaly ukrajinskou mládež v Polsku, jež na rozdíl od exilového vedení nekriticky recipovala část ideologie a metod NSDAP.²⁸⁶ Na pozice nacionalistů kvůli narůstající nespokojenosti s politickým a ekonomickým vývojem začali přecházet dokonce i někteří představitelé demokratických stran.²⁸⁷ Zahraniční frakce OUN byla nucena tento proces

²⁸⁵ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 315.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 315.

²⁸⁷ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 34.

akceptovat a částečně se podvolit, jinak by jí hrozila ztráta vlivu na domácí členy a rozkol.²⁸⁸

Nástup nacismu v Německu a holodomoru/stalinismu časově korelovaly s personálními změnami v OUN a nástupem ekonomické krize. Již od roku 1929 podfinancovaná OUN se tak musela potýkat s ještě palčivějším nedostatkem prostředků na svůj provoz. Ekonomické problémy Polska se však projevily v růstu sympatií OUN v souladu s celoevropským posilováním radikálních uskupení spolu s tím, jak polská vláda nebyla schopna řešit krizovou situaci a ukrajinské obyvatelstvo, již tak relativně nemajetné, dále chudlo. Spolu s tím, jak se radikalizovala společnost, se logicky radikalizovala i sama OUN.²⁸⁹

Nová krajová exekutiva s Banderou na čele, ovlivněná úspěchy německého nacionálního socialismu, obnovila i kampaň politického násilí (expropriace, ničení státního majetku, politicky motivované vraždy a další) s cílem vyvolat celoukrajinské povstání dle teze *permanentní revoluce*, která měla vést až ke vzniku ukrajinského státu.²⁹⁰ P. Mirčuk charakterizoval permanentní revoluci následovně:

„Politické sebeuvědomění národních mas s pomocí jasných stanovení konečné mety - obnovení samostatnosti a jednoty vlastního státu, organizování stále nových bojových výstupů proti okupantovi: šíření a etablování organizační sítě řídící politické organizace, neustálé posilování revolučního kvasu mas až do toho stupně, kdy ono vypukne v celonárodní povstání proti okupantovi. Ne anemický (sic!) pasivní patriotismus, ne etapy boje, - nejprve budování školství, Prosvit, kooperací, potom malé autonomie, pak větší a tam někde daleko samostatnost...“²⁹¹

Závěr citovaného textu jednoznačně odkazuje na demokratické politické strany, jejichž koncepci OUN považovala za vadnou. Je až příliš jednoduché poznamenat, že vadné byly především koncepce OUN, nicméně jak ukázal vývoj ukrajinské otázky mezi válkami a v Polsku zejména po roce 1935, stejně tak neplodné se ukázaly být i koncepce demokratů založené na dialogu s polskými vládami.

Pojem permanentní revoluce byl přejat od Doncova. Spočívala v neustálé, tedy permanentní revoluční činnosti, jejímž výsledkem měl být vznik ukrajinského státu za participace širokých vrstev společnosti, kterou k tomuto měla vyburcovat právě OUN.²⁹² Nutno

²⁸⁸ Rozkol z těchto a dalších důvodů přesto nastal v letech 1939 až 1940.

²⁸⁹ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 453.

²⁹⁰ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 39.

²⁹¹ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 139.

²⁹² Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 274.

dotat, že obnovené politické násilí se dělo proti vůli PUN i providnyka samotného, kteří v násilí tohoto typu a hlavně očekávatelných polských represích neviděli v dané době nic smysluplného. Opět se tak otvírala propast mezi staršími a mladšími. Lze tedy implikovat, že pod značkou OUN si ukrajinská populace téměř od počátku spojovala především mladé radikální členstvo, zatímco emigrační představitelé zůstávali vzdáleným až efemérním subjektem, pod kterým si ten či onen Ukrajinec mohl představovat naprosto heterogenní entity s různoběžnými zájmy a názory.

Na protest proti holodomoru, kolektivizaci a stalinským represím byl 22. října 1933 spáchán atentát na tajemníka sovětského konzulátu ve Lvově a patrně spolupracovníka OGPU Oleksije Majlova (Олексій Майлов). 15. června 1934 následoval atentát na bývalého polského legionáře a tehdejšího ministra vnitra Bronisława Pierackého, viněného za pacifikaci roku 1930, spíše však zavražděného z důvodu jeho relativní umírněnosti v ukrajinské otázce. O měsíc později 25. července 1934 příslušníci OUN „vykonali rozsudek smrti“ nad bývalým důstojníkem UHA a ředitelem ukrajinského gymnázia ve Lvově Ivanem Babijem (Іван Баби́й), „odsouzeným“ krajevou exekutivou k trestu smrti za kritiku OUN a údajnou kolaboraci s Polskem. Plány radikálů na vyvolání povstání však ze známých příčin (politická slabost, vnitřní i vnější nepřipravenost ukrajinského národa, infiltrace OUN nepřátelskými rozvědkami, nedostatek zbraní a kádrů a nemožnost vést přímý boj s polskou a sovětskou vládou) až spektakulárně selhaly. Politické násilí bylo odsuzováno jak polskou a ukrajinskou politickou scénou, tak i v zahraničí a vedlo k zařazení OUN mezi teroristické subjekty, s nimiž většina států v Evropě odmítala spolupracovat.²⁹³ I radikálové museli uznat, že iniciativní menšina musí být něčím víc než pouhým spolkem fanaticky oddané mládeže.

Zatímco se atentáty na Majlova a Babije dočkaly většího ohlasu pouze v SSSR a v ukrajinské společnosti, smrt Pierackého vyvolala rozhořčení a ukrajinofobní nálady v celém Polsku. Ovšem až poté, co vyšlo najevo, že původcem atentátu byli ukrajinští nacionalisté, nikoli polští radikálové, jak se původně vyšetřovatelé domnívali.²⁹⁴ Polské bezpečnostní síly tentokrát jednaly nekompromisně a díky dobře odvedené agenturní práci a informátorům²⁹⁵ se

²⁹³ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 30. Vražda Babije byla příliš radikální i pro mnoho členů OUN a vedla k vnitřním třenicím. Viz tamtéž, s. 256-258.

²⁹⁴ V tomto směru se jako bizarní jeví dřívější tvrzení polské marxistické historiografie, že za atentátem stáli polští, resp. ukrajinští komunisté, přestože k roku 1934 se Polsko stále ještě snažilo vyvažovat svou pozici v Evropě mezi Německem a SSSR, a to nehlédě na skutečnost, že pokud by atentát vskutku spáchali komunisté, muselo by se tak stát na rozkaz Moskvy, ergo by se muselo jednat o komunistickou provokaci. Viz Szcześniak, A., Szota, W.: *Droga do nikąd. Wojna polska z UPA*, s. 48-50.

²⁹⁵ Mezi nejvýznamnější informátory polské policie z řad OUN patřil Roman Baranov'skyj (Роман Барановський), bratr prezidenta pražské organizace ukrajinských studentů CESUS, člena providu OUN, od roku 1933 sekretáře providu OUN a přítele Jevhena Konovalc'e Jaroslava Baranov'ského. Roman Baranov'skyj byl po zatčení roku 1926 polskou policií naverbován ke spolupráci a díky své funkci v bojové referentuře UVO a pozici

jim podařilo OUN dekonspirovat a rozbít. Zadržena byla takřka kompletní krajová exekutiva OUN včetně Šuchevyče a Bandery. Celkem polská policie pozatýkala více než 800 osob podezřelých z členství v nelegálních ukrajinských organizacích. Lze extrapolovat, že se mohlo jednat až o 30 % členské základny v Polsku s mnohem vyšším podílem mezi vedoucími kádry.²⁹⁶ Ve stejné době byl založen internační tábor pro politické delikventy v Bereze Kartuské, kam byly posílány osoby podezřelé z politicky závadné činnosti, na prvním místě Ukrajinci, kterým nebylo v danou dobu možné prokázat trestnou činnost. Tábor proslul tvrdými podmínkami a nezákonnostmi.

Polsko roku 1934 zahájilo i diplomatickou ofenzívu, oficiálně za účelem dopadení a odsouzení atentátníků. Jak ovšem vyplývá z výše uvedených dochovaných materiálů čs. ministerstva vnitra, ačkoliv polská strana měla zprávy o pobytu pachatele atentátu na Pierackého, Hryhorije Macejka, v ČSR a čs. strana byla ochotna jej zatknout a vydat, polská strana o tento krok neměla zájem. Lze tedy extrapolovat, že Polsko se diplomatickou cestou snažilo zlikvidovat OUN v zahraničí, či ji alespoň zásadním způsobem oslabit. Diplomatičtý tlak byl soustředěn především na Německo, kde v první polovině 30. let sídlil Provid OUN i sám Konovalc' a kde OUN udržovala kontakty s tamními zpravodajskými službami. Dále poté na ČSR, která nacionalistům sloužila jako transportní země a zázemí. Oba státy se v této věci s Polskem snažily spolupracovat. Německo proto, aby se vymanilo z mezinárodní izolace a oslabilo protiněmecký blok ve střední Evropě, ČSR ve snaze normalizovat vztahy s Polskem a navázat diplomatickou, popř. i další spolupráci s cílem izolace stále agresivnějšího Německa.²⁹⁷ Přestože polská strana měla být s výsledky zákroku proti OUN v ČSR spokojena, celá akce nakonec vyzněla do ztracena.²⁹⁸ Polsko a nacizované Německo se snažily vzájemné vztahy zlepšit již roku 1933. První fáze byla završena uzavřením vzájemného paktu o neútočení v lednu 1934. OUN byla tímto krokem značně rozčarovaná, neboť vytoužený německo-polský konflikt se tímto odsouval dále do budoucnosti a v dané době nešlo vyloučit eventualitu německo-

svého bratra nebyl přes opakovaná podezření členy UVO/OUN až do odsouzení polským soudem roku 1933 odhalen jako policejní informátor. Zemřel za nevyjasněných okolností v polské vězení roku 1936. Viz Мірчук, П.: *Нарис історії Організації Українських Націоналістів*, s. 350-363.

²⁹⁶ Srov. Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 28; Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 149.

²⁹⁷ Tyto plány čs. diplomacie ztroskotaly na polské neochotě k bližší spolupráci, která vycházela z Piłsudského vztahu k ČSR, vzájemné rovnosti z doby vzniku obou států (spor o Těšínsko, snaha hrát vůdčí roli ve formování střední Evropy, postoj k ukrajinské otázce) a Piłsudského koncepci mezinárodní politiky nutné k zajištění bezpečnosti Polska, která vycházela z balancování vztahů s Německem a SSSR jako nejmocnějšími sousedy Polska. Piłsudski si byl vědom hrozby, jakou pro Polsko představovalo případné německo-sovětské spojenectví, jak se ostatně stalo roku 1939. Za velký úspěch proto považoval uzavření paktu o neútočení jak se SSSR roku 1932, tak s Německem roku 1934. Československé naděje na společný čs.-polský kurs v politice k Německu tím padly a jakékoli snahy o mezinárodní spolupráci byly definitivně pohřbeny čs.-sovětskou smlouvou z roku 1935.

²⁹⁸ Jarnecki, M.: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, s. 178.

polského protisovětského bloku, který by hrozil OUN transformovat v subjekt marginálního významu. Za takové situace by se do popředí německo-polského zájmu dostali buď petljurovci, nebo hetmanci.

Vzápětí po atentátu mnoho nacionalistů zapojených do jeho příprav uprchlo do okolních států, především ČSR a Německa. Oba státy z výše popsaných důvodů zahájily protinacionalistické represe, které v ČSR vyústily v bezprecedentní vyhošťovací akci a dočasné ochromení struktur OUN. Ukrajínští nacionalisté v Československu se často kryli za spolky se sídlem ve Vídni, proces vyhoštění tak většinou spočíval v dopravení dotyčného na čs.-rakouskou hranici, kde byli předáni rakouským orgánům. „Úspěch“ této akce byl ovšem marginální, neboť očekávání čs. strany z jednání s Polskem nebyla naplněna a v průběhu následujících let se mnoho vyhoštěných osob do ČSR vrátilo, často i přes vyslovený zákaz, patrně za tiché tolerance nebo nezájmu úřadů.

Německo samo přejalo iniciativu a když byl na jeho území zadržen jeden z organizátorů atentátu, budoucí zastupující providnyk banderovské OUN Mykola Lebed' (Микола Лебедь), vydalo jej a další osoby do Polska ještě před doručením oficiální žádosti Varšavy.²⁹⁹ Centrum organizace bylo donuceno opustit Německo a kontakty s jeho zpravodajskými službami byly redukovány na minimum. Tento stav přetrval až do podzimu 1938, kdy Abwehr obnovil kontakty s OUN za účelem zpravodajské a vojenské spolupráce proti Polsku jako součást příprav k německé agresi. Zpřetrhání kontaktů s Německem se OUN snažila nahradit hledáním jiného spojence. Nejvíce v tomto spoléhala na Velkou Británii. Ta však nejevila zájem o konfrontaci ani s Polskem ani s SSSR, a nakonec deklarovala úplný nezájem o události na východ od Rýna. Tyto plány tedy vyzněly do ztracena.³⁰⁰ OUN tak k roku 1934 zůstala osamocena a byla nucena vyčkávat na změnu mezinárodní situace v Evropě.

Atentát na Pierackého polská justice řešila v rámci soudních procesů ve Varšavě a Lvově probíhajících od listopadu 1935 do května 1936. Obvinění a OUN je přitom využili k vlastní

²⁹⁹ Potocki, Robert: *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930-1939*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin, 2003, s. 109. Srov. s Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 316. Zadrženi byli i další členové OUN, mezi jinými i Riko (Richard) Jaryj (Ріхард Ярій, 1888–1969). Pocházel z rodiny s českými kořeny. Jeho otec sloužil jako důstojník c. k. armády. Riko za první světové války sloužil jako poručík v rakouské armádě a následně v UHA v hodnosti kapitána. Spolu s její částí ustoupil do ČSR, kde působil ve funkci velitele ukrajinského tábora v Užhorodě. Později žil v Německu a zapojil se do struktur UVO/OUN. Podílel se na budování kontaktů mezi providem OUN a německými tajnými službami. Při rozlamu OUN v roce 1940 se jako jediný z exilového providu připojil k banderovské frakci. Participoval na budování praporů ukrajinských dobrovolníků „Roland“ a „Nachtigall“, připravovaných Abwehrem k invazi do SSSR. Po represích ukrajinských nacionalistů v souvislosti s obnovením ukrajinské státnosti v červnu 1941 se stáhl do ústraní. Byl krátce zatčen, poté se usadil v Rakousku, kde roku 1969 zemřel. Jeho aktivity v letech 1942 až 1945 a po konci druhé světové války jsou předmětem debat.

³⁰⁰ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 276.

propagaci. Mimo jiné právě v průběhu varšavského procesu si Stepan Bandera vydobyl svou výjimečnou pozici v mladé generaci Ukrajinců. Stejně jako u dřívějších soudů s ukrajinskými nacionalisty vystupovali obvinění odvážně, až pateticky, ke své činnosti se hrdě hlásili a možnost hovořit u soudu využívali jako politickou tribunu. Ostentativně odmítali mluvit polsky a trvali na vedení procesu v ukrajinštině, pohrdali hrozícími tresty (včetně trestu smrti) a neuznávali autoritu polského státu nad „ukrajinskými zeměmi“ ani sebou samými.³⁰¹ Jak vyplynulo z vyšetřování, samotný atentát patrně naplánovala trojka Bandera, Šuchevyč, Lebed', ovšem Romanu Šuchevyčovi se nepodařilo prokázat vinu. Před soudem ve Varšavě nakonec stálo 12 osob. Dne 13. ledna 1936 padly tři rozsudky smrti (Bandera, Lebed', Bohdan Pidhajnyj), které byly prezidentem RP změněny na tresty doživotního vězení, a dále tresty odnětí svobody v délce trvání od sedmi let po doživotí.³⁰² Amnestie tří odsouzených byla evidentně motivována snahou vyhnout se vzniku dalšího, ještě silnějšího kultu mučedníků, jimiž by se Bandera, Lebed' a Pidhajnyj bezpochyby stali. Vynesení rozsudku měly doprovázet projevy národního smutku mezi haličskými Ukrajinci.³⁰³

Na varšavský proces navázal v dubnu 1936 proces Lvovský vedený s Krajovou exekutivou OUN a dalšími osobami. Hlavním obžalovaným byl opět Stepan Bandera a vedle něj dalších 22 osob. Za protistátní činnost padly dva rozsudky doživotního vězení a dále tresty v rozsahu od pěti do 15 let vězení, které ovšem byly amnestií zkráceny na polovinu.³⁰⁴ Mimo tyto dva procesy se odehrály v průběhu let 1920 až 1939 desítky dalších s ukrajinskými nacionalisty, ovšem s neporovnatelně menším dopadem na polsko-ukrajinské vztahy.

Politické atentáty let 1932 až 1934 s pozadím OUN a obdobné akce polských extremistů měly za cíl, mimo jiné, nepřipustit polsko-ukrajinské smíření. Míra násilí, kterou však tyto subjekty vyvolaly, vedla relativně umírněné polské i ukrajinské politiky k hledání cesty, jak národnostní pnutí v Polsku vyřešit, či alespoň zredukovat. Roku 1935 tak došlo k již zmíněné dohodě mezi BBWR a UNDO, která na jistou dobu polsko-ukrajinské vztahy částečně normalizovala. Avšak i tato iniciativa skončila krachem z důvodu zřejmě nekompatibility polských a ukrajinských požadavků.³⁰⁵ Paradoxně tak tohoto dílčího cíle OUN bylo dosaženo s jejím minimálním přispěním a naopak za účasti dominantních politických sil, UNDO, pilsudčiků a endeků na konci 30. let, kdy radikalizující se mezinárodní i vnitřní situace vedly

³⁰¹ Tamtéž, s. 258-259.

³⁰² Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 396. Dále Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 29.

³⁰³ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 396.

³⁰⁴ Srov tamtéž, s. 399-411 a Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 258-261.

³⁰⁵ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 258.

ke gradujícímu pnutí ve východní Haliči. Na základě tohoto lze implikovat, že samotná existence a aktivity OUN nebyly příčinou polsko-ukrajinských sporů a násilí v II RP, ba právě naopak. Vznik a činnost OUN byly přímým důsledkem, chceme-li politicko-společenskou manifestací narůstajících a radikalizujících se polsko-ukrajinských a rusko-ukrajinských sporů, jejichž kořeny sahaly až do doby před první světovou válkou. Ukrajinská otázka navíc nestála samostatně, ale byla součástí národnostní problematiky středo- a východoevropského prostoru.³⁰⁶ V obou případech však šlo o konflikt nejsilnější, což logicky vyplývá z procentuálního zastoupení ukrajinských menšin na celkové populaci Polska a Ruska, resp. SSSR a na dalších přidružených faktorech.

Represe namířené proti OUN v Polsku i zahraničí ji citelně oslabily a vyjevily její slabiny. Patřily mezi ně zejména celková nepřipravenost a slabost vést otevřený boj za své cíle, nestabilita a nespolehlivost zahraničních partnerů, vnitřní rozpory (domácí vs. zahraniční frakce) a finanční potíže. Stalo se evidentním, že radikální kurz nastolený Banderou nebyl udržitelný a dříve či později by vedl k zániku organizace skrz opakovanou likvidaci struktur polskou bezpečností a postupným uvězněním kritického množství vůdčího elementu.

Na konci roku 1934 se tak OUN ocitla ve stavu hluboké krize. Mimo chronické problémy a nedostatku financí ztratila takřka veškeré pozice vybudované v ČSR a Německu a jediným zahraničním subjektem ochotným k další spolupráci zůstala jen malá Litva. Německo-polský konflikt v blízké budoucnosti byl vyloučen, domácí vůdčí vrstvy uvězněny, nižší struktury rozprášeny a důvěra mezi jednotlivými členy byla v důsledku polské propagandy a vnitřních rozporů prudce snížena. OUN se sice nepodařilo polským zpravodajcům zlikvidovat, nicméně ji zredukovali do pozice subjektu dočasně neschopného větších akcí.³⁰⁷ Vzájemné animozity přitom neutichly ani v následných letech, spíše naopak. Důsledkem byl i konečný rozchod s legální ukrajinskou politickou scénou v Polsku, která se od roku 1935 snažila najít *modus vivendi* se sanačním režimem. Od OUN se začali odvracet i nemnozí ukrajinští intelektuálové, dosud její činnost, jestliže ne podporující, alespoň ji neodsuzující. OUN v Polsku tak *de facto* zůstala jen mladá, snadno ovlivnitelná generace, která ostatně tento neutěšený stav vyvolala svými sice spektakulárními, ale zároveň nerozvážnými akcemi.

Poučení vyplývajících z událostí roky 1934 OUN vyvodila několik. Na prvním místě je nutné zmínit hlubší zakonspirovanost a kvalitu podzemní práce, která přirozeně vyplývala z

³⁰⁶ Zde je na mysli problematika národnostních menšin Balkánu, Německa, Rakouska-Uherska a carského, posléze sovětského Ruska, resp. SSSR.

³⁰⁷ Srov. Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 311; Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 42; Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 259; Мотыка, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 60-63.

šokujícího zjištění, že dosavadní struktury byly polské bezpečnosti dobře známy a že v organizaci musely působit desítky polských (a patrně nejen polských) informátorů. I domácí základna dospěla k poznání, že za tehdejšího stavu nebylo možné zahájit otevřenou válku s polským a sovětským státem a bylo nutno vyčkávat.

Struktury OUN se začaly revitalizovat vzápětí po zatčení Banderovy krajské exekutivy. Na přelomu let 1934 a 1935 se podařilo obnovit většinu kontaktů a buněk a počátkem roku 1935 i krajskou exekutivu. Novým krajským providnykem byl jmenován student práv Lev Rebet.³⁰⁸ Pod Rebetovým vedením byl vyhlášen tzv. nový kurs práce OUN, který spočíval v omezení politického násilí a zaměření se na organizační, kulturní a propagační aktivity.³⁰⁹ Mezi edukační aktivity se přitom řadil i bojový výcvik členstva a mládeže.³¹⁰ Tento stav se v Polsku udržel až do vypuknutí druhé světové války, resp. návratu Bandery a dalších osob propuštěných z věznic po kolapsu polského státu v září 1939. Byla omezena i kritika legálních ukrajinských politických uskupení, a to na základě premisy, že se „kolaborací“ s Polskem samy dříve či později zdiskreditují a OUN tak zůstane jedinou silou s „čistým štítem“.³¹¹ OUN se v letech 1935 až 1939 dále podařilo rozšířit a posílit svou organizační strukturu mimo východní Halič, především na Volyň a do Polesí, nicméně její vliv v těchto oblastech zůstával ve srovnání s východní Haličí podstatně slabší.³¹² Organizační struktura OUN k roku 1935 čítala 485 oddílů, 76 rajónových (oblast velikosti několika vesnic) exekutiv, 28 okresních, 3 okruhové (Stanisławów, Lvov, Tarnopol) a 1 krajskou o zhruba 3.000 členech v každém okruhu. Na tyto struktury byly navázány další organizace, zejména mládežnické, s dalšími tisíci sympatizantů či osob ještě nedosáhnuvších věku nutném pro členství v OUN.³¹³ Reálné počty členů OUN v druhé polovině 30. let nejsou známy. Odhady se pohybují v rozmezí 8.000 až 20.000 členů,³¹⁴ ovšem s tímto je spjatá otázka jasného rozdílu mezi deklarovaným členem a sympatizantem

³⁰⁸ Lev Rebet (Лев Ребет, 1912–1957) absolvoval gymnázium ve Stryji a nastoupil na studia práv ve Lvově. Od roku 1928 byl členem UVO a následně OUN. Roku 1935 přejal funkci krajského providnyka po likvidaci předchozí exekutivy. Ze svého postu organizaci zaměřil na civilní činnost, omezil politické násilí a soustředil se na propagaci ukrajinské myšlenky a nacionalismu mezi širokými vrstvami. V září 1939 odmítl vykonat rozkaz k vyvolání protipolského povstání na základě správné domněnky, že by pouze podpořilo sovětskou agresi a organizaci dekonspirovalo. Ve vládě Jaroslava Stec'ka ustavené a zlikvidované v červnu 1941 měl zastávat funkci vicepremiéra, ovšem spolu s Banderou a dalšími osobami byl zatčen a uvězněn v koncentračních táborech Sachsenhausen, později Osvětim. Roku 1944 byl propuštěn a vykonával další funkce v exilové části OUN(b) v Německu. Později inicioval vznik tzv. demokratizační frakce OUN. Roku 1957 byl zavražděn sovětskými tajnými službami.

³⁰⁹ Мірчук, П.: *Напис історії ОУН*, s. 440-441.

³¹⁰ Viz tamtéž, s. 427-428.

³¹¹ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 307.

³¹² K tématu teritoriální expanze OUN viz Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 314-331.

³¹³ Tamtéž, s. 332-334.

³¹⁴ Srov. tamtéž, s. 337, Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 259, Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism*, s. 3.

organizace. Jisté je, že počet takových osob dosahoval desítek tisíc.

I v letech 1935 až 1939 OUN podnikala expropriační akce a jiné formy násilné činnosti. Tomu odpovídaly i časté razie polské policie a soudní procesy s členy OUN. Tentokrát se ovšem netýkaly pouze Haliče, ale rozšířily se i na tzv. severozápadní ukrajinské země, Volyň, Polesí, Cheľmsko a Podlaší. Na Volyni se v letech 1937 až 1939 konalo několik hromadných procesů s ukrajinskými nacionalisty, ve kterých bylo k trestům vězení odsouzeno několik set Ukrajinců.³¹⁵ Většina trestných činů se týkala nepovoleného sdružování a členství v ilegálních organizacích. OUN i nadále „vynášela rozsudky“ a vykonávala „tresty“ nad „zrádci ukrajinské věci“ a polskými představiteli, kteří se měli provinit proti ukrajinské společnosti. Nejčastěji se jednalo o představitele veřejné moci, příslušníky policie a obecních správ.³¹⁶ Mimo to OUN plánovala řadu dalších akcí a atentátů, které nebyly vykonány, nebo se nepodařily. Nejzávažnějšími neuskutečněnými akcemi byly atentát na volyňského vojvodu a umírněného pilsudčika Henryka Józewského³¹⁷ a plán osvobození Stepana Bandery a dalších nacionalistů z vězení, který měl být realizován roku 1938 po smrti J. Konovalc'e. Velké množství odsouzených členů OUN bylo tou dobou zadržováno ve vězení v Bronkách u tehdejší německo-polské hranice. Plán spočíval buď v útěku přes nezabezpečenou střechu, nebo podplacení stráží. Do plánu byl zakonspirován bývalý tamní vězeň, který měl smluvit dohodu s dvěma dozorci, ochotnými plán provést za úplatek. Útěk údajně ztroskotal na alkoholismu angažovaného dozorce, který těsně před datem osvobození měl celou akci prozradit v jednom z místních lokálů. Nelze vyloučit ani variantu, že polská policie byla o plánu informována jedním ze svých agentů v OUN.³¹⁸

Nové (nucené) a dalekosáhlé změny v organizaci nastoupily roku 1938. Dne 23. května 1938 byl v Rotterdamu spáchán atentát na providnyka Jevhena Konovalc'e, zorganizovaný OGPU skrz jejího příslušníka Pavla Sudoplatova.³¹⁹ Cílem atentátu bylo, pokud ne likvidace,

³¹⁵ Viz Мірчук, П.: *Наруц історії ОУН*, s. 453-459.

³¹⁶ Tamtéž, s. 461-465.

³¹⁷ Henryk Józewski (1892–1981) se narodil v Kyjevě. Působil od první světové války v Polské vojenské organizaci a ve vládních orgánech ULR a následně v okolí Symona Petljury. Následně se zapojil do činnosti polské státní správy, až byl roku 1930 jmenován volyňským vojvodou. Patřil mezi liberální pilsudčíky. Na Volyni se snažil zlepšit majetkové poměry místního obyvatelstva a pokoušel se pevně spojit Volyň s polským státem. Na rozdíl od Haliče na Volyni umožnil vstup Ukrajinců do státní služby, většinou však pouze na nejnižších stupních. Podporoval rozvoj ukrajinské kultury. Po smrti Piłsudského začala jeho pozice slábnout, až roku 1938 v důsledku radikalizace polského i ukrajinského tábora rezignoval na svou funkci, údajně s poznámkou, že v případě realizace radikálních plánů vlády na Volyni hrozí katastrofa. Za druhé světové války se aktivně zapojil do polského odboje jak proti Německu, tak proti SSSR. Roku 1953 byl zatčen polskou komunistickou policií a odsouzen k 12 letům vězení. Po propuštění se zabýval malířstvím. Zemřel přirozenou smrtí roku 1981.

³¹⁸ Мірчук, П.: *Наруц історії ОУН*, s. 534-539.

³¹⁹ Pachatel měl Konovalc'ovi předat krabici bonboniéry, která byla naplněna výbušninou s aktivátorem. Konovalc' byl při výbuchu smrtelně raněn. K závěru, že atentát pravděpodobně naplánovali Sověti, dospěly i autority na čs. policejním ředitelství. Viz NA, f. PZÚ (207), sign. 8/1/78/2: *Atentát spáchaný na Eugena Konovalce*

poté alespoň oslabení OUN, o níž se sovětské vedení patrně domnívalo, že za příznivých okolností měla potenciál ohrozit sovětskou vládu nad Ukrajinou, zvláště ve spolupráci se silicím Německem.³²⁰ Samotný atentát měl mít československou stopu, neboť dvě osoby zapletené do akce údajně disponovaly čs. pasy.³²¹ Konovalc'ova smrt znamenala pro OUN kritické následky. Přišla o charismatickou vůdčí osobnost, která dokázala plánovat a jednat na úrovni a hlavně dokázala tlumit konflikty, které OUN sužovaly od jejího vzniku.

Na Konovalc'ovo místo byl exilovým PUNem dne 11. října 1938 dosazen do té doby nepřiliš známý a nevybojný Andrij Meľnyk (Андрій Мельник), který sice bojoval v řadách síčových střelců a patřil mezi blízké druhy Konovalc'e, nicméně ve 30. letech projevoval takřka nulovou politickou aktivitu. Oficiálně se tak stalo na základě „ústního pokynu“, který měl J. Konovalc' předat Omeljanu Senykovi před svou smrtí.³²² Jeho volba se tak mladé generaci OUN zdála být účelovou s tím, že bude působit pouze jako krytí pro činnost mládeží nepřijímaných autorit zahraničního providu (Senyka za vydání „Senykova archivu“, bratrů Baranovs'kých podezříváných ze spolupráce s polskou rozvědkou a Scibors'kého, jehož žena byla Židovka). Mladí radikálové přitom do čela OUN chtěli „rozeného vůdce zoceleného revolučním bojem“, ideálně Stepana Banderu, a pokud ne jeho vzhledem k doživotnímu uvěznění, poté alespoň někoho z řady „prověřených bojovníků“, nikoli nevybojného „šafáře“ Meľnyka.³²³ Přes rozsáhlé protesty a projevy nespokojenosti se podařilo situaci uklidnit, nicméně dlouhodobý generační spor OUN znovu vzplál a hrozil rozštěpením subjektu na dvě frakce. Jak ovšem patrně, tento problém OUN podědila již po svých zakladatelských subjektech, je tedy zavádějící asociovat jej pouze s osobou Meľnyka. Jeho volba ve sporech frakcí OUN sehrála roli katalyzátoru, nikoli jejich spouštěče a nelze vyloučit alternativní vývoj, v němž by k rozštěpení OUN došlo i pod vedením Konovalc'e.³²⁴

Lev Rebet funkci providyka KE OUN zastával do února 1939, kdy byl pro rozsáhlé

dne 23. května v Rotterdamu. Co se týče samotného Pavla Sudoplatova (Павел Судоплатов, 1907–1996), narodil se v Melitopolu do míšené rusko-ukrajinské rodiny. Ve věku 12 let se připojil k Rudé armádě. Od roku 1921 sloužil v Čece, později v GPU. Patřil mezi nejlepší operativce sovětských tajných služeb. V květnu 1938 úspěšně vykonal atentát na Jevhena Konovalc'e. Poté byl krátce nasazen v občanskou válkou zmítaném Španělsku. Během stalinských čistek byl následně krátce uvězněn. „Rehabilitoval se“ podílem na plánování atentátu na Lva Trockého. Během druhé světové války participoval na výcviku a akcích sabotážních skupin v německém týlu. Od roku 1944 údajně vedl sovětské špionážní akce ve snaze získat plány a vyrobit vlastní jadernou zbraň. Po konci války vystřídal několik pozic. Roku 1949 byl jmenován do čela speciální skupiny MGB, která měla za úkol zajmout či zlikvidovat Romana Šucevyče (viz níže). Po pádu Lavrentije Beriji v roce 1953 byl zatčen a odsouzen k 15 letům vězení. Propuštění se dočkal v roce 1968. Po rozpadu SSSR byl rehabilitován. Zemřel v roce 1996.

³²⁰ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 760-763. K podrobnostem atentátu viz tamtéž, s. 763-766.

³²¹ NA, f. 207 PZÚ, sign. 8/1/78/2: *Atentát spáchaný na Eugena Konovalce dne 23. května v Rotterdamu.* Z dokumentace se patrně dochoval jen tento fragment a výsledek šetření tedy není znám.

³²² Мірчук, П.: *Напус історії ОУН*, s. 576.

³²³ Tamtéž, s. 534, 535 a 541; Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 770-772.

³²⁴ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 366.

spory o další směřování organizace, „nedostatečně aktivní vystupování proti okupantům“ a podezření ze spolupráce s polskou bezpečností nahrazen Myroslavem Turašem. Ten však v květnu záhadně zmizel, patrně byl zavražděn při cestě do nebo ze setkání s Andrijem Meľnykem v květnu 1939. Posledním prvním mužem OUN v předválečném Polsku se stal Volodymyr Tymčij „Lopatyns'kyj“.³²⁵

Meľnykova funkce byla oficiálně potvrzena až v srpnu 1939 při tzv. druhém velkém shromáždění OUN v Římě. Majoritu účastníků však opět tvořili zahraniční členové širšího vedení OUN, kteří početně slabou domácí reprezentaci přehlasovali a *de facto* řídili personální politiku za ignorování požadavků a návrhů domácí sekce.³²⁶ Meľnykova pozice v předvečer druhé světové války tak zůstala i nadále nestabilní.³²⁷ Shromáždění dále novelizovalo status OUN, ovšem vzhledem k brzkému vypuknutí války a chaotické situaci na Německem a Sovětským svazem okupovaných polských územích nedošlo k jejich realizaci. Shromáždění v zásadě akceptovalo obecné axiomy vyjádřené v *Naciokraciji* Scibors'kého. Jednání však zdaleka nebyla bezproblémová a opakovaně se manifestovaly spory mezi „mladými“ a „starými“.³²⁸ Sjezd se nesl v duchu „vítězného pochodu“ fašizujících diktatur v Evropě. Meľnyk byl zdraven a oslovován jako „vůdce“ (вождь-вождь) a prosazoval se pozdrav zdviženou pravicí.³²⁹

Na přelomu let 1938 a 1939 se celkový stav OUN ve srovnání s předchozími roky zlepšil. Organizace fungovala pružněji, s lépe organizovanou konspirací a větším počtem členů na rozlehlejšími prostorem. Zhoršující se mezinárodní situace dala signál k obnovení příprav bojové činnosti a protipolského povstání.³³⁰ Rostoucí vliv OUN se zřetelně projevoval v prudkém nárůstu diverzích a protistátní činnosti v Polsku, jichž bylo od září 1938 do dubna 1939 napočítáno ke 150. Část z nich souvisela se simultánním děním na Karpatské Ukrajině. V důsledku toho byly prováděny nové pacifikační akce, ovšem podstatně menšího rozsahu než v roce 1930.³³¹ OUN se však stále nedařilo pronikat za hranice Polska (mimo emigrační kruhy). Struktury v ČSR a Rumunsku zůstávaly slabé a neakceschopné, v SSSR neexistovaly vůbec. V její prospěch však hrála zhoršující se mezinárodní situace a radikalizující se tendence sanačního režimu, který vyvíjel stále silnější asimilační tlak na národnostní menšiny v Polsku (přesídlování, nucený přestup na katolicismus, likvidace kulturních památek, vyhazovy ze

³²⁵ Ke zmizení Myroslava Turaše viz Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 877-879.

³²⁶ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 582.

³²⁷ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 395-399.

³²⁸ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 882-883.

³²⁹ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 576-577.

³³⁰ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 260.

³³¹ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 342-343.

zaměstnání, podmiňování přijetí ke studiu či zaměstnání apod.), čímž sám přispíval k jejich příklonu k doposud okrajovým radikálním hnutím.³³² Po smrti Konovalc'e nastal i obrat v zahraniční politice OUN. Dosavadní nepřiliš úspěšný kurz spolupráce s pokud možno všemi mocnostmi teoreticky schopnými soupeření s SSSR a schopnými vyvíjet nátlak na Polsko (Francie, Velká Británie, Itálie, Německo) byl opuštěn v důsledku evidentního nezájmu Francie a Velké Británie o dění na východ od francouzských hranic a rostoucího vlivu Německa. Došlo tak k logické vazbě na Třetí říši, připravující se k válce s Polskem.³³³ I z tohoto vývoje plyne, že snahy OUN o spolupráci s demokratickými mocnostmi a ve 20. letech UVO s SSSR logicky nemohly mít větší ideologický podtext a i „spojenectví“ OUN s Německem v letech 1939 až 1941 mělo zejména účelový, nikoli ideologický význam.

Navzdory nejvyšší dynamice a vzestupu popularity integrální nacionalismus v iteraci propagované OUN se do roku 1939 nejsilnějším subjektem ukrajinské politické scény v Polsku nestal. Obrat přišel až s německou a sovětskou okupací Polska. SSSR činnost jakýchkoli politických stran mimo komunistické na anektovaných území brzy znemožnil zcela, Třetí říše se spokojila se vznikem tzv. Ukrajinského centrálního komitétu jako reprezentanta relativně nepočetné ukrajinské minority v Generálním gouvernementu (GG) a částečnou legalizací OUN, která, kritická vůči německo-sovětskému paktu, nadále spolupracovala s Abwehrem.³³⁴

V materiálech provenience ukrajinských nacionalistů se příležitostně objevují zmínky o organizační síti a členech OUN na sovětské Ukrajině.³³⁵ Dnešní historici se shodují, že taková síť nikdy neexistovala a kontakty, které údajně měl udržovat sám Konovalc', byly pouze zpravodajskou hrou sovětských tajných služeb, resp. provokacemi, které skončily úspěšným atentátem na prvního providnyka.³³⁶ Pokud se takové osoby vskutku vyskytly, lze předpokládat, že byly zlikvidovány v průběhu stalinských čistek. To však neznamená, že OUN v tomto směru nepodnikala větší akce, ba právě naopak. Je pravděpodobné, že právě z důvodu eliminace více či méně reálné hrozby infiltrace sovětského systému na Ukrajině západními nacionalisty byl spáchán atentát na Jevhena Konovalc'e. David Svoboda píše o údajných pěti buňkách a kontaktech Konovalc'e do okolí Mykoly Skrypnyka.³³⁷

³³² Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 29-31.

³³³ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 582-583.

³³⁴ Зайцев, О.: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, s. 153.

³³⁵ Tématu se věnoval zejména Petro Mirčuk, který se snažil hledat spojení mezi OUN a tzv. Spolkem osvobození Ukrajiny. Jak však sám přiznává, neměl k dispozici takřka žádné prameny, pouze vzpomínky jiných členů nacionalistického hnutí. Viz Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 208-215 a dále 227-229. Ve sborníku *Євген Коновалець та його доба* se tématu věnoval Jurij Bojko (Юрій Бойко) ve studii *Націоналізм на східноукраїнських землях у добі Коновальця*. Viz s. 577-619.

³³⁶ Мотука, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 63.

³³⁷ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 760-761.

Dále je třeba říci, že stalinské čistky ukrajinským nacionalistům prokázaly medvědí službu. V jejich očích totiž inteligence perzekuovaná na základě vykonstruovaných obvinění splývala s iniciativní menšinou nebo tajnými strukturami OUN v SSSR, pročež každý uvězněný či popravený Ukrajinec-intelektuál se stával nacionalistou a hrdinou revoluce. Mezi takové osoby patřily i jednoznačně prosovětsky smýšlející Ukrajinci jako Oleksandr Šums'kyj, Mykola Kuliš nebo právě Mykola Skrypnyk.³³⁸ Na základě těchto představ poté OUN předpokládala existenci rozsáhlé antisovětské organizace na Ukrajině, s níž se plánovala spojit ve chvíli německého útoku na SSSR. Ke svému překvapení však zjistila, že žádné takové uskupení neexistovalo, naopak lidé byli politicky indiferentní a o teze hlásané OUN nejevili větší zájem. Toto byl bezpochyby důsledek mimo jiné i zklamání z rozdílů mezi slibovaným komunistickým rájem a realitou 30. let, zkušeností se sovětským totalitním režimem a z toho vyplývající neochota k podpoře dalších „vznešených idejí“. Zvláště za situace, kdy většina Ukrajinců byla nucena žít v drastických podmínkách německé okupace. Celkově nutno konstatovat, že pokud kdy struktury UVO/OUN v USSR existovaly, nikdy nedokázaly rozvinout rozsáhlejší činnost a v období stalinských čistek byly cíleně či náhodně zlikvidovány.

Autoři z období před rokem 1989 uváděli jako důvod neúspěchu OUN při šíření vlastní ideologie na sovětské Ukrajině to, že *...lidové masy USSR nepodléhaly demagogickým a šovinistickým idejím nacionalistů*. Dnešní historici naproti tomu postulují, že reálným důvodem byly odlišné podmínky na sovětské Ukrajině (nejprve korenizace, posléze holodomor a stalinské čistky), které v kombinaci s možnostmi sovětských tajných služeb každý pokus o zapuštění kořenů OUN předem odsuzovaly k nezdaru.³³⁹ Pozdější pokusy OUN proniknout na Němci okupovanou sovětskou Ukrajinu za druhé světové války sice také neskončily větším úspěchem, zároveň ale nelze říci, že totálně selhaly (viz níže). Již v meziválečné OUN lze dohledat vlivné osobnosti původem z bývalé Ukrajiny mimo polský zábor a přímo se podílející na konstituování ideologie organizace a na jejím vedení. Jednalo se zejména o již zmiňovaného Mykolu Scibors'kého a Dmytra Andrijevs'kého.³⁴⁰ Hypotéza dnešních historiků se tedy jeví být pravdě blíže. Jestliže je tedy řečeno, že OUN a ukrajinský integrální nacionalismus byly

³³⁸ Бойко, Ю.: *Націоналізм на східноукраїнських землях у добі Коновальця*. In *Євген Коновалець та його доба*, s. 579, 594 a 608-613.

³³⁹ Srov. Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 381-385; Мірчук, П.: *Напис історії ОУН*, s. 609-610; Szcześniak, A., Szota, W.: *Droga do nikąd. Wojna polska z UPA*, s. 34 a dále 42.

³⁴⁰ Dmytro Andrijevs'kyj (Дмитро Андрієвський, 1892–1976) se narodil v Bodakvě v Poltavské gubernii do rodiny pravoslavného kněze. Vystudoval architekturu a později se zapojil do struktur ULR. Působil v jejích diplomatických misích v neutrálních státech. Koncem 20. let spoluzakládal OUN. Vydával různé publikace a přispíval do nacionalistických tiskovin. Po rozlamu OUN se přiklonil k mel'nykovské frakci. Roku 1944 byl krátkodobě internován Němci. Po druhé světové válce byl nadále činný v emigrantských nacionalisticky orientovaných kruzích. Zemřel v Německu roku 1976.

záležitostí především polských (haličských) Ukrajinců, automaticky to neznamena, že personálně a myšlenkově byla OUN čistě západoukrajinská. Jak ukáže následující kapitola, tato problematika se v průběhu druhé světové války ještě násobně zkomplikovala.

2.4.5 Sekundární fronty. OUN v ČSR a Rumunsku

Vztahy OUN k ČSR je nutno vnímat ve třech rovinách: ukrajinská emigrace, ukrajinská otázka v Evropě a Podkarpatská Rus. V prvních dvou případech ukrajinští nacionalisté vnímali ČSR jako stát přátelský, někdy až spojenecký, a to pod vlivem první poloviny 20. let, kdy ČSR aktivně podporovala vztahy s ULR a po jistou dobu i ZULR a snažila se omezeně vystupovat na podporu ukrajinské věci. S tím souviselo i několikaleté fungování zastupitelských úřadů obou států v ČSR a rozsáhlý kulturní program. S tímto byla spojena i otázka ukrajinské emigrace, která na území Československa relativně svobodně rozvíjela své aktivity. A to i v případech, kdy danému směru čs. vlády nebyly nakloněny, či do určité míry vystupovaly proti teritoriální integritě ČSR. Ve třetí rovině existoval rozpor vzhledem k tomu, že cílem nejen OUN bylo vytvořit ukrajinský stát sahající „od Popradu po Kavkaz“.

Jak vyplývá z předchozích řádků, do roku 1933 ukrajinští nacionalisté sice vyvíjeli na území ČSR poměrně rozsáhlou konspirační a propagandistickou činnost, ta však byla namířena proti Polsku a SSSR. Mnoha skrytým nacionalistům ČSR nevědomě poskytovala studijní stipendia, jiní pobírali různé příspěvky za činnost v emigračních institucích. Čs. správu Podkarpatské Rusi starší generace nacionalistů v zásadě kvitovala a uznávala, že ve srovnání s okolními státy, resp. se stavem před rokem 1918 došlo ke značnému progresu, zejména v oblasti školství.³⁴¹ To však nic neměnilo na základním axiomu nacionalistického uvažování o jednotě ukrajinských zemí včetně Podkarpatské Rusi a Prešovska.

Jako i v dalších případech se paradigma začalo měnit počátkem 30. let s nastupující ekonomickou krizí a opět souviselo s generačním problémem OUN. Starší, která ČSR poznala jako zemi, v níž mnozí Ukrajinci našli záchranu před polským či sovětským zajetím a která jim umožnila studium na středních a vysokých školách pro ně zřízených i vlastních, vnímali Československo jako zemi liberální a její správu Podkarpatské Rusi jako sice nedokonalou, přesto nejlepší z dostupných možností, jak dokládají tiskoviny nacionalistické provenience z první poloviny 30. let. Pro mladší generaci s Banderou na čele už byla ČSR řazena mezi státy okupační, ačkoliv ne zcela nepřátelské ve smyslu polském, rumunském a sovětském.³⁴² Toto

³⁴¹ *Розбудова нації*, roč. 1/1928, č. 10-11, s. 46-48.

³⁴² Srov. Мірчук, П.: *Напис історії ОУН*, s. 11; Мартинець, В.: *Від УВО до ОУН*, s. 139-140; Колодзінський, М.: *ВОСННА ДОКТРИНА українських націоналістів*, s. 84.

stanovisko by bylo částečně pochopitelné v období dočasné spolupráce čs. a polské bezpečnosti roku 1934, ovšem lze jej vysledovat již k roku 1932. Ostatně byla to právě mladá radikální generace, která v březnu 1939 tvořila na Karpatské Ukrajině ozbrojenou Karpatskou síť, jejímž cílem bylo vybojovat a udržet nezávislou Karpatskou Ukrajinu jako první krok k restauraci velkého ukrajinského státu, a to nejprve proti zbytkům čs. moci a vzápětí proti maďarské armádě. Je nutno zmínit, že toto dění probíhalo za nesouhlasu meľnykovského providu, který již tehdy nebyl schopen prosazovat svou autoritu v celém hnutí. Mladí nacionalisté přitom nerefletovali realitu Podkarpatské Rusi a čistě pod vlastním dojmem později psali o „čechizaci“ Podkarpatské Rusi a protiukrajinské politice čs. vlád, ačkoliv samo rusínské obyvatelstvo se po jistou dobu neztotožňovalo s žádným národnostním proudem a inteligence zůstávala roztržštěnou na směry rusínský, ruský a ukrajinský.³⁴³ Stejně nejednoznačně až odmítavě byly přijímány aktivity mladých radikálů, snažících se „ukrajinizovat“ autochtony.³⁴⁴

Prizmatem nacionalistů čs. stát na Podkarpatské Rusi nedostatečně investoval, díky čemuž země ekonomicky stagnovala. Vzdávající antisemitismus se projevoval slovními obraty jako *vykořisťování* (podkarpatských) *mas Židy* a tolerancí čs. úřadů k tomuto fenoménu.³⁴⁵ Kritice byla podrobena jazyková politika, kdy čs. vláda odmítala požadavky na zavedení monopolu spisovné ukrajinštiny do škol a úřadů. Zde je ovšem nutno dodat, že existovaly další skupiny s totožnými požadavky na zavedení spisovné ruštiny či místních dialektů, což reflektoval i nacionalistický tisk. Reálně tak v běžném užívání vedle sebe fungovaly čeština, ruština, ukrajinština a místní dialekty. Objevovat se začal i staronový požadavek udělení slíbené autonomie.³⁴⁶ Přesto však OUN neměla plány na protičeský či jiný odboj. V souladu s názory Konovalc'ů se OUN na Podkarpatské Rusi měla i po roce 1932, kdy na Podkarpatí vznikly první buňky OUN,³⁴⁷ soustředit na organizační práci, zejména udržování kontaktů do Haliče a propagování ukrajinské myšlenky mezi národnostně značně heterogenními Rusíny.³⁴⁸ Struktury OUN na Podkarpatí se tak vyskytovaly jen v některých městech a vhodných obcích.³⁴⁹ Sílit začala až koncem 30. let, kdy se jí podařilo uchytit mezi středoškolskou mládeží, přesto však nelze mluvit o rozsáhlé irredentě. Národnostní a politická uvědomělost slovanského obyvatelstva Podkarpatské Rusi do roku 1938 sice vzrostla úměrně se zvyšující se mírou

³⁴³ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 543-544.

³⁴⁴ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 801-802.

³⁴⁵ *Розбудова нації*, roč. 4/1931, č. 5-6, s. 25-29.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 25-29.

³⁴⁷ Dąbrowski, D.: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, s. 59-60.

³⁴⁸ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 379.

³⁴⁹ Ke stejnému závěru dospěl za českou historiografií i David Svoboda. Viz Svoboda, David: *Loučení bez dojetí. Češi a ukrajinská autonomie na Podkarpatské Rusi za druhé republiky*. In *Paměť a dějiny*, roč. 8, č. 4, s. 22.

modernizace, přesto však z objektivních a subjektivních důvodů nedosáhla úrovně nutné pro zformování obecně akceptovaného národního programu. Toto tvrzení se týkalo nejen stran demokratických, ale i radikálních, včetně OUN.

Politické aktivity nacionalistů v ČSR situaci v zemi ani na Podkarpatské Rusi vážnějším způsobem neovlivňovaly, přičemž hlavní důvod spočíval v postoji československých (českých elit) k ukrajinské-rusínské otázce a stav autochtonní společnosti.³⁵⁰ Situaci v Podkarpátí nelze v žádném případě srovnávat s tou v Polsku.³⁵¹ Změna přišla až s podzimem 1938 a udělením autonomie tehdy již Karpatské Ukrajině. Tento posun byl nejen nacionalisty, ale v širších souvislostech většinou polských Ukrajinců vnímán jako první krok ke vzniku ukrajinského státu. V tomto scénáři se Karpatská Ukrajina měla stát tzv. ukrajinským Piemontem, neboli částí státu, z nějž měly být vedeny snahy o sjednocení všech ukrajinských zemí.³⁵²

První problém, který po svém nástupu do čela PUN musel Meľnyk řešit, vyvstal v souvislosti s československou krizí na přelomu let 1938 a 1939. Jedním z důsledků přijetí podmínek Mnichovské dohody a pozdější Vídeňské arbitráže byla realizace dlouhodobě odkládané autonomizace Slovenska a Podkarpatské Rusi.³⁵³ Tato na první pohled vnitřní záležitost Československa skrývala dalekosáhlé následky. Ze strany čs. státu tímto došlo k oficiálnímu uznání rusínské/ukrajinské státnosti, jdoucí za rámec samosprávy. Podkarpatská Rus, od prosince 1938 Karpatská Ukrajina se stala členem česko-slovensko-rusínské/ukrajinského soustátí a jejím úředním jazykem byla autonomní vládou stanovena ukrajinština.

Tento vývoj přijala OUN s nadšením, ačkoliv se na něm nijak nepodílela. Situaci ovšem zkalila Vídeňská arbitráž, která Podkarpatskou Rus připravila o její největší města (Užhorod, Mukačevo a Berehovo) a zpretrhala komunikační vazby.³⁵⁴ Evidentní se stala maďarská hrozba. Maďarský revizionismus směřoval k opětovné anexi celé Uherské Rusi³⁵⁵ a dosažení společné hranice s Polskem. Tento vývoj podporovalo i Polsko. Na obranu ukrajinské státnosti v Karpatech, kterou doposud zajišťovala pouze československá armáda a další bezpečnostní sbory, začala OUN formovat tzv. Karpatskou síť, jež oficiálně měla být podřízena karpátoukrajinské vládě v Chustu, reálně však jednala na ní nezávisle. Od začátku roku 1939 proudily do Karpatské Ukrajiny tisíce dobrovolníků z Haliče, sledující různé cíle. Někteří chtěli

³⁵⁰ Dąbrowski, D.: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, s. 59.

³⁵¹ Viz Jarnecki, M.: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, s. 36.

³⁵² Tamtéž, s. 185–187.

³⁵³ Viz Rychlík, J., Rychlíková, M.: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*, s. 72.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 74–76.

³⁵⁵ Uherská Rus byl vžitý název pro území Podkarpatské Rusi před rokem 1918.

žit v „ukrajinském státě“, jiní jej chtěli bránit před polskou a maďarskou hrozbou, další podporovali průběh tamního národního obrození v ukrajinském duchu.³⁵⁶

Samotná Karpatská síč byla z většiny tvořena příchozími z Haliče, nikoli místním obyvatelstvem. K síči se přidali zejména studenti některých chustských středních škol, důstojnický sbor byl kompletně tvořen kádry OUN. Oficiálním velitelem se stal karpatský rodák Dmytro Klympuš, fakticky však síči velel Mychajlo Kolodzins'kyj.³⁵⁷ Problémem síče zůstával nedostatek zbraní. Z cca 6.000 jejích příslušníků ozbrojená byla pouze menšina.³⁵⁸

Na přelomu let 1938 a 1939 se odehrály první vážnější rozhovory mezi představiteli OUN a Abwehrem od roku 1934. Německo, chystající se na útok proti Polsku, plánovalo využít ukrajinské separatisty pro politické i vojenské cíle. Zároveň však nechtělo dráždit spojenecké Maďarsko, SSSR a v zásadě neutrální Rumunsko otázkou z evropského hlediska nevýznamné Karpatské Ukrajiny, ovšem, jak nastíněno výše, také hypotetickým zárodkem ukrajinské státnosti s potenciálem růstu ukrajinského separatismu v Polsku, Rumunsku a SSSR. Vzhledem k tomu, že maďarská kontrola Karpatské Ukrajiny byla preferovaným řešením i pro Polsko z důvodu historicky přátelských maďarsko-polských vztahů (a z nich vyplývající strategického spojení v některých otázkách) a snahy dosáhnout společné hranice, plánovalo Německo právě toto řešení ve chvíli konečné likvidace Československa/Česko-Slovenska v březnu 1939. OUN se tak dostávala do schizofrenní situace, kdy na jednu stranu z prestižních, ideologických i existenčních důvodů byla povinna bránit nezávislost Zakarpatí, ovšem na druhou stranu riskovala komplikace ve vztazích s jediným evropským státem, který mohl *status quo* na východě Evropy změnit ve prospěch OUN. V tomto směru existoval názorový rozkol i v samotném Providu.³⁵⁹ Ten se proto snažil činnost síče omezovat a řídit ji v souladu s politikou Německa. Tomu se ovšem radikálové bránili a rozkazy k nekladení odporu Maďarům hodlali ignorovat. Nutno dodat, že jestliže po oficiální politické stránce PUN jednal v souladu s německými plány, neoficiálně se snažil „nechtěnému dítěti“ v podobě síče pomoci alespoň materiálně formou dodávek zbraní a jiného materiálu. Stejně tak nutno dodat, že ze strany Německa i PUNu se jednalo o dvojí hru, v níž však Ukrajinci tahali za nepoměrně kratší konec.³⁶⁰

³⁵⁶ Mezi příchozí patřil i budoucí velitel UPA Roman Šuchevyč nebo Volodymyr Ščyhels'kyj „Burlaka“, pozdější velitel sotně UPA působící i na území ČSR. Viz Muzeum Policie České republiky (MPČR), k. VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelským*, s. 2.

³⁵⁷ Svoboda, D.: *Loučení bez dojetí. Češi a ukrajinská autonomie na Podkarpatské Rusi za druhé republiky*. In *Paměť a dějiny*, roč. 8, č. 4, s. 26.

³⁵⁸ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 390.

³⁵⁹ Мірчук, П.: *Наруц історії ОУН*, s. 549-551.

³⁶⁰ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 806-809, dále s. 835-876.

K této situaci v březnu 1939 skutečně došlo. Patrně začátkem března 1939 jednal s velením síče Jaroslav Baranovs'kyj jako zástupce Providu OUN, který žádal odjezd všech Ukrajinců původem z Haliče zpět domů. Tento požadavek byl zcela ignorován.³⁶¹ V noci z 13. na 14. března 1939 se Karpatská síč pokusila vynutit kapitulaci čs. úřadů a armády, především za účelem vydání zbraní. Tento pokus o puč byl sice odražen, ale vzápětí začala maďarská invaze na Karpatskou Ukrajinu.³⁶² Slovensko mezitím vyhlásilo nezávislost a zbytky českých zemí obsazovala německá armáda. Za této situace autonomní vláda vyhlásila nezávislost Karpatské Ukrajiny s prezidentem Augustinem Vološynem na čele, kterou ovšem žádný stát neuznal. Karpatská síč se postavila na odpor postupujícím Maďarům, místy dokonce ve spolupráci s čs. jednotkami, ustupujícími na Slovensko a do Rumunska.³⁶³ Síč tak činila i přesto, že německý konzul v Chustu před tímto postupem varoval a žádal, aby se Ukrajinci podřídili okupační moci.³⁶⁴ Slabě vyzbrojené ukrajinské oddíly neměly proti regulérním maďarským jednotkám šanci. Většina síčovců byla zajata a následně popravena, neboť jim maďarská vláda odmítla přiznat status válečných zajatců a jednala s nimi jako s teroristy. Mezi popravenými byl i štáb a velení síče. Petro Mirčuk uvádí, že z odhadovaného počtu 6.000 příslušníků bylo kolem 5.000 zabito, ať již v boji, nebo po zajetí. Menší část se popravě vyhnula, další skupina v počtu cca 200 osob ustoupila do Rumunska.³⁶⁵ Část zajatců Maďaři vydali Polákům, kteří většinu z nich údajně ještě na hranici taktéž pozabíjeli.³⁶⁶ Zbytek 21. března 1939 Rumuni předali Maďarsku, čímž počet internovaných Ukrajinců stoupl na cca 1.500. V červnu 1939 jim měla být dána možnost se buď vrátit do Polska, nebo odejít do Německa s cílem absolvovat diverzní výcvik s výhledem na bojové nasazení v Polsku. Drtivá většina optovala pro německou variantu. Tito muži se posléze stali základem tzv. Ukrajinského legionu.³⁶⁷

Mimo zahraniční struktury, jádro v Polsku a slabou síť na Podkarpatské Rusi OUN zapustila kořeny i mezi ukrajinskou menšinou v Rumunsku, konkrétně v bývalé rakouské Bukovině a ruské Besarábii. V těchto oblastech dle různých zdrojů žilo 500.000 až 800.000 Ukrajinců, tedy necelé jedno procento populace země. Rumunská vláda v duchu velkorumunské myšlenky počítala s asimilací Ukrajinců do rumunského národu pod ideou, že

³⁶¹ Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 391-392.

³⁶² Detailněji viz Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 832-839.

³⁶³ Pro více informací viz Rychlík, J., Rychlíková, M.: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946*, s. 72-81; Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 835-860.

³⁶⁴ Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 557.

³⁶⁵ ABS, f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky (HS VKR) (f. 302), sign. 302-80-10: *Elaborát súhrnných poznatkov a zpráv o ilegálnych ukrajinských organizáciách -1946-*, s. 8. Dále MPČR, k. VI-D-15. *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelskyim*. s. 2.

³⁶⁶ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 851-852.

³⁶⁷ ABS, f. Odbor politického zpravodajství MV (2M), sign. 2M-10621: *Organisace SIČ, její protistátní činnost a znalecký posudek*, s. 8-9.

tito Ukrajinci byli vlastně rusifikovanými Rumuny a jednalo se tedy o „nápravu“ stavu, podobně jako v Polsku. Z důvodu vládní politiky, relativně malého vlivu ukrajinské společnosti v zemi a nízkému národnímu povědomí OUN nedokázala rozvinout v rumunském prostředí větší aktivity. Překážkou byla i činnost Siguranty, rumunské zpravodajské služby. Buňky OUN se nacházely především v centru Bukoviny, Černivcích a jeho okolí. Z hlediska budoucího vývoje tamní nacionalistické struktury sloužily především jako konspirační zázemí a zdroj kádrů pro náhradu ztrát. Větší roli v budoucím vývoji neodehrály.³⁶⁸

Bezpečnostní situace se v průběhu roku 1939 kontinuálně zhoršovala i v Haliči, jednak v důsledku likvidace Karpatské Ukrajiny, haličskými Ukrajinci přijatá logicky se smutkem a hněvem, jednak kvůli rostoucímu tlaku Německa na Polsko a obnovení kontaktů OUN s Abwehrem. Ten začal připravovat ukrajinské dobrovolníky v emigraci (z velké části zajaté síčovce z března 1939) na diverzní akce v Polsku. Jejich školení probíhalo nejen v samotném Německu (konkrétně v Rakousku), ale i v Protektorátu Čechy a Morava.³⁶⁹

Situace OUN však zůstávala nejednoznačnou a nejistou. Na jednu stranu opět navázala spolupráci s Německem, což dávalo naději na změnu situace na východě. Ovšem Německo ukrajinskou otázku využívalo pouze instrumentálně. Tím zároveň s OUN jednalo jako s nástrojem, nikoli partnerem. Je pravděpodobné, že exilové i domácí vedení si byly této skutečnosti vědomy, avšak pouze zahraniční chápalo, že tlačáním Německa k závaznému vyjádření v ukrajinské věci ničeho nedosáhne. Varováním pro všechny nacionalisty zůstával přístup Německa ke státnosti Karpatské Ukrajiny a předchozí období celkového nezájmu o národnostní otázku východu. Zároveň však přípravy Německa k válce s Polskem a výcvik ukrajinských dobrovolníků dávaly jistou naději, že Německo Ukrajince vskutku podpoří. Zahraniční vedení navíc chápalo marginalitu otázky Karpatské Ukrajiny a soustředilo se na „vyšší cíl“, neboli otázku „ukrajinských zemí v Polsku a SSSR“, u kterého reálný předpoklad německé podpory existoval.³⁷⁰

Palčivý problém generačních a názorových sporů v OUN pokračoval. Do druhé poloviny roku 1939 tak OUN vstupovala s nadějemi i obavami, ve smyslu cílů sjednocená, ovšem ve smyslu cest a prostředků rozpolcená. Jak prokázala Karpatská síč, nadšení a fanatismus dobrovolníků válku o nezávislost samy vyhrát nemohly. Jinými prostředky v potřebném množství však OUN nedisponovala.

³⁶⁸ Viz Wysocki, R.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 380–382.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 353. Jejich počet činil několik set osob.

³⁷⁰ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 68–69.

Krátké ohlédnutí

Členové UVO/OUN se v letech 1919 až 1939 dopustili na polském území celkem 63 vražd, z toho 36 obětí bylo ukrajinské národnosti, 25 polské, jedna ruské a jedna židovské.³⁷¹ Ve většině případů se jednalo o atentáty na politicky či veřejně činné osoby nebo příslušníky bezpečnostních složek. Jak vyplývá z předchozích řádků, OUN se vždy stavěla do role celonárodního subjektu, nicméně situace v Rumunsku a SSSR a nesmyslnost boje proti ČSR z ní činily dominantně organizaci aktivně působící v Polsku, a to ve značné míře omezenou na východní Halič. To však neznamená, že Ukrajinci z jiných oblastí včetně Rumunska, ČSR a SSSR nebyli do její činnosti zapojeni.

Ve sdělovacích prostředcích se často objevuje otázka spolupráce, či vyloženě kolaborace OUN a v širším slova smyslu „západních“ Ukrajinců s německými nacionálními socialisty, resp. německou okupační mocí v letech druhé světové války. Pro období let 1918 až 1939 platí, že Ukrajinci sdružení v OUN s Němci obecně spolupracovali, ovšem nikoli výlučně s nacisty, nikoli až od roku 1933 a nikoli na ideovém základě. Jak bylo řečeno výše, cílem OUN byl vznik samostatné Ukrajiny a její vedení si uvědomovalo, že vlastními silami takový úkol nikdy nezvládne. Jinými slovy ukrajinské podzemí nikdy nebylo a nemohlo být natolik silné, aby si na „okupantech“ vynutilo uznání suverenity. Existovala tedy nutnost spolupráce se zahraničním subjektem. Pro ZULR jedním z nich na krátkou dobu byly Dohoda a ČSR, pro ULR císařské Německo a Rakousko-Uhersko. Vzhledem k tomu, že dohodové státy se od ukrajinské otázky distancovaly, zbýval v oblasti střední a východní Evropy jediný dostatečně mocný stát schopný OUN podpořit. Tím bylo ve 20. letech výmarské Německo. Navíc, takovýto reálný stav věci uznávaly všechny nekomunistické strany haličských Ukrajinců.³⁷²

Ovládnutí Německa nacionálními socialisty na tomto v zásadě správném předpokladu nic nezměnilo. Popsanou spoluprací je nutno vnímat jako instrumentální, nikoli ideologickou. Němci, zvláště po roce 1934, přistupovali k ukrajinské otázce čistě pragmaticky a podle toho, jak bylo vhod. Roku 1934 využili atentátu na ministra Pierackého a důvěru Ukrajinců v německý azyl k posílení vztahů s Polskem, v letech 1938 až 1939 k oslabení a následné likvidaci ČSR zároveň s pevnějším připoutáním Maďarska k německému bloku a konečně, jak bude řečeno v další kapitole, v letech druhé světové války při konfliktech s Polskem a SSSR. V případě událostí let 1934 a 1938 až 1939 nacistické elity upřednostnily zájmy jiných subjektů před těmi ukrajinských nacionalistů a (znovu)navázání spolupráce v roce 1938 iniciovaly nikoli

³⁷¹ Shkandrij, M.: *Ukrainian Nationalism...*, s. 40.

³⁷² Бойдуник, Осип: *Як дійшло до створення Організації українських націоналістів*. In *Євген Коновалець та його доба*, s. 370.

složky pevně svázané se strukturami NSDAP, ale naopak ty stavějící se k nacismu rezervovaněji (v tomto případě armádní kruhy a Abwehr). Stejně tak nutno zopakovat, že s Německem před i po nástupu NSDAP k moci spolupracovaly v podstatě ze stejných důvodů i jiné ukrajinské exilové politické směry.³⁷³ Nehledě na to, že ani totalitní Německo ani OUN nepředstavovaly jedolité bloky s všeobecně akceptovanou zahraniční i vnitřní politikou. Samotný vztah řadového členstva OUN k Německu před 15. zářím 1941 (počátek německých represí proti banderovské frakci OUN) poměrně výstižně popsal jeden z dobových aktérů Jevhen Stachiv³⁷⁴ slovy, že *Ukrajinci* [myšleno zejména v Haliči] *nebyli kolaboranty, byli germanofily*.³⁷⁵ Ostatně v podobném duchu se lze vyjádřit o většině české, resp. československé společnosti v období let 1945 až 1968 a jejímu vztahu k SSSR.

S ohledem na tato fakta lze vyslovit závěr, že OUN s Německem ve 20. a 30. letech skutečně spolupracovala, ovšem na bázi podobné např. polským protiruským organizacím před a za první světové války. Dezinterpretace ve smyslu kolaborace, jak je známa z let druhé světové války, je nejen ahistorická, ale také naprosto zavádějící. Z faktu, že OUN, a nejen ona, spolupracovala se státem, jehož režim byl později označen za zločinný, nelze extrapolovat explicitní soudy nad její ideologii, programem a členskou základnou. Ostatně s nacistickým Německem jistou dobu spolupracovaly např. Velká Británie, Polsko či SSSR, a to v daleko širším rozsahu než OUN. Původní UVO navíc ve 20. letech udržovala i kontakty s bolševiky, přičemž tato spolupráce logicky nemohla mít žádné ideologické opodstatnění. Obviňování OUN z rozsáhlé kolaborace s Německem v meziválečném období je tedy nejen absurdní, ale většinou i čistě účelové. Samotná OUN navíc chtěla a zkoušela spolupracovat i s jinými státy než Německo, zejména s Francií a Velkou Británií, nicméně tyto pokusy ztroskotaly na, dodejme vcelku logickém nezájmu zmíněných států. Z tohoto úhlu pohledu lze spolupráci s Německem vnímat i jako řešení v duchu hesla „z nouze cnost“, neboť jiná alternativa k dosažení vytyčených cílů zkrátka neexistovala.

³⁷³ Viz Kyryczuk, Jurij: *Problem ukraińskej kolaboracji w czasie II wojny światowej*. In kol. autorů: *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, Warszawa, 2002, s. 246-247.

³⁷⁴ Jevhen Stachiv (Євген Стახів, 1918–2014) se narodil do silně vlastenecké rodiny důstojníka UHA. Stejně jako pět sourozenců vstoupil do OUN. V řadách Karpatské síce se účastnil bojů s Maďary v březnu 1939. V roce 1941 vyrazil na východ spolu se severní pochodovou skupinou OUN (viz níže). Organizoval struktury OUN(b) v Donbase. Roku 1944 se podílel na vzniku a činnosti Ukrajinské hlavní osvobozovací rady. Po válce participoval na vydávání propagandistické literatury v Německu. Roku 1949 emigroval do USA. S OUN(b) se rozešel a stal se jedním z čelných představitelů frakce tzv. dvojkařů. Zemřel roku 2014 v New Yorku.

³⁷⁵ *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 268, příspěvek do konferenční diskuze.

3 Budem bránit naši zem, proti světu, proti všem! Ukrajinští nacionalisté ve víru druhé světové války

Před samotným výkladem je nutno upozornit na několik závažných aspektů problematiky aktivit ukrajinských nacionalistů po roce 1939, resp. dění na východě Evropy během i po druhé světové válce. Jedná se o téma mimořádně kontroverzní, s různými (dez)interpretacemi, hypotézami, často podléhající demagogii v rámci zájmů toho či onoho uskupení, nejednou navázaného na ty či ony politické struktury, v tomto případě zejména v Rusku, na Ukrajině a v Polsku. Činnost UPA v letech 1942 až 1947 je bezesporu nejožehavější problematikou polsko-ukrajinských vztahů dodnes a v žádném případě se nejedná o „mrtvou historii“. Výzkum komplikuje v mnoha oblastech nedostatečná pramenná základna, zdroje vzájemně se kontradikující, jejich nedostupnost badatelům v archivech (týká se především Ruska) a dokonce i falzifikáty. Další komplikaci představuje zahájení prvních výzkumů až v 80. letech, a to pouze v Polsku. Na Ukrajině se první seriózní práce začaly objevovat až po roce 1991.¹ V letech před rozpadem východního bloku se jednalo o tabuizovanou záležitost, kdy jediným veřejně přípustným vyjádřením na adresu OUN/UPA bylo jejich označení za fašistické zločince a fanatické kolaboranty s nacisty.²

Tzv. „banderovci“ jako takoví byli a jsou oprávněně i neoprávněně demonizováni v Polsku, na Ukrajině, v Rusku, v České republice a svým způsobem v celém světě, typicky na západní Ukrajině a v řadách ukrajinské diaspory pro změnu adorováni. Milan Syruček svou úvahu na téma „banderovců“ a řeckokatolické církve nazval *Banderovci – hrdinové nebo bandité?*³ Tento titulěk v zásadě vystihuje kolotoč, jakým problematika ve 20. a 21. století prošla a prochází. Nicméně tato otázka je špatně položena, neboť téma vymezuje ve stylu „buď, anebo“ do extrémních protikladů. Jak poznamenal Jan Rychlík k osobě Stepana Bandery v pořadu České televize *Historie.cs*, percepce té stejné postavy, v našem případě hnutí, jednou skupinou za zločince a druhou za hrdinu není nic mimořádného.⁴ Realita však, jak je zvykem, nebývá bílá ani černá. Právě o tomto budou následující řádky. Ostatně se to týká i předchozích.

¹ K problematice „výzkumů“ OUN/UPA v době před rokem 1991 viz *Polska-Ukraina-trudne pytania*, t. 1. Další informace možno nalézt i v následujících dílech (tomech). K téže problematice a politizaci tématu viz Rezmer, Waldemar: *The Polish-Ukrainian Forum of Historians 2015–2017*. In *Poland and Ukraine, Poles and Ukrainians. Relations after 1990*, Polish Academy of Arts and Sciences, Kraków, 2021, s. 84-113.

² Wnuk, Rafał: *Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its Aftermath*, 2004, s. 1. Dostupné zde: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/int/int_0701b.pdf (odkaz k datu 5. 6. 2022)

³ Syruček, Milan: *Banderovci – hrdinové nebo bandité?* Epoque, Praha, 2008.

⁴ Pořad *Historie.cs*, díl *Banderovci*, Česká televize, Praha, 2010, stopáž 06:50–07:30. Dostupné zde: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/210452801400023/> (odkaz k datu 23. 12. 2021)

K tématu existuje mimořádně bohatá a rozsáhlá literatura. Část z ní svým zaměřením či stylem nespadá do kategorie historiografické či vědecké, tedy není pro tuto práci relevantní. I přesto bylo nutno provést rozsáhlou redukci zdrojů. Kapitola proto vychází ze subjektivního výběru autora, v němž se nachází zejména dostupné práce polských a ukrajinských historiků, kteří se účastnili cyklu konferencí *Polska-Ukraina: trudne pytania* (Polsko-Ukrajina: složité otázky) a dalších výstupů, autorem uznané za důležité pro komplementaritu textu a co možná nejobektivnější výklad (viz níže).⁵ Jen minimum literatury přitom reflektuje fakt, že ukrajinské nacionalistické podzemí nepředstavovalo jediný protisovětský ruch oporu v Sovětském svazu (o Východním bloku jako celku nemluvě) a že podobné aktivity, podobné metody a podobné výsledky byly aplikovány a dosaženy i v Bělorusku, Pobaltí a jinde.⁶

K tomuto nutno dodat, že vskutku komplementárních historických prací k problematice OUN/UPA existuje poskrovnu. Například co se týče tématu struktur, národnostního složení, výzbroje, aktivit po roce 1948 apod. Z toho důvodu autor některá témata popisuje ze tří hlavních zdrojů; publikace renomovaného polského historika Grzegorze Motyky *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, neméně uznávaného ukrajinského historika (a po únoru 2022 vojáka) Ivana Patryljaka *Peremoha abo smert'. Ukrajins'kyj vyzvol'nyj ruch u 1939–1960 rr.* a kolektivní monografie ukrajinských historiků Stanislava Kulčyc'kého, Anatolije Kentije, Volodymyra Zobaka, Heorhije Kasjanova, Oleksandra Lysenka, Ihora Il'jušyna a Ivana Patryljaka *Orhanizacija ukrajins'kych nacionalistiv i Ukrajins'ka povstans'ka armija*. Ve srovnání s jinými pracemi nabízí tyto tři monografie mimořádně komplexní pokrytí tématu z polské a ukrajinské strany, díky čemuž je spolu s ostatními zdroji možno vytvořit syntézu polského i ukrajinského stavu bádání tak, aby bylo lze předejít útokům ohledně nestrannosti a objektivity autora za předpokladu jeho dobré vůle.

3.1 Hořkosladký pád Polska. OUN, Ukrajinci a Poláci v letech 1939 až 1941

Dne 1. září 1939 vypukl konflikt, který (nejen) OUN dlouhé roky předpokládala a očekávala. Zdaleka však nebyly naplněny podmínky a okolnosti, v něž členská základna vkládala své naděje. Uzavření německo-sovětského spojení v podobě paktu Molotov-Ribbentrop představovalo pro OUN stejné překvapení jako pro zbytek světa. Jedním z jeho důsledků bylo

⁵ K cyklu konferencí *Polska-Ukraina: trudne pytania* viz Rezmer, W.: *The Polish-Ukrainian Forum of Historians 2015–2017*. In *Poland and Ukraine, Poles and Ukrainians. Relations after 1990*, s. 84–113. K problematice historiografie tématu viz Wnuk, R.: *Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its Aftermath*.

⁶ Viz kol. autorů: *Wojna po wojnie. Antysowieckie podziemie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1953*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Gdańsk-Warszawa, 2012.

takřka náhlé utnutí většiny již v minulosti problematické německé podpory a prudké omezení spolupráce s OUN, včetně přípravy ukrajinských útvarů v německých službách a materiálních dotací určených pro sabotáže v Polsku, neboť majorita oblastí s převažující ukrajinskou populací v Polsku měla připadnout SSSR. Sověti logicky směřovali k likvidaci OUN. Její podporou by tedy Německo za dané situace nemohlo získat takřka nic.

Legální ukrajinská politická reprezentace i přes kritické výhrady k národnostní politice a stavu ukrajinské otázky v Polsku zachovala státu věrnost. Většina ukrajinské populace vývoj událostí zejména v první polovině září pouze pasivně sledovala a vyčkávala. Nelze tedy mluvit o jakési „zradě“ Polska ze strany ukrajinské společnosti.⁷ UNDO dne 24. srpna 1939 vydalo deklaraci, v níž vyzývalo Ukrajince k zachování klidu a ignorování výzev k protistátním vystoupením. Výzvu zopakoval na poslední zasedání sejmu dne 2. září jeho vicemarsálek a předseda UNDO Vasyľ Mudryj. Deklarace podobného znění dorazily také od představitelů ULR v emigraci, metropolity řeckokatolické církve Andreje Šeptyc'kého a reprezentanta volyňských Ukrajinců Stepana Skrypnyka.⁸

Přístup a chování ukrajinských demokratických elit a většiny populace v září 1939 nepochybně vycházely nejen z jejich dosavadní politické činnosti spočívající ve snaze nalezení kompromisů s Varšavou, ale také z vědomí, že záměry agresorů s ukrajinskou menšinou v Polsku nevěstily nic dobrého, respektive byly ještě radikálnější a násilnější než v případě dosavadních polských vládních kruhů. Tento předpoklad následný vývoj jednoznačně potvrdil, ergo protipolským stanoviskem neměli Ukrajinci co získat ve chvíli, kdy Německo a SSSR uzavřely spojenectví. Jediné, v co mohli doufat, byla nejistá očekávání jakési „vděčnosti“ za věrnost k Polsku v případě, že válku neprohraje. Jak trefně poznamenal k dilematům (západo)ukrajinské politické scény v předvečer druhé světové války David Svoboda:

„Jakmile se Varšava na jaře [1939] ocitla na cestě k válce s Hitlerem, stáli [ukrajinští politici] před volbou – s Polskem, nebo s Němci? Zatímco OUN vsadila na Německo, které ji oklamalo v březnu a znovu ji mělo oklamat v září, ukrajinské strany zůstaly věrny Polsku, jímž byly klamány doposud.“⁹

⁷ Klimecki, Michał: *Geneza i organizacja polskiej samoobrony na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej podczas II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3, Warszawa, 1998, s. 58; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka*, s. 73.

⁸ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 67; Torzecki, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1993, s. 25-26; Zajaczkowski, Mariusz: *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, Instytut pamięci narodowej, Lublin-Warszawa, 2015, s. 73.

⁹ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 876.

Mobilizace polské armády se týkala též národnostních menšin. Z cca jednoho milionu vojáků polské armády v září 1939 připadalo na Ukrajince zhruba 110.000, z nichž necelých 8.000 přišlo o život a kolem 16.000 utrpělo zranění. Dle odhadů cca 60.000 padlo do německého zajetí, dalších 20.000 do sovětského.¹⁰ Řadové vojáky německé a sovětské úřady obecně propouštěly domů. Vyskytly se ale také případy zavražděných ukrajinských zajatců ze strany obou okupačních mocností, zejména v rámci tzv. Katyňského masakru. Některé zajatce SSSR zadržoval až do léta 1941. Část z nich následně bojovala v řadách polských sil na západě. Většina Ukrajinců sloužila u pěchoty a jezdeckva, v důstojnickém sboru se však představitelé národnostních menšin nacházeli pouze výjimečně.¹¹

Soudobí polští i ukrajinští historici jsou obecně toho názoru, že vojáci ukrajinské národnosti v převážné většině splnili své občanské povinnosti se ctí, ve větších či menších počtech se účastnily všech kritických operací a jejich bojové výkony byly na rovní s vojáky polskými, popř. jiné národnosti.¹² Došlo i k případům bojkotování mobilizace, dezercí a útěků k nepříteli. Většina se ale odehrála až v druhé polovině září 1939, kdy se definitivní porážka Polska stala otázkou času, netýkaly se pouze Ukrajinců a nemalá část polské armády se ocitla ve stavu živelného rozkladu.¹³ Rozsah těchto jevů není znám, nicméně na výsledku německo-sovětsko(-slovenské) agrese nic nezměnily.

V předvečer vypuknutí války polské úřady preventivně internovaly několik tisíc polských i menšinových politiků či jinak veřejně činných osob v obavě před vyvoláváním nepokojů a sabotáží (mimo jiné např. Tarase „Bul’bu“ Borovc'e či Dmytra Doncova). Rychlá porážka polské armády a rozklad státních struktur po agresi ze strany SSSR 17. září, maskované jako „osvobození Bělorusů a Ukrajinců“, však vedly k jejich relativně brzkému propuštění. Na svobodu se dostala i většina vězňů z různých polských vězení, a to včetně internovaných ukrajinských nacionalistů, mimo jiné Mykoly Lebedě, Stepana Bandery a dalších.¹⁴

¹⁰ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 68; Rezmer, Waldemar: *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, Warszawa, 1999, s. 22; Zajączkowski, M.: *Ukraińskie podziemie...*, s. 74.

¹¹ Srov. Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Varšava, 1993, s. 24. Rezmer, W.: *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 22-25.

¹² Motyka, Grzegorz.: *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła“*, Wydawnictwo literackie, Kraków 2011, s. 42; Rezmer, W.: *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 25-26; Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy*, s. 24-25; Klimecki, M.: *Geneza i organizacja polskiej samoobrony na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej podczas II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3, s. 58; Zajączkowski, M.: *Ukraińskie podziemie...*, s. 74; Iljuszyn, Ihor: *UPA i AK. Konflikt w Zachodniej Ukrainie*, Związek Ukraińców w Polsce, Warszawa, 2011, s. 52.

¹³ Rezmer, W.: *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 26; tamtéž, s. 327-328: *Uzgodnienia i rozbieżności*.

¹⁴ Motyka, G.: *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła“*, s. 42-43.

Přípravy na válku prováděla i OUN. Exilový provid na čele s Meľnykem ve spolupráci s Abwehrem pašoval do východní Haliče zbraně a výbušniny. Němci cvičili několik set Ukrajinců k diverzním akcím a zejména připravovali masivní protipolské povstání, které mělo rozvrátit tyl bojující polské armády. Mimo již dříve pořádaných polních cvičení byly od srpna formovány diverzní partyzánské oddíly, které měly po vypuknutí války vyvolat povstání mezi Ukrajinci. Ivan Patryljak počet příslušníků různých teroristických a diverzních skupin připravujících se k vystoupení proti Polsku odhaduje na cca 10.000 členů a sympatizantů OUN. Jejich úkoly dle Patryljaka spočívaly v odzbrojování a likvidaci polských oddílů a ustavování ukrajinské civilní správy, čímž měli příchodí Němce stavět před „dokonaný fakt“ obnovení ukrajinské státnosti. Při vhodné situaci měli s pomocí Němců vytvářet úderné oddíly, které se měly zúčastnit bojů s polskými, případně i sovětskými silami.¹⁵ Z těchto slov vyplývá zcela zřejmá nedůvěra zejména domácích struktur OUN k plánům nacistického Německa, pramenící z předchozích zklamání z německé politiky, zejména z extradice roku 1934 a osudu Karpatské Ukrajiny. Nutno dodat, že nacistický režim se k ukrajinské problematice stavěl rezervovaně a z jeho strany nikdy nepadl oficiální slib restaurace Ukrajiny jako státu v té či oné podobě. Ukrajinci jako jedni ze „slovanských podlidí“ nebyli pro nacisty partnery, pouze nástroji.

K masivnímu rozvinutí teroristických aktivit OUN však nedošlo v důsledku paktu Molotov-Ribbentrop a okupace východních částí Polska Sovětským svazem. Abwehr z celé akce odstoupil a Provid nedisponoval prostředky ani lidmi k dosažení vlastních cílů. Rozkaz k protipolskému povstání navzdory absenci plánů k další činnosti v případě sovětské okupace východního Polska však přesto vydal, nicméně krajová exekutiva tento v dané chvíli sebevražedný úkol odmítla splnit.¹⁶ Patrně tak nacionalisté zachránili své struktury a členskou základu před likvidací v roce 1939. Ve východní části země se po 10. září projeví teroristické skupinky zejména nacionalistů, tvořené na základě místních organizací, komunistů a lokálně také skupin navázaných na ULR, které útočily na menší polské jednotky, policii a dezertéry ve snaze získat zbraně a munici a deklarovaly vznik té či oné Ukrajiny. Silnější polské útvary pro změnu prováděly pacifikaci ukrajinských vsí, a to nejen v místech útoků, ale také

¹⁵ Пjuszyn, І.: *UPA i AK, konflikt v Zachodniej Ukrainie*, s. 64-65; Патриляк, Іван: *Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939–1960 рр.* Часопис, Львів, 2012, s. 23-24.

¹⁶ Srov. Мірчук, П.: *Нарис історії ОУН*, s. 585-586; Rezmér, W.: *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 29; Jasiak, Marek: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, Warszawa, 2000, s. 88-89; Zajączkowski, M.: *Ukraińskie podziemie...*, s. 76-77; Ісаєвич, Ярослав: *Холмська-волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947, польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, 2003, s. 26.

„preventivně“.¹⁷ Polští a ukrajinští historici se obecně shodují, že se ve většině případů jednalo o akce živelné, lokální a nekoordinované, jinými slovy v dané chvíli nemohlo být řeči o větší, resp. úspěšné provokaci ze strany Německa, SSSR či OUN.¹⁸ V případě Sovětů patrně proto, že k přípravám neměli dost času. U některých akcí nacionalistů lze předpokládat inspiraci ze strany Německa, které se tak v druhé dekádě září snažilo vyvíjet tlak na vyčkávající Sovětský svaz, aby dle dohody zahájil vlastní invazi jako prevenci před ustanovením kvazizápadoukrajinského státu.¹⁹ V mnoha případech k „povstání“ došlo až poté, co se z dané lokality stáhly polské jednotky a úřady.²⁰ Nutno znovu upozornit, že zatímco protipolských útoků se účastnily pravděpodobně tisíce osob ukrajinské a běloruské národnosti, tou dobou až 200.000 tisíc Ukrajinců a Bělorusů válčilo na frontě.²¹

Literatura k tématu neumožňuje detailnější statistické podchycení činnosti protipolských akcí a pacifikací v září 1939. Odhady ztrát se pohybují v řádech stovek mrtvých Ukrajinců a několika set až tisíců Poláků.²² Obecně lze konstatovat, že z hlediska průběhu bojů v září a říjnu 1939 protipolské aktivity OUN, komunistů a dalších skupin na východě země sehrály pouze marginální roli bez výraznějšího vlivu na průběh vojenských operací.²³

Mimo vystoupení domácí sítě OUN připravovalo exilové vedení, opět ve spolupráci s Abwehrem, nasazení jednotky složené z Ukrajinců, později známé jako tzv. Ukrajinský legion Romana Sušky.²⁴ Do jeho řad vstupovali zejména emigranti žijící v Německu a zajatci

¹⁷ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 223; Патриляк, І.: *Перемога або смерть*. s. 26-28; Zajączkowski, M.: *Українське подziemie ...*, s. 77; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 52.

¹⁸ Zajączkowski, M.: *Українське подziemie...*, s. 77-78; Dmytruk, Wołodmyr: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej w latach 1939–1941: istota i następstwa*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 75; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки*. In *Волинь і Холмщина 1938–1947*, s. 26.

¹⁹ Zajączkowski, M.: *Українське подziemie...*, s. 77.

²⁰ Rezman, W.: *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 30-32.

²¹ Sowa, Andrzej Leon: *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947*, Kraków, 1998, Towarzystwo Sympatików Historii, s. 104.

²² Ivan Patryljak s odkazem na zdroje ukrajinského podzemí udává, že k povstání proti polské vládě došlo v 183 vsích v 22 okresech. Do řad povstaleckých oddílů vstoupilo necelých 8.000 členů/sympatizantů OUN s podporou tisíců venkovanů. Dodejme, že počet Ukrajinců v Polsku přesahoval pět milionů. Při polských pacifikacích mělo dojít ke zničení 10 ukrajinských vesnic a smrti 244 Ukrajinců (z toho 160 povstalci a 84 civilisté). Povstalci naproti tomu měli spálit 4 polské obce, zabít 796 Poláků (z toho 123 civilistů) a více než 3.000 zajmout. Lze předpokládat, že údajné počty polských zajatců jsou silně nadhodnocené. Mariusz Zajączkowski s odkazem na další historiky odhaduje počet mrtvých Poláků na více než 3.000. S tímto odhadem souhlasí také Grzegorz Motyka, Grzegorz Hryciuk a další polští autoři s tím, že cca jedna třetina obětí připadla na vrub místním komunistům. Wołodmyr V'jatrovyč naproti tomu s odkazem na práce dalších ukrajinských historiků udává počet 796 mrtvých polské národnosti. Srov. Патриляк, І.: *Перемога або смерть*. s. 32.; Zajączkowski, M.: *Українське подziemie...*, s. 78; В'ятрович, Володимир: *Друга польсько-українська війна 1942–1947*, Києво-Могилянська академія, Київ, 2012, s. 67; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 72.

²³ Rezman, W.: *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 32.

²⁴ Roman Suško (Роман Сушко, 1894–1944) se narodil v Remenově nedaleko Lvova. Za první světové války

z Karpatské síce, které Maďarsko vydalo do Německa. Německý předpoklad zněl, že legion bude dopraven do východní Haliče přes Slovensko, a následně provede různé diverzní akce a za vhodné situace iniciuje protipolské povstání. Pro ukrajinské nacionalisty představoval jednak zárodek budoucí ukrajinské armády, jednak možnost navázání pokud ne spojenectví, alespoň partnerství s Třetí říší. Výcvik probíhal od začátku léta 1939 na různých místech Německa. Podařilo se vycvičit zhruba 600 mužů, kteří byli vystrojeni ze zásob bývalé československé armády (s níž nejeden z příslušníků v březnu 1939 bojoval). V průběhu srpna 1939 proběhl transport na východní Slovensko a poslední přípravy k nasazení.²⁵ Podepsání paktu Molotov-Ribbentrop však vedlo ke zrušení této operace.²⁶ Legion byl krátce nasazen po 9. září a údajně dosáhl až Lvova. Následně však vzhledem k příchodu sovětských jednotek musel ustoupit na západ. Německé velení posléze příslušníky využívalo ke strážní službě nebo jako tlumočníky. Patrně ještě v září nebo říjnu 1939 byl rozpouštěn. Část příslušníků vstoupila do řad tzv. Ukrajinské pomocné policie (Ukrainische Hilfspolizei) a jiných pomocných složek na území GG, další později do řad praporů „Rolland“ a „Nachtigall“, které se účastnily invaze do SSSR roku 1941 (viz níže).²⁷

3.1.1 Mezi „osvobozením“ a gulagem. Sovětská okupace východního Polska 1939 až 1941

Nová německo-sovětská hranice se táhla podél řek Narev, Bug Visla a San. Většina území poraženého Polska obývaná ukrajinskou majoritou se tak ocitla v hranicích Sovětského svazu. Celkem SSSR okupoval cca 200.000 kilometrů čtverečných předválečného polského území (52 %) s cca 13,7 miliony obyvatel, z toho 5,1 milionu Poláků, 5 milionů Ukrajinců, 2 miliony Bělorusů, více než milion Židů a další národnosti (zejména Němci, Litevci a také volyňští Češi).²⁸ Na německé straně zůstal pouze úzký pás ukrajinského osídlení na západním břehu Sanu a Zakarpatí, obývané Ukrajinci a Ukrajincům příbuznými etniky v počtu přibližně

vstoupil do praporů síčových střelců. Roku 1916 padl do ruského zajetí, později organizoval korpus síčových střelců pod hlavičkou ULR. Do roku 1921 se angažoval v bojích s bolševiky. Později zastával vyšší funkce v UVO. Patřil mezi zakladatele OUN. Ve 30. letech žil v USA. Roku 1938 se vrátil do Evropy, podílel se na přípravě diverzních jednotek ve spolupráci s Abwehrem, později známých jako Ukrajinský legion, jehož se stal velitelem. Legion do bojů v Polsku *de facto* nezasáhl a Suško na protest proti německé politice rezignoval. Po rozlamu OUN podporoval křídlo Andrije Meľnyka. Aktivizoval se jako reprezentant Ukrajinského centrálního komitétu a providnyk OUN(m) na území Generálního gouvernementu. Po roce 1943 spoluorganizoval divizi Waffen SS „Galizien“. Dne 14. ledna 1944 podlehl atentátu, za nímž pravděpodobně stálo banderovské křídlo OUN.

²⁵ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 886-889.

²⁶ Rezmér, W.: *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 29.

²⁷ Iljuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 61; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 72.

²⁸ Gross, Jan Tomasz: *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, Princeton University Press, Princeton, 2002, s. 17.

550.000 lidí, tedy zhruba 10 % ukrajinské populace meziválečného Polska.²⁹ Strach z obou okupačních režimů však zvedl mohutnou uprchlickou vlnu lidí, snažících se uniknout z té či oné okupační zóny. V případě Ukrajinců se jednalo zejména o útěk 20.000 až 30.000 tisíc lidí, hlavně inteligence, na západ.³⁰ Do GG odešla, mimo jiné, většina vůdčího stavu OUN a na místě zůstalo hlavně řadové členstvo a sympatizanti hnutí.

V některých ukrajinských a běloruských vsích došlo k různým slavnostem vítání německých či sovětských jednotek. Pozitivně se k Sovětům postavili i někteří Židé, z Poláků *de facto* jen nepočetní komunisté.³¹ Většina společnosti však do budoucna hleděla s úzkostí a pod dojmem zvěstí o holodomoru a stalinském teroru ve 30. letech bez nadšení pro nové vládce, zároveň však s radostí z pádu taktéž nemilované polské vlády.³² Je však obtížné zpětně dokazovat, jednalo-li se o projevy radosti nad likvidací „nenáviděného polského jařma“, nebo projevy obav z budoucnosti a snahy o naklonění si nové moci. V některých obcích se vyskytly případy stavění slavobrán jak Němcům, tak Sovětům zaráz. Těžko v takových případech hledat politické motivace, spíše snahu přežít s co nejmenší újmou nadcházející válečné časy. Nutno na tomto místě upozornit, že v létě 1941 po útoku Německa na SSSR již byly motivace vítání útočících jednotek diametrálně odlišné než v září 1939 (viz níže).

Sovětská vláda po „dobrovolném“ připojení anektovaných území k USSR a BSSR³³ ihned započala jejich sovětizaci a sociálně-ekonomickou transformaci. Bylo provedeno znárodnění průmyslu, obchodu, bank, lesů a dalších odvětví. Bezzemci a malorolníci obdrželi půdu v rámci pozemkové reformy, zejména z bývalých fondů církve, státu a polských kolonistů. Tato akce sice krátkodobě zvýšila popularitu bolševiků, soukromé držení půdy ovšem nemělo mít dlouhého trvání, neboť již roku 1940 byla zahájena kolektivizace. Do léta 1941 se sice podařilo zkolektivizovat jen zhruba 13 % zemědělské půdy, přesto však tato akce vyvolala reminiscence strachu a obav 30. let.³⁴ Úřady dále prováděly odvody do Rudé armády, započaly

²⁹ Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy...*, s. 32; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 74; Dmytruk, W.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 85.

³⁰ Dmytruk, W.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 77; Mazur, Grzegorz: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej w latach 1939–1941: istota i następstwa*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 101.

³¹ Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмицина 1938–1947...*, s. 26.

³² Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 385; Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy...*, s. 38; Dmytruk, W.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 76.

³³ K okolnostem připojení okupovaného území k BSSR a USSR viz např. Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 96-97.

³⁴ Dmytruk, W.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 79-81; Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 108.

represe proti církvím a další akce spojené se sovětizací, místními vnímané negativně.³⁵ Lokální samosprávy nový režim rozpustil. Polští státní zaměstnanci byli na nižších úrovních struktury nahrazováni autochtony (často bez adekvátního vzdělání a praxe), na vyšších poté příchozími „prověřenými kádry“ z východu, národnostně zejména Rusy, Ukrajinci a Židy.³⁶ Sovětské úřady formálně prováděly ukrajinizaci a bělorusizaci zabraných území, postupem času stále více však přecházející do rusifikace. Jednalo se zejména o zavedení ukrajinštiny a běloruštiny jako úředních jazyků, jejich preferovanou výuku ve školách (včetně Lvovské univerzity), rozvoj kulturních, zdravotnických a vědeckých institucí apod., často však pochybné kvality.³⁷ Řada opatření byla motivována snahou naklonit si široké masy a získat podporu pro bolševickou vládu, ale postupem času převládalo zejména zklamání a nespokojenost jak po ekonomické, tak národnostní stránce, kdy sovětské úřady uznaly, že i mezi nepoláky se nachází „příliš mnoho nepřátel socialismu“.³⁸

Bezpečnostní struktury začaly s likvidací reálné, hypotetické i čistě smyšlené opozice. Za účelem „odhalování nepřátel“ NKVD budovala agenturní síť, které rozprostřela jak mezi Ukrajinci, tak i Poláky a Židy. V první řadě se jednalo o represe proti polským elitám (vědeckým, náboženským, kulturním, vojenským, úředním, „buržoazii“, „nepřátelům lidu“ apod.), uprchlíkům z německé zóny a kolonistům. „Pamatováno“ však bylo i na jiné národnosti v rámci „boje s třídními nepřáteli“.³⁹ V odstraňování Poláků z úřadů a veřejného života hráli aktivní roli i místní Ukrajinci, nutno dodat že za vydatného povzbuzování nového režimu.⁴⁰ Odehrávaly se však i případy, kdy Ukrajinci polské sousedy z těch či oněch důvodů držené v úctě bránili, popř. neudávali.⁴¹ Ve směru „budování světlých zítřků“ a „odhalování nepřátel“ bylo obyvatelstvo vystaveno do té míry nevídané míře agresivní propagandy v kombinaci s terorem. Sítilo již dříve zakořeněné dělení společnosti v duchu „my a oni“, kde „oni“ se stávali nepřáteli „nás“ a „my jich“.⁴²

³⁵ Filar, W.: *Wołyń 1939–1944...*, s. 41-42.

³⁶ Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 98; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 26.

³⁷ Пјuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt v Ukrainie Zachodniej*, s. 53; Dmytruk, W.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 80-81.

³⁸ Dmytruk, W.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 80-85.

³⁹ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 53; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 74-75.

⁴⁰ Пјuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt v Ukrainie Zachodniej*, s. 53; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 224-225.

⁴¹ Viz např. Filar, W.: *Wołyń 1939–1944...*, s. 40-43.

⁴² Zaszkiłniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założen ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 55-56; Ільошин, Ігор: *Протистояння УПА і АК (Армії крайової) в роки другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в західній Україні*, Київ, 2001, s. 6.

Politický život v daných oblastech *de facto* ustal mimo dříve ilegální Komunistické strany západní Ukrajiny a Komunistické strany Polska a ani ty se nevyhnuly represím kvůli podezření z „infiltrace buržoazními živly a polskou bezpečností“.⁴³ Legální politické strany včetně UNDO byly buď zrušeny, nebo se samy rozpustily. Jediným, navíc z mnoha důvodů problematickým politickým hnutím Ukrajinců na okupovaných územích mimo místních komunistů, tak zůstala zakonspirovaná OUN.⁴⁴

Jednou z hlavních forem represí se v letech 1939 až 1941 staly deportace na odlehlá místa SSSR, neregulované žádnou právní normou a probíhající v naprosto nevyhovujících podmínkách transportu.⁴⁵ Ty postihly v nepoměrně větším poměru k zastoupení v populaci Poláky. Hlavní důvod spočíval zejména v tom, že tvořili většinu lokálních elit a po dvacetileté existenci samostatného Polska panoval nikoli bezdůvodný předpoklad, že sovětskou okupaci nikdy nepřijmou jako trvalý stav, tedy dříve či později zahájí odboj. Takový postoj se sice týkal též Ukrajinců a dalších národností, ovšem v podstatně menším měřítku.⁴⁶ Nutno podotknout, že nemalá část ukrajinské populace schvalovala „sjednocení“ většiny ukrajinského etnického prostoru do jednoho státu a chudá společnost sama o sobě tíhla k levicovým myšlenkám. Počáteční fáze sovětské okupace navíc Ukrajincům a Bělorusům reálně přinesla pozitiva vůči předchozímu období a k obratu k negativnímu vztahu k nové moci došlo až později po zahájení kolektivizace, rusifikace, masových represí, chronického nedostatku zboží spojeného s masivní inflací a neodpovídajícím úředně stanovenému kurzu zlatého a rublu, nárůstu korupce, arogantního přístupu nových úřadů a v souvislosti s dalšími jevy typickými pro stalinský SSSR.⁴⁷ Sovětské orgány provedly celkem čtyři deportační vlny s pátou plánovanou na léto 1941 a další měly pravděpodobně následovat. U těch existuje předpoklad, že hlavní postiženou skupinu by tvořili Ukrajinci.⁴⁸ Realizované deportace se týkaly dle odhadů cca 320.000 lidí, z toho 210.000 Poláků, 70.000 Židů, 25.000 Ukrajinců a 20.000 Bělorusů.⁴⁹ Deportace totiž

⁴³ Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 98.

⁴⁴ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 36; Dmytruk, W.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 77.

⁴⁵ Dmytruk, W.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 87.

⁴⁶ Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 103; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмицина 1938–1947*, s. 26.

⁴⁷ Пјусzyn, І.: *UPA i АК. Konflikt w Ukrainie Zachodniej*, s. 54-55; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 75-76; Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 98; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 75; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 224-225.

⁴⁸ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 75.

⁴⁹ Partacz, C., Łada, K.: *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej*, s. 169; Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 106-107; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 53.

postihly nejen „podezřelé“, ale i jejich rodiny jako „prevence“ i „trest“ v duchu pseudoteze kolektivní odpovědnosti.⁵⁰ Deportace se staly natolik obávaným nástrojem, že dle Grzegorza Mazura se stalo normou pro místní mít připraven balík základních potřeb pro případ, že by se dostali mezi určené k vyhnanství.⁵¹

Vlivem akcí sovětské bezpečnosti byla na okupovaném území prakticky zlikvidována vůdčí vrstva polského národa bez ohledu na svůj vztah k nové moci, což se později výrazně projevilo na rozvoji tamního odbojového hnutí proti okupaci (jak nacistické, tak druhé sovětské) a na možnostech účinně se postavit depolonizační akci ukrajinských nacionalistů, zejména na Volyni.⁵² Dle odhadů Instytutu pamięci narodowej sovětský systém v letech 1939 až léto 1941 deportoval, věznil, zavraždil či jinak postihl až 1,6 milionu bývalých polských obyvatel různé národnosti. Z tohoto počtu na mrtvé připadá cca 150.000 (zahrnuti, mimo jiné, zavraždění polští zajatci a vězni v různých místech anektovaného území po červnu 1941). Což znamená, že různému stupni represí bylo vystaveno 11,68 % obyvatelstva sovětského záboru v době, kdy na tomto území neprobíhaly žádné bojové akce!⁵³ I při započítání obětí původem či bydlištěm mimo okupované území se jednalo o zhruba každého desátého obyvatele daného území! Jinými slovy patrně nebylo osoby, která by neznala jednu či více obětí „budování světlých zítřků“. Jaroslav Hrycak k tomuto dodává, že za stejnou dobu Němci ve „své“ části okupovaného Polska obdobným způsobem perzekvovali čtyřikrát méně osob.⁵⁴

Lze se domnívat, že v letech 1939 až 1941 provedla OUN proti Sovětům více teroristických akcí s větším počtem obětí než za dobu existence ukrajinského podzemí v Polsku. Nutno však vzít v potaz, že za necelé dva roky sovětské okupace bylo popraveno, zavražděno, vězněno, deportováno či jinak perzekvováno násobně více osob na základě politických či zcela smyšlených důvodů než v meziválečném Polsku v jeho plném územním rozsahu. Represe se v případě Ukrajinců netýkaly jen nacionalistů, ale stejně tak i v Polsku legálních politických hnutí a emigrace z východu (zejména UNDO, emigrace ULR a hetmanci). Tyto politické síly, již dříve v krizi z demografických a jiných důvodů, byly tímto dále marginalizovány a po červnu 1941 již nehrály v dění na Ukrajině významnější roli.⁵⁵ V letech

⁵⁰ Detailněji k sovětské politice na okupovaných územích viz Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 385-395.

⁵¹ Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 103.

⁵² Filar, W.: *Wołyń 1939–1944...*, s. 43; Ілжuszyn, I.: *UPA i АК. Конфлікт в Україні Західній*, s. 83; Ільющин, І.: *Протистояння УПА і АК...*, s. 6; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 329.

⁵³ Przegląd mediów z 21. 9. 2009, *Wywiad z Łukaszem Kamińskim*. Dostupné zde: <https://web.archive.org/web/20160422025812/http://ipn.gov.pl/wydzial-prasowy/media-o-ipn/2009/przegląd-mediów-21-wrzesnia-2009> (odkaz k datu 17. 12. 2021)

⁵⁴ Грицак, Ярослав: *Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад*, Критика, Київ, 2011, s. 74-75.

⁵⁵ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 97.

1940 až 1941 Sověti uspořádali několik hromadných procesů, při nichž celkem odsoudili více než 200 ukrajinských nacionalistů a nacionalistek za velezradu, z toho zhruba polovinu k trestu smrti, ostatní k dlouholetým trestům vězení nebo vyhnanství. Tresty smrti se týkaly i žen, ale v jejich případech úřady často využily možnost milosti. Mezi odsouzenými k trestu smrti, ale cestou milosti změněnému na doživotí, se nacházel i jistý Dmytro Kljačkovs'kyj (Дмитро Клячківський), tehdejší providnyk banderovské OUN Stanislavovského kraje a později jeden z hlavních tvůrců a velitelů UPA na Volyni.⁵⁶

Strach, teror a nespokojenost se sovětským systémem vedl obyvatelstvo k hledání jiných možností přežití a budoucího vývoje. Jak již bylo konstatováno výše, jedinou politickou alternativou aktivní na sovětském záboru zůstala OUN. Její ideologie, hesla a cíle se tak i přes sovětské represe a citelné údery organizační struktury stávaly čím dále více populárními.⁵⁷ Spolu s přesvědčením, že ožebračování, materiální nedostatek (zejména v potravinách), „nevolnická“ práce a nevyhovující životní podmínky nemohou trvat věčně, rostly naděje polského, ukrajinského a dokonce i židovského obyvatelstva, že ze „sovětského jařma“ je osvobodí nikdo jiný než Němci pod vedením Adolfa Hitlera. Britští diplomaté, kteří roku 1940 navštívili Lvov, měli údajně podat hlášení v tom smyslu, že Rusové (Sověti) se mohou na nově připojených územích pochválit jen jednou věcí; sjednotili Poláky, Ukrajince a Židy v nenávisti ke společnému nepříteli (SSSR).⁵⁸

3.1.2 *Divide et impera*. Německá okupace Polska a role tamních Ukrajinců

Z polských oblastí, které nebyly přímo anektovány Německem, Berlín vytvořil tzv. Generální gouvernement. Pod něj spadaly již zmíněné oblasti Zakarpatí a pás ukrajinského osídlení podél toku Sanu. Poláky a Židy v hranicích GG dle německých plánů čekalo znevolnění, germanizace či likvidace. Prozatím však sloužil zejména jako zdroj levné (otrocké) pracovní síly. Již od roku 1939 probíhala cílená likvidace polské inteligence, omezování školství a další represe. Ukrajinců se toto týkalo okrajově, mimo jiné proto, že inteligence byla málo početná, germanofilská a ukrajinských škol existovalo poskrovnu. Relativně malý počet Ukrajinců a tradiční germanofilství sahající do dob Rakouska-Uherska Němci „levně“ využili ke snazší

⁵⁶ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 55; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 86-87. Blíže k soudním procesům s příslušníky podzemí viz tamtéž a dále Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 52-53.

⁵⁷ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 22-23; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 75.

⁵⁸ Svoboda, D.: *Dlouhá cesta do lesů...*, s. 116; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 38-39; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 26-27.

kontrole polské společnosti na etnicky smíšených prostorech.⁵⁹ Ukrajincům byl umožněn přístup ke střednímu vzdělání, popř. navazujícímu vysokoškolskému v Německu a v Protektorátu Čechy a Morava, byli přijímáni do nižších struktur veřejné správy, v některých sférách byli postaveni na roveň Němcům (např. v přístupu do budov, dopravních prostředků apod.), měli nárok na vyšší přiděly potravin, pravoslavná církev obdržela zpět budovy ztracené v rámci dřívějších revindikací a jiné „bonusy“, které Němce takřka nic nestály. Preference Ukrajinců, rozvoj školství a pokles analfabetismu vedly k relativně rychlé ukrajinizaci těchto „západních výsep ukrajinských zemí“. Okupace těchto oblastí Německem tak paradoxně vedla k relativnímu zlepšení životní situace mnoha Ukrajinců ve srovnání s dobou před zářím 1939.⁶⁰

Ukrajinci za těchto podmínek vcelku ochotně vstupovali do německých služeb (úředních, policejních, hospodářských apod.), což bylo Poláky často interpretováno jako vlastizrada a kolaborace.⁶¹ K tomuto se však váže otázka, zda se tyto Ukrajinci kdy cítili být obyvateli polského státu, respektive zda si polský stát a společnost mohly činit ve světle svého přístupu k menšinovým otázkám nárok na vymáhání chování v duchu „věrného občana Polska“. Též nutno doplnit, že otázka služby v německé správě, resp. kolaborace se týkala i polského etnika a také nutno upozornit, že hranice mezi kolaborací, pasivním přístupem a odbojem byla v této části Evropy mimořádně tenká a průchozí.⁶² Německá správa samozřejmě Ukrajince viděla jenom jako dalších z řady „Untermensch“. Hans Frank, guvernér GG, v září 1940 v projevu prohlásil:

„Usilovně prosím přítomné [vyšší němečtí úředníci v GG] o neustálé připomínání šéfům svých úřadů, že Ukrajinci jsou sice přáteli německé vlády, leč nedůvěryhodní. Prosím udržovat s Ukrajinci co nejlepší vztahy, ale vždy zachovávat náležitý odstup.“⁶³

⁵⁹ Jasiak, Marek: *Stanowisko i los Ukraińców w Generalnym Gubernatorstwie (bez Galicji) w latach okupacji niemieckiej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 199.

⁶⁰ Svoboda, D.: *Dlouhá cesta do lesů...* In *Securitas Imperii*, č. 22, 1/2013, s. 109; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 76–77; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмщина 1938–1947*, s. 27. Volodymyr Serhijčuk specifikuje, že se jednalo o slib naplnění memoranda, které zaslal nejvyšším místům GG předchůdce Ukrajinského centrálního komitétu, Ukrajinské národní sjednocení (UNO). Jednalo se o body: 1) Odstranění „hrozby odnárodnění Ukrajinců“ (tedy konec polonizace); 2) Náprava „křivd“ způsobené polskou kolonizací a revindikační akcí; 3) Právo povolání organizací reprezentující zájmy Ukrajinců v GG; 4) Právo existence vydavatelství, tisku, základních a středních škol s ukrajinským vyučovacím jazykem; 5) Náboženská svoboda pro pravoslavné a řeckokatolíky; 6) Rozvoj hospodářského života; 7) Zaměstnání ve správě země. Viz Serhijczuk, Wołodymyr: *Stanowisko i los Ukraińców w Generalnym Gubernatorstwie (bez Galicji) w latach okupacji niemieckiej 1939–1945*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 183. Nutno dodat, že některé z těchto požadavků byly zcela přirozené, Ukrajinci na ně měli právo, přesto je meziválečný polský stát odmítal implementovat.

⁶¹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 327.

⁶² K otázce kolaborace Ukrajinců s okupačními mocnostmi v čase druhé světové války viz Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 419–436.

⁶³ Jasiak, Marek: *Stanowisko i los Ukraińców w Generalnym Gubernatorstwie...* In *Polska-Ukraina: trudne*

Marek Jasiak dále uvádí, že v podstatných otázkách nebyl mezi polskou a ukrajinskou politikou v GG větší rozdíl, např. co se týče daní, deportací na nucené práce, trestních záležitostí či neplnění vyhlášek. Osud Ukrajinců po vítězství Německa na všech frontách měl být identický jako u ostatních východních Slovanů: germanizace, zotročení, deportace nebo smrt.⁶⁴

GG se také stal novým ukrajinským emigračním střediskem, což vedlo k nebývalému rozvoji ukrajinského veřejného života. V Krakově se soustředila elita OUN, včetně osvobozeného Bandery, Lebedě a dalších. Členové či sympatizanti OUN hojně vstupovali do nově vznikajících organizací.⁶⁵ Všechny politické strany ať již polské, ukrajinské či židovské sice byly zakázány, okupační správa však do jisté míry tolerovala aktivity OUN v rámci příprav na invazi do SSSR.⁶⁶ Zájmy Ukrajinců před německými úřady reprezentoval legální Ukrajinský centrální komitét (UCK), později spjatý s Meľnykovou frakcí OUN (viz níže).⁶⁷

V případě obou okupačních režimů lze konstatovat, že zatímco práva, kvalita života, anebo životní úroveň Poláků masivně klesly, u národnostních menšin se situace vyvíjela více ambivalentně. Ukrajinci v GG vzhledem k podmínkám, jaké Němci nastavili, těžko mohli s nostalgií vzpomínat na léta polské vlády. Nejhuře dopadli Židé, postupně uvěznění v ghettech a masově vraždění během Holokaustu. V sovětském záboru přes počáteční intenzivnější represe proti polské společnosti postupně sílily i ty protiukrajinské, protižidovské a protiběloruské. V tomto směru systém patrně směřoval k jakési „rovnosti v bídě“. Agresivní kampaň k „vyřizování účtů“ a zahájení „třídního boje“ proti (zejména) „polským pánům“ byla ukončena v říjnu 1939 spolu s ustanovením sovětské správy, nicméně v podobném duchu se pokračovalo i nadále jinými prostředky (namísto „živelné revoluce“ metodami tajné policie). Z hlediska komunistické ideologie zde došlo k velmi silnému překrytí konceptu „třídního boje“ s národnostním konfliktem, neboť naprostou většinu bohatších vrstev tvořili Poláci a Židé, zatímco nejchudších Bělorusové a Ukrajinci. Na Volyni se „třídní boj“ projevil zejména v podobě útoků na představitele veřejné moci. Případy nevyhovující tomuto čistě instrumentálnímu, schematickému a primitivnímu dělení společnosti byly jednoduše ignorovány.⁶⁸

pytania, t. 4, s. 204.

⁶⁴ Tamtéž, s. 204 a 206.

⁶⁵ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 58-61.

⁶⁶ Serhijczuk, Wołodymyr: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1947*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, Warszawa, 2000, s. 128-129.

⁶⁷ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 76.

⁶⁸ Filar, W.: *Wołyń 1939–1944...*, s. 40; Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej...* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 98-99.

Tato sovětská kampaň představovala první případ zneužití polsko-ukrajinských antagonizmů Sovětským svazem na okupovaném území. Sovětům se během deportací a zinscenovaných soudů podařilo prakticky zlikvidovat polskou elitu. Analogické represivní procesy se následně týkaly i zbývajících národností. Jejich dokončení však zabránila německá invaze v červnu 1941. Ukrajinci v obou režimech vstupovali nebo spolupracovali s bezpečnostními složkami a činili tak proporčně s větší frekvencí než Poláci.⁶⁹ Toto však nevycházelo z jakési „vrozené podlosti“ ukrajinského národa, ale z charakteru doby. Hlavní faktor spočíval už v tom, že Poláci do služby zkrátka nebyli přijímáni, avšak daná místa musel někdo obsadit. Jestliže Ukrajinci nikdy Polsko nechápali jako vlastní stát, službu v sovětských či německých orgánech těžko mohli nazvat kolaborací či zradou, navíc pokud tato místa obsazovali s perspektivou a za účelem vzniku samostatné Ukrajiny. Oba okupační režimy se logicky zaměřily v první řadě proti polské společnosti, tedy jejich prizmatem v dané chvíli byla důležitější spolupráce s Ukrajinci (Bělorusy, Židy atd.), kteří udání na Gestapo či NKVD posílali taktéž z osobních důvodů a nejen na polské, ale i ukrajinské sousedy. Mnoho lidí se ocitlo v nezáviděníhodné situaci a byli-li donuceni volit, zda udat Poláka či Ukrajince, často volili sobě cizí národnost. Jak patrně, otázka kolaborace ve středovýchodní Evropě je mimořádně složitá a nutno velice opatrně vyslovovat soudy.

3.1.3 Němce k sobě nepotřebujeme. Rozkol v OUN

Porážka Polska a osvobození doposud vězňených „legend“ ukrajinského podzemí vedla k jejich návratu do politického života. Bývalý providnyk KE Bandera a spol. po krátkém pobytu ve Lvově přesídlili do Krakova. V prosinci 1939 se poprvé setkal s Volodymyrem Tymčijem (dosavadní providnyk KE). Následovala cesta do Říma a diskuze s Andrijem Meľnykem. Radikálové z KE požadovali přesun Providu do neutrální země (jako prevence před vydíráním „hostitelskou“ zemí a ve snaze pokusit se dohodnout i se západními spojenci)⁷⁰, již z minulosti známé personální změny, orientaci na „vlastní síly“ namísto neustálého „podlézání“ a spoléhání na cizí subjekty (Německo), okamžité zahájení odboje proti SSSR a *de facto* rozdělení OUN na dvě zahraniční centra (Německo, Velká Británie+USA)⁷¹ a jedno domácí (vedené Banderou). Tyto podmínky Meľnyk přirozeně odmítl a Banderovi, v dané chvíli bez oficiální funkce

⁶⁹ Filar, W.: *Wołyń 1939–1944...*, s. 40-41.

⁷⁰ Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej*, s. 99-100.

⁷¹ Už z toho je jasně patrné, že Banderova frakce OUN nikdy nebyla „fanatickým stoupencem a nohsledem Německa“, jak postulovala dřívější československá, polská a sovětská historiografie a jak ruská činí dodnes. Naopak se snažila vést nezávislou zahraniční politiku a hledala spojence i mimo střední Evropu. Jako i při jiných příležitostech je zde dezinterpretováno nepřátelství ke stalinskému Sovětskému svazu jako automatická kolaborace s mocnostmi Osy. Samozřejmě při zamlčení faktu německo-sovětského spojení v letech 1939 a 1941.

v OUN, nabídl jen symbolické místo, čímž dále zesílily vzájemné animozity. Představitelé mladé radikální frakce se v únoru 1940 sešli na poradě v Krakově, po níž ohlásili vznik „revoluční frakce OUN“ – OUN(r) – dnes více známe jako frakce „banderovců“ – OUN(b).⁷² Pro zachování přehlednosti výkladu a rozlišení frakce „meľnykovců“, tedy těch, kdo se v tomto sporu postavili na stranu Meľnyka, a banderovců historici užívají zkratk OUN(m) a OUN(b) podle příjmení nejvyšších představitelů obou frakcí. Nikdy se nejednalo o oficiální názvy a sami příslušníci těchto frakcí se „banderovci“ ani „meľnykovci“ nikdy nenazývali.

Ani jedna z frakcí zpočátku nepovažovala tento rozkol za kritický či osudný bod. Události však nabraly rychlý spád. Bandera a spol. si s Meľnykovým Providem vyměnili několik zpráv, kde zopakovali své požadavky. Meľnyk, patrně v důsledku tlaku svého okolí a za přecenění vlastní autority mezi domácí základnou, nakonec rozhodl o postavení hlavních „opozitních“ před tzv. revoluční tribunál OUN, na základě jehož rozhodnutí byli z OUN vyloučeni. Banderovci následně označili Meľnyka za „uzurpátora“, čímž byl rozkol dokonán.⁷³ Obecně platí, že na Meľnykovu stranu se postavila většina zahraničního či exilového aktivu OUN, zatímco za Banderou stála domácí základna. To činilo Banderovu frakci početně mnohem silnější, zároveň však vzděláním, rozhledem a politickou prací méně zkušenou. Jak se později vyjádřil partyzánský vůdce na Volyni spjatý s exilovými kruhy ULR Taras „Buľba“ Borovec':

„Následkem rozkolu [OUN] se na stranu plukovníka Meľnyka postavil vrchní a střední vůdčí element organizačních kádrů, zatímco skupina Bandery ovládla spodní patra hierarchie. Tím vznikly dvě samostatné organizace. Jedněm [meľnykovcům] odebráno ruce a nohy, zatímco druhým chyběla hlava. Začal velmi ostrý boj za samotný název OUN, za vliv a vyškolené kádry. Tak se na jaře 1940 objevili „meľnykovci a banderovci“, tím byla vytvořena ještě jedna politická strana, která, kromě sebe, nikoho jiného neuznávala.“⁷⁴

Termíny „banderovci“ a „meľnykovci“ budou v této práci dále využívány pro označení příslušníků té či oné frakce v podobném významu jako v literatuře zaužívané zkratky „OUN(m)“ a „OUN(b)“. Nenesou žádný pejorativní ani adorativní význam.

⁷² Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 33-35; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 77-78.

⁷³ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 18-19; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 78; Serhijczuk, W.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1947*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 131.

⁷⁴ Боровець, Тарас Буľба: *Армія без держави*, Львів, 1993, s. 46.

V dubnu 1941 banderovci uspořádali tzv. (druhý) druhý velký sjezd OUN⁷⁵. Během něj potvrdili dosavadní vývoj a dokumenty z první poloviny roku 1940, zneplatnili výsledky římského kongresu („první“ druhý velký sjezd) ze srpna 1939, potvrdili svůj program a zavedli nové insignie, mimo jiné černo-červený prapor, symbolizující ukrajinskou černozem a krev, která ji zkrápěla, či pozdrav „Sláva Ukrajince“ – „Hrdinům sláva“. Providnykem se dle očekávání stal Stepan Bandera, jeho zástupci Jaroslav Stec'ko (budoucí „předseda Lvovské vlády“, politický a ideologický referent) a Mykola Lebed' (referent služby bezpečnosti OUN). V revolučním providu dále zasedli Vasyl' Kuk (organizační referent), Oleksa Hasyn (vojenský referent) a Mykola Klymyšyn (ekonomický referent).⁷⁶ Jako svůj program ohlásili banderovci *vedení boje za sílu a dobro ukrajinského národa, jaký bude možno plně realizovat v podobě suverénního ukrajinského státu, který bude vybojován revoluční válkou s nájezdníkem (SSSR)*.⁷⁷ Na sjezdu došlo i na manifestaci rostoucího antisemitismu mezi nacionalisty, jednak vlivem posilování pozic Německa v Evropě, jednak pod vlivem pseudoteorie židobolševismu, jenž se měl uplatňovat na sovětské straně záboru Polska. Židé byli označeni za „věrné poddané panujícího bolševického režimu a avantgardu moskevského imperialismu na Ukrajině“. Účastníci sjezdu prohlásili, že „OUN bojuje proti Židům jako podporovatelům moskevsko-bolševického režimu, ovšem za vědomí, že hlavním nepřítelem je Moskva (Rusko)“.⁷⁸

Vzhledem k převzetí většiny domácích organizačních struktur zůstala tato zachována, byla pouze přizpůsobena nově stanoveným hranicím krajů a okresů v USSR. Nejvyšším článkem se stal Revoluční provid v Krakově, jemuž byla podřízena Krajská exekutiva ve Lvově. Pod ni dále spadaly okružní exekutivy, dělené na okresní a rajónové. Nejnižším stupněm zůstávaly stanice v jednotlivých obcích.⁷⁹

Jaké však byly hlavní rozdíly mezi oběma frakcemi? Cíl obou přeci i nadále spočíval v osvobození Ukrajiny od „okupantů“ a vzniku USSR s vládou OUN. Mimo obvyklých tenzí jako personální animozity, kariérismus a další jevy typické pro jakékoli politické hnutí panoval spor v oblasti metod a prostředků. Realističtější melnykovci si uvědomovali, že bez podpory silného zahraničního partnera a mimořádné geopolitické konjunktury nikdy nemohou svých cílů dosáhnout. Zároveň jim bylo jasné, že tento partner (ve východní Evropě jím mohlo být pouze Německo), pokud úlohu protektora a garanta ukrajinské státnosti akceptuje, bude za toto

⁷⁵ „Prvním druhým“ sjezdem myšlen ten ze srpna 1939, který ovšem banderovci prohlásili neplatným.

⁷⁶ Serhijczuk, W.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1947*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 132; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 79.

⁷⁷ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 35.

⁷⁸ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 96.

⁷⁹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 44-45.

očekávat různé zisky, ať již v oblasti ekonomické, vojenské, politické či jiné. Z tohoto úhlu pohledu pro ně byla přijatelná „zklamání“ let 1938 a 1939, kdy Německo opakovaně dalo přednost spolupráci s „nepřáteli“ OUN před kooperací s ní (Karpatská Ukrajina, okupace Kresů SSSR). Zároveň však tento stav považovali za dočasný. Banderovci naproti tomu bez ohledu na politickou realitu požadovali romantické a sebedestruktivní zahájení „revoluční činnosti za osvobození Ukrajiny“ proti SSSR ihned, navzdory rozkazům Providu k hlubokému zakonspirování a vyčkání na konflikt mezi Německem a SSSR.⁸⁰ Zároveň revoluci chtěli provést vlastními silami, s co nejmenším vazbou na zahraničí. Německo po událostech let 1934 až 1939 považovali za partnera nespolehlivého a plánovali jej postavit před „hotovou věc“, neboli přivítat na „osvobozených územích“ jako spojence, nikoli jako osvoboditele a konečně jej donutit zaujmout jasné stanovisko k ukrajinské státnosti.⁸¹

Nabízí se srovnání s obdobím let 1933 a 1934, kdy domácí OUN pod tehdy novým providnykem KE Banderou taktéž vystoupila s „masivní revoluční činností“ proti Polsku v podobě různých teroristických akcí. Připomeňme, že celá věc tehdy skončila destruktivními ztrátami pro OUN, z nichž se vzpamatovala až koncem 30. let. Rozkol OUN na dvě zneprátené frakce nicméně nebyl ničím náhlým ani překvapivým. Neshody nad směřováním organizace, prostředky a metodami boje, otázky zahraničních vazeb, personální rozpory uvnitř vedení, generační konflikt a další prvky nacionalisty sužovaly a oslabovaly již od vzniku OUN roku 1929.⁸²

V březnu 1940 banderovci založili tzv. Vojenský štáb OUN na čele s Dmytrem Hrycajem.⁸³ Mezi jeho členy patřily i budoucí elity UPA, mimo jiné Roman Šuchevyč, Vasyľ Kuk a další. Štáb rozhodl o vycvičení a přesunutí kádrů do Haliče a Volyně, kde měly zakládat krajové partyzánské štáby, připravovat bojové oddíly, shromažďovat zbraně a munici (zejména z pozůstatků bojů roku 1939) a provádět rozvědné aktivity. Další skupiny se specializovaly na zajišťování přechodů hranic, kde docházelo k častým přestřelkám s pohraničními hlídkami NKVD. Při jedné z nich zahynul na přelomu února a března 1940 Volodymyr Tymčij.⁸⁴ Celkově

⁸⁰ Svoboda, D.: *Dlouhá cesta do lesů...*, s. 113; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 18; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 80; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 302-303.

⁸¹ Ілжuszyn, І.: *UPA і АК. Конфлікт в Західній Україні*, s. 64-32; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 62; Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 54;

⁸² Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 18-19.

⁸³ Dmytro Hrycaj „Perebyjnis“ alias Josef Kapko Kovalkovič spáchal v prosinci 1945 sebevraždu ve věznicí Zemského odboru bezpečnosti v Praze. Viz níže.

⁸⁴ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 19-20.

se jednalo o stovky úspěšných a neúspěšných pokusů.⁸⁵ Cílem bylo celonárodní protisovětské povstání. Za tímto účelem se obě frakce také poměrně úspěšně snažily infiltrovat sovětské úřady a instituce svým členy či sympatizanty. Mládež houfně vstupovala do Komsomolu, takže některé jeho buňky se *de facto* skládaly výlučně z junáctva OUN.⁸⁶

Vlastní sílu v Haliči a na Volyni k polovině roku 1940 OUN(b) odhadovala na více než 30.000 osob s tisíci dalšími lidmi v GG.⁸⁷ Grzegorz Motyka udává, že k září 1939 OUN disponovala cca 5.000 ozbrojenými příslušníky. Tento počet dle něj i dalších historiků do června 1941 stoupl na 20.000 lidí v banderovské frakci i přes sovětské represe. Tento nárůst přičítá přílivu stoupenců propuštěných z polských vězení a sovětizaci západní Ukrajiny, která do podzemí vyhnala tisíce lidí hledajících spásu v odboji.⁸⁸ Ryszard Torzecki odhadoval, že OUN(b) mohla spoléhat na aktivní podporu ze strany 10 až 15 % obyvatelstva západní Ukrajiny.⁸⁹ Tento údaj se zdá být relativně malým, ovšem nutno si uvědomit, že mezi mládeží podpora patrně přesahovala 50 % a právě ta se měla stát hybnou silou ukrajinského nacionalistického podzemí.

Plánované „povstání“ však muselo být opakovaně odkládáno a nakonec k němu před červnem 1941 nedošlo, neboť sovětským bezpečnostním silám se dařilo znovu a znovu obnovované struktury OUN infiltrovat a likvidovat. Lokální providnyci v SSSR proto byli nuceni přejít na stanovisko melnykovců; povstání v současné chvíli nebylo lze provést vzhledem k politické situaci a nedostatku výzbroje. Rozhodli se vyčkávat na příhodný moment a do této doby se soustředili zejména na organizační a propagační práci.⁹⁰ Přesto však docházelo k různými odbojovým a teroristickým akcím proti sovětské správě s oběťmi na obou stranách.⁹¹ Ivan Patryljak uvádí, že za období leden až červen 1941 bylo zlikvidováno 94 „povstalecko-diverzních“ skupin o 476 členech a dalších 1171 povstalců bylo zabito.⁹² Sovětské bezpečnosti se však nikdy nepodařilo zlikvidovat celou vyšší a střední strukturu záraz. Jejich zbytky tak za snížené akceschopnosti a takřka neustále decimovány dokázaly sovětskou okupaci přežít a uchovat jádro sil pro časy budoucí. Některé exekutivy i přes represe a teror dokonce znásobily své početní stavy.⁹³ Tento stav jasně vypovídá o tom, že mládež, tvořící většinu nového aktivu,

⁸⁵ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 51-52.

⁸⁶ Tamtéž, s. 41.

⁸⁷ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 81.

⁸⁸ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 63; Motyka, G.: *Volyň 1943: Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika*, s. 38.

⁸⁹ Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej*, s. 114.

⁹⁰ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 37-38; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 80-81; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 21.

⁹¹ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 82-84.

⁹² Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 58.

⁹³ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 22-23; Патриляк,

si sovětský režim jednoznačně zneprátil. Likvidace mnoha kurýrských skupin, pokoušejících se o udržení spojení mezi centrálou v Krakově a sítí v SSSR, Sověty však dává paradoxně legitimitu myšlence, že NKVD se podařilo zavázat ke spolupráci či přímo dosadit své lidi do „banderovského“ ústředí.⁹⁴

Sám NKVD na základě analýzy výsledků a zachycených dokumentů vytyčil 10 hlavních bodů činnosti OUN(b):

- 1) Teror proti představitelům sovětské vlády
- 2) Shromažďování zbraní a munice
- 3) Příprava detailních plánů k protisovětskému povstání
- 4) Koordinace povstání
- 5) Vojenská příprava členů hnutí
- 6) Vytváření mobilizačních seznamů
- 7) Propaganda a agitace (protisovětská)
- 8) Navazování spojení s dalšími protisovětskými organizacemi
- 9) Rozvědná činnost (ve spolupráci s Německem)
- 10) Doplnování ilegálních sítí legalizovanými lidmi⁹⁵

Obě frakce OUN se stejně jako v meziválečných letech snažily rozšiřovat své struktury dále na východ. OUN(b) se podařilo navázat kontakty na různá místa Ukrajiny, včetně lokalit jako Kyjev, Charkov a další.⁹⁶ Založit zde pevnou organizační strukturu po vzoru té na západní Ukrajině však banderovci ani melnykovci nedokázali, zejména z důvodů strachu z teroru vlády a protiakcí NKVD. Svou roli však sehrály také naivní představy nacionalistů o realitě sovětské Ukrajiny, pasivní vztah autochtonů k politickým avanturám a v neposlední řadě odmítání nacionalistické ideologie, která se v hlavních bodech od sovětského systému příliš nelišila (viz níže).

Úspěšná německá ofenziva na západě končící obsazením Beneluxu, kapitulací Francie a izolací Velké Británie na plánech ukrajinských nacionalistů mnoho nezměnila. Hlavní posun spočíval v oslabení tam dlících emigračních proudů (zejména ULR) a též oslabení snah o navázání spolupráce se západními mocnostmi, které se ocitly v otevřené válce s Německem a konflikt s SSSR tak pro ně nepřicházel v dané chvíli v úvahu. Snahy v tomto směru byly

I.: *Перемога або смерть...*, s. 45.

⁹⁴ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 20-21.

⁹⁵ Патриляк, I.: *Перемога або смерть...*, s. 47-48.

⁹⁶ Tamtéž, s. 48-49.

obnoveny poté, co Německo konečně začalo s realizací svých politicko-ekonomicko-vojenských plánů na východě.⁹⁷

3.2 Nadešla naše chvíle. OUN a druhá světová válka na východní frontě

Dne 22. června 1941 zaútočilo nacistické Německo se svými spojenci na Sovětský svaz. Jedním z hlavních bojišť, ne-li vůbec nejdůležitějším, se stala Ukrajina, kde se odehrávaly co do rozsahu boje bezprecedentních rozměrů. Mimo výše zmíněných příprav se ukrajinští nacionalisté na bojišti projeví v několika dalších směrech. Koncem roku 1940 Abwehr souhlasil se znovunavázáním širší spolupráce s meľnykovci i banderovci. Výměnou za zpravodajské informace a přípravu diverzí v sovětském týlu nabízel nejen materiální a nejistou politickou podporu, ale také přípravu ukrajinských oddílů, jež se měly operace Barbarossa zúčastnit po boku vojsk Osy. Ustupující Sověti spáchali na územích určených k vyklizení (v tomto smyslu zejména okupované části Polska) další masivní zločiny. Na základě rozkazů NKVD a dozorců začali vězně vraždit. Většina ze zhruba 20.000 zadržovaných toto řádění nepřežila. Ne všechny však potkal tento osud, mezi jinými se podařilo zachránit život i již zmíněnému Dmytru Kljačivskému.⁹⁸ Těžko se divit, že obyvatelstvo západního Sovětského svazu po prožití stalinské éře postupující německé jednotky na mnoha místech vítalo. Tento jev se týkal sice především Ukrajinců a baltských národů, ale podobné projevy byly zaznamenány i u Poláků a dokonce i Židů.⁹⁹

S vypuknutím bojů OUN(b) přistoupila k realizaci svých plánů, na prvním místě protibolševického povstání. Zakonspirované buňky vydaly zbraně a ozbrojené skupiny nacionalistů se začaly shromažďovat na vhodných místech západní Ukrajiny. Bojové akce iniciovaly ve chvíli, kdy se přiblížila fronta. Soustřeďovaly se zejména na přebírání moci v jednotlivých obcích, likvidaci menších útvarů Rudé armády a NKVD, různé sabotáže a spolupráci s přicházejícími německými jednotkami, např. v podobě zpravodajství a obsazování lokálních center.¹⁰⁰

Dalším krokem mělo být vyhlášení nezávislosti Ukrajiny, nejprve v „hlavním městě“ západní Ukrajiny Lvově a následně i v Kyjevě. Dle Grzegorze Motyky banderovci byli

⁹⁷ Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej*, s. 100; Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 57.

⁹⁸ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 87.

⁹⁹ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 64; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 99.

¹⁰⁰ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 55; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 58-60; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 88.

přesvědčení o tom, že i přes dřívější perfidní přístup Německa k OUN musí existovat plán na vytvoření ukrajinského státu alespoň v takové podobě, jako v případě německých satelitů, např. Slovenska nebo Chorvatska. Jinak by se Němci, pohledem banderovců, připravovali o lidský a ekonomický potenciál více než čtyřicetimilionového národa.¹⁰¹ Otázkou zůstávalo, komu bude svěřena úloha tento stát pod německým patronátem vytvořit a spravovat. Nejednalo se o uvažování ojedinělé. Podobné úvahy vznikly i v Pobaltských státech.¹⁰²

Do protibolševické partyzánské činnosti se zapojili i meľnykovci (hlavně v Haliči a Bukovině) a skupiny napojené na emigraci ULR. Jednalo se zejména o Poleskou síč Tarase „Buľby“ Borovc'e s několika tisíci bojovníky, která rozsáhlá území Polesí ovládla ještě před příchodem Němců. Síč s tolerancí Němců „vyčistila“ od zbytků Rudé armády oblast pripjat'ských bažin. Na podzim 1941 se transformovala v policejní síly a začala vytvářet administrativní struktury pod hlavičkou ULR, nicméně po vyjevení pravé tváře nacistického režimu Buľba síč rozpustil a s jádrem sil přešel do podzemí. Zde od roku 1941 vytvářel Ukrajinskou povstaleckou armádu, neboli tzv. první UPA, nemající v dané době žádné vazby na OUN(b).¹⁰³

Podle názoru Ivana Patryljaka „ukrajinské povstání“ na západní Ukrajině nedosáhlo předpokládané maximální intenzity. Ne proto, že by chyběla vůle, ale protože rychlý ústup, resp. porážky sovětských vojsk některým povstaleckým jednotkám ani neumožnily „křest ohněm“. Fronta se během několika hodin mohla posouvat až o desítky kilometrů, což pěším partyzánským skupinám znesnadňovalo koordinaci postupu. Patryljak dále tvrdí, že nacionalistický ruch svým vystoupením v létě 1941 potvrdil svou sílu a podporu k dosažení cílů, tedy samostatné Ukrajiny. Stejně tak západní Ukrajinci dali najevo svou touhu po samostatném státu. Nutno uznat toto tvrzení za pravdivé v případě západních obvodů, kde povstalci vytvořili více či méně akceschopné orgány nové moci, ozbrojené síly a administrativu v téměř všech rajónech (okresech), celkem 187 z 200 a dále ve 26, které před rokem 1939 nebyly součástí Polska. Celkem se jednalo o zhruba 20 % územního rozsahu Ukrajiny, což v přepočtu na plochu činí cca 120.000 kilometrů čtverečných, neboli jen o málo méně, než činila rozloha meziválečného Československa. Partyzáni Sovětům dle téhož autora způsobili ztráty přesahující 3.000 vojáků (z toho přes 2.000 mrtvých) při vlastních ztrátách cca 500 zabítených, což v kontextu operace Barbarossa představuje relativně marginální podíl. Po

¹⁰¹ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 62-63.

¹⁰² Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 88-89.

¹⁰³ Blíže k osobě T. Borovc'e a tzv. první UPA Viz kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 31, 42 a 114-153; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 68; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 84-86.

přechodu fronty se povstalecké útvary většinou transformovaly na pořádkové síly. Ty buď pokračovaly v boji s odříznutými zbytky sovětských sil, nebo přecházely na policejní službu.¹⁰⁴

S postupem sil Osy na východ docházelo k stále více pogromům Židů. Týkaly se všech dobytých území, ne pouze (západní) Ukrajiny. Mnoho spontánně vyvolalo a/nebo se jich hojně účastnilo místní obyvatelstvo (ať již litevské, ukrajinské, běloruské nebo polské), jiné podněcovaly partyzánské bojůvky či přímo Němci. Zavražděny byly stovky, možná až tisíce Židů. K již dříve známým záminkám (zakořeněný antisemitismus, stereotypy, reálné či vymyšlené „zločiny“ páchané Židy na křesťanech, rezervovaný postoj k idejím ukrajinské státnosti, radikální nacionalismus, zaostalost a chudoba širokých mas) přibýlo německé podněcování a zločiny sovětského režimu, bezprostředně zejména povraždění vězňů, připisované „židokomuně“. Další tisíce obětí za sebou nechaly německé tzv. Einsatzgruppen, speciálně vytvořené k likvidaci komunistů, komisařů Rudé armády, inteligence (v případě západní Ukrajiny především polské) a právě Židů. Jaroslav Hrycak výbuch tohoto protizidovského násilí interpretuje jako důsledek latentního antisemitismu, dlouhodobě přítomného v prostředí východní Evropy, resp. západních částí Ruského impéria a jeho „židovské politiky“. Další aspekt vidí též v naprosto negativním vnímání bolševické okupace východní Haliče a Volyně v letech 1939 až 1941. To spolu s propagací pseudotezí o „židobolševismu“, hlásaném jak Němci, tak ukrajinskými nacionalisty, a zločinech let 1939 až 1941 (v tom zejména řádění NKVD v létě 1941) vedlo k částečně spontánnímu, částečně organizovanému výbuchu protizidovských akcí v dotyčné části Evropy. Hrycak je dále toho názoru, že míra kolaborace (a odporu) Ukrajinců ve věci holokaustu se nevymykala dobovému a geopolitickému kontextu.¹⁰⁵

Pogromů se bezpochyby účastnili i příslušníci OUN(b), nelze však doložit, zda se jednalo o akce organizované na rozkaz Providu, nebo o samostatnou činnost nižších struktur. Banderovci bezpochyby plánovali Židy, Rusy a Poláky z Ukrajiny přinejlepším deportovat, těžko však k roku 1941 plánovali fyzickou likvidaci několika milionů lidí.¹⁰⁶ K něčemu takovému, mimo jiné, ještě neexistoval v jejich světě precedens. Nutno také doplnit, že i sympatizanti jiných politických uskupení se na pogromech taktéž nepochybně podíleli.¹⁰⁷ Docházelo k útokům i na Poláky, za kterými stály zejména různé nacionalistické bojůvky nebo běžné kriminální bandy. Grzegorz Motyka v souvislosti s létem 1941 mluví o několika stech

¹⁰⁴ Пижусьин, І.: *УПА і АК, конфлікт в Західній Україні*, s. 65-66; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 66; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 44.

¹⁰⁵ Грицак, Я.: *Страсті за націоналізмом...*, s. 95-97.

¹⁰⁶ Мотыка, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 96-99.

¹⁰⁷ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 67.

obětích.¹⁰⁸ Lze předpokládat, že stejně tak se oběťmi stávali i Ukrajinci.

3.2.1 Pěvecký sbor a středověký rytíř. Družiny ukrajinských nacionalistů „Nachtigall“ a „Roland“

Podobně jako v roce 1939 Abwehr ve spolupráci s OUN začal připravovat nasazení malých jednotek složených z Ukrajinců-dobrovolníků pro sabotážní účely. Nakonec však padlo rozhodnutí připravit i dva větší oddíly (prapory) s německým velením, v nacionalistické literatuře označované jako tzv. Družiny ukrajinských nacionalistů (DUN), ve světě známé jako prapory „Nachtigall“ („Slavík“) a „Roland“¹⁰⁹ v celkové síle cca 650 mužů. Abwehr je plánoval využít zejména k podpoře postupujících vojsk jako tlumočníky, likvidaci rozbitých oddílů Rudé armády a ochraně transportů, případně jako statické strážní oddíly.¹¹⁰ Pro nacionalisty představovaly naděje na založení ukrajinské národní armády s německou podporou. Oba prapory byly nasazeny na jiné části fronty. „Nachtigall“ se koncem června 1941 nacházel v okolí Lvova a počátkem července směřoval na Vinnycji. Je pravděpodobné, že na trase pochodu se jeho příslušníci dopouštěli protižidovských útoků, ovšem jeho účast, resp. vyvolání lvovského pogromu budí pochybnosti.

„Roland“ byl nasazen na rumunské části fronty ve směru na Oděsu, ale do bojů nezasáhl. Oba prapory Němci stáhli do týlu poté, co zahájili represe proti OUN(b) na podzim 1941. Později byly transformovány na 201. policejní prapor a nasazeny proti partyzánům v Bělorusku. Při střetech utrpěly ztráty ve výši cca 100 vojáků. Jejich historie *de facto* skončila v roce 1943, kdy byla zrušena i tato jednotka poté, co Ukrajinci odmítli prodloužit kontrakty. Většina důstojníků, tou dobou internovaná Němci, později (nuceně?) vstoupila do divize zbraní SS „Galizien“. V „Nachtigallu“ sloužil, mimo jiné, budoucí velitel UPA Roman Šuchevyč (po stažení z Běloruska v lednu 1943 dezertoval), v „Rolandu“ Mychajlo Duda, velitel jediné sotně UPA, které se podařilo relativně celistvě probít do Německa při tzv. rejdu přes ČSR v roce 1947 (viz níže). Vojáci praporů se v rámci německé okupace dopouštěli zločinů proti civilnímu obyvatelstvu, ať již židovskému nebo běloruskému. Jejich rozsah není znám.

¹⁰⁸ Motyka, G.: *Ukrajinská partyzantka 1942–1960*, s. 99-100.

¹⁰⁹ Původ krycího názvu „Nachtigall“ („Slavík“) spočívá v pěveckém sboru, který u tohoto praporu fungoval. Původ názvu „Roland“ se nepodařilo zjistit.

¹¹⁰ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 56.

3.2.2 Pozdrav Führerovi ze Lvova. Vyhlášení obnovy nezávislosti Ukrajiny a německá okupace Ukrajiny

Jak vyplývá z řádků výše, cílem OUN(b) ani OUN(m) nebylo jen vytlačení Sovětů ze země, ale vznik, resp. obnova nezávislého ukrajinského státu. Za postupujícími vojsky Osy se proto na východ vydaly i tzv. pochodové skupiny Organizace ukrajinských nacionalistů (Похідні групи ОУН, Grupy marszowe OUN). Tvořili je i meľnykovci. Těm se dočasně podařilo ovládnout některá města střední a východní Ukrajiny (mimo jiných Žytomyr či Charkov), ačkoliv srovnatelných výsledků jako banderovci na západě země nedosáhli.¹¹¹ Meľnykovci se první dostali do Kyjeva, kde založili Ukrajinskou národní radu a převzali pořádkovou službu. Tyto struktury však Němci ještě na podzim 1941 zakázali a počátkem roku 1942 zaměřili represe i na doposud loajální Meľnykovu frakci, důsledkem čehož bylo více než 600 popravených ukrajinských nacionalistů jen v Kyjevě za léta 1941 až 1943. Mezi pochodovými skupinami banderovců a meľnykovců docházelo ke konfliktům. Mimo jiných akcí patrně některá banderovská bojůvka v říjnu 1941 zastřelila v Žytomyru členy meľnykovského providu Mykolu Scibors'kého a Omeljana Senyka, již dříve zmíněné v této práci.¹¹²

Banderovci na Ukrajinu vyslali celkem tři skupiny, geograficky dělené na severní, střední a jižní o celkovém počtu nepřesahujícím 1.200 osob. Jejich zadání spočívalo ve vytváření státních struktur-providů OUN, propagaci vlastní ideologie a v různé další činnosti na střední, jižní a východní Ukrajině, kde neexistovaly nacionalistické struktury. Slovy Volodymyra Nikols'kého:

„Ovládnout vlastními silami vedoucí pozice v místní samosprávě na Němci okupované Ukrajině a také na Donu a v Krasnodarském kraji, nebo do jejich čela prosadit osoby nepřátelské k sovětské vládě; vytvořit v těchto oblastech silné ounovské organizace; iniciovat aktivní nacionalistickou propagandu mezi obyvatelstvem. Takové akce, pohledem ounovského vedení, nevyhnutelně německé vládě ukáží, že obyvatelstvo okupovaných oblastí Ukrajiny podporuje OUN a jí stvořenou vládu 30. června 1941 ve Lvově. To mělo Němce donutit uznat vládu J. Stec'ka zákonným představitelem ukrajinského národu.“¹¹³

Skupiny se dále dělily na menší útvary (roje), které dle možností operovaly v určených

¹¹¹ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 408.

¹¹² Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 95; Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 94; Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 409.

¹¹³ Нікольський, Володимир, Михайлович: *Підпілля ОУН(б) у Донбасі*, Інститут історії України, Київ, 2001, s. 19.

oblastech. V chaosu po přechodu fronty se jim podařilo obsáhnout celé hranice dnešní Ukrajiny, včetně Charkova, Krymu a černomořských přístavů. Po úderu Německa na OUN(b) přecházeli příslušníci buď do ilegality, nebo v případě nehrozícího nebezpečí represí působili v orgánech okupační moci (tlumočníci, nižší administrativa apod.). Na některých místech Ukrajiny vznikl pod dojmem sovětské propagandy a také činnosti samotných pochodových skupin dojem, že tyto své aktivity koordinovaly ve shodě s Německem, tedy jako jeho spojenci. Tento fakt se později odrazil na percepci ideologie a politiky OUN(b) východoukrajinským obyvatelstvem, které, etnicky rozmanité a dlouhá léta žijící v podmínkách komunistické totality, hesla „západních bratrů“ nepřijímalo. Pozdější německé pronásledování těchto osob, které víceméně probíhalo v tajnosti, již situace příliš neovlivnilo.¹¹⁴ Zároveň se vyskytly i případy, kdy příslušníci pochodových skupin pro změnu vedli protiněmeckou agitaci. Lokální obyvatelstvo je poté nahlašovalo německé správě jako „bolševické agenty“.¹¹⁵ Ve výsledku pochodové skupiny nesplnily a ani nemohly splnit svůj účel. Několik set nepříteli vzdělaných zapálených agitátorů zkrátka nemohlo obsáhnout rozsáhlé ukrajinské území a vést propagandu na náležité úrovni. Bezprostřední příčinou jejich neúspěchu však nutno hledat v německých represích proti nacionalistickému ruchu na přelomu léta a podzimu 1941. Za relativní úspěch však lze považovat to, že se podařilo založit sice málo početné, přesto však aktivní buňky OUN i na takových místech jako Charkov, Krym či Donbas.¹¹⁶

Připravenost a „kvalita“ těchto skupin, složených především z mladých nadšenců, nebyla velická. Taras „Bul'ba“ Borovec' je popsal jako *dvacetileté junáky, kteří dohlíží, kontrolují práci starších vousatých místních pracovníků. Mladí nedovzdělání lidé, kteří neznají místní podmínky, sejí po celé Ukrajině chaos a nedůvěru a tím velmi ostře nastavili místní obyvatelstvo proti veškeré emigraci*.¹¹⁷ Pochodové skupiny své kádry většinou rekrutovaly z řad emigrantů z roku 1939. Většina těchto osob se po červnu 1941 vracela zpět do domovských lokalit, což se negativně odrazilo na stavu ukrajinského nacionalistického hnutí a probíhající „ukrajinizaci“ v GG.¹¹⁸

Mimo uvedených skupin OUN(b) střed, sever a jih existoval ještě zvláštní patnáctičlenný oddíl vedený Jaroslavem Stec'kem, jenž směřoval do Lvova. Na místo dorazil 30. června 1941 a ještě téhož dne vyhlásil tzv. Akt obnovení ukrajinského státu. Mimo jiné

¹¹⁴ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 77 a 299; Мотука, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 92-93 a 117; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 89-92.

¹¹⁵ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 409.

¹¹⁶ Svoboda, D.: *Тенkrát na Volyni...*, s. 78.

¹¹⁷ Боровець, Т.: *Армія без держави*, s. 76.

¹¹⁸ Ільющин, І.: *Протистояння УПА і АК...*, s. 171.

v něm banderovci vyhlásili ústně i rádiem *těsnou spolupráci s národně socialistickým Německem v tvoření nového pořádku v Evropě*. Deklaraci bylo přítomno několik německých důstojníků a svou podporu vyjádřil i metropolita Šeptyc'kyj, ovšem bez vědomosti toho, že se jednalo o soloakci banderovců, navíc bez schválení Třetí říše. Vzápětí skupina přistoupila k vytváření tzv. Ukrajinské národně-revoluční armády (do níž měly povinně vstoupit všechny na Ukrajině aktivní partyzánské skupiny, nejen banderovské) a vlády, do jejíhož čela se postavil Stec'ko.¹¹⁹ Začátkem července Němci předvolali Banderu, stále dlícího v Krakově, a požadovali na něm odvolání přijatých kroků. Po jeho odmítnutí následovala první vlna zatýkání v řadách banderovců. Bandera a Stec'ko byli internováni v Berlíně a později převezeni do koncentračního tábora Sachsenhausen, kde zůstali až do září roku 1944. 16. července Hitler definitivně rozhodl o osudu Ukrajiny, jež se měla stát místem brutální exploatace země i obyvatelstva ve prospěch Německa.¹²⁰ OUN(b) se ocitla na seznamu nepřátel říše a naopak. Toto rozhodnutí „zachránilo“ banderovce před osudem jednoznačně kolaborantských hnutí, např. chorvatských ustašovců, slovenských Ľudáků, či maďarských Šípových křížů. Ne proto, že by se jimi nechtěli či nemohli stát, ale protože na to okupační mocnost nepřistoupila. Jak správně zaznamenali Grzegorz Motyka a David Svoboda, OUN(b) v dané chvíli „lepší“ rozhodnutí potkat nemohlo, neboť Německo by válku prohrálo i v případě podpory loutkové „banderovské“ Ukrajiny, hnutí by se zcela zdiskreditovalo a skončilo by stejně jako většina kolaborantských vlád a uskupení v okupované Evropě.¹²¹

Koncem roku 1941 se naprostá většina území dnešní Ukrajina ocitla pod Německou okupací. Území bylo poděleno na několik částí. Halič Němci jako dávnou habsburskou (tedy „německou“) korunní zemi přiřadili ke GG, Rumuni obdrželi zpět území anektovaná SSSR v roce 1940 a navíc pás až po řeku Jižní Buh včetně Oděsy. Ze zbytku Němci utvořili tzv. Reichskommissariat Ukraine (RKU).¹²² Moc v něm nehodlali svěřit žádné další politické entitě, čímž zkrachovaly naděje i zbylých, zejména ukrajinských emigračních uskupení. Naděje obyvatelstva na změnu k lepšímu pohasly po vytvoření německé administrativy. Nejenže tak Němci nepřipustili vznik v podstatě žádné samosprávy, ale v rámci plánů na exploataci země zachovali i nenáviděné kolchozy (přejmenované na Liegenschafty). Ukrajina, resp. západní Sovětský svaz neměl být ničím víc gigantickým koncentračním táborem, sloužícím k zabezpečení ekonomických potřeb Německa.

¹¹⁹ Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 89.

¹²⁰ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 74-79; Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 89-90; Ілжuszyn, І.: *UPA i AK, konflikt v Zachodniej Ukrainie*, s. 70-71.

¹²¹ Svoboda, D.: *Dlouhá cesta do lesů...*, s. 115; Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 92.

¹²² Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 91.

V září po stabilizaci týlu, ustavení vlastní administrativy a krachu jednání s představiteli OUN(b) Němci zahájili internace a první popravu banderovců.¹²³ Stovky skončily ve vězeních a koncentračních táborech (mimo jiné i bratři Stepana Bandery, později zavraždění polskými spoluvězni). Němci *de facto* zlikvidovali vůdčí kádry OUN(b) (dle historiků až 80 %), zbytek přešel do konspirace, nebo se legalizoval. Do čela hnutí se místo internovaného Bandery postavil Mykola Lebed'. Jinými slovy na další dění a vývoj v OUN(b) Bandera až do propuštění z německé internace v druhé polovině roku 1944 žádný vliv neměl. Prvořadý úkol zněl nahradit utržené ztráty a obnovit zpřetrhané vazby. Přišel čas nové vůdčí garnitury, mimořádně násilnou dobou vychované k ještě většímu radikalismu, než jaký vyznávali její předchůdci.

Jak z těchto řádků vyplývá, označovat banderovce za německé kolaboranty, je ahistorické a postrádající smysl. Afinita ukrajinské nacionalistické ideologie k německému nacionálnímu socialismu a víceméně pragmatická spolupráce v letech 1939 až 1941 (a později po roce 1944) byla nesouměrná k represálím, jakým nacionalisté byli ze strany Německa vystaveni a odboji, který i proti Němcům zahájili (viz níže). Jak dále uvádí Grzegorz Motyka, koncem roku 1941 německé analýzy hovořily jasně; mimo „skupiny Bandery“ na Ukrajině neexistovalo jiné hnutí odporu, které by představovalo větší nebezpečí německé vládě.¹²⁴ Neboli jestliže banderovce za spolupracovníky či spojence nepovažovali Němci a naopak o nich hovořili jako o hrozbě, těžko se kdy mohli stát kolaboranty v tom duchu, v jakém byli a jsou vykreslováni. Represe proti ukrajinské politické scéně včetně banderovců pokračovaly s různou intenzitou až do roku 1944, kdy Němce z Ukrajiny vytlačili Sověti. Z uvedených informací je zcela evidentní, že ani banderovce ani melnykovce nelze označit jako „totální kolaboranty“ či „věrné spojence“ nacistického Německa.

Likvidace Stec'kovy vlády a německé represe proti nacionalistům znovu zahaly OUN(b) do podzemí, znovu do situace, kdy musela řešit otázku boje s mocným a ještě brutálnější okupantem, ale na prvním místě obnovu postižených struktur a náhradu kádrů. Začátkem října 1941 nový providnyk Mykola Lebed' zorganizoval tzv. první konferenci OUN(b). Pod dojmem německých úspěchů přítomní rozhodli o tom, že za dané situace nemá smysl začínat boj s německou okupací, ježto hnutí by v této nerovné válce vykrvácelo bez naděje na změnu situace. Tu mohla přinést jedině v dané chvíli porážka Německa. Organizace se proto měla soustředit na organizační a propagační práci, pokusit se rozšířit svůj vliv na

¹²³ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 91-92.

¹²⁴ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 65; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 101; Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeni ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 61.

střední a východní Ukrajinu, Němce nedráždit, ale snažit se infiltrovat okupační správu. To se banderovcům podařilo zejména v Haliči a na Volyni.¹²⁵ Podporovali zejména dobrovolný vstup do pomocných ozbrojených složek, např. lokální policie, a to především kvůli legálnímu polovojskému výcviku vlastních lidí a k získání zbraní.¹²⁶

Jestliže dosavadní stalinská okupace západní Ukrajina počítala své oběti ve statisících, nová moc od počátku směřovala k milionům. První vlnou masového vraždění Ukrajina prošla ještě v roce 1941, kdy v „zajateckých táborech“ Němci hladem, nemocemi a mrazem způsobili smrt cca třem milionům zajatců Rudé armády. Rok 1942 se na Ukrajině nesl zejména v duchu exploatace země a lidí v důsledku německé materiální nepřipravenosti na vedení opotřebovací války.¹²⁷ Po uzavření ukrajinských Židů v ghettech byli během pouhého roku a půl téměř všichni zlikvidováni v rámci holokaustu, často za přihlížení či kooperace místních (zejména pomocné policie částečně k tomuto účelu stvořené).¹²⁸ Na rozdíl od většiny okupované Evropy v RUK holokaust neprobíhal ve vyhlazovacích táborech, ale formou masových vražd, nejčastěji zastřelením, tedy autochtonům doslova „na očích“. Další statisíce lidí čekala deportace do Německa na nucené práce.¹²⁹ Němci zavedli systém реквизиí potravin, který stěží místním umožňoval přežití s drakonickými tresty za nesplnění dodávek, včetně vypalování a vyvražďování celých vesnic. Životy místních z hlediska nacistické ideologie a politiky neměly v podstatě žádnou hodnotu a takto k nim okupační režim přistupoval.

O původních sympatiích k Němcům jako osvoboditelům od roku 1942 již nemohla být řeč. Všechny tyto mimořádně brutální aktivity režimu se podepsaly na psychickém stavu společnosti a na jejím vztahu k násilí jako řešení různých problémů. Násilí zneužívané okupační správou v RUK nebylo jen samoučelné a cynické ve snaze dosáhnout co největšího zisku. Nacisty k němu vedla i relativní slabost vlastního aparátu, který vzhledem k těžkým ztrátám na frontě neměl dost sil, aby pevně kontroloval rozsáhlá dobytá území. Němci museli místní populaci držet v atmosféře neustálého strachu z odvety za neplnění nařízení či projevů odporu. Jinou možností v jimi vytvořeném totalitním systému v dané chvíli neměli, pokud zároveň chtěli zem ekonomicky využívat (čti zneužívat). Všechny tyto jevy se negativně odrážely na morálce pomocné policie v RUK.

¹²⁵ Грицак, Я.: *Напис Історії України*, s. 408, 443; Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 61.

¹²⁶ Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 100-101; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 91-93; Ілжuszyn, І.: *УПА і АК. Конфлікт в Україні Західній*, s. 87.

¹²⁷ Ілжuszyn, І.: *УПА і АК. Конфлікт в Західній Україні*, s. 75-76.

¹²⁸ Льюшин, І.: *Протистояння УПА і АК...*, s. 126-127.

¹²⁹ Svoboda, D.: *Tenkrát na Volyni...*, s. 88.

Jestliže podíl na holokaustu pro tyto lidi z národnostního hlediska ještě nepředstavoval nepřekonatelný problém, pacifikace odbojných ukrajinských vsí již měla destruktivní dopad.¹³⁰ Ihor Il'jušyn k tomuto poznamenává, že venkov Němce obecně nenáviděl, bez ohledu na národnost. Inteligence a lidé v okupačních službách se však ocitli ve složitější situaci. Železničáři, poštáři, nižší úředníci, příslušníci policie, starostové apod. byli často stavěni před dilemata, koho poslat na nucené práce, od kterých sedláků vybírat kontribuce atd. Projevení odporu či odchod ze zaměstnání těžko připadal v úvahu vzhledem k omezeným možnostem sociální mobility a potenciálnímu trestu. Běžným jevem se stalo, že ukrajinští představitelé většinu těchto povinností ukládali svým polským „sousedům“ a naopak polští starostové ukrajinským. Němci, vědomi si polsko-ukrajinské nevraživosti, situaci dále zostřovali různými opatřeními v duchu starého římského hesla *divide et impera*, např. do dominantně polských obcí dosazovali ukrajinské starosty a policii a naopak. Tedy cíleně zneužívali národnostních problémů k vlastním cílům, v tomto případě zejména „svádění“ odporu proti vlastní okupaci do rozbrojů mezi Poláky a Ukrajinci. U obou národů tak vznikal dojem, že ten druhý s okupační mocí neúměrně kolaboruje a jeho úředníci zneužívají svého postavení k poškozování zájmů druhé strany.

Nejednalo se o jev v okupované Evropě výjimečný, a dokonce tato dilemata nemusela probíhat mezi „sousedními“ národy, ale i v rámci jednoho. Slovy Ihora Il'jušyna: *Nelze se divit, že každý se za takové situace [mimořádně násilná a brutální německá okupace východní Evropy] snažil přežít i na účet souseda, tím spíše, pokud ten soused byl jiné víry a národnosti.*¹³¹ Co se samotných „kolaborantských“ úřadů, funkcí a policie týče, Il'jušyn je toho názoru, že tyto instituce a v nich zaměstnaní lidé byli všeobecně nenáviděni mezi populací bez ohledu na jejich národnost. Ovšem zatímco v čistě polských, ukrajinských, českých, francouzských či jinak homogenních oblastech se jednalo o „naše národní kolaboranty“, v etnicky smíšených vystupoval do popředí právě národnostní charakter, který ve spojení s již dříve existujícími předsudky a konflikty dále prohluboval existující propasti, v tomto případě mezi Poláky a Ukrajinci.¹³²

Jak se k otázce kolaborace ukrajinských nacionalistů (a dalších evropských krajně pravicových uskupení) vyjádřil Jaroslav Hrycak, orientace těchto hnutí na nacistické Německo,

¹³⁰ Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 102-105; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 88-89.

¹³¹ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 234; Filar, W.: *Wołyń 1939–1944...*, s. 47; Il'jušyn, I.: *UPA i AK. Konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 76 a dále s. 83-84; Ільющин, І.: *Протистояння УПА і АК...*, s. 126-127; Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założen ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 55.

¹³² Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 237.

popř. fašistickou Itálii nepramenila na prvním místě z ideologické blízkosti, netýkala se v našem případě jen OUN, ale víceméně všech politických proudů v emigraci, byla navázána před příchodem nacistů k moci a s jinými představiteli a, jak bylo uvedeno výše, OUN se snažila hledat spojence v celé Evropě a USA bez ohledu na politické zřízení té či oné mocnosti.¹³³

Grzegorz Motyka v otázce kolaborace Poláků a Ukrajinců (potažmo i dalších národů) s Němci na prvním místě uvádí, že situace na východ a jih od německých hranic byla zcela odlišná než na západ a sever. Na východě stáli lidé mezi dvěma totalitními kameny, kdy spolupráce s jedním automaticky znamenala odpor proti druhému. Tato spolupráce navíc často měla charakter volby „menšího zla“. Vítězství SSSR ve druhé světové válce vnímání této problematiky jednoznačně vychýlilo ve prospěch spolupráce se sovětským režimem, jež byla a přinejmenším částečně dodnes je chápána jako „ta správná“. Tato interpretace je však právě proto zavádějící a chybná.

V polském případě Motyka hovoří o proněmecké kolaboraci jako o případech v zásadě nečetných a často motivovaných snahou zachránit se před jinou zhoubou (ať již se jednalo o sovětské represe, např. Katyňský zločin a deportace, či depolonizační akci UPA). Na tomto se projevil i obecné pohrdání nacistů Poláky a nechut' s nimi ve větší míře spolupracovat (kolaborovat). V pozdější fázi války sice takové pokusy byly podniknuty, ovšem až za situace, kdy již Německo válku prohrálo a na polské straně již žádná ochota neexistovala.

V ukrajinské případě chování, jež lze označit jako kolaboraci, bylo podstatně častější rozšířenější a do jisté míry organizované. Tento stav vycházel z mnoha příčin. První hlavní důvod spočíval v jednoznačně negativních zkušenostech se sovětským režimem, ať již přímých z let 1939 až 1941, tak zprostředkovaných z let 1918 až 1939. Druhý v dřívějším pozitivním přístupu Němců k ukrajinské otázce a objektivnímu zlepšení situace Ukrajinců v GG ve srovnání s meziválečným Polskem. Třetí pak představovala hrozba návratu sovětského systému a ve srovnání s Poláky téměř nulová perspektiva na získání podpory od západních spojenců. Nutno zdůraznit, že na rozdíl od polského případu Němci v tom ukrajinském mnohdy postupovali aktivněji a ukrajinským elitám nabízeli možnosti spolupráce (kolaborace). Jinými slovy Ukrajincům na rozdíl od Poláků možnost „kolaborovat-spolupracovat“ byla umožněna ve větší míře. Tyto body lze v plné míře aplikovat i na další protisovětská hnutí a protisovětsky orientované skupiny v Evropě, zejména v Pobaltí. (Západní) Ukrajinci tak ani v rámci této kategorii nepředstavovali žádné ojedinělý jev, spíše naopak převládající proud v rámci národů

¹³³ Грицак, Я.: *Напис Історії України*, s. 422-423.

zasazených zároveň bolševickou i nacistickou okupací. Jednotícím prvkem kolaborace pro celou Evropu tak zůstávají dva faktory, v obou případech týkající se konkrétních jedinců (popř. lokálních populací) a ne národů jako celků; materiální výhody, nebo otázka vlastního přežití, přičemž o míře kolaborace rozhodovaly převážně vládnoucí režimy, ne podrobené národy. Případ „sovětských národů“ je o to specifičtější, že dle Moskvy přinejmenším od roku 1939 byli obyvatelé jím okupované části Polska občany SSSR a tedy se na ně před i po německé okupaci vztahovaly občanské povinnosti, mimo jiné i vojenská služba. Úřady je tedy mobilizovaly do Rudé armády. Z úhlu pohledu vojenské kolaborace s Němci odhady hovoří o tom, že v proněmeckých silách sloužila zhruba čtvrt milionu Ukrajinců (v tom jak „západní“ Ukrajinci, tak dobrovolníci, zajatci a zběhové z východu), zatímco v Rudé armádě šest milionů.¹³⁴

Co se týče politicky exponované vrstvy, nekomunistická hnutí odporu na Ukrajině se, stejně jako dříve, ocitla ve schizofrenní situaci. Na jednu stranu německá okupace byla neudržitelná z hlediska další existence ukrajinského národa, tedy odboj proti ní musel být hlavním imperativem těchto hnutí. Na druhou stranu, co po jejím hypotetickém pádu? Těžko si představit jinou situaci než návrat sovětské moci, pohledem meľnykovců, banderovců, hetmanců i emigrace ULR nežádoucí výsledek. Zahajovat za situace pokračujících německo-sovětských bojů partyzánštinu proti Německu s tím, že hrozba jeho porážky rostla a po bitvě u Stalingradu se stala neodvratnou, představovalo z hlediska těchto hnutí krátkozrakou a kontraproduktivní politiku.¹³⁵

3.2.3 Dva kohouti na jednom smetišti. Polské a ukrajinské podzemí v realitě německé a sovětské okupace

Na míšených polsko-ukrajinských územích po září 1939 vznikalo nejen ukrajinské, ale i polské podzemí, navázané na polskou exilovou vládu. Stejně jako v ukrajinském případě spoléhalo polské velení na vyvolání všeobecného povstání ve vhodné chvíli (čti krize sovětského a německého režimu). Před červnem 1941 však v atmosféře sovětského teroru a činnosti NKVD nedosáhlo větších úspěchů, naopak jej sovětský bezpečnostní aparát opakovaně likvidoval a neumožnil jeho širší rozmach. Deportace postihly polské vůdčí vrstvy do té míry, že i v pozdějších letech bylo nutno saturovat velitelské kádry převelením z GG. Další negativní

¹³⁴ Hrycak, Jarosław: *Historia Ukrainy*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin, 2000, s. 234-240; Motyka, Grzegorz: *Problem polskiej i ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 223-224. Většina tohoto dílu (tomu), byla věnována otázce polské a ukrajinské kolaborace s okupačními režimy. Viz tamtéž.

¹³⁵ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 89-90.

aspekt polského odboje spočíval v celkově nepřátelském postoji k cílům ukrajinského podzemí, což komplikovalo snahy o ustavení, resp. obnovování struktur na území obývaném ukrajinskou majoritou a odbojové snahy značně oslabovalo.

K roku 1942 se podařilo ustavit základní odbojové organizace na území Volyně a východní Haliče. Do roku 1944 vznikla struktura o desítkách tisíc lidí ochotných pozvednout zbraň, ovšem jejich výzbroj byla zcela nedostatečná a připravované jednotky se celkově nemohly rovnat síle ukrajinského podzemí. Hlavní snahy polské podzemí navíc soustředilo v centrálním Polsku. Halič a Volyň představovaly „vedlejší“ oblasti, jejichž osud měly podobně jako v letech 1918 a 1919 rozhodnout posily zvnějšku. Tento plán předpokládal, že Němci po vzoru první světové války prohrají na západě, zatímco na východě se jim podaří sovětský nápor zadržet před polskými hranicemi. V dané době takto uvažovalo i ukrajinské podzemí.¹³⁶

Vojensko-politická situace se však vyvinula jinak. Od roku 1943 se stalo zřejmým, že většina či celé území meziválečného Polska zůstane „osvobozeno“ Sovětským svazem a polsko-sovětské vztahy se po krizi bezprostředně způsobené odhalením katyňského zločinu ocitly na bodu mrazu. Tím se polský odboj ocitl ve slepé uličce. SSSR sice z objektivních příčin nemohl být označen za nepřítele, zároveň však často užívaný popis vztahů ve smyslu, že SSSR představoval „spojence našich spojenců“ a „nepřítele našich nepřátel“ nevystihuje stav druhé poloviny války; polské nekomunistické podzemí Moskva jednoznačně považovala za nepřátelský element a nehodlala jej a jeho aktivity ani respektovat ani tolerovat.

Tato situace vedla ke vzniku tzv. plánu „Burza“ („Bouře“). Spočíval zejména ve vyvolání masivních diverzí a bojů s Němci po přiblížení se fronty tak, aby polský odboj zvládl ovládnout hlavní centra a komunikace, k demonstraci „polskosti“ zasažených území a „přivítání“ Sovětů z pozice reprezentantů exilové vlády, správců a hospodářů země, nikoli „osvobozených“.¹³⁷ Plán z logiky věci předpokládal, že Moskva pragmaticky přijme pomoc v boji s Německem a shodne se alespoň na některých požadavcích polského odboje. Toto se z dnešního pohledu může zdát jako naivní a k neúspěchu předem odsouzený plán, ovšem nutno objektivně přiznat, že jediná možná alternativa spočívala v další konspiraci a odboji proti Sovětům, taktéž předem odsouzenými k neúspěchu, což ostatně další vývoj potvrdil.

O genezi napětí až nepřátelství mezi Poláky a Ukrajinci bylo v této práci pojednáno opakovaně. Nikdo však až do druhé světové války netušil, do jak tragických a brutálních podob polsko-ukrajinských konflikt doroste. Likvidace polského státu neznamenala konec polsko-ukrajinských sporů, naopak zafungovala jako jejich katalyzátor. Vedle ukrajinského (převážně

¹³⁶ Motyka, G.: *Ukrajinska partyzantka 1942–1960*, s. 298–300 a 303.

¹³⁷ Tamtéž, s. 299.

protisovětského) podzemí se objevil další z fenoménů druhé světové války, polské protinacistické a protisovětské podzemí, reprezentované různými organizacemi, zejména oficiálně nadstranickým Związkiem walki zbrojnej (Svaz ozbrojeného boje), od 14. února 1942 Armija Krajowa (Zemská armáda, AK), lidovecké Bataliony chłopskie (Sedlácké prapory, BCh), Brigady świętokrzyżskie, Narodowe siły zbrojne (NSZ) spjaté s národními demokraty, komunistická Gwardia ludowa (GL) a další. Ve vztahu k dalšímu dění na poli polsko-ukrajinských vztahů sehrály hlavní roli zejména struktury napojené na exilovou vládu v Londýně, tj. AK, BCh a NSZ.

Cíle polského odboje byly od počátku jasné; obnovení státu přinejmenším v jeho meziválečné podobě, nejlépe však rozšířeného směrem na západ. Tento nereálný předpoklad zastávaný až do odstavení polského západního exilu a demokratického odboje po roce 1944 automaticky znamenal konflikt s ukrajinským podzemím, ale také se Sovětským svazem. Nedílnou součástí Polska tím pádem měly tvořit i Kresy, tedy Volyň, východní Halič a další oblasti, historicky sice země nacházející se v polských hranicích s mnoha městy s polskou většinou, ovšem na územích obecně obývaných ukrajinskou, resp. běloruskou majoritou, navíc v letech 1939 až 1941 okupovaných SSSR. Polští politici sice neměli s existencí nezávislé Ukrajiny větší problém, někteří dokonce preferovali sousedství s ní než s SSSR, ovšem „nad Dněprem“, nikoli ve Lvově, Stanisławově a dalších polských městech.¹³⁸ Převaha nepoláků na Kresích v prvních letech války dále rostla, zejména kvůli sovětským a německým represím disproporčně postihujících Poláky a holokaustu Židů.

Vzhledem k rozdílným cílům a potenciálním spojencům (pro Poláky západní mocnosti, pro Ukrajince Německo) v době před útokem Osy na SSSR mezi polským odbojem a OUN(b) k žádným jednáním *de facto* nedocházelo, právě kvůli zcela rozdílným zájmům. V létě 1941 se jednoznačně projevil germanofilský postoj západních Ukrajinců, vítajících invazní jednotky podstatně častěji a s větším entuziasmem než polští sousedé. Politické elity, zejména OUN(b), navíc veřejně deklarovaly svůj zájem na spojenectví s Německem. Z polského úhlu pohledu se tak jednalo pouze o další „zradu“ polského státu ze strany jeho bývalých občanů.¹³⁹ Následné německé represe proti ukrajinským nacionalistům již na tomto stanovisku mnoho nezměnily.

Ani polská strana však nezůstávala pasivní. Invaze Osy do SSSR spustila nové kolo diplomatických jednání, která vedla k utužení kontaktů mezi Sovětským svazem a západními

¹³⁸ Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 63-66; Iljuszyn, I.: *UPA i AK. Konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 58-59.

¹³⁹ Iljuszyn, I.: *UPA i AK. Konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 71.

vládami. Mimo jiné tak v prosinci 1941 došlo k podpisu polsko-sovětské deklarace o přátelství a vzájemné pomoci, předpokládající vznik polské zahraniční armády v SSSR. Polská exilová vláda a na ni navázané odbojové struktury se tak stávaly *de facto* spojencem SSSR, úhlavním nepřitelem OUN(b). Vznikalo tak vzhledem k nejistým výsledkům války v dané chvíli ne zcela nedůvodné podezření, že východní hranice Polska by vůči roku 1939 mohla zůstat nezměněna, resp. západní Ukrajina by i nadále spadala pod „okupaci“ toho či ono státu, stav pro ukrajinské nacionalisty nepřijatelný.¹⁴⁰ Dřívější polsko-sovětské konflikty a perfidnost (nejen) Moskvy nebyly při těchto úvahách evidentně brány v potaz. Že se polský a ukrajinský odboj dostaly do vzájemně nepřátelských táborů, ještě nemuselo vést k větší tragédii. Ostatně v podobné situaci se tamní politické scény ocitly i po roce 1918. Tentokrát se však situace měla vyvinout jinak, hlavně vzhledem k tomu, jakou úlohu obě strany připisovaly širokým vrstvám národa.

Polské a ukrajinské elity si uvědomovaly, že pro Moskvu ani Berlín nejsou a nikdy nebudou partnery a že najdou-li společnou řeč, jejich pozice na mezinárodním poli zesílí. První kontakty se odehrály již v srpnu 1941, ovšem měly pouze sondážový charakter. K prvním setkáním se sympatizanty či přímo členy OUN(b) a polského podzemí došlo v říjnu 1941 ve Varšavě. Dle Ihora Iljušyna a Zbigniewa Kowalewského zde ukrajinský zástupce zkritizoval fakt, že oficiální představitelé Ukrajinců sledovali čistě proněmeckou linii a shodl se na vypracování obecných zásad protiněmecké politiky polského podzemí a OUN(b). Zároveň však naléhal na to, aby polská strana uznala vznik samostatné Ukrajiny jako fakt a otázku hranic navrhoval přenechat na poválečná jednání.¹⁴¹ Další rozhovory již přímo se členy OUN(b) se odehrály v polovině roku 1942, ovšem bez hmatatelných výsledků. Nový pokus o navázání spolupráce obě strany podnikly v období léto 1943 až jaro 1944, tedy v době kulminace protipolských aktivit UPA na Volyni. Opět však nedospěly k žádným reálným výsledkům a navíc je doprovázely násilnosti na zúčastněných osobách, zejména Polácích.¹⁴² K jednacímu stolu představitelé polského podzemí a OUN(b) znovu zasedli až na jaře 1945, kdy velení UPA ukončilo protipolské akce a sporná území obsadil SSSR, aby většinu z nich vzápětí anektoval. Teprve tehdy obě strany dokázaly alespoň lokálně uzavřít příměří a společně, či spíše vedle sebe vedly neúspěšný odpor proti staronovému nepříteli (viz níže).

Polské straně v dané chvíli absentovala „jednota“ té ukrajinské, manifestující se jasnou dominancí OUN(b) nad jinými politickými proudy. Postupem času na polské straně

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 67-68.

¹⁴¹ Ковалевський, Збігнев: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947...*, s. 294.

¹⁴² Iljuszyn, I.: *UPA i AK. Konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 73-74; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 365-366.

vykrytalizovala dvě nekompatibilní názorová stanoviska „ukrajinské“ politiky, v širším smyslu národnostní politiky poválečného Polska obecně. První stanovisko vycházelo z předpokladu, že minoritní politiky meziválečných vlád byly chybné a poválečné Polsko musí menšinám nejen deklarativně, ale reálně garantovat veškerá občanská práva a postavit je na roveň Polákům. Druhé, spjaté s národními demokraty, naopak postulovalo přístup nulových ústupků menšinám a postupem času přecházelo k radikálním řešení palčivého minoritního problému v podobě deportací „nepokorných Ukrajinců“ či přímo celého etnika.

Na nátlak zastánců první možnosti polská exilová vláda vydala koncem března 1943 deklaraci, v níž slibovala zrovnoprávnění Ukrajinců, vlastní samosprávu, reformy v hospodářské sféře a široké pravomoci v kulturních a společenských oblastech výměnou za loajalitu k londýnské vládě a zapojení se do společného odboje proti Německu. Text deklarace se však v okupované vlasti z důvodu odporu zastánců druhého řešení nedočkal publikace. V létě 1943 naopak polské podzemí vydalo v podstatě výhružný text, obviňující Ukrajince z polonofobie a kolaborace s okupanty, prohlašující sporná území za *východní země II RP odvěce osídlené Poláky a Ukrajinci ve východní části*, formulující vágní závazek svobodného rozvoje Ukrajinců a zároveň vyzývající k návratu na „správnou cestu“, tj. spolupráce s polským odbojem a ukončení násilí na Volyni. Autoři si přitom museli být dobře vědomi, že takový text se nemůže setkat s pozitivní odezvou a nenechával žádný prostor k jednání s protistranou. Kriticky jej nakonec zhodnotily i některé kruhy endeků.

Nutno dodat, že se nejednalo o ojedinelou deklaraci a různé výhružné texty publikovali i banderovci. Převládající kruhy ukrajinské scény však stejně jako endeci, a obecně většina polského obyvatelstva, na sporných územích zvláště, nebyly ochotny sebemenších ústupků z deklarované hranice přinejmenším na Sanu či přístupu k Ukrajincům jako takovým. To znamená, že ku prospěchu věci by nepomohl ani původní vládní text, který představoval maximum koncesí polské strany, přitom se však zdaleka neblížil minimalistickému programu OUN(b).¹⁴³ K náladám polské společnosti na „Kresách“ Ihor Il’jušyn uvádí následující citát z reportu Lvovské komendy AK z prosince 1942:

„Vztah [polské společnosti] k Ukrajincům obecně nepřátelský. Nemůže být řeči na téma politického realismu ve vztahu k Ukrajincům. Každý program hlásající potřebu definitivního vyřešení ukrajinské otázky ve smyslu, že jedinými hospodáři na této zemi mohou být jen Poláci, nachází ve společnosti nejširší podporu. Jakákoli snaha zavést autonomii na těchto zemích je

¹⁴³ Motyka, Grzegorz: *Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 28; týž: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 361-365.

od počátku odsouzena k neúspěchu. [...] Kdokoli chce zaujmout jiné stanovisko, ten v místní společnosti prohrál bez ohledu na to, jak populární do té doby byl.“¹⁴⁴

Ochotu spolupracovat s polským odbojem za podmínky veřejného uznání ukrajinské svrchovanosti na „západoukrajinských zemích“ projevovala od roku 1942 i OUN(b). Ovšem právě na tomto bodu veškerá jednání vždy zkrachovala.¹⁴⁵ Grzegorz Motyka spekuluje, že deklarace OUN(b) o snaze dosáhnout smíru a kooperace s polským podzemím mohly být pouhou hrou, jíž se banderovci snažili zlepšit svůj obraz na Západě.¹⁴⁶ S tím se však zároveň nabízí otázka, zda polské pozitivní návrhy na řešení té ukrajinské taktéž nepředstavovaly pouhou hru, za níž se skrývala obnovená polonizace či snahy o deportace Ukrajinců. V tomto případě k roku 1942 existuje precedens polských slibů z let 1918 až 1923 doplněný o pozdější dohody s UNDO a jejich nesplnění.

Jednání se zakládala na zcela nekompatibilních plánech, a to i v minimalistické podobě. Takřka veškerá ukrajinská politická reprezentace Ukrajinců v Polsku vždy cílila na vlastní národní a státní nezávislost, navíc polský stát Ukrajincům upíral i některá práva, která se zavázal respektovat. Sliby autonomie a zrovnoprávnění, vnímané maximálně jako dočasné i před válkou, tak po roce 1939 těžko mohly na ukrajinské straně nalézt podporu, o radikálních nacionalistech nemluvě. Otázka vztahu širokých vrstev k druhé národnosti na etnicky promíšených terénech za války taktéž prošla evolucí. I. Patryljak na toto téma píše v tom duchu, že oboustranně rozšířená averze a nechuť se ve válečných letech z již rozebíraných příčin přerodila v nenávisť.¹⁴⁷

Jak vyplývá z řádků výše, obě okupační mocnosti si byly vědomy sílicích antagonizmů mezi Poláky, Ukrajinci a Židy a dokázaly jich obratně využívat ve svůj prospěch. Nutno dodat, že německá správa tak činila rafinovaněji než sovětská. Minimálně část elit těchto národů si toto uvědomovala, nedokázaly však masy ovlivnit natolik, aby vzájemné spory překlenuly a sjednotily se ve snaze dopady okupace co nejvíce minimalizovat. Také proto, že jednotlivci často stáli před dilematem „bud’, anebo“, jiné, početnější elity viděly řešení vzájemného soužití ve zcela odlišné podobě, popř. řešení viděly ve fyzickém odstranění „nežádoucí“ menšiny (ne

¹⁴⁴ Iljuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 40.

¹⁴⁵ Trofymowycz, Wołodymyr: *Ukraińska mysl polityczna na Ukrainie Zachodniej wobec problemu polskiego w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 256-257; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 32.

¹⁴⁶ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 303-304.

¹⁴⁷ Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947...*, s. 296; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 333; Svoboda, D.: *Tenkrát na Volyni...*, s. 99.

nutně myšlena fyzická likvidace, ale deportace, „výměny obyvatel“ apod.). Tento fakt vycházel, jak bylo řečeno, zejména z toho, že plány poválečného uspořádání prosazované odbojem navázaným na polskou exilovou vládu a OUN byly natolik nekompatibilní, že nebylo lze nalézt žádné kompromisní řešení v teritoriálních otázkách a dalších oblastech. Toto stanovisko obecně sdílí polští i ukrajinští badatelé. Zkrátka nenávist k sovětskému a německému okupantu nestačila k překonání nenávisti Poláků a Ukrajinců mezi sebou, naopak přinejmenším částečně úspěšně se ji Němcům i Sovětům podařilo rozdmýchávat a zneužívat k vlastním cílům.¹⁴⁸

3.2.4 První ukrajinští partyzáni

Nesnesitelné životní podmínky, snaha vyhnout se popravě či deportaci do Říše a jiné důvody vedly k útěku zejména mladých lidí do hůře přístupných oblastí, často lesů na dnešní Volyni. V dubnu 1942 na pomezí Volyně a Polesí obnovil Taras Borovec' aktivity své Ukrajinské povstalecké armády.¹⁴⁹ V té době disponoval kontakty jak na emigraci ULR v GG, tak na meľnykovce, banderovce a taktéž sovětské partyzány operující na pomezí Běloruska a Ukrajiny. Jistou dobu vedl jednání i s Němci. Nikomu se však nepodřizoval a pozdější jednání skončila neúspěšně na otázce státoprávního uspořádání Ukrajiny. Banderovci se o moc nechtěli dělit a Němci se Sověty vznik samostatné Ukrajiny jako vždy odmítali. Dosáhl pouze dílčí kooperace s oddíly OUN(m), které na severozápadě začaly vznikat koncem roku 1942. Na Volyni a v Polesí inicioval širokou protiněmeckou a protisovětskou propagační akci, díky čemu rostla prestiž názvu „Ukrajinská povstalecká armáda“. Mimo jiné proto, že jiné národní ozbrojené síly v dané lokalitě zkrátka nebylo. V dubnu 1942 Bul'ba ze sobě věrných a lidí utíkajících do lesů vytvořil nové bojové oddíly. Zprvu se orientovaly zejména na získávání výzbroje a zásob, nicméně taktéž útočily na různé vlaky a konvoje, např. s lidmi určenými na nucené práce. Podle Grzegorza Motyky měla Borovc'ova UPA postupně přerůst do

¹⁴⁸ Srov. Mazur, G.: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej w latach 1939-1941: istota i następstwa*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 109; Zychowicz, Piotr: *Wołyń zdradzony czyli jak dowództwo AK porzuciło Polaków na pastwę UPA*, Poznań, 2019, s. 23-24; Partacz, C., Łada, K.: *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych*, s. 242; Filar, W.: *Wołyń 1939-1944. Historie, pamięć, pojednanie*, s. 204; В'ятрович, В.: *Друга польсько-українська війна 1942-1947*, s. 102-104; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, s. 364-365; Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 448; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 333; Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944-1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 91-92; Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 62; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...*. In *Волинь і Холмищина 1938-1947*, s. 6; Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмищина 1938-1947...*, s. 294-295; Wnuk, Rafał, Motyka, Grzegorz: *Papry i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945-1947*, Volumen, Warszawa, 1997, s. 73-75.

¹⁴⁹ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921-1989*, s. 68; Боровець, Т.: *Армія без держави*, Lvov, 1993, s. 124-130.

celoukrajinského hnutí, ale stejně jako v případě banderovců tento plán skončil neúspěchem.¹⁵⁰

Nejsilnější hnutí na západní Ukrajině však i nadále představovala OUN(b). Její situace dle Ivana Patryljaka byla specifitější a „jednodušší“ než v případě dalších politických hnutí. Vyjma komunistů jako jediná ve svých plánech nepočítala s bezpodmínečnou spoluprací s Německem, měla zkušenosti s konspirací, i přes masivní ztráty stále disponovala rozvětvenou strukturou a dařilo se nahrazovat personální stav nábořem nových sympatizantů. Svě lidi infiltrovala do okupační správy, prováděla tajný bojový výcvik a shromažďovala zbraně, často ty, které zůstaly na bojištích po létu 1941. Za dané situace se tak OUN(b) soustředila na personální růst, agitaci a shromažďování zásob pro nový pokus o povstání.¹⁵¹ Kdy, kde a za jakých podmínek mělo začít, však zůstávalo velkou neznámou, závislou na vývoji druhé světové války.

Rozšíření struktur OUN(b) na dřívější území sovětské Ukrajiny se projevilo v jejich strukturálních změnách. Základní jednotky; rajóny, okruhy, oblasti a kraje (země) byly zachovány, prudce se však zvýšil jejich počet. Počátkem roku 1939 *de facto* existoval jediný kraj: Západoukrajinské země, tedy území před válkou spravovaná Polskem, ČSR a Rumunskem. V lednu 1943 již v různém stupni fungovaly čtyři: Západoukrajinské země (ZUZ, původní první kraj bez Volyně a Polesí), Severozápadní ukrajinské země (PZUZ -Північно-західні українські землі – bývalé ZUZ v RUK, tedy Volyně a Polesí), Severovýchodní ukrajinské země (PSUZ – Північно-східні українські землі, střední Ukrajina) a Jihovýchodní ukrajinské země (Південно-східні українські землі, jižní Ukrajina). Co do hustoty struktur a jejich početního stavu je však nutno poznamenat, že existovaly masivní rozdíly mezi „starými“ a „novými“ kraji. Prudký rozvoj po roce 1941 zaznamenaly zejména PZUZ. Na východ od bývalé polsko-sovětské hranice se nicméně z vícero příčin jednalo o sít' se silnými regionálními rozdíly a nedosahující úrovně ZUZ a PZUZ.¹⁵²

Na jaře 1942, tedy již poté, co Německo vyhlásilo válku USA, se uskutečnila druhá konference OUN(b). Dočasně byly překonány vnitřní rozpory (opět se týkající otázky, zda zahájit odboj okamžitě, nebo čekat na vhodnou chvíli). Mimo jiných personálních změn byl na pozici providnyka pro PZUZ dosazen Dmytro Kljačkovskij. Aktéři deklarovali svůj protiněmecký a protisovětský postoj. Dle některých ukrajinských historiků rezignovali z dosud silného antisemitismu a také projevíli vůli napravit polsko-ukrajinské vztahy, ovšem za té

¹⁵⁰ Svoboda, D.: *Tenkrát na Volyni...*, s. 88-93; Motyka, G.: *Ukrajinská partyzantka 1942–1960*, s. 105-108; dále Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 108-109.

¹⁵¹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 90 a 101-102.

¹⁵² Tamtéž, s. 90 a 296.

podmínky, že Poláci se vzdají nároků na „západní Ukrajinu“.¹⁵³ Nacionalisté v dané chvíli předpokládali, že Německu se nakonec podaří porazit Sověty, ale válku na západě nevyhraje. Nepřítelem číslo jedna zůstával SSSR, proto padlo rozhodnutí nezačínat boje s Němci, neboli dopomoci k vítězství Sovětům. Zároveň však se nijak nezavazovat spoluprací s Němci, aby se hnutí nekompromitovalo před západními mocnostmi. Banderovci uznali, že se jim nepodařilo rozšířit své struktury na východ v takovém rozsahu, jaký předpokládali. Objevily se proto snahy dosáhnout pokud ne spojenectví, poté alespoň neutrality s dalšími národy ohroženými Sověty, na západní Ukrajině logicky Poláky.¹⁵⁴ Německé represe proti OUN(b) pokračovaly po celý rok 1942 i nadále. Netýkaly se jen RKU, ale také GG, samotného území Německa a Protektorátu Čechy a Morava. Docházelo k zatýkáním a popravám. Organizace však ztráty dokázala nahrazovat.¹⁵⁵

Mimo pokračování politiky a represí implementovaných v GG a RKU již v letech 1939 až 1941 přinesl rok 1942 několik „novinek“, které sehrály roli v polsko-ukrajinském konfliktu. Na podzim 1942 Němci na Zamojsku a Chełmsku zahájili projekt tzv. Himmlerstadtu, neboli germánské kolonie uprostřed slovanského osídlení – jednak sociální experiment, jednak pokus o „kolonizaci“ východu. K uvolnění prostoru německým a holandským kolonistům bylo vysídleno cca 110.000 osob, většinou polských vesničanů. Realizátoři projektu přirozeně počítali s tím, že se polský odboj pokusí tento projekt napadnout, sabotovat či provede akce k „pomstě“ represí proti vlastním obyvatelům. Za účelem ochrany vzniklé kolonie proto kolem ní vytvořili pás vesnic, do kterých přesídlili Ukrajince, pro změnu deportované z jiných míst v rámci tzv. „Ukraineaktion“. Předpoklad zněl, že „polský hněv se vybouří“ na Ukrajincích (o jejichž násilném přemístění Němci logicky neinformovali) a centrum kolonie nebude nutné zajišťovat mimořádnými prostředky. Ukrajinci tak měli sehrát roli „hromosvodu“ polského hněvu a zároveň vytvářet ochrannou zónu, přes kterou by polské diverzní skupiny mohly jen těžko pronikat bez povšimnutí. Deportace Poláků navíc probíhaly za účasti Ukrajinské pomocné policie, což mezi oběťmi vyvolávalo dojem, že akci naplánovali a prováděli primárně Ukrajinci.¹⁵⁶ Projekt byl realizován pouze částečně v důsledku vývoje na frontách, nicméně dle názoru G. Motyky a J. Isajevyče německá zamojská provokace představovala naprostý úspěch, Poláci odvetu vskutku zaměřili proti přesídleným Ukrajincům.¹⁵⁷

¹⁵³ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 57-58.

¹⁵⁴ Iljuszyn, I.: *UPA i AK. Konflikt w Ukrainie Zachodniej*, s. 87; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 108-110; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 95-98.

¹⁵⁵ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 110-112.

¹⁵⁶ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 95-96; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 334-335.

¹⁵⁷ Srov. Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмщина 1938–1947*, s. 29; Motyka, G.:

Někteří ukrajinští historici soudí, že začátkem jara 1943 polští partyzáni zahájili odvetné akce spočívající ve vyhánění Ukrajinců, pálení vsí a také vraždách vybraných známých osobností právě na Chełmsku, Zamojsku a přilehlých oblastech (starostové, učitelé apod.), většinou pro nařčení z kolaborace s Němci s konečným cílem území „deukrajinizovat“. Právě toto polské násilí na Ukrajincích mělo mít kardinální vliv na vývoj na Volyni.¹⁵⁸ G. Motyka a M. Jasiak uvádí několik desítek takovýchto obětí do konce roku 1943, Jurij Makar 400 až 500 v letech 1942 a 1943.¹⁵⁹ Nicméně Ivan Patryljak spekuluje až o čtyřech tisících ukrajinských obětech v 52 obcích do jara 1944 (bez uvedení počtů k roku 1942 či 1943). Tyto události interpretuje jako první polsko-ukrajinský konflikt během druhé světové války, který však byl následkem německé provokace s tím, že polský odboj první zaútočil na Ukrajince. Dle jeho názoru Ukrajinci začali zasaženou oblast opouštět a někteří se uchýlili na Volyň, kde se neváhali o své zážitky podělit (často ve velmi exagerované podobě), čili nepřímo dávali za pravdu agitaci OUN(b) o „polském nebezpečí“ a podíleli se na růstu protipolských antipatií v kritické době roku 1943. Jinými slovy dění na Zamojsku v roce 1942 přímo předcházelo a vedlo k „obraně reakci“ Ukrajinců na Volyni, aby se tam podobná situace s polskými protiukrajinskými útoky nemohla zopakovat.¹⁶⁰

Polští historici obecně a jiní ukrajinští tuto hypotézu odmítají s tím, že na Chełmsku a Zamojsku se jednalo o vraždy na osobách podezřelých z kolaborace, nejednalo se pouze o Ukrajince, počet obětí v letech 1942 až 1943 nepřesáhl 600, nejednalo se o masové popravky a většina z těchto akcí se odehrála až v druhé polovině roku 1943, tedy až poté, co UPA zahájila depolonizační akci na Volyni a dost možná v reakci na ni, jak mají dosvědčovat i hlášení lokálních struktur OUN(b). Podobný průběh dění uvádí i David Svoboda. Akce polského odboje na západ od Volyně navíc neměly masový charakter se znaky etnické čistky. Stejně tak je nutno vnímat situaci v celopolském měřítku, kdy k „vykonávání rozsudků“ nad kolaboranty docházelo na celém předválečném území Polska s podobnou incidencí jako na Zamojsku.¹⁶¹

Ukraińska partyzantka 1942–1960, s. 394-395; Макар, Юрій: *Українсько-польське протистояння на Холмищині: причини, характер, наслідки*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 81; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 235; Svoboda, D.: *Rok ohně...*, s. 27.

¹⁵⁸ Viz např. Макар, Ю.: *Українсько-польське протистояння на Холмищині: причини, характер, наслідки*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 82-84; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 236.

¹⁵⁹ Srov. Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 96; Motyka, G.: *Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 19; Макар, Ю.: *Українсько-польське протистояння на Холмищині: причини, характер, наслідки*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 84.

¹⁶⁰ Serhijczuk, W.: *Stanowisko i los Ukraińców w Generalnym Gubernatorstwie (bez Galicji) w latach okupacji niemieckiej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 187; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 335-338.

¹⁶¹ Motyka, G.: *Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946*.

3.3 Ukrajinská povstalecká armáda, druhá v pořadí

Koncem roku 1942 se situace na Volyni jako v celém RKU začala zhoršovat. Nelidské podmínky života, hrozba deportací do Třetí říše, německé represe a aktivity protiněmeckých partyzánů sílily. Obyvatelstvo a některá dříve antisovětská politická uskupení došla toho názorového obratu, že raději by viděla návrat sovětské vlády než pokračování německé. Zpočátku se tento jev manifestoval zejména pasivním odporem proti okupaci a spoluprací s rudými partyzány.¹⁶² Probolševická ozbrojená hnutí na dnešní západní a střední Ukrajině v průběhu roku 1941 přestala existovat, a to nejen díky německým vojenským operacím a represím, ale také podílu lokální populace na nich. Možnosti partyzánského vedení války si však sovětské velení dobře uvědomovalo. Proto také v dubnu 1942 dalo vzniknout tzv. Centrálnímu štábu partyzánského hnutí. Do jím vytvářených jednotek byli jednak převeleni příslušníci NKVD a dalších ozbrojených složek, jednak mobilizovaná lokální populace, ale také dobrovolníci či utečenci, snažící se zachránit v hůře dostupných oblastech. Na Ukrajinu první partyzánské oddíly přicházely zejména z Běloruska, sousedícím právě i s Volyní.¹⁶³

Na přelomu let 1942 a 1943 polsko-běloruské pohraničí, mimořádně vhodné pro vedení záškodnického způsobu boje díky charakteru svého terénu a jeho neprostupnosti, obsadily sovětské partyzánské skupiny v síle cca 1.000 osob s rozkazy narušovat německý tyl, likvidovat administrativu, vyvolávat protiněmecké bouře a v neposlední řadě „zvěstovat“ návrat sovětské vlády.¹⁶⁴ Vzhledem k tomu, že německou odpovědí na odpor či podezření ze spolupráce se Sověty zpravidla bylo vypálit dotyčné vsi, jednalo se o úkol kontroverzní a mnohdy vedl naopak k poklesu podpory Sovětů. V lesích začaly živelně vznikat další partyzánské skupiny, složené z místních utečenců, v podstatě již nemajících co ztratit vyjma vlastního života. Utečenci se často přidávali k již existujícím podzemním skupinám Sovětů nebo buľbovců, čímž banderovcům jednak rostla konkurence, jednak trtili na prestiži. Objevily se otázky, kam se poděl jejich zápal, proč na německou brutalitu nereagují a k čemu tedy jejich hnutí vůbec existuje. Jinými slovy hrozila ztráta dobytých pozic a kontroly nad situací. Aktivizovalo se také polské podzemí napojené na emigrační vládu v Londýně. Jeho pozice však zůstávala velmi

In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 19; týž.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 395; Svoboda, D.: *Rok ohně...*, 27-28. S touto hypotézou nesouhlasí ani Jurij Makar, viz odkaz výše.

¹⁶² Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 126.

¹⁶³ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 388.

¹⁶⁴ Вовк, Олександр: *Організаційне оформлення УПА в контексті політичної ситуації*. In *Волинь і Холмичина 1938–1947*, s. 209; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 160-161; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 67; Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 441.

slabá vzhledem k nedostatku výzbroje a lidí.¹⁶⁵

Za této chaotické situace, kdy slabá, ale o to brutálnější německá správa ztrácela kontrolu nad venkovem ve prospěch různých ozbrojených skupin, ve své podstatě konkurenčních či přímo nepřátelských k OUN(b), se místní banderovci rozhodli přikročit k činu. Od podzimu 1942 začali ze svých řad a uprchlíků v hustých volyňských lesích vytvářet první aktivní bojůvky s podobnými úkoly jako Borovc'ovi partyzáni, jejichž řady v důsledku útěku lidí do lesů též začaly sílit. Shromažďovaly zásoby, prováděly agitaci, útočily na menší německé či pomocné jednotky, likvidovaly administrativu, osvobozovaly lidi z transportů, bránily ukrajinské vsi před útoky různých band či okupačních sil. Chtěli tím předejít zejména tomu, aby neztratili v oblasti vliv, ať již ve prospěch síle Borovc'e, polského odboje nebo rudých partyzánů. Dosavadní agitaci totiž nedoprovázely činy, hnutí ztrácelo dynamiku a reputaci mezi obyvatelstvem. Hrozila tak ztráta autority a tedy i akceschopnosti. Nutno dodat, že rozhodnutí zahájit partyzánský boj, jak se ukázalo později proti všem a zejména proti polským civilistům, bylo akcí místních struktur pod vedením Dmytra Kljačkovského a dalších činitelů, nikoli hlavního providu, tou dobou reprezentovaného Mykolou Lebeděm.¹⁶⁶ Banderovci ve vymýšlení názvů své ozbrojené formace mnoho originality neprojeví. Po několika „experimentálních“ označení jednoduše převzali již Bul'bou proslavené označení Ukrajinská povstalecká armáda.¹⁶⁷

OUN(b) později slavila den 14. října (1942) jako oficiální datum vzniku UPA.¹⁶⁸ První pevně organizované sotně (roty) UPA však vznikly až počátkem roku 1943, tedy po vojenské konferenci OUN(b) ve Lvově v říjnu 1942.¹⁶⁹ Na ní domácí vedení banderovské frakce vydalo shodu s předpokladem tvoření partyzánské armády a definovalo cíle boje; vznik samostatné Ukrajiny, eliminace či vyhnání Poláků, Židů a části Rusů. Většina méně početných národností Ukrajiny, mimo jiných Češi, měla být ponechána na pokoji.¹⁷⁰

V únoru 1943 se odehrála tzv. třetí konference OUN(b), přímo v době německé kapitulace u Stalingradu. Dle Grzegorze Motyka rychlý ústup Němců z Kavkazu byl pro OUN(b) signálem brzké porážky Osy ve válce, což banderovce nutilo jednat rychle, chtěli-li dosáhnout svých cílů. Za dané situace se před nimi rýsovaly tři hlavní směry boje; proti

¹⁶⁵ Svoboda, David: *Tenkrát na Volyni...*, s. 96; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 103-107,

¹⁶⁶ Пижусько, І.: *UPA і АК. Конфлікт в Україні Західній*, s. 86-90 Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 105; Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 444; Грицак, Я.: *Страсті за націоналізмом...*, s. 79-80; Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 164.

¹⁶⁷ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 441-442.

¹⁶⁸ K otázce, proč zrovna 14. říjen, viz Svoboda, D.: *Tenkrát na Volyni...*, s. 96.

¹⁶⁹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 118.

¹⁷⁰ Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 112-115.

Německu, SSSR a polskému odboji. Předpokládaná prohra Německa z něj činila nepřítele sice doslova „nejblíže“, ale zároveň nejméně nebezpečného vzhledem k nevyhnutelnému ústupu z Ukrajiny. Odboj proti němu se stále rovnal nepřímé podpoře Sovětů a nemělo tedy smysl zahajovat masivní povstání proti okupaci, která se chýlila ke konci, ačkoliv ne tak brzkému, jak vedení OUN(b) předpokládalo.¹⁷¹ Přesto však příprava „decentního“ povstání proti německé okupaci byla odsouhlasena, zejména proto, aby OUN(b) demonstrovala světu svůj podíl na osvobození Ukrajiny od nacistické okupace (samozřejmě bez účasti SSSR, jemuž v tomto scénáři připadala role „okupanta“ již osvobozených území).

Povšimněme si podobného způsobu uvažování jako v případě polského odboje a touhy ukrajinského národa k vytvoření vlastního státu, byť „krví a železem“. Zbývaly tak dva směry; Sovětský svaz, v dané chvíli reprezentovaný na banderovci infiltrovaných územích partyzánským hnutím, a polský odboj, resp. polská menšina na tom území, které nacionalisté považovali za součást Ukrajiny. Banderovské elity se nakonec shodly na tom, že v nadcházejícím boji o Ukrajinu sehraji roli třetí síly. Po předpokládaném vyčerpání německých a sovětských sil (podobně jako se stalo v letech 1917 a 1918) UPA zahájí své ozbrojené akce a oběma okupantům „vnutí“ svou vůli (nezávislou Ukrajinu). Tento plán se z logiky věci ukázal být nereálným, podceňujícím sílu SSSR, podporovaného západními spojenci, a naopak přeceňujícím možnosti UPA. Účastníci zároveň odsouhlasili vznik celonárodního tělesa, v němž měli zasednout představitelé co nejvíce politických proudů Ukrajinců. Tento útvar dostal za úlohu reprezentovat zájmy národa na mezinárodní scéně. Později byl zvolen název Ukrajinská hlavní osvobozovací rada (Українська головна визвольна рада, dále UHVR).¹⁷² Nedlouho po konferenci se odehrály masivní personální změny ve vedení OUN(b). Do jejího čela se v rámci triumvirátu dostal Roman Šuchevyč.

Banderovcům se podařilo významným způsobem infiltrovat pomocnou policii na Volyni, tvořenou dobrovolníky a propuštěnými zajatci Rudé armády v počtu cca 12.000 mužů plus 1.400 Němců.¹⁷³ Němci si tohoto patrně byli vědomi, ale v dané době neměli lidské rezervy k jejich nahrazení. V březnu 1943 lokální vedení OUN(b) vydalo policistům rozkaz k dezerci i se zbraněmi. Do poloviny dubna jich k partyzánům zběhlo cca 5.000, tedy skoro polovina. Jejich vzpouru často doprovázelo zabití německých velitelů, ale také vybraných Poláků.¹⁷⁴

¹⁷¹ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 447

¹⁷² Srov. kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 163-164; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 115-117; Патріляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 108-110, dále s. 298-299.

¹⁷³ Svoboda, D.: *Tenkrát na Volyni...*, s. 82; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 192-193.

¹⁷⁴ Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 33-34; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 312.

Během měsíce tak na Volyni vznikla banderovská Ukrajinská povstalecká armáda, nejsilnější z přítomných odbojových hnutí. V červnu až srpnu 1943 po neúspěšných rozhovorech s bul'bovci a meľnykovci, kterým se na jaře 1943 podařilo vybudovat vlastní partyzánské skupiny v síle dvou až tří tisíc osob,¹⁷⁵ je UPA silou vtělila do svých řad, nesouhlasící povraždila nebo vyhnala.¹⁷⁶ I. Patryljak. zmiňuje několik společných akcí, které na Volyni banderovci realizovali s meľnykovci, nicméně na adresu (ne)spolupráce s bul'bovci poznamenává, že *reálným následkem rozhovorů s „Bul'bou“ se stalo jen společné užívání bul'bovskými a banderovskými vojenskými oddíly názvu UPA.*¹⁷⁷ Neúspěšné rozhovory se týkaly zejména budoucích plánů. Dle Ihora Il'jušyna a dalších historiků banderovci trvali na zahájení depopulační antipolské akce na Volyni (viz níže), což Borovec' odmítal a prosazoval protiněmecký kurz.¹⁷⁸ Mezi osobami z okolí Bul'by zabitými banderovci se našla i Borovec'ova manželka Anna Opočenská, původem volyňská Češka. Prvním velitelem banderovské UPA se stal Vasyl' Ivachiv, po jeho smrti v přestřelce s Němci v květnu 1943 Dmytro Kljačkovskij.¹⁷⁹ V létě 1943 se tak UPA stala jednoznačně dominující ukrajinskou odbojovou armádou na Volyni a OUN(b) v konečném důsledku jasně převažující (takřka monopolní) politickou silou. Otázkou zůstávalo, jak si měla počínat dál. Ve výsledku UPA zahájila boj proti všem současně, tedy Němcům, Sovětům, Polákům a ukrajinské opozici.¹⁸⁰

Útěku policistů do lesů pravděpodobně předcházely německé přípravy na její odzbrojení a personální obměnu, patrně poté, co Němci obdrželi zprávy o jim nepříznivých výsledcích třetí konference OUN(b) a odhalení infiltrace policie přes komunisty a nacionalisty. Vliv mohla mít i rostoucí nespokojenost samotných policistů s výkonem služby vzhledem k tomu, že více a více represí okupační správa směřovala proti ukrajinské populaci Volyně. Preventivně před odzbrojením nebo převelením tak volyňský proвід OUN(b) vydal rozkaz k dezercím jako rozhodnutí předčasné, ale již dále neodkladatelné. Grzegorz Motyka dále uvádí tu hypotézu, že

¹⁷⁵ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 445.

¹⁷⁶ Viz Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 89-90; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 68; Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 445-446; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 304. Zbytky meľnykovských oddílů nakonec přešly k německé správě, která z nich tvořila pomocné prapory. Část se později dostala do divize zbraní SS „Galizien“.

¹⁷⁷ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 304.

¹⁷⁸ Zaszkiłniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 70; Ільющин, І.: *Протистояння УПА і АК...*, s. 131; Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947...*, s. 298.

¹⁷⁹ Taras Borovec' na podzim 1943 zbytek svých oddílů rozpustil a obrátil se s žádostí o spolupráci na Němce. Němci jej koncem roku 1943 zajali ve Varšavě a následně věznili v koncentračním táboře Sachsenhausen.

¹⁸⁰ Пижусьн, І.: *UPA і АК. Конфлікт в Україні Західній*, s. 92-93; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 118-122; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 120-124 a dále 128-129.

za spuštěním čistky v řadách policie mohla stát sovětská provokace. Při útěku policisté často propustili vězně, zabili německé velitele a patrně také vybrané místní osobnosti, často Poláky. Dezerce Ukrajinců (a v dalších oblastech i příslušníků jiných národů) v německých službách pokračovaly i v následujících měsících a letech. Nelze vyloučit, že poté, co na jaře 1943 Němci provedli několik exemplárních poprav policistů, se dezerce začaly množit a volyňské vedení OUN(b) obávající se buď živelného vývoje, nebo dalších zásahů Němců, raději předčasně nařídilo přejít do lesů než riskovat komplikace ze strany okupační správy. Po masových dezercích Němci začali část administrativního aparátu nahrazovat Poláky, což dále zostřovalo polsko-ukrajinské konflikty, poněvadž toto bylo ukrajinským podzemím interpretováno jako kolaborace s nacistickým okupantem. Fakt, že stejná místa předtím zaujímalí Ukrajinci, byl ignorován nebo zastírán tím, že ukrajinská strana již přistoupila k protiněmeckým akcím.¹⁸¹ Dle Mariusze Zajączkowského navíc ochota lokálních Poláků vstupovat do německých služeb byla více konsekvencí růstu pocitu ohrožení z ukrajinské strany než pretextem k růstu vzájemné nevraživosti.¹⁸²

V důsledku toho, že Němci neměli žádné rezervy, které by na relativně podružnou Volyň mohli ihned odeslat, podařilo se UPA do léta 1943 ovládnout rozsáhlé oblasti. Okupační správa nadále kontrolovala pouze větší centra a komunikace, zbytek území se stal místem střetů různých ozbrojených skupin. Grzegorz Motyka v tomto směru píše o tom, že Němci se doslova „zabetonovali“ ve městech a větších vsích a na venkov se vydávali pouze ve větších skupinách.¹⁸³

3.3.1 Struktura, organizace a další charakteristiky UPA

UPA byla oficiálně podřízena OUN(b) a později UHVR jako její vojenská složka. Od listopadu 1943 fungoval tzv. Hlavní vojskový štáb na čele s Romanem Šuchevyčem. Oblasti aktivní činnosti UPA se měly dělit na čtyři kraje (země), reálně však existovaly pouze tři: UPA sever (Volyň, Polesí, Žytomyrsko, Kyjevsko); UPA západ (východní Halič, Zakarpatí, Bukovina, tzv. Zakerzoní: oblasti osídlené Ukrajinci a jim příbuznými etniky v poválečném Polsku, Chełmsko, Podlaší, oblast toku řeky San a tzv. Lemkovsko: pás území podél polsko-slovenské hranici k

¹⁸¹ Srov. kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 242-243; Льюшин, І.: *Протистояння УПА і АК...*, s. 127-128; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 193-198 a dále 302-303.

¹⁸² Zajączkowski, M.: *Українське подziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, s. 396-397.

¹⁸³ Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 198-199. K popisu protiněmecké činnosti UPA v roce 1943 viz tamtéž, s. 199-206.

Popradu¹⁸⁴); UPA jih (oblast Vinnyce, Kamence Podolského a dále na východ k Dněpru, pouze do roku 1944). UPA východ vzhledem k rychlému postupu Sovětů na západ, nedostatku kádrů, nevhodnému terénu pro partyzánskou válku a nechuti autochtonů k nacionalistické propagandě nikdy nevznikla. Každá zem se dále dělila na tzv. vojenské okruhy, dále dělené na taktické oblasti (Тактичний відтінок, ТВ).¹⁸⁵ V zásadě platilo, že v jedné taktické oblasti operoval jeden kureň (prapor) UPA, tj. 250 až 500 lidí ve zbrani. Kureně se dále mohly slučovat v zahiny (pluky či brigády). K takovým operacím však docházelo zřídka. Jen teoreticky existovaly i divize. Kureně se skládaly z dvou až čtyřech sotní plus doplňkových útvarů jako bojůvky Služby bezpečky (rozvědka a kontrarozvědka OUN, dále SB), polního četnictva, mediků, logistiků, příležitostně jednotky dělostřelectva, minometů apod. Sotně se dále dělily na čtyři o cca 30 mužích ve třech rojích. Početní síla sotní se měnila. Zpočátku dosahovaly až 200 osob, po roce 1946 (vyjma Zakerzoní) často jen 50 i méně. Sotně a čtyři představovaly základní operační jednotku UPA s tendencí ke zmenšování velikosti postupem času. K nasazování více než jednoho kureně do jedné akce docházelo zřídka. Vrcholu sil UPA dosáhla v době přechodu fronty přes Volyň a Halič v roce 1944; cca 30.000 lidí ve zbrani. Obecně se jednalo o strukturu decentralizovanou se silnou (ne absolutní) autoritou lokálních velitelů, většinou kurenů a sotní.¹⁸⁶

V UPA obecně fungoval systém hodností běžný pro regulérní armády; od vojínů po generály.¹⁸⁷ V průběhu času však patřilo mezi běžnou praxi, že velitelé byli oslovováni podle své funkce (tj. velitel roje „rojovyj“, velitel čety „čotovyj“, velitel roty „sotennyj“ či běžné oslovení „družo komandyr“ atp.). Kdesi v papírech zaznamenaná hodnost neměla valného značení, často záleželo na lokálním veliteli, koho jmenuje do funkce bez toho, aby disponoval oficiální hodností. Nedostatek specialistů, důstojníků a poddůstojníků UPA trápil od jejího vzniku až do likvidace koncem 40. let. Jako řešení tohoto problému UPA pořádala v letech 1943 a 1944 kursy pro nadějně mladíky (tzv. polní důstojnické, resp. poddůstojnické školy), nabírala bývalé důstojníky ukrajinských vojsk (ULR, ZULR), polské armády ukrajinské národnosti, muže sloužící v německých pomocných útvarech (zejména „Roland“, „Nachtigall“ a divize

¹⁸⁴ Шаповал, Юрій: *ОВН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)*, Інститут історії України, Київ, 2000, s. 3. Pro přibližný rozsah viz mapová příloha č. 10.

¹⁸⁵ Blíže k členění struktur UPA viz Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 142-145; Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 140-141. Dále viz kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 170; mapová příloha č. 9.

¹⁸⁶ Blíže viz Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 94; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 322-324; Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 141-143; týž: *Tak було в Бieszczадach...*, s. 232-233; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 120-124 a dále 128-143.

¹⁸⁷ Viz např. Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 165.

„Galizien“) a také důstojníky Rudé armády.¹⁸⁸

Většina lidí sloužících v UPA tak činila dobrovolně, jinak by partyzánská armáda nemohla fungovat. Běžným řešením doplnění oddílů však byl i nucený nábor, mimo jiné i na Zakerzoní. Nutno dodat, že nemálo osob do UPA vstoupilo proto, aby se vyhnulo deportacím do Německa či naopak mobilizaci do Rudé armády, která západní Ukrajince často nasazovala na frontu po sotva několika týdnech výcviku a takovým způsobem (resp. s takovými ztrátami), že vznikala důvodná podezření o tom, že Sověti se snaží „vykrvit“ mobilizační potenciál UPA či jakéhokoli jiného protisovětského hnutí na západní Ukrajině.¹⁸⁹ V drtivé většině se jednalo o mladé vesničany, často negramotné o nulovém politickém rozhledu. Služba v UPA pro ně nutně neznamenala akceptaci ideologie a politiky OUN(b), ale prostou snahu „válčit za národ“.¹⁹⁰ Zásobování velitelé převážně zajišťovali přes síť OUN(b) z ukrajinských vesnic, v případě její likvidace či neexistence na vlastní zodpovědnost. Preferovaným způsobem zůstávalo dobývání zásob na nepříteli či v „neukrajinských“ vsích.¹⁹¹

Stejně jako v meziválečné době dále existovaly až do roku 1944 mládežnické organizace nacionalistů, zejména Junáctvo OUN, a další buď infiltrované přes OUN, nebo maskované jako legální. Ty sloužily jako „přípravka“ adolescentů-dobrovolníků ke službě v UPA nebo v OUN(b), a to jak pro chlapce, tak děvčata. Mimo indoktrinace nacionalistickou ideologií se příprava skládala z fyzické a školní přípravy, skautingu, výcviku s i beze zbraně, školení v konspirativní práci apod. Mládeži byly rovněž svěřovány různé úkoly, např. distribuce propagačních materiálů, kurýrní služba, příprava meetingů, zpravodajství, sběr zásob a jiné. Ne pravidelně, ale přesto se mládežníci účastnili i bojových akcí, hlavně z důvodu nedostatku vyškolených partyzánů. Po roce 1945 většinu mládežnických sdružení navázaných na OUN(b) zlikvidovaly sovětské zpravodajské služby, lokálně se však projevovaly až do 50. let. Úspěchů v jejich zakládání dosahovala zejména skupina Vasyl'a Halasy „Orlana“, do roku 1947 zástupce providnyka Zakerzonského kraje OUN(b), jenž patřil mezi hlavní organizátory rejdů UPA do ČSR.¹⁹²

Snaha „internacionalizovat“ OUN(b) se projevila, mimo jiné, i v oblasti péče o oběti války. Sanitární službu UPA nalezneme pod názvem Ukrajinský červený kříž (Український Червоний Хрест, UČK). V jeho řadách sloužila řada místních lékařů, často Židů, a žen-

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 142-145; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 164-166.

¹⁸⁹ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 304-306 a 325-326.

¹⁹⁰ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, s. 70.

¹⁹¹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 150-155; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 144-147.

¹⁹² Галаса, Василь: *Наше життя і боротьба. Спогади*, Видавництво Мс, Львів, 2005; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 172-176.

dobrovolnic. Nedostatek vyškoleného personálu se však nikdy nepodařilo vyřešit. UČK vznikl společně s UPA na jaře 1943, kdy zahájení bojových akcí přineslo i nutnost péče o raněné a také epidemie nemocí, zejména cholery a tyfu. Lokální struktury OUN(b) zabezpečovaly provoz primitivních nemocnic (často ve stodolách, jiných vhodných budovách apod., nejčastěji však v podobě lesních bunkrů).¹⁹³

S činností UČK úzce souvisí otázka žen a jejich služby v OUN(b)/UPA. Obecně řečeno, v bojových útvech ani na vyšších funkcích struktury se zpravidla nevyskytovaly. Často však stály po boků svých příbuzných (velitelů, providnyků apod.) ve funkci pobočnic. Jako méně nápadné plnily funkce zdravotních sester, kurýrek, spojek, propagandistek, stráží apod. Tvořily nepostradatelnou součást logistického zajištění UPA, zejména co se týče dodávek potravin, léků a ošacení. Nutno dodat, že při jejich náboru do podzemí byly brány do úvahy naprosto nedostatečné hygienické podmínky a tvrdý život v podzemí, na který lidský organismus nebyl stavěný. Mezi naprosto běžné problémy patřily zejména revmatismus a srdeční, trávicí a respirační potíže, vyplývající ze značné fyzické námahy, návalů stresu, nedostatečné a nekvalitní stravy, vysoké vlhkosti a špatné kvality vzduchu v různých úkrytech apod.¹⁹⁴

UPA sice disponovala vlastním polním řádem a vydávala metodické příručky, jednotlivé operace však získávaly více charakter podle daného velitele a kvality mužstva. Počáteční snahy o vedení frontových operací proti Sovětům muselo velení rychle opustit vzhledem k masivním nenahraditelným ztrátám a ve většině případů pouhé pěchotní výzbroji, pro boj s obrněnými silami, letectvem a dělostřelectvem zcela nedostatečné. Další problém představovalo vyzbrojování útvarů, které se provádělo v podstatě jen z kořistní techniky, popř. zakoupené od německých nebo maďarských vojsk. UPA proto většinou operovala ve formě čet nebo sotní v těžkém terénu (např. lesy, pahorkatiny, bažiny, hory) formou záškodnické činnosti; přepadávání malých jednotek, příprava léček, ničení komunikací (silnic, kolejí, mostů apod.), nečekané výpady atd., standardně v duchu hesla „udeř a zmiz“. Jinými slovy typická partyzánská asymetrická válka. Rozptýlení na menší jednotky mělo několik efektů; nasazení těžké techniky v neprůchodném terénu bylo neefektivní a neekonomické, naopak živení menších oddílů jednodušší a znesnadňovalo odhady počtu partyzánů, tedy i plánování a vedení operací. Pro rychlejší vedení operací či přepravu těžkých zbraní, resp. transportu byly příležitostně využívány jezdecké oddíly, a to ve formě partyzánů-jezdců nebo tzv. furmanek, selských vozů naložených lidmi či zbraněmi. V zimě poté taženými saněmi.¹⁹⁵

¹⁹³ Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 176-177.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 177-180.

¹⁹⁵ Detailněji viz Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 145-146 a dále s. 177-183; Motyka, G.: *Ukraiňská*

Mezi další problémy UPA, stejně jako kterékoli jiné armády, patřilo udržování disciplíny. Vzhledem k tomu, že vojáky UPA se nestávali pouze „zapálení nacionalisté“, ale také zcela běžní venkované, různí uprchlíci, zajatci apod., jejichž morálka a motivace podléhaly proměnám doby a vůbec nemusely souviset s ukrajinským národněosvobozeneckým bojem, docházelo k častým dezercím. Za účelem jejich předejití a vynucení poslušnosti mužstva i velitelů v každé větší jednotce existoval útvar tzv. polního četnictva UPA podléhající nikoli velení sotně, ale místní struktuře SB OUN(b). Polní četníci stejně jako příslušníci SB se vybírali z nejzasloužilejších a nejzdolnějších partyzánů. V každé sotni jich sloužilo několik (většinou tři až pět). Do jejich pravomoci patřilo trestání kriminality, alkoholismu, kontrola dodržování předpisů v řadách UPA, likvidace dezertérů a „seksotů“ (z ruského секретный сотрудник, tajný spolupracovník). Mezi nejčastější tresty patřilo bití, plnění nebezpečných úkolů, převelení do kárného oddílu a v nejednom případě smrt, nejčastěji zastřelením. Rozhodně se však nejednalo o trest nejčastější.¹⁹⁶

Služba bezpečnosti OUN(b), neboli rozvědka a kontrarozvědka vznikla již v roce 1940 po rozkolu OUN. Kopírovala strukturu organizace až do jednotlivých okresů, někdy i vesnic. Každý okres disponoval vlastní bojůvkou, jejíž úkoly spočívaly v likvidaci zrádců, spolupracovníků nepřátelských zpravodajských složek či organizací (zejména melnykovců), výzvědné činnosti atd. Podobně jako v případě polního četnictva byli vybíráni lidé zkušení, zaslužilí, někdy až fanaticky oddaní věci ukrajinské samostatnosti. Za účelem zpravodajství budovala rozsáhlé sítě vlastních spolupracovníků. Do repertoáru metod aplikovaných „esbekami“ vzhledem k zadání patřily drakonické tresty, včetně likvidace celých rodin, veřejných poprav apod. Ačkoliv měla být podřízena síti OUN, často jednala na ní nezávisle či dokonce přebírala její rozhodovací pravomoci. Sovětským zpravodajským službám se po roce 1944 nejednou podařilo řady ukrajinského podzemí infiltrovat, což vedlo k doslovnému řádění v ukrajinském podzemí (hlavně na Volyni), kde SB viděla „zrádce“ všude a nebála se přistoupit k hromadným „preventivním likvidacím“ v duchu ne nepodobným metodám NKVD. SB se též nejednou podařilo infiltrovat sovětské úřady či ozbrojené síly svými spolupracovníky, nicméně tento nerovný boj nakonec jako celé podzemí prohrála. Svými metodami často budila hrůzu a demoralizovala i dosavadní přívržence hnutí.¹⁹⁷

Co se výzbroje a výstroje týče, UPA představovala typickou partyzánskou armádu ve

partyzantka 1942–1960, s. 147-150.

¹⁹⁶ Motyka, G.: *Ukrajínska partyzantka 1942–1960*, s. 156-159.

¹⁹⁷ Pro více informací k SB OUN viz kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 373-376; Motyka, G.: *Ukrajínska partyzantka 1942–1960*, s. 159-167.

stylu „co dům dal“. Převažovaly zbraně nalezené na místech dřívějších bojů, sebrané nepříteli či směněné. Jednalo se tak zejména o produkci německou a sovětskou, doplňovanou polskou, maďarskou a jinou. Zkrátka zbraně, které se nacházely ve výzbroji armád bojujících na východě. Vzhledem k partyzánskému charakteru UPA se ve většině případů jednalo o granáty, pistole, pušky, útočné pušky, samopaly a kulomety. Příležitostně UPA byla schopna nasadit i vlastní dělostřelectvo, minomety či raketomety, ovšem pouze do vyčerpání zásob nebo poruchy. Mezi výjimečné jevy patřily pokusy nasadit tanky či ukořistěná letadla. Zbraně byly nejčastěji polské, sovětské a německé provenience; pušky, samopaly MP 40 či PPŠ (v podzemí nazývaný „papaška“), kulomety typu Maxim, MG 34, MG 42 a sovětské Dektarjevy. V českých zemích lze doložit i užívání ukořistěných kulometů LK vz. 26. Partyzáni málokdy disponovali předepsaným množstvím munice, proto se uchýlovali k užívání chladných zbraní, kdykoli to bylo možné. Podobná situace panovala i ve výstroji. Většina partyzánů do UPA přišla v civilním oblečení, které jim bylo vyměněno za dostupné uniformy, nejčastěji německé, sovětské, později na Zakerzoni polské, ale také československé, případně i šatstvo domácí výroby, doplněné o ukrajinské výsostné znaky, např. žluto-modrá páska, volodymyrský trojzub na čapce apod. Každý partyzán si zvolil nebo obdržel pseudonym, jednotlivé útvary poté disponovaly kódovým názvem. Obecně jsou však známější podle jmen velitelů (např. sotňa „Udarnyky“ 2 – 94, kde „Udarnyk“ byl původním velitelem kureně, následuje kódové označení, ovšem útvar je nejčastěji znám jako sotňa „Romana“ nebo „Brodyče“ podle pseudonymu jejího velitele Romana Hrobels'kého „Romana, Brodyče“).¹⁹⁸

Jedním z největších problémů OUN(b)/UPA po celou dobu její existence představovala komunikace v rámci struktur. V roce 1944 UPA obdržela jako pomoc od Němců a Maďarů určitě množství radiostanic, jimiž měl exil na západě udržovat spojení s velením doma. Do roku 1945 však byla většina zničena. Ukrajinci tedy disponovali jen omezeným množstvím prostředků rychlého spojení a lidí s technickým vzděláním (čti radiovým, telegrafním apod.), předávání rozkazů a zpráv tak nejčastěji zajišťovali kurýři (tzv. štafetová linie) nebo mrtvé schránky.¹⁹⁹ Spojení s vyšším velením bylo proto nepravděelné a často přerušované, z čehož pramenila decentralizace celé sítě a relativně vysoký stupeň autonomie lokálních velitelů (sotní, kureně).²⁰⁰ Nabourání těchto komunikačních linií nepřítelem často mělo za následek infiltraci nebo likvidaci většího množství jednotek nebo buněk.

¹⁹⁸ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 182-185; Motyka, G.: *Ukrajínska partyzantka 1942–1960*, s. 147-150.

¹⁹⁹ Pojem „mrtvá schránka“ je myšleno domluvené místo v obci nebo krajině (např. dutina stromu, zřetelný kámen či jiný objekt apod.), ve kterém si kurýři vyměňovali zprávy bez nutnosti přítomnosti obou zářaz.

²⁰⁰ Motyka, G.: *Ukrajínska partyzantka 1942–1960*, s. 152-153.

Mimo přímých bojových útvarů OUN(b) také tvořila vesnickou domobranu známou pod názvem Samooboronní kuščovi viddily (Самооборонні Кущові Відділи, SKV), volně přeloženo Obranné vesnické oddíly. Vznikaly tam, kde hrozily útoky sovětských nebo polských partyzánů, Němců, NKVD, dezertérů nebo různých uskupení kriminálního pozadí. Mimo obrany vsí sloužily jako lidské rezervy UPA pro doplňování sotní, jako podpora pro úkoly vyžadující nasazení více mužstva, než jakým UPA v oblasti disponovala, zpravodajskému pokrytí terénu či k logistickému zajištění partyzánských jednotek. Příslušníci žili legálně ve vsích a svolávali se jen ke splnění misí. SKV většinou disponovaly slabou výzbrojí. Specifikum představovalo Zakerzoní, kde se lokální sotně nejprve „rozpuštěly“ do SKV, aby se z nich na přelomu let 1945 a 1946 opět zformovaly plnohodnotné vojenské oddíly.²⁰¹

Ačkoliv naprostou většinu kádrů OUN(b)/UPA měli tvořit a tvořili Ukrajinci, vyskytli se v jejich řadách i lidé jiné národnosti. Přijímáním, resp. tvořením neukrajinských oddílů OUN(b) řešila dva problémy; nedostatek kádrů a „internacionalizaci“ svého boje proti německé a sovětské okupaci. V řadách UPA se tak objevili, mimo jiné, Tataři, Židé, různí dezertéři Rudé armády, Gruzínci, Rusové, Uzbeki, Kazaši, národy Kavkazu, ale také Němci²⁰² a další.²⁰³ Ve většině případů se jednalo o dezertéry Rudé armády nebo zajatce uprchlé z německých táborů. Nemálo těchto lidí od UPA dezertovalo po přechodu fronty zpět k sovětským liniím. Po roce 1944 se tak nasazování „neukrajinců“ stávalo vzácným. Dle Grzegorze Motyky nelze vyloučit, že SB po rozšíření dezercí většinu zbylých cizinců zlikvidovala.²⁰⁴ Někteří ukrajínští historici soudí, že motivací mnoha těchto lidí pro vstup do UPA nebyl boj proti bolševismu, ale proti nacismu, neboť se domnívali, že UPA bojuje spolu s rudými partyzány proti německé okupaci.²⁰⁵

Je zcela nepochybným, že UPA lokálně disponovala širokou podporou civilního obyvatelstva, zejména vesnického. Jinak nelze vysvětlit její masovost (desetitisíce vojáků) a schopnost udržet se na území s centry ovládanými nepřítelem (ať již v RKU, GG nebo USSR) až do roku 1946 a provádět bojové akce až do 50. let. To však neznamená, že se jednalo o podporu bezmeznou a zcela spontánní. Situace na Volyni v době vzniku UPA jednoznačně „nahrávala do karet“ konspirátorům OUN(b). Brutální německá okupace, předchozí sovětská a

²⁰¹ Tamtéž, s. 150-151.

²⁰² V případě oddílů rejdujících přes ČSR je znám případ Helmuta Krause, medika Wehrmachtu, jenž po osvobození ze zajateckého tábora v Polsku v roce 1944 sloužil v řadách UPA až do roku 1947, kdy byl zajat jako příslušník sotně „Burlaky“ na území ČSR. Roku 1948 jej čs. úřady spolu s dalšími zajatci vydali do Polska, kde byl odsouzen k dlouholetému trestu vězení. Propuštěn byl v polovině 50. let, poté se vrátil k rodině v Západním Německu.

²⁰³ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 456.

²⁰⁴ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 154-156.

²⁰⁵ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 171-172.

polská vláda, národnostní rozpory a útlak, válečná psychóza a další jevy se podepsaly na stavu obyvatelstva, které seč unavené válkou, hledalo východiska ze své neutěšené životní situace. A právě to OUN(b)/UPA svým programem, alespoň na první pohled, nabízely. Nezanedbatelný faktor spočíval v tom, že se jednalo o v dané chvíli jedinou aktivní masovou organizaci jednoznačně proukrajinskou, tedy domácí a s potenciálem získat sympatie autochtonů. Něco, na co Poláci a Sověti nárok ztratili a Němci nikdy neplánovali využít.

Hlavním motivem podpory UPA bylo heslo samostatné svobodné Ukrajiny. Co však mohlo pro často negramotné vesničany znamenat? Těžko ideologii OUN a její abstraktní cíle, nemluvě o tom, že drtivá většina Ukrajinců díla Doncova nečetla a patrně neměla ani pravidelný přístup k literatuře provenience nacionalistů. Na prvním místě nutno hledat svobodu v podání vesnického člověka. Tedy jistotu, že se znovu nevrátí nevolnictví, svévole státní moci, jistotu držby půdy a svobodného nakládání s ní. A samozřejmě z toho vyplývající materiální zabezpečení rodiny. Do řad UPA se dostávaly i osoby prokazatelně opoziční k idejím integrálního nacionalismu, většinou proto, že neměly za daných okolností jinou možnost přežití. Další motivace vyplývaly z podobných příčin a nutno podotknout, že tohoto stavu si nacionalisté byli vědomi. Marija Savčyn, žena Vasyľa Halasy „Orlana“ později vzpomínala, že *nezávislá Ukrajina nebyla pro ty lidi [Ukrajince] abstraktním pojmem, oni ji chápali velmi konkrétně: to kus pozemku a boty pro děti.*²⁰⁶

Lidé v roce 1943 i později měli v paměti polskou i sovětskou vládu, bídu, která v obou érách panovala a spáchané zločiny, zejména druhé jmenované. Hrozba jejich návratu spolu s propagandou OUN(b) mnoho místních mobilizovala do boje za vlastní osud, k obraně před „nenáviděným“ okupantem, ať již z Berlína, Varšavy nebo Moskvy. Další zdroj podpory pro UPA znamenaly obnovené represe sovětského a polského komunistického režimu po roce 1944. Strach z plošných neodůvodněných deportací a hrozba fyzické likvidace se promítly do podpory UPA zejména na Zakerzoní, kde také adekvátně k intenzitě těchto represí stoupala a klesala. Stejně tak se na popularitě podzemí přímou úměrou promítaly jeho úspěchy a neúspěchy v boji s nepřítelem a samotný přístup k populaci, zejména co se týče vlastního teroru a, jak bývá zvykem, výběru daní/kontribucí.²⁰⁷

Mezi mohutně skloňovaná témata v souvislosti s UPA patří její vztah k Židům, resp. holokaustu. Jak vyplývá z předchozích řádků, meziválečná OUN bezpochyby patřila mezi dobové organizace propagující antisemitismus, zejména od konce 30. let. Ovšem Židé pro ni nikdy nepředstavovali úhlavního „nepřítele“ ukrajinské státnosti a v jejich řadách se

²⁰⁶ Савчин, Марія: *Тисяча доріз. Лімонус УПА м. 28, Litopys UPA, Toronto-Eviv, 1995, s. 439.*

²⁰⁷ Мотыка, Г.: *Українська партизанка 1942–1960, s. 122 a dále 185-186.*

vyskytovaly i hlasy volající po dialogu a mírovém soužití. Aktivní či latentní antisemitismus byl navíc součástí programu mnoha dobových politických proudů v prakticky celé Evropě. Mladá členská základna OUN(b) v otázce antisemitismu byla stejně jako v dalších oblastech radikálnější, přesto však si těžko k létu 1941 ani později představit, že by plánovala vyhlazení ukrajinských Židů. Dle G. Motyky mladí radikálové zamýšleli Židy „pouze“ vysídlit.²⁰⁸ Samostatnou otázkou poté tvoří účast civilních Ukrajinců na holokaustu a záchraně Židů před ním.

Reálný počátek aktivit povstalců je datován až do první poloviny roku 1943, kdy většina volyňských Židů již padla za oběť německým masovým represím, nutno dodat s účastí místního obyvatelstva. Z toho důvodu latentní antisemitismus UPA nikdy nemohl přerůst do aktivní fáze na masové škále. Hlavní pojítka nacionalistů k holokaustu tak představovala Ukrajinská pomocná policie, jejíž příslušníci od jara 1943 tvořili jádro sil na Volyni a v předchozí době aktivně participovali na likvidaci Židů, zejména v podobě shromažďování v ghettech, podílu na deportacích, transpotech i samotném vraždění. „Služby“ v podobném duchu, ač s menší brutalitou, se týkaly všech policejních formací v okupované Evropě, včetně protektorátního četnictva, a řízení akcí spočívalo plně v německých rukách. Elity OUN(b) se na něm nepodílely, tresty za neuposlechnutí rozkazu byly drakonické a nezapomeňme, že k roku 1942 se již nacházíme na území, na němž Němci hladem a násilím způsobili smrt několika milionům zajatců Rudé armády. Ukrajinci se dále vyskytovali i v řadách ostrahy koncentračních a vyhlazovacích táborů. Patrně však nebyli nijak napojeni na OUN(b).²⁰⁹ Jinými slovy i pokud bychom připustili masivní rozšíření radikálního antisemitismu v UPA, jejím jménem žádné masové vraždění Židů proběhnout nemohlo, poněvadž na území, kde operovala, již tou dobou takřka žádní nezbyli.

Účastníci druhé konference OUN(b) na počátku roku 1942 postoj k Židům a holokaustu zformulovali ve stylu, že Židé sice jsou „nástrojem moskevsko-bolševického imperialismu“, ale účast na německých protižidovských represích odmítli s tím, že za dané situace by se jednalo o „odvracení“ pozornosti od hlavních „nepřátel“ (Poláků, Sovětů, Němců) a činili by ze sebe pouze nástroj Němců. G. Motyka výsledky interpretuje tak, že OUN(b) *de facto* vyhlásila neutralitu zároveň ve vztahu k Židům i holokaustu, tedy že jej neodsoudila, pouze se oficiálně odmítla zúčastnit „německého řešení“.²¹⁰ Zároveň velitelství UPA v židovské otázce projevovalo, či spíše bylo nuceno projevovat značný pragmatismus. Nedostatek vlastních

²⁰⁸ Tamtéž, s. 290.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 288.

²¹⁰ Tamtéž, s. 288.

lékařů, řemeslníků a jiných specialistů vedl k přijímání do partyzánských řad i osob neukrajinské národnosti, včetně Židů. Vyskytly se i případy, kdy OUN(b) cíleně osídlovala přeživší holokaustu na „opuštěných“ polských usedlostech, přirozeně dočasně a s cílem využít jejich ekonomický potenciál.²¹¹ Podobný pragmatismus se netýkal jen UPA, ale i dalších více či méně antisemitských odbojových uskupení na Volyni a v jiných oblastech. Zmíněný pragmatismus však nekončil jen u přijímání Židů do řad podzemí, ale i „konce“ jejich služby. I pro dotčené osoby se patrně jednalo o stav dočasný a se změnou situace (příchod fronty) vyvstaly podobné obavy z masových dezercí k Sovětům jako v případě neukrajinských jednotek UPA a k takovým případům docházelo. Dle některých autorů tak většinu vlastních židovských příslušníků zlikvidovala SB v průběhu roku 1944.²¹²

Přechod fronty vedl ke kvalitativní změně v postoji UPA k Židům. Byly vydány instrukce k šíření propagandy v tom duchu, že židovské obyvatelstvo (a další národnosti) se stane rovnoprávným s majoritou. Zde se projeví dva hlavní vlivy; Židů na Ukrajině zůstalo tak málo, že těžko mohli obnovit své vlivy z doby před válkou a snaha zlepšit svůj obraz před západními mocnostmi. V podstatě tedy převážil názor, že „židovskou otázku“ na Ukrajině vyřešili Němci a není třeba aplikovat další násilí proti nepočtené menšině. Otázka kvantifikace židovských obětí, které lze připsat na vrub ukrajinskému podzemí, je z podstaty složitá a těžká do zodpovězení. Hlavní problém spočívá v otázce, kdo nesl odpovědnost za provádění holokaustu a řízení činnosti Ukrajinské pomocné policie. V případě, že tyto oběti připíšeme na svědomí německého okupačního režimu, odhady hovoří o 1.000 až 2.000 Židech zavražděných UPA.²¹³ Vzhledem k tomu, že předválečná židovská populace v oblastech pozdějších aktivit ukrajinského podzemí dosahovala statisíců osob, jedná se ze statistického hlediska o relativně malý počet obětí, vezmeme-li do úvahy, jak často je silný antisemitismus v souvislosti s UPA skloňován. Nutno však opět zdůraznit výše uvedené, tedy že „židovskou otázku“ ve východní Evropě „vyřešili“ Němci za spoluúčasti místní populace.

Antisemitismus v případě ukrajinských integrálních nacionalistů nelze účelově separovat na samostatnou „židovskou otázku“, ale vnímat v kontextu „nepřítel ukrajinského národa“, v němž do roku 1941 Židé zaujímali „až“ třetí místo a později v podstatě již žádné. Jinými slovy nenávisť k Židům byla slabší či ekvivalentní k té do Sovětů (Moskalů), Poláků a později Němců. Rozdíl spočívá v tom, že do roku 1942 kolaborující ukrajinské síly na německý rozkaz či se svolením okupační správy měly možnost páchaní zločinů na Židech v rámci

²¹¹ Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy...*, s. 235; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 290-291.

²¹² Torzecki, R.: *Polacy i Ukraińcy...*, s. 175; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 292-294.

²¹³ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 296.

holokaustu. V případě Poláků a Sovětů by ty stejné síly tak činily rovněž, ovšem k tomu již Němci souhlas nevydali.²¹⁴ Jak píše Alexander Dyukov:

„Na závěr nutno poznamenat několik charakteristických znaků holokaustu „ve stylu OUN“: Židé nebyli hlavní ani jedinou obětí ukrajinských nacionalistů. Společně s Židy OUN a vojáci UPA zabíjeli Poláky a ty Ukrajince, kteří podporovali sovětské úřady, a mezi těmito bylo mnohem více obětí.“²¹⁵

Tyto řádky nemarginalizují ani nerelativizují podíl Ukrajinců ani jiných národů na holokaustu, pouze je zasazují do kontextu doby a především vyvrací zakořeněné teze o „fanatickém antisemitismu“ ukrajinských nacionalistů.

3.3.2 Do boje za samostatnou Ukrajinu! UPA na Volyni v roce 1943

UPA se „narodila“ na všeobecně zaostalé Volyni počátkem roku 1943 do situace vznikající anarchie. Dezertující policisté, kteří zaplnili její řady, čekali na rozkaz. Kterým směrem ale zahájit povstaleckou činnost, velení teprve řešilo. Německu se čerstvě podařilo stabilizovat frontu, schylovalo se k bitvě v Kurském oblouku. Berlín ještě nebyl poražen a příchod Sovětů tedy nehrozil bezprostředně, ale v analýzách nacionalistů se stával jen otázkou času. Nutno doplnit, že tento předpoklad se vyplnil. Sovětská partyzáni na jaře 1943 své aktivity zejména v hraničních oblastech Volyně utlumili. Za této situace pro UPA postrádalo význam atakovat na široké škále Němce mimo snahy získat zásoby vzhledem k jejich předpokládané porážce či patu na východní frontě, na kterém měly zájem. Nakonec padlo rozhodnutí zahájit boj s třetím „nepřítelem“ ukrajinského národa, volyňskými Poláky (potažmo všemi na „ukrajinských územích“), považovanými za „pátou kolonu“ Němců a Sovětů zároveň, avšak zcela dle reality za třetího nepřítele, s nímž bylo nutno svést válku o budoucnost Ukrajiny. Fakt, že Poláci se také stávali obětmi německých represí a se sovětskými partyzány spolupracovaly i ukrajinské obce, nebyl brán v potaz, případně byl záměrně ignorován.²¹⁶ Toto rozhodnutí vycházelo nejen z geopolitické situace, ale umožňovalo banderovským elitám vyzkoušet sílu armády a „zakalit“ ji v boji s početně slabším a již navíc oslabeným „nepřítelem“, tedy s nízkým rizikem neúspěchu.

²¹⁴ Dyukov, Alexander: *The Minor Enemy. OUN, UPA and the Solution of the „Jewish Question“*, Riga-Vilnius-Tallinn, Institute of European Studies, 2010, s. 70-71.

²¹⁵ Tamtéž, s. 106.

²¹⁶ Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 311.

Německá správa byla dezercí policie a vznikem relativně dobře organizovaného a masivního hnutí zaskočena. Reakce v podobě odeslání posil a tvoření nových pomocných jednotek byla pomalá a vzhledem k nedostatku sil se omezila jen na zesílení obrany důležitějších průmyslových objektů, komunikací a center. Němci zároveň ultimativně požadovali na dezertérech návrat zpět. Na masivní „potrestání zrádců“ však neměli lidské ani materiální zdroje, „omezili“ se proto na vyvražďování rodin a vypalování usedlostí těch příslušníků policie, které se nacházely pod jejich kontrolou. Protipartyzánské operace v létě 1943 UPA pouze dočasně vytlačily z některých oblastí a způsobily Němcům i Ukrajincům ztráty v rozsahu několika tisíc mužů. Civilní musely být podstatně vyšší. Na Volyň se v této době dostaly, mimo jiné, maďarské útvary a část dezertující ukrajinské policie Němci nahradili polskou, opět v duchu hesla *divide et impera*. Takto na Volyni začala fungovat polská pomocná policie v síle více než 2.000 mužů, částečně složená z místní polské populace a částečně přesunutá z GG a Slezska. Nedostatek vlastních sil se odrážel i na tom faktu, že po prvních útocích UPA proti polským obcím Němci začali v některých případech schvalovat držení zbraní Poláky a dokonce je vydávat k vlastní obraně, zejména na strategicky či ekonomicky důležitých místech. Na akce UPA Němci reagovali s obvyklou brutalitou, včetně poprav stovek až tisíců veřejně známých osob, rukojmí, náhodných civilistů, likvidací vesnic podezřelých z podpory partyzánů apod.²¹⁷ Polská policie se pod německým velením účastnila pacifikací ukrajinských vsí, stejně jako dříve ukrajinská těch polských. Podstatně tak zesílila jedna z třecích ploch mezi oběma národy, jen dále podporující tezi o „kolaborantském“ charakteru té či oné společnosti. Dle Grzegorze Motyky, Anatolije Kentije, Ihora Il'jušyna, Leonida Zaškilnjaka a dalších autorů Němci brutální zacházení s civilisty ze strany policie (polské i ukrajinské) přímo podněcovali, jinými slovy vznikající konflikt se ve větší míře nesnažili uklidnit, spíše naopak.²¹⁸

Do léta 1943 se UPA podařilo ovládnout rozsáhlá území na Volyni a v Polesí. Německá okupační správa kontrolovala pouze větší centra a komunikace, sovětští partyzáni se drželi na východě a severovýchodě a Poláci v některých tzv. opevněných bázách. Za této situace volyňský provid OUN(b) přistoupil k pozemkové reformě, založení veřejné administrativy, odvodům do UPA a k dalším státoprávním krokům. Vznikaly tak „povstalecké republiky“ ovládané OUN(b)/UPA. Dělení půdy jak dříve státní, tak zavražděných/vyhnaných Poláků

²¹⁷ Ільющин, І.: *Протистояння УПА і АК...*, s. 136; Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 93; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 206–208.

²¹⁸ Zaszkilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 70; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 110 a 253–255; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 208–211; Iljuszyn, I.: *UPA і АК, konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 118–123.

patřilo mezi nejpopulárnější kroky OUN(b) a zůstalo dlouho v paměti místních, neboť z dosavadních bezzemků a maloročníků se najednou stávali držitelé mnoha hektarů.²¹⁹ Financování aktivit OUN(b)/UPA v zásadě probíhalo ze dvou zdrojů; prostředky dobyté na nepříteli (přepadávání bank, vlaků, autokolon apod.) a z kontribucí (dobrovolných i povinných) obyvatelstva nacházejícího se na území kontrolovaném UPA. Po roce 1948 se objevil ještě třetí způsob, podpora západních zpravodajských služeb. Jednalo se však o zdroj nepravidelný a co do efektů a doby jen marginální.²²⁰

V srpnu 1943 se velení UPA cítilo již natolik silné, že se prohlásilo *jedinou zákonnou vládou na ukrajinských územích osvobozených od Němců*. 15. srpna vydalo tzv. dekret o půdě, jenž rušil kolchozy–Liegenschafty (které se však tou dobou již na dotčených územích víceméně samovolně rozpadly) a předával půdu do správy ukrajinských vesničanům, včetně té, na které dříve hospodařili Poláci. Díly většinou odpovídaly možnostem, jaké ta či ona rodina zvládla vlastními silami pokrýt. Dle I. Patryljaka tím UPA sledovala dva hlavní cíle; jednak si zajistit podporu venkova a dodávky potravin, jednak zabránit vzniku velkostatků, kde by mohlo docházet k „vykořisťování“ Ukrajinců, v tomto případě samozřejmě možno uvažovat pouze jinými Ukrajinci. Zároveň však nebylo bráněno kolektivnímu hospodaření založenému na dobrovolném základě.

Provádění této „pozemkové reformy“, výběr daní, mobilizace do UPA, její zásobování a další problémy a plány nastolily otázku vzniku kvazistátní správy a místní samosprávy. 27. srpna velení UPA ohlásilo, že budou provedeny volby do vesnických (selských) a okresních rad a zemědělských komisí. Kandidát se však směl voleb zúčastnit jen po schválení „politickými činiteli UPA“. Zároveň Kljačkovského vedení nařídilo znovuzavedení povinné školní docházky a *de facto* zahájilo výběr branců pro budoucí službu v UPA. Správní orgány se ustanovovaly na základě příslušného nařízení OUN(b)/UPA z 1. září 1943. Spolu s rozšiřováním terénu aktivit banderovského podzemí se šířily i jeho struktury.²²¹ V průběhu roku 1943 civilní síť OUN(b) provedla další řadu reforem. Vznikaly školy, zdravotní zařízení, relativně primitivní průmyslová zařízení k zabezpečení potřeb obyvatelstva a UPA apod.²²² Jinými slovy ukrajinští nacionalisté se skutečně pustili do „budování státu“ s jeho základními atributy.

Lidové nadšení, reformy venkova a represe ze strany ukrajinského podzemí proti

²¹⁹ Ілжuszyn, І.: *UPA i AK. Konflikt w Ukrainie Zachodniej*, s. 93.

²²⁰ Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947...*, s. 296; Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 449; Мотыка, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 122 a dále 152-153.

²²¹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 261-265.

²²² Тамтєж, s. 308.

„neposlušným“ patřily k metodám cukru a biče, které OUN(b) využívala. Samy o sobě však k dlouhodobé podpoře ze strany Ukrajinců stačit nemohly. Navíc samotný fakt, že dané území obývali Ukrajinci či jim příbuzná etnika, automaticky neznamenal recepti a podporu ideálů OUN(b). Proto se banderovci po celou dobu existence své organizace snažili o její rozšíření na všechna „etnicky ukrajinská teritoria“, kdekoli to bylo možné. Za tímto účelem nemalou část aktivit směřovali do rozšiřování své propagandy, v pozdějších fázích se již jednalo o dominantní činnost. Propaganda byla obecně protiněmecká, protipolská a zejména protisovětská, resp. protikomunistická, v závislosti na době a lokalitě. Agitátoři probouzeli vlastenecké cítění v Ukrajincích, demýtizovali nepřátelskou propagandu, apelovali na patriotismus. K rozšíření vlastních řad a materiální podpoře představovali obraz ke všemu odhodlaného neohroženého povstalece jako vzoru všech Ukrajinců. Propagace probíhala i mezi neukrajinci, samozřejmě s cílem expanze a internacionalizace protibolševického hnutí a jako prostředek boje s nepřátelskou propagandou. Za těmito účely UPA prováděla během války i po ní tzv. rejdy, možno říci vpády či kampaně, mimo jiné na střední Ukrajinu, do Běloruska, Polska, Rumunska a také Československa. Velkou váhu přikládali vůdci hnutí agitaci v ozbrojených silách nepřítele, zejména v Rudé armádě. Cílem zde bylo nejen oslabení morálky a rozklad nepřátelských formací, ale také zbíhání rudoarmějců-Ukrajinců k UPA. Propagandu obecně prováděly specializované útvary nebo civilní síť. Co se formy týče, nejčastěji se pořádaly různé besedy, přednášky, diskuze a rozšiřování letáků, periodik a literatury. V letech 1941 a 1945 krátce existovaly rozhlasové stanice nacionalistů.²²³

Rejdy sledovaly několik cílů; vyvracet sovětskou „antibanderovskou“ propagandu, provádět vlastní agitaci, rozšiřovat řady UPA, získávat materiální podporu, rozšiřovat operační prostor, průzkum v sousedních oblastech, navazování kontaktů s dalšími protikomunisticky orientovanými hnutími a v neposlední řadě také hledání únikových či ústupových prostorů pro případ sovětské a německé (později i polské) protipartyzánské operace.²²⁴ Obecným problémem těchto rejdů byl fakt, že se jich většinou účastnilo maximálně několik set povstalců, většinou jen desítky. Tento nízký počet z logiky věci nemohl obsáhnout rozsáhlá teritoria a tedy ovlivnit veřejné mínění či vyvolat větší povstání na masivní škále, nehledě na fakt, že stejně jako v případě pochodových skupin OUN(b) rozhodně nelze mluvit o všeobecně pozitivním

²²³ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 368-369; Motyka, G.: *Ukrajinská partyzantka 1942–1960*, s. 168-172.

²²⁴ Šmigel, Michal.: *Antisovietske a protikomunistické aspekty pôsobnosti oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády na území Slovenska v rokoch 1945–1947*. In kol. autorů: *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 14.–16. novembra 2011*, Ústav pamäti národa, Bratislava, 2012, s. 454-470; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 255-257.

přijímání povstalců, jimi nesených myšlenek a často nevalné kvalitě jejich práce.

Na první pohled může znít překvapivě informace o pořádání rejdu do Polska vzhledem k dění na Volyni a ve východní Haliči v letech 1943 až 1945. Zde nutno říci, že Poláky mimo „etnicky a historicky ukrajinské země“ banderovci nevnímali jako nepřátele. Nenegovali a neupírali právo na existenci polského národa ani polského státu. V průběhu roku 1944 spolu s postupem Rudé armády na východ došlo ke změně strategických úvah nejen na ukrajinské straně, ale i té polské. Dosavadní koncepce SSSR jako „spojence spojenců“ naprosto selhala a část bývalého polského protiněmeckého podzemí zahájila protisovětský odpor. Toto samozřejmě otevíralo možnosti kooperace s OUN(b) a v omezené míře k ní skutečně došlo (viz níže).

Rejdy UPA do Polska logicky musely sledovat cíle vyvrácení „lživé propagandy o UPA“ (jak ze strany komunistů, tak utečenců a repatriovaných osob z oblastí zasažených polsko-ukrajinským konfliktem) a navázání efektivní spolupráce proti sovětské moci. Vzhledem k tomu, že část operačního prostoru UPA po roce 1945 zasahovala i na území poválečného Polska, těžko v mnoha případech rozlišovat, zda při akcích v převážně polském etnickém prostoru lze mluvit o propagačním rejdu, či operaci jiného charakteru. M. Šmigel' na toto téma píše o minimálně deseti dlouhodobě připravovaných a vykonaných propagačních rejdech do Polska v letech 1945 až 1947. Některé z nich směřovaly na východ území, jiné skupiny podzemí dorazily až k Varšavě a do východního Pruska. Šmigel' je zároveň toho názoru, že díky rejdu z roku 1945 se podařilo zastavit a urovnat polsko-ukrajinský konflikt v tzv. Zakerzoní, kde nanovo hrozilo vypuknutí masového vraždění Poláků a Ukrajinců.²²⁵ V širší a dlouhodobější perspektivě však vzhledem k síle komunistických režimů tyto rejdy hmatatelnějších výsledků nedosáhly.

3.4 Ukrajina Ukrajincům! Volyňská řež, či polsko-ukrajinský konflikt?

Jak již bylo konstatováno výše, po roce 1939 a následně 1941 se v důsledku německých a sovětských represí jedinou masovou domácí politickou silou západních Ukrajinců stali nacionalisté sdružení v OUN. V roce 1941 došlo k pokusům o oživení různých proudů, ať již dříve navázaných na UNDO, ULR, hetmance či jiné skupiny (většinou importem z emigrace). Tyto více či méně úspěšné projekty dříve či později narážely na represe německé okupační správy, která na existenci legální reprezentace Ukrajinců na okupovaném území neměla vzhledem ke své naprosto kořistnické politice zájem. Důsledkem tohoto byl úpadek všech

²²⁵ Šmigel', M.: *Antisovietske a protikomunistické aspekty...*

nenacionalistických a nekomunistických proudů, což po obsazení západní Ukrajiny Rudou armádou v roce 1944 vedlo k ještě silnější dominanci banderovské OUN, neboť veškeré jiné politické organizace podlehly destrukci, či se samy rozpustily.²²⁶ Mluvíme-li tedy o dominanci OUN(b) v politickém myšlení západní Ukrajiny v době po roce 1939, nebylo toto důsledkem pouze široké akceptace nacionalistických myšlenek (v té či oné podobě) a válečné radikalizace, ale také, či možná zejména proto, že jiná politická síla než OUN(b) a bolševici zde v důsledku činnosti německé a sovětské správy a také samotných banderovců (eliminace konkurence z řad meľnykovců a násilné pohlcení oddílů OUN(m) a Poleské sítě) přestaly existovat, nebo se uchýlily do emigrace. To samozřejmě neznamená, že většina, či snad veškeré ukrajinské obyvatelstvo v dotčených oblastech souhlasilo a podporovalo akce OUN(b) nebo vyznávalo její ideologii.

Brutální válečná léta, existenční tlaky ze všech stran a další faktory do řad ukrajinského podzemí přivedly i osoby, které by s ním za normálních okolností neměly nic společného. Široké vrstvy UPA často nahlížely jako svého ochránce či doslova *naše chlapce*, tedy vojáky původem z řad lokální populace. Jedním z primárních smyslů existence UPA bezpochyby byla obrana ukrajinského obyvatelstva před útoky té či oné ozbrojené síly, zejména německých a sovětských, a pod tímto nejzákladnějším prizmatem také byla vnímána samotnými místními Ukrajinci se všemi jejich charakteristikami (relativně nízký stupeň vzdělání, ekonomická zaostalost kraje, dlouhodobé upírání občanských práv a po roce 1939 nevídaná míra diskriminace, represe a násilí se značným vlivem na lidskou psychiku a životní zkušenost). Toto je nutno mít na paměti pro správnou interpretaci dalších řádků.

Otázka polských obyvatel Ukrajiny v hranicích, jaké si představovala OUN(b), a vztahu k Polsku prošla během války radikální evolucí. Obecně panuje shoda s tezí Ryszarda Torzeckého, že před zářím 1939 neexistovaly žádné obecně akceptované plány ukrajinských nacionalistů na fyzickou likvidaci početné polské menšiny.²²⁷ A to, mimo jiné, proto, že takováto „řešení“ v dané době ještě nebyla nikde aplikována (otázka stalinského hladomoru zůstává v této věci kontroverzní) a teprve sovětské a německé represe světu předvedly, že formou masového vraždění či deportacemi se lze milionů nepohodlných osob „zbavit“.²²⁸ Nutno dodat, že tyto „názorové posuny“ v řešení národnostních problémů se netýkaly zdaleka jen ukrajinských nacionalistů, ale projevil se i na Balkáně, v Pobaltí, Polsku a v neposlední

²²⁶ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 318.

²²⁷ Klimecki, M.: *Geneza i organizacja polskiej samoobrony na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej podczas II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3, s. 58. Výše představená *Vojenská doktrína* Mychajla Kolodzinského se v době vypuknutí války teprve začala šířit v řadách nacionalistů.

²²⁸ Wnuk, R.: *Recent Polish Historiography...*, s. 6.

řadě i v Československu, ač ne ve všech státech nutně identickými metodami a výsledky.

Stejně tak neexistovala žádná jednotící úvaha co do budoucnosti „ukrajinských“ Poláků vyjma toho, že budou zbaveni svého „nadřazeného“ postavení. Po likvidaci polského státu a útoku Německa na SSSR se banderovci domnívali, že polská otázka je v dané situaci třetířadá za tou německou a zejména sovětskou. Německý a sovětský okupační režim a jejich využívání národnostních třenic je však dovedly k přesvědčení, že „polská hrozba“ ukrajinské samostatnosti na západě je aktuálnější, než bylo předpokládáno.

Rekapitulace situace na Volyni na jaře 1943 pohledem ukrajinského nacionalistického podzemí vypadala takto:

- 1) Němci jsou naším nepřítelem, ale válku prohrají. Protiněmecký odboj na masové škále postrádá smysl, neboť pouze urychlí návrat bolševiků
- 2) SSSR je prvořadým nepřítelem. Na boj s ním je třeba soustředit všechny dostupné síly. V současné době se projevuje zejména aktivitami rudých partyzánů. Rozhodující střet je otázkou času
- 3) Poláci představují „tichou hrozbu“. Jejich plány jsou v rozporu s těmi OUN(b) a konflikt je tedy nevyhnutelný. „Kolaborují“ s okupanty i s rudými partyzány. Polský odboj navázaný na londýnskou vládu udržuje kontakty s SSSR a nachází se ve stejném spojeneckém táboře. Jak na protiněmecké, tak na protibolševické frontě stojí tedy v opozici
- 4) V oblasti se šíří anarchie. Operují ozbrojené skupiny nepřátelské OUN(b) s tendencí zesilovat. Okupační správa situaci nezvládá a obyvatelstvo hledá spásu v lesích

Ani ne dvacetiprocentní polská menšina na Volyni se tak vlivem sice částečně oprávněné a logické, zároveň však potenciálně krajně nebezpečné a nereálné politiky polského odboje, lpící na meziválečných polských hranicích, dostávala do svízelné situace. Radikální ukrajínští nacionalisté již měli plány na řešení „polské otázky“, obsažené ve *Vojenské doktríně* Mychajla Kolodzinského. Disponovali ozbrojenou silou schopnou tyto plány realizovat, Poláky považovali za nepřátele a nehodlali připustit realizaci cílů polského podzemí ani opakování situace z let 1918 až 1919 (1921), kdy bez vnější pomoci by „kresoví“ Poláci příslušnost východní Haliče a Volyně k Polsku nezajistili. Vzhledem k tomu, že legitimita polské vlády se zde opírala jednak o historický princip a jednak o existenci polské menšiny, uvažování OUN(b) se stáčelo právě na tuto menšinu v duchu stalinského hesla *není člověk, není problém*.²²⁹ Tím

²²⁹ Грицак, Я.: *Стратія за націоналізмом...*, s. 74-75; Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 90;

ovšem není řečeno, že územní politika polského odboje ospravedlňovala kroky či metody ukrajinských nacionalistů v „polské otázce“, nebo že za ně nesl zodpovědnost.²³⁰

Co se týče bodu polské kolaborace s německým režimem, je nutno znovu upozornit, že Poláci od jara 1943 často zaujímali pozice, ze kterých Ukrajinci buď dezertovali, nebo je okupační správa sama nahradila Poláky. V mnoha případech se jednalo o osoby napojené na polský odboj sledující vlastní zájmy (ať již v podobě získávání zbraní a jiných zásob, zpravodajství, cíleného ochromení německé správy, ale také odvracení pozornosti právě na ukrajinské podzemí) a v neposlední řadě také německý přístup ve stylu *rozděl a panuj*. Jestliže v GG privilegované postavení získali Ukrajinci, poté v převážně ukrajinské východní Haliči a Volyni Němci postupem času v modifikované podobě preferovali menšinový polský element, čímž cíleně strhávali pozornost místních a odboje na druhou národnost, aby zabránili jejich kooperaci proti sobě.²³¹

Poláci v administrativě, stejně jako Ukrajinci, tak chtěli nechtěli realizovali německou „národnostní“ politiku, v níž okupační správa účinně a cíleně zneužívala národnostní antagonismy. Grzegorz Motyka k tomuto dodává, že o vlivy v okupační správě probíhala mezi Poláky a Ukrajinci tichá válka. Obě strany se navzájem obviňovaly z kolaborace s Němci, nicméně zároveň se snažily zaujmout co nejvíce nabízených pozic a zabránit převaze druhého.²³² Lidé na těchto pozicích sice politiku okupanta neplánovali, ale přeci jen se podíleli na její realizaci. Oblasti nižší administrativy zahrnovaly, mimo jiné, poštovní služby, transport, daně, odvody, správu různých závodů a také vytváření soupisu osob určených k deportacím na nucené práce do Německa. Bylo tedy možné tyto pozice využívat k vlastním cílům, jednak k ochraně „vlastních lidí“, jednak k oslabení protivníka. Ivan Patryljak toto dává do kontextu údajných slov říšského komisaře RKU Ericha Kocha, že *je potřeba dosáhnout stavu, aby Polák při setkání s Ukrajincem jej chtěl zabít a aby Ukrajinec narazivší na Poláka chtěl to samé*.²³³

Tato německá hra na obě strany a přitom na žádnou, mimo jiné v podobě vysílání polské policie pacifikovat ukrajinské vsi a ukrajinské policie ty polské, dosáhla na mnoha místech plného úspěchu. Někde až takového, že Němcům doslova přerostl přes hlavu a doutnajícím spor mezi Poláky a Ukrajinci, navzájem přesvědčených o „kolaborantském charakteru“ druhé

Zajączkowski, M.: *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, s. 181–182.

²³⁰ Tak ve své jinak kvalitní studii naznačuje např. Leonid Zaškilniak. Viz Zaszkilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 64 a 78–80.

²³¹ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 237.

²³² Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 302–304.

²³³ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 336.

národnosti, vybuchl v otevřený konflikt, škodící německým zájmům. Právě tento prvek spolu s expanzí rudých partyzánů na Volyně patrně sehrály roli „poslední kapky“ v rozhodnutí tamního vedení OUN(b) k zahájení tzv. depolonizační akce.²³⁴

Otázka spolupráce, resp. kolaborace se Sověty představuje ještě složitější problém. Obecně lze stvrdit, že do června 1941 masová kolaborace polského obyvatelstva se sovětským režimem neexistovala a týkala se jen nepočetných komunistů. Nicméně po německém útoku na SSSR a podepsáním polsko-sovětské smlouvy ukrajinské podzemí toto v podstatě interpretovalo tak, že Poláci se stali spojenci SSSR, prvořadým nepřítelem ukrajinské samostatnosti. Od konce roku 1942, kdy na předválečném polském území začaly operovat sovětské partyzánské skupiny a vyskytly se první útoky proti polským osídlením, polské podzemí a obyvatelstvo se Sověty navazovalo kontakt ve snaze dalším útokům předejít a ke zvýšení obranyschopnosti. Sovětští partyzáni sice teoreticky měli spolupracovat i s ukrajinskými obcemi, zde ovšem na rozdíl od polských naráželi na odpor nacionalistů. Z rudých partyzánů a Poláků se tak obecně stávali přirození leč nevraživí spojenci, kdy Sověti takto získávali nutné zázemí pro vedení své činnosti a Poláci výměnou za to spojence proti útokům UPA a německé správy. V roce 1943 tak došlo k relativně intenzivnímu rozvoji spolupráce sovětského partyzánskému hnutí a polských báz na Volyni a vzniku polských útvarů v rámci sovětského hnutí, ovšem nikoli v důsledku „polské kolaborace s bolševiky“, ale naopak v důsledku útoků a hrozby ze strany Němců a UPA a zdánlivé nečinnosti polského podzemí. Místní Ukrajinci se v řadách sovětských partyzánů též vyskytli. Netvořili ale žádnou samostatnou skupinu. Přerušení polsko-sovětských vztahů ze strany SSSR v dubnu 1943 na tento vývoj nemělo větší vliv. Poláci ani sovětští partyzáni zkrátka neměli v rámci zajištění vlastního přežití jinou možnost než spolupracovat. Z polské i sovětské strany byla spolupráce samozřejmě pouze dočasnou a motivovanou momentální situací, což se jasně projevovalo při některých akcích. S příchodem Rudé armády se dosavadní „spojenci“ k polskému zklamání měnili na nepřátele, jak se dalo očekávat.

Patrně nikdy se nepodaří zjistit, do jaké míry lokální obyvatelstvo, ať již polské či ukrajinské, podporovalo ty či ony partyzány dobrovolně, nebo z donucení. Při signifikantním zobecnění platí, že i přes pokusy o navázání kontaktů a naladění na „stejnou notu“ OUN(b)/UPA a většina ukrajinského obyvatelstva východní Haliče a Volyně se z politických, bezpečnostních a jiných důvodů k sovětským partyzánům stavěla v převažující většině negativně, v případě polského obyvatelstva platí opačný stav, ovšem vyplývající z pocitu vlastního ohrožení.

²³⁴ Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 31 a 34-35.

Důvody pro toto sice ležely i v historické a ideologické rovině, jednoznačně však převažovaly bezprostřední příčiny a pragmaticky přijímaná rozhodnutí, zejména strach z návratu nenáviděné sovětské vlády (v dané chvíli silnější u Ukrajinců), strach z útoků těch či oněch ozbrojených skupin a absence jiných perspektiv než podpora pro UPA, polské či rudé partyzány. Sověti si tohoto stavu byli dobře vědomi a při některých příležitostech cíleně polsko-ukrajinský konflikt provokovali podobně jako Němci. Na Volyni např. tak, že prováděli útoky na polské vsi a německé jednotky v přestrojení za UPA. Nicméně podobné provokační akce v různém rozsahu podnikali i Poláci, Ukrajinci a Němci. Faktem zůstává, že pozdější průběh operace „Burza“ potvrzoval předpoklady nacionalistických elit o „nepřátelských úmyslech Poláků“ (čti vojenská, materiální a zpravodajská spolupráce se Sověty). Tedy to, že polské podzemí bylo pro ukrajinské oprávněně nepřátelské a představovalo legitimní cíl. Zároveň však nutno znovu zdůraznit, že metody a postupy využití OUN(b)/UPA (bezohledná likvidace všech Poláků a čehokoli polského) byly odsouzeníhodné, nemorální, nezákonné, zločinné a zcela neúměrné „polskému nebezpečí“.²³⁵ Na závěr této části dodejme slova Zbigniewa Kowalewského:

„V letech druhé světové války se vedení ukrajinského osvobozeneckého hnutí k polské otázce stavělo nejednoznačně. Z jedné strany polské osvobozenecké hnutí vnímalo jako potenciálního spojence, z druhé - v něm vidělo imperialistickou hrozbu. Nakonec převážil druhý směr. Hrozba byla reálná s ohledem na polské pretence do „Polska po Zbruč“, chápání ukrajinské otázky jako objekt, ne subjekt mezinárodních i mezinárodních vztahů a odepření práva ukrajinskému národu na samostatnost, přinejmenším na východních Kresích. [...] Ukrajinská strana na toto reagovala v duchu integrálního nacionalismu a přistoupila k teroristické „depolonizaci“ nejprve Volyně a poté východní Haliče, čímž se stala aktivní stranou polsko-ukrajinského konfliktu.“²³⁶

Jak patrně, obě strany sebe navzájem považovaly za nepřátelské, předpokládané chování okupační správy chtěly využít ve svůj prospěch, resp. neprospěch druhého a evidentně počítaly s nemalým množstvím obětí „svého“ povstání. Zároveň záměry polského podzemí byly zejména v teritoriálních otázkách zcela protichůdné k těm OUN(b). Ve shodě s tímto také autoři plánu Ukrajince chápali jako nepřátele. K dané době, rok 1943, ani polské ani ukrajinské

²³⁵ Detailněji viz Kondratiuk, Konstantyn: *Ukraińcy i Polacy w sowieckim ruchu partyzanckim w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 190-201; Jasiak, Marek: *Polacy w sowieckim ruchu partyzanckim w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 171-188.

²³⁶ Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмицина 1938–1947...*, s. 331-332.

podzemí nemínalo učinit žádné větší ústupky ze všech stanovisek, čímž došlo k zablokování jednání a, stejně jako v letech 1918 až 1920, rozhodnout měl *soud krví a železem*.

3.4.1 Kdo, proč a jak začal? Hypotézy začátku a průběhu tzv. depolonizační akce UPA v letech druhé světové války

Události na Volyni a ve východní Haliči v letech 1943 až 1945 patří mezi nejožehavější historické spory nejen v polské a ukrajinské historiografii, ale v obou společnostech jako takových. Děni na Volyni roku 1943 polská a ukrajinská strana označují různě. Vyskytují se zejména termíny jako *Rzeż Wołyńska* (Volyňská řež), *polsko-ukrajinský konflikt*, *antipolská akce OUN/UPA*, *ludobójstwo Polaków* resp. *ludobójstwo na Kresach Wschodnich* (genocida Poláků, genocida na východních Kresích), *druhá polsko-ukrajinská válka*, *občanská válka* a mnoho dalších. Všechny tyto termíny lze různými způsoby zdůvodnit. V Polsku společnost obecně nesouhlasí s označením *konflikt* či *válka*, neboť může svádět k relativizaci počtu obětí a asymetrii v aktivitách zúčastněných stran. Ukrajinská strana se naproti tomu vymezuje proti termínům jako *rzeż* či *genocida*, neboť průběh ani cíle dění dle ní nesplňují definici výrazu *genocida*. V případě označení *rzeż* pak z důvodu jeho jasného citového zabarvení. G. Motyka k tomuto podotýká, že označení činnosti UPA jako *genocidy* automaticky znamená, že takto je nutno označit i některé akce polského podzemí proti Ukrajincům (ač co do počtu a rozsahu nepoměrně menší).²³⁷

Zdáním autora této práce představuje nejméně problematický termín *polsko-ukrajinský konflikt*, jednak proto, že není citově zabarvený, jednak z něj nelze automaticky vyvozovat žádné extrapolace co do rozsahu, iniciativy, metod a zapojení obou stran, jejich záměrů ani agresivity. Užíván je i termín *antipolská* či *protipolská* a *depolonizační akce*, a to proto, že se běžně vyskytuje v pramenech provenience ukrajinského podzemí.

Hypotéz a interpretací vznikla celá řada, neexistuje žádné „jednotné“ stanovisko polské či ukrajinské strany, resp. jejich historických obcí. V rámci problematiky nenalezneme dva autory, kteří by se stoprocentně názorově shodovali. V obou historiografiích však lze vysledovat několik proudů, do nichž můžeme vzniklé práce zařadit. Tyto jednotlivé proudy i výstupy se významně liší co do metodologie, kvality, pramenné základny, politického pozadí a jinak. Následující řádky v žádném případě nepředstavují kompletní výčet vzhledem k nepřebornému množství studií, knih a monografií (několik tisíc)²³⁸, které k problematice

²³⁷ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 412–413.

²³⁸ Dle Vasyľa Derevin'ského jich k roku 1999 existovalo cca 2.000. K roku 2022 počet tematických publikací dále vzrostl přinejmenším o několik set, pravděpodobně více. Viz Деревінський, В.: *Ставлення ОУН(Б) і УПА до*

ukrajinského extrémního nacionalismu a polsko-ukrajinského konfliktu vznikly. Jsou však dostatečně referenční, aby bylo lze konstatovat pokrytí tématu pro potřeby této práce.

Polská akademická, někdy dodáváno revizionistická²³⁹ historiografie se v zásadě shodne na následujícím: Za dané situace lokální vedení OUN(b) pod Dmytrem Kljačivsk'kým učinilo mimořádně surové násilné a primitivní rozhodnutí, polské menšiny jako „škůdce všeho ukrajinského“ a „kolaboranta“ s Němci i Sověty eliminovat preventivně tak, aby byly překaženy plány polského odboje a zmizel argument o „polskosti“ sporných území. Zároveň by tím nacionalisté předešli polskému ozbrojenému povstání proti sobě samým. „Polský problém“ totiž zdáním nacionalistů nemohla vyřešit ani válka samotná, neboť Němci přišli a odejdou (budou vytlačeni Sověty), Sověti jsou „spojenci jejich spojenců“ a na válku s nimi se připravujeme, ale Poláci-obyvatelé? Jejich dobrovolný odchod či rezignace na připojení k polskému státu nikoli. K „vyřešení“ tohoto problému krajové vedení OUN(b) zvolilo neméně primitivní řešení v duchu stalinského hesla „*Není člověk, není problém*“; válku nejen s polským podzemím, ale kompletní etnickou čistku v té době téměř bezbranné polské menšiny, neboli zbavit se všech Poláků na Volyni formou jejich vyhnání na „etnicky polská území“. Nebudou-li stačit hrozby smrtí, bude přistoupeno k fyzické likvidaci polského etnika na území aktivit UPA. Tím OUN(b) ovládne svůj zájmový prostor na Volyni, umožní UPA „zakalit se v boji“ a získá půdu a majetek, které přidělí vlastním civilistům. Dále tak posílí svou pozici jednak tím, že si obyvatelstvo zaváže přiděleným majetkem a jednak zesílením mobilizačního a materiálního potenciálu. Tedy podstatně lépe se připraví na nevyhnutelný střet s bolševiky.

Celá depolonizační akce byla řízena OUN(b), která do ní zapojila nejen UPA, ale částečně i ukrajinské civilní obyvatelstvo. V tomto bodě polští autoři spatřují „romantické“ snahy o „revitalizaci“ minulosti a navázání na slavná kozácká povstání, zejména Bohdana Chmel'nyc'kého, selské bouře a teror, jaký je doprovázel, zejména proti polské šlechtě, resp. Polákům obecně a Židům. Povšimněme si dehumanizace obětí v podobě různých, často demagogických a primitivních verbálních útoků. Pramenné důkazy, že akci zahájily OUN(b)/UPA, v jejichž řadách k ní existovaly značné výhrady včetně takových, že samy sebe čistkou zdiskreditovaly (minimálně v očích světové veřejnosti) dle vlastních vyjádření, revizionističtí historici našli v pramenech různé provenience, včetně těch ukrajinského podzemí. Nezanedbatelnou roli ve vyvolání, prodlužování a intenzitě tohoto konfliktu sehráli Němci a Sověti, byť průběh a výsledky ne vždy odpovídaly jejich zájmům. Hlavními aktéry

сусідних народів та національних меншин, Національна академія наук України, Інститут історії України, Київ, 2006, s. 7.

²³⁹ Revizionistická ve smyslu „revize“ výstupů k tématu z let vlády komunistického režimu v Polsku.

však nepochybně byli providnyci a velitelé OUN(b)/UPA.

Depolonizační akce se ve výsledku týkala takřka výhradně Volyně a východní Haliče, nikoli území dnešního Polska. Zdejší polsko-ukrajinské střety tyto historici neomezují pouze na národnostní konflikt, ale zahrnují i spolupráci ukrajinského a polského podzemí proti domácím komunistům podporovaných Sověty. Počty obětí řeže a polsko-ukrajinských bojů v letech 1943 až 1947 se mezi jednotlivými autory různí, nejčastěji se pohybují v rozmezí 80.000 až 100.000 polských obětí a 10.000 až 20.000 ukrajinských. Přední polští autoři přitom dodávají, že na vzniku, narůstání a průběhu polsko-ukrajinského konfliktu negativní roli sehrálo i Polsko a Poláci, a to svými kroky zejména v letech 1918 až 1939 (1942), ergo že kořeny problémů nelze hledat pouze v ukrajinské společnosti a pouze po roce 1939.

Obecně lze říci, že tyto autoři souhlasí s tím, že OUN(b)/UPA je možno zařadit do kategorie národně-osvobozeneckých hnutí (v tomto případě především od totalitní vlády Sovětského svazu po roce 1944, mimořádně násilné německé okupace a proti plánům polskému podzemí, resp. jemu jako takovému), ovšem metody, jakými byl jejich boj veden (zejména v letech 1943 až 1945), považují z velké části za nelegitimní, nelegální, nemorální a zavrženíhodné. Zároveň připomínají, že v žádném případě není možné o ukrajinském nacionalistickém podzemí mluvit jako o demokratickém, právě naopak mělo mnohem blíže k autoritativním, ne-li totalitárním tendencím. Přinejmenším v letech 1943 až 1945 tak OUN(b)/UPA patří do „společnosti“ zločineckých hnutí jako chorvatští ustašovci, slovenští hlinkovci, maďarské Šípové kříže, rumunská Železná garda a další. Nutno znovu zdůraznit, že reflektují ideologické, (světo)názorové a personální změny, jimiž OUN(b)/UPA po roce 1941 opakovaně procházely.²⁴⁰ Dejme prostor Ihoru Iljušynovi:

„Zároveň s uznáním faktu, že ukrajinské národně-osvobozenecké hnutí mělo morální právo i důvody k tomu, aby zahájilo boj proti místnímu polskému podzemí a jeho krokům i proti plánům polské emigrační vlády na obsazení těchto zemí [„kresové“ části Ukrajiny] poválečným Polskem, není možné neuznat (sic!), že kroky a metody jeho vedení, v tom aplikace principu kolektivní viny proti polském civilnímu obyvatelstvu, v tom starci, ženy a děti, v žádném případě

²⁴⁰ K seznamu autorů a publikací viz Wnuk, R.: *Recent Polish Historiography...*, s. 2-3 a dále 6-7. Hlavní práce k tématu: Iljušyn, I.: *UPA i AK, konflikt v Zachodniej Ukrainie*, s. 32-33; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 300, 305 a 366; týž: *Volyně 1943...* Dále např. Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7; Keşik, Jan: *Ogólny bilans strat ludności w wyniku polsko-ukraińskiego konfliktu narodowościowego w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 39; Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмщина 1938–1947...*, s. 287-333; Iljušyn, I.: *UPA i AK, konflikt v Zachodniej Ukrainie*, s. 16-17.

nelze ospravedlnit. Tyto metody odporovaly všem mezinárodním úmluvám pro přípustné formy vedení bojových operací a v době po válce byly podobné akce ve shodě s těmito dokumenty považovány za „zločinné“.²⁴¹

Přímý účastník dění na Volyni, voják AK, později důstojník polské armády a historik Władysław Filar na toto téma poznamenal:

„Je možné uznat to, že cílem boje OUN-UPA byla nezávislost Ukrajiny. Není pochyb o tom, že v tom boji Ukrajinci vystoupili proti ozbrojeným silám sovětským, německým a dokonce i polským. Ale ve chvíli, kdy byl tento boj zaměřen proti civilnímu bezbrannému polskému obyvatelstvu, kdy byly spáchány masové řeže Poláků bez ohledu na věk a pohlaví, kdy docházelo k barbarským vraždám, byly ničeny a páleny polské vsi a osady – to už nebyla válka, byly spáchány zločiny proti lidskosti. V obraně před vyhlazením došlo z polské strany k aktům msty. Tímto způsobem vznikla spirála příčin a následků – krvavých a krutých vražd na masové škále, mající znaky genocidy.“²⁴²

Někteří polští autoři zpochybňují verzi o preferenčním vyhnání. Tvrdí, že cílem vždy bylo Poláky vyhladit (v některých případech dokonce již k roku 1929!) a většinu pozornosti soustředí právě na průběh etnické čistky, jejíž areál rozšiřují i o dnešní východní Polsko, Chełmsko a další lokality, kde ovšem dění probíhalo v odlišných konotacích, jinými metodami, s proměnlivou intenzitou a nasazením z obou stran. Začátek akce vidí již v září 1939 s koncem v roce 1947. Toto období poté označují za genocidu polského národa ze strany ukrajinských nacionalistů, či přímo ukrajinského národa.²⁴³ Teze o všeobecné vině ukrajinského národa za depolonizační akci OUN(b)/UPA je však inherentně mylná ze dvou hlavních příčin. Zaprvé, dotčený areál zahrnoval „jen“ oblasti dnešní západní Ukrajiny a východního Polska, kde žilo cca šest milionů Ukrajinců, tedy ne více než 15 % etnických Ukrajinců. Zadruhé, přímá zodpovědnost za provádění zločinů ležela na bedrech cca 35.000 až 45.000 ukrajinských

²⁴¹ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 294-295.

²⁴² Filar, W.: *Wołyń 1939–1944...*, s. 167.

²⁴³ Srov. Ijuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt v Zachodniej Ukrainie*, s. 33-36; Koprowski, Marek: *Akcja „Wisła“: Ostateczna rozprawa z OUN-UPA*, Replika, Poznań, 2017; Siemaszko, Władysław, Siemaszko, Ewa: *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1949*, t. 1 a 2, Von Borowiecky, Warszawa, 2000; Filar, Władysław: *Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w drugiej wojnie światowej*, Warszawa, Zakład Poligrafii, 1999; Jasiak, Marek: *Geneza i przebieg akcji „Wisła”*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 8; Palski Zbigniew: *Polityczne, ekonomiczne i narodowościowo-demograficzne następstwa operacji „Wisła”*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 8; Podhajecki, Adam: *OUN i UPA pod skrzydłami III Rzeszy*, Rytm, Warszawa, 2013. Wnuk, R.: *Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its Aftermath*. s. 3, 8-9.

nacionalistů, tedy méně než 1 % lokálních Ukrajinců (v tom nutno uvažovat, že nezanedbatelnou část UPA v letech 1943 a 1944 tvořili příslušníci jiných národů a Ukrajinci původem z předválečné USSR).²⁴⁴ Na toto lze reagovat argumentem, že útoků se účastnili i ukrajinští civilisté, byť do značné míry nuceně. Výzkumy na toto téma však doposud provedeny nebyly a metodologicky představují velmi obtížný problém. Ani tak však nelze tvrdit, že by se útoků účastnilo větší procento civilní populace. Případy vynucené participace navíc nutno posuzovat jinou optikou, kdy za neuposlechnutí mohly hrozit nepřísnější tresty.

Problém těchto prací spočívá v jejich kolísající kvalitě (nutno zde zmínit zejména práce Władysława Filara, který se jako mladistvý účastnil bojů v řadách 27. pěší divize Armie Krajowe. Jeho práce se obecně vyznačují vyšší kvalitou a mírou objektivitu v rámci této skupiny), povětšinou absencí reflexe či odkazů na seriózní zahraniční autory (myšleno zejména ukrajinské, ovšem s výjimkou Viktora Poliščuka, viz níže), zahrnování nepřímo souvisejících či přímo nesouvisejících dějů, lidí a prostorů do jednoho „příběhu“ a absence otázky ukrajinských obětí, resp. polských zločinů na Ukrajincích. Někdy přímo negují, že k něčemu takovému vůbec došlo. Inkonzistence a zřetelné rozdíly mezi jednotlivými obdobími (v tomto smyslu zejména 1939 až 1942, 1943 až 1945 a 1945 až 1947) většinou nijak nevysvětlují, stejně tak se nevěnují ani samotné reflexi pramenů ukrajinského podzemí, které odporují jimi podávanému narativu. Toto přirozeně nijak neubírá na váze pramenům, ze kterých čerpají, ovšem staví je do jiného světla a vytváří na straně těchto autorů jisté argumentační vakuum. Deportace Ukrajinců z Polska do SSSR a akce „Wisła“ v letech 1944 až 1947 (viz níže) z jejich úhlu pohledu představovaly legitimní a legální prostředek, jímž polská vláda jednak zlikvidovala ukrajinské podzemí a jednak zajistila „přemístěným osobám“ vyšší životní standard, neboť obdržely hospodářství na vyšší civilizační úrovni a úrodnější půdu, resp. deportovaným do SSSR život v „národním státu“.²⁴⁵ Rafał Wnuk k těmto inkonzistencím dodává:

„Tito autoři považují všechny Poláky, kteří byli zabiti Ukrajinci, za oběti genocidy, bez ohledu na situaci, v níž zemřeli. Výsledkem je, že vojáci zavraždění komunisty v září 1939, oběti běžných kriminálků, vojáci AK padlí v bojích s UPA, Poláci sloužící v istrebitelných praporech (podpurná policie NKVD) v letech 1944–45, příslušníci tajné policie (Urząd

²⁴⁴ Motyka, G.: *Volyň 1943...*, s. 82.

²⁴⁵ K tomu je však nutno poznamenat, že se často jednalo o hospodářství vyrabovaná, částečně či zcela zničená, nejhorší půdu v okolí a takovou, na které zemědělci zvyklí na zcela jiné podmínky neuměli hospodařit. Ocitli se ve zcela neznámém, často přímo nepřátelském prostředí. Těžko se tak s tímto úhlem pohledu shodnout.

*bezpieczeństwa) zabiti v akcích, jakákoli milice či vojáci polské armády jsou považováni za oběť genocidy. V hodnocení let 1944–47 tak docházíme k jistým paradoxům. Příslušníci tajné policie zabiti polským podzemím jsou chápáni jako kolaboranti s okupantem. Zabiti příslušníků té stejné policie vojáky UPA je však hodnoceno jako „ukrajinský nacionalistický zločin“.*²⁴⁶

Další historici jsou toho stanoviska, že meziválečné Polsko pro ukrajinskou menšinu udělalo mnohem více pozitivního než negativního, nabídlo jí slušné podmínky rozvoje a Ukrajinci se projeví jako „nevděční obyvatelé“ až zrádci. Ti, kteří uvádí dění před rokem 1939 a zejména po roce 1945, argumentují, že deportace Ukrajinců z poválečného Polska a akce „Wisła“ byly činnostmi UPA za války a po ní legitimizovány a jiné řešení „ukrajinské otázky“ v poválečném Polsku v důsledku pokračujících aktivit UPA neexistovalo. Skupina badatelů, označovaná přídomek jako „nacionalističtí“ či „kresoví“ (zejména kvůli původu z těchto oblastí či vazbám na ně) mimo předchozích dvou odstavců přechází na zcela radikální stanoviska a v *de facto* nevědeckých pracích se věnují pseudotématům jako „stovky způsobů mučení a likvidace Poláků“, spolupráce UPA, Abwehru a NKVD ve vyhlazování Poláků či prosazují nekompromisní politiku Polska vůči Ukrajině do té doby, dokud se za všechny zločiny neomluví, neodškodní oběti a dokonce nevrátí „ukradené“ území Kresů zpět Polsku (přičemž dochází k opomíjení otázky území připojených k Litvě a Bělorusku). Počty obětí odhadují ve statisících, někdy až milionu. Zároveň negují jakákoli negativní fakta ohledně ukrajinské politiky polských vlád či postoje civilistů a také zcela odmítají práce většiny polských akademických historiků, označujících je za „proukrajinské“ či přímo „banderofilské“.

UPA z jejich úhlu pohledu byla tvořena „zločinnými bandami“ a jediný cíl její existence směřoval ke genocidě Poláků. Proto také polská vláda měla přímo povinnost sáhnout k extrémním metodám jako násilné deportace a akce „Wisła“. Tito autoři a někteří další se soustředí výlučně na dění let 1939 až 1945, resp. 1942 až 1947. Cílem těchto snah je evidentně omezit polsko-ukrajinský spor jen na období, kdy lze Poláky chápat zejména jako oběť, nikoli původce a aktéry protiukrajinských kroků. V jejich pracích tak většinou zcela chybí témata jako problémy polsko-ukrajinských vztahů v době před první světovou válkou, což jejich argumentaci činí pochybnou a se spoustou nezodpovězených otázek.²⁴⁷ Tyto postoje jsou

²⁴⁶ Wnuk, R.: *Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations ...*, s. 9.

²⁴⁷ V tomto případě se často jedná o autory narozené na Kresích se zkušenostmi z dané doby. Často také šíří neověřená fakta či přímo zavádějící informace. Viz např. Korman, Aleksander: *Ludobójstwo UPA na ludności polskiej*, Nortom, Wrocław, 2003. Již na titulní straně této publikace je uvedena fotografie mající ilustrovat ukrajinské násilí na Polácích. Ta však pochází z meziválečné doby a nemá nic společného ani s Poláky ani s Ukrajinci mimo to, že byla pořizena v Polsku. Jedná se totiž o děti zavražděné vlastní, psychicky labilní matkou. Dále viz Korman, Aleksander: *Stosunek UPA do Polaków na ziemiach południowo-wschodnich II*

evidentně omezené a metodologicky a faktograficky neobhajitelné. Rafał Wnuk na jejich adresu dodává:

„Třetí, paravědecký trend sestává z prací, které nemají žádnou vědeckou hodnotu. Tito autoři si volně hrají (sic!) s vědeckými fakty. Apelují zejména na emoce čtenáře. Jejich užívání zdrojů a metodologie ničím nepřispívá k historickým objevům. Jedině tím mohou činit svou „pravdivou verzi“ kredibilní. Často se jedná pouze o do politiky zapojenou publicistiku.“²⁴⁸

Ojedinělou postavou sdílející názory „kresových“ a nacionalistických autorů na ukrajinské straně představuje emigrant z komunistického Polska Viktor Poliščuk (Виктор Поліщук). S jeho postoji, spočívajícími např. v negování široké podpory UPA civilisty, negování boje UPA za národní svobodu, interpretaci ideologie OUN jako upravené formy nacismu-fašismu, tvrzení o úzkém provázání OUN a řeckokatolické církve aj., se však výjimečně neshodne většina polských ani ukrajinských historiků. Mluvíme-li na ukrajinské straně o pracích jednoznačně adorujících a apologetických ve vztahu k ukrajinskému integrálnímu nacionalismu, Poliščuk patří k radikálům opačné strany spektra.²⁴⁹ Oba výše zmíněné polské neakademické proudy se spolu s Poliščukem obecně velmi ostře vymezují vůči polské i ukrajinské akademické historiografii, zejména co do jejich objektivitě a metodologie. Jejich argumentace a kritika však na rozdíl od „protistrany“ většinou obsahuje vážné argumentační a logické chyby, případně není fundovaně podložena. Poliščuk je vzhledem k zcela negativním interpretacím existence a aktivit OUN/UPA hojně citován i některými ruskými autory.²⁵⁰

Na ukrajinské straně je nutno zdůraznit, že seriózní domácí výzkumy započaly až po roce 1991, což ji zejména v počátcích disputací stavělo do značně nevýhodné pozice.²⁵¹

Rzeczypospolitej, Nortom, Wrocław, 2010; Prus, Edward: *Legenda Kresów. Szare Szeregi w walce z UPA*, Nortom, Wrocław, 1995; týž: *Atamania UPA. Tragedia kresów*, Nortom, Wrocław, 1996; týž: *Kurhany: dążenia galicyjskich nacjonalistów ukraińskich*, Polska Oficyna Wydawnicza "BGW", Warszawa, 1993; týž: *Operacja „Wisła”*, Nortom, Wrocław, 1994; týž: *Taras Czuprinka*, Nortom, Wrocław, 1998; týž: *Holocaust po banderowsku*, Nortom, Wrocław, 2001; Wilczur, Jacek: *Ścigalem Iwana Groźnego*, Ethos, Olsztyn, 1993; Wilczur, Jacek: *Nie przeminie z wiatrem... Ojczyzna nieudziela urlopów*, Cinderella, Warszawa, 1997.

²⁴⁸ Wnuk, R.: *Recent Polish Historiography...*, s. 4-5. K tématu dále s. 9 až 11.

²⁴⁹ Viz Wnuk, R.: *Recent Polish Historiography...*, s. 4 a 11-12; Poliszczuk Wiktor: *Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego według Dmytra Doncowa*, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Warszawa, 1995; týž: *Gorzka prawda. Zbrodnicość OUN-UPA (spowiedź Ukraińca)*, Toronto-Warszawa-Kyjów, 1995; týž: *Falszowanie historii najnowszej Ukrainy. Wołyń –1943 i jego znaczenie*, Toronto-Warszawa, 1996; týž: *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Zasady ideologiczne nacjonalizmu ukraińskiego*, Toronto, 2002; týž: *Ukraiński ruch nacjonalistyczny: struktura organizacyjna i założenia programowe*, Toronto, 1998.

²⁵⁰ Kol. autorů: *Бандеризация Украины - главная угроза для России*, Юза пресс, Москва, 2008.

²⁵¹ Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія....* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 11.

Výzkumy na Ukrajině se také více soustředí na obecnou činnost UPA, nikoli na polsko-ukrajinský konflikt. Ta tvořila v porovnání s protipolskými akcemi ukrajinského podzemí obsáhlejší kapitolu. Hypotézy oscilují mezi naprostým popíráním vyhnání či fyzické likvidace Poláků v Haliči a na Volyni, případně viněním z těchto zločinů, resp. jejich zahájení Němců, Sovětů a Poláků (v těchto pracích obviňovaných z rozsáhlé kolaborace s Němci a/nebo Sověty v míře neporovnatelné s Ukrajinci) a stanoviskům relativně blízkým představeným verzím polské seriózní historiografie.

„Adorační“ či „apologetický“ extrém je silně vázán na kruhy spjaté s exilovými a domácími strukturami OUN(b), jejichž představitelé začali tento narativ šířit v roce 1945, resp. v jistém slova smyslu již s rozmachem aktivit UPA v roce 1943. Autoři tohoto směru (z nichž část byla členy OUN) argumentují, mimo jiné, tím, že důkazy představené polskými historiky se neopírají o explicitní písemný rozkaz k zahájení a cílům protipolským akcí, Ukrajince k protipolské akci (myšleno k „donucení k odchodu na etnicky polské země“, ne vyvraždění) vyprovokoval „nesnesitelný polsko-německo-sovětský teror“ prameny jsou zfalšované či nevěrohodné apod. Velmi častým jevem je též odmítání jakékoli spolupráce (kolaborace) „banderovců“ s Němci. V současnosti nejznámějším představitelem tohoto směru je i v českém prostředí známý Volodymyr V'jatrovyč, mimo jiné díky svému politickému angažmá a „prvotině“ *Rejdy UPA terenamy Čechoslovaččyny*.²⁵²

Polští historici a nemalá část ukrajinských těmto tezím oponují s tím, že rozsah akcí a zapojení civilního obyvatelstva byly naprosto neúměrné tomu, aby se mohlo jednat o „diverzi“ Sovětů či Němců, vývoj probíhal podle jiné časové osy, antipolskou akcí byly zasaženy i oblasti vzdálené od prvních ohnisek konfliktu (a obecně začaly v relativně vzdálených a nepřiléhajících místech od oblastí údajně prvních protiukrajinských akcí Poláků), že písemné rozkazy byly buď po přečtení ničeny, nebo že rozkazy velení vydávalo ústně apod.²⁵³ Autoři „apologetického směru“ i další historici podobného proudu spekulují, že samotné protipolské akci na Volyni předcházela cílená likvidace Ukrajinců Poláky na Chełmsku, kde v roce 1942 mělo být zavražděno polským podzemím několik set Ukrajinců s předpokladem vyhnat zbytek mimo hranice polského státu. Tomuto předcházela zmíněný německý experiment Himmlerstadtu.

²⁵² Mezi jinými tuto hypotézu zastával i Vasyľ Kuk, poslední velitel UPA. Viz Lebed', Mykola: *UPA*, München, 1946. Dále např. Мірчук, Петро: *Українська повстанська армія 1942–1952. Документи і матеріали*, Книгозбірня „Просвіти“, Львів, 1991; též: *Революційний змаг за УССД (Хто такі „бандерівці“, „мельниківці“, „двійкарі“)*, Союз Українських Політв'язнів, Нью Йорк-Торонто-Лондон, 1985; kol. autorů: *UPA in Western Europe*, New York-Paris-London, 1948; В'ятрович, В.: *Друга польсько-українська війна 1942–1947*; též: *За лапштунками <<Волині-43>>. Невідома польсько-українська війна*, Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", Харків, 2017.

²⁵³ Ijuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt v Zachodniej Ukrainie*, s. 25-31; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 305; též: *Wołyń 1943...*, s. 76-83.

Depolonizační akce na Volyni tedy navazovala na toto násilí a měla předejít jeho opakování zde. Tato hypotéza vznikla již za druhé světové války, patrně však *ad hoc* právě ke obhajobě a zdůvodnění činnosti ukrajinského podzemí na Volyni.²⁵⁴ Polští historici s touto interpretací zásadně nesouhlasí. Tématu se věnovali zejména G. Motyka a Mariusz Zajaczkowski. Podle jejich názoru k vraždám Ukrajinců na Chełmsku v letech druhé světové války docházelo, stejně tak se ovšem oběťmi ukrajinského podzemí stávali Poláci. Jednalo se o likvidace lidí podezřelých z kolaborace s okupačním režimem a neměly masový charakter, o snaze Ukrajince vyhnat už vůbec nemluvě. Svou argumentaci, mimo jiné, staví i na tom, že vraždění na Volyni začalo v její východní části, tedy v oblasti v rámci Volyně geograficky nejvzdálenější od západně položeného Chełmska. Logické uvažování nad touto hypotézou tedy musí vést k tomu, že preventivní či odvetné akce by musely začít na západní Volyni. Mariusz Zajaczkowski postuluje:

„Podle názoru některých ukrajinských historiků volyňský zločin jako část „druhé polsko-ukrajinské války 1942–1947“ byl ve své počáteční fázi (do jara 1943) nekontrolovanou a banderovci nepodněcovanou „sedláckou válkou“, lidovou vzpourou (žakerií). Tato „vzpoura“ měla být vyvolaná „masami ukrajinských uprchlíků“ z východního Lublinska (Hrubieszowsko), které již na přelomu let 1942/1943 utikaly přes Bug na Volyň. Výpovědi uprchlíků o teroru polského podzemí proti Ukrajincům na Chełmsku údajně od jara 1942, s kulminací v zimě 1942/1943, měly vést k vzrůstu antipolských nálad mezi volyňskými Ukrajinci. V důsledku „polského teroru“ na Chełmsku mělo být zabito okolo 2,5 tisíce ukrajinských sedláků. Takto vypadaly teze banderovské propagandy ze závěrečné fáze druhé světové války o prvních zločinech na Ukrajincích z Chełmska před utrpením Poláků z Volyně. Po válce byly úspěšně rozvíjeny emigračními historiky s vazbami na OUN-B. V obecné rovině k jejímu zdůvodnění někteří badatelé z Ukrajiny, mimo jiné, svévolně na časové linii přesouvají jednotlivé události (vpřed i vzad), zvyšují počet ukrajinských obětí při současném snižování počtu polských, snižují odpovědnost příslušníků banderovského podzemí ve vykonání exterminace Poláků na Volyni a celkově zamlčují nebo manipulují fakty, které nezapadají do výše uvedené teze.“²⁵⁵

²⁵⁴ Влізе віз Ісаєвич, Я.: Холмсько-волинська трагедія... In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 28-30; Киричук, Юрій: *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років XX століття*, Добра справа, Львів, 2000; Кентій, Анатолій: *Українська повстанська армія в 1942–1943 рр.*, Інститут історії України НАН, Київ, 1999, s. 222-237.

²⁵⁵ Zajaczkowski, M.: *Українське підзем'я на Lubelszczyźnie в окресі окупації німецької 1939–1944*, s. 93-94. Ke kritice Volodymyra V'jatrovyče a Ivana Patryljaka viz tamtéž, s. 433-439.

Jiní autoři spekulují, že sice k vraždám Poláků došlo, ovšem buď se jednalo o regulérní polsko-ukrajinské boje, polsko-ukrajinskou válku (zejména podzemí AK proti UPA), případně o výbuch spontánního lidového násilí s oběťmi na obou stranách (v rozsahu desítek tisíc mrtvých), které podzemí nemohlo rychle zastavit. Tento výbuch byl způsoben nahromaděnou frustrací z let „polského útlaku“ a neuvěřitelné míry násilí, jaké lokální populace musela strpět pod oběma okupačními režimy ve válečných letech. Na tom se měla, mimo jiných faktorů, podílet i polská pomocná policie, převelená na Volyň z GG. OUN(b) se následně pokusila „lidový hněv“ ovládnout a zastavit, což se však podařilo až roku 1945. Poměr ztrát je těmito autory udáván různý, obecně však nižší na polské a vyšší na ukrajinské straně, než jaké podávají historici revizionistického směru. Jedná se opět o kruhy čerpající zejména ze zdrojů domácí i exilové OUN(b), k nimž nutno přistupovat velmi obezřetně vzhledem k z polské strany předpokládaným a realizovaným snahám problematiku „zahalit“ do závoje polopravd, zavádějících tvrzení a negace vlastní zodpovědnosti.²⁵⁶

Dle některých polských historiků hypotéza „lidového hněvu“ vycházela z ideologických východisek ukrajinského integrálního nacionalismu (obsažených např. ve *Vojenské doktríně* Mychajla Kolodzins'kého), přičemž národní revoluce se měly zúčastnit široké masy, ne pouze úzká elita a jí podřízená armáda. Už sám fakt, že nacionalisté vytvořili několik navzájem se neshodujících teorií, dává dle odpůrců této hypotézy důvodné podezření, že se jedná o účelovou argumentaci. Nacionalisté z logiky věci celou akci vedli a jednalo se v podstatě jen o snahu zastříť pravé důvody, tedy že o likvidaci Poláků rozhodlo krajové vedení OUN(b) s cílem zahájit národněosvobozenecký boj, zapojit do něj široké masy (třeba i násilím, doslova je donutit vystoupit a závazně se přihlásit k politice OUN) a zlikvidovat politicky (reinkorporace Volyně a Haliče do Polska) a vojensky (polské podzemí, zejména AK) nepřátelský element. Grzegorz Motyka v tomto považuje za určující, že Mykola Lebed' ve své práci z roku 1946, mající za cíl představit UPA západní veřejnosti, psal o „vydání rozkazu polským obyvatelům k opuštění Volyně a Polesí“ a že „odpor byl likvidován silou“, čímž se opět dostáváme k navzájem si protirečícím interpretacím z úst aktérů OUN(b). Týž autor zároveň odkazuje na další prameny ukrajinské provenience hovořící o donucení Poláků k odchodu za Bug a San a k likvidaci odporu.²⁵⁷

²⁵⁶ Srov. Serhijczuk, Wołodymyr: *Straty ludności w wyniku ukraińsko-polskiego konfliktu narodowościowego w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 309 a 379–380; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 342–346; Вовк, О.: *Організаційне оформлення УПА в контексті політичної ситуації*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 209; Перепічка, Євген: *ОУН і УПА в роки другої світової війни*, Сполном, Львів, 2009; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 244.

²⁵⁷ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–*

I na ukrajinské straně lze nalézt selektivní či přímo jednostranný přístup k problematice, např. formou omezení tématu na vybrané území či časový úsek. V tomto případě se často jedná o omezení výkladu na léta 1945 až 1947 a území dnešního Polska. Cíl je zde identický jako u analogického přístupu polských autorů; vykreslit „vlastní“ stranu jako tu, jež utrpěla daleko více bezpráví než druhá. Zároveň ve svých pracích silněji zdůrazňují tu hypotézu, že protiukrajinské akce polské komunistické vlády vycházely zejména z rozhodnutí Varšavy, nikoli Moskvy, jak argumentují polští historici i někteří ukrajinští. Jestliže se na polské straně jednalo zejména o autory původem z oblastí zasažených polsko-ukrajinským konfliktem, za Ukrajince zde vystupuje především Eugeniusz Misiło a v menším měřítku také Bohdan Halczak a Roman Drozd, všichni potomci přesídlenců v rámci akce „Wisła“. Nutno však zdůraznit, že motivace těchto autorů spočívá zejména ve snaze „vybalancovat“ (pseudo)argumentaci polských „kresových“ a nacionalistických historiků a jejich práce mají fundovaný základ.²⁵⁸

Specifickou skupinu představují ukrajinští historici „jdoucí ve stopách“ sovětské historiografie, tím i většina ruských autorů. Tito představují ukrajinské nacionalistické podzemí jako absolutní kolaboranty a spojence nacistického Německa, bojující proti zájmům „ukrajinského lidu“ a neštítící se žádných zločinů, to vše za současné nekritické adorace sovětského systému, relativizace či dokonce obhajoby sovětských represí na území Ukrajiny a Polska a budování mýtu „Velké vlastenecké války“. Mezi rozšířené výrazy v jejich pracích patří termíny jako „buržoazní nacionalisté, fašistické bandy, zaprodanci, hrdlořezi, mutanti, nepřátelé lidu“ apod. Začátek druhé světové války, resp. okupaci východních částí Polska Sovětským svazem označují jako „osvobození“ či „sjednocení“ ukrajinských a běloruských zemí. Jejich práce jsou dále „obohaceny“ dalšími mýty či přímo lživými tvrzeními, např. o vyprovokování Studené války čistě Západem (resp. USA), o spolupráci ukrajinských nacionalistů s polskou policií (ve smyslu zaměření proti SSSR a komunismu) a další. Nutno zdůraznit, že se jedná o práce vzniklé i po roce 2000, nikoli jen před rokem 1991, jak uvedené výrazy naznačují. Jejich argumentace je často pochybná a protiřečící si. Např. hlásají tezi o „dobrovolném“ připojení USSR a dřívějších polského území po roce 1944 k SSSR, přičemž zároveň označují tamní příslušníky ukrajinského nacionalistického podzemí za „mezinárodní teroristy“.²⁵⁹ Slovy Vasyľa Derevins'kého jsou pro ně typické „rysy otevřené propagandy,

1946. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 92; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 305-306; Lebed', M.: *UPA*, s. 53 a 89.

²⁵⁸ Viz Iljuszyn, Ihor: *UPA i AK, konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 22-23. Dále Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*; Misiło, Eugeniusz: *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946*, t. 1 a 2, Archiwum Ukraińskie, Warszawa, 1999; Týž, *Akcja „Wisła” 1947. Dokumenty i materiały*, Historia, Warszawa, 2014.

²⁵⁹ Viz např. kol. autorů: *Без строка давности*, Харків, 2001; Іваненко, Валентин, Якунін, Віктор: *ОВН і ВПА*

subjektivismus, předpojatost k problematice, dezinterpretace dění a selekce jen těch pramenů, které podporují jejich hypotézy“ a zamlčování nepohodlných faktů.²⁶⁰ Přímo prototyp těchto prací představuje pseudoodborný text Nikolaje Ljkova *Lov na Banderu. Jak bojovali s „Majdanem“ v SSSR* z roku 2014.²⁶¹

Andrij Zajarnjuk k ukrajinské historiografii problematiky obecně hovoří o:

„V nedávné ukrajinské historiografii se volyňské události roku 1943 představují za pomoci několika strategií k vyhnutí se otázkám odpovědnosti za zločinnost a aktivity UPA, OUN, SB OUN a jisté části místního ukrajinského obyvatelstva na polském civilním obyvatelstvu. Jednou takovou strategií je stavění sebe sama do role oběti – hledání ukrajinských obětí německých akcí, v jakých často zločinnou roli sehrála polská policie, „odplatných“ akcí jednotek AK a báz samoobrany, ukrajinských vesnic, jaké údajně trpěly předtím, než začala antipolská „akce“ UPA, vytváření vlastní martyrologie obětí atp. V těchto dílech jakékoli zločiny, spáchané Poláky, či za účasti Poláků, jsou chápány jako „polské“ zločiny [bez ohledu na okolnosti a motivace].

Druhou strategií je zdůrazňování „příčin“ konfliktu a jejich hledání v „historii polsko-ukrajinských vztahů“, počínaje od časů Bohdana Chmel'nyč'kého. Nicméně převážná většina kořenů všeho neštěstí válečné doby je nalézána v meziválečném Polsku, jeho nespravedlivé národnostní politice, kulturně-národnostním útisku. Úvahy jdou tím směrem, že takováto nerovnost a nespravedlivost celkem přirozeně vyvolala odpor a vedla ke krvavým událostem roku 1943. Přitom nikdo nereflektuje jeden z největších problémů psaní historie – provázanost faktorů, příčin i konkrétních akcí konkrétních osob. Jak se tyto široké „příčiny“ transformovaly do likvidace bezbranného civilního obyvatelstva? Ještě horší je to, že v takovém případě celkově zaniká otázka pro morální odpovědnost za vraždu. Fakticky je [masové násilí] ospravedlňováno jako přijatelná reakce na diskriminaci a útisk. Dokonce ti, kdo odsuzují vraždu a krutost, je často představují jako excesy v čase událostí, obecně „vyprovokovaných“ ať již meziválečnou politikou polské vlády, či rozhodnutím nevzdat se „Kresů“, přijatým polskou londýnskou vládou.

Třetí strategií je útěk (sic!) od analýzy konkrétního historického problému – antipolských „akcí“ na Volyni v roce 1943 a hlásání potřeby studovat je v komplexu s jinými

в другій світовій війні: проблеми історіографії та методології, Арт-прес, Дніпро, 2006; kol. autorů: Бандеризация Украины - главная угроза для России.

²⁶⁰ Деревінський, В.: Ставлення ОУН(Б) і УПА до сусідних народів та національних меншин, s. 11.

²⁶¹ Лыков, Николай: *Охота на Бандеру. Как боролись с <<Майданом>> в СССР*, Москва, Алгоритм, 2014.

momenty „ukrajinsko-polských vztahů“ během druhé světové války. Ano, jako by separace často velmi abstraktních polsko-ukrajinských vztahů byla nějak oprávněnější než separace Volyně v roce 1943. Za takovou logikou by mohla existovat jen jakási totální historie, jaká by brala do úvahy všechno a všechny, zároveň by objasňovala pletivo vzájemných vztahů mezi nepočítaně ději a osobami.

Čtvrtou strategií, jaká se objevila nedávno, je snaha popsat děje na Volyni v roce 1943 jako svérázné „selské povstání“, jako bunt bez ideologické motivace, vyvolaný třídní nenávisť a hladem po půdě. Například takové objasnění konfliktu: „Vesničané si nedovedou představit svět bez půdy, která je pro ně důležitější než idea [ideologie] ve všech jejích formách a projevech, i než integrální nacionalismus Dmytra Doncova, díla, která oni nikdy nečetli, i než budování vlastního státu... Kvůli půdě jsou vesničané často připraveni bojovat i s blízkými a někdy, bohužel, jít až do extrémů. Tak se stalo na Volyni v roce 1943.“ Tato interpretace má vyvrátit vinu ukrajinského integrálnímu nacionalismu a ukázat násilí, likvidaci civilního obyvatelstva jako něco, co vznikalo v primitivním prostředí nekulturní masy.

Společným pro všechny tyto přístupy je unikání obrazu viníka. „Ukrajinská strana“ nechce hovořit o vinících, protože se bojí zklamání ve svých hrdinech i krizi vlastní, ještě dnes tvořené identity, jejíž částí by měla být víra v hrdinství a spravedlnost vlastního „národně-osvobozenického boje“. Nebo se bojí přiznat si, že likvidace polského obyvatelstva se účastnily široké masy prostých Ukrajinců, což by zmíněné identitě zasadilo ještě horší úder. [...]

Zajímavé je to, že navzdory tomu, že historiografie Volyňské tragédie je mnohem chudší než historiografie holokaustu (ukrajínští i polští historici se tímto tématem mohli začít zabývat až po pádu komunistického režimu), problémy, s jakými se setkávají, i tendence v odpovědích na ně jsou velmi podobné do otázek a tendencí v historiografii holokaustu. Z jedné strany se setkáváme s demonizací viníků a připisování rozhodující role ideologii a záměrům lídrů, které chtěli realizovat za pomoci zločinných organizací. Často takovéto interpretace, prosáknuté antiukrajinskostí (sic!), zobrazují všechny Ukrajince západní Ukrajiny jako zákeřnou proľhanou a k zabíjení svých dobrých sousedů připravenou masu. Z jiné strany pozorujeme obviňování polské vlády, polské menšiny, které „vyprovokovaly“ vraždění, a to za současného odmítání faktu provedené etnické čistky. Měkčí varianta spočívá v obviňování třetí strany – Němců a sovětské vlády.²⁶²

²⁶² Заярнюк, Андрій: Виконавці етнічної чистки Поляків на Волині як інтелектуальна проблема. In Волинь і Холмичина 1938–1947..., s. 262-265. Citát je pouze vybranou a nejdůležitější částí Zajarnjukovy úvahy.

Skupina ukrajinských historiků blízka pohledům polské revizionistické historiografie v zásadě akceptuje stejný narativ s některými drobnými odchylkami a rezervami. A to zejména co se týče protiukrajinských kroků polské strany, bodu, který lze považovat za přímý začátek a některých kontroverznějších či nedostatečně probádaných oblastí.²⁶³ Leonid Zaškilnjak uvádí:

„Máme vědomosti, že teprve po Třetí konferenci OUN(b) tato přistoupila ke tvoření Ukrajinské povstalecké armády (UPA), nejprve na Volyni a v Polesí. Víceméně v tomto období (prosinec 1942 až únor 1943) vedení OUN(b) potvrdilo tajné rozhodnutí o provedení „antipolské akce“ na Volyni a v Polesí s cílem nedopustit zakořenění polského podzemí a zlikvidování polského elementu, které mohly odehrát roli „páté kolony“ v čase bojů o ukrajinský stát, a také jako pomstu za protiukrajinskou politiku a spolupráci Poláků se sovětskými partyzány. Dodnes nebyl nalezen dokument, který by bez jakýchkoli pochyb dokazoval, že vedení OUN a UPA chtělo exterminovat veškeré polské obyvatelstvo Volyně a Polesí (a poté Haliče). Ačkoliv střety a potyčky mezi polským a ukrajinským podzemím byly zaznamenány již dříve, nesporným zůstává fakt, že od února 1943 ukrajinské oddíly podporované místní ukrajinskou populací vykonávaly koordinované útoky na polské obce, které byly doprovázeny vraždami civilistů. [...]

Hlavní roli v iniciaci antipolské akce odehrála OUN(b). V čase tvoření UPA na Polesí a Volyni, které se dělo na jaře roku 1943, vedení OUN(b) zpočátku nepředpokládalo války s Poláky. V dokumentech Třetí konference OUN(b) (únor 1943) byly jako hlavní nepřátelé ukrajinského hnutí vyjmenovány Moskva a Berlín. Nicméně v průběhu vzniku UPA se ustálila „třetí fronta“ proti Polákům jako následek tehdejšího stavu a situace polského hnutí odporu, které, zatlačené do kouta hitlerovci, rudými partyzány a Ukrajinci, bylo nuceno vykonávat rozkazy londýnské vlády a jí podléhajícímu podzemí, čili klást odpor především Ukrajincům a spolupracovat s rudými partyzány, spojenci polské emigrační vlády.

V situaci, kdy snahy navázat spolupráci s polským podzemím ztroskotaly na otázce státní příslušnosti Haliče a Volyně a budoucnost zvěstovala ozbrojený střet o tyto země, ke kterému se připravovala i polská strana, v řadách vedení OUN(b) vznikl plán ozbrojených akcí proti Polákům s cílem odsunout je z ukrajinského týlu. [...]

²⁶³ Kondratiuk, Konstantyn: *Ukraińcy i Polacy w sowieckim ruchu partyzanckim w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 190-201; Zaszkilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 38-80; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки*. In *Волинь і Холмицина 1938–1947...*, s. 3-58; Заярнюк, А.: *Виконавці етнічної чистки Поляків на Волині як інтелектуальна проблема*. In *Волинь і Холмицина 1938–1947...*, s. 261-286.

Propaganda OUN(b) a UPA různým způsobem zdůrazňovala, že akce namířené proti polskému obyvatelstvu, obviňovanému ze spolupráce s Němci a bolševiky, mají „obraný“ charakter. V tiskovém orgánu UPA „Idea a čin“ se v roce 1943 nejednou objevily články čelných ideologů OUN(b) svalující celou vinu za polsko-ukrajinský konflikt na Volyni a v Haliči na polskou „imperialistickou vrchnost“, která nechce uznat snahy Ukrajinců o samostatnost a považuje je za lidi nižší hodnoty. Polští politici různé orientace se nepochybně nechtěli vzdát oblastí Haliče a Volyně, nemluvě o Podlesí, Chełmsku a Nadsani, nedokázali však odhadnout sílu a masovost ukrajinského osvobozenického hnutí. Zároveň však propaganda OUN(b) a UPA obłudně (sic!) oznamovala, že k žádným antipolským akcím nedošlo.“²⁶⁴

Jindy k sporným bodům ukrajinských dějin kritický Jaroslav Hrycak k problematice polsko-ukrajinského konfliktu po roce 1941 uvádí pouze stručnou rekapitulaci převažujících stanovisek polských a ukrajinských historiků a dodává, že je takřka nemožné přesně určit, kdo s proléváním krve začal první, neboť žádnou z hypotéz nelze hodnověrně podložit prameny (ať již proto, že byly zničeny, nebo že kritické informace nikdy nebyly zaznamenány *pro futurum*). Zároveň uznává (jako většina seriózních historiků na obou stranách), že Němci a Sověti bezpochyby odehráli nezanedbatelnou roli v rozpalování polsko-ukrajinské nenávisti, nicméně hlavní vinu za průběh masakrů klade na polské a především ukrajinské vojensko-politické elity. Zároveň upozorňuje na nepřiliš probádaný aspekt motivací a zapojení civilních volyňských Ukrajinců do depolonizační akce s tím, že právě jejich účast mohla být hlavním důvodem, proč celá akce nabyla tak krvavý charakter. Hrycak uznává, že hlavním hybatelem dění od počátku roku 1943 byla UPA a že počet polských obětí výrazně přesáhl počet ukrajinských. Zároveň však upozorňuje, že polsko-ukrajinský konflikt nezačal rokem 1943, na jeho charakteru a průběhu v letech druhé světové války se silně podepsaly německý a sovětský okupační režim, obecná degradace lidské morálky a devalvace ceny lidského života.²⁶⁵

Ivan Patryljak předložil krátký historický exkurz polsko-ukrajinských vztahů od středověku do 20. století, přičemž vinu za *katastrofický* vývoj *vzájemných vztahů* vidí na polské i ukrajinské straně. Vztah Poláků a polských vlád ke „kresovým“ Ukrajincům až do roku 1945 označuje jako *kolonizátorský se znaky imperialismu* s uvažováním v duchu *my [Poláci] jsem vám [Ukrajincům] přinesli kulturu a rozvinuli ekonomiku a vy – nevděční – nás nenávidíte.*

²⁶⁴ Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założen ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 66-67 a 69-71. Zaškilnjak ve své analýze uvádí i další zajímavé a hodnotné souvislosti. Rozsah textu však neumožňuje další obsáhlou citaci.

²⁶⁵ Грицак, Я.: *Напис Історії України*, s. 458-459; týž: *Страсті за націоналізмом...*, s. 81-83.

Aktivní fázi konfliktu datuje od roku 1918 s tím, že do vypuknutí druhé světové války polský stát, resp. Poláci představovali stranu aktivnější a agresivnější (myšleno zejména v politické, náboženské a kulturní rovině). K charakteristice menšinové politiky varšavských vlád v dané době i v letech druhé světové války přejímá v ukrajinské historiografii rozšířený citát francouzského hraběte Charlese de Tayleranda, že tato politika *byla horší než zločin, byla to hloupost*. Zároveň reakci ukrajinské společnosti v meziválečném Polsku na asimilační, ekonomické a jiné tlaky označuje za *adekvátní* (včetně teroristických aktivit OUN, ovšem o podobných aktech komunistů není zmínky). Interpretace protipolských akcí mezi ukrajinskými civilisty vysvětluje jako akty pomsty za dřívější polské útoky s tím, že nebyli hledáni konkrétní viníci, těmi se stávali všichni Poláci (a na druhé straně všichni Ukrajinci).²⁶⁶

Nepopírá, že německý i sovětský okupační režim po říjnu 1939 jednoznačně favorizovaly Ukrajince (a jiné menšiny) před Poláky, resp. protipolské represe byly masovější, případně disproporční, ale po agresí Německa proti SSSR došlo v Haliči a na Volyni k opačnému vývoji; Němci zde do správy dosazovali přednostně Poláky a tohoto polské podzemí široce využívalo k realizaci svých cílů, mimo jiných i k přípravě ke střetu s ukrajinským podzemím. Ve stejné době navíc došlo k navázání vztahů mezi polskou exilovou vládou a Sovětským svazem. Toto reflektuje jako *pikantní situaci; ukrajinské podzemí se po červenci 1941 ocitlo zároveň ve stavu války s SSSR a zároveň jej pronásleduje německá vláda. Naproti tomu polské podzemí, které provádí diverze proti Němcům v Generálním gouvernementu – na území Haliče, a hlavně Volyně a Polesí pasivně stojí proti hitlerovským okupantům, vyvíjí více snah škodit ukrajinským plánům (dokonce i za pomoci Němců) a spolupracuje se smrtelným vrahem ukrajinského podzemí – bolševiky*. Následně konstatuje, že v podobné pozici se nacházeli Ukrajinci na tzv. Zakerzoní, jinými slovy popisuje německou politiku v duchu hesla *divide et impera*, lokálně slabší národnost je stavěna proti silnější tak, aby vzájemná averze a nenávisť převážila nad tou chovanou k okupační moci a nikdy nemohlo dojít ke spojení hnutí odporu obou ovládaných národností proti okupantu. Potvrzení tohoto stavu spatřuje i v opakovaně neúspěšných snahách polského a ukrajinského podzemí najít společnou řeč v letech 1941 až 1944, které vždy zkrachovaly na vzájemné nedůvěře, neochotě k ústupkům a jiné strategii.²⁶⁷

Narůstání konfliktu mezi Poláky a Ukrajinci na Volyni datuje k roku 1942 a hlavní vinu za něj dává *polským administrátorům a hospodářským pracovníkům, kteří se ze všech sil snažili ulehčit situaci vlastnímu národu na úkor Ukrajinců. Poláci, kteří často pracovali jako*

²⁶⁶ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 320-328, dále s. 350.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 328-331.

tlumočníci v německé administrativě i represivních složkách, všemi možnými silami se snažili přesvědčovat nacisty o neloajalitě Ukrajinců, donášeli na Gestapo o ukrajinských osobnostech veřejného života, provokovali německé represe proti Ukrajincům. Naproti tomu Ukrajinci převažující v ochranné policii na západní Ukrajině i na Zakerzoní cíleně vybírali větší kontingenty zboží u Poláků než u Ukrajinců a obviňovali polské vsi ze spolupráce s bolševickými partyzány (toto obvinění bylo částečně pravdivé). Příchod rudých partyzánů na Volyň Patryljak považuje za klíčový moment zvyšování tamního národnostního napětí, neboť ti sdíleli v dané době cíle s polským podzemím; odboj proti Němcům a potlačování ukrajinského hnutí odporu a v tomto duchu také kooperovali. Hovoří o likvidaci ukrajinských patriotů a vsí rudými partyzány na základě informací předaných Poláky a aktivizaci polského podzemí proti Ukrajincům. Ti jsou pro ně hlavním nepřítelem, možná více než Němci. Ukrajinská reakce měla spočívat ve vytváření vlastních bojůvek od léta 1942, které měly provádět preventivní úderů proti polským kolaborantům a likvidovat Ukrajincům nepřátelský aktiv (reálně i potenciálně). Analogicky se situace dle Patryljaka vyvinula i na tzv. Zakerzoní, ovšem v opačném gardu.²⁶⁸

Polští i ukrajínští historici se dále více či méně shodují, že hlavní a nejkrvavější fáze polsko-ukrajinského konfliktu skončila v závěru roku 1944. Stalo se tak jednak poté, co sporná území obsadil Sovětský svaz a začal s likvidací polského i ukrajinského podzemí (což spolu s dalšími kroky vedlo zúčastněné strany k jednoznačnému závěru, že o budoucím státním uspořádání míšených území rozhodne Moskva, nikoli to či ono podzemí a jejich politická reprezentace), jednak velení UPA vydalo k tomuto rozkazy.²⁶⁹ Tento bod diskuzí je mimořádně zajímavý, neboť v podstatě automaticky neguje tezi ukrajinské strany o výbuchu „lidového hněvu“ a „odplatě mas za předchozí příkoří“, které těžko mohlo skončit „jen“ příchodem Rudé armády. Jestliže OUN(b)/UPA byly schopny během velice krátké doby ukončit většinu krvavých akcí v celé šíři, jak vysvětlit, že tak nemohly učinit již podstatně dříve přes deklarovanou snahu, resp. jak je možné, že co dříve nešlo prosadit, došlo realizace v tak krátké době. Představa, že často negramotné a politicky neuvědomělé široké vrstvy by tak rychle a plošně dospěly ke stejným závěrům a zařídily se podle nich, zní krajně nepravděpodobně, nemluvě o tom, že mezi obsazením jednotlivých značně vzdálených ohnisek konfliktu Rudou armádou došlo i s několikaměsíčními odstupy.

Diskuze nad polsko-ukrajinským konfliktem, či chceme-li genocidou Poláků na Volyni

²⁶⁸ Tamtéž, s. 331-333.

²⁶⁹ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 94; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 367.

a ve východní Haliči, resp. osudem Ukrajinců v poválečném Polsku probíhají dodnes. Polská strana opakovaně naléhala v rámci výzkumů na provedení rozsáhlé exhumace hromadných pohřebišť Poláků v místech vražd, což však, dle názoru Waldemara Rezmera, ukrajinská strana vytrvale odmítá (stav k roku 2021).²⁷⁰ Důvody patrně spočívají v tom, že hypotézy ukrajinské strany o příčinách konfliktu a jeho průběhu by se tak staly krajně nepravděpodobnými. Svou roli patrně sehrála ruská agrese na Ukrajině v roce 2014 a znovu roku 2022. První vedla k “revizi” „národního příběhu“ Ukrajinců a jejich „hrdinů“ samozřejmě nevázaných na Rusko či SSSR, které by bylo možné propagandisticky využívat k mobilizaci populace v konfliktu. Mezi ty se logicky řadí i vojáci UPA, přičemž výzkumy směřující k odhalování zločinů nacionalistického podzemí a podílu ukrajinských civilistů na nich se tím staly „nežádoucími“. Ukrajinská strana se tím opět dostala do nevýhodné pozice, neboť odpovědnost za „pat“, v němž se diskuze nad společnou krvavou minulostí nachází, nese ona. Důsledky ruské agrese z roku 2022 nelze v současné době extrapolovat. Nutno však doplnit, že polský stát a společnost se s výraznou dávkou ochoty podílí na výrazné pomoci napadené Ukrajině a patří mezi její hlavní spojence na mezinárodní scéně. Již se objevily první nesmělé náznaky, že dialog by se opět mohl rozběhnout, leč jeho případné výsledky nesenadno předvídat.

Další řádky budou vycházet zejména z bodů, na jakých se ukrajinští historici na konferencích *Polska-Ukraina: trudne pytania* shodli s polskými kolegy:

Polská otázka ve světle ideologie a programu OUN(b) a jiných ukrajinských politických sil v letech druhé světové války

- 1) Program OUN vycházel z ideologického předpokladu, že národní nezávislosti je nutno dosáhnout za jakoukoli cenu a všemi dostupnými prostředky formou národní revoluce. Tento program v ukrajinské společnosti Haliče a Volyni měl silnou podporu
- 2) Po vypuknutí druhé světové války se ukrajinští nacionalisté aktivně snažili oslabit polské vlivy. OUN tak činila formou „dokonaných faktů“, tedy dosažení stavu *fait accompli* v duchu hesla „Není člověk, není problém“
- 3) Po počáteční snaze vytvořit ukrajinský stát pod německým protektorátem přešly OUN(b) i OUN(m) do podzemí. Za dané situace se snažily navázat spolupráci i s polským podzemím, to však zejména z důvodu územních sporů nebylo reálné
- 4) Na přelomu let 1942 a 1943 OUN(b) přijala rozhodnutí o eliminaci polského

²⁷⁰ Rezmer, W.: *The Polish-Ukrainian Forum of Historians 2015–2017*. In *Poland and Ukraine, Poles and Ukrainians. Relations after 1990*, s. 84-113.

obyvatelstva ze sporných území. Podle polských historiků cíl zněl fyzicky zlikvidovat veškeré polské obyvatelstvo Volyně a vyhnání z východní Haliče. Podle ukrajinských historiků cíl zněl vyhnat Poláky za hraniční řeky Bug a San jako prevence před vznikem „třetí fronty“ (první sovětská, druhá německá) a tím si zabezpečit zázemí pro boj se Sověty. **Ukrajínští historici se shodují, že protipolská akce OUN(b) vedla k masovým ztrátám polského civilního obyvatelstva, ale připomínají fakt akcí proti Ukrajincům ze strany polského podzemí**

- 5) V konečné fázi války (1945) vedení OUN/UPA rezignovalo na další vedení protipolské akce a vyvinulo snahy konflikt vyřešit mírovou cestou. Úspěchu bylo dosaženo jen částečně, zejména z důvodu vysokého počtu obětí a pokračujících teritoriálních sporů²⁷¹

Stanovisko polské exilové vlády a polských politických sil v ukrajinské otázce

- 1) Od vypuknutí druhé světové války se polský exil pokoušel „kresové“ Ukrajince zapojit do své činnosti a získat jejich podporu s cílem zachovat integritu II RP. K otázce samostatné Ukrajiny se exiloví politici vyjadřovali v tom směru, že má vzniknout nad Dněprem, nikoli ve Lvovu či Lucku
- 2) Od podepsání polsko-sovětské smlouvy o přátelství a pomoci se polské podzemí a exil *de facto* staly spojenci SSSR. Spolu s územními spory se toto stalo nepřekonatelnou překážkou dosažení smíru mezi polským a ukrajinským podzemím²⁷²

Chełmsko v letech německé okupace

- 1) Po vytvoření GG okupační správa umožnila obnovu ukrajinského školství a kultury a také vznik UCK. Preferováním Ukrajinců před Poláky se Němci snažili využívat jich proti druhým jmenovaným
- 2) Na Chełmsku se v letech 1941 až 1944 odehrávaly případy vražd Ukrajinců Poláky
- 3) Na jaře 1942 Němci na Chełmsku provedli vysídlení většího množství Poláků, ale také Ukrajinců. K obraně civilistů před vysídlováním vznikly polská a ukrajinská domobrana. Tehdy mezi nimi došlo k živelným střetům a odvetným akcím
- 4) Od jara 1943 do léta 1944 vypukla regulérní válka mezi polským a ukrajinským podzemím. Obě strany prováděly odvetné akce, během nichž došlo k destrucím

²⁷¹ *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 359-360.

²⁷² Tamtéž, s. 360-362.

celých vesnic. V jejich důsledku zemřelo 8.000 až 10.000 obyvatel Chełmska²⁷³

Vznik polské domobrany na Volyni a ve východní Haliči a její role v obraně polského obyvatelstva:

- 1) Polská domobrana existovala v čase německé okupace. Její úkoly spočívaly v obraně života a majetku polského obyvatelstva
- 2) Do jara 1943 vznikala živelně a samostatně, od jara 1943 za podpory AK
- 3) Jejím hlavním protivníkem byla OUN a UPA. Část jejich ozbrojených sil prováděla depolonizační akci, mající vyhlazovací charakter
- 4) Na polsko-ukrajinský konflikt měly vliv vnější akce, zejména politika SSSR a Německa. Oba tyto státy měly zájem na prohlubování konfliktu
- 5) Polské obyvatelstvo, tvořící na daných územích menšinu, se hromadilo do větších skupin – báz. V jednotkách případů byly z těchto báz podnikány útoky na blízké ukrajinské vesnice
- 6) Část vedení OUN a místní inteligence nesouhlasila s exterminací Poláků. Toto stanovisko dále sdílelo mnoho Ukrajinců. Neměli však možnost Poláky efektivně chránit před terorem
- 7) Po ústupu jednotek AK na západ ztratilo zbývající polské obyvatelstvo možnosti obrany. Záchranu hledalo u sovětských úřadů, provádějících represe proti civilnímu, v tomto smyslu ukrajinskému obyvatelstvu. Tímto způsobem došlo k prodloužení polsko-ukrajinského konfliktu²⁷⁴

Ze soukromé komunikace autora s některými účastníky seminářů *Polska-Ukraina: trudne pytania* vyplývá, že na posledním semináři roku 2008 ve Lvově se přítomní ukrajinští historici shodli na většině aspektů narativu polských kolegů o průběhu, vinících a charakteristikách polsko-ukrajinského konfliktu v letech druhé světové války, resp. na dění předcházejícím i následujícím. Proti závěrům tohoto semináře se však v Polsku i na Ukrajině zvedla vlna nevole a odporu (mimo politických příčin zejména z jednoduchého důvodu odmítání jakékoli viny za způsobené násilí entitami, těmi či oněmi považovanými za národní hrdiny), které nejenže vedly k zablokování dalších společných výzkumů, ale v důsledku tohoto výsledky posledního semináře nebyly publikovány. Tyto výstupy by bezpochyby představovaly důležité studijní a zdrojové texty pro další doplnění této kapitoly. V předchozím duchu se však evidentně nesl již i předchozí seminář, v pořadí dvanáctý, z roku 2006. Jeho publikované výstupy, spolu

²⁷³ Tamtéž, s. 364.

²⁷⁴ *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3, s. 243-244.

s předchozími sborníky *Polska-Ukraina: trudne pytania* představují vynikající studijní materiál k vývoji profesionální historiografie tématu a pro další i předchozí výklad posloužily jako významný zdrojový materiál a jako orientační body.²⁷⁵

3.4.2 Nechtěná menšina naruby. UPA a polská minorita na Volyni 1942 až 1945

V období září 1942 až únor 1943 probíhaly porady volyňských představitelů OUN(b), na nichž byl přijat plán vyvolání všeobecného protiněmeckého povstání, v jehož rámci mělo dojít k „vysídlení“ volyňských Poláků a likvidaci těch stavějících odpor, popř. uvažovaných za „nebezpečný element“. K činu banderovci na Volyni přistoupili od února a března 1943 s tím, že již od počátku docházelo ne k „vysídlování“, ale masovému vraždění a ničení polských vsí. První útok se odehrál 9. února 1943 v obci Parośla, okres Sarny, na východě Volyně.²⁷⁶ Další útoky následovaly vzápětí. Poláci na útoky reagovali zakládáním domobran a opevňováním obcí, což podle Grzegorza Motyky vedlo volyňskou elitu OUN(b) k závěru, že Poláci Volyň neopustí, naopak budou klást odpor.²⁷⁷ I toto dle jeho názoru mohlo vést k tomu, že banderovci v podstatě rezignovali ze snah Poláky „vysídlit“ a okamžitě přistoupili k ultimátnímu řešení v podobě fyzické eliminace „veškerého polského elementu“. Toto rozhodnutí historici připisují zejména třem velitelům: Dmytru Kljačkovskému, (providnyk volyňských struktur OUN(b)), Vasyľu Ivachivovi (vojenský referent) a Ivanu Litvinčukovi (velitel bojůvek OUN(b) a UPA na severovýchodní Volyni).

Nutno dodat, že rozhodnutí k takto brutální a krvavé akci nepřijal Hlavní provid OUN(b) a celá akce vyvolávala protesty v samotném hnutí, byť později většina banderovských elit „polskou akci“ podpořila.²⁷⁸ Závěr tedy zní, že se jednalo o rozhodnutí mimořádně radikální a úzké skupiny v rámci volyňských struktur, nikoli čelných reprezentantů hnutí. Zároveň je evidentní, že Němci internovaní prominenti včetně Stepana Bandery neměli na toto rozhodnutí vliv. Otázka rozšíření těchto metod na další oblasti je poté již svázána s globálním vývojem, radikalizací všech zúčastněných, protipolské a protiukrajinské propagandy a v neposlední řadě akceptací těchto metod přes další příslušníky podzemí s tím, že ve východní Haliči protipolská akce nenabrala tak krvavý charakter jako na Volyni a přinejmenším došlo k částečnému návratu

²⁷⁵ *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 11, dále ostatní díly.

²⁷⁶ Blíže k útoku na Parośli viz Svoboda, D.: *Rok ohně...* s. 17-18.

²⁷⁷ Blíže k domobranám viz Klimecki, Michał: *Geneza i organizacja polskiej samoobrony na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej podczas II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3, s. 62-73; Striłka, Roman: *Geneza polskiej samoobrony na Wołyniu i jej rola w obronie ludności polskiej*. In tamtéž, s. 77-84.

²⁷⁸ Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założen ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 66-67; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 307-308; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмузна 1938–1947*, s. 35 a 38; Iljuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 108-112.

k původnímu plánu „vysídlení, při odporu likvidace“, nikoli prvoplánová likvidace Poláků.

V reakci na vyvraždění Parošle a další útoky UPA začali Poláci utíkat do větších obcí, míst pod německou kontrolou a opevňovat vsi (již zmíněné báze samoobrony). Z těch následně podnikali, často ve spolupráci se Sověty nebo polskou pomocnou policií, vytvářenou Němci, výpady proti okolním ukrajinským sídlům.²⁷⁹ Dle Patryljaka tak likvidace *některých polských aktivistů postupně vedla k válce mezi polskými a ukrajinskými vesničany*, mimo jiné dále zintenzivňované *dělením země a majetku v opuštěných polských koloniích*. Útěk Poláků do měst v dubnu a květnu 1943 vedl k posílení německo-polské spolupráce, projevující se, mimo jiné, intenzifikací pacifikací ukrajinských vsí Poláky pod německým velením. To pro změnu vedlo k nárůstu ukrajinských útoků proti Polákům. Na konec jara Patryljak datuje rozšíření *akcí proti polským vsím, koloniím a bázám samoobrony* na západ. To však zastavily (zpomalily) operace německých sil (podporované některými Poláky) proti UPA. Ukrajinské podzemí mělo následně polské představitele opakovaně vyzvat k zastavení masové kolaborace s Němci a navázání spolupráce s ukrajinským protiněmeckým a protisovětským odbojem, jinak *hněv ukrajinského národa padne na ty Poláky, kteří meškají na ukrajinských zemích*. Masové polsko-německé a polsko-sovětské pacifikace Ukrajinců však pokračovaly i nadále, což ukrajinské povstalec vedlo k tomu, že *v každém Polákovi viděli německého agenta a nepřítele ukrajinského osvobozenického hnutí*.²⁸⁰

Dle Patryljaka i přes rostoucí počet vzájemných útoků a tlak příslušníků hnutí a místních Ukrajinců *dát co nejrychlejší odpověď polské straně za ničení ukrajinských vsí* volyňské vedení OUN(b) vyvíjelo snahy předejít vypuknutí všeobecné války mezi Poláky a Ukrajinci. Počátkem července 1943 iniciovalo rozhovory s polským odbojem. Ty se však v důsledku neochoty a možná sabotáže na polské straně nerealizovaly, neboť polské velení v této době mělo připravovat plán útoku na ukrajinské povstalecké báze. Neuskutečněné rozhovory vedly v červenci k ukrajinské operaci proti polským vsím, které Patryljak hodnotí jako *preventivní úder; realizovaný s cílem předejít polským plánům, které měly završit novou okupaci ukrajinských zemí*. Po těchto *povstaleckých útocích* polsko-ukrajinský konflikt postupně přerostl do etnické války s cílem *vzájemného zničení, která přinesla tisíce nevinných obětí na obou stranách*. *Je však třeba pamatovat, že většina polských sídel, na která útočila UPA, byla přetvořena v polské samoobrané báze, v jakých se útokům často bránili také němečtí okupanti*

²⁷⁹ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 93.

²⁸⁰ Srov. Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 339-343; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 343-346.

nebo sovětští partyzáni. Z těch báz Poláci spolu s Němci prováděli trestné akce proti ukrajinským vsím.

Cíl operací UPA Patryljak vidí ve vytěsnění Poláků z Volyně a Polesí. Před samotnou realizací akcí ukrajinské podzemí distribuovalo do polských vsí letáky nařizující Polákům do dvou dnů odejít z ukrajinských zemí. Polské vedení však odchod na západ zakazovalo, neboť by jinak ztratilo zázemí a argument o polské přítomnosti a tedy přináležitosti Volyně a Polesí k polskému státu. UPA následně přistoupila k likvidaci vybraných vsí a vyhnání obyvatelstva, nikoli však vraždění. Fyzická likvidace osob byla povolena jen v těch případech, kdy kladly odpor. Dodává však, že definice „odporu“ byla značně volná a docházelo k nerespektování instrukcí, o čemž svědčí opakovaná upozornění, že k fyzické likvidaci mužů má docházet až poté, kdy Poláci neuposlechnou nařízení k opuštění ukrajinských zemí a ne naopak. Z těchto rozkazů také vyplývá, že v rozporu s instrukcemi docházelo i k zabíjení žen a dětí. Patryljak dále postuluje, že depolonizační akce se v létě 1943 vymkla z kontroly velení UPA. K vyhánění Poláků se přidali i ukrajinští vesničané, samovolně podnikající výpady. Jejím názvem se zaštiťovaly i různé kriminální bandy, útočící na Poláky a Ukrajince s cílem vlastního obohacení. Patryljak nepochybně, že hlavní letní úder UPA se odehrál okolo 11. července 1943, ovšem vyjadřuje pochyby co do jeho rozsahu. Argumentuje, že k tak masivní akci, jak ji představují polští historici, UPA neměla dost sil ani možnosti koordinace. Domnívá se, že Ukrajinci v té době zaútočili na ne více než 25 obcí, tedy zhruba čtvrtinový počet udávaný na polské straně, a soustředili se zejména na ta sídla, která ukrajinské podzemí podezřívalo z rozsáhlé kolaborace a teroristické činnosti proti Ukrajincům.²⁸¹

Na polské straně vyvolává emoce nejen samotné pozadí a průběh dění, ale také způsoby, jakými byly oběti sprovázeny ze světa. Ve většině případů totiž docházelo k užití chladných zbraní či zemědělského náčiní, tedy k vraždám mimořádně krvavým a trýznivým. Mezi výjimečné případy nepatřily ani další bolestivé způsoby jako uzavírání lidí v podpálených domech a jiné. Běžně docházelo i ke znásilňování a dalším zločinům. Toto bylo způsobeno čtyřmi hlavními faktory:

- 1) Nedostatek zbraní a munice a snaha šetřit prostředky pro boj s ozbrojeným nepřítelem, nikoli bezbrannými civilisty
- 2) Zmíněná snaha vyvolávat dojem „lidového hněvu“ a „národní revoluce“ po vzoru kozáckých povstání
- 3) Vytvořit atmosféru strachu, jež zbývající Poláky donutí opustit sporná území

²⁸¹ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 93; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 343-346.

- 4) Nevyvolávat předčasnou paniku střelbou. V důsledku tohoto těžko rozlišovat, kdy se jednalo o „pouhé“ vraždění a kdy o cílený sadismus.²⁸²

Většina útoků začínala v noci, kdy bylo lze předpokládat že většina obyvatel bude ve vsi přítomná a ne ve stavu klást odpor. Dále ve svátcích a o nedělích, tedy v čase, kdy se obyvatelstvo shromažďovalo např. v kostelích. První masový útok UPA proti Polákům se odehrál dne 9. února 1943, kdy sotňa pod vedením Hryhorije Perehijnjaka „Dovbešky-Korobky“ povraždila většinu z necelých 200 obyvatel obce Parošla v okrese Sarny. Zločin v Parošli vedl ke vzniku polských vesnických domobran majících za úkol obranu vsí před podobnými útoky. Podle G. Motyky „úspěšná“ akce sotni přesvědčila volyňské elity OUN(b), že vytvořené partyzánské oddíly měly sílu k provedení rozsáhlé protipolské akce a vznik polských domobran zároveň interpretovaly jako důkaz toho, že Poláci Volyň bez „dostatečného nátlaku“ neopustí.²⁸³ Vraždění nebylo omezeno jen na „čistokrevné“ Poláky, ale i na míšené rodiny. Docházelo k případům, že ukrajinští rodinní příslušníci byli nuceni vraždit své polské příbuzné. V případě odmítnutí útočníci obvykle zavraždili celou rodinu, popř. vybrané osoby.²⁸⁴

Další útoky menšího i podobného rozsahu následovaly vzápětí po masakru v Parošli. Narůstající množství přepadání polských vsí mimo vzniku domobran vedlo k živelné migraci Poláků do měst a obcí s německou posádkou. Předěl masovosti nastal s dezercí Ukrajinců z policejních jednotek. Nově vzniklé sotně UPA se od jara 1943 nevyhýbaly ani útokům na vsi bráněné domobranou (některé materiálně podporované Němci, další navázaly spolupráci se Sověty) či menšími německými jednotkami. Tyto tzv. bazy samoobrony představovaly pro UPA vážný problém, neboť limitovaly její schopnosti transportu, narušovaly její zásobování a prováděly preventivní či odvetné operace v okolních ukrajinských vsích.²⁸⁵ Dle polských historiků první cílenou rozsáhlou akci banderovci naplánovali na období Velikonoc v druhé polovině dubna 1943. V době před jejich termínem se na východní a střední Volyni údajně objevily letáky slibující, že *Velikonoce budou rudé od krve Poláků*.²⁸⁶ Podobné zvěsti se měly šířit i mezi ukrajinskými vesničany.²⁸⁷ Útoky se odehrály na desítkách míst a lze odhadnout, že

²⁸² Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 309-310.

²⁸³ Tamtéž, s. 312.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 346.

²⁸⁵ Striłka, R.: *Geneza polskiej samoobrony na Wołyniu i jej rola w obronie ludności polskiej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3, s. 81-83; Klimecki, M.: *Geneza i organizacja polskiej samoobrony na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej podczas II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3, s. 67; Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 319 a 341.

²⁸⁶ Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 315-318.

²⁸⁷ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 339.

v jejich průběhu bylo zavražděno několik tisíc Poláků.²⁸⁸ „Útěk“ Poláků do měst a snaha získat zbraně k obraně majetku a života nabrala v důsledku akcí ukrajinského podzemí masový charakter.

Německá okupační správa sice polsko-ukrajinský konflikt podněcovala, nicméně jeho rozsah v polovině roku 1943 svědčí o tom, že Němcům se situace vymkla z rukou a nebyli schopni zachovat „pořádek“. Boje na venkově komplikovaly či přímo znemožňovaly většinu primárních cílů okupace Volyně: rekvírování zemědělských a průmyslových produktů pro potřeby Říše a udržování klidu v zátiší fronty. Paradoxně však usnadňovaly jiná zadání, zejména „nábor“ na pracovní nasazení v klíčových oblastech zbrojení a jiné výroby. Polští utečenci koncentrovaní v přeplněných městech a vsích neměli prakticky žádné možnosti jak se bránit deportacím na nucené práce, nemluvě o tom, že se běžně vyskytly případy, kdy lidé raději vyjížděli za jistotou alespoň minimálních podmínek bezpečí a péče do Říše, než aby setrvali na Volyni, kde neustále hrozily další útoky UPA a panoval nedostatek základních lidských potřeb, zejména potravin.

Němci zaskočení rozsahem a prostředky aktivit UPA se na větší protiakce zmohli až v druhé polovině roku 1943. Od července probíhaly na Volyni vyčišťovací operace, do nichž byly nasazeny i obrněné jednotky a letectvo. Volyni se tak přehnala další vlna násilí a bezpráví, jež si vyžádala desítky zničených vsí a tisíce mrtvých. Okupační správa však nedokázala vzhledem k probíhající ofenzivě u Kurska soustředit dostatek sil, důsledkem čehož sice bylo omezení činnosti UPA a sovětských partyzánů, ne však jejich likvidace. Podle Jaroslava Hrycaka během této kampaně zahynulo zhruba 6.000 různých partyzánů a 3.000 osob v německých službách. Mezi nimi se vyskytovali zajatci Rudé armády, Litevci, ale i polská policie. Protipartyzánské operace by patrně probíhaly i dále, ale v důsledku porážky Německa v bitvě v Kurském oblouku a ústupu od Dněpru se však na přelomu let 1943 a 1944 fronta přiblížila nebezpečně blízko Volyně, což místní banderovské vedení a německou Skupinu armád severní Ukrajina donutilo k zastavení bojů, které v dané chvíli nebyly v zájmu ani jedné ze stran, a navázání omezené spolupráce. Nutno však dodat, že neoficiální příměří či přímo spojení mezi německými silami a UPA opět v duchu hesla „nepřítel mého nepřítele“ se projevovalo zejména dodávkami zbraní Ukrajincům výměnou za zpravodajské informace a vzájemným nenapadáním se, nikoli spojenectvím v boji, mělo čistě lokální platnost a dělo se přes zákazy z nejvyšších míst obou stran.²⁸⁹

²⁸⁸ Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 315-318.

²⁸⁹ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 447 a 457; Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 214-218; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 39; kol. autorů: *Організація*

Hlavní fáze protipolské akce UPA započala po dezerci Ukrajinců z pomocné policie a spadá do období léta 1943. V červnu 1943 dle polských historiků vydal Dmytro Kljačivskij „Klym Savur“ rozkaz k všeobecné likvidaci Poláků na západní Ukrajině.²⁹⁰ Doprovázelo ji zabírání „osiřelé“ půdy a majetku, které OUN(b) předávala do užívání ukrajinským rolníkům. G. Motyka k tomu dodává, že inspiraci banderovci nepochybně čerpali z dříve Němci provedeného holokaustu volyňských Židů. K vraždění a rabování sotně UPA příležitostně mobilizovaly i místní Ukrajince.²⁹¹

Polské podzemí na Volyni počátek antipolské akce UPA zastihl dlouhodobě oslabené a nepřipravené, ačkoliv signály o růstu protipolských nálad a přípravy k masivní akci zaregistrovalo a dokonce předalo do Londýna.²⁹² Zpočátku ani netušilo, kdo celou akci inicioval a řídil. První reakce spočívaly ve výzvách k zachování klidu, neopouštění domovů, organizování domobran a opevňování větších vsí. Zároveň rozkazovalo nenavazovat spolupráci s Němci a sovětskými partyzány (v jejichž řadách sloužilo nemálo Ukrajinců) a zakazovalo zabíjení ukrajinských civilistů, zejména žen a dětí. Z polské strany docházelo k příležitostnému porušování tohoto rozkazu, nicméně na škále nepoměrně menší než na druhé straně. Hlavní rozdíl spočívá v tom, že z polské strany se jednalo o nepřiliš časté excesy, u kterého velení navíc vyvíjelo snahy je trestat. Na straně UPA poté nelze situaci hodnotit jinak než programovou snahu o eliminaci veškerého polského obyvatelstva *včetně* žen, dětí a starců.²⁹³

Apely k „zachování klidu“ a nespolupráce s Němci a Sověty (v sebeobraně) však nebyly a nemohly být dodržovány. Podle názoru G. Motyky jediné způsoby záchrany života představovaly útek do měst nebo opevněných polských vsí a vyzbrojení co největšího počtu bojeschopného obyvatelstva. Domobrany v bázách (v počtu několika desítek) však obecně trpěly nedostatkem zbraní a munice. Polské podzemí se navíc názorově rozdělilo na dva proudy. První reprezentovaný civilní správou požadoval okamžité zapojení všech dostupných sil do obrany polských civilistů, zatímco velitelé AK dle rozkazů šetřili skromné jednotky do plánovaného protiněmeckého povstání a k obraně vesničanů dávali k dispozici jen nezbytné množství lidí a prostředků. Jinými slovy Poláci byli nuceni vybírat mezi krátkodobými a dlouhodobými cíli. Volyňské podzemí dále vyvíjelo nátlak, aby do oblasti přibyly partyzánské

українських націоналістів і Українська повстанська армія, s. 181-192.

²⁹⁰ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 306-307.

²⁹¹ Tamtéž, s. 308-309.

²⁹² Motyka, G.: *Wolyń 1943...*, s. 91-92.

²⁹³ Kęsik, J.: *Ogólny bilans strat ludności w wyniku polsko-ukraińskiego konfliktu narodowościowego w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 41; Iljuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 129-131. Blíže k domobranám viz Klimecki, M.: *Geneza i organizacja polskiej samoobrony na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej podczas II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3, s. 70.

oddíly z GG a výzbroj. Vyšší velení AK však vzhledem k vlastním plánům (masivní povstání proti Němcům s hlavní základnou v centrálním Polsku) a vlastní nedobré situaci nechtělo a nemohlo na toto přistoupit v potřebném rozsahu.²⁹⁴

V průběhu června intenzita útoků na Poláky klesla, jednak proto, že většina Poláků ve východní části Volyně utekla do měst, opevněných vesnic či lesů, jednak proto, že ve stejné době probíhala jednání mezi polským podzemím a banderovci. Ta však nedospěla k žádným konkrétním výsledkům.²⁹⁵ Jak již bylo řečeno, dezertující ukrajinskou policii Němci začali nahrazovat místními Poláky i jednotkami převelenými z GG. Poláci také rozšiřovali řady sovětských partyzánů. Ne snad kvůli komunistickému přesvědčení, ale kvůli snaze zachránit si život. Snaha Poláků hledat pomoc u Němců a Sovětů dále posílila stereotypy panující mezi Ukrajinci, tedy že Poláci kolaborují s oběma okupanty, sami se chovali jako „polská šlechta“ (ergo „znevolovali“ Ukrajince) a jediným řešením pro vlastní bezpečnost je likvidace „polské otázky“. Díky tomuto jednak rostla podpora UPA mezi ukrajinskými civilisty, jednak vedla její velitele k rozhodnutí rozšířit protipolskou akci i na zbytek Volyně.²⁹⁶ Tou dobou dle I. Patryljaka Němci pevně drželi již jen 25 % její rozlohy, zbytek ovládali ti či oni partyzáni.²⁹⁷

Definitivní rozhodnutí v této věci padlo v červnu 1943. UPA začala přesouvat sotně na západ tak, aby mohla udeřit plošně a zároveň s cílem překvapit a zlikvidovat co nejvíce „cílů“ dříve, než se Poláci zmůžou k reakci.²⁹⁸ Plán spočíval v úderu na blízká sídla během krátké doby (obvykle dne). Předpokládal tedy vysokou mobilitu jednotek mezi jednotlivými obcemi. Hlavní úder je datován k neděli 11. července 1943. Polští historici tento den obecně označují jako tzv. *krvavou neděli*, neboť došlo k útokům na téměř 100 obcí s dalšími 50 útoky o den později. Celkově udávají, že v červenci 1943 se odehrálo více než 500 protipolských akcí s počtem obětí přesahujícím 10.000. Další útoky následovaly v srpnu.²⁹⁹ Polské podzemí se opakovaně snažilo s ukrajinskou stranou navázat kontakt a další krveprolévání zastavit, nicméně neúspěšně. Přinejmenším při jednom z těchto pokusů byli navíc polští vyjednaváči

²⁹⁴ Пјuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 129-130; Патриляк, I.: *Перемога або смерть...*, s. 351; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 348.

²⁹⁵ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 91-92; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 324-327.

²⁹⁶ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 327-328.

²⁹⁷ Патриляк, I.: *Перемога або смерть...*, s. 243.

²⁹⁸ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 328-330.

²⁹⁹ Siemaszko, Ewa: *Ludobójcze akcje OUN-UPA w lipcu 1943 na Wołyniu*. In kol. autorů: *Antypolska akcja OUN-UPA. Fakty i interpretacje*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, 2002; Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 92; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 329; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...*. In *Волинь і Холмщина 1938–1947*, s. 36.

zavraždění.³⁰⁰

V červenci 1943 proto rozhodlo volyňské vedení AK o vytvoření mobilních partyzánských oddílů, které měly jednak podporovat bázy samoobran, jednak provádět protiútoky a odvetná opatření proti Ukrajincům (v tom v rozporu s rozkazy i pálení ukrajinských vsí a vraždy jejich obyvatel, ovšem v podstatně menším měřítku, než tak činil „nepřítel“). Vyzbrojit se podařilo cca 1.000 osob, tedy násobně méně, než jakými silami v létě 1943 disponovala UPA. Ne všechny bázy samoobran vydržely útoky UPA a byly zničeny (obyvatelstvo povražděno, pokud neuteklo) či evakuovány, jiné přežily pouze díky pomoci německých jednotek či sovětských partyzánů.³⁰¹

V září 1943 útoky na volyňské Poláky dočasně ztratily na intenzitě. Třetí fázi ukrajinští nacionalisté zahájili po definitivním přiblížení fronty v listopadu a prosinci téhož roku za využití toho předpokladu, že válečný chaos, ústup sil Osy a oslabení obrany vsí v důsledku bojových operací umožní zaútočit tam, kde v dřívějším čase Poláci s německou či sovětskou podporou kladli příliš silný odpor. Ani příchod Rudé armády však neznamenal jistotu záchranu před akcemi UPA. Útoky pokračovaly až do jara 1944.³⁰² Počátkem roku 1944 již volyňští Poláci obývali v podstatě jen opevněná centra a místa s německou posádkou. Venkov byl mimo hlavní komunikace téměř kompletně „depolonizován“ a buď pod kontrolou UPA, sovětských partyzánů, nebo zemí nikoho, pokud daným místem neprocházela fronta. V únoru síly Osy z větší části Volyň vyklidily. To vedlo k nové vlně útoků UPA proti zbývajícím obranným bázám a dokonce i některým městům, což vyvolávalo protiútoky polského a sovětského podzemí.³⁰³

Příchod fronty na Volyň počátkem roku 1944 aktivizoval tamní polské podzemí. V její západní části se začaly koncentrovat jednotky AK, v únoru 1944 přeformované v tzv. 27. volyňskou pěší divizi AK o síle cca 7.000 mužů s lehkými zbraněmi. Předpokládaly se vyšší počty, nicméně aktivity Němců, UPA a důraz na jiné cíle než protiněmecký odboj (zejména obrana a akce proti útokům UPA) způsobily, že část sil nemohla dorazit, zůstala na místě jako domobrana nebo byla nepřitelem zničena při pochodu. Divizi utvářely zejména již existující partyzánské oddíly, doplněné o dobrovolníky a také dezertéry z polské pomocné policie.³⁰⁴ Poláci následně začali s ofenzívou proti Němcům a UPA v okolí Zasmyků, jednak k zajištění vlastního týlu, jednak k rozšíření operačního prostoru. Počítalo se s příchodem posil ze západu, tento plán však nebyl realizován. Při akcích se Poláci nevyhýbali spolupráci se sovětskými

³⁰⁰ Filar, W.: *Wolyń 1939–1944...*, s. 206.

³⁰¹ Tamtéž, s. 186-190; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 348-351.

³⁰² Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 352-356.

³⁰³ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 356-357.

³⁰⁴ Svoboda, D.: *Rok ohně...*, s. 32.

partyzány. Od konce ledna 1944 divize zahájila boje s Němci. Koncem března 1944 operovala v prostoru linie doteku německých a sovětských vojsk. Druhým jmenovaným se následně podřídila po taktické stránce. V dubnu 1944 po německém protiútoky byla obklíčena nepřítelem a při úniku na Polesí utrpěla těžké ztráty. V polovině května se opět dostala do obklíčení a zůstala rozdělena na několik menších skupin, které se pokoušely probít na západ nebo za sovětské linie. Přeživší příslušníci se následně účastnili dalších bojů v rámci akce „Burza“. Ti, kteří se probili za sovětské linie, byli následně „filtrováni“. Části byla vtělena do tzv. Berlingovy armády³⁰⁵, důstojníci a předpokládání „nepřátelé sovětské moci“ byli deportováni do SSSR nebo zavražděni.

Rozkazy divize týkající se Ukrajinců zněly v duchu *bezohledného boje s ukrajinskými bandami* za současného zákazu zabíjení žen a dětí. Přesto lze předpokládat, že příslušníci divize se dopustili několika zločinů na civilním ukrajinském obyvatelstvu, ovšem nikoli plošných či programových. Obecně tvrdší a častější boje divize sváděla s Němci než s Ukrajinci.³⁰⁶ Původní cíle vzniku divize a účasti v akci „Burza“ měly spočívat v osvobození daného území od německé okupace, jeho ovládnutí a manifestace jeho „polskosti“ a tedy příslušnosti k polskému státu před postupujícími Sověty. Moskva však, jak bylo řečeno, v polském protikomunistickém odboji viděla více nepřítele než spojence a na jeho zájmy a cíle nebrala žádný ohled. Akce „Burza“ se proto po politické stránce stala neúspěšnou a podstatně oslabilu polský odboj co do jeho možností protikomunistické rezistence. Divize ve spolupráci se sovětskými partyzány bojovala i s UPA a zasadila jí několik tvrdých úderů. Poláci rozprášili její důstojnickou školu, převerbali několik cizineckých jednotek a zničili několik kureňů-sotní, s nimiž přišli do styku. UPA pro změnu s německou podporou likvidovala polsko-sovětské podzemní jednotky v okolí Kovelu na západní Volyni.³⁰⁷

K partyzánským bojům mezi UPA, Sověty a polským odbojem na Volyni a zpravidla i v Haliči a okolí lze konstatovat, že do příchodu fronty iniciativu drželi Ukrajinci vzhledem ke znalosti místního terénu, početní převaze a podpoře masy ukrajinských civilistů, příležitostně i Němců. Čím více se však blížila fronta, tím snazším a pravidelnějším se stávalo zásobování a doplňování řad Sovětů. Pozice Poláků byla nejhorší; početně nejslabší a bez výrazné podpory zvenjšku představovali „pouze“ třetí sílu bez naděje na realizaci vlastních plánů, ačkoliv

³⁰⁵ Tzv. Berlingova armáda byla vytvořena v SSSR po fiasku s předchozími pokusy o vytvoření polských ozbrojených sil tamtéž (viz Andersova armáda), pod velením gen. Zygmunta Berlinga. Tentokrát se však jednalo o formaci prokomunistickou a nepodřízenou londýnské exilové vládě. První boje svedla na Ukrajině na jaře 1944. Koncem války se účastnila bojů pod Berlínem a měla podíl i na osvobození ČSR. Personálně byla tvořena Poláky žijícími nebo vězněnými v SSSR, později v rámci často násilné mobilizace přibývali obyvatelé bývalé II RP.

³⁰⁶ Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 357-360; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 358.

³⁰⁷ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 408-411.

k rozhodnému vojenskému vystoupení šetřili síly a na některých místech signifikantně usnadnili situaci Rudé armádě, či přímo danou oblast sami osvobodili. Všechny zúčastněné strany, tedy UPA, sovětsí partyzáni, Němci a polské podzemí, se v době přechodu fronty přes Volyň zde dopouštěly zločinů. Nutno však konstatovat, že v jediném případě se nejednalo o plánované či programové akce, a to v polském. Ze strany Poláků došlo k páchání válečných zločinů nejčastěji z iniciativy lokálního velitele v rozporu s rozkazy velení nebo mužstva. Na ostatních stranách se jednalo o záměr s různými motivacemi a také akce co do rozsahu a četnosti neporovnatelné.

I. Patryljak odhaduje, že k září 1943 na Volyni zůstalo ještě cca 170.000 Poláků koncentrovaných ve městech a více než 20 opevněných bázách, a to z původních cca 306.000 polských obyvatel k roku 1942.³⁰⁸ Akceptujeme-li odhady, k září t. r. by činil „úbytek“ polského obyvatelstva 136.000 osob, z toho by k tomuto datu připadalo na ukrajinské akce mezi 30.000 až 40.000 obětí (další útoky následovaly až do první poloviny roku 1944 s celkovým odhadem mezi 50.000 až 60.000 mrtvými), zbytek tvoří osoby deportované na nucené práce do okupované Evropy, utečenci na západně položená území obývaná Poláky a oběti jiných sil než UPA (zejména německých, sovětských, politicky nevázaných popř. jiných), nicméně nutno zohlednit i nestandardní počty relativně přirozených úmrtí a neznámé počty nově narozených (viz níže).

3.4.3 Losnu, nebo Mažňáka? Dilemata volyňských Čechů

Dosud slabě probádanou, zato však často dezinterpretovanou problematiku představuje vztah ukrajinských nacionalistů k volyňským Čechům, usadivších se zde v průběhu 19. století. Hlavní problémy spočívají v roztržité a naprosto nedostatečné pramenné základně a diametrálně odlišné interpretace dění. Z celoukrajinského úhlu pohledu Češi představovali bezproblémovou menšinu, neboť se jednalo o minoritu málo početnou (cca 40.000 volyňských Čechů) bez větších politických aspirací, pro ukrajinské sousedy představující často vzor hospodaření a správy majetku. Z tohoto hlediska vůči nim zvláštní represe nezavedl žádný z vládnoucích režimů za hlavní sledované období, tj. 1918 až 1945. To však neznamená, že zejména v letech 1939 až 1946 netrpěli sovětskou a německou svévolí.

Ukrajínští integrální nacionalisté z výše uvedených důvodů „českou“ otázku na Ukrajině příliš nereflektovali. Akceptujeme-li názor, že před druhou světovou válkou neexistovaly široce přijímané plány na fyzickou likvidaci polské menšiny „západní Ukrajiny“,

³⁰⁸ Tamtéž, s. 251.

logicky nemohla existovat ani jejich „česká“ varianta. Lze tedy předpokládat, že v době největšího běsnění na Volyni nejradikálnější formy „řešení“ spočívaly maximálně v deportaci českého obyvatelstva, nikoli jeho likvidaci. Že ani tato varianta nepatřila mezi preferované, možno vyvozovat z pozdějšího dění.

Ve válečných letech se i volyňští Češi zapojili do odboje proti okupačním mocnostem. Primárně se v polsko-ukrajinském konfliktu snažili držet neutrální pozice (či spíše stát úplně mimo něj), případně spolupracovali s polským podzemím, což se negativně odrazilo na jejich vztahu k ukrajinskému podzemí. Odboj se více než na „válku“ s okupanty soustředil více na obranu vlastních sídel. Vlastní obranyschopnost se stala mimořádně důležitou poté, co akce na Volyni zahájila UPA. Existovaly oprávněné obavy, že polsko-ukrajinský konflikt zasáhne i Čechy a nebude možné „zůstat stranou“. Polský odboj, rudí partyzáni a UPA přirozeně očekávali, že nepočtená menšina přijme za svůj jejich „oprávněný boj“ a podpoří jej. Za této situace musely české volyňské elity kličkovat mezi hrozbou německých, sovětských, ukrajinských a hypoteticky i polských útoků a snažit se vydržet až do doby, než se situace uklidní, v tomto případě samozřejmě obsazením Volyně Rudou armádou.³⁰⁹ V letech 1942 až 1944 bezprostřední hrozbu představovali zejména Němci a Ukrajinci. Nikdo však nebyl schopen určit další osud Volyně, zda bude opět připojena k Polsku, stane se součástí SSSR či snad samostatné Ukrajiny. „Neloajální chování“ vůči v dané době „slabším“ Polákům a Sovětům tak v budoucnu mohlo vést k ještě horším důsledkům než německé či ukrajinské represe.³¹⁰

První deklarace ukrajinského podzemí k Čechům vznikly v roce 1942. Vyzývaly ke spolupráci proti „společným nepřítelům“ a postavení se pod prapor „Ukrajinské národní revoluce“, čímž měli Češi deklarovat nejen loajalitu k samostatné Ukrajině a získat nárok na plnoprávné zacházení v ní, ale také se podílet na obnově vlastního národního státu (ať již v podobě české či československé). Roku 1943 ukrajinské podzemí údajně vyzývalo ke vzniku České povstalecké armády po boku UPA či přímo ke vstupu Čechů do jejích řad. Čeští vyjednavací na tyto výzvy dle G. Motyky reagovali tak, že spadají pod pravomoc (československé) londýnské exilové vlády a nemohou vystupovat proti ní. Ukrajinci tento argument respektovali. Příslušníci StB k jednáním odbojové organizace volyňských Čechů „Blaník“ roku 1954 uvedli, že tato *vyjednávala s Benderovci, to znamená, že organisace*

³⁰⁹ McBride, Jared: *Spor o malínský masakr. Dědictví mezietnického násilí a druhé světové války ve východní Evropě*. In *Soudobé dějiny*, XXIV/4, Praha, 2004, s. 477-537.

³¹⁰ Hryciuk, Grzegorz: *Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941–1945*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 5, Światowy związek żołnierzy Armii Krajowej, Związek Ukraińców w Polsce, Karta, Warszawa, 1999, s. 268; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 280-282.

[„Blaník“] byla řízena německými fašisty (sic!).³¹¹

V řadách UPA se volyňští Češi v nevelikém počtu přeci jen vyskytli. Jednalo se, jak jinak, zejména o dezertéry z německých služeb, dobrovolníky, osoby bez lepších vyhlídek na přežití či ke službě donucené. Někteří partyzáni UPA poté v důsledku míšených manželství měli předky českého původu. Nepoměrně více „Volyňáků“ však později vstoupilo do československých jednotek v SSSR, kde vytvořili jádro 1. československého armádního sboru v SSSR.

Některé české obce prokazatelně podporovaly ukrajinské podzemí materiálně. Otázkou zůstává, z jaké míry dobrovolně, ze strachu či z donucení. OUN(b)/UPA bezpochyby vykonala několik aktů odvety či preventivní likvidace na Čechách. Jednalo se však o případy relativně vzácné a bez národnostního podtextu, neboť se týkaly jednotlivců považovaných za kolaboranty. V instrukcích SB OUN se nachází zmínky, že likvidace „českých kolaborantů“ měla probíhat pokud možno utajeně a jen v odůvodněných (nezbytných) případech. Obecně je znám jediný případ, kdy UPA aktivně zaútočila na českou vesnici. Jednalo se o strategicky položenou obec Kupičov (Kupiczów) u Zasmuků, aktivně spolupracující s polským podzemím. Právě aktivity polského odboje v jejím okolí a přímo ve vsi vedly v listopadu 1943 k útoku UPA. Češi ve spolupráci s Poláky ves před Ukrajinci ubránili. V takovýchto akcích, při náhodných střetech apod. polští autoři odhadují, že zahynulo cca 350 volyňských Čechů (tedy méně osob než při zločinu v Českém Malíně). Na samotné Volyni zahynulo relativně málo Čechů, více jich padlo v bojích v řadách Rudé armády a 1. československého armádního sboru v SSSR.³¹²

Osud volyňských Čechů za druhé světové války je v českém prostředí znám zejména skrze vypálení obce Český Malín (a spolu s ní i sousední Ukrajinský Malyn) a zavražděním cca 380 Čechů spolu s několika desítkami místních Poláků a více než stovkou Ukrajinců dne 13. července 1943. V některých případech bývá spojován s UPA, ať již ve formě té, že ukrajinské podzemí německý útok na ves vyprovokovalo, neúmyslně způsobilo či samo provedlo, případně že se Český Malín pokoušela před německými represemi neúspěšně bránit.³¹³

³¹¹ ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-47 HK: *Perspektivní plán do referátu 053 Volyňských Čechů z 31. 7. 1954.*

³¹² Hryciuk, G.: *Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941–1945.* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 5, s. 268-269; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 282-285.

³¹³ Srov. *idnes.cz*: *Ještě 70 let po masakru volyňských Čechů panují dohady kdo zabíjel*, dostupné zde: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/vrazdeni-cechu-v-ceskem-maline-na-ukrajine-polaci-nemci.A130713_194318_zahranicni_brd; *sumpersky.denik.cz*: *V Novém Malíně si lidé připomněli výročí masakru na Volyni*, dostupné zde: https://sumpersky.denik.cz/zpravy_region/v-novem-maline-si-lide-pripomneli-vyroci-masakru-na-volyni-20130720.html; *czechia.mfa.gov.ua*: *Spolupráce Volyňských Čechů s podzemím OUN a UPA na*

Na základě dobového dění je krajně nepravděpodobné, že by útok provedlo to či ono podzemí. Hlavní hypotézu tedy tvoří ta obviňující z likvidace vsi německou správu, která tak měla reagovat na aktivity partyzánů (nejspíše UPA) v okolí a podporu, kterou měli získat v tom či onom, případně obou Malínech. V případě této hypotézy se diskuze vedou zejména ohledně toho, jaké národnosti byli vojáci v německých službách, kteří akci provedli. Hovoří se o osobách mluvících *polsky, ukrajinsky, rusky nebo dokonce česky*.³¹⁴ Ukrajinské podzemí operovalo s hypotézou, že akci nařídili Němci a provedly jednotky složené z Uzbeků a polské pomocné policie.³¹⁵ Bez ohledu na národnostní složení oddílu se nicméně jednalo o jednotku pod německým velením a tedy i německé struktury za dění nesly odpovědnost. Do výzkumu problematiky silně promlouvaly a dodnes promlouvají politické zájmy. Polská a sovětská (ruská) strana často uvádí jako iniciátory či přímo pachatele zločinu výlučně „banderovce“ resp. Ukrajince a Němce nebo obě strany jako společné aktéry, ukrajinská strana pro změnu skloňuje v tomto směru polské či sovětské oddíly, ať již podzemní, nebo v německé službě.³¹⁶

Útoky německých jednotek a toho či onoho podzemí na české vsi se odehrály i na jiných místech. Svým rozsahem se však nerovnal tragédii v Malínech.³¹⁷ Po konci války naprostá většina volyňských Čechů přesídlila ze SSSR do ČSR. Tím však jejich „potýkání“ s ukrajinskými nacionalisty neskončilo, o další kolo se postarala po únoru 1948 Státní bezpečnost (viz níže).

Volyni, dostupné zde: <https://czechia.mfa.gov.ua/cs/news/6669-spivpracya-chehiv-z-pidpillyam-oun-ta-upa-na-volini> ; *reflex.cz*: *Před krutostí Banderovců bledly i německé jednotky SS. Přesto je dnes Stepan Bandera oslavován jako hrdina Ukrajiny*, dostupné zde: <https://www.reflex.cz/clanek/causy/73296/pred-krutosti-banderovcu-bledly-i-nemecke-jednotky-ss-presto-je-dnes-stepan-bandera-oslavovan-jako-hrdina-ukrajiny.html> ; *narodnikronika.cz*: *Volynští Čechové a moje babička*, dostupné zde: <https://www.narodnikronika.cz/Listovat-kronikou/Volynsti-Cechove-a-moje-babicka> ; Stanovisko o vyvraždění Malína „banderovci“ je populární zejména v komunistických kruzích. Viz *denikn.cz*: *S českou krví na rukou, ale ne z masakru v Malíně. Kdo byli banderovci, kteří ohrožují ministra Petříčka*, dostupné zde: <https://denikn.cz/47029/s-ceskou-krvi-na-rukou-ale-ne-z-masakru-v-maline-kdo-byli-banderovci-keri-ohrozujji-ministra-petricka/> ; McBride, J.: *Spor o malínský masakr...*, s. 477-537 (odkazy k datu 21. 2. 2022)

³¹⁴ <https://czechia.mfa.gov.ua/cs/news/6669-spivpracya-chehiv-z-pidpillyam-oun-ta-upa-na-volini> (odkaz k datu 21. 2. 2022)

³¹⁵ Motyka, G.: *Tak bylo w Bieszczadach...*, s. 119.

³¹⁶ Blíže k problematice Českého Malína a souvisejících kontroverzí viz McBride, J.: *Spor o malínský masakr...*, s. 477-537.

³¹⁷ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 286.

3.4.4 Znovu, lépe, „humánněji“. Polsko-ukrajinský konflikt ve východní Haliči 1943 až 1945 a obsazení západní Ukrajiny Sovětským svazem

Druhým centrem banderovského ruchu se měla stát východní Halič. Tamní situace se však od té na Volyni podstatně lišila. Ve východní Haliči jako součásti GG nebyli Ukrajinci vystaveni tak brutálním politickým, ekonomickým a likvidačním tlakům jako v RKU.³¹⁸ Západněji položená Halič se také nacházela hlouběji v německém týlu a v první polovině roku 1943 v ní obecně nepůsobila žádná partyzánská uskupení.³¹⁹ Z těchto důvodů zde ukrajinské nacionalistické podzemí nevidělo důvody pro zahájení protiněmeckého povstání a realizaci svých cílů ve stejné době jako na exponovanější Volyni.

První teroristické akty OUN(b) v Haliči po roce 1941 jsou datovány k létu 1943, kdy nacionalisté zahájili útoky proti exponovaným osobám v okupační správě, zejména polské, ale i německé národnosti. Zároveň se výrazně zvýšil počet sabotáží zemědělské a průmyslové produkce.³²⁰ Kvalitativní změna situace nastala jednak s německými porážkami roku 1943, jednak s tzv. rejdem sovětského partyzánského oddílu Sydira Kovpaka³²¹ v síle cca 2.000 mužů do východní Haliče. Ten měl sloužit propagandistickým účelům (zvěstovat „návrat“ sovětské moci), průzkumným, diverzním a k destabilizaci německého týlu. V červnu 1943 Kovpak dorazil na Volyň, kde se jeho oddíly zúčastnily bojů s UPA i Němci. Příležitostně však s banderovci, podobně jako s německými jednotkami (vč. polské policie), dokázali Sověti najít „společnou řeč“ a navzájem si „vyšli vstříc“ v rámci plnění zadání. Počátkem července „kovpakovci“ překročili hranici mezi RKU a GG, čímž se, k překvapení Němců, ocitli ve východní Haliči. V trase pochodu likvidovali německou okupační správu, osvobozovali vězně, ničili průmyslová zařízení (např. k těžbě ropy) apod. Koncem července dorazili do Karpat, kde v důsledku německo-maďarských protiakcí Kovpak oddíl rozdělil na menší skupiny, které se měly probít zpět na Volyň. To se podařilo jen menší části partyzánů. Vojenské a ekonomické výsledky rejdy sice neměly (a ani nemohly mít) větší vliv na další vývoj, politické výsledky však na sebe nenechaly dlouho čekat. Reid doslova vybudil banderovské elity k akci. Jestliže totiž sovětští partyzáni již byli schopni operovat stovky kilometrů hluboko v německém týlu,

³¹⁸ Грицак, Я.: *Страсті за націоналізмом...*, s. 76-77.

³¹⁹ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 446-447.

³²⁰ Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 218.

³²¹ Sydir Kovpak (Сидір Ковпак, 1887–1967) se narodil do rolnické rodiny v Charkovské oblasti. Za první světové války bojoval v carské armádě, později se připojil k bolševikům. Po konci bojů se usadil v Putyvlí (Sumská oblast), kde působil v administrativních a stranických orgánech. Po vypuknutí druhé světové války organizoval a velel partyzánským oddílům na severní Ukrajině. Jeho jednotky se účastnily bojů a diverzí zejména s německými útvary a UPA. Po reorganizaci zůstal v podřízení Moskvou řízeného Ukrajinského štábu partyzánského hnutí. Na jeho rozkaz provedl několik tzv. rejdů, mimo jiné až k rumunským hranicím, do Běloruska a do Karpat. Po válce působil v soudních a politických strukturách SSSR.

znamenal to ztrátu německé prestiže, ohrožení plánů OUN(b) a nutnost připravit se k boji v Haliči podstatně dříve, než bylo plánováno. Údajně se také mělo jednat o vhodnou záminku „militarizace OUN(b)“, přičemž existoval předpoklad jisté tolerance německé správy k tomuto kroku vzhledem k rejdu sovětských partyzánů.³²²

Dle polských i ukrajinských autorů první ozbrojené oddíly OUN(b) vznikly v Haliči v létě 1943 právě poté, co oblastí rejdovali sověšší partyzáni a Němci otevřeli nábor do divize zbraní SS „Galizien“ (viz níže). Ne však pod názvem UPA, ale Ukrajinská národní samoobrana (Українська Народна Самооборона, UNS) jako krytí před německými represemi, které tou dobou probíhaly na Volyni proti UPA. Podobně jako na Volyni se tedy banderovci obávali ztráty vlivu a zahajovali bojové aktivity předčasně vůči předpokládanému plánu, aby se stihli připravit na návrat sovětské vlády. První boje vedli proti Němcům a sovětským partyzánům, nicméně gró aktivit v roce 1944 spočívalo v bojích s Poláky a depolonizační akci, opět s cíli „připravit si zázemí“ a eliminovat vojenskou a politickou konkurenci.³²³ Přípravy spočívaly ve výcviku velitelského sboru i mužstva, shromažďování zásob, „likvidaci“ vnitřních nepřátel (zejména Poláků) a získávání výzbroje. Obvykle se jednalo o odlehlá místa mimo zájem německé správy. Likvidací zrádců a nepřátel (zejména Poláků, Němců, Sovětů a Ukrajinců) se zabývala SB, vznikající spolu s UNS. Střety s Poláky a Němci se množily od července 1943. Víceméně se jednalo o v dobovém kontextu nevýznamné potyčky.

Co je však důležité, dle G. Motyka v německo-ukrajinských střetech dané doby v Haliči útočící stranu většinou představovaly německé síly, jinými slovy OUN(b) zde k létu 1943 neplánovala výraznější protiněmecký odboj. Jeho vypuknutí se však německá správa velmi obávala a snažila se ukrajinské aktivity potlačit již v zárodku, evidentně ve snaze zabránit opakování situace z Volyně. Střety UPA/UNS s Němci uvádí i I. Patryljak. Celkově odhaduje, že v období červen až září 1943 mělo v různých bojích zahynout 1.237 členů ukrajinského podzemí za cenu 3.000 padlých Němců a jejich *spojenců*. Počet padlých na německé straně se jeví být navýšeným, nejsou-li v něm započítány civilní (polské) oběti. Na podzim 1943 byl ve východní Haliči vyhlášen válečný stav. V jeho rámci Němci pořádali hromadné exekuce osob podezřelých z protiněmecké činnosti, v tom nemálo členů ukrajinského podzemí. To na druhou stranu provádělo útoky proti průmyslovým objektům a menším jednotkám, jednak s cílem

³²² Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 459-460; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 251-254; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 393-397.

³²³ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 91; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 259-260; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 122-123; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 276.

lokálně ochromit protipartyzánské akce Němců, jednak k získání výzbroje a zásob.³²⁴

Polské podzemí v Haliči představovalo větší a lépe zorganizovanou sílu než na Volyni. Tento stav vycházel především z demografických příčin (vyšší procentuální podíl Poláků v populaci), mírnější formy okupačního režimu, větší vzdálenosti od fronty a také zvýšené ostražitosti polského podzemí vyburcovaného událostmi na Volyni. Dle pramenů provenience ukrajinského podzemí přenesení konfliktu z Volyně do východní Haliče mimo jiných faktorů způsobila právě protiukrajinská činnost polské rezistence v likvidaci jednotlivců spjatých s ukrajinským odbojem. Banderovské vedení, v Haliči personálně a patrně i myšlenkově odlišné od toho volyňského, s ohledem na „veřejné mínění“ a předpokládanou spolupráci se západními mocnostmi nechtělo provádět akce tak krvavé a drastické. Místo automatické fyzické likvidace polského obyvatelstva, ať již ve snaze zbytek zastráhit a vyhnat či také zlikvidovat, ve svých plánech počítalo „pouze“ s likvidací vůdčích Poláků případně osob schopných klást odpor (ve své podstatě tedy zejména dospělých mužů) a vyhnáním většiny „nežádoucí menšiny“ za San. Podle G. Motyky eliminace polské menšiny byla dále motivována zkušenostmi ZULR z let 1918 až 1919 a tehdejších polsko-ukrajinských bojů. Oslabení polského vlivu v Haliči takto mělo vést k tomu, aby si Ukrajinci zajistili převahu v další předpokládané válce o Halič s Poláky. Evidentním je fakt, že polské podzemí se k povstání proti okupaci a „přivítání Sovětů v roli vládců a hospodáře země“ připravovalo a elity OUN(b) toto věděly.³²⁵ Tato hypotéza automaticky počítala s tím, že se východní Halič nestane součástí SSSR. Vzhledem k tomu, že právě k tomuto nakonec došlo, může se uvažování tímto směrem zdát nelogické, ovšem v roce 1943 nebylo lze výsledek války a konečnou podobu hranic spolehlivě odhadnout.

„Předehrou“ k antipolské akci ve východní Haliči se staly cílené vraždy jednotlivců-Poláků a jednotlivců-Ukrajinců, zaznamenávané od poloviny roku 1943. Většinou se jednalo o osoby s potenciálem vést polský/ukrajinský odboj nebo významně „škodit“ plánům té či oné strany (např. lesníci kvůli znalostem terénu, kněží s vlivem na populaci, policisté, představitelé UCK apod.) a samozřejmě kolaboranty. Koncem roku 1943 se objevily první případy hromadných zabití. Ty měly páchat oddíly UPA přemístěné z Volyně. Počet polských obětí ve východní Haliči do konce roku 1943 G. Motyka odhaduje na méně než 1.000 osob,

³²⁴ Srov. Грицак, Я.: *Напис Історії України*, s. 455; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 259; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 218-224. Grzegorz Hryciuk uvádí, že od října 1943 do června 1944 Němci v Haliči veřejně popravili 1.519 Ukrajinců. Viz Hryciuk, G.: *Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941–1945*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 5, s. 278.

³²⁵ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 367-368.

ukrajinských na lehce přes 500 do poloviny roku 1944.³²⁶

V únoru 1944 se Rudá armáda probila na hranice východní Haliče. Pro OUN(b) se jednalo o signál, že chce-li dosáhnout vlastních cílů, nemůže již na nic čekat. Paradoxně stejně uvažoval i polský odboj. Dle G. Motyky se tak začátek masových útoků na polské vsi kryl s iniciací akce „Burza“ ve východní Haliči. Stejně jako na Volyni docházelo k masovým dezercím z řad ukrajinské pomocné policie, jejíž příslušníci zaplňovali řady UPA. Akce ukrajinského podzemí nebyly ani chaotické ani náhodné, naopak směřovaly do co nejrychlejší depolonizace co největšího území, tak, aby je UPA mohla využít v předpokládaném boji s Poláky o východní Halič a následnou obranu před Sověty. Stejně jako na Volyni banderovské podzemí zahajovalo svou činnost na východě s postupným přelivem na západ zasaženého prostoru.³²⁷ Dochoval se rozkaz Krajového providu OUN(b) Haliče z května 1944, často citovaný v polských i některých ukrajinských pracích:

„S ohledem na oficiální stanovisko polského vlády v otázce spolupráce se Sověty náleží Poláky odsouvat z našich zemí. Prosím, takto tomuto rozumět: vydávat polskému obyvatelstvu rozkazy k odchodu na rodné polské země se lhůtou několika dní. Jestli tak neučiní, tehdy vysílat bojůvky, které budou likvidovat muže a pálit majetek a domy (rozebírat). Ještě jednou upozorňuji, aby Poláci byli nejprve vyzýváni k opuštění země a teprve později likvidováni, nikoli naopak (prosím, tomuto obzvláště věnovat pozornost).“³²⁸

Vzhledem k předpokládané autenticitě pramene z obou stran těžko rozporovat, že v Haliči a ve světle pramenů i na Volyni evidentně docházelo k masovým vraždám Poláků ze strany ukrajinského nacionalistického podzemí. O dění jako o *antipolské akci* zde mluví i I. Patryljak ve smyslu likvidace polského podzemí a jeho základen (tedy zejména polských obcí).³²⁹ Rozkazy podobného znění o preferenci vyhánění před fyzickou eliminací se navíc vyskytovaly opakovaně.³³⁰

Polské podzemí reagovalo na ukrajinské akce vznikem a posilováním domobran spolu s preventivními a odvetnými útoky. Polské elity chtěly Halič udržet za každou cenu a proti „depolonizační akci“ se hodlaly bránit „zuby, nehty“. Ačkoliv na globální úrovni velení

³²⁶ Tamtéž, s. 369, 376 a 391.

³²⁷ Tamtéž, s. 378.

³²⁸ Srov. Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 343-346; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 377.

³²⁹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 360-362.

³³⁰ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 378.

zakazovala uzavírání dohod s nepřáteli (v tomto smyslu zejména německá okupační správa, německá, maďarská a sovětská vojska), k tomuto na lokální úrovni docházelo. Němci a Maďaři příležitostně Polákům poskytovali nejen materiální pomoc, někdy jejich útvary napadenou obec přímo zachránily či podnikali „preventivní“ a „očistné“ akce proti UPA, resp. jejím základnám (čti ukrajinským vsím). Nicméně ochránit všechna sídla polské podzemí zdaleka nedokázalo a civilisté začali masově utíkat do měst nebo na západ. Haličské struktury AK podobně do volyňských řešily dilema, zda vstoupit do otevřené války s UPA, nebo šetřit síly na akci „Burza“. Nakonec nad lokálním hlediskem zvítězilo globální, tedy druhá možnost. Jak uvádí G. Motyka, napnutí veškerých sil proti ukrajinskému podzemí by vedlo k masakrům ještě větším než doposud, lilo by vodu na mlýn sovětské propagandě a hlavně by definitivně zdiskreditovalo myšlenku obnovy II RP. Zároveň by však dle jeho názoru za takové situace polské podzemí dokázalo ubránit většinu polských sídel ve východní Haliči. K oboustranným masakrům skutečně docházelo. Dle I. Patryljaka měly některé menší jednotky distribuovat mezi Ukrajinci letáky obsahově podobné do těch provenience UPA, přičemž Ukrajincům pod hrozbou smrti nakazovaly opustit území východního Malopolska.³³¹

Stejně jako v Haliči a na Volyni nebyli Ukrajinci a Poláci jedinými aktéry dění a stejně tak jedinými oběťmi nebyli Poláci, byť utrpěli podstatně větší ztráty. Teroristické akce, útoky a protiútoky polského podzemí si vyžádaly životy několika tisíc Ukrajinců. Sice v míře menší než v předešlém případě, ale přesto do dění vstupovali rudí partyzáni, jednotky Wehrmachtu, maďarské armády, ukrajinské policie, polské policie a SS (včetně částí divizi zbraní SS „Galizien“, příležitostně kooperujících s UPA) a samozřejmě německá okupační správa.³³² Polsko-ukrajinský konflikt v Haliči relativně nenabyl tak krvavých a drastických rozměrů jako na Volyni. Počet obětí je v seriózních pracích odhadován kolem 40.000 Poláků a několika tisíc Ukrajinců, tedy cca dvě třetiny volyňských obětí v polském případě, a to na území geograficky rozsáhlejší a lidnatější východní Haliče. Na tomto se podepsaly zejména méně drastický postup UPA v podobě popředního vydávání rozkazů Polákům opustit sporná území, direktivy zakazující vraždy žen a dětí a také relativně větší síla a připravenost polského podzemí na boj s tím ukrajinským.³³³ Nutno zároveň dodat, že stejně jako ve volyňském případě AK a další odbojové složky nevystoupily proti UPA všemi silami, neboť dle direktiv exilové vlády jejich

³³¹ Srov. kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 287-289; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 393-394 a 398; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 360-363.

³³² Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 288.

³³³ Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 76; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 390.

primární úkol spočíval v dosažení (nereálných) cílů akce „Burza“.

Ta v Haliči začala na přelomu jara a léta 1944. Zatímco ukrajinské podzemí se stahovalo do nepřístupných oblastí, kde plánovalo přečkat přechod fronty, aby následně mohlo zahájit protisovětský odboj, polské aktivně vystoupilo proti ustupujícím Němcům. V červenci 1944 Poláci ovládli mnoho haličských center, včetně Lvova. Tento úspěch se však ukázal být pohromou. Ačkoliv útvary AK deklarovaly, že nejsou nepřáteli SSSR (resp. jsou „spojencem jeho spojenců“) a mnohdy kooperovaly s frontovými jednotkami Rudé armády, za nimi postupující speciální skupiny NKVD a Směř někdy přímo, jindy za pomoci lstí a diverzí Poláky odzbrojovaly, důstojníky a „nespolehlivé kádry“ deportovaly do SSSR a řadové vojáky nutily ke vstupu do tzv. Berlingovy armády či pomocných složek. Jinými slovy plány na tyto protipolské akce sovětské vedení vypracovalo ještě před obsazením v meziválečné době polských území, polský nekomunistický protiněmecký odboj považovalo za svého nepřítele a plánovalo jeho likvidaci, přestože bylo podřízeno polské exilové vládě; *spojence spojenců SSSR*. Sověti tímto sledovali dva cíle: zničení kádrů potenciálně schopných vystoupit proti bolševizaci Polska a připravit území, které Sověti okupovali v letech 1939 až 1941, na opětovné připojení k SSSR, tentokrát již trvalé.³³⁴

Přechod fronty se UPA obecně snažila přežít roztroušením jednotek po lesích, v hůře dostupných oblastech (hory, bažiny, husté lesy apod.) a/nebo v místech, kde se nepředpokládaly větší boje. Tuto taktiku velení UPA zavedlo po prvních střetech s frontovými jednotkami Rudé armády, v nichž ukrajinské podzemí obecně prohrávalo a ztrácelo velké množství živé síly.³³⁵ Většina útvarů sice utrpěla v průběhu německo-sovětských bojů na Volyni a v Haliči větší či menší ztráty, zároveň si však uchovaly bojeschopnost. Velení zároveň nepředpokládalo, že by se UPA po těchto zkušenostech nadále střetávala s frontovými jednotkami Rudé armády, zvláště obrněnými. Boje měly být vedeny s týlovými útvary, vznikající civilní správou a zejména s vojsky NKVD. Přesto ke střetům s rudoarmějci docházelo. Historici uvádí za leden a únor 1944 statistiku více než 200 útoků UPA proti sovětským silám s více než 400 mrtvými rudoarmějci (údaj pouze za Rivněnskou oblast). Extrapolujíc, mohlo se jednat o útoky co do počtu jdoucí do nižších tisíců s několika tisíci mrtvými, raněnými a zajatými. UPA takto útočila na různá týlová zařízení jako vysílací a zásobovací stanice, konvoje, menší jednotky, ale také nemocnice apod. Mezi padlými v boji s UPA se nacházeli i vyšší sovětské důstojníci a generálové. 29. ledna 1944 byl zabit velitel tankových a mechanizovaných vojsk Prvního ukrajinského frontu gen. Andrej Števňov. 15. dubna 1944 poté v důsledku zranění utrpěného

³³⁴ Motyka, G.: *Ukrajinská partyzantka 1942–1960*, s. 398-399.

³³⁵ Грицак, Я.: *Напус Історії України*, s. 462.

v případě UPA 28. února 1944 u Rivna zemřela patrně její „nejslavnější“ oběť, vítěz od Stalingradu a Kurska gen. Nikolaj Vatutin. Mezi mrtvými se nepochybně nacházeli i Ukrajinci ze střední, jižní a východní Ukrajiny.

Velení UPA si bylo dobře vědomo, že na rozdíl od NKVD většinu vojáků Rudé armády tvořili mobilizovaní občané SSSR, kteří byli ke službě často násilně nuceni, či vůbec nevěděli, v jaké situaci se ocitli, nemluvě o milionech Ukrajinců sloužících v sovětských ozbrojených silách a považovaných nacionalisty za „bratry“. V případě střetů a zajetí rudoarmějců tak zpravidla nedocházelo k jejich vraždám, ale odzbrojení a po propagandistické přednášce návrat k jednotce s určením dále šířit nacionalistickou propagandu a „rozkládat Rudou armádu zevnitř“. Je nepochybným, že část zajatců se k UPA dobrovolně či nuceně připojila. V případě bojů s NKVD pak již nebylo žádného slitování.³³⁶

Největší střet mezi NKVD a UPA se patrně odehrál v dubnu 1944 u obce Hurby na pomezí Rivněnské a Ternopilské oblasti. Jednotky UPA sever zde začaly s koncentrací sotní k provedení propagačního rejdu na východ. Podařilo se shromáždit cca 4.000 povstalců, z toho část původem z východní Ukrajiny a dezertérů z Rudé armády, včetně důstojníků. Koncentrace v lesích však nešla pozornosti NKVD, která koncem dubna zahájila operaci s cílem lesy obklíčit a jednotky UPA zničit. Do boje bylo nasazeno dle ukrajinských autorů až 15.000 mužů s tanky, dělostřelectvem a letectvem. Sovětům se podařilo část sotní obklíčit a zničit, většině se však podařilo uniknout a ustoupit. Reálné ztráty obou stran v této týden trvající operaci jsou neznámé, patrně nepřesáhly nižší stovky lidí na obou stranách. Takticky se jednalo o sovětské utrpené vítězství a neprohru nacionalistů, neboť se sice podařilo překazit plány shromážděných sil UPA, nikoli je však zničit.³³⁷

Na přelomu let 1944 a 1945 UPA stále příležitostně operovala v jednotkách dostatečně silných na to, aby dokázaly dočasně ovládnout správní města jednotlivých rajónů, někdy i obvodů (obvod zhruba odpovídá okresu). Likvidovaly zde civilní správu, vojenské jednotky, „kolaboranty“, osvobozovaly vězně apod. Zároveň tím nutily sovětské velení držet ve městech silné posádky, které tak nemohly být nasazeny v terénu. K podobným útokům byla nutná předchozí příprava a koncentrace nemalých sil v počtech alespoň několika set vojáků. Tyto akce tak svědčí o operativní akceschopnosti UPA i poté, co dané oblasti oficiálně ovládl SSSR.

³³⁶ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 326; Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 90-91; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 414-417. Blíže ke střetům UPA se sovětskými silami viz tamtéž, s. 417-435. Dále poté Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 440-450.

³³⁷ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 429-431; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 426-429 a 489-491. K dalším větším střetům Sovětů a UPA tamtéž, s. 489-499.

Poslední útoky na správní města se na sovětské Ukrajině odehrály koncem roku 1945, tedy více než půl roku po konci druhé světové války v Evropě.³³⁸

V druhé polovině roku 1944 se fronta a přífrontová oblast přesunuly kompletně mimo území Ukrajiny. Do této doby UPA utrpěla těžké ztráty, její velení bylo v důsledku sovětské materiální i lidské převahy donuceno ustoupit z operací jednotkami velikosti pluků či praporů a přejít na roztroušení menších autonomních jednotek v terénu (nejprve sotní, později od jara 1945 v důsledku aktivit sovětských sil již jen čet a po konci války rojů) s teroristickými, propagandistickými a diverzními úkoly v sovětském týlu. Tuto transformaci doprovázela demobilizace *méně spolehlivých kádrů*, raněných, nemocných či osob bez náležitého výcviku.³³⁹ Dle G. Motyky řady UPA opustilo až 25 % dosavadních příslušníků, patrně v rámci amnestií ohlašovaných sovětskými úřady. Nadále se měli podílet na činnosti hnutí, zejména v podobě sbírání zpráv a materiální podpory. Nutno zde však dodat, že k podobnému propouštění se UPA uchýlovala jen nerada, neboť tato vytvářela nebezpečný precedens do budoucnosti. Zároveň „amnestované“ sovětské speciální služby využívaly k dalšímu rozpracování podzemí.

Hnutí samo o sobě nebylo zničeno, kritickou dobu přežilo a mohlo i nadále klást odpor sovětizaci území dnešní západní Ukrajiny. Dle historiků v průběhu přechodu fronty (do října 1944) UPA utrpěla ztráty celkově přesahující 40 % (z původních cca 30.000 vyzbrojených osob přežilo cca 18.000). Ztráty UPA sever dosáhly až 70 % (z původní cca 11.000 vojáků méně než 3.500), v zárodcích se nacházející UPA jih 50 % (500 až 750 z 1.000 až 1.500), nejsilnější UPA západ 20 až 25 % (13.000 až 14.000 z 18.000). Podstatně vyšší ztráty na Volyni než v Haliči byly způsobeny zejména delšími a intenzivnějšími boji a značným podílem osob „neukrajinského“ původu s vyšší mírou dezercí. Dodejme, že za rok 1944 ve vztahu k ukrajinskému nacionalistickému podzemí sovětské orgány hlásily likvidaci více než 57.000 „banditů“, 50.000 zadržených a 16.000 přihlášených. Ve většině případů se evidentně jednalo o osoby bez vazeb na ukrajinské podzemí, často zcela náhodné civilisty zadržené či zabitě v rámci předem určených kvót „banditů“ na daný okres, podobně jako v případě likvidace „nepřátelských agentů“ ve 30. letech. Tento fakt jasně vyplývá z množství zabavených ručních zbraní při akcích proti ukrajinskému podzemí, které dosahovalo počtu zhruba 24.000. Jinými slovy sovětské orgány tvrdily, že zabily či zadržely více než 120.000 „banditů“, ale pouze 20 %

³³⁸ Srov. kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 357-358; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 429-431 a 437; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 426-429 a 452-469.

³³⁹ Грицак, Я.: *Напис Історії України*, s. 495.

z nich bylo ozbrojeno. Ztráty OUN(b)/UPA v bojích se Sověty, které mohly za rok 1944 dosáhnout cca 20.000 osob, tedy úřady nadsadily až šestinásobně.³⁴⁰

Primární starostí Sovětů na dobytých územích se stalo materiální zajištění bojujících vojsk, zejména co se týče lidských sil a potravin. Se statutem obyvatelstva si přitom hlavu nelámali. Bez ohledu na to, že se v meziválečné době jednalo o polské obyvatele (a v letech 1939 až 1941 sovětské), byli Ukrajinci mobilizováni do Rudé armády, zatímco Poláci do Berlingovy armády. Mezi polskými a ukrajinskými historiky existuje podezření, že místní Ukrajinci byli úmyslně vysíláni na frontu či přidělováni do trestných praporů s minimálním výcvikem tak, aby tyto jednotky utrpěly co největší ztráty. Toto jednání mělo být odůvodněno všeobecnou nenávistí k SSSR a bolševikům z let 1939 až 1941, tedy zbavit se „politicky nepevného elementu“ a snahou oslabit mobilizační potenciál UPA.³⁴¹ Tyto aktivity se projevíly na další vlně útěků mladých lidí do lesů, doplňujících řady UPA. Na frontě poté častými dezercemi „západních“ Ukrajinců.

Co se týče ekonomického využívání dobytého území, dle G. Motyky kontingenty předepsané sovětskými úřady převyšovaly ty násilně odebírané německou správou. Sovětské úřady, mimo jiné, vyvíjely snahy vybírat daně i za roky 1942 a 1943! Obyvatelstvo bylo, dle očekávání, nuceno k různým službám a pracím pro armádu (např. opravy cest, mostů, řemeslné práce apod.). Úřady znovu zahájily sovětizaci území; zakládaly různé společenské organizace, provedly reformu správy, obnovily monopol moci komunistů. Většina vedoucích kádrů (88 % k roku 1946) se samozřejmě rekrutovala z jiných oblastí SSSR, vyjma nejnižších stupňů. Z velké části se projevíly stejné bolesti sovětizace jako v letech 1939 až 1941; neznalost místního jazyka, zvyků, korupce, pohrdavé chování nových „elit“ jako v dobyté zemi, masové represe, deportace, nezvládnutá kolektivizace a další. Mezi populací a státní mocí existoval hluboký příkop, který v některých bodech nebyl po dobu existence SSSR zacelen. O převládající nenávisti místních k Sovětům svědčí, mimo samotné existence UPA, i fakt, že ještě na jaře 1944 Centrální komitét Komunistické strany Ukrajiny schválil přidělení osobních zbraní vedoucím úřadů k vlastní obraně. Lokální mocenské struktury se navíc podařilo vybudovat a stabilizovat až po konci války v druhé polovině roku 1945. Do té doby Sověti ovládali...pouze města a hlavní komunikace. I poté na mnoha místech docházelo k tak silným projevům odporu, že Sověti vládli jen za denního světla. V noci venkov ovládala „tvrdá ruka“ podzemí.³⁴²

³⁴⁰ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 357.

³⁴¹ Tamtéž, s. 304-306; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 415-416 a 431.

³⁴² Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce*, s. 91; Грищак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 495.

Obyvatelstvo se celkově k vnucovaným politikám a zejména dodávkám potravin stavělo negativně, nicméně brutalita sovětského aparátu a zcela běžné užívání násilí jej stavěly do nezáviděníhodné pozice. Nacionalistické podzemí odporu civilistů k rekvizicím využívalo, což se pozitivně odráželo na podpoře UPA. Proto také velká část jejích akcí směřovala k sabotážím dodávek, neboť tímto si jednak partyzáni zajišťovali podporu, jednak „dobyté zásoby“ mohli využít k pokrývání svých potřeb. Aplikace „protidaňové“ politiky UPA se lišila oblast od oblasti a také dle časových období. Zpočátku podzemí všeobecně zakazovalo jakékoli dodávky a hrozilo smrtí těm, kdo by je plnili. Síla sovětského aparátu a nechuť, kterou vlastním násilím na civilistech vůči sobě vyvolávala, však rychle vedly ke změně rétoriky i charakteru činnosti v této sféře. Masivní aktivity UPA se „tradičně“ týkaly likvidace komunikačních sítí nepřítele (mosty, telegrafní sloupy, železnice atd.). I UPA ve svých akcích postupovala brutálně, někdy i srovnatelně se sovětským aparátem. Do arsenálu podzemí patřily agenturní metody (podobně jako za německé okupace infiltrace sovětských úřadů vlastními lidmi), spektakulární atentáty, útoky, tresty apod. Týkaly se nejen nepřátelských vojáků, ale také zaměstnanců civilního aparátu a osob považovaných za kolaboranty, byť často se jednalo pouze o podezření. Mluva není jen o konkrétních osobách, ale i jejich rodinách. Zároveň OUN(b)/UPA i nadále pořádaly propagační akce a rejdy.³⁴³

Otázka likvidace OUN(b)/UPA logicky připadla NKVD (v dubnu 1943 přejmenovaný na NKGB; Народный комиссариат государственной безопасности), resp. speciálně vytvářeným vnitřním vojskům NKVD. Z titulu funkce předsedy Komunistické strany Ukrajiny se na represích a akcích proti podzemí významně podílel Nikita Chruščov. Zároveň nutno upozornit, že s odporem se sovětská vláda nesetkávala jen na západní Ukrajině, ale také v Litvě, Lotyšsku a Estonsku (hnutí tzv. Lesních bratří). Do konce roku 1944 se Sovětům podařilo vybudovat a personálně naplnit strukturu bezpečnosti v západoukrajinských oblastech. Orgány zároveň začaly s výstavbou sítě informátorů a agentů z řad místních i osob přibývajících z jiných částí SSSR. Ke konci roku 1944 vnitřní vojska NKVD disponovala v oblastech aktivit UPA zhruba 30.000 vojáky s přidělenými obrněnými jednotkami, dělostřelectvem a letectvem. Vnitřní vojska dále podporovaly sovětské pohraniční oddíly a tzv. *istrebitelnyje bataliony* (IB, viz níže). Celkově tak proti ukrajinskému podzemí mohlo být koncem roku 1944 nasazeno až 100.000 lidí v různých oddílech.³⁴⁴ Že se jednalo o úkol nelehký a vyčerpávající, vyšlo najevo

³⁴³ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 306-320; Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 416-420 a dále 462-474.

³⁴⁴ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 434-437; Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 422-424; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 339-343.

velmi brzy. Místní populace vystrašená jednak propagandou OUN(b), jednak mající již dvojitě zkušenosti se sovětským aparátem, se výrazně postavila na stranu ukrajinského podzemí. Výše zmíněný charakter a operace UPA nebyly možné bez toho, aby je masivně podpořila když ne přímo, poté alespoň materiálně lokální populace.³⁴⁵

G. Motyka uvádí, že v únoru 1945 mělo dojít k rozhovorům představitelů OUN(b) a příslušníky NKGB ve věci složení zbraní výměnou za legalizaci OUN(b). Sovětská strana, patrně se domnívající, že UPA stojí před zhroucením, však nabídla „pouze“ amnestii příslušníků ukrajinského podzemí, na což delegáti nepřistoupili.³⁴⁶ Na základě budoucích amnestií v SSSR a Polsku a následným represím proti takto se „demaskujícím“ odbojářům se navíc lze domnívat, že Sověti by své návrhy stejně nedodrželi (viz níže). Na jaře 1945 se UPA částečně podařilo doplnit zimou a akcemi NKVD prořídle řady a znovu zahájit rozsáhlý odboj.

Dle G. Motyka a O. Lysenka Sověti v roce 1944 obecně podcenili sílu a možnosti UPA. Tomu také odpovídaly zpočátku nedobré výsledky boje s ní a nedostatečné zabezpečení sovětského týlu před jejími útoky. Nutno dodat, že s takto nepřátelským „přijetím“ se Sověti během postupu na západ do té doby na Ukrajině nesetkali. Sovětské orgány se v průběhu let pokoušely OUN(b) zlikvidovat mnoha způsoby. Mimo klasických vojenských, tj. bojové operace, obsazování obcí podezřelých z podpory UPA, perzekuce či přímo zabíjení jejich obyvatel, obklíčování, procsávání daných prostorů, příprava pastí atd. a nevojenských opatření v podobě vyhlásování amnestií se nejúspěšnější metodou ukázala být agenturní práce; vytváření sítí spolupracovníků (v polovině roku 1945 cca 12.000 takovýchto osob) z řad civilního obyvatelstva, osob přicházejících z různých částí SSSR a zajatých partyzánů, ať již skrz vydírání, materiální výhody či z ideových příčin, dále poté různé provokační akce a infiltrace OUN(b)/UPA vlastními lidmi. Ti následně buď vyrazili místo akcí či úkrytů dané jednotky, či přímo likvidovali její příslušníky, většinou ve spánku. Sovětské orgány byly schopny vytvářet i pseudopartyzánské oddíly (většinou přímo z řad prověřených sovětských partyzánů, místních spolupracovníků, ale také převerbovaných příslušníků ukrajinského podzemí), jimiž se více či méně úspěšně pokoušely jednak nabourat akce UPA, jednak opět infiltrovat její struktury. V létě 1945 mělo na západní Ukrajině existovat více než 150 takovýchto útvarů se zhruba 2.000 (pseudo)partyzány.

Služba bezpečky OUN sice vyvíjela neustálou snahu o prevenci a likvidaci zrádců, nicméně její možnosti technické, lidské i výcvikové byly ve srovnání s NKGB omezené a nedostatečné. V řadách podzemí často propukaly doslova „špionománie“, kdy docházelo

³⁴⁵ Motyka, G.: *Ukrajinská partyzantka 1942–1960*, s. 428-430.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 430-431.

k likvidaci celých jednotek a buněk pro často vratká podezření, na základě udání sovětských agentů uvnitř struktur či podstrčených materiálů. Jen na Volyni mělo být vůdčími kádry a SB v průběhu roku 1945 zlikvidováno více než tisíc příslušníků podzemí, a to ve všech řadách a strukturách. Svou roli dále sehrály i amnestie, vyhlašované při různých příležitostech. Fakt, že byly opakované, svědčí jednak o vážnosti odporu, s nímž se sovětské orgány musely vypořádávat, jednak o tom, že amnestie dosahovaly alespoň dílčích výsledků. Účinným nástrojem se ukázalo být i braní rukojmí z řad vlastního obyvatelstva.³⁴⁷

Další „osvědčenou metodu“ představovala perzekuce osob podezřelých z nepřátelství k sovětskému režimu (tedy podpoře UPA) a těch, u nichž se činnost v podzemí předpokládala, samozřejmě včetně rodin. Dle klasického schématu se jednalo o „kulaky“, inteligenci, živnostníky atp. Důkazy o vině se přitom úřady často ani nenamáhaly shromažďovat. O počtu postižených nevinných lze pouze spekulovat. K „vyřešení“ toho problému již Sověti osvědčeným nástrojem disponovali; zahájili novou vlnu zinscenovaných soudů, veřejných poprav a hlavně deportací. K deportacím úřady přistoupily již od poloviny roku 1944. Stejně jako dříve probíhaly v nelidských podmínkách a bez základního zabezpečení. Lidé, zejména děti, staří, nemocní a těhotné ženy, umírali již během cesty. Do konce roku 1945 úřady ze západní Ukrajiny vyvezly cca 18.000 osob. K veřejným popravám, bez ohledu na pohlaví a za nucené účasti veřejnosti (včetně dětí), NKGB přistoupila v řádově několika stech případech.

„Vyšetřovací“ metody zajatých příslušníků podzemí si poté nezapadly s těmi z doby stalinských čistek. Většina zajatých dříve či později v důsledku nelidského zacházení (včetně mimořádně brutálního fyzického násilí, vyhrožování likvidací rodin atp.) začala vypovídat. Přesto se však vyskytli i tak odolní a odhodlaní členové ukrajinského podzemí, jenž se ani takto nepodařilo zlomit. V takovém případě orgány NKGB přistupovaly ke zpravodajskému hrám, jimiž se chtěly dostat k požadovaným informacím. V rámci těchto akcí byli do cel zadržených nasazováni agenti NKGB udávající jiné zajaté partyzány se zadáním získat důvěru reálných odbojářů. Při několika příležitostech byli zajatci „osvobozeni“ z vězení či nemocnice bojůvkou UPA nebo SB, která se však skládala z operativců NKGB. Po tomto „osvobození“ většina dotčených osob z vděčnosti, nutno dodat nechtěně, svá tajemství prozradila. Takovýmto způsobem byl, mimo jiné, odhalen úkryt Romana Šuchevyče a sám velitel UPA byl v následné sovětské operaci zabit (viz níže). Podobná akce vedla již na přelomu let 1944 a 1945 k likvidaci takřka celé sítě OUN(b) v Bukovině.

Jestliže popsané metody a akce Sovětů přijdou čtenáři mimořádně brutální, G. Motyka

³⁴⁷ Tamtéž, s. 474-478 a 484; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 440-441; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 381.

s odkazem na sovětské prameny dodává, že nadřizenými byla vojska NKVD/NKGB kritizována za *přílišný humanismus* v boji s podzemím a jeho spolupracovníky. Je evidentním, že ze strany sovětských orgánů docházelo k porušování zákonů samotného SSSR (v dobové terminologii i v Československu známé spojení *porušování socialistické zákonnosti*). Nicméně opět stejně jako ve 30. letech zadání bezpečnostních složek často neodpovídala realitě, musely povinně plnit absurdní kvóty zadržených a zabitých „nepřátel“, které se navíc v průběhu času zvyšovaly, jinak důstojníkům hrozilo obvinění z kolaborace s UPA. Ze stejných důvodů nelze brát za relevantní statistické údaje a terminologii v hlášeních. Pod termínem „fašisté, banditi“ či „zrádci“ se často, možná většinou mysleli civilní Ukrajinci, mající s podzemím jen málo či vůbec nic společného.³⁴⁸

K otázce nezákonností páchaných sovětskými orgány dodejme ještě jeden citát G. Motyky, který lze takřka beze změn vztáhnout i na chování ruských vojsk na Ukrajině v roce 2022:

„Případy zvláště sovětských funkcionářů, jak se zdá, lze rozdělit na několik druhů. První je pro všechny války typický jev „pomsty vojáků“. Sověti přicházeli do oblastí, na kterých, jak je ujišťovala propaganda, měli být vítáni s otevřenou náručí. V realitě se však setkali s nedůvěrou obyvatelstva a byli nuceni na každém kroku zachovávat ostražitost, aby se nestali obětí partyzánů. I nejmenší ledabylost mohli zaplatit životem. Například 21. října 1944 do obce Kryweňky v rajónu Probužna v obvodě Tarnopol se 15 příslušníků NKVD snažilo deportovat „rodiny banditů“. Znenadání na ně zaútočili partyzáni. Sověti ztratili tři vojáky a stáhli se. Zanedlouho – následující den do obce dorazil oddíl veden mjr. Poljaským a por. Moldovanovem, který spáchal „divoký pogrom“. Zastřelili 10 obyvatel – mužů ve věku 60–80 let (mladší evidentně utekli) a spálili 45 hospodářství. Pět zavražděných mělo příbuzné sloužící v Rudé armádě.“³⁴⁹

Případů podobného i horšího ražení se tehdy i po agresi Ruska z února 2022 odehrálo nepočítaně více.

³⁴⁸ Blíže viz kol. autorů: *Wojna po wojnie...*, s. 229-235; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 339-344 a 354; Motyka, G.: *Ukrajínska partyzantka 1942–1960*, s. 477-488, 499-501 a 566-567.

³⁴⁹ Kol. autorů: *Wojna po wojnie...*, s. 230.

3.4.5 Nepřítel našeho nepřítele není přítel, nicméně... Rozhovory a spolupráce OUN/UPA s Němci

Postoj německých představitelů k otázce boje či spolupráce s UPA v Haliči nebyl jednotný. Dle G. Motyky existovaly jasné rozdíly mezi přístupem části okupační správy, policie a jednotek SS na straně jedné a Wehrmachtu na straně druhé. Zatímco „týlové složky“ považovaly UPA za jednoznačného nepřítele vyvolávajícího chaos (zejména ničením majetku, vyháněním a vražděním Poláků), komplikujícího zásobování armády a volaly po její likvidaci (k čemuž však neměly síly), pro frontový Wehrmacht se jednalo o cenného spojence v boji s Rudou armádou a její aktivity důstojníci nejen přehlíželi, ale někdy i materiálně podporovali.³⁵⁰ Další faktor vedoucí k částečné toleranci UPA ze strany okupační moci spočíval v podobě polského podzemí, jednoznačně antiněmeckého, na jehož likvidaci se Němcům též nedostávalo sil, ale zároveň jej OUN(b)/UPA svými akcemi jednoznačně oslabovaly a zaměřovaly jeho pozornost na sebe.

Počátkem roku 1944 již existovaly oddíly UNS-UPA a SKV v celé východní Haliči. Dle G. Motyky hlavní náplň jejich činnosti představovala depolonizační akce, likvidace osob podezříváných z kolaborace či sympatií k bolševikům a obrana vlastních obcí před německými a polskými (proti)útoky.³⁵¹ Od jara 1944, navzdory rozkazům vyššího velení Německa i UPA, docházelo k uzavírání lokálních příměří mezi německými a ukrajinskými silami, samozřejmě za účelem boje proti společným nepřítelům, SSSR a Polákům. Stejně tak však byly zaznamenány případy, kdy německé síly bránily napadené polské vsi či útočily na ukrajinské.³⁵² Ve východní Haliči a Volyni po jistou dobu operovaly i jednotky maďarské armády, které se obecně stavěly na polskou stranu, z geopolitických, historických a další důvodů. Ve frontových oblastech však neodmítaly ani spolupráci s UPA ve vlastním zájmu. Velkou motivací pro maďarskou stranu představovalo dlouhodobé zajištění části fronty na Karpatech, kde předpokládala ustálení fronty a nezanedbatelný vliv ukrajinského podzemí. Pod pojmem příměří na linii maďarská armáda-UPA nutno si představit dohody o vzájemném neútočení, předávání informací, výměnu zásob (zejména potravin pro Wehrmacht a zbraní pro UPA), likvidaci bolševických partyzánských oddílů apod., nikoli „bratrství ve zbrani“. Z obou stran se projevovala vzájemná nedůvěra a zločiny spáchané (a tou dobou stále ještě páchané) Němci na Ukrajincích a obecně propolské stanovisko Maďarska. Dvojí, resp. trojí hra Maďarů (po směru německém, polském a ukrajinském) se ve východní Haliči projevovala tak, že UPA obecně

³⁵⁰ Tamtéž, s. 224-225.

³⁵¹ Tamtéž, s. 220-221 a 261.

³⁵² Tamtéž, s. 230-231.

neprováděla depolonizační akci ve větším rozsahu tam, kde se vyskytovaly maďarské jednotky.³⁵³

Ivan Patryljak uvádí následující znění instrukcí UPA západ co do vztahu k Němcům a jejich spojencům z léta 1944:

„Ve vztahu k Němcům stát stroze na stanovisku sebeobrany. Je zakázáno:

- a) Vést jakékoli rozhovory*
- b) Útočit na ně, pokud nevedou teroristické akce proti obyvatelstvu*
- c) Střílet zajatce a dezertéry*

Je třeba:

- a) Osvobozovat vězně*
- b) Vytvářet léčky, když se [německé jednotky] vrací z pacifikací*
- c) Zajatce odzbrojovat a propouštět – s výjimkou policistů, kteří se účastní pacifikací*
- d) Získávat výzbroj od Němců jen v moment jejich ústupu, ne při stabilizaci fronty*

Ve vztahu k Maďarům – stát na stanovisku příznivé neutrality. Je tedy zakázáno:

- a) Střílet a odzbrojovat je, zejména zajatce*

Nutno:

- a) Šířit propagandu proti Němcům a bolševikům*
- b) Vyjasňovat náš vztah k Polákům*
- c) Zdůrazňovat možnosti spolupráce ukrajinského a maďarského národa*
- d) Pomáhat dezertérům dostat se domů*
- e) Užívat proti nim zbraň, vedou-li teroristické akce proti obyvatelstvu*

[...]“³⁵⁴

Kontakty na Abwehr a jiné zpravodajské složky Německa patrně nebyly ze strany OUN(b) přerušeny ani po roce 1941, pouze již tradičně „ochladly“. Širšího využití došly až po přiblížení fronty a manifestaci síly ukrajinského podzemí koncem roku 1943, kdy němečtí rozvědky výměnou za informace o polském a komunistickém podzemí v Haliči nechali propustit některé vězněné představitele OUN(b).³⁵⁵ Více či méně úspěšné rozhovory trvaly až

³⁵³ Iljuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 166; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 230 a s. 273-275.

³⁵⁴ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 278-279.

³⁵⁵ Na rozkrutí struktur Gwardii Ludowej ve Lvově se mimo jiných podílel i Leon Lapins'kyj „Zenon“. Ten byl roku 1948 zajat na Moravě, vydán polským orgánům a převertován k infiltraci zahraničních struktur OUN(b) a

do podzimu 1944, kdy Volyň a východní Halič již obsadila Rudá armáda. Do této doby G. Motyka a I. Patryljak kladou hlavní období německo-ukrajinských rozhovorů a omezené spolupráce. Ty měla v září 1944 zakončit neformální dohoda, na jejímž základě Němci dodávali UPA zbraně a munici (mimo jiné i letecky), propustili ukrajinské vězně (stalo se tak 27. září, mezi jinými byli propuštěni Stepan Bandera, Jaroslav Stec'ko, Andrij Meľnyk a další) a zavázali se provádět speciální výcvik vybraných mužů, to vše výměnou za neutralitu, zpravodajské informace a diverze v sovětském týlu. K Hlavnímu velitelství UPA vyslali svého přidělence. Vzhledem k tomu, že Němci už tehdy většinu operačního prostoru UPA nekontrolovali, je evidentním, že nemohli na této dohodě nijak trhat.³⁵⁶ Patryljak snahu o vyhnutí se ztrátám v boji s Němci vidí jako hlavní motivaci obnovení kontaktů a dosažení alespoň neformální dohody. Ta měla obsahovat body:

- 1) Ukončení politického pronásledování Ukrajinců a propuštění vězňů
- 2) Ukončení německé propagandy proti ukrajinskému podzemí
- 3) Souhlas s organizační svobodou OUN(b) ve věci přípravy k boji s bolševiky
- 4) Německá policie bude bránit ukrajinské vsi před polskými útoky a provokacemi

Výměnou za to Ukrajinci nabízeli:

- 1) Ukončení sabotáží v německém týlu
- 2) Zpravodajskou spolupráci
- 3) Omezení operací proti Polákům
- 4) Převelení veškerých sil do boje s rudými partyzány³⁵⁷

Jestliže po vojenské stránce mohla spolupráce mezi německými silami a ukrajinským podzemím představovat oboustranně výhodný „obchod“, vedení OUN(b) si uvědomovalo, že po politické stránce hnutí jednoznačně kompromituje vzhledem k neodvratné porážce Německa a jím spáchaným zločinům. 10. dubna 1944 proto Hlavní velitelství UPA vydalo rozkaz, jímž pod hrozbou trestu smrti zakázalo jakákoli jednání s Němci a jejich vedení svěřilo pouze do své kompetence a Hlavního providu OUN(b). Ta ovšem v dané době vedl, mimo jiných, i Dmytro

likvidaci zbytkového podzemí v Polsku (viz níže). Mezi propuštěné pro změnu patřil Dmytro Hrycaj „Perebyjnis“, budoucí generál UPA, jenž v prosinci 1945 padl do zajetí na česko-bavorské hranici. Později v Praze spáchal sebevraždu (viz níže). K oběma Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 229.

³⁵⁶ Kyryczuk, J.: *Problem ukraiňskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 259-260; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 283-287 a dále 290-291; Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 234.

³⁵⁷ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 287.

Kljačivs'kyj s podobným, ale ještě konkrétnějším obsahem.³⁵⁸ (Ne)plnění tohoto rozkazu těžko doložit, nicméně k lokálním dohodám docházelo i nadále, většinou zkrátka proto, že jinak útvary UPA nemohly přežít boje s početnějším nepřítelem a přechod fronty. Stejně tak mělo dojít k několika případům výstražných exekucí velitelů za porušování tohoto rozkazu, ovšem zpětně těžko doložit, zda se jednal o jedinou či hlavní příčinu jejich likvidace.³⁵⁹

Z vojensko-politických důvodů došlo počátkem roku 1945 k ukončení dalších kontaktů mezi OUN(b) a Německem, kdy z nich již pro změnu nijak nemohli profitovat Ukrajinci, protože z německé strany již nebylo lze očekávat ani materiální podporu vzhledem ke vzdálenosti fronty, válečné situaci a předchozím zkušenostem s Německem, tedy, že před porážkou stojící Německo již nemělo ukrajinskému odboji co nabídnout, naopak spolupráce s ním již OUN(b) mohla pouze dále kompromitovat před západními spojenci.

Ivan Patryljak charakterizuje německo-ukrajinské pertraktace jako *z obou stran vynucený taktický krok, motivovaný snahou vyhnout se větší konfrontaci mezi německými silami a UPA v době bojů s Rudou armádou. Podmínky spolupráce obou stran byly nepřijatelné a nereálné*. Patryljak na základě doložené protiněmecké činnosti ukrajinského nacionalistického podzemí a z faktu přistoupení Němců na jednání s těmito „Untermensch“ vyvozuje *protiněmecký charakter boje UPA, neboť jestliže by nebylo bojů mezi UPA a Němci, nebylo by nutné vést tyto rozhovory*. Vzhledem k těmto bojům dále vyslovuje názor, že OUN/UPA náleží *čestné místo* v „seznamu“ bojovníků za svobodu Ukrajiny a jejího osvobození od *hitlerovské poroby*.³⁶⁰ Vzhledem k „neněmeckým“ a „nesovětským“ aspektům činnosti ukrajinského podzemí je však toto tvrzení přinejlepším kontroverzní. Jak patrné, z německé strany neexistoval jednotný přístup k polsko-ukrajinskému konfliktu ani k faktu existence UPA jako takové. Charakter vztahů mezi německými silami a ukrajinským podzemím tak často ležel na bedrech lokálních či nižších velitelů a podléhal dané situaci, v níž se německá správa a UPA nacházely.

Frontová situace počátkem roku 1944 již nikoho nenechávala na pochybách ohledně dalšího válečného vývoje. Síly Osy ve všech směrech ustupovaly, většinu Ukrajiny v hranicích z roku 1941 již obsadila Rudá armáda a dobytí zbytku bylo otázkou času. SSSR s podporou Velké Británie a USA prokázal schopnost vybudovat a udržet v boji mohutné ozbrojené síly. Na východě tak nevznikalo žádné trvalejší mocenské vakuum, jež by OUN(b) mohla využít ke svému cíli. Právě naopak, mnohá území plynule přecházela z německých rukou do sovětských

³⁵⁸ Tamtéž..., s. 288.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 285; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 231-237.

³⁶⁰ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 291-292.

a jednotky UPA byly nuceny hledat různé způsoby, jak přežít přechod fronty či udržet pozice. Stalo se tedy evidentním, že ukrajinské nacionalistické podzemí bude nuceno svádět nové bitvy se sovětským represivním aparátem z pozic zakonspirované organizace, neboť jeho vlastní ozbrojené síly v počtu sotva několika desítek tisíc slabě vyzbrojených povstalců těžko mohly provádět masivnější bojové operace proti mnohem početnějšímu a podstatně lépe vyzbrojenému nepříteli, a to i v případě, kdy mluvíme pouze o jednotkách NKVD (útvary Rudé armády byly proti UPA nasazovány jen zřídka, viz níže).³⁶¹

3.4.6 Sami na to nestačíme. Politická evoluce OUN(b)

V srpnu 1943 vyvrcholily spory o dalším směřování OUN(b). Volyňskému providu se podařilo přesvědčit další členy vedení o správnosti svého kontroverzního postupu (zahájení otevřeného boje s okupačními mocnostmi a Poláky) a dosáhlo odvolání dle něj příliš váhavého, nerozhodného a dle G. Motyky k depolonizační akci kritického Mykoly Lebedě z funkce zastupujícího providnyka.³⁶² Výkon jeho pravomocí převzal triumvirát ve složení Roman Šucevyč, Dmytro Majivs'kyj a Rostislav Vološyn s Šucevyčem jako *prvním mezi rovnými*.³⁶³ Šucevyč již v této pozici v říjnu a listopadu 1943 vykonal inspekční cestu po „povstaleckých republikách“ na Volyni, která na něj dle I. Patryljaka učinila silný dojem co do potenciálu OUN(b)/UPA a politiky, jakou zvolilo volyňské vedení. Polští a ukrajinští historici právě k této inspekci vztahují názorový obrat Šucevyče a dalších nacionalistických elit o zahájení podobných akcí a reforem na ostatních oblastech pod vlivem OUN(b), zejména ve východní Haliči. Do té doby v Haliči polokonspirativní Ukrajinská národní samoobrana začala s transformací v sotně UPA. Tato rozhodnutí padla na prosincové konferenci providu. Na téže konferenci však banderovská OUN musela akceptovat i reálný stav věcí na východě. Její struktury na střední, jižní a východní Ukrajině nebyly ve stavu, aby mohly klást reálný odpor postupující Rudé armádě a nedisponovaly potřebnou podporou lokální populace. Naopak německý teror vedl k tomu, že populace toužebně očekávala návrat dříve nenáviděné sovětské vlády.³⁶⁴ Zahájení otevřeného boje se Sověty tak zde nepřipadalo v úvahu. Padly dokonce návrhy na hluboké zakonspirování tamní sítě a převedení bojeschopných jednotek do operačního prostoru vznikající UPA západ.³⁶⁵

³⁶¹ Tamtéž, s. 310.

³⁶² Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 366.

³⁶³ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 351; Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 304-307.

³⁶⁴ Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 132.

³⁶⁵ Srov. Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 91; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 308-309; Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 126 a 366-367.

V zájmu budoucího vzniku sjednocené Ukrajiny a pod vlivem dojmů a osobností ze střední a východní Ukrajiny domácí špičky OUN(b) v druhé polovině roku 1943 přistoupily přinejmenším k deklarovaným politickým, sociálním a ekonomickým reformám programu. Počítalo se s demokratizací života sjednocené země, budované na principu sociální spravedlnosti, silného sociálního státu a zároveň garantovaného soukromého vlastnictví. Zároveň heslo *Ukrajina Ukrajincům* bylo nahrazeno frází *Svoboda národům, svoboda lidem* (kterou, podobně jako název UPA, „zcižili“ konkurenci, v tomto případě levicově a demokraticky směřujícímu křídlu OUN, reprezentovaného Ivanem Mitrynhou, jenž se později připojil k bul'bovcům).³⁶⁶ Tyto změny ovšem vzhledem k tomu, že etnický konflikt s Poláky na západě probíhal *de facto* ještě rok a půl, těžko chápat jako více než jen propagační fráze, přinejmenším do roku 1945.

Neúspěch na „velké Ukrajině“ a fakt, že Německo nedokázalo stabilizovat frontu na Dněpru, aktualizovaly otázku vnitřních ukrajinských i mezinárodních vztahů nacionalistů a potřebu nalezení spojenců pro boj proti SSSR a formálně i proti Německu. Koncem roku 1943 již OUN(b) neměla pochyby o tom, že bez silné vnější podpory a opravdového sjednocení „všech Ukrajinců“ svých cílů zkrátka nedosáhne. Do úvahy přicházela jediná dostatečně mocná síla; západní spojenci, především Velká Británie a USA. Další směr představovala spolupráce s ostatními národy „znevlněnými“ SSSR. Nepřicházelo do úvahy, aby Ukrajinu mohla na mezinárodní scéně reprezentovat samotná OUN(b), již tehdy částečně diskreditovaná spoluprací s mocnostmi Osy a vlastními aktivitami na Volyni, navíc za situace, kdy v západních státech stále existovala sice nepřilíš vlivná, přesto relativně početně a politicky různorodá ukrajinská diaspora, v níž nacionalisté rozhodně netvořili většinu. Další problém představoval programový nárok OUN(b) na výkon veškeré moci, autoritativními režimy tehdy již zdiskreditovaný a neakceptovatelný na Západě.³⁶⁷

Z těchto důvodů padlo rozhodnutí o vytvoření orgánu oficiálně zastřešujícího různé proudy ukrajinské politické scény, ovšem za dominance OUN(b): Ukrajinské hlavní osvobozovací rady (Українська головна визвольна рада, UHVR). Jednání probíhala na širokém základu. Ke spolupráci v rámci UHVR přistoupili někteří bývalí členové UNDO (mezi jinými i Vasyľ Mudryj), dávné UCR, hetmanského hnutí a reprezentanti ze sovětské Ukrajiny. Z toho důvodu se odkazovala na dědictví ULR, nikoli zprofanované proněmecké Stec'kovy vlády z roku 1941.³⁶⁸ Její vznik údajně podpořil i Andrej Šeptyc'kyj. Účast na druhou stranu

³⁶⁶ Svoboda, D.: *Tenkrát na Volyni...*, s. 92; Гришак, Я.: *Напис Історії України*, s. 456.

³⁶⁷ Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 127-131.

³⁶⁸ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–*

odmítli meľnykovci či právě představitelé ULR. Během tzv. velkého sjezdu UHVR v červenci 1944 delegáti přijali program budování demokratické Ukrajiny a budoucího sociálně-ekonomického uspořádání země. Základní body programu zněly:

- 1) Sjednotit a koordinovat činnost všech nezávislých politických sil Ukrajiny doma i v exilu v boji proti nepřátelům ukrajinského národa
- 2) Vypracovat ideovo-programové směřování boje za svobodu Ukrajinců
- 3) Vést národní boj za svobodu a vznik nezávislého státu
- 4) Jako nejvyšší národně-osvobozenecká organizace reprezentovat Ukrajinu a boj Ukrajinců uvnitř i vně hranic
- 5) Vytvořit vládu a svolat celonárodní parlament³⁶⁹

Realizace těchto bodů se v dané chvíli projevila vznikem společné kvazivlády a parlamentu. Nutno však podotknout, že zejména v případě proklamované demokracie se nejspíše jednalo pouze o obsahově prázdnou proklamaci a „taktický manévr“ banderovců, ovšem prakticky nutný pro možnou spolupráci s dalšími politickými proudy a zejména navázání vztahů se západními mocnostmi. G. Motyka soudí, že OUN(b) k určitým demokratizačním změnám přistoupila, nikoli však v tom rozsahu, aby naplnila podmínky fungování UHVR.³⁷⁰ Po obsazení Volyně a východní Haliče Rudou armádou někteří členové UHVR emigrovali na západ. Nové centrum vzniklo v Mnichově. Ti, kteří neutekli, povětšinou zemřeli v boji se sovětskými orgány nebo v sovětských věznicích a trestních táborech.³⁷¹

Ivan Patryljak je toho názoru, že *od momentu stvoření UHVR ukrajinské osvobozenecké hnutí nabylo nové kvality – změnilo status znevolněné Ukrajiny v letech druhé světové války z objektu na subjekt východoevropské geopolitiky. [...] Vytvoření UHVR snižovalo v očích světového společenství legitimitu kyjevské „vlády“ USSR, vytvářelo alternativu loutkové vládě sovětské Ukrajiny, komplikovalo stalinskému vedení rozhovory se západními spojenci, nutilo Kreml při „vládě“ USSR vytvořit fiktivní ministerstva obrany a zahraničí s cílem přesvědčit Západ o „reálné“ suverenitě sovětské Ukrajiny.*³⁷²

Jaroslav Hrycak naproti tomu vznik těchto ministerstev a další opatření v duchu hesla *národní suverénní ukrajinský stát ve formě USSR* (např. zavedení řádu Bohdana

1946. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 91; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 136.

³⁶⁹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 314.

³⁷⁰ Zaskilniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założen ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sil politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 73-74; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 137-138.

³⁷¹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 309-314.

³⁷² Tamtéž, s. 313.

Chmel'nyč'kého, přejmenování tzv. frontů Rudé armády, ustavení ministrů původem z Ukrajiny, sliby o „napravení předválečných chyb“ apod.) interpretuje jako „nadbíhání“ Moskvy Ukrajincům ve snaze „odpoutat“ je od Německa a motivovat je v boji proti němu. Počet Ukrajinců v řadách Rudé armády totiž neustále stoupal spolu s tím, jak Sověti prováděli na obsazených územích mobilizaci. Hrycak zároveň vyjadřuje i pochybnosti co do proklamované demokratizace OUN(b) a odklonu od vůdcovského principu. Dokazuje to, mimo jiných faktů, i naprostým odmítnutím těchto změn Stepanem Banderou a dalšími vězněnými elitami koncem roku 1944.³⁷³

Nutno zároveň podotknout, že stalinský režim uspořádal stav ve středo-východní Evropě podle svých zájmů bez ohledu na existenci UHVR, samotná Rada větší vliv nezískala a z rozšíření loutkové vlády USSR plynuly Sovětskému svazu i nesporné výhody; mimo jiné v tom, že takto získal dvojité (se započtením běloruské SSR trojitě) zastoupení v budoucí Organizaci spojených národů. Těžko se tedy shodnout na tom, že všechny důsledky vzniku UHVR ve výše uvedené citaci byly pro Kreml komplikací a že za nimi stála zejména (či pouze) činnost UHVR.

OUN(b) hledala podporu i mezi „znevlněnými“ národy SSSR. Jak již bylo řečeno, od roku 1943 na Volyni vznikaly jednotky složené z dalších národností Sovětského svazu, zejména kavkazských. S některými, nutno dodat nepříliš reprezentativními představiteli těchto národů banderovci jednali již od roku 1943. V listopadu uspořádali tzv. první konferenci znevlněných národů východní Evropy a Asie s představiteli údajně až 13 republik a autonomních oblastí SSSR. Výsledkem konference byl zejména vznik Svazu znevlněných národů východní Evropy a Asie (později Antibolševický blok národů, ABN), který měl zastřešovat protikomunistický odboj v SSSR. Ten měli na území jednotlivých republik iniciovat a vést právě účastníci konference. Naděje do této organizace vkládané se však nikdy nepodařilo realizovat. G. Motyka a M. Šmigel' údajné úspěchy Svazu a ABN co do budoucího vývoje zpochybňují.³⁷⁴

³⁷³ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 264 a 463–464.

³⁷⁴ Šmigel', Michal: *Antisovietske a protikomunistické aspekty rejdov Ukrajinskej povstaleckej armády na Slovensku v rokoch 1945–1947*. In Varinský, Vladimír a kol.: *K identifikácii protikomunistického odboja. Slovenský aspekt v medzinárodnom kontexte*, Belianum, Banská Bystrica, 2017, s. 76–77 a 109–111; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 310; Motyka, G.: *Ukrajínska partyzantka 1942–1960*, s. 126–127.

3.4.7 „Ukrajínští esesáci“. Divize zbraní SS „Galizien“

V souvislosti s problematikou OUN(b)/UPA a kolaborací Ukrajinců s nacistickým Německem patří mezi nejskloňovanější témata bezesporu divize zbraní SS „Galizien“ („Halič“). Ta je v mnoha pracích českých a slovenských autorů z doby před rokem 1989 užívána jako příklad kolaborace ukrajinských nacionalistů s nacistickým Německem. Její historie je však zpravidla uvedena velmi stručně, pokud vůbec, a bez zařazení do kontextu doby.³⁷⁵ Na prvním místě nutno zdůraznit, že v divizích zbraní SS, nikoli divizích SS, sloužily desetitisíce dobrovolníků i mobilizovaných vojáků z naprosté většiny okupovaných zemí Evropy, a to včetně Francouzů, Belgičanů, Rusů, Ukrajinců, Bělorusů, Tatarů, Kazachů a dalších. V případě haličských Ukrajinců tak nelze mluvit o jakési výjimce, spíše naopak výjimku představovaly národy, jejichž příslušníci do těchto jednotek na základě rozhodnutí nacistických elit přijímání nebyli (jednalo se zejména o Poláky, ale také Čechy).

Jak uvádí řádky výše, životní situace haličských Ukrajinců se v první polovině 20. století několikrát radikálně změnila; před rokem 1914 žili v relativně svobodné Rakousko-uherské monarchii, poté byli násilím přičleněni k nemilovanému polskému státu, po němž následovalo období sovětské okupace. V létě 1941 se východní Halič stala součástí GG, ovšem národnostně-politická situace pro Ukrajince zde ve srovnání s obdobím mezi léty 1918 až 1941 stále zůstávala v některých ohledech na lepší úrovni. Fungovalo ukrajinské školství, osvětová centra, existovala legální reprezentace v podobě UCK. Bolševická vláda pro místní Ukrajince (ale stejně tak i Poláky a Židy) znamenala traumatizující zkušenost a ve spojení s výše uvedeným se nelze divit, že nejen mezi elitami, ale i širokými vrstvami panoval strach z návratu sovětské vlády, popř. reinkorporace do Polska, jak jej zvěstovaly rejdy rudých partyzánů a stanovisko polské exilové vlády.

Masivní ztráty německých sil na frontách donutily nacistické vedení k hledání lidských zdrojů i v řadách „podlidí“, mezi které i přes ve srovnání s Poláky preferovaný status v GG patřili též tamní (dle nacistické ideologie částečně germanizovaní a tedy „hodnotnější“) Ukrajinci. Všimněme si, že mluva je pouze o Ukrajincích v GG, nikoli v RUK. V první polovině roku 1943 okupační správa v Haliči přišla s myšlenkou na vznik haličské divize zbraní SS. Tu podpořili melnykovci, pod jejich vlivem i UCK a dále většina aktivní reprezentace Ukrajinců. Banderovci naopak zaujali oficiálně negativní stanovisko, neboť v dané době již na Volyni aktivně vystoupili proti německé okupaci a po boku agresora nehodlali budovat vlastní ozbrojené síly. Neoficiálně se snažili své členy a sympatizanty do divize infiltrovat s tím, že po

³⁷⁵ Viz např. Fiala, J.: *Zpráva o akci B*; Chňoupek, B.: *Banderovci*.

vycvičení a vyzbrojení měli dezertovat k UPA. V případě nebanderovských politických sil nelze jejich podporu vzniku haličské divize SS chápat jako čistou kolaboraci, ale opět jako výraz jejich antibolševické orientace, sdílené s okupační mocí. V jejich představách tato jednotka měla sehrát roli základu budoucí ukrajinské armády, která by po boku spojenců (ne nutně Německa) bojovala proti SSSR. Ta paradoxně vznikla pod německým protektorátem v únoru 1945, ovšem příliš pozdě a s mizivou podporou ukrajinské reprezentace, tou dobou se již orientující na západní spojence.

V dubnu 1943 byl oficiálně ohlášen vznik divize zbraní SS „Galizien“. Proč tento název? Němci se přiklonili ke geografickému označení zejména proto, aby nemuseli užívat názvu „ukrajinský“, z něž by bylo lze vyvozovat nepřímé implikace a závazky co do očekávání Ukrajinců. Němci na nátlak ukrajinských představitelů přistoupili na dvě podmínky; divize nikdy nebude nasazena na západní frontě, resp. proti západním spojencům a do divize byli připuštěni polní kaplani řeckokatolické církve. Zpočátku dobrovolný nábor započal v červnu 1943. Němci nakonec ke službě odvedli cca 20.000 z 80.000 dobrovolníků.³⁷⁶ Fakt relativně masové ochoty mladých Ukrajinců vstoupit do německých služeb v tomto případě není důkazem jejich „kolaborace“ s Němci ve smyslu tohoto slova. Jejich hlavní motivace totiž spočívala ve snaze přičinit se o vznik samostatné ukrajinské armády, za jejíž základ byla tato divize považována, a v odboji proti bolševikům, ne ve válce za nacistické cíle. Svou roli patrně sehrálo i to, že odvedenci z logiky věci nemohli být deportováni do Německa na nucené práce. Zkratku SS navíc Ukrajinci cíleně interpretovali ne jako německé „Schutzstaffel“, ale jako „síčovní střelci“ (січові стрільці).³⁷⁷

Pluky divize č. 4 a 5 nebyly zpočátku podřízeny armádnímu velení, ale zůstaly k dispozici velitelství policie a SS v GG, kde byly využívány v protipartyzánských operacích. Během tohoto nasazení docházelo k relativně častým případům spolupráce a dezercí k UPA a také zločinům na polských civilistech. Těžko zde však odlišovat, kdy se jednalo o akce nařízené Němci a kdy o samovůli ukrajinských vojáků.³⁷⁸ V rozporu s tradovanými informacemi se její útvary neúčastnily potlačování Varšavského povstání. V tomto případě patrně docházelo k záměně za vlasovce.³⁷⁹ Po německých porážkách na přelomu let 1943 a 1944 a masivních ztrátách, jež divize utrpěla, množství dobrovolníků prudce kleslo. V té chvíli již Němci neváhali

³⁷⁶ Грицак, Я.: *Напис Історії України*, s. 453-454.

³⁷⁷ Motyka, Grzegorz: *Problem polskiej i ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 218.

³⁷⁸ Iljuszyn, I.: *UPA i AK, konflikt w Zachodniej Ukrainie*, s. 161-163.

³⁷⁹ Viz Motyka, Grzegorz: *Dywizja SS „Galizien“ („Halycyzna“)*. In *Pamięć i Sprawiedliwość*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, roč. 1, č. 1/2002, s. 109-119.

přistoupit k násilné mobilizaci haličských Ukrajinců. Části divize se účastnily bojů se sovětskými partyzány. Hlavní síly byly v červnu 1944 nasazeny na frontu. V polovině července divize spolu s dalšími německými jednotkami uvízla v sovětském obklíčení v okolí Brodů. Ukrajinci opět utrpěli masivní ztráty. Z původních cca 10.000 vojáků se z obklíčení dostaly jen asi 3.000 (z toho část přešla k UPA), zbytek padl v boji nebo do sovětského zajetí.

Německé velení divizi relativně rychle doplnilo čerstvými silami a koncem září 1944 se již podílela na potlačování Slovenského národního povstání. V lednu 1945 Němci divizi převedli do Slovinska, kde bojovala s jugoslávskými komunistickými partyzány. V dubnu 1945 ji Němci symbolicky přejmenovali na to, čím kdysi pro Ukrajince měla být; na 1. divizi Ukrajinské národní armády. V dané chvíli se však již jednalo o zcela prázdné gesto, ježto takřka poražené Německo již žádné etnicky ukrajinské oblasti nekontrolovalo a odvracela se od něj i většina ukrajinského exilu. Divize se počátkem května 1945 stáhla z fronty a vzdala se anglo-americkým silám. Sověti později žádali vydání jejích příslušníků jako kolaborantů k soudu do SSSR. Spojenci v tomto případě odmítli s poukazem na to, že před rokem 1939 se jednalo o polské státní občany. Dle G. Motyka v tomto rozhodnutí mohly hrát roli i názory Vatikánu (v převážně většině se jednalo o řeckokatolické věřící) a polského exilu.

Němci se v letech 1944 až 1945 pokoušeli vytvářet i další jednotky složené z Ukrajinců. Několik menších vytvořili ve spolupráci s OUN(m) a Tarasem Buľbou, z hlediska dalšího vývoje však nehrály větší roli, popř. se je nepodařilo zformovat a dnes jsou takřka neznámé.³⁸⁰ Části divize byly nasazeny i v oblastech zasažených polsko-ukrajinským konfliktem. Ve většině případů, ať již dle německého rozkazu či na vlastní pěst, její jednotky pacifikovaly polské vsi, popř. přímo podporovaly sotně UPA. Zároveň docházelo k relativně častým dezercím z divize právě do řad UPA. V tomto směru se tak někteří její příslušníci podíleli na zločinech proti polskému civilnímu obyvatelstvu.³⁸¹

3.4.8 „Rudí Poláci“? Tzv. *istreibitelnyje bataliony*

Je-li mluva o „ukrajinských kolaborantech“ v divize zbraní SS „Galizien“, nelze nezmínit případy služby Poláků v prosovětských silách. Výkon pořádkové služby, ochrany obcí a protipartyzánských operací měly v týlu přesouvající se fronty mimo sovětských sil provádět i

³⁸⁰ K problematice divize SS „Galizien“ a dalších jednotek viz Kyryczuk, J.: *Problem ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 260-261; Motyka, G.: *Problem polskiej i ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 220-223.

³⁸¹ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 93; Motyka, G.: *Problem polskiej i ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 219-220.

tzv. *istrebitelnyje bataliony* (Истребительные батальоны, v překladu z ruštiny zhruba destrukční či stíhací prapory), podřízené NKVD. Vznikaly vzápětí po přechodu fronty v průběhu celého roku 1944 a primárně do nich (dobrovolně i násilně) vstupovali...Poláci. V menším množství do nich sovětské úřady mobilizovaly i lokální Ukrajince, nicméně ty zpravidla Sověti posílali s minimem výcviku přímo na frontu a do řad IB je úřady směřovaly až poté, co Poláci „byli odejiti“. Jejich řadami údajně prošlo kolem 20.000 mužů polské národnosti.

Aktivita IB patří mezi málo probádaná témata, zejména kvůli absenci či nepřístupnosti pramenů. Jisté je, že mezi jednotlivými bataliony existovaly značné rozdíly co do kvality mužstva, jeho morálky a ochoty nasazení v sovětských službách. Účastnily se bojů s ukrajinským a patrně i polským podzemím. Některé z nich nepochybně páchaly zločiny na ukrajinském civilním obyvatelstvu, ať již jako „prevence“ před dalšími útoky UPA, nebo jako pomsta za dřívější utrpení. Nejednalo se však o programovou činnost a její rozsah není znám. Nutno také dodat, že jejich existence a střety s UPA snižovaly možnosti ukrajinského podzemí co do dalšího pokračování depolonizační akce. Podle sovětských pramenů se polské IB podílely na zabití více než 11.000 a zadržení více než 170.000 osob. Z toho připadají na zabitě příslušníky podzemí takřka všichni mrtví a cca 30.000 zajatých. Zbytek tvořili zejména dezertéři Rudé armády, běžní kriminálníci a lidé z různých příčin se ukrývající (zejména před mobilizací do Rudé armády a nucenými pracemi). Vzhledem k uvedeným počtům lze jen spekulovat, v jaké míře se jednalo o lidi zcela nevinné. Rozpouštění IB probíhalo v časové souslednosti s deportacemi Poláků do poválečného Polska, poněvadž ty se týkaly i příslušníků těchto jednotek. Jejich počet od počátku roku 1945 prudce klesal v důsledku naplňování dohody o výměně obyvatelstva mezi Polskem a SSSR.³⁸²

Existence „polských“ IB a fakt, že do nich vstupovali lidé i dobrovolně (ať již ve snaze zachránit vlastní život, pomstít se na Ukrajincích či z jiných) dává tušit, jak radikálním světonázorovým obratem polská populace „Kresů“ prošla. Jestliže pro Ukrajince návrat sovětské moci představoval „noční můru“, pro mnohé Poláky se jednalo o „světlo na konci tunelu“, které snad konečně ukončí šílenou spirálu násilí a vražd, která v jejich okolí začala roku 1939, kulminovala v letech 1943 a 1944 a přitom ji začal nikdo jiný než právě Sověti a právě operacemi zaměřenými zejména proti Polákům. Podobným názorovým obratem nicméně

³⁸² Mazur, Grzegorz: *Niemcy i Sowietcy a antypolska akcja UPA*. In kol. autorů: *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, 2003, s. 132; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 354-355; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 399-401; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 438.

prošli i mnozí Ukrajinci, stavějící se k sovětské moci v letech 1939 až 1941 zpočátku pozitivně a naopak v roce 1944 očekávali její návrat s obavami. Tyto procesy nakonec vedly k tomu, že v roce 1939 jednoznačně protisovětská polská společnost „Kresů“ po znovuobsazení daných území Rudou armádou se k SSSR stavěla pozitivněji než dříve relativně značně prosovětská a po roce 1941 naopak protisovětská ukrajinská populace. Sovětské orgány v druhé polovině roku 1944 (bezpochyby s překvapením) zjišťovaly, že pod vlivem německých a ukrajinských protipolských kroků se přeživší Poláci chovali k sovětské moci loajálněji než Ukrajinci. Slovy Grzegorze Hryciuka *se Poláci stávali, pravdaže dočasnými a obtížnými [...], ale v praxi jedinými spojenci [Sovětů] ve válce s „ukrajinským buržoazním nacionalismem“*.³⁸³

3.4.9 Se Sovětským svazem přišla bída na zem. Konec depolonizační akce UPA

V létě 1944 kulminoval početní stav ukrajinského hnutí odporu. Síla UPA dosáhla 25.000 až 30.000 lidí ve zbrani. Spolu s SKV, SB a sítí OUN(b) je počet osob v podzemí odhadován až na 100.000.³⁸⁴ Vezmeme-li do úvahy agrární charakter území zasažených aktivitami UPA a jeho demografický vývoj (ne více než cca šest milionů Ukrajinců v oblasti), nelze nepoznamenat, že se vzhledem k válečným, ekonomickým a časovým podmínkám jednalo o značně početné a dobře organizované struktury. K polovině roku 1944 už elity OUN(b) opustily fantastické představy o tom, že SSSR se podaří rozložit zevnitř národními revolucemi proti bolševické vládě, tedy že bude možné dosáhnout cílů „vnitřními silami“ v rámci SSSR. Banderovské elity tak opět došly „bolestného“ prozření z iluzí vlastní ideologie; ke vzniku samostatné Ukrajiny je nutno nalézt silného spojence a nebude lze jej dosáhnout jinak než válkou. Naděje OUN(b) se proto stáčely na uzavření separátního míru mezi Německem a západními spojenci nebo na konflikt mezi SSSR a USA. Další činnost UPA v podobě sabotáží, narušování odvodů, vyvolávání dezercí apod. tak směřovala nejen k oslabení Sovětů, ale také zachování vlastních sil pro další válku. Minimálně do přípravných fází se dostaly rejdy do Pobaltí, Finska a na Kavkaz s cílem navázání kooperace mezi protibolševickými hnutími a posílení vlastních pozic na mezinárodní scéně (čti internacionalizace protikomunistického odboje v rámci SSSR, resp. v jeho okolí).³⁸⁵

Jak se ukázalo vzápětí po přechodu fronty, akce sovětského bezpečnostního aparátu v etnicky polsko-ukrajinských oblastech byly zaměřeny proti polskému i ukrajinskému

³⁸³ Hryciuk, Grzegorz: *Akcje UPA przeciwko Polakom po ponownym zajęciu Wołynia i Galicji Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1944 roku*. In kol. autorů: *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944...*, s. 104-105.

³⁸⁴ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 137 a 424.

³⁸⁵ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 324; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 424-425.

podzemí zároveň. Existující obavy OUN(b) o efektivním spojení Poláků se Sověty v boji proti ukrajinskému podzemí se vyplnily pouze v malé míře (zejména zmíněné IB), naopak za dané situace se nabízela otázka společného boje Poláků a Ukrajinců proti SSSR. Jeho cíle a plány (reinkorporace většiny sporných území do SSSR, deportace Poláků, likvidace protikomunistické rezistence) totiž zcela odporovaly záměrům obou hnutí odporu.

Dne 21. července 1944 z popudu Moskvy vznikl jí ovládaný Polský komitét národního osvobození (Polski komitet wyzwolenia narodowego, PKWN) jako opozice proti polské exilové vládě, s níž od odhalení Katyňského masakru SSSR přerušil vztahy. Stalin nadále hodlal jednat jen s tímto loutkovým tělesem, což ve spojitosti s represemi proti polskému podzemí ve všech oblastech, kde vyvíjelo aktivity, ukončilo naděje nekomunistického odboje na nalezení *modu vivendi* či kompromisu se Sověty. PKWN s SSSR v září 1944 uzavřel dohodu o průběhu hranic zhruba odpovídající jedné z dříve zvažovaných Curzonových linií a o „výměně“ polského a ukrajinského obyvatelstva, neboli o kompletním oddělení obou etnik.³⁸⁶ Polsko-ukrajinský konflikt tedy vzhledem k nepřátelství SSSR vůči obou hnutím odporu pozbyl smysl. Toto vedlo velení UPA západ k vydání rozkazu o zastavení protipolských akcí.³⁸⁷ G. Motyka uvádí následující citát provenience ukrajinského podzemí, výborně ilustrující situaci:

„[...] Poláci se zklamali v očekáváních obnovy Polska rukami bolševiků. Byli nuceni si přiznat, že se stali předmětem v rukách Moskvy a plní roli Mouřenína (sic!). Existují náznaky odklonu Poláků od NKVD, a tím možnosti sblížení s námi. Rozhodně zastavujeme masové protipolské akce. Budou konsekventně prováděny jen proti všemu polskému elementu spolupracujícímu s NKVD nebo s těmi orgány moskevského imperialismu, které se snaží fyzicky a morálně zničit ukrajinský národ...“³⁸⁸

Tento citát, jenž Motyka vzhledem k dalšímu vývoji a existenci jiných pramenů v podobném duchu, včetně raportů NKVD, považuje za autentický, je mimořádně cenný z několika ohledů. Velení UPA západ v něm mimoděk přiznávalo, že provádělo, ovládalo a řídilo protipolské akce. Těžko tedy argumentovat, že se v hlavní míře jednalo o živelné výstupy ukrajinských civilistů, jak se OUN(b) snažila tvrdit. Zároveň byli nacionalisté, stejně jako již v minulosti, ochotni pragmaticky navázat spolupráci s dosavadním „druhořadým“ nepřítelem

³⁸⁶ Дрозд, Роман: *Польсько-українські відносини на Холмщині, Надсянні та Лемківщині в 1944–1947 рр.* In *Волинь і Холмщина 1938–1947*, s. 335-336. K mapě nových polsko-sovětských hranic viz mapová příloha č. 6.

³⁸⁷ Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмщина 1938–1947*, s. 40.

³⁸⁸ Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 401-402.

proti hlavní hrozbě (sovětský bezpečnostní aparát), a to bez ohledu na politickou orientaci či ideologii.

Útoky UPA proti Polákům tak od podzimu slábly na intenzitě, nicméně pokračovaly až do počátku roku 1945 a v jednotkách případů až do léta t. r. Toto opět potvrzují opakované rozkazy UPA západ k zastavení protipolských operací. Zde je však třeba hledat vysvětlení nejen v „nenávisti k Polákům“, nerespektování rozkazů a lokálním pokračování „depolonizace“, ale i v časových prodlevách, ke kterým při doručování rozkazů nižším jednotkám v podmínkách blízké fronty a činnosti sovětského aparátu nutně docházelo. Vliv nepochybně měla i činnost sovětských pomocných jednotek složených z Poláků (především IB), která vyvolávala odvetné akce UPA (a samozřejmě v opačném gardu). Zároveň na lokální úrovni docházelo k uzavírání příměří mezi polským a ukrajinským podzemím a v některých případech snad i ke spolupráci proti sovětské moci. Definitivní konec polsko-ukrajinského konfliktu nastal v průběhu roku 1945, kdy většina Poláků z území anektovaných SSSR odešla či byla vysídlena za novou hranici. Konflikt však ještě neskončil; „přesunul se“ na míšené oblasti, které zůstaly součástí poválečného Polska.³⁸⁹

Na závěr výkladu k polsko-ukrajinskému konfliktu v letech 1942 až 1945 představuji čtenáři část závěrů konference *Polska-Ukraina: trudne pytania*, která se odehrála ve dnech 6. až 10. listopadu 2001 ve Varšavě. Zde 21 ukrajinských a 18 polských historiků přijalo text tohoto znění:

Ukrajinsko-polský národnostní konflikt na jihovýchodních Kresách II RP: příčiny, průběh, dění, vývody do budoucna

Polsko-ukrajinský konflikt v letech druhé světové války dosáhl nezvykle dramatického charakteru na Volyni. V roce 1942 došlo ze strany ukrajinských nacionalistů k prvním protipolským akcím, namířeným proti Polákům zaměstnaným v zemědělské a lesní administrativě. Tyto akce se postupně rozšířily na polské obyvatele venkova ve východních okresech Volyně. Vykonání antipolských akcí vedení OUN odůvodňovalo snahou veškerých polských sil obnovit polskou vládu na Volyni a ve východní Haliči.

Na jaře roku 1943, po přechodu ukrajinské policie v německé službě do UPA, nastal bouřlivý rozvoj partyzánských oddílů ukrajinských nacionalistů. V první polovině roku 1943 bojůvky OUN i vytvořené oddíly UPA ovládly značné oblasti Volyně a vytlačily německou

³⁸⁹ Filar, Władysław: *Działania UPA przeciwko Polakom na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943–1944. Podobieństwa i różnice*. In kol. autorů: *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944...*, s. 51-52; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 402-409.

administrativu, čímž v německých rukách zůstala jen větší města. Od jara roku 1943 OUN a UPA přistoupily k masovým antipolským akcím, zpočátku ve východních okresech Volyně, a následně v okresech středních a západních. Průběh dění naznačuje, že rozhodnutí o exterminaci (podle polských historiků) či odsunu (podle ukrajinských historiků) polských obyvatel Volyně mohla být přijata Providem OUN na jaře roku 1943.

Organizující se polské podzemí na Volyni v počátečním stadiu nemohlo ve větší míře polským civilistům pomoci. K radikálním krokům přistoupily Komanda Volyňského okruhu AK a Okruhová delegatura vlády teprve v druhé polovině roku 1943, a tedy se značným zpožděním, již po masových vraždách polského obyvatelstva v západních okresech Volyně. Na III. mimořádném sjezdu OUN, který se konal ve dnech 21.–25. srpna 1943, došlo k částečné změně podkladů i hesel v polské otázce ve směru snížení napětí v polsko-ukrajinských vztazích.

Nicméně v čase Vánoc roku 1943 se přes území Volyně přehnala nová vlna vražd. V polsko-ukrajinském konfliktu, jehož vrchol na Volyni připadá na rok 1943, bylo polské obyvatelstvo stranou bránící se před vyhlazením. Síly UPA v polovině roku 1943 dosáhly cca 20 tisíc ozbrojených osob, a koncem roku 1943 35–40 tisíc (bez samoobraných vesnických oddílů). Naproti tomu polské partyzánské oddíly čítaly jen okolo 1300 lidí. Teprve utvoření 27. Volyňské divize pěchoty AK v lednu 1944, určené k válce s Němci v rámci plánu „Burza“, zachránilo značnou část polského obyvatelstva.

Na počátku roku 1944 se antipolské akce OUN a UPA rozšířily na oblast východní Haliče. Komandy Okruhů AK Lvovského, Tarnopolského a Stanisławowského zkoncentrovaly svou činnost, po vzoru Volyně, na organizaci domobran, a koncem března 1944 se začaly tvořit partyzánské oddíly, které vedly boje s UPA. S příchodem sovětské vlády na východní oblasti Haliče byli do tehdy vznikajících „istrebitelných batalionů“ přičleňováni především Poláci, což v ještě větším stupni zostřílo polsko-ukrajinské vztahy.

Vojensko-politická strategie OUN a UPA reflektovala realizaci následujících hlavních cílů:

- 1) Zorganizování vojenských oddílů OUN v oblastech Volyně, Polesí a následně ve východní Haliči;
- 2) Ovládnutí co největšího území na Volyni a vytlačení německé administrativy;
- 3) Utvoření základů ukrajinské administrativy, podléhající OUN a UPA;
- 4) Podřízení vedení OUN Bandery všech partyzánských oddílů (v tom i oddílů „Tarase Bulby“ a vojenských oddílů OUN Melnyka, dokonce i při užití síly);
- 5) Odsunutí nebo zničení polského elementu na Volyni a ve východní Haliči jako překážce na cestě k ukrajinské samostatnosti.

Polsko-ukrajinský konflikt vedl k mnoha obětem a materiálním ztrátám. V referátech je také zaznamenáno, že činnost bojůvek OUN a oddílů UPA proti polskému obyvatelstvu ohromovala svým rozsahem, a v počtu obětí na obou stranách není symetrie, což ovšem neznamená, že i na ukrajinské straně se nevyskytovaly nevinné oběti, zejména na Chełmsku.

Mimo lidských ztrát polská strana utrpěla ohromné materiální ztráty. Přeživší lidé byli donuceni k opuštění rodné země, přičemž značný počet Poláků okupant vyvezl na nucené práce do Německa.

Polsko-ukrajinský konflikt doprovázela ztráta morálních norem, vyplývajících z křesťanských hodnot. Proti krvavému konfliktu mezi Poláky a Ukrajinci vystupoval metropolita Andrej Šeptyc'kyj. Tragické události na Volyni a ve východní Haliči v letech 1942-1944 prohloubily stereotypy Ukrajince a Poláka, vzniklé mnohem dříve v časech před dělením Polska, poté i v meziválečné době. Ve vědomí Poláků se uchýlil stereotyp Ukrajince postavený na pocitu křivdy, krutosti, touze po pomstě a odvetě.

Kořeny polsko-ukrajinského konfliktu let druhé světové války leží hluboko v naší [polské a ukrajinské] společné minulosti, jsou konsekvencí dávných oboustranných předsudků a křivd. Za příčiny konfliktu náleží označit:

- 1. Dramatické dějiny polského i ukrajinského národa v XVI–XVIII století, vyplněné nezvykle krutými sedláckými vzpourami a kozáckými povstáními, tlumenými potoky krve, což zanechalo v paměti mnoho pokolení dávné, ale nikdy nezapomenuté vzájemné křivdy a pocit společenské nespravedlnosti.*
- 2. Zkušenosti a výstupy z Ukrajinci prohrané války s Polskem v letech 1918–1919, díky čemuž bylo Polsko považováno za jednu z hlavních překážek v dobytí nezávislosti Ukrajiny.*
- 3. Neregulované politické podmínky Evropy po první světové válce, které nedovolily Ukrajincům vybudovat vlastní stát.*
- 4. Národnostní politika II polské republiky na východních Kresách, opírající se o program nacionalismu a vyloučení jiných národností z politického i společenského života (autonomie a samospráva, půdní reforma, školská politika, porušování občanských práv a svobod, zavádění protiukrajinských represí). Nepotlačovala staré konflikty, naopak vytvářela nové.*
- 5. Teroristická a sabotážní činnosti UVO a následně OUN na území meziválečného Polska.*
- 6. Antipolská činnost OUN za druhé světové války, vyplývající ve značné části z ideologie integrálního nacionalismu Dmytra Doncova (opírající se o vzory*

fašistických proudů), vytvářející paměť ukrajinské společnosti v duchu nenávisti k Polákům, představujících překážku na cestě k nezávislosti Ukrajiny.

7. *Inspirující role obou okupantů, sovětského i německého, v podněcování polsko-ukrajinského konfliktu.*
8. *Demoralizace válkou – přinášející morální destrukci a odvrácení se od norem běžného chování – což umožnilo krvavý a zločinný charakter konfliktu.*
9. *Nekompromisní stanoviska polské vlády a vedení OUN v otázce hranic.*

Účastníci semináře se domnívají, že ukrajinský národ měl plné právo na získání nezávislosti. Ale metody a zásady využívané OUN a UPA proti polskému obyvatelstvu, a také ukrajinskému, nemohou být obhájeny. Polské akce proti ukrajinským civilistům nemohou být takto obecně posuzovány.³⁹⁰

Mimořádně krvavý a intenzivní polsko-ukrajinský konflikt ve 40. letech představuje jeden z mnoha etnických konfliktů, které se ve 20. století odehrály na území Evropy. Z obou stran byl doprovázen neochotou k větším než symbolickým ústupkům, pocitem ponížení či naopak nadřazenosti a nezlomnou vůlí dosáhnout svého cíle i za cenu „krve a železa“. Zkušený diplomat by řekl, že vždy existuje prostor pro jednání, že vždy lze dosáhnout smíru bez užití násilí, je-li alespoň náznak vůle u znesvářených stran. V tomto případě, nicméně, sotva lze polemizovat se slovy Leonida Zaškilnjaka:

„Těžko rozporovat názor, že radikální, diktátorské řešení ukrajinsko-polských sporů o západní Ukrajinu bylo jediným možným rozhodnutím, které mohlo konflikt ukončit. Dnes je možné zkoušet vytvářet jiné scénáře vyřešení ukrajinské otázky (sic!) v letech druhé světové války. Kdyby vedení ukrajinského osvobozeneckého hnutí bylo v rukou liberálně-demokratických sil a v polském politickém myšlení by konsekventně vyhrály demokratické síly, mohlo by dojít do situace, v jejímž důsledku by po válce vznikla federativní Rzeczpospolita s rovnoprávnou Západoukrajinskou republikou (Východohaličskou?), která by se mohla stát základem samostatného ukrajinského státu. [...]

Základy politiky polské emigrační vlády a podzemí v ukrajinské otázce v letech druhé světové války se opíraly o politické postuláty vzniklé v meziválečné době. Především se týkaly udržení rozsáhlých západoukrajinských zemí v hranicích Polska, na které polský národ přinesl

³⁹⁰ *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 407-410.

ohromný civilizační pokrok; nepočítaly ale se změnami národnostními a politickými, kterými prošla většina místního ukrajinského obyvatelstva v první polovině dvacátého století. Obrana polského charakteru těchto zemí se stala těžištěm politiky emigračních i podzemních struktur, které se za každou cenu snažily udržet tyto země v poválečných hranicích Polska. S odvoláním na mezinárodní právo polský londýnský tábor postuloval nevyhnutelný závěr návratu předválečného statu quo jako jediného spravedlivého řešení. Jejich úvaze unikal fakt dynamického rozvoje ukrajinského národního ruchu, který již v meziválečné době tehdejšími polským vládám působil nemalé problémy. Interpretace jeho existence jako vytvořeného hitlerovci (a ještě dříve – Rakušany či Němci) nemohla vést k jeho akceptování a uznání za rovnoprávného partnera či dokonce spojence ve válce s hitlerovci. Ukrajinský problém polští politici chápali téměř výlučně jako lokální, v žádném případě jako národnostní. Také nereflektovali fakt, že konflikt mezi Ukrajinci a Poláky rostl po léta. [...]

Nutno též dodat, že podstatnou část odpovědnosti za to, že nedošlo k sblížení mezi polským a ukrajinským hnutím odporu, nesou radikální vůdci ukrajinského podzemí, kteří v čase války prokázali příliš mnoho váhání a nekonsekventního jednání ve výběru spojenců. Vedlo to k takřka úplné izolaci ukrajinských snah na mezinárodním poli.³⁹¹

V letech 1945 až 1947 se sovětské úřady uchýlily k několika škálou vsutku masivním koordinovaným akcím (v dobové terminologii *vojensko-čekistickým*) po takřka celé dnešní západní Ukrajině s přesahem na území poválečného Polska, dnes v literatuře známé jako tzv. velké blokády, případně s dovětkem zimní, kdy byly partyzánské bojůvky nejvíce zranitelné z důvodu nízkých teplot, nižší krycí schopností vegetace, sněhu a nemožnosti sběru potravin ve volném terénu. První blokáda byla zahájena 10. ledna 1945 s cílem UPA kompletně zlikvidovat a skončila v březnu t. r. Vnitřní vojska NKVD, IB, pohraniční stráž a armádní jednotky zablokovaly lesní masivy a obsadily určené okresy tak, aby sotně UPA zůstaly odříznuty od jakéhokoli zásobování a byly nuceny se buď vzdát, nebo podlehnout smrti hladem a mrazem. Zároveň do obklíčených prostorů mířily silné průzkumné oddíly s pátracími psy a speciálním vybavením, mající za úkol vypátrat úkryty a ničit jejich osazenstvo. Stíhání Sovětům významně usnadňovala zima a sníh, v němž povstalci jen těžko schovávali své stopy a který místy vydržel až do dubna 1945. Dle oficiální statistiky blokáda vedla ke smrti 11.000 povstalců, 26.000 padlo do zajetí a 22.000 se vzdalo. Tyto statistiky jsou, opět, nevěrohodné, neboť by vzhledem k předpokládané maximální síle UPA kolem 30.000 vojáků znamenaly její dvojitou likvidaci.

³⁹¹ Zaszkiłniak, Leonid: *Problem ukraiński w polityce polskiego rządu emigracyjnego i polskiego podziemia w latach 1939–1945*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, s. 142-143.

Sověti navíc předpokládali, že i po konci blokády v řadách UPA sloužilo dalších 26.000 lidí.³⁹² Skutečné ztráty, jaké UPA během blokády utrpěla, jsou tak neznámé, nicméně byly rozsáhlé a úrovně z roku 1944 již ukrajinské podzemí nikdy znovu nedosáhlo.

Jeden z největších úspěchů v boji s UPA před koncem druhé světové války si sovětské orgány připsaly v únoru 1945, kdy byl v boji zabit patrně hlavní iniciátor vzniku UPA a depolonizační akce, Dmytro Kljačivsk'kyj „Klym Savur“. Celá akce začala koncem ledna 1945, kdy NKVD vzala do zajetí jednoho z velitelů volyňské UPA Jurija Stelmaščuka „Rudého“, tou dobou nemocného tyfem a v bezvědomí. Fyzicky i psychicky zlomený a patrně také ve snaze zachránit si život během výslechů doznal místa pravděpodobného výskytu Kljačivsk'kého. 10. února 1945 brigády NKVD zlikvidovaly oddíl mající za úkol ochranu dotyčného. O dva dny později jiný oddíl NKVD narazil během průzkumu lesu v okolí Klevaně nedaleko Rivna na tříčlennou skupinu UPA. Po krátkém stíhání se Sovětům podařilo za ztráty jednoho vlastního mrtvého všechny tři partyzány zlikvidovat. Jak se ukázalo, jednalo se o velitele UPA sever Dmytra Kljačivsk'kého a jeho tělesné strážce. Stelmaščuk byl později využíván v propagačních akcích proti UPA, v srpnu 1945 odsouzen k trestu smrti a 5. listopadu 1945 popraven v Kyjevě.³⁹³ Ivan Patryljak nicméně k roku 2021 podává lehce odlišný děj, kdy dle jeho názoru dotyčná jednotka NKVD na Kljačivsk'kého a jeho ochranu narazila náhodou, zpočátku Sověti vůbec netušili, koho zlikvidovali a „věhlas“ celé operace vznikl *ad hoc* s cílem zakrýt fiasko, neboť „Klym Savur“ měl být zajat živý.³⁹⁴

Léta 1944 a 1945 představovala intenzitou i rozsahem nejaktivnější období existence ukrajinského podzemí. V této době dosáhlo maximálního teritoriálního rozsahu i početního stavu. Dle sovětských zdrojů UPA provedla zhruba 6.500 bojových akcí, často nezanedbatelného rozsahu. Sovětské orgány naproti tomu realizovaly téměř 40.000 protipartyzánských operací, při nichž zabily více než 100.000 osob, dalších 110.000 zadržely a 50.000 osob se v rámci amnestií dobrovolně vzdalo. Většina z dotčených však evidentně neměla spojitost s OUN(b)/UPA, které takovou silou zkrátka nedisponovaly. Sovětům se nepochybně podařilo významně omezit aktivity ukrajinského podzemí a oslabit jej, nicméně nikoli zlikvidovat. Elity podzemí však musely polknout další hořkou pilulku; síla sovětského aparátu a slabost odbojových hnutí znemožňovaly vyvolávání jakéhokoli masivního povstání

³⁹² Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 439-440; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 376.

³⁹³ Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 495-499; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 436.

³⁹⁴ Viz *Історична правда*, mezinárodní vydání, 9. 10. 2021: *The legend about the Orzhiv operation: How the Internal Troops of the NKVD accidentally killed Klym Savur*. Dostupné zde: <https://www.istpravda.com.ua/eng/articles/2021/10/9/160278/> (odkaz k datu 29. 3. 2022)

v rámci SSSR. UPA těžce krvácela na všech úrovních, byla nucena přejít na taktiku operování pouze malými pohyblivými jednotkami, převelet či zrušit ty operující v nevhodném terénu, propouštět či likvidovat ty osoby, které již z různých příčin, nejčastěji zdravotních, nemohly fungovat v rámci podzemí apod. Naději na své přežití ukrajinské podzemí upíralo ke vzniku konfliktu mezi dosavadními spojenci, USA a SSSR, v němž by se znovu pokusilo o realizaci svých cílů. Třetí světová válka se však (zatím) nekonala a před ukrajinskými nacionalisty tak stála nepřilíš přívětivá perspektiva dlouhodobého vyčerpávajícího boje s Moskvou v konspiračních podmínkách s naprosto nejistými vyhlídkami.³⁹⁵

„Úspěchy“ sovětské strany je však nutno interpretovat opatrně. Ani za oba sledované roky dohromady OUN(b)/UPA rozhodně nedisponovaly dohromady více než čtvrt milionem lidí a navíc jejich likvidace Sověti nedosáhli. Jsou-li výše uvedené údaje o ztrátách podzemí pravdivé, znamená to, že pouze menší část ze zabitých či zadržených osob skutečně tvořila součást ukrajinského podzemí. Zbytek? Zřejmě lidé nevinní, zavraždění, věznění či deportovaní jen proto, aby byly splněny kvóty stanovené centrálními úřady. Ivan Patryljak odhaduje, že od srpna 1944 do listopadu 1945 ukrajinské podzemí utrpělo v boji se sovětskými silami ztráty mezi 7.000 až 8.000 lidí, sovětské ztráty vyčísluje na zhruba 5.000 příslušníků bezpečnostních složek.³⁹⁶

Struktury OUN(b)/UPA (a také polského podzemí) se mimo USSR a Polsko rozrostly i na území Běloruska. Část území Běloruské SSR, konkrétně obvody Brestský, Pinský a Poleský, byla považována za etnicky ukrajinské a počítalo se s jeho připojením k Ukrajině. Místní struktury tvořily součást severozápadních, resp. severních struktur OUN(b) a UPA sever. Podzemí zde však nepředstavovalo větší sílu a po roce 1946 provádělo jen velmi omezené akce. Do roku 1953 bylo patrně kompletně zlikvidováno. Celkem měly OUN(b)/UPA v Bělorusku způsobit smrt cca 2.200 osob. Ukrajinské podzemí spolu s polským zde ztratily více než 3.000 mrtvých a cca 1.300 zajatých.³⁹⁷

3.5 Staří hráči, nové kolo. Polsko-ukrajinský konflikt na území východního Polska

Doposud byla řeč o polsko-ukrajinském konfliktu v oblastech, které od roku 1944 tvořily součást SSSR. Polsko-ukrajinský konflikt nicméně probíhal i na územích po roce 1945

³⁹⁵ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 386; Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 502; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 439-443.

³⁹⁶ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 443.

³⁹⁷ Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 604-607.

pozůstavších v Polsku, zejména v rozsahu Podkarpatského a Lublinského vojevodství (v druhém případě tzv. Lubelszczyzna), přičemž obě hraničí s Ukrajinou. V ukrajinské historiografii a pramenech ukrajinského podzemí jsou tato území známá jako tzv. Zakerzoní, neboli země „za linií Curzona“ (viz výše). Ukrajinci a jim příbuzná etnika (zejména Lemkové) zde tvořili úzký pás osídlení v polsko-ukrajinském příhraničí, táhnoucí se od jihu na sever, a ve směru východ-západ podél polsko-slovenské hranice zhruba na linii Poprad-Nowy Targ. V rámci obou zmíněných vojevodství Ukrajinci a jim příbuzní Lemkové tvořili menšinu, ovšem s relativně kompaktním sídelním prostorem. Jejich civilizační úroveň a tím i stupeň národního uvědomění a politické ambice nebyly příliš vysoké. Periferní charakter těchto krajů se odrážel i v tom, že k roku 1943 zde existovala pouze řídká síť OUN(b) s nepříliš velkou společenskou podporou. První polsko-ukrajinské násilí s etnickým podtextem zde však přímo a cíleně vyprovokovali Němci zmíněnou akcí Himmlerstadtu.

Stanovení hranic mezi Polskem a SSSR na Sanu a Bugu sice nhrubo odpovídalo starším návrhům (po první světové válce odmítnutých Poláky i bolševiky), etnické hranice však nekopírovaly a ani nemohly. Žádné takové totiž mezi Poláky a Ukrajinci nebylo lze stanovit, stejně jako v mnoha dalších případech evropských národů. Etnika se místy protínala do té míry, že na Ukrajině zůstávalo mnoho polských jazykových ostrovů a v Polsku pásy osídlení s jasnou převahou Ukrajinců. Odhady hovoří o více než 600.000 Ukrajinců/Lemků, tedy zhruba 10 % předválečného stavu. Ani tato hranice, nadiktovaná Moskvou, však nemusela být konečná, pomíneme-li nepříliš významné korekce proběhnuvší v 50. letech. Krátce po obsazení Cheľmska, které připadlo Polsku, zde vzniklo hnutí za přičlenění oblasti do USSR, a to za osobní podpory Nikity Chruščova. Jeho motivace mimo zájmů USSR, jejímž byl fakticky nejvyšším funkcionářem, patrně spočívala i v osobní rovině, neboť jeho žena Nina byl místní rodačkou. Na rozdíl od podobné a „úspěšné“ akce za přičlenění Zakarpatské Ukrajiny/Podkarpatské Rusi k USSR Stalin v případě Cheľmska toto řešení odmítl s ohledem na mezinárodněpolitické zájmy (zbytečně nedráždit západní spojence otázkou polských hranic za situace, kdy již byla stanovena zhruba na Curzonově linii) a preferoval „výměnu“ obyvatel.³⁹⁸

Co do rozsahu k nejbrutálnější akcím došlo na Cheľmsku. Ozbrojené síly OUN(b) a domobrany zde začaly pod vedením Myroslava Onyškjevyče „Oresta“³⁹⁹ vznikat od ledna

³⁹⁸ Макар, Ю.: *Українсько-польське протистояння на Холмищині: причини, характер, наслідки*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 90-91.

³⁹⁹ Myroslav Onyškjevyč „Orest“ (Мирослав Онишкевич, 26. 1. 1911–6. 7. 1950) se narodil v Uhnjevi na Lvovsku. Studoval ukrajinské gymnázium ve Lvově. V polské armádě dosáhl hodnosti poručíka v záloze. Od roku 1929 byl členem OUN. Roky 1932 až 1935 strávil v polském vězení. Zabýval se zejména otázkami vojenství a

1944, patrně s cílem obrany ukrajinského obyvatelstva před různými útoky, které se v oblasti rozmáhaly. Vzápětí zahájily, slovy G. Motyky, *odvetné akce proti Polákům*. V březnu 1944 AK s podporou BCh zahájila ofenzívu proti Ukrajincům. Během ní spálila na 20 obcí a způsobila ukrajinské straně ztráty ve výši až 1.500 mrtvých, z toho patrně většina civilistů vzhledem k minimálním vlastním ztrátám. V reakci na polský protiútok a patrně ve shodě s již dříve vytvořenými plány UPA převelela na Chełmsko v dubnu 1944 několik kureňů z Volyně a Haliče. Tyto jednotky polským vsím Chełmska „oplatily stejnou mincí“ jako předtím oddíly AK a BCh ukrajinským. V důsledku dalších operací v oblasti vznikla několik kilometrů široká a téměř 100 kilometrů dlouhá „zóna“ nikoho mezi polským a ukrajinským podzemím připomínající klasickou frontu. Další střety pokračovaly až do příchodu Rudé armády. Výše uvedené skutečnosti svědčí o tom, že ani jedna ze stran zde neměla dost sil k rozhodné porážce té druhé, ukrajinské podzemí by se bez podpory zvenčí neudrželo a rozhodnout musela třetí síla. Relativní „rovnováha sil“ polského a ukrajinského podzemí v Lublinském a Rzeszowském vojvodství se projevila i v poměru ztrát; po obou stranách zahynulo dle historiků mezi 3.000 až 5.000 lidmi. Desetitisíce dalších z oblasti uprchly.⁴⁰⁰

Z hlediska polsko-ukrajinského konfliktu nicméně Zakerzoní mělo do roku 1945 sekundární charakter, kde depolonizační akce v podstatě nebyla prováděna.⁴⁰¹ K tomuto nutno poznamenat, že dle některých autorů ukrajínští nacionalisté vzniklé hranice mezi Polskem a USSR (potažmo i s ČSR) považovali za strategicky výhodné a uznali je za konečné.⁴⁰² Zdejší obyvatelstvo bylo málo národnostně uvědomělé, síť OUN(b) zůstávala řídkou a nepříliš početnou a soustředila se zejména na propagační práci. Sotně UPA zde *de facto* neexistovaly, pouze SKV, bojůvky civilní sítě a SB OUN(b). Po ustálení hranic a zkomplikování možností komunikace a transportu ze strany sovětských a polských pohraničních útvarů padlo rozhodnutí struktury v Polsku organizačně vydělit z dosavadního schématu. Tím nejprve vznikl značně autonomní tzv. Zakerzonský kraj OUN(b) a v návaznosti na toto v rámci UPA západ

přípravy povstání. Roku 1941 se účastnil aktivit jižní pochidné hrupy OUN(b). O dva roky později se vrátil na Lvovsko, kde pomáhal s organizací UPA. Od dubna 1944 působil ve funkci VO „Buh“, v březnu 1945 se přemístil na Zakerzoní, kde od podzimu 1945 stál na čele VO 6 „San“. Po akci „Wisła“ rozpustil nebo převelel struktury UPA v Polsku a sám pokračoval v konspirační práci. V březnu 1948 padl do pasti polských bezpečnostních služeb, byl zadržen, odsouzen k trestu smrti a v roce 1950 popraven. Patřil mezi organizátory rejdu UPA do ČSR.

⁴⁰⁰ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 97-102; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 396-398; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 358-361; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 41-42; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 274-276.

⁴⁰¹ Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947...*, s. 328-329.

⁴⁰² *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 18-19; Pisuliński, Jan: *Akcja specjalna „Wisła”*, Libra, Rzeszów, 2017, s. 52.

VI. vojenský okruh „San“. Na čele civilní sítě stanul Jaroslav Staruch „Stjah“⁴⁰³ zastupovaný Vasyľem Halasou „Orlanem“, vojenské struktury podléhaly Myroslavu Onyškjevyčovi „Orestovi“, SB Petru Fedorivu „Dalnyčovi“.

Etnické násilí ve východních vojvodstvích poválečného Polska se začalo rozmáhat v první polovině roku 1945. Historici odhadují, že při živelných a neorganizovaných akcí různých polských skupin proti Ukrajincům zahynulo do 3.000 osob. Často přitom byly motivovány či obhajovány jako *pomsta za Kresy*. Došlo k několika případům masového vraždění ukrajinských civilistů polským nekomunistickým podzemím i vládními jednotkami se stovkami obětí (např. Pawłokoma s až 360 oběťmi či Piskorowice se 400 a další). Na ně ukrajinské podzemí odpovídalo stejnou píšni (např. v Borownicy, až 200 obětí).⁴⁰⁴ Rozsahem se však ani zdaleka nerovnaly dění na Volyni a ve východní Haliči, stejně tak co se týče pozadí, neboť se nejednalo o centrálně plánované akce. Mimo to docházelo k různým útokům dezertérů a kriminálních skupin bez politického pozadí.

Zpočátku hlavní úkoly vzniklých struktur OUN(b)/UPA spočívaly ve zmíněné propagační práci, výcviku, obraně ukrajinských vsí před různými útoky a udržování spojení dále na západ a východ. Z tohoto hlediska nebylo nutné v první polovině roku 1945 vytvářet větší bojové síly. Situace se radikálně změnila poté, co varšavská vláda zahájila oficiálně „dobrovolnou výměnu obyvatelstva“ s USSR. Varšava předpokládala, že do USSR odejdou všichni „pozůstalí“ Ukrajinci, nicméně od počátku akce v listopadu 1944 do poloviny roku 1945 dobrovolně zemi opustilo jen kolem 80.000 z nich (hlavně komunisté a lidé, kteří utrpěli válkou).⁴⁰⁵ Zároveň nutno dodat, že mnoho z nich, údajně až polovina, po okušení života v „socialistickém ráji“ se nelegálně vrátila zpět do Polska. Proti zbývajícimu více než půl milionu Ukrajinců polská vláda nasadila vojsko, které mělo „dobrovolnou výměnu“ dokončit. V tomto směru je nutno dodat, že tato relativně chudá ukrajinská společnost v dané době projevovala značné sympatie ke komunistům, v Polske partii robotnicze (PPR) byli Ukrajinci zastoupeni

⁴⁰³ Jaroslav Staruch „Stjah“ (Ярослав Старух "Стяг", 1910–1947) se narodil do rodiny poslance Haličského zemského sněmu. Absolvoval gymnázium v Brzeżanech a studoval práva na Lvovské univerzitě. Již v mládí se zapojil do aktivit nacionalistických organizací a později OUN. Po atentátu na Bronisława Pierackého byl vězněn v Bereze Kartuské. Po propuštění se stal členem KE OUN a zástupcem providnyka KE. Před vypuknutím války byl v roce 1939 odsouzen k třináctiletému trestu vězení. Roku 1941 obdržel post ministra propagandy ve Steck'ově vládě. 4. prosince 1942 byl zadržen gestapem, ale v září 1943 se mu podařilo uprchnout. Následně řídil činnost radiové stanice UPA „Samostatná Ukrajina“, podílel se na činnosti Hlavního velitelství UPA a UHVR. Roku 1945 byl jmenován do funkce providnyka Zakerzonského kraje OUN(b). Z titulu této funkce, mimo jiné, participoval na přípravách propagačních rejdů do ČSR. Po akci „Wisła“ se nadále skrýval na území Polska. V září 1947 byl jeho úkryt odhalen a po přestřelce s polskými jednotkami spáchal spolu s doprovodem sebevraždu.

⁴⁰⁴ Blíže k aktivitám polských vládních sil, polského podzemí a UPA viz Motyka, G.: *Tak bylo w Bieszczadach...*

⁴⁰⁵ Дрозд, Р.: *Польсько-українські відносини на Холмиціні, Надсянні та Лемківціні в 1944–1947 рр.* In *Волинь і Холмицина 1938–1947*, s. 337.

nadproporcionálně a komunisté se těšili větší podpoře než nacionalisté.⁴⁰⁶ Lze tedy předpokládat, že nebyt protiukrajinských represí a deportací, nikdy by sami o osobě odboj proti Varšavě v masovém měřítku nezhájili.

Tyto útoky a deportace, doprovázené další různou kriminalitou (krádeže, znásilnění, fyzické násilí apod.), zásadně změnily postoj ukrajinské populace k vládě, komunistům a nacionalistickému podzemí. To pod heslem *Ani jeden Ukrajinec, ani jedna Ukrajinka neopustí zem svých předků* přešlo za podpory civilistů do protiútoků. SKV a nepočtené jednotky UPA začaly na jaře 1945 s akcemi proti lokálním vojenským a policejním strukturám, likvidací osob uvažovaných za kolaboranty a pálením vysídlených lokalit tak, aby do nich nemohli být umístováni polští osadníci (zejména osoby přesídlované ze sovětské Ukrajiny). V dubnu a květnu 1945 některé lokální struktury OUN(b) na základě rozkazů vyššího velení uzavřely dohody o spolupráci (spíše neutralitě) s AK, přejmenovanou na *Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość* (WiN). Tato dvě hnutí odporu částečně dokázala překonat dosavadní rozpory a „nepřekážet“ si v boji proti společnému nepříteli, příležitostně dokonce spolupracovat. Dalších odbojových struktur, zejména NSZ, se tato příměří netýkala a k vraždám, včetně masových, docházelo i nadále. Vzniklé dohody a další jednání na vyšší úrovni navíc polská exilová vláda nejenže nepodpořila, ale přímo zakázala.

Jak patrně, při dobré vůli a sjednocení vůči společnému nepříteli dokázaly polský a ukrajinský odboj najít společnou řeč a předejít dalšímu masovému vraždění v rozměrech podobných dění v Haliči a na Volyni. Nutno však upozornit, že příměří měla lokální platnost, v některých oblastech nevydržela a z dlouhodobého hlediska neměla na budoucí vývoj valný efekt. Naopak, komunisté dokázali spolupráci WiN s UPA propagandisticky dezinterpretovat a využít v boji za ovládnutí Polska.⁴⁰⁷ Nejvyšší struktury navíc pod dojmem minulých křivd a politických tlaků tato jednání neschvalovala. Taktiku obviňování politické konkurence z kolaborace s „banderovci“ a jinými „pohrobky fašismu“ později komunisté aplikovali i

⁴⁰⁶ V některých okresech i po vysídlovacích operacích let 1945 a 1946 Ukrajinci stále tvořili desítky procent až nadpoloviční většinu členů PPR. Srov. Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 110 a 116; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 368-371; Мотыка, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 577-578; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...*. In *Волинь і Холмщина 1938–1947*, s. 44; Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 37.

⁴⁰⁷ Srov. Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмщина 1938–1947...*, s. 313-334; Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...*. In *Волинь і Холмщина 1938–1947*, s. 43; Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 110-111; Макар, Ю.: *Українсько-польське протистояння на Холмщині: причини, характер, наслідки*. In *Волинь і Холмщина 1938–1947*, s. 94; Wnuk, R., Мотыка, G.: *Пань і реzynу...*, s. 88-103; Мотыка, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 273; kol. autorů: *Międzynarodowe aspekty akcji „Wisła“*, s. 136.

v ČSR, nicméně v tomto případě již bez jakýchkoli důkazů (viz níže).

Na konci léta 1945 byla polská komunistická vláda nucena deportační operace zastavit. Masivní odpor Poláků proti sobě samé nedokázala rychle zlikvidovat a rostl též odpor UPA, jíž přišly na pomoc posily z USSR. Navíc situace v periferních východních vojevodství neměla v dané chvíli prioritu. V ukrajinských příhraničních oblastech zavládl relativní klid, který vedl k demobilizaci většiny jednotek UPA do podoby SKV. V létě 1945 fungovalo do pěti sotní, tedy ne více než 600 partyzánů. V září 1945 Varšava deportační úsilí se sovětskou podporou obnovila. Nutno říci, že ve vládních polských jednotkách se nacházelo nemálo mužů původem z Volyně a Haliče. Ti často využili příležitosti pomstít se za utrpení svých rodin. Docházelo tak k častým případům násilí na Ukrajincích, včetně masových vražd. UPA reagovala dle očekávání aktivizací sotní. V září 1945 vznikly čtyři kureně VO 6 „San“; „Rena“ (Vasyl' Mizernyj), „Konyka“ (Mychajlo Haľo), po jeho smrti „Bajdy“ (Petr Mykolenko), „Zaliznjaka“ (Ján/Ivan Šponták)⁴⁰⁸ a „Berkuta“ (Volodymyr Soročak), celkem 17 sotní se zhruba 2.000 muži ve zbrani s dalšími několika tisíci v bojůvkách SKV, SB a civilní síti OUN(b). Právě v této době byly též obnoveny či vznikly sotně známé v ČSR; „Burlaka“, „Hromenko“, „Didyk“–“Brodyč“, „Chrin“ a další. Jak ovšem dodává Jan Pisuliński, více osob ukrajinského původu tou dobou sloužilo ve státní milici a v Urzadu bezpieczeństwa (polská obdoba StB, dále UB), než kolik bojovalo v řadách podzemí.⁴⁰⁹ Nutno dodat, že proti vysídlování se postavilo i polské podzemí. Samozřejmě ne kvůli lásce k ukrajinským sousedům, ale kvůli nebezpečnému precedentu; vyhnání Ukrajinců z Polska legitimizovalo vyhnání Poláků z Kresů a jejich připojení k SSSR. Polský odboj i nadále prosazoval nedotknutelnost meziválečných hranic.⁴¹⁰

Primární cíle UPA na Zakerzoní ležely v obraně ukrajinských vsí a zastavení deportací, nikoli v útocích na polské civilisty či proti polskému státu jako takovému. Ukrajinci ničili komunikační trasy, mosty, přepadávali konvoje a vlaky s deportovanými civilisty či vládním vojskem. Docházelo však i k útokům na polské obce, zabíjení osob podezřelých z kolaborace a pálení vsí, z nichž polská armáda Ukrajince deportovala. Mezi výjimky nepatřily ani operace proti menším základnám polských sil. Nepříliš dobře vyzbrojené, vycvičené a často demoralizované polské jednotky mnohdy nedokázaly proti UPA účinně bojovat a i v případech, kdy disponovaly početní a materiální převahou, v boji s Ukrajinci ustupovaly či přímo utíkaly

⁴⁰⁸ Jak naznačuje příjmení, nejednalo se o Ukrajince, ale Slováka s rusínskými kořeny. Viz níže.

⁴⁰⁹ Blíže ke strukturám OUN(b)/UPA v Polsku viz Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 44-59. K otázce Ukrajinců v milici a UB viz tamtéž, s. 50.

⁴¹⁰ Шаповал, Ю.: *ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)*, s. 8; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 578-581; Паприляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 371-375; Wnuk, R., Motyka, G.: *Pany i rezypy...*, s. 95-96; Дрозд, Р.: *Польсько-українські відносини на Холмищині, Надсянні та Лемківщині в 1944–1947 рр.* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 340.

z bojiště. Co se zajatců týče, doloženy jsou případy jak jejich propouštění, tak vražd.⁴¹¹ UPA příležitostně dokázala shromáždit dost sil i k útokům na okresní města (zejména společná operace AK-WiN a UPA proti vládním silám v Hrubieszowě či útok na kasárna ve Werbkowicích).⁴¹² Ukrajinské podzemí zároveň útočilo i proti polským vsím považovaným za „polské šovinistické báze“, tedy ty, z nichž operovaly vládní síly, nebo jejichž obyvatelé se podíleli na útocích proti Ukrajincům. Smrtelné útoky na polské civilisty patřily ve srovnání s Haličí a Volyní mezi relativně vzácné, zejména po uzavření lokálních příměří UPA-AK-WiN.⁴¹³ Varšavská vláda byla obecně schopna projektovat svou autoritu jen do úrovně okresních měst (někdy ani to ne), na venkově tak vznikly další „povstalecké republiky“.

Velení VO 6 „San“ zakazovalo bezdůvodné vraždění civilistů, nicméně k dodržování tohoto rozkazu příležitostně nedocházelo. Excesivní násilí navzdory rozkazům se týkalo zejména kureně „Zalizinjaka“ a u čs. hranic operující sotně „Chrina“. Podpora UPA civilisty, na nichž byla po stránce zásobování a zpravodajství závislá, dle G. Motyky podléhala výkyvům dle momentální vojensko-politické situace. Nepříliš vzdělaná a relativně zaostalá populace toužila především žít v míru, jedno v jakém státě a pod jakou vládou. Jakmile nastal byť dočasný klid či bylo vysídlování ukončeno, morálka vojáků místního původu klesala a civilisté ztráceli motivaci k riskantní podpoře sice „vlastních“, přesto však „protistátních“ partyzánů.⁴¹⁴ „Jednota“ UPA a civilistů kulminovala s dobou nejvyšší intenzity často brutálních deportací, tedy v roce 1946.

OUN(b)/UPA na Zakerzoní dále vedly rozsáhlou propagandu, a to jak mezi Ukrajinci, tak mezi Poláky. Zároveň vyvíjely snahy co nejvíce propagačních materiálů o vlastní i nepřátelské činnosti propašovat na Západ. Propaganda měla různé podoby. Mezi nejčastější formy patřilo svolávání veřejných meetingů a distribuce brožur a letáků. Ukrajínští propagandisté přitom dokázali umně reflektovat i světové dění a inspirovat se v zahraničí. Např. opakované útoky polské armády z první poloviny roku 1946 na obec Zawadka Morochovska, okres Komańcza, které vedly k jejímu úplnému zničení a zavraždění více než 100 Ukrajinců, se ukrajinské podzemí snažilo světu představit jako *Nové Lidice*.⁴¹⁵

⁴¹¹ Motyka, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 230.

⁴¹² Віз парф. Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії. Ін Волинь і Холмицина 1938–1947...*, s. 322-328.

⁴¹³ Motyka, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 230.

⁴¹⁴ Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії. Ін Волинь і Холмицина 1938–1947...*, s. 318-319; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 581-584; Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 114-116.

⁴¹⁵ Потічний, Петро: *Літопис Української повстанської армії*, t. 17, Літопис УПА, Торонто, 1988, s. 17-30: *New Lidice*. Pro další propagační materiály viz tamtéž.

Samotná VO 6 „San“ se od konce roku 1945 dělila na tři taktické oblasti:

- 1) „Danyliv“ (část Hrubieszowska, Tomaszowsko, okresy Białsko, Włodawa, Chełm)
- 2) „Bastion“ (Jarosławsko, Lubaczowsko, část Tomaszowska)
- 3) „Lemko“ (okresy Sanok, Lesko, Przemysł, Krosno, Jasło, Gorlice)⁴¹⁶

Z hlediska prolínání problematiky OUN/UPA a ČSR byla nejdůležitější z nich třetí oblast „Lemko“ hraničící se Slovenskem. V té operovaly kureně „Ren“ (sotně, „Bir“, „Chrin“, „Stach“, „Jar“-„Didyk“-„Brodyč“) a „Konyk“, později „Bajda“ (sotně „Hromenko“, „Burlaka“, „Lastivka“, „Kryljač“). Právě tyto sotně se nejčastěji pohybovaly poblíž či přímo na území ČSR a v roce 1947 se vybrané z nich vydaly na rejď na Západ (viz níže).⁴¹⁷

Polské vládní síly v letech 1945 a 1946 z různých příčin mnoha úspěchů v boji s UPA nedosáhly. V některých oblastech autoritu vlády nikdo neuznával a někteří autoři tak hovoří o nových „povstaleckých republikách“ zcela mimo kontrolu Varšavy.⁴¹⁸ V polských ozbrojených silách přetrvávaly poválečné materiální nedostatky, nízká morálka i úroveň výcviku, rozsáhlá korupce, kriminalita a další patologické jevy spojené s válečným rozvratem a podřízením země Sovětskému svazu. Mimo poválečného nedostatku prakticky veškerého materiálu nutného pro vedení operací, nedostatečných či zničených komunikací a demoralizovaného špatně vedeného mužstva je nutno důvody hledat i v jiných zadáních polské armády; daleko větší problém než ukrajinské podzemí na periferii představovalo to polské protikomunistické, podstatně silnější a operující v celé zemi. Ve výsledku se vláda v „ukrajinské otázce“ více než na boj s podzemím soustředila na samotné deportace. Ty sice OUN(b)/UPA mohly zpomalovat různými diverzními akcemi, nicméně s ne více než 2.500 ozbrojenými osobami roztroušenými v terénu bez moderních spojovacích prostředků nepředstavovaly sílu, která se mohla na široké škále postavit několika divizím polské armády a pomocných sil, provádějícím deportace. Převaha polských jednotek byla patrně více než desetinásobná, počet nasazených příslušníků přesahoval v kulminačních bodech 20.000. Střety však probíhaly obecně s nízkou intenzitou. Od roku 1944 do jara 1947 padlo v boji s UPA v Polsku méně než 3.000 příslušníků polských bezpečnostních sil (z toho nemalá část patrně připadá na nebojové ztráty, popř. palbu do vlastních řad).⁴¹⁹

⁴¹⁶ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 112-113.

⁴¹⁷ K detailům struktur OUN/UPA viz tamtéž, s. 112-114.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 113; Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła”*, s. 30-93.

⁴¹⁹ V tomto smyslu vojáci polské armády, příslušníci UB, Ochotnější rezerwy Milicji obywatelskiej (ORMO), Korpusu bezpieczeństwa wewnętrznego (KBW) a ministerstva obrany.

Do podzimu 1946, kdy skončila platnost polsko-sovětské dohody o „výměně obyvatelstva“ se Varšavě „podařilo“ do SSSR vyvézt zhruba 450.000 Ukrajinců z uvedeného počtu kolem 600.000, zároveň se však nepodařilo zlikvidovat jediný větší útvar UPA a fakt, že k pozdějšímu překvapení úřadů 150.000 Ukrajinců/Lemků (vládní odhady obecně byly násobně menší, kolem 80.000 či ještě méně) se stále nacházelo na polském území, bezpochyby vyplýval zejména z odporu UPA.⁴²⁰ Deportace standardně probíhaly tak, že polská jednotka (nejčastěji v síle roty) danou vesnici obklíčila, obyvatelstvu nařídila se v určitém čase (nejčastěji několika hodin, někdy však jen desítek minut) připravit k odchodu a následně jej eskortovala na nejbližší transportní stanici či přímo k hranici. O vesničany pracující na poli či momentálně se v obci nevyskytující se nikdo nezajímal. Časté byly případy násilí a zoufalých pokusů o útěk. Jak píše G. Motyka, v *časech těchto operací [deportací do SSSR] vojsko střílelo do každého, kdo utíkal. A utíkali právě všichni. Vojáci rozkrádali majetky, bili civilisty, později znásilňovali ženy.*⁴²¹

Ukrajinské velení projevovalo po předchozích zkušenostech ze SSSR velké obavy ze zimních protipartyzánských operací (viz níže), které hrozily masivními ztrátami, a nařizovalo budování vskutku masivních zásob a bunkerů, zvláště za situace, kdy v porovnání se zimou 1945/1946 UPA ztratila většinu civilního zázemí v důsledku deportací. Patrně v této době se začalo vážně uvažovat nad dalším osudem ozbrojeného ukrajinského podzemí v Polsku, jehož perspektivy byly ještě horší než v USSR, ačkoliv paradoxně ještě v roce 1947 operovalo celistvými sotněmi. Patrně v této době HK UPA a zakerzonské struktury začaly uvažovat o převedení většiny bojeschopných oddílů na sovětskou Ukrajinu a udělení rozkazu vybraným sotním přes ČSR odejít na Západ (viz níže). Množila se nechuť k často povinné mobilizaci do UPA, šířily se nemoci a hromadné dezerce, nutno dodat v době pouze sporadických bojů s nepřítelem. Bojeschopného mužstva v sotních ubývalo v důsledku dezercí a nemocí. Počátkem jara 1947 se v podzemí patrně nacházelo jen zhruba 1.800 vojáků a 1.300 příslušníků civilní sítě, tedy asi 3.000 osob (tj. kolem 2 % zbývající ukrajinské/lemkovského populace v Polsku). Podporu ze strany civilistů síť OUN(b) odhadovala na zhruba 50 % (reálně patrně ještě méně).⁴²²

K vyčišťovacím operacím však v Polsku v zimě 1946/1947 překvapivě nedošlo. V lednu 1947 totiž polští komunisté provedli zmanipulované volby, v nichž si přisoudili drtivé

⁴²⁰ Srov. Макар, Ю.: *Українсько-польське протистояння на Холмищині: причини, характер, наслідки*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 93; Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 31, 69 a 87; Motyka, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 405; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce*, s. 128.

⁴²¹ Motyka, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 285.

⁴²² Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 42-43, 50-51 a 70.

vítězství. Většina armády při těchto „volbách“ asistovala a nemohla tak být využita proti ukrajinskému podzemí. Nulová reakce západních mocností na tento fakt, konsolidace poměrů, nízké naděje na změnu *statu quo* v Polsku a ohlášená amnestie pro polské podzemí vedly k tomu, že do jara 1947 většina polských partyzánů opustila lesy a pokusila se legalizovat. Tím si Varšava konečně uvolnila ruce i pro likvidaci toho ukrajinského. Na to se, mimochodem, nabídka amnestie výměnou za složení zbraní nevztahovala.⁴²³ Tento fakt poněkud ušel autoru románu z roku 1971 *Ve stínu trojzubce* Stanisławu Myślińskému, který tvrdil, že vojáci UPA v jednotkách podléhali přísné a železné kázní, čímž vysvětloval fakt, že *toto byla nepochybně jedna z příčin, proč ruka, kterou střelcům UPA podávaly orgány [polského] lidového státu [čti nabídky amnestie], dopadala do prázdna...*⁴²⁴

Nahlédneme-li na chvíli do menšinových plánů polské politické reprezentace v letech druhé světové války, zjistíme, že „výměna obyvatelstva“ či „deportace“ a asimilace menšin v poválečném Polsku (bez ohledu na jeho hranice) se v rámci různých teritoriálních i politických koncepcí vyskytují ve většině, byť ne nutně v konkrétní podobě či blížící se metodám deportací do SSSR a akce „Wisła“. Na rozvoji těchto myšlenek a koncepcí měl polsko-ukrajinský konflikt bezpochyby značný vliv, nicméně připomeňme, že polské nacionalistické kruhy a vlády o podobných opatřeních uvažovaly a částečně je realizovaly již v letech 1938 a 1939. Nutno zdůraznit, že v žádném případě nelze mluvit o konsenzu napříč polským politickým spektrem, nicméně to stejné platilo i o depolonizační akci OUN(b)/UPA a „zbylé“ ukrajinské politické scéně, a ostatně i samotné OUN(b).⁴²⁵

Celkově nutno dodat, že násilné deportace Poláků z Ukrajiny a Ukrajinců z Polska, stejně jako jakékoli jiné etnické čistky na míšených územích, neschválily a neprosadily legální reprezentativní orgány toho či onoho národa. Jak v případě depolonizační akce, „výměny obyvatel“ i akce „Wisła“ tyto operace iniciovaly radikální elity komunistické nebo nacionalistické, nejednalo se o politický konsenzus a vyvolávala kontroverze i uvnitř těchto hnutí. V případě „výměny obyvatelstva“ pak nutno zdůraznit, že tento plán nevznikl ani v Kyjevě ani ve Varšavě, ale v Moskvě. Podle oficiálních statistik se deportace od listopadu 1944 do července 1946 celkově týkaly 482.000 Ukrajinců a 789.000 Poláků (v tom zhruba 33.000 Židů).⁴²⁶ Z logiky věci se však na nich lidé polské a ukrajinské národnosti podíleli, a to

⁴²³ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 375-377 a 381; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 585-588; Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 118-119.

⁴²⁴ Myśliński, Stanisław: *Ve stínu trojzubce*, Naše vojsko, Praha, 1973, s. 21.

⁴²⁵ Wnuk, R., Motyka, G.: *Pany i rezuny...*, s. 73; Iliuszyn, Ihor: *Stanowisko polskiego rządu emigracyjnego oraz polskich partii politycznych w kraju w kwestii ukraińskiej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 140-143.

⁴²⁶ Srov. *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 8, s. 302; Макар, Ю.: *Українсько-польське протистояння на*

formou služby v bezpečnostních složkách různých vládních úřadech či mocenských orgánech.

3.5.1 Polský národ před „ukrajinskými hrdlořezi“ ochráníme, Ukrajincům lepší život zajistíme!? Speciální akce „Wisła“

Jak již bylo řečeno výše, Ukrajinci v poválečném Polsku nejevili velké nadšení pro politiku OUN(b) a zájem o politický život obecně. Někteří autoři argumentují, že je Varšava mohla vhodným přístupem získat pro sebe jako loajální obyvatele. Dle Jana Pisulińského v podstatě ihned po konci deportací v roce 1946 jak samotné ukrajinské podzemí, tak polské úřady zaznamenaly citelný pokles podpory zbývající ukrajinské společnosti pro OUN(b)/UPA, jinými slovy civilisté se k protipolské rezistenci připojovali jen tehdy, pokud se ze strany státu cítili ohroženi.⁴²⁷ Dědictví konfliktů a prolité krve předchozích let spolu s národnostní politikou navázanou na sovětské metody však vedly k tomu, že komunistická vláda nikdy neuvažovala o jiném řešení „ukrajinské otázky“ v Polsku než formou přesunů celých etnik na jiná území. Polské vlády se snažily dohodnout s Moskvou a Kyjevem na prodloužení platnosti dohody o výměně obyvatel (což se v roce 1946 několikrát podařilo), nicméně o rok později již Sověti odmítli. Nelze vyloučit že z toho důvodu, že o více příliš „západních Ukrajinců“ (čti „antisocialistického elementu“) už Sověti zkrátka nestáli.⁴²⁸ Ve snaze zlikvidovat ukrajinské podzemí a patrně i ukrajinskou (v tom též lemkovskou) menšinu v Polsku tamní komunisté počátkem roku 1947 rozhodli o vypracování plánu násilné deportace a osídlení Ukrajinců v západních a severních vojevodstvích Polska, zejména na územích, které Polsko získalo na úkor Německa, a to tak, aby Ukrajinci nikde netvořili více než 10 % obyvatelstva s cílem rychle je asimilovat.

Záminkou k provedení této operace známé jako tzv. akce „Wisła“ se stala smrt gen. Karola Świerczewského⁴²⁹ 28. března 1947, který byl zastřelen v pasti připravené sotněmi

Холмиціні: причини, характер, наслідки. In *Волинь і Холмиціна 1938–1947*, s. 93; Дрозд, Р.: *Польсько-українські відносини на Холмиціні, Надсянні та Лемківціні в 1944–1947 рр.* In *Волинь і Холмиціна 1938–1947*, s. 345-346.

⁴²⁷ Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946.* In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 110; Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 36.

⁴²⁸ Dрозд, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce*, s. 127.

⁴²⁹ Karol Świerczewski (1897–1947) se narodil ve Varšavě do početné dělnické rodiny. Po vypuknutí první světové války byla rodina evakuována Kazaně, později do Moskvy. Od roku 1916 sloužil v ruské armádě. Po revoluci v říjnu 1917 se přidal k bolševikům a vstoupil do Rudé armády. V polsko-bolševické válce velel pěšímu praporu, ovšem na straně bolševiků. Ve 20. letech studoval na sovětských vojenských školách a následně působil v různých armádních zpravodajských funkcích. Roku 1936 byl vyslán do Španělska, kde se podílel na výcviku, nasazení, ale také čistkách v řadách interbrigád. Roku 1938 se vrátil do SSSR, posléze vyučoval na vojenských školách. Roku 1940 byl povýšen do hodnosti generálmajora. V červnu 1941 velel 248. pěší divizi. V listopadu byla divize zničena v důsledku Świerczewského alkoholismu a nekompetence, což vedlo k jeho stažení k týlovým a školním útvarům. Roku 1943 jej Stalin dosadil do funkce zástupce polských ozbrojených sil v SSSR. I nadále spolupracoval se sovětskou rozvědkou, která jej vedl pod kryptonymem „Walter“. Jím vedené operace, mimo jiné i na území Čech,

„Chrin“ a „Stach“ u Jabłonky, okres Nowy Targ, kde prováděl inspekci polských jednotek nasazených proti UPA. Nejednalo se o akci náhodnou. Sotna „Chrina“ totiž patrně odposlouchávala armádní telefonní linky a přesně znala trasu přepadové inspekce.⁴³⁰ Již následující den elity PPR (za podpory části představitelů polských lidovců) odsouhlasily plán deportací, jichž se mělo zúčastnit více než 20.000 vojáků v rámci stejnojmenné Operační skupiny (Grupa operacyjna) „Wisła“ a dalších více než 10.000 příslušníků bezpečnostních složek.⁴³¹ Akce „Wisła“ byla zahájena 28. dubna 1947 s tím, že plánovaná délka činila dva měsíce. Tu se však nepodařilo dodržet. Již 17. a 18. dubna 1947 Varšava odeslala do Moskvy a Prahy žádosti o zablokování hranic tak, aby jednotky UPA a civilisté nemohli ustoupit do ČSR a SSSR a následně se vracet do Polska, jak se dělo v minulých letech (viz níže).⁴³²

Do 31. července 1947 polská armáda a bezpečnost vysídlily více než 140.000 Ukrajinců, Lemků, míšených rodin a také menší množství Poláků. Nejméně 27 osob zahynulo při transportu. Dalších téměř 4.000 podezřelých (z toho 700 žen a dětí) z podpory či členství v OUN(b)/UPA, anebo z jiných důvodů považované za „hrozbu“ vláda internovala v oficiálně pracovním táboře v Jaworzne (součást bývalého vyhlazovacího tábora Osvětim). 161 z nich věznění nepřežilo. Mezi deportovanými se nacházeli i členové PPR, bývalí vojáci polské a Rudé armády, státní zaměstnanci apod. Deportace, stejně jako dříve, doprovázelo okrádání civilistů, znásilňování, různé případy fyzického násilí a další nezákonné jevy. Protipartyzánské operace poté doprovázely nezákonné popravy, zneužívání civilistů jako lidských štítů, mučení zajatců i civilistů apod. Akce byla logisticky zcela nedostatečně připravena, chyběly vlaky, potraviny i přístřešky pro deportované. Někteří museli na stanicích čekat pod otevřeným nebem i týdny. Tento fakt částečně vyplýval z podhodnocených odhadů zbytkové ukrajinské populace v Polsku, ale především z materiálních nedostatků polského státu a obecného nezájmu úřadů o blaho těchto lidí.⁴³³

Zároveň s deportacemi armáda zintenzivnila operace proti UPA, nicméně k větším operacím přistupovala zpravidla až po vysídlení dané oblasti. Polské velení mělo zcela

často vedly k neúspěchům a mimořádně vysokým ztrátám i na sovětské poměry. Po konci druhé světové války plnil z pověření Sovětů různé funkce v polské armádě a na politické scéně. Zemřel v přestřelce v pasti připravené ukrajinským podzemím. Existují různé verze o příčině jeho smrti. Většina badatelů předpokládá, že byl zabit palbou Ukrajinců. Lze dohledat ale i hypotézy o jeho vraždě vlastními vojáky, ať již v důsledku nehody, ze strachu či na rozkaz. Do roku 1989 patřil mezi hlavní „mučedníky“ a „hrdiny“ komunistického režimu v Polsku.

⁴³⁰ Viz Motyka, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 382-389.

⁴³¹ Pisuliński, J.: „*Akcja specjalna „Wisła“*“, s. 424.

⁴³² Tamtéž, s. 130.

⁴³³ Шаповал, Ю.: *ОВН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)*, s. 22; *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 402; Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce*, s. 134; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 381-382; Дрозд, Р.: *Польсько-українські відносини на Холмищині, Надсянні та Лемківщині в 1944–1947 рр.* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 347-349; Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 96-103 a 338-339.

nedostatečné informace o stavu a struktuře ukrajinského podzemí. Paradoxně možná horší než československé velitelství „Teplice“ (dříve „Ocel“), operující po druhé straně hranic.⁴³⁴ Velení se nepodařilo odstranit staré bolesti polské armády, což se na provádění a délce operací projevovalo dnes a denně.⁴³⁵ Hlavní metoda protipartyzánských operací spočívala v relativně primitivní taktice pročesávání daného prostoru. Později s růstem zkušeností nasazených jednotek Poláci přistoupili i k sofistikovanějším akcím, jako např. vytváření pseudopartyzánských útvarů, různých pastí, efektivnější nasazování letectva apod.

UPA v průběhu akce utrpěla těžké ztráty, nicméně žádná větší jednotka nebyla zcela zničena. Část sotní velení rozpustilo, vybrané se pokusily přes ČSR probít na Západ a zbytek obdržel rozkaz ustoupit do SSSR. 29. června 1947 se spojené sotně „Chrina“, „Bira“ a „Stacha“ probily v oblasti čs.-polsko-sovětského trojmezí do Drohobyčské oblasti USSR. Z původně více než stočlenných sotní zbylo v důsledku částečné demobilizace, bojů s polskými, sovětskými a československými silami a dezercím jen kolem třetiny partyzánů. „Chrin“ byl následně jmenován velitelem Taktické oblasti (TV) „Makivka“. „Stach“ a „Bir“ nadále vedli zreformované „sotně“, reálně maximálně čtyři. Útvar „Bira“ Sověti zničili již v únoru 1948. „Stachovi“ se vedlo lépe. Od jara 1948 prováděl operace proti kolektivizaci a sovětské bezpečnosti. Na podzim 1948 útvar rozpustil a o rok později 1949 se mu patrně podařilo přes ČSR emigrovat na Západ. „Chrin“ při podobné, možná téže akci zahynul v boji se SNB poblíž Pohořelic u Brna (viz níže). Do USSR se probily i další sotně a jednotlivci z Polska. Ve vztahu k ČSR stojí za zmínku osud Volodymyra Hoška „Myrona“, jenž se na jaře 1946 účastnil rejdu na Slovensko. Padl v boji se Sověty 2. června 1949. Stejný osud čekal 27. srpna 1949 i Vasyľa Mizerného „Rena“, velitele příhraničního kureně a stejnojmenného TV „Lemko“, operujícího ve slovenském příhraničí.⁴³⁶

Polská armáda tak do konce července 1947 ze strategického hlediska víceméně zlikvidovala UPA v Polsku, nicméně formou vytlačení za hranice, tedy po taktické stránce nedosáhla většího úspěchu. Možností ke zničení některých sotní (např. všech těch, které se pokoušely probít do ČSR či operovaly v blízkosti hranic) se přitom naskytlo vícero a nestalo se tak zejména díky nezkušenosti a vyčerpání polských jednotek a chybně zvolenému termínu akcí, kdy nebylo možné ukrajinské povstalce „jednoduše“ vyhladovět. Jarní a letní měsíce totiž UPA umožňovaly získávat alespoň minimum potravin svépomocí (zejména v lesích).

⁴³⁴ Srov. ABS, f. 302, sign. 302-80-10: *Elaborát súhrnných poznatkov a zpráv o ilegálnych ukrajinských organizáciách*; Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła”*, s. 63 a 119.

⁴³⁵ Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła”*, s. 147-150.

⁴³⁶ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 553-559.

Ukrajinské velení navíc po zkušenostech z USSR s podobnými operacemi počítalo, mělo připraveny sklady zásob a nouzové plány.⁴³⁷

Civilní síť akcí „Wisła“ přežila v překvapivě zachovalém stavu. Zbytky podzemí v počtu několika set osob však čekaly chmurné zítřky. Polská armáda nadále pročešávala terén a situace v zásobování se neustále zhoršovala. Brzy se dostavily zdravotní komplikace, klesala morálka a naděje na změnu politické situace byly minimální. Hlavní cíle zbylých „zakerzonských“ struktur nově spočívaly zejména v udržování spojení mezi emigrací a podzemím na sovětské Ukrajině, dále poté ve zpravodajské činnosti. V srpnu 1947 „Stjah“ nařídil rozpuštění většiny zbylých struktur a jejich odchod do SSSR, za deportovanými rodinami nebo na Západ. V podzemí zůstali jen nejvytrvalejší a nejoddanější lidé, udržující spojení.⁴³⁸

Úspěchy při likvidaci řídicích struktur OUN(b) se dostavily koncem léta. Pomocí agenturních metod, brutálních výsledků zajatců a dezertérů se podařilo 17. září 1947 obklíčit bunkr, v němž přebýval providnyk „Zakerzoní“ Jaroslav Staruch „Stjah“. Spolu s přítomnými povstalci při přestřelce spáchali sebevraždu. 5. března 1948 padl do zajetí velitel VO 6 „San“ Myrosław Onyškjevč „Orest“. Roku 1949 byl odsouzen k trestu smrti a popraven. Jeho zadržení mělo dohru i v ČSR, kde přebývala jeho sestra Olha (viz níže).⁴³⁹ Ve funkčním stavu se síť OUN(b) v Polsku udržela do roku 1948. Část příslušníků dále odcházela na Západ nebo do SSSR (včetně „Orlana“), jiní se snažili legalizovat či byli zadrženi. Polská bezpečnost později ve spolupráci se sovětskou a československou vedla zpravodajské hry s ukrajinským nacionalistickým exilem v Bavorsku. V jejich rámci se podařilo infiltrovat a převzít kontrolu nad takřka veškerými zbývajícími aktivními Ukrajinci v podzemí na území Polska. Ti byli po odhalení pozadí těchto zpravodajských her do poloviny 50. let zlikvidováni (viz níže).

Na území poválečného Polska jako na jediném místě polsko-ukrajinského konfliktu většina obětí připadla na Ukrajince. Během akce „Wisła“ OUN(b)/UPA dle dobových polských pramenů utrpěly ztráty ve výši 1.509 (z toho 519 zabitých) osob a dalších 2.800 bylo zadrženo. Část z tohoto počtu ovšem byla eliminována v ČSR a SSSR. Celkově polské úřady odhadovaly, že se podařilo zlikvidovat 80 % personálního obsazení ukrajinského podzemí.⁴⁴⁰ Zbytku se podařilo ukrýt či ustoupit do SSSR nebo ČSR. Do těchto odhadů však podobně jako v SSSR

⁴³⁷ Tamtéž, s. 173-177, dále 260-308 a 328-333.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 383-384.

⁴³⁹ Дрозд, Р.: *Польсько-українські відносини на Холмищині, Надсянні та Лемківщині в 1944–1947 рр.* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 350; Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 586-589; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 380-385.

⁴⁴⁰ Шаповал, Ю.: *ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)*, s. 23; Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 403-404.

úřady patrně započítaly *všechny* osoby, zlikvidované v průběhu akce „Wisła“, neboť dle některých autorů ukrajinské podzemí takovým počtem osob ani nedisponovalo. Dle Zbigniewa Kowalewského OUN(b)/UPA na „Zakerzoní“ netvořilo v čase akce „Wisła“ více než 1.800 vojáků a 2.000 až 2.500 v civilistů.⁴⁴¹ Jinými slovy obětí násilí se stali i náhodní lidé, osoby nemající souvislost s ukrajinským podzemím, různé kriminální skupiny apod. Sotně ustoupivší do ČSR utrpěly ztráty v rozmezí 30 až 70 %, ne více (viz níže). Vládní síly ztratily v akci „Wisła“ přes 100 mrtvých a 188 raněných.⁴⁴² Tento počet se jeví být při porovnání se ztrátami československých sil v témže roce (patrně více než 50 mrtvých a 300 raněných, viz níže) podezřele nízký. Je možné, že za těmito údaji se skrývá jiná metodika, neboť čs. úřady ztráty uváděly včetně takových, které s bojovou činností neměly nic společného a byly do nich započítány i civilní oběti.

Dle I. Patryljaka na „Zakerzoní“ v letech 1945 až 1947 zahynulo z rukou Poláků 10.000 až 12.000 Ukrajinců, další více než 2.000 padli v boji.⁴⁴³ Počet nevinných či nesouvisejících obětí by tak během akce „Wisła“ dosahoval stovek osob, možná více než jeden tisíc. Roman Drozd uvádí polské ztráty ve výši 2.199 osob (z toho 599 civilistů, zbytek příslušníci bezpečnostních složek) a ukrajinské ve výši 6.000 až 7.000. Jan Pisuliński k tomuto dodává, že během deportací (patrně bez vyložených útoků na ukrajinské vsi) několik set Ukrajinců zavraždila polská armáda a dalších podobný počet síly UB, Ochotniczej rezerwy milicji obywatelskiej (ORMO), Korpusu bezpieczeństwa wewnętrznego (KBW) aj.⁴⁴⁴

Akcí „Wisła“ polsko-ukrajinský konflikt *de facto* vyhasl. Nadále již neexistovalo žádné etnicky míšené území a v Polsku ani v USSR již neoperovaly partyzánské oddíly druhé národnosti. Konflikt paměti, který se ohledně dění let 1942 až 1947 rozvinul zejména po roce 1991, však trvá dodnes.

3.5.2 Spor o akci „Wisła“

Spor o nutnosti provedení, metodách a původcích akce „Wisła“ probíhá nejen po linii polská-ukrajinská historiografie, ale zároveň i uvnitř polské. Nacionalistické a „kresové“ kruhy prosazují názor, že akce „Wisła“ a v širším kontextu deportace Ukrajinců z Polska byly nejen přijatelným, ale i nevyhnutelným řešením polsko-ukrajinského konfliktu. V případě nečinnosti

⁴⁴¹ Ковалевський, З.: *Польське питання у післявоєнній стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмицина 1938–1947...*, s. 331.

⁴⁴² Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 409.

⁴⁴³ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 385.

⁴⁴⁴ Дрозд, Р.: *Польсько-українські відносини на Холмиціні, Надсянні та Лемківціні в 1944–1947 рр.* In *Волинь і Холмицина 1938–1947*, s. 339-340; Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 409.

hrozilo opakování situace z Volyně a Haliče a vláda tedy byla oprávněna a povinna proti tomuto zasáhnout. Zároveň měla povinnost provést likvidaci teroristického podzemí a „humánnější“ alternativa k akci „Wisła“ neexistovala. Navíc Ukrajinci byli přemístěni na území o vyšším stupni rozvoje a životní úrovni, tedy ve výsledku na operaci profitovali. Nedodávají přitom informace o tom, že v neznámém kulturním prostředí se setkávali s občanskou i státní šikanou, přehlížením, ocitli se pod dozorem UB, na zemi, na které neuměli hospodařit, v budovách často zcela nevhodných k obývání a bez možnosti veřejně praktikovat své obyčeje. Tyto operace zároveň vnímají jako *adekvátní* a *legální* reakci na Ukrajinci vyprovokovaný konflikt (viz výše). Povšimněme si aplikace principu kolektivní odpovědnosti na celý ukrajinský národ a zároveň též na takřka bokem polsko-ukrajinského sporu stojící Lemky.

Revizionističtí historici se obecně domnívají, že argument „*Před akcí „Wisła“ byl Wołyń*“⁴⁴⁵ (a východní Halič)“ je anachronní a nepřijatelný. Akce „Wisła“ totiž postihla geograficky, časově, politicky a částečně též etnicky zcela jiné obyvatelstvo a území, než na kterém probíhalo vyhánění a vraždění Poláků. Odmítají princip kolektivní viny ukrajinského národa za čistky prováděné OUN(b)/UPA a zároveň dodávají, že na území poválečného Polska tyto struktury čistku Poláků neprováděly. O tom zcela jasně svědčí poměr obětí. Domnívají se, že podstatně lepší podmínky k likvidaci ukrajinského podzemí existovaly v zimě 1946/1947 a byla-li by vyhlášena amnestie, podzemí by se z velké části patrně rozpustilo samo. Dle jejich názoru tak akce „Wisła“ primárně necílila na likvidaci UPA, ale na vyřešení „ukrajinského problému“ v Polsku v rámci „etnické homogenizace“ země. Úvahy o ní se objevily a přípravy k ní začaly dávno před smrtí Świerczewského, jež posloužila pouze jako záminka k jejímu rychlému a drastickému provedení.⁴⁴⁶ Jak jinak interpretovat to, že Ukrajinci byli roztroušeni v terénu tak, aby rychle podlehli asimilaci? Že navazující příležitostné deportace probíhaly až do roku 1950, kdy UPA v Polsku již dávno přestala existovat? Že deportovaní se na dlouhá léta ocitli pod zvýšeným dozorem polské bezpečnosti? Polští komunisté, stejně jako všude jinde deklarující internacionalismus svého hnutí, se tak ukázali být největšími polskými nacionalisty, když se do jisté míry úspěšně pokusili realizovat projekt nacionálně homogenního polského státu. Poslední argument je zcela prostý; zločin nemůže být legalizován a legitimizován jiným zločinem.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ Nejedná se jen o verbální argument, ale i o konkrétní sborník prací: Filar, Władysław a kol.: *Przed akcją „Wisła“ był Wołyń*, Światowy Związek Żołnierzy AK, Warszawa, 1997.

⁴⁴⁶ Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 94-127.

⁴⁴⁷ Srov. Jasiak, M.: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, s. 109; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 589-591.

Polské úřady akci „Wisła“ doprovodily dvojitou, poněkud schizofrenní propagační akcí. Na jednu stranu deportované Ukrajince představovaly jako „podporovatele a ochránce fašistických vrahů a zrádců“, na druhé právě těmto Ukrajincům sdělovaly, že evakuace (nikoli deportace či přesídlení) probíhá z toho důvodu, aby obyvatelstvo bylo osvobozeno od „teroru band (UPA) a že podmínky života na nové zemi nebudou nijak horší“.⁴⁴⁸ Tato dvojakost v přístupu k deportovaným, kdy pro stát představovali zároveň viníka a obět, se následně táhla ještě dlouhé roky.

Mezi historiky se dále vedou polemiky o tom, či se jednalo o akci „čistě polskou“, nařízenou Moskvou, či připravenou ve Varšavě a Sověty pouze posvěcenou. V historiografii je obecně nejpřijímanější variantou třetí zmíněná. Okolnosti svědčí o tom, že minimálně v počátečních fázích se na polské straně připravovala operace „Wschód (Východ)“, sesterská k sovětské operaci „Západ“ na západní Ukrajině, která proběhla na podzim 1947.⁴⁴⁹ Sovětská operace cílila na deportace rodin a sympatizantů nacionalistického podzemí, čímž by polská operace „Východ“ získávala podstatně skromnější charakter než pozdější „Wisła“, zároveň by se jednalo o akci jednoznačně vzniklou v Moskvě. Rozsáhlejší a násilnější charakter spolu s dřívějším provedením (jaro a léto 1947) patrně „Wschód-Wisła“ získala poté, co byl zabit gen. Świerczewski. Někteří badatelé dále vyslovují názor, že za deportacemi mohla stát obava z eventuálních budoucích sovětských teritoriálních požadavků, které by mohly být obhajovány právě existencí koherentního ukrajinského osídlení v příhraničí.⁴⁵⁰ Nutno dodat, že SSSR Polsko k pro druhou stranu nevýhodné výměně území skutečně donutil v roce 1951, nicméně ne z národnostních důvodů, ale ekonomických. Signatáři v obou dotčených oblastech (část Drohobyčského okresu a Lublinského vojevodství, v obou případech cca 500 km čtverečných) provedli, jak jinak, deportace Poláků a Ukrajinců...

Na závěr nutno dodat, že akce „Wisła“ nabourává narativ části polských badatelů o tom, že Poláci v polsko-ukrajinském konfliktu (a v širší perspektivě ve druhé světové válce obecně) hráli roli jednoznačné oběti, která se ve svém spravedlivém boji nikdy neuchýlila k nemorálním a nelegálním metodám. Akci „Wisła“, zločiny té či oné polské podzemní organizace, byť méně rozsáhlé než předchozí etnické čistky OUN(b)/UPA a obdobné operace Sovětů lze jednoznačně charakterizovat jako odporující mezinárodnímu i vnitřnímu právu.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła”*, s. 170.

⁴⁴⁹ K těmto diskuzím viz kol. autorů: *Międzynarodowe aspekty akcji „Wisła”*, s. 13-65.

⁴⁵⁰ Blíže viz Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła”*, s. 120-124.

⁴⁵¹ Blíže ke kontroverzím a diskuzím ohledně akce „Wisła“ a v širší perspektivě polsko-ukrajinským sporům ohledně dění v letech 1939 až 1947 viz kol. autorů: *Międzynarodowe aspekty akcji „Wisła”*, s. 235-468.

3.6 Cena lidského života. Pokusy o stanovení počtu obětí polsko-ukrajinského konfliktu v letech 1939 až 1947

Stanovení počtu obětí polsko-ukrajinského konfliktu představuje mimořádně obtížný úkol.

Problémy spočívají v:

- 1) Nedostatečně přesné odhady počtu obyvatel (zejména polské národnosti) obývajících území zasažená konfliktem do roku 1939. Tento bod spočívá v metodologických nedostacích posledního sčítání lidu v Polsku, které proběhlo v roce 1931. Národnost byla stanovena nepřesně a některé do značné míry vzájemně provázané údaje (zejména náboženství a rodná řeč) se ve statistikách odrazily podezřele vysokým rozdílem mezi kategoriemi. Nutno započítat též pouze extrapolovaný přirozený přírůstek obyvatelstva.
- 2) Pod německou i sovětskou okupací docházelo ke změnám národnosti osob, většinou z polské na ukrajinskou.
- 3) Etnické změny, úbytky a přírůstky obyvatel v důsledku migrace, bojů na frontě v letech 1939 až 1945, sovětských represí v letech 1939 až 1941 a těch německých v letech 1941 až 1944. Počty obětí v těchto událostech jsou většinou jen odhadovány, často se značným rozptylem.
- 4) Těžko stanovitelný počet osob polské a ukrajinské národnosti, které se na sporná území přistěhovaly, opustily je, byly z nich vyhnány, deportovány (zejména na nucené práce do Říše) či ze strachu utekly.
- 5) Těžko stanovitelný počet obětí neukrajinského, resp. nepolského podzemí či kriminálních skupin na obou stranách.
- 6) Otázka identifikace původců smrti daných osob. V mnoha případech existuje podezření, ne však jistota o (ne)zodpovědnosti UPA či polských organizací za tu či onu akci
- 7) Otázka započítání obětí skupin nespádajících pod velení polského nekomunistického a ukrajinského nacionalistické podzemí (zejména pomocná policie pod německým velením, jednotky tvořené sovětskou správou, různé skupiny např. kriminálního pozadí apod.)
- 8) Administrativní změny hranic Volyně v letech 1939 až 1941 a po roce 1944
- 9) Protiřečící si prameny různých, ale i stejných původců co do obětí či jiných etnických změn⁴⁵²

⁴⁵² Blíže k problematice demografického vývoje a problémů stanovení počtu obyvatelstva srov. Hryciuk, G.: *Straty*

Jaroslav Hrycak v *Narysu istoriji Ukrajiny*, vydání z roku 2019, s odkazem na polské historiky udává počet polských obětí polsko-ukrajinského konfliktu ve výši 60.000 až 100.000 (z toho do 50.000 Volyň) a ukrajinských *tříkrát méně*, tedy zhruba 20.000 až 30.000.⁴⁵³ Ivan Patryljak hovoří o počtu polských obětí na Volyni do 24.000, ve východní Haliči do 15.000, celkem tedy 39.000. Ukrajinské ztráty vyčísluje na 13.000 až 16.000.⁴⁵⁴ Ihor Il'jušyn ve vztahu k Volyni k roku 2005 udával do 37.000 polských a 2.000 ukrajinských obětí.⁴⁵⁵

Stepan Makarčuk stanovil odhad polských obětí na Volyni na 50.000.⁴⁵⁶ Jan Kęsik na Volyni hovoří o 50.000 až 60.000 mrtvých Polácích, na zbytku „Kresů“ 20.000 až 25.000 plus 5.000 až 6.000 na území poválečného Polska. Celkem tedy 75.000 až 91.000 obětí. K otázce zavražděných Ukrajinců uvádí cca 2.000 pro Volyň s tím, že k počátku nového tisíciletí nebylo lze stanovit oběti v jiných oblastech.⁴⁵⁷ Grzegorz Motyka se kloní k odhadům ne méně než 70.000 a ne více než 100.000 obětí polsko-ukrajinského konfliktu (číslo bližší maximu považuje za pravděpodobnější), z toho zhruba polovina na Volyni, na území dnešního Polska v letech 1943 až 1948 6.000 až 8.000 (z toho 3.000 v „lidovém Polsku“), zbytek připadá na východní Halič a periferní oblasti.⁴⁵⁸ Władysław Filar jako mladistvý účastník dějů a pozdější historik hovoří o 50.000 až 60.000 polských obětí na Volyni.⁴⁵⁹ Roman Drozd a Bohdan Halczak s odkazem na polské historiky podávají údaj 70.000 až 80.000 polských a 20.000 ukrajinských mrtvých v letech 1939 až 1947.⁴⁶⁰

Stejně jako v polském případě je velmi obtížné stanovit, kolik Ukrajinců zahynulo v důsledku akcí polského podzemí a různých odvet. Józef Turowski udává počet ukrajinských obětí polského podzemí na Volyni ve výši cca 2.000. S tímto hodnocením souhlasí i G. Motyka.⁴⁶¹ V Haliči poté odhady ukrajinských obětí sahají k 5.000. Jedinou oblast zasaženou polsko-ukrajinským konfliktem, kde zahynulo více Ukrajinců než Poláků, představuje území poválečného Polska. Odhad G. Motyky zde hovoří o 8.000 až 12.000 mrtvých (na polské straně

ludności na Wołyniu w latach 1941–1944. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 5, s. 264-281; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 364-367;

⁴⁵³ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 459.

⁴⁵⁴ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 364-367.

⁴⁵⁵ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 273.

⁴⁵⁶ Makarczuk, Stepan: *Straty ludności na Wołyniu w latach 1941–1947*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 5, s. 323.

⁴⁵⁷ Kęsik, J.: *Ogólny bilans strat ludności w wyniku polsko-ukraińskiego konfliktu narodowościowego w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 41.

⁴⁵⁸ K dalším autorům a blíže k odhadům Motyky viz Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 410-411.

⁴⁵⁹ Filar, W.: *Wołyń 1939–1944...*, s. 5.

⁴⁶⁰ Drozd, R., Halczak, B.: *Dzieje Ukraińców w Polsce*, s. 76.

⁴⁶¹ Turowski, Józef: *Pozoga. Walki 27 Wołyńskiej dywizji piechoty AK*, Warszawa, 1990; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 350.

do 8.000), celkem za celé sledované období a území mezi 10.000 až 20.000 Ukrajinců, s hodnotou bližší spíše nižší hranici.⁴⁶²

Na společných seminářích *Polska-Ukraina: trudne pytania*, zástupci obou historických obcí akceptovali počet 75.000 až 90.000 obětí polské národnosti na dotčených územích v letech 1942 až 1947. Počet ukrajinských obětí k době těsně po roce 2000 vzhledem k neprovedeným výzkumům na Ukrajině nestanovili.⁴⁶³ Poměr ztrát obou národů u většiny seriózních autorů dosahuje 4:1 až 5:1 Poláků versus Ukrajinců. Tento zastřešující údaj však nevystihuje realitu jednotlivých částí. Pro Volyň totiž platí poměr sahající až k 20:1, v poválečném Polsku poté 2:3. Tyto údaje jasně svědčí o tom, kdo byl hlavním iniciátorem dění tam či jinde.

Z čistě statistického úhlu pohledu polsko-ukrajinský konflikt v letech 1942 až 1947 vedl k násilné smrti nepoměrně menšího počtu Poláků a Ukrajinců, než k jakým došlo mimo jeho rámec během druhé světové války. Akceptujeme-li na polské straně počet obětí kolem 100.000 a na ukrajinské do 20.000. V procentuálním vyjádření oběti polské národnosti činí cca 2,22 % Poláků, kteří za války zahynuli násilnou smrtí (zhruba čtyři miliony civilistů, půl milionu vojáků), v ukrajinském případě poté 0,27 % (zhruba pět milionů civilistů, dva a půl milionu vojáků, zejména v řadách Rudé armády).⁴⁶⁴ Toto statistické vyjádření neslouží k marginalizaci či relativizaci obětí polsko-ukrajinského konfliktu, ale k zasazení do dobového kontextu a uvědomění si, že německý a sovětský režim se na obou těchto národech dopustily zločinů daleko masovějších obudnějších a rozsáhlejších, nemluvě o sovětských zločinech z doby před a po druhé světové válce. Zcela legitimní a nutná je zde připomínka, že depolonizační akce a akty msty polského podzemí se odehrávaly jen na části území spadajícího pod Polsko či Ukrajinu a v jednotlivých okresech procentuální ztráty obou etnik dosáhly až desítek procent.

Pro ilustraci, jak drastickými etnickými změnami území dnešní západní Ukrajiny prošlo v důsledku bojů druhé světové války, polsko-ukrajinského konfliktu a německé a sovětské okupace, Stepan Makarčuk udává, že k 1. lednu 1945 se podle sovětských statistických údajů, které je nutno chápat s rezervou, snížil počet obyvatelstva západních oblastí Ukrajiny (Volyňská, Rivněnská, Ternopilská, Stanislavovská, Lvovská, Drohobyčská) vůči 1. lednu 1941 z téměř 7.868.000 na 4.818.000, tj. téměř o 40 %! Ve většině případů vyjma holokaustu cca 750.000 tamních Židů se sice nejedná o (přímo) zavražděné či mrtvé (např. deportovaní na Sibiř či do Německa, mobilizovaní do Rudé armády, utečenci před frontou a polsko-ukrajinským

⁴⁶² Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 411.

⁴⁶³ *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, s. 402-403.

⁴⁶⁴ Ісаєвич, Я.: *Холмсько-волинська трагедія...* In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 4.

konfliktem apod.), nicméně i tak se jedná o statistiky ohromující.⁴⁶⁵

David Svoboda nazval dějiny Evropy v letech 1905 až 1945 *čtyřiceti hroznými lety* s dovětkem, že co v této době zakusili obyvatelé území dnešní Ukrajiny, lze sotva srovnat s jinými evropskými zeměmi. První světová válka, polsko-ukrajinský konflikt, občanská válka v Rusku a na ni navazující konflikty, terorismus, pacifikace, kolektivizace, holodomor, stalinizace, druhá světová válka, brutalita německého a sovětského režimu, nové násilí mezi Ukrajinci a Poláky a samozřejmě holokaust. To vše vedlo k tomu, že na Ukrajině v letech 1914 až 1945 zahynul násilnou smrtí dle maximalizovaných odhadů každý druhý muž a každá čtvrtá žena, jinými slovy přes 10, možná i 15 milionů lidí.⁴⁶⁶ V tomto kontextu je neméně úděsné, že celkem více než 100.000 zavražděných Poláků a Ukrajinců představuje „jen“ statisticky zanedbatelnou část. Opět nutno zdůraznit, že tímto nejsou polské a ukrajinské oběti nijak marginalizovány, pouze zasazeny do dobového kontextu.

Depolonizační akce skončila porážkou Poláků i Ukrajinců (byť v obou případech v jiném slova smyslu) a vítězstvím Moskvy. UPA ani přes značnou intenzitu a brutalitu svých akcí nedokázala zničit polské podzemí ani vyhnat či vyvraždit zdaleka všechny Poláky. Tento stav uznávala i samotná SB OUN(b).⁴⁶⁷ To však nic nemění na tom, že polská strana utrpěla mimořádně vysoké ztráty, Ukrajinci i Poláci vstupovali do boje se sovětským represivním aparátem značně oslabeni v důsledku vzájemných střetů a Sovětům poskytli vynikající záminku k prosazení vlastního řešení teritoriálních sporů. Nutno však poznamenat, že Moskva by měla dost sil k simultánnímu potlačení i spojeného polského a ukrajinského odboje.

Realizované sovětské plány s bývalými Kresy (jejich depolonizace formou více či méně dobrovolného výjezdu na území poválečného Polska či přímo deportací a připojení dotčených území k SSSR) dle některých historiků prokázaly nesmyslnost plánů OUN(b)/UPA. Sovětské vedení *de facto* dokončilo depolonizační akci „západní Ukrajiny“ (byť ne tak primitivními a krvavými metodami jako UPA) a provedlo by ji i nebýt aktivit UPA. Oběti, jaké polsko-ukrajinský konflikt na Kresech-západní Ukrajině přinesl, tak považují za zcela zbytečné a žádným způsobem ospravedlnitelné.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Макарчук, Степан: *Цивільне населення Волині і Галичини у розрахунках і діях різних військово-політичних структур років другої світової війни*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947*, s. 225-226.

⁴⁶⁶ Svoboda, D.: *Jablko z oceli...*, s. 99-104.

⁴⁶⁷ Hryciuk, G.: *Akcje UPA przeciwko Polakom po ponownym zajęciu Wołynia i Galicji Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1944 roku*. In kol. autorů: *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944...*, s. 101.

⁴⁶⁸ Zaszkiłniak, Ł.: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, s. 73; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 398-399.

3.7 Boj na život a na smrt. OUN/UPA a poválečný SSSR

Podrobíme-li kritice dnešní oficiální narativ Ruské federace o tom, jaké oběti SSSR a Rusové (nikoli Sověti) přinesli na oltář boje s nacismem, zjistíme, že nepoměrně více škod a obětí než ostatní svazové republiky (včetně RSFSR) utrpěly Běloruská a právě Ukrajinská SSR. Na poslední jmenovanou připadalo 42 % zničené průmyslové výroby Sovětského svazu a v podobných procentech poté i ztráty obyvatelstva a další oblasti. Moskva navíc v podstatě ihned po obsazení území začala s jeho všeobecnou přípravou na konfrontaci se západními mocnostmi. Obnova veřejného života a produkce tak probíhala velmi pomalu. Na konci 40. let životní úroveň v USSR ani zdaleka nedosahovala té z roku 1941, dodejme, že již tehdy na dobové poměry dosti nízké. Důsledkem nereálného plánování, nepříznivého počasí a ohromného zdanění obyvatelstva v letech 1946 a 1947 v Sovětském svazu vypukly nové vlny hladomoru, které si na Ukrajině vyžádaly zhruba milion obětí. Příčiny tentokrát spočívaly nejen ve státních zásazích (mimo výše uvedeného také vývoz potravin do zahraničí za účelem podpory „spřátelených režimů“, mimo jiné i do ČSR), ale také v nepříznivém počasí a válečné destrukci. Na počtu obětí se podepsal i špatný zdravotní stav populace, vyčerpané válečnými útrapami. Západní Ukrajiny se však hladomor přímo netýkal vzhledem k tomu, že sovětská moc se zde teprve konstituovala a ještě zde neexistovaly kolchozy. Do oblasti však přibyly desetitisíce uprchlíků z východu, zvěstující opakovaní katastrofy 30. let. Tím chtě nechtě rostly protisovětské tendence místní populace a Sověti tak hnali vodu na mlýn nacionalistické propagandě, která tehdejším hladomorem argumentovala opakovaně a dlouhodobě.⁴⁶⁹

Západní Ukrajina tou dobou procházela nebyvalou etnickou proměnou. Již během války německý okupační režim (za spolupráce, ale i odporu místního obyvatelstva) provedl holokaust. Za války probíhaly masové represe proti veškerému civilnímu obyvatelstvu, o polsko-ukrajinském konfliktu nemluvě. V letech 1944 až 1946 poté sovětský režim realizoval „výměnu obyvatelstva“ s Polskem, v jehož rámci bylo z bývalých polských teritorií repatriováno do „nového Polska“ na 800.000 Poláků (nemluvě o statisících dalších, kteří utekli ve válečných letech). Na Ukrajinu poté Polsko deportovalo téměř 500.000 Ukrajinců. Mezi oběma skupinami zde existoval podstatný rozdíl: Poláci z územích anektovaných SSSR odcházeli po prožitých válečných útrapách a z obav před potenciálními sovětskými represemi a pokračováním depolonizační akce UPA relativně dobrovolně, naproti tomu naprostá většina Ukrajinců z Polska byla deportována násilně.⁴⁷⁰ Dále vhodné též zmínit více než 30.000 volyňských

⁴⁶⁹ Motyka, G.: *Ukrajínska partyzantka 1942–1960*, s. 503-504; Патриляк, I.: *Перемога або смерть...*, s. 444-445.

⁴⁷⁰ Hryciuk, G.: *Akcje UPA przeciwko Polakom...* In kol. autorů: *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944...*, s. 114.

Čechů, kteří se rozhodli pro návrat do země předků. Mimo vyhladovělých Ukrajinců z východu přicházely v rámci pracovní migrace a převelení další tisíce osob, zejména Rusů a Ukrajinců.

Sovětskému režimu se dále podařilo to, o co usilovaly již carské vlády; *de facto* likvidace „odpadlické“ řeckokatolické církve. V březnu 1946 na zmanipulovaném soboru ve Lvově nechal režim „odhlasovat“ sjednocení řeckokatolické církve s pravoslavnou. Ty představitelé církve, kteří s tímto nesouhlasili, Sověti jednoduše deportovali nebo zlikvidovali. Řeckokatolická církev se stala obětí represí a faktické likvidace i v sovětských satelitech Polsku a Československu. Oficiální důvody k její likvidaci Sověti prezentovali jako důsledek kolaborace jejích reprezentantů s německým okupačním režimem a nacionalistickým podzemím. Jednoznačně tak exagerovali případy reálné kolaborace řeckokatolických kněží za současného ignorování odbojových aktivit jiných a velmi opatrného a diplomatického vystupování metropolitě Šeptyc'kého, jímž byl známý po celou dobu strávenou v úřadu.⁴⁷¹ Hlavní motivací Sovětů byla bezpochyby prozápadní orientace uniatů.⁴⁷²

3.7.1 Už se poprali? OUN/UPA v SSSR v letech 1945 až 1950 a čekání na třetí světovou válku

Boj s nacionalistickým podzemím květnem 1945 ještě zdaleka neskončil. Bezpečnostní orgány opakovaně vyhlášovaly nové a nové termíny konečné likvidace odboje OUN(b)/UPA, které se sice nedařilo plnit, nicméně podzemí byly konsekventně zasazovány tvrdé údary a dařilo se omezovat jeho aktivity. Koncem roku 1945 Sověti mohli do bojů s podzemím nasadit až 60.000 mužů policie, pohraničních vojsk a vnitřních vojsk NKVD. Dle potřeb bylo možno nasadit i regulérní armádní jednotky. Počátkem roku 1946 Sověti zahájili druhou velkou blokádu s cílem zničit podzemí před provedením voleb do Nejvyšší rady SSSR, jež měly na západní Ukrajině potvrdit legitimitu sovětské vlády. Druhá blokáda spočívala ve stejných cílech a metodách jako první; obsazením sídel, výslechy (za užití fyzického i psychického násilí), neustálými domovními a jinými prohlídkami (čti převrácením domu *nohama vzhůru* bez ohledu na způsobené škody) a obklíčením předpokládaných úkrytů povstalců je donutit se vzdát, nebo zemřít hladem, v boji či nemocemi. Do akce proti *banderovcům a německofašistickým bandám* velení nasadilo v průběhu akce cca 229.000 příslušníků bezpečnostních složek a Rudé armády v 3.500 posádkách, tj. průměrná velikost jednotky mezi 60 a 70 příslušníky.

⁴⁷¹ Andrej Šeptyc'kyj zemřel ve Lvově 1. listopadu 1944, tedy po obsazení města Rudou armádou. Sovětské úřady mu nechaly vypravit okázalý pohřeb. Za půl roku se již řeckokatolická církev oficiálně ocitla na seznamu „nepřátel režimu“. Viz např. Mazur, Grzegorz, Skwara, Jerzy, Węgierski, Jerzy: *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa I IX 1939 – 5 II 1946*, Unia, Katowice, 2007.

⁴⁷² Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 504-505.

Podzemí akci z počátku nevěnovalo větší pozornost a pokračovalo v dosavadních operacích; teror proti zrádcům a představitelům sovětské moci, propagační činnost a sabotáže. Střety se sovětskými silami se odehrávaly na denní bázi. Těžké ztráty a nedostatek zásob však velení brzy donutily k dalšímu snížení početního stavu oddílů. Blokádu opět doprovázely veřejné popravy, mučení a represe. 10. února 1946 úřady provedly plánované a čistě formální (čti zfalšované) „volby“ do Nejvyšší rady SSSR bez větších komplikací s 99 % hlasů pro oficiální kandidátku. K tomuto dni Sověti údajně provedli více než 15.500 „vojensko-čekistických operací“, během nichž zlikvidovali 4.200 příslušníků OUN(b)/UPA a dalších 9.400 zajali (statistiky opět nejspíše navýšené).⁴⁷³

11. února 1946 sovětské velení spustilo druhou fázi druhé velké blokády, během níž se soustředilo na likvidaci vedoucích kádrů podzemí a demoralizaci zbytku, zejména skrze veřejné popravy a zároveň vyhlášené amnestie. Sověti v boji používali i prostředky biologické války, kdy v předpokládaných oblastech výskytu partyzánů či na černém trhu distribuovali různé pasti s obsahem smrtelně nebezpečných bakterií, zejména tyfu. 17. února byl zabit Petro Olijnyk „Enej“, nástupce D. Kljačkovského ve funkci velitele UPA sever. V boji hynuli providnyci civilní sítě, velitelé taktických oblastí, kureňů, sotní i řadoví vojáci. 30. března 1946 byl zajat a 29. dubna 1947 popraven Dmytro Vitovskij „Andrijenko“, jeden z organizátorů prvního propagačního rejdu UPA na Slovensko (viz níže).

Druhá velká blokáda oficiálně skončila 1. dubna 1946. Úřady se domnívaly, že většinu podzemí se podařilo zlikvidovat a již nepředstavuje hrozbu sovětské vládě. Za sledované období bezpečnostní orgány nahlásily 3.300 zabitých povstalců a 17.000 zajatých. Údaje jsou patrně opět navýšené, OUN(b)/UPA v SSSR takovými silami ani nedisponovalo. Podzemí přiznávalo, že přišlo cca o 5.000 osob. Povstalci však neoddiskutovatelně utrpěli těžké nenahraditelné ztráty. Hnutí se sice (opět) nepodařilo dle plánu kompletně zlikvidovat, jeho možnosti dále obnovovat struktury a klást odpor co do rozsahu i síly byly nenávratně zredukovány. V dubnu 1946 UPA obnovila své aktivity. Nicméně počet akcí se zmenšil z řádově více než tisíce měsíčně v letech 1944 a 1945 (vyjma zimního období) do desítek až tří set.⁴⁷⁴

Hlavní velitelství UPA si bylo dobře vědomo, že lidské i materiální ztráty z druhé blokády není za dané situace možno doplnit (zterrorizované, vyčerpané a vyhladovělé obyvatelstvo, vysoká koncentrace nepřátelských vojsk v oblasti a nejisté vyhlídky ohledně

⁴⁷³ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 445-452; Мотыка, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 506-510.

⁴⁷⁴ Мотыка, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 509-510; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 452-454.

dalšího mezinárodněpolitického vývoje). Taktéž se stalo očividným, že vojensky byl ukrajinský odboj poražen, resp. definitivní porážka a likvidace byla bez intervence zvenčí otázkou času. Zbývající síly se po materiální ani početní stránce nemohly postavit čelem robustnímu sovětskému aparátu. Velení UPA proto přistoupilo k dalším reformám a změnám taktiky. V létě 1946 rozpustilo většinu existujících sotní v USSR a dále provádělo operace jen četami (do 40 osob), roji (do 12) a bojůvkami (do 7). Ty měly mimo drobných sabotáží provádět zejména propagační akce a atentáty na vybrané „kolaboranty“ a představitele sovětské moci s cílem manifestace protikomunistického boje Ukrajinců a toho, že idea samostatnosti Ukrajiny nezmizela, samozřejmě za současného čekání na třetí světovou válku.⁴⁷⁵

Sovětská bezpečnost i nadále pokračovala ve *vojensko-čekistických* operacích proti podzemí v řádu tisíců akcí měsíčně, ovšem s relativně nízkou úspěšností. Frustrace z tohoto se projevovala v zatýkání a popravování civilistů. Lokální Ukrajinci bojovat proti „vlastnímu“ podzemí odmítali. K jejich povolání do boje proti UPA v počtu kolem 50.000 osob došlo v rámci IB poté, co většina v nich sloužících Poláků byla repatriována do Polska. Tito demoralizovaní muži, špatně vyzbrojení a vycvičení (pokud vůbec), se často nechávali zajmout, či zbraně přímo odevzdávali UPA. V důsledku tohoto byla v řadách IB provedena čistka s exemplárními tresty. Zároveň byl zaveden motivační systém v podobě odpouštění daní a materiálních výhod pro sloužící. Nicméně i tak se od jejich nasazování upouštělo s tím, že demoralizovaní sedláci s minimálním výcvikem se pro takovéto operace vůbec nehodili, navíc nemálo z nich s podzemím spolupracovalo. Mezi nové metody boje úřady zařadily...odlesňování. Na některých místech Sověti přistoupili k mýcení lesů a ničení jiných ploch, které mohly sloužit jako úkryt partyzánům. I. Patryljak a G. Motyka uvádí, že až 70 % dřeva vytěženého v SSSR v letech 1946 až 1950 pocházelo z Volyně, Polesí a Karpat. Motyka nicméně dodává, že ekonomický aspekt hrál v odlesňování, resp. těžbě větší roli než boj s partyzány.⁴⁷⁶

Konec roku 1946 byl vyznačen jako další termín, kdy mělo být ukrajinské podzemí definitivně zlikvidováno. Sovětské orgány mimo vojenských akcí přistoupily k plošnému nátlaku na civilní obyvatelstvo, zejména příbuzné členů hnutí. Tím jsou myšleny zejména hrozby deportacemi, pokud nepřesvědčí rodinné příslušníky v ilegalitě přihlásit se bezpečnosti. V zajetí či po smrti se s příchodem zimy ocitly další stovky povstalců, včetně vůdčích kádrů.

⁴⁷⁵ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 496; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 403-404 a dále 454-458; Мотыка, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 511-512.

⁴⁷⁶ Стов. Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 454-458; Мотыка, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 503, 519-521 a 551-553; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 400.

Velení UPA podobný vývoj předpokládalo, proto již konce léta 1946 vydalo rozkaz, jímž nařizovalo schovat se doslova pod zem; v lesích vykopat a zabezpečit několik metrů hluboké zamaskované bunkry se zázemím a zásobami obvykle pro tři lidi, v nichž bylo lze přežít zimu. Přebývání v těchto nevhodných a stíněných prostorech bylo mimořádně fyzicky i psychicky náročné. V podstatě znamenalo naprostou izolaci od okolního světa od prvního do posledního sněhu. Jara 1947 se dočkali jen ti nacionalisté, kteří se dokázali takto připravit, popř. přežili v úkrytech mezi vesničany. Dle sovětských zdrojů UPA za rok 1946 provedla celkem 2.600 bojových operací proti téměř 100.000 akcí sovětských sil. Z toho na druhou polovinu roku připadá jen zhruba 30 %. Jasný to důkaz o efektivnosti blokad. Podzemí v průběhu roku 1946 mělo přijít až o 25.000 příslušníků (z toho téměř 11.000 mrtvých), nicméně jak již bylo řečeno, jedná se o čísla několikanásobně zveličená už jen vzhledem na reálný početní stav OUN(b)/UPA v USSR, který k polovině roku 1946 již patrně nepřesahoval 10.000 osob.⁴⁷⁷

V zimě 1946 až 1947 následovala dle očekávání třetí velká blokáda, přesně v duchu zkušeností a „tradic“ předchozích dvou. Úkol likvidace *buržoazně-nacionalistických band* byl primárně svěřen ministerstvu státní bezpečnosti (MGB, Министерство государственной безопасности), jak zněl nový název NKVD/NKGB od března 1946. Od 1. ledna do 20. března 1947 Sověti provedli více než 12.000 protipartyzánských operací, tedy o něco méně než předchozí rok, nicméně oficiální výsledky byly podstatně horší; 966 mrtvých povstalců a 1.478 zajatých, tedy téměř desetkrát méně než při druhé blokádě. Akceptujeme-li tato čísla za reálný obraz dění, nutno zopakovat, že statistiky druhé blokády jsou až několikanásobně zveličené. V dané době se OUN(b)/UPA soustředily zejména na propagandu proti zmanipulovaným volbám do Nejvyšší rady USSR. Těžké ztráty utrpěly zejména na Volyni, kde v některých rajónech zůstali již jen desítky aktivních členů. Nejtěžší ztrátu představovala smrt dosavadního velitele SB Mykoly Arsenyče⁴⁷⁸, jehož úkryt poblíž Žukiva, Ternopilská oblast, byl patrně odhalen agenturou MGB v řadách podzemí. Dle I. Patryljaka se jeho smrt negativně podepsala na další rozvědné a kontrarozvědné práci Služby bezpečnosti.

Nedostatečné výsledky třetí blokády spolu s dalšími problémy (zejména neuspokojující

⁴⁷⁷ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 381 a 400-403; Мотука, Г.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 511-519, dále 526-528 a 610; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 460-462.

⁴⁷⁸ Микола Арсенич (Микола Арсенич, 1910–1947) se narodil v Nižném Berezivě nedaleko Stanisławowa, dnes Ivano-Frankivska, do zchudlé šlechtické rodiny. Roku 1929 ukončil studia na gymnáziu ve Stryji, téhož roku se stal členem OUN. Zahájil studium práv, ta však kvůli účastem na protipolských demonstracích nedokončil. Po pádu Polska se účastnil zpravodajských kurzů, pořádaných Abwehrem. V únoru 1940 jmenován náčelníkem vojenské rozvědky banderovské OUN, v březnu 1941 náčelníkem SB OUN(b). Měl výrazný vliv na budování jejích sítí a přípravě personálu. Stejně tak se podílel na řízení OUN(b). 23. ledna 1947 v obklíčení vojsky MGB spolu s manželkou Hannou spáchal sebevraždu. Z titulu své funkce nesl podíl na úspěších, neúspěších i zločinech mateřské organizace.

výběr daní a ekonomické problémy), s nimiž se Sověti na Ukrajině potýkali, vedly k dočasnému nahrazení Chruščova Lazarem Kaganovičem. Tento krok byl, mimo jiné, zdůvodňován přílišnou *měkkostí* Chruščova v boji s podzemím. Pod vedením Kaganoviče od jara 1947 začala kolektivizace a sovětizace (dle G. Motyky spíše rusifikace) západní Ukrajiny, jež měla slovy I. Patryljaka *zničit západoukrajinské kulactvo jako oporu banditismu*. Obyvatelstvo, zejména mládež, muselo povinně vstupovat do stranických a správních organizací, čímž stát posiloval svou „totální“ kontrolu nad populací. Stát vedl boj proti *nebezpečí ukrajinského buržoazního nacionalismu*. Za jeho projev byly, mimo jiné, uznávány např. nesplněné výrobní plány v průmyslu i zemědělství, samozřejmě stanovované nerealisticky. Tyto kroky doplnil nejobávanější nástroj sovětského režimu; masové deportace.⁴⁷⁹ Jinými slovy boj s podzemím již neměl být nadále veden v první řadě vojenskými a agenturními metodami, ale celospolečenskými represemi, mnohdy obludnými a nelidskými. Situaci lze interpretovat i tak, že každý Ukrajinec na západě se automaticky stával podezřelým z příslušnosti či podpory „fašistických band“ a podle toho s ním také úřady mohly nakládat. Způsob uvažování, které později převzala i StB.

Dlouhý život v ilegality a s tím spojené náročné podmínky se začaly plně manifestovat na zdravotním stavu lidí v podzemí. Většina povstalců po zimě 1946/1947 trpěla na kloubní, revmatické či srdeční problémy. Těžký problém představovaly různé choroby, nejčastěji tyfus. Snižující se početní stavy a nutnost odchodu nemocných (nejlépe v podobě legalizace a následné infiltrace sovětských úřadů) elity OUN(b) řešily tím, že rozpouštěly jednotky UPA a zdravé jedince přímo podřizovaly civilní síti. Tím na některých území fakticky splynula UPA s OUN(b), neboli UPA přestala existovat. Přeživší struktury se pokoušely o další propagační práci, narušování kolektivizace a útoky proti kolchozům a představitelům režimu, nicméně vzhledem k nízkému početnímu stavu, demoralizaci, strachu populace před dalšími represemi a zejména touze konečně žít v míru již nedosahovaly větších úspěchů. Na tomto stavu nemohl mnoho změnit ani hladomor, který postihl jižní a východní Ukrajinu v letech 1946 a 1947. Podzemí stále častěji přecházelo na nenásilné formy boje, orientované na propagandu skrz různé tiskoviny, brožury, letáky apod.⁴⁸⁰

Útvarům MGB se v důsledku provedených změn dařilo likvidovat další struktury podzemí. V některých rajónech bylo zničeno kompletně, nicméně Stalin osobně tlačil na

⁴⁷⁹ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 462-465; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 528-531; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 407-408.

⁴⁸⁰ Грицак, Я.: *Нарис Історії України*, s. 498-499; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 531-536; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 465-468.

okamžitou likvidaci veškerého odporu v západních částech SSSR a sovětizaci zbytku země. Za těchto okolností nezbylo úřadům než získat naprostou kontrolu nad venkovem. V červnu 1947 byla zahájena plošná kolektivizace západní Ukrajiny s tím, že „kulakem“ se automaticky stával každý, kdo odmítl vstoupit do kolchozu. Kolektivizaci tradičně doprovázely deportace. 21. října 1947 byla zahájena zmíněná akce „Západ“, v jejímž rámci úřady deportovaly více než 76.000 obyvatel. Tato dobře připravená a blesková akce (deportované osoby byly shromážděny a navagonovány během jednoho až tří dnů) měla drtivý dopad na podzemí. Civilní obyvatelstvo zlomené státním terorem již nemělo sílu ani ochotu dále klást režimu ani pasivní odpor. Vyskytly se případy, kdy rodinní příslušníci povstalců na ně apelovali, aby přihlášením se úřadům předešli deportacím rodiny. Jak již bylo řečeno, akce „Západ“ dle některých historiků představovala či měla být paralelou či dokonce „sesterskou“ operaci k polské akci „Wisła“ („Východ“). Jak ovšem patrně, rozsahem se jí nerovnal, naopak efektivností a precizností ji vysoce převyšovala.⁴⁸¹

V reakci na tuto vlnu státního násilí na vlastních obyvatelích OUN(b)/UPA dočasně zvýšily své aktivity na úroveň zhruba 200 akcí měsíčně. Zároveň se pokusily realizovat několik neúspěšných rejdů na střední Ukrajinu. Stejně tak však MGB zahájila vlastní operace. V druhé polovině roku se mělo podařit zlikvidovat až 10.000 povstalců (číslo nepochybně přehnané), nicméně se opět jednalo o nenahraditelné ztráty. Podzemí stále nebylo zlikvidováno, ale jeho neutěšená situace se dále zhoršovala. K počátku roku 1948 MGB odhadovalo sílu podzemí na zhruba 5.000 povstalců. Nutno zde dodat, že jeho řady posílilo několik set až tisíc příslušníků OUN(b)/UPA, kterým se podařilo na západní Ukrajinu ustoupit z Polska během či po akci „Wisła“.⁴⁸²

Podzemí každý měsíc ztrácelo řádově stovky lidí mrtvých a zajatých ve střetech se sovětskými silami. Umíraly i desítky, možná stovky příslušníků MGB. To však mohlo své ztráty snadno doplňovat. V únoru 1948 byla zničena „zakerzonská“ sotňa Vasyľa Šyškanyneca „Bira“ včetně velitele. Roku 1946 se účastnila rejdů na Slovensko. Územím ČSR okrajově prošla a střetla se s armádními jednotkami i v roce 1947 cestou do USSR (viz níže). V dubnu 1948 Sověti změnili taktiku. Finančně náročné blokování vsí a vydržování silných posádek bylo nahrazeno nasazováním méně početných, ale lépe vyzbrojených pohyblivých skupin. Zároveň se zlepšila a rozšířila agenturní práce. Do konce roku 1948 podzemí utrpělo ztráty přesahující 1.000 osob. Kolektivizace a sovětizace sice neprobíhaly dle představ vládnoucí moci, částečně

⁴⁸¹ Blíže k operaci „Západ“ viz kol. autorů: *Międzynarodowe aspekty akcji „Wisła“*, s. 13-65.

⁴⁸² Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 412; Мотука, Г.: *Українська партызанка 1942–1960*, s. 534-538; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 465-469.

nepochybně díky agitaci a hrozbám podzemí těm, kdo by do kolchozů vstoupili (do konce roku 1948 bylo zkolektivizováno jen cca 20 % hospodářství), nicméně represe a nutnost návratu k normálnímu životu si začaly vybírat svou daň.⁴⁸³

Zdokonalené agenturní metody, klesající ochota populace snášet další útrapy spolu se snižující se morálkou a zdravotním stavem povstalců vedly v druhé polovině roku 1948 a počátkem roku 1949 ke smrti či zajetí dosud nevídaného množství vedoucích kádrů. Bylo čím dál jasnějším, že pokud konfrontace mezi Západem a Východem nepřeroste do horké fáze, OUN(b) bude v důsledku ztrát zmarginalizována a časem zničena. V zimě 1948/1949 byly zrušeny poslední větší jednotky UPA, dosud operující v odlehlých oblastech. Měsíčně již docházelo „jen“ k desítkám protirežimních akcí, stejně tak se snížil i počet operací sovětského aparátu, ovšem za jejich zvýšené úspěšnosti. Dařilo se likvidovat a nabourávat kurýrské linie, v důsledku čehož docházelo ke stále dalším provalům ve struktuře OUN(b). Podzemí ztratilo za první polovinu roku 1949 další 2.000 osob, přes 10.000 příbuzných a podezřelých ze sympatií k „buržoazně-fašistickým bandám“ bylo deportováno. Mezi mrtvými se nacházeli, mimo jiných, náčelník Hlavního vojenského štábu UPA Oleksandr Hasyn „Lycar“⁴⁸⁴, velitel UPA západ Vasyľ Sydor „Šelest“⁴⁸⁵ a další.

Podzemí se snažilo své řady doplňovat nábořem, zejména mládeží. Tato akce se dařila zejména na Volyni, kde se tamnímu providnykovi Vasyľu Halasovi „Orlanovi“, bývalému zástupci providnyka OUN(b) na Zakerzonii a hlavnímu organizátoru rejdů do a přes ČSR (viz níže), podařil nábor asi tisícovky mladých sympatizantů. Už tento relativně nízký počet svědčí o omezených možnostech, jakými podzemí disponovalo. Zároveň se snažilo pronikat do oblastí s menší či minimální přítomností orgánů sovětské bezpečnosti, kde bylo možno alespoň

⁴⁸³ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 470-473; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 412-421.

⁴⁸⁴ Oleksandr Hasyn (Олександр Гасин, 1907–1949) se narodil v Konjuchivě nedaleko Stryje. Zde dokončil gymnaziální studia, poté nastoupil na Lvovskou polytechniku. V 30. letech byl opakovaně zatčen, jistý čas strávil i v Bereze Kartuzské. Krátce působil ve funkci Krajového providnyka OUN v Polsku, jinak v militárních funkcích. Ve Stec'kově vládě obsadil místo zástupce ministra vojenství. Roku 1942 byl zadržen Němci. Na jaře 1943 ze zajetí uprchl, znovu se zapojil do činnosti OUN(b). Participoval na vzniku a akcích UPA ve východní Haliči, patrně včetně depolonizační akce. Roku 1944 jmenován do funkce velitele UPA západ, následně převelen do Hlavního vojenského štábu UPA. V lednu 1946 se stal jeho náčelníkem. Dne 31. ledna 1949 při návštěvě rodiny na něj MGB připravila past. V přestřelce spáchal sebevraždu. Manželka a další členové rodiny se taktéž zapojili do aktivit OUN. Většina byla v letech 1941 a 1947 deportována do odlehlých částí SSSR.

⁴⁸⁵ Vasyľ Sydor (Василь Сидор, 1910–1949) se narodil ve Spasivě nedaleko Sokala. Vystudoval gymnázium v Přemyšlu, kde také vstoupil do OUN. Ve 30. letech střídavě na svobodě, střídavě vězněn v Polsku. V roce 1936 jmenován vojenským referentem OUN. Příslušník praporu „Nachtigall“. V roce 1942 v hodnosti poručíka velel četě v 201. Schutzmannschaft batalionu. Začátkem roku 1943 dosazen do funkce náčelníka štábu UPA na Volyni. V letech 1944 až 1949 velitel UPA západ, zároveň aktivní v providu OUN(b). Padl spolu s manželkou v boji s jednotkami MGB dne 14. dubna 1949. Z titulu své funkce patřil mezi hlavní organizátory depolonizační akce a protikomunistického odboje na západní Ukrajině. Depolonizační akce byla koncem roku 1944 oficiálně ukončena jím podepsaným rozkazem.

dočasně vyhledat bezpečné útočiště. Také se uskutečnily poslední propagační rejdy UPA, mimo jiné do Rumunska ve snaze navázat kontakty s tamním protirežimním odbojem. Ve světle sovětských represí se však situace stávala neudržitelnou. Nenávist civilistů k režimu se sice neměnila, ale zároveň si kladli otázku po smyslu pokračování v odboji, který nemá naději na úspěch a vede pouze k dalším a dalším tragédiím. Teror a deportace dle G. Motyky definitivně zlomily vůli civilistů dále Sovětům odporovat, byť jen pasivně. V září 1949 Roman Šuchevyč z pozice vrchního velitele UPA vydal rozkaz k rozpuštění všech zbývajících jednotek a jejich vtělení do struktur OUN(b). Do konce roku 1949 vzrostlo množství kolektivizované půdy na 60 % a řady deportovaných rozšířilo 25.500 osob. V polovině roku 1950 pak již byla zkolektivizována *de facto* všechna hospodářství západní Ukrajiny.⁴⁸⁶

V zimě 1949/1950 Sověti provedli čtvrtou a poslední zimní blokádu. V podzemí se tou dobou dle odhadů nacházelo ještě asi 3.500 povstalců. V polovině roku 1950 OUN(b) definitivně upustila od násilných akcí, na které se jí jednak nedostávalo lidí ani prostředků, jednak sovětské protiakce často směřovaly proti civilnímu obyvatelstvu, které již nadále nebylo ochotné snášet pro povstalce a jejich v podstatě prohraný boj další oběti. Budoucí odboj se měl zaměřit výhradně na osvětovou a propagační činnost. V oblasti vlastních kádrů se OUN(b) soustředila na výchovu mládeže a zejména přežití zkušených příslušníků, kteří by v delší perspektivě za příznivějších okolností mohli organizaci obnovit.⁴⁸⁷

3.7.2 Lov na „Tura“. Smrt Romana Šuchevyče a konečná likvidace nacionalistického podzemí v SSSR

Ačkoliv se Sovětům postupně dařilo eliminovat i vysoce postavené představitele podzemí, ten nejvyšší, generální sekretář UHVR, hlavní providnyk OUN(b) na Ukrajině a vrchní velitel UPA Roman Šuchevyč „Tur“, „Taras Čuprinka“ sovětské bezpečnosti dlouho unikal. Situace se změnila až koncem roku 1949, kdy do Lvova přibyla speciální skupina MGB vedená Pavlem Sudoplatovem, tedy tím mužem, který roku 1938 úspěšně vykonal atentát na prvního providnyka OUN Jevhena Konovalc'e. Skupině se patrně podařilo získat věrný popis jedné z kurýrek Šuchevyče, Dariji Lysjak. Ta byla zadržena 2. března 1950 ve Lvově. MGB se zadrženou nepodařilo zlomit ani výslechy s použitím brutálního násilí. Poté, co tento primitivní (leč často efektivní) přístup nenesl požadované výsledky, MGB nasadila do cely Lysjak

⁴⁸⁶ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 424; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 538-548 a 572-573; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 474-478.

⁴⁸⁷ Šmigel', M.: *Antisovietske a protikomunistické aspekty...*, s. 100-103; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 478-479.

spolupracovníci maskovanou jako další zajatou kurýrku. Díky jí získaným informacím Sověti zaměřili možný výskyt Šucevyče na oblast obce Bilohoršča u Lvova, kde se měl ukrývat u místní učitelky. Šucevyč se o zatčení kurýrky brzy dozvěděl a plánoval okamžité přemístění do jiného úkrytu. Tuto akci se však z technických příčin a kvůli zdravotním problémům nepodařilo zorganizovat včas. 5. března 1950 vesnici a okolí obklíčilo více než 8.000 vojáků a příslušníků MGB. V přestřelce Šucevyč zastřelil jednoho a zranil dalšího důstojníka MGB. Sám byl raněn do hrudi a v bezvýchodné situaci ukončil svůj život. Sověti tak „utrपěli vítězství“, neboť všechny snahy upírali k tomu, aby Šucevyče zadrželi živého. V úkrytu „Čuprinky“ příslušníci MGB našli množství písemných materiálů a jeho archiv, díky němuž mohli pokračovat v rozpracování a likvidaci struktur OUN(b). Odkryli, zničili a zabili řádově stovky úkrytů a povstalců.

Smrt Šucevyče sice neznamenala konec nacionalistického hnutí jako takového, rozhodně ji však spolu s následujícími údery proti OUN(b) lze charakterizovat jako začátek jeho konce. Narušené linie spojení a smrt či zatčení stovek kurýrů a vedoucích pracovníků nebylo lze jak nahradit. Nová spojení se dařilo navazovat jen částečně, některé podzemní skupiny se novému vedení již nepodařilo kontaktovat. Samozřejmě se také jednalo i silnou psychickou ránu.⁴⁸⁸

V červnu 1950 se funkcí Šucevyče ujal Vasyľ Kuk „Lemiš“, poslední velitel UPA.⁴⁸⁹ Pod Kukovým vedením se OUN(b) snažila navázat zpřetrhané kontakty a zefektivnit dosavadní práci. Zároveň vyvíjela neúspěšné snahy spojit se s protisovětským podzemím v Pobaltí.⁴⁹⁰ Tou dobou již byla většina západní Ukrajiny zkolektivizována. Podzemí tak trápilo možnosti materiální podpory, zejména v zimních měsících. Útoky proti Sovětům takřka ustaly, neboť bezpečnost na ně odpovídala masovými deportacemi (zpravidla desítek až stovek rodin) z dané oblasti. To sice lásku k vládě nevyvolávalo, ale stejně tak ne k podzemí, v jehož akcích čím dál více místních nevidělo žádný smysl a zásoby od něj podzemí stále častěji získávalo jen pod

⁴⁸⁸ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 429-430; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 574-576; Пагриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 480-482.

⁴⁸⁹ Vasyľ Kuk (Василь Кук, 1913-2007) se narodil v obci Krasne ve Lvovské oblasti do vlastenecky založené sedlácké rodiny. Během gymnaziálních studií vstoupil do OUN. Ve 30. letech působil jako kurýr. V letech 1934 až 1936 byl vězněn v Polsku. Na jaře 1937 byl jmenován do funkce lokálního providnyka OUN. Po vypuknutí druhé světové války se přesunul do Krakova, kde organizoval kurýrské cesty do a ze sovětské okupační zóny. Po rozlamu OUN se stal členem providu banderovské frakce. V roce 1941 participoval na činnosti pochodových skupin OUN(b). Po německých represích proti nacionalistům přešel do podzemí. Následně řídil nově vzniklé struktury OUN(b) na střední, východní a jižní Ukrajině. Od roku 1944 velitelem UPA sever a zástupcem Romana Šucevyče. Po jeho smrti v březnu 1950 nastoupil na jeho místo. V květnu 1954 byl zadržen sovětskými orgány Roku 1960 byl propuštěn výměnou za apel na emigrační struktury OUN v prosovětském duchu. Vystudoval filozofii na Kyjevské univerzitě a pracoval v Institutu historie Sovětské akademie nauk. Zemřel roku 2007.

⁴⁹⁰ Šmigel', M.: *Антисовієтське а протикомуністичкє аспекти...*, s. 103-109; Motyka, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 613-614.

hrozbou násilí. Naděje vkládané do války v Koreji se též ukázaly být lichými. Otázky co dál a všeobecná demoralizace z nelehké situace bez pozitivních perspektiv se šířily i v řadách podzemí. Sovětům se také v procentech dařilo zajímat více povstalců než dříve, a to zejména díky získaným zkušenostem s metodami konspirace a maskování nepřítelů, novým možnostem techniky, infiltrací komunikačních kanálů podzemí a využívání chemických uspávacích prostředků. Důsledkem byly další těžké ztráty, násobené tím, že většina zadržených nevydržela nelidské metody výslechů, čímž docházelo k šířící se lavině provalů. Vůči konci roku 1949 OUN(b) vstupovala do roku 1951 s pouhými 40 % sil (8.750 vs 3.500).⁴⁹¹

Sovětské orgány v tomto roce registrovaly jednotky až nižší desítky případů protirežimních akcí měsíčně na západní Ukrajině s celkem 34 obětmi. Samy provedly patrně méně než 3.000 protipartyzánských operací, zlikvidovaly do 300 odbojářů a deportovaly až 20.000 obyvatel s dalšími 3.000 v zimě 1952. Sovětské akce svým charakterem čím dál více připomínaly klasické stíhací operace policejního typu než vojenského. Samozřejmě za masivního využívání agenturních sítí, do nichž byli zapojeni jak lidé migrující či vyslaní na západní Ukrajinu, tak místní Ukrajinci. Zároveň nutno dodat, že Sověti se primárně snažili zajímat povstalce živé, nikoli mrtvé, aby jich mohli využít k dalšímu rozpracování podzemí a k propagandě. Struktury OUN(b) pokrývaly již jen zhruba polovinu západní Ukrajiny, stejně tak dále klesaly počty lidí v podzemí (dle I. Patryljaka v srpnu 1951 do 1.700 partyzánů). Do jara 1952 sovětské orgány zlikvidovaly více než 600 partyzánů, dalších 250 zajaly a 60 se dobrovolně přihlásilo. V podzemí tak zůstávalo již jen méně než 1.000 mimořádně odhodlaných a odolných osob v drolicích se strukturách. Z centrálního providu, většinou se skládajícího z cca 10 osob, zbyli v létě t. r. již jen Vasyl' Kuk a Vasyl' Halasa.⁴⁹²

Nicméně fakt, že osm let bojů, smrt hlavního velitele, řady vůdčích kádrů a likvidace většiny struktur nevedly k definitivnímu zničení nacionalistického podzemí, Moskvu neustále dráždil. OUN(b) již sama o sobě nepředstavovala takřka žádné riziko sovětské vládě. To se projevilo mimo jiné i tím, že Vasyl' Kuk na jaře 1952 nařídil zastavit všechny bojové akce a soustředit se pouze na propagační a ideologickou práci a snahu uchytit se na východě Ukrajiny, kde MGB nepředpokládala vedení boje proti nacionalistům. Nicméně v případě vypuknutí války mezi Východem a Západem by nacionalisté ve spojení se svými exilovými strukturami mohli režimu způsobit vážné potíže, ať již ve formě sabotáží, špionáže či jiných.

⁴⁹¹ Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 545-546, 608-609 a 617-618; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 479 a 483-484.

⁴⁹² Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 485-489; Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 610-612; kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 433.

Zbylé elity si uvědomovaly, že konec hnutí se blíží. Přípravovaly proto plány na převedení některých struktur na „velkou Ukrajinu“ a svůj odchod tamtéž. Jednak tím sledovaly prodloužení samotného protisovětského boje alespoň v ideologické rovině, jednak na západě Ukrajiny již smrt dalších a dalších odbojářů, obrazně řečeno, „nikoho nevzrušovala“, jinými slovy politicky ani ideologicky zde již odboj ničeho dosáhnout nemohl. Kuk a spol. předpokládali, dosti naivně, že spektakulární a odvážná smrt na východě by tamní obyvatelstvo mohla probudit z letargie. Mnoho struktur na západě již navíc bylo kompletně zničeno, s dalšími neměli spojení. Většina zbylých povstalců patrně nepředpokládala, že přežije zimu 1952/1953.⁴⁹³

5. března 1953 zemřel Josif Stalin. Personální změny ve vedení SSSR i USSR následovaly vzápětí. MGB provedlo obrat v politice proti podzemí. Na jaře byly omezeny vojenské operace, zato se však plně rozběhly zpravodajské hry s cílem zlikvidovat zbývající podzemí agenturními metodami. Vasyľu Kukovi údajně byly nabídnuty rozsáhlé ústupky (plná amnestie pro zbývající podzemí, povolení návratu deportovaných a odsouzených a legalizace řeckokatolické církve) výměnou za složení zbraní. Na toto však nepřistoupil, zřejmě kvůli nulové důvěryhodnosti sovětských slibů. Operace tak pokračovaly dál. Sovětským zpravodajcům se v létě 1953 podařilo vytvořit pseudoprovid OUN(b) Chmeľnyc'ké oblasti a navázat kontakt se zástupcem Kuka a providnykem Volyně a Polesí Vasyľem Halasou „Orlanem“. „Orlana“ se ženou a ochrankou se následně v červenci 1953 podařilo vylákat z úkrytu a za pomoci převerbovaných zajatců zadržet živé. Zajetím „Orlana“ získalo MGB informace a kontakty na další členy providu a existující struktury, včetně V. Kuka. V tomto roce podzemí provedlo řádově již jen několik desítek akcí.

V zimě 1953/1954 Sověti dosáhli likvidace nebo zajetí dalších povstaleckých elit. Kuk „Lemiš“ však stále unikal. Za pomoci zajatého a převerbovaného kurýra se nakonec podařilo odhalit několik Kukových úkrytů, kde Sověti nastražili pasti s chemickým uspávacím prostředkem. 24. května 1954 v jedné z nich na pomezí Lvovské a Ternopilské oblasti poslední velitel UPA i se ženou padli do zajetí. Jeho zadržení je dnes považováno za konec organizovaného odporu ukrajinských nacionalistů proti sovětské vládě. Zpřetrhané spojení se již nepodařilo znovu navázat a přeživší skupiny již vyvíjely činnost jen samy za sebe.⁴⁹⁴ Fakt, že byli zadrženi až po smrti Stalina, patrně Kukovi zachránil život. Výměnou za vydání

⁴⁹³ Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 489-491; Мотыка, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 611-612.

⁴⁹⁴ Мотыка, G.: *Українська партизанка 1942–1960*, s. 636-637; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 491-495.

deklarace vyzývající zbytky podzemí složit zbraně, deklarace legitimující sovětský režim a zpravodajskou spolupráci byl po šesti letech internace amnestován.⁴⁹⁵

Po tomto se aktivity podzemí zaměřily na vlastní přežití. Počet akcí registrovaných sovětskou bezpečností se snížil na jednotky měsíčně. Na jaře 1955 odhadovala, že existovalo posledních 12 bojůvek OUN(b) a v podzemí se nacházelo do 500 osob, z toho 50 spadajících do kategorie partyzánů. Počátkem roku 1956 KGB (Комитет государственной безопасности) hlásil, že zakončil likvidaci *ozbrojených band i ozbrojeného podzemí ukrajinských buržoazních nacionalistů*. 11. února 1956 sovětské orgány vyhlásily poslední výzvu ke složení zbraní a přihlášení se úřadům, symbolicky na Volyni. Boj s podzemím a příležitostné potyčky však ve velmi omezené míře pokračovaly i nadále. Poslední střety a zatýkání se patrně odehrály v roce 1960. Malým skupinkám a jednotlivcům se však podařilo ukrývat i v dalších letech a desetiletích. Někteří povstalci vyšli z podzemí v průběhu 60. 70. i 80. let. Mnozí (patrně desítky) zemřeli přirozenou smrtí či ze zdravotních komplikací způsobených životem v nevhodných podmínkách, aniž by byli odhaleni. Jsou zaznamenány i případy partyzánů, kteří se dožili vyhlášení samostatnosti Ukrajiny v roce 1991 a teprve poté se legalizovali.⁴⁹⁶

Na tomto místě je vhodné zdůraznit, že UPA v rámci druhoválečné a poválečné Evropy představuje svou silou, délkou odporu, metodami a charakterem unikátní fenomén (v pozitivním i negativním slova smyslu). Bezpochyby se jednalo o nejsilnější podzemní armádu vzniklou *zdola*, tedy bez významnějšího vojensko-politického zázemí v zahraničí či exilu.

OUN(b)/UPA dle dochovaných statistických údajů a odhadů historiků přišla v boji se sovětskými silami o 563 providedů různého stupně včetně hlavního, 1.888 jednotek různé velikosti (od zahinů-pluků/brigád po roje a malé bojůvky), v bojích oficiálně zemřelo více než 150.000 povstalců, sympatizantů a náhodných osob. Těžko odhadovat, v jakém množství se jednalo o skutečné účastníky protisovětského odboje, různé kriminálníky a nevinné civilisty. Dalších 76.753 osob se vzdalo dobrovolně (opět ne nutně spjaté s podzemím, mohlo se jednat např. o muže snažící se vyhnout nasazení v bojích v řadách Rudé armády apod.), 103.866 osob bylo zadrženo, více než 200.000 deportováno. Tedy se vzdalo nebo bylo usmrceno více než 325.000 osob, ne nutně působících v řadách podzemí. Dodejme, že Vasyľ Kuk jako poslední velitel UPA v roce 1952 hovořil o *více než stotisícové armádě* (myšlena UPA v letech 1942 až 1949). G. Motyka k tomu dodává, že celkově strukturami OUN(b)/UPA prošlo 1 až 2 % ukrajinského obyvatelstva západní Ukrajiny, tedy že se jednalo o hnutí masové a se širokou

⁴⁹⁵ Kol. autorů: *Wojna po wojnie...*, s. 291.

⁴⁹⁶ Пагриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 495-498. Ke střetům po roce 1953 viz Motyka, G.: *Ukrajnska partyzantka 1942–1960*, s. 641-648.

společenskou podporou, v žádném případě ne „buržoazní bandy“.⁴⁹⁷ Sověti v bojích s OUN(b)/UPA oficiálně přišli o 30.676 příslušníků bezpečnostních složek, ovšem s tím dodatkem, že reálná čísla mohla být podstatně vyšší. Dle G. Motyky byla represemi více či méně postižena takřka každá obec, každá rodina na západní Ukrajině.⁴⁹⁸ Odhaduje se, že v důsledku různých střetů, represí a bojů v letech 1939 (obrana Karpatské Ukrajiny) do roku 1960 (konec ozbrojeného odporu) zahynulo, bylo zatčeno či deportováno více než jeden milion Ukrajinců, kteří byli spjati nebo podezřelí ze spojení s OUN(b)/UPA (bez započtení deportací Ukrajinců z a v rámci Polska).

Proč tolik obětí? Proč tak dlouhý, často nesmiřitelný odpor přinejmenším elit a řadového členstva podzemí? V obou případech lze hlavní příčinu hledat v brutálním a primitivním uvažování Sovětů, kteří se jednak nedokázali oprostít od svých ideologických pouček, jednak v souladu s nimi jednali často nesmyslně, zbytečně násilně a v rozporu se zájmy kohokoli. Takto v obyvatelích Pobaltí a západní Ukrajiny postupně „dokázali“ od 20. let vyvolat pocit, že Sověti/Rusové se snažili dotyčné národy zničit buď sociálně a kulturně (rusifikace/sovětizace, kolektivizace atd.), nebo fyzicky (holodomor, deportace, zbytečné ztráty v rámci Rudé armády). Za takových podmínek nemálo žen a mužů v podzemí dalo přednost boji do posledního náboje.⁴⁹⁹

Na tomto místě je vhodné poznamenat, že v těchto případech se jednalo o území obývané národy, které měly zkušenost s bolševiky z doby po první světové válce, ale součástí SSSR se nadvakrát staly až v počáteční a závěrečné fázi druhé světové války. Je evidentním, že převažující většina dotčeného obyvatelstva se proti sovětské moci postavila s odporem, byť v procentuálním vyjádření jen nemnoho z nich aktivně a se zbraní v ruce. Nezodpovězenou otázkou zůstává, k jakému vývoji by došlo v jiných částech SSSR okupovaných mocnostmi Osy, kdyby zde německý režim nezaváděl kořistnický systém a slovanské obyvatelstvo nevyužíval jako otrockou pracovní sílu.

3.7.3 Ach ti naši bratři. OUN(b) a pokusy expandovat na východ

Jak vyplývá z řádků výše, ukrajinský exil se opakovaně pokoušel proniknout i na území Ukrajiny v meziválečné době spadající pod SSSR. Žádná z těchto skupin nezaznamenala větší úspěch, v tom i OUN(b). Stejně pokusy byly zopakovány za války, opět však jen s omezenými

⁴⁹⁷ Kol. autorů: *Wojna po wojnie...*, s. 115.

⁴⁹⁸ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 428 a 439; Патриляк, І.: *Перемога або смерть...*, s. 498-499; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 649-650 a 653.

⁴⁹⁹ Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 656.

výsledky. Těch dosáhli zejména banderovci a meľnykovci. Jejich síť, byť řídká a nepříliš početná, přeci jen pokryla celé území dnešní Ukrajiny, včetně Krymu a Donbasu. V tomto významnou roli sehrál i fakt, že na propagační práci měli nacionalisté čas jen od konce roku 1941 do léta 1943. Evidentní důkaz rozmachu nacionalistického podzemí podávají statistiky pozdějších sovětských represí v letech 1944 až 1946, během nichž NKVD prováděla zatýkání a likvidace „nacionalistů“ ve všech částech Ukrajiny. Na oblasti předválečné sovětské Ukrajiny a Bukoviny na ně připadá zhruba 13 % případů (3.716 osob z 27.532), k tomu nutno dodat, že mnoho sympatizantů či aktivistů OUN(b) před příchodem fronty odešlo na západ, stejně tak nemalou část tvořili příchozí ze západu.⁵⁰⁰ Vztah „sovětských“ Ukrajinců k nacionalistické ideologii, politice a praktice nicméně představitele OUN(b) těžce zklamal. Nejenže „východní bratry“ ve většině nedokázali ovlivnit (ne nutně vlastními chybami, ale i v důsledku činnosti Němců a Sovětů), ale v pozdějších letech se s nimi utkávali v boji v řadách Rudé armády i bezpečnostních složek. Volodymyr Nikols'kyj s odkazem na materiály OUN(b) píše jen o velmi malé části obyvatelstva východoukrajinských zemí, kteří měli znalosti o politice a cílech OUN. Navíc chování pochodových skupin OUN(b) vyvolávalo dojem, že nacionalisté jednají ve shodě s německou armádou a okupačním režimem. Pozdější německá brutální politika tak v mnoha případech zároveň diskreditovala i OUN(b).⁵⁰¹ Její aktivity a síť v Donbasu charakterizuje následujícími slovy:

„Je tak možné potvrdit, že Organizace ukrajinských nacionalistů v letech 1941–1943 vytvořila na Donbasu svou strukturu, která disponovala veřejnými prostory a měla skupiny velmi aktivních osob – providnyků a kurýrů. Tyto skupiny tvořily tři kategorie lidí: 1) kádrovi (možno dokonce říci profesionální) ounovci; 2) osoby místního původu, které měly silné nacionalistické cítění; 3) tací, kteří byli pronásledováni ze sociálních nebo politických důvodů v letech sovětské vlády.“⁵⁰²

Neboli i v dlouhodobě rusifikovaných oblastech se našlo sice relativně málo aktivních přívrženců ideologie OUN(b) a jejích cílů, nicméně přesto existovali v počtu asi několika set osob. Na rozdíl od komunistického ruchu nemohli po roce 1942 doufat v podporu zvnějšku, ale přesto vyvíjeli aktivity s tím vědomím, že se jedná o činnost nelegální a s malou šancí na brzký úspěch. Vzhledem k nízkým počtům a německým represím se jejich aktivity v zásadě

⁵⁰⁰ Нікольський, В. М.: Підпілля ОУН(б) у Донбасі, s. 108-109.

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 25-26.

⁵⁰² Tamtéž, s. 37.

omezovaly na propagační práci a distribuci různých tiskovin s cílem popularizovat hnutí. Problém přitom představoval...jazyk. Vedoucí kádry, původem z východní Haliče, totiž hovořili dialektem nesrozumitelným pro místní.⁵⁰³ Vnucuje se poznámka, jestliže různé dialekty ukrajinštiny byly přinejmenším částečně nesrozumitelné mezi sebou, jak může ukrajinština i dle dnešních ruských elit „nebýt jazykem“, resp. být maximálně nářečím ruštiny...

Faktem je, že v řadách UPA se ocitlo i nemálo Ukrajinců z Donbasu, Kyjevsko, černomořského pobřeží a dalších oblastí, nutno však zároveň upozornit, že nemálo z nich po příchodu fronty dezertovalo zpět ke „svým“. Pohledem velení patologické jevy se týkaly i „západních“ Ukrajinců. Konec války a pokračující sovětizace lámaly odhodlání i místního, válkou vyčerpaného obyvatelstva, nevidícího smysl v dalším odporu proti příliš silnému nepříteli. Patrně Roman Šucevyč koncem roku 1945 vydal odezvu do podzemí, v níž vyjádřil podiv nad tím, že *Proč Ukrajinci raději umírali pod Berlínem či na Sachalinu za své katy [Stalin, bolševici, SSSR], než na své zemi v obraně života a existence budoucích pokolení. Proč existuje dezerce z řad UPA? Proč existovaly a stále jsou istrebitelné bataliony?*⁵⁰⁴

Ve výsledku tak struktury OUN(b) na území předválečné USSR nedokázaly splnit naděje do nich vkládané a OUN(b) se nestala masovým celoukrajinským hnutím.

3.7.4 Boj perem i mečem. Exilové nacionalistické struktury po roce 1945

Hlavní proвід OUN(b) se po propuštění Bandery a spol. rekonstituoval v Mnichově, ovšem pod názvem Zahraniční centrum OUN. Z Ukrajiny byli k podpoře již dříve v zahraničí pobývajících či internovaných příslušníků (např. Stepan Bandera či Jaroslav Stec'ko) vysláni v letech 1944 a 1945 další představitelé, jednak aby podali zprávu o situaci v zemi, jednak z reprezentativních a organizačních důvodů. Takto do Německa přibyl mimo jiných Mykola Lebed' (jehož se takto jako konkurenta údajně zbavil Roman Šucevyč). Ne všem se však podařilo do Německa dostat. Zahraniční struktury OUN(b) a UHVR měly hlavní zadání v navázání kontaktů se západními mocnostmi a snaze získat politickou i materiální podporu ukrajinského boje za nezávislost.

Možnosti exilu však byly značně omezené jak ve vztahu k zahraničí, tak domácí scéně. Německo sice na sklonku války projevovalo ochotu ke značným koncesím ve věci protikomunistického boje národů východní Evropy, nicméně brutální nacistická okupace těchto zemí, ústup z něj a nevyhnutelná porážka Osy vedly k tomu, že s v podstatě již bezmocným

⁵⁰³ Tamtéž, s. 44-45.

⁵⁰⁴ Motyka, G.: *Ukraiňska partyzantka 1942–1960*, s. 432-435.

Berlínem nikdo vážně nejednal. Je otázkou, do jaké míry dobrovolně a do jaké nuceně se banderovci, melnykovci a hetmanci podíleli počátkem roku 1945 na vzniku tzv. Ukrajinského národního komitétu a Ukrajinské národní armády pod německou kuratelou. Ve své podstatě se v případě těchto organizací jednalo o prázdné slupky bez vlivu na další vývoj. Západní spojenci pro změnu neměli zájem ani důvod za dané situace dráždit Sovětský svaz otázkou menšin, žijících na jím ovládaném území, zvláště za situace, kdy v ukrajinské a běloruské věci SSSR podnikal kroky posilující jejich „autonomní status“ v rámci svazu, byť se jednalo o změny čistě formální a kosmetické.

Po vnitřní stránce hlavní komplikací představovala komunikace mezi exilem a domácími strukturami, která vzhledem ke vzdálenostem, geopolitickému rozdělení střední a východní Evropy po druhé světové válce a technickým možnostem mohla probíhat jedine formou pozemních kurýrů. Ti přitom museli překonávat území sovětských satelitů (Polsko, ČSR, sovětské okupační pásmo Německa, Maďarsko, Rumunsko), což představovalo časově náročný a nebezpečný úkol již před instalací Moskvě podřízených režimů v těchto zemích, nemluvě o době následující. Emigrace navíc byla rozdělena též ideologicky, sužovaly ji spory personálního charakteru, nedostatek financí a další jevy. Nejednalo se pouze o staré spory mezi nacionalisty, hetmanci, socialisty, demokraty a dalšími proudy. Krize doutnala i v samotné exilové OUN(b)/UHVR, kdy Bandera, Stec'ko a spol. se jen obtížně, pokud vůbec, smiřovali s programovými a ideologickými změnami, jimiž OUN(b) za války prošla, a s faktickou ztrátou vlivu. Ta vyplývala zejména z výše uvedených problémů spojení a dále z toho, že realitu života pod německou a sovětskou okupací neznali a na samotné Ukrajině se v době jejich internace konstituovaly nové elity.⁵⁰⁵

Snahy o navázání zahraniční kooperace proti komunistickým režimům se děly v zásadě dvěma směry: 1) Západní mocnosti, zejména USA a Velká Británie; 2) Národy „porobené“ bolševiky nebo jimi ohrožené (včetně ČSR). obou případech se OUN(b) pokoušela prosadit své cíle jednak jako samostatná entita, jednak v rámci UHVR a ABN. Aktéři se zprvu soustředili zejména na propagační práci; informování západních společností o dění v SSSR, vysílání různých memorand a apelů, pořádání demonstrací apod. Nutno však říci, že v prvních poválečných letech naráželi na nezájem a nedůvěru, vyplývající z chápání SSSR jako spojence, dřívější orientace OUN(b) na Německo a také z neochoty uvěřit, že by se kde na světě mohly dále dít tak mimořádně násilné a brutální akce. Situace se začala měnit s narůstáním rozporů mezi Západem a Východem, svou roli též sehrál propagačně úspěšný rejz sotní UPA z Polska

⁵⁰⁵ Motyka, G.: *Ukrajnska partyzantka 1942–1960*, s. 622–625.

přes ČSR na Západ v roce 1947.

Od tohoto roku se datuje omezená spolupráce OUN(b) s britskou rozvědkou a UHVR s americkou. Výměnou za materiální a finanční pomoc, školení kádrů a transport na západní Ukrajinu (většinou letecky) Britové a Američané očekávali různé zpravodajské informace a pro eventualitu války s Východem přípravu povstání na Ukrajině. Tyto operace však byly již od počátku odsouzeny k neúspěchu a většinu kurýrů zabily nebo zadržely bezpečnostní síly Polska, SSSR a ČSR. Polákům a Sovětům se totiž podařilo infiltrovat a kompletně ovládnout zbytkové síte OUN(b) v Polsku (a částečně i v USSR), přes než komunikace ohledně kurýrů probíhala. Sověti navíc měli své spolupracovníky i v řadách západních zpravodajských služeb, což k neúspěchu odsuzovalo jak pěší, tak letecké pokusy o vysazení osob nad Ukrajinou.⁵⁰⁶

Výše zmíněné názorové a personální spory nicméně váhu hnutí v očích zpravodajských služeb snižovaly a způsobovaly značné komplikace v navazování spolupráce. Konflikty vyvrcholily v létě 1948, kdy došlo k vyloučení oponentů tvrdého křídla (Bandera a spol.) a *de facto* rozlamu OUN(b) na dvě zneprátelené frakce; jednu svázanou nadále s OUN(b), druhou s UHVR. Obě frakce se následně ve spolupráci se západními rozvědkami pokoušely transportovat své kurýry na sovětskou Ukrajinu. V polovině 50. let byly podniknuty částečně vynucené snahy obě frakce znovu sjednotit na základě zpráv a žádostí z domoviny o ukončení konfliktu. Po další epizodě sporů však Banderova frakce prohlásila depeše obdržené představiteli UHVR za sovětskou provokaci a stáhla se z dalších rozhovorů. V reakci na toto se rozlam stal oficiálním, vznikla demokratizující tzv. OUN za hranicí -OUN(z)- známá také pod označením „dvojkaři“. Zda depeše vyzývající k demokratizaci, odmítnutí „Banderovy diktatury“ a dalších prvků byla reálnou, anebo fabrikátem sovětské bezpečnosti, je dodnes předmětem diskuzí.⁵⁰⁷ Vzhledem k pozdní době tohoto rozkolu však nehrál v ukrajinských záležitostech větší význam. Všechny tři struktury hlásící se k dědictví OUN, melnykovci, banderovci a dvojkaři, po roce 1991 zahájily činnost na území Ukrajiny. Každá však nezávisle na zbylých dvou a bez větších volebních úspěchů.

O některých skupinách výsadek jsou k dispozici jen povšechné informace, další vůbec nemusí být známy. Vysílání kurýrů do SSSR za účelem obnovení spojení a rozvědné práce bylo z velké části předem prohranou bitvou. Jednak proto, že neměli velké šance se vůbec v zemi uchytit bez potřebného zázemí, jednak proto, že v řadách SIS měli Sověti svého „krtka“, Kima

⁵⁰⁶ Bliže viz Motyka, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 468-476; Hałagida, Igor: *Prowokacja „Zenona“*. *Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie „C-1“ przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, 2005, s. 60-64.

⁵⁰⁷ Hałagida, I.: *Provokacja „Zenona“...*, s. 51-57; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 624-627 a 632.

Philbyho. Ten je o většině těchto operací předem informoval a Sověti výsadky většinou brzy likvidovali. První letecky vypravenou skupinu Britové vyslali 31. května 1950. Jí velel Mychajlo Duda „Hromenko“, v pozitivním i negativním smyslu legendární velitel sotně UPA na Přemyšlovsku a jediný „komandyr“, jehož sotni se podařilo absolvovat rejd na Západ přes ČSR v celistvé podobě (viz níže). Skupině se po vysazení podařilo navázat kontakt s lokálními strukturami OUN(b) v okolí Bolechiva, Ivanofrankivská oblast. MGB se skupinu podařilo vypátrat a eliminovat do poloviny července 1950. Stejný osud potkal i dvě skupiny desantované v květnu 1951. Ty byly infiltrovány spolupracovníkem polského Urzędu bezpieczeństwa. První skupinu za využití pseudopartyzánského útvaru MGB a chemických prostředků Sověti celou zajali. O druhou se „postarala“ polská bezpečnost. Koncem května 1951 následovala čtvrtá skupina, vysazená do okolí Čornoho lisu. 11. června 1951 se patrně jednoho Ukrajince podařilo zajmout, ostatní zemřeli v boji o několik dní později. Další neúspěšný pokus o navázání spojení měl dle G. Motyky proběhnout v roce 1953. Američané ve spolupráci s UHVR první skupinu desantovali v květnu 1951. Té se patrně podařilo navázat kontakt s Vasyľem Kukem, nicméně v rámci různých pátracích akcí MGB byli do podzimu 1952 všichni její příslušníci zajati nebo zabiti.⁵⁰⁸

Sovětská a později i polská a československá bezpečnost situaci v emigračních centrech pečlivě monitorovaly. Poláci koncem roku 1948 získali trumf v podobě zajatého a převerbovaného velitele SB OUN(b) na Lublinsku; Leona Lapins'kého „Zenona“, jenž byl do Polska vydán z ČSR po náhodném zadržení v létě 1948 při cestě do Bavorska. Jeho prostřednictvím a díky převerbovaným příslušníkům kurýrských skupin se polským a sovětským zpravodajským službám podařilo navázat spojení s OUN(b) v Mnichově a do jeho řad dosadit několik spolupracovníků. V následných zpravodajských hrách a agenturních operacích pod kryptonymem „C-1“ se do roku 1950 podařilo zlikvidovat prakticky veškeré zbytkové struktury ukrajinského podzemí v Polsku a fungovaly již jen ty režírované polskou bezpečností. Ty ministerstwo bezpieczeństwa publicznego (MBP) zlikvidovalo v roce 1954, čímž operace „C-1“ skončila. Další osud Lapins'kého je neznámým (viz níže).⁵⁰⁹

V rámci zpravodajských her se Sovětům a Polákům dařilo emigrační OUN(b) a SIS podsouvat různé dezinformace a likvidovat, resp. přejímat další výsadky a jejich vybavení. Poláci zpravodajské hry s ukrajinským exilem ukončili a infiltrované struktury OUN(b) zlikvidovali v roce 1954, kdy zesílilo oprávněné podezření exilových kruhů, že za dosavadními

⁵⁰⁸ Motyka, G.: *Ukrajinska partyzantka 1942–1960*, s. 627-629.

⁵⁰⁹ Blíže viz Haľagida, I.: *Prowokacja „Zenona“* ..., k zakončení operace „C-1“ s. 240-245. K osudu Lapins'kého po roce 1954 s. 270.

neúspěchy může stát provokace. V reakci na toto fiasko SIS přerušila spolupráci s OUN(b). Sověti poté hlavní fázi operací proti exilu završili koncem 50. let po úspěšných atentátech na Lva Rebeta a Stepana Banderu a odhalení „sovětské-polského“ pozadí kontaktů zahraničními strukturami OUN(b) a UHVR. Poslední zaznamenaná kurýrská skupina procházela územím ČSR v roce 1959 (viz níže). Tyto skupiny a výsadky se dohromady skládaly z několika desítek osob, z nichž naprostou většinu polské a sovětské síly zajaly nebo zabily.⁵¹⁰ Zároveň však nutno dodat, že projevy činnosti OUN(b) a „ukrajinského nacionalismu“ byly ve východním bloku včetně ČSSR hledány až do roku 1989. Nutno dodat, že v případě ČSSR s nulovými výsledky (viz níže).

Ukrajinský exil měl po roce 1948 značně nejasné a často iluzorní představy o situaci a stavu podzemí na Ukrajině.⁵¹¹ Tento fakt vycházel jednak ze zpravodajských her vedených Polskem a SSSR, jednak z ne zkušenosti s moderními metodami práce sovětských bezpečnostních složek. Zároveň však nutno dodat, že Kreml i po likvidaci naprosté většiny buněk OUN(b) považoval „ukrajinský nacionalismus“ a jeho představitele za hrozbu.

Fakt, že Kreml ještě koncem 50. let bral hrozbu obnovení, resp. rozšíření ukrajinského protikomunistického podzemí velmi vážně, jasně vyplývá z atentátů provedených na Banderu (1959) a Rebeta (1957). Pokusy obnovit spojení s domácími strukturami v druhé polovině 50. let, podpora západních zpravodajských služeb a jistá forma touhy po pomstě bezpochyby sehrály hlavní roli v rozhodnutí o těchto atentátech, jenž měl vydat sám Nikita Chruščov. Za pozornost dále stojí ta informace, že za cíle byli vybráni činníci OUN(z) a OUN(b), nikoli však OUN(m). Jasný to důkaz o jejich marginálním vlivu.⁵¹² Kdyby nikdy či alespoň po delší dobu nedošlo k odhalení pozadí těchto atentátů, patrně by byli Bandera a Rebet zůstali považováni za oběti sporů uvnitř ukrajinské emigrace. Atentátník Bohdan Stašyn's'kyj však v roce 1961 zběhl. V důsledku tohoto provalu kolem v té době již nepřiliš vlivného, vzrůstem drobného a stárnoucího Bandery vznikl kult mučedníka boje za ukrajinskou nezávislost, zejména proti sovětské/ruské despotii. Tento kult sice v důsledku násilných a nelegitimních aktivit „banderovců“ částečně žene vodu na mlýn sovětské/ruské propagandě proti nacionalistickému podzemí, zároveň však to, že se Sověti „obtěžovali“ s Banderovou fyzickou likvidací jejich propagandu nabourává a je samotné též usvědčuje z praktik neslučitelných s právním státem či obyčejnou lidskou morálkou. Nemluvě již o tom, že většina dnešních

⁵¹⁰ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 410-411; Motyka, G.: *Українська партызанка 1942–1960*, s. 630-631.

⁵¹¹ Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*, s. 431.

⁵¹² Motyka, G.: *Українська партызанка 1942–1960*, s. 644-647.

ruských pseudoargumentů Banderu viní z podílu na zločinech, kterých se v důsledku dlouhodobého věznění Poláky a Němci dopustit ani nemohl.

Slovo závěrem

Co říci na závěr této kapitoly, plné *krve a železa*? Její řádky představují jen hlavní body a aspekty činnosti ukrajinského nacionalistického podzemí, jeho protivníků a „spojenců“ po roce 1939 bez zabíhání do detailů, v tomto smyslu zejména příkladů detailního popisu zločinů té či oné strany. Jejich zprostředkované studium přes literaturu a obrazovou produkci je zážitkem srovnatelným s analogickým zkoumáním např. holokaustu a rozhodně jej nelze doporučit slabším povahám. Neuvěřitelné množství nenávisti, krutosti a lhostejnosti, v jejichž důsledku miliony lidí přišly o život, nemůže nikoho nechat chladným a je zcela pochopitelné, že témata spojená s děním ve východní Evropě v letech druhé světové války dodnes vyvolávají kontroverze a emoce. „Banderovci“ na tomto násilí nesli nezpochybnitelný podíl. Nechali za sebou dědictví více než 100.000 zavražděných osob, ve většině polských civilistů, následovaných ukrajinskými. Zároveň však zcela nezpochybnitelně vystoupili jako obránci ukrajinského národa a jeho jménem vedli boj za právo západních, v širším kontextu všech Ukrajinců na vlastní sebeurčení a jejich ochranu před zločiny nepřátel (v tomto smyslu zejména, ale nikoli pouze německého okupačního režimu, sovětského státního aparátu a polské komunistické vlády).

Činí toto z OUN(b)/UPA paušálně zločinecké organizace podobného typu jako např. NSDAP či Waffen SS? Nebo naopak hrdiny v podobném duchu, jako jsou např. v Polsku vnímání tzv. „*żołnierze wyklęci*“ (prokletí vojáci)?⁵¹³ Dle mého názoru v obou případech nikoli. Ukrajinské nacionalistické podzemí po roce 1939 tvořilo spolu s hnutími odporu v Pobaltí a v některých státech, jež byly součástí koloniálních impérií evropských mocností, odlišnou kategorii. Ani ne tak převažujícím *modem operandi* a cíli, ale okolnostmi. Na rozdíl od NSDAP a Waffen SS jednak OUN(b) nebyla legální a celonárodní politickou entitou, jednak UPA nebyla *de facto* ozbrojenou silou totalitního režimu velmoci. OUN(b) nepochybně po jistou dobu své existence směřovala k metodám a cílům charakteristických pro fašismus (resp. radikální nacionalismus), nicméně nikdy nedostala příležitost je realizovat v praxi a později od tohoto ustupovala.

⁵¹³ K problematice „*żołnierze wyklętych*“ a polského odboje obecně viz např. Wnuk, Rafał: *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, Instytut pamięci narodowej, Lublin, 2007; Wieliczka-Szarkowa, Joanna: *Żołnierze wyklęci. Niezłomni bohaterowie*, Wydawnictwo AA, Kraków, 2013.

Na rozdíl od polského či československého hnutí odporu „banderovci“ nedisponovali zahraniční politickou materiální a morální podporou ani významnou a uznávanou exilovou reprezentací. Zároveň se dopustili zločinů, jimiž svůj boj do značné míry zdiskreditovali a který tak neumožňuje jejich klasifikaci v podobných konturách jako jiná evropská odbojová hnutí. Nutno dodat, že žádné rezistentní hnutí, ať již protinacistické, protikomunistické či jiné nevedlo svůj boj „džentlmensky“ a dopustilo se akcí charakterizovatelných jako zločinné. V případě UPA se však jednalo především o zločiny na rozsáhlém území, na určité etnické skupině (etnických skupinách) a co zejména, programové, byť v kontextu dané doby, geopolitiky a počtu obětí po všech stránkách sekundární. Z tohoto úhlu pohledu se jako ideově a metodologicky nejbližší hnutí ukrajinským nacionalistům jeví být právě zejména hnutí Lesních bratří v Litvě, Lotyšsku a Estonsku. Tamní partyzáni taktéž vzdorovali sovětskému režimu do 60. let, zároveň se však zejména v letech druhé světové války a krátce po ní dopouštěli rozsáhlých zločinů, v tomto případě především na židovském obyvatelstvu. Jejich motivace, takřka identické s těmi UPA, logicky též byly legitimními a nezpochybnitelnými.⁵¹⁴

Opět nutno konstatovat, že otázka, zda tzv. „banderovci“ byli hrdiny, nebo bandity, je inherentně vadná a signalizuje nepochopení problematiky. Na tuto otázku nelze ve světle výše uvedeného odpovědět prostým „ano/ne“.

⁵¹⁴ Blíže viz kol. autorů: *Wojna po wojnie...*

4 Most mezi Východem a Západem. Poválečné Československo a aktivity OUN/UPA

Před samotným zahájením výkladu je nutno uvést význam některých používaných výrazů a několik poznámek k operujícím československým jednotkám. V pramenech se často vyskytují výrazy jako „bandy UPA, tlupy, Benderovci“ apod. Vzhledem k nepřesnosti či zaujatosti těchto pojmů nejsou přejímány, ale nahrazovány neutrálními výrazy jako „skupiny UPA, partyzáni, povstalci“ apod. Řeč je často o rekvírování či vykrádání, loupežích, únosech apod. Tyto výrazy jsou přejímány s tím, že v případě těchto aktivit se často jednalo o reálnou kriminalitu. Je však patrným, že některá hlášení s činností UPA nesouvisela, případně sami Ukrajinci doporučovali místním, kteří jim poskytli pomoc dobrovolně, aby úřadům raději hlásili, že se stali oběťmi násilí ze strany UPA, a to proto, aby se vyhnuli postihu, podezření z „podpory band“ a aby získali alespoň šanci na náhradu škod. Dle Petra Potičného, jenž se na Západ probil se sotní „Hromenka“ (viz níže), existoval i opačný postup, kdy prodejci odmítli peníze s tím, že později nahlásí okradení.¹ V úředních textech jsou takřka vždy používány právě negativně vnímané výrazy a nelze říci, zda občané poskytli potraviny či jinou podporu dobrovolně, nebo k tomuto byli přinuceni, a to ať již přímou pohrůzkou zbraní nebo pouze ze strachu, že by partyzáni jimi mohli začít vyhrožovat v případě, že by civilisté zásoby neposkytli.

Ve slovenském pohraničí a později i ve vnitrozemí ČSR působila v průběhu let 1945 až 1948 řada čs. jednotek různých určení a krycích jmen. Část z nich existovala pouze krátce, znovu vznikala či se slučovala s jinými a ne u všech se dochovaly prameny o jejich působení. Někdy byla krycí jména udělována pouze útvarům velikosti praporů a výše, jindy dokonce i četám. Často se volilo krycí jméno podle křestního jména velitele. Značná část jednotek v jednotlivých zemích tak měla stejný krycí název jako další jednotka v jiné zemi, popř. v jiném období. Setkat se tak lze s několika útvary „Rudolf“, „Jan“, „Karel“ apod. Zejména malé jednotky v síle čtyř tvořící stíhací či tzv. létací a asistenční oddíly (SO, LO, AO) se často přesouvaly a lze se setkat s jejich označováním dle místa působení. Tyto jednotky v rámci této práce budou uváděny jako stíhací oddíly dané oblasti, jelikož není možné je exaktně rozlišovat. Celkově lze odhadnout, že na území ČSR působilo proti jednotkám UPA přinejmenším 300 vojenských těles odpovídající rotě nebo vyššímu útvaru.²

¹ Potichnyi, Petro: *My Journey*, Toronto-Lvov, 2008, s. 71.

² Inventář fondu *Operace „banderovci“* uložený ve Vojenském historickém archivu v Bratislavě obsahuje celkem 60 krycích názvů. Ty se však týkají výhradně Slovenska a ani v jeho případě se nejedná o konečný výčet. Viz VHA Bratislava: *Inventář fondu Operace „banderovci“*, příloha č. 1 a č. 2.

4.1 Do bratrských národů Čechů a Slováků přicházíme v míru a s poselstvím. Propagační rejdy UPA na Slovensko a další aktivity v letech 1945 až 1946

Jak patrně, konec druhé světové války v Evropě 8. května 1945 neznamenal završení veškerých bojů. V Polsku a v SSSR přetrvávaly v činnosti protikomunistické organizace, vzniklé během druhé světové války, mezi něž se řadila i UPA. V ČSR tyto organizace neměly žádné zázemí a obecně na jeho území nepůsobily. Polští partyzáni zpravidla neopouštěli území Polska a jednotky těch ukrajinských horskou hranici na relativně chudém a válkou těžce poškozeném severovýchodním Slovensku, sousedícím s operačním prostorem UPA na Zakerzoní, narušovaly jen příležitostně a dočasně, často bez toho, aby jejich výskyt někdo zaznamenal. Dělo se tak většinou z takticko-operačních příčin, nejčastěji ve snaze vyhnout se bojům s polskou, výjimečně i sovětskou armádou nebo obklíčení těmito vojsky. První případ výskytu ukrajinských povstalců v ČSR se datuje do závěrečné fáze druhé světové války. 23. března 1945 údajně větší skupina „bandírovců“ obsadila obec Runina nedaleko čs.-polsko-sovětského trojmezí a pořádala v ní „přednášku pro obyvatelstvo“ na téma ukrajinského osvobozenického boje.³

Severovýchodní Slovensko se v létě 1945 taktéž nacházelo v neutěšeném stavu. Celá oblast byla silně poškozena válečnými událostmi a i před válkou patřila k nejhudším částem státu. Mezi nejrozšířenější problémy rusínské populace patřila chudoba (vyplývající z nedostatku a nízké úrodnosti půdy), nezaměstnanost, alkoholismus, ekonomická a společenská zaostalost a další negativní jevy, se kterými si nově ustavená civilní správa ČSR nedokázala rychle poradit, částečně i proto, že personálně byla tvořena „nespolehlivými osobami“. Ve zprávě velení jednotek Zajištění pohraničního území (ZPÚ) z jara 1946 čteme: *Jádrem zla (sic!) na východním Slovensku je, že do místních národních výborů se dostali členové necharakterní a takoví, kteří předtím byli gardisti, ba dokonce i pomahači Gestapa. Tito vstoupili do strany K[omunistické] S[lovenska] a pod rouškou strany provádějí zlodějství a nespravedlnosti...*⁴

Jednalo se o chronické problémy rusínské horské populace, které se analogicky vyskytovaly i na polské a nově sovětské straně Karpat. Navíc se množily případy loupežných přepadení s původci v Polsku a SSSR, které byly později nesprávně, anebo účelově připsány

³ VÚA–VHA, f. MNO 1945/1. odd., k. 9, č. j. 40.111/Dôv.zprav.1945: *Zbytky nemeckej armády a bandirovské tlupy -potulovanie sa. Zpráva z 31. 5. 1945.*

⁴ Šmigel', Michal: *Banderovci na Slovensku*, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Fakulta humanitních vied, Banská Bystrica, 2007, s. 112–114; VÚA–VHA, f. MNO 1946, k. 27, č. j. 32/5/1-11: *Banderovci – zvláštní zpráva*. Ke konkrétním údajným krádežím a defraudacím a k problematice dále viz tamtéž, č. j. 32/5/1-14: *Vel. pre ZPÚ – súhrnné situačné hlásenie zo 17. januára 1946.*

UPA.⁵ Přepadení se často účastnili civilisté polské národnosti (při některých případech známí obětí) a dokonce i menší jednotky polské vládní armády.⁶ Přepadávání slovenských obcí polskými vojáky bylo předmětem stížností československé strany ještě v roce 1948.⁷ Loupežné bandy, dezertéři a další ozbrojené skupiny se vyskytovaly i na slovenské straně. Na tomto neutěšeném stavu bezpečnosti se však UPA patrně nijak nepodílela, neboť v těsném příhraničí operovala pouze příležitostně. Nedlouho před vpádem UPA na Slovensko byla vypracována souhrnná zpráva o průběhu obsazování „předmnichovských hranic“ slovenské části ČSR polskými jednotkami, obsahující celou řadu konfliktů s polskými silami, zatímco o Ukrajincích v ní nelze najít žádnou zmínku.⁸

Území ČSR bylo pro OUN(b)/UPA, důležité z toho hlediska, že jejím územím procházely nejkratší komunikační trasy k exilovému vedení Organizace v Bavorsku a hornatá severovýchodní část státu představovala vhodný únikový prostor. *De facto* se pro ukrajinské podzemí jednalo o jediné „okno do světa“, jedinou zemi, přes níž mohlo relativně úspěšně transportovat kurýry a dokumenty a komunikovat se světem za vznikající „železnou oponou“. V zájmu ukrajinských nacionalistů tak bylo udržení Československa mimo sovětskou mocenskou sféru a v tomto směru se rozhodli „přiložit ruku k dílu“, a to formou již zmíněných tzv. propagační rejdů, s dalšími cíli v rekognoskaci vojensko-politické situace na východním Slovensku (potažmo v celé ČSR) a vyvracení bolševické propagandy.

4.1.1 „Vlasovci“ řadí na východním Slovensku. Propagační rejď UPA na Slovensko 1945
Přípravou rejdu na Slovensko se zabývalo vedení Zakerzonského kraje OUN(b), zejména referent propagandy Vasyľ Halasa „Orlan“ a velení Taktické oblasti „Makivka“ (obvod Drohobyče) z operační skupiny UPA západ. Velitelem byl jmenován Dmytro Vytovs'kyj „Andrijenko“.⁹ Rejdu se měly zúčastnit zejména sotně operující na sovětské Ukrajině, neboť

⁵ ABS, f. Zpravodajská zpráva Generálního štábu (ZSGŠ), část 2. odd. h. š., roč. 1945/dův., č. j. 396: *Situace v Polsku, zpráva ze 14. ledna 1946*; tamtéž, roč. 1945/taj., č. j. 995: *Súhrnná zpráva o priebehu udalostí na československo-poľských hraniciach v priestore Horná Orava a Spiša při obsadzovaní predmnichovských hranic poľskými jednotkami dňa 18. VII. 1945*.

⁶ Tamtéž, roč. 1945/taj., č. j. 2690: *Súhrn zpráv ku dňu 17. novembra 1945*.

⁷ Instytut pamięci narodowej (IPN), sygn. Bu 0296/27/t. 3: *Raport o przebiegu spotkania z przedstawicielami Czechosłowackich Władz Bezp. Publ. oraz o przekazaniu 112 zatrzymanych przez Władze Czeskie członków band i organizacji ukraińskich, 24. 5. 1948*.

⁸ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 995: *Súhrnná zpráva o priebehu udalostí na československo-poľských hraniciach v priestore Horná Orava a Spiša při obsadzovaní predmnichovských hranic poľskými jednotkami dňa 18. VII. 1945*.

⁹ Dmytro Vytovs'kyj „Andrijenko“ (Дмитро Витовський „Андрієнко“, 7. 7. 1919 – 29. 4. 1947) se narodil v Brošnivě, okres Dolina. Roku 1939 se stal členem OUN. V únoru 1940 byl povolán ke službě v Rudé armádě, v březnu 1941 povýšen do hodnosti poručíka letectva. V době vypuknutí německo-sovětské války trávil dovolenou u rodiny, následně se skrýval za pomoci řeckokatolické církve. V létě 1943 vstoupil do UPA, kde působil ve štábních funkcích. Na jaře 1945 byl jmenován velitelem TV „Makivka“. V létě 1945 vedl propagační rejď na

útvary UPA v Polsku teprve vznikaly, popř. byly rozdrobeny na SKV. Dle Michala Šmigela se zúčastnila sotně „Zmija“, „Zavedija“ a „Bulava“ („Myron“). Z výpovědi účastníka rejdu a pozdějšího velitele sotně UPA zajatého v ČSR, Romana Hrobelského „Brodyče“¹⁰, vyplývá, že rejdu se účastnily sotně „Karmeljuk“, „Perich“, „Sokil“, „Myron“, samostatná četa „Horbovyj“ a další dvě neznámé sotně.¹¹ Celkem se jednalo o cca 500 vojáků a příslušníků civilní sítě. V červenci 1945 se vybrané sotně přesunuly do okolí Sambora, kde byl prováděn výcvik a politická školení.

Hranice ČSR sotně překročily 22. srpna 1945, nicméně zprávy o pohybu „vlasovců“, za které byly jednotky UPA v létě 1945 často zaměňovány, se objevovaly již od 5. srpna.¹² Jednotlivé útvary postupovaly samostatně tak, aby pokryly co nejširší terén. Netvořily žádnou velkou kompaktní jednotku. Procházely okresy Medzilaborce, Stropkov, Prešov, Sabinov, Bardejov, Snina, Humenné a Giraltovce, okrajově zasáhly i další okresy.¹³ Agitace probíhala v následujícím duchu: Oddíl nejprve zjistil přístupnost obce a přítomnost Národní bezpečnosti (NB policejní sbor na Slovensku, v pramenech důsledně rozlišováno od SNB) a armády v obci. Následně zajistil východy a vpochoďoval do vsi. Velitel zpravidla navštívil stanici NB nebo předsedu místního národního výboru (MNV), veliteli a/nebo starostovi ozřejmil cíl návštěvy a slíbil vyvarovat se trestné činnosti. Obyvatelstvo bylo mezitím shromážděno na návsi, kde poté propagační pracovník vedl přednášku na téma ukrajinského národněosvobozenického boje a o

Slovensko. V březnu 1947 se dostal do těžkých bojů s jednotkami NKGB. V bezvýchodné situaci se pokusil spáchat sebevraždu, těžce se zranil, ale přežil, padl do zajetí a následně byl popraven. Viz kol. autorů: *Енциклопедія історії України*, díl 1, Наукова думка, Київ, 2003, s. 688.

¹⁰ Roman Hrobels'kyj „Roman“, „Brodyč“ (Роман Гробелський "Бродич", 6. 5. 1919 – 8. 2. 1949) se narodil ve Stefkowe, okres Lesko do rodiny dělníka-středního zemědělce. V letech 1933 až 1939 studoval ukrajinské gymnázium v Přemyšlu. Vypuknutí druhé světové války a rozdělení polského území mezi Německo a SSSR jej odřízly od rodiny, která se ocitla v sovětském záboru. Zprostředkovaně přes Werkschutz pracoval jako noční hlídač v Krakově a později v Pruszkowě u Varšavy. Nebyl členem OUN. V dubnu 1944 utekl domů ze strachu před nasazením na frontu. V říjnu 1944 se připojil k sotni „Hromenka“ a následně byl přeřazen do sotně „Karmeljuk“, kde vykonával funkci velitele čety a později štábního písaře. S touto sotní se účastnil propagačních rejdů po Ukrajině a v letech 1945 a 1946 i v ČSR. V květnu 1946 převzal velení sotně „Jara“/„Didyka“ v kureni „Rena“, operujícího v jihovýchodním Polsku nedaleko čs. hranice. Po těžkých bojích na jaře a v létě 1947 se mu podařilo opět skrýt v Polsku, mimo jiné za pomoci úhybného manévru, během něž strávil několik dní na Slovensku v okolí Staré Lubovně. V červnu 1947 tam jeho partyzáni zajali tříčlennou hlídku FS. Při bojích s čs. a polskými silami se jednomu ze zajatců podařilo uprchnout, načež zbylí dva byli na rozkaz „Brodyče“ nebo velitele polního četnictva zavražděni. Sotňu po návratu do Polska rozdělil na dvě části a se svou se zásobil v polských obcích, předstíraje polské protikomunistické partyzány. V srpnu 1947 po obdržení rozkazů vyrazil na západ do Německa. U hranic s ČSR zbytek oddílu opustil a postupoval s dalšími čtyřmi střelci sám. Na Moravě byli nuceni se rozdělit. „Brodyč“ padl do zajetí u obce Korouhev poté, co jej omráčil místní občan. Byl vězněn v Košicích, vydán do Polska a tam popraven.

¹¹ Srov. Šmigel, M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 99. ABS. f. 307, sign. 307-77-5: *Protokol sepsaný s Romanem Hrobelským 11. ledna 1948*.

¹² ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 1725: *Telegram z Bratislavy*; č. j. 2083: *Zprávy výzvědného rázu*, dále f. 307, sign. 307-102-1: *Ukrajinci, snahy po osamostatnění-tvoření teroristických skupin*; tamtéž, *Vlasovci, Sičovci a Banderovci - potírání band*; VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 86, inv. č. 416: *Asistenčný prápor-odoslanie do priestoru Humenné-Stropkov*.

¹³ Šmigel, M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 102-103.

nutnosti sjednocení národů střední a východní Evropy v boji proti komunismu. Po této přednášce následovala diskuze, načež bylo obyvatelstvo propouštěno domů. Zvláštní pozornost věnovali nacionalisté rozhovorům s místními autoritami a představiteli moci (např. příslušníci bezpečnosti, kněží, lékaři, notáři, starostové apod.). Na místě povstalci často zanechali letáky či jinou tematickou literaturu. Vojáci následně chodili po domech, kde si vyžádali nebo zaplatili stravu. Příležitostně se účastnili místních akcí, např. svatby, bohoslužby nebo taneční zábavy. Obec opouštěli po půlnoci, přespali v lese a pochodovali na další místo určení.¹⁴ V jinak značně tendenčně sepsaném elaborátu ministerstva vnitra (MV) z února 1948 *Banderovské organisace OUN a UPA, jejich činnost v ČSR a posudek* je charakteristika propagačních akcí uvedena takto:

„K tomu nutno doložit, že propagační tlupy UPA došly do jednotlivých vesnic vždy před soumrakem, jejich východy obsadily kulometným hnízdem, načež skupina UPA došla na stanici NB, tam vysvětlila účel svého příchodu a varovala před užíváním zbraně. Předsedové MNV byli nuceni svolat veřejné schůze do hospod, nebo na návěs a tam určený propagandista mluvil o cílech a snahách OUN a UPA. Byly rozdávány letáky, deklarace, zdi pomalovány revolučními hesly, zpívány ukrajinské revoluční písně i náboženské, zvláště „Bože veliký“. Se zbraněmi vcházeli příslušníci UPA do jednotlivých příbytků a tam se „dobrovolně“ dávali hostit. Obyvatelstvo ze strachu jim vyhovovalo.“¹⁵

Většina jednotek UPA opustila území ČSR do 11. září, poslední 24. září 1945 a o vlastní vůli dle plánu, nikoli z donucení. Z uvedeného období nejsou na severovýchodním Slovensku doloženy žádné násilnosti spojené s ukrajinským podzemím. Vyskytl se jeden případ vraždy člena KSS Michala Padomy z obce Jakušovce, který však nebyl nikdy objasněn a nelze doložit pachatele, což konstatují i dobové materiály.¹⁶

Československé úřady byly děním naprosto zaskočeny, ačkoliv zprávami o pohybu UPA v polském pohraničí disponovaly již od počátku srpna 1945 a stanice NB žádaly o vojenské posily.¹⁷ Překvapení vyplývalo z nezvyklého a neočekávaného chování UPA, která do té doby do hloubky území státu nikdy nepronikla a zodpovědná místa v Bratislavě a Praze zpočátku

¹⁴ Srov. tamtéž, s. 99-100; ABS, f. 307; sign. 307-77-5: *Protokol sepsaný s Romanem Hrobelským 11. ledna 1948*; f. ZSGŠ; část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2406: *Banderovské tlupy na Slovensku - prehľad za mesiac september 1945*.

¹⁵ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1948/taj., č. j. 8723: *Banderovské organisace OUN a UPA, jejich činnost a posudek*.

¹⁶ Srov. Šmigel, M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 104; ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2163: *Opis telegram*.

¹⁷ Šmigel, M.: *Тимонуч VIIA*, č. 48, úvodní kapitola, s. 56. Dále tamtéž, s. 129–130: *Odpoved' na čís. 20 zprav./45 zo dňa 10. 7. 1945*.

netušila, o jaké útvary se jedná a co vůbec na Slovensku pohledávají. Objevovaly se protichůdné a zmatené zprávy o průniku vlasovců, Rusů, popř. jiných skupin, často v naprosto absurdních počtech až několika tisíc či dokonce deseti tisíc osob.¹⁸ V některých dokumentech se vyskytují žádosti o rozšifrování akronymu UPA.¹⁹ Československá armáda rozmístěná s důrazem na zajištění hranice s poraženým Německem a Maďarskem považovala severovýchodní Slovensko za bezpečné zázemí, resp. pohraničí. V oblasti se mimo stanic NB a FS nacházely jen málo početné a roztroušené útvary 10. pěší divize se sídlem v Košicích. Dle Michala Šmigela v lokalitě vpádu operoval pouze kombinovaný prapor „Samo“ v síle 120 až 150 vojáků, většinou záložníků se slabou výzbrojí.²⁰ Stanice FS a NB byly v rámci protipartyzánských opatření podřízeny armádnímu velení. K dopravě při akcích měly být z části využity automobily, ovšem patrně převládala jízdní kola, v případě nedostatku rekvírovaná civilistům.²¹ Bezpečnostní orgány se navíc nacházely ve stavu poválečné reorganizace, *de facto* výstavby často z ničeho. Materiálně špatně zajištění příslušníci NB nejevili ochotu se v celé věci angažovat, naopak během rejdů s Ukrajinci často navazovali kontakty, vyměňovali si předměty, účastnili se společně zábav apod.²²

Až na počátku září 1945 padlo rozhodnutí velitelství Vojenské oblasti 4 (VO)²³ odeslat na severovýchod posilové útvary od 10. pěší divize (kombinovaný prapor „Bajús“ a pěší prapor „Ján“), 9. pěší divize v Trnavě (prapor „Ondrej“, prapor bez uvedeného kr. jm. a průzkumná četa) a 2 roty samopalníků z VO 3 (Morava), spolu s příslušníky NB a FS celkem zhruba 2.500 mužů, jejichž úkol zněl „vyčistit“ ohrožený prostor od jednotek UPA a zajistit čs.-polskou hranici proti dalšímu pronikání ozbrojených skupin. Soustředění sil bylo ukončeno 11. září, tedy v době, kdy už většina sotní UPA opustila území ČSR. Posily měli údajně vyslat i Sověti, konkrétně motorizovaný pluk Rudé armády dislokovaný v Kapušanech.²⁴ O činnosti sovětských jednotek však neexistuje mnoho zpráv. Nalezený opis telegramu z fondu 2. odd. h. š. obsahuje informaci:

¹⁸ Tamtéž, *Banderovci – objavenie se tlup na vých. Slovensku, ich činnosť. Zpráva z 8. 9. 1945*, s. 160-163.

¹⁹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 222: *Zakarpatská Ukrajina – zprávy z 20. 9. 1945*; č. j. 1388: *Telegram z Bratislavy ze 14. 8. 1945*.

²⁰ Šmigel, M.: *Jlimonuc VIIA, č. 48: Banderovci v tunajšej oblasti – objavenie sa. Zpráva z 26. 8. 1945*, s. 138-141.

²¹ Tamtéž, *Asistenčný prapor – odoslanie do priestoru Humenné – Stropkov. Zpráva z 25. 8. 1945*, s. 142-144.

²² Srov. ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2406: *Banderovské tlupy na Slovensku – prehľad za mesiac september 1945*; tamtéž, č. j. 2423: *Zprávy o situaci na území VO 4*; f. 302, sign. 302-591-2: *Slovenské obyvatelstvo – napomáhání banderovcům*.

²³ Poválečné Československo se z vojenského hlediska dělilo na čtyři tzv. vojenské oblasti: VO 1 (jižní část Čech), VO 2 (severní část Čech), VO 3 (Morava a Slezsko) a VO 4 (Slovensko).

²⁴ Srov. Šmigel, M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 105; ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2163: *Opis telegram*.

„Součinnost s Ca [Červená (Rudá) armáda] je zajištěna jednak se skupinou pplk. Rudzika /mot. pluk - pěchota na autech, 30 tanků, nějaká obrněná auta, 3 letadla/. Tato skupina nachází se v Kapušanoch a spolupracuje s jednotkami 10. pěší div. Je součástí armády gen. Koněva a přišla ze Szombathely. Dále se skupinou gen. Vadenina z Užhorodu a přišla z Užhorodu, které průzkumné části působí do Ciary (sic!) Humenné-Medzilaborce.“²⁵

S tímto praporem Rudé armády měly spolupracovat útvary prapor „Bajús“, moravské roty a průzkumná rota (patrně myšleno četa) v prostoru Zipov-Čierna Hora-Hrabkov-Obysovce. Slovenský vojenský historik Jan Štaigl uvádí, že tyto jednotky měly být dokonce podřízeny sovětskému velení.²⁶ Tuto informaci potvrzuje hlášení o nasazení rot moravských samopalníků.²⁷ S velitelstvím v Užhorodě měl být dohodnut přesun tří motorizovaných průzkumných rot na Slovensko do Prešova, Stropkova a Medzilaborců a další konzultace v Košicích. Gen Vadenin (Vedenin?) měl dále slíbit dle výsledku průzkumu posily v síle několika pluků vojska.²⁸ Nicméně zpráva hlavního štábu čs. armády z léta 1947 konstatuje, že:

„Ještě ke konci roku 1945 [dle dalšího patrně myšlena druhá polovina roku 1945] bylo navázáno spojení s veliteli SSSR a postupně také s vojenskými veliteli polskými. Zásadně byly učiněny dohody o spolupráci, ale prakticky k jejich uskutečnění nedošlo. S vojskem SSSR to nebylo vůbec nutné a vojsko polské nemohlo úmluvy splnit.“²⁹

²⁵ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2163: *Opis telegramu.*

²⁶ Štaigl, Jan: *Spolupráca vojenských jednotiek ČSR, Poľska a ZSSR v akciách proti UPA na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1947.* In *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu múzejníctvo a archívniectvo*, Vojenský historický ústav, Bratislava, 2011, roč. 15, č. 2, s. 77-78.

²⁷ VÚA–VHA, f. MNO 1945/1. odd. h. š., k. 23, č. j. 1463: *Likvidace Benderovců na vých. Slovensku – situační zpráva z 3. října 1945.*

²⁸ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 1968: *Opis dodatku.*

²⁹ VÚA–VHA, f. MNO 1947, h. š./1. odd. taj., k. 32, sign. 32/5/15-2, *Zpráva o situaci na východním Slovensku, část I.*

Michal Šmigel' uvádění následující tabulku nasazených vojsk:

	Velitelství 10. pěší divize Košice	
kombinovaný prapor „Samo“ (roty 14. a 20. pluku 10. divize)	kombinovaný prapor „Bajús“ (25. pluk 10. divize)	průzkumná rota „Vojtech“ (10. divize)
Prapor „Ján“ (7. pěší pluk 9. divize Trnava)	prapor „Ondrej“ (9. pěší divize)	2x samopalná rota VO 3
motorizovaný pluk 4. obrněné armády RA	skupina pplk. Rudíka (oddíl 9. gardové armády RA)	
Záloha	pěší rota 37. pluku (10. divize)	Soustředěný odd. NB

Zdroj: Šmigel', M.: *Лімонuc VIIA*, č. 48, s. 62.

Operace čs. sil probíhaly v duchu vysílání hlídek a čet do ohrožených vesnic. Ke střetům s UPA však nedošlo a dojít nemohlo...neboť tou dobou se již na čs. území nenacházely. Jediný zaznamenaný incident spočíval v zajetí jedné z čs. hlídek (nejspíše pohraniční hlídka FS), která byla po několika hodinách propuštěna.³⁰ Lze se domnívat, že i kdyby do vesnice obsazené četou čs. armády sotřa UPA dorazila, k boji by nedošlo buď z důvodu početní převahy ukrajinského oddílu, nebo odchodu partyzánů do jiné obce ve snaze vyhnout se střetu.

Celkově bylo k činnosti UPA v srpnu a září 1945 ze strany armády konstatováno, že:

„[Benderovci] chovají se k civilnímu obyvatelstvu velmi slušně, mají vzornou disciplínu. Vezmou-li od obyvatelstva něco k jídlu, většinou všecko zaplatí. Po celou dobu jejich působení byl nalezen 1 mrtvý civilista [Michal Padoma], u kterého není zjištěno, zda byl vůbec Benderovci zabit. V poslední době činnosti Benderovců bylo zajato jedno naše družstvo, které bylo v krátké době i se zbraněmi propuštěné s podotknutím, že Benderovci proti Čechoslovákům nebojují.“³¹

³⁰ Tamtéž, *Prehľad o nepriateľskej činnosti od 23. 8. do 10. 9. 1945*, s. 191-193.

³¹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2163: *Opis telegram*.

Tolik k tvrzením o „násilnických tlupách“ a „zločinných bandách“.³² Analogická hodnocení chování UPA v ČSR ve smyslu *přísné disciplíny, inteligentního vystupování a nedopuštění se žádného násilí na našem [slovenském] obyvatelstvu* lze najít i v dalších dobových dokumentech.³³ Hlavní dezinformace o celé akci, později přejaté některými autory z doby před rokem 1989, pocházely zejména z úřadoven vojenské kontrarozvědky, Obranného zpravodajství (OBZ), které se od svého vzniku nacházelo pod silným vlivem Komunistické strany Československa (KSČ). Ve zprávě z 12. září 1945, kdy již aktivity UPA na Slovensku byly známy, hlavní správa OBZ stále opakovala dezinformace o spojení UPA s vlasovci, rozbití sotní polským vojskem, jejich uchýlení se do ČSR jako nouzový manévr a o „plenění obcí“, aby vzápětí konstatovalo „zdržování se násilí“.³⁴ Zpráva OBZ pro VKPR obsahovala zcela nepodložené informace o pronikání tisícíčlenných skupin na území Slovenska (k 8. září 1945 až 10.000 „členů tlup“) poté, co měly být rozbity polskými silami. Fakt, že polská armáda na jihovýchodě země neměla k dispozici ani zdaleka tolik vojska, aby vůbec mohlo s desetitisícovými „bandami“ bojovat a OBZ, vedené Bedřichem Reicinem, si této skutečnosti muselo být dobře vědomo, jen podtrhuje dezinformační podtext jeho zpráv.³⁵ Další zdroj „zaručených informací“, jako vždy, představovalo „lidové podání“ celé akce (viz níže).

Z vojenského hlediska tedy první propagační rejď na Slovensko skončil pro UPA úspěchem. Povstalci nezaznamenali žádné ztráty a vykonali rozkazy. Dva partyzáni byli zajati až koncem října 1945, ovšem jednalo se o dezertéry ze sotně „Myrona“, kteří se navíc patrně přihlásili dobrovolně.³⁶ Další Ukrajinec se o své vůli vzdal v prosinci 1945.³⁷ Žádné ztráty nezaznamenala ani čs. armáda. Otázkou však je, jak hodnotit politické dopady rejdu. Mezi bezprostřední patřila destabilizace politické a bezpečnostní situace na východním Slovensku. Mezi obyvatelstvem se prohlubovala nejistota ohledně budoucnosti. Relativně příznivé přijetí partyzánů civilisty vedlo orgány OUN(b) k přesvědčení, že teritorium Slovenska bude vhodné

³² Pavel Drška v příslušné kapitole *Vojenských dějin Československa* nebyl schopen rozlišit propagační rejď UPA ze srpna a září 1945 a další dění na severovýchodním Slovensku koncem roku 1945 (viz níže). Vzniklý text je v podstatě směsicí autorových dojmů bez podložení prameny. Viz Drška, Pavel: *První boje s banderovci*. In: *Vojenské dějiny Československa*, 5. díl, Praha 1989, s. 100-101.

³³ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2406: *Banderovské tlupy na Slovensku – prehľad za mesiac september 1945*; Šmigel, M.: *Ilimonuc VIIA*, č. 48, *Odpoved' na čís. 20.zpráv/1945 zo dňa 10. júla 1945*; *Tlupa Banderovcov, objavenia sa; Ozbrojená tlupa neznámych mužov – objavenie; Banderovci v tunajšej oblasti – objavenie sa; Asistenčný prápor – odoslanie do priestoru Humenné – Stropkov; Asistenčný prápor – zahájenie činnosti – hlásenie*, s. 132-145.

³⁴ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2144: *Prehľad nepriateľskej činnosti v době od 23. 8. do 10. 9. 1945*.

³⁵ VÚA–VHA, f. VKPR (roč. 1945), k. 1: *Situace na východním Slovensku. - zpráva pro pana presidenta republiky, -Banderovci- objavenie sa tlup na vých. Slovensku, ich činnosť*.

³⁶ ABS, f. 307, sign. 307-97-5: *Tatarskyj Anton a Malenkevicz Vasil, príslušníci skupiny Banderovcov-zadržanie*.

³⁷ VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 50, inv. č. 174: *Michal Pencák „Slavko“ člen UPA-odoslanie*.

pro další rejdy, slovenští Rusíni a Slováci (v širším kontextu i Češi) nepovažují ukrajinské podzemí za nepřátele a tamní oblasti lze pro UPA využít jako útočiště v případě nouze.

Akce partyzánů však neměly šanci na získání jakékoli významnější politické podpory v ČSR, jednak kvůli vlastní minulosti a násilné činnosti ukrajinského podzemí, jednak kvůli zcela zjevné politické orientaci státu na SSSR. Proti přítomnosti partyzánů a spolupráci s nimi vystoupila i politická reprezentace slovenských Ukrajinců, sdružená v Ukrajinské národní radě v Prešově. Ta vydala prohlášení, v němž informovala o překročení hranic „banditskými tlupami složených z Maďarů, Němců, Ukrajinců-samostatníků, vlasovců a Poláků-fašistů, kteří donedávna bojovali v řadách německé fašistické armády (sic!).“ Občany východoslovenských okresů vyzvala k vyhýbání se styku a podpory „banditů“ a ke spolupráci s úřady a bezpečnostními orgány.³⁸

4.1.2 Intermezzo říjen 1945 až duben 1946. Kriminalita na východním Slovensku a UPA

Po konci rejdu zůstaly čs. posilové jednotky na místě a snažily se dle možností uzavřít ohroženou hranici. Dle dochovaných dokumentů se přidělené jednotky Rudé armády ze Slovenska stáhly koncem září 1945, bylo však i nadále udržováno spojení s velitelstvím v Užhorodě.³⁹ Vzhledem k celkové síle nepřesahující 2.500 mužů však rozkaz k obsazení hranice absolutně nemohly splnit.⁴⁰ Oblast potenciálně ohrožená „banderovským vpádem“ totiž sahala od československo-sovětské hranice až k Popradu. Její délka tedy činila cca 200 km náročného horského terénu s minimem udržovaných cest a řídkým zalidněním. Masivnější výskyt jednotek UPA se však roku 1945 již neopakoval. Tento relativní klid na hranicích nakonec vedl ke stažení vojenských jednotek do domovských posádek.⁴¹

Protipartyzánské operace byly na Slovensku ukončeny v průběhu října 1945. Hned vzápětí však následoval strmý vzrůst násilné kriminality v severovýchodní části země v důsledku nedostatečných bezpečnostních opatření, špatné ekonomické situace na obou stranách hranice a zaostalosti území. Podíl na této kriminalitě měly jak osoby z řad místních, tak dezertéři ještě z válečných časů, různé bandy z Polska, tamní protikomunistické podzemí, pravděpodobně i ukrajinské podzemí a dokonce i polské vládní síly. Konkretizovat činnost UPA v pohraničí v tomto období na základě čs. pramenů představuje takřka nemožný úkol, neboť v

³⁸ ABS, f. 302, sign. 302-591-7: *Občania, občianky!* Nutno dodat, že mezi slovenskými Rusíny existovala podstatně silnější podpora Komunistické straně Slovenska než mezi etnickými Slováky. Toto se patrně týkalo i Ukrajinské národní rady.

³⁹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2423: *Zprávy o situaci na území VO 4.*

⁴⁰ Srov. VÚA–VHA, f. MNO 1945/1. odd. h. š., č. j. 1463: *Likvidace Benderovců na vých. Slovensku – situační zpráva z 3. října 1945*; tamtéž, f. MNO 1946, k. 27, sign. 32/5/1-11: *Benderovci – zvláštní zpráva.*

⁴¹ Šmigel, M.: *Jimonuc VIIA*, č. 48, úvodní kapitola, s. 64-65.

terminologii panoval chaos. Pojem „benderovci“ se stal synonymem pro všechny možné ozbrojené a často podezřele dobře informované skupiny. Paradoxně byl v mnoha dokumentech odlišován od pojmu UPA.⁴² Např. ve zprávě VI. odboru povereníctva vnútra *Odhalenie protištátnych organizácií na Slovensku* je uvedeno, že:

„V druhej polovici min. roku [1945] sa vyskytly jednotlivé lupičské a pašerácke tlupy na severo-východnom okraji Slovenska, ktoré ako „benderovci“ terorizovaly naše obyvatelstvo. [...]

Úhrnom se teda o tlupách na Slovensku dá sa ustáliť toto:

a) Tlupy Ukrajinskej povstaleckej armády a Armije Krajowej sa na území Slovenska vôbec neobjevovaly, ale len benderovské tlupy, ktoré sa skladaly z rôznych živlov s poľského pohraničia a využívajúc prechodné nevyjasnené pomery, drancovaly obyvatelstvo...“⁴³

Analogicky ve zprávě povereníctva vnútra z 11. února 1946:

„Od leta minulého roku začali se objavovať benderovské tlupy na severo-východnom pohraničí Slovenska, asi na čiare: Svidník-Čertižné-Vydráň-Medzilaborce-Čabyny-Výrava-Vylágy-Telepovce-N. Sedlica-Zboj-Ulič. [...]

Pomenovani „benderovci“ údajne sa vyvodzuje po ich vodcovi „prof. Benderov“ (sic!), ktorý mal byť ich hlavným veliteľom. [...]

Po zaujatí pozícií čs. vojska benderovci úplne prestali prechádzať na naše územie. Zato však v Poľsku šarapatia v nezmenšených rozmeroch. UPA a AK (Ukrajinská povstalecká armáda a Armija Krajowa) sídliá západne od rieky San a hlavne južne od Sanoka blízko hraníc SSSR. Sú vojensky organizovaní a veľmi dobre vyzbrojení. Rekrutujú sa prevažnou väčšinou z tamojšieho obyvatelstva ukrajinskej národnosti, ktoré sa k nim hŕfne pridáva pre zlé životné podmienky v Poľsku a bezmocnosť vlády. Bojujú neustále s regulárnou poľskou armádou, avšak poľské vládne vojsko nemá žiadneho bojového ducha, nakoľko s benderovcami sympatizuje a týchto tajne a všemožne podporuje (sic!). [...]

Na naše územie UPA a AK neprechádzala. Využívali však tejto okolnosti rôzne lupičské a pašerácke bandy, ktoré pod známym názvom „benderovci“ terorizovali, drancovali a tiež

⁴² Tamtéž, část II: *Medzi prvým a druhým rejdom (október 1945 – marec 1946)*, s. 227-381; NA Bratislava, f. Povereníctvo vnútra-bezpečnosť, k. 483, roč. 1945: *Okres Medzilaborce – neprístoynosti*. V tomto dokumentu jsou za „benderovce“ výslovně označeni „obyvatelé sousedních polských dědin“.

⁴³ Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 48: *Odhalenie protištátnych organizácií na Slovensku*, s. 366-367.

vraždili obyvateľstvo v severo-východnom cípe Slovenska. K týmto sa v niektorých prípadoch pridali zločinecké živly zo sninského okresu [...].

Príchodom čs. vojsk a dislokáciou 380 členov NB (medzi nimi novo zriadený tzv. „lietajúci oddiel NB“ so sídlom v Snine) sa zamedzil skoro úplne ďalší ilegálny prechod našich hraníc lupičskými pašerákmi a poľským civilným obyvateľstvom, takže môžeme povedať, že od začiatku r. 1946 je otázka benderovcov na Slovensku úplne zlikvidovaná.“⁴⁴

A v dubnu 1946:

„Tlupy „Ukrajinskej povstaleckej armády“ /UPA/ a „Armije Krajowej /AK“ v ďalším „benderovci“ (sic!) ešte od skončenia vojny šarapatily v juho-východnom Poľsku, kde vláda nebola v stave túto otázku vyriešiť. Využívajúc slabé vojenské zaistenie našich severo-východných hraníc prechádzali benderovci aj na naše územie, zvlášť na jeseň. m. r. [minulého roku], kde spáchali rôzne násilnosti ba aj vraždy na obyvateľstve.“⁴⁵

V listopadu 1946 Povereníctvo vnútra hlásilo na úrad predsedníctva vlády:

„V posledných mesiacoch roku 1945 a v ďalších mesiacoch roku 1946 začaly sa objavovať v pohraničí československo-poľskom väčšie – menšie ozbrojené tlupy, ktoré se vydávaly za „Benderovcov“ a že bojujú proti komunizmu, Židom a pod.“⁴⁶

Je tedy evidentným, že výraz „benderovci“ či „banderovci“ byl v letech 1945 a 1946 některými pisateli plně ztotožňován s různými zločineckými a pašeráckými bandami a neměl přímou souvislost s UPA, ačkoliv původ výrazu je více než zřejmý. Většinu dobových hlášení o výskytu „benderovců“ tak nelze spojovat s výskytem ukrajinských partyzánů. Sami příslušníci UPA sami sebe navíc „banderovci“ nikdy nenazývali. Charakterizovali se většinou jako „ukrajínští povstalci“ nebo „partyzáni“.

Poměry v Polsku zůstávaly i nadále napjaté. Vcelku objektivní hodnocení tamní činnosti UPA lze nalézt v hlášení o situaci v Polsku, které vzniklo patrně v průběhu ledna 1946. Zpráva ji charakterizuje jako armádu Ukrajinců, kteří do ní vstupují kvůli represím polské vlády a strachu před deportacemi do SSSR. Dále konstatuje, že za utrpení civilistů v důsledku útoků a

⁴⁴ Tamtéž, Zpráva vo veci ilegálnej činnosti ozbrojených podvratných živlov na Slovensku na príkaz Prezídia Povereníctva vnútra zo dňa 11. februára 1946, s. 368-374.

⁴⁵ NA, f. Ministerstvo vnútra-nová registratura 1939–1947, dodatek, k. 12014, sign. E 1711, inv. č. 128: *Benderovci, situačné hlásenie a prehľad nového vniknutia týchto na čs. územie.*

⁴⁶ NA, f. Úřad předsednictva vlády (ÚPV)-běžná spisovna, k. 1216, sign. 1451/7: *Bezpečnostné pomery v pohraničí. Zpráva z 22. 11. 1946.*

rekvizic mohlo jak polské vojsko, tak UPA. To se týká i případů vypalování vesnic a jiných teroristických aktů. Nepřímo tak autor naznačil, že metody aplikované oběma stranami byly v podstatě identické.⁴⁷

Do slovenského pohraničí od podzimu 1945 do jara 1946 prchaly osoby rusínské národnosti, snažící se zachránit před terorem polské armády a částečně i polského protikomunistického podzemí.⁴⁸ Tragickým vyústěním neuspořádaných poměrů byly nikdy neobjasněné vraždy několika členů KSS a 18 osob židovského vyznání v okrese Snina v prosinci 1945, zejména tzv. kolbasovský masakr. Dřívější práce často z této kriminality a vražd vinily bez jakýchkoli pochyb ukrajinské podzemí, ovšem stalo se tak až dávno po roce 1945 a pod dojmem násilných akcí UPA na Volyni a v Haliči a oficiálního sovětského výkladu událostí. Fakt, že doložitelná činnost ukrajinských partyzánů na území ČSR měla zcela odlišný charakter, předtím ani potom žádného čs. civilistu bezdůvodně nezabili a násilné kriminalitě se zde UPA zásadně vyhýbala, resp. se jí dopouštěla pouze v bezvýhodných situacích a s omluvou, nebyl brán v potaz.⁴⁹ Dobové dokumenty jako potenciální pachatele vražd Židů a majetkové kriminality často zmiňují „benderovce“, ale zároveň i polské a slovenské kriminální elementy.⁵⁰ Jak však dokazují citace výše, v tehdejší terminologii nelze jako „benderovce“ automaticky chápat příslušníky UPA! Většinu vyšetřovacího materiálu těchto vražd, včetně trestních oznámení, se nepodařilo nalézt, ačkoliv v dochovaných dokumentech se o jejich existenci hovoří. Lze pouze doložit, že se celou věcí na popud Rady židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské počátkem roku 1946 zabývalo ministerstvo vnitra a úřad předsednictva vlády, patrně formou urgencí a dotazů na povereníctvo vnútra, ovšem bez úspěchu.⁵¹

K problematice přepadů obcí a vražd Židů na severovýchodě Slovenska vypracoval dvě studie Michal Šmigel' a třetí Wiesław Tokarczuk. Část textu jim věnoval i Volodymyr V'jatrovyč ve své dizertaci. Michal Šmigel' hypotézu o vinících z řad UPA sice zcela nevyločil, ale zasadil celé dění do kontextu situace v oblasti (zejména obecně rozšířeného antisemitismu, kterého si

⁴⁷ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/dův., č. j. 1251: *Pol'sko, k. č. j. 1251/dův.*

⁴⁸ Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 48, Úvodní kapitola, s. 65.

⁴⁹ Z logiky věci však zároveň vyplývá, že pro OUN(b) a ukrajinské podzemí násilí představovalo relativně kontrolovatelný instrument, jehož aplikace podléhala schvalování vyššího vedení. Jak jinak totiž vysvětlit diametrálně odlišné chování UPA v polsko-ukrajinském konfliktu a při rejdech na neukrajinská území, včetně samotného Polska? Mimo jiné tento fakt lze interpretovat v neprospěch tezí částí ukrajinského exilu a historiografie o spontánním vypuknutí protipolského násilí na Volyni a následně činnost OUN(b), jež měla směřovat k jeho potlačení a kontrole.

⁵⁰ Šmigel' M.: *Jimonuc VIIA*, č. 48: *Benderovci na Slovensku – zpráva za dobu 22. XI. – 22. XII. 1945; Pogrom v Uliči a Kolbásove – hlásenie; Krádež, prevedenie v Uliči – šetrenie*, s. 262–269.

⁵¹ NA, f. Ministerstvo vnitra – nová registratura 1939–1947, k. 12014, sign. E 1711, inv. č. 128: *Protižidovské události v okrese Snina na Slovensku*,

při rejdu v roce 1946 povšimli i ukrajinští povstalci a stejně tak se vyskytuje i v hlášení ZPÚ z ledna 1946, kde plk. Ján Stanek jeho růst připsal aktivitám „Benderovců“ a v dalších materiálech)⁵², doložil chybějící motivy ukrajinského podzemí k těmto zločinům a naopak předložil potenciální motivy polských, ukrajinských či slovenských kriminálních skupin a místních sousedů, kteří se mohli obávat reparačních nároků Židů na majetek, arizovaný době Slovenského štátu. Šmigel' také vyvrátil teze o přítomnosti větších jednotek UPA v oblasti. V případě zavražděných komunistů vyslovil domněnku, že nebyli zabiti z důvodu své příslušnosti ke KSS, ale kvůli vlastním pašeráckým a kriminálním aktivitám. Volodymyr V'jatrovyč dále přišel s hypotézou, že za masakry mohla být zodpovědná uměle stvořená diverzní bojůvka NKGB ze Zakarpatské Ukrajiny, předstírající příslušnost k UPA. NKGB se takto mohla snažit ukrajinské podzemí zdiskreditovat před místním obyvatelstvem a tím zamezit podpoře partyzánů slovenskými civilisty.⁵³ Jak již bylo řečeno, podobné „agenturně-operativní metody“ byly na sovětské Ukrajině a v dalších oblastech silného protikomunistického odboje v SSSR využívány zcela běžně. Nelze však doložit, že by NKGB tyto metody aplikovala na Slovensku. Celkově se tato hypotéza jeví být nepravděpodobnou.

Wiesław Tokarczuk odkazuje na nedávno nalezené materiály ukrajinského podzemí, které nepřímou implikují, že krádeží a vražd Židů koncem roku 1945 se na Slovensku dopustila bojůvka Služby bezpečky OUN pod velením Volodymyra Čars'kého „Berkuta“, jež tou dobou operovala v okolí pohraniční obce Wetlina. Bojůvka měla udržovat kontakty s místními stanicemi NB a FS a patrně i na další osoby či uskupení a zároveň měla jednat proti rozkazům ze struktur OUN, tedy na vlastní pěst. V tomto případě lze tedy hovořit o spojení „rebelantské“ jednotky Služby bezpečky, se slovenskými kruhy, které měly zájem na likvidaci zavražděných.⁵⁴ Problém spočívá v tom, že Tokarczudem citované prameny tuto možnost uvádějí pouze nepřímou (na základě výskytu materiálu a předmětů patrně ukradených na Slovensku nebo

⁵² Srov. *Літопис УПА*, č. 33 (*Тактичний відтинок УПА 26ий „Лемко“, ЛЕМКІВЩИНА І ПЕРЕМІЩИНА /Документи і матеріали*). *Літопис УПА*, Львів 2002: *Звіт з пропагандивного рейду на Словаччину проведеного вд. „У[дарник]“-96 в часі від 06 квітня – 22 квітня 1946*, s. 626; Šmigel', M.: *Літопис УПА*, č. 48, *Souhrnné hlášení z propagačního pochodu na území ČSR, provedeného oddíly UPA v době od 6. dubna do 22. dubna 1946 (překlad)*, s. 561-577; VÚA–VHA, f. MNO 1946, k. 27, č. j. 32/5/1: *Vel. pre ZPÚ – súhrnné situačné hlásenie*; NA, f. Ministerstvo vnitra-nová registratura 1939–1947, dodatek, k. 12014, sign. E 1711, inv. č. 128: *Dopisy Rady židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské. Roku 1947 pro zběhnutí k UPA vyšetřovaný příslušník NB Richard Madliak vypověděl, že Medzi rečou mi [vojáci UPA] hovorili, že na Slovensku sú dobrí ľudia a že pomerne sa dobre žije. Ja som im povedal, že toto môžeme d'akovať len tomu, že máme málo židov (sic!). Viz Štátny archív v Bratislavě, f. Štátny súd v Bratislave, sp. zn. OR III 54/49: *Zápisnica o výpovedi spísaná s Richardom Madliakom 16. 8. 1947*, s. 8.*

⁵³ Srov. В'ятрович, В.: *Рейди УПА теренами Чехословащини*, s. 75–76; Šmigel', Michal: *Banderovci na Slovensku*, s. 114–143.

⁵⁴ Tokarczuk, Wiesław: *Śledztwo historyczne zmierzające do ustalenia nazwisk i/lub pseudonimów ludzi, którzy mordowali Żydów w listopadzie-grudniu 1945 roku na Słowacji*. In *Res Cresoviana*, 2019, č. 1, s. 235-276.

vyměněných v Polsku mezi příslušníky bojůvky, ovšem bez jasného určení, že tyto předměty jednotka odcizila zavražděným a bez vyloučení hypotézy, že je mohla získat/odcizit jiné ozbrojené skupině). Sám autor patrně neměl přístup k materiálům dokazujícím rozdílné významy výrazu „banderovci“ v dobových československých pramenech, jak bylo vysvětleno v této studii. Autorova interpretace československých pramenů tak budí pochybnosti a na základě tohoto textu také nelze viníky jednoznačně určit.

Poslední hypotézu, která se ústně tradovala přímo v ukrajinském podzemí, při výslechu uvedl účastník prvního i druhého rejdu na Slovensko a pozdější velitel sotně UPA, Roman Hrobels'kyj „Brodyč“. Ten vypověděl, že vraždy mohli spáchat tři dezertéři z některé sotně UPA, kteří za tyto činy měli být odsouzeni k smrti.⁵⁵ Ani tuto informaci však nelze doložit. Vraždící komando mělo být navíc početnější.

Michal Šmigel' považuje za nejpravděpodobnější tu variantu, že za vraždami nestálo ani politické ani náboženské pozadí, ale „prostá“ kriminalita, spojená se snahou po zisku, vyřizováním si účtů, eliminace konkurence či nepohodlných svědků. Tedy že pachatelem či objednavatelem vražd byla jedna či více slovensko-polských kriminálních skupin vyskytujících se v oblasti, přičemž nelze vyloučit, že operovaly za krytí či dokonce asistence místní bezpečnosti.⁵⁶ Tyto okolnosti tedy nevyklučují tu možnost, že se mohlo jednat i o osoby spjaté se strukturami OUN(b), ovšem jen stěží jednající dle rozkazů. Tuto hypotézu podporuje zpráva oddělení OBZ v Humenném z 23. ledna 1946, v níž jeho přednosta špkt. Kriva uvedl:

„Na úkor týchto dvoch organizácií (AK-WiN a UPA – pozn. autora), objavujú sa v týchto priestorech lupičské bandy složené z uprchlíkov zajateckých táborov, ako Nemcov, Maďarov, Slovákov, Rusinov, členov z UPA a AK, ktorí bez vedomia svojich veliteľov zúčastňujú sa prepádov, krádeží, vrážd. Zasadne rabujú Židov a Komunistov (sic!). Doteraz som zistil, že zavraždenie v Uličí, v Kolbasove a predošlých zavraždených v Zboji je ich dielom na zaklade udania miestného civ[ilného] obyvateľstva, mená podozrivých osob mám zistené a viem proti nim energické vyšetrovanie. Po skončení vyšetrovania výsledok a poznámky ihneď oznámim.“⁵⁷

⁵⁵ ABS, f. 307, sign. 307-77-5, *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem Hrobelským 11. ledna 1948*, s. 21.

⁵⁶ Srov. Šmigel', Michal: *Neobjasnené vraždy Židov v Sninskom okrese na konci roku 1945. Tragédia v Kolbasove a jej pozadie*. In kol. autorů: *Fragmenty židovstva. Snina a okolie*, Snina, 2018, s. 61–85; Slovenský národný archív (SNA), f. Povereníctvo vnútra, Bezpečnostný odbor, k. 2: *Celková situačná správa za mesiac november 1946*.

⁵⁷ ABS, f. 302, sign. 302-143-4, *Organizácia UPA – získanie zpráv – hlásenie z 23. januára 1946*.

Žádnou navazující zprávu oddělení OBZ Humenné se ale nalézt nepodařilo a je otázkou, zda vůbec vznikla. Stejně tak nebyl nalezen seznam podezřelých osob. Michal Šmigel ovšem získal opis autentického výslechového protokolu jediné přeživší kolbasovské tragédie, tehdy sedmnáctileté Heleny Jakubovičové. Dochoval se v anglickém překladu v Centrálním archivu pro dějiny židovského národa v Jeruzalémě (Central Archives for the History of the Jewish People). Jeho obsah vyznívá v tom duchu, že v noci do domu Židů v Kolbasově, tou dobou obývaného třemi muži, sedmi ženami a dalšími dvěma osobami na návštěvě, vtrhlo komando, které se mělo tázat, zda obyvatelé vědí, že jdou „banderovci“ (v anglickém přepisu „Banders“). Na kladnou odpověď obyvatel domu měli reagovat slovy, že oni (komando) jsou banderovci. Následně si měli poručit stravu, urážet přítomné a obtěžovat ženy. Poté měli všechny muže svolat do jedné místnosti a ženy znásilnit, přičemž Helena Jakubovičová (paralyzovaná strachem?) zůstala nepovšimnuta skrytá v peřinách. Všichni Židé byli následně zavražděni palnými zbraněmi.⁵⁸ Další výpověď Jakubovičové ze 7. prosince 1945 se podařilo nalézt ve Štátnom archívu v Košicích. V ní uvedla v zásadě shodné informace s tím dovětkem, že pachatelé již před příchodem znali jména přítomných Židů, po spáchání vražd stavení vyrabovali a místních se měli tázat, zda se v okolních obcích nenachází další Židé s tím, že jsou v přátelských kontaktech s obcemi Ulič a Novosedlice (patrně myšleny tamní stanice FS a NB?) a že „budou mít práci s komunisty ve Snině“.⁵⁹ ONV Snina k tomuto hlásil:

*„V poslednom čase v tunajšom okrese šarapatenie banderovcov je na dennom poriadku. Tieto vraždy, ktoré boli spáchané posledne v tunajšom okrese je vidiet, že menovaní sú dobre informovaní a vedia o celej organizácii [státní správy] v tunajšom okrese, čo je činnosťou aj našej reakcie. V tejto věci je zapotřebí urobiť ihneď radikálne opatrenie a to tak, že z tunajšieho okresu niektorých členov NB treba premiestniť, napríklad zo stanice NB Papín, kde banderovci boli a spokojne a priateľsky s členmi NB zachádzali, ďalej zo stanice NB Telepovce, Ulič, Starina. **Je vidieť, že bezpečnostné orgány tunajšieho okresu nie sú nebezpeční proti banderovcom, jako aj banderovci dl'a nich.** Vraždy, čo sa staly, jako aj rabovanie, sú faktom, že takéto bezpečnostné orgány sú zbytočné na vykonávanie bezpečnostnej služby v terajšej době, preto je zapotrebné zriadiť takúto NB a vôbec bezpečnostné orgány, ktoré v prípadoch, aké sa staly doteraz, budú brániť a vykonávať službu svedomite, pilne a nie jako sa stalo*

⁵⁸ Central Archives for the History of the Jewish People (Centrální archiv pro dějiny židovského národa), Jeruzalém (CAHJP), f. P287, *Jelinek, anglický překlad protokolu spísaného s Helenou Jakubovičovou 10. decembra 1945 v kancelárii židovskej komunity v Košiciach.*

⁵⁹ Štátny archív v Košiciach, f. Krajský výbor Zväzu protifašistických bojovníkov v Košiciach, k. 8, inv. č. 83, *Zápisnica spísaná s Helenou Jakubovičovou 7. decembra 1945.*

v poslednej dobe, že menovaní pijú s banderovcami apod. “⁶⁰

V podobnom duchu zpráva o situácii v úseku pešího praporu 41 („Anton“) z konce prosince 1945:

„Naše pohraničné obyvateľstvo z 50 % je za ČSR. Zbytok tvoria fašistické živly (sic!), s banderovcami tajne sympatizujúce, a indiferentní poťažne majúci strach z vyhražania a z akcií banderovcov. Prítomnosť vojska pocit bezpečnosti u obyvateľstva značne stúpol. Takmer v každej pohraničnej dedinke je bezpodmienečne treba vypátrať a odstrániť tieto živly, ktoré nie len že pracujú ako zpravodajské benderovské orgány až v hĺbke nášho štátu, ale budú, keďže sú ozbrojení, v prípade banderovských akcií nebezpeční ako ozbrojené skupiny a jednotlivci. Mám dojem, že títo jednotlivci majú určitý vplyv na ostatných spoluobčanov, čo sa javí v tom, že pri vyšetrovaní obyvateľstvo z obavy pred pomstou nechce týchto prezradiť a tají, a dokonca cudzích agentov v mnoha prípadoch u seba ukrýva.“⁶¹

Nutno tiež poznamenať, že verohodnosť jednotlivých hlásení je pochybná vzhľadom k tomu, jak si protiľahčí a kvôli uvedeným problémom s termínom „benderovci“. VO 4 dne 3. ledna 1946 vypracovalo tuto až fantastickú zprávu k událostem v Kolbasově a dalším:

„[Banderovci] hovorili nárečím ukrajinským, poľským a tiež českým, z čoho sa dá usúdiť, že išlo o sudetských Nemcov (sic!). Benderovci boli dobre informovaní o pomeroch v ČSR a o sile stanice NB a fin. strážne...“⁶²

Případy kriminality a vražd na severovýchodním Slovensku koncem roku 1945 jsou předmětem kontroverzí. V celém případě existuje značné množství otázek, jejichž zodpovězení je mimořádně obtížné, ne-li nemožné. Vyskytla se plejáda motivací a podezřelých. Definitivní určení viníků však z nalezených pramenů a publikovaných prací není možné. Lze pouze konstatovat, že apriorní přisuzování veškeré této násilné kriminality na vrub UPA je neobjektivní a nemá oporu v dobových pramenech.

Československá vláda v reakci na bující kriminalitu a vraždy v polovině prosince 1945

⁶⁰ Štátny archív v Prešove, odborné pracovisko v Humennom, f. ONV v Snine 1945–1960, k. 36, inv. č. 297, č. sp. 574/45: Zpráva Okresného národného výboru v Snine z 11. 12. 1945.

⁶¹ VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 50, inv. č. 174: Situačné hlásenie I z 23. 12. 1945.

⁶² Tamtéž, Benderovci na Slovensku – zpráva za dobu 22. 11-22. 12. 1945.

nařídila ministerstvu národní obrany (MNO) zesílit vojenskou přítomnost na severovýchodě republiky. Tím vznikla skupina Zajištění pohraničního území (ZPÚ), od ledna 1946 známá jako skupina ZPÚ „Jánošík“ (velitel pplk. gšt. Ján Stanek). Její úkoly spočívaly v hlídkování na hranicích, asistenci FS a NB a obraně sídel před útoky band a před rabováním.⁶³ Slovenské úřady na situaci dále reagovaly výměnou úředníků a příslušníků bezpečnostních složek v oblasti z různých důvodů považovaných za nespolehlivé nebo kompromitované. Skupině „Jánošík“ byly nakonec podřízeny celkem čtyři prapory s dalšími třemi v záloze.⁶⁴ Za účelem aktivnější likvidace kriminálních band (oficiálně za účelem likvidace „Benderovců“) byla uzavřena dohoda o překračování hranic jednotkami ZPÚ a sovětskými pohraničními orgány na Zakarpatské Ukrajině.⁶⁵ Je pravděpodobné, že vzhledem k přetrvávající zimě a neprůchodnosti zasněženého horského terénu k překračování hranic „spojeneckými armádami“ často nedocházelo. Většina případů kriminality se navíc odehrávala ve slovensko-polském pohraničí, nikoli slovensko-sovětském. V březnu 1946 dosáhl počet nasazených vojáků 2.500. Vznik jednotky ZPÚ situaci na východě velice rychle zklidnil. K tomu přispěly i jarní vojenské operace polské armády, nicméně situace zůstávala nestabilní a závislá na přijatých opatřeních, což se projevilo prakticky okamžitě v dubnu 1946, kdy byla polovina mužstva ZPÚ propuštěna do zálohy.⁶⁶ Redukce stavu vyvolala nutnost reorganizace skupiny. Na postu velitele nahradil pplk. Jána Staneka pplk. Otto Wágner, který měl k dispozici tři pěší prapory („Adam“, „Pavol“, „Michal“) a zálohu jednoho pěšího praporu s rotou obrněných aut v síle cca 1.250 mužů. Tím vznikla skupina ZPÚ „Otto“. Její úkol zněl zajistit hranici od Popradu po Ubl'v v délce více než 200 km, tedy cca šest mužů na kilometr.⁶⁷ Že tyto síly na obranu takto dlouhého úseku hranice proti různým bandám a sotním UPA nestačily a stačit nemohly, se ukázalo hned vzápětí. Více než aktivity čs. armády samotné však na zklidnění situace patrně zapůsobila jen samotná přítomnost vojska, jehož kvalita byla nevalná. Velitelství skupiny ZPÚ mimo nedostatku vojáků z povolání a dalších, zejména materiálních problémů 24. prosince 1945 hlásilo:

„Mužstvo je vybraté z celej 9. divízie a keď že nemá veliteľov dôstojníkov, predstavuje bandu, ktorá urobí viacej škody ako osohu [prospěchu]. Doposiaľ veliteľ skupiny je imobilný a

⁶³ Šmigel', M.: *Limonic VIIA*, č. 48, Úvodní kapitola, s. 69.

⁶⁴ Pěší prapory „Ján“ (10. divize), „Elemír-Západ“ (4. rychlá a 9. pěší divize), „Vojtech“ (4. rychlá divize), v záloze prapory „Michal“ (10. divize), samopalný prapor (4. rychlá divize) a rota obrněných aut (4. rychlá divize).

⁶⁵ Šmigel', M.: *Limonic VIIA*, č. 48, *Dohoda o vzájomnom prechode štátnych hraníc pohraničnými jednotkami SSSR a československými jednotkami...*, s. 339-341.

⁶⁶ Tamtéž, Úvodní kapitola, s. 71.

⁶⁷ VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 51, inv. č. 177: *Rozkaz pre reorganizáciu a zmenu sestavy „Zvláštnej skupiny ZPU“*.

auta nákladné, ktoré došli s prápormi, sú len čiastočne pojazdné. U každého práporu už je po jednom aute nepojazdnom. Následok veľkých vzdialeností, ktoré tieto auta musia prekonávať a nemôžu byť vôbec použité k taktickým úlohám.

Doposiaľ neprišli lekári, čím sa stalo, že 3 prápory sú na hraniciach bez lekárskej pomoci, taktiež nedošli sanitné auta, ktoré sú tu veľmi potrebné.

*Velitelia práporov sú bez spojenia, nakoľko nemajú spoj. materiálu a spoj. personálu.*⁶⁸

Osvetový dôstojník skupiny ZPÚ ve zpráve za leden 1946 uvedl k praporu „Elemír“:

„U mužstva Elemír je veľmi slabá morálka a skoro nemožná kázeň, pretože je to mužstvo kombinované z viacerých jednotiek z rôznych posádek, mužstvo je tu staré a priamo zvrhlé (sic!). Strážne neplnia svoju povinnosť, neprevádzajú riadne kontrolu. V opilom stave taktiež bez príčiny najmä na zábavách chová sa mužstvo hrubo a miesto svedomitého konania služby dožaduje sa neustále výmeny. [...]

*Dôstojník tu skoro živorí, lebo napr. v takých Medzilaborciach je všetko veľmi drahé. vysoké ceny tovarov a nevyložené, čierny obchod ďalej veľmi prekvitá. [...] Dôstojníci mnohí sa častejšie opijajú a v opilom stave dávajú zlý príklad mužstvu. Dochádza to až tak ďaleko, že jeden dôstojník v opilom stave sa sám zastrelil a jeden pre neodôvodnenú srážku s civilmi a žandármami a preto je väznený.*⁶⁹

Nutno dodat, že o jiných jednotkách měl podstatně lepší mínění.⁷⁰

Počátkem jara 1946 se v Polsku znovu rozhořely boje mezi UPA, polským odbojem a vládními silami. O tom, že se nejednalo o bezvýznamné střety s „bandami“, svědčí případy ústupu polských vládních sil na území ČSR před hrozícím obklíčením a zničením partyzány. Ve dnech 26. a 27. března 1946 přešla hranici v úseku praporu „Bajús“ mezi Łupkowem a Palotou skupina nejprve 115 a poté 36 vojáků (v tom dva ranění) z 3. praporu 34. pěšího pluku 8. pěší divize a Korpusu ochrony pogranicza (KOP), s 31 koňmi. Důstojníci udali, že již dva týdny byli zcela odříznuti v Łupkowě bez spojení s velením a bez munice. Proto raději překročili hranici a zachránili se tak před zničením a zajetím sotněmi UPA v oblasti. Druhá skupina byla prvé vyslána na pomoc. Poté, co zjistila ústup první skupiny do ČSR, pokračovala

⁶⁸ Tamtéž, k. 50, inv. č. 174: *Situačné hlásenie čís. 2 – predloženie.*

⁶⁹ Tamtéž, k. 51, inv. č. 175: *Periodické hlásenie o osvetovej činnosti za dobu od 15. januára do 31. januára 1946.*

⁷⁰ Tamtéž, *Periodické hlásenie o osvetovej činnosti za dobu od 31. januára do 15. februára 1946.*

v jejich stopách. Ukrajinci polské jednotky patrně nepronásledovali, vyslali k hranici pouze průzkum. Prapor „Bajús“ Polákům poskytl stravu a ubytování. O raněné pečovali v nemocnici v Humenném. Spolu s vojáky se do Medzilaborců dostal i vlak se čtyřmi vagony, obsazený polskými uprchlíky.⁷¹ Dne 29. března se „uprchlíci“ vydali zpět do Polska. Grzegorz Motyka v případě těchto střetů hovoří o jasném vítězství ukrajinského podzemí, kterému se podařilo kompletně rozbít pohraniční sestavu bezpečnostních sil a otevřít hranici s Československem.⁷² Co se týče činnosti UPA v ČSR ve stejné době, koncem března 1946 měly některé menší útvary UPA překročit hranice a rekvírovat potraviny v příhraničí.⁷³ Na čs. straně prozatím panoval relativní klid, který však neměl dlouho vydržet.

4.1.3 Vysoce váženému panu presidentu. Propagační rejd UPA na Slovensko 1946

První (průzkumný) propagační rejd na Slovensko přivedl vedení OUN(b) v Zakerzoní k myšlence uspořádání další podobné akce, tentokrát však rozsáhlejší a ambicióznější. Informací a pramenů k tomuto rejdu lze nalézt podstatně více než v předchozím případě. Dochovalo se jak značné množství čs. pramenů, tak i materiály provenience OUN(b)/UPA, včetně propagačních textů a souhrnných zpráv z rejdu. Autenticitu těchto směrnic a hlášení, jejichž část se dostala do rukou čs. úřadů, potvrzují dochované materiály generálního štábu československé armády.⁷⁴ Mimo motivací sdílených s prvním rejdem cílily plány ukrajinského podzemí na přiklonění (česko)slovenské veřejnosti k formujícímu se protisovětskému bloku národů v Evropě a k podpoře slovenské Demokratické strany proti KSS. Slovy hlavního organizátora, Vasyla Halasy „Orlana“ zadání rejdu spočívalo v „pomoci tamním obyvatelům rozkrýt pravý obsah rusko-bolševické politiky a její páte kolony v ČSR“.⁷⁵ Proto byl termín rejdu zvolen na duben 1946, měsíc před parlamentními volbami v ČSR za zostřující se mezinárodní i vnitřní situace. Tentokrát měl vést do oblastí osídlených ne rusínským, ale především slovenským obyvatelstvem. Přípravy probíhaly již od konce roku 1945. Týkaly se tisku letáků a propagační literatury ve slovenštině a češtině a výcviku sotní.⁷⁶ Krajské vedení

⁷¹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6205: *Polské legálne vojsko – prekročenie hraníc – hlásenie z 2. marca 1946*; AMZV, f. teritoriální odbory Polsko – obyčejné, k. 29, *Benderovci – situačné hlásenie z 29. marca 1946*.

⁷² Motyka, G.: *Tak bylo w Bieszczadach, walki polsko-ukraińskie 1943–1948*, s. 316.

⁷³ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6273: *Príslušníci UPA /Benderovci/ na vých. štátu – situácie a prehľad činnosti z 19. apríla 1946*.

⁷⁴ VÚA–VHA, f. MNO 1947-oddělení velitelství pěchoty, HSVO, IV. a VI. odboru, k. 32, sign. 5/15/13, *Zpráva o situaci band UPA a provedených protiopatřeních na Slovensku ke dni 8. 7. 1947, část II*.

⁷⁵ *Літопис УПА, ч. 33: Звіт з пропагандивного рейду на Словачину...*, s. 613-627; Галаса, В.: *Наше життя і боротьба*, s. 84-86; ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6273: *Činnost Banderovců na území ČSR. Zpráva z 25. dubna 1946*.

⁷⁶ Галаса, В.: *Наше життя і боротьба*, s. 84. Pro text některých letáků viz ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š.,

OUN(b) na Zakerzoní ambicemi vskutku nešetřilo a připravilo i dopis pro prezidenta ČSR Edvarda Beneše. Jeho odeslání je doloženo, do prezidentské kanceláře se pravděpodobně nedostal. Některé další zaslané materiály však ano.⁷⁷ Zúčastnit se dle plánu měly tři sotně: „Myrona“ (Volodymyr Hoško, bližší životní informace neznámé), „Karmeljuka“ (jméno neznámé) a nově sotňa „Bira“ (Vasyl Šyškanynec)⁷⁸, všechny z Taktické oblasti „Lemko“ v Polsku, přiléhající ke Slovensku. Se sotněmi pochodovali i příslušníci civilní sítě OUN(b), lépe vyškolení a zkušenější v propagační práci s veřejností. Celkový počet zúčastněných osob nepřesáhl 500. Před započítáním rejdu sotně obdržely instrukce sepsané „Orlanem“, které nařizovaly přísné dodržování kázně, vojenského chování, zákaz páchání jakékoli trestné činnosti a další body.⁷⁹ Vojáci dále obdrželi *Krátké vzkazy pro ty, kteří jdou na rejdu na Slovensko*, patrně též z pera „Orlana“. Otiskl je Petro Mirčuk a lze se v nich, mimo jiné, dočíst:

„Oddíly obláci co možná nejrepresentativněji. [...] Cíl rejdu: demonstrovat náš boj proti bolševickému imperialismu, propagovat naše politické cíle, ideje, fakta bolševického útlaku všech národů, obsah, fakta a rozměry války ukrajinského a dalších národů atd.

Chování střelců a velitelů: mezi svými bratrské, ale vojenské a disciplinované. K tamnímu obyvatelstvu – kulturní, přátelské, boдрé, veselé. [...] Potraviny ve většině kupovat. Není-li jiná možnost, obrátit se na tamní starosty, aby oni sehnali potraviny pro oddíl nebo aby povolili samosběr. V takovém případě (samosběr) nutno vyjasnit cíle našeho boje. Jestliže střelci shání potraviny sami, nesmí žebrot ani silou rekvírovat. Obyvatelstvu vše vysvětlit tak, aby samo potraviny darovalo. Při tom v každém domě vést naši propagandu. [...]

roč. 1946/taj., č. j. 6273: *Odpis letáku z 18. apríla 1946*. Ve zkratce obsahovaly informace o bolševickém teroru v Polsku a SSSR, varování pro český a slovenský národ před bolševizací země, výzvu ke spolupráci s UPA a upozornění, že povstalci na Slovensko přišli šířit „slova pravdy“ a že nepřišli vraždit. Samotný dopis prezidentu Benešovi obsahoval zdůvodnění příchodu sotní do ČSR, charakteristiku UPA a „slova pravdy“ o sovětském teroru a „moskevském imperialismu“. Pro český překlad dopisu viz ABS, f. 302, sign. 302-142-6: *Výsoce váženému panu prezidentu Dr. E. Benešovi (překlad)*; Šmigel, M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 170-173. Také obrazová příloha č. 12.

⁷⁷ Šmigel, M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 148-149.

⁷⁸ Vasyl Šyškanynec „Bir“ (25. 12. 1921 – 28. 2. 1948), se narodil v Lavočném ve Lvovské oblasti. Do OUN vstoupil během studií na střední zemědělské škole v Žabím (dnes Vjerchovina). Počátkem roku 1939 vstoupil do Karpatské sítě, po likvidaci Karpatské Ukrajiny Maďarskem byl krátce vězněn. Druhou světovou válku strávil v Komanči v řadách Ukrajinské pomocné policie. Byl vyšetřován Gestapem, z vazby se mu podařilo utéct. Při přechodu fronty v druhé polovině roku 1944 vstoupil do UPA, stal se velitelem sotně v kureni „Rena“. Na jaře 1946 se účastnil rejdu na Slovensko. Často operoval se sotní „Chrína“. Jeho sotňa patřila mezi nejaktivnější v Polsku, bránila ukrajinské obyvatelstvo před vysídlením, útočila proti polským silám, vedla teroristické akce proti úřadům i civilnímu obyvatelstvu. Během akce „Wisła“ byl nucen vést intenzivní boje s polskou armádou, sotňa utrpěla těžké ztráty. Dne 17. června 1947 ustoupil podle rozkazu do USSR. Část sotně (odříznutí vojáci nebo dezertéři) se probíla do ČSR. Většina padla do zajetí (vzdala se), část dorazila do Bavorska. Šyškanynec padl v boji se sovětskými silami v Majdanských lesích v rájónu obci Myta, Rosochač a Bahnuvate.

⁷⁹ Pro plné znění viz Šmigel, M.: *Jimonuc VIIA*, č. 48, *Rozkaz veliteli Mironovi k provedení propagačního rejdu na Slovensko*, s. 548-555.

Bojová taktika: Jakmile vejdemo na území cizího státu, jeho úřady, neznajíc, o co se jedná, budou se s námi snažit bojovat a vytlačit nás. Abychom paralyzovali a neutralizovali ofenzivu proti nám ze strany tamních úřadů, je nutno okamžitě zahájit masovou vyjasňující akci (letáky, korespondence, mítinky, individuální rozhovory atd.) pod heslem: Přicházíme k Vám ne jako nepřítel, ale jako hosté a přátelé s takovými a takovými cíli.

Je zakázáno bez ohledu na okolnosti útočit na milici, vojsko, obchody atd. nejen tam, kde jsou Češi a Slováci, ale i bolševici (sic!). Je zakázáno likvidovat jakékoli typy [patrně spolupracovníci zpravodajských složek]. [...]

Po přechodu hranice rozdělit se na malé pohyblivé oddíly, abychom současně pokryli co nejvíce terénu [...] Nevést žádné boje. Pokud na nás zaútočí, tehdy se bránit, manévrovat, unikat. Pokud by útočili Češi a Slováci, nejprve (pokud je to možné a nehrozí nebezpečí) vyslat emisara s bílou vlajkou, či jiným způsobem jim dát na vědomí a vyjasnit, že s nimi máme jen přátelské záměry. [...]

Politická propaganda: masově kolportovat naše letáky a literaturu. Masově rozeslat dopisy do vlivných intelektuálů (sic!), policejních stanic, administrativy apod. Listy posílat poštou (i do Prahy, Bratislavy a jiných větších měst). Připojovat naše letáky a brožury s krátkým doplněním, s jakými cíli jsme přišli a kdo ten dopis posílá. [...] Ve vesnicích, jakými procházíme, malovat asfaltem a barvou (nebo na papír) na zdech, vitrínách atd. naše hesla. [...] Krom toho pořádat na vsích mítinky, setkání, přátelské rozmluvy, zpívat naše revoluční písně po všech vesnicích a domech, kde se vyskytneme. [...]

Nezavádět řeč na téma Zakarpatí. Pokud se na to téma místní sami zeptají – odpovědět: Bojujeme za vznik samostatné sjednocené svobodné Ukrajiny, a teritoriální spory naše vláda s okolními státy vyřeší mírovou cestou, pokud by jistá část Ukrajinců žila v hranicích ČSR, to není nic nepřijemného, protože budou mít rovná práva a svobody všestranného rozvoje atd. (představovat fakta vzájemných přátelských vztahů mezi našimi národy) ...“⁸⁰

:

Československé ani polské zpravodajství přípravy k rejdu nepostřehlo. Zajištění hranice, oslabené demobilizací posledního ročníku zálohy, tak nebylo na podobnou akci připraveno.⁸¹ Lze však předpokládat, že i kdyby na hranicích stála skupina ZPÚ v plné síle, nemohla by proti vpádu UPA efektivně zakročit vzhledem k náročnosti terénu, nedostatečné motorizaci, výzbroji, logistice a kvůli dalším uvedeným faktorům.

Určené sotně překročily čs. hranice v noci 6. dubna 1946 mezi Jasiem a Haburou,

⁸⁰ Мірчук, П.: *Українська повстанська армія 1942–1952. Документи та матеріали*, s. 250-252.

⁸¹ Šmigel', M.: *Літопис УПА*, č. 48, úvodní kapitola, s. 74.

severně Medzilaborců a rozešly se po určených směrech. Sotňa „Myrona“ urazila na území ČSR 311 km a navštívila 49 sídel v 7 okresech (Medzilaborce, Giraltovec, Bardejov, Sabinov, Prešov, Branov a Stropkov). Postoj civilistů velitel hodnotil zpočátku jako rezervovaný a nedůvěřivý k partyzánům. Toto považoval za důsledek vpádů kriminálních skupin z Polska koncem roku 1945 (charakterizované jako „rabující bolševičtí partyzáni“). Později měl přecházet v jednoznačně pozitivní. Vyloženě jej překvapilo, že civilisté partyzány sami od sebe informovali o pohybech čs. armády a NB. Ve vsích, kde UPA rejdovala již předchozí rok, měli být vítáni. „Myron“ hodnotil situaci na Slovensku slovy, že „(po příchodu na Slovensko) nechtěli jsme věřit, že je na světě ještě kousek místa, kde je možno v míru žít“. Při jedné příležitosti Ukrajinci pomáhali likvidovat požár. Poškozenému hospodáři údajně velitel věnoval 500 Kčs. V lidovém podání měla částka dosáhnout až 50.000 Kčs. „Myron“ svůj postup konzultoval s velitelem druhé sotně „Karmeljukem“. Zpět do Polska se vrátil kolem 20. dubna.⁸²

Sotňa „Karmeljuka“ vyrazila z Jasiela 6. dubna na Driečnou, severozápadně Medzilaborců. Ve Vladiči se rozdělila na samostatně postupující čety, aby pokryla více terénu. Držely se však nedaleko sebe. 15. dubna 1946 se Ukrajinci dostali pod palbu jednotky „Otto“ a obrněných aut při překonávání řeky Laborec u Humenného. tři vojáci se odloučili, dva byli lehce raněni. Sotňa dále přišla o dva zastřelené koně. Michal Šmigel' uvádí ještě jednoho zajatého povstalece. Mimo několika dalších menších přestřelek za celý rejd k žádným dalším střetům nedošlo.⁸³ Dne 19. dubna „Karmeljuk“ tábořil u Vyšné Jablonky. V tomto prostoru se následujícího dne vrátil zpět do Polska. Druhá četa do Polska přešla již 19. dubna u nedalekých Világů (dnes Svetlice). Sotňa rejdovala okresy Humenné, Medzilaborce, Svidník, Giraltovec, Vranov nad Topľou, Stropkov a Snina.⁸⁴ Ani v tomto případě slovenské obyvatelstvo nevykazovalo větší obavy. v Nemcovcích, jihozápadně Giraltovců, místní stanice NB partyzány pozvala na posezení v hospodě. Podobná situace se opakovala i ve Vyšné Jablonce.⁸⁵

Sotňa „Bir“ dostala rozkaz pochodovat přes okresy Medzilaborce, Humenné, Vranov nad Topľou, Giraltovec a Stropkov. Na Slovensku měla strávit 13 dní, navštívila 31 sídel. Hranici překročila mezi Łupkowem a Palotou. Po vsích rozdávala literaturu a pokusila se ji poslat i mezi městskou inteligenci (např. lékařům, notářům, velitelům armády, NB apod.).

⁸² Літопис УПА, ч. 33: Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. „Мирона“ в часі: від дня 06. 04. 46 до 23. 04. 46 р., s. 592-606.

⁸³ Šmigel', M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 159-161.

⁸⁴ Літопис УПА, ч. 33: ЗВІТ з пропагандивного рейду по Словаччині..., s. 607-613

⁸⁵ ABS, f. 307, sign. 307-77-5: *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem Hrobelským 11.1.1948*, s. 9-10. Pro grafické znázornění trasy pochodu viz obrazová příloha č. 7.

Minimálně část se doručit podařilo. Ve válečném deníku skupiny „Hliník“ (viz níže) se k dni 16. dubna 1946 lze dočíst, že v *odpoľudňajšich hodinách obdržal veliteľ „Ivan“ dopis od ÚPA (sic!), v ktorom Benderovci oznamujú, že oni nechcú bojovať, ale brániť sa budú. V dopise boli letáky – odoslané na „Ocel“*.⁸⁶ Operační prostor „Bira“ se částečně překrýval se sotní „Karmeljuk“. Území ČSR „Bir“ opustil 22. dubna, čímž druhý propagační rejď UPA na Slovensko skončil.⁸⁷

Slovenské obyvatelstvo se po prvních ostyších postavilo k příchodu UPA relativně pozitivně. Povstalci zaznamenali projevy spontánního antikomunismu Slováků. Dokonce byli vyzýváni k násilnému zakročení proti členům KSS, což s poukazem na rozkazy odmítali. Další vesnice měly netrpělivě očekávat jejich příchod, vyskytly se případy vítání partyzánů, darování potravin a jiných komodit. Družby s partyzány se (opět) účastnili i příslušníci FS a NB.⁸⁸ Jsou zaznamenány případy, kdy je sami zvali na služebny, debatovali s nimi v hospodách či jinak různě se bavili. Měl se také stát případ, že dva příslušníci NB v civilním oblečení a předseda MNV s dvěma partyzány popíjeli a poté, co se přiblížila čs. vojenská hlídka, oba Ukrajince Slováci na služebních motocyklech odvezli neznámo kam. Toto nebyl jediný případ podobného ražení.⁸⁹ Otázkou však je, jaké reálné možnosti k obraně proti UPA slabě vyzbrojení, nepočetní a v podstatě odříznutí příslušníci NB a FS reálně měli. V hlášení velitele praporu „Tygr“, nasazeného na severovýchodním Slovensku po konci akce B v roce 1948 (viz níže), čteme:

*„Způsob života orgánů FS je značně primitivní, neb v mnoha případech jsou dislokovány v nehostinném kraji, jako např. úsek Ladomírová, okr. Svidník, který jest vzdálen od železnice 80 – 100 km, není zde škol, lékařů, telefon, obchody, ani sjízdné silnice. Proto jsou přísl. FS odkázáni pouze na sebe a nyní na styk s příslušníky SNB, který se v Ladomírové utužuje v dobré přátelství. Jsou pořádány přátelské večírky, ke kterým se schází FS a SNB z celého kraje.“*⁹⁰

Jak patrně, vesnické stanice FS a NB v případě příchodu sotně či dokonce jen roje UPA se automaticky ocitaly v početní nevýhodě, k odražení útoku neměly výzbroj ani motivaci a o

⁸⁶ VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 44, inv. č. 139: *Vojnový denník „Hliník“*, s. 3.

⁸⁷ *Літопис УПА*, č. 33, *ЗБИТ з пропагандивного рейду по Словаччині...; Звіт з пропагандивного рейду на Словаччину* s. 592-627.

⁸⁸ Tamtéž, s. 592-627.

⁸⁹ ABS, f. 302, sign. 302-591-2: *Slovenské obyvatelstvo - napomáhání banderovcům*; sign. 302-561-1: *Skupina "Ocel" - protistátní a rozvratná činnost*.

⁹⁰ ÚPN, f. Hlavná správa Pohraničnej stráže v Prahe 1947–1958, k. 1, inv. č. 71: *Finanční stráž, výkon služby – poznatky, hlášení*.

příchodu posil vůbec nemohla být řeč. Není tedy divu, že z těchto objektivních i subjektivních příčin s většími útvary UPA nechtěly a ani nemohly bojovat. Případy družby s českými a moravskými příslušníky SNB poté svědčí o tom, že ani vůči nim ve větší míře necítily nenávisť, spíše naopak přátelství.

Povstalci během rejdu splnili své zadání, distribuovali značné množství tištěného materiálu,⁹¹ provedli desítky besed s obyvatelstvem, na lokální úrovni zvýšili prestiž UPA a taktéž lokálně patrně i ovlivnili volby do Ústavodárného národního shromáždění ČSR.⁹² Co se chování dotčeného civilního obyvatelstva týče, velitelství „Ruka“ na podzim 1946 konstatovalo, že:

„Před příchodem voj.[enských] jednotek na vých.[odní] Slovensko a v době, kdy se skupiny UPA pohybovaly na našem území, bylo dosti obyvatelstva příznivě nakloněno bandám, neboť tyto dle jejich názoru nikomu neublížily (sic!). Současně působily bandy na obyvatelstvo propagačně, že bude opět obnoven Slovenský stát, a že se budou míti dobře. Toto posuzování band bylo také mezi mužstvem voj. jednotek slovenských, které nedělalo rozdílu mezi AK a UPA a obě složky považovalo mylně za národní polské bojovníky a podle zpráv soudím, že vcelku s nimi sympatizovalo.“⁹³

Nyní dejme slovo Vlastislavu Kroupovi, dlouholetému příslušníku StB a zaměstnanci ministerstva vnitra, po roce 1970 patrně nejaktivnějšímu režimnímu autorovi, co se týče tematiky „banderovců“ a jeho výkladu událostí roku 1946, vycházejícímu z „dokumentárního materiálu týkajícího se Československa“:

„K dalšímu velkému vpádu banderovců do ČSR došlo 6. dubna 1946. Dobře vyzbrojeným sotňám Miroň, Karmeluk a Bir (v celkovém počtu 300–500 mužů) se podařilo proniknout do hloubky 50 km na naše území. Tento vpád nesporně dokonale připravený v součinnosti s čs. emigrací na Západě a domácím reakčním podzemím (sic!), byl zaměřen na ovlivňování předvolební kampaně v protikomunistickém duchu. Ve 33 přepadených obcích si banderovci zbraněmi vynucovali konání veřejných shromáždění obyvatel, na nichž řečníci

⁹¹ K příkladům připravené i „improvizované“ tvorby viz obrazové přílohy č. 9, 10 a 11.

⁹² Nelze objektivně určit, do jaké míry rejd UPA ovlivnil výsledky voleb v postižené oblasti. Pro více informací k problematice viz Ondrák, Vlastimil: *Politické pozadí „Akce B“ v Československu v roce 1947*. In kol. autorů: *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách střednej a východnej Európy (1944 – 1953)*. Belianum, Banská Bystrica 2019, s. 347-354.

⁹³ VÚA–VHA, f. MNO 1946, k. 28, č. j. 32/5/1-202: *Zpráva o použití jednotek velitelství „Ruka“ na východním Slovensku*.

*útočili proti KSČ, na naše spojenectví se Sovětským svazem, štváli slovenské a ukrajinské obyvatelstvo proti Čechům apod. Těchto akcí banderovci rovněž využívali k propagaci svého hnutí a cílů. V postižených okresech banderovské tlupy zastrášovaly obyvatelstvo, přepadávaly usedlosti, loupily, drancovaly a ochromovaly veřejný pořádek a normální život.*⁹⁴

Jak patrně, Kroupa na reálné události (propagační akce a relativně správná krycí jména) narouboval dění patřičně stylizované a zároveň vyfabulované. V rozporu s jeho tvrzením neodpovídá žádným pramenům z let 1946 a 1947, zato však nepřekvapivě převzal absurdní tvrzení, vzniklá *ad hoc* po komunistickém puči v únoru 1948, na němž se sám nejspíš podílel jako příslušník StB (viz níže). Nelogičnost argumentace, že protikomunistickou propagandu mělo doprovázet „zastrašování obyvatelstva, přepadávání usedlostí a drancování“, je do očí bijící. Stejně tak si nelze nevšimnout nesmyslného tvrzení o „spolupráci banderovců s čs. emigrací na Západě“, která však po politické i početní stránce nabyla na významu až po únoru 1948, nikoli v době rejdu UPA na Západ. Ozřejmení způsobu, jak měla být navázána, domluvena a prováděna, autoři z let 1948 až 1989 nikdy nepopsali.

Na západní Slovensko a do českých zemích nicméně o rejdu dolehly jen zkazky. Teze některých účastníků, „že se o ukrajinských partyzánech mluvilo v každém koutě ČSR“, je nutno označit za přehnané.⁹⁵ Rejd probíhal analogicky jako předchozí. Po obsazení stanice NB a MNV a přednášce na návsi následovala perioda „družby“ v jednotlivých domech, kde vojáci UPA vysvětlovali cíle svého boje, rozdávali literaturu, směňovali předměty a žádali stravu. V obchodech za zakoupený materiál platili penězi v různých měnách.⁹⁶

Celá akce byla opět provázena různými dezinformacemi a mýty, typu že se Ukrajinci chystají osvobodit v té době souzeného bývalého prezidenta Slovenského štátu Jozefa Tisa, přišli obsadit Slovensko, vraždí komunisty, rejdují do Německa, docházelo k záměnám za vlasovce apod.⁹⁷ Stejně tak lze označit za nepodložené pozdější tvrzení některých pramenů a československých historiků o tom, že podobně jako roku 1945 se sotně UPA uchýlily do ČSR před pronásledováním polskými silami, dopouštěly se násilné trestné činnosti a následně utekly před ofenzívou čs. armády.⁹⁸ Zajímavé je, že se tito autoři nepodívali nad tím, proč a jak se

⁹⁴ Myšlínský, S.: *Ve stínu trojzubce*, s. 134-135 (doslov Vlastislava Kroupy).

⁹⁵ Šmigel', M.: *Лімонів VIIA*, č. 48, s. 578-581: *Пřeklad. Moje poznámky k pochodu a předešlému raportu.*

⁹⁶ Pro detailní instrukce k rejdu viz tamtéž, s. 582-601.

⁹⁷ *Лімонів VIIA*, č. 33: *ЗБИТ з пропагандивного рейду по Словаччині...*, s. 619.

⁹⁸ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6273: *Príslušníci UPA /Benderovci/ na vých. štátu – situácia a prehľad činnosti z 19. apríla 1946*; Drška, P.: *První boje s banderovci*. In *Vojenské dějiny Československa*, 5. díl, s. 100-102; Fiala, J.: *Zpráva o akci B*, s. 71-91.

vůbec sotně mohly vrátit zpět do Polska, když odtamtud musely uprchnout na Slovensko.

V březnu 1946 odd. OBZ v Humenném vypracovalo zprávu, v níž vcelku jasně a střízlivě zhodnotilo možnosti další existence polského a ukrajinského odboje v Polsku a realisticky předpokládalo jejich likvidaci v brzké době.⁹⁹ Tento všeobecně rozšířený předpoklad sdílený s polskými orgány se podepsal na připravenosti čs. sil v pohraničí. Jednotky ZPÚ neměly dostatek spojovacích a dopravních prostředků (pokud vůbec nějaké měly), byly roztaženy na příliš dlouhé frontě. Útvary nedisponovaly plnými stavy a jejich morálka zůstávala setrvale nízká. Zajištění hranice tak bylo velmi slabé, místy neexistující. Zprávy o proniknutí sotní UPA do ČSR dorazily na velitelství se zpožděním 8. dubna 1946 a navíc opět působily zmatečně. Československá strana na vpád evidentně nebyla připravena, patrně i v důsledku absence alespoň zpravodajské spolupráce s polskými orgány. Paradoxně tento stav konstatoval tři dny po začátku rejdu 9. dubna 1946 náčelník Oblastní správy OBZ v Prešově pplk. Pavol Marcely, který patrně ještě nedostal informace o přítomnosti UPA:

„... Z celkovej činnosti UPA a na základe dôverných zpráv treba rátať s následovnými úmyslami UPA voči ČSR:

1./ Nastane zvýšena aktivita band UPA proti ČSR armádě a v pohraničí vôbec. [...]

3./ V prípade tlaku viacerých polských alebo ruských divízií /dnešný stav na polskej Ukrajine [Zakerzoní] nie je mysliteľný a udržateľný/ dostaly bandy UPA rozkaz prekročiť hranice ČSR a najbližšou okulukou vrátiť sa späť. [...]

Na základe týchto fakt a skutočností je treba položiť si otázku, či za danej situácie jednotiek ZPÚ, ich početného stavu, výzbroja a výstroja, nevybudovania obrany do hlbky, nevybudovania obrany dedín, nepripravenosti k boju, bez žiadneho zamínovania a zadrôtovania pohraničných horských prechodov, rozprsknutia (sic!) jednotiek po 25–50. tich chlapoch, po obciach 12–15 km od seba vzdialených, zľahčovania hroziaceho nebezpečenstva niektorými veliteľmi mohli by naše jednotky zaistiť a uhájiť pohraničné územie ČSR a bezpečnosť civilného obyvateľstva proti silným, dobre ozbrojeným bandám UPA, ktoré prepadávajú v sile 200–800 chlapov.

Naše jednotky pri skupine ZPÚ de facto obranu improvizujú. Žijú a udržujú sa len tým, že doteraz bandy UPA dúfne [húfne] neprekračovali naše hranice, bojové prepadové akcie proti nám nepodnikaly. [...]

Je treba si jasne uvedomiť nebezpečie, ktoré nám s tejto strany hrozí a ihneď začať so skutočnou prípravou a budovaním obrany pohraničných krajov východného Slovenska. Nie je

⁹⁹ Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 48, *Situačne hlásenie ku dňu 1. 3. 1946*, s. 381–405.

predsa mysliteľné, aby 25–50 ľudí na jedne obci nepriravených k obrane mohlo s úspechom čeliť 5–8 násobnému nepriateľovi ozbrojenému po zuby, ktorý má možnosť soslupenia síl podľa daného prepadového úkolu, presne zisteného početného stavu a výzbroju napadnutej jednotky“¹⁰⁰

Teprve 14. dubna velení rozhodlo o zřízení nové operační skupiny „Ocel“ (rozdělené na podskupiny „Hliník“, „Zlato“ a „Železo“) pod velením plk. gšt. Jana Heřmana. 16. dubna čs. vláda nařídila armádě ohrožené území „vyčistit“ a do dvou týdnů zajistit hranici. FS a NB byly opět podřízeny vojenskému velení. 21. dubna se na východ přesunulo celkem 14 praporů vojska od 2., 9. a 10. pěší divize, 4. rychlé divize a dva samopalné prapory z Čech a Moravy, dále prapor lehkých tanků (vyzbrojený Lehkými tanky vz. 38)¹⁰¹, dělostřelectvo, rota obrněných aut, bojová letka a další posilové jednotky. Michal Šmigel' uvádí počet nasazených vojáků v síle 7.000, dle jiných pramenů přes 5.000 o následující struktuře:

Velitelství „Ocel“	Štáb a doplňkové služby, „Ocel“ 1 až 14
Skupina „Železo“	pěší prapory „Anton“, „Adam“ a „Zdeněk“, záloha tanková rota „Filip“, samopalný prapor „Milan“
Skupina „Hliník“	pěší prapory „František“, záloha dělostřelecký odd. „Dušan“, četa obrněných aut „Oldrich“
Skupina „Zlato“	motorizované prapory „Jozef“ a „Karol“, záloha motorizovaný prapor „Ivan“ a pěší prapory „Matej“ a „Pavol“
Jednotka ZPÚ „Otto“	motorizovaný prapor „Ivan“, pěší prapory „Matej“ a „Pavol“
Záloha	samopalné prapory „Morava“ a „Čechy“, tanková rota „Filip II“

Zdroj tabulky: Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 48, s. 74-77; *ABS*, f. 307, sign. 307-60-2; *Situácia k 22. IV. 1946 o 20:00 hod.*

Jak patrně, většina jednotek pocházela ze Slovenska a měla slovenské mužstvo. V záloze dále hlavní štáb armády připravoval k nasazení 3. pěší divizi.¹⁰² Do východních pozic východně linie Prešov-Košice se jednotky přesouvaly od 18. dubna. Protipartyzánská operace

¹⁰⁰ *ABS*, f. 307, sign. 307-99-4: *Poznatky o UPA - hlásenie.*

¹⁰¹ VHA Bratislava, sbírka fotografií, sign. XII D-200.

¹⁰² VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 1, inv. č. 2: *Banderovci – porada v Těšíně.*

„Široké hrábě“ začala 21. dubna, tedy den předtím, než poslední sotňa UPA opustila ČSR. Armáda tedy udeřila do prázdna, čímž se přijatá bezpečnostní opatření a vojenské operace staly bezpředmětnými, zbytečnými a zejména opožděnými. V květnu převzala zajištění severovýchodní hranice opět skupina ZPÚ, nově pod krycím názvem „Ocel“ s podskupinou „Ruka“ na západě.

Všechna hlášení o činnosti UPA opět konstatovala slušné chování povstalců a absenci násilí. Analogické hodnocení lze nalézt i v polských pramenech.¹⁰³ Ve zprávě ministerstwa bezpieczeństwa publicznego o činnosti UPA v ČSR náčelník 2. oddělení pplk. Burgin informoval, že:

„Jednotky UPA operují na území ČSR s politicko-diverzními úkoly. Ještě před překročením hranice členové UPA obdrželi instrukce, že vyráží na území Slovenska, aby tamnímu obyvatelstvu ukázali, že UPA není nezorganizovanou bandou, jak se povídá, ale pevně organizovanou jednotkou, která bojuje proti komunistům a Židům (sic!) za svobodnou demokratickou Ukrajinu.

Bylo jim zakázáno válčit s českými jednotkami. V případě útoku z české (sic!) strany mají rozkazy ustoupit. Rovněž bylo zakázáno terorizovat a rabovat civilní obyvatelstvo. [...] Během svého pobytu na území ČSR agitátoři UPA pořádali demonstrace a přednášky obyvatelstvu, na kterých manifestovali své snahy osvobodit ukrajinský národ zpod útisku. Jejich němečtí velitelé (sic!) nevystupovali. Rovněž rozhazovali letáky, jejichž obsah je namířen proti SSSR, Polsku a ČSR, v kterých vychvalují tisovecký režim (sic!) a slibují pomoc západních států v obraně ukrajinského a slovenského národa.“¹⁰⁴

Koncem dubna 1946 povereníctvo vnútra hlásilo do Prahy:

„Po príchode do tej-ktorej obce sa benderovci informovali o komunistoch, Židoch a polit. pomeroch. Nedošlo však nikde k násilnostiam a incidentom odhliadnuc od potyčiek s našimi voj. jednotkami. A aj v tomto smere bolo spozorované, že benderovci – podľa ich vlastního prehlásenia – sa vyhýbajú čs. armáde, ale že sú vrah odhodlaní sa brániť do krajnosti,

¹⁰³ Srov. ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6273: Príslušníci UPA /Benderovci/ na vých. štátu – situácia a prehľad činnosti z 19. apríla 1946; Šmigel, M.: Banderovci na Slovensku, s. 148–150; IPN, sygn. Bu 0296/27/t. 3: Działalności Banderowcow w CSR, informacje z 17. 6. 1946; Miśiło, Eugeniusz: Akcja „Wisła“. Dokumenty i materiały, s. 632–643, zejména Sprawozdanie Delegatury MBP [ministerstwo bezpieczeństwa publicznego] przy Grupie operacyjnej „Wisła“ za okres od dnia 15 maja do 22 maja 1947 r., s. 637–638.

¹⁰⁴ IPN, sygn. Bu 0296/27/t. 3: Działalności Banderowcow w CSR, informacje z 17. 6. 1946.

ak budú napadnutí.“¹⁰⁵

Podobné závěry konstatovala i závěrečná zpráva OBZ o průniku UPA do ČSR v roce 1946, podepsaná spolupracovníky sovětských zpravodajských složek Bedřichem Reicinem a Karlem Vašem, přestože jinak obsahuje řadu jiných dezinformací. Zároveň upozorňuje na nedostatečný výcvik a kázeň (zejména českého mužstva).¹⁰⁶ Fakt, že UPA pro čs. jednotky stejně jako v roce 1945 neznamenal větší nebezpečí, vyplýval už jen z toho, že některé stanice FS a NB výskyt UPA nehlásily a jejich posádky s Ukrajinci obchodovaly. Zmíněný případ posezení příslušníků NB s Ukrajinci v hospodě je více než výmluvný.¹⁰⁷ V rozkazu z 1. června 1946 5. odd. hlavního štábu vyjmenovalo některé křiklavé případy, které se na Slovensku měly odehrát. Např.:

„Dňa 8. 4. 1946 o 17.00 hod. prišli do obce Kalinov, okres Medzilaborce, traja príslušníci UPA a jedna žena. Veliteľ roty čet. asp. Zeman Ján, príslušník veliteľstva „Michal“ bol s menovanými v osobnom styku spolu s 5 vojakmi od jeho roty a neučinil žiadne opatrenie, aby uvedených Banderovcov zajal. Ba práve naopak sobral menovanú príslušníčku UPA na veliteľstvo roty, kde s ňou rozprával a nakoniec odišiel i v sprievode vojakov do blízkeho lesa za veliteľom skupiny UPA. S veliteľom sa priateľsky rozlúčil a prepustil ich s poznámkou, aby odišli z nášho územia.“¹⁰⁸

¹⁰⁵ NA, f. Ministerstvo vnitra–nová registratura 1939–1947, dodatek, k. 12014, sign. E 1711, inv. č. 128: *Banderovci – situačná správa za obdobie od 16.–28. 4. 1946.*

¹⁰⁶ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6273: *Činnost Banderovců na území ČSR. Zpráva z 25. dubna 1946* a tamtéž, č. j. 6484: *Zprávy „Ocel-9“ – predloženie z 18. mája 1946.* Dezinformace se týkaly např. výzvy ke vstupu do UPA (naopak to byli sami velitelé UPA, kteří zejména mladé dobrodruhy museli odmítat), verbování slovenských bílých partyzánů (kteří na východním Slovensku neoperovali), „prchalovců“ neboli přívrženců generála Prchaly (termín nekonzistentní a ve většině případů označující osoby v emigraci) a místních Ukrajinců. Tyto snahy sovětských agentů v OBZ směřovaly k vytvoření konstrukce rozvětvené podzemní „protistátní“ organizace v ČSR ze všech možných „reakčních kruhů“, řízené ze zahraničí „anglickými a americkými úřady“, které bylo lze využít k politické i fyzické likvidaci reálných, hypotetických i smyšlených oponentů, případně jako příslovečný „klacek“ na kohokoliv vyjadřujícího nesouhlas s politikou KSČ/KSS. Pro existenci takových organizací však neexistovaly žádné důkazy. Ani to po únoru 1948 nebránilo státobezpečnostním orgánům vyšetřovat, zatýkat, týrat a předávat soudům stovky osob „podezřelých“ z participace na činnosti těchto „skupin“.

¹⁰⁷ Srov. ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1945/taj., č. j. 2406: *Banderovské tlupy na Slovensku – prehľad za mesiac september 1945* a tamtéž, č. j. 2423: *Zprávy o situaci na území VO 4.* Také ABS, f. 302, sign. 302-591-2, *Slovenské obyvatelstvo – napomáhání banderovcům.*

¹⁰⁸ VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 1, inv. č. 2: *Skupina „Ocel“ – protistátní a rozvratná činnost, zpráva z 1. 6. 1946.*

Kvalita nasazených jednotek též nedosahovala patřičné výše, jak do Bratislavy hlásili nejen důstojníci, ale i místní úřady:

„Dňa 20. apríla 1946 pri zisťovaní pomerov na tvári miesta zistil okresný predseda ONV Eugen Podhájecký, že v Slovenských Raslaviciach na vojenskom veliteľstve proti benderovcom operujúcich vojsk, kde hľadal veliaceho dôstojníka, nenašiel nikoho. Na dotaz jedného vojáka, že kde je pán veliteľ, bolo mu sdelené, že menovaný je v potravním družstve. V miestnosti potravného družstva našiel veliaceho dôstojníka v osobe istého podplukovníka, ktorého meno nezistil a s ktorým išiel na jeho byt v sprievode viacerých dôstojníkov. Podplukovník a viacerí z jeho sprievodu boli v podnapitom stave.

Predseda ONV vytykal prítomnému podplukovníkovi, že vojáci nekonajú svoje povinnosti tak, jak predpisy kažu a pre nekonanie svojich povinností bylo na predsedu ONV zo strelné zbrane vystrelené. [...]

Vo všeobecnosti podľa posúdku a náznakov je badať, že vojaci a menovite dôstojníci neberú celú akciu vážne a preto sa nedá očakávať skore zlikvidovanie celej aféry benderovskej.“¹⁰⁹

Pokud se tento incident odehrál v popsáném duchu, poté nutno k roku 1946 konstatovat, že po slovenských civilistech stříleli nikoli „benderovci“, ale čs. vojáci...

Druhý propagační rejd na Slovensko sice vrhl nepříznivé světlo na čs. úřady a zajištění hranice, především však na polskou stranu, která první nedokázala zajistit klid na své straně. Reid se tak projevil mimo jiné, i navázáním pro UPA nechtěné spolupráce čs. a polských orgánů proti kriminalitě v pohraničí a partyzánům. Uklidnění čs.-polských územních sporů a snaha polské komunistické vlády pacifikovat odpor tak vedly ke zlepšení vzájemných vztahů a navázání kontaktů ve vojenské a zpravodajské oblasti. První jednání se uskutečnilo 26. dubna na státní hranici u Dukly, tedy až po konci rejdu. Velitel skupiny „Ocel“ plk. Jan Heřman měl vyjádřit nesouhlas s polskými plány na likvidaci UPA, které spočívaly ve vytlačení sotní do ČSR a SSSR, jinými slovy z polského vnitřního problému by učinila čs. problém.¹¹⁰ Tyto obavy však byly liché. Hned následujícího dne navázal plk. Heřman kontakt s gen. Gagonem (Gagenem?) v Užhorodě, s nímž se shodl na tom, že v dané chvíli Polsko nedisponovalo silami

¹⁰⁹ Štátny archív v Prešove, odborné pracovisko v Bardejove, f. Okresný národný výbor v Bardejove, k. 3D, inv. č. 510/46: *Okres Bardejov, akcia proti Benderovcom – zistenie závad*. Srov. s VHA Bratislava, f. Operace benderovci, k. 1, inv. č. 2: *Situačná správa „Ocel 6“ ku dňu 28. mája 1946*.

¹¹⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj. č. j. 6389: *Úradný záznam spísaný dňa 26.4.1946*.

nutnými pro vedení intenzivních operací proti protirežimním skupinám na východě země a rozsáhlou akci zde tedy nebylo schopno provést.¹¹¹ 6. května byla v Těšíně podepsána dohoda o společných operacích na hranicích, navázání telefonního spojení na Dukle a výměně styčných důstojníků u čs. velitelství „Ocel“ a polské operační skupiny „Rzeszów“ (za Polsko mj. Jan Konieczny, za ČSR škt. Josef Musil). Styčného důstojníka vyslala i Rudá armáda z Užhorodu.¹¹²

Po konci rejdu zavládl na hranici relativní klid. Sotně UPA v její těsné blízkosti neoperovaly, stejně jako dříve byla narušována zejména pašeráky a skupinami různého pozadí, příležitostně i menšími oddíly UPA. 5. května došlo k přestřelce s neznámou skupinou u vrchu Borsuk, patrně východně Runiny, v níž padl jeden čs. voják.¹¹³ Další voják padl u Runiny 2. června.¹¹⁴ Kdo však po čs. vojácích střílel, nelze doložit. V druhé polovině května se u hranic utábořila sotňa „Chrin“ z kureně „Rena“. U Paloty ji měl údajně navštívit „český major“, jenž si povstalecký oddíl spletl s polskou armádou. „Chrin“ po chvíli přestal s hrou a přiznal, že se jedná o sotňu UPA. K boji nedošlo, naopak přítomný lékař měl ošetřit raněné a nemocné ukrajinské vojáky. Jeden z čs. vojáků měl údajně k povstalcům zběhnout a později měl být popraven, neboť se ukázalo, že byl „agentem NKVD“.¹¹⁵ Kredibilita popisu této příhody se však jeví být spornou a nelze ji ověřit vzhledem k absenci jiných pramenů. Československé jednotky přesto trpěly relativně vysokými ztrátami, minimálně v počtu desítek mrtvých a raněných. Žádná vypracovaná statistika ani soubor hlášení k problematice však neexistuje. Příkladem skupina „Ruka“ za srpen 1946 přišla o 25 mužů, z toho 3 mrtvé (1x „přirozená smrt“, 1x výbuch miny, 1x autonehoda), zbytek většinou neopatrné zacházení se zbraní nebo autonehody.¹¹⁶

Zesílená přítomnost čs. armády v pohraničí vydržela do července 1946. Polské síly mezitím prováděly deportace rusínského/ukrajinského obyvatelstva z pohraničí. To často využívalo území ČSR k úkrytu před vysídlením, podobně jako v roce 1945, ovšem nyní častěji a v podstatně větších počtech. Těžko se útěku do sousední země divit, neboť jak hlásilo velitelství skupiny ZPÚ a její osvětové oddělení v lednu 1946:

¹¹¹ VÚA–VHA, f. MNO 1946, k. 9, č. j. 2062/dův.: *Banderovci – společná akce polsko-sovětsko-československá-jednání. Zpráva z 30. dubna 1946.*

¹¹² Šmigel, M.: *Limonic VIIA*, č. 48, s. 79-80, dále ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj. č. j. 6459: *Česko-polské jednání v Těšíně.*

¹¹³ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6393: *Zprávy o bandách UPA - hlášení.*

¹¹⁴ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6661: *Ozbrojené tlupy na Slovensku, situační zpráva za mesiac máj 1946.*

¹¹⁵ *Limonic VIIA*, č. 33, s. 627-629: *Зустріч відділу УПА з Чехословацькою армією.*

¹¹⁶ VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 85, inv. č. 411: *Evidence padlých, zemřelých a zraněných voj. osob – hlášení.*

„Civilné obyvateľstvo severne našich hraníc je veľmi chudobné. Nedostáva od poľskej štátnej správy žiadnych prídeltov. Je Poliakmi vyrabované, aby nepomrelo hladom, prechádzalo nestrežené naše hranice, aby si zadovážilo potravné články. Keď boli týto ľudia našimi hliadkami zadržovaní, omlúvali sa, že doposiaľ im to nik nezakazoval a mysleli si, že prechod je dovolený. Poliaci s nimi zaobchádzajú zle. Obklúčia niektorú dedinu, nariadia, aby všetko zanechali, že ich chcú presídliť do SSSR, naložia ich na transporty, za tú dobu vyrabujú ich dedinu, potom im oznamujú, že transport neodchádza a pustia ich domov medzi holé steny.“¹¹⁷

„Z Poľska prebehlo k nám veľa utečencov, ktorí nechcú za žiadnú cenu späť, lebo tvrdia, že poľské vojská spolu s poľským civil. obyvateľstvom ho rabuje /utečenci sú všetko ukrajinskej národnosti/, všetko vraj z domov odváže, striela /viac prípadov podľa výpovedí zastrelenie/, dopúšťa sa beštiality, páli domy /Wislok, Moščanec/. Utečenci prejavujú ochotu, ba priamo žiadajú, keď nie je im u nás ostať, aby boli cez Zakarpátsku Ukrajinu vyvezení do SSSR.“¹¹⁸

Čs. jednotky dle dohody s Poľskom utečence shromažďovali a predávaly poľským orgánom.¹¹⁹ Během května do ČSR uprchlo patrně více než 5.000 osob lemkovské/ukrajinské národnosti i s movitým majetkem a dobytkem. Do Polska se tito lidé odmítali vrátit s tím, že je tam čeká pouze smrt z rukou poľských vládních sil. Čs. strana měla jen omezené možnosti k řešení situace. Z politických důvodů (strategické vztahy s Poľskem a SSSR) nemohla utečence označit za politické uprchlíky a poskytnout jim patřičný status, stejně tak jim nemohla hromadně udělit čs. státní občanství, nehledě na fakt, že na takovém řešení stát patrně neměl zájem. S poľskou stranou byla nakonec uzavřena dohoda a uprchlíci byli donuceni vrátit se jako poľští státní občané do Polska, aby následně putovali v dobytčích vagoněch do SSSR, nebo na jaře 1947 na „ziemie odzyskane“ v rámci akce „Wisła“.¹²⁰ Tragédií těchto horalů bylo, že s vojensko-politickými důvody, které vedly k jejich násilným deportacím a vykořenění, neměli téměř žádné spojitosti. Poľský i ukrajinský odboj v daných oblastech vyvíjel aktivity bez jejich vědomí, většina je intenzivně nepodporovala (respektive se o politiku vůbec nezajímala vzhledem k všeobecné chudobě a zaostalosti) a pokud, tak až po prvních násilných akcích

¹¹⁷ Tamtéž, k. 50, inv. č. 174: Zpravodajské hlásenie č. 1.

¹¹⁸ Tamtéž, k. 51, inv. č. 175: Periodické hlásenie o osvetovej činnosti za dobu od 15. januára do 31. januára 1946.

¹¹⁹ Celkově se jednalo o více než 5.000 osob, většinou žen, dětí a starců.

¹²⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6519: Odsun poľských uprchlíků z vých. Slovenska. Pro více informací k problematice emigrace Lemků a Bojků do ČSR vč. jejich osudu v Poľsku viz Šmigel', M.: Banderovci na Slovensku, s. 177-191.

komunistického režimu. Pozorovateli těchto procesů byla příbuzná etnika žijící po slovenské straně hranice, která měla to štěstí, že ukrajinská/rusínská otázka v ČSR, resp. na Slovensku nebyla z národnostního hlediska palčivou a obecně neexistoval zájem o jejich masovou represi, diskriminaci a likvidaci.¹²¹

Zpravodajství OBZ v dané době vyprodukovalo další fantastické dezinformace. Např. v situačním hlášení za květen 1946 se lze dočíst, že UPA v Polsku byla intenzivně podporována ze zahraničí skupinou gen. Władysława Anderse, dále zpráva hovořila o zběhnutí čs. vojáků k UPA, které je však krajně nepravděpodobné.¹²² Počátkem června bylo na Slovensku postupně zajištěno pět příslušníka UPA. Ve všech případech se jednalo o dezertéry. 10. června byli předáni polským orgánům.¹²³ 21. června měli do zajetí padnout další tři Ukrajinci a jeden Polák.¹²⁴ Žádný z těchto mužů nebyl zajat v boji. Zajatci z řad polských Ukrajinců a UPA se vyskytovali i později, jak dokládají různé situační zprávy. Nebyly však nalezeny žádné protokoly o jejich výpovědích ani bližší informace, o jaké osoby se jednalo. První příslušník ukrajinského podzemí byl na území ČSR zabit patrně až v polovině října 1946. Vojenská hlídka stíhala dva podezřelé neznámé muže u Ruského Potoka, okres Snina, a jednoho zastřelila.¹²⁵ Ztráty se však množily i na čs. straně. Do konce května 1946 armáda ztratila nejméně tři mrtvé a osm raněných, ve všech případech důsledek neopatrného zacházení se zbraní.¹²⁶

V létě 1946 po konci vysídlovacích operací na druhé straně hranice byla skupina ZPÚ „Ocel“ reorganizována, přejmenována na „Teplice“ a postupně zredukována na necelé 4.000 mužů s následující strukturou:

¹²¹K problematice ukrajinské/rusínské otázky na Slovensku v poválečných letech viz Gajdoš, Marián, Konečný, Stanislav: *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (1945–1953)*, díl I a II, UNIVERSUM-EU, Prešov, 2013–2014; Šmigel, Michal, Halczak, Bohdan, Drozd, Roman: *„obce pogrnicze“ 1945 – 1946. Sytuajca w południowo-wschodniej Polsce w dokumentach czechosłowackich*, Warszawa, 2015.

¹²²ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6661: *Ozbrojené tlupy na Slovensku, situační zpráva za mesiac máj 1946*.

¹²³Vasyl Kostyč, Petro Šarak, Vasyl Honca, Mykola Majkovič a Mychajlo Kadelak. Všichni patřili mezi násilně verbované novobrance sotni „Didyka“ a dezertovali. Viz ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6888: *Úradné záznamy - predloha*.

¹²⁴K této události se podařilo nalézt pouze jeden dochovaný výpis z protokolu. Dle něj se jednalo o Ivana Tkače (sotňa „Didyk“, poté civilní síť-dezertér), Ivana Savčaka (sotňa „Buriij“, účastník prvního rejdu na Slovensko-údajně propuštěný z UPA) a Demetera Holovčaka (velitel roje v sotni „Didyka“-dezertér). V případě Poláka se mělo jednat o Bolesława Gazdalského, kterému údajně hrozil smrt ze strany AK-WiN. Viz ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 6839: *Príslušníci UPA -výsluchy - predloženie*.

¹²⁵SNA, f. Povereníctvo vnútra, Bezpečnostný odbor, k. 2: *Celková situačná správa za mesiac oktober 1946*.

¹²⁶VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 1, inv. č. 2: *Situačná správa oddelenia „Ocel 6“ ku dňu 28. mája 1946*.

Velitelství „Teplice“					
Humenné					
Pěší pluk 20 „Jakub“ Prešov			Pěší prapory „Klára“ (Medzilaborce), „Michal“ (Nižná Jablonka), „Matej“ (Topoľa)		
Samopalná rota „Zora“ Plavnica	Pěší prapor „Adam“ Bardejov	Pěší prapor „Pavol“ Svidník	Stíhací odd. „Morava“ Giraltovce	Samopalná rota a rota OA „Oldrich“ Michalovce	Stíhací odd. „Čechy“ Snina
Samopalný prapor „Jozef“ (Prešov)			Samopalný prapor „Ivan“ (Humenné)		

Zdroj: ABS, f. 302, sign. 302-143-2: *Schema sestavy jednotiek vel. „Teplice“.*

Jednotky obsadily linii Topoľa-Plavnice v délce přesahující 200 km. Dne 9. září byli odvoláni i styční důstojníci, neboť v pohraničí v důsledku deportací zavládl zdánlivý klid.¹²⁷ Styk a výměna informací nadále pokračovaly pouze skrz předem domluvená setkání důstojníků na hranici. Lze je doložit do září 1946. 23. září se konala po pravidelném setkání společná demonstrativní jízda 11 obrněných aut jednotky „Oldrich“ s polskou pěchotou do posádky v Cisné.¹²⁸ Pokoj v pohraničním pásmu příležitostně narušovaly různé pašerácké a ozbrojené skupiny včetně UPA. Do hloubky území ČSR však nepronikaly, z pohraničí se stahovaly dříve, než na jejich přítomnost mohla armáda reagovat, resp. často ani nebyla zaznamenána. Opět se však jednalo o stav dočasný, opět čs. a polské orgány situaci podcenily a jednotky UPA tak v roce 1947 opět všechny aktéry překvapily novým dějstvím. Že UPA v příhraničí nebyla navzdory tvrzení polských míst zlikvidována, mělo v patrnosti velitelství „Teplice“ i rozvědka hlavního štábu čs. armády (2. odd.), která k celkové zprávě o Polsku za rok 1946 připojila domněnku, že polské a ukrajinské podzemí se nepodaří zlikvidovat ani v roce 1947, mimo jiné i díky předpokládané, avšak nikdy nerealizované „anglo-americké letecké pomoci“.¹²⁹

Zkušenosti z nasazení na východě shrnul velitel plk. Jan Heřman v elaborátu *Boj proti bandám*. Konstatoval, že pro úspěšné stíhání a likvidování partyzánských skupin je nutno tvořit pouze lehká postavení zábran, mající zpravodajskou úlohu, neboť statické linie v náročném terénu spotřebovávají přílišné množství jednotek a materiálu, jsou snadno zjistitelné, tedy se

¹²⁷Šmigel, M.: *Limonuc VIIA*, č. 48, s. 81-82, dále ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/taj., č. j. 9408: *Odchod styčných důstojníků od velitelství Teplice*.

¹²⁸ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/dův., č. j. 5842: *Prekročenie štátnej hranice voj. jednotkou - hlásenie*.

¹²⁹Tamtéž, roč. 1946/taj., č. j. 9584, č. j. 9900, č. j. 9913.

jim „bandy“ vyhýbají. Jednotky tak stojí v nečinnosti vedoucí k demoralizaci. Likvidaci musí provádět útvary početně silnější a mobilnější než „bandy“ za pomoci silných, taktéž mobilních záloh. Všechny jednotky musí být vycvičené a fyzicky připravené na rychlé dlouhé přesuny a intenzivní stíhání. Zavrhl nasazení letectva, dělostřelectva a obrněných sil, nevhodných k operacím v těchto nekonvenčních bojích. Za nezbytnou považoval spolupráci civilního obyvatelstva, „politicky vzdělaného a uvědomělého“.¹³⁰ I z tónu textu je patrné, že autor chápal příčiny neúspěchů „bojů“ s UPA v letech 1945 a 1946, spočívající zejména v materiálních a lidských parametrech, které nebylo lze odstranit ze dne na den. V další zprávě z 13. května 1946 výslovně uvedl, že *skutočne by spoľahlivá obrana východnej časti [Slovenska] vyžadovala sil, ktoré proste nie sú k dispozícii*.¹³¹ Zároveň nutno dodat, že elaborát nebyl patřičně vytěžen a poučení z něj vyplývající nenalezla do léta 1947 mnoho uplatnění. Závěry pozdějších bojů s UPA v letech 1947 a 1948 zněly velmi podobně a je nesporné, že kdyby politické vedení státu a armádní velení byly lépe naložily s poznatky plk. Heřmana, o tzv. akci B v následujícím roce bychom možná vůbec neslyšeli.

Na závěr, protipartyzánské operace na Slovensku roku 1946 měly údajně stát 55 milionů Kčs.¹³² „Škody“ spáchané partyzány nemohly překročit 100.000 Kčs. Uklidnění situace v druhé polovině roku 1946 vedlo k tomu, že hlavní štáb čs. armády a z ekonomických důvodů vydal rozkaz bezpečnostní opatření snížit na minimum k 1. květnu 1947.¹³³ Stejně jako o rok dříve se jednalo o stav dočasný a zvolené datum jako zcela nevhodné...

4.2 Poslední tažení. Velký rejd UPA na Západ/akce B

Protipartyzánské operace polských sil a deportace civilního obyvatelstva v rámci akce „Wisła“ UPA v Polsku připravily téměř o všechny možnosti zásobování, zpravodajství a doplňování řad. Ukrajinské podzemí tak bylo postaveno před rozhodnutí, jak postupovat dál. Vzhledem k tomu, že stále nepřicházel ukrajinskými nacionalisty očekávaný konflikt mezi západním a východním blokem, na nějž strategové OUN(b) ve svých plánech spoléhali a ustavující se komunistické režimy v Polsku a na západní Ukrajině sílily, musely vedoucí kádry OUN(b)/UPA počítat i s tou eventualitou, že jejich hnutí bude zničeno dříve, než ke konfrontaci dojde. Ukrajinská politická emigrace na západě byla navíc početně slabá, rozdělená na zneprátelené frakce a žádný z vítězných států o ni nejevil větší zájem. Některé kruhy, bezpochyby sponzorované

¹³⁰Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 48, s. 712-725.

¹³¹VHA Bratislava, f. Vojenská oblast 4, k. 2, inv. č. 20: *Akcie proti UPA – hlásenie závad*.

¹³²ABS, sign. VI-D-2: *Benderovská hnutí na Slovensku, návrh na bezpečnostní opatření*.

¹³³VÚA–VHA, f. MNO-1947, h. š./1. odd. taj., k. 32, sign. 32/5/15-2: *Zpráva o situaci na východním Slovensku, část I*.

SSSR, navíc tvrdily, že v SSSR žádný protistátní odboj neexistuje. Z toho důvodu se v průběhu roku 1946 objevily návrhy na uspořádání propagačního rejdu UPA na Západ, který by světu dokázal, že ukrajinský národ se nestal „otrokem bolševiků“, bojuje za svobodu, má vlastní ozbrojené síly, že „SSSR je žalářem a vrahem národů“ a že je nutno proti němu spojit „všechny síly světa dříve, než pohltní další země a národy“.¹³⁴ Plány na podobnou akci však dle některých zmínek existovaly již v druhé polovině roku 1945, kdy byly probírány vedením Zakerzonského kraje OUN(b) s dále zmíněnými Dmytrem Hrycajem a Dmytrem Majjiv'ským. Hlavní velitelství UPA je schválilo zhruba v polovině roku 1946.¹³⁵

Z memoárů některých účastníků a dochovaných fotografií vyplývá, že patrně v dubnu nebo květnu 1947 již po iniciaci akce „Wisła“ a prudkém zhoršení situace ukrajinského podzemí v Polsku proběhla schůzka všech důstojníků přemyšlovského kureně UPA „Bajda“ s velitelem, na které se probírala eventualita propagačního rejdu UPA do západní Evropy. Rozhodnutí k odchodu sotní však zatím přijato nebylo, poněvadž nedorazilo svolení z vyšších míst. Krajské vedení OUN(b) na Zakerzoní nakonec v červnu 1947 rozhodlo vzhledem k tíživé situaci o rozpuštění nebo transferu většiny podřízených sotní na území SSSR a z těch vyskytujících se v blízkosti čs. hranic sestavilo nový kureň pod velením Volodymyra Ščyhels'kého „Burlaky“. Tento útvar měl provést tzv. velký rejd na Západ, jehož cílem měla být manifestace protikomunistické rezistence ukrajinského národa, zesílení protibolševických tendencí v Evropě a posílení ukrajinské emigrace po politické stránce.¹³⁶ Pro tuto akci byly vybrány sotně „Burlaky“, „Hromenka“ (Mychajlo Duda), „Kryljače“ (Jaroslav Kocjolok) a „Lastivky“ (Hryhorij Jankiv'skyj). Později se k nim přidala ještě „ztracená“ sotňa „Brodyče“ z lemkovského kureně „Ren“, operující v oblasti Krynice.

Volba kureně „Bajdy“ k rejdu na Západ se na první pohled jeví být poměrně nelogickou, neboť blíže k hranicím se nacházel operační prostor zmíněného kureně „Rena“. V jeho případě se však jednalo o sotně bojovnější a obecně násilnější (vyjma sotně „Brodyče“), u nichž existovala obava, že by se během rejdu mohly dopouštět excesů a násilí. Daný postup mohl být dále zvolen ke zmatení nepřítelů, neboť v době pochodu sotní „Hromenka“ a „Burlaky“ k hranici ČSR se „Renovy“ sotně (opět vyjma sotně „Brodyče“) stahovaly do oblastí dnešního

¹³⁴ Галаса, В.: *Наше життя і боротьба. Спогади*, s. 98-103.

¹³⁵ Tamtéž, s. 98-99; kol. autorů: *Алманах Товариства вояків УПА ім. ген.-хор. Романа Шухевича - Тараса Чупринки в ЗСА 1950 – 2000*, Detroit-Kyiv-New York, 2000 s. 26-28. K Hrycajovi a Majjiv'skému a jejich osudu spjatému s ČSR viz níže.

¹³⁶ Srov. Галаса, В.: *Наше життя і боротьба. Спогади*, s. 98-103; Дуда, Михайло: *У великому рейді*, До Зброї, Мюнхен, 1956, s. 111-113; Потічний, Петро: *Пропагандивний рейд УПА в західну Європу*, Літопис УПА, Торонто-Львів, 2014, s. 7-12; ABS, f. 307, sign. 307-102-12: *Překlad zprávy odeslané ORLANOM po spec. poslech: ARKADIA a PIMSTA, kteří byli dne 23.9.1947 zadrženi stanicí NB Zakšín, okr. Dubá.*

Beskydského národního parku, odkud následně přecházely do SSSR. Při tomto postupu okrajově prošly i územím ČSR.¹³⁷ Pokračování „Hromenka“ a „Burlaky“ dále na jih místo stočení na východ jako u druhých sotní tak lze interpretovat jako úhybný manévr, který mohl sloužit k usnadnění situace oběma skupinám tím, že bezpečnostní orgány předpokládaly provedení identických operací. Výskyt sotní „Bira“ a „Chrina“ z kureně „Rena“ u hranic ČSR ještě v době před příchodem „Hromenka“ a „Burlaky“ je přímo potvrzován i zajatci (dezertéry) z těchto sotní, kteří se objevili na území ČSR již v dubnu a květnu 1947.¹³⁸ Jak bude popsáno níže, současný výskyt sotní určených k přechodu do SSSR a na Západ v oblasti polsko-sovětsko-československého pohraničí situaci reálně usnadnil těm směřujícím za „železnou oponu“.

Další hypotézu pro odchod sotní na západ nabízí V. V'jatrovyč, který spekuluje, že česká, slovenská a polská historiografie shledávaly chybné důvody pro odchod sotní na Západ (ztráta zázemí a hrozba zničení polským vojskem), že podobný rejď z propagačních důvodů velení UPA zvažovalo již dříve a operace „Wisła“ pouze uspišila jeho realizaci.¹³⁹ V'jatrovyč se však na žádné konkrétní prameny neodkazuje a jak z výpovědi „Burlaky“ jasně plyne, na cestu do exilu se nijak nepřipravoval. Povolení k odchodu obdržel až po silném naléhání na zástupce providnyka Zakerzonského kraje Vasyl'a Halasu „Orlana“. Ten mu jej nechtěl vydat z toho důvodu, že očekával spojku od velení UPA a neměl jasné dispozice.¹⁴⁰ „Hromenko“ se rozkazy dozvěděl až ze zašifrované pošty v době, kdy již operoval v příhraničí a nepodařilo se mu navázat spojení právě s „Burlakou“.¹⁴¹ Z tohoto sice plyne, že příprava podobné akce mohla probíhat, ale fakticky neexistoval žádný konkrétní plán a jednalo se v podstatě o nouzové řešení za složité situace absolutně neodpovídající předpokladům plánovaného rejdu.

Memoáry „Hromenka“ sice nepřímou potvrzují, že přechod mohl být naplánovanou akcí, ale vzhledem ke skutečnosti, že tyto paměti sepsal až po příchodu na Západ, nemálo kontroverzních situací v nich nevyličil a silně exageroval ztráty nepřítele, lze důvodně předpokládat, že některá tvrzení upravil *ad hoc*. „Burlaka“ při výslechu udal, že hlavním důvodem pro odchod z Polska byla tamní neudržitelná situace a nikoli rozkazy velení, což jasně rozporuje tvrzení V'jatrovyče.¹⁴² Dále 23. září 1947 byli poblíž České Lípy zajati dva kurýři ze

¹³⁷ Галаса, В.: *Наше життя і боротьба. Спогади*, s. 98.

¹³⁸ Viz ABS, f. 307, sign. 307-78-5: *Výpovědi zajatých příslušníků UPA*.

¹³⁹ В'ятрович В.: *Рейди УПА теренами Чехословаччини*, s. 97-98.

¹⁴⁰ Muzeum Policie České republiky (MPČR), VI-D-15. *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelskyim*, s. 2.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 2.

¹⁴² Tamtéž, s. 3.

Zakerzonského kraje OUN(b), jenž nesli do Německa zprávy o přechodu sotní. Ve zprávě „Orlan“ explicitně sděluje, že je odeslal sám, nikoli na rozkaz velení.¹⁴³

Původní plán předpokládal poradu velitelů a koordinovaný postup Polskem a Československem na Západ. Akce polské armády však spojení sotní neumožnilo, vyjma již koordinovaných jednotek „Burlaky“, „Lastivky“ a „Kryljače“. „Hromenko“ byl nakonec nucen hranici překročit o několik dní dříve a s „Burlakou“ se minul. Existence tohoto plánu byla čs. straně známa nejpozději 15. května 1947 a polské žádosti o přehrazení hraničního pásma dorazily již v dubnu. Na přípravu uzavření hranic tak čs. vláda měla nejméně měsíc času.¹⁴⁴

Z čs. strany se po zkušenostech z rejdu v letech 1945 a 1946 nepředpokládal větší odpor. Tento mylný předpoklad patrně vycházel z chybné analýzy politické situace v ČSR. Jeden z hlavních organizátorů rejdu Vasyľ Halasa „Orlan“ ve svých memoárech uvedl, že v Československu se před (a prizmatem ukrajinského podzemí zřejmě i po) volbách v roce 1946 odehrával *intenzivní boj mezi národně-patriotickými silami na čele s prezidentem Benešem a ministrem zahraničí Janem Masarykem z jedné strany a probolševickými silami, na čele s místní komunistickou stranou, z druhé.*¹⁴⁵ Jakkoliv lze s touto tezí polemizovat a do určité míry ji uznat za pravdivou, žádná nekomunistická politická síla v ČSR nevníkala OUN(b)/UPA jako problém politický a už vůbec ne jako potenciálního spojence, jak vzhledem k jejich minulosti (zejména spolupráce s nacistickým Německem) a tehdejšími aktivitám (jakkoli dezinterpretovaným), tak vzhledem k všeobecně akceptované politice spojenectví s SSSR.

V oblasti polských Beskyd nebo v jejich blízkosti se na jaře a v létě pohybovaly ještě další většinou rozbité sotně spadající pod kureně „Bajda“ a „Ren“, nicméně na Slovensko přecházely jen příležitostně a do vnitrozemí nepronikaly. Výjimku tvořili patrně dezertéři. První ze sotně „Chrina“ byl zajat v lednu 1947, po jednom dále v dubnu a květnu a další dva začátkem června. Další zajatí dezertéři pocházeli ze sotně „Bir“, a to dva v květnu a pět v červnu 1947. Všichni tito lidé byli vydáni do Polska ještě před začátkem akce B.¹⁴⁶

Hranice byla občasně narušena i sotňami s působností na sovětské Ukrajině, ale též se jednalo pouze o malé jednotky a pokusy o rejdu na Západ, s podstatně nižší intenzitou a množstvím lidí, z této oblasti přišly až v letech 1948 až 1950. Vzhledem k výpovědím partyzánů (včetně „Burlaky“) a následným událostem lze rozporovat tvrzení J. Fialy, O. Holuba

¹⁴³ MPČR, VI-D-16. *Situace banderovců a provedená protipatření ke dni 29.9.1947.*

¹⁴⁴ Šmigel', M.: *Лимонув VIIA*, č. 53, s. 73-79: *Situačná správa o činnosti a pohybe benderovských tlúp od 25. 4. do 12. 5. 1947.*

¹⁴⁵ Галаса, В.: *Наше життя і боротьба*, s. 84.

¹⁴⁶ ABS, f. 307, sign. 307-78-5: *Seznam příslušníků UPA, kteří byli zajati neb zastřeleni nebo kteří byli předáni Polsku, neb jsou v internačním táboře zajištěni.*

a V. Kroupy, že při pokusu o přechod hranic byly odraženy čs. bezpečnostními silami a raději ustoupily nejprve zpět do Polska a následně na Ukrajinu. Pravděpodobněji setrásly pronásledující polské jednotky a pokusily se na čs. území na nějakou dobu ukrýt, přičemž byly odhaleny a napadeny čs. jednotkami a tedy sice dříve, než plánovaly, ale spořádaně se vrátily zpět. Svolení k cestě na západ, jak uvádějí, dostaly pouze sotně „Hromenko“, „Burlaka“, „Brodyč“ a s nimi sloučené jednotky a příslušníci civilní sítě OUN(b).¹⁴⁷

Nedobrá ekonomická situace ČSR se na stavu armády silně podepisovala. Z důvodu úspor byly 30. dubna 1947 rozpuštěny útvary „Vltava“, „Teplice“ a „Jánošík“, do té doby hranice střežící, nutno dodat, že již tehdy v nedostatečném počtu. Zabezpečení celého úseku přešlo pod 2. a 10. pěší divizi, které mohly nasadit celkem 17 rot plus tři záložní. Celkový počet vojáků střežících ohrožený úsek hranice tak činil cca 2.500, tzn. sedm vojáků na celodenní službu na kilometr!¹⁴⁸ Hned vzápětí, 6. května, začala jednání čs. a polských vojenských představitelů o plánovaných polských operacích v rámci akce „Wisła“. Velení útvarů ZPÚ navrhovalo vládě posílit ostrahu hranice alespoň sedmi prapory vojska (tři mechanizované, čtyři pěší), ovšem zároveň upozorňovalo, že ani tyto posily neumožní dostatečně zajistit daný úsek a zabránit rejdům v rozsahu těch z let 1945 a 1946.¹⁴⁹ Opatření realizovaná do května 1947 dále zahrnovala pouze doplnění stanic FS na plné počty a ponechání posil NB na původních místech, ovšem za vědomosti toho, že místní příslušníci NB a FS během předchozích rejdů UPA s Ukrajinci z objektivních i subjektivních příčin nebojovali (viz výše). I po započtení dalších záložních jednotek, FS a NB je zcela zřejmé, že takovéto síly neměly žádnou šanci hornatý terén vůbec dostatečně pokrýt, natož zabránit zkušeným a do kouta zahnaným partyzánům hranice překročit. Ne všechny jednotky navíc byly napojeny na civilní či vojenskou komunikační síť a jejich kvalita a bojovnost zůstávaly na všeobecně nízké úrovni.¹⁵⁰

Častější aktivity UPA podél čs.-polské hranice byly zaznamenány od dubna a května 1947. Dorazilo cca 30 až 40 hlášení o výskytu a činnosti neznámých ozbrojenců. Kolik z nich se však týkalo UPA, polských jednotek, jiných ozbrojených skupin či rabovacích band, nelze přesně určit. Většina z ozbrojených jednotek nepřesahovala sílu roje (zhruba 10 mužů) a zdržovala se pouze v příhraničním pásu, kde se snažily získat zásoby, rekognoskovat vojensko-politickou situaci na východním Slovensku a odpočinout si před návratem do Polska. Některé

¹⁴⁷ Srov. Fiala, J.: *Zpráva o akci B*, s. 114; Holub, Ota: *Smrt ze zálohy*, Panorama, Praha, 1978, s. 126; Myśliński, S.: *Ve znamení trojzubce*, s. 136 (doslov Vlastislava Kroupy).

¹⁴⁸ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 5899: *ZPÚ na Slovensku - nová úprava*.

¹⁴⁹ ABS, f. 302, sign. 302-146-4: *Zápisy z porad čs. a polských důstojníků v Těšíně a návrhy opatření*.

¹⁵⁰ Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 73-79: *Situačná správa o činnosti a pohybe benderovských tlúp od 25. 4. do 12. 5. 1947*.

z nich však údajně pronikly až do hloubky 70 km čs. území.¹⁵¹ Jejich aktivity na Slovensku lze shrnout na násilné i nenásilné obstarávání zásob a odpočinek. Je pravděpodobné, že hranice ČSR překročily i poblíž operující sotně „Chrina“ a „Bira“, které patrně dočasně obsadily některé příhraniční vesnice po dobu několika dní.¹⁵² Než však stihly čs. síly zakročit, vrátily se zpět do Polska. K bojům s čs. silami obecně nedocházelo, neboť se jim tyto skupiny vyhýbaly a čs. jednotky většinou do ohroženého prostoru dorazily pozdě, nejednou proto, že taktéž na ozbrojených střetech neměly zájem.¹⁵³

Výjimku z malých akcí představovalo napadení obce Vydraň, okres Bardejov, 30. dubna. Místní stanice NB v síle pěti mužů se údajně bránila až třicetičlenné (jindy stočlenné) jednotce UPA, nejspíše jedné z čet sotně „Chrina“. Vojenský asistenční oddíl však dorazil pozdě, kdy už ukrajinská jednotka ves vyrabovala a vrátila se do Polska. Partyzáni se v okolí Vydraně objevili ještě 9. května. Tentokrát je vojáci dostihli, ovšem údajně pod přesilou nepřítele se museli stáhnout zpět do vsi.¹⁵⁴ V polovině května povereníctvo vnútra již otevřeně hovořilo o nedostatečných bezpečnostních opatřeních na východě. Množily se případy výskytu partyzánů, rabování a krádeží, zejména dobytka, což byl ovšem stav charakteristický i pro předchozí roky. Došlo k několika incidentům, kdy byli neznámí ozbrojenci vyrušeni hlídkami NB. 23. května dva partyzáni, Volodymyr Mucha „Soroka“ a Ivan Pirka „Lisovyj“ padli do zajetí v Kamenici nad Cirochou. Patřili k sotni „Bir“ směřující do SSSR, od níž patrně zběhli. Dne 4. června byli předáni polské armádě.¹⁵⁵ Téhož dne se přihlásili další tři zběhové ze sotně „Bira“.¹⁵⁶

V dubnu až červnu probíhala již zmíněná čs.-polská jednání. 26. dubna 1947 vojáci jednali v Palotě u Medzilaborců. Již tehdy Poláci vyslovili žádost o co nejhustší a nejtěsnější obsazení hranice. Obě strany však předpokládaly výskyt pouze malých skupinek UPA, nikoli celistvých bojových útvarů. Poláci dále žádali o možnost v případě nutnosti vést průzkum a pronásledování i za hranicí a o předávání zajatců.¹⁵⁷ Obě strany si znovu vyměnily styčné důstojníky (opět za Polsko mjr. Jan Konieczny, za ČSR špkt. Josef Musil). 8. května proběhlo další jednání s Poláky v Radoszycích, kde čs. strana, zastupovaná gen. Emilem Perkem a dalšími důstojníky, otevřeně přiznala, že nemá dostatek sil na uzavření ohrožené hranice,

¹⁵¹ ABS, f. 307, sign. 307-74-1: *Súhrn zpráv za mesiac máj 1947 o činnosti band UPA.*

¹⁵² Tamtéž, sign. 307-99-3: *Situačná správa o činnosti a pohybe tlúp UPA.*

¹⁵³ Tamtéž, sign. 307-74-1: *Súhrn zpráv za mesiac máj 1947 o činnosti band UPA.*

¹⁵⁴ Šmigel', M.: *Лімонув VIIA*, č. 53, s. 73-79: *Situačná správa o činnosti a pohybe benderovských tlúp od 25. 4. do 12. 5. 1947.*

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 94-95: *Mucha Vladik, pseudo Soroka a spol., príslušníci UPA - zaslanie protokolov.*

¹⁵⁶ Vasyl Šemskyj, Mychajlo Beseda a Mychajlo Maškala.

¹⁵⁷ ABS, f. 302, sign. 302-144-2: *Zápisnica spísaná o rozprave medzi zástupcami polskej armáda a zástupcami čsl. armády dňa 26. 4. 1947.*

k soustředění v daném úseku potřebuje alespoň tři až čtyři dny příprav a takový úsek nemá překročit délku 5 km!¹⁵⁸ Je tedy evidentní, že velitelé si uvědomovali nemožnost splnění rozkazů a tuto situaci nepochybně hlásili do Prahy a Bratislavy. Existence plánů na rejď UPA na Západ byla navíc čs. straně známa nejpozději 15. května 1947.¹⁵⁹ Na přípravu uzavření hranic tak čs. vláda měla nejméně měsíc času, než dorazily první rejďující sotně.¹⁶⁰ Dále polské velení minimálně od počátku června 1947 předpokládalo, že se některé jednotky UPA pokusí proniknout do ČSR a o této eventualitě jižního souseda informovalo.¹⁶¹

Další jednání s polskou stranou se odehrála 28. června v Košicích, již po přechodu sotní UPA na území ČSR. Obě strany se zavázaly, že:

„I. Úloha: Vnést klid a mír v pohraniční území po obou stranách čs.-polských hranic. Za tímto účelem těsnou spoluprací čs.-polských jednotek zničit úplně organizaci [OUN] a bandy UPA.

II. Úmysl: Byla přijata zásada, že rovněž jednotky čs. i polské likvidují bandy UPA na vlastním území, udržují stálý styk i spojení, vyměňují získané zprávy. Pokud by bylo třeba proti bandám soustředit větší síly, předvídá se oboustranné použití speciálních úderných jednotek proti bandám podle těchto zásad:

a/ Přímé akce do hloubky 10 km,

b/ na vyžádání velitele příslušného úseku do hloubky 30 km

vše po obou stranách hranice.“¹⁶²

Vzhledem k tomu, že všechny velké útvary UPA, které v tomto roce dostaly rozkaz vykonat rejď na Západ, se tou dobou již na území ČSR nacházely, stal se obsah této schůzky v podstatě bezpředmětným. V domácích archivech se nepodařilo nalézt žádné zmínky o tom, že by čs. útvary operovaly na polském území. V případě polských jednotek v ČSR se jednalo pouze o příležitostné přechody v délce trvání několika hodin maximálně a pouze v hloubce příhraničního území.

20. května projednala čs. vláda referát 1. odd. h. š. o bezpečnostní situaci na východním

¹⁵⁸ Misiło, E.: *Akcja „Wisła”*, s. 584-586: *Sprawozdanie ze spotkania przedstawicieli dowództwa Grupy operacyjnej „Wisła” i armii czechosłowackiej.*

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 304: *Pismo ministra obrony narodowej RP marszałka Polski Michała Żymierskiego do ministra obrony narodowej Czechosłowacji gen. armii Ludwika Svobody w związku z przygotowaniem do akcji „Wisła”.*

¹⁶⁰ Šmigel, M.: *Łimonuc VIIA*, č. 53, s. 73-79: *Situačná správa o činnosti a pohybe benderovských ťlúp od 25. 4. do 12. 5. 1947.*

¹⁶¹ Misiło, E.: *Akcja „Wisła”*, s. 694-700: *Sprawozdanie Delegatury MBP przy Grupie operacyjnej „Wisła” za okres od dnia 1 czerwca 47 r. do dnia 10 czerwca 47 r.*

¹⁶² ABS, f. 302, sign. 302-591-2: *Zásady spolupráce československo-polských jednotek v boji proti UPA.*

Slovensku a o žádosti polské strany zablokovat společnou hranici tak, aby při nadcházejících akcích v příhraničí sotně UPA přišly o možnost úniku na Slovensko. Mimo výše uvedená opatření ministr vnitra za KSČ Václav Nosek nařídil přesun dvou praporů ze stavu pohraničních pluků SNB v Čechách a na Moravě k zesílení krytu hranice, čímž vznikl Pohraniční (jindy Pohotovostní) pluk SNB „Slovensko“ (PP SNB „Slovensko“). Jednotlivé vojenské oblasti dále vyslaly posily v podobě tří praporů absolventů škol důstojníků v záloze, kr. jm. „Rys“, „Lev“ a „Tiger“ („Tygr“).¹⁶³ Vzhledem k nulovým bojovým zkušenostem a jen minimálnímu výcviku však zejména v počátečních operacích nedosahovaly očekávaných výsledků. Povereník vnútra gen. Mikuláš Ferjenčík údajně považoval tato opatření za *dostačující*.¹⁶⁴ Nelze vyloučit, že proti vpádům malých skupinek se mohlo jednat o účinná opatření, ovšem proti celým sotním směřujícím do ČSR – a o této eventualitě již zprávy existovaly – byly jednotky NB, FS a redukované složky ZPÚ zcela nedostatečně zajištěny personálně, výzbrojí i prostředky transportu a spojení. Posilové jednotky se navíc nepodařilo přisunout včas.

Jak později konstatovalo velitelství VO 4:

*„Stráženie štát. hranice s úlohou zabrániť prechodu bánd UPA na naše územie ZPÚ rotami, stanicami NB a OFS neprineslo veľkého úspechu. V rozervanom a lesnatom teréne severných hraníc východného Slovenska nebolo a nie je možné vytvoriť tak hustú uzáveru, aby štátne hranice nikto neprešiel. Tak sa stávalo, že malé tlupy a niekedy i veľké prekročily štát. hranice v hĺbke nášho územia.“*¹⁶⁵

Předpokládané náklady celé akce byly odhadovány na 50 milionů Kčs.¹⁶⁶ Nepodařilo se dohledat žádný doklad o konečných nákladech akce B v roce 1947 mimo armádních, které měly dosáhnout 20 milionů Kčs.¹⁶⁷ Při uvážení, že náklady akcí v roce 1946 dosáhly 50 milionů Kčs, lze předpokládat, že v roce 1947 musely přesáhnout 100 milionů Kčs.

¹⁶³ VÚA–VHA, f. MNO 1947, k. 35, sign. 35/10/12/2: *Bandy UPA – opatření při odchodu mužstva roč. 1923*; k. 40, č. j. I 161 taj./1947-Va/3: *Benderovské hnutí na Slovensku, bezpečnostní opatření*.

¹⁶⁴ ABS, sign. VI-D-2: *Benderovská hnutí na Slovensku, návrh na bezpečnostní opatření*.

¹⁶⁵ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Súhrnná zpráva o činnosti veliteľstva „Teplice“: ZPÚ a uzavierace kordony*.

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ ABS, f. 305, sign. 305-144-4: *Slavná vládo*.

4.2.1 Vojáci, partyzáni, SNB...Každý, kdo je po ruce. Československé jednotky vyčleněné k boji s UPA

Polské varování před hrozící „invazí“ UPA do ČSR časově korelovalo s nebývalým suchem ve střední Evropě. Špatná hospodářská situace a hrozící nedostatek potravin vedly k tomu, že vláda rozhodla o předčasném odchodu odvodního ročníku 1923 do zálohy. Toto vládní rozhodnutí, přijaté na základě polského předpokladu likvidace „band“ do 20. června 1947 (jenž se zcela minul s realitou, čehož si velení bylo dobře vědomo) se v rozporu s logikou situace týkalo i útvarů ZPÚ na východě Slovenska.¹⁶⁸ Tito vojáci navíc tvořili naprostou většinu početního stavu jednotek nasazených na severovýchodě: 4.600 mužů roč. 1923 a 1.100 nováčků roč. 1924 s minimálním výcvikem.¹⁶⁹ Ota Holub bez odkazu na zdroj svého tvrzení uvádí, že z 5.000 mužů u jednotek ZPÚ zůstalo pouze 800.¹⁷⁰ K nahrazení tohoto výpadku a posílení ostrahy hranic bylo rozhodnuto na Slovensko odeslat, mimo jiných útvarů, tři útvary aspirantů na důstojníky v záloze (prapory „Rys“, „Tygr/Tiger“ a „Lev“, celkem 1505 vojáků), jeden český a jeden moravský prapor ze stavu pohraničních pluků SNB, každý o 500 příslušnících.¹⁷¹ Všech pět těchto praporů bylo určeno a vybaveno ke statické strážní službě na hranici v hloubce celního pásma, nikoli ke stíhání UPA ve vnitrozemí, které se stalo hlavní náplní jejich činnosti.¹⁷² Prapory aspirantů pocházely od různých druhů zbraní a služeb. Někteří z nich před odjezdem na Slovensko nikdy nevrhli granát, jiní absolvovali pouze dvě kola cvičných střelb z pušek. Se samopaly a kulomety, tvořícími většinu jejich výzbroje, měli taktéž minimální zkušenost.¹⁷³

Důvodů pro nasazení praporů SNB lze nalézt několik. Tyto útvary po vysídlení německého obyvatelstva z českého a moravského pohraničí *de facto* ztratily důvod své existence, neboť bezpečnost v českém a moravském pohraničí byla na relativně stabilní úrovni a navíc dublovaly funkci Finanční stráže. Svou roli hrály také ekonomické důvody, kdy nekomunistické strany Národní fronty považovaly další existenci těchto pluků za zbytečnou přítěž státního rozpočtu. Patrně hlavní důvod však spočíval v tom, že již od svého vzniku v roce

¹⁶⁸ VÚA–VHA, f. MNO 1947-oddělení velitelství pěchoty, HŠVO, IV. a VI. odboru, k. 35, sign. 35/10/12-2: *Bandy UPA - opatření při odchodu mužstva roč. 1927*; k. 32, sign. 5/15/13: *Zpráva o situaci band UPA a provedených protiopatřeních na Slovensku ke dni 8.7.1947*.

¹⁶⁹ Tamtéž k. 32, sign. 5/15/13: *Zpráva o situaci band UPA a provedených protiopatřeních na Slovensku ke dni 8.7.1947*.

¹⁷⁰ Holub, O.: *Smrt ze zálohy*, s. 126.

¹⁷¹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 6788: *Dálnopisná zpráva*; f. 302, sign. 302-146-4: *O situaci band a provedených protiopatřeních na Slovensku ke dni 8. 7. 1947*.

¹⁷² VÚA–VHA, f. MNO 1947/1. odd., k. 40, č. j. 13807/taj.: *Benderovské hnutí na Slovensku, bezpečnostní opatření*, s. 5.

¹⁷³ Tamtéž, f. MNO 1947/4SV, k. 271: *Hlášení o morálně politickém stavu jednotek zasazených proti UPA na Slovensku*, s. 7.

1945 byly tyto prapory budovány pod dozorem KSČ a z členů či sympatizantů této strany. Důstojníci sice byli většinou převzati z předválečné čs. armády, avšak jednalo se o deklarované či skryté členy KSČ.¹⁷⁴ Odeslání 1.000 mužů ve dvou praporech na Slovensko tedy mělo za cíl nejen posílit obranu severovýchodní hranice, ale také odvést pozornost od útvarů, kterým se nevyhýbaly excesy, prokázat nezbytnost jejich existence a zároveň je zachovat pro budoucí mocenské střetnutí, jehož se v únoru 1948 aktivně zúčastnily. Hlavní indicií svědčící o posledním bodu je samotný fakt, že i přes nasazení na čs.-polské hranici trvajícím až do jara 1948 byla většina rot jednotlivých praporů v únoru 1948 přesunuta do větších českých a slovenských měst, vč. Prahy, kde zajišťovaly hladký průběh puče (viz níže). A to i přesto, že pro toto odvelení neexistoval žádný legální základ!

Pohraniční pluk SNB „Slovensko“, krycí označení útvar SNB č. 9168¹⁷⁵ byl založen výnosem hlavního velitelství SNB z 20. června 1947.¹⁷⁶ Původně se skládal z bojových praporů „Javor“ a „Osika“, popř. „Osyka“. Později v srpnu 1947 byl posílen ještě třetím praporem „Dub“. Pro zesílení možností stopování pluk doplnilo i 30 psovodů. K podpoře pozemních sil rozhodlo MV o vytvoření Zvláštního oddílu letectva SNB, který provozoval dva stíhací letouny Messerschmitt BF-109 a tři kurýrní Aero C-5. Oddíl se skládal z kmenových příslušníků leteckých hlídek v Praze Ruzyni, Brně, Bratislavě a Prostějově. Za zmínku stojí fakt, že jedním z vybraných pilotů a velitelem oddílu byl npor. František Cyprich.¹⁷⁷ Dle rozkazů byl určen k průzkumu a pozorování těžce přístupného terénu k usnadnění pátrání a pronásledování jednotek UPA.¹⁷⁸ Vzhledem k nízkému přínosu útvaru vyplývajícím ze specifických podmínek nasazení, vysokým nákladům a přesunu sotní do oblastí příliš vzdálených od letiště byl útvar k 15. červenci zrušen a výkon leteckých hlídek plně převzala armáda.¹⁷⁹

Každý příslušník pluku SNB „Slovensko“ disponoval pistolí vz. 27. Polovina mužstva byla vyzbrojena sovětskými samopaly PPŠ, druhá polovina puškami vz. 98 nebo vz. 33. Každá četa dále disponovala po třech kusech německých kulometů vz. 34, světlomety a raketovými

¹⁷⁴ Z tohoto faktu sice existovala řada výjimek, které však na celkovém obrazu nic nemění. Mezi nekomunisty patřil zejména Karel Sehrig, velitel 2. praporu „Osika“. Ten po únoru 1948 údajně podal žádost o přijetí do lidové strany a následně ji změnil na žádost o vstup do KSČ. Tento zmatek měl vysvětlit „vlastním omylem“. Viz ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, ev. č. 878/19.

¹⁷⁵ V pramenech se lze často setkat i s krycím označením útvar SNB č. 9600. Toto číslo však označovalo velitelství všech pohraničních pluků SNB v Praze.

¹⁷⁶ ABS, f. 307, sign. 307-41-4: *Rozkaz pro organizaci pohraničního pluku „Slovensko“ -přesun a zaujetí sestavy*, s. 1.

¹⁷⁷ Jeden z nejúspěšnějších slovenských bojových pilotů. Během Slovenského národního povstání dosáhl posledního ověřeného sestřelu nepřátelského letadla dvouplášňovou stíhačkou (Avia B-534).

¹⁷⁸ ABS, f. 307, sign. 307-41-4: *Rozkaz pro organizaci pohraničního pluku „Slovensko“ -přesun a zaujetí sestavy*, s. 1.

¹⁷⁹ MPČR, sign. VI-D-10: *Benderovské hnutí na Slovensku – zrušení zvláštního oddílu letectva v Košicích*.

pistolemi. Každá rota obdržela tři rezervní kulometry a prapor 20 samopalů PPŠ s příslušnou municí. Doplňkovou výzbroj tvořily granáty. Transport pluku zajišťovalo 10 osobních automobilů, šest nákladních, jeden autobus, devět dodávek a pozemní spojení 42 motocyklů. Přidělená vozidla měla být *v dobrém stavu a s dobrými pneumatikami*.¹⁸⁰ Tuto příležitost si však velitelé mateřských útvarů SNB nenechali ujít a k pluku odeslali často doslova vraky, které díky technickým poruchám způsobily několik dopravních nehod s tragickými následky.¹⁸¹ Spojení na úrovni čet bylo zajištěno polními telefony, na úrovni rot a praporů radiostanicemi. Podobnou výzbrojí a výstrojí disponovala většina jednotek nasazených v rámci akce B. Po doplnění praporem „Dub“ disponoval na konci září 1947 třemi prapory rozdělenými do 12 rot, 25 důstojníky, 1565 strážmistry.¹⁸²

Pluk byl zpočátku podřízen 10. pěší divizi Košice, v důsledku takticko-operačních změn však postupně přešel pod velení 4. pěší divize Banská Bystrice a následně pod velitelství „Teplice“. S nasazením se počítalo od 1. července 1947 s rozkazem lineárně střežit státní hranice v úseku od hranic ČSR-SSSR až po Poprad v hloubce celního pásma.¹⁸³ Jak však ukázal vývoj, UPA postupovala rychleji a pronikla hluboko na území Slovenska dříve, než se pluk dostal na místo určení. Za dané situace bylo vzhledem k nedostatku jiných jednotek rozhodnuto, že bude nasazen ke stíhání a obkličování proniknuvších sotní, a to i přesto, že k takovému účelu nebyl ani vybaven ani vycvičen. Na základě rozkazu velitele 10. pěší divize gen. Perka z 3. července 1947 pluk měl zaujmout postavení na okrajích lesních masivů Prešovských hor zejména v podobě osadních stráží v místních vsích a usedlostech a zabránit pronikání partyzánů do nich.¹⁸⁴ Jednotlivé čety měly chránit sídla před útoky UPA a konat průzkum předpolí. Tato taktika se ukázala být chybnou, neboť sotně UPA tato postavení jednoduše prošly mezi obcemi. Později byl nasazován jako standardní stíhací útvar a podílel se na všech významných akcích na Slovensku. V říjnu 1947 spolu s útlumem akce B byl převelen na hranice, kde zahájil službu, k níž byl určen, lineární střežení hranic. Za nasazení do září 1947 bylo na vyznamenání navrženo celkem 81 příslušníků pluku.¹⁸⁵

5. července padlo rozhodnutí o nasazení letectva. Mimo již zmíněné letky přidělené k PP SNB „Slovensko“ byly vytvořeny útvary v Kamenici nad Cirochou (tři letadla C5), v

¹⁸⁰ ABS, f. 307, sign. 307-41-4: *Rozkaz pro organizaci pohraničního pluku „Slovensko“ -přesun a zaujetí sestavy*, s. 13-14.

¹⁸¹ Tamtéž, sign. 307-43-3: *Seznam příslušníků SNB útvaru navržených na vyznamenání*.

¹⁸² Tamtéž, sign. 307-44-3: *Početní stav pluku k 20. 9. 1947*.

¹⁸³ Tamtéž, sign. 307-41-4: *Rozkaz pro organizaci pohraničního pluku „Slovensko“ -přesun a zaujetí sestavy*, s. 13-14.

¹⁸⁴ Podrobněji k dislokaci viz ABS, f. 307, sign. 307-1-4: *Zvláštní rozkaz o zasazení SNB-útvary 9168*.

¹⁸⁵ Tamtéž, sign. 307-43-3: *Seznam příslušníků útvaru 9168 Slovensko navržených na vyznamenání*.

Košicích paralelně s letkou SNB (pět typů C5 a čtyři C3, původně Siebel Si 204D), operující z letišť Kamenica nad Cirochou, Prešov, Spišská Nová Ves, Poprad a Svätý Peter. Letouny sice byly vybaveny radiostanicemi, ovšem vzhledem k jejich nedostatku v armádě byla většina zpráv předávána shazováním tub, signalizací (terči, raketami, praporky apod.) nebo pozemní telefonní linkou.¹⁸⁶ Vzhledem k absenci hlášení o spolupráci s letectvem a celkovému nedostatku zpráv o činnosti pilotů lze předpokládat, že nasazení letectva v horském zalesněném terénu v kombinaci s preferovaným postupem partyzánů v noci nesplnilo očekávání a pro příliš vysoké náklady byly jeho aktivity silně omezeny, např. na shoz letáků.

Nedávno zrušené velitelství „Teplice“ obnovilo svou činnost, doplnilo jej velitelství „Jakub“ a vytvářely se stíhací oddíly (kr. jm „Kysuca“ 11–15). Spolu s doplňkovými jednotkami z Čech a Moravy dle Michala Šmigela operovalo na východním Slovensku 7.000 příslušníků čs. armády a SNB k červenci 1947. Počátkem července se však po odchodu ročníku 1923 jednalo pouze o 2.939 vojáků rozdělených do útvarů instrukční prapor „Milovice“ (220 osob), prapory aspirantů na důstojníky v záloze VO 2, 3 a 4 (423 osob „Lev“, 450 „Rys“, 632 „Tygr“), průzkumná rota VO 2 (114 osob), 10. pěší divize (1.100 osob), k tomu posádky NB a FS, celkově ne více než 4.000 mužů. K nim počátkem července, tedy již po průniku sotní na území ČSR, přibyl PP SNB „Slovensko“ o 1.000 příslušníků, celkově tedy max. 5.000 osob, z toho 3.939 přímo nasazených proti partyzánům, které měly za úkol pokrýt cca 300 km ohrožené hranice, to jest 16 mužů na kilometr horského, těžko prostupného terénu.¹⁸⁷ Nutno ovšem dodat, že přímou ostrahu hranice v úseku Štrba-sovětská hranice (délka cca 200 km) prováděly jen stanice NB a FS doplněné o pět kombinovaných rot 10. pěší divize, jejichž celkový počet patrně nepřesahoval 2.000 osob.¹⁸⁸ Většina z nich prošla jen výcvikem v délce několika měsíců a v jiné charakteristice boje, než jaký UPA vnucovala čs. jednotkám. Na svůj úkol jednotky nebyly řádně vycvičeny, vybaveny ani vyzbrojeny. Nutno dodat, že vzhledem k okolnostem ani nemohly být.

Během celé Akce B byly proti UPA na Slovensku přímo nasazeny tyto útvary:

¹⁸⁶ Tamtéž, sign. 307-44-1: *Osobitný rozkaz čís. 16.*

¹⁸⁷ ABS, f. 302, sign. 302-146-4: *O situaci band a provedených protiopatřeních na Slovensku ke dni 8. 7. 1947; VÚA–VHA, f. MNO 1947-oddělení velitelství pěchoty, HŠVO, IV. a VI. odboru, k. 32, sign. 5/15/13: Zpráva o situaci band UPA a provedených protiopatřeních na Slovensku ke dni 8. 7. 1947.*

¹⁸⁸ VÚA–VHA, f. MNO 1947, h. š./1. odd. taj., k. 32, sign. 32/5/15-2: *Zpráva o situaci na východním Slovensku, část II.*

Název	Krycí jméno	Podřízené útvary	Stanoviště velitelství
Velitelství 10. pěší divize Košice	útvár 2229		Košice
Instrukční prapor SO Milovice (do 24. 9. 1947) ¹⁸⁹	„Orel“ 1–3		Kendice
Stíhací odd. VO-2 (prapor) (do 28. 9. 1947)	„Lev“ 1, 3, 4		Prešov
Stíhací odd. VO-3 (prapor) (do 27. 8. 1947) ¹⁹⁰	„Rys“ 1–3		Švedlár
Stíhací odd. VO-4 (prapor) (do 28. 9. 1947)	„Tiger“ („Tygr“) 1, 3, 4		Vranov nad Topľou
Průzkumný sled (prapor)	„Sokol“ 1, 2 (dříve „Liška“), „Tiger“ 2, „Lev“ 2		Prešov
Pohr. pluk SNB	„Slovensko“		Prešov/Pohyblivé
		Prap. „Javor“, roty 1–3	
		Prap. „Osika/Osyka“, roty 1–4	
		Prap. „Dub“, roty 1–3 (od 19. 8. 1947)	
Let. detašment	„Lípa“		Košice
Let. detašment SNB	„Kobra“		Prešov
Spoj, rota stíh. sk.	„Mikuláš“		Prešov
II/20 pěší prapor	„Pavol“		Humenné
	„Pavol“ 1	1. rota	Humenné

¹⁸⁹ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 55 z 22. 9. 1947.*

	„Topol“, „Ondava“, „Laborec“, „Žula“	4x stálá rota ZPÚ	Nová Sedlice, Starina, Világy, Medzilaborce
Pěší pluk 20 (Prešov)	„Jakub“		Prešov
	„Nitra“, „Sázava“	2x stálá rota ZPÚ	Kraj, Poľana, Bardejov
Skupina Levoča	„Jozef“		Spišská Nová Ves
	„Breza“	rota NB	Podolinec
Průzkumná rota „Peter“	„Peter“		
Kombinovaný prapor 10. pěší divize	„Kondor“		
Kombinovaný prapor VO 1 (od 27. 8. do 10. 10. 1947) ¹⁹¹	„Kamzík“		
Kombinovaný prapor VO 2 (od 28. 8. 1947)	„Srniec“		
Záložní prapor	„Jestřáb“		
Kombinovaný prapor ZPÚ (od 5. 8. 1947)	„Sup“	Roty ZPÚ „Nitra“, „Brokát“, „Topol“, „Laborec“	
Útvary partyzánů (od 26. 9. do 18. 10. 1947)		Prapory „Vihorlát“ a „Stihač“	
		Roty 53, 54, 63, 64	
Tanková rota od 12., 14. a 22. tank. brig. (od 15. 8. do 24. 9. 1947)	„Vlk“		

¹⁹⁰ 27. srpna 1947 byl moravský prapor „Rys“ odvelen do domovské oblasti, kde měl být opět nasazen proti UPA. Viz tamtéž, *Výpis z válečného deníku velít. TEPLICE od 25. VII. do 20. X. 1947*, s. 7.

¹⁹¹ Náhrada odveleného praporu „Rys“. Viz tamtéž, *Osobitný rozkaz č. 44 z 27. 8. 1947*.

Rota obrněných aut od 13. tank. brig. (od 11. 7. 1947)	„Guma“		
Rota 7. pěšího pluku (od 15. 8. 1947)	„Kos“		
Stíhací útvar „dobrovolníků“ NB (do 20. 10. 1947)	„Safír“		
Prapor „Šakal“ (od 10. 10. 1947)	Roty „Topol“, „Peter“ a „Liška“		

Zdroj: Šmigel, M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 32-34; ABS, f. 307, sign. 307-44-2: *Krycí jména; VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: Výpis z válečného deníku velit. TEPLICE od 25.VII. do 20.X.1947, s. 7 a 14*¹⁹²

Všechny české a moravské útvary na Slovensko přibyly od května do října 1947 a v předchozím období na Slovensku nesloužily. Mimo jednotek v tabulce v prostoru operovaly ještě posádky stanic NB a inspektorátů Finanční strážce. Situace v oblasti komunikace byla obecně zoufalá. Na jaře 1947 a patrně ani později neexistovaly potřebné telefonní ani jiné linky mezi jednotkami ZPÚ, NB a FS.¹⁹³ Jinými slovy při odhalení nepřítele v pohraniční oblasti většinou trvalo zpravidla několik hodin, než se tuto informaci podařilo pěší hlídce předat nejbližší stanici FS/NB nebo vojenské jednotce. Pokud tato nedisponovala telefonním spojením, dalších několik hodin trvalo dopravení informace na odpovědné velitelství a teprve poté mohla být zahájena stíhací akce, ovšem pouze tehdy, pokud velení mělo telefonní spojení s určenou jednotkou. Často tak docházelo k případům, kdy stíhací útvar na místo dorazil s mnohahodinovou, někdy i denní prodlevou. Jak patrně z řádků výše, tento stav trval po celé sledované období.

Dostupná literatura se vždy soustředila zejména na operace na Slovensku. Těm v Čechách a na Moravě byla věnována minimální pozornost, pokud vůbec nějaká, ačkoliv se jednalo o operace v některých případech srovnatelné s těmi na Slovensku. U starší literatury lze

¹⁹² K časové souslednosti nasazených jednotek a dalším útvarům viz VHA Bratislava: *Inventář fondu Operace „banderovci“*, příloha č. 2.

¹⁹³ SNA, f. Poverenictvo vnútra. Spravodajský a štátobezpečnostný odbor, inv. č. 8, šk. 9: *Situačná správa o činnosti a pohybe benderovských tlúp od 25.4. do 12.5.1947, s. 4.*

tento fakt přičítá patrně tomu, že úspěšnost bojového nasazení v českých zemích byla obecně velmi nízká a tomu, že více obětí si zde vyžádaly různé nehody a případy palby do vlastních řad než aktivity ukrajinských povstalců (viz níže). Na Moravě zpočátku v řízení operací existovalo jisté dvojvládní. Do srpna 1947 armáda a SNB své akce řídily zvlášť, což vyvolávalo nedorozumění a konflikty. Hlavní fáze zde byla zahájena v srpnu 1947 v souvislosti s příchodem sotní „Hromenka“, první partyzáni se však na Moravě objevili už na přelomu května a června.¹⁹⁴ Za účelem zesílení uzávěr a stíhacích útvarů byli z Čech na Moravu odesláni frekventanti škol SNB v Kašperských Horách, Zbirohu a Litoměřicích v celkové síle 443 osob.¹⁹⁵ Dne 14. září 1947 přešly všechny jednotky v akcích na Moravě do podřízenosti VÚ 5311 Brno (velitelství VO 3, velitel gen. František Rakovčík), kr. jm. „Sosna“, přičemž zástupcem velitele se stal plk. SNB. Rudolf Košťák. Moravsko-slovenskou hranici velitelství rozdělilo na tři úseky:

-kr. jm. „Habr“ (Lanžhot-soutok Dřevnice-Morava-silnice Otrokovice-Zlín-Vizovice-Lužná-Makýta). Velitelství úseku sídlilo v Uherském Hradišti. Disponovalo jednou stíhací rotou armády, vojenským asistenčním oddílem, statickým praporem pěchoty (kr. jm. „Podzim“), třemi stíhacími oddíly SNB a zajišťovací jednotkou SNB (kr. jm. „Jan“).

-kr. jm. „Palma“ (soutok Morava-Dřevnice-Tlumačov-Přerov-Kozlovice-Grymov-údolí Bečvy-Hranice na Moravě-Valašské Meziříčí-Rožnov-Horní Bečva-Zlámaná-Lužná-silnice Vizovice-Zlín a zpět k Dřevnici). Velitelství bylo dislokováno v Přerově a úsek střežilo jednotkou SNB (kr. jm. „Karel“) vojenským stíhacím oddílem praporu „Jindra“, stíhací četou SNB v Přerově a vojenskými asistenčními oddíly v Holešově, Hranicích na Moravě a Valašském Meziříčí.

-kr. jm. „Jasan“ (Hranice na Moravě-Ostrava-Nový Bohumín-čs. polská hranice-moravsko-slovenská hranice-Zlámaná-údolí Bečvy-Rožnov-Valašské Meziříčí-Hranice na Moravě) měl velitelství v Novém Jičíně a nasazoval statickou jednotku SNB (kr. jm. „Slezan“, dříve „Ostravica“) stíhací oddíl SNB v Novém Jičíně, vojenské asistenční oddíly v Novém Jičíně, Frenštátě a ve Frýdku. Mimo to v záloze zůstávaly vojenská stíhací rota a stíhací oddíl SNB v Kroměříži. V záloze za postavením na řece stál zbytek motorizovaného praporu (kr. jm. „Jindra“) a rota SNB v Kroměříži. V případě společné akce armády a SNB velení přebíral

¹⁹⁴ Patrně se jednalo o jednotlivce z rozbitých a zrušených sotní z polsko-sovětského pohraničí. Oficiálně nebyli účastníky velkého rejdu, jednali svévolně.

¹⁹⁵ ABS, sign. VI-D-3: *Výcviková střediska SNB v Čechách - odesláni na Moravu, Rozkaz hlavního velitele SNB.* Nasazení frekventantů nebylo příliš úspěšné. Mladí muži nebyli fyzicky připraveni na náročnou službu a rozšířily se mezi nimi různé zdravotní obtíže a dokonce i epidemie nemocí. Již v říjnu byli z akcí staženi. Viz tamtéž, *Výcvikové středisko Litoměřice a Kašperské Hory - skončení akcí na Moravě a návrat do Čech.*

nejvýše postavený důstojník vojska.

Jednotlivá velitelství si dále mohla vyžádat vojenskou asistenci od různých moravských útvarů čs. armády. Všechny jednotky SNB měly přiděleny armádního důstojníka jako poradce v záležitostech taktiky a zbraní.¹⁹⁶ Celková síla jednotek dosahovala cca 2.020 vojáků a 270 příslušníků SNB (bez frekventantů) v jednotkách tzv. létacích, stíhacích a asistenčních útvarů (zkratky LO-létací odd., SO-stíhací odd., AO-asistenční odd.) a osadních stráží.¹⁹⁷ Tento počet různě kolísal a v pozdější fázi část vojenského personálu nahradily posily ze SNB. Stejně jako na Slovensku se na protipartyzánských operacích podílely i místní stanice SNB a dalších ozbrojených složek, které disponovaly několika tisíci příslušníků. Ti však do akcí nebyli nasazováni pravidelně ani souběžně. Vzhledem k tomu, že úkol zněl zabránit pronikání partyzánů Moravou, nemělo velení jinou možnost než obsadit tok řeky Moravy v místech nejpravděpodobnějších přechodů (mosty, brody apod.). K leteckému průzkumu nasazovala „Sosna“ vojenská letadla z letiště v Přerově. Stejně jako na Slovensku se však letecký průzkum neosvědčil. Jednotlivé, zejména stíhací útvary mohly působit i mimo vymezené okresy. Strukturu přímo zapojených moravských jednotek představuje následující tabulka. Neobsahuje posádkové útvary vysílající asistenční oddíly na vyžádání.

¹⁹⁶ Konkrétně posádky v Brně, Vyškově, Bučovicích, Břeclavi, Mikulově, Znojmě, Jemnici, Dačicích, Jihlavě, Olomouci, Moravské Třebové, Šumperku, Libavé a v Bruntále.

¹⁹⁷ ABS, f. 307, sign. 307-62-4: *Směrnice pro potírání UPA*, dále sign. 307-60-6: *Směrnice pro boj s UPA v zemi Moravskoslezské*.

Velitelství „Sosna“, gen. František Rakovčik					
Přímo podřízeno „Sosně“	Morava	Mot. prapor „Jindra“ 1 rota (kr. jm. „Jakub“)	Prapor „Dub“ ¹⁹⁸ 4 roty (kr. jm. „Daniel“, „David“, „Dušan“, „Diviš“)	14 voj. asist. odd.	Letecký detašment Přerov (kr. jm. „Orel“)
Úsek „Habr“	Okr. Hodonín, Uh. Hr., Uh. Brod, Zlín, Kyjov	3 roty praporu „Podzim“	1 AO (kr. jm. „Puma“)	7 SO SNB	
Úsek „Palma“	Okr. Holešov, Vsetín,	Mot. prapor „Jindra“ 1 rota (kr. jm. „Vrána“)	3 AO	9 SO SNB	
Úsek „Jasan“	Okr. Nový Jičín, Frýdek-Místek, Český Těšín	Mot. prapor „Jindra“ 1 rota (kr. jm. „Kavka“)	2 AO	6 SO SNB	

Zdroj: ABS, f. 307, sign. 307-61-8: *Struktura jednotek podřízených velitelství Sosna.*

Kr. jm. dalších jednotek: *Václav, Sojka, Lev, Tygr, Karel, Straka, Čajka, Jelen, Srnec, Daněk, Ludvík, Jan, Datel, Havran, Julius, Puma.*¹⁹⁹ Většina z nich patřila vojenským asistenčním oddílům (AO) a SO SNB. Nepodařilo se je s jistotou identifikovat a spárovat.

V Čechách byla zahájena protipartyzánská opatření koncem srpna 1947, taktéž v souvislosti s postupem sotni „Hromenka“ a dalšími fragmenty rozbitých oddílů. Operace řídilo od 3. září velitelství „Rudolf“ umístěné v Českých Budějovicích. Cca do poloviny října mělo k dispozici pouze 262 osob ve stíhacích oddílech a místní stanice SNB. Po 20. říjnu 1947, kdy již aktivity UPA v ČSR obecně utichaly, koordinovalo činnost tzv. létacích (stíhacích)

¹⁹⁸ Nejedná se o prapor SNB „Dub“ nasazený na Slovensku, ale o vojenský útvar.

¹⁹⁹ ABS, f. 307, sign. 307-64-1: *Krycí jména velitelství.*

oddílů²⁰⁰ (LO/SO) SNB LO 1, 2, 8, 11, 12, 14 a 15 v síle 259 mužů (předepsaný stav 1+40) plus tři příslušníci StB²⁰¹, vojenské prapory „Srniec“, 324 mužů, a „Liška“, 103 mužů, a partyzánské roty v Jindřichově Hradci (kr. jm. „Franta“), 101 partyzánů, a v Pardubicích (kr. jm. „Kamil“), 108 vojáků plus autokolona s 48 příslušníky. Obě roty s autokolonou tvořily „partyzánský prapor“ vedený pod kr. jm. „Franta“. Jejich výzbroj byla takřka identická s ostatními vojenskými útvary. Celkem tedy 946 vojáků a příslušníků SNB v době kulminace akcí.²⁰² Počet stíhacích oddílů se dynamicky měnil, část byla navíc dle situace dávana k dispozici moravskému velitelství „Sosna“ nebo pro příležitostné operace ve středních a severních Čechách, vč. ochrany státních činitelů při návštěvě krajů. 30. září 1947 byla část rozpuštěna a nahrazena partyzánským praporem „Franta“. Existovalo patrně 15 LO, původně 13 a po 30. září sedm až devět.²⁰³ Maximální počet ozbrojených osob souběžně zapojených do protipartyzánských operací v Čechách patrně nepřekročil 1.000 a většinou nepřekračoval počet 500. Mimo tyto síly, stejně jako v zbylých částech ČSR, se na operacích podíleli i příslušníci stanic SNB, lesní správy, FS a jiné formace, ovšem nikoli intenzivně a dlouhodobě.²⁰⁴

Od září 1947 velení protipartyzánských operací oficiálně převzal hlavní štáb čs. armády a zemští velitelé SNB v Čechách, na Moravě a na Slovensku. Výkon všech akcí však reálně a nezávisle na sobě řídily velitelství „Teplice“ (Slovensko), velitelství „Sosna“ (Morava) a velitelství „Rudolf“ (Čechy).²⁰⁵ Úkoly operací zněly:

„VO4:

- a) provede zajištění hranic na Slovensku.*
- b) stíhá bandy UPA proniknuvší na území Slovenska s úkolem jejich úplné likvidace*
- c) stará se o materiální zajištění všech zasazených jednotek proti UPA ve své oblasti*

Zemský velitel SNB v Brně:

- a) stíhá bandy UPA proniknuvší na Moravu do jejich úplného zničení*
- b) udržuje spojení s VO3, u něhož v případě potřeby vyžaduje vojenské asistence a předkládá materiální požadavky*

²⁰⁰ Létacím oddílem v tomto smyslu nebylo letectvo, ale vysoce mobilní oddíly SNB.

²⁰¹ Původně bylo proti partyzánům nasazeno až 49 příslušníků StB, ovšem v říjnu 1947 klesl jejich počet na 3. Srov. ABS, f. 307, sign. 307-51-1: *Osobní a materiální stav u velitelství RUDOLF z 20. a 24. října 1947 a Tabulka početího stavu jednotek velitelství Rudolf.*

²⁰² Tamtéž, *Osobní a materiální stav u velitelství RUDOLF z 20. a 24. října 1947.*

²⁰³ Srov. tamtéž, *Tabulka početího stavu jednotek velitelství Rudolf a Zpráva o stavu jednotek RUDOLF.*

²⁰⁴ Jan Fiala ve své práci uvedl i další jednotky nasazené v rámci akce B, ovšem bez citace příslušného zdroje. Viz Fiala, J.: *Zpráva o akci B*, s. 245-248.

²⁰⁵ ABS, f. 307, sign. 307-74-2: *Operační směrnice č. 11.*

Zemský velitel SNB v Praze:

- a) stíhá bandy UPA, proniknuvši do Čech do jejich úplného zničení
- b) udržuje styk s VO1 a VO2, u nichž v případě potřeby vyžaduje vojenské asistence a předkládá materiální požadavky

VO3, VO2 a VO1:

- a) sledují situaci band UPA
- b) vyřizují materiální potřeby vojenských jednotek operujících na území oblasti
- c) organizují v posádkách vojenské asistenční oddíly, podle možnosti motorisované, které dají na vyžádání k dispozici hlavnímu nebo zemskému veliteli SNB
- d) udržují styk s SNB prostřednictvím styčných důstojníků vyslaných veliteli SNB k velitelství oblasti
- e) sousední VO se navzájem informují o situaci²⁰⁶

Ke zvýšení „motivace“ nasazených osob, mimo vyznamenání a příplatky, velení vyhlásilo odměnu 10.000 Kčs za každého zajatého nebo zabitého partyzána pro kteréhokoli občana.²⁰⁷

4.2.2 Akce B začíná

V období leden až duben 1947 charakterizovalo velitelství „Teplice“ činnost UPA na území ČSR jako *nepatrnou*.²⁰⁸ Mimo již zmíněných akcí došlo k jediné přestřelce ve Fričce (neznámo, zda s UPA či pašeráky) bez zaznamenaných obětí.²⁰⁹ Dne 24. února na následky postřelení vlastní zbraní zemřel svob. Ján Zvoláreň. Při nehodě na trase Hanušovce-Giraltovce se nákladní vozidlo zřítilo do řeky Topľy. Tři vojáci se zranili, ppor. Ján Hrnčiar se utopil.²¹⁰ Ve větších počtech se jednotky ukrajinského podzemí začaly objevovat na počátku dubna 1947, kdy se střetly s čs. armádou nedaleko Ruské Vole, okres Sabinov.²¹¹ Od dubna do začátku června se různě velké skupiny objevily v katastrech obcí Habura, Cigelka, Vyšné Hágy, Sninské Hamry, Liesková, Podskalka, Jižní Hranovec, Kalinov, Terchová, Velký Folmár, Fojšov, Prakovce,

²⁰⁶ Tamtéž, *Operační rozkaz č. 11*.

²⁰⁷ Tamtéž. V případě vícero zaslouživších se na dopadení jednoho partyzána se odměna dělila poměrově dle "zásluh" na dopadení.

²⁰⁸ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Príloha č. 2, organizácia a činnosť bánd UPA*.

²⁰⁹ Tamtéž, sign. 32/5/3/4: *Opis vojnového denníka velit. "TEPLICE" od 1. I. – 21. VII. 1947*, s. 1-2.

²¹⁰ Tamtéž, *Opis vojnového denníka velit. "TEPLICE" od 1. I. - 21. VII. 1947*, s. 3-8.

²¹¹ MPČR, VI-D-9. Bez nadpisu. Text začíná popisem OUN.

Suchá, Hnilčák, Ulič, u Humenného a jinde. Dne 5. dubna útvary vel. „Teplice“ zahájily na polskou žádost uzavírání hranice.²¹² 9. května 1947 partyzáni střelili na čs. vojáky u Vydraně a k dalšímu střetu zde došlo ještě o týden později. Množily se případy obcí za účelem získání potravin (24. května Nová Sedlica, 26. května Ulič, 31. května Ruská). Velitelství „Teplice“ organizovalo v prostoru Medzilaborce-Nová Sedlica tzv. vyčišťovací operace, které však zpravidla končily bezúspěšně.²¹³

O výskytu sotní v pohraničí a o jejich předpokládaném pochodu do ČSR vědělo velitelství „Teplice“ nejpozději 13. června.²¹⁴ K zajištění hranice v úseku Osadné–Runina (úsek cca 30 km vzdušnou čarou) odeslalo roty „Kysuca“ 11, 14, 15, „Topol“ a „Ondava“ (později ještě roty „Kysuca“ 12 a 13). Ty sice obsadily blízké vesnice a osady, nicméně do prostorů mezi nimi vysílaly pouze slabé nepravidelné hlídky, které vzhledem k absenci vysílaček mohly sotnu na pochodu těžko zastavit či včas ohlásit její výskyt.²¹⁵ Dne 17. června se podařilo dva dezertéry ze sotně „Hromenko“ zajmout, samotný přechod hranice a postup do vnitrozemí se však oběma sotním podařil nerušeně (viz níže). Téhož dne se odehrál střet se sotní „Bira“ u obce Runina, v níž padl velitel roty „Kysuca“ 14 por. Mikuláš Karoly.²¹⁶ Velitelství „Teplice“ zkrátka nemělo v danou chvíli k dispozici zálohy, které by do ohroženého prostoru mohlo ještě přisunout, neboť souběžně probíhaly operace právě proti sotním „Bir“, „Chrin“ a „Stach“ a posilové jednotky (PP SNB „Slovensko“ a prapory aspirantů) ještě nedorazily.²¹⁷

Toto selhání bylo primárně způsobeno demobilizací vycvičených jednotek a redukcí početního stavu ZPÚ, tedy rozhodnutími politickými, nikoli vojenskými. Improvizace a nedostatky se vyskytovaly všude. Pohraniční prapory SNB přesunuté z českých zemí, určené a vybavené ke statickému střežení hranice, byly ještě předtím, než vůbec dorazily na východ, převeleny ke stíhání útvarů UPA, které tou dobou již pronikly k Prešovu. K tomuto účelu se však svým výcvikem a především vybavením vůbec nehodily. Všeobecná úroveň posilových jednotek byla na nízké úrovni. Tento fakt reflektovali i někteří členové KSČ s tím, že *celá tato akce [akce B] byla fraška*.²¹⁸

²¹² VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Opis vojnového denníka velit. "TEPLICE" od 1. I. - 21. VII. 1947*, s. 9.

²¹³ Tamtéž, s. 17–23.

²¹⁴ Tamtéž, s. 27.

²¹⁵ Tamtéž, *Operační rozkaz č. 3*, s. 5.

²¹⁶ Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 96–115: *Situačná správa o činnosti a pohybe benderovských tlúp od 2. 6. do 28. 6. 1947*.

²¹⁷ VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 46, inv. č. 148: *Rozkaz pre Pavol 4 z 21. 6. 1947*; VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Opis vojnového denníka velit. „TEPLICE“ od 1. I. do 21. VII. 1947*, s. 27; tamtéž, *Súhrnná operačná správa k 15. VI. 1947*, s. 3.

²¹⁸ NA, f. KSČ – ústřední výbor 1945–1989, Praha, odd. branné a bezpečnostní, sign. 05/11, sv. 136: *Dopis ze dne 4. XI. 1947*; VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Opis vojnového denníka velit. „TEPLICE“ od 1. I.*

19. června NB zaznamenala výskyt sotně „Brodyče“ (pod starším pseudonymem „Roman“), ustupující na čs. území pod tlakem polského vojska. Stalo se tak u osady Kač, obvod Mníšek nad Popradom. 20. června proti ní byly nasazeny oddíly FS, NB a armády. V bojích s polskými a čs. jednotkami byli zraněni dva strážmistři NB, dva partyzáni padli a jeden těžce raněný byl usmrcen sanitáři ranou z milosti. Sotni se však čs.-polské obklíčení podařilo prorazit (viz níže). U Nechvaľovy Polianky sotňa „Hromenka“ zajala osmičlennou hlídku, kterou partyzáni odzbrojili a propustili. Čs. armáda sotňu stíhala a napadla. V obci se později vzdal raněný partyzán a následně při boji byl jeden zastřelen a další dva zajati. Stíhání pokračovalo i 21. června, kdy jeden partyzán padl a dva byli zajati za cenu dvou zraněných čs. vojáků. Večer se u Papína přihlásil další Ukrajinec. U Velkého Lipníka se podařilo jednu skupinu UPA obklíčit a údajně jí způsobit ztráty čtyř mrtvých a pěti raněných. Přestřelky s dalšími skupinami se odehrávaly podél celé severovýchodní hranice.²¹⁹ Ztráty přibývaly i na čs. straně. Dne 28. června u Hostovic padl voj. Mikuláš Rapavý (VÚ 8972 Milovice). Z pramenů není zřejmé, jak k jeho smrti došlo.²²⁰

Případ vyžadující další objasnění se odehrál v obci Blatnica, okres Turč. Sv. Martin. V noci dne 24. června 1947 zde měla *šestičlenná skupina benderovcov, jindy šest pachatelov, z toho štyria v nemeckej rovnošate a dva v civilnom obleku* zastřelit dva příslušníky stanice NB Mošovce (Michal Vestek a Vladimír Vavro) a dva (tři) členy rodiny Novosedliakovy (matka s dvěma dětmi, syn měl údajně přežít a být hospitalizován). Problém spočívá v tom, že v okolí Turč. Sv. Martina, resp. na západním Slovensku obecně v dané době nebyly hlášeny žádné výskyty UPA a dle výpovědí měli někteří z pachatelů hovořit *téměř čistě slovensky* (jiní *ukrajinsky a polským nářečím*, přičemž se ovšem jednalo pouze o dva muže).²²¹ Tento incident není uveden v žádné z pozdějších vyšetřovacích či závěrečných zpráv o činnosti ukrajinských nacionalistů na území ČSR. Vzniká tak důvodné podezření, že se vůbec nemuselo jednat o vojáky UPA, ale lokální kriminální či pašeráckou skupinu. Přesný průběh dění nelze z dochovaných zpráv rekonstruovat, nicméně noční hodina a přítomnost matky s dvěma dětmi školního věku zavdává podezření tomu, že příslušníci NB mohli vyrušit konspirační schůzku, která vedla k přestřelce, či že příslušníci NB byli do těchto hypotetických kriminálních aktivit zapojeni a mohlo dojít ke konfliktu a následné palbě.

– 21. VII. 1947, s. 27; tamtéž, *Súhrnná operačná správa k 15 VI.1947*, s. 3.

²¹⁹ Šmigel', M.: *Лімонув VIIA*, č. 53, s. 96-115: *Situačná správa o činnosti a pohybe benderovských tlúp od 2. 6. do 28. 6. 1947.*

²²⁰ VÚA–VHA, f. MNO 1947-oddělení velitelství pěchoty, HŠVO, IV. a VI. Odboru, k. 32, sign. 32/5/2-180: *Rapavý Mikuláš voj. pres. sl. - zranění a úmrtí-hlášení.*

²²¹ Srov. SNA, f. Poverenictvo vnútra. Spravodajský a štátobezpečnostný odbor, v. č. 8, k. 9: *Rádiotelegram z 25. 6. 1947*; Šmigel', M.: *Лімонув VIIA*, č. 53, s. 96-115.

Jediná relevantní zmínka ve starší literatuře se nachází v *Banderovcích* Bohuše Chňoupeka, tedy autora zaujatého, často fabulujícího a jindy násilné i nenásilné aktivity UPA značně exagujícího. Chňoupek k této události uvádí následující text, v němž nepřímo vyjadřuje pochyby o vině Ukrajinců:

„V Blatnici pri Martine sa stalo strašné nešťastie. 26. júna [1947] dve hodiny pred polnocou prechádzala obcou hliadka Národnej bezpečnosti, ktorú nečakane napadla skupina šiestich ozbrojencov strelbou zo samopalov. Zabili strážmajstra Vareka [správně Vesteka], smrteľne zranili strážmajstra Vávru [správně Vavru], ktorý na druhý deň zraneniu podľahol. Na nešťastie bola na ceste aj miestna občianka Novosedliaková s jedenástročnou cérkou a osemročným synom. Matka, prestrial'aná smrtiacou dávkou, skonala na mieste, dcérka o chvíľu, chlapec o deň v martinskej nemocnici.

Päť mŕtvych! Kto boli vrahovia?

Svedkovia vedeli iba to, že hovorili poľským nárečím a boli v obnosených nemeckých uniformách.

Patrili k banditom, čo prenikli z východu [„banderovci“], alebo sa tam predrali z Tatier či z Oravy?

Na tieto otázky sme márne hľadali odpoveď.“²²²

V obci Blatnica byl k připomínce čtyř obětí (nikoli pěti, jak vyplývá z hlášení a citované pasáži Chňoupeka), oběma příslušníkům NB a matce a dceři Novosedliakovým, postaven pomník, který navíc udává datum incidentu již 23. června.²²³ Pokusy o navázání spolupráce s obcí Blatnica k dalšímu výzkumu byly neúspěšné a nepodařilo se najít ani příslušný vyšetřovací spis. Celá událost vyžaduje další bádání.

Ve dnech 16. až 21. června 1947 pronikly sotně „Hromenko“ a „Burlaka“ na území ČSR, v obou případech de facto nerušeně. V důsledku toho, že ani v následujících týdnech se nepodařilo sotně zlikvidovat či alespoň zatlačit zpět do Polska, byla dosavadní skupina „Teplice“ koordinující operace v pohraničí transformována na stíhací skupinu „Teplice“ s neomezenou územní působností. Do jejího stavu patřily velitelství „Teplice“, stíhací prapory „Lev“, „Rys“, „Tygr“, instrukční prapor z Milovic „Orel“, průzkumná jednotka „Sokol“, PP SNB „Slovensko“, letecký útvar „Kobra“, PO NB Humenné, Michalovce, Prešov a Bardejov.²²⁴

²²² Chňoupek, B.: *Banderovci*, s. 379.

²²³ Viz obrazová příloha č. 18 a 19.

²²⁴ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Opis vojnového denníka velit. "TEPLICE" od 1. I. – 21. VII.*

Její úkol nově zněl stíhat, obklíčit a zničit, resp. zabránit pronikání sotní na západ nebo na jih.

Od konce června 1947 se tak na území ČSR trvale vyskytovaly sotně UPA „Hromenko“, „Burlaka“ (spojená se zbytky sotní „Kryljač“ a „Lastivky“), další rozbité menší útvary UPA, doplňované příležitostně sotní „Brodyč“ manévrující podél čs.-polské hranice a různorodými skupinami ukrajinského podzemí. Následující řádky uvádějí historii a orientační pohyb sotní tak, jak jej zaznamenaly čs. prameny a deníky ukrajinských útvarů od překročení hranic. Z hlediska kritiky pramenů je nutno upozornit na fakt, že jako „bandy UPA, tlupy“ či „banderovci“ byly v uvedeném období charakterizovány takřka všechny neznámé skupiny, které se na území ČSR vyskytly. Tato hlášení pocházela nejen z úředních a bezpečnostních míst, ale i od obyvatel státu. Často se přitom jednalo o různé poutníky, tuláky, lesní dělníky, jiné pracovníky či loupeživé bandy rozmanitého složení. Ne každé hlášení o výskytu UPA tak lze automaticky recipovat. U některých hlášení je tento fakt patrný už jen z pouhé lokality a datace výskytu (např. bratislavské ostrovy Dunaje, oblast jižně Michalovců, severozápadní Čechy, zmíněný případ v Blatnici a jiné), jindy z popisu osob. Stejně tak je nutno přistupovat rezervovaně k hlášením o loupežích a rabování, kdy se ve skutečnosti mohlo jednat o dobrovolné poskytnutí pomoci civilisty.

4.2.3 Rozkaz splněn. Pohyb sotní „Hromenko“ územím ČSR

Sotňa „Hromenko“ vznikla koncem roku 1944 v oblasti mezi Přemyšlem a Lvovem. Velitelem se stal bývalý příslušník praporu „Nachtigall“ a dalších jednotek pod německým velením, Mychajlo Duda „Hromenko“.²²⁵ Značnou část jejího stavu tvořili mobilizovaní místní obyvatelé nebo též ukrajinští repatrianti vracející se z nuceného nasazení v Německu, kteří se při cestě Polskem dostali, většinou po přepadení vlaku, do zajetí UPA a následně byli ke službě nuceni.²²⁶ Od května 1945 patřila pod přemyšlovský kureň „Bajda“. Vyznačovala se obecně nižší bojovností, ale zároveň jistou sofistikovaností akcí, vyplývající z osobnosti zkušeného inteligentního velitele. Operovala především západně od Přemyšlu v prostoru Porěby-Huta-

1947, s. 33.

²²⁵ Mychajlo Duda „Hromenko“ (Михайло Дуда „Громенко“, 21. 11. 1921–7. 7. 1950) se narodil v Sorokách u Lvova. Do OUN vstoupil roku 1937, Byl příslušníkem praporu „Roland“ a dalších německému velení podřízených jednotek složených z Ukrajinců. Roku 1943 zběhl k UPA. Zpočátku působil jako instruktor, poté organizoval tzv. samoobraně vesnické oddíly na Přemyšlovsku. Na podzim 1944 sestavil vlastní sotňu, která spadala pod lemkovský kureň „Udarnyka“, později „Bajdy“. Zúčastnil se karpatského rejdu UPA, poté působil v jihovýchodním Polsku. Roku 1947 sotňa obdržela rozkaz k rejdu do Německa, který „Hromenko“ s cca třetinou sotně úspěšně vykonal. Zapojoval se do činnosti ukrajinské nacionalistické emigrace. V červnu 1950 seskočil jako kurýr nad Ukrajinou. Při dopadu se poranil, celá mise byla navíc prozrazena. Zemřel v přestřelce s jednotkami MGB.

²²⁶ MPČR, VI-D-15. *Dzikem Vladimír, příslušník UPA – výpověď.*

Jawornik-Jasenow-Woloc-Dobra-Bircza. Podílela se na obraně ukrajinského obyvatelstva před vysídlovacími akcemi a na teroristické činnosti proti komunistické vládě.

Po začátku akce „Wisła“ se v květnu 1947 sotňa dle rozkazu začala přesouvat z prostoru Bircza-Przemyśl do lesu Chryszczata (polské Beskydy) nedaleko čs. hranic, kde měla očekávat další rozkazy od „Burlaky“. Se sotňou pochodoval i velitel celého kureně Mykola Savčenko „Bajda“.²²⁷ Během pochodu o délce cca 200 km museli Ukrajinci neustále odrazet polské útoky za vysokých ztrát.²²⁸ Odchod ze známého terénu navíc znamenal konec zásobování a sotňa se musela stravovat jen z toho, co při pochodu lesy a poli nasbírala. Nepodařilo se splnit rozkazy a navázat kontakt se sotní „Burlaky“ a z důvodu špatné situace a demoralizovaného mužstva „Hromenko“ rozhodl o pochodu ke slovensko-polské hranici. Buď ještě před tímto rozhodnutím, nebo již cestou k hranici překvapila sotňu 5. června 1947 jednotka polské armády a v průběhu přestřelky „Hromenko“ utrpěl ztráty několika raněných a jednoho mrtvého. V následujících dnech se dostával do neustálých střetů s polskými silami a jeho ztráty rostly, mezi dalšími osmi padlými byl i jeden z lékařů.²²⁹ Nejtěžší boje proběhly u obce Rzepedź, cca 13 km od čs. hranice. 13. června 1947 sotňa odpočívala nedaleko vypálené obce Sczerbanówka. „Hromenko“ zde s velitelem kureně „Bajdou“ rozšifroval poštu, kterou „Bajda“ přinesl z blízké mrtvé schránky.²³⁰ Z ní se dozvěděl, že jeho sotňa nově patřila pod kureně „Burlaka“ a zúčastní se velkého propagačního rejdu do západní Evropy. „Hromenko“ se tázal, zda má s odchodem sotně čekat na příchod „Burlaky“, na což měl „Bajda“ reagovat slovy, necht' vyrazí neprodleně.²³¹ Nicméně z memoárů Vasyľa Halasy vyplývá, že „Hromenko“ zde pouze definitivně obdržel rozkaz k odchodu na Západ, který očekával již od začátku pochodu k hranicím.²³² Jednalo se patrně o text napsaný Halasou tohoto znění:

„Druzi velitelé! Hrom[enka], Burl[aka], Last[ivka], Kryl[jač]!

Přišel čas, na který jsme tak dlouho čekali. Přišel čas, kdy nepřítel využil poslední

²²⁷ Mykola Savčenko (také Petro Mykolenko) „Bajda“ (Микола Савченко, 1921–1979) se narodil Berezové Luce v Poltavské gubernii. V Rudé armádě dosáhl hodnosti poručíka. Při ústupu na východ byl buď ponechán na místě, nebo dezertoval. Koncem roku 1943 vstoupil do UPA a byl jmenován velitelem jedné ze sotní VO 5 „Makivka“ (zhruba dnešní Drohobyčská oblast). Velel útvarům složeným především z bývalých rudoarmějeů. Po přechodu fronty se přesunul na západ, kde vystřídal několik funkcí, až byl v únoru 1946 jmenován zástupcem TV 26 „Lemko“. Patrně koncem roku 1947 emigroval. Vystřídal různé funkce v emigračních organizacích. Roku 1950 odešel do USA, kde roku 1979 zemřel.

²²⁸ Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 308

²²⁹ Lékař „Šuvar“ utrpěl v dřívějších bojích zranění. Při dalším obklíčení se fyzicky a psychicky zcela vyčerpaný zastřelil vlastní zbraní. Viz Дуда, М.: *У великому рейді*, s. 105.

²³⁰ Дуда, М.: *У великому рейді*, s. 116.

²³¹ Tamtéž s. 111-112.

²³² Kol. autorů: *Алманах Товариства вояків УПА...*, s. 27-29.

možnost... [akce „Wisła“]

Jednak on se mýlí! Svých pozic nedáme! Věřím ve Vás, druzi!

Doposud jste Vy proslavili svá jména v úsilí za naši budoucnost, doposud jsme hrdě nesli prapor revoluce v našich silných rukách. Pamatujte, že Vy svými činy píšete nejsvětější stránky naší historie. Ale čeká Vás těžký úkol, jaký musíte vykonat čestně.

Běžte tam, kam velí rozkaz [na Západ]!

Já též odejdu v daleko těžší prostředí, kde již padlo mnoho našich druhů, jednak oni nesložili hrdě nesené prapory svobody. Možná i já půjdu tou cestou, ale co znamená můj či Váš život, či život nás všech proti naší svaté myšlence?

Tož sbohem, druzi, a silně a vysoko neste neposkvrněný prapor našeho revolučního boje až do vítězství.

Přeji Vám oslnivé bojové úspěchy a mnoho osobního štěstí.

Sláva Ukrajině!

Nazar²³³

Stanoviště, 25. 5. 1947“²³⁴

Část sotně včetně politického pracovníka „Zorjana“ a „Bajdy“ se zde oddělila a plánovala navázat kontakt s oddíly mířícími do polských Beskyd, jimž měla předávat rozkazy. To se jí však nepodařilo a později se celá skupina vydala samostatně na Západ. V říjnu 1947 však v českých zemích byla rozprášena a samotný „Zorjan“ byl zajat u Soběslavi, „Bajda“ úspěšně dorazil do Německa.²³⁵

Vzhledem ke ztrátám a odchodu jednotky „Zorjana“ „Hromenko“ provedl reorganizaci a sotňa nově disponovala dvěma četami namísto tří. Ještě 13. června zamířil do vysídlené hraniční vsi Žubracze, v níž se sotňa zásobila potravinami. Ráno příštího dne postupoval mezi Balnici a Solinku, kde tábořil další dva dny. Po krátkém „Hromenkovu“ proslovu večer 16. června sotňa odešla do opuštěné Balnice, kde velení plánovalo získat potraviny. Při rabování se však „Hornenko“ naposledy dostal pod palbu polských vojsk a byl nucen se ihned stáhnout. V této přestřelce padli dva střelci.²³⁶ Zrána 17. června sotňa překročila státní hranici a zamířila

²³³ Jeden z pseudonymů Vasyľa Halasy.

²³⁴ Kol. autorů: *Алманах Товариства вояків УПА...*, s. 29-30.

²³⁵ Srov. Дуда, М.: *У великому реїді*, s. 114; *In the Ranks of UPA: A Collection of the Memories of Former Soldiers of the Ukrainian Insurgent Army*, New York, 1957, s. 295. V této skupině patrně postupoval i dřívější velitel sotni „Brodyče“ „Didyk“. Při překonávání Lužnice jej údajně spláchnla řeka a pravděpodobně se utopil. S touto skupinou patrně postupoval i velitel lemkovského kureně „Bajda“.

²³⁶ Дуда, М.: *У великому реїді*, s. 119-121.

k obci Telepovce (dnes Osadné), přičemž její početní stav činil kolem 80 mužů.²³⁷ Vojákům bylo řečeno, že se účastní propagačního rejdu na Slovensko. Pravý cíl cesty přinejmenším zpočátku patrně neznali.²³⁸

Československé odhady síly sotně byly obecně vyšší, mezi 100 až 140 osobami. Českoslovenští velitelé a patrně i polští se domnívali, že morálka sotně se nacházela na velmi nízké úrovni a doslova „trpěla“ „Hromenkovým“ terorem, aby udržel alespoň zbytky kázně před množícími se dezercemi. Je ovšem sporné, zda všechny odloučené příslušníky sotně lze považovat za zběhy. Skutečný rozsah dezercí není znám. Z jeho vlastních vzpomínek a těch řadového střelce Petra Potičného tento obraz nevyplývá.²³⁹ Z výslechových protokolů lze rekonstruovat, že sotňa disponovala 10 kulometry po 1.000 nábojích každý, 20 samopaly s 200 náboji na hlaveň, 40 puškami, granáty a velitelé pistolemi.²⁴⁰

Dne 17. června se podařilo dva dezertéry zajmout, samotný přechod hranice a postup do vnitrozemí se však Ukrajincům podařil nerušeně. Jak již bylo zmíněno, Velitelství „Teplice“ nemělo v danou chvíli k dispozici zálohy, které by do ohroženého prostoru mohlo ještě přisunout, neboť souběžně probíhaly operace proti sotni „Bir“ a posily teprve přijížděly na východ.²⁴¹ Po přechodu hranic „Hromenko“ nechal vyčerpané vojáky několik dní odpočívat. 18. června se přihlásilo pět zběhů v Hostovicích u Sniny. V Medzilaborcích se při přesunu jednotky „Krompáč“ zřítíl most. Zahynuli tři čs. vojáci, dalších 14 utrpělo těžká zranění.²⁴² 19. června padli do zajetí další dva partyzáni sotni. Téhož dne přišel „Hromenko“ o jednoho raněného a mrtvého,²⁴³ když vyslal četou pro potraviny do obce Nechvaľova Polianka a při zpáteční cestě ji překvapila vojenská hlídka. Další potraviny získal v Nižné Jablonce s tím dodatkem, že, *Slováci byli ochotní a přijali je [zásobovací oddíl] pozitivně. Dobře znali ukrajinské povstalce z předchozích rejdu z let 1945 a 1946. Na Slováky učinilo dojem, že Sokolenko [velitel oddílu] zaplatil dolary a českými korunami.*²⁴⁴ Při nočním pochodu naopak jinou čs. hlídku zajal, odzbrojil a po výslechu propustil.²⁴⁵ Dle pozdějšího vyšetřování se však

²³⁷ Tamtéž, s. 81, 119-122.

²³⁸ Tamtéž, s. 113.

²³⁹ Srov. ABS, f. 307, sign. 307-16-5: *Banda UPA „Chromenko“ - všeobecné informace*; Potichnyi, P.: *My Journey*, s. 75-84; Дуда, М.: *У великому реїді*, s. 111-150.

²⁴⁰ ABS, f. 307, sign. 307-16-5: *Banda UPA „Chromenko“ - všeobecné informace*.

²⁴¹ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Opis vojnového denníka velit. "TEPLICE" od 1. I. - 21. VII. 1947*, s. 27; tamtéž, *Súhrnná operačná správa k 15. VI. 1947*, s. 3.

²⁴² Tamtéž, *Opis vojnového denníka velit. "TEPLICE" od 1. I. - 21. VII. 1947*, s. 28. Jeden z těžce raněných později zemřel.

²⁴³ U Nechvaľovy Polianky padl Ivan Vydra „Ferko“, zajat byl Osyp Tyr „Arkas“. 28. června vydán do Polska.

²⁴⁴ Duda, Mychajlo: *Wielki rajd*, Mireki, Białystok, 2013, s. 204.

²⁴⁵ Šmigel', M.: *Лімонuc УПА*, č. 53, s. 118-120: *Pohyb sotne „Chromenko“ územím okresov Snina a Humenné - zpravodajské hlásenie*; VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Súhrnná operačná správa k 15. VI. 1947*, s. 3.

situace odehrála jinak. Velitel hlídky (neznámý četař útvaru „Peter“) po náhodném setkání s průzkumníky sotně dobrovolně jednal s Hromenkem, oznámil mu, že s UPA bojovat nehodlá, jeho útvar brzy odchází do zálohy a měl mu dokonce nabídnout vlastní zbraně.²⁴⁶ Rota „Peter“ byla dle plánu 30. června demobilizována.²⁴⁷

V noci „Hromenko“ vyloupil obec Slovenské Krivé, kde patrně zanechal dalších šest pochodu neschopných vojáků. O dalšího muže přišel v přestřelce.²⁴⁸ 17. června se snažil získat další zásoby v Papíně, který však obsadil útvar NB. Při palebném přepadu zahynul jeden partyzán.²⁴⁹ Při pátrání po UPA bylo nalezeno větší množství zbraní, pro které již partyzáni neměli munici a zanechali je v lese.²⁵⁰ Téhož dne se přihlásili dva zběhové sotně „Bira“ v Runině a jeden ze sotně „Stacha“ v Nové Sedlici. Později se zde přihlásil ještě další zběh od „Stacha“.²⁵¹ 21. června tábořil „Hromenko“ u Humenského Rokytova, cca 15 km jihozápadně Telepovců, kde taktéž rekvíroval.²⁵² Sotňa mezitím přepadla Parihuzovce, kde zajala osádku stanice NB a zrekvírovala její vybavení. Hranici mezitím překročila sotňa „Burlaky“.

23. června „Hromenka“ při pochodu zpozorovali civilisté a případ hned hlásili. PO NB Michalovce zahájil stíhání a vyžádal si asistenci praporu „Rys“. U Rokytova se sice podařilo zajmout pět partyzánů, ti však byli na místě sotňou zanechání z důvodu zranění a fyzického vyčerpání.²⁵³ Posily nedorazily včas, sotňa překonala řekou Laborec a pokračovala nerušená na jih.²⁵⁴ 25. června byl zabit jeden partyzán poté, co se odmítl vzdát a střelil na hlídku NB u Parihuzovců. Sotňa „Hromenka“ ztratila zajatce, který se přihlásil ve Slovenském Volovém u Humenného.²⁵⁵ Téhož dne postoupil „Hromenko“ do prostoru Vyšných a Nižných Ladičkovců, 15 km jihozápadně Hum. Rokytova, kde se dostal do přestřelky s vojskem a ztratil jednoho střelce.²⁵⁶ Zde pravděpodobně usoudil, že se již nachází v dostatečném vnitrozemí na to, aby

²⁴⁶ ABS, f. 307, sign. 307-77-6: *Banderovci - chování čsl. vojska*.

²⁴⁷ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Odsuny mužstva 2. ročníka -nariadenie*.

²⁴⁸ ABS, f. 307, sign. 307-78-5. Do zajetí padli 23. června Jan Pečerskyj „Hniv“, Leo Sič „Leo“, Štefan Kruček „Mohyla“, Ivan Hosečko „Vilcha“, Myroslav Surjaka „Slivka“ a Ivan Dik „Panas“. Všichni byli 26. června předáni Polákům. Jméno padlého neznámé.

²⁴⁹ Дуда, М.: *У великому реїді*, s. 123.

²⁵⁰ Šmigel', M.: *Літопис VIIA*, č. 53, s. 96-115: *Situačná správa o činnosti a pohybe benderovských tlup od 2. 6. do 28. 6. 1947*.

²⁵¹ Mychajlo Rafec „Ostryj“ a Dmytro Veverčak „Sova“. Oba vydáni do Polska 26. června. Dále Štefan Kiň „Polovec“, osud totožný. Ze sotni „Stacha“ se jednalo o Marka Fesovyče „Mirona“ z 26. června, osud totožný.

²⁵² Volodymyr Chudyk „Janošenko“, Stanislav Bluj „Dubok“, Dmytro Kločanyj „Karyj“, Myroslav Scibivolk „Strila“, dále Volodymyr Kudrak „Hruška“ patřili k sotni „Hromenka“, Andrij Štefura „Luč“ a Volodymyr Borovyč „Čornyj“ údajně k „Chrinovi“. První čtyři do Polska putovali až roku 1948, poslední tři již 26. června 1947.

²⁵³ Дуда, М.: *У великому реїді*, s. 123; Potichnyi, P.: *My Journey*, s. 77. Lubomyr Tučkyj, Volodymyr Burda, Jaroslav Smečenskyj „Knyč“, Mykola Mnich „Kyrilo“. 26. června vydáni do Polska.

²⁵⁴ Šmigel', M.: *Літопис VIIA*, č. 53, s. 118-120: *Pohyb sotne "Chromenko" územím okresov Snina a Humenné - zpravodajské hlásenie*.

²⁵⁵ Tamtéž, dále ABS, f. 307, sign. 307-78-5. Jednalo se o Mykolu Vasylyka „Špačenka“. 28. června byl vydán polským úřadům.

²⁵⁶ Jméno neznámé, pseudo „Buk“.

jej nadále nepronásledovaly pohraniční útvary a změnil směr postupu na jihozápad.

Mezi 25. a 28. červnem při nočním odpočinku ve vsi Petkovce, 27 km východně Prešova, „Hromenko“ (dle vlastních slov z denního tisku) zjistil, že za ním ve stejném směru postupuje další sotňa („Burlaka“), ale nezamýšlel vyčkat jejího příchodu a pokračoval sám na západ tak, jak mu nařídil „Bajda“ ještě v Polsku.²⁵⁷ Ve vsi získal kvalitní mapy, ale zároveň přišel o jednoho mrtvého při přestřelce s neznámým útvarem. Padlého Ukrajince nejspíše místní pohřbili a případ nehlásili.²⁵⁸ 27. června byl v Hrubově zadržen Vasyl Savčuk „Kadylo“, polní kaplan kureně „Bajdy“, který se od sotně odpojil ve Slovenské Krivé a pokoušel se ukrýt v ČSR za pomoci místních řeckokatolických far. Za pět dní sotňa vyrabovala obec Zlatník a objevila se v okolí Zlaté Bani, kterou 2. července vykradla.²⁵⁹ Zde patrně narazila na první výraznější odpor a několikrát se střetla s útvary 2. praporu PP SNB „Slovensko“ „Osika“, který zde nasadilo velitelství 10. pěší divize jako uzávěru předpokládaného směru pochodu sotně.²⁶⁰ Při jednom ze střetů byl odříznut roj velitele „Bartla“, který následně postupoval Slovenskem samostatně.²⁶¹ Sotňa tak od 17. do 30. června urazila více než 110 km na jihozápad, což při započtení změn trasy a kličkování znamenalo rychlost pochodu západním směrem cca 10 km denně, celková trasa pochodu však musela být podstatně delší vzhledem k bloudění a hledání hluchých míst mezi postaveními čs. sil.

Čs. velení koncem června provádělo reorganizaci jednotek související s propuštěním mužstva roč. 1923 do zálohy. Proti sotni „Hromenka“ byly ihned nasazeny nově přisunuté útvary „Liška“, „Tygr“, „Lev“ a později i PP SNB „Slovensko“.²⁶² Mezi 3. a 4. červencem „Hromenko“ překročil silnici Košice-Prešov a objevil se jižně od Prešova u Meretic (dnes součást Radatic). Při přechodu komunikace se sotňa dostala do kontaktu s čs. silami a došlo ke dvěma přestřelkám. Jednalo se však jen o slabé hlídky, neboť hlavní stíhací a průzkumné síly velitelství „Teplice“ nasadilo v prostoru Koškovce-Hanušovce, více než 20 km severovýchodně pozice sotně.²⁶³ V Čierné nad Topľou a v Ruských Pekľanech se vzdali tři povstalci. Čtvrtý se vzdal v Lesíčku.²⁶⁴ Večer při nasazení utrpěl největší ztráty za celou akci PP SNB „Slovensko“, když při nehodě porouchaného vozidla u Kendic zahynuli čtyři strážmistři a dalších 16 bylo

²⁵⁷ Дуда, М.: *У великому рейді*, s. 126-131.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 128-130.

²⁵⁹ MPČR, VI-D-9. *Benderovci ve Zlaté Bani*.

²⁶⁰ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz číslo 14 pre zasadenie pluku SNB - SLOVENSKO*.

²⁶¹ Дуда, М.: *У великому рейді*, s. 133.

²⁶² VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Priezkučné čaty - zriadenie*.

²⁶³ Tamtéž, *Rozkaz pro priezkum na deň 4. a 5. júla 1947*.

²⁶⁴ Vasyl Volovnyk „Kozak“, Ivan Hibčynskij „Bihun“, Volodymyr Sosnovskij „Hrab“ a Volodymyr Dik „Listka“. „Bihun“ a „Hrab“ zběhli ze zásobovací čety při rekvírování potravin v Pekľanech. 16. července předání Polsku.

zraněno. Příčinou nehody bylo selhání brzd.²⁶⁵ Přímou odpovědnost za tuto nehodu nesli logistické útvary a důstojníci pohraničních pluků SNB, kteří vědomě na Slovensko odeslali vozidla v nevyhovujícím technickém stavu. Některá z nich byla v tak špatném stavu, že ani nedojela do vagonovacích stanic, o nasazení v horském terénu s neudržovanými cestami vůbec nemluvě.²⁶⁶

5. července jeden z oddílů sotně obstarával potraviny v Jaklovcích, téměř 20 km jihozápadně od Radatic. Jako i při jiných příležitostech tímto výkonem útvary UPA překonaly odhady čs. velitelů ve schopnosti zdolávat těžký neznámý terén. Velitelství „Teplíce“ tou dobou stále ještě předpokládalo výskyt sotně východně nebo jihovýchodně Prešova, kde operovala většina jeho sil.²⁶⁷ „Hromenko“ následně postupoval dále na západ přes Žakarovce k Hnilci. Množila se navíc chaotická, často opožděná hlášení o výskytu početných skupin partyzánů právě jihovýchodně Prešova. Zatímco 7. července „Hromenko“ narazil na uzávěru u Poráče, 40 km západně od Jaklovců, okres Spišská Nová Ves, teprve 9. července byl hlášen přechod sotně u Drienova, 20 km jižně Prešova.²⁶⁸ Stíhání „Hromenkovy“ sotně navíc zkomplikovala nutnost přelet část sil proti proniknuvší sotni „Burlaky“, která od severovýchodu mířila k Prešovu, nemluvě o dalších menších skupinkách.²⁶⁹ „Hromenko“ pokračoval dále na západ přes Havraní dolinu, kde se stočil na sever, čímž se vyhnul dalším obklíčovacími pokusy a přes Hrabušice směřoval jihozápadně na Vernár.²⁷⁰ V Žehni se vzdal Ivan Levčuk „Makar“, patrně pocházel z roje „Bartla“ nebo již dříve dezertoval. 10. července v boji u Vernáru padl neznámý příslušník sotně.

Od 7. července se čs. velení dařilo určovat předpokládané směry pohybu sotní, nicméně se projevovala disparita mezi zkušenostmi a taktikou Ukrajinců a čs. jednotek.²⁷¹ Obecně vážla kooperace mezi útvary, přesuny trvaly v důsledku nedostatku spolehlivých vozidel příliš dlouho, vojáci nezvládali plnění rozkazů v noci (mimo jiné v důsledku nedostatečného vybavení a výcviku), díky čemuž průzkum sotní dokázal snadno identifikovat slabá místa uzávěr a proniknout. Zcela neúčinným se ukázala taktika rozmístování čet ve funkci osadních (obecních) stráží, neboť na obsazení prostorů mezi obcemi se nedostávalo jednotek a bráněným

²⁶⁵ ABS, f. 307, sign. 307-44-1: *Situační zpráva č. 1.*

²⁶⁶ ÚPN, f. Hlavná správa Pohraničnej stráže v Prahe 1947–1958, k. 1, inv. č. 3: *Autonehoda služebního motorového vozidla.*

²⁶⁷ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4, č. j. 1524/Taj. 1. odd.47: *Priezumný sled Sokol zriadenie; č. j. 1929/1947 Taj. 1. odd.: Rozkaz pre akciu ORLA na deň 7. 7. 1947.*

²⁶⁸ Srov. ABS, f. 307, sign. 307-16-5: *Banda UPA "Chromenko" - všeobecné informace; VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4, č. j. 1539/taj. 1. odd. 1947: Jednotka Tiger - Presun.*

²⁶⁹ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4, 1547/Taj. 1. odd. 1947: *Rozkaz pre priezkum pre PONB Michalovce a Humenné na 11. 7. 1947.*

²⁷⁰ ABS, f. 307, sign. 307-16-5: *Banda UPA "Chromenko" - všeobecné informace.*

²⁷¹ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 19.*

obcím se partyzáni logicky vyhýbali.

11. července se „Hromenka“ podařilo zpozorovat u Huty (dnes Novoveská Huta) cca 18 km západně od Poráče a následně napadnout v Havraní dolině cca 6 km východně Vernáru. Dva příslušníci byli zajati v hájence Bind u Spišské Nové Vsi.²⁷² Sotňa, patrně vyčerpaná nočními pochody a střety, odpočívala před dalším postupem. 15. července se „Hromenka“ násilně zásoboval ve Vernáru a následně nedaleko obce směrem na Nižnou Bocu došlo k přestřelce s PP SNB „Slovensko“. Při ní sotňa utrpěla ztrátu několika raněných, zajatých a tří mrtvých.²⁷³ Mezi raněnými byl i „Hromenka“, který utrpěl zásah do ramene.²⁷⁴ Čs. jednotky („Rys“ nebo „Sokol“) utrpěly ztrátu jednoho mrtvého a raněného.²⁷⁵ Nutno zdůraznit, že „Hromenkova“ sotňa palbu ve většině případů neopětovala a snažila se co nejrychleji opustit pro ni nebezpečné lokality.

16. července povstalci přešli Čierný vrch západně Vernáru a dále postupovali podél hřebenů Nízkých Tater, přičemž opět zmizeli z dohledu. Dva zběhové se přihlásili v Liptovské Tepličce.²⁷⁶ Znovu zachycena byla sotňa až 19. července u Velké Vápenice a následně 20. července u Pohorelé, 25 km jihozápadně Vernáru. Její počty mezitím značně prořídly, neboť sotňa trpěla nedostatkem zásob, chorobami a zraněními. V důsledku akcí v posledních několika měsících působila vyčerpaně a značně zbědovaně. V dané chvíli její stav dle čs. odhadů činil 49 mužů z původních cca 80 v době překročení hranice.²⁷⁷

18. července se velitel rozhodl sotňu rozdělit na dvě části, patrně z obav před dalším stíháním a pomalým postupem. První se zdravými a nejzdatnějšími jedinci měla dále pochodovat na západ jako organizovaný celek, 15 či 18 příslušníků (prameny se různí) ve špatném fyzickém stavu bylo zanecháno na místě vlastnímu osudu a ke zmatení pronásledujících čs. útvarů.²⁷⁸ Toto údajně „Hromenka“ provedl tak, že neschopné dalšího pochodu poslal do okolních salaší pro potraviny a sám s jádrem sotně mezitím vyrazil na západ. Potičnyj ve svých pamětech uvádí, že *toto byl velmi smutný moment, neboť jsme všichni věděli, že kamarádi neschopní pochodu byli zanecháni napospas s pouze malou šancí na přežití.*²⁷⁹ „Hromenka“ sám tuto událost ve svých pamětech vůbec nezmínil. Údajně se pro

²⁷² Šmigel', M.: *Лімонів VIIA*, č. 53, s. 129-133: *Prehľad zpráv od 8. do 12. 7. 1947*. Jednalo se o Myrona Chomu „Smilého“ a Ivana Dudiče „Husu“. Oba vydáni do Polska 9. srpna.

²⁷³ Do zajetí padli Jozef Černýk „Zajac“, Mychajlo Karaševyč „Černomoric“, Andrij Rudavskyj „Již“. Zabit byl pseudo „Bis“. Zajatci byli vydáni do Polska 9. srpna vyjma „Zajace“, který setrval v Košicích do roku 1948.

²⁷⁴ Дуда, М.: *У великому рейді*, s. 141-143.

²⁷⁵ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Opis vojnového denníka velit. "TEPLICE" od 1. I. – 21. VII. 1947*, s. 35.

²⁷⁶ Josef Dmytro „Vorobec“ a Mykola Brevka „Nestor“. Oba vydáni do Polska v roce 1948.

²⁷⁷ ABS, f. 307, sign. 307-20-5: *Zprávy o pohybu a činnosti band UPA od 19. do 23. 7. 1947*, s. 4-5.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 4.

²⁷⁹ Potychnyi, P.: *My Journey*, s. 71.

nespecifikované neshody měl oddělit i její útvar polního četnictva, pravděpodobnější však je výkon rozkazu „Hromenka“, průzkum či jiné aktivity.²⁸⁰ Většina ze zanechaných v následujících dnech padla do čs. zajetí, zemřeli na utrpená zranění nebo byli zastřeleni, ale dle informací Potičného nejméně jeden, reálně spíše více ze zanechaných se do Německa přeci jen dostalo.²⁸¹

U Ďumbieru „Hromenko“ narazil na turistickou chatu, kde se rekreovali čeští turisté. Obdržel zde mapy Moravy a zásoby.²⁸² 21. července tábořil na salaši u Polomky nedaleko Závadky nad Hronom a následně u vrcholu Ďumbieru. V noci narazil na uzávěru praporu SNB „Javor“ na Čertově svatbě, kterou prorazil za cenu dvou mrtvých, několika raněných a pěti zajatých v následujících dvou dnech. U těchto ztrát nelze přesně rozlišit, které se týkaly zanechané skupiny a které jádra sotně. Sám „Hromenko“ zmiňuje pouze jednoho mrtvého, který padl v přestřelce u Nižné Bocy. Zároveň přidal údaj o 20 mrtvých a raněných čs. vojácích, který však v čs. pramenech nemá žádnou oporu.²⁸³ 23. července sotňa dorazila k Liptovskému Mikuláši, kde vykradla několik salaší a prošla Malužinou. 26. července se zásobila v Pavčině Lehotě a Gôtovanech, přičemž směřovala k Ružomberoku. Pokračovala jihozápadně přes Latiborskou Hoľu, ovšem za cenu jednoho padlého a raněného. V lesích je navigoval místní pasák ovcí, jenž je varoval před uzávěrami vojska.²⁸⁴ V noci při pronásledování sotně narazil PO NB Levoča na několik mužů útvaru „Orel“ na hlídce. Poté, co namísto odpovědi na vyžádané heslo začali příslušníci NB utíkat, vojáci zahájili palbu a jednoho ze Slováků (Ján Šuba) zranili. Vojáci přitom byli instruováni, že PO NB Levoča bude procházet jejich postaveními a stejně tak jeho příslušníci o chování při střetu s vlastní hlídkou.²⁸⁵

30. července byl zajat patrně průzkumník sotně Mychajlo Hryčko „Dnipro“. Jednalo se o posledního zajatce sotně „Hromenka“ na Slovensku. Koncem července byl počet příslušníků odhadován již pouze na 40 mužů.²⁸⁶ Na uzávěru u Ružomberoku „Hromenko“ reagoval

²⁸⁰ Šmigel', M.: *Лімонів УПА*, č. 53, s. 141-147: *Zpravodajský prehľad zpráv od 19. do 23. júla. 1947*, dále tamtéž, s. 552-554: *Protokol o výpovědi sepsaný s Vasylem Brevkou 22.7.1947*; s. 555-557: *Protokol o výpovědi spisany s Julianem Krilem 24. 7. 1947*; s. 557-559: *Protokol o výpovědi spisany se Stefan Kucharem 23. 7. 1947* a další.

²⁸¹ Potychnyi, P.: *My Journey*, s. 72. V následujících dnech padli do zajetí nebo zemřeli v okolí Velké Vápenice Vasyl Brevka „Kavka“, Štefan Kuchar „Arsen“, Julian Kril „Pavlik“, Dmytro Marcelaj „Hryc“ (zajat zraněn, zemřel v nemocnici), Andrij Pudlik „Bystryj“, pseudo „Javir“ (zastřelen na Vyšné Boci západně Vápenice), Emilian Cylupa „Hruška“. Jedna skupinka se vydala směrem na jih k maďarské hranici. Z této se čtyři příslušníci vzdali 30. července v Gočaltově západně Rožňavy, Bohdan Dobrovskij „Bohdan“, Ivan Thyр „Pidkova“, Michal Levkovyč „Lipa“, Vasyl Kraveckij „Solovyj“.

²⁸² Tamtéž, s. 73.

²⁸³ Дуда, М.: *У великому рейді*, s. 144.

²⁸⁴ Potychnyi, P.: *My Journey*, s. 75.

²⁸⁵ ÚPN, f. Vojenský útvar 2229 Košice, sign. E-10-3-V: *Prestrelka mezi prísl. SNB a vojenskou jednotkou – hlášení z 4. 8. 1947*; *Protokol sepsaný se svob. asp. Miloslavem Škopkem z 27. 7. 1947*.

²⁸⁶ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15209: *Přehled o činnosti band UPA v ČSR v době od 10.6. do 13.8.1947*, s. 5.

originálně a odvážně. V duchu přísloví „Pod svícnem je největším tma“, postavení čs. sil obešel v noci přímo skrz město.²⁸⁷

Dne 18. července bylo vedení operací proti sotním UPA ve slovenském vnitrozemí převedeno z velitelství 10. pěší divize v Košicích (velitel gen. Emil Perko) na velitelství 4. divize v Banské Bystrici (velitel gen. Július Nosko) ke dni 21. červenci, kdy došlo k rozdělení pravomocí mezi stíhací útvary (gen. Nosko) a strážní ZPÚ (gen. Perko). Platilo:

„Vývin udalostí na Slovensku v spojení s bandami UPA vyhraňuje se v tom smysle, že na pohraničí čs.-poľskom vcelku možno zatiaľ pozerat' ako na priestor vedľajší. Hlavným priestorom je slovenské vnútrozemie, kde pohyb bánd sa jasne rysuje vo smere východ-západ. V dôsledku toho sa poveruje veliteľ VÚ-2213 brig. gen. Nosko velením všetkých jednotiek Teplice v bezpečnostnom obvode VÚ-2213 a VÚ-2229.“²⁸⁸

Gen. Nosko uznal za nereálné s dostupnými silami provádět stíhání dvou sotní záraz a rozhodl se přesměrovat všechny dostupné jednotky k zachycení a obklíčení bojovnější a agresivnější sotně „Burlaky“.²⁸⁹ To znamenalo, že útvary nasazené proti „Hromenkovi“ byly odveleny na východ, což jeho sotni umožnilo takřka nerušený a nepozorovaný postup dále.²⁹⁰ „Hromenko“ navíc omezil styky s civilisty, čímž se jeho pohyb stal pro čs. stranu nepřehledným a těžko zjištělným. Začátkem srpna se předpokládal jeho pohyb směrem do Velké Fatry v prostoru mezi Turčianským Svätým Martinem a Banskou Bystricí.²⁹¹ 5. srpna okradl salašníka u Horného Jasenného, okres Turč. Sv. Martin. Téhož dne se setkal s českými turisty u Rajce, od nichž získal další mapy. 6. srpna se patrně blížil k Trenčínu, překonal Váh a 10. srpna Vlárským průsmykem vstoupil na Moravu. Řeku Moravu Ukrajinci překročili u Uherského Hradiště kolem 15. srpna na nalezených člunech.²⁹² Dle závěrů vyšetřovací komise měli její příslušníci téhož dne zavraždit instruktora dívčího tábora u Návojně, východně Valašských Klobouků, Josefa Mičku. V pramenech jiné provenience byl Mička později veden jako zastřelený příslušníky SNB a okolnosti celého případu spíše svědčí o vině přítomné hlídky SNB (viz níže).

²⁸⁷ Potichnyi, P.: *My Journey*, s. 75-76; Дуда, М.: *У великому реїди*, s. 146-147.

²⁸⁸ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Opis vojnového denníka velit. "TEPLICE" od 1. I. – 21. VII. 1947*, s. 36; *Osobitný rozkaz č. 31*.

²⁸⁹ ABS, f. 307, sign. 307-74-8: *Benderovci - podanie zprávy*.

²⁹⁰ V bojovém deníku velitelství „Teplice“ se k sotni „Hromenka“ po 30. července 1947 vyskytuje už jen lakonická poznámka, že o bandě *Chronemko* (sic!) není po vyrabování obce Pavčina Lehota (26. července) žádných zpráv. Viz VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Výpis z válečného deníku velit. TEPLICE od 25. VII. do 20. X. 1947*, s. 3.

²⁹¹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15209: *Přehled o činnosti band UPA v ČSR v době od 10. 6. do 13. 8. 1947*, s. 5a.

²⁹² Дуда, М.: *У великому реїди*, s. 146-147.

„Hromenko“ se údajně chtěl kompletně vyhnout kontaktům s civilisty, nedostatek map a dalších nutných zásob ho však k tomu donutily. Do Jestřabic, jihovýchodně Bučovic, vyslal rozvědku. Lidé prý sice nebyli tak přátelští jako na Slovensku a nechtěli darovat tolik potravin, ale základní potřeby Ukrajinci sehnali. VÚ 4523 Kroměříž však 19. srpna v obci připravil léčku. Vojákům se podařilo zajmout jednoho z průzkumníků sotně Jaroslava Tečjaka „Derkače“, který poskytl informaci o tom, že sotňa se pohybuje pouze v noci a přes den odpočívá v hustých lesích.²⁹³ Na místě byl později zajat ještě jeden Ukrajinec, Josef Tyček (pseudo neuvedeno). Při lépe provedené akci mohli být zajati další tři partyzáni, těm se však ze vsi podařilo ustoupit.²⁹⁴ V obdobném postavení v nedalekých Brankovicích stejného dne zemřel při nasazení proti UPA na Moravě první čs. občan (voj. Karel Král), ovšem ne v boji, ale na následky zásahu bleskem. Další dva vojíni, František Roman a Bohumír Dupal se stali obětí palby z vlastních řad v Bučovicích.²⁹⁵

Po událostech v Jestřabicích „Hromenko“ další sídla na Moravě a v Čechách takřka nenavštěvoval. Navíc se z obavy před pronásledováním rozhodl vydělit ze sotni desetičlenný oddíl, který měl pochodovat severozápadně nad Brnem, zatímco „Hromenkova“ skupina pokračovala jižní trasou. Obě skupiny se poté sešly až v Německu.²⁹⁶ Sotňa se živila pouze tím, co našla v lesích a na polích. Nadšení v útvaru vyvolalo pole tabáku, na které po cestě narazili.²⁹⁷ Další pohyb sotně v ČSR již nebyl zaznamenán a lze jej rekonstruovat pouze na základě dochovaných pamětí. Její počet se po přestřelce v Jestřabicích ustálil na cca 35 mužích, rozdělených na skupiny 25+10.

Dne 27. srpna „Hromenko“ rekvíroval zásoby v Okřešicích, 5 km severozápadně Třebíče. Dva členové, kteří se patrně od těla sotně oddělili, postupovali jižněji a 29. srpna se pokusili získat mapy na MNV obce Hory u Dačic. Předseda MNV, bývalý partyzán František Dvořák ozbrojený kulovnicí, chtěl oba muže zadržet, přičemž byl jimi v potyčce postřelen do břicha a na následky zranění zemřel.²⁹⁸ Tento případ byl často uváděn jako „jedna z mnoha vražd, spáchaných banderovci na území ČSR“. Je na posouzení čtenáře, zda tento incident, v němž byly obě strany ozbrojeny, lze nazvat vraždou či dokonce *zákeřnou* či *chladnokrevnou vraždou*. Samozřejmě fakt, že Dvořák byl ozbrojen, komunistická propaganda nezmiňovala.²⁹⁹

²⁹³ Šmigel, M.: *Лімоніс VIIA*, č. 53, s. 191-209: *Zpravodajský přehľad od 14. 8. do 21. 8. 1947.*

²⁹⁴ Дуда, М.: *У великому рейді*, s. 147-149.

²⁹⁵ ABS, f. 307, sign. 307-77-4: *Evidence vlastních ztrát v boji proti UPA*. K tomuto případu palby do vlastních řad se nepodařilo dohledat více informací. Zřejmě byli zaměněni za vojáky UPA.

²⁹⁶ Дуда, М.: *У великому рейді*, s. 82.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 151.

²⁹⁸ ABS, f. 307, sign. 307-102-6: *Zavraždění předsedy MNV Dvořáka v Horách, okr. Dačice.*

²⁹⁹ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 50; Kaucký, František, Vandůrek, Ladislav: *Ve znamení trojzubce*, Naše vojsko, Praha, 1965, s. 11. Citace z *Rudého práva*, 2. 9. 1947. Novinári *Rudého práva* ve své zprávě dále uvedli,

Jiná oddělená skupinka „Hromenka“ v počtu tří mužů narazila 29. srpna v noci na hlídku SNB u Hladové, 10 km severovýchodně Telče. Všichni tři postupně unikli směrem na západ. Dalších devět partyzánů se téhož dne pohybovalo v lesích mezi Blížkovem a Netínem, 9 km severozápadně Velkého Meziříčí. Dalšího dne však tato zpráva byla dementována, neboť se jednalo o čs. útvar.³⁰⁰ Je tedy patrné, že „Hromenka“ rozhodl o roztroušeném postupu sotně terénem tak, aby bylo zjednodušeno její zásobování a naopak komplikováno stíhání v důsledku rozsáhlejšího operačního prostoru a menší velikosti skupin. Partyzáni se pohybovali terénem mezi Moravskými Budějovicemi a Žďárem nad Sázavou o šířce až 70 km, což vylučovalo možnost umrtvení civilního života v jednotlivých oblastech z důvodu enormních ekonomických ztrát. Proti těmto skupinkám velení nasadilo stopadesátičlenný motorizovaný vojenský oddíl ze Znojma spolu s místními asistenčními jednotkami, tedy maximálně 400 osob na sedmdesátikilometrový úsek.³⁰¹ Strážní oddíly neměly ani dost personálu ani vybavení pro statickou strážní činnost ve dne, natož pro noční stíhání. Výsledkem byla nedostatečně obsazená linie, kterou se partyzánům dařilo rychlými nočními pochody překonávat.

Těžkopádnost velení spolu s nedostatkem nasazeného vojska neumožňovala úspěšné vedení operací v Čechách a na Moravě. Pro ilustraci dodejme případ z obce Otradice, okres Třebíč. Výskyt dvou „benderovců“ patrně ze sotně „Hromenka“ v půl deváté večer byl hlášen 4 km vzdálené stanici SNB Náměšť nad Oslavou 29. srpna v devět hodin. Velitel stanice případ hlásil na okresní velitelství SNB v cca 21 km vzdálené Třebíči, z nějž dostal pokyn vyčkat příjezdu posil odtud. Ty dorazily až po desáté hodině a místo výskytu zkoumaly patrně až před půlnocí, kdy již po „banderovcích“ nebylo ani stopy.³⁰²

„Hromenka“ přes Brno směřoval k Jihlavě, aby se vyhnul předpokládané uzávěře mezi Brnem a Znojmem. Z Jihlavy pokračoval na Novou Ves, Roštejn, Studenou, Český Rudolec a Landštejn. 24. srpna dorazil k Artolči, jihovýchodně Nové Bystřice, kde plánoval přejít do Rakouska. Nevěděl však, kudy vede hranice mezi americkým a sovětským okupačním pásmem. Hranici do Rakouska v tomto prostoru nakonec překročil a vzápětí v Gramettenu zjistil, že se jedná o sovětské okupační pásmo. Přesto se rozhodl nevracet do ČSR a pokračoval dále Rakouskem. 5. září partyzáni minuli Gross Gerungs a 8. září dorazili k Rohrbachu nedaleko německých hranic. Zde kontaktovali civilisty, neboť potřebovali informace o režimu na hranici.

že je třeba připomenout, že to bylo Svobodné slovo [deník Československé národně socialistické strany], které doporučovalo, aby banderovským banditům byl dán volný průchod. Nutno dodat, že nebýt informační kampaně vedené KSČ, k této události by nejspíš vůbec nedošlo.

³⁰⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 31. VIII. 1947.*

³⁰¹ Tamtéž, *Situační zpráva ze 30. VIII. 1947.*

³⁰² ABS, sbírka různých písemností (S), sign. S-556-9: *Spolupráce s civilním obyvatelstvem – závady; B-tlupy, stíhání – závady při spolupráci s civilním obyvatelstvem. Zpráva z 29. 10. 1947; Posudek.*

Rakušané je údajně *slavnostně uvítali*.³⁰³ K hranici je následně odvedl místní občan a 9. září se tak ocitli v Německu. 10. září 1947 se skupina vzdala americkým okupačním jednotkám. Po dvou a půl měsících a více než 1.000 kilometru. Mimo uvedených ztrát byli na území ČSR zajati ještě dva příslušníci sotně. 4. září se vzal Volodymyr Vojtovyč „Rjab“, patrně jeden z mužů zanechaných u Velké Vápenice, a Pavel Bučkovs'kyj „Bak“, zajatý na neuvedeném místě. Symbolickou tečkou za činností sotně Hromenka na území ČSR bylo zajetí politického pracovníka sotně Dmytra Rjabka „Zorjana“, zadrženého u Jindřichova Hradce 16. října 1947, když se snažil probít do Německa se skupinou dalších důstojníků a funkcionářů OUN(b)/UPA ze Zakerzoni.³⁰⁴

Dle čs. záznamů při přechodu ČSR sotňa „Hromenka“ ztratila čtyři popravené na rozkaz velitele³⁰⁵ (patrně mystifikace nebo celkový počet trestů smrti udělených v letech 1944 až 1947), sedm padlých v boji, 38 zajatých a 10 dobrovolně přihlášených. Z tohoto počtu část patrně k této sotni nepatřila.³⁰⁶ Z pozdějších výkazů vyplývá, že sotňa „Hromenko“ utrpěla ztráty 44 zajatých a sedmi zabitých.³⁰⁷ Rozdíl v počtu zajatých je způsoben buď špatnou evidencí, zpřesněním údajů nebo okamžitým předáním některých zajatců Polsku, které je v období první poloviny roku 1947 doloženo.³⁰⁸ Dochovalo se 33 výsledkových protokolů příslušníků sotně, z nichž vyplývá, že naprostá většina se vzdala dobrovolně a bez boje.³⁰⁹ Ze závěrečné zprávy vyšetřovací komise (tzv. Komise pro vyšetřování zločinů banderovských tlup, viz níže) vyplývá, že předpokládaný původní početní stav činil 108 mužů, z nichž 45 bylo zajato, sedm zabito, čtyři popraveni na rozkaz Hromenka a 56 dorazilo do Německa.³¹⁰ Tento odhad je však vůči realitě navýšený co počtu úspěšných účastníků v důsledku přehnaného odhadu síly sotně. Dle Potičného do Německa dorazilo 47 osob, které byly v letech 1944 až 1947 spjaty se sotní.³¹¹ O úspěšném přechodu „Hromenkovy“ skupiny do Německa čs. úřady věděly nejpozději 20. září 1947.³¹²

Na závěr dodejme tendenční a ničím nepodloženou charakteristiku „Hromenka“, jakou

³⁰³ Potichnyi, P.: *My Journey*, s. 84.

³⁰⁴ ABS, f. 307, sign. 307-78-5.

³⁰⁵ V soupisu zajatých a padlých jsou uvedena jména popravených Vasyl Kuckyj „Šohaj“, pseudo „Kaštan“, pseudo „Koriň“, pseudo „Kurnyj“.

³⁰⁶ Šmigel', M.: *Лімонус УПА*, č. 53, s. 191-209: *Zpravodajský přehľad od 14. 8. do 21. 8. 1947*.

³⁰⁷ ABS, f. 307, sign. 307-78-5: *Seznam příslušníků UPA...*

³⁰⁸ Dle některých výkazů bylo do 15. září 1947 Polsku předáno 69 osob. Lze však pochybovat, že se ve všech případech jednalo o příslušníky OUN(b) nebo UPA. Viz ABS, f. 307, sign. 307-74-8: *Situačná správa o pohyboch UPA k 15. septembru 1947*.

³⁰⁹ Šmigel', M.: *Лімонус УПА*, č. 53, s. 505-579: *Výsledkové protokoly zajatců ze sotně Hromenka*.

³¹⁰ Tamtéž, s. 1059-1066, zejména s. 1062-1065: *Věc: Vyšetřování Banderovců – závěrečná zpráva*.

³¹¹ Потічний, П.: *Пропавандивний рейд УПА в західну Європу*, s. 60.

³¹² ABS, f. 307, sign. 307-102-7: *Zprávy o tlupách UPA z Německa*.

v roce 1977 připravil kolektiv autorů z Federálního ministerstva vnitra ČSSR (FMV):

„Chromenko udržuje kázeň pevnou rukou. Říci o něm, že je tvrdý, je nepřesné – je krutý! Bezohledně trestá jakékoliv provinění, ale nejen to, raněné a vysílené, kteří sotni nestačí, bezohledně vraždí. A stejně trestá i pokus o zběhnutí. Střetnutí s hlídkami Bezpečnosti a armády se tlupa vyhýbala. Chtěla proniknout Československem co nejrychleji a tiše, pokud možno nepozorovaně. Na místě se zdržovala jen po dobu nezbytně nutnou pro odpočinek. Nebylo výjimkou, že za jedinou měsíční noc se tlupa přesunula o 40 kilometrů. O veliteli sotně samotní jeho podřízení mnoho nevěděli – patřil k ukrajinským nacionalistům – fanaticům, absolvoval prý vysokou školu a v banderovském hnutí působil od samého začátku...“³¹³

Bod o „vraždění“ raněných a vysílených je samozřejmě nesmyslný, jak dokazují řádky výše.

4.2.4 Na piedestal komunistické propagandy. Pohyb sotni „Burlaka“ územím ČSR

Sotňa „Burlaka“ vznikla v létě 1944 poblíž Baligrodu. Zpočátku počtem připomínala spíše kureň než sotňu, Volodymyr Ščyhels'kyj „Burlaka“³¹⁴ údajně tou dobou vedl až 2.000 mužů, většinou dezertérů z Ukrajinské pomocné policie v GG, vč. jeho samotného, a místních Ukrajinců, z různých příčin utíkajících do lesů.³¹⁵ V témže městě 6. srpna 1944 sotňa provedla tzv. Baligrodský masakr, při kterém za nevyjasněných okolností přišlo o život 42 Poláků.³¹⁶ Dne 8. srpna 1945 došlo k přeformování jednotky a sloučení s několika dalšími, čímž vznikl kureň „Ren“, v němž „Burlaka“ velel jedné ze sotní. Později přešel pod kureň „Bajda“. V letech 1945 až 1946 sotňa bojovala především proti 8. a 9. pěší divizi polské armády. Sám „Burlaka“ označil tyto boje spíše za vlašné, přičemž tento fakt přičítal probíhající reorganizaci polské armády.³¹⁷ Sotňa bránila vysídlování ukrajinských vsí, nejčastěji tím způsobem, že na polské oddíly nastražila léčku nebo je napadla přímo ve vsi při vysídlování a prováděla odvetné teroristické akce proti polskému obyvatelstvu. Tato taktika mohla být úspěšná především díky faktu, že polské jednotky byly málo početné, demoralizované, špatně vyzbrojené a UPA

³¹³ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 30.

³¹⁴ Životopis Volodymyra Ščyhelského byl opakovaně zpracován v rámci různých prací. Pro nejrelevantnější viz Řepa, Tomáš: *Burlak – velitele sotně UPA, jeho život a boj*; Gajdoš, Marian, Konečný, Stanislav: *Volodymyr Ščyhelskyj – Burlaka a jeho košická anabáza*. Oboje in Šmigel', M. a kol.: *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách střednej a východnej Európy (1944–1953)*, s. 369-397.

³¹⁵ MPČR. VI-D-15: *Životopis Burlaka*.

³¹⁶ Údajně se jednalo o odvetu za předchozí vraždu několika Ukrajinců Poláky nebo rudými partyzány.

³¹⁷ MPČR. VI-D-15: *Životopis Burlaka*.

operovala v členitém řídké osídlenému terénu obývaném lidmi sympatizujícími s povstalci. I jeho sotňa se účastnila bojů o Birczu a dalších větších operací ukrajinského podzemí v Polsku. „Burlaka“ často spolupracoval s veliteli „Kryljačem“ a „Lastivkou“, kteří pod ním sloužili, než byli povýšeni.

Akce „Wisła“ pro sotňu znamenala ztrátu zpravodajství a zásobování. 1. června 1947 se dostavil k „Burlakovi“, u jehož útvaru tou dobou pobývaly i „Kryljač“ a „Lastivka“, celkem 250 mužů, zástupce krajevého providnyka Vasyľ Halasa „Orlan“ a po zhodnocení situace jim nařídil přesunout se do prostoru Krynica (cca 20 km od slovenské hranice) a navázat spojení se sotňami tam operujícími či mířícími a předat jim rozkazy.³¹⁸ Po „Burlakových“ námitkách, že i tam polská armáda provede vysídlení a návrhu na odchod na Západ, udělil mu „Orlan“ ústní souhlas jednat dle vlastního uvážení a pověřil ho velením nově utvořeného kureně „Burlaka“, jenž měl vzniknout spojením sotní přemyšlovského kureně a všech ostatních jednotek operujících v polských Beskydech. S těmito útvary pak dle rozkazu byl oprávněn provést tzv. velký rejď na Západ (do Německa).³¹⁹ Ve své výpovědi „Burlaka“ tvrdil, že pro odchod do Rakouska či Německa se rozhodl ještě týž den.³²⁰ Lehce odlišný děj podává deník sotně „Kryljače“, dle které o odchodu sotní na Západ rozhodl krajevoj proved spolu s velením VO 6 San dne 25. května 1947 a zprávu obdrželi zašifrovanou 31. května v kurýrním listu.³²¹

Začátkem června po náročném pochodu a mnoha bojích se skupině podařilo prorazit několikrát obklíčení. Velitelé „Lastivka“ a „Kryljač“ padli v boji (3. a 13. června 1947), jejich sotně se *de facto* rozpadly. 6. června měla „Burlakova“ sotňa u Śliwnice, západně Přemyšlu nejprve zajmout a poté zavraždit šest příslušníků obecní stráže a hajného.³²² Sotňa, nadále stíhaná polskými jednotkami, pokračovala dále na jih. Po vlně dezercí (jen ze sotně „Burlaky“ 22 osob za první polovinu června) způsobených snahou dostat se k vysídlovaným rodinám, z hladu, vyčerpání apod. velitel 14. června promluvil ke shromážděnému útvaru a všem mužům oznámil, že mohou svobodně odejít. Těto možnosti využilo 24 vojáků.³²³ V následujících dnech ztratil v bojích dalších 12 mrtvých a 13 neznámých. 17. června se k sotni nedaleko čs. hranice přidala skupina osob z civilní sítě OUN(b), mezi nimi i v literatuře známá Oľha Chanas „Ofelie“, a 22 doposud odříznutých vojáků ze sotně „Lastivky“.³²⁴ Vojáci při pochodu prakticky neustále trpěli hladem a naprostým fyzickým vyčerpáním. 15. června při obklíčení na kótě 437

³¹⁸ Tamtéž, *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelskyim*. s. 2.

³¹⁹ Дуда М.: *У великому реїді*. s. 112.

³²⁰ МРČР, VI-D-15: *Životopis Burlaka*.

³²¹ Літопис УПА, č. 14: *Денники сотні „Крылача“*, Літопис УПА, Торонто, 1987, s. 127.

³²² Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 330.

³²³ Літопис УПА, č. 13, *Денники відділу „Бурлаки“*, Літопис УПА, Торонто, 1986, s. 46-55.

³²⁴ Tamtéž, s. 60.

u obce Rybne „Burlaka“ zapsal:

„Vojáci se sotva táhnou. Všichni jsou silně vyčerpaní. Nepřítel dál běží za námi. V 15:30 dobýváme vrch 437, kde jsou našťestí zákopy, asi po Hromenkovi. Zaujímáme kruhovou obranu a připravujeme se na poslední boj. Přejímám po celé linii a připravuji chlapce. Upozorňuji, aby přesně stříleli a šetřili munici, aby nikdo neztratil život zbytečně, ale aby ho draze prodal. Pod vrchem je slyšet polštinu.

Vytahujeme všelijaké zprávy a dokumenty a pálíme je. Každý je odhodlaný zemřít, ale hrdinsky. Píšu ještě na leták Polákům, který jsme našli u mrtvého Poláka. Vysvětluji jim cíle našeho boje a budoucnost jejich státu.“³²⁵

Polské síly se však nakonec stáhly, patrně v důsledku vlastního vyčerpání. V noci se sotni podařilo uniknout a přes Bukowiec si prorazit cestu do lesního komplexu Chryszczata, jihozápadně Baligrodu. 18. června se „Burlaka“ spolu se zbytky sotní „Kryljač“ a „Lastivka“ ukryl v beskydském pohoří. I zde jej však dostihly pronásledující polské jednotky. Při bojích ztratil dalších 17 mužů. Celkový stav sotně byl velmi špatný, mužstvo demoralizované, podvyživené a fyzicky vyčerpané.³²⁶ Všechny sotně utrpěly těžké ztráty. Početní stav z původních cca 250 vojáků (květen 1947) klesl na cca 100 vč. civilní sítě. Z dochovaných deníků vyplývá, že ke konci února 1947 sotňa „Burlaky“ disponovala 124 vojáky, v dubnu 109 a ke konci května 104. Při přechodu hranice ČSR pak již pouze 44 muži plus civilní síť plus vojáci „Kryljače“ a „Lastivky“. Jinými slovy za měsíce únor až 17. červen 1947 sotňa utrpěla ztráty 80 mužů, neboli 65 % stavu. Více než polovinu stavu reformované sotně „Burlaky“ tak tvořili vojáci obou již neexistujících sotní a příslušníci civilní sítě. Dle Jana Pisulińského původní stav tří sotní činil dohromady 230 mužů, z nichž čs. hranice překročilo 89 (bez připojivších se osob z civilní sítě OUN).³²⁷ Přesný počet nelze určit, neboť další soupis osob pochází až z konce srpna 1947, kdy Burlaka sotňu rozdělil na sedm samostatných oddílů v síle 68 osob.³²⁸ Grupa operacyjna „Wisła“ při stíhání sotní Přemyšlovského kureně přišla nejméně o 34 mrtvých, čili více než třetinu padlých za celou akci „Wisła“.³²⁹

Není jisté, kolik Ukrajinců na území ČSR bylo do konce srpna 1947 zabito, zajato a

³²⁵ *Лімоніс УПА*, č. 14, s. 145-146.

³²⁶ *Tamtéž*, s. 61-65.

³²⁷ Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 333.

³²⁸ *Лімоніс УПА*, č. 14: *Денники сотні „Криляча“*, s. 195-197. Uvedeno včetně soupisu pseudonymů.

³²⁹ Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 334.

dezertovalo.³³⁰ Z deníku sotně „Kryljače“ vyplývá, že části čet sotní „Burlaky“ a „Lastivky“ se při boji 3. června odloučily a později se probily do SSSR.³³¹ Od Přemyšlu k čs. hranicím sotňa urazila více než 200 km vzdálenosti. Mnohá obklíčení se podařilo překonat jenom díky tomu, že nebyla včas uzavřena, uzávěra byla příliš slabá nebo si Ukrajince polští vojáci spletli s vlastní jednotkou.³³² V noci z 21. na 22. června 1947 tak „kureň“³³³ „Burlaka“ překročil čs.-polskou hranici údolím Udavy nedaleko Telepovců. Kontakt s „Hromenkovou“ sotní se v lese ani přes několikadenní úsilí nepodařilo navázat, neboť ta již přešla čs. hranice a mířila do Německa. Hledání nicméně probíhalo ve správném prostoru, což dokazuje fakt, že hranici „Burlaka“ překročil v totožné oblasti a trasa pochodu východním Slovenskem se do doby větších srážek s čs. silami víceméně shodovala.

Bezpečnostní orgány zaznamenaly pohyb sotně ještě v den přechodu hranice 22. června, když ji při stravování na kraji lesa zpozorovala vojenská hlídka velitelství „Teplice“. Téhož dne „Burlaka“ narazil ještě na další dvě hlídky, přičemž první oklamal tvrzením, že jsou Poláci a zabloudili a druhou hlídku v počtu šesti mužů od útvaru „Kysuca“ 12 se mu podařilo zajmout. Zajatí Slováci se měli vyjádřit v tom smyslu, že s UPA bojovat nechtějí, ale musí proto, že je k tomu nutí čeští důstojníci.³³⁴ Toto tvrzení je však přinejmenším kontroverzní, neboť do úrovně praporů byly jednotky zpravidla děleny na české, moravské a slovenské a po celou dobu operací v roce 1947 jim na nejvyšší úrovni veleli gen. Emil Perko a gen. Július Nosko, oba slovenské národnosti. Po odzbrojení nechal „Burlaka“ zajatce propustit.³³⁵ Při pozdějším vyšetřování zajatí vojáci shodně vypověděli:

„Keď nás zajali, skríkli na nás, aby sme dali ruky hore a aby sme spravili čelom vzad, tri kroky vchod, načo hned' k nám skočili a nás odzbrojili, potom nám začali vyberať z kapes všetky veci, čo ale ich veliteľ nedovolil a povedal, šukat po vreckách neslobodno [Prohledávání kapes není povoleno]. Potom všetky veci, čo nám zobrali, nám odovzdali, municiu nám zobrali a vedli nás k veliteľovi. Jako nás vedli k veliteli, prišiel k nám príslušník UPA národnosti slovenskej, podal nám ruku a povedal: servus chlapci, jak še mace, načo sme mu odpovedali: máme sa dobre. Ešte asi traja nám podali ruky a predvedli nás k veliteľovi, ktorý nám podal

³³⁰ Літопис УПА, č. 14: Денники сотні „Крылача“, s. 294-299.

³³¹ Tamtéž, s. 132.

³³² Vojáci UPA byli často oblečení do ukořistěných polských uniforem a někteří polštinu plynně ovládali. Zmást menší polské útvary bez spojení s velením tak mohli vcelku snadno.

³³³ Vzhledem k faktu, že oddíl tou dobou nedosahoval ani síly plné sotně, bude v práci jednotka „Burlaky“ i nadále označována jako sotňa.

³³⁴ Літопис УПА, č. 13, Денники відділу „Бурлаки“, s. 68.

³³⁵ МРЧР, VI-D-15: Протокол сепсанý с Wolodymirem Szczyhelskyim, s. 6.

tiež ruku a začal nás utešovať, aby sme sa nebáli, že nám všetko vrátia nazpät'. Po celý čas jednali slušne. Prvé, čo bolo, pýtali sa nás, koľko nás je, načo sme im odpovedali, že nás je asi 800. Potom nám veliteľ povedal, aby sme povedali svojmu veliteľovi, že oni bojujú za slobodnú demokratickú Ukrajinu a proti komunistom. [...] Ďalej zavolať svojich štyroch vojakov, aby nás odprovadili smerom k hájovni, šli s nami asi 50 m a potom nás pustili."³³⁶

Vojín Ján Belaň a svob. Jozef Bajúz k tomuto (oba zcela identicky) doplnili:

„Potom mu [Burlaka druhému zajatci] povedal „my nechceme s Vami bojovať, my sme prišli do Vás na odpočinok, my sme Slovania“."³³⁷

O púlnoci 22. června dorazila „Burlakova“ sotňa k Parihuzovcům, 5 km jihovýchodně Telepovců. Po zjištění, že v obci se nachází jen několik příslušníků stanice NB, sotňa budovu obklíčila, po krátké přestřelce obsadila a zajala čtyři příslušníky. Dalším dvěma se podařilo utéct.³³⁸ Sotňa poté obec vyrabovala, zanechala v ní jednoho raněného³³⁹ a mířila dále na jih k Pčolinému, ve kterém se 24. června střetla s další slabou hlídkou. Jeden příslušník původem od „Lastivky“ dezertoval, patrně poté, co sotňa našla letáky vyzývající partyzány k přihlášení se čs. úřadům.³⁴⁰ Po získání obživy se „Burlaka“ z obce rychle stáhl, aby nepadl do obklíčení. O dva dny později sotňa překvapila a zajala další hlídku, tentokrát v obci Pichné, 5 km jihozápadně od Pčoliného.³⁴¹ Poněvadž se partyzánům podařilo zajmout celou hlídku, rozhodli se v obci přenocovat. Zde se „Burlaka“ stočil na západ a 30. června dorazil k Dedačovu, 11 km od Pichné, kde si zaopatřili další zásoby. Po cestě povstalci obešli několik hlídek, ale boji se vyhýbali. Zároveň však další čtyři vojáci dezertovali.³⁴² Sotňa pokračovala západně a zrychlila pochod. 1. července se zúčastnila svatby v Hrubově a nejspíše zde se „Burlaka“ dozvěděl, že před ním postupuje „Hromenko“.³⁴³ 3. července dorazila sotňa k vesnici Kvakovce, 23 km jihozápadně Dedačova, obec vyrabovala a získala mapy. „Burlaka“ však psal o „dobrém přijetí

³³⁶ VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 4. oblasti Bratislava, k. 48, inv. č. 227: *Zápisnica spísaná s des. Jánom Kolasou*. Až podezřele identicky vypovídal i svob. Mikuláš Ungvar, viz tamtéž.

³³⁷ Tamtéž, *Zápisnica o výpovedi spísaná s voj. Jánom Belaňom; Zápisnica o výpovedi spísaná so slob. Jozefom Bajúzom*.

³³⁸ MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelskyim*, s. 6-7.

³³⁹ Byl zajat téhož dne. Jednalo se o Mychajla Laveckého (správně „Levyckyj“) "Veselého". 28. června byl vydán do Polska.

³⁴⁰ *Літопис УПА*, č. 13, *Денники відділу „Бурлаки“*, s. 71. K obsahu některých letáků viz obrazová příloha č. 21.

³⁴¹ MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelskyim*, s. 7.

³⁴² *Літопис УПА*, č. 13, *Денники відділу „Бурлаки“*, s. 74.

³⁴³ MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelskyim*, s. 8-9.

místními“.³⁴⁴ Týž den se v Koškovcích přihlásili čtyři dezertéři ze sotně.³⁴⁵ 5. července, pět dní po „Hromenkovi“, dosáhl „Burlaka“ Zlatníku. Do obce vzhledem k silné přítomnosti vojska nevstoupil a obešel ves jižně směrem na Zlatou Baňu. V tomto prostoru byl poprvé zpozorován hlídkami pluku SNB „Slovensko“.

7. července se sotňa střetla se SNB na uzávěře v lese Dúbrava 10 km jižně Prešova a utrpěla ztráty dvou raněných. Následující den se pokusila prorazit cca 8 km jižně od Dúbravy nedaleko Mirkovců, byla však znovu odražena. Uzávěru mezi Prešovem a Košicemi sotňa překonala až 9. července u Drienova, 3 km jihozápadně Mirkovců. Dále postupovala na Ruské Pekl'any, kde si 10. července obstarala zásoby.³⁴⁶ Na rozdíl od „Hromenka“ vysílal „Burlaka“ k zásobování celou sotňu, nikoli pouze vybrané čtyři či roje, čímž se kolem něj vytvářel dojem bojovnější a především agresivnější sotně a přitahoval na sebe pozornost velení.

13. července k překvapení čs. strany „Burlaka“ protáhl obcí Zlatá Idka 20 km západně Košic a 30 km jihozápadně Ruských Pekl'an, z čehož jasně vyplývalo, že se vyhnul všem uzávěrám a nepozorovaně obešel postavení čs. sil. Odtud táhl dále na západ přes vrch Trohanka, kde 14. července narazil na útvary čs. armády a ztratil tři mrtvé. Sotňa se zřejmě dostala do obklíčení, které ale nebylo dostatečně silně obsazeno a relativně snadno jej prorazila.³⁴⁷ Čs. armáda utrpěla ztráty dvou raněných, jednoho padlého a několika zajatců, které Ukrajinci propustili. „Burlaka“ pokračoval dále na západ k osadě Štos cca 5 km od Trohanky. Zde vědomě navázal na trasu „Hromenka“.³⁴⁸ Následující dny se i „Burlaka“ ztratil z dohledu, postupoval v noci a přes den odpočíval v lesích. Jeho pohyb se předpokládal v prostoru Trohanka (16. července), kde narazil na průzkum praporu „Rys“ a přišel o dva mrtvé.³⁴⁹ V boji byl zajat aspirant Vladimír Gar, kterého nechal propustit.³⁵⁰ K dalšímu boji došlo 20. července u Hnilce (jeden mrtvý a raněný).³⁵¹

„Burlaka“ byl nucen uhýbat z trasy a svádět těžší boje, z čehož pramenilo devítidenní zpoždění za „Hromenkem“. U Huty 5 km jihozápadně Spišské Nové Vsi narazil na tři čtyři praporu „Rys“ a při srážce ztratil jednoho mrtvého a několik raněných, nicméně opět prorazil a pokračoval západně k Vernáru. Čs. strana přišla o jednoho padlého. 24. července v noci „Burlaka“ překonal komunikaci Vernár-Hranovice, kde se mu podařilo získat potraviny a

³⁴⁴ *Літопис УПА*, č. 13, *Денники відділу „Бурлаки“*, s. 76.

³⁴⁵ Kost Šarupaj „Hjuvej“, Volodymyr Andrušečko „Zenko“, Volodymyr Kmet' „Slavko“ a Hryhorij Kuzma „Haj“.

³⁴⁶ MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymyrem Szczyhelskyim*, s. 1-2.

³⁴⁷ Šmigel', M.: *Літопис УПА*, č. 53, s. 139-1140: *Zpravodajský prehľad od 18. do 19. júla 1947*; VÚA-VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 30*.

³⁴⁸ MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymyrem Szczyhelskyim*, s. 2.

³⁴⁹ Pseuda „Chytrun“ a „Konar“.

³⁵⁰ *Літопис УПА*, č. 13, *Денники відділу „Бурлаки“*, s. 83.

³⁵¹ Byl zabit pseudo „Hrin“.

zajmout des. Jana Lišku z praporu „Lev“. Prozradilo jej zvonění telefonu, který obsluhoval. Následující ráno se vrátil k jednotce.³⁵² Velitelství „Teplice“ sice správně odhadlo pohyb sotně, nicméně opět nevybudovalo dostatečně silnou uzávěru. Tento fakt vyplývá i z toho, že Ukrajinci slabé hlídky zajímali vcelku a o pohybu sotně tak neměl kdo včas informovat.³⁵³

21. července velení operací ve vnitrozemí převzal gen. Nosko. 26. července se sotňa dostala pod palbu a ztratila jednoho raněného, prapor „Rys“ dva zajaté (Jan Mikyna a Miloš Meček).³⁵⁴ Oba byli ošetřeni a kvůli neschopnosti chůze je Ukrajinci zanechali na místě. 27. července došlo ke střetu u vrcholu Úplaz, kde prapor „Rys“ ztratil další tři zajaté (všechny raněné), které „Burlaka“ opět nechal ošetřit a propustit. O den později byla sotňa napadena praporem „Tiger“ u Velké Vápenice, kde jeden Ukrajinec padl do zajetí a druhý podlehl utrpeným zraněním.³⁵⁵ Stále častější přestřelky svědčily o tom, že kolem sotně se stahuje obklíčovací smyčka. Velitelství „Teplice“ mezitím vybudovalo uzávěru okolo Malužiné, kterou se „Burlaka“ pokusil překonat 31. července. To se mu ani za cenu tří padlých³⁵⁶ ve střetu s praporem „Rys“ nepodařilo, nicméně plán čs. strany na obklíčení sotně taktéž nikoli. Mezi raněné patřili jeden ze zdravotníků sotně, řadový střelec a „Burlakův“ pobočník s průstřelem hlavy. „Burlaka“ u něj zanechal vzkaz, v němž žádal jeho lékařské ošetření. Raněný však zemřel dříve, než byl nalezen.³⁵⁷ U Malužiné se po třech dnech přihlásili ještě dva zběhové.³⁵⁸

Proti „Burlakovi“ bylo od třetí dekády července nasazováno stále více jednotek velitelství Teplice. Ocitl se tak ve stavu permanentního pronásledování a stíhání, kdy se mu již nedařilo pronásledovatele natolik mást a stírat stopy. Příčiny tohoto stavu lze hledat v přibývajících zkušenostech čs. jednotek, rostoucí síle soustředěných útvarů a ve velikosti a chování sotně, které zpomalovalo její postup a komplikovalo zásobování. 29. července velitelství Teplice nařídilo za souhlasu povereníctva vnútra zákaz chození do lesů a stažení dobytka z hor na středním Slovensku, aby se sotňa dále nemohla zásobovat a aby přišla o

³⁵² Šmigel', M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 148-159: *Zpravodajský přehled od 23. do 28. júla 1947.*

³⁵³ MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelským*, s. 14.

³⁵⁴ VÚA-VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Výpis z válečného deníku velit. TEPLICE od 25.VII. do 20.X.1947*, s. 1.

³⁵⁵ Srov. ABS, f. 307, sign. 307-16-5: *Všeobecné informace o bandě UPA "BURLAK"*; Šmigel', M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 148-159: *Zpravodajský přehled od 23. do 28. júla 1947.* Do zajetí padl Ivan Symčyk "Iskra", kterého polní četnictvo sotně patrně zapomělo na hlídce. 9. srpna byl vydán do Polska. Mrtvý povstalec není v jiných pramenech zmiňován.

³⁵⁶ Mychajlo Vasylyk „Kyvoj“, pseudo „Orest“ a pseudo „Sosna“. Třetí neznámý.

³⁵⁷ Šmigel', M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 159-167: *Zpravodajský přehled od 28. júla do 2. aug. 1947.* Překlad textu nalezeného u mrtvého: *Čsl. červený kříž. Prosíme Vás, abyste našeho raněného vojáka, kterého zranili Vaši vojáci, ošetřili a zacházeli s ním tak, jak jsme my zacházeli s Vašimi zajatci. Podpis: Ukrajínští povstalci.* Originál včetně překladu je součástí obrazové přílohy č. 16.

³⁵⁸ Severin Karpa „Chrušč“ a a Lubomyr Čermak „Chrušč“.

možnost získávat od civilistů informace o pohybech čs. sil.³⁵⁹ 31. července narazil „Burlaka“ na silnou uzávěru vojska a SNB mezi Malužinou a Nižnou Bočou, 15 km od Liptovského Mikuláše. Sotňa se pohybovala v odkrytém terénu a nepřipravena k boji ztratila tři mrtvé. O dalších osm raněných přišla během následujících tří dnů. „Burlaka“ nařídil ústup na sever k Ďumbieru a Prašivé. 1. srpna zajal čtyřčlennou hlídku útvaru „Orel“ u osady Lúčky. Při dalším průzkumu však sotňa narazila na roty velitelství „Teplice“ podporované obrněnými vozy. Zajatci byli propuštěni a „Burlaka“ hledal, kudy dále pokračovat, neboť cesta na západ byla uzavřena. Stáhl se na jih k vrcholu Dereš, kde vyčkával.³⁶⁰ „Burlaka“ v těchto bojích údajně zaznamenal tři mrtvé čs. vojáky, prameny však tuto informaci nepotvrzují.³⁶¹

V následujících dnech kličkoval mezi průzkumnými jednotkami velitelství „Teplice“ v okolí vrchu Lupčianská Magura. 5. srpna se pokusil o průlom v lokalitě hájovny Vrška, 13 km jihovýchodně Ružomberoku. Útok se nezdařil, „Burlaka“ ztratil dva těžce raněné³⁶² a prapor „Rys“ čtyři lehce.³⁶³ Odtud „Burlaka“ zamířil přímo na vrch Lupčianská Magura, kde plánoval odpočinek. Zároveň bylo ke stíhání vysláno několik čs. útvarů a další zahájily průzkum. Četa aspirantů útvaru „Rys“ v síle 17 vojáků, ovšem bez jediného důstojníka či vojáka z povolání, nakráčela takřka do tábořiště sotně, kde „Burlaka“, nebo některý z nižších velitelů, vydal rozkaz k boji. Ukrajinci, frustrovaní vyčerpáním a vlastními ztrátami z předchozích dnů, zahájili cílenou palbu, nikoli palbu krycí, resp. odstrašující, jako ve většině předchozích střetů.³⁶⁴

Výsledkem tristní práce velitele praporu „Rys“, nezkušenosti aspirantů a přesné palby Ukrajinců byly nejhorší ztráty čs. sil utrpěné v boji s UPA, celkem šest padlých³⁶⁵ a pět raněných, z nichž tři sotňa zajala.³⁶⁶ „Burlaka“ před zajatci údajně prohlásil, že cílená palba měla být odvetou za předchozí střety v okolí Malužiné. Toto však ve své výpovědi popřel s tím, že se tak mohl vyjádřit některých z příslušníků sotně.³⁶⁷ Po této tragédii byly provedeny změny směrnic průzkumu tak, aby se jeho početní stav alespoň rovnal předpokládané síle stíhané jednotky.³⁶⁸ Z širší perspektivy se však jednalo o „Burlakovu“ taktickou chybu, neboť do té

³⁵⁹ ABS, f. 307, sign. 307-7: *Mimořádné opatření pro civilní obyvatelstvo - nařízení.*

³⁶⁰ MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelskyim*, s. 18.

³⁶¹ *Limonic VIIA*, č. 14, s. 188.

³⁶² Čs. prameny z tohoto dne uvádějí tři zajatce: Mychajla Petrušynu „Brezu“, Františka (?) Černyka „Lva“ a Pavla Husejka „Hliska“. Nelze doložit, jedná-li se o zmíněné raněné, nebo dezertéry.

³⁶³ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 18 z. 6. 8. 1947.*

³⁶⁴ *Limonic VIIA*, č. 14, s. 189–190; *Limonic VIIA*, č. 13, s. 97–98.

³⁶⁵ Jednalo se o Jindřicha Vrbu, Bohumila Padůcha, Miloslava Kareše, Josefa Hatila, Josefa Šikulu a Miroslava Neumana. První jmenovaný byl synem důstojníka čs. armády.

³⁶⁶ MPČR, VI-D-15: *Životopis Burlaka*, s. 3.

³⁶⁷ ABS, f. 302, sign. 302-145-3: *Dodatok k protokolu s Szczihelskij Wladimir – pseudo Burlak, spísaný dňa 21. X. 1947.*

³⁶⁸ ABS, f. 307, sign. 307-41-5: *Bandy UPA na území ČSR, poznatky o způsobu boje-hlášení*, s. 2.

doby poněkud „vlažný“ přístup řadového mužstva jednotek aspirantů i dalších k celé akci se změnil. Dle hlášení 2. odd. Hlavní správy vojenské osvěty mladí muži těchto jednotek po střetu na Lupčianské Maguře „procitli“ z dojmů o „Burlakově gentlemanství“ jako velitele, jehož jednotka s čs. silami nechce bojovat, zajatce propouští a raněné ošetřuje. Dále:

„Zvrat v nazírání na Burlaku a jeho tlupu nastal po zastřelení šesti aspirantů, kteří byli nalezeni svlečení a okradeni. Většina důstojníků, všechno mužstvo a téměř všichni aspiranti dívají se dnes již na bandy zdravýma očima a vidí v nich nepřítele, který ohrožuje náš lid na majetku a životech. Zdá se, že názor na nepřítele prodělal u mnohých příslušníků armády během akcí svůj vývoj k lepšímu a že má u zasazených jednotek konkrétní tvářnost.“³⁶⁹

Obdobně gen. Nosko (patrně po náležitě propagandistické úpravě zdrojového textu):

„Magura Lupča, popri vojenskej a osobnej tragédii mala aspekt v tom, že vojaci a velitelia sa presvedčili a pochopili, že bandy v našich horách nie sú žiadni chůďatá, jako nám to chceli nahovoriť reakčné a zväčša bývalé buržoázne strany a ich skupiny. Nastáva zlom v jednotkách z pasívneho plnenia do aktivity. Chlapci začínajú bandy nenávidieť a s nimi aj tých, ktorí o nich v novinách píšú jako o chůďatách, ktorých treba cez naše územie bez prekážok pustiť.“³⁷⁰

V konečném důsledku tak z hlediska dalšího postupu sotně zbytečný střet na Lupčianské Maguře situaci „Burlakova“ útvaru dále zhoršil. Velitel PP SNB „Slovensko“ mjr. Miroslav Duda dával vinu za ztrátu 11 vojáků především veliteli praporu „Rys“ plk. Edmundu Meixnerovi, který na průzkum do ohroženého prostoru v rozporu s rozkazy vyslal namísto celé roty pouze četou pod velením nezkušeného aspiranta, po jejím zmizení nevyslal další průzkum a po hlášení nálezu padlých letectvem opět nijak nereagoval. Další vina spočívala na veliteli průzkumu (četaři-aspirantovi dělostřelectva Aloisi Rambouskovi), který četou nezajistil hlídkami, postupoval v houfu a po napadení palbou spolu s ostatními zpanikařil.³⁷¹ V zásadě identické hodnocení sepsal i velitel VO 4, gen. Michal Širica.³⁷² Gen. Nosko později vzpomínal:

³⁶⁹ VÚA–VHA, f. MNO 1947/4SV, k. 271: *Hlášení o morálně politickém stavu jednotek zasazených proti UPA na Slovensku*, s. 5.

³⁷⁰ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 91.

³⁷¹ ABS, f. 307, sign. 307-102-12: *Poznatky získané vlastním šetřením o zastřelení šesti aspirantů čsl. armády...*

³⁷² ABS, f. 302, sign. 302-144-1: *Hlášení velitele VO 4 o průběhu srážky s bandou Burlak dne 5. 8. 1947 na vrcholu Magura Lipča trig. 1316.*

„Ôsmeho augusta ráno po piatej hodine ozve sa ostrá paľba samopalov a pušiek v údolí Lupčianky a v priestore 1 km západne trigonometra 871 – Laziska. Predvojové družstvo „Burlakovej“ sotne sa dostalo do bezprostrednej vzdialenosti liečok ašpirantov brnenske školy („Rys“). Paľba je mohutná, ale málo účinná. Družstvo je odrazené a vracia sa. Asi za hodinu sa prikrivkaľ do križov ranený banderovec s listom na náš Čeverný križ, aby se oň postaral jako o vojnového zajatca: podpísaný je veliteľ sotne „Burlak“. Situácia pre veliteľa „Rysa“ mala byť jasná. Predo mnou je „Burlak“, podľa rozkazu veliteľa „Teplíce“ má ho okamžite prenasledovať celý prápor. Namiesto toho vysielala na prieskum čatu bez ľahkých guľometov v sile osemnástich chlapcov pod velením čatára ašp. Rambouska, proti päťnásobnej presile ľudí odhodlaných na všetko. [...]

V Partizánskej Lupči a v údolí Lupčianky deväť aktívnych veliteľov a inštruktorov školy bez akejkoľvek činnosti čaká, ako si čatár-ašpirant s „Burlakom“ poradí. Výsledok prieskumu bol viac ako tragický: šesť mŕtvych a päť ranených ašpirantov práporu „Rys“ ostalo na Magure Lupče.“³⁷³

Celá tragédie měla dohru v podobě lamentu pozůstalých, kteří podali stížnost na velitelství praporu „Rys“ jednak kvůli diletantskému vedení akce, jednak kvůli tomu, že padlí a ranění byli s hory sneseni až po svévolné akci jednoho z nižších velitelů údajně poté, co velení praporu podobný zásah odmítlo. Další stížnost směřovala na nemocnici v Ružomberoku, která měla s těly padlých zacházet neuctivým způsobem. Armáda dokonce zpočátku nechtěla ani zaplatit výlohy za přepravu a pohřeb padlých a učinila tak až po urgenci z MNO.³⁷⁴

Z Lupčianské Magury sotňa zamířila na jih k Velkému Choči a Oravské Maguře. Váh přebrodila mezi obcemi Bešeňová a Svätý Michal. Cesty na západ byly opět obsazeny, proto „Burlaka“ neustále kličkoval a hledal slabá či hluchá místa.³⁷⁵ Od 8. srpna gen. Nosko začal s realizací plánu na definitivní obklíčení sotně v prostoru Malé Fatry. Sotni nejprve uzavřel možnosti postupu západně směrem na Žilinu a poté odřizl ústupové trasy na sever směrem k hranici. 9. srpna „Burlaka“ získal zásoby v Pucově, 10 km východně Dolního Kubína, a překonal řeku Oravu. Tím se ocitl na hranici Malé Fatry a směřoval dále na západ, opět však pomalu a oklikami kvůli uzávěrám. 13. srpna postupoval mezi obcemi Zázrivá a Párnica, severozápadně Dolního Kubína. Velení zde předčasně nechalo zrušit uzávěru, což umožnilo

³⁷³ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 90-91.

³⁷⁴ ABS, f. 307, sign. 307-102-12: *Pamětní spis sepsaný dne 8. srpna 1947*; VHA Bratislava, f. Velitelstvo 4. oblasti Bratislava, k. 2, inv. č. 27: *Dialnopis*; tamtéž, *Padlí v boji proti Benderovcom-pohreby-hlásenie*.

³⁷⁵ MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelskyim*, s. 20.

sotni projít.³⁷⁶ Nocovala na vrchu Velký Rozsutec, kde se dva partyzáni při neopatrné manipulaci s granátem zranili a byli zanecháni na místě.³⁷⁷ Sám „Burlaka“ nocoval v turistické chatě, kde vedl hovor s českými turisty. Tato informace byla bleskově předána na velitelství a 14. srpna večer dle rozkazu útvary „Orel“, „Lev“, „Osika“, „Tiger“, „Rys“ a „Jestřáb“ zaujaly postavení Zázrivá-Terchová-Varín-Žilina-Stará Bystrica-Oravská Lesná, čímž z jihu, severu a západu obklíčily Malou Fatru. Mobilní zálohu tvořily jednotky „Javor“, „Petr“, „Sup“. Západní a jižní část obklíčeného prostoru dále zesílily tanky roty „Vlk“.³⁷⁸ Gen. Nosko později tvrdil, že postavení v úseku Zázrivá-Párnica zrušil úmyslně, aby „Burlaku“ navedl do Malé Fatry, kde již plánoval její obklíčení. Toto rozhodnutí přijal s ohledem na to, že předpokládal postup „Burlaky“ dále v „Hromenkových“ stopách, resp. snahu vrátit se na jeho trasu pochodu.³⁷⁹

15. srpna raboval „Burlaka“ v salaších okolo Kriváně. Sotňu překvapila padající lavina kamení, která zranila několik střelců.³⁸⁰ Mezitím se podařilo Malou Fatru obklíčit na většině schůdných úseků. Západní část obklíčení se táhla podél toku Váhu, který svou šířkou znemožňoval jakýkoli úspěšný pokus o průlom s útvarem stále ještě o síle 68 lidí³⁸¹ a pokud ano, pak za těžkých ztrát. „Burlaka“ se proto na základě předchozích zkušeností a rizika neúspěchu rozhodl sotňu rozdělit na sedm skupin, které se měly pokusit probít na západ samostatně s tím, že takto mají větší šanci nepozorovaně proniknout a zásobit se. Později naznačil, že kdyby nařídil prudký útok na slabším místě obrany, sice za těžkých ztrát, ale prorazil by.³⁸² V následujících dnech gen. Nosko přeskupoval útvary tak, aby kontinuálně zmenšoval plochu obklíčeného prostoru. Zároveň vysílal průzkumy k přesnějšímu určení výskytu sotně. 18. srpna již velení vědělo o rozdělení sotně.³⁸³

Nezodpovězenou otázkou zůstává, z jakého důvodu se „Burlaka“ rozhodl nepokusit se o návrat zpět na východ či nepokračovat dále na sever k polské hranici, kde československé jednotky postavení teprve zaujímaly, přičemž některé úseky zůstaly neobsazené ještě několik dní.³⁸⁴ Lze se domnívat, že v případě ústupu na východ by „Burlaka“ opět riskoval další obklíčovací manévry s čs. silami doslova v patách na západě. O situaci v jižním, resp. jihovýchodním Polsku patrně měl jen mlhavou představu, neznal tamní terén a tamní

³⁷⁶ Tamtéž, s. 22.

³⁷⁷ Patrně se jednalo o Mykolu Suse „Skalu“ a Josefa Chovanyče „Špaka“. Oba byli 25. srpna vydáni do Polska.

³⁷⁸ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 25 ze 14. 8. 1947.*

³⁷⁹ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 92-93.

³⁸⁰ *Limonic VIIA*, č. 13, s. 101.

³⁸¹ Tamtéž, s. 102.

³⁸² ABS, f. 307, sign. 307-16-5: *Všeobecné informace o bandě UPA "BURLAK"*. Dále MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymírem Szczyhelským*, s. 23.

³⁸³ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 28 ze 17.8.1947* a *Osobitný rozkaz č. 29 z 18.8.1947.*

³⁸⁴ Tamtéž, *Osobitný rozkaz č. 25 až č. 28.*

obyvatelstvo bezpochyby považoval za nepřátelské. Stejně tak je nutno upozornit na faktor dalších namáhavých přesunů s vyčerpaným mužstvem v mimořádně obtížném horském terénu v okolí Kriváně. I v těchto případech by navíc další obkličovací pokusy zůstávaly pouze otázkou času. Rozhodnutí o rozdělení sotně a pokusu prorazit malými skupinkami se ve světle těchto faktů a hypotéz jeví být logickým.

Čtyři ze sedmi skupin rozdělené sotně se později znovu spojily, několikrát narazily na průzkum útvaru „Javor“ a jednoho příslušníka SNB v boji zastřelily, další se téhož dne utopil ve Váhu. 19. srpna spolu postupovaly skupiny „Burlaky“, „Burkuně“ a „Kučeravého“. V noci narazily na samotu Dvor u Strečna rodiny Frankovy, kde se chtěly zásobovat. Ta však byla obsazena předsunutou čtyřčlennou hlídkou praporu SNB „Javor“ ve složení velitel Miloslav Novotný, Václav Hakl, Jaroslav Krystl a Jan Hořejš. Příslušníci sboru, vědomi si převahy partyzánů, se nevzdali a bránili sebe a tři přítomné civilisty tak dlouho, než se Ukrajinci stáhli z obavy před obklíčením.³⁸⁵ Miloslav Novotný byl v boji zabit.³⁸⁶ Na tomto místě je vhodné uznat hrdinství, jaké tato hlídka v boji s přesilou projevila. Navíc za situace, kdy věděli, že Ukrajinci by jim nejspíše nijak neublížili v případě poddání se.

20. srpna se celá skupina snažila vyhledávat potraviny a vyhýbat se hlídkám, což se dařilo jen částečně. V noci tábořila na kopci nad Krasňanami kde „Burlaka“ pozoroval přesuny jednotek SNB u Váhu, zdánlivě opouštějících pozice. V té chvíli se rozhodl v noci zde prorazit z obklíčení. Rozkaz k přesunu praporu SNB však byl zanedlouho zrušen a útvar postavení znovu zaujal, což už „Burlaka“ nezjistil. V nočním boji s prapory SNB „Javor“ a „Osika“ a četou tanků M5 Stuart roty „Vlk“ u Krasňan „Burlaka“ několikrát zaútočil, ale prorazit se skrz těžkou kulometnou palbu nepodařilo. Na místě zanechal čtyři mrtvé a jednoho raněného,³⁸⁷ na čs. straně padl v hlídkovém postavení stržm. Miroslav Klicpera, čtyři příslušníci SNB utrpěli lehčí zranění. Při následném pokusu pronásledovat ustupující partyzány byl zabit stržm. Ladislav Patočka. Nelze vyloučit, že smrtelná střela vyšla z vlastních řad. Řádný průzkum 21. srpna ráno přinesl výsledky v podobě pěti zajatých povstalců, kteří již nechtěli dále bojovat a dalších 23 v následujících sedmi dnech. Naprostá většina se přihlásila dobrovolně na základě letákové výzvy slibující internaci v ČSR, nevydání do Polska a zaměstnání.³⁸⁸

³⁸⁵ ABS, f. 307, sign. 307-16-5: *Všeobecné informace o bandě UPA "BURLAK"*. Dále MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelskyim*, s. 24-25; ÚPN, f. Vojenský útvar 2229 Košice, inv. j. E-10-3-V: *Brdo Pavol strážm., utopenie v rieke Váhu*.

³⁸⁶ ABS, f. 307 sign 307-30-5: *Válečný deník SNB útvaru 8178, Válečný deník-výpis-předložení z 18. 10. 1947*, s. 4-6. Umělecké znázornění tohoto střetu je obsaženo i v rámci propagandistického filmu *Akce B* z roku 1951.

³⁸⁷ Raněn a zajat byl Ilko Hryčkovjan „Hrab“ z polního četnictva (25. srpna vydán do Polska), padli pseuda „Kučeravyj“, „Snihur“, „Kliš“ a „Lipa“.

³⁸⁸ ÚPN, f. Hlavní správa Pohraničnej stráže v Praze 1947–1958, k. 1, inv. č. 12: *Hladík Karel, prap. SNB – vyjádření*; tamtéž, *Novotný Miloslav, strážm. SNB-usmrcen při výkonu služby*; tamtéž, *Klicpera Miloslav, strážm.*

Po boji u Krasňan se z původní pětaticetičlenné skupiny UPA sešlo 18 vojáků a „Ofelie“. „Burlaka“ prohlásil, že již netvoří vojenskou jednotku a každému dal volnost jednání. Sám se šesti muži a „Ofelií“ odešel na vrch Jedlovina. Další dny putoval Malou Fatrou za neustálých střetů s čs. hlídkami.³⁸⁹ 22. srpna loupil potraviny v osadě Jánošíkovo. Následující deštivé dny „Burlaka“ se společností trávil v různých úkrytech. 23. srpna v deníku uznal výběr obklíčeného prostoru a kvalitu samotného obklíčení. Vlastní situaci označil slovy *Dobýt brambory, nebo zhytnout v boji za ně.*³⁹⁰ 24. srpna koupili od lesních dělníků chleba, což jim umožnilo skrývat se ještě několik dní. 26. srpna museli opět utíkat před hlídkou útvaru „Safir“.³⁹¹ V ideální situaci se však nenacházela ani čs. strana. Přestože se do konce srpna podařilo zneškodnit většinu sotně, její velení zůstávalo téměř netknuto a fyzické možnosti nasazených jednotek v náročném terénu se blížily vyčerpání. Velitelství „Teplice“ odhadovalo počet volně se pohybujících příslušníků sotně na 15 osob, včetně většiny velitelů. Zároveň nemělo jistotu, že se jim nepodařilo z obklíčení uniknout. Obklíčovací prsteneč byl proto stále zmenšován a zbývající prostor křížovalo více a více hlídek.³⁹²

Noc z 31. srpna na 1. září strávili „Burlaka“ a spol. v seníku nad Kľačanami. Té noci se ve svém deníku obracel myšlenkami ke své rodině, ovšem stále odhodlán nevzdat se a v obklíčení vydržet.³⁹³ V okolí se pohybovalo stále více hlídek. Při provádění hygieny v nedalekém potoce byla skupina napadena palbou a musela utéct. V seníku zanechala předměty denní potřeby, listiny sotně, fotoaparát s filmy a další předměty. Tradované podání o rozkradení těchto předmětů příslušníky útvaru NB „Safir“ je mylné. Později se pro ně vrátil jeden z poddůstojníků sotně, „Burkun“, který je následně pronesl až do Německa.³⁹⁴ Citovaný deník z *Litopysu UPA* č. 13 byl od počátku psán právě intendantem sotně „Burkunem“. Od 1. září 1947 se stal deníkem pouze jeho tříčlenné skupiny (pseuda „Burkun“, „Hordyj“ a „Skala“), která na západ postupovala samostatně, již bez jakýchkoli kontaktů s dalšími Ukrajinci.

Po útěku od seníku u Kľačan „Burlaka“ dospěl k rozhodnutí vzdát se čs. úřadům pod

SNB-usmrcen v boji s banderovci; ABS, f. 307, sign. 307-78-5. Jména a pseuda Štefan Senkiv „Moroz“, Mykola Stečko „Panas“, Olear Franko „Levčuk“, Emil Novak „Skala“, Olear Lukáš „Did“, Volodymyr Soroščak „Taras“, Ivan Pštyr „Meč“, Štefan Kučmak „Smyk“, Teodor Petrica „Špak“, Mychajlo Kruč „Plastun“, Ivan Michačevyč „Bystryj“, Orest Jaroš „Orel“, Mychajlo Horoň „Verba“, Ivan Němyj „Solovenko“, Jevhen Kovalčyk „Vilk“, Mychajlo Čučyv „Listok“, Petro Kostek „Kameň“, Volodymyr Masluk „Malyj“, Vasyl Zajac „Holyj“, Andrij Kačeckyj „Žuk“, Anton Hnatic „Javir I“, Mykola Lesko (Lysko) „Javir II“, Jurij Mazur „Holub“, Ivan Klymučko „Krylatyj“, Osyp Halabud „Solowyj“, Marian Vojščyk „Kuksa“, Mychajlo Minda „Loza“ a Jurij Hab „Černyk“,

³⁸⁹ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitné rozkazy* č. 34-39.

³⁹⁰ *Limonic VIIA*, č. 14, s. 202. Jednalo se o parafrázi jednoho z bodů desatera OUN: *Dobudeš samostatnou Ukrajinu, nebo zhyneš v boji za ni.*

³⁹¹ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz* č. 42 z 26. 8. 1947.

³⁹² Tamtéž, *Osobitný rozkaz* č. 43 z 27. 8. 1947. a č. 45 z 28. 8. 1947.

³⁹³ *Limonic VIIA*, č. 14, s. 205-206.

³⁹⁴ *Limonic VIIA*, č. 13, s. 113-116.

podmínkou, že Ukrajinci nebudou vydáni do Polska tak, jak slibovaly letáky rozšiřované velitelstvím Teplice. Chtěli tak učinit v osadě Jánošíkovo, navštívené již dříve. Dne 3. září cestou do osady údajně potkali lesního dělníka, který jim nabízel bezpečnou přepravu přes Váh. To se však „Burlakovi“ zdálo podezřelé a vyslal s ním pouze „Ofelii“ jako parlamentářku. Z dalšího dění vyplývá, že se patrně jednalo o past tak, jak předpokládal. „Burlaka“ v jedné z chat odložil výzbroj a s celou skupinou se před půlnocí vzdal četě aspirantů útvaru „Tygr“.³⁹⁵ Spolu s ním se vzdali ještě Lubomir Bachtalovs'kyj „Zenko“, Bohdan Kašubins'kyj „Nestor“, Volodymyr Duchjnak „Šulik“ a Ol'ha Chanas „Ofelie“. „Burlaka“ a spol. paradoxně nebyli zajati bojovým útvarem, ale improvizovanou jednotkou složenou ze spojařů, kuchařů a písařů, protože ostatní mužstvo po náročných průzkumech odpočívalo.³⁹⁶

Z „Burlakova“ výslechu jasně vyplývá, že neměl žádné kontakty na osoby v ČSR, a to ani na severovýchodním Slovensku. O žádné síti OUN(b) v ČSR neměl vědomí a stát jako takový považoval za přátelský až neutrální. Bylo-li by tomu jinak, patrně by se čs. úřadům nikdy nevzdal. Na tomto místě je nutné zdůraznit, že většina dobrovolně se přihlásivších Ukrajinců tak učinila s těmito letáky v ruce a pouze za podmínky, že nebudou vydáni do Polska. Tento slib čs. strana ve většině případů nesplnila (viz níže).

Že se obklíčení nepodařilo dokonale uzavřít, bylo zřejmé nejpozději 2. září, kdy vojenská hlídka u mostu v Napajedlech zajala Juliana Raďa „Bajdaka, Julika“, vzápětí ještě Andrije Kolodka „Ostrého“ a 3. září u Staré Turé nedaleko moravsko-slovenské hranice Štefana Misečka „Sahajdaka“ a Myroslava Kotika „Haka“ ze sotni Burlaky. Všichni čtyři postupovali společně z Malé Fatry až k Napajedlům, kde se jim nepodařilo překonat řeku Moravu a dostali se do boje s hlídkou. Následně se rozprchli a znovu se již nesetkali.³⁹⁷

Z obklíčení se podařilo proniknout několika skupinám různé velikosti, obecně do osmi mužů. Předpokládal se průnik dvou z původních sedmi pododdílů, později k nim přibyla ještě trojčlenná skupina „Burkuně“.³⁹⁸ 4. září se obě uniknuvší podskupiny pohybovaly v prostoru moravsko-slovenských hranic.³⁹⁹ Obě se patrně do Německa probily. „Burkunova“ skupina po odloučení od „Burlakovy“ dále bloudila Malou Fatrou. Zkoušeli se nadále spojit s velitelem, leč neúspěšně. Podařilo se jim alespoň vynést dokumentaci sotně a další předměty ze seníku, kde je „Burlaka“ a spol. zanechali.⁴⁰⁰ 6. září našli letáky s jeho fotografií a výzvou vzdát se,

³⁹⁵ ABS, f. 307 sign. 307-30-5: *Válečný deník SNB útvaru 8178; Válečný deník-výpis-předložení z 23. 10. 1947.* Dále MPČR, VI-D-15: *Protokol sepsaný s Wolodymirem Szczyhelským*, s. 29-30.

³⁹⁶ VHA Bratislava, f. Operace banderovci, k. 48, inv. č. 163: *Válečný deník*, s. 2-3.

³⁹⁷ Šmigel', M.: *Лімонuc VIIA*, č. 53, s. 641-645: *Protokoly o výpovědích sepsaných s Julianem Raďem*.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 210-234: *Zpravodajský přehled od 22. 8. do 28. 8. 1947.*

³⁹⁹ Tamtéž, s. 261-284: *Zpravodajský přehled od 3. 9. 1947 do 10. 9. 1947.*

⁴⁰⁰ *Лімонuc VIIA*, č. 13, s. 113 a 116.

na kterou nehodlali reagovat. Ve Vrútkách se jim podařilo získat zásoby a rozhodli se ještě počkat před pokusem opustit Malou Fatru. Evidentně kalkulovali s tím, že čs. velení obkličující sestavu rozpustí. V posledních dnech jim vypomáhal místní postarší občan, který měl bezpečnosti tvrdit, že Váh již překonali kolem 12. září. Ve skutečnosti jej však obešli severně přes Kolárovice a až o 10 dní později.⁴⁰¹ Pod vrcholem Suchý narazili na turistickou chatu, kterou údajně obhospodařoval bývalý poručík armády Slovenského štátu, který prošel anabází na východní frontě. Pohostil je bohatou večeří a živil je ještě několik dní. 15. září jim v Žilině zakoupil mapy Žilinska a Trenčínska. 18. září je hospodyně z chaty provedla terénem. Obklíčení překonali u Krasňan. Prošli stejným místem, kde se 20. srpna odehrála bitva, jíž se účastnili.

Odtud zamířili na Zádubnie u Žiliny a Petrovice. Zde jim opět pomohli civilisté. Ocitli se nedaleko moravsko-slovenské hranice.⁴⁰² Tu přešli 24. září Kychovským údolím. Hned za hranicí narazili na hájenku, kde je údajně hajný přivítal a oznámil jim, že tímto místem již několik skupin UPA prošlo. Ve Vsetíně jim zakoupil mapy Zlínska a Brněnska. „Burkun“ a spol. následně vyrazili směrem sídlo Tratné (?).⁴⁰³ U Vizovic je zásobil další hajný. Zde ovšem končily použitelné mapy, proto od 27. září dále pochodovali dle turistických značek.⁴⁰⁴ Pomohl další hajný v okolí Želechovic. V nedalekém lese narazili na kostel (?), kde je uvítal a pohostil místní kněz. Od něj obdrželi mapy Brna a dozvěděli se hranice rakouských okupačních pásem.⁴⁰⁵

Z lesa zamířili směrem k řece Moravě mezi Napajedly a Spytihněví. Velikost řeky je překvapila, uznali, že nemohou snadno přejít. 29. září proto zamířili k Uherskému Hradišti. U jednoho z ramen řeky se pokusili přebrodit, narazili však na hlídku. Rychle se přesunuli jinam a u neznámé vesnice, patrně Babice nebo Huštěnovice, našli betonovou výpust', jíž se proplazili na druhou stranu.⁴⁰⁶ Překonali tím poslední velkou řeku na trase.

Pochod komplikovaly zemědělské práce. Čerstvé deště učinily ze zoraných polí „blátivá moře“. Dalšího dne minuli Modrou a Velehrad. Opět se řídili turistickými značkami. V Břesteku u Buchlovic zabrali potraviny. U buchlovského hradu zabloudili na severozápad ke Staré Huti, kde se zorientovali a pokračovali na Stupavu. Poprvé na Moravě byli nuceni zapálit oheň, neboť se prudce ochladilo.⁴⁰⁷ Tím skončilo září 1947.

1. října vyrazili na Koryčany, ovšem znovu zabloudili a dorazili k Čeluznicím, jižně

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 124-131.

⁴⁰² Tamtéž, s. 128.

⁴⁰³ Tamtéž, s. 131-132.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 134.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 135.

⁴⁰⁶ Tamtéž, s. 136.

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 138.

Koryčan. Zde jim pomohl hajný, nakrmil je a nasměroval na Jestřabice. Zdravotní stav „Burkuna“ a spol. se horšil v důsledku nedostatku potravin, hygieny a obuvi. Nejvíce je patrně trápilo revma. Ve Ždánickém lese zajali místního starce, který vyrazil na haluze. Donutili ho vést je dále, ovšem po chvíli se starci podařilo utéct. Vzápětí narazili na dalšího civilistu, kterého jen „žádali“ o diskrétnost a nechali být.⁴⁰⁸ Večer po vyjití z lesa potkali ženy z Nevojic, hrabající listí, které po jejich spatření s křikem utekly. U téže obce však potkali další ženu se synem, která jim poskytla potraviny. Chtěla předat více, ovšem při návratu ke skupince je upozornila, že místní SNB již o nich ví a chystá akci. Partyzáni proto ihned vyrazili dál na Bučovice. 4. října dosáhli cesty Račice-Březina. V Březině si vyžádali potraviny a oděv od přistěhovalé Slovenky. Brno obešli severně přes Útěchov a Rozdrojovice.

8. října dosáhli Plešic, jihozápadně Náměšti nad Oslavou. Zde je zpozorovali dva myslivci, kteří jim předali informace o vojenských akcích na Moravě.⁴⁰⁹ Ve Slavicích, jižně Třebíče, dostali od místních dělníků stravu a mapu okresu. Pokračovali dále na Želetavu a Bítovanky, kde je údajně místní hospodář srdečně přivítal. Partyzány nakrmil a Burkunovi přenechal i svoje boty. Dokonce je i ostříhal a oholil.⁴¹⁰ Z Bítovank vyrazili na západ k Nové Říši, kde přenocovali. 12. října dorazili k Heřmanči, čímž překročili česko-moravskou hranici. V obci dostali stravu (údajně od člena KSČ). na druhém konci vsi málem došlo k neštěstí, když při vchodu do samoty narazili na myslivce s nabitou zbraní, ovšem po vysvětlení i od něj dostali potraviny a pochodovali dále na západ.⁴¹¹

Jižní Čechy je přivítaly těžkým bažinatým terénem. Orientovali se již jen podle kompasu a hvězd. 14. října v nespecifikovaném místě jihovýchodně Českých Budějovic navštívili kostel, kde je měl uvítat kněz, předat jim informace o vojenských uzávěrách a zásoby na několik dní.⁴¹² 15. října překonali Lužnici a silnici České Budějovice-Gmünd. V jedné z nedalekých obcí získali stravu. Další den u Trhových Svinů patrně narazili na místní hlídky, ovšem vyhnuli se bez potíží. 17. října je zásobil hospodář v osadě Chlum a převedl je přes Malši.

18. října v jedné z místních osad (patrně u Hoděnic) obdrželi novou obuv a mapu okolí Kaplice a Českého Krumlova. Téhož dne přeplavali Vltavu a ocitli se v blízkosti rakouské hranice. Tu překročili 19. října 1947 mezi Vyším Brodem a Vorderweißenbachem. Oblast

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 139.

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 144-147.

⁴¹⁰ Tamtéž, s. 148.

⁴¹¹ Tamtéž, s. 150.

⁴¹² Tamtéž, s. 154, pozn. pod čarou č. 12.

vysídlená v rámci odsunu Němců jim dle vlastních slov připomínala zpustlé Zakerzoní.⁴¹³

Rakušané, na které v příštích dnech narazili, se údajně vůbec nechtěli dělit o stravu (*Jaký to dělá strašný dojem v porovnání s Čechami*).⁴¹⁴ 22. října minuli Rohrbach. Následující den, 23. října 1947 je místní mladí sedláci převedli přes německo-rakouskou hranici. V první vesnici za hranicí v Bavorsku se přihlásili na policii. Později je vyzvedli vojáci americké okupační armády, čímž jejich anabáze skončila. Po odsezení trestu odnětí svobody v délce trvání 90 dní za nelegální překročení hranice se dostali na svobodu. Při výsleších se seznámili s dalším partyzánem ze sotni „Brodyče“, pseudo „Holub“, který cestu Moravou, Čechami a Rakouskem absolvoval osamocen. Ke spánku se ukládal buď ve škarpách, nebo se přivazoval ke stromům. Neměl žádné mapy, řídil se pouze kompasem.⁴¹⁵ I tento příklad necht' je mementem vynalézavosti a umu partyzánů UPA v řešení problémů a překonávání překážek, ať již v pozitivním či negativním slova smyslu. Taras Vasyľ Buryj „Burkun“ zemřel 6. března 2011 v Ohiu, USA.

Dle závěrů vyšetřovací komise sotňa „Burlaky“ překročila hranice v síle 101 až 103 osob, z nichž 53 bylo zajato, 10 zabito, jeden spáchal sebevraždu a 37 až 39 proniklo do Německa.⁴¹⁶ Na základě výzkumů Petra Potičného je doloženo 23 příchozích. Rozdíl byl patrně způsoben navýšeným odhadem síly sotně na počátku tažení Československem. Z deníku sotně vyplývá, že do rozdělení v Malé Fatře na sedm skupin, celkem 68 osob, ztratila na území ČSR 19 zajatých, pět mrtvých a sedm dezertérů/nezvěstných. Její síla při přechodu hranic by tak činila 98 mužů a jednu ženu. Od 22. června do 13. srpna svedla 14 bojů s čs. stranou, zajala 22 vojáků a dalších nejméně devět zabila. Všichni Ukrajinci i Čechoslováci padli v boji, žádný nebyl zavražděn ani popraven. Stejně tak obě strany přistupovaly k raněným, kterým se dostalo alespoň polního ošetření, resp. transportu do nemocnice.

Na závěr dejme opět prostor kolektivu autorů z FMV:

„Burlakova sotňa rozhodně nepatřila k bezvýznamným tlupám. Po těžkých bojích v polském pohraničí, při kterých se veliteli podařilo několikrát vyvést své lidi z nebezpečného obklíčení, pronikl 22. června 1947 československou uzávěrou u Telepovců ve sninském okrese; [...]

Burlak se snažil vyvolat dojem teroristy-gentlemana (sic!). Poskytoval zraněným

⁴¹³ Tamtéž, s. 159-162.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 162.

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 201-202.

⁴¹⁶ Šmigel', M.: *Лимонув VIIA*, č. 53, s. 1059-1065: *Выšetřování Banderovců – závěrečná zpráva*.

protivníků lékařské ošetření, zajatce nepobil a mě-li možnost, přesvědčoval náhodné posluchače o cílech a zásadách ukrajinského nacionalismu. [...]

Jeho tlupa, stejně jako ostatní, byla věrným obrazem celého banderovského hnutí – ukrajínští fanatici, esesáci z rozbité divize „Galizien“, zbytky ukrajinské milice, nacisté, kteří se skrývali v lesích, aby unikli zajateckým táborům i „zmobilizování“ mladíci, kterým nezbývalo nic jiného, než se podřídit kruté kázní sotně...“⁴¹⁷

Dodejme, že dle týchž autorů tito *ukrajínští fanatici, esesáci z rozbité divize „Galizien“, zbytky ukrajinské milice a nacisté...* hovořili rusky, tedy jazykem úhlavního nepřítele.⁴¹⁸ Film Akce B, stejnojmenný román Eduarda Fikera i další díla z doby před rokem 1989 většinu stereotypů o ukrajinském nacionalistickém podzemí čerpaly a/nebo roubovaly právě na postavu Volodymyra Ščyhels'kého „Burlaky“.

Historie příslušníků sotně se na území ČSR uzavřela v červenci 1948, kdy byli její poslední příslušníci vydáni do Polska (viz níže). Tomuto však předcházela mimořádně trapná aféra. Podmínky, v nichž byli zajatí Ukrajinci drženi v košických Štefánikových kasárnách i na jiných místech, lze označit za relativně benevolentní. Zadržený kurýr Ivan Kryvuc'kyj (viz níže) později vzpomínal, že internační tábor v Banské Bystrici byl obehnán jen nízkým plotem z ostnatého drátu a stráže obecně vykonávaly službu ledabyly, resp. jich bylo tak málo, že ani neobsazovaly hlídkové věže.⁴¹⁹ Jednotlivci vykonávali různé práce v objektu košických kasáren (např. v kuchyni, při úklidu apod.) a někteří dokonce i služby v rodinách důstojníků mimo budovu. Cely se zamykaly jen příležitostně, zabezpečovací prvky často chyběly nebo byly nedostatečné, počet strážných neodpovídal velikosti a naplněnosti objektu, což ostatně vyplývalo z faktu, že se jednalo o kasárna a ne vězení. „Burlaka“ a dalších pět zajatců tohoto využili a 12. února 1948 se rozhodli pro útěk, dost možná poté, co se dozvěděli o možnosti, že budou vydáni do Polska. Tuto informaci jim sdělila...manželka jednoho z důstojníků. Údajně prolezli oknem na toaletě, překonali nezabezpečenou zeď a dostali se na svobodu.⁴²⁰ Cestu do bezpečí jim však překazilo mrazivé počasí. Tvrzení o tom, že je „trápilo svědomí“, v zájmu ostatních zajatců se rozhodli vrátit a celá akce měla jen „symbolický rozměr“, je přinejmenším pochybné. Ve vánici je patrně překvapil mráz a bez zásob a kontaktů na nikoho z okolí neviděli smysl v dalším útěku. Hned následující den se proto z hájenky v Košické Belé, severozápadně

⁴¹⁷ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 30-31.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 43.

⁴¹⁹ Кривуцький, Іван: *Де срібнолентий Сян пливе...*, Логос, Львів, 2000, s. 209.

⁴²⁰ ABS, f. 302, sign. 302-146-4: *Burlak a spol., benderovci-zpráva o útěku z voj. vězení v Košicích.*

Košic, snažili telefonicky kontaktovat tábor a poslat pro sebe eskortu, ovšem neúspěšně. Nakonec je vojáci vyzvedli až poté, co jim místní občan předal „Burlakou“ psanou zprávu s místem jejich pobytu. „Uprchlíci“ byli následně přemístěni do vojenské věznice a později spolu se všemi zajatci do vazby Krajského soudu v Košicích.⁴²¹

4.2.5 Slibům nepřítele neradno věřit. Pohyb sotni „Brodyč“ územím ČSR

Sotňa „Brodyč“, původní kr. jm. „Jar“, následně „Didyk“ vznikla podobně jako útvary „Hromenka“ a „Burlaky“ v létě 1944 v Karpatech. Fungovala spíše jako záložní, výcvikový a logistický útvar. Podílela se však i na útocích proti polsko-sovětským přesídlovacím komisím a jednotkám polské armády provádějícím vysídlování ukrajinského/rusínského obyvatelstva.⁴²² Její první velitel „Jar“ byl údajně odvolán roku 1945 pro neschopnost⁴²³ a byl nahrazen veteránem první světové války Francem Hryhorovyčem „Didyem“ (dědkem/dědečkem).⁴²⁴ Po jeho odchodu ke štábu kureně byl na podzim 1946 nahrazen právě Romanem Hrobelským „Brodyčem“, původní kr. jm. „Roman“, jenž zpočátku sloužil v dislokaci sovětské propagační sotni „Karmeljuk“ a následně jako velitel čety v sotni „Hromenka“. Se sotní „Karmeljuk“ se na podzim 1945 a na jaře 1946 zúčastnil propagačních rejdů na Slovensko. Na rozdíl od „Burlaky“ a „Hromenka“ „Brodyčova“ sotňa nespádala pod lemkovský kureň „Bajdy“, ale se sotněmi „Bir“, „Chrin“ a „Stach“ pod sousední kureň „Rena“.

Po převzetí velení obdržel „Brodyč“ rozkazy přesunout se do oblasti Krynice, čímž se jeho sotňa stala nejzápadněji operujícím útvarem UPA. Ukrajinci až do června 1947 relativně v klidu tábořili v lesích, nejčastěji u Šnietnice (24 km severovýchodně Krynice), zásobeni zbylými ukrajinskými/lemkovskými civilisty. Chystali zásoby pro bojové sotně, prováděli výcvik apod. Občasně překračovali nedalekou slovenskou hranici, nejčastěji při snaze vyhnout se střetům s polskými silami. Při jednom z těchto malých výpadů zajali v listopadu 1946 dva (podle jiných zdrojů čtyři) příslušníky FS. Všechny týž den propustili na svobodu.⁴²⁵ Krynicko

⁴²¹ Tamtéž, sign. 302-146-2: *Zpráva o provedeném šetření útěku Burlaka z tábora v Košicích*; f. 307, sign. 307-102-15: *Ako sa dostal Burlak opäť za mreže? Výstřižek z Východoslovenská pravda*. Orgán komunistické strany Slovenska, roč. 4, č. 43 z 21. 2. 1948.

⁴²² Pro více informací k činnosti sotni „Brodyče“ viz Halczak, Bohdan: *Działalność sotni Ukrainskiej Powstańczej Armii "Brodyca", w latach 1946 – 1947 w świetle zeznań dowódcy*. In Šmigel', Michal a kol.: *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách strednej a východnej Európy (1944 – 1953)*, s. 355-368.

⁴²³ Šmigel', M.: *Лімонус УПА*, č. 53, s. 784-789: *Protokoly o výpovědích příslušníků sotni „Brodyče“*.

⁴²⁴ Franc Hryhorovyč „Didyk“ (Франц Григорович „Дідик“, ???, zemř. v říjnu 1947), k jeho životu se nepodařilo dohledat bližší informace. Údajně bojoval již v první světové válce v řadách rakousko-uherské armády. Patřil mezi jedno z nejstarších důstojníků UPA. U sotni působil jen krátce roku 1946, než byl převelen ke štábu kureně. Patrně se utopil při překonávání řeky Lužnice koncem října 1947. Viz *In the Ranks of UPA: A Collection of the Memories of Former Soldiers of the Ukrainian Insurgent Army*, s. 295-296.

⁴²⁵ Гарасимів, Іван „Палій“: *3 ЮНАЦЬКИХ МРІЙ — У РЯДИ УПА (Спогади роївового УПА)*. In *Лімонус УПА*, č. 29, Літопис УПА, Торонто-Львів, 2009, s. 204-205.

zasáhla akce „Wisła“ až v červnu 1947, v důsledku čehož byl „Brodyč“ nucen vést těžké boje a ustupovat k čs. hranici, kterou opakovaně překračoval ve snaze setřást pronásledující polské resp. čs. oddíly. Při cestě k hranici ztratil 15 mužů.⁴²⁶ Ustupoval přitom na jihozápad, ovšem později se stočil a vrátil zpět na Lemkovsko, kde čekal na další rozkazy.

Koncem června se sotňa pohybovala na čs.-polské hranici. Musela vést těžké boje s polskými i čs. silami (síla postupně zhruba 500 Poláků a 250 Čechoslováků) a neměla žádné spojení s velením, *de facto* se pouze pokoušela probít do původního operačního prostoru.⁴²⁷ Mezi 20. a 26. červnem 1947 byla díky výpovědím dezertérů odhalena a ustoupila do ČSR. Zde v přestřelkách přišel „Brodyč“ o tři střelce u Litmanové, okres Stará Ľubovňa, a jen těžko se vyhýbal obklíčení.⁴²⁸ Na čs. straně se bojů účastnily improvizované jednotky složené z místních příslušníků NB, PO NB Levoča, FS a rota armády „Venuša 1“ nebo „Libuša“. Dva Slováci (Ján Mačák a Pavol Jaško) byli v přestřelkách lehce zraněni.⁴²⁹ Ve stejné době sotňa zajala tři příslušníky čs. Finanční stráže (Štefan Ondrejčák, Jozef Pavlík a Ľudevít Halkovič)⁴³⁰, z nichž poslední jmenovaný následně utekl a zbylí dva byli zavražděni, patrně na Brodyčův rozkaz.⁴³¹ Co celou situaci činí nepřehlednou, jsou různíci se výpovědi „Brodyče“. Nejprve udal, že zmínění financové k sotni přišli o své vůli a „Brodyčovi“ radili, kudy postupovat dále. Dochované paměti velitele jednoho z rojů sotni Ivana Harasimovyče „Palije“ toto potvrzují, avšak s tím, že k nim vyslali vojáky oblečené v polských uniformách a mluvící polsky. Právě s polskou jednotkou si je financové dočasně spletli.⁴³² Přesto mu následně měli radit s dalším postupem. Ovšem po napadení polskými a čs. silami je „Brodyč“ nechal odzbrojit a zajmout. O hodinu později došlo k dalšímu boji s čs. vojáky, sotňa byla rozdělena na dvě odříznuté části a „Brodyč“ se patrně obával provokace. Oba finance nechal popraviti. Jindy tvrdil, že je předal do pravomoci SB a rozkaz k jejich vraždě nevydal.⁴³³ V lednu 1948 udal, že v prvních

⁴²⁶ ABS, f. 307, sign. 307-76-15: *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem Hrobelským*, s. 9

⁴²⁷ *Ľimonuc VIIA*, č. 29, s. 217-227.

⁴²⁸ *Tamtéž*, s. 227-231; Pisuliński, J.: *Akcja specjalna „Wisła“*, s. 399.

⁴²⁹ Srov. ÚPN, f. Hlavné veliteľstvo NB v Bratislave (P8), k. 7, inv. č. 366: *Ozbrojené skupiny ÚPA v okrese Stará Ľubovňa a čiast. i Spiš. Stará Ves-hlásenie*; Štátny archív v Košiciach, f. Krajský súd v Košiciach 1872-1949, k. 521, inv. č. 1187, č. spisu 664: *Hrobelský Roman pseudo Brodicz – zločiny spáchané na území ČSR. Zpráva z 4. 2. 1948*. K uvedeným rotám armády se nepodařilo zjistit bližší informace. Nevyskytují se ani v žádných přehledech krycích jmen. V jiných dokumentech VO 4 se kr. jm. „Venuša“ vyskytuje jako označení jedné z půlrot skupiny ZPÚ, patrně tak spadala pod některý ze západně situovaných pěších praporů. V případě „Libuša“ pak mohlo jít o záměnu právě za „Venuša“.

⁴³⁰ ABS, f. 307, sign. 307-76-15: *Zpráva o zatčení a trestní oznámení na Romana Hrobelského, pseudo BRODICZ*.

⁴³¹ *Tamtéž*, *Úřední záznam o výpovědi Romana Hrobelského*, s. 4; *Trestní oznámení podané na Romana Hrobelského*, s. 6. Dále sign. 307-77-5: *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem Hrobelským 11.1.1948*.

⁴³² *Ľimonuc VIIA*, č. 29, s. 233-237. „Palij“ ve svých pamětech ovšem zaznamenal pouze zajetí 3 příslušníků FS a jejich krátký pobyt u sotně. Jejich další osud nevyjasnil.

⁴³³ Srov. ÚPN, f. Hlavní správa Pohraničnej stráže v Prahe 1947–1958, k. 1, inv. č. 48: *Příslušníci FS z Litmanové, zajetí Benderovci-pátrání*; ABS, f. 307, sign. 307-76-15: *Úřední záznam o výpovědi Romana Hrobelského*, s. 4, *Trestní oznámení podané na Romana Hrobelského*, s. 6 a sign. 307-77-5: *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem*

protokolech bral rozkaz k vraždě financů na sebe proto, že se bál vydání do Polska a domníval se, že vzetím viny na sebe bude souzen v ČSR.⁴³⁴ Halkovič v červenci 1948 vypověděl, že sotňu zpozorovali v lese z větší vzdálenosti a nedokázali rozpoznat, o koho se jedná. Při obhlídce místa výskytu byli zadrženi a obeznámeni s tím, na koho narazili. Při následné přestřelce se Halkovičovi povedlo utéct. Z jeho výpovědi vyplývá, že Ondrejčák a Pavlík též měli příležitost k útěku, nicméně v palbě se k němu neodvážili. Doba jeho zajetí činila asi pět hodin.⁴³⁵

Dalšího dne „Brodyčova“ část zajala místního pasáka ovcí, který ji sdělil, že nedaleké Vyšné Ružbachy nebyly obsazeny vojskem. Sotňa mu odebrala šest ovcí, na které „Brodyč“ vydal potvrzení⁴³⁶ a v obci následně rekvírovala potraviny.⁴³⁷ Od Ružbachů zamířili na sever k hranici, kterou překročili mezi obcemi Velký Lipník a Szlachtowa. Tím se sotňa vrátila na Krynicko, kde se opět spojila s odloučenou četou, ovšem s 20 chybějícími vojáky, vč. velitele „Korpa“.⁴³⁸ Při bojích v ČSR sotňa ztratila tři mrtvé, na čs. straně byli zraněni dva příslušníci SNB.⁴³⁹ „Brodyč“ sotňu znovu rozdělil na dvě části dle čet o cca 40 lidech (doplněných o zbytky civilní sítě a jejich bojůvek, které se již neměly po vysídlení civilistů kam vrátit). Tábořily odděleně tak, aby se snadněji zásobily a nepřitahovaly tolik pozornosti.⁴⁴⁰ Lze doložit případy dezercí od sotně. 21. července byl u Vlkanova, jižně Banské Bystrice zajat Mychajlo Čupka „Čajka“, člen tříčlenné skupiny, která od sotně zběhla a chtěla si najít zaměstnání v ČSR.⁴⁴¹

V jihovýchodním Polsku v prostoru Krynice se nakonec sotňa zdržela až do srpna 1947. Zásobování zařídil „Brodyč“ z polských vesnic Rytro a Piwniczna předstíraje polské protikomunistické partyzány. Z polského tisku měli informace o aktivitách UPA v ČSR.⁴⁴² Poté v září 1947 měl dle pokynů získat svobodu v rozhodování, neboť se mu nepodařilo navázat spojení s velitelem kureně „Renem“. Tento pokyn měl obdržet z mrtvé schránky od kurýrky „Chrystja“. Se sotní následně vyrazil na Západ.⁴⁴³ Z jiných výpovědi „Brodyče“ a ze svědectví „Palije“ však vyplývá, že se nejprve podařilo vyzvednout rozkaz k odchodu z domluveného

Hrobelským 11.1.1948, s. 15-16.

⁴³⁴ ABS, f. 307, sign. 307-77-5: *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem Hrobelským 11. 1. 1948*, s. 23.

⁴³⁵ Štátny archív v Košiciach, f. Krajský súd v Košiciach 1872-1949, k. 521, inv. j. 1187, č. spisu 664: *Zápisnica o výsluchu Eudovíta Halkoviča z 19. 7. 1948*.

⁴³⁶ Viz obrazová příloha č. 15.

⁴³⁷ „Palij“ k tomuto poznamenal, že je lidé měli vítat a sami zásobit. Srov *Jimonuc VIIA*, č. 29, s. 242-243, ABS, f. 307, sign. 307-77-5: *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem Hrobelským 11. 1. 1948*, s. 16-17.

⁴³⁸ ABS, f. 307, sign. 307-76-15: *Úřední záznam o výpovědi Romana Hrobelského*, s. 10-11. Další osud „Korpa“ není znám. Někteří zajatí příslušníci sotně uváděli, že dezertoval, jiní že padl či se ztratil.

⁴³⁹ Tamtéž, *Zpráva o zatčení a trestní oznámení podané na Romana Hrobelského*.

⁴⁴⁰ *Jimonuc VIIA*, č. 29, Toronto-Lvov, 2009 s. 245.

⁴⁴¹ Viz Šmigel, M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 780-784. „Čajka“ byl 26. července vydán do Polska.

⁴⁴² *Jimonuc VIIA*, č. 29, s. 246-247. V pamětech je uvedeno datum začátku pochodu 25. září 1947. Tento údaj je evidentně chybný, může se jednat o překlep.

⁴⁴³ ABS, f. 307, sign. 307-76-15: *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem Hrobelským 27. 11. 1947*, s. 12.

místa a vzápětí dorazili i vyslaní kurýři, kteří rozkaz k odchodu taktéž předali, respektive opačný průběh.⁴⁴⁴ Nelze vyloučit ani omyl či chybu při překladu z ukrajinštiny do češtiny. Na cestu od Poláků zakoupili velké množství potřebného vybavení a zejména potraviny, vč. živého inventáře, které jim vydržely až k hranicím Těšínska.

Z výpovědi „Brodyče“ dále vyplývá, že na Západ vyrazil 1. nebo 3. září 1947 pouze s jednou četou, neboť s druhou nemohl navázat spojení, což potvrzují i paměti „Palije“.⁴⁴⁵ Patrně tedy nepochodoval s více než 50 lidmi. Cestou jej pouze příležitostně pronásledovaly polské stíhací čety, avšak o obklíčovací manévry se nepokusily a nedošlo ani k větším bojům.⁴⁴⁶ Řeku Dunajec překročili za pomoci uplacených rybářů, opět předstíraje polské partyzány.⁴⁴⁷ K řece Wisle dorazili po trase Rytro-Tylmanowa-Odrowąż-Zubrzyca Górna-Korbielów-Milówka (délka pochodu nejméně 180 km, patrně až 300 km) za 14 dní.⁴⁴⁸

U stejnojmenného města Wisła se „Brodyč“ rozhodl sotňu rozpustit s tím, že na západ měly pokračovat malé skupiny, jež budou mít větší šanci na úspěch. Informace se následně různí. Někteří zajatci vypovídali, že „Brodyč“ s vybranou skupinou ze sotně dezertoval, jiní tvrdili, že sotňu oficiálně rozpustil.⁴⁴⁹ Morálka po příchodu na Těšínsko byla po všech útrapách patrně špatná. „Brodyč“ se údajně obával, že ho vlastní střelci zabijí, jakmile zjistí, že nemá mapy ani plán pro další pochod.⁴⁵⁰ „Palij“ rozhodnutí rozdělit sotňu obhajoval, ovšem náhlým odchodem „Brodyče“ byl patrně taktéž překvapen. Sám „Brodyč“ toto komentoval slovy, že se rozhodl sotňu rozdělit, takovýto rozkaz vydal veliteli čety „Dorošovi“ a sám s vybranými muži odešel.⁴⁵¹ Velení následně převzal právě „Doroš“, který všechny přítomné informoval o rozpuštění sotně. Nejmladšímu z nich bylo sotva 15 let, nejstarším 28 (včetně „Brodyče“).⁴⁵² Hrobels'kyj hranice ČSR překročil kolem 27. září u Jablunkova se čtyřmi partyzány. Odtud zamířili na Bílý Kříž, Vsetín, Zlín a u Napajedel chtěli překonat řeku Moravu. Tam však zaslechli střelbu, vrátili se zpět ke Zlínu a pokračovali na Lipník nad Bečvou, Šternberk, Šumperk, Moravskou Třebovou a obec Korouhev, okres Polička. Během cesty se u Moravské Třebové v přestřelce skupina rozpadla na jedince, kteří postupovali samostatně dál. „Brodyč“

⁴⁴⁴ Srov. *Liimonuc VIIA*, č. 29, s. 249; ABS, f. 307, sign. 307-77-5: *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem Hrobelským 11. ledna 1948*, s. 18.

⁴⁴⁵ Srov. ABS, f. 307, sign. 307-76-15: *Úřední záznam o výpovědi Romana Hrobelského*, s. 12; *Liimonuc VIIA*, č. 29, s. 245.

⁴⁴⁶ „Palij“ zaznamenal pouze jednu větší přestřelku u Tylmanowé, 30 km západně Rytra, bez obětí na ukrajinské straně. Viz *Liimonuc VIIA*, č. 29, s. 252-255.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 256.

⁴⁴⁸ ABS, f. 307, sign. 307-76-15: *Protokol o výslechu Romana Hrobelského z 27. 11. 1947*, s. 12.

⁴⁴⁹ Viz Šmigel, M.: *Liimonuc VIIA*, č. 53, s. 777-863: *Protokoly o výpovědích příslušníků sotni „Brodyče“*.

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 787-789: *Protokol o výslechu Teodora Lazara z 13. 10. 1947*.

⁴⁵¹ ABS, f. 307, sign. 307-77-5: *Protokol o výpovědi sepsaný s Romanem Hrobelským 11. 1. 1948*, s. 18.

⁴⁵² *Liimonuc VIIA*, č. 29, s. 263.

byl zadržen u obce Korouhev 30. října 1947 poté, co žádal sedláka Jiřího Michla o pomoc. Ten mu sice poskytl nějaké potraviny a ukázal směr dalšího pochodu, nicméně při loučení jej udeřil do hlavy a následně se rozpoutala rvačka. Do ní se zapojil ještě nedaleko pracující Karel Motyčka a společně „Brodyče“ přemohli. Za tento čin byli oba navrženi na získání finanční odměny.⁴⁵³ „Brodyč“ byl převezen na stanici SNB Korouhev a následně do nemocnice v Brně.⁴⁵⁴ Byl vyslýchán a později internován v Košicích. V létě 1948 jej československé úřady vydaly spolu s dalšími důstojníky do Polska, kde byl odsouzen k trestu smrti a počátkem roku 1949 popraven.

Jedna z úspěšných skupin, vedená vel. čety „Dorošem“ a vel. roje „Palijem“, překročila hranice ČSR asi dva dny po „Brodyčovi“ a spol. Při styku s civilisty se rozhodli předstírat sovětské partyzány. V hotelu nedaleko Jablunkova se jim podařilo odcizit místní mapu (patrně Moravskoslezské země) a 30. září v noci dorazili k hotelu Baron na Bílém Kříži, cca 50 km jihozápadně Visly. Dle popisu „Palije“ byli uvítáni a pohoštěni. Mezitím však správce chaty, býv. partyzán Štefan Křišťofík přivolal vojáky (SNB), kteří je chtěli obklíčit a zničit. Partyzáni však včas reagovali, z obklíčení se probili, zajali služebního psa a chtěli se sloučit se zbytkem skupiny. Na jejím místě však našli pouze stržm. SNB Josefa Adama, který v přestřelce s nimi padl. Se skupinou se později shledali na tzv. sběrném bodě a pokračovali dál. Čs. hlášení hovoří o výskytu partyzánů v hotelu jedním ze zaměstnanců. Jednotka SNB se pokusila k hotelu nepozorovaně přiblížit, byla však odhalena hlídkou partyzánů a v následné přestřelce mezi pěti příslušníky SNB a neznámým počtem partyzánů byl zabit stržm. Adam a těžce raněn vstržm. Alfons Blahut. Celý incident provázela organizační chaos a nedorozumění mezi čs. jednotkami.⁴⁵⁵

Z Bílého Kříže „Palij“ a spol. odešli na severovýchod a kolem Lysé hory směřovali k řece Ostravici a následně k Valašskému Meziříčí. Přebrodili Bečvu⁴⁵⁶ a pokračovali po trase Přerov-Tovačov, kde zdolali řeku Moravu. Odtud zamířili na západ k Lomnici, dále Křižanovu a Velkému Meziříčí, všeobecně směrem na Tábor. Jihlavu obešli severně a přes Pelhřimov dorazili k Černovicím. Zde se stočili na jih a prošli Třeboňskem do Rakouska. U jednoho z českých sedláků (údajně roku 1946 konal vojenskou službu na Slovensku a účastnil se protipartyzánských opatření) zanechali střelce „Kvita“, který nebyl schopen dalšího pochodu.⁴⁵⁷ České civilisty považovali na rozdíl od „Burkuna“ a spol. za nepřátelské, zásoby si

⁴⁵³ ABS, f. 307, sign. 307-102-2: *Návrh na odměnu za dopadení člena UPA - Brodiče - v Korouhvi, okr. Polička.*

⁴⁵⁴ Tamtéž, sign. 307-76-15: *Úřední záznam o výpovědi Romana Hrobelského, s. 12-13.*

⁴⁵⁵ ABS, f. 307, sign. 307-64-3: *Použití zbraně při přestřelce s banderovci na Bílém Kříži.*

⁴⁵⁶ V textu zaměněna za řeku Moravu. *Jimonuc VIIA*, č. 29, s. 271.

⁴⁵⁷ Střelec „Kvit“ se na seznamu zajatých a zastřelených partyzánů nenachází. Nelze tedy vyloučit, že sedlák splnil

museli vynucovat a styk s civilisty navazovali neradi.⁴⁵⁸ Za čs.-rakouskou hranicí se skupina z důvodu neshod rozdělila na dvě menší, z nichž „Dorošova“ postupovala dále na Pasov a „Palijova“ na Linec. „Palijova“ skupina bez problémů dorazila k Linci, kde za pomoci místních vesničanů a pašeráků unikla sovětským hlídkám a dostala se za Dunaj. Druhého dne dorazili do ukrajinského uprchlického tábora v Astenu u Lince. Stalo se tak patrně koncem listopadu nebo v prosinci 1947 po více než 1.000 kilometrech a třech měsících rejdu. V Německu se později znovu shledali i s „Dorošovou“ skupinou.⁴⁵⁹

Na západ se vydala i odloučená četa „Urala“. Na území ČSR bylo patrně zajato cca 10 jejích členů. Dochovalo se několik výslechových protokolů, z nichž vyplývá, že „Ural“ rozhodnutí odejít na západ dostal rozkazem od vyššího velení. 10. října 1947 skupina dorazila k hranicím, kde ji „Ural“ taktéž podělil na čtyři menší jednotky. Většinou se patrně podařilo dostat se do Bavorska.⁴⁶⁰

Romanu Hrobelskému patrně jako jedinému zajatému vojákovu UPA hrozil v předúnorové ČSR trest smrti, a to za nařízení vraždy dvou zajatých příslušníků FS. Jeho osoba tak jako jediná nezapadá do schématu, dle kterého byli po srpnu 1947 do Polska vydáni ti příslušníci OUN(b)/UPA, které nebylo možno v ČSR odsoudit k těžkým, resp. mimořádným trestům. Jediný další, kdo spadl do podobné kategorie, byl Volodymyr Ščyhels'kyj za zabití šesti čs. vojáků na Lupčianské Maguře. Ovšem v chování „Burlaky“ a „Brodyče“ je zřetelný rozdíl: „Burlaka“ nařídil střelbu na ozbrojený oddíl mající za úkol jej vypátrat a po boji jeho vojáci ošetřili a propustili všechny zajatce, zatímco „Brodyč“ nechal dva neozbrojené spoutané muže zavraždit. Z pohledu autora tak nelze akci „Burlaky“ na Lupčianské Maguře hodnotit jako válečný zločin ani jako vraždu. Nutno dodat, že podobných excesů se v Polsku odehrálo vícero a na obou stranách, ovšem v žádném případě se nejednalo o standardní *modus operandi* UPA se zajatci, přinejmenším v ČSR.

Ukrajinci se po celou dobu pochodu nacházeli ve špatném zdravotním stavu. Již od května trpěli hladem, trávicími obtížemi a neměli vhodnou obuv, nemluvě o pomůckách k navigaci. Opět bez ohledu na politické pozadí a afinitu autora je třeba uznat, že výkon při ústupu z Polska a cestou přes ČSR byl vysilující a velmi náročný. Rozhodně ne takový, jaký by mohly zvládnout „lupičské bandy“ a „násilnické tlupy“.

svůj slib a po uzdravení mu pomohl dostat se do Německa. Nelze však vyloučit ani eventualitu jeho vraždy či pozdějšího zadržení. Více informací se k tomuto případu nepodařilo zjistit.

⁴⁵⁸ Jimonuc VIIA, č. 29, s. 271-275.

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 277-288.

⁴⁶⁰ Šmigel', M.: Jimonuc VIIA, č. 53, s. 837-838: *Protokol sepsaný s Mychajlem Hryckovjanem 17. 11. 1947*; s. 839-842: *Protokol sepsaný s Antonínem Filevyčem 27. 10. 1947*.

Sotňa „Burlaky“ byla druhým a posledním útvarem UPA, který se dle rozkazů pokusil o rejď na západ v celistvé podobě. „Brodyč“ volil jinou formu. O tom, že další jednotky v síle čet či sotní se již na území ČSR nejspíše nevydají, vědělo velení nejpozději od konce září 1947. Dne 23. září byli u Zakšína (dnes okres Česká Lípa), zadrženi kurýři „Arkadij“ a „Pimsta“, nesoucí poštu od krajového vedení OUN(b) na Zakerzoní do Mnichova. V překladu dopisu zástupce providnyka na Zakerzoní „Orlana“ se píše:

„K vám jsme poslali vyddily /:sotně:/ pod velením: BURLAKA CHROMENKA BRODIČA. Tyto sotně dostaly dovolení jít k Vám. Cíl obnovit boj proti bolševikům na území střední Evropy a tím způsobem propagovat naše hnutí a za druhé použít jich [rejdujících povstalců] na propagační cíle pod heslem: „Přišli vojáci ukrajinské povstalecké armády z Ukrajiny, obviňují bolševické týrání (sic!).“⁴⁶¹

Obsah tohoto dopisu Vasyľ Halasa „Orlan“ potvrdil ve svých memoárech.⁴⁶² V kombinaci se zprávami o likvidaci UPA v Polsku tak vyplýval fakt, že další větší útvary už do ČSR neproniknou, čímž s přechodem skupinek rozpuštěné „Brodyčovy“ sotně propagační rejď UPA na Západ skončil. Velení „Teplice“ vzhledem ke snižujícímu se výskytu hlášení o aktivitách UPA na Slovensku obsah dopisu považovalo za pravdivý a dle tohoto předpokladu dále jednalo.⁴⁶³

4.2.6 Cesta za novým životem. Akce B proti dalším skupinám ukrajinského podzemí

V ČSR se vyskytly i menší útvary UPA do velikosti čtyř. Za hlavní z nich lze považovat četú „Bryl“, jež původně měla patřit k sovětské sotni UPA „Buh“ (Bug), civilní síti OUN v Polsku nebo její členové absolvovali poddůstojnickou školu UPA „Buh“. Zmíněná sotňa měla projít těžkými boji a její početní stav se snížil na 30 mužů. Padnout měl i velitel sotně. Velení převzal „Sahajdačnyj“, který zbytek sotně 27. června 1947 u Jarosławi rozdělil na dvě skupiny o 15 až 20 členech s určením probít se do Rakouska.⁴⁶⁴ O měsíc později 26. července jedna z nich překročila čs. hranice mezi Hutou Połańskou a Roztoky, severovýchodně Bardejova. Na hranicích se měli tři muži oddělit, čímž se její početní stav snížil na 12 osob. Odtud postupovala zhruba na úroveň předchozích tras „Hromenka“ a „Burlaky“. Dělo se tak nepozorovaně, neboť

⁴⁶¹ ABS, f. 307, sign. 307-102-12: *Překlad zprávy odeslané ORLANOM...*

⁴⁶² Галаса, В.: *Наше життя і боротьба. Спогаду*, s. 98-105.

⁴⁶³ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 70 z 3. 10. 1947.*

⁴⁶⁴ Šmigel', M.: *Лімонус VIIA*, č. 53, s. 284-311: *Zpravodajský přehled od 10. 9. 1947 do 22. 9. 1947.*

na rozdíl od těchto sotní měla dostatečné zásoby potravin a zcela se vyhýbala civilistům a komunikacím.⁴⁶⁵

Koncem srpna se dostala do několika přestřelek s praporem SNB „Dub“, kterému se podařilo zabavit několik brašen, obsahujících písemný materiál. V boji s „Dubem“ jeden partyzán zahynul 24. srpna a další byl 28. srpna zajat na Čertově svatbě, jihovýchodně Liptovského Mikuláše. Jednalo se o Jurka Raba, údajně bývalého vojáka Rudé armády vyznamenaného za boje o Budapešť. 8. září se skupina patrně vyskytla u obce Gajdel, jihozápadně Turč. Sv. Martina. Okradla dělníky v lese a pokračovala na západ.⁴⁶⁶ 8. září byla skupina odpovídající velikosti zpozorována severně Prievidzi.⁴⁶⁷ Celá skupina i její mateřská sotňa se měly vyznačovat vysokou morálkou a bojeschopností. Na základě příchodu této skupiny sílily obavy, že do ČSR by mohly proniknout silné útvary UPA ze SSSR. Tyto předpoklady se však nepotvrdily.⁴⁶⁸ Další osud skupiny „Bryl“ nelze z čs. pramenů rekonstruovat, tedy patrně prošla do Německa.

Další skupina, vedená v čs. pramenech jako útvar „Mar“, sestávala ze členů civilní sítě OUN lemkovského rajónu, kde působily i sotně procházející přes ČSR. Název získala podle rajónového providnyka Stepana Goljaše „Mara“.⁴⁶⁹ Patrně byla doplněna o bojůvku SB nebo polního četnictva. Původně měla sestávat z cca 20 členů, kteří se rozdělili do čtyř skupin a samostatně postupovali územím ČSR. Hranice překročili v prostoru Vyšného Komárniku 28. srpna 1947.⁴⁷⁰ Začátkem září se jednotlivé skupinky pohybovaly v okolí Banské Bystrice, Zvolenské Slatiny a Brezna nad Hronom.⁴⁷¹ Další osud je neznámý, patrně úspěšně dorazili do Německa.

Mezi často zmiňované jednotky v čs. pramenech lze zařadit útvar „Kremeň“, který se objevil nedaleko Medzilaborců 29. června, ale registrován byl již 18. června. Skupina údajně o počtu až sta mužů měla proniknout ke Kysaku, 16 km jižně Prešova, poté se ztratila z dohledu. 18. července byla zachycena u Prakovců, 30 km západně Kysaku. Nelze však ověřit, zda se

⁴⁶⁵ ABS, f. 307, sign. 307-41-5: *Bandy UPA - zkušenosti a poznatky - hlášení*, s. 12.

⁴⁶⁶ Šmigel', M.: *Лімонус УПА*, č. 53, s. 261-284: *Zpravodajský přehled od 3. 9. 1947 do 10. 9. 1947*.

⁴⁶⁷ Tamtéž.

⁴⁶⁸ ABS, f. 307, sign. 307-16-5: *Všeobecné informace o bandě UPA "BRIL"*.

⁴⁶⁹ Stepan Goljaš „Mar“ (Степан Голяш „Мар“, 26. 12. 1919–28. 5. 2003) se narodil v obci Vyšky v Ternopilské oblasti. Studoval pedagogický institut v Kremenci, poté v letech 1943 a 1944 na Lvovské polytechnice. Od roku 1940 působil v krajevých strukturách OUN(b) na Ternopilsku a Lvovsku. Přejít fronty strávil mezi partyzány jako politický pracovník. V letech 1945 až 1947 vykonával funkci nadrajonového providnyka Lemkovské oblasti na Zakerzoní. Podílel se na přípravě propagačního rejdu na Západ a sám se ho ve skupině civilní sítě zúčastnil. Následně působil v exilových strukturách OUN(b) v Německu. Roku 1951 emigroval do USA, kde vystudoval bakteriologii. Zaměstnání našel ve zdravotnictví. Zemřel roku 2005.

⁴⁷⁰ Šmigel', M.: *Лімонус УПА*, č. 53, s. 261-284: *Zpravodajský přehled od 3. 9. 1947 do 10. 9. 1947*, dále tamtéž, s. 1006-1008: *Protokol o výsluchu Michala Fedczaka*.

⁴⁷¹ Tamtéž, s. 261-284: *Zpravodajský přehled od 3. 9. 1947 do 10. 9. 1947*.

vsutku jednalo o tutéž jednotku.⁴⁷² Zpravodajci spekulovali, že se mohla připojit k jiné sotni.⁴⁷³ V takovém případě by však „Kremen“ musel čítat maximálně několik desítek osob, nikoli 100. Nelze vyloučit tu variantu, že se jednalo buď o odloučený útvar některé z jiných sotní, který omylem postupoval na západ a po zjištění chyby se otočil a vyrazil směrem do Polska či SSSR. Jako nejpravděpodobnější varianty se jeví ty, které tvrdí, že se jednalo o jednu z čet „Hromenka“ či „Burlaky“. Patrně došlo k jejich separaci v průběhu boje a následně hledaly spojení s mateřským útvarem. Dle informací Michala Šmigel'a se jednalo o druhou skupinu útvaru „Bryl“.⁴⁷⁴ První zajatec této skupiny byl získán již 6. července 1947 u Bystré, výslechový protokol se však nedochoval.⁴⁷⁵ Dle jiných materiálů se mělo jednat o čet z sotni „Karmeljuka“ vedenou „Kremenem“, která odmítla odejít do SSSR a raději zvolila cestu na Západ.⁴⁷⁶

Následující část práce vykresluje celkový průběh akce B na základě situačních přehledů vydávaných poverenictvem vnútra, hlavním štábem čs. armády a jednotlivými velitelstvími, dále doplněných o prameny jiné provenience, a to od období konce července 1947, kdy začaly být vydávány. Text se částečně překrývá s problematikou sotní, gró se ale týká drobných, většinou bezejmenných skupinek rozbitého ukrajinského podzemí, které se na Západ vydaly paralelně s rejdujícími sotněmi. V době stíhání sotní stály tyto mimo pozornost velení a do hledáčku se dostaly až po přechodu „Hromenka“ do Německa a obklíčení „Burlaky“ v Malé Fatře. Jejich stíhání, pokud vůbec probíhalo, zpočátku prováděly PO NB s takřka nulovými výsledky, později poté všechny nasazené jednotky po celém území ČSR. Tyto přehledy zároveň uvádí další události spojené s akcí B.

26. a 27. července byl pozorován pohyb dvou skupin UPA u Laz a Nitrianského Rudna. 29. července v noci hlídka FS zjistila u Vyšné Písané, severovýchodně Svidníka tři ozbrojence, patrně hlídku. Po přivolání vojenské posily došlo k přestřelce bez obětí, povstalci ustoupili do lesa. Byl zajat jeden odloučený příslušník sotně „Hromenka“ v Kráľově Lehotě. V okrese Humenné se měla vyskytnout neznámá padesátičlenná skupina. Patrně se vrátila do Polska.⁴⁷⁷ V následujících dnech se odehrálo několik dalších případů vykrádání obcí a střetů s NB v pohraničí.⁴⁷⁸ 30. července stanice NB Štítňik, 14 km západně Rožňavy, údajně zajala dva

⁴⁷² Nedaleko se nacházela i sotňa „Burlaky“ a mohlo se jednat o její čet. Viz Šmigel', M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 141-147: *Zpravodajský přehled zpráv od 19. do 23. júla 1947*.

⁴⁷³ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15209: *Přehled o činnosti band UPA v ČSR v době od 10. 6. do 13. 8. 1947*, s. 6.

⁴⁷⁴ Šmigel', M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 1154.

⁴⁷⁵ ABS, f. 307, sign. 307-78-5. Jednalo se o Mychajla Suse „Zajvonoroka“. 16. července byl vydán do Polska.

⁴⁷⁶ ABS, f. 302, sign. 302-142-4: *Sotna Kremen*.

⁴⁷⁷ Šmigel', M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 148-159: *Zpravodajský přehled od 23. do 28. júla 1947*.

⁴⁷⁸ ABS, f. 307, sign. 307-74-4: *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 2. 8. 1947*.

partyzány. Vzhledem k lokaci obce nedaleko maďarských hranic je však nepravděpodobné, že by se jednalo o UPA, spíše o uprchnuvší německé zajatce. Další zajatec se vzdal PO NB Bardejov po přestřelce u Drienovské Nové Vsi, nedaleko Prešova. 31. července 12 neznámých mužů přepadlo a vykradlo Brezovku, okres Bardejov. V obci se nacházela pouze tříčlenná vojenská hlídka, která se před partyzány skryla.⁴⁷⁹

Srpen 1947

Krádeže a přepadení se ve dnech 1. až 3. srpna odehrály i v Becherově, Vigaši, Velké Lúke, Hrnkovicích, Sadočné, Štuľanech, Dobšíné, Belé a na několika samotách. Skupina z Belé byla pronásledována a napadena palbou čs. jednotek, ale bezvýsledně.⁴⁸⁰ Dále se 3. srpna dobrovolně přihlásil stanici NB v Malužiné Lubomír Čurnak (Černjak?), patrně dezertér ze sotně „Burlaky“. Stanice NB ve Važci nedaleko Malužiné pronásledovala čtyřčlennou skupinu UPA. Dva partyzány se podařilo zajmout, jeden spáchal sebevraždu a druhý unikl. Jednalo se o dezertéry ze sotně „Stacha“.⁴⁸¹ Rekvizice a krádeže potravin probíhaly po celém východním a severním Slovensku, jmenovitě v Bobrově, Kravjanech, salaši Závratné, Vikartovicích, Horné Porubě a na dalších místech.⁴⁸² Obdobné situace se opakovaly i v následujících dnech v různých obcích. 5. srpna měl údajně zběhnout příslušník NB Richard Madliak (Medliak), stanice NB Marhoň, a měl se přidat k UPA.⁴⁸³ V Dedinkách se 5. a 6. srpna podařilo občanům zadržet každý den po jednom partyzánovi. Oba patřili k sotni „Lastivka“ a oddělili se od ní ještě se čtyřmi dalšími vojáky při pronásledování v Polsku.⁴⁸⁴ Další dva partyzáni padli do zajetí PO NB

⁴⁷⁹ Tamtéž, *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 4. 8. 1947.*

⁴⁸⁰ Tamtéž.

⁴⁸¹ Srov. tamtéž, *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 5. 8. 1947; Šmigel', M.: Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 168-179: *Zpravodajský prehľad od 2. 8. do 8. 8. 1947.* Do zajetí padli Anton Dobranskyj „Kanárok“ a Bohdan Ivanyčyn „Bohdan“. Sebevraždu spáchal Vasyl Krivčak „Metla“. Zajatci byli 9. srpna předáni Polsku. Při výslechu uvedli, že sotňa „Stacha“ byla rozbita a do SSSR „Stach“ směřoval s pouhými 25 muži. Viz Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 923-929: *Protokoly o výpovědích.*

⁴⁸² ABS, f. 307, sign. 307-74-4: *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 7. augusta 1947.*

⁴⁸³ Dne 13. srpna se měl následně přihlásit na své domovské stanici, načež byl eskortován do vazby OV NB Košice. Důvody dezertce nebyly udány. Viz tamtéž, *Situační zpráva o činnosti UPA zo dňa 20. 8. 1947.* Později při výslechu udal, že se měl snažit přidat ke skupině UPA proto, aby je mohl vlákat do pastí a tím dosáhnout povýšení. K jedné ze skupin se opravdu přidal, a to ve Stulanech 5. srpna. 9. srpna se od skupiny oddělil a 13. srpna se přihlásil na domovské stanici. Viz ABS, f. 307, sign. 307-94-5: *Zápisnica spísaná s Richardom Madliakom 24.8.1947.* Z jeho pozdějšího vyšetřování však vyplývá, že ve službě způsoboval zbytečné problémy již od roku 1946 Viz Štátny archiv v Bratislavě, f. Štátny súd Bratislava, sp. zn. OR III 54/49: *Madliak Richard, strážm. Prevedenia vyhl'adávania; Trestné oznámenie na Richarda Madliaka z 21. 7. 1946; Zpráva o zatknutí Richarda Madliaka z 14. 8. 1947.* Madliak byl v červenci 1948 Vrchním vojenským soudem v Bratislavě odsouzen k trestu odnětí svobody v délce trvání tří let za disciplinární prohřešky a zločin vojenské zrady. Madliak však po několika průtazích podal proti tomuto rozsudku stížnost a celá věc skončila u Štátného soudu v Bratislavě, který potvrdil předchozí rozsudek a vyšší trestu. Viz tamtéž, *Rozsudok Vrchného vojenského soudu v Bratislave z 22. 7. 1948; Rozsudok Štátného soudu v Bratislave z 22. 2. 1949.*

⁴⁸⁴ Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 168-179: *Zpravodajský prehľad od 2. 8. do 8. 8. 1947*

Bardejov u Drienovské Nové Vsi.⁴⁸⁵

8. srpna příslušník OBZ zastřelil v lese nad obcí Kuchyňa místního banditu Jozefa Hrdloviče, údajně v sebeobraně. V Polomce, okres Brezno nad Hronom, byl zadržen dezertér UPA, který zběhl již v květnu 1947 těsně poté, kdy byl násilně odveden. Utekl na Slovensko, kde se nechal najmout na práci. 10. srpna stanice NB Ružomberok zajala zběha sotně „Burlaky“ a NB Benuš další dva od „Brodyče“.⁴⁸⁶ Téhož dne se oddíl UPA pokusil vyrabovat obec Blatnici u Turčianského Svätého Martina. Přítomná vojenská stráž jej zahнала palbou. Další přestřelka se odehrála u Ladové Jeskyně, kde hlídka spatřila osm partyzánů.⁴⁸⁷ 11. srpna po hlášení vyrazila stanice NB z Liptovské osady na pronásledování pětičlenné skupiny UPA. Po navázání dotyku došlo k boji, který ukončil příchod noci. Žádné ztráty nebyly hlášeny.⁴⁸⁸ Vzrůstal počet malých skupin a taktéž se množily zprávy o přepadených občanech a sídlech. Naopak se z hlášení takřka ztratila sotňa „Hromenka“. Důvody spočívaly v její menší velikosti, rychlejším postupu, převedení sil na stíhání sotně „Burlaky“ a obstarávání zásob pouze v malých jednotkách. Při postupu tak vyvolávala dojem několika málo jedinců, nikoli téměř čtyřicetičlenného útvaru.

14. srpna byla palbou napadena hlídka FS u Bobrova. Pachatelé se stáhli zpět na polskou stranu. 15. srpna se bojovalo u Liptovské Lužné, kde po upozornění civilistů na přítomnost UPA příslušníci NB z Liptovské Osady prohledávali les. Partyzáni na ně krátce stříleli a poté se stáhli.⁴⁸⁹ V lese u Bystré byl nalezen zavražděný civilista Ondrej Blich. Velení se domnívalo, že vraždu spáchala UPA, ovšem vzhledem k napočítaným 15 zásahům a škrcení se toto jeví být nepravděpodobným. 17. srpna narazila skupina UPA na studenty tábořící mezi obcemi Klačany a Sučany. Během rozhovoru je zpozorovala vojenská hlídka a partyzáni utekli.⁴⁹⁰ Počet přepadení a výskytů UPA dále stoupal. 18. srpna civilisté v Zavadke nad Hronom zajali dva partyzány a předali je místní NB. Odtud byli eskortováni do Heľpy. Nicméně se jim vzhledem k pasivitě posádky stanice podařilo uprchnout.⁴⁹¹ Později bylo zjištěno, že se nejednalo o ukrajinské partyzány, ale o Poláky hledající práci v ČSR. Mimo „Burlaky“ a „Hromenka“ se na Slovensku objevovaly ještě tři skupiny v síle cca 30 mužů. Nepronikaly však do hloubky území.⁴⁹²

⁴⁸⁵ ABS, f. 307, sign. 307-74-4: *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 9. 8. 1947.*

⁴⁸⁶ Štefan Janyšjak „Dub“ a Hryhorij Kurnjak „Viter“. Oba 25. srpna předáni do Polska.

⁴⁸⁷ Tamtéž, *Situačné zprávy o činnosti UPA zo dňa 10. 8., 12. 8. a 13. 8. 1947.*

⁴⁸⁸ Šmigel', M.: *Лімоніс VIIA*, č. 53, s. 179-191: *Zpravodajský přehled od 8. do 12. 8. 1947.*

⁴⁸⁹ ABS, f. 307, sign. 307-74-4: *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 18. 8. 1947.*

⁴⁹⁰ Tamtéž, *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 20. 8. 1947.*

⁴⁹¹ Tamtéž, *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 26. 8. 1947.*

⁴⁹² Šmigel', M.: *Лімоніс VIIA*, č. 53, s. 191-209: *Zpravodajský přehled od 14. 8. do 21. 8. 1947.*

21. srpna partyzáni přišli partyzáni do Výšné Olky a začali rabovat. Místní stanice NB je napadla palbou a povstalci se rozutekli. 22. srpna vypukl požár muničního skladu v lese u obce Lopej, okres Brezno nad Hronom. I přes intenzivní hašení nebylo lze jej zlikvidovat⁴⁹³ 22. srpna prapor „Osika“ zajal povstalce ze sotni „Burlaky“, prapor „Orel“ dva a „Jestřáb“ jednoho. Později téhož dne padli do zajetí ještě další čtyři členové sotně. K tomuto dni velitelství Teplice zneškodnilo 12 partyzánů, z toho čtyři padli v boji a osm bylo zajato.⁴⁹⁴

23. srpna stanice NB Jelšava zajistila povstalce ze sotni „Chrina“, který se odloučil při jednom z bojů v Polsku.⁴⁹⁵ Z obklíčení v Malé Fatře se podařilo prorazit osmi partyzánům, kteří překvapili hlídku jednotky „Laborec“ (prapor „Sup“), zajali ji a pokračovali dále. Části sotni „Burlaky“ se tak podařilo prorazit. Několik přestřelek se odehrálo podél Váhu v úseku Malé Fatry. Na severovýchodě došlo k několika případům hrubého zacházení s civilisty a krádežím majetku z hlediska partyzánů bezcenného. Úvahy směřovaly buď na loupeživé bandy, nebo polské vojsko.⁴⁹⁶

24. srpna PO NB Michalovce narazil při průzkumu na 13 partyzánů. Po krátkém boji Ukrajinci ustoupili do lesa. Podobná situace se opakovala v sedle Čertovice u Vyšné Bocy, kde na partyzány narazil průzkum praporu SNB „Dub“. Později téhož dne při průzkumu bojiště příslušníci „Dubu“ našli jednoho mrtvého. Patřil k útvaru „Bryl“, pseudo „Krys“. V Malé Fatře se pět partyzánů sotně „Burlaky“ vzdalo a dalších pět bylo zajato. O den později byl zastřelen další partyzán v kolibě při vrcholu Čertovice. 27. srpna stoupl počet zajatců v Malé Fatře o dalších pět. V úseku praporu „Dub“ se objevili tři partyzáni, kteří utekli před palbou hlídky.⁴⁹⁷

Na polské straně hranice taktéž pokračovaly bojové akce. Jeden z polských útvarů se při hlídkové činnosti dostal do hloubky 4 km na čs. území, kde byl na tento fakt upozorněn a vrátil se nazpět.⁴⁹⁸ Jedna ze skupinek UPA se dostala až k Ilavě, patrně v noci z 27. na 28. srpna překonala Váh. Hned poté rekvírovala zásoby v Tuchyni a pokračovala dále na západ. Na východě se mezitím objevila až padesátičlenná jednotka UPA (údaj nadsazený), která měla rabovat v Potočkách, 6 km východně Stropkova. Další skupiny se objevovaly a mizely po celém Slovensku. V Malé Fatře bylo zahájeno pročesávání terénu ve snaze odhalit ležení sotně „Burlaky“ a následně ji likvidovat. Pročesávací akce se konaly i v oblasti Humenného.

⁴⁹³ ABS, f. 307, sign. 307-74-4: *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 23. 8. 1947.*

⁴⁹⁴ Tamtéž, *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 25. 8. 1947.*

⁴⁹⁵ Volodymyr Bodnar „Holub“. Byl příslušníkem divize zbraní SS „Galizien“. Účastnil se potlačování Slovenského národného povstání. V této době z divize zběhl a vrátil se domů, kde byl mobilizován do UPA.

⁴⁹⁶ ABS, f. 307, sign. 307-74-4: *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 26. 8. 1947.*

⁴⁹⁷ Tamtéž, *Situačná správa o činnosti UPA zo dňa 26. a 28. 8. 1947.*

⁴⁹⁸ Tamtéž.

Zlínskem a Českomoravskou vrchovinou postupovaly skupinky sotně „Hromenka“ beze střetů. Bylo připraveno několik léček u Ilavy a vyčistiřovacích akcí na Moravě, ovšem bezúspěšně. K ostraze moravsko-slovenské hranice byly mimo útvarů SNB nasazeni i příslušníci StB a dobrovolníci, a to v prostoru Čemerky, severozápadně Žiliny.⁴⁹⁹ 28. srpna byl ve Staré Turé zadržen Němec Helmuth Krause, lékař-zdravotník v řadách UPA, konkrétně u sotni „Burlaky“.⁵⁰⁰ Jednalo se o jediného neukrajince v UPA, zajatého na území ČSR. U Čertovice následně padl do zajetí praporu „Dub“ jeden partyzán ze skupiny „Bryl“. 29. srpna se podařilo NB Humenné obklíčit dva partyzány v Detríku. Třetí ze skupiny byl zajat na půdě jednoho z domů. Jednalo se o jednotlivce civilní sítě a sotní „Chrin“ a „Bir“.⁵⁰¹

K 31. srpnu pokračovalo pročesávání Malé Fatry, zatím bez úspěchu. Podél hranic se objevovaly dvě větší skupiny údajně o 80 a 2 členech, patrně se jednalo o jádro a oddělenou skupinu sotně „Brodyč“. Dále vyvíjely činnost různé skupinky po celém Slovensku. Byla získána zpráva o výskytu tříčlenné skupiny a zajetí jednoho příslušníka UPA v Ondrášově, 20 km jižně Turčianského Svätého Martina. Další tříčlenná skupina byla 29. srpna kompletně zajata v Detríku, 25 km severozápadně Humenného. Patrně se jednalo o bojůvku SB nebo polního četnictva, popř. odloučené jedince některé z polských sotní. Pětičlenná skupina byla pronásledována v Levočské Dolině, podařilo se však pouze zajistit její tábořiště. Na Moravě pokračovaly pokusy o obklíčování lesních porostů, opět však bezúspěšně. Nové skupinky se objevily na Kyjovsku a Luhačovicku. Započalo se s aktivací opatření na Českobudějovicku, kam se blížily části sotně „Hromenka“.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Tamtéž, *Situační zpráva z 31. 8. 1947.*

⁵⁰⁰ Helmut Krause byl za studií na lékařské fakultě roku 1940 povolán ke službě v německých branných silách. Prošel boji ve Francii a na Balkáně. Později převelen na východní frontu, kde byl v únoru 1944 zajat. Přihlásil se do propagandistické jednotky, která byla vysazena do německých linií, ovšem u Ternopilu byl znovu zajat. Poté byl přidělen do zajatecké nemocnice v Přemyšlu, kde sloužil do ledna 1945. V prosinci 1945 se s dalšími zajatci dohodli na útěku za pomoci UPA, ten však realizoval pouze s jedním druhem. Jejich útěku pomáhala sotňa „Burlaky“, ovšem vzápětí dostali umístění v sotni „Hromenka“ jako zdravotníci. V dubnu 1946 byl Krause převelen k sotni „Jar“. Opakovaně žádal o propuštění a návrat domů. Na podzim 1946 se vrátil k sotni „Hromenka“, kdo pomáhal krotit epidemii tyfu. Po jejím zvládnutí se vrátil k sotni „Kryljač“. V lednu 1947 se „Kryljač“ spojil s „Burlakou“ a táhli nadále spolu. Prošel anabází z Polska k čs. hranici a následně do Malé Fatry. Po rozdělení sotně se přidal k jedné ze skupinek, která ho však údajně v noci 18. srpna opustila. 20. srpna překonal Černý Váh. Došel do Staré Turé, kde se dobrovolně vzdal na stanici NB. Roku 1948 byl vydán do Polska a souzen komunistickou justicí. Po opakovaných žádost o milost byl roku 1956 propuštěn a odešel do Spolkové republiky Německo. Viz Šmigel, M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 636-641: *Protokol sepsaný s Helmutem Krausem 30. 8. 1947*; IPN, sygn. Rz 107/796.

⁵⁰¹ Šmigel, M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 234-261: *Zpravodajský přehled od 28. 8. 1947 do 3. 9. 1947.* Adam Bochnak „Tur“ („Chrin“), Myroslav Balaik „Štefan“ (civilní síť) a Štefan Kobloš „Kruk“ („Bir“).

⁵⁰² ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 1. 9. 1947.*

Září 1947

Ani 2. září neměl průzkum Malé Fatry hmatatelné výsledky. V severozápadní části kordonu u Krasňan došlo k pokusu čtyř (správně patrně sedmi až osmi) partyzánů o průnik na západ, který byl odražen. Muselo se jednat o jeden z rojů, na než „Burlaka“ sotňu rozdělil. Téhož dne došlo k vyrabování samoty u obce Zakopčie, 5 km jihozápadně Čadce, kde si sedmičlenná skupina UPA vynutila přípravu stravy a vydala se dále na západ. Další drobné skupinky získávaly potraviny v Čierném Balogu, Rešově, 8 km jihovýchodně Bardejova, Radvanovcích, Hermanovcích, 8 km jihozápadně Sabinova, a v Užovských Peklianech, 5 km jihozápadně Sabinova. V posledních dvou případech se zřejmě jednalo o ten stejný útvar. Byly přeskupeny síly ZPÚ v okolí Bardejova ke stíhání vyskytnuvších se skupin. Velení rezignovalo na snahy o obklíčení a zničení pronikajících partyzánů, na které se nedostávalo sil. Za této situace dalo přednost vytlačování povstalců v pohraničí zpět do Polska, popř. SSSR, a to formou pronásledování směrem k hranici bez ambic na kladení léček ve směru jejich postupu. V noci byl dále zaznamenán neúspěšný pokus o přechod řeky Moravy u obce Spytihněv, 10 km severovýchodně Uherského Hradiště. Střežení řeky bylo navíc dále zesilováno. Při zesilování ostrahy došlo k usmrcení štržm. Víta Janoštika. Pachatel nebyl vypátrán. Nelze vyloučit palbu partyzánů, úkladnou vraždu, záměnu osob ani poruchu zbraně či neopatrnou manipulaci s ní.⁵⁰³ Další oběť si vyžádala havárie vozidla u Kněžpole, při níž zahynul voj. Miroslav Kučera.⁵⁰⁴ V noci se podařilo zajmout jednoho příslušníka UPA, který se pokoušel překročit Moravu po mostě u Napajedel. Z dalších pramenů vyplývá, že se jednalo o příslušníka sotně „Burlaky“. Večer téhož dne byl zajat další, tentokrát ze sotně „Kryljače“. Přecházel z Polska samostatně, nikoli s „Burlakou“.⁵⁰⁵ Poprvé byla zaznamenána přítomnost UPA v Čechách nedaleko Jindřichova Hradce. Patrně se jednalo o zpožděnou jednotku „Hromenka“, neboť ten se již nacházel v Rakousku.⁵⁰⁶

3. září byly dodány zprávy o skupině UPA rabující jihozápadně Prešova, konkrétně v Hrabkově a Jakubovianech. Na Prešovsku a Sabinovsku se objevovaly další malé skupiny, buď přímo rabující, či žádající o potraviny. V obci Kubachy západně Popradu se měl objevit šedesátičlenný oddíl UPA. Tuto zprávu lze považovat buď za falešnou, či nadsazenou. Pohyb žádné takové skupiny nebyl v předchozích dnech registrován a je vyloučeno, že by se mohla

⁵⁰³ ABS, f. 307, sign. 307-72-1: *Závěrečná zpráva z vyšetřování úmrtí stržm. Janoštika*. Noční hodina a absence přímých svědků neumožňuje bližší identifikaci původce palby.

⁵⁰⁴ Tamtéž, sign. 307-77-4: *Evidence vlastních ztrát v boji proti UPA*.

⁵⁰⁵ Šmigel', M.: *Лімонuc VIIA*, č. 53, s. 261-284: *Zpravodajský přehled od 3. 9. 1947 do 10. 9. 1947*.

⁵⁰⁶ Srov. ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 2. 9. 1947 a Situační zpráva z 3. 9. 1947*.

nepozorovaně přesunout od hranic tak hluboko do vnitrozemí. V oblasti se koncem srpna událo ještě několik případů rabování skupinou o velikosti do 10 členů. Je tedy pravděpodobné, že se jednalo u tuto relativně malou skupinu. K další přestřelce došlo u Kláčan (dnes Turčianské Kláčany), kde se jeden z oddílů „Burlaky“ měl pokusit překonat Váh. V noci 3. září došlo k přepadu hotelu Portáš u Nového Hrozenkova, který patrně provedl právě odloučený útvar „Hromenka“. Jeho průzkum, považovaný za odloučené jedince, následující noci narazil na uzávěru u Zděchova, 7 km jihovýchodně Hovězí, kde po přestřelce ustoupil. Byly zesilovány uzávěry na řece Moravě a uzavírány pohraniční lesy tak, aby nemohly poskytnout úkryt pronikajícím partyzánům po překonání řeky. Událostí dne se stalo zadržení „Burlaky“ a jeho doprovodu, který se dobrovolně vzdal v obklíčení v Malé Fatře. Mimo něj padli do zajetí ještě dva příslušníci jeho sotně u Staré Húty.⁵⁰⁷

Vzhledem k neúspěchu operací armády a SNB na Moravě byla koncem srpna aktivována opatření i v Čechách. 3. září začalo operovat velitelství protipartyzánských operací „Rudolf“ se sídlem v Českých Budějovicích, nejprve s 200 muži, později s necelým tisícem příslušníků SNB a armády. Operace vojenského charakteru velitelství „Rudolf“ zahájilo 6. září. Dne 4. září se začaly množit zprávy o výskytu UPA v jihovýchodních Čechách na Jindřichohradecku a východním Pelhřimovsku. Jednalo se o samostatné skupinky nebo zbytky sotní. Podařilo se zajmout povstalce od „Burlaky“ na mostě u Napajedel, opakovaly se další pokusy o překonání Moravy. Při jednom z nich u Zarazic, východně Veselí nad Moravou, došlo k boji, z něhož partyzáni ustoupili, ovšem čs. strana utrpěla ztrátu dvou raněných vojáků (svob. Miroslav Kusin a voj. Jan Tasuga) a št. stržm. SNB Jana Holého.⁵⁰⁸ Stále palčivěji byl pocíťován nedostatek personálu ke střežení řeky a uzávěr. Na Slovensku zůstávala UPA aktivní po celé délce země. Jedna z podskupin sotně „Burlaky“ se probíla k Čadci. Zesilován byl průzkum Malé Fatry. Mužstvo armády a SNB nasazené do kordonu podél ní však začalo narážet na vlastní fyzické možnosti, především v důsledku dlouhých a náročných pochodů v horském terénu.⁵⁰⁹

Téhož dne, především na nátlak komunistů, prokomunistického Zväzu slovenských partizánov⁵¹⁰, ale také Ukrajinské národní rady v Prešově⁵¹¹ vláda rozhodla o povolání rot a praporů partyzánů-dobrovolníků do boje s UPA ke dni 22. září 1947. Jednalo se o opakovaný

⁵⁰⁷ Tamtéž, *Situační zpráva z 3., 5. a 6. 9. 1947.*

⁵⁰⁸ ABS, f. 307, sign. 307-77-4: *Evidence vlastních ztrát v boji s UPA.*

⁵⁰⁹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 4. 9. 1947.*

⁵¹⁰ NA, f. ÚPV-bezp. sp., k. 12, 1945-1946: *Povolanie príslušníkov SSP na mimoriadne voj. cvičenie.*

⁵¹¹ Tamtéž, *Ochrana proti Benderovcom - Výzva UNRP.*

nátlak, který se poprvé objevil již při rejdu UPA na Slovensko v dubnu 1946.⁵¹² Oficiálně se jednalo o povolání záložníků-dobrovolníků do zbraně na měsíční cvičení ve dvou turnusech.⁵¹³ Partyzáni měli být rozděleni na roty stíhací-samostatné a stíhací-přičleněné k vojenským útvarům v poměru půl na půl. Přičlenění poloviny počtu k vojenským jednotkám bylo, mimo jiné, motivováno takto:

„Včlenění jednotek záložníků-partyzánů do vojenských jednotek proved'te proto, aby předávaly zkušenosti partyzánského boje bojujícím jednotkám.“⁵¹⁴

Dvě roty byly přiděleny Zemskému velitelství SNB v Praze s rozkazem likvidovat skupiny UPA v jižních Čechách. V Kolíně měla být postavena autokolona s cílovou dislokací v Jindřichově Hradci. Partyzánský prapor (čtyři roty a spojovací četa) a autokolona byly podřízeny skupině gen. Františka Rakovčika s operačním prostorem na Moravě. Dvě roty, autokolona a spojovací četa se staly součástí jednotek VO 4 (původně se počítalo s 10 rotami) a stejné síly obdržela i 10. pěší divize v Košicích. Roty měly být budovány na lokálním základu tak, aby partyzáni působili v jim známých lokalitách. Na Slovensku byli partyzáni určeni k nahrazení praporů aspirantů „Lev“, „Rys“ a „Tiger“ (vyjma vozidel a jejich obsluh) jednak kvůli jejich celkovému vyčerpání a jednak z důvodu nutnosti složení zkoušek. Jejich mateřským posádkám se totiž nedostávalo instruktorů k výcviku branců.⁵¹⁵ Výměna útvarů na Slovensku měla proběhnout do 28. září. Partyzáni se hlásili výhradně na základě vlastního svobodného rozhodnutí. Výběr byl omezen na osoby v 1. stupni zálohy, které zakončily výcvikové kurzy a měly přiznaný status partyzána dle § 1 zák. č. 34/1946 Sb., nebo byly členy Zväzu slovenských partizánov či Sdružení českých partyzánů.⁵¹⁶ V případě většího než předpokládaného zájmu se plánovalo partyzány střídát v měsíčních turnusech. Komunisté tak na Slovensku konečně získali vlastní ozbrojenou složku, kterou v českých zemích disponovali *de facto* již od roku 1945 (konkrétně pohotovostní, později pohraniční pluky SNB a budované struktury tajné policie), a to v době graduujícího boje o moc s Demokratickou stranou. Michal Šmigel' uvádí, že tímto opatřením se počet nasazených vojáků a SNB zvýšil na 10.000 bez započtení asistenčních

⁵¹² Tento návrh podal na MV 21. dubna 1946 poslanec za KSS Jozef Lietavec, který žádal o nasazení 600 až 800 „osvědčených partyzánů“ ve svazku velitelství „Ocel“. Viz ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1946/dův., č. j. 1959: *Fonogram z 21. 4. 1946.*

⁵¹³ ABS, f. 307, sign. 307-51-3: *Relace o zasazení partyzánského praporu Čechy proti UPA.*

⁵¹⁴ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. č., roč. 1947/taj., č. j. 15692: *Operační rozkaz č. 102.*

⁵¹⁵ Tamtéž.

⁵¹⁶ Tamtéž, č. j. 15775: *Dobrovolníci SVOJPOV-a do akcí proti Banderovcům povolani a dále č. j. 15111: Partyzáni-povolání a sestavení rot.*

oddílů a dalších pomocných útvarů.⁵¹⁷ K nástupu proti UPA se nehlásili jen Slováci, ale i „ruští a ukrajínští dobrovolníci“ pod hlavičkou Ukrajinské národní rady Prešovska.⁵¹⁸

5. září byl konstatován postup malých skupinek sotně „Hromenka“ a neznámých útvarů Zlínskem dále na západ. Navštěvovaly samoty, žádaly potraviny a informace o aktivitách čs. bezpečnosti. Došlo k jednomu střetu u Jaroslavic, 4 km jihovýchodně Zlína, partyzáni ustoupili. Stahující se obklíčení Malé Fatry účinně zmenšilo operační prostor obklíčených oddílů „Burlakovy“ sotně. Docházelo ke srážkám s obklíčenými povstalci, ovšem bez konkrétních výsledků. Na Prešovsku se mezitím objevily větší, až třicetičlenné skupiny, které však dále do vnitrozemí nepronikaly. Dorazila zpráva o vyloupení obce Slovinky nedaleko Krompach útvarem v síle čtyři. Na místě byl zajat jeden Ukrajinec.⁵¹⁹ Velikost útvaru byla zajisté menší.⁵²⁰

6. září opožděná skupina z původní „Hromenkovy“ sotně dorazila k Třeboni, kde požadovala vydání potravin a určení dalšího směru pochodu. Do oblasti byl ihned vyslán stíhací oddíl, který však partyzány nedohledal. Obdobně dopadla i pátrání na Moravě. Výjimku představoval incident v prostoru vrchu Javořina, kde místní občan chtěl vystrašit hlídku SNB a předstíral „banderovce“, načež byl ovšem postřelen. Na východě Slovenska se objevily další málo početné skupinky partyzánů rabující či žádající o potraviny, probíhalo jejich stíhání. Byly přeskupeny oddíly obklíčující Malou Fatru tak, aby více útvarů mohlo provádět stíhání pronikajících skupinek.⁵²¹ Velitelství „Rudolf“ rozmístilo své stíhací oddíly v Českých Budějovicích, Mezimostí, Jindřichově Hradci, Stráži nad Nežárkou, Trhových Svinech, Nových Hradech, Třeboni, Kaplici a Kamenici nad Lipou. Odtud měly zasahovat v prostorech výskytu UPA. Tato taktika však byla od počátku odsouzena k neúspěchu vzhledem k velkým vzdálenostem a zpoždění, se kterým docházely zprávy. Přetrvávala nízká úroveň bojového výcviku a špatný stav zbraní. K tomuto dni se také předpokládalo, že vzhledem k více než týdenní odmlce „Hromenkovy“ skupiny tato se buď zdržovala v okolí Nové Bystřice, nebo již přešla do Rakouska.⁵²² Pátrání po ní tak velení zastavilo.

V Osadce, 14 km severně Ružomberoku, byl téhož dne zraněn a zajat jeden partyzán, druhému se podařilo utéct. Oba přespávali ve stodole místního sedláka, který jejich přítomnost ohlásil na místní stanici NB. Zajatec byl později identifikován jako Hryc (Hryhorij) Mazur

⁵¹⁷ Šmigel', M.: *Лімонів VIIA*, č. 53, s. 32.

⁵¹⁸ VÚA–VHA, f. MNO 1947, k. 34: *Seznam ruských a ukrajinských dobrovolníků proti benderovcom*. K jejich povolání vzhledem k nízké aktivitě UPA koncem roku 1947 nedošlo.

⁵¹⁹ Teodor Bajko „Zazula“. Měl patřit k sotni „Berdo“ operující na sovětské Ukrajině. Do ČSR se vydal ve tříčlenné skupině za bratrem, který jej do země údajně zval za prací. Ze sotně měli údajně dezertovat již roku 1946. Viz Šmigel', M.: *Лімонів VIIA*, č. 53, s. 967-968.

⁵²⁰ VÚA–VHA, f. MNO 1947, k. 34: *Situační zpráva z 5. 9. 1947*.

⁵²¹ Tamtéž, *Situační zpráva z 6. 9. 1947*.

⁵²² ABS, f. 307, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf ze 6. září 1947*.

„Kalynovyč“, velitel stejnojmenné rozpuštěné sotně z kureně „Zaliznjaka“.⁵²³ K další přestřelce došlo ve Vernáru. Skupina údajně o 25 členech (údaj zřejmě nadsazený) se dostala do boje s jednotkou „Orel“. Ukrajinci ustoupili, na čs. straně byl zraněn řidič vozidla. V Dobroči u Brezna nad Hronom prapor SNB „Javor“ v přestřelce s partyzány dva zabil a jednoho ranil. V okrese Gelnica byly nalezeny letáky vyzývající čs. vojáky ke spolupráci s UPA. Případ byl vyšetřován patrně ve spojitosti s neexistující sítí OUN(b) v ČSR. Pravděpodobně se však jednalo o ojedinelou akci některé z ustupujících buněk civilní sítě OUN(b) v Polsku.⁵²⁴ V Drienové u Považské Bystrice se dobrovolně vzdal partyzán z útvaru „Bryl“.⁵²⁵ K tomuto dni byl konstatován konec přechodu organizovaných útvarů a veškeré akce tak směřovaly proti malým skupinkám. Velení si patrně uvědomovalo, že nebude schopno zamezit pronikání všech malých útvarů zkušených partyzánů. Akce tak zřejmě měly vést především k ochraně civilního obyvatelstva a vytlačování partyzánů mimo obydlené oblasti.

7. září byl konstatován „výskyt skupinek UPA západně Pelhřimovska“. Do okolí zaměřily stíhací oddíly SNB, které však nic nezjistily a omezily se na vytvoření krátkého kordonu na linii Rytov-Benešov-Kamenice nad Lužnicí-Hutě. Předpokládaná taktika vysílání LO z měst tím byla opuštěna. V Čechách více než na Moravě SNB organizoval zapojení civilistů do boje s UPA, a to zejména formou vytváření civilních zpravodajských sítí, na jejichž budování se zpočátku podílelo až 200 příslušníků StB, a civilních asistenčních hlídek. Vzhledem ke zhoršenému počasí a náročnosti hlídkování zájem civilních osob obecně rychle upadal a s tím i jejich efektivita.⁵²⁶ Později se těchto akcí zúčastňovali už jen nemnozí dobrovolníci nebo osoby postižené činností UPA.⁵²⁷

V oblasti Ilavy se měla pohybovat velká skupina UPA (údajně 30 osob). Pět mužů

⁵²³ Tamtéž, *Situační zpráva ze 17. 9. 1947*. Hryhorij Mazur „Kalynovyč“ (Григорій Мазур „Калинович“, 15. 1. 1916–28. 4. 1949) se narodil v Karivě, okr. Rava Ruská. Vyučil se mlynářem. Rodiče byli jako "kulaci" roku 1940 deportováni do Kazachstánu. V květnu roku 1941 se oženil, ovšem ženu zabili sovětské vojáky, údajně při útěku z internačního tábora. V dubnu 1944 byl mobilizován do UPA, zařazen ke kurení „Zaliznjaka“. Po výcviku a několika případech německých jednotek byl jmenován velitelem jízdního oddílu. Frontu přešli severozápadně Lvova, následně bojovali s polskými a sovětskými jednotkami. Koncem roku 1944 převzal velení roje v sotni Šum, operující v okolí Lubaczowa, stále v kurení „Zaliznjaka“. Opět se podílel na bojích s Poláky při vysídlování ukrajinského obyvatelstva. 1. dubna 1946 převzal velení sotně „Bojko“ poté, co byl předchozí velitel těžce raněn. Operoval zejména v prostoru Sieniawy. V tomto období uvádí takřka denní boje s polským komunistickým vojskem a různými skupinami. 7. srpna 1947 po vysídlení ukrajinského obyvatelstva, těžkých ztrátách a dezercích obdržel rozkaz sotňu rozpustit. V té době čítala 38 mužů z původních 132. Spolu s jedním druhem se vydal na Západ. Při cestě Polskem utrpěl zranění při pádu. Čs.-polskou hranici údajně překročil u Trstenné 6. září 1947. V Osadce severně Trstenné (dnes zaniklá) si vyžádali nocleh u sedláka, který však jejich přítomnost nahlásil místní NB. Při přepadu seníku byl „Kalynovyč“ raněn do obličeje a zajat. Roku 1948 byl vydán do Polska, odsouzen k trestu smrti a popraven. Viz Šmigel, M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 980-989: *Protokol sepsaný s Hrycem Mazurem 16. prosince 1947*.

⁵²⁴ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 10. 9. 1947*.

⁵²⁵ Šmigel, M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 284-311: *Zpravodajský přehled od 10. 9. 1947 do 22. 9. 1947*.

⁵²⁶ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva velitelství Rudolf z 16. září 1947*.

⁵²⁷ Tamtéž, *Situační zpráva velitelství Rudolf ze 7. a 9. září 1947*.

přepadlo školu ve Všemíně, 12 km jihozápadně Vsetína, a donutilo učitele k vydání map a kompasu. Další skupiny se vyskytly v okolí Brna. K zachycení dalšího postupu Moravou velitelství „Sosna“ vytvořilo uzávěru na linii Velké Meziříčí-Třebíč. Téhož dne začalo přeskupení stíhacích útvarů „Teplice“, které byly postupně stahovány z Malé Fatry v důsledku likvidace obklíčené sotně „Burlaky“, resp. překonání obklíčení některými částmi sotně. Konkrétně se jednalo o útvary „Kamzík“, „Srnc“, „Lev“, „Tiger“ a „Vlk“ a prapory SNB „Dub“ a „Javor“, přesunuté ke střežení Hronu a zjištěných koridorech průchodu UPA. Byly zaznamenány případy rekvírování potravin v Bacuchu, 13 km severovýchodně Brezna nad Hronem, hájenky u obce Smolník, 20 km jihozápadně Gelnice a u dřevorubců nedaleko Gelnice.⁵²⁸

8. září se druhá část sotně „Hromenka“ přiblížila na 16 km jihovýchodně Českých Budějovic. Další partyzáni byli pozorováni v okolí Vsetína a Valašského Meziříčí. V noci došlo k potyčce na železniční trati u Hulína. Průzkum jedné ze skupin nacházející se poblíž hostýnských lesů narazil na vojenskou hlídku. Jeden partyzán uprchl, druhý se vzdal. U Brezna nad Hronem byl jednotkou „Safír“ zajat člen civilní sítě OUN(b) Dmytro Holos.⁵²⁹ Zátahy prováděné na Moravě obecně končily neúspěšně. Útvary byly přemísťovány dle došlých zpráv, které se většinou ukázaly být nepravdivými nebo příliš starými, což stíhání malých skupin činilo velmi obtížným vzhledem k omezeným silám, jimiž velení disponovalo.

K 8. září ztratila OUN(b)/UPA na území ČSR dle armádních zdrojů 31 padlých, 29 raněných, 134 zajatých a 25 dobrovolně se přihlásivších. Čs. strana ztratila 30 mrtvých, 53 raněných a pět nezvěstných, z toho v boji 18 mrtvých, 16 raněných a při nehodách 12 mrtvých a 37 raněných.⁵³⁰ Mezi nezvěstné osoby patřily tři civilisté (mohlo se jednat o pašeráky, připustit lze i variantu přijetí k UPA a jiné hypotézy) a dva příslušníci FS, zavraždění sotní „Brodyče“. Uvedené počty zahrnují i civilní osoby. Nebojové ztráty ČSR tedy převyšovaly bojové.

Téhož dne započalo budování záchytné linie v Čechách. Ta měla vést od Nového Rychnova, jižně Humpolce, po rakouskou hranici u Nové Bystřice. Toto pásmo však mohlo být jen slabě obsazeno a navíc mnohé skupinky UPA už se nacházely západně od něj. Proto probíhalo budování další linie na Vltavě, k jejímuž střežení nebylo vzhledem k síle jejího toku zapotřebí tolik sil. Obsazovány byly zejména přechody přes terénní překážky, malé usedlosti a samoty, kde se předpokládal výskyt UPA.⁵³¹

⁵²⁸ Tamtéž, *Situační zpráva ze 7. 9. 1947.*

⁵²⁹ Šmigel', M.: *Лімоніс VIIA*, č. 53, s. 261-284: *Zpravodajský přehled od 3. 9. 1947 do 10. 9. 1947.*

⁵³⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva Benderovců a prováděná protipatření ke dni 29. 9. 1947.*

⁵³¹ ABS, f. 307, sign. 307-51-1: *Zvláštní rozkaz k zaujetí nového postavení.*

9. září probíhalo pročesávání lesa u Polzova, západně Trhových Svinů, kde se měl vyskytnout neznámý ozbrojenec. Dvě malé skupinky UPA (patrně jedna a ta samá) byly objeveny u Bylnice. Před hlídkou SNB uprchly. Téhož dne byli zraněni dva příslušníci SNB od útvaru „Palma“ v důsledku neopatrného zacházení se zbraní. Dále probíhalo pátrání v lesích mezi Velkým Meziříčím a Pržnem. Morava byla obsazena po délce toku od Lanžhotu po Lověšice, 4 km jižně Přerova, čímž se záchytné pásmo prodloužilo na více než 100 km. V Bystřici u Uherského Hradiště se vzdal Andrij Hula „Dub“ ze skupiny „Bryl“. Vzhledem k neúspěchům protipartyzánských operací na Moravě byly zrušeny stíhací oddíly SNB, které nahradily stíhací prapory v Uherském Brodě, Zlíně a Uherském Hradišti. Velení se patrně snažilo posílit jejich akceschopnost v pročesávání a obklíčování lesních prostorů, k čemuž předchozí stíhací oddíly neměly dostatek personálu. Na Slovensku pokračoval nápor zejména v okolí Stropkova. Jeden nízko postavený příslušník civilní sítě byl zajat na Trech Chotárech.⁵³² U Popradu dočasně přešla hranici sotňa „Brodyče“, které hrozilo obklíčení na polské straně. Nedostatek čs. sil v prostoru jí umožnil proniknout dále na západ a opět se vrátit na polské území. Hlášení o výskytu UPA přicházela z celého prostoru středního a východního Slovenska. Mimo partyzánů se jednalo především o zprávy o krádežích potravin, ošacení a financí. Velitelství „Teplice“ se snažilo zabránit pronikání povstalců do Malých Karpat, ovšem jeho síly byly stále buď v postaveních kolem Malé Fatry, nebo se z něj teprve přesouvaly. Navíc se stahovaly především na východ. V Prešově byl vytvořen nový stíhací oddíl „Sokol“, který měl podpořit jednotky ZPÚ ve vytlačování partyzánů zpět k hranici.⁵³³

10. září dorazila zpráva o zadržení příslušníka UPA občany obce Borkovice, 4 km severozápadně Veselí nad Lužnicí. Partyzán byl součástí tříčlenné skupiny z civilní sítě OUN, která samostatně postupovala z Polska. Hranice přešla 10. července.⁵³⁴ Sedm povstalců bylo pozorováno 6 km jižně Horního Dvořiště na rakouské straně hranice. V Čechách byly zaznamenány ještě tři další skupiny o velikosti tři, 12 a sedm osob. V jižních Čechách operovalo 13 stíhacích oddílů SNB, ovšem bez viditelných úspěchů. LO 6 musel být vzápětí stažen, neboť v jednotce vypukla epidemie hnisavé anginy.⁵³⁵ Na Moravě došlo k přestřelce mezi hlídkou SNB a dvěma neznámými muži. Jeden povstalec se dobrovolně vzdal civilistům ve Svaté Sidonii, 6 km jihovýchodně Bylnice. Patřil ke skupině „Bryl“,⁵³⁶ od které se oddělil u Levoče.

⁵³² Dmytro Holos „Hranata“. Negramotný, do OUN(b) údajně násilně verbován v roce 1946. Patřil ke skupině providnyka „Hryhora“, které se ztratil v lesích na Slovensku.

⁵³³ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 9. 9. 1947.*

⁵³⁴ ABS, f. 307, sign. 307-70-3: *Protokol o výpovědi sepsaný s Nikolajem Terefenkem 17. ledna 1948.*

⁵³⁵ Tamtéž, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf z 10. září 1947.*

⁵³⁶ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 12. 9. 1947.*

Opět byl prodloužen kordon na Moravě a to až k Hranicím na Moravě, čímž dosáhl délky cca 150 km. Úsek obsadily stíhací oddíly, čímž se snížila akceschopnost v oblasti průzkumu terénu. Na Slovensku došlo k několika přestřelkám útvaru „Petr“ s UPA jižně Popradu. K zesílení „Petra“ byla odeslána jedna rota praporu „Srniec“.

Téhož dne u hory Glean nedaleko Malužiné během pročesávání terénu dva příslušníci SNB narazili na terénní překážku, při jejímž obcházení se oddělili od mateřského tělesa. Při postupu narazili na hledanou skupinu UPA v síle cca pěti osob.⁵³⁷ Jednalo se o členy civilní sítě OUN. Stržm. Jaroslav Salaš a Jiří Čadík zahájili palbu, tři Ukrajince zastřelili a zbytek uprchl. Salaš v boji padl, Jiří Čadík po vyčerpání munice předstíral mrtvého a později podal zprávu. Dále bylo zesíleno střežení Váhu za současného pročesávání terénu zejména středního Slovenska.⁵³⁸

11. září rozhodl hlavní štáb čs. armády rozkazem gen. Šimona Drgáče o zřízení Jednotného štábu pro vedení akcí při stíhání UPA s následující strukturou:

Oddělení/funkce	Přednosta	Náplň činnosti	Další personál
Náčelník štábu	plk. gšt. Bohumír Lomský	Řídí veškeré operace	-
Podnáčelník štábu	plk. gšt. Josef Krupička	Zastupuje náčelníka v době nepřítomnosti	-
Operační oddělení	pplk. gšt. Václavík	Vypracování souhrnných informací, přehledů, směrnic, zkušeností, předávání informací, vedení map	Zástupci pro Čechy, Moravu, Slovensko, SNB a partyzánské útvary
Zpravodajské oddělení	pplk. gšt. Jaroslav Říha	Zpracování zpravodajských hlášení, předávání informací o situaci nepřítele, zpravodajský	Pobočník OBZ, spojovací důstojník

⁵³⁷ Pramen uvádí nesprávný počet 15 partyzánů. Dle výpovědi přeživšího Jiřího Čadíka však jejich počet dosahoval maximálně pěti.

⁵³⁸ Tamtéž, *Situační zpráva ze 13. 9. 1947.*

		plán, charakteristika nepřítele, záznamy o příslušnících UPA, řídí utajování operace, komunikaci útvarů, předávání rozkazů	
Osobní a organizační oddělení	mjr. gšt. František Kuchař	Vedení počtu vojsk, seznam ztrát, vyznamenání a odměny, otázky trestního řízení, plánování a organizace opatření u vlastních jednotek	Osvětový důstojník, pobočník
Velitel týlu	pplk. gšt. František Jirout	Materiální zajištění nasazených jednotek, organizace kontroly chodu služeb a materiálního vybavení	-
Styční důstojníci	-	-	Pro HV SNB, MV, pěchotu a partyzány

Zdroj: ABS, f. 307, sign. 307-103-6: *Jednotný štáb - likvidace.*

Dále probíhalo pátrání po skupinkách v okolí Českého Krumlova, Soběslavi a v lesích Mikulovska. Na Slovensku se v prostoru Kráľovy Hoľe a v údolí Čierného Váhu vyskytly dva útvary o síle až 40 mužů (údaj pravděpodobně nadsazený). Patrně se jednalo o stejné útvary, jaké se předchozí den pohybovaly na Popradsku, ovšem v síle do 12 mužů. U Gajdele, 15 km severovýchodně Prievidze, byla vyloupena lesní chata. U Malachova, jihozápadně Banské Bystrice, došlo k přestřelce, při níž byl zajat jeden raněný partyzán. Boje se odehrály i u Sihle, 16 km jižně Brezna nad Hronom. Byl nalezen jeden mrtvý povstalec, ostatní uprchli. Čtyři Ukrajinci, z toho jedna žena, padli do zajetí u hájovny Krupka, 17 km jižně Brezna nad Hronom.

Patřili k civilní síti. Jednalo se o část skupiny střetnuvší se s Čadíkem a Salašem.⁵³⁹ Při akci utrpěl zranění jeden příslušník útvaru „Safír“.⁵⁴⁰ K dalším krádežím došlo v Podkonici, 4 km severně Slovenské Lupče, a v Čierné Lehotě. Na středním a východním Slovensku probíhalo obecné stíhání UPA a zaujímání léčkových postavení.⁵⁴¹

12. září začalo budování uzávěry na řece Lužnici. U Napajedel se pokusili most přejít dva partyzáni. Po zahájení palby hlídka ustoupila. V Kněžpoli, 5 km severovýchodně Uherského Hradiště, se jeden povstalec dobrovolně přihlásil. Bezúspěšně byly prohledány lesy mezi Hodonínem a Lanžhotem. Při vesnické zábavě v Kostelci u Zlína opilý příslušník SNB zastřelil dva kolegy (Albert Šimek a Karel Olexy) a dva civilisty (Kristian Kovář a Miroslav Jadrníček).⁵⁴² Na Slovensku pokračoval pohyb skupin na západ. V Terchové byl zajat partyzán ukryvající se v seníku, patřil k sotni „Burlaky“.⁵⁴³ Další operace skončily s negativním výsledkem.⁵⁴⁴ Skupina „Brukuně“ z téže sotně byla viděna při překonávání Váhu. Předpokládalo se, že s sebou nese materiály sotně, dříve považované za zcizené jedním z příslušníků praporu NB „Safír“.⁵⁴⁵

13. září se oddíly UPA přesunuly na Soběslavsko a Tábořsko. Došlo k několika případům krádeží a přepadení. Vyslané stíhací oddíly již na stopu nenavázaly. Na Moravě několik malých skupinek žádalo o potraviny, mapy a informace. Kordon na Moravě dosáhl Vítkovic, patrně v důsledku zpráv o pohybu sotně „Brodyče“ směrem k Těšínsku a hrozbě přechodu Moravy na jejím východním toku. Moravu však hlídalo pouze 2.020 mužů podřízených velitelství „Sosna“, jistěných 225 příslušníky SNB ve stíhacích oddílech a 45 v postavení osadních stráží. Při délce uzávěry cca 180 km tak na každý kilometr připadalo v průměru pouze 11 stráží, při dvanáctihodinových směnách tedy maximálně šest osob na kilometr! Rozkaz o nasazování jednomužných hlídek na dohled od sebe ve dne a dvoj- až trojmužných hlídek v noci byl evidentně nesplnitelný v délce celého úseku.⁵⁴⁶ Skupiny UPA snažící se překonat řeku tak většinou činily v noci. Strážní útvary pro noční hlídky a stíhání nebyly dostatečně vybaveny a o účinnosti této uzávěry mimo mosty lze pochybovat.

Kordon vytvořený na čáře Kráľova Lehota-Čertovice-Brezno nad Hronom se pokoušely

⁵³⁹ Šmigel', M.: *Ľimonuc VIIA*, č. 53, s. 1018-1020: *Protokol o výpovědi sepsaný s Myroslavem Buněm 15. 12. 1947.*

⁵⁴⁰ Tamtéž, s. 284-311: *Zpravodajský přehled od 10. 9. 1947 do 22. 9. 1947.* Jednalo se o Volodymyra Michenka „Zazulu“, Katarinu Žubryd „Katju“, Jozefa Senečka „Bohdana“ a Myroslava Buňa „Kravčuka“.

⁵⁴¹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 11. 9. 1947.*

⁵⁴² ABS, f. 307, sign. 307-77-4: *Evidence vlastních ztrát v boji proti UPA.*

⁵⁴³ Štefan Macurak „Lemko“.

⁵⁴⁴ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 12. 9. 1947.*

⁵⁴⁵ Šmigel', M.: *Ľimonuc VIIA*, č. 53, s. 284-311: *Zpravodajský přehled od 10. 9. 1947 do 22. 9. 1947.*

⁵⁴⁶ ABS, f. 307, sign. 307-53-4: *Úsek Karel. Rozkaz č. 1 ze 6. září 1947.*

překonat čtyři jednotky UPA. Jedné se průchod zdařil a postoupila k Oravské Maguře. K přestřelce došlo v salaši u Zlatníků, okres Piešťany. Na salaši Pod Zvierom, 10 km jihovýchodně Žiliny, byl jeden partyzán zajat.⁵⁴⁷

14. září mimo přeskupování, střežení a stíhání se neudály větší akce. Jednotky UPA byly zaznamenány na různých místech, ale pouze na pochodu bez jiných aktivit.⁵⁴⁸ Na Moravě byly všechny útvary armády a SNB zařazené ke stíhání UPA podřízeny VÚ 5311 v Brně (velitelství sboru) namísto zemského velitelství SNB. 15. září zahájilo velitelství „Rudolf“ stíhání UPA západně Tábora. Partyzáni se blížili k bavorským hranicím. Na čs.-polské hranici u Těšina se objevily skupinky rozpuštěné sotně „Brodyče“. V Rudě nad Moravou, 10 km jihozápadně Rýmařova, si osmičlenná jednotka UPA vynutila potraviny a oděv. U Mladcova, 2 km severozápadně Zlína, byl zadržen cizinec „Nikolaj Griwatzewskij“ s čs. doklady na jméno Zdeněk Modlitba, s karabinou a municí. V souvislosti s tímto případem byl zadržen hajný Alois Štěpán z Mladcova pro podezření z „napomáhání bandám UPA“. Nedaleko Vlány byl při železničním neštěstí zabit svob. Josef Kučerka z kroměřížské posádky. Na Slovensku se odehrálo několik přestřelek, jmenovitě u Baláže, 10 km severovýchodně Banské Bystrice, u Květnice, 5 km jižně Popradu a u Chladné Studně, 21 km jihozápadně Tisovce. Zaját byl jeden partyzán u Žiliny, pseudo „Lemko“.⁵⁴⁹

16. září byly v Čechách zaznamenány tři skupiny UPA. Stíhání všech skončilo bezvýsledně. U Višné, 7 km západně Českých Velenic, došlo k přestřelce s dvěma partyzány. LO 6 asistoval při hašení požáru továrny ve Veselí nad Lužnicí.⁵⁵⁰ Další skupiny se vyskytly na Moravě, jedna z nich rabovala v Horním Újezdě. Byl uzavřen dačický okres a následně procestán hlídkami. Ve Vnorovech, 4 km severně Strážnice, byl zadržen zběh Rudé armády Sergej Ivanovič Busin. Na Slovensku proběhly boje u Rimavské Soboty. Několika povstaleckým jednotkám se podařilo překonat Váh.⁵⁵¹

17. září v Čechách nedošlo k mimořádným událostem. Skupiny UPA byly pozorovány na různých místech, ale bez záchyty. Na Moravě se střílelo u Strání, 14 km jižně Uherského Brodu. Na rakouské straně hranice byly pozorovány mimořádné hlídky, které údajně měly radit cizím státním příslušníkům pohybovat se po čs. straně hranice až do americké okupační zóny Rakouska či Německa, prý ve snaze vyhnout se zásahu sovětských okupačních sil v Rakousku. Na Slovensku se nově pohybovaly jednotky UPA střední velikosti, až do síly roje. Krádeže se

⁵⁴⁷ Patrně se jednalo o Josefa Bočkovského „Kvitka“ ze sotni „Burlaky“.

⁵⁴⁸ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 14. 9. 1947.*

⁵⁴⁹ Tamtéž, *Situační zpráva z 15. 9. 1947.*

⁵⁵⁰ ABS, f. 307, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf z 18. září 1947.*

⁵⁵¹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 16. 9. 1947.*

odehrály u Balážů nedaleko Banské Bystrice a ve Važci, kde byly zcizeny tři kusy dobytka, později spatřené u Hranovic, 30 km jihovýchodně Važce.⁵⁵²

18. září dorazila hlášení o výskytu malých skupinek UPA ve středních a severních Čechách. V případě severních Čech se nejspíše jednalo o příslušníky sotně „Brodyče“. U Špindlerova Mlýna se podařilo zajmout dva kurýry OUN(b) Volodymyra Zabolotného a Romana Matějka, směřující do Německa (viz níže). Pátrací akce na Moravě skončily neúspěšně. 10 partyzánů rekvírovalo potraviny ve Vrchlabí. Dalších sedm povstalců vedlo boj se SNB u Bošanova. Jiná skupina narazila na hlídku u Drahotuše a ustoupila k Bečvě. Byly zřízeny nové stíhací útvary v síle důstojník + 30 mužů ve většině okresních měst na Moravě. Téhož dne velitelství Teplice odhadlo počet partyzánů na Slovensku na 250 osob. Tento údaj lze považovat za nadsazený, a to dvoj- až trojnásobně. V noci byl vyloupen obchod v obci Kokava. Postavení podřízených útvarů „Teplice“ se opět měnilo a přesunulo se více na západ.⁵⁵³

19. září byla zaznamenána série loupeží v osadě Urchrieka (?) u Turzovky a v Pukanci, 18 km severovýchodně Levice. Pokračoval pohyb Ukrajinců na západ po celém území ČSR. Velitelství „Teplice“ připustilo fakt, že jeho postavení jsou partyzány obcházena a vzhledem k možnostem dostupných sil nemá, jak vytvořit neprostupný kordon. Generál Nosko proto navrhl obsadit nejužší prostor středního Slovenska na linii Tatranská Polianka-Kvetnica-Rožňava, čímž by Slovensko rozetnul na dvě části.⁵⁵⁴ Ukrajinci by tímto byli nuceni postupovat dále na západ buď přes maďarské území, nebo polské. Lze však usuzovat, že vzhledem k neúspěchu Poláků ve zničení sotně „Brodyče“ by trvalo ještě značnou dobu, než by takovýto systém mohl být dostatečně efektivní alespoň na severu, natož na jihu, kde by operace museli zahájit Maďaři. Vzhledem k laxnímu přístupu slovenských sil a společnosti k problematice UPA obecně lze předpokládat, že maďarská strana by se chovala obdobně. Z toho vyplývá, že cílem velení bylo spíše zabránit průchodu UPA územím ČSR než její likvidace. Toto rozhodnutí je možné označit jako pragmatické a respektující rozložení sil bez politického zasahování. To by se bezpochyby projevilo snahou o totální likvidaci partyzánů, kterou prosazovala KSČ. Tento kordon se navíc nepodařilo postavit natolik neprodyšný, aby skutečně pronikání UPA stoprocentně zabránil. Velení si této skutečnosti bylo vědomo a přiznávalo, že většinu uzávěr UPA vždy obešla. Dílčí úspěchy při stíhání malých skupinek označilo více za věc náhody než cílevědomého postupu.⁵⁵⁵ Celý smysl uzávěry navíc zpochybňoval ten fakt, že hlavní fáze exodu Ukrajinců na západ již

⁵⁵² Tamtéž, *Situační zpráva ze 17. 9. 1947.*

⁵⁵³ Tamtéž, *Situační zpráva z 18. 9. 1947.*

⁵⁵⁴ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 54 z 19. 9. 1947.*

⁵⁵⁵ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 16240: *Souhrnné zpravodajské hlášení č. 3 od 21. 10. do 28. 10. 1947.*

pro rok 1947 skončila. Do uvedeného postavení měly být nasazeny všechny útvary velitelství „Teplice“ vyjma praporu SNB „Javor“ a vojenských jednotek „Kamzík“, „Lev“, „Tiger“ a „Sup“, které byly odveleny k pročištění lesů slovenského Krušnohoří. Po ukončení této akce se měly vydat do okolí Popradu.⁵⁵⁶

20. září byla vyloupena Vydráž u Medzilaborců, mimo jiné zmizelo i sedm krav. Čtyři partyzáni narazili na vojenskou hlídku u muničního skladu ve Spišských Teplicích, 4 km západně Popradu. Po chvíli ustoupili. Jednotky „Teplic“ se postupně přesouvaly do stanovených prostorů a zaujímaly postavení léček na středním a východním Slovensku. Vzhledem k tomu, že na území Slovenska se již nevyskytovaly žádné větší útvary ukrajinského podzemí, velitelství „Teplice“ rezignovalo z mimořádně obtížného stíhání jednotlivých skupinek a dostupné síly rozdělilo k ochraně sídel na hlavních trasách před vyrabováním.⁵⁵⁷ Další skupinky UPA pronikaly na Moravu na Těšínsku, patrně se stále jednalo o zbytky sotně „Brodyč“. Partyzáni se vyskytovali po celé Moravě. Došlo však pouze k jediné přestřelce u jezu v Nedakonicích, kde se jeden Ukrajinec snažil přeplavat řeku. Po zahájení palby se stáhl zpět pod krytím ostatních příslušníků jednotky. V Čechách se LO 9 dislokovaný v Jičíně vrátil do mateřské posádky. LO 4 a LO 1 hasily lesní požáry u Šeměřic a Hluboké nad Vltavou. Jeden příslušník LO 1 byl těžce raněn, když dezorientován dýmem vběhl na železniční trať a zřítíl se z mostu.⁵⁵⁸

21. září byl vyloupen obchod ve Stašově, 7 km jihovýchodně Poličky, údajně až třicetičlennou skupinou UPA (údaj nadsazen). S největší pravděpodobností se jednalo o pozůstatky sotně „Brodyče“. U Varnsdorfu se hlídky SNB dostaly pod palbu neznámého původu. V Hranicích na Moravě se střílelo přímo ve městě, když vojenská hlídka narazila na čtyři partyzány. K další přestřelce došlo ve Slavíči u Lipníku nad Bečvou. a o dvě hodiny později přímo u kasáren v Lipníku n. B. Další partyzáni byli hlášeni po celé jižní Moravě a Českomoravské vrchovině. Stejně tak i na Slovensku. U Velkého Meziříčí havarovalo armádní vozidlo útvaru „Jindra“. Voj. Jaroslav Jindra zemřel, osm dalších utrpělo zranění.⁵⁵⁹

22. září byl partyzány přepaden motocyklista na silnici Pašovice-Velký Ořechov. Pět povstalců mělo přejít do Rakouska přes Petržalku. Zpráva se však pravděpodobně nezakládala na pravdě. Dalších 15 partyzánů vykradlo obchod v Diviacké Nové Vsi, 9 km jihozápadně

⁵⁵⁶ Tamtéž, č. j. 15426: *Situační zpráva z 19. 9. 1947.*

⁵⁵⁷ Pro detaily viz VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Výpis z válečného deníku velit. TEPLICE od 25. VII. do 20. X. 1947*, s. 11.

⁵⁵⁸ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 16240: *Situační zpráva z 20. 9. 1947 a f. 307, sign. 307-52-3: Situační zprávy velitelství Rudolf z 20. a 21. září 1947.*

⁵⁵⁹ ABS, f. 307, sign. 307-77-4: *Evidence vlastních ztrát v boji proti UPA*, ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 21. 9. 1947.*

Prievidze. Jednotky „Sup“, „Srniec“ a „Lev“ obsadily nová postavení léček v prostoru Malužiná, Kráľova Lehota, Vojtkovo.⁵⁶⁰ Ze souhrnného hlášení ke dni 22. září 1947 jasně vyplývá, že minimálně vzhledově většinu partyzánů nebylo lze rozlišit od běžných povolání a osob vyskytujících se v ČSR. „Protibanderovská mánie“ vedla v některých případech k tomu, že jakákoli cizí osoba byla okamžitě hlášena jako příslušník UPA, i když nedisponovala zbraněmi. S UPA byli zaměňováni uprchlí němečtí váleční zajatci, cizinci přidělení na práce do pohraničí, tuláci, Romové a údajně i Slováci migrující do českých zemí.⁵⁶¹

23. září tři povstalci vykradli samotu u Čepiroh, 4 km jihozápadně Mostu. U Nedakonického jezu byl nalezen neznámý mrtvý, který se utopil. Patrně se jednalo o příslušníka UPA. Jeden partyzán byl zajat u Galanty⁵⁶² a další u Fiše, 20 km jihovýchodně Nítry. Galantský zajatec udal jméno Mychajlo Chočynskyj, fišský zajatec pocházel od skupiny „Bryl“. Vyloupeny byly Lubochňa, 12 km severozápadně Ružomberoku, a Veľká Lodina, 15 km severozápadně Košic. Pokračoval průzkum v okolí Kráľovy Lehoty. Téhož dne oddělení StB v Uherském Hradišti zatklo čtyři osoby pro podezření z napomáhání UPA. Z Rakouska dorazila zpráva, že četnictvo dostalo příkaz proti UPA nebojovat. Objevily se silné skupiny u Mistelbachu (patrně „Hromenko“, ovšem pouze jedna skupina). Jako naprosto absurdní se jeví informace, že postup na Západ měli Ukrajinci zahájit na rozkaz generála Anderse z polské armády na Západě.⁵⁶³

24. září byli zadrženi dva partyzáni u České Lípy. Udali jména Vladimír Konopelský „Arkadij“ (správně Ivan Kryvuc'kyj) a Jan Lovecký „Pimsta“ (správně Anton Recešyn) (viz níže). Jednalo se o kurýry vyslané Vasyľem Halasou „Orlanem“ do Německa. Nesli zmíněné zprávy, jež potvrdily, že na Západ byly vyslány sotně „Hromenka“, „Burlaky“ a „Brodyče“.⁵⁶⁴ Pro čs. velení tato informace znamenala, že z Polska by již další větší útvary UPA přijít neměly.⁵⁶⁵ Velitelství „Teplice“ „obsažené informace považovalo za pravdivé a na tomto základě dále operovalo.⁵⁶⁶ Čtyři povstalci se zásobili v obci Kuklík, 7 km severovýchodně Nového Města na Moravě. V Bílé Vodě u Zábřehu se přihlásil Ivan Bojivka „Ivaš“ ze sotni „Brodyče“. Další skupiny se vyskytovaly na Jihlavsku, Českomoravské vrchovině a střední

⁵⁶⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 22. 9. 1947.*

⁵⁶¹ Tamtéž, *Situační zpráva a provedená protipatření ke dni 22. září 1947.*

⁵⁶² Mychajlo Chočynskyj „Mišo“. V květnu 1947 byl odveden k civilní síti, v červnu převelen k sotni „Bira“. Od té dezertoval spolu s dalším střelcem poté, co se mužstvo dozvědělo, že má přejít na sovětskou Ukrajinu. Zadržen byl ve vlaku při kontrole NB. Viz Šmigel', M.: *Лимонуч VIIA*, č. 53, s. 970-971: *Protokol o výpovědi spisany s Michalom Chocinskim.*

⁵⁶³ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 23. 9. 1947.*

⁵⁶⁴ Tamtéž, *Situační zpráva z 26. 9. 1947.*

⁵⁶⁵ Pro obsah hlavního dopisu viz obrazová příloha č. 13.

⁵⁶⁶ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 70 z 3. 10. 1947.*

Moravě. Nasazené průzkumné oddíly na UPA nenarazily. Na Žďársku byl vytvořen nový kordon. Na Slovensku se podařilo zajmout čtyři povstalce u Štiavničky. Na Spišsku a Prešovsku se objevovaly stále nové skupinky. U obce Kalinov, 7 km severovýchodně Medzilaborců, byl oloupen čs. občan dvěma muži v polských uniformách. Mohlo se jednat buď o partyzány v přestrojení, polské vojáky, anebo zběhy. Rota lehkých tanků „Vlk“ byla odeslána zpět do domovské posádky vzhledem k vysokým nákladům provozu tanků a nízké upotřebitelnosti.⁵⁶⁷

25. září byly aktivity UPA zaznamenány zejména na Českomoravské vrchovině, konkrétně na Žďársku. K přestřelce došlo u Oslavic, 2 km jihozápadně Velkého Meziříčí. Střílelo se i u Jersin, 10 km severovýchodně Polné, kde byl zajat příslušník „Burlakovy“ sotně Volodymyr Suchyj „Sopran“. Dva partyzáni byli přistiženi při krádeži v Újezdu u Kunštátu. Další loupili ve Vlčnově, 8 km jihozápadně Uherského Brodu a v Bílé u Bylnice, 10 km jižně Valašských Klobouků. Na čs. straně přibyla další oběť, když na následky zranění utrpeného při inspekci zbraní v Mankovicích zemřel příslušník SNB Josef Bar. Na Slovensku byl jeden partyzán postřelen u Velkého Mederu a následně odvezen do nemocnice v Nových Zámcích. Později bylo zjištěno, že se odloučil od sotně „Bir“. 11. října se mu podařilo utéct.⁵⁶⁸ Rabovalo se v obcích Seleč u Trenčína, Spišských Tomašovcích u Spišské Nové Vsi, ve Slavošovcích u Dobšinné a ve Višné Šuňavě, 3 km jižně Štrby. Proti poslední skupině byly nasazeny místní oddíly NB. Útvary „Srniec“, „Dub“ a „Osika“ zaujaly postavení na linii Tatranská Polianka-Dobšinná. Přípravoval se průzkum Slovenského Krušnohoří. Skupinky UPA se dle maďarského tisku měly vyskytnout již i tam, konkrétně v prostoru Szobu. V okrese Nová Baňa civilisté přestali hlásit výskyt UPA, údajně z důvodu strachu před pomstou partyzánů v důsledku toho, že v oblasti čs. síly takřka neoperovaly.⁵⁶⁹

26. září se odehrály potyčky mezi čs. vojáky a UPA na jihovýchodní Moravě v prostoru Mikulov-Uherské Hradiště-Moravský Krumlov. Jednalo se o tři skupinky v síle 9+5+6. jeden partyzán byl zabit, dva zajati.⁵⁷⁰ Další partyzán byl zajat v Bojanovicích, 13 km severozápadně Znojma. Udal jméno Hrenko Swistzowicz (Svystovyč).⁵⁷¹ K přestřelce došlo i u Sedmi Dvorů, 2 km jižně Moravského Berouna. Jeden povstalec, jméno Štefan Fesanicz (Fesanyč) byl zajat. Další podlehl zraněním v Pohořelicích, 2 km východně Napajedel. Další tři partyzáni padli do

⁵⁶⁷ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 24. 9. 1947*, VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Výpis z válečného deníku velit. TEPLICE od 25.VII. do 20.X.1947*, s. 11.

⁵⁶⁸ Jednalo se o Teodora Medvidě. Udal, že patřil ke kurýrské skupině směřující do Maďarska.

⁵⁶⁹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 25. 9. 1947*.

⁵⁷⁰ Zajatci ze sotní „Stacha“, Josef Gerend „Orobec“ a Milan Demun „Dunaj“. Byli násilně verbováni a dezertovali v březnu 1947. „Orobec“ sloužil v letech 1944 a 1945 v Rudé armádě, bojoval na Slovensku. Viz Šmigel, M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 997-1001.

⁵⁷¹ Jednalo se o střelce „Sahajdaka“ ze sotní „Kalynovyče“, kterému se podařilo probít ze seníku, kde byl zajat sám „Kalynovyč“. Viz ABS, f. 307, sign. 307-76-13: *Protokol sepsaný s Henkem Swistowiczem 19. ledna 1948*.

zajetí tamtéž. Byly hlášeny škody na majetku z Půlgar, 8 km severovýchodně Mikulova. Další skupiny se pohybovaly po Slovensku, ovšem bez záchytu.⁵⁷² Při stíhání jedné ze skupin večer zahynuli dva čs. vojáci Jaroslav Barták a Stanislav Gernes od AO Jemnice v Nové Říši u Telče. Nezemřeli však v boji s partyzány-Ukrajinci, ale českými partyzány z praporu „Dub“, který při palbě do vlastních řad utrpěl ztrátu dalších tří raněných. K události došlo tak, že roty praporu „Dub“ musely do prostoru hlášeného výskytu UPA dorazit částečně pěším pochodem, neboť opět došlo k jedné z mnoha poruch dopravních prostředků.

Mezitím zaujal postavení v daném prostoru prapor „Jindra“. Čeští partyzáni se zezadu přiblížili k hlídce složené z vojáků základní služby Bartáka, Gernese a des. Kaisera, kteří se po svolání velitele čtyř partyzánů „Ruce vzhůru!“ dali nepochopitelně na útěk. Při tom byli právě Barták a Gernes zastřeleni a Kaiser zadržen. Celé věci nepomohlo, že byli vystrojeni do výcvikových uniforem Wehrmachtu. Ke zranění českých partyzánů došlo tak, že si je cca 3 km východně od pozice předchozí srážky jiná vojenská hlídka při pohybu na kraji lesa spletla s Ukrajinci, dva zranila palbou, a třetí sám sebe při zalehávání.⁵⁷³ Dle závěrů vyšetřování byla tragédie důsledkem neporozumění velitelů, informačního chaosu na všech stupních velení, které spolu nedokázaly adekvátně komunikovat (zejména díky nedostatku terénních komunikačních prostředků) a dále důsledkem špatně zakreslených pozic v mapách. AO Jemnice vůbec nevěděl, že se do záchytného prostoru přesouvá prapor „Dub“. Jeho velení sice vědělo, že v oblasti jsou nasazeny i další čs. útvary, ale bez bližšího určení kde a jak. Vojákům i partyzánům bylo údajně řečeno, že na nikoho jiného než partyzány UPA nemohou narazit.⁵⁷⁴ Tato tragédie byla přímým důsledkem materiálních nedostatků čs. armády a nízké úrovně výcviku. Opět se prokázalo, že nasazovat do podobných akcí brance bez řádného výcviku přináší více problémů než užitku a že takovéto jednotky jsou samy sobě větším nebezpečím než nepřítel, proti němuž měly zakročit.

27. září byly hlášeny silné jednotky UPA z Českomoravské vysočiny. K pronásledování velitelství „Sosna“ nasadilo vojenské posádky z Dačic, Jemnice a Brna. K řece Moravě se dále přesouvalo několik menších skupin ze Slovenska. Vykraden byl Mojtnín, 8 km východně Ilavy. Opět se budoval kordon na Váhu.⁵⁷⁵ Na pohyb UPA směrem do Čech reagovalo velitelství „Rudolf“ uzávěrou na linii Slavonice na Moravě-Přibyslav-Staré Město-Polička-Pelhřimov-Žirovnice-Kunžak-Žižpachy-Polná-Jindřichův Hradec-Svatá Kateřina u Počátek-Číměř se

⁵⁷² ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 26. 9. 1947.*

⁵⁷³ ABS, f. 302, sign. 302-591-2: *Znalecký posudek k případu zastřelení 2 vojáků a zranění tří partyzánů při akci proti UPA u Nové Říše*, dále f. 307, sign. 307-52-3: *Situační hlášení velitelství Rudolf z 29. září 1947.*

⁵⁷⁴ Tamtéž.

⁵⁷⁵ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 27. 9. 1947.*

zálohami západně od této linie.⁵⁷⁶ Uzávěra se ukázala být nedostatečně obsazenou a partyzáni ji buď prošli přímo na slabě bráněných úsecích, nebo obešli severně.

28. září se zvýšila aktivita UPA na Jindřichohradecku, kam partyzáni postupovali z Českomoravské vysočiny. Ke stíhání byly nasazeny útvary SNB. Střílelo se u Telče a Drysic u Vyškova. Povstalci se vyskytli ve Vyškovci a Bzové na Uherskohradištsku a Provedově u Zlína. Téhož dne byl zastřelen vojenskou hlídkou Jaroslav Mančík, který neuposlechl její výzvy. Na Slovensku došlo ke srážce u Koňské, 10 km severovýchodně Liptovského Mikuláše.⁵⁷⁷

29. září překročil neznámý počet partyzánů čs.-rakouskou hranici u Nové Bystřice. U Moravského Krumlova střílela čs. hlídka na podezřelé muže. Boje se odehrály i u soutoku Dyje a Moravy, kde se podařilo zajmout jednoho partyzána u Hartmanic, okres Prostějov. Další byl zajat mezi Strážnicí a Lideřovicemi.⁵⁷⁸ U Jablunkova byli neznámou skupinou od „Brodyče“ oloupeni dva čs. občané. Na Slovensku byl registrován pohyb 11 skupin. Téhož dne začala pročešávací akce velitelství „Sosna“ na východě Moravskoslezské země za účasti místních stanic SNB a úřadů, patrně s cílem zabránit dalšímu pronikání rozdrobené sotně „Brodyče“.⁵⁷⁹ Skončila 3. října bez větších úspěchů. Celkově se intenzita výskytu UPA a srážek snižovala. Pro dlouhodobé nasazení a celkové opotřebení byly do mateřských posádek staženy útvary „Tiger“ a „Lev“. Nahrazení proběhlo z jednotek partyzánů-dobrovolníků. V Malé Lodině se zranili dva příslušníci asistenčního oddílu Prešov při neopatrné manipulaci se zbraní.⁵⁸⁰

30. září se několik skupin UPA pohybovalo na Třeboňsku Velitelství „Rudolf“ proti nim vytvořilo dvě záchytná pásma u Stropnice a v prostoru Nové Rady-státní hranice. LO 2 a 5 byly odeslány k mateřským útvarům. U Bílého Kříže, 11 km jihozápadně Jablunkova, byl v boji s UPA zabit vstržm. SNB Josef Adam a dočasně unesen služební pes. Jednalo se o zmíněný boj se skupinou „Doroše“ a „Palije“. Další tři příslušníci SNB utrpěli zranění, jeden z nich těžké. U mostu v Napajedlech hlídka zastřelila jednoho partyzána. Jižně Krnova byl v brumovickém mlýně zadržen Ukrajinec, vzápětí předaný Polákům. Další dva partyzáni padli do zajetí v Moravském Krumlově. Na Slovensku u Ilavy se podařilo lapit povstalce ze samostatně operující sotně „Karmeljuk“. Opět byla přepadena obec Bacuch, kde došlo k boji. Další krádeže proběhly na Sabinovsku a Bardejovsku. V Hrachovišti u Myjavy byl postřelen čs. občan, který ignoroval výzvy hlídky.⁵⁸¹ Velitelství „Sosna“ téhož dne spustilo průzkumnou operaci za

⁵⁷⁶ ABS, f. 307, sign. 307-52-3: *Situační hlášení velitelství Rudolf z 27. září 1947.*

⁵⁷⁷ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 28. 9. 1947.*

⁵⁷⁸ Volodymyr Revakovyč „Majster“ ze sotni „Kalynovyče“. Postupoval ve čtyřčlenné skupině z Polska. U Bystřice byl raněn a zajat. Viz Šmigel, M.: *Jimonic VIIA*, č. 53, s. 995-997.

⁵⁷⁹ ABS, f. 307, sign. 307-64-1: *Potírání tlup UPA.*

⁵⁸⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 29. 9. 1947.*

⁵⁸¹ Tamtéž, *Situační zpráva z 30. 9. 1947.*

účelem likvidace skupinek UPA východně od kordonu na řece Moravě. Akce skončila 4. října s nepatrnými výsledky.⁵⁸²

Říjen 1947

1. října partyzáni obsadili Holubyho chatu na Javořině, 20 km jihovýchodně Uherského Brodu. Odcizili potraviny a léky, údajně pro péči o postřelené. Pohyby UPA byly registrovány po celé Moravě a části Čech. Z Rakouska dorazila zpráva o zadržení a odzbrojení třicetičlenné sotně UPA v Bavorsku Američany. Nepochybně se jednalo o dorazivší sotni „Hromenka“, která tak splnila cíl rejdu. U Brezna nad Hronom byla zadržena údajná vdova po vojákově UPA Alžběta Cwienkiewiczová (sic!) Tareková. Výskyt povstalců se na Slovensku začal snižovat a více se týkal západního než východního Slovenska. Pochod ukrajinských nacionalistů z Polska do ČSR a dále na západ se blížil ke konci.⁵⁸³

2. října se vynořily dvou- až pětičlenné jednotky v okolí Českých Budějovic. Stíhání bylo neúspěšné. Na Moravě se partyzáni zásobovali v Kostelanech u Kroměříže. Další menší skupiny rozdělené sotně „Brodyče“ postupovaly severovýchodní Moravou na jihozápad. U Rabnice (Rakvice?) padl do zajetí Ivan Mošyč „Mandryvnik“ ze sotni „Brodyče“. Ve zlínské nemocnici byli hospitalizováni dva příslušníci SNB pro zranění ve službě. Jeden partyzán byl zastřelen mezi Ilavou a Povážskou Bystricí. Další skupina rabovala v Uhlisku, 4 km severně Myjavy. Stíhací oddíl patrně tutéž skupinu dostihl u Hrachoviště, 14 km jihovýchodně Myjavy, kde při přestřelce zahynul další partyzán. Boje se odehrály u Lipian, 14 km severozápadně Sabinova. Palbu však vedli tři Slováci, patrně členové kriminální bandy. Později se jeden v obklíčení zastřelil a zbylí dva se vzdali.⁵⁸⁴

3. října zprávy hovořily o přepadení čs. občana u obce Telecí. Ukrajinci mu odcizili doklady. Pět povstalců ze sotni „Brodyče“ bylo zajato v prostoru Prostřední a Horní Bečvy partyzánskou jednotkou „Daniel“. K hlídce však patrně přišli o své vůli vzdát se.⁵⁸⁵ V Žumberku nedaleko hranice s Rakouskem se údajně objevila tříčlenná skupina UPA, která se dostala do boje s příslušníky pohraničního útvaru SNB. Následně ustoupila do lesa směrem k hranici.⁵⁸⁶ Osamělý Ukrajinec kradl potraviny u Trboušan, 12 km východně Moravského Krumlova. Dalších pět vojáků UPA rekvírovalo u Rackové a v Lukovečku u Zlína.

⁵⁸² VÚA–VHA, f. MNO 1948/velitelství pěchoty, k. 102A: *Operační úkoly, část III.* In *Bandy UPA. Zkušenosti a poznatky.*

⁵⁸³ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 1. 10. 1947.*

⁵⁸⁴ Tamtéž, *Situační zpráva z 2. 10. 1947.*

⁵⁸⁵ ABS, f. 307, sign. 307-64-4: *Akce proti tlupám UPA - zadržení tříčlenné skupiny v Horní Bečvě.* Teodor Lazar „Kudjar“, Štefan Javornický „Bereznyj“, Štefan Stolica „Zajac“, Petr Torhan „Šabl’a“ a Mykola Kurdeban „Čiž“.

⁵⁸⁶ Srov. tamtéž, sign. 307-52-3: *Situační hlášení velitelství Rudolf z 3 a 4. října 1947.*

Na Slovensku se odehrály krádeže v obcích Zlatno, 10 km severozápadně Zlatých Moravců, a v Bošaci, 8 km severně Nového Mesta nad Váhom. Střílelo se na slovenské straně u Nového Hrozenkova, pachatelé nebyli zjištěni. Dále jednotky hlásily vykradené samoty na středním a západním Slovensku.

Vzhledem ke snižující se četnosti výskytů UPA na Slovensku byl pluk SNB „Slovensko“ vyjmut ze svazku velitelství „Teplice“ a obdržel rozkaz přesunout se na východ, aby konečně zahájil činnost, pro kterou byl vybaven a na Slovensko odeslán: ochrana čs.-polské a čs.-sovětské státní hranice od Popradu na východ.⁵⁸⁷ Generál Nosko hodnotil činnost pluku v kontextu dalších nasazených jednotek pozitivně. Vyjmenoval místa největších střetů s nepřítelem a vyzdvihl důsledné plnění rozkazů a osobní statečnost řadových příslušníků i důstojníků, o čemž svědčilo 88 návrhů na vyznamenání a udělené pochvalné uznání.⁵⁸⁸ Nadřízené velitelství v Praze však relativně pozitivní obraz vykreslený gen. Noskem příliš nesdílelo. Velitel pohraničních útvarů SNB plk. Oldřich Kryštof sice pozitivně hodnotil *účinné, neohrožené a obětavé zakročování, často i proti přesile*, ale zároveň konstatoval *objevení se nedostatků, které by mohly -nebude-li včas zakročeno- poškodit či dokonce ohrozit úspěch celé akce a snížit vážnost Sboru v očích veřejnosti*. Tímto myslel zejména nedostatečnou iniciativu některých velitelů, strach (či přímo zbabělost) v přímém střetu, nedostatečný výcvik, nesprávné využívání spojovacích prostředků, alkoholismus, nekázeň ve službě a další jevy.⁵⁸⁹ Velitelství „Teplice“ ke dni 3. října 1947 dále konstatovalo, že *k tomuto dni přechod band UPA územím Slovenska, zdá se, přestal*.

4. října se UPA vyskytla v Žamberku, 12 km jižně Volar, a v okolí Českých Budějovic. Nedostatek sil znemožňoval jejich aktivní stíhání, pokračovala tedy zejména snaha o jejich vytlačení na jih směrem do Rakouska. Na Moravě byly vykradeny Horní Hynčiny u Moravské Třebové. Boje probíhaly u Lukova nedaleko Holešova, Bystřice pod Hostýnem a v Rychalticích, 10 km jihozápadně Frýdku Místku. Na Slovensku se UPA střetla s čs. silami u Majdanu, 8 km severně Sabinova. V důsledku neopatrné manipulace se zbraní se postřelil příslušník jednotky „Srniec“. Zranění utrpěl i třináctiletý chlapec. Téhož dne se vozidlo útvaru „Srniec“ střetlo s civilním automobilem. Dva vojáci byli zraněni, jeden těžce.⁵⁹⁰

5. říjen se nesl v redislokaci jednotek v Čechách a na Moravě. Byly uzavírány zejména

⁵⁸⁷ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 3. 10. 1947*; dále ABS, f. 307, sign. 307-4: *Nepřístojné chování příslušníků SNB - útvaru 9168 - zamezení, tamtéž, Rozkaz č. 1*.

⁵⁸⁸ ABS, f. 307, sign. 307-1-4: *Pluk SNB Slovensko - taktické zhodnocení*; f. 302, sign. 302-144-1: *Situačné zpravodajské hlásenie za mesiac: júl, august, september*.

⁵⁸⁹ ABS, f. 307, sign. 307-14-2: *Chování příslušníků SNB v boji proti Benderovcům*.

⁵⁹⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 4. 10. 1947*.

prechody přes řeky. V Šenově, 3 km severně Nového Jičína, byli zajati (spíše se vzdali) další tři partyzáni ze sotně „Brodyče“, jeden těžce raněný.⁵⁹¹ Devět partyzánů loupilo potraviny v Rozeneckých Pasekách, 6 km severovýchodně Nového Města na Moravě. Na Slovensku se odehrálo několik přestřelek u Nového Města nad Váhom a u Kopanice na moravsko-slovenské hranici. U Prievidzi byli Ukrajinci zajati dva slovenští civilisté a využiti jako průvodci. Na severovýchodě Slovenska se vyskytly další případy krádeží. Velení nařídilo uzavřít lesní prostory zejména na středním Slovensku.⁵⁹²

6. října byla v Čechách hlášena přítomnost UPA v pásmu Český Krumlov-Volary-Polná. Střílelo se pouze u Stožce, 10 km jihozápadně Volar. Na Moravě se UPA objevila v Renčicích, kde Ukrajinci kradli potraviny. Skupiny do sedmi osob se pohybovaly severní Moravou, patrně zbytky civilní sítě OUN(b) a rozbitých sotní, zejména „Brodyče“. Téhož dne bylo při několika dopravních nehodách a poruše zbraně zraněno 14 příslušníků SNB. Ze Slovenska byly hlášeny pouze pohyby partyzánů, ke střelbě ani trestné činnosti ze strany UPA nedošlo. Příslušník slovenské partyzánské jednotky „Stihač“ Hubert Vašňák však služební zbraní zastřelil svou manželku a dalšího občana. Zraněn byl i jeden příslušník SNB a cizí žena v důsledku rozrušení utrpěla mrtvici, které podlehla. Pachatel uprchl. 8. října byl vypátrán v osadě Brusné, 8 km severozápadně Trenčína a v přestřelce utrpěl smrtelná zranění.⁵⁹³

7. října několik skupinek UPA procházelo severně Brna. Při střetu s vojáky byli dva partyzáni zastřeleni a třetí padl do zajetí. Po jednom povstalci bylo zastřeleno u Lipníku nad Bečvou a na mostě u Napajedel. Na druhém místě padl do zajetí příslušník civilní sítě OUN(b) „Bukovyj“ a dezertér ze sotně „Stacha“ Vladislav Pyrich „Topola“. Později ještě Mykola Šostak „Lysica“ ze sotni „Kalynovyče“. V Lehoticích u Holešova byl vykraden obchod s potravinami. Na Slovensku povstalci poněkolkáté obsadili Čierný Balog.⁵⁹⁴

8. října dorazila zpráva o úmrtí dobrovolníka Františka Doležala z partyzánského praporu „Franta“, způsobeného srdečním selháním. V lese u Lipníku nad Bečvou byl zastřelen místní občan Josef Šlahounek, který nereagoval na příkazy hlídky. Pohyb skupinek UPA byl registrován zejména na jižní Moravě podél rakouské hranice a na moravsko-slovenském pomezí. Střílelo se pouze u Kvasic, 10 km jihovýchodně Kroměříže, a Námestova, kde byli zadrženi dva neznámí muži. V pohraničí na severovýchodě se objevila neznámá loupežná skupina, patrně však nikoli UPA. Velení spekovalo, že se jednalo o podvod místních z obce

⁵⁹¹ Vasyl Mylčák „Nestor“, Oleksa Karpjak „Kolos“ a Ivan Soroka „Zpivak“.

⁵⁹² ⁵⁹² ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 5. 10. 1947.*

⁵⁹³ Tamtéž, *Situační zpráva z 6.10.1947* a *Situační zpráva z 9.10.1947*; VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 4. oblasti Bratislava, k. 2, inv. č. 28: *Dialnopis k čj.: 77.968.*

⁵⁹⁴ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 7. 10. 1947.*

Chvostejov, kteří se měli domluvit s polskými civilisty, nebo dokonce s pohraničníky, aby v okolí obce vyvolávali rozruch. Podezření bylo založeno na tom, že dle polských zpráv tak velká skupina v pohraničí neoperovala a obec byla vykradena již pětkrát, přičemž vždy dostala odškodnění od státu.⁵⁹⁵ V tomto období kulminovala síla čs. jednotek. Dle J. Fialy operovalo na Slovensku 7.312 vojáků a SNB, v Čechách a na Moravě 6.190, celkem 13.502 (8.044 vojáků, 1.960 partyzánů, 5.458 SNB a NB), nicméně ve zpracovaném inventáři fondu *Operace „Banderovci“* v bratislavském Vojenském historickém archivu jsou uvedeny ke dni 8. října 1947 počty 6.246 mužů na Slovensku, zbytek v Čechách a na Moravě.⁵⁹⁶

9. října se UPA projevovala zejména na Českomoravské vrchovině a jižní Moravě. V Herálci na Žďársku proběhlo zatýkání údajných sympatizantů a podporovatelů UPA. Bylo vykradeno několik vsí na Prostějovsku, Karlovice u Napajedel a Chabičov u Šternberku. K bojům došlo na mostě přes Moravu mezi Strážnicí a Bzencem, kde se pokoušel překonat řeku jeden partyzán a u Rohatce. Velitelství „Sosna“ k tomuto dni zrušilo trvalá postavení na řece Moravě vyjma mostů a brodů a odeslalo některé útvary do domovských posádek, patrně jednak jako neúčinné v nasazení proti UPA a jednak kvůli snižující se intenzitě akce. Naproti tomu byly zesíleny stíhací útvary a místní stanice SNB.⁵⁹⁷ Na Slovensku byly zaznamenány pouze tři výskyty UPA.⁵⁹⁸

10. října dorazily zprávy o krádežích v Petrovicích u Moravského Krumlova, Březině u Prostějova, Marikové u Povážské Bystrice a v Štiavníku u Velké Bytče. Další pohyby UPA pokračovaly zejména na Českomoravské vrchovině.⁵⁹⁹ 11. října příslušníci UPA vykradli obce Kondrac a Ostrov u Vlašimi. V noci se následně odehrála přestřelka u nedaleké Veliše (dnes součást Vlašimi). Výskyt UPA byl hlášen u Chotěboře. Vyšlo však najevo, že zprávu si vymyslela pasačka dobytka, která usnula a sedm krav se jí zaběhlo. Krávy následně vypátral služební pes LO 12.⁶⁰⁰ U Votic byl zajat a jeden den nucen provádět jedenáctičlennou skupinu místní občan Hartman. Jeden partyzán byl zastřelen v Hynkově u Olomouce.⁶⁰¹ Velitelství „Sosna“ zahájilo přeskupování sil tak, aby zesílilo jednotlivé stanice SNB v místech nejčastějších přechodů UPA. Byl zrušen kordon na řece Moravě a snížen počet mužstva.⁶⁰² Na Slovensku byli zabiti dva slovenští partyzáni z útvaru „Stihač“ (Jozef Schwarz a Jozef

⁵⁹⁵ Tamtéž, *Situační zpráva z 8. 10. 1947.*

⁵⁹⁶ Srov. Fiala, J.: *Zpráva o akci B*, s. 217; VHA Bratislava, *Inventář k fondu Operace „Banderovci“*, s. II.

⁵⁹⁷ ABS, f. 307, sign. 307-60-6: *Banderovci - nová opatření k potírání.*

⁵⁹⁸ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 9. 10. 1947.*

⁵⁹⁹ Tamtéž, *Situační zpráva z 10. 10. 1947.*

⁶⁰⁰ ABS, f. 307, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf z 12. října 1947.*

⁶⁰¹ Patrně Ivan Varsaba „Dub“ ze skupiny „Tuča“.

⁶⁰² ABS, f. 307, sign. 307-51-2: *Banderovci - nová opatření k potírání.*

Ritnošík).⁶⁰³ V téže přestřelce se podařilo zajmout jednoho povstalce (charakterizován jako vlasovec, patrně omylem či z neznalosti). Útvar „Srniec“ utrpěl při dopravní nehodě ztrátu jednoho lehce raněného. Zároveň k tomuto dni ukončil svou působnost.⁶⁰⁴

12. října nebyl pozorován pohyb UPA na území Čech. Na severní a střední Moravě však naopak zesílil. Bojovalo se u Zarazic nedaleko Veselí nad Moravou a u Napajedel, kde byl jeden partyzán zajat. Patřil k sotni „Kalynovyč“. Škody na majetku byly hlášeny z Dolní Lipové u Frývaldova a v myslivně u Lovčiček, 10 km od Slavkova. Na Slovensku velení spustilo další pročešávací operace, chytit se však podařilo jen dva polské pašeráky.⁶⁰⁵ Původní postavení jednotek velitelství „Rudolf“ v Čechách rušilo a vyvíjelo snahy přehradit Sedlčansko, kudy Ukrajinci obcházeli dosavadní postavení.⁶⁰⁶

13. října procházela desetičlenná skupina UPA u Votic, kam se patrně přesunula od Vlašimi. Značný počet malých skupinek se pohyboval v okresech Znojmo a Třebíč, kde se jednoho partyzána podařilo zajmout. Další skupiny operovaly na Prostějovsku a Žďársku. Majetkové škody byly hlášeny ze Studené Loučky, 15 km východně Bystřice nad Pernštejnem, Kosticích, 7 km východně Břeclavi a Zbraslavi u Boskovic. U Jablunkova byl zadržen další člen „Brodyčovy“ sotně. Malé skupiny se opět probily na střední Slovensko, zejména do okolí Ružomberoku a Žiliny, a na východní v okolí Medzilaborců.⁶⁰⁷

14. října byl v Čechách zajat raněný Ukrajinec u Kamýka nad Vltavou. Mimořádnou odvalu projevila partyzán-desátník Chaloupek, který při hlídce narazil na až desetičlennou skupinu UPA a při boji zmíněného Ukrajince zranil a zajal, zbytek uprchl.⁶⁰⁸ Patřil k bezejmenné skupině, původně patrně součástí sotně „Burlaky“. Symbolicky v Komárově byl zajat Vasyľ Kostrubij „Komar“ a zastřelen jeho společník pseudo „Hajvoron“.⁶⁰⁹ Při převozu nákladním vozidlem se nešťastnou náhodou postřelil praporčík SNB útvaru v Klatovech Karel Maršík. V Nové Říši u Telče narazili partyzáni na hlídku a po krátkém boji ustoupili. Další malé skupinky postupovaly jižní a střední Moravou. Na Slovensku byl raněn strážmistr NB Filip Vavrečka zběhem Josefem Sidorem, podezřelým ze spolupráce s UPA. Podařilo se jej zadržet.⁶¹⁰

⁶⁰³ VÚA–VHA, f. MNO 1947 h. š./1. odd. taj., k. 80, sign. 80/2/1-17: *Dáta o padlých partyzánoch - hlásenie*.

⁶⁰⁴ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 11. 10. 1947*.

⁶⁰⁵ Tamtéž, *Situační zpráva z 12. 10. 1947*.

⁶⁰⁶ ABS, f. 307, sign. 307-51-1: *Zpráva o početním stavu velitelství Rudolf z 12. října 1947*.

⁶⁰⁷ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 13. 10. 1947*.

⁶⁰⁸ ABS, f. 307, sign. 307-51-1: *Zpráva o početním stavu velitelství Rudolf ze 14. října 1947*.

⁶⁰⁹ Do UPA vstoupil již v roce 1944. Prošel několika sotněmi na sovětské Ukrajině, roku 1946 byl odříznut a zimu strávil v bunkru s dalším partyzánem. V létě 1947 se připojili ke skupince civilní sítě směřující do Rakouska. V ČSR se skupinka rozpadla. „Komar“ se později vzdal...v Komárově. Viz Šmigel, M.: *Jlimonuc VIIA*, č. 53, s. 1001-1003: *Protokol o výpovědi sepsaný s Vasyľem Kostrubijem „Komarem“*.

⁶¹⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 14. 10. 1947*.

15. října se skupinka UPA pokusila prorazit u Napajedel. Utrpěla ztráty jednoho mrtvého a zajatého. Střílelo se i u Jankovic, 4 km severovýchodně Holešova, a u Derflíku, 2 km severně Jevíčka. Pokračoval pohyb povstalců jihozápadně Moravou. Při neopatrném zacházení se zbraní se poranil strážmistr SNB Oldřich Tomík. Na Slovensku byly zaznamenány pouze čtyři případy výskytu UPA. Od velitelství „Teplice“ tak byly odveleny útvary „Srnc“, „Liška“ a „Kos“. Na čs.-maďarské hranici měli proti UPA údajně operovat maďarští partyzáni.⁶¹¹

16. října byl zajat jeden příslušník UPA u Jindřichova Hradce. Jednalo se o politického pracovníka sotně „Hromenka“ „Zorjana“. Pokračoval hustý výskyt partyzánů na jižní Moravě a Českomoravské vysočině. Při dopravní nehodě vojenského vozidla na Moravské Hartě utrpělo zranění 22 vojáků, z toho 11 těžké. U Nového Mesta nad Váhom byl zadržen jeden občan pro podezření z napomáhání UPA. Malé skupinky dále mířily na západ.⁶¹² Téhož dne v noci po sobě střílela dvě družstva LO 2 u mlýna v Podskalí. Sedmičlenná skupina UPA na místo dorazila cca 15 minut před příchodem čs. sil, mlynáře okradla a stihla zmizet za Vltavou. Patrně se jednalo o skupinu „Palije“ ze sotni „Brodyče“.⁶¹³

17. října byly hlášeny jedno- až tříčlenné skupinky v jihovýchodních Čechách, patrně proniknuvších z Těšínska. U Jindřichova Hradce narazilo šest partyzánů na SNB a po krátkém boji se stáhli na východ. Krádeže se vyskytly v obci Vraná, 3 km jižně Třeboně. Skupiny postupující Českomoravskou vysočinou a jižní Moravou se nedařilo stíhat, pouze registrovat jejich pohyb. Výjimku tvořili tři povstalci, které se podařilo zpozorovat v lese u Petrovic, 6 km severovýchodně Blanska. Jeden byl zabit a další patrně raněn.⁶¹⁴ Na Slovensku byly zaznamenány čtyři výskyty UPA o celkovém počtu 12 osob. Později se dva muži pokusili ukrást koně na samotě Tehelná u Biskupic nedaleko Dunaje. Při pokusu překonat řeku se údajně jeden utopil a druhý zastřelil.⁶¹⁵

18. října se u Klenové, 7 km severovýchodně Nové Bystřice, dostali dva povstalci do obklíčení pohraničních útvarů SNB a jednotek praporu „Franta“. Oba spáchali sebevraždu, jeden zemřel na místě, druhý později v nemocnici.⁶¹⁶ Na Moravě byl zaregistrován pohyb pěti skupin o celkovém počtu 14 osob. Na stanici NB Stratená se dva partyzáni dobrovolně přihlásili.⁶¹⁷ Téhož dne byly vydány nové operační rozkazy pro PP SNB „Slovensko“. Pluk v

⁶¹¹ Tamtéž, *Situační zpráva z 15. 10. 1947.*

⁶¹² Tamtéž, *Situační zpráva z 16. 10. 1947.*

⁶¹³ Srov. ABS, f. 307, sign. 307-51-1: *Služební hlášení o střetnutí se skupinou 7 mi Benderovci, Jlimonuc VIIA, č. 29, s. 275-276.*

⁶¹⁴ Do zajetí padl Štefan Syvyj „Dovhyj“ ze sotni „Brodyče“.

⁶¹⁵ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 17. 10. 1947.*

⁶¹⁶ ABS, f. 307, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf ze 17. října 1947.*

⁶¹⁷ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 18. 10. 1947.*

síle tří praporů, 1.500 mužů, se měl rozmístit podél celé slovensko-polské a slovensko-sovětské hranice, a to zejména ve funkci osadních stráží. Zřejmě bylo rezignováno na snahu o neprodyšné uzavření hranice, neboť k tomuto kroku se nedostávaly prostředky. Příliv UPA do ČSR navíc ustával, naopak se však množila loupežná přepadení hraničních obcí různými skupinami polskými, ukrajinskými, sovětskými, ale i slovenskými. Velitelství dostalo rozkaz zařídit se v Popradě, prapor „Javor“ v Prešově, roty na linii Ulič-Koškovce-Medzilaborce, „Dub“ Prešov, roty na linii Stará Ľubovňa-Gerlachov-Zborov-Ladomírová-Spišská Belá, „Osika“ Dolný Kubín, roty na linii Trstená-Námestovo-Lokca-Čadca-Liptovský Mikuláš.⁶¹⁸ Zaujetí sestavy se předpokládalo do 23. října 1947. Pluk měly ze zázemí podporovat zachované vojenské asistenční oddíly a roty ZPÚ. Konkrétně se jednalo o stanice a pohotovostní oddíly NB a FS v oblastech Žiliny, Ružomberoku, Levoče, Prešova, Humenného a Michalovců.⁶¹⁹ V případě vyžádání asistence přecházely tyto jednotky do podřízenosti velitele PP SNB „Slovensko“, resp. velitelů praporů a rot. Celý pluk podléhal velitelství VO 4.

19. října se tři oddíly pohybovaly v okolí Rožmitálu a Vimperku, tříčlenná skupina u Kvasic, desetičlenná skupina a u Vlastkovic, 6 km severně Nové Bystrice, kde jeden partyzán padl a další byl zajat. Jednalo se o bývalého příslušníka „Hromenkovy“ sotně Dmytra Rjabka. Dvoučlenná skupina se dvakrát pokoušela překonat Úslavu u Srbů, ale byla zahánána palbou AO z Plzně.⁶²⁰ Na Bílém Kříži, 12 km severozápadně Turzovky, byl zatčen Slovák podezřelý z příslušnosti k UPA. Další dvou- až tříčlenné skupiny postupovaly jižní Moravou. Na Slovensku registrováno pět skupin v celkovém počtu 17 osob.⁶²¹

20. října jednotky UPA projevovaly aktivitu takřka po celé Moravě. U Šatova byl zajat jeden člen skupiny „Mar“. V Ostrově u Tišnova proběhl boj mezi SNB a třemi povstalci. Další partyzán padl do zajetí u Hlohovce, 3 km severně Valtic. Střelba se ozvala v obci Malé Štáhle. Jeden Ukrajinec byl zabit a druhý zajat. Tři partyzáni kradli potraviny v Dolních Guntramovicích, 10 km východně Moravského Berouna. Na železnici u Jablunkova byli hlídkou překvapeni tři partyzáni, dva padli. Obecně se nedařilo zastavit pronikání UPA na Moravu a z Moravy do Čech. Na základě zjištění o údajné podpoře UPA ze strany osob německé národnosti, které na Moravě zůstaly po provedeném odsunu Němců, navrhoval náčelník štábu VO 3 gen. Rudolf Bulandr *učinění vhodných opatření proti všem v severo-moravských okresech*

⁶¹⁸ MPČR, VI-D-13: „SNB-útvár 9168 „Slovensko“ - sestava“. Pozn. Prapory jsou uvedeny v pořadí 1-3-2 z toho důvodu, že takto navazovaly na postavení sousedních útvarů.

⁶¹⁹ Pro detailní rozpis viz ABS, f. 307, sign. 307-1-4: *Rozkaz pro zaujetí sestavy jednotek SNB-útváru 9168 „Slovensko“*.

⁶²⁰ ABS, f. 307, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf z 20. října 1947*.

⁶²¹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 19. 10. 1947*.

*bydlícím Němcům a o učinění totéž v Čechách.*⁶²² Ze Slovenska byla hlášena pouze jedna sedmičlenná skupina u Žiliny.⁶²³ Poněvadž další skupiny se na Slovensku projevovaly již jen sporadicky, bylo k 20. říjnu zrušeno velitelství „Teplice“.⁶²⁴ Na Slovensku tak *de facto* skončilo cílené stíhání UPA a nadále byla vykonávána opatření v rámci ZPÚ a NB.

21. října čtyři partyzáni přepadli Včelnici, 8 km jižně Kamenice nad Lípou. Několik přestřelek se odehrálo na jižní Moravě. Jednotlivci a malé skupinky se stále probíjely Moravou na západ. Na Slovensku zaznamenán pohyb pěti skupin, celkem 18 osob.⁶²⁵ K tomuto dni operovalo proti UPA celkem 11.235 vojáků, partyzánů a příslušníků SNB:

Zem	Armáda	SNB+NB	Partyzáni	Celkem
Čechy	1662*	338	172	2172
Morava	1995	988**	812	3795
Slovensko	1867	2605***	796	6584
Celkem	5524	3931	1780	11235

* Z toho 1.164 vojáků v asistenčních oddílech nasazovaných příležitostně a 498 prapor „Liška“

** Z toho 771 příslušníků jako posily stanicím SNB

*** Z toho 1.500 PP SNB „Slovensko“

Dne 22. října byli v boji u Dolního Smrčného, 14 km jihovýchodně Jihlavy, zabiti jeden Ukrajinec a voják 36. pěšího pluku Jaroslav Jiráček. Jiráček odešel prozkoumat okolí potoka nedaleko jeho léčkového postavení u Vržanova. V tomto místě jej neznámý pachatel, dle mínění vyšetřovatelů pravděpodobně voják UPA, usmrtil průstřelem lebky.⁶²⁶ Další čtyři ukrajinští partyzáni byli zajati. Pátý povstalec padl do zajetí u Bulgarů, 5 km severozápadně Lednice. U Rokytnice, 10 km severovýchodně Bojkovic, byl jeden povstalec zastřelen. Jednalo se o Ladislava Feda „Landvirta“, posledního zneškodněného příslušníka sotně „Burlaky“ na území ČSR. Při prohlídce vlaků na severní Moravě byli zadrženi další dva partyzáni v Třinci. UPA zůstávala aktivní zejména na jižní a jihozápadní Moravě.⁶²⁷

23. října v Čechách byly zaznamenány tři skupinky, jedna z nich loupila ve Stašově,

⁶²² Tamtéž, č. j. 16058: *Souhrnné zpravodajské hlášení č. 1 za dobu od 13.10. do 20. 10. 1947.*

⁶²³ Tamtéž, *Situační zpráva z 20.10.1947.*

⁶²⁴ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Osobitný rozkaz č. 82 z 20. 10. 1947.*

⁶²⁵ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 21. 10. 1947.*

⁶²⁶ ABS, f. 307, sign. 307-72-4: *Záznam o okolnostech vztahujících se k případu zastřelení vojína Jaroslava Jiráčka.*

⁶²⁷ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 22. 10. 1947.*

8 km jihovýchodně Poličky. Na Moravě byl nalezen utopený partyzán u Napajedel, další padl do zajetí u Českého Těšína. Skupinky se nadále objevovaly po celé Moravě. Na Slovensku se vzdali dva partyzáni, jeden u Podvažie, 2 km severně Ilavy, a druhý v Ihrišti, 3 km severozápadně Bánovců nad Bebravou. Celkem na Slovensku zjištěno šest skupinek.⁶²⁸

24. října povstalci kradli potraviny v Újezdci, 8 km severozápadně Blatné. Partyzán praporu „Franta“ byl usmrčen při jízdě nákladním vozidlem, když hlavou narazil na špatně zdvižené železniční závory. Vojenské útvary „Srniec“ a „Liška“ byly na rozkaz vrchního velení odňaty velitelství „Rudolf“ a vrátily se do mateřských posádek.⁶²⁹ Z Moravy dorazila hlášení o celkem 16 skupinkách. Potvrzené množství nelze zjistit z důvodu nepozorovaného postupu některých skupin a nepochybným zmnoženým hlášením k jedné a téže skupině. Ze Slovenska hlášena pouze jedna přestřelka od Vlčího vrchu, 13 km severozápadně Trenčína.⁶³⁰

Od 24. října výskyt UPA na území ČSR značně poklesl. Důvodů pro tento stav lze nalézt několik. Civilní síť OUN(b) a jednotky UPA určené k odchodu do emigrace již takřka zcela opustily Polsko, počet osob s tendencí k překročení hranice tedy logicky klesl. Hlavní vlna již ČSR pomalu opouštěla a navíc se zhoršilo počasí. Kratší dny, deštivo, mlhy a nižší teplota objektivně zhoršovaly možnosti stíhání partyzánů, ale zhoršené počasí zpomalovalo i jejich postup. Konec sklizně znamenal další komplikace v obstarávání zásob. Politický zájem a tedy i tlak na stíhání UPA se taktéž snižoval, zejména v důsledku komunisty vyvolané politické krize na Slovensku. Vyčerpané jednotky, které byly proti partyzánům nasazeny již čtyři měsíce, dávno neoplývaly původním entuziazmem a nadšením „bránit vlast“. Intenzita nasazení se tedy zhoršovala jak v důsledku objektivně se snižující kvality jednotek, tak i kvůli nedobré morálce, neochotě nadále riskovat vlastní život a evidentnímu „začátku konce“ akce B. Nižší intenzitu výskytu UPA tak lze připsat nejen logickému snížení počtu jednotek v ČSR, ale také slabší průzkumné a zpravodajské činnosti.

25. až 27. října jeden partyzán padl v boji u Tišnova. Další byl zabit u Třešti. Z Čech a Moravy hlášeno celkem 12 skupin, ze Slovenska tři. 26. října šest partyzánů dorazilo do Bavorska. U Nedakonic, 6 km jihozápadně Uherského Hradiště, se hromadně vzdalo osm příslušníků sotně „Brodyče“, z toho údajně jedna žena a jeden Němec. Patřili k odloučené „Uralově“ četě.⁶³¹ Další partyzán byl zajat u Boršova, 3 km jihozápadně Moravské Třebové.⁶³²

⁶²⁸ Tamtéž, *Situační zpráva z 23.10.1947*.

⁶²⁹ ABS, f. 307, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf z 24. října 1947*.

⁶³⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 24. 10. 1947*.

⁶³¹ Šmigel, M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 839-842: *Protokol sepsaný s Antonínem Filevyčem 27. 10. 1947*. Jednalo se o Antona Filevyče „Bojka“, Mychajla Steranka „Kalinu“, Mychajla Němce „Kruča“, Jana Maručáka „Verbu“, Viktora Turka „Iskru“ a Dmytra Komarnického „Ščura“. Dotyčná žena a Němec v seznamu zajatců nefigurují.

⁶³² Mohlo se jednat o Volodymyra Kovalčuka „Chmaru“ ze sotni „Brodyče“.

Střílelo se na mostě Hodonín-Holíč. Při nehodě u Napajedel byl těžce zraněn jeden voják.⁶³³

28. až 29. října byl zastřelen jeden Ukrajinec u Stašova, 7 km jihovýchodně Poličky. Pětičlenná skupina se pohybovala u Českých Velenic na rakouské straně. Další partyzán byl zraněn a zajat u Bílovic, 6 km severovýchodně Brna. V Čechách registrováno šest skupinek, na Moravě 23, na Slovensku jediná. Pro zběhnutí došlo k zadržení příslušníka SNB, který se vzdálil ze stanoviště na mostě přes Moravu u Rohatce.⁶³⁴ Velení dospělo k závěru, že příliš snadno pozorovatelné uzávěry na jižním toku Moravy UPA zjistila a volila postup severním tokem, zejména řídce osídlenou oblastí vojenského výcvikového prostoru Libavá, kde unikaly další pozornosti.⁶³⁵

30. října narazili dva partyzáni na hlídku SNB u Blažejova, 5 km východně Jindřichova Hradce. Po krátké přestřelce utekli. Jeden partyzán kradl potraviny u Kunějova, 6 km severně Nové Bystřice. Mimo tyto dvě skupiny v Čechách zaznamenány ještě tři. U Uherského Hradiště zahynuli dva čs. vojáci, Antonín Vyskočil a Jaroslav Blažek, při autonehodě. Střílelo se u Hluboké, 8 km severovýchodně Bystřice nad Pernštejnem, u Prchlišova, 6 km severovýchodně Moravské Třebové, u Hodonína a v Holasicích, kde bylo pět partyzánů vyrušeno při vykrádání chaty. Na Slovensku hlášena pouze jedna tříčlenná skupina UPA.⁶³⁶

31. října byl jeden Ukrajinec zajat civilisty u Korouhve, 4 km jižně Poličky. Jednalo se o velitele sotni „Brodyče“, Romana Hrobelského. Na Moravě bylo užito zbraní u Prchlišova, Bílé Studně, okres Moravská Třebová, u Dolní Hynčiny a Prchleb, obé u Zábřehu na Moravě. Na Slovensku nebyl výskyt UPA zaznamenán.⁶³⁷

Listopad 1947

Totožná situace se opakovala i 1. listopadu v Čechách, na Slovensku jeden případ u Zlatníků. Na Moravě zjištěno devět skupin, dvě rekvírovaly potraviny a mapy v Horních Vilémovicích, 8 km severně Třebíče, a Vojtíškova, 15 km severozápadně Šumperku. K přestřelce došlo pouze u Třebětic, 4 km západně Jemnice.⁶³⁸

2. listopadu bylo registrováno celkem 12 výskytů UPA na území ČSR. V přestřelce u Grygova, 6 km jihovýchodně Olomouce, byl jeden partyzán zabit a druhý zajat. Na mostě Lanžhot-Kúty při boji utrpěli zranění dva příslušníci SNB. 3. listopadu přišlo osm hlášení o

⁶³³ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zprávy z 25. a 26 a 27. 10. 1947.*

⁶³⁴ Tamtéž, *Situační zpráva z 28. a 29. 10. 1947.*

⁶³⁵ Tamtéž, č. j. 16240: *Souhrnné zpravodajské hlášení č. 3 od 21. 10. do 28. 10. 1947.*

⁶³⁶ Tamtéž, č. j. 15426: *Situační zpráva z 30. 10. 1947.*

⁶³⁷ Tamtéž, *Situační zpráva z 31. 10. 1947.*

⁶³⁸ Tamtéž, *Situační zpráva z 1. 11. 1947.*

UPA. Jeden partyzán byl zajat u Přerova, další dva v osadě Bunde, 9 km jižně Sabinova. U obce Brodské na moravsko-slovenské hranici byl zraněn příslušník SNB. U Čerína, 12 km jihovýchodně Banské Bystrice, havaroval vojenský automobil. Zranění utrpělo šest vojáků.⁶³⁹

4. listopadu hlášeno 12 výskytů UPA. Střílelo se v Nové Bystřici a Vyškovci u Uherského Brodu. V obci Dobřčice u Přerova měli být zatčeni čs. občané za napomáhání UPA. 5. listopadu zaznamenáno sedm výskytů. V Křemešku u Rýmařova byl zatčen Slovák pro podezření z napomáhání UPA. Patrně se přidal k některé ze skupinek. 6. listopadu stíháno 10 skupin o maximálním počtu pěti osob, všechny na Moravě. V Rakousku došlo k boji mezi partyzány a tamní finanční stráží. Jeden partyzán byl zabit a dva zajati.⁶⁴⁰

7. listopadu velení zrušilo postavení útvarů „Sosna“ na řece Moravě a tok byl následně hlídán již jen hlídkami v počtu 2 až 4 muži na brodech a mostech.⁶⁴¹ Dorazilo sedm hlášení o výskytu UPA v českých zemích, z toho jedna pozorována již v Bavorsku. Nedošlo k žádným střetům. Stejná situace se opakovala i 8. listopadu. Následující den byl u Raškova, 12 km severozápadně Šumperka, přepaden čs. občan. Neměl u sebe nic než cigarety, které mu Ukrajinci zabavili. Mimo tuto událost byly registrovány pouze další tři skupiny UPA.⁶⁴² Celkový počet ukrajinských partyzánů na Moravě úřady odhadovaly na 30 až 50 osob. Partyzánský prapor „Franta“ operující v jižních Čechách téhož dne demobilizoval a ukončil své nasazení.⁶⁴³

10. listopadu nedošlo k žádným střetům, UPA hlášena šestkrát. 11. listopadu dorazilo pouze jediné hlášení o třech partyzánech u Zábřehu na Moravě. U Trstené byli zadrženi tři polští a jeden slovenský pašerák. 12. listopadu se čs.-polskou hranici u Frýdku-Místku pokusila přejít údajně patnáctičlenná skupina. Čtyři partyzáni byli zajati, osud ostatních není znám. Jeden příslušník SNB byl raněn. Další dva partyzáni padli do zajetí v Uherském Hradišti a další dva byli smrtelně raněni v Morávce-Lučce, 12 km jihovýchodně Místku. Tamtéž utrpěl zranění i jeden příslušník SNB.⁶⁴⁴ Téhož dne probíhalo zasedání vlády, které vzhledem ke snižující se aktivitě UPA na území ČSR rozhodlo o převedení řízení protipartyzánských operací na ministerstvo vnitra ke dni 17. listopadu 1947. Tím oficiálně skončila hlavní fáze akce B. Armádní jednotky měly být odvolány zpět do domovských posádek a jejich využití se

⁶³⁹ Tamtéž, *Situační zprávy z 2. a 3. 11. 1947.*

⁶⁴⁰ Tamtéž, *Situační zprávy ze 4., 5. a 6. 11. 1947.*

⁶⁴¹ ABS, f. 307, sign. 307-60-3: *Střežení přechodů přes řeku Moravu - změna.*

⁶⁴² ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 7., 8., a 9. 11. 1947.*

⁶⁴³ ABS, f. 307, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf ze 7. listopadu 1947.*

⁶⁴⁴ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva z 10 až 12. 11. 1947;* f. 307, sign. 307-64-1: *Výkazy vlastních ztrát-hlášení (č. j. 122 taj./1947).*

předpokládalo pouze na žádost příslušného velitelství SNB.⁶⁴⁵

13. listopadu hlášen výskyt UPA jedenkrát v Čechách a na Slovensku, pětkrát na Moravě. Ke střetům nedošlo. 14. listopadu zaznamenány pouze dva výskyty UPA na Moravě. Výstřely zazněly u Vysoké, 4 km východně Březinek. 15. listopadu byl nalezen mrtvý povstalec v řece Lužnici u Soběslavi. Mohlo se jednat o bývalého velitele sotni „Brodyče“ „Didyka“, který se ztratil koncem října 1947 právě při překonávání Lužnice. Dle lékařské zprávy byla mrtvola stará cca dva týdny.⁶⁴⁶ Pět skupinek bylo zaznamenáno na Prostějovsku a jedna na Slovensku u Prievidze. 16. listopadu narazili dva partyzáni na hlídku u Velkých Karlovic. Po krátkém boji ustoupili. U Svitav se dva povstalci pokusili zastavit nákladní automobil. Řidič signály k zastavení nerespektoval a pokračoval v jízdě, načež bylo po voze dvakrát vystřeleno.⁶⁴⁷

17. listopadu byl jeden partyzán zajat u Netovic. Údajně se jednalo o důstojníka UPA Ivana Halioviče (Helijovyče) „Zinčuka“.⁶⁴⁸ V přestřelce u Olešníku, 7 km severozápadně Hluboké nad Vltavou, další partyzán zemřel v boji poté, co jeho skupina přepadla jeden z domů. Jeho obyvateli se podařilo utéct a zalarmovat místní SNB, který vzápětí vtrhl do domu. Dva další Ukrajinci utekli.⁶⁴⁹ Dorazila zpráva o postřelení vojína Jaroslava Čepáka, který se pohyboval v předprsí vlastních linií, přičemž ho vlastní jednotka zaměnila za povstalce. Další voják se zranil při neopatrné manipulaci se zbraní. Dne 18. listopadu byl po ohlášení civilisty u Hluboké v seníku těžce zraněn a zajat další partyzán. Při pozdější výpovědi měl uvést jméno Nikola Litvinec „Komar“. Patřil ke stejné kurýrní skupině jako mrtvý z Olešníku. Mimo tento případ byl hlášen výskyt UPA pouze v Branišově u Jihlavy a v Ústupu, 9 km západně Letovic.⁶⁵⁰

Dnem 18. listopadu bylo vydávání denních situačních přehledů o činnosti UPA na území ČSR zastaveno, patrně z důvodu ustávající aktivity povstalců. Počty UPA v ČSR byly v druhé polovině listopadu odhadovány na 15 povstalců na Moravě a pět v Čechách. Další výskyt UPA se již nepředpokládal z důvodu počátku zimy a tím usnadněného stopování.⁶⁵¹ Přesto ještě byli dva partyzáni nezjištěné totožnosti 20. listopadu zastřeleni u Domanína, severozápadně

⁶⁴⁵ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 16430: *Operační směrnice č. 13.*

⁶⁴⁶ ABS, f. 307, sign. 307-75-1: *Seznam členů UPA zlikvidovaných v Čechách.*

⁶⁴⁷ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zprávy z 13. až 16. 11. 1947.*

⁶⁴⁸ Údajně se jednalo o kapitána (sotníka) UPA Zinčuka, nar. 1. 6. 1913 v Kosmanči u Jablonice. Jistou dobu pobýval v meziválečné ČSR, participoval na aktivitách Karpatské sítě. K UPA se měl připojit ještě v roce 1942 ve velitelské funkci. Roku 1947 měl být vybrán jako kurýr k přenesení dokumentů na Západ. Zadržen byl civilisty. Jeho další osud není znám. Není uveden v oficiálním seznamu zajatých a padlých příslušníků OUN/UPA. Nelze vyloučit, že byl předán sovětským orgánům. Viz ABS, f. 307, sign. 307-111-4: *Kapitán UPA Zinčuk, vlastním jménem Ivan Haliovič-zprav. výslech.*

⁶⁴⁹ ABS, f. 307, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf z 16. listopadu 1947.*

⁶⁵⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zpráva ze 17 a 18. 11. 1947.*

⁶⁵¹ Tamtéž, č. j. 16535: *Souhrnné zpravodajské hlášení č. 5 za dobu od 8. do 18. 11. 1947.*

Bystřice nad Pernštejnem. 24. listopadu byl nalezen utopený povstalec na břehu Moravy.⁶⁵² 30. listopadu skončila většina bezpečnostních opatření v Čechách a na Moravě. Mimo stálých útvarů SNB, primárně se věnujících běžným činnostem, drželo pohotovost ke stíhání UPA už jen devět expozitur o celkové síle 279 příslušníků SNB z pohraničních pluků v Čechách a dva stíhací oddíly na Moravě, každý o 31 mužích. Odhad počtu partyzánů v českých zemích činil maximálně 20 osob, patrně však méně. Od 18. listopadu se podařilo zadržet ještě šest partyzánů, tři byli zastřeleni. V průběhu protipovstaleckých operací SNB zadržel 18 pašeráků, jednoho zběha a 20 Maďarů, uprchlých z nucených prací.⁶⁵³

K datu 17. listopadu 1947 tak byly hlavní operace ukončeny. Jednotky na Slovensku se transformovaly na menší útvary a stahovaly k hranicím, velitelství „Rudolf“ a „Sosna“ se likvidovala.⁶⁵⁴ Jednotný štáb na MNO byl zrušen k 22. listopadu.⁶⁵⁵

Prosinec 1947

V prosinci 1947 se na severovýchodním Slovensku odehrála série loupežných přepadení, která byla vzhledem k všeobecnému dění připisována UPA. Z následného šetření však vyplynulo, že akce patrně spáchaly polské loupeživé bandy nebo dokonce příslušníci polské armády, případně kombinace obojího doplněná o osoby slovenské národnosti.⁶⁵⁶ Útvary UPA se totiž k civilistům chovaly násilně pouze výjimečně, tytéž jednotky nekradly v jedné obci opakovaně, neodebíraly pro ně nevyužitelné předměty jako např. kola, zemědělské náčiní, psací stroje, budíky apod. Na polskou stranu byl činěn nátlak, aby zlepšila přeshraniční spojení, k čemuž však chyběla patrně jak ochota, tak vybavení. Velení pluku „Slovensko“ se obávalo případného mezinárodního konfliktu, kdyby při těchto loupežných akcí polských vojáků došlo k potyčce.⁶⁵⁷

Počátkem prosince byli odvoláni oba styční důstojníci a další kontakty mezi spolupracujícími armádami pokračovaly přes telefonní spojení a konzultace na hraničních bodech Palota-Komancza, Vyšný Komárnik-Barwinek a Trstená-Chyžna. K zabránění operací kurýrů byl plánován vznik dalšího propojení mezi polskou operační skupinou „Wrocław“ a ZV (zemské velitelství) SNB Praha. Jednalo se patrně o reakci na zjištěné kurýrské trasy z Polska přes ČSR do Německa ve směru Těšín-Pardubice-Plzeň-Německo a Kladsko-Hradec Králové-

⁶⁵² ABS, f. 307, sign. 307-106-6: *Situační zpráva ze dne 21. listopadu 1947 a 25. listopadu 1947.*

⁶⁵³ Tamtéž, sign. 307-42-7: *Měsíční přehled akcí proti UPA po 18. listopadu 1947.*

⁶⁵⁴ Tamtéž, sign. 307-52-3: *Situační zpráva velitelství Rudolf ze 17. listopadu 1947, sign. 307-60-3: Likvidace soustředěných jednotek - směrnice, dodatek.*

⁶⁵⁵ Tamtéž, sign. 307-103-6: *Domácí rozkaz čís. 502-jednotný štáb-likvidace.*

⁶⁵⁶ Tamtéž, sign. 307-103-4: *Thupa neznámého původu z Polska - loupení na čsl. území.*

⁶⁵⁷ Tamtéž, sign. 307-42-7: *WOP a polští státní příslušníci-podezření z loupení na čs. státním území.*

Plzeň-Německo. Dále měly probíhat dvakrát měsíčně konzultační schůzky v Těšíně.⁶⁵⁸ Zápisy z těchto schůzek ani výsledky zimních operací v Čechách se nepodařilo zjistit. Patrně však nemohly dosáhnout větších úspěchů vzhledem k tomu, že UPA každou zimu utlumovala svou činnost a snažila se plně konspirovat. Pohybu terénem se, pokud možno, vyhýbala vzhledem k nízkým teplotám, ztíženým možnostem krytí k noclehu a pomalému pohybu sněhem spojeným s nemožností v něm stírat stopy. Doložit lze již jen jeden incident z 13. prosince, kdy se v Saraticích u Vyškova dělníkům podařilo zajmout Emiliana Dikého.⁶⁵⁹ Toto datum lze považovat za konec akce B.

4.2.7 Stálo to za to? Statistiky akce B

Problematikou rejdu UPA na západ se zabýval jeden z přímých aktérů, Petro Potičnyj, který jako mladistvý prošel celou anabází s „Hromenkem“. Na základě dochovaných výkazů ukrajinských organizací v Německu sestavil listinu 218 vojáků UPA a 86 příslušníků civilní sítě OUN(b), kteří se dostali na Západ v letech 1947 a 1948.⁶⁶⁰ Je nutno dodat, že tento spis není úplný. Některé osoby se v Německu legalizovaly jiným způsobem, popř. nenavázaly kontakt s nacionalistickými organizacemi, některé nešly trasou přes ČSR, ale přes Polsko a sovětské okupační pásmo Německa. Jejich počet však nemohl přesáhnout maximálně několik desítek osob. Ze zmíněných 304 Ukrajinců lze dohledat údaje o službě v OUN(b)/UPA pro 290. Oblast a jednotka se nemusí nutně shodovat s dalšími výkazy vzhledem k tomu, že některé osoby byly z jednoho oddílu převeleny do druhého.

Oblast	Terén	Oddíl/skupina	Počet
Jaroslavská	Okruh OUN II „Baturyn“	Civilní síť	21
	UPA TV „Bastion“	„Bryl“	19
	UPA TV „Bastion“	„Kalynovyč“	9
	UPA TV „Bastion“	„Zaliznjak“	1
Celkem			50

⁶⁵⁸ Tamtéž, *Spolupráce při stíhání UPA v zimním období 1947 - 1948*.

⁶⁵⁹ Tamtéž, sign. 307-69-3: *Banderovci - opatření a stíhání pro trestné činy - hlášení*. Dikyj udal, že po vysídlení obyvatelstva z pohraničí se přidal k jedné z bezprizorních skupin UPA, s níž se potuloval v polsko-slovenském pohraničí. Na podzim 1948 se rozhodli pro odchod na Západ.

⁶⁶⁰ Потічний, Петро: *Пропагандивний рейд УПА в західну Європу*, Toronto-Lvov, 2014, s. 13.

Lemkovská	UPA TV „Lemko“	„Bir“	2
	UPA TV „Lemko“	„Brodyč“	35
	UPA TV „Lemko“	„Chrin“	5
	UPA TV „Lemko“	„Ren“	2
	UPA TV „Lemko“	Štáb HK UPA	1
	OUN nadrajón „Vjerchovina“	Civilní síť	11
	OUN nadrajón „Beskyd“	Civilní síť	71
Celkem			127
Přemyšlovská	UPA TV „Lemko“	„Hromenko“	47
	UPA TV „Lemko“	„Burlaka“	13
	UPA TV „Lemko“	„Kryljač“	4
	UPA TV „Lemko“	„Lastivka“	4
	OUN nadrajón „Cholodnyj jar“	Civilní síť	11
Celkem			79
Chelmská	„Danyliv“, „Lyman“, „Ledava“	OUN a UPA	28
Celkem			28
Bez určení			6
Celkem všechny			290⁶⁶¹

Zdroj: Потічний, П.: *Пропагандивний рейд УПА в західну Європу*, s. 60.

Potičnýj dále ustálil počet zajatců v ČSR na 231, ovšem v tomto počtu patrně zahrnul i osoby sice zadržené v ČSR pro podezření ze zapojení do aktivit OUN, ovšem nikoli účastníci se rejdu a Ukrajince, kteří naopak žádné spojení s podzemím neměli.⁶⁶²

⁶⁶¹ Tamtéž, s. 60.

⁶⁶² Tamtéž, s. 99-104.

Co se týče čs. pramenů, u sotně „Hromenka“ byl čs. velením předpokládán původní počet 108 mužů, z nichž 45 bylo zajato, sedm zabito a 52 až 56 dorazilo do Německa. Rozdíl u dorazivších je způsoben zejména nejasnostmi ohledně údajné popravy čtyř, někdy uváděno pěti, příslušníků sotně na území ČSR. Sotňa však hranice překročila v menší síle, patrně pod 90 mužů. U sotně „Burlaky“ předpokládán původní stav 101 až 103 osob, z nichž 53 bylo zajato, 10 zabito, jeden spáchal sebevraždu a 37 až 39 proniklo do Německa. U „Brodyče“ z předpokládané síly 86 mužů tři zabiti, 30 zajato, 53 prošlo.⁶⁶³ Celkové ztráty UPA a civilní sítě dle závěrů Komise pro vyšetřování zločinů banderovských tlup jsou uvedeny v následující tabulce:

Sotňa	Mrtví	Zajatí	Úspěšní/neznámý osud
„Hromenko“	7-11	45	52–56
„Burlaka“	11	53	37–39
„Brodyč“	3	30	53
„Bir“	0	4	?
„Bryl“	0	4	?
„Stach“	0	3	?
„Chrin“	0	3	?
„Kalynovyč“	0	5	?
„Tuča“	0	1	?
„Jar“	0	1	?
Civilní síť	0	16	?
Neznámí či nedoložení	37	95	?
Celkem	61	260	?

Zdroj: Šmigel', M.: *Лімонів VIIA*, č. 53, s. 1061-1065: *Выšetřování banderovců – závěrečná zpráva*.

⁶⁶³ Šmigel', M.: *Лімонів VIIA*, č. 53, s. 1059-1065: *Выšetřování Banderovců – závěrečná zpráva z 12. 2. 1948*.

Tento výkaz ovšem vychází z předpokladu, že sotně do ČSR dorazily v plném počtu cca 120 osob. Jejich reálná síla však byla nižší, maximálně 100 osob. Z dalšího výkazu, uloženého v Archivu bezpečnostních složek vyplývá, že do listopadu 1947 bylo zajato, zabito nebo jinak zahynulo 253 příslušníků OUN(b) a UPA, z toho 42 mrtvých a 211 zajatých.⁶⁶⁴ Kombinací s výzkumy Potičného, vyloučením duplicitních výskytů a osob, které byly zadrženy, ale neúčastnily se rejdu, získáme tuto tabulku:

Sotňa	Mrtví	Zajatí	Úspěšní
„Hromenko“	6 +4 popraveni Hr.	49	45
„Burlaka“	14	59	23
„Brodyč“	3	31 ⁶⁶⁵	35
„Bir“	2	12	2
„Stach“	1	7	8
„Chrin“	0	11	5
Jiní či neznámí	16	42	156
Celkem	42+4	211	274

Zdroj: Потічний, П.: *Пропагандивний рейд УПА в західну Європу*, s. 99-104; ABS, f. 307, sign. 307-78-5: *Seznam příslušníků UPA, kteří byli zajati neb zastřeleni nebo kteří byli předáni Polsku, neb jsou v internačním táboře zajištěni.*

Celkem: 527+4. Doplněním o odhadovaný počet ukrajinských uprchlíků bez vazeb na OUN(b) a o osoby neznámého pozadí je jasné, že počet Ukrajinců snažících se přes ČSR dostat do Německa nepřesáhl v roce 1947 1.000. Jak již bylo řečeno, uvedené statistiky jsou nepřesné a neúplné. Byly dohledány rozdíly mezi statistikou P. Potičného a údaji uváděnými v čs. dokumentaci různé provenience. Nelze říci, které údaje se nacházejí blíže reálnému stavu, nicméně uvedený počet 211 zajatců je ten minimální doložitelný s tím, že reálný počet zajatých za celý rok 1947 se mohl pohybovat okolo 260, uvedených v materiálech vyšetřovací komise.

⁶⁶⁴ ABS, f. 307, sign. 307-78-5: *Seznam příslušníků UPA, kteří byli zajati neb zastřeleni nebo kteří byli předáni Polsku, neb jsou v internačním táboře zajištěni.* Seznam obsahuje 265 položek, z nichž některé se duplikují, u jiných osob bylo zjištěno, že s ukrajinským hnutím odporu neměly spojitost a některým zajatcům se podařilo uprchnout. Počet 253 osob tedy představuje všechny, kteří se k únoru 1948 nacházeli v zajetí, byli vydáni do Polska, zemřeli při nehodách, v boji nebo při sebevraždě.

⁶⁶⁵ V tomto počtu patrně nejsou zahrnuti všichni zajatci z čtyř „Urala“.

Ze statistik vyplývá, že úspěšnost přechodu územím ČSR se pohybovala kolem 50 %. Některé padlé partyzány se nepodařilo identifikovat, ztráty jednotlivých sotní tak patrně byly o něco vyšší, než kolik je uvedeno ve výkazech.

V listopadu 1947 přednesl na schůzi vlády ministr národní obrany gen. Ludvík Svoboda zprávu, dle níž čs. síly eliminovaly 344 Ukrajinců, z toho 59 mrtvých, 39 zraněných a 246 zajatých za cenu 46 (ve skutečnosti 48) mrtvých čs. občanů⁶⁶⁶ (z toho 22 mrtvých při nehodách a 4 až 5 civilistů zabitých čs. jednotkami nebo hajnými a 1 civilista – František Dvořák – Ukrajinci), nejméně 98 raněných (z toho 26 v boji, zbytek většinou autonehody a neopatrné zacházení se zbraní) a 5 nezvěstných (ve skutečnosti 3, viz předchozí pozn.).

Nutno dodat, že komparací různých pramenů československé provenience vychází najevo, že celkový počet mrtvých občanů ČSR mohl být ještě vyšší, ovšem nikoli v důsledku činnosti UPA, ale dalších nehod, neopatrného zacházení se zbraní, zaměněním vlastních lidí za UPA apod. Jen pro zemi Moravskoslezskou dosáhl počet civilistů zabitých vlastními jednotkami čísla 6 (5 palbou vlastní armády, 1 UPA). Jak vyplývá z projevu gen. Svobody, tito mrtví patrně nebyli zahrnuti do oficiálních statistik vzhledem k tomu, že jim udaný počet činil „pouze“ 6 mrtvých civilistů za celou ČSR, tedy bez zohlednění civilních ztrát na Slovensku, popř. v Čechách!⁶⁶⁷ Ve světle tohoto zjištění se jeví být podezřelým i počet raněných, neboť opět pouze pro zemi Moravskoslezskou se v evidenci nachází 47 osob, přičemž komparací např. s údaji v denních přehledech akcí proti UPA lze dohledat informace o dalších raněných, kteří se v uvedeném výkazu ztrát nenacházejí.⁶⁶⁸ S vědomím vyššího počtu nasazených sil a větší intenzity operací na Slovensku než ve zbytku Československa se tak zbývající počet raněných (51) zdá být podezřele nízký, a to ještě za předpokladu, že v Čechách skutečně nikdo ve spojitosti s akcí B zraněn nebyl. Michal Šmigel⁶⁶⁹ s odkazem na Jana Fialu udává celkový počet mrtvých Čechoslováků ve výši 54 osob a raněných 103.⁶⁶⁹

Gen. Svoboda dále předpokládal likvidaci „band UPA“ v rozsahu 70 % až 100 % (průměr 80 %) dle jednotlivých skupin/sotní a do Německa dle odhadů proniklo jen 60 Ukrajinců. Dále konstatoval „úplnou likvidaci band na území ČSR“, čímž „byl splněn úkol

⁶⁶⁶ V dokumentu je uveden počet 46 mrtvých, to však ještě čs. úřady neměly definitivně potvrzenu vraždu dvou příslušníků FS sotní „Brodyče“, počítané mezi nezvěstné. Viz ABS, f. 305, sign. 305-144-4: *Slavná vláda*. Pro neúplný a nepřesný jmenný seznam osob zabitých UPA viz Fiala, J.: *Zpráva o akci B*, s. 249-251. Relevantní jsou pouze údaje po datu 18. června 1947, předchozí případy se jednak týkají doby před akcí B, jednak některé osoby uvedené jako „zavražděné“ byly ve skutečnosti pouze zajaty a propuštěny, jednak u dalších případů, jak uvádí sám Fiala, nelze považovat za jisté, že danou akci vykonala/spáchala UPA.

⁶⁶⁷ ABS, f. 307, sign. 307-77-4: *Evidence vlastních ztrát v boji proti UPA*.

⁶⁶⁸ Srov. tamtéž; ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15426: *Situační zprávy*.

⁶⁶⁹ Šmigel, M.: *Limonuc VIIA*, č. 53, s. 45.

daný silovým složkám vládou“.⁶⁷⁰ Nezmínil, že další skupiny UPA do ČSR nepronikaly kvůli tomu, že buď k tomuto neobdržely rozkaz, či vyčkávaly příchodu jara. Jak ovšem patrné z tabulky výše, odhady ztrát partyzánů byly navýšené a v průměru se pohybovaly kolem 50 % původního stavu, zatímco počet úspěšných účastníků dle čs. strany dosahoval maximálně 25 % reálného stavu (cca 60 vs 274). Z jakého materiálu Svoboda při svém projevu vycházel a jak vznikl, není jasné. Michal Šmigel' uvádí, že údaje pocházely z jedné ze zpráv Hlavního štábu MNO pro MV ČSR.⁶⁷¹ Velice zajímavý materiál v tomto směru představuje elaborát I. odboru II. správy MV k historii OUN z roku 1965, v němž jsou uvedeny údaje „pouhých“ 38 zastřelených Ukrajinců a 154 zajatých.⁶⁷² Rozdíl vůči výše uvedené tabulce patrně spočívá v zahrnutí pouze období červen až listopad 1947 bez událostí prvních prvních pěti měsíců a prosince t. r., to jest od zavedení mimořádných opatření v červnu do oficiálního konce akce B.

Nadsazení údajů v případě padlých o téměř 50 % (42 vs 59) lze mimo špatně vedených statistik interpretovat i zahrnutím předpokládaných úmrtí vycházejících z navýšených předpokladů početního stavu sotní, zabitých osob místního kriminálního pozadí a zabitých Ukrajinců z doby před začátkem akce B. Další důvod mohl spočívat ve snaze zakrýt ne zrovna lichotivý poměr mezi ztrátami obou stran, neboť, jak bylo řečeno, z dochovaných jmenných seznamů padlých a zajatců vyplývá, že v průběhu operací zemřelo více občanů ČSR než osob ukrajinské národnosti (nejméně 48 Čechoslováků a 42 Ukrajinců), navíc více čs. občanů zemřelo při nebojové činnosti či v důsledku palby vlastních jednotek než v důsledku střetu s UPA. Počet zajatých uvedený gen. Svobodou teoreticky mohl odpovídat realitě. V čs. statistikách zajatců repatriovaných do Polska nejsou zahrnuti všichni ukrajinští vojáci z období před červencem 1947, kteří většinou byli do Polska vydáni vzápětí po zadržení.⁶⁷³

Povereník vnútra gen. Mikuláš Ferjenčík ve zprávě pro branně bezpečnostní výbor Ústavodárného národního shromáždění uvedl ztráty UPA za rok 1947 do 15. září, tj. za období hlavních bojů, ve výši 30 osob. Komparací s dochovaným seznamem zajatých a zastřelených Ukrajinců a doplněním o mrtvé po 15. září se na základě těchto pramenů celkový počet padlých pohybuje okolo uvedených 40 osob.⁶⁷⁴ Jinými slovy nepřímou podporuje tezi o manipulaci s údaji v projevu gen. Svobody. Příliš světla do této problematiky nepřináší hlášení velitele

⁶⁷⁰ ABS, f. 305, sign. 305-144-4: *Slavná vláda*.

⁶⁷¹ Šmigel', M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 45.

⁶⁷² ABS, f. Studijní ústav MV (A1), inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 15.

⁶⁷³ ABS, f. 307, sign. 307-78-5: *Seznam příslušníků UPA...*

⁶⁷⁴ Srov. tamtéž: NA, f. KSČ ÚV 1945–1989, Praha – odd. branné a bezpečnostní, sign. 05/11 sv. 40: *Zpráva pověřence vnitra generála dr. Ferjenčíka o pohybu ukrajinské povstalecké armády k 15. 9. 1947 a o protistátním spiknutí na Slovensku*.

VO 4 gen. Michala Širicy, jenž ve zprávě z 15. listopadu 1947 uvedl pro území Slovenska ztráty UPA ve výši 38 zabitých, 15 raněných a 193 zajatých a na čs. straně 25 zabitých v boji, 19 nehodami, 37 raněných v boji, 264 nehodami a 3 nezvěstné od května do listopadu 1947.⁶⁷⁵ Za předpokladu, že tyto údaje se ve skutečnosti vztahovaly na celé území ČSR a ne pouze Slovenska, lze výše uvedené dohledané údaje o padlých, raněných a zajatých v projevu gen. Svobody považovat za nevěrohodné. Tento fakt potvrzují informace v elaborátu *Banderovské organizace OUN a UPA* (část druhá, *Banderovské organizace OUN a UPA – posudek*), který v roce 1948 vydalo MV. Dle něj čs. jednotky zastřelily 38 Ukrajinců a 154 zadržely. Navíc uvádí odhad 200 úspěšných účastníků rejdu v roce 1947, tedy údaje relativně blízké provedenému výzkumu.⁶⁷⁶ Jinými slovy gen. Svoboda buď lhal, nebo mu byly úmyslně předány lživé údaje. Pro srovnání uveďme tabulky ztrát dle projevu gen. Svobody a dle provedeného výzkumu:

Tabulka ztrát dle projevu gen. Svobody:

Ztráty	ČSR	Ukrajinci
Mrtví boj/nehody	26/22	59/-
Ranění boj/nehody	26/72	39/-
Zajatí	-	246
Nezvěstní	3	-
Celkem	149	344

Tabulka pravděpodobných ztrát:

Ztráty	ČSR	Ukrajinci
Mrtví	48–60	42
Ranění	cca 300	-
Zajatí	-	nejméně 211
Celkem	cca 350	cca 250

⁶⁷⁵ ÚPN, f. Hlavné veliteľstvo NB Bratislava (P 8), k. 7, inv. č. 366: *Likvidácia bánd UPA – hlásenie k 15. IX. 1947.*

⁶⁷⁶ ABS, f. 302, sign. 302-142-5: *Banderovské organizace OUN a UPA* (část druhá, *Banderovské organizace OUN a UPA – posudek*), s. 17.

Opět nutno zdůraznit, že jak v případě mrtvých, tak raněných většina ztrát na čs. straně připadá na různé omyly a nehody, nikoli bojovou činnost UPA. Všechny zajatce z roku 1947 nakonec čs. úřady vydaly do Polska, vyjma cca 10 osob, které si vyžádaly sovětské orgány a třech Ukrajinců, kterým se z čs. zajetí podařilo utéct.⁶⁷⁷ Hlavní extradice týkající se 112 osob se odehrála v květnu 1948.⁶⁷⁸ Poslední zajatci z roku 1947 (většinou důstojníci a funkcionáři civilní sítě) ČSR opustili v létě 1948 (viz níže).⁶⁷⁹

Akcí proti UPA se přímo zúčastnilo 4.518 příslušníků SNB, z toho 1.550 na Slovensku (PP SNB „Slovensko“), 2.433 na Moravě (úseky „Jasan“, „Palma“, „Habr“, stíhací oddíly), později redukováno na 988 osob, 535 v Čechách (LO, zesílené posádky stanic), dále 1.105 příslušníků NB a 150 StB, celkem 5.783 osob. Sbor utrpěl ztráty 11 mrtvých (6 v boji, 5 nehody) a 48 raněných (15 v boji, 33 nehody), celkem 59 osob. SNB měl být zodpovědný za zneškodnění 120 partyzánů (32 mrtvých, 88 zajatých) z uvedeného přehnaného počtu cca 350 Ukrajinců.⁶⁸⁰ Celkově bylo proti UPA v rámci akce B přímo nasazeno více než 20.000 čs. občanů s kulminací 13.502 v říjnu 1947.⁶⁸¹ Další tisíce osob se akcí proti UPA účastnily v rámci výkonu povolání.

Čs. strana prokazatelně utrpěla ztráty 13 zabítých vojáků (z toho 2 partyzáni), 2 příslušníků FS, 8 SNB, celkem 23 mužů sloužících v ozbrojených silách a 1 až 2 civilisty. V boji bylo raněno 46 Čechoslováků. Nebojové ztráty činily 22 mrtvých a 77 raněných, většinou při dopravních nehodách a neopatrném zacházení se zbraní, oficiálně tedy 47 mrtvých a 123 raněných. Z toho na Moravě do 31. října 1947 7 raněných v boji (1 voják + 6 SNB) a 4 zabití (2+2). Nebojové ztráty činily 10 mrtvých (7+3), z toho 7 palbou z vlastních řad, a 38 raněných (7+31).⁶⁸² Dále 1 voják zemřel v důsledku zásahu bleskem, další v autonehodě a v jednom případě nebyla příčina smrti uvedena. Při akcích proti partyzánům na Moravě zahynulo 6 civilistů a 1 byl raněn. Z toho počtu jediný (František Dvořák) připadá na vrub UPA, zbytek vlastní palba. Tyto ztráty jsou uvedeny pouze v materiálech moravského velitelství „Sosna“ a dále již zahrnovány patrně nebyly.⁶⁸³

V Čechách se od 5. září do 16. listopadu podařilo zajmout 4 Ukrajince a 2 zastřelit. Další 2 spáchali sebevraždu a 1 utonul („Didyk“?).⁶⁸⁴ Paradoxně v den vypracování tohoto hlášení

⁶⁷⁷ ABS, f. 307, sign. 307-102-4: *Akce proti UPA - hlášení o průběhu 3. schůzky s Poláky z 27. února 1948*, IPN, sygn. Bu 0296/27 t. 3: *Protokol zdawczo-odbiorczy z 21. 5. 1948*.

⁶⁷⁸ ABS, f. 307, sign. 307-111-7: *Banderovci - záznam o zájezdu do Košic na polské hranice 6. – 8. května 1948*.

⁶⁷⁹ IPN, sygn. Ka 03/1869: *Akta śledcze przeciwko członkom UPA Szczygielski, Hrobelski, Bestalowski, Rado*.

⁶⁸⁰ ABS, f. 307, sign. 307-102-3: *Akce proti Banderovcům - účast SNB*.

⁶⁸¹ Srov. tamtéž, *Akce proti Banderovcům – účast SNB*; Fiala, J.: *Zpráva o akci B*, s. 217.

⁶⁸² ABS, f. 307, sign. 307-77-4: *Vlastní ztráty v boji proti UPA - přehled*.

⁶⁸³ Tamtéž. Do této statistiky nejsou započítáni padlí a ranění vojáci moravského praporu „Rys“ nasazeného na Slovensku (pozice v tabulce 1 až 12).

⁶⁸⁴ Srov. tamtéž, sign. 307-102-1: *Seznam členů UPA zlikvidovaných v Čechách*; sign. 307-102-11: *Zpráva o činnosti v akci UPA*; sign. 307-75-1: *Seznam členů UPA zlikvidovaných v Čechách*.

přibyl ještě 1 zajatec.⁶⁸⁵ V období před vznikem velitelství „Rudolf“ 1 příslušník SNB zemřel v důsledku postřelení vlastní zbraní, 1 se utopil ve Vltavě, 1 utrpěl mrtvici a 2 další se postřelili bez smrtelných následků.⁶⁸⁶ V Čechách nebyl v boji zabit ani raněn žádný příslušník armády ani SNB. Jinými slovy v přímých střetech UPA v Čechách nedošlo k žádným bojovým ztrátám.⁶⁸⁷

4.2.8 O tomto se nepsalo. Problémy v boji s UPA a pár slov závěrem

Přístup jednotlivých sotní a skupinek UPA k civilnímu obyvatelstvu ČSR se lišil. Některé útvary se chovaly značně obezřetně a ke kontaktům s civilisty se uchýlovaly pouze v krajní nouzi, zejména při špatném počasí a kritickém nedostatku potravin a ošacení. Jiné navštěvovaly různé chaty a samoty, kde žádaly s větším či menším úspěchem o potraviny. Tento postup později opakovaly i v Rakousku. Mezi méně časté případy se řadily násilné akce typu přepadávání jedinců na cestách a samot, následované vynucováním si zásob či noclehu násilím. Jak bylo řečeno, případy v pramenech označované za „loupež“, „krádež“ či „vynucení“ v realitě vůbec nemusely být kriminálními aktivitami, ale tvrzením majícím za cíl předejít stíhání civilistů kvůli „podpoře banderovců“. Za zmínku stojí fakt, že z některých dochovaných pramenů vyplývá ta skutečnost, že slovenské, moravské i české obyvatelstvo bylo v poskytování stravy a jiných potřeb ochotnější než rakouské. Na tomto jevu se bezpochyby podepsala poválečná nouze, která se v Rakousku projevovala silněji. Přesto však z politického hlediska a propagandy vedené v ČSR udiví ochota českých civilistů udělit pomoc cizím partyzánům, a to nejednou při absenci pohrůžky násilím či dokonce z vlastní vůle a především bez následného hlášení události úřadům. Ze vzpomínek partyzánů vyplývá, že na podzim 1947 u Soběslavi několika z nich místní hospodář zachránil život poté, co se pod nimi převrhl člun na řece Lužnici. Poskytl jim úkryt a stravu, než mohli opět vyrazit na cestu.⁶⁸⁸ Jak však dokládají paměti účastníků rejdu, jejich zkušenosti se slovenskými civilisty byly v zásadě konzistentní, v případě Čechů a Moravanů komplikovanější. Slovenské a rusínské obyvatelstvo akci B sice celkově nesabotovalo, ale jak v závěrečné zprávě konstatovalo velitelství VO 4:

⁶⁸⁵ Tamtéž, sign. 307-75-1: *Přehled o činnosti členů UPA na území Čech za dobu od 18. do 30. 11. 1947.*

⁶⁸⁶ Tamtéž, sign. 307-102-3: *Příslušníci SNB padlí v boji proti UPA na Slovensku a jinak zemřeli.* Další dva příslušníci zemřeli na následky tuberkulózy.

⁶⁸⁷ Tamtéž, sign. 307-102-1: *Bandy UPA - zkušenosti a poznatky, odpověď na čj.: Ia 324 taj./47.*

⁶⁸⁸ *In the Ranks of UPA: A Collection of the Memories of Former Soldiers of the Ukrainian Insurgent Army*, s. 295-298.

„Pre likvidovanie bánd UPA činnosť obyvateľstva je dosť malá. Toto se však môže odôvodniť tým, že prezradením prítomnosti týchto bánd ľud sa bojí prípadnej ich odplaty a zprávy podáva až po ich opustení priestoru, resp. osady. [...] Najdu sa aj takí občania, ktorí podľahnú dobrému vystupovaniu týchto bánd (sic!) a pro svoju neinformovanosť a neuvedomelosť napomáhajú týmto jak informáciami, tak aj zprávami, o ktoré ich požiadajú. Sú to ale ojedinelé prípady, ktoré síce s rezervou, ale pritom s patričným ohodnotením berú sa do úvahy.“⁶⁸⁹

Analogicky hlášení o nasazení slovenských partyzánů proti UPA:

„Okrem toho prieskumná činnosť čs. voj. jednotiek a bezpečnostných orgánov, podnikaných proti ozbrojeným skupinám UPA na Slovensku, často bola bezúspešná a neúčelná už aj pre kladný postoj k týmto bandám časti miestneho civilného obyvateľstva, ktoré často zamlčovalo, ba zatajovalo prítomnosť a činnosť týchto bánd, či už zo strachu, alebo sympatií, čím priamo znemožňovalo tento spôsob prevádzania výzvednej činnosti.“⁶⁹⁰

„Morálku [praporů slovenských partyzánů] snižovalo tiež každé zjištění, že civilní obyvateľstvo buď zámerně, nebo ze strachu pohyby banderovců zatajovalo a těmto snad pomáhalo.“⁶⁹¹

Co autor interpretoval jako „strach z band“ a z toho plynoucí zpoždění v hlášení jejich přítomnosti, ve skutečnosti mohlo být a do určité míry nepochybně bylo vyplňování přání, resp. rozkazů či dokonce výhrůžek ukrajinských partyzánů. Ti po zkušenostech s represemi civilního obyvateľstva v Polsku a SSSR mohli instruovat civilisty v tom smyslu, aby nahlášením jejich přítomnosti s patričným zpožděním uchránili sebe před státním terorem, zatímco oni mohli pokračovat dále za svým cílem či v plnění mise. Logicky se mohlo jednat i o cílenou dezinformaci. Jak navíc dokládají zpravodajská hlášení PP SNB „Slovensko“, zpravodajských důstojníků a dalších pisatelů, podpora civilistů rozhodně nebyla pouze „ojedinělým případem“.⁶⁹²

Na závěr výkladu ke vztahu Slováků k „banderovským hrdlořezům“ dodejme hlášení

⁶⁸⁹ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: III. Boj proti bandám: Spolupráce obyvateľstva.

⁶⁹⁰ Tamtéž, f. MNO 1947, k. 43: Súhrnná zpráva činnosti partyzánských jednotiek z 15. novembra 1947, s. 7.

⁶⁹¹ Tamtéž, Zpravodajská relace z II. turnusu part. prap. XI - Trenčín.

⁶⁹² ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15209: Přehled činnosti band UPA v ČSR v době od 10.6. do 13. 8. 1947, s. 8; Ondrák, V.: Pohotovostní praporek SNB v nasazení proti banderovcům.

roty „Venuše“ o výmluvném případě z obce Kolačkov, okres Stará Ľubovňa, který se odehrál 15. srpna 1947:

„V priestore Kolačkov /40 km severozápadne Sabinova/ prejavili zrejme svoje sympatie s tlupami UPA niektorí obyvatelia tým, že v domení, že se skryte lesom blížia príslušníci UPA [jednalo se právě o příslušníky roty „Venuše“], volali im v ústrety a slubovali im pohostenie. Po poznaní omylu sa rozprchli do dediny.“⁶⁹³

„Ked' ich [rotu „Venuše“] zbádali občania, vybehli im v ústrety v doménke, že sú to príslušníci UPA, kričali na nich ukrajinsky, aby sa nebáli do dediny, že dostanú jest. Ked' zbádali svoj omyl, rozprchli sa do dediny.“⁶⁹⁴

Z logiky věci nelze chování obsažené v těchto citátech extrapolovat na celou slovenskou společnost. Nicméně vzhledem k citovaným hlášením výše a poměrně vysoké frekvenci výskytů stížností na chování Slováků v kontaktu s ukrajinskými partyzány se zároveň nízkou mírou oznamování výskytu „banderovců“ či jimi spáchaných „zločinů“, lze s vysokou mírou pravděpodobnosti říci, že většina Slováků se necítila být příslušníky UPA ohrožována, naopak je byla ochotna i vítat a hostit. Toto chování bylo ostatně konstatováno již při propagačním rejdu v roce 1946. Nepřekvapí tedy, že se v roce 1947 ve velké míře zopakovalo.

V případě Čechů a Moravanů pak lze mluvit o značně ambivalentních zprávách.⁶⁹⁵ Nejasně hovoří i zprávy velitelství „Sosna“ a „Rudolf“. V nich se konstatovalo „napomáhání bandám UPA“ z nevědomosti i úmyslně, ovšem bez bližšího určení, o jak rozšířený fenomén se jednalo.⁶⁹⁶ Lze předpokládat, že se nejednalo o chování civilistů převažující, ale stejně tak ne pouze ojedinělé. Gen. Rakovčík v závěrečné zprávě za zem Moravskoslezskou konstatoval:

„Obyvatelstvo bylo velmi málo informováno jak o podstatě celého problému, tak i o zločinnosti band UPA. Proto se na probíhající akce proti bandám UPA dívalo celkem nezúčastněně. Při zjištění Benderovců mimo okruh samotné osady nevěnovalo jim pozornost, stanicím SNB nic nehlásilo nebo až velmi opožděně, často až ráno, když šly děti do školy.“

⁶⁹³ VHA Bratislava, f. Velitelstvo 4. oblasti Bratislava, k. 5, inv. č. 34: *Kolačkov-sympathie miestného obyvateľstva s UPA-incident.*

⁶⁹⁴ Tamtéž, *Telegram.*

⁶⁹⁵ Srov *Limonuc VIIA č. 13*; s. 104-160, *Limonuc VIIA č. 29*, s. 267-274; Дуда, М.: *У великому реїді.* s. 130-160.

⁶⁹⁶ VÚA–VHA, f. MNO 1948/velitelství pěchoty, k. 102A: *Likvidování civilní sítě UPA.*

Mnohdy se stávalo, že obyvatelstvo buď na dožádání, nebo i samovolně podávalo tlupám cenné informace o umístění vojsk a SNB. Tento nezáměr byl snad ze strachu před pomstou UPA, nebo snad lze jej vysvětlovati i tím, že prostý lid jest zvyklý napomáhati ukryvající se osobám. Po vysvětlení /zejména po vydání směrnic pro pomocnou zprav. součinnost veškerého obyvatelstva ZNV v Brně a úředními výzvami v rozhlase/, že tlupy jsou záškodnické, našemu státu nepřátelské, bylo pozorováno určité zlepšení, v několika případech i hrdinné chování jednotlivců. Nutno se však zmíniti i o tom, že mnozí civilisté úplně sedli na lep banderovské protikomunistické propagandě (sic!). Vcelku však možno říci, že pomoc civilního obyvatelstva v několika případech byla velmi vydatná a přispěla k zneškodnění několika skupin UPA.“⁶⁹⁷

Dále oddělení výchovy a osvěty velitelství „Sosna“:

„Civilní obyvatelstvo i když bandám UPA přímo nenadržuje, přeci jen má toto smýšlení: Benderovci nikomu z civilního obyvatelstva neublíží (sic!), jsou stíháni, ačkoliv nechtějí nic jiného než přejíti do Rakouska. Bylo by nejlépe jim dáti volný průchod. [...] Civilní obyvatelstvo zastavené benderovci, téměř vždy dává informace o rozložení a síle stanic SNB, stavu vojska a orientuje benderovce v terénu.“⁶⁹⁸

Jaký to kontrast k tvrzením Vlastislava Kroupy, že je však nezvratnou skutečností, že naprostá většina československé veřejnosti v banderovcích spatřovala živly nepřátelské a pomáhala čs. ozbrojeným silám při jejich likvidaci.⁶⁹⁹

Hovořice o problému pasivního přístupu civilistů, někdy naopak projevovali až přílišnou horlivost. Na základě hlášení velitelství „Rudolf“ z října 1947 lze extrapolovat, že až 40 % hlášení o výskytu UPA se nezakládalo na pravdě. Od jisté doby začala být na autory klamných zpráv podávána trestní oznámení.⁷⁰⁰ Dále velitelství „Rudolf“ hlásilo, že „kladný postoj“ k akci B v Čechách mělo jen asi 70 % obyvatelstva s dovětkem, že podporu partyzáni nalézali zejména u přesídlenců ze Slovenska.⁷⁰¹ Problematika zkoumání vztahu civilistů k partyzánům v ČSR se potýká s interpretačními překážkami. Nelze zpětně doložit, zda hlášení o „krádežích“ a „loupežích“ nebyla úmyslně posunuta z roviny nákupu, prodeje či darování zboží.

⁶⁹⁷ Tamtéž, *Operační úkoly, bod d/ Součinnost obyvatelstva při stíhání UPA. Součást Bandy UPA. Zkušenosti a poznatky.*

⁶⁹⁸ VÚA–VHA, f. MNO 1947/4SV, k. 271: *Hlášení o mravně politické situaci od 19. září 1947 do 6. října 1947.*

⁶⁹⁹ Myšliški, S.: *Ve znamení trojzubce*, s. 138 (doslov Vlastislava Kroupy).

⁷⁰⁰ ABS, f. 307, sign. 307-51-1: *Zpráva o početním stavu velitelství Rudolf z 12. října 1947.*

⁷⁰¹ Tamtéž, sign. 307-102-11: *3./ Spolupráce s civilním obyvatelstvem.*

Totéž platí i pro prameny povstalecké provenience. Ukrajinci navíc často neuměli rozlišit mezi národnostmi ČSR. Patrné je to především z memoárů, kde jsou všichni občané Slovenska označováni jako Slováci, přičemž na severovýchodě se nepochybně jednalo o obyvatelstvo rusínské.

Boj s partyzány v horském terénu kladl na nasazené útvary mimořádné nároky. Těžký zalesněný terén Slovenska vylučoval nasazení mechanizované techniky a silně omezoval i efektivitu letectva, jehož provoz si navíc ČSR nemohla dovolit z finančního hlediska. V Čechách a na Moravě v lehčím terénu partyzáni změnil taktiku a namísto pohybu ve skupinách o desítkách osob se rozmělnili na roje o 10 a méně členech. Množství jednotek proti nim nasazených se ukázalo být nedostatečně připravenými, aby mohly být jen částečně uspět v blokování postupu na Západ, snad mimo části kordonu na řece Moravě. Proti zkušeným jednotkám UPA navíc byly nasazovány i jednotky SNB, vycvičené a vybavené k běžné pořádkové službě či ostraze hranic, nikoli ke stíhání lehce vyzbrojených mobilních sotní, a vojenské útvary aspirantů na důstojníky v záloze, tedy branci s nulovými bojovými zkušenostmi. Útvary slovenské Národní bezpečnosti se nacházely v podobné situaci jako prapory SNB, ovšem navíc s tím, že jejich příslušníci neviděli v boji s ukrajinskými partyzány smysl a naopak je nejednou přímo či nepřímo podpořili, např. předáním informací, zbraní, zásob či tím, že je nechali bez odporu projít. Jednotky českých a slovenských partyzánů dle mínění vojenských velitelů přinášely více problémů než užitku a navíc byly nasazeny až po odeznění hlavní vlny. Důvody jejich nasazení byly navíc čistě účelové a politické (viz níže).

Nezkušenost v boji s partyzány většiny bezpečnostních sborů se projevovala zejména v předčasném zahájení palby, nedokonalém stopování, prozrazování vlastních pozic, přerušování dotyku se sousedními jednotkami. Často však v důsledku příliš širokých úseků, terénních překážek a zejména kvůli nedostatku radiových komunikačních přístrojů. Ty, pokud byly k dispozici, často nefungovaly.⁷⁰² Dále poté nedostatečná znalost terénu a živelná rozhodnutí velitelů způsobující proluky v obsazených liniích. Vyskytovaly se i případy unáhlenosti a zbabělosti.⁷⁰³ Chyby se děly na všech stupních velení a vyplývaly právě z výše uvedeného.

Častá lhostejnost či přímá podpora partyzánů slovenským a rusínským, v menší míře též českým a moravským obyvatelstvem představovaly za dané situace těžko řešitelný problém. V případě Slovenska však byl zřejmý pokles podpory partyzánů s jejich častějším výskytem a

⁷⁰² VÚA–VHA, f. MNO 1947/4SV, k. 271: *Hlášení o morálně politickém stavu jednotek zasazených proti UPA na Slovensku*, s. 7.

⁷⁰³ ABS, f. 307, sign. 307-16-2: *Akce proti B. tlupám - provádění*.

násilnějším chováním.⁷⁰⁴ Podobný problém představovala i přílišná horlivost civilistů, kteří někdy hlásili každou neznámou osobu v lese či na poli jako partyzána, ačkoliv se často jednalo o hajné, lesní dělníky, turisty a jiné osoby.⁷⁰⁵ Důvody pro podporu partyzánů slovenskými Rusíny lze hledat v předchozích zkušenostech s UPA (rejdy 1945 a 1946) a obavou před stejným osudem, jaký postihl jejich soukmenovce v Polsku. U slovenského obyvatelstva lze vysledovat několik tendencí. Nemalá část slovenské společnosti nesouhlasila s poválečným vývojem na Slovensku, a to ať již s rostoucím vlivem komunistů, tak se zvětšující se závislostí na Praze. V živé paměti zůstávaly česko-slovenské spory a kritika „čechizace“ Slovenska. Jestliže tedy v Praze bylo řečeno, že „banderovce“ je třeba zlikvidovat a nedopustit splnění jejich cílů, pro některé slovenské kruhy toto mohl být signál k podpoře UPA ve chvíli, kdy došlo na setkání s partyzány.

Tyto problémy dále zhoršoval přesun čistě českých útvarů na Slovensko, který však byl způsoben nedůsledným vedením operací slovenskými orgány, nedostatkem čistě slovenských jednotek a zejména nespolehlivostí slovenských útvarů nasazených proti UPA, který se týkal i civilistů, např. zaměstnanců lesní správy, kteří údajně když již podali nějaké zprávy, většinou ve prospěch UPA a ještě ji měli vyzbrojovat.⁷⁰⁶ Nelze doložit, kolik případů dobrovolného předání zbraní UPA se odehrálo. S jistotou došlo nejméně k jednomu, a to 18. června 1947 průzkumem útvaru „Peter“.⁷⁰⁷ Dokumentace jiného případu není známa. Nicméně nutno dodat, že v průběhu času se vztahy Čechů a Slováků v národnostní rovině zlepšily. V obecné rovině k akci B relativně pozitivně přistoupili slovenští evangelíci a komunisté, naopak katolíci a většina rusínského obyvatelstva nikoli.⁷⁰⁸

Konkrétně u nasazení pohraničního pluku SNB lze v jeho kronikách nalézt zmínky o tom, že nedůvěru místního obyvatelstva se dařilo rychle překonávat a vyskytly se případy, kdy civilisté požadovali ponechání útvarů na místě z důvodu prudkého zvýšení bezpečnosti a snížení kriminality po jejich příjezdu.⁷⁰⁹ Stejně tak se vyskytovala i hlášení o vcelku dobré spolupráci s místními složkami i úřady.⁷¹⁰ Vztah Slováků k českým jednotkám se postupně zlepšoval spolu s tím, jak příslušníci trávili více času mezi civilisty a zapojovali se do místních

⁷⁰⁴ Tamtéž, sign. 307-74-8: *Situační správa o pohyboch UPA k 15. septembru 1947.*

⁷⁰⁵ Viz např. tamtéž, sign. 307-51-3: *Spolupráce s civilním obyvatelstvem*; sign. 307-60-3: *Potírání UPA.*

⁷⁰⁶ Tamtéž, sign. 307-41-5: *Bandy UPA na území ČSR, poznatky o způsobu boje-hlášení*, s. 2, dále sign. 307-77-6: *Banderovci - chování čsl. vojska.*

⁷⁰⁷ Srov. tamtéž, sign. 307-77-6: *Banderovci - chování čsl. Vojska*; Дуда, М.: *У великому пеїдї*, s. 124; Potichnyi, P.: *My Journey*, s. 75.

⁷⁰⁸ VÚA–VHA, f. MNO 1947/4SV, k. 271: *Hlášení o morálně politickém stavu jednotek zasazených proti UPA na Slovensku*, s. 5-6.

⁷⁰⁹ Tento případ se stal např. v Ružomberoku. Viz MPČR, VI-D-5, *Zpravodajské hlášení od 11. 8. do 31. 8. 1947.*

⁷¹⁰ ABS, f. 307, sign. 307-6: *Zpravodajské hlášení z Hladovky z 9. listopadu 1947.*

kulturních aktivit.⁷¹¹ I mezi Slováky navíc existovala početná komunita tíhnoucí ke komunismu, která se logicky proti UPA stavěla negativně. V místech operací však paradoxně zachovávala dosti pasivní postoj, a to o to paradoxněji, že vzápětí po konci hlavních operací akce B komunisté zahájili závěrečnou fázi uzurpace moci na Slovensku. Primárně tedy podporu, resp. pasivitu, kterou slovenské obyvatelstvo zaujalo k UPA, nelze vidět v česko-slovenských vztazích, ale spíše v sympatiích k porobenému národu, případně nezájmu o celou problematiku a snaze vyhnout se „řeči zbraní“, ke které se partyzáni kdykoli mohli uchýlit, jestliže by jim nebylo vyhověno. V tomto směru bylo konstatováno, že *Celkově možno říci, že skupiny UPA svou početní a materiální převahou donutí vždycky obyvatelstvo ke všemu, co od něho požadují*“ bez ohledu na zemi a národnost ČSR.⁷¹² Nelze vyloučit ani materiální prospěch, který mohli někteří příslušníci slovenské bezpečnosti mít z kontaktů s UPA, popř. jen obyčejnou liknavost ve špatně placené náročné službě.⁷¹³ V českých zemích lze spekulovat o podpoře UPA osobami s negativním vztahem ke komunistům, ovšem ve většině případů se jednalo o pomoc ze soucitu k vyhladovělým a otrhaným „tulákům“ či z donucení, ať již přímého či nevyřčeného.

Další kritický bod akce B spočíval v neutěšeném materiálním zabezpečení nasazených jednotek. Toto bylo důsledkem nejen špatné hospodářské situace v poválečné Evropě, ale i snahou domovských posádek zbavit se zastaralého či poškozeného vybavení (zejména zbraní a vozidel), které přednostně odesílalo k útvarům nasazeným proti UPA. Dělo se tak v rozporu s přímými rozkazy, které naopak nařizovaly odeslání pouze prověřeného a kvalitního materiálu. Tento přístup domovských útvarů se jednoznačně projevil nejen na efektivitě akce B, ale i na celkovém počtu ztrát, jež čs. síly utrpěly, a to především v důsledku dopravních nehod způsobených selháním techniky.⁷¹⁴ Celková motorizace útvarů zůstávala na velmi nízké úrovni a komplikovala průběh akcí. Útvary SNB na Moravě si dokonce transport zajišťovaly až poté, co byly povolány do akce a vozidla žádaly u civilních úřadů.⁷¹⁵ Tyto procedury akce neúměrně zdržovaly a podepisovaly se na neuspokojivých výsledcích.

Co se výzbroje týče, obecně kladně byla hodnocena spolehlivost pušek vz. 98 a vz. 24. Vysoce ceněny byly čs. kulometry ZB vz. 26. Naopak nespokojenost panovala s německými kulometry vz. 34 (nízká spolehlivost, časté poruchy) a vz. 42 (velká váha, poruchy, náročná

⁷¹¹ VÚA–VHA, f. MNO 1947/4SV, k. 271: *Hlásenie o morálno-politickej výchove a činnosti u jednotiek zasadených proti bandám UPA.*

⁷¹² ABS, f. 307, sign. 307-41-5: *Bandy UPA na území ČSR, poznatky o způsobu boje-hlášení*, s. 2.

⁷¹³ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15209: *Přehled o činnosti band UPA v ČSR v době od 10. 6. do 13. 8. 1947*, s. 6. Dále ABS, f. 307, sign. 307-41-5: *Bandy UPA - zkušenosti a poznatky - hlášení*, s. 13.

⁷¹⁴ VÚA–VHA, f. MNO 1948/velitelství pěchoty, k. 102A: *Materiální část-dopravní prostředky.*

⁷¹⁵ Tamtéž.

údržba) a sovětskými samopaly PPŠ 41 (nízká spolehlivost, zasekávání nábojů).⁷¹⁶

V jednom z dokumentů mapujících aktivity UPA v ČSR je zároveň obsažen odstavec, mapující další komplikaci. Na závěr elaborátu neznámý autor připojil poznámku:

„Největší těžkosti působí okolnost, že na našem území není možno zasáhnouti do hospodářského života a není možno zakázat volnost pohybu a provádět tak drastická a odstrašující opatření [jako v Polsku a SSSR] při napomáhání bandám (sic!).“⁷¹⁷

Jinými slovy neznámý autor z ministerstva národní obrany buď neměl zdání o reálném dění v Polsku a SSSR, nebo vědomě požadoval zavedení tamních brutálních represí proti nejen cizím elementům, ale i vlastnímu obyvatelstvu formou veřejných poprav, deportací, zatýkání a jiných prostředků, navíc nezákonných i v tehdejší SSSR! Co si navíc autor patrně neuvědomoval, tyto metody sice aktivity UPA dokázaly po roce 1949 účinně tlumit a po roce 1951 snížit na minimální úroveň, ovšem za jakou cenu? Totální morální devastace místního obyvatelstva, jeho uvržení do ekonomické bídy a sevření mezi kladivo státního aparátu budujícího agenturní sítě a eliminujícího veškeré nepohodlné obyvatelstvo, často i bez důkazů jen pro výstrahu, a kovadlinu podzemí likvidujícího zrádce a komunisty. Zvážit je přitom nutno hypotézu, že bez násilných sovětských represí a ekonomického zbídačení obyvatelstva, resp. těchto hrozeb by civilní podpora partyzánů a odpor vůči SSSR vůbec nemusely být prvořadými problémy, se kterými se sovětská moc v Pobaltí a na západní Ukrajině potýkala. Popsaná situace v Polsku v tomto směru vyznívá zcela jednoznačně.

Nasazené útvary čs. armády, SNB, NB, partyzánů a dalších jednotek sice počet ukrajinských partyzánů na území ČSR násobně převyšovaly (maximálně 1.000 členů OUN(b)/UPA, kulminace 400 až 500, proti cca celkovým 20.000 vojáků, příslušníků SNB a dalších složek, cca 13.000 maximum v září až říjnu 1947), ovšem vzhledem k charakteru bojů, rozsahu terénu, vybavení a výcviku jednotek je nutno konstatovat, že nasazené síly byly početně i materiálně nedostatečné, jestliže uvážíme jako cíl zničení jednotek UPA a úplné zabránění jejich přechodu do Německa a Rakouska. Je nutno si uvědomit, že 13.000 mužů rozdělených do několika skupin, z nichž většina byla určena a vybavena ke statické službě a měla nulové zkušenosti s partyzánským stylem boje, resp. s vojenskou službou obecně, nemohlo v takovýchto podmínkách dosáhnout stejné efektivity jako v klasické frontové válce. Tyto jednotky byly navíc roztaženy po celém území ČSR od východu až na západ, neměly dostatek

⁷¹⁶ ABS, f. 307, sign. 307-41-5: *Bandy UPA - zkušenosti a poznatky - hlášení*, s. 24.

⁷¹⁷ Tamtéž, s. 6.

spojovacích prostředků (zejména rádiových), vozidel ani vybavení pro noční akce, kdy vojáci UPA projevovali nejvíce aktivit. I jejich výzbroj byla ve špatném technickém stavu.⁷¹⁸ Situace v oblasti bezdrátové komunikace byla natolik špatná, že 19. září požádal velitel operací na Moravě generál František Rakovčik o povolení využít pro zpravodajskou službu a distribuci informací 11 místních radioamatérů s civilními přístroji. O den později obdržel k tomuto souhlas.⁷¹⁹ Stíhací útvary obecně tvořily menšinu nasazených sil. Např. koncem září stíhaly čtyři roty partyzánů (cca 400 mužů) devět skupinek UPA na Moravě v prostoru od Starého Hrozenkova přes Zlín až po Opavu!⁷²⁰ Vzhledem ke zpoždění, s jakým zprávy docházely, rozsahu terénu a špatnému transportu se nelze divit nad nízkou efektivitou tohoto stíhání. Ostatně lepších výsledků nedosahoval ani polský bezpečnostní aparát, který s bojem s UPA měl několikaleté zkušenosti, a ani sovětský, potýkající se s rezistencí v Pobaltí a na západní Ukrajině.

Další otázkou je nízká úroveň výcviku, laxní provádění rozkazů, nekompetence, nekázeň, demoralizace, fyzické vyčerpání, nepružnost velení, svalování viny za vlastní neúspěchy na podřízené, alkoholismus a další patologické jevy přítomné jak u mužstva, tak důstojnického sboru. Mimo běžných příčin výskytu těchto jevů ve vojenských sborech, potažmo lidské společnosti jako takové, hlavní důvod patrně spočíval v chabém zdůvodnění celé akce. Vojáci základní služby neměli v podstatě žádnou motivaci účastnit se bojů vyjma obavy z postihu za neplnění rozkazů. Nebyli vojáky z povolání, patrně disponovali informacemi o tom, že ukrajinští partyzáni s nimi bojovat nechtěli a neměli zájem škodit ani civilistům. Rozdíl mezi (komunistickou) propagandou a realitou museli vidět. Náročná služba ve slovenských horách a na jiných místech, riziko smrti či invalidity, nedostatečné materiální zabezpečení, obecně lenost, nekázeň⁷²¹ a další negativní faktory ovlivňovaly morálku a nelze se tedy divit chabým bojovým výkonům některých nasazených jednotek. Gen. Nosko údajně již při přebírání funkce konstatoval zoufalé nedostatky v taktickém nasazení, provádění rozkazů

⁷¹⁸ ABS, f. 307, sign. 307-14-1: *Materiální situace - hlášení nedostatků a závad; Hlášení o stavu motorových vozidel; Hlášení o materiální situaci.*

⁷¹⁹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč 1947/taj., č. j. 15426: *Situace Benderovců a prováděná protipatření ke dni 29. 9. 1947.*

⁷²⁰ Tamtéž.

⁷²¹ Lenost a nekázeň útvarů aspirantů lakonicky shrnul generál Nosko takto: *Aspiranti od Tigra se chovali jako bezstarostní výletníci. Za jednohodinového pobytu u jednotek jsem zjistil 12 /dvanáct/ případů flákání se po úseku beze zbraně. 8 /osm/ případů bavení se ženami a pod. (sic!) [...] Viděl jsem ještě jednu jednotku na průzkumu v lese. To nebyl průzkum a indiánské slídění, jak jsem to nařídil, ale výlet rozjařených společností, myšlené do důsledku. Není přece možné někoho zajistit na místě, natož nepřítele, který se kryje, když je slyšet hlasy a smích a bavení se na kilometrové vzdálenosti. [...] Jako příklad absolutní netečnosti, nepozornosti a vojenské neschopnosti uvádím příklad, který se stal v noci v 10/9/1947 v obci, kde bylo družstvo s kulometem a rotmistr jako velitel, [v dané obci] byl vykraden obchod asi 9 člennou bandou UPA. Na tohoto velitele jsem nařídil předložit trestní oznámení.* ABS, f. 307, sign. 307-45-3: *Boj proti UPA - připomínky.*

a maskování. Konsternaci pak vyvolává jeho tvrzení o tom, že někteří důstojníci velitelství s sebou brali své rodiny, které samozřejmě při přesunu velitelství též stěhovali.⁷²²

Tyto řádky se na jednotlivé útvary vztahují v různé míře. Např. jednotky nasazené v Čechách obdržely staré vadné zbraně, které v rozhodujících chvílích selhávaly a oděny byly až do pěti různých vzorů uniforem, což vedlo k častým záměnám vlastních jednotek za UPA.⁷²³ O obecném stavu motorových vozidel a jejich nedostatku již bylo pojednáno několikrát. Velitelství „Teplice“ v tomto směru hlásilo:

„Vozidlá boly dodávané veliteľstvu „TEPLICE“ od rôznych mierových útvarov a jednotiek, väčšinou v zlom stave, opotrebované ešte za vojny. [...] Tento nedostatok dopravných prostriedkov javil se v značnej miere a sťažoval operácie zvlášť, keď velit. „TEPLICE“ bol daný charakter stíhacej skupiny. [...] Doprava u jednotiek všeobecne zlá čo príčinou je defektnosť mot. voz., nespôsobilosť väčšiny vodičov a tiež veliteľ mnoho raz nebol oboznámený po stránke motorizmu...“⁷²⁴

Obecně nejvyšší bojeschopnost a morálku projevoval pluk SNB „Slovensko“, nejnižší poté útvary aspirantů, mobilizovaní partyzáni, některé slovenské jednotky a místní jednotky NB, SNB a FS obecně.⁷²⁵ Gen. Nosko v 70. letech vzpomínal zejména na „nešťastný“ prapor aspirantů „Rys“ a jeho velitele, bývalého ruského legionáře (pod)plukovníka Edmunda Meixnera:

„Sú štyri hodiny, hodina začiatku akcie. Sledujem kraj dalekohľadom. Z mojej pozorovateľne na východzej základni je vidieť všetko a nevidím žiaden pohyb. Žiaden pohyb! Že by sa jednotky „Rysa“ vedeli tak maskovať jako ozajstný rys? Štyri hodiny desať, dvadsať, tridsať a štyridsaťpäť minút a päť hodín; nikde ani živá duša. Čoho som to vlastne už dva dni veliteľom? [...] Že by včera večer nebol [veliteľ „Rysa“] pochopil rozkaz, ktorý mu kpt. Stejskal ústne odovzdal? Tak som uvažoval asi do pol šiestej, keď sa na hradskej do Hranovnice a odtiaľ

⁷²² Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 84.

⁷²³ ABS, f. 307, sign. 307-102-11: *Zpráva o činnosti v akci proti UPA*, s. 3/7.

⁷²⁴ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Materiálně zaistenie*.

⁷²⁵ Mimo již zmíněného viz např. ABS, f. 307, k. 4, sign. 307-4: *Boje proti UPA – poznatky*; k. 5, sign. 307-5: *Pravidelné přehledky – úprava*; k. 20, sign. 307-20-5: *Boje proti UPA – nedostatky*; k. 30, sign. 307-30: *Trestní oznámení na stržm. Jaroslava Kodla*; k. 53, sign. 307-53-5: *Nekázeň u soustředěných jednotek, zjednané nápravy*; k. 80, sign. 307-80-1: *Nedostatky při pátrání po Benderovcích – poučení*; f. 302, sign. 302-144-1: *Situačné zpravodajské hlášení za mesiac: júl, august, september 1947*; sign. 302-591-2: *Znalecký posudek k případu zastřelení 2 vojínů a zranění tří partyzánů při akci proti UPA u Nové Říše*; VÚA–VHA, f. MNO 1947/4SV, k. 271: *Hlášení o morálně politickém stavu jednotek zasazených proti UPA na Slovensku*.

na Kubachy – Vikartovce začali dvíhať oblaky prachu. Hneď som pochopil, koľko ušlo. Vyčkal som, kým jednotky nezaujali východisko a vyrazili o celé 2 hodiny pozdšie, ako mali. Išiel som za veliteľstvom „Rysa“, ktoré sa umiestnilo v miestnej škole v obci Kubachy. Veliteľ sa mi zhlásil. Na moju otázku: „Pán podplukovník, aký ste dostali včera rozkaz?“ rozkaz zopakoval presne. Na otázku „Prečo ste ho aj tak presne nesplnili?“ bola odpoveď, ktorá mne ako veliteľovi úplne vyrazila dych: „Myslel som si, že vo Vernári sme už ubytovaní, je nám tam dobre, do rána sa v klude vyspíme a rozkaz začneme plniť, až sa vyspíme. [...]

Dodnes si vyčítam, že som nebol dosť dôsledný a tvrdý a nezbavil okamžite veliteľa „Rysa“ velenia a neposlal do mierovej posádky. Za pár dní sa mi to strašne vymstilo. Neschopnosť tohoto veliteľa nás stála šesť mladých životov a päť ťažko ranených mladých chlapcov z jeho práporu len preto, že nevedel, alebo nechcel poslúchať vydané rozkazy a nariadenia.⁷²⁶

Nutno dodat, že gen. Nosko plk. Meixnera neodvolal ani po stretnutí na Lupčianské Maguře a pozdšší prisudzovanie viny za utrpené ztráty jenom na jeho bedra je neobjektívny a tendenčný, ač nepochybně značný díl viny nesl. A dále na adresu aspirantů:

„Pod Kráľovou Holou na letnom salaši sa [„Burlaka“] zásoboval čerstvým mäsom a vybral si z košiara tie najtučnejšie tri mladé voli. Dvaja ašpiranti, ktorí nikdy nevideli, jako bača a valaši doja ovce, boli na túto operáciu zvedaví; bez zbraní odišli z obranného postavenia do bačovho košiara. Odtiaľ si ich „Burlak“ vytiahol jako baranov, vyzleikol ich do spodného prádla, povyzúval a takých nám ich vrátil.“⁷²⁷

Koncem roku 1947 při střídání mužstva se vyskytly případy, když se čeští příslušníci SNB snažili za každou cenu vyhnout převelení na Slovensko či se naopak domáhali urychleného návratu do domácí posádky.⁷²⁸ Nutno dodat, že morálka podléhala změnám, zejména v závislosti na operační situaci, počasí a zásobování. V nejhorším stavu se jednotky vyskytovaly v průběhu srpna, kdy operace končily neúspěchy a rostly ztráty na čs. straně. Negativní stav kulminoval po střetu na Lupčianské Maguře, naopak po obklíčení Malé Fatry došlo k dočasnému zlepšení, jež vystřídala další demoralizace v důsledku dlouhého

⁷²⁶ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 86-87.

⁷²⁷ Tamtéž, s. 88.

⁷²⁸ ABS, f. 307, sign. 307-4: *Důvěrný rozkaz č. 3*; sign. 307-5: *Kázeň a pořádek v SNB - dodržování*.

vyčerpávajícího nasazení a velmi skromných výsledků.⁷²⁹

Hodnocení akce B prováděná hlavním štábem čs. armády v průběhu akce i po jejím konci byla obecně negativní. Dochované dokumenty hovoří o *neuspokojivých výsledcích i přes veškerou vynaloženou námahu a nasazené prostředky i přes všechny těžkosti s nasazením spojené*. Kritické nedostatky dle velení spočívaly v absenci kvalitních informací o výskytu a pohybu partyzánů, tedy v nedostatečné organizaci zpravodajské služby. Za nedostatečnou byla považována i propaganda (propagace) akce B a „banderovského nebezpečí“, neboli že obyvatelstvo ČSR (bez upřesnění, zda je myšleno české, slovenské či celého státu) nespolupracovalo s orgány bezpečnosti tolik, kolik bylo možno a naopak UPA podporovalo. Vojáci nicméně nesdíleli žádnou radu, jakým způsobem měli civilisté odmítat vydání potravin, ošacení a dalších předmětů ozbrojeným partyzánům tak, aby sebe nevystavili ohrožení. Co je však na bodu propagace interesující, „banderovské nebezpečí“ dle autora z hlavního štábu spočívalo zejména ve *zločinnosti* (krádeže, loupeže, vraždy) a *porušování státní suverenity ČSR*.⁷³⁰ Pisatele-důstojníka evidentně nezajímala politická stránka věci, nebo ji vůbec neznal! Celou akci pojímal čistě instrumentálně jako nasazení proti *zločincům* ohrožujícím osobní bezpečnost obyvatelstva ČSR, nic víc. Toto lze interpretovat jako další nepřímý důkaz toho, že infiltrace čs. bezpečnostních sil KSČ před únorem 1948 nebyla tak intenzivní a úspěšná, jak se obecně soudí. Tedy že KSČ se na bezpečnostní složky při puči ve většině spoléhat nemohla.

Jiné kritické hodnocení z úst gen. Šimona Drgáče z konce září 1947 se zaměřovalo především na nedostatky ve zpravodajství.⁷³¹ Patrně nevyřčeným osobním přesvědčením všech velitelů však bylo zjištění, že za stávajících bezpečnostních opatření a stavu techniky zkrátka nebylo možné zabránit v pochodu zkušeným partyzánům, kteří se pohybovali pouze v noci, dny trávili v hustých lesích a zásobovali se na poli. Zkrátka získat informace o lidech, kteří s nikým nepřišli do styku, nebylo reálné. O tomto svědčí i pozdější výskyty UPA a průchody kurýrů OUN(b) územím ČSR v letech 1948 až 1959 (viz níže).

Hodnocení akce B na Moravě

Z dochovaného výkazu *Přehled o činnosti banderovských skupin v zemi Moravskoslezské* a jeho dodatku vyplývá, že v uvedeném prostoru bylo hlášeno do 25. listopadu 1947 943 výskytů UPA, 219 případů krádeží (nejčastěji šatstva a potravin), 65 zajatých partyzánů (z toho šest raněných),

⁷²⁹ VÚA–VHA, f. MNO 1947/4SV, k. 271: *Hlášení o morálně politickém stavu jednotek zasazených proti UPA na Slovensku*.

⁷³⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč 1947/taj, č. j. 15751: *Boj proti bandám UPA - zpravodajství*.

⁷³¹ ABS, f. 307, sign. 307-102-1: *Boj proti bandám UPA - zpravodajství*.

21 zastřelených nebo jinak zahynuvších (mimo boj nejčastější příčina smrti utonutí) a 61 přestřelek. Přehled prokazatelně není úplný, ale z hlediska obecného náhledu jej lze považovat za dostatečně směrodatný.⁷³² Nutno upozornit, že tyto počty se netýkaly pouze výskytů a bojů se sotněmi „Hromenko“, „Burlaka“ a „Brodyč“, resp. jejich zbytků, ale všech různorodých skupinek ukrajinského podzemí, směřujících na Západ. Dále se dochovalo hlášení o trestné činnosti vojáků, SNB a partyzánů během akce B v Moravskoslezské zemi. Celkem 37 příslušníků bylo vyšetřováno, většinou pro neukázněnost, zbabělost, nedovolené vzdálení od útvaru, opilství, násilí na civilní osobě, újmu na těle, neopatrnou manipulaci se zbraní a pobuřování. Vyskytly se i případy krádeží a pokusu o znásilnění.⁷³³ Míra kriminality v útvarech nepřesáhla 1 %. V Čechách bylo napočítáno 164 hlášení o výskytu UPA, z toho v 54 případech se jednalo o omyl nebo úmyslnou mystifikaci. Podobnou míru falešných hlášení lze předpokládat i na Moravě.

Každá vojenská oblast, jíž se týkaly protipartyzánské operaci (VO, 2, VO 3 a VO 4), vypracovala závěrečnou zprávu z nasazení. Velení VO 3 Morava se velmi kriticky vyjádřilo o nasazených vojenských útvarech:

„Vojenské jednotky operační: Byly na tento úkol [likvidace UPA] nepřipraveny. Byly sestaveny jen s největší námahou vyššími veliteli od útvarů všech zbraní. Skládaly se /pro naprostý nedostatek osob u útvaru/ z mužstva, které často nemělo ani řádného základního výcviku /kuchaři, řemeslníci, písaři atd./ Dále z mužstva, které největší část své voj. služby strávilo na pracovních brigádách a v nejlepším případě ve strážní službě. Někteří ani neabsolvovali první číslo střelby z pušky, velmi mnoho nemělo výcvik se samopalem a ve vrhu ručním granátem. Nedovedli odstraňovati poruchy zbraní. [...] Je přirozené, že tím byly zaviněny neúspěchy při prvních akcích [...] Celkově důstojnický sbor byl velmi dobrý, ale chyběla mu praxe, což je pochopitelné.“⁷³⁴

Obecně pozitivního hodnocení se dostalo partyzánům dobrovolníkům praporu „Dub“. Nejhorší hodnocení se vztahovalo na nasazené příslušníky SNB, kteří jsou bojácní, nemají bojové chování, pohodlní. Jsou-li zařazováni přímo mezi vojáky při akci proti UPA, svým chováním kazí vojáky, jelikož hledají cesty a možnosti ústupu již předem, aby mohli včas

⁷³² Tamtéž, sign. 307-64-2: Přehled o činnosti banderovských skupin v zemi Moravskoslezské do 17. listopadu 1947 a Přehled o činnosti banderovských skupin v zemi Moravskoslezské za dobu od 1.11. do 30.11.1947.

⁷³³ Tamtéž, sign. 307-64-2: Zjištěné případy nekázně, zbabělosti, [...], které se projevíly při nasazení SNB (vojska) v akcích proti banderovcům.

⁷³⁴ VÚA–VHA, f. MNO 1948/velitelství pěchoty, k. 102A: Akce a nedostatky.

uniknout při napadení bandami UPA (sic!).⁷³⁵

K charakteristice aktivit UPA na Moravě gen. Rakovčík konstatoval:

„Na Moravě byli UPA rozptýleni v malé skupinky a vyhýbali se boji. Proto akce proti nim měly charakter akcí policejních, jako při stíhání tlupy zločinců, která se snaží uniknout a zbraní používá normálně jen v sebeobraně, při loupeži, nebo k tomu, aby se dostala z obklíčení nebo dotyku, nebo aby prorazila kordon. [...]

*Ofensivní zásahy proti bandám byly úspěšné jen výjimečně, poněvadž bandy vyznačí se a „větrí“ v terénu. Dlouhým pobytem v horách a lesích, skvělým využíváním terénu, orientací hlavně za noci, pudem sebezáchovy, neoblomnou vůlí dosáhnout vytčeného cíle a železnou kázní získali příslušníci band UPA velmi vysokého stupně výcviku a cenných zkušeností. **Nutno přiznati, že vlastní jednotky se jim v tomto směru daleko nevyrovnaly, zvláště v prvních počátcích boje.**“⁷³⁶*

Co si představit pod pojmem „bojácné“ či „nebojové“ chování? Nasazení příslušníci bezpečnostních sil na hlídkách nejednou usínali, bezdůvodně stříleli, zapalovali ohně, vedli hlasité hovory, ať již z pocitu bezpečí, nezájmu, nepohodlí, nebo bojácnosti, pravděpodobně také jako výstrahu pro Ukrajince, kudy nemají postupovat, o zmíněném případě spolupráce hlídky útvaru „Peter“ se sotní „Hromenko“ nemluvě.⁷³⁷ Lze předpokládat (i když ne doložit) situace, kdy hlídky partyzány UPA sice zpozorovaly, ale nijak proti nim nezasáhly. O tom, že postavení čs. sil se sotním dařilo překonávat i díky spícím hlídkám či takovým, které s UPA odmítaly bojovat, hovořil ve videodokumentu *Banderovci* (Česká televize, 2010) Petro Potičnyj.⁷³⁸ Při inspekci LO Písek důstojníky velitelství „Rudolf“ jistý příslušník SNB měl na dotaz, v čem spočívá nebezpečí *Banderovců* a proč je nutné zabránit jim v přechodu naším územím, odpovědět, že názory na toto jsou různé, každý si toto [akci B] může vykládati, jak chce a že z komára se dělá velbloud.⁷³⁹

Jak vyplývá z textu výše, stejně jako nemalá část nasazených mužů konala vojenské

⁷³⁵ VÚA–VHA, f. MNO 1947/4SV, k. 271: *Hlášení o mravně-politické situaci od 19. září do 6. října 1947.*

⁷³⁶ Tamtéž, f. MNO 1948/velitelství pěchoty, k. 102A: *Taktické provádění-charakteristika boje.*

⁷³⁷ Mimo citovaných elaborátů viz např. ABS, f. 307, sign. 307-45-3: *Boje proti UPA – připomínky*; sign. 307-16-4: *Poznatky a zkušenosti z bojů s Banderovci*; k. 77, sign. 307-77-6: *Banderovci – chování čsl. vojska*; k. 102, sign. 307-102-3: *Akce proti Banderovcům – účast SNB*; k. 20, sign. 307-20-5: *Boje proti UPA – nedostatky*; tamtéž, *Chování příslušníků SNB v boji proti Banderovcům; Závady při výkonu služby; Banderovci – poměr k SNB.* Bez podpisu – řazeno za *Boje proti UPA – nedostatky.* Podepsán pplk. pěchoty Antonín Ilčuk a další.

⁷³⁸ Viz Pekárek, Martin; Koudela, Aleš. *Banderovci* [videodokument], Česká televize, 2010, čas 40:25–41:32.

⁷³⁹ ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 22: *Vondrák Václav, vrch. stržm. SNB-vyjádření.*

povinnosti s vynikajícím nasazením a odvahou, u jiných se jednalo o přesný opak. Problémy s výcvikem se dařilo časem zmírňovat, stejně tak přizpůsobovat taktiku, ovšem žádoucí úroveň nikdy nebyla dosažena, resp. *nedosáhla však nikdy úrovně band UPA*.⁷⁴⁰ Faktor výcviku a nedostatku zkušeností řadových vojáků i důstojníků spolu s nespolehlivými zbraněmi, stejně tak nespolehlivým a nedostatečným transportem a spojením tak nutno považovat za hlavní příčiny „neslavného“ výsledku akce B. Tabulka vlastních ztrát na Moravě vypadá takto:

Ztráty smrt/zranění	Armáda	SNB	Civilisté
Vina UPA	1/2	2/6	1/0
Nehody	2/6	1/7	0/0
Vlastní palba	4/1	2/24	5/1
Celkem za skupinu	7/9	5/37	6/1
Celkem	18/47		

Zdroj: ABS, f. 307, sign. 307-77-4: *Přehled vlastních ztrát v boji proti UPA*.⁷⁴¹

Jak patrně, samotné dopravní nehody na Moravě si vyžádaly více obětí než bojová činnost UPA, stejně tak i případy palby do vlastních řad.⁷⁴²

Hodnocení akce B v Čechách

V Čechách bylo napočítáno 164 hlášení o výskytu UPA, z toho v 54 případech se jednalo o omyl nebo úmyslnou mystifikaci. Velitelství „Rudolf“ dále konstatovalo, že:

*„Nedá se s určitostí tvrdit, že UPA měla vybudovanou svou civilní síť. Že však určitá část obyvatelstva těmto bandám pomáhala neb alespoň k jejich činnosti trpně přihlížela, je vidno z toho, že 16 osob bylo oznámeno okresním národním výborům nebo okresním soudům pro neoznámení výskytu členů UPA neb jich podporování potravinami a informacemi. 7 osob bylo oznámeno pro nadržování zločincům a rozšiřování nepravdivých zpráv.“*⁷⁴³

⁷⁴⁰ VÚA–VHA, f. MNO 1948/velitelství pěchoty, k. 102A: *Taktické provádění-charakteristika boje*.

⁷⁴¹ Do pramene byli zařazeni i padlí a ranění moravského útvaru „Rys“ nasazeného na Slovensku (6 mrtvých a 5 raněných). Vzhledem k tomu, že se jednalo o akci na Slovensku, v rámci této práce nejsou zařazeni mezi ztráty utrpěné na Moravě.

⁷⁴² Tento fakt velení „Sosna“ přiznávalo i ve své závěrečné zprávě. Viz VÚA–VHA, f. MNO 1948/velitelství pěchoty, k. 102A: *Materiální část-dopravní prostředky*.

⁷⁴³ ABS, f. 307, sign. 307-102-1: *Bandy UPA - zkušenosti a poznatky, odpověď na čj.: I a 324 taj./47*.

Co se týče samotných bojových střetů, v závěrečné zprávě velitel VO 2 gen. Jan Satorie lakonicky konstatoval, že armáda se s UPA na území Čech *de facto* nestřetla. Popsal v podstatě shodné nedostatky jako gen. Rakovčik na Moravě, přičemž se zvláště negativně vyjádřil o partyzánských útvech ve smyslu nedisciplinovanosti a nespolupráce s ostatními jednotkami.⁷⁴⁴

Hodnocení akce B na Slovensku

Velitel VO 4 gen. Michal Širica na úvod, mimo jiné, konstatoval, že příslušníci UPA se snažili vyhýbat bojům s armádou i stykům s civilisty a kontaktovali je pouze v nevyhnutelných případech, zejména za účelem získání potravin a ošacení.⁷⁴⁵ Za kritický nedostatek operací na Slovensku byla označena zpravodajská práce, a to jak s místním obyvatelstvem, tak zejména s polskou stranou, mimo jiné v důsledku roztržštěností zapojených zpravodajských orgánů (armádních, NB, FS, StB, divizních a dalších). Výměna zpráv se totiž většinou odehrávala na úrovni nejvyšších velitelství, což způsobovalo neúměrné časové prodlevy (až v rádech dnů) a příliš obecnou charakteristiku zpráv, o kvalitě (resp. často neexistenci) komunikační sítě nemluvě.⁷⁴⁶ O materiálních a personálních nedostacích útvarů na Slovensku již bylo pojednáno. I v tomto elaborátu se objevily stížnosti na kvalitu nasazeného mužstva a další závady. Gen. Širica však na rozdíl od gen. Rakovčíka pouze stručně informoval o *nedbalém vojenském chování a demoralizaci* vlastních jednotek, načež odkázal na dřívější hlášení.⁷⁴⁷

Nutno se však zastavit ještě u dobrovolnických praporů slovenských partyzánů „Vihorlát“ a „Stihač“, nasazených do akce v říjnu 1947. Přestože oba prapory operovaly proti UPA jen dva týdny, vyskytlo se k činnosti mužstva i důstojnického sboru více stížností než na kteroukoli jinou jednotku. Problémy se vyskytovaly již v době nástupu, kdy část záložníků dorazila v podnapilém stavu. Alkoholismus nemalé části stavu jednotek nasazení provázel až do jejich zrušení.⁷⁴⁸ Stížnosti zahrnovaly zejména neplnění rozkazů, nebojové chování, snahy o politickou agitaci, ohrožování civilistů zbraněmi a samosoudy nad „reakcí“. U 30 % útvarů velení konstatovalo, že se příslušníci dobrovolně přihlásili jen kvůli fámě o vysokých finančních náhradách v době výkonu vojenské služby. Dále:

⁷⁴⁴ VÚA–VHA, f. MNO 1948/velitelství pěchoty, k. 102A: *Poznatky z akcí proti UPA - předložení*.

⁷⁴⁵ Tamtéž, *Organizácia akcií proti bandám UPA z hľadiska operačného*, s. 1.

⁷⁴⁶ Tamtéž, s. 8-9.

⁷⁴⁷ Tamtéž, s. 9-10.

⁷⁴⁸ VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 4. oblasti Bratislava, k. 2, inv. č. 28: *Závady mužstva z radov príslušníkov partizánskych jednotiek pridelených u vel. „TEPLICE“ zistenie-hlásenie*; VÚA–VHA, f. MNO 1947, k. 43: *Zpravodajská relace z II. turnusu part. prap. XI - Trenčín*.

„Z došlých hlášení a z celej rady trestných oznámení je vidieť, že niektorí partyzáni nie z neznalosti, ale zámerne osvojovali si im nieprislúchajúce práva. Na Slovensku odôvodňovali svoje jednanie tým, že podozrievali časť obyvateľstva z ľudáckej ideologie a že ukrývajú a podporujú príslušníkov UPA. Keď však boli zasadení na Morave, prevádzali rôzne nezákonné veci tak, ako predtým na Slovensku.

Veľmi často dochádzalo k najrôznejším prečinom, ktoré by bolo treba u normálnych voj. jednotiek stíhať trestným oznámením, čo však v mnohých prípadoch nemohlo byť praktikované z obavy, aby nevznikla vzpúra celej jednotky (sic!), ktorá často z celkom pochopiteľných dôvodov stavala sa svojich previnilých kamarátov.“⁷⁴⁹

Zpráva vzhľadom ke skromným bojovým výsledkům obou praporů konstatovala, že nasazení partyzánů z výše uvedených příčin nesplnilo účel.⁷⁵⁰ Obtěžování civilistů a uvedené nedostatky dosáhly takové míry, že věc řešil i náčelník hl. štábu gen. Bohumil Boček.⁷⁵¹ Jaký to kontrast vůči tvrzení Pavla Dršky, že *jednotky složené z partyzánů měly bohaté zkušenosti z vedení boje v horách, které předávaly mladým velitelům i příslušníkům armády a SNB.* Dodejme, že dle Dršky *přijetí tohoto rozhodnutí [nasazení partyzánů po boku armády] Ústavodárným národním shromážděním a jeho realizace patří k velkým úspěchům KSČ.*⁷⁵² V ostrém nesouladu s výše uvedenými citacemi jsou i další Drškova tvrzení. Ve vztahu k výše citovaným pasážím dodejme ještě jedno, týkající se spolupráce armády a SNB:

„Při likvidaci banderovců docházelo k velmi úzké spolupráci příslušníků armády s příslušníky SNB, jejichž morálně politický profil i třídní složení byly podstatně lepší (sic!). To pozitivně prohlubovalo vzájemné vztahy armády a Bezpečnosti.“⁷⁵³

Dále vhodné zmínit hodnocení dobrovolnického stíhacího útvaru NB „Safír“, jenž byl do akcí nasazen od 21. srpna 1947. Nominálně se skládal ze 160 dobrovolníků, z dokumentů však vyplývá, že pro naprostý nedostatek přihlášek proběhlo jeho doplnění převelením. Přijati mohli být pouze bezdětní příslušníci NB s účastí v odboji nebo zahraniční armádě, anebo

⁷⁴⁹ VÚA–VHA, f. MNO 1947, k. 43: *Súhrnná zpráva činnosti partyzánských jednotiek z 15. novembra 1947.*

⁷⁵⁰ Tamtéž.

⁷⁵¹ VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 4. oblasti Bratislava, k. 2, inv. č. 28: *Zákroky part. jednotek proti civ. obyvateľstvu-zákaz.*

⁷⁵² Drška, Pavel: *Armáda a SNB v boji proti banderovcům.* In *Vojenské dějiny Československa, díl V. Praha, 1989,* s. 200.

⁷⁵³ Tamtéž, s. 205.

vyznamenání či povýšení za zásluhy. Mezi 28. srpnem a 2. září se účastnil obkličovacích akcí v Malé Fatře, ovšem údajně pro neúspěchy v boji a stíhání UPA byl stažen a následně podřízen praporu SNB „Javor“. Jeden z důvodů patrně spočíval v pátrací akci ze začátku září, kdy průzkum „Safiru“ narazil na „Burlaku“ s doprovodem a díky špatnému vedení (či nezájmu na celé akci, popř. cílenému bojkotu?) propásl příležitost celou skupinu zajmout. Pověsti jednotky dále uškodilo podezření, že některý z příslušníků zcizil majetek sotni (brašnu s fotoaparátem, negativy, písemnými materiály a dalšími předměty) ze seníku, kde se „Burlaka“ a spol. ukrývali. Na základě deníku sotně, psaným „Burkunem“ však vyplývá, že jeho skupince, se tyto předměty podařilo ze seníku odnést před jeho prohlídkou a následně dopravit až do Německa.⁷⁵⁴ Morálka jednotky byla údajně špatná a vyskytly se případy „propagandy“ ve prospěch UPA, neplnění či vágní plnění rozkazů a další prohřešky proti disciplíně. Většina mužstva byla ke službě nucena a poukazovala na špatnou organizaci a další problémy. Konkrétně lze doložit případ stržm. Vincence Skalického, který měl odmítnout splnit rozkaz donést náboje ke kulometu se slovy, že *já ich nosiť nebudem, lepšie je ich vysypať do Váhu, ako strielať proti Benderovcom*.⁷⁵⁵ Špatné mínění o útvaru měli vyjádřit i slovenští důstojníci velitelství „Teplice“, včetně gen. Noska.⁷⁵⁶

Jak patrně, vojenské velení nebylo s výsledky akcí spokojeno. Důvody tohoto stavu lze hledat v mnoha oblastech. Mimo logických – materiální nedostatky poválečné doby, náročný terén, nestandardní taktika vedení operací apod. – se však jednalo i o problémy, s nimiž si armáda, SNB a stát mohly poradit daleko lépe. Na prvním místě neměli být proti zkušeným partyzánům UPA posílání vojáci s minimálním, respektive žádným vojenským výcvikem. Zcela nedostatečně fungovalo předávání zpráv o pohybu sotní, nešťastným se ukázalo být i vyslání českých útvarů na Slovensko. Ovšem zde je nutné dodat, že se tak dělo především z toho důvodu, že slovenského mužstva se k zajištění hranice a operací nedostávalo. Do celé akce se nepřímo promítaly i politické boje mezi komunisty a nekomunisty, národnostní třenicemi mezi Čechy a Slováky a v neposlední řadě také mezinárodněpolitická situace.

Taktika UPA

Způsob pohybu UPA terénem závisel na okolnostech a velikosti útvaru. V případě volného postupu byl vyslán průzkum, zbytek sotně pochodoval dle šířky trasy. V případě zjištění stíhání

⁷⁵⁴ *Jimonuc VIIA*, č. 13, s. 113-116.

⁷⁵⁵ Štátny archív v Bratislavě, f. Štátny súd v Bratislave, sp. zn. OR III 15/49: *Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave z 24. 2. 1949*. Skalický byl nakonec odsouzen za členství v „illegální organizaci“ a „podporu band UPA“ ke dvěma letům odnětí svobody.

⁷⁵⁶ ABS, f. 307, sign. 307-41-5: „*SAFÍR*“, *útvary slovenských dobrovolníkov NB - poznatky, hlášení*.

velitel vysílal zajišťovací průzkum po boku těla sotně, dělil útvar podle čet či rojů a vysílal je do různých směrů, aby znesnadnil stíhání, nařizoval pochod v jednostupu tak, aby nebylo lze zjistit počet osob apod. Tento způsob často aplikovali i v noci s tím, že první v jednostupu osvětloval cestu a táhl za sebou lano, kterého se přidržoval zbytek sotně. V případě lana krátkého či žádného se drželi jeden druhého za opasek či rameno.⁷⁵⁷ Partyzáni preferovali přesun lesy a houštinami před otevřeným terénem, u kterého vždy předpokládali pokrytí palbou nepřítele. I v lesích často měnili směr pochodu do tvaru písmene „S“, čímž předstíraně uhnuli z trasy, na níž se vzápětí vraceli tam, kde takovýto manévr byl špatně zjistitelný, např. na skalách, ve vodním toku, na železnici apod. Vyskytly se i případy, kdy menší skupinky vyšplhaly na stromy, čímž dokonale zmátly stíhací útvary.⁷⁵⁸ Průzkum, jednotlivci či malé skupinky se pokoušely maskovat jako civilisté nebo příslušníci bezpečnosti. Ze záznamů vyplývá, že tato kamufláž byla částečně účinná a minimálně několika jednotlivcům se takto podařilo překonat most u Napajedel na moravsko-slovenské hranici.⁷⁵⁹ V období sklizně a dobrého počasí, kdy si zásoby mohli zajistit samosběrem, se partyzáni vyhýbali lidským sídlům, což *de facto* znemožňovalo jejich stíhání. Zhoršení počasí na podzim 1947 vedlo k častějším návštěvám civilistů malými skupinkami a prosbám, resp. vynucování stravy a někdy i přístřeší. Většinou tak činila jen část skupinky.

Tábořilo se vždy poblíž vodního toku, v lese nebo u osamělé budovy za současného zajištění hlídkami. Vzhledem k běžně užívaným vojenským postupům čs. armáda a SNB produkovaly při pochodu značné množství zvuků a jiných znamení, která je snadno prozrazovala a zkušený partyzáni tak neměli problém náhle zmizet. Na krátkou vzdálenost se k sotni ze stejných důvodů vůbec nemohlo dojíždět vozidly. I když se víceméně šťastnou náhodou podařilo útvary UPA takto vystopovat a napadnout, většinou tak činila jednotka maximálně v síle čety a nemohla rychle získat posily, se kterými se buď ani neměla jak spojit, nebo byly příliš daleko na to, aby dokázaly zablokovat pohyb sotně. Tyto pátrací jednotky se tak ocitaly pod palbou násobně početnější sotně, která čs. útvar znehybnila a rychle se vytratila.⁷⁶⁰ V podstatě se takto odehrál i známý incident na Lupčianské Maguře, kde ovšem „Burlaka“ nechtěl dále ustupovat.

Jednotky UPA dokázaly postupovat překvapivě rychle, a to navzdory nedostatku zásob, neznámému těžkému terénu, činnosti nepřítele a často zničené obuvi. Při některých

⁷⁵⁷ ABS, f. 307, sign. 307-16-4: *Poznatky a zkušenosti z bojů s Benderovci.*

⁷⁵⁸ Tamtéž, sign. 307-16-2: *Akce proti B. tlupám - provádění.*

⁷⁵⁹ Tamtéž, sign. 307-16-4: *Poznatky a zkušenosti z bojů s Benderovci.*

⁷⁶⁰ Tamtéž.

příležitostech urazily i 40 km během krátké letní noci. Při postupu někdy zajímaly civilisty, které následně využily jako průvodce. Vyskytly se i případy, kdy civilní osoby takto UPA pomohly dobrovolně.

V případě náhlého odloučení od sotně či jejího rozbití/rozdělení některé útvary UPA aplikovaly pravidlo, že tzv. sběrným bodem (tedy místem přeskupení) se stává ten poslední, nebylo-li určeno jinak. Příkladem, byla-li posledním sběrným bodem kóta 1396 Troja a sotňa se ocitla pod silnou palbou nepřítele, který ji rozdělil, její příslušníci se vraceli zpět na tuto kótu, kde je měl zbytek sotně buď očekávat, nebo jim nechat skrytý šifrovaný vzkaz.

Vojáci UPA byli oblečeni doslova do všeho, co se jim podařilo sehnat, koupit, směnit nebo ukořistit. Vyskytovaly se uniformy německé, maďarské, polské a sovětské, později v ČSR i místní. Při průzkumu, navazování kontaktu či ke zmatení nepřítele byli jeho směrem často vysíláni vojáci hovořící polsky či rusky v odpovídajících uniformách. Podobný *modus operandi* byl využíván i na čs. území, kdy Ukrajinci od padlých a zajatých příslušníků čs. sil odebírali uniformy a někteří částečně či plyně ovládali slovenštinu nebo češtinu (zejména ti, nasazení na nucené práce v Protektorátu). V terénu se útvary dorozumívaly vydáváním přírodních zvuků, pískáním, zanecháváním znamení (např. kamení poskládané do určitého tvaru, výřezy na stromech, uspořádané větve apod.) a v boji barevnými světelnými raketami, byly-li k dispozici.

Priorita v zásobování spočívala v mapách, kterých se UPA zoufale nedostávalo. „Hromenko“ měl několikrát štěstí, že narazil na budovy či osoby, které mu mapy dobrovolně či nuceně předaly. „Burlaka“ takové štěstí neměl a často musel pochodovat podle nedostatečných map či naslepo. Mezi nejčastější zdroje lze zařadit školy, hájenky, turistické chaty či přímo turisty.⁷⁶¹ Z tohoto jednání navíc vyplývá fakt, že jednotky UPA neměly žádné styčné body se „sítí OUN v ČSR“, neboť ta by jim logicky potřebné mapy obstarala či přímo zaslala do Polska.

Při boji se malé skupinky dělily na jednotlivé členy s tím, že jeden až dva vojáci ostatní kryli palbou a následně se taktéž stahovali. U větších útvarů četa nebo roj kryly ostatní, zatímco ty se snažily buď ustoupit, nebo prorazit. Pozice armády a SNB často byly prozrazeny již v době jejich zaujímání nebo tím, že strážní oddíly se chovaly příliš nápadně a hlučně. I v případě, kdy takovéto pozice prozrazeny nebyly, však většinou partyzáni dokázali prorazit, neboť se jednalo o primitivní slabě obsazené linie, za nimiž se rozprostíral neobsazený terén bez dalších postavení a stíhacích jednotek, a to zkrátka proto, že na takováto opatření se nedostávalo sil.

Z výpovědí zajatců vyplývá, že byly-li sotně nuceny k boji, volily jej raději s jednotkami

⁷⁶¹ Tamtéž, sign. 307-16-4: *Poznatky a zkušenosti z bojů s Benderovci.*

armády než SNB. Důstojníci PP SNB „Slovensko“ tento stav přisuzovali tomuto:

„Jednotkám SNB se, pokud mohou, vyhýbají, ježto nejen instinktem, ale i zkušenostmi při střetnutí zjistili, že jednotky SNB mnohem rychleji a rázněji střílejí (sic!). Rovněž vědí, že všichni příslušníci SNB jsou prodchnuti ideou a myšlenkou nové lidové demokracie a jsou nekompromisní bojovníci zákona a nového sociálního řádu. Podle výpovědi zajatců tito tvrdí, že se raději vícekrát střetnout s vojskem než jednou s českým SNB. Usuzují sami, že u SNB je bojový duch a morálka vyšší než u vojska.“⁷⁶²

Je patrné, že autor nepochybně přisuzoval vlastnímu útvaru větší kvality, než odpovídaly reálné situaci, neboť hlášení o demoralizaci, špatném výkonu služby, nepovoleném vzdálení od útvaru a opilství se nevyhnuły ani pluku SNB „Slovensko“. Zároveň je nutno přiznat, že morálkou, bojeschopností i odvahou jednotlivců zcela zřejmě převyšoval většinu nasazených vojenských útvarů, ale zní nepravděpodobně, že by tento stav vyplýval pouze či dokonce především z *prodchnutí ideou a myšlenkou nové lidové demokracie*. Pohotovostní a následně pohraniční pluky SNB vznikly již roku 1945 a jejich příslušníci absolvovali relativně náročný vojenský výcvik a následně i službu v terénu. Více než polovina početního stavu vojenských jednotek nasazených v rámci akce B byla tvořena civilisty-branci, často s krátkým či minimálním výcvikem a bez aspirací stát se vojáky z povolání. Jejich bojeschopnost, morálka, fyzická příprava i výsledky tak logicky musely zaostávat. Nižší „zápal“ a bojeschopnost se týkala i slovenských útvarů z důvodů politických (nesmyslnost boje s UPA, averze vůči Čechům, špatné finanční zabezpečení, neochota riskovat vlastní život apod.). Dodejme ještě, že finanční kompenzace příslušníků SNB vysoce převyšovaly ty udělované v armádě. Celkově tak „preference“ boje s armádou namísto SNB zní logicky.

Lze vyslovit souhlas se závěrem Potičného, že z vojenského hlediska velký rejď UPA nedopadl vzhledem k 50% ztrátám příliš úspěšně, na čemž se podepsaly zejména špatná taktika (pohyb terénem celistvými sotněmi a jejich pozdní rozdělení), zdravotní stav partyzánů, nízká morálka, touha vrátit se do civilního života, nečekaně silný odpor, na nějž v ČSR narazili a jejich nedostatečné vybavení. Co se týče politických dopadů, Potičnyj se domnívá, že se rejď stal nebývalým úspěchem, neboť demonstroval vůli ukrajinského národu k životu ve svobodě a že o svobodu stále bojuje.⁷⁶³ Nicméně je nutno namítnout, že příchod několika set povstalců na další vývoj ukrajinské otázky nebo na vztahy mezi Východem a Západem v počátcích

⁷⁶² Tamtéž, sign. 307-41-5: *Bandy UPA na území ČSR, poznatky o způsobu boje - hlášení.*

⁷⁶³ Потічний, П.: *Пропагандивний рейд УПА в західну Європу*, s. 120.

studené války takřka žádné dopady neměl a mít ani nemohl. V konečném důsledku však úspěšní „rejdivoci“ bezpochyby splnili rozkazy, z jejich úhlu pohledu se tedy jednalo o dosažení cílů. Na československé straně představovalo největší úspěch nepochybně rozbití sotně „Burlaky“, zajetí velitele samého a dalších dvou „sotěných“ („Brodyče“ a Hryhorije Mazura „Kaľynovyče“. V těchto dvou případech však šlo o dílo náhody, nikoli úspěšnou operaci). Jiné cílené úspěchy však již zaznamenány v podstatě nebyly. Na základě statistik je možno interpretovat obě „strany“ i jako vítěze (polovina povstalců přešla na Západ a splnila misi, polovina jich padla do zajetí nebo byla zabita, další vpád se neuskutečnil, nedošlo k masovému násilí na obyvatelích ČSR), i jako poražené (dopad rejdu neměl větší efekt, polovina účastníků byla zajata nebo zabita, většina operací končila neúspěchem, celá akce postrádala hlubší smysl, finanční náklady ani oběti absolutně neodpovídaly výsledkům).

Dopady rejdu v ČSR paradoxně pomohly k tomu, čemu měl zabránit: bolševizaci země. Nekomunistické strany Národní fronty výskyt UPA v pohraničí chápaly jako problém vojenský a příslušníky UPA rejdující územím ČSR, slovy Prokopa Drtiny, jako „*nešťastné chudáky, u nichž se zdálo být rozumnějším si jich nevšímat a hledět si spíše toho, aby se co nejdříve dostali pryč*“.⁷⁶⁴ Pro KSČ a KSS se však jednalo o téma ožehavé, které v teoretické rovině mohlo narušit plány na převzetí moci. Nezáměr ostatních politických uskupení o problematiku a výzvy ke klidnému řešení situace, které vznášeli především slovenští demokraté a čeští národní socialisté, komunisté dokázali plně dezinterpretovat v tom duchu, že dané politické síly se „klaněly na stranu fanatických banderovců, německých kolaborantů, pohrobků Hitlera“ a podobné invektivy. KSČ dále rozpoutala tiskovou kampaň k očernění opozice a „banderovskou problematiku“ dokázala naroubovat i na vykonstruovanou aféru tzv. „ľudáckého spiknutí na Slovensku“, kdy tamní politickou reprezentaci komunisté obvinili z kolaborace s UPA. V konečném důsledku tak komunistické elity dokázaly potenciální rozbušku, jež mohla vést k jejich mocenskému pádu, resp. komplikaci v cestě za převzetím moci, transformovat ve své propagandistické a politické vítězství. Neschopnost ostatních stran Národní fronty adekvátně na komunistickou propagandu reagovat tvořila další článek řetězu, jenž vedl k jejich selhání v únoru 1948.⁷⁶⁵

⁷⁶⁴ Friedl, Jiří, Jirásek, Zdeněk: *Rozpačité spojení. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949*, Praha, 2008, s. 201.

⁷⁶⁵ Pro více informací k pozadí a důsledkům akce B viz Ondrák, V.: *Politické pozadí „Akce B“ v Československu v roce 1947*. In kol. autorů: *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách strednej a východnej Európy (1944–1953)*, s. 347-354.

Listopadem 1947 skončilo hlavní období aktivit OUN/UPA v ČSR. Po zkušenostech z roku 1947 a v důsledku likvidace struktur ukrajinského podzemí v Polsku a zároveň slábnutí hnutí na sovětské Ukrajině úměrně tomuto klesala četnost výskytu partyzánů v ČSR v pozdějších letech. Již se neobjevovali ve formě bojových útvarů, ale pouze malých skupinek buď se snažících dostat na Západ, nebo v pozici kurýrů. Celkově se jednalo o maximálně desítky osob do roku 1949, později již jen jednotky. Poslední přechody Ukrajinců snažících se utéct ze „socialistického ráje“ jsou v pramenech čs. provenience zaznamenány k roku 1949, poslední kurýrská skupina poté ještě v roce 1959 (viz níže).

Na základě prostudovaných pramenů a literatury je nutno odmítnout teze o násilných až brutálních aktivitách UPA na území ČSR. Nelze prokazatelně doložit jediný případ úkladné vraždy civilního čs. občana v letech 1945 až 1947. V případě ozbrojených složek se jednalo o dva zavražděné zajatce z Finanční stráže, ovšem opět nikoli svévolně a z „touhy po krvi“, ale za bojové situace a ohrožení celistvosti útvaru. Naopak se dochovalo značné množství pramenů hovořících o opakovaném lidském jednání sotní se zajatci a dokonce i s příslušníky KSS a KSČ. Stejně tak i čs. strana zacházela se zadrženými. Raněným se dostávalo polního, resp. nemocničního ošetření, zajatci nebyli vystavováni žádnému násilí ze strany vojenských jednotek, v zajateckých táborech a v soudní vazbě. Totéž však nelze říci o těch, kteří byli vyšetřováni orgány OBZ a StB. Z pozdějších výpovědí pracovníků oddělení StB „Východní emigrace“ vyplývá, že v období „přechodu banderovců přes území ČSR“ docházelo v letech 1945 až 1951 k nespecifikovanému „porušování socialistické zákonnosti“ a „okrádání státu o valuty“.⁷⁶⁶

Velitelé „Hromenko“ a „Burlaka“ dávali opakovaně najevo (zejména formou vzkazů přes propuštěné zajatce), že s Českoslováky bojovat nechtějí a snaží se pouze co nejrychleji projít do Bavorska. Partyzáni při obstarávání zásob většinou zaplatili či na místě zanechali kvitanci o odebraném zboží,⁷⁶⁷ nemluvě o případech dobrovolné pomoci civilistů. Vynucování formou pohrůžky zbraní či násilí se odehrávalo zřídka. Množství případů kontaktů čs. hlídek a jejich spolupráce, resp. neochoty s Ukrajinci bojovat, dále zpochybňuje teze o násilnostech UPA v ČSR. Jak bylo řečeno, Češi a Slováci nepředstavovali v očích ukrajinského podzemí nepřátele. Naopak se je formou propagačních akcí v letech 1945 až 1947 opakovaně snažilo přiklonit na svou stranu, jakkoli se jednalo o akce relativně primitivní, omezené na periferní území státu a bez naděje na širší úspěch.

Tyto řádky ovšem nic nemění na tom, že rejdující partyzánské útvary porušily platné

⁷⁶⁶ ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy (ZV), arch. č. ZV-120 MV, díl 4, *Záznam z 28. prosince 1962*, s. 2,

⁷⁶⁷ Viz např. obrazová příloha č. 15.

zákony státu a nelegálně se pohybovaly na jeho území ozbrojeny, což vzhledem k aktivitám UPA v Polsku a SSSR vyvolávalo oprávněné obavy co do jejich záměrů. Chtě nechtě tak partyzáni potenciálně ohrožovali bezpečnost obyvatel ČSR bez ohledu na jejich cíle. Správnou otázkou tedy není, zda ČSR měla na příchod UPA roku 1947 reagovat a zasáhnout, poněvadž k tomu byla do jisté míry povinována. Spíše se nabízí úvaha, zda odpovědná místa reagovala přiměřeně a v zájmu obyvatelstva, zejména poté, co charakter operací UPA a její cíle v ČSR již byly známy. Vzhledem k tomu, že akce B kulminovala až v říjnu 1947, kdy fakta spojená s rejdem UPA již odpovědná místa znala, že celkové náklady násobně přesáhly škody způsobené Ukrajinci a že více Čechoslováků zahynulo v důsledku nehod a omylů než ve střetech s vojáky UPA, lze se domnívat, že minimálně od září 1947 se jednalo o nasazení nepřiměřené a vedoucí k větším nákladům, škodám a ztrátám na životech, než k jakým by došlo při akci svým rozsahem odpovídající reálné, dodejme nízké míře nebezpečí, jaké vojáci UPA pro ČSR a její občany znamenali. Stalo se tak zejména z politických a propagandistických důvodů prosazovaných KSC a KSS, snažících se uchopit moc ve státě. V jistém slova smyslu tedy tyto politické síly nesou část odpovědnosti za padlé či jinak postižené ve sledovaném období.

Provést celkové zhodnocení protipartyzánských operací v ČSR je nelehký úkol. Toto vyplývá nejen z nejasných cílů celé akce a z důvodů, které partyzány UPA do ČSR přivedly, ale i politických důsledků a motivací některých subjektů. Hodnocení je proto nutno provést z několika úhlů:

- 1) politický
- 2) bezpečnostní
- 3) vojenský
- 4) lidský

Ad 1) Z politického hlediska se *de facto* jednalo o akci OUN(b) a československých komunistů. Cíle OUN(b) spočívaly v propagaci svého boje proti Polsku a SSSR v ČSR a na Západě. Je možno konstatovat, že v ČSR tento bod splněn nebyl a být ani nemohl vzhledem ke stále silnější závislosti ČSR na SSSR. Žádná ze stran Národní fronty se nestavěla proti orientaci zahraniční politiky na SSSR a logicky tedy neexistoval partner, se kterým bylo lze navázat spolupráci.

Co se týče akce OUN(b) v zahraničí, příchod partyzánů vyvolal v Německu, resp. na Západě jistou senzaci a patrně měl vliv na organizaci zpravodajských operací proti SSSR, zejména v britském podání. Z dlouhodobého hlediska však nic nezměnil. Kdo tedy na rejdu

UPA na Západ získal suverénně nejvíce kapitálu, byli čs. komunisté. Příchod Ukrajinců sice v prvních chvílích mezi některými z nich vyvoval strach z šíření „protikomunistické a protisovětské propagandy“ (čti zprávy o dění v západních částech USSR a v Polsku), ale charakter postupu sotní a celkové množství partyzánů spolu s tím, že ČSR chtěli co nejdříve opustit, vedly k situaci, že se setkali pouze s minimálním množstvím občanů ČSR a nemohli tedy rozvinout žádnou rozsáhlou propagační akci. Naopak kdo ji rozvinout dokázal, byli právě komunisté exagerací „banderovského nebezpečí“, dezinterpretací cílů ukrajinských partyzánů, nadsazováním zločinů UPA v ČSR a stavění partyzánů do role kolaborantů s nacistickým režimem. V průběhu září slovenští komunisté „vytáhli banderovskou kartu“ i při puči proti DS. Vyfabrikovali síť OUN(b) na Slovensku a plně ji propojili s údajným „ľudáckým podzemím“, které mělo sahat až do nejvyšších pater DS. O vzniku a smyslu nasazení PP SNB „Slovensko“ již bylo hovořeno a ještě bude.

Ad 2) Z bezpečnostního hlediska čs. stát bezpochyby měl nejen právo, ale i povinnost proti jednotkám UPA zasáhnout, neboť se jednalo o v ČSR nelegální ozbrojené útvary, které se prokazatelně dopouštěly trestné činnosti (nelegální ozbrojování a spolčování, nelegální překročení hranic, krádeže, vydírání, únosy, ohrožování bezpečnosti obyvatel). Je však nutno dodat, že míra této trestné činnosti nebyla vysoká. UPA v ČSR neměla zájem a většinou ani motivaci chovat se k civilistům i vojákům násilně a činila tak v drtivé většině pouze z donucení. Uvážíme-li že, více než tisícovkou partyzánů byl v letech 1945 až 1948 prokazatelně zabit jediný civilista (František Dvořák), navíc ozbrojený, a zavraždění tři příslušníci ozbrojených sil⁷⁶⁸, je evidentním, že útvary UPA se svévolného ani sadistického násilí na Čechoslovácích zkrátka nedopouštěly. Čs. síly utrpěly větší ztráty v nebojových situacích, zejména při dopravních nehodách. I z tohoto hlediska jest patrné, že UPA nepřišla do ČSR vraždit. Zároveň je však nutno mít na paměti, že cíle UPA v ČSR nikdo nemohl s jistotou predikovat a obavy z recidivy dění v Polsku a SSSR byly přinejmenším zpočátku částečně opodstatněné.

Ad 3) Tento bod má opět dvě části v závislosti na stanovení cílů. Bylo-li cílem donutit UPA vyhýbat se lidským sídlům a bránit bezpečnost obyvatel a majetku ČSR, lze konstatovat, že čs. bezpečnostní síly odvedly v zásadě dobrou práci. Partyzáni se ať již plánovitě či nuceně větším usedlostem vyhýbali a na civilní obyvatelstvo se obraceli pouze při náhodných setkáních či z donucení, např. při zranění, potřebě map či nedostatku potravin. V drtivé většině případů však nikoho neohrožovali na životě ani zdraví. U organizovaných sotní toto bylo důsledkem rozkazů velitelů, ovšem stejně tak se chovaly i drobné skupinky jdoucí samostatně. Jinými

⁷⁶⁸ Na tomto místě nutno doplnit, že za vraždu je zde považováno surové zabití neozbrojeného člověka, nikoli střelba v boji. K problematice těchto a dalších případů viz níže v kapitolách 4.3 a 4.5.

slovy ukrajinští partyzáni sice mohli jako „bandité“ vypadat a pohybovat se, rozhodně se tak však nechovali. Tímto viděním tedy čs. jednotky splnily svůj úkol a zamezily rozsáhlejším ztrátám na životech a škodám na majetku, byť ne nutně vlastním přičiněním.

Pokud však cíl spočíval v zabrání přechodu UPA přes ČSR do Německa, v obecné rovině nelze tento cíl považovat za splněný. Polovina Ukrajinců se na Západ probíla, stíhací akce většinou končily neúspěchem, velitelé i řadoví vojáci se dopouštěli chyb vyplývajících z řady faktorů. Ani v jedné zemi obecně nebyly vojenské akce proti UPA z taktického hlediska hodnoceny pozitivně. To však nic nesnižuje na nesporných úspěších čs. branných sil v decimaci sotní „Hromenka“ a „Burlaky“ a zjetí druhého jmenovaného a dalších. Všechny ostatní větší akce skončily v zásadě neúspěchem. Velitelé „Brodyč“ a „Kalynovyč“ byli oba zadrženi díky aktivní kooperaci náhodného civilisty, nikoli v důsledku vojenských operací.

Ad 4) Z hlediska lidského lze považovat akci B za zbytečnou. V případě, kdy by partyzánům byla dána volnost v průchodu územím ČSR, by bylo lze očekávat mírné zvýšení drobné kriminality, zejména v podobě krádeží, jejichž rozsah a celkové škody by však nikdy nemohly dosáhnout nákladů akce B. Současně by přes 50 čs. občanů a přes 40 Ukrajinců neztratilo svůj život, stovky by nebyly raněny a několik set Ukrajinců by nebylo odsouzeno k dlouholetým trestům odnětí svobody či přímo k trestu smrti komunistickými tribunály v Polsku. Tímto není zpochybněna trestná činnost příslušníků UPA v Polsku, ale legitimita a nezaujatost tamních soudů vynášejících rozsudky smrti a dlouholetých odnětí svobody bez toho, aby jim byl dokázán mimořádně závažný trestný čin a bez přihlednutí k okolnostem jejich vstupu a k aktivitám v podzemí.

4.2.9 „Banderovské nebezpečí“ v Praze? Pluk SNB „Slovensko“ v únoru 1948

Pohraniční pluk SNB „Slovensko“ se po listopadu 1947 neomezil pouze na strážní a pořádkovou činnost na slovenských hranicích. Během příprav na státní převrat plánovači KSČ počítali i s nasazením všech pohraničních pluků včetně útvarů odeslaných na Slovensko kvůli potlačování „banderovské hrozby svobodnému Československu“, o čemž svědčí přípravy, které u pluku probíhaly před vypuknutím vládní krize. Ačkoliv se režimní propaganda vždy snažila vytvářet dojem, že „lid se spontánně pod vedením KSČ postavil pokusu reakce o uchvácení moci“, realita byla poněkud jiná a přihodilo se, že tento fakt cenzura příležitostně nezachytila. Např. takto vzpomínali bývalí příslušníci PP SNB „Slovensko“:

„Když vypukla v roce 1948 únorová krize, realizovalo velitelství pluku [SNB „Slovensko“] předem připravený poplachový plán. Po vyhlášení poplachu „Alfa“ odejely 19.

2. 1948 3 roty do Prahy. Příští den v rámci situace „Beta“ bylo 254 mužů – další 3 roty – odeslány do Kolína. 23. 2. 1948 po vyhlášení poplachu „Gama“ odejelo 200 mužů do Bratislavy, kde, stejně jako jejich soudruzi v Praze, zajistili v příštích hodinách společně s dalšími soustředěnými příslušníky SNB klid a pořádek...⁷⁶⁹

Existenci plánu „Alfa 1“ lze doložit nejpozději k 11. lednu 1948. Jeho obsahem bylo:

„Účel:

Bezpečnostní a politické poměry vyžadují, aby pro případ zákroku byla soustředěna silnější jednotka pro okamžité nasazení. [...]

Úkol:

Soustředit co možno v nejkratší době všechny příslušníky tamního útvaru k SV [stanoviště velitelství] čety, a vyhlásit přísnou bojovou pohotovost čety. Zajistit ubikace. [...]

Připomínky:

Velitel čety poučí podřízené o přísné tajnosti nasazení jakož i místa soustředění. [...]

O soustředění nesmí vědět nikdo, ani ostatní složky ZPÚ.⁷⁷⁰

A kdy že měl tento poplachový plán vznikat? Slovy bývalého příslušníka SNB Oty Holuba:

*„Když velitelé praporů Javor, Osika a Dub [PP SNB „Slovensko“] zpracovávali s podřízenými veliteli rot za **dlouhých podzimních večerů** [1947] v dočasných posádkách v pohraničních vesnicích severního Slovenska (sic!) poplachový plán svých jednotek, netušili, že do jeho realizace uplyne pouze několik týdnů. Banderovci byli poraženi, ale...“*⁷⁷¹

Vzhledem k událostem následujících měsíců je evidentním, o jakou akci se v rámci plánu „Alfa“ (a „Beta“ a „Gama“ v dalších fázích) jednalo. Zároveň lze přiložit další důkaz o tom, že komunistický puč v únoru 1948 byl akcí dlouhodobě plánovanou, nikoli spontánní. Vlastislav Kroupa roku 1973 neurčitě naznačoval, že *kromě ochrany hranic plnil pluk [SNB Slovensko] i další úkoly, které vyplývaly z potřeby upevnit státní autoritu, veřejný pořádek a chránit i některé důležité objekty. Při této příležitosti nelze nepřipomenout, že v době únorových*

⁷⁶⁹ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 56.

⁷⁷⁰ ABS, f. 307, sign. 307-14-12: *Plán "Alfa 1"*.

⁷⁷¹ Holub, O.: *Smrt ze zálohy*, s. 232.

*událostí roku 1948 byla převážná část příslušníků pluku dočasně použita k plnění mimořádných úkolů na různých místech republiky.*⁷⁷²

Z dochovaných materiálů lze rekonstruovat činnost roty „Petr“ praporu „Javor“ v síle 103 příslušníků, která vyrazila do Prahy. Dne 19. února 1948 večer, tedy den před demisí ministrů, byl v ubikacích spuštěn poplach a ve 3:00 20. února poplachová rota vyrazila z Humenného. Už ve 12:00 téhož dne útvar vystupoval na dnešním Hlavním nádraží v Praze a odtud putoval na zámek v Kolodějích. 21. února rota držela pohotovost a zároveň získala nového velitele (npor. Krásný). Další den se rota přesunula do Vršovic, opět však nevyvíjela žádnou činnost. 23. února se dostavila do kasáren útvaru 9600 (velitelství pohraničních pluků SNB) ve Vršovicích, odkud 24. února vyrazila do továrny Waldes, kde se zúčastnila stávky dělnictva. 25. února po vyhlášení poplachu byla vozidly relokována na Pražský hrad, kde rozehnala průvod studentů, přičemž 32 z nich zadržela. Zákrok byl charakterizován jako *tvrdý a nekompromisní a plně úspěšný. Střelné zbraně nebylo užito. Zatčené osoby byly předávány zatýkacími hlídkami příslušným orgánům SNB.*⁷⁷³

Po rozehnání demonstrace se rota vrátila do kasáren. Následoval přesun na Staroměstské náměstí, kde měla být přítomna spolu s rotami praporu „Miloš“. Zde příslušníci vyslechli projev velitele Lidových milicí a následně měli být „bouřlivě pozdravováni“ přítomným obecnstvem. Po odpočinku 27. února rota nacvičovala slavnostní pochod před novou vládou, který se uskutečnil následující den. Po dalších dvou dnech odpočinku rota 2. března 1948 odjela v 6:58 zpět do Humenného. Celá „pražská anabáze“ byla hodnocena slovy *proběhla celkem hladce.*⁷⁷⁴ Plk. František Jiříkovský, jenž nahradil ve funkci velitele pohraničních útvarů SNB plk. Kryštofa, příslušníkům útvarů vyjádřil dík za *vzorné plnění služebních povinností v kritických únorových dnech. Tak, jako bylo toto období zkouškou politické vyspělosti a jednoty pracujícího lidu, byla současně zkouškou spolehlivosti a oddanosti příslušníků sboru národní bezpečnosti k našemu lidově demokratickému režimu.*⁷⁷⁵

⁷⁷² Myšlínski, S.: *Ve znamení trojzubce*, s. 140 (doslov Vlastislava Kroupy).

⁷⁷³ ABS, f. 307, sign. 307-47-4: *Poplachová rota "Petr" od SNB útvaru 8178 Humenné-nasazení v Praze od 20.2.1948–2.3.1948-hlášení.*

⁷⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁷⁵ Tamtéž, sign. 307-3-6: *Velitelský dík příslušníkům pohraničních útvarů.*

V pozdější mýtizaci tématu pamětníci tyto události popisovali takto:

„V době únorových událostí 1948 byla většina příslušníků pluku „Slovensko“ zapojena do plnění mimořádných bezpečnostních opatření na různých místech republiky.“⁷⁷⁶

„Asi 19. února 1948 jsme dostali rozkaz k nástupu. Z Čertižné jsme odejeli do Medzilaborců, již jednotně vycvičeni a vyzbrojeni. V Čertižné zůstalo jen několik našich soudruhů k plnění běžných služeb. Z Medzilaborců jsme odejeli na Prahu. O skutečné situaci jsme se dovídali až na větších železničních stanicích, jimiž jsme projížděli. Většina z nás byla členy KSČ a tak jsme nabyli přesvědčení, že dochází k rozhodnému střetnutí s reakcí, o níž jsme věděli, že jde v poslední době na hazard. O tom, že KSČ byla na rozhodující střetnutí velmi dobře připravena, jsme se však přesvědčili až po příjezdu do Prahy. Zde nás naši představení informovali o skutečné situaci a o úkolech, které budeme plnit. Při službách v různých částech Prahy jsme byli zejména před Hradem terčem častých útoků reakčních vysokoškoláků (sic!), kteří se nechali svést k provádění demonstrací a výtržností, jimiž rušili klid v městě a v okolí před Pražským hradem.“⁷⁷⁷

Jinými slovy *pražští reakční vysokoškoláci*, resp. „reakce v různých městech ČSR“ v dané době patrně představovali větší nebezpečí „lidové demokracii“ než „banderovští hrdlořezové“, ohrožující „pokojné slovenské obyvatelstvo“ na majetku a životech, a to do té míry, že u jednotek pluku [„Slovensko“] *zůstaly pouze nejnужnější skupinky, které sotva zvládly dozorčí službu a službu u telefonu a rádiových stanic.*⁷⁷⁸ O tom, že nasazení pluku mělo skryté pozadí a na Slovensku byl dislokován přinejmenším od podzimu 1947 účelově, svědčí ten fakt, že již 2. března 1948 velitelství SNB nařídilo likvidaci útvaru, ačkoliv v následujících měsících bylo lze očekávat další výskyt skupin ukrajinského podzemí v pohraničí.⁷⁷⁹ Nová vláda však potřebovala nutně zajistit západní hranici před útekem vlastních občanů, na východní už jí nezáleželo. Na místě zůstalo z původních 1.500 mužů jen asi 500.

⁷⁷⁶ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 9.

⁷⁷⁷ Tamtéž, s. 109-110.

⁷⁷⁸ Holub, O.: *Smrt ze zálohy*, s. 237.

⁷⁷⁹ ABS, f. 307, sign. 307-49-5: *SNB-útvár 9168 "Slovensko"-likvidace.*

4.3 „Banderovce“ přísně a spravedlivě (ne)odsoudíme. Osud zajatců v Československu

Konec akce B na podzim 1947 nastolil otázku, jak dále naložit se zbývajícími internovanými Ukrajinci, jejichž počet v únoru 1948 dosáhl 129.⁷⁸⁰ Vojáci UPA nebyli dle čs. práva chápáni jako váleční zajatci, neboť se nejednalo o příslušníky ozbrojených formací uznávaného státu a i kdyby, ČSR s ním nebyla ve stavu války. Spadali tedy pod jurisdikci civilních soudů.⁷⁸¹ Na tomto stanovisku odpovědných míst nic nezměnily letákové výzvy, slibující jednání s příslušníky OUN(b)/UPA, kteří se dobrovolně přihlásí úřadům, v duchu Ženevských konvencí a nevydání do Polska a SSSR, na základě kterých se nemalá část zajatců vzdala.⁷⁸² Komunikace čs. institucí mezi sebou ani s polskou stranou se nedochovala v kompletní podobě, naopak je značně torzovitá. Základní dění ve věci přípravy soudů s příslušníky UPA a jejich extradicí do Polska však lze rekonstruovat.

Dne 19. listopadu 1947 vydalo MV stanovisko, kterým vyjádřilo názor, že příslušníci UPA by měli být souzeni dle zák. č. 50/23 Sb. (prvorepublikový zákon na ochranu republiky), konkrétně § 2 (příprava úkladů o republiku), § 3 odst. 1 (ohrožení bezpečnosti republiky), na Slovensku podle platného zák. č. 91/1942 Sl. z.⁷⁸³ (nelegální držení zbraně a střeliva), *jakož i jiné předpisy administrativního rázu*. Tím byly myšleny zejména přestupky a trestné činy nelegální překročení hranic, vyhrožování, krádeže, „násilí nejrůznějšího druhu“, těžké a lehké ublížení na těle, *dokonce i zločiny zabití a vražd*.⁷⁸⁴ Problém právní kvalifikace dle zák. č. 50/23 Sb. však spočíval v tom, že primárně mířil na vnitřní úklady proti republice, nikoli vnější. Povaha spáchaných trestných činů ani intence vojáků UPA k úkladům o republiku nesměřovaly a kvalifikace paragrafu ohrožení bezpečnosti republiky též neměla plnou oporu.

Přípravu procesů se zajatci prováděla z pověření ministerstva národní obrany tzv. Komise pro vyšetřování zločinů banderovských tlup na území ČSR, složená z plk. justiční služby JUDr. Valentina Mičulky (předseda komise, Zemské velitelství SNB Praha), plk. správní služby Rudolfa Košťáka (Zemské velitelství SNB Brno), škpt. Štefana Ledníka (hl. št. MNO, 5. odd.), Dr. Hoblíka (MV) a neidentifikovaného zástupce povereníctva vnútra.⁷⁸⁵ Její složení

⁷⁸⁰ Tamtéž, sign. 307-77-7: *Vyšetřování Banderovců - závěrečná zpráva*. Viz dále tamtéž, *Soznam členov UPA a nimi spáchaných zločinov*.

⁷⁸¹ NA, f. ÚPV-bezp. sp., k. 12, 1945-1946: *Soudní řízení s banderovci - zpráva*.

⁷⁸² Pro text některých letáků viz ABS, f. 307, sign. 307-66-2: *Zaklyk! do všech členiv UPA na teritoriji Čechoslovaččyny*; sign. 302-591-7: *Zaklyk do členyv Ukraynskoj Povstančojj Armyj /Sotnja Hromenko/*. K okolnostem zajetí viz Šmigel', M.: *Лімонuc VIIA*, č. 53, s. 505–1042.

⁷⁸³ V originále dokumentu použita varianta „zák. č. 91/42 Sb. platný na Slovensku“. Viz NA, f. ÚPV-bezp. sp., k. 12, 1945–1946: *Soudní řízení s banderovci – zpráva*.

⁷⁸⁴ Tamtéž.

⁷⁸⁵ MPČR, sign. VI-D-15: *Komise pro vyšetřování zločinů banderovských tlup na území ČSR – ustanovení*; ABS,

patrně nemělo větší stranický podtext, motivovaný snahou zajatce tvrdě postihnout. V prosinci 1947 MNO požadovalo odvolání jejího předsedy Mičulky, poněvadž údajně *o provádění vyšetřování banderovských zločinů nejeví žádný zájem a naopak svými výroky jako: „kdyby bylo po mém [Mičulkově], poslal bych banderovce tam, kam chtějí“, práci vyšetřující komise podkopává.*⁷⁸⁶ Dále se měl vyjádřit v tom smyslu, že zajatí Ukrajinci měli mít právo na udělení politického azylu v ČSR.⁷⁸⁷

Komise zahájila činnost dne 22. září 1947.⁷⁸⁸ Její úkoly zněly:

- 1) Odebrat se do místa vyšetřování (tábory v Banské Bystrici a Košicích)
- 2) Shromáždit veškerý dostupný materiál
- 3) Provést výslech zajatců
- 4) Sestavit časový přehled činnosti UPA na území ČSR
- 5) Vypracovat trestní oznámení na jednotlivé osoby

Ale v ustavující listině se lze také dočíst:

„Příslušníci banderovských tlup, jimž nebude možno pro nedostatek důkazů prokázati trestné činy na čs. území a byli by u nás souzeni jen pro přečiny a přestupky, budou později po dohodě MNO a min. vnitra předáni polským bezpečnostním orgánům, aby mohli býti potrestáni za své činy v Polsku.

*Komise pro vyšetřování zločinů banderovských tlup bude též provádět vyšetřování čs. občanů, kteří úzce a s nimi pracují /spojky, přechovavači, vůdci (sic!) a pod.“*⁷⁸⁹

Jinými slovy zřejmě již od září 1947 čs. úřady neměly v úmyslu dodržet sliby dané těm Ukrajincům, kteří se dobrovolně vzdali bezpečnostním orgánům ČSR. Toto stanovisko zaujaly v době, kdy se k hranicím Těšínska blížila sotňa „Brodyče“ a byla zahájena letáková kampaň na severní Moravě, slibující jednotlivcům krátké tresty v ČSR a nevydání do Polska. Hlavní body činnosti komise směřovaly ke zjištění:

- a) Datum překročení hranice každým jedincem
- b) Konstatovat, byl-li ozbrojen

f. 302, sign. 302-144-2: *Komise pro vyšetřování zločinů banderovských tlup na území ČSR – ustanovení, zpráva z 6. října 1947.*

⁷⁸⁶ ABS, f. Velitelství státní bezpečnosti (f. 310), sign. 310-86-56: *Mičulka V. plk. Just. JUDr. – žádost o odvolání z vyšetřující komise.*

⁷⁸⁷ Tamtéž, *Informace k osobě JUDr. Mičulky.*

⁷⁸⁸ ABS, f. 302, sign. 302-144-2: *Zápis o poradě ve věci Komise pro vyšetřování zločinů banderovských tlup.*

⁷⁸⁹ Tamtéž, *Úkoly vyšetřující komise.*

- c) Konstatovat, byl-li členem ozbrojené skupiny
- d) Zda páchal krádeže či jinou majetkovou trestnou činnost
- e) Dopustil-li se omezování osobní svobody (únosu)
- f) Dopustil-li se vraždy či zabití příslušníka čs. sil
- g) Byl-li ve spojení s cizí mocí
- h) Dopustil-li se jakéhokoli jiného trestného činu⁷⁹⁰

Komise na podkladě citovaného materiálu začala připravovat trestní oznámení na jednotlivé osoby. Z toho postupu jest patrné, že koncem roku 1947 čs. úřady plánovaly soudit a věznit vojáky UPA, jimž bylo lze prokázat těžkou kriminální činnost na území Československa.

Sotňu „Hromenko“ komise podezřívala ze způsobení škod ve výši 80.000 Kčs, a to v důsledku krádeží majetku, zejména potravin a ošacení, a předpokládala zabití dvou občanů ČSR (předsedy místního národního výboru – MNV – Františka Dvořáka v Horách u Dačic a studenta-vedoucího dívčího tábora Josefa Mičky u Návojně 10. srpna 1947). Odbojář z času německé okupace František Dvořák se pokoušel dva neznámé příslušníky UPA zadržet s nabitou zbraní, přičemž byl v potyčce smrtelně raněn.⁷⁹¹ V případě Josefa Mičky okolnosti naznačují, že se mohlo jednat o pytláka, palbu z vlastních řad nebo vyřizování soukromých účtů. Nejpravděpodobnější se jeví hypotéza palby z vlastních řad, neboť Mička se v noci pohyboval podél stanovišť hlídek VÚ 8825 Hodonín a mohl být zaměněn za příslušníka UPA. Celý případ se navíc stal v obydlené oblasti u místního zámku, kde se výskyt UPA jeví být nepravděpodobným.⁷⁹² Sotňu „Burlaky“ komise vinila ze škod ve výši 750.000 Kčs, z různých trestných činů a ze smrti tří příslušníků SNB a osmi vojáků (všichni zabiti v boji). U sotně „Brodyče“ byly konstatovány krádeže potravin a dobytka (zejména ovcí) a vražda dvou příslušníků FS (Štefana Ondrejčáka a Jozefa Pavlíka)⁷⁹³ z června 1947, kdy se sotňa ocitla v čs.-polském obklíčení. Poté však následuje pasáž:

„Kromě případů v severní části okresu Stará Lubovňa z června 1947 [boje s československými a polskými silami a vražda zmíněných příslušníků FS], dopustila se rota BRODICZ při posledním uniknutí na území ČSR velmi málo trestných činů, které by mohly býti přičteny na vrub zatčeným. Šlo ponejvíce o vynucení vydání potravin zastrašováním. Jen ve

⁷⁹⁰ Tamtéž.

⁷⁹¹ ABS, f. 307, sign. 307-102-6: *Zavraždění předsedy MNV Dvořáka v Horách, okr. Dačice.*

⁷⁹² Tamtéž, sign. 307-113-2: *Protokol sepsaný s Josefem Horským 10. 8. 1947; Protokol sepsaný se Štefanem Šulganem, Fotografie z místa činu.*

⁷⁹³ Tamtéž, sign. 307-76-15: *Zpráva o zatčení a trestní oznámení na Romana Hrobelského, pseudo BRODICZ.*

*třech případech se při zadržení pokusili o odpor, který byl beze ztrát z naší strany zlomen.*⁷⁹⁴

Komise došla ke správnému závěru, že střetu na Bílém Kříži na moravsko-slovenské hranici v září 1947, při němž byl jeden příslušník SNB těžce raněn a druhý zabit, se zúčastnili příslušníci rozpuštěné „Brodyčovy“ sotně. Avšak vzhledem k tomu, že z této skupiny nebyl nikdo zajat, nemohla komise v této věci podat trestní oznámení.

U ostatních skupin UPA na území ČSR komise konstatovala „žádné dokázané činy“ v případech zajatců ze sotni „Bir“, krádeže a užití střelné zbraně sotně „Bryl“, minimální trestnou činnost dezertérů sotně „Stach“, žádné obvinění z kriminálních činů dezertérů sotně „Chrin“, krádeže majetku příslušníky sotně „Kalynovyč“ a několik dalších osob, „jimž mohlo být prokázáno jen několik málo případů menších krádeží.“⁷⁹⁵ Celkově se tedy vojáci UPA na území ČSR dopustili majetkové škody dosahující cca jednoho milionu Kčs. Pro srovnání zopakujeme, že náklady protipartyzánských operací při propagačním rejdu UPA na Slovensko v roce 1946 dosáhly 50 milionů Kčs a v roce 1947 musely stoupnout do řádů stovek milionů Kčs.⁷⁹⁶

Dne 12. února 1948 vydala komise závěrečnou zprávu. V ní se konstatovalo, že v zajetí se nacházelo 132 osob, z toho tři ženy (identifikovány pouze dvě) a jeden Slovák. K tomuto datu bylo vypracováno celkem 51 trestních oznámení s obviněním:

„Z uvedeného počtu 129 vyslechnutých osob, bylo 114 oznámeno pro těžké zločiny, jako pokus vraždy, loupež, krádež se zbraní v ruce, vydírání, nebezpečné vyhrožování, omezování osobní svobody a násilí proti vrchnostenským osobám. Všech 114 a ještě dalších 5 osob bylo oznámeno pro zločiny a přečiny podle §§ 1, 2, 3, 13, 14, 15, 17 a 18 zák. na ochranu republiky.“⁷⁹⁷

V případě zákona na ochranu republiky se jednalo o §§ 1 (úklady o republiku-členství v UPA), 2 (příprava úkladů), 3 (ohrožení bezpečnosti republiky), 13 (nedovolené ozbrojování), 14 (rušení obecného míru-nelegální překročení hranice se zbraní v ruce), 15 (výzva k neplnění zákonných povinností nebo k trestným činům), 17 (sdružování státu nepřátelské), 18 (šíření „nepravdivých zpráv“ o dění v Polsku a SSSR). Část kvalifikace je však, stejně jako v

⁷⁹⁴ Tamtéž, sign. 307-77-7: *Vyšetřování Banderovců – závěrečná zpráva.*

⁷⁹⁵ Tamtéž.

⁷⁹⁶ VÚA–VHA, f. MNO 1948, k. 34, sign. 32/5/3/4: *Súhrnná zpráva o činnosti veliteľstva „Teplice“: ZPÚ a uzavíracie kordony*; ABS, f. 305, sign. 305-144-4: *Slavná vláda.*

⁷⁹⁷ ABS, f. 307, sign. 307-77-7: *Vyšetřování Banderovců - závěrečná zpráva.* Viz dále tamtéž, *Soznam členov UPA a nimi spáchaných zločinov.*

předchozím odstavci, sporná. Např. § 17 sice vojáci UPA splňovali v případě Polska a SSSR, ovšem nikoli v ČSR. Za tyto trestné činy, vyjma pokusu vraždy a těžkého ublížení na těle, hrozily tresty odnětí svobody v délce trvání do 10 let, ve většině případů však ne více než dva až tři roky.

Že právní kvalifikace spáchaných trestných činů dle komise neodpovídala charakteristice zločinů všech vyjmenovaných paragrafů zák. č. 50/23 Sb., konstatoval její místopředseda plk. Košťák. Výsledná trestná oznámení tyto paragrafy obsahovala jen v několika případech, a to velitelů sotní a providnyků (vedoucích) civilní sítě. Většina obvinění řadových příslušníků OUN/UPA se týkala zločinů krádeže, vydírání, útisku, násilné vztáhnutí ruky a návrhu na posouzení střelby na vojsko a SNB jako pokusu o vraždu. Pro vraždu a násilí proti vrchnostenským osobám byl oznámen dle očekávání Roman Hrobels'kyj „Brodyč“ (kvůli rozkazu k vraždě zajatých příslušníků FS), pro vraždu nebo úmyslné zabití všichni zajatci ze sotní „Burlaky“ (kvůli střetům s armádou a SNB). Dále všichni Ukrajinci byli obviněni z úkladů o republiku dle §§ 1 a 2 zák. č. 50/23 Sb.⁷⁹⁸ Vzhledem k tomu, že rozkaz k palbě vždy vydávali velitelé, lze předpokládat, že řadoví vojáci by nebyli souzeni dle všech uvedených obvinění. Většinou tedy hrozily tresty odnětí svobody v délce trvání několika let, či dokonce jen měsíců. Předseda komise Dr. Hoblík však, co se právní kvalifikace týče, byl jiného názoru a na základě toho, že OUN/UPA výhledově usilovaly o připojení Prešovska k samostatné Ukrajině, extrapoloval, že členství v těchto organizacích automaticky znamenalo dopuštění se i ostatních trestných činů dle zák. č. 50/23 Sb. (bez bližší specifikace).⁷⁹⁹

O dalším osudu zajatců však již bylo tou dobou definitivně rozhodnuto. Ve zprávě pro ministerstvo spravedlnosti z 3. března 1948 komise informovala, že:

„Na území ČSR se všichni Banderovci neprovinili stejným způsobem, resp. mnohé z nich nelze z trestných činů spolehlivě usvědčiti, ježto nebyli dopadeni při jejich spáchání. Mnohý z nich, když nemohl při pronásledování uniknouti, odhodil zbraň a z nouze se sám přihlásil na stanici SNB, nebo u některého vojenského útvaru. Všichni Banderovci provinili se však stejným způsobem svou příslušností a členstvím v OUN a v UPA a jsou podezřelí ze zločinů podle zákona na ochranu republiky.

Ježto u mnohých z nich nelze prokázati těžké zločiny kriminálního rázu, možno v takovýchto případech očekávati mírnější tresty, při čemž stává nebezpečí, že když by těmto

⁷⁹⁸ Tamtéž, *Soznam členov UPA a nimi spáchaných zločinov.*

⁷⁹⁹ ABS, f. 305, sign. 305-143-1: *Akce Banderovců proti ČSR: jejich členství v Civilní síti OUN a UPA se zřetelem na ustanovení zák. na ochr. republiky.*

osobám nemohla býti ve věznici věnována zvýšená ostražitost, pokusily by se při první příležitosti na jaře nebo v létě pravděpodobně o hromadný útěk. S ohledem na to nelze uvažovati ani o tom, že by je bylo možno pracovně nasadit, takže odpykáváním trestu vznikla by československému státu spíše národohospodářská škoda.

Z toho důvodu je shora zmíněná komise toho názoru, že tam, kde by nebylo možno prokázati trestné činy zvláštní povahy, bylo by třeba trestní řízení zkrátiti, po případě snad i upustit od odsouzení podle zákona na ochranu republiky, takže by prakticky jejich řádné tresty byly odpykány dosavadní vazbou.

Toto řešení mělo by podle názoru komise tu výhodu, že takovíto Banderovci by mohli býti neprodleně vydáni polským, případně sovětským bezpečnostním orgánům k dalšímu řízení, ježto jejich teroristická činnost, zvláště na území polského státu, měla za následek těžké zločiny, jak proti tamnímu obyvatelstvu a jejich majetku, tak i proti bezpečnosti polského státu vůbec.

Vyšetřovací komise projevila názor, že odsouzením pouze podle ustanovení zákona č. 50/23 na ochranu republiky byl by Banderovcům na území našeho státu poskytnut fakticky politický asyl s možností poměrně snadného úniku. Tím by však tito jednak ušli zaslouženému trestu, jednak v době snad blízké by se objevili opět se zbraní v ruce na území čsl. státu, aby pokračovali ve své teroristické činnosti.

Aby československá veřejnost byla náležitě informována o nebezpečí banderovského hnutí, které směřuje proti územní celistvosti ČSR a jejímu lidově demokratickému režimu, postačilo by podle názoru vyšetřující komise, aby před soud byla postavena toliko užší skupina BURLAKA a BRODIČE, která se zde dopustila prokazatelně těžkých kriminálních zločinů a která by současně mohla býti souzena podle zákona na ochranu republiky. Takovýmto procesem byla by veřejnost současně informována o všech průvodních zjevech propagačních rejdů tlup UPA v r. 1945–1946 na východním Slovensku.

*Tento názor vyslovila vyšetřovací komise po dohodě se státním zastupitelstvím v Košicích a v Banské Bystrici a žádá, aby byl tlumočen tamnímu ministerstvu k uvážení.*⁸⁰⁰

Jak patrně, dle mínění úředníků by „spravedlivý soud v ČSR“ nemohl ukrajinské zajatce odsoudit k „dostatečně spravedlivým trestům“ a preferovali tedy jejich deportaci do „lidového“ Polska a soud tam. Takovýto postup by dával smysl v případě, že by za své aktivity v Polsku byli souzeni všichni viníci tamních zločinů, nejen příslušníci UPA. A že zločiny v sousední zemi

⁸⁰⁰ Tamtéž, sign. 305-143-8: Příslušníci UPA – soudní řízení.

nepáchaly pouze ukrajinské protirežimní skupiny, ale také polské podzemí⁸⁰¹ a zejména ozbrojené síly tamního režimu, toho si odpovědná místa musela být dobře vědoma. „Sympatickou“ snahu, aby spravedlnosti bylo učiněno za dost, tak kalí vědomí, že tresty, o nichž zpráva komise hovoří, se týkaly jen některých „provinilců“ v duchu hesla „Dějiny píše vítězové“. Bez ohledu na míru viny zajatců na zločinech proti režimu, majetku a obyvatelstvu se navíc jednalo o porušení slibů oficiálních čs. míst (armádní velitelé, ministři Nosek a Svoboda podepsaní pod rozšiřovanými letáky) a posuzování týchž zločinů a akcí nespravedlivě.

Zmíněné soudní řízení se skupinou „Burlaky“ a „Brodyče“ se v ČSR nakonec nerealizovalo. O důvodech lze jen spekulovat. Mohly panovat obavy, že partyzáni by se u ještě ne zcela komunistovaných soudů mohli pokoušet o obhajobu své činnosti a v dobové terminologii „by se hanlivě vyjadřovali o SSSR“ (viz níže). Problém mohly stále představovat i výše trestů, neboť vyjma „Brodyče“ těžko bylo brát do úvahy výjimečné tresty vzhledem k okolnostem. Text navíc dále konstatuje, že v rozporu s pozdější režimní propagandou se většina zajatců UPA na území ČSR zkrátka nedopustila závažných a kriminálních zločinů a pokud, tak v míře a za okolností takových, které neumožňovaly jejich „tvrdé potrestání“ v podobě výjimečných trestů či dlouhodobého odnětí svobody.

O jaké zločiny UPA na území ČSR se tedy jednalo? 11. února 1948 komise vypracovala materiál *Soznam členov UPA a nimi spáchaných zločinov*. Obsahuje sice zhruba jen polovinu jmen zajatců (celkem 114), lze však předpokládat, že ti nezmínění (patrně již vydaní do Polska či SSSR) se nedopustili jiných zločinů než ostatní, resp. se nepočítalo s jejich souzením v ČSR. Zároveň neobsahuje neobjasněné zločiny a ty prokazatelně spáchané osobami mimo dosah čs. orgánů (např. zmíněný případ usmrcení předsedy MNV Hory Františka Dvořáka, neboť pachatelům se podařilo dorazit do Bavorska, a další). Těchto 114 osob bylo obviněno z následujících trestných činů:

⁸⁰¹ Tímto jsou myšleny zejména protiukrajinské akce polského nekomunistického podzemí.

Pořadí	Trestný čin	Počet	Poznámka
1	Nedovolené ozbrojování	107	Všichni zajatci, u nichž byla dokázána střelba nebo držení zbraně
2	Krádež, loupež nebo pokus o ně	48	V počtu patrně zahrnutý i případy žebrání či darování potravin, jiné zároveň chybí pro nedostatek důkazů
3	Střelba na příslušníky čs. sil nebo civilisty - pokus vraždy	12	Případy střelby bez obětí
4	Vražda (všechny případy usmrcení příslušníků čs. sil)	36	„Brodyč“ za vraždu příslušníků FS, „Burlaka“ a zajatí členové sotně za boje na Slovensku, zejména střet na Lupčianské Maguře, celkem 2+11 případů usmrcení, z toho žádný civilista
5	Úklady, příprava úkladů a ohrožení bezpečnosti republiky	114	Všichni zajatci za členství v OUN(b)/UPA, včetně žen

Zdroj: ABS, f. 307, sign. 307-77-7: *Soznam členov UPA a nimi spáchaných zločinov.*

Jednání o připravované extradici probíhala na úrovni ministerstev zahraničních věcí a meziministerských konzultací u resortů zahraničí, národní obrany, vnitra a spravedlnosti a nejpozději po únoru 1948 také po linii státobezpečnostních složek. Který orgán nakonec rozhodnutí o vydání zajatců vydal, nelze doložit.

Osudem zajatců v ČSR se polská strana intenzivně zajímala. Tamní úřady k tomu vedly jak snahy zajatce zpravodajsky využít, tak patrně i touha po pomstě. Dle informací polského badatele ukrajinského původu Eugeniusze Misiła polské úřady nejprve sondovaly možnosti zpravodajského vytěžení zajatců přes agenta polské rozvědky kryptoným „Fernando“. E. Misiło udává, že se jednalo o polského vojenského atašé v Praze.⁸⁰² Od tohoto zdroje obdržela neúplné a nepřesné seznamy zajatců.⁸⁰³ Nejpozději od konce roku 1947 probíhala jednání, na nichž se polští důstojníci dotazovali nejprve na možnost získání výslechových protokolů vybraných zajatců, načež přešli k dotazům o možnosti jejich výslechu polskými orgány a posléze přímo k

⁸⁰² Misiło, E.: *Akcja „Wisła“, dokumenty i materiały*, s. 915-916: *Pismo dyrektora Departamentu VII MBP gen. gryb. Wacława Komara do wiceministra bezpieczeństwa publicznego gen. bryg. Romana Romkowskiego w związku z grózbą ataku UPA na Ambasadę RP w Pradze*, pozn. č. 1.

⁸⁰³ IPN, sygn. Bu 0296/27 t. 3: *Raport z 5.–9. 5. 1947.*

vydání do Polska. Polská strana (a stejně tak přítomní čs. důstojníci) patrně neměla zcela jasný přehled o tom, které funkcionáře OUN(b)/UPA čs. strana zajala, neboť při rozhovorech padla i jména osob, které v ČSR zadrženy nebyly a úspěšně dorazily do Německa a zároveň vedoucí čs. delegace plk. Homolka informoval o pátrání po osobách, které se již nacházely v čs. zajetí.⁸⁰⁴ 2. ledna 1948 souhlasily čs. orgány s patnáctidenním „zapůjčením“ některých osob, o které polské orgányjevily zájem.⁸⁰⁵

Následně se v únoru 1948 „Burlakovi“ a několika dalším zajatcům zdařil útěk z internace v Košicích. Ačkoliv se po několika dnech všichni Ukrajinci vrátili zpět, čs. zástupce tato událost spolu s komunistickým převratem ovlivnila natolik, že další jednání již nabrala rychlý spád. Při poradě mezi čs. a polskou stranou 25. února 1948 v Ostravě informovali zástupci pražského MV polské kolegy o tom, že „zapůjčení“ některých v ČSR zajatých partyzánů projednávala ministerstva zahraničí obou států a že čs. strana plánovala většinu v zajetí držných příslušníků UPA vydat do Polska. Polská strana byla zároveň informována, že požadovaní kurýři „Arkadij“ a „Pimsta“ byli už v říjnu 1947 vydáni sovětským orgánům.⁸⁰⁶ Z memoárů Ivana Kryvuc'kého „Arkadije“ však vyplývá, že právě v říjnu 1947 byl spolu s „Pimstou“ „zapůjčen“ do Polska na dobu dvou týdnů, poté „vrácen“ do Prahy a teprve v druhé polovině října je převzali Sověti.⁸⁰⁷ 6. března 1948 MBP ve Varšavě obdrželo některé výslechové protokoly zajatců z Košic a seznam 136 internovaných osob (do tábora přibyli Ukrajinci zajatí v průběhu roku 1948), rozdělených na skupiny „možno vydat ihned“ (73 osob) a „osoby určené k soudu v ČSR“ (63 osob). Čs. úředníci však zároveň vyjádřili přesvědčení, že bude možno vydat naprostou většinu zajatců vyjma několika málo, jenž měli být určeni k zmíněnému politickému procesu a „odhalení banderovského nebezpečí pro ČSR“. Po mezinárodněprávní stránce mělo k předání dojít na základě čs.-polské smlouvy o extradici zločinců z roku 1926.⁸⁰⁸ Lze předpokládat, že stejně tak se později postupovalo i s dalšími zajatými a zadržnými osobami po roce 1948. Příslušnou dokumentaci se však v archivních fondech čs. úřadů a StB nepodařilo nalézt. Možno doložit alespoň případ Leona Lapins'kého „Zenona“, jehož pětičlenná skupina byla zajata 26. června u Hošťálkova (okres Vsetín).⁸⁰⁹

⁸⁰⁴ ABS, f. 307, sign. 307-102-4: *Akce proti UPA-hlášení o průběhu 2. schůzky s Poláky*. Při tomto jednání se polští důstojníci zajímali o kurýry „Pimstu“ a „Arkadije“, vojáky „Burlaku“ a „Zenka“, příslušníci civilní sítě Ol'hu Chanas „Ofélii“ a také o nadrajonové providnyka na Zakerzoní „Mara“ a „Horyslava“. Poslední dva však na území ČSR zajatí nebyli, jejich pohyb zůstal pouze zaregistrován. Oba se dostali na západ a emigrovali do USA.

⁸⁰⁵ IPN, sygn. Bu 0296/27 t. 3, *Do dyrektora departmentu III. M.B.P pplk. Tataja*.

⁸⁰⁶ ABS, f. 307, sign. 307-102-4: *Akce proti UPA - hlášení o průběhu 3. schůzky s Poláky z 27. února 1948*.

⁸⁰⁷ Кривуцький, І.: *Де срібнолентий Сян пливе...*, s. 216-249. Za zmínku stojí, že „Arkadij“ se o internaci v ČSR vyjadřoval obecně tak, že s ním i s ostatními Ukrajinci, se kterými přišel do styku, bylo zacházeno důstojně a bez využívání jakéhokoli násilí či formy nátlaku...na rozdíl od dvoutýdenní anabáze ve věznicích v Rzeszowě.

⁸⁰⁸ IPN, sygn. Bu 0296/27 t. 3, *Do dyrektora departmentu III. M.B.P pplk. Tataja, list z 6. 3. 1948*.

⁸⁰⁹ ABS, f. 302, sign. 302-146-1: *Zatčení členů UPA – zpráva z 15. července 1948*.

Všech pět Ukrajinců čs. úřady vydaly do Polska. Zmíněného „Zenona“ se polským zpravodajcům podařilo převerbovat. Následně hrál klíčovou roli v likvidaci zbytkových struktur OUN/UPA v Polsku a částečně i SSSR a taktéž ve zpravodajských hrách polských a sovětských tajných služeb s ukrajinským nacionalistickým exilem (viz níže).⁸¹⁰

Předání zajatců probíhalo v gesci armády a orgánů MV. V rozmezí března až dubna 1948 padlo v této věci konečné rozhodnutí. 6. května dorazila do Košic společná čs.-polská komise. 8. května bylo polské straně oznámeno, že ze 139 vězňů UPA a osob podezřelých ze spolupráce s UPA na území ČSR (již zmíněných 136 Ukrajinců plus tři osoby slovenské národnosti) bude do Polska vydáno 112 osob. Pět důstojníků a funkcionářů civilní sítě („Burlaka“, „Brodyč“, „Zenko“ a dva neznámí) čs. strana vydat odmítla, dva museli zůstat v nemocnicích kvůli těžkým zraněním, ve třech případech se jednalo o osoby slovenské národnosti, dvě byly stále vyšetřovány čs. orgány, sedm si vyžádal SSSR, dva Ukrajinci byli do Polska předáni již dříve, tři Ukrajinci ze zajetí utekli a u třech se nepodařilo dohledat jejich umístění.⁸¹¹ Celá akce měla být stvrzena písemnou dohodou, kterou se podařilo dohledat ve formě zápisu. Dohoda uváděla následující:

- 1. Zjišťuje se, že čsl. bezpečnostní úřady mohou ihned předat polským bezpečnostním úřadům 112 členů UPA polské i ukrajinské národnosti (sic!)*
- 2. Československé orgány zařídí jejich doprovod a strážení vlakem po trati Košice-Prešov-Sabinov-Orlov / čsl. pohraniční stanice/ - přes čsl. polská státní hranice - Muszyna / polská pohraniční stanice. Počítá se asi s šesti uzavřenými nákladními vagony a v každém po 20 UPA a 10 strážcích.*
- 3. Československé orgány předají s vydanými osobami protokoly, dokumenty a jiné listiny, které mohou být prospěšné polským bezpečnostním orgánům pro další vyšetřování a soudní projednávání*
[...]
- 6. S ohledem na přípravy, které čsl. bezpečnostní úřady, které počítaly s okamžitým převzetím vydaných UPA, již provedly, je nutno předání provést nejdéle do 15. května 1948. Tato lhůta je nutná podle názorů čsl. bezpečnostních úřadů s ohledem na nastávající volby v ČSR, nebezpečí vyzrazení transportu spolupracovníkům a i tlupám UPA, které jsou nyní na čsl. území v prostoru, kudy*

⁸¹⁰ Viz Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“, geneza, przebieg, skutki operacji MBP o kryptonimie „C-1“ przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskemu (1950–1954)*.

⁸¹¹ ABS, f. 307, sign. 307-111-7: *Banderovci - záznam o zájezdu do Košic na polské hranice 6. – 8. května 1948*.

má transport přejet.

7. *Současně předkládají čsl. bezpečnostní úřady tyto žádosti:*

[...]

c) *aby polské úřady umožnily čsl. úředníku vstup na polské území a jeho účast při výsleších členů UPA, kteří jsou vydáváni, jmenovitě, pokud jde o zjištění civ. spolupracovníků UPA na čsl. státním území, o kterážto věci nebylo dosud možno zjistit při výsleších v ČSR žádné podrobnosti.*⁸¹²

Datum předání zajatců komise předběžně stanovila na 14. nebo 15. května 1948 s tím, že původní datum 9. května se nepodařilo dodržet kvůli liknavosti polské strany. Panoval spěch, neboť zvěsti o extradici zajatců se mezi zadrženými Ukrajinci rozšířily a panovaly obavy z dalších pokusů o útěk, které by po blamáži s útekem „Burlaky“ a spol. počátkem roku 1948 postavily čs. stranu do velmi trapné situace.⁸¹³ Na východním Slovensku se tou dobou navíc objevily další malé skupinky UPA, což vedlo k zesílení ochrany vlakového transportu rotou obrněných vozů. Ani termín 15. května se však nepodařilo dodržet a akce byla za protestů čs. orgánů odložena na noc z 20. na 21. května 1948. Ve 4:30 ráno 21. května dorazil vlak o šesti vagoních s ochranou do hraniční stanice v Muszyně. Zde bylo 112 až 116 zajatců, z toho údajně tři ženy (v dochovaných seznamech se však vyskytují pouze dvě, Ol'ha Chanas a Katarina Žubryd-Skrekla), přeloženo do polského vlaku, čímž jejich anabáze v ČSR skončila.⁸¹⁴ Vyjma jedné osoby (Helmut Krause) se jednalo o polské státní příslušníky ukrajinské národnosti. Medik Krause pocházel z Baesweilenu u Cách a v řadách UPA se ocitl po útěku ze zajateckého tábora v Polsku roku 1945.⁸¹⁵ Uvedený rozsah 112 až 116 osob vychází z dochovaných seznamů, které sice všechny obsahují 112 jmen, ale vždy se u několika liší.⁸¹⁶ Všech 116 osob se podařilo v archivu IPN nebo čs. materiálech dohledat, tedy musely být do Polska vydány v době od května do srpna 1948 s tím, že mohlo dojít k zanesení chybných či falešných údajů.

Jaký byl další osud těchto lidí? Jan Fiala a Tomáš Řepa k tomuto uvedli:

⁸¹² Tamtéž, *Zápis o ujednání mezi zástupci M. B. P. pod vedením mjr. Kamse na straně jedné a zástupci ministerstva vnitra a pověřenectva vnitra pod vedením dr. Zdeňka Lukeše a mjr. Krampla na straně druhé* z 8. května 1948.

⁸¹³ Tamtéž, *Banderovci – záznam o zájezdu do Košic na polské hranice* 6. – 8. května 1948.

⁸¹⁴ IPN, sygn. Bu 0296/27 t. 3: *Protokol zdawczo-odbiorczy* z 21. 5. 1948.

⁸¹⁵ IPN, sygn. Rz 107/796: *Akta śledcze w sprawie Helmuta Krause*.

⁸¹⁶ Srov. ABS, f. 307, sign. 307-78-5: *Seznam příslušníků UPA, kteří byli zajati neb zastřeleni nebo kteří byli předáni Polsku, neb jsou v internačním táboře zajištěni*; IPN, sygn. Bu 0296/27 t. 3: *Wykaz czlonkow UPA, ktorzy sie znajduja w obozie internowanych w Koszycach, Wykaz wieznów kat „U“ doprowadzony w dniu 22. 5. 1948r. z Koszyc-Czechy; Soznam príslušníkov UPA na Slovensku; Wykaz czlonkow UPA przekazany przez Wladze Czeskie*. Poslední uvedený seznam je poškozený, část je nečitelná a část chybí. Na jeho základě lze uvést pouze 91 jmen. Tresty v něm uvedené nejsou doplněné o případné odvolací rozsudky a milosti polského prezidenta.

„Zajatci byli podle dohody předáni do Polska. Podle sdělení polských vojenských historiků řadové příslušníky sotní, pokud se nedopustili mimořádných zločinů, polské orgány propustily, ostatní byli postiženi podle míry své viny.“⁸¹⁷

„Do Polska bylo předáno nejméně 112 v Československu zadržovaných banderovců. Řadoví příslušníci sotní byli v případech, kdy se prokazatelně nedopustili mimořádných zločinů, propouštěni, ostatní exemplárně potrestáni.“⁸¹⁸

Polská strana se na přijetí zajatců připravovala. V dubnu 1948 byli rozděleni do tří kategorií: skupina A (velitelé a funkcionáři sotní a civilní sítě), skupina B (nižší funkcionáři sotní a civilní sítě), skupina C (řadoví vojáci a příslušníci podzemí).⁸¹⁹ Zároveň polští zpravodajci zahájili přípravy na registraci extradovaných a k založení agenturní sítě za účelem jejich dalšího rozpracování.⁸²⁰ Dle E. Miśiła byli zajatci nejprve dopraveni do internačního tábora v Jaworzne (v letech druhé světové války součást vyhlazovacího tábora Osvětim), kde je čekala registrace, hygiena a „přivítání“ z rukou dozorců v podobě hromadného zbití. Do tábora se měl dostavit i čs. důstojník, jenž dle dřívější dohody měl oprávnění zúčastňovat se výsledků. Polská strana však tento bod dohody nerespektovala a vstup čs. představitele zamítla.⁸²¹ Z Jaworzna zajatci dále putovali do vězení, většina do objektu Montelupich v Krakově a vybraní do Varšavy. V létě 1948 následoval transport do soudních věznic v Přemyšlu a Rzeszowě, kde se odehrávaly soudní procesy před vojenskými soudy. Většina vydaných byla odsouzena dle Kodeksu karnego Wojska polskiego (KKWP, Trestní zákoník Polské armády) z 23. září 1944, konkrétně § 85 (zločin proti státu-usilování o nezávislost země nebo „odervání“ části jeho území, rozsah trestu 10 let vězení až trest smrti).⁸²²

Z dochované dokumentace vyplývá, že determinující faktory výše trestu byly postavení v hierarchii OUN(b)/UPA, příslušnost k útvaru, délka služby a subjektivní charakteristiky souzených, např. vzdělání, věk apod. Z rozsudků vyplývá, že faktor nejdůležitější spočíval v mateřském útvaru souzeného. Pokud souzený působil v rámci civilní sítě, rozsudek většinou

⁸¹⁷ Fiala, J.: *Zpráva o akci B*, s. 218.

⁸¹⁸ Řepa, Tomáš: *Banderovci v Československu 1945–1947. Vybrané politické a vojenské aspekty*. In *Securitas Imperii*, č. 34, 01/2019, ÚSTR, Praha, 2019, s. 134.

⁸¹⁹ IPN, sygn. Bu 0296/27 t. 3: *Plan przyjęcia od Władz CSR aresztowanych członków OUN-UPA z 24. 4. 1948*.

⁸²⁰ Tamtéž, *Plan przedsięwzięć operatywno-śledczych dla rozpracowania przekazanych przez Władze CSR członków OUN/UPA z 20. 5. 1948*.

⁸²¹ IPN, sygn. Bu 0296/27 t. 3: *List do dyrektora departamentu III. MBP pplk. Tataja z 9. 6. 1948*.

⁸²² Viz např. IPN sygn, Kr 106/81: *Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej. Rzeszów, dnia 12. sierpnia 1947 r. Pro text KKPW Viz Dekret polskiego komitetu wyzwolenia narodowego z dnia 32. września 1944 r.* Dostupné zde: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19440060027/O/D19440027.pdf> (odkaz k datu 21. 8. 2021)

zněl v rozsahu 12 let odnětí svobody až doživotí. Pokud sloužil v méně bojovných sotních UPA („Hromenko“, „Brodyč“, „Bir“ a další), soudy udělovaly analogické tresty jako v případě civilní sítě s nízkým počtem rozsudků smrti. Ovšem v případě agresivnějších sotní („Burlaka“, „Chrin“, „Kalynovyč“) lze k osobám vydaným z ČSR doložit většinově tresty smrti a doživotí. Tresty smrti se také automaticky týkaly vyšších funkcionářů sotní a civilní sítě. Ze všech vydaných zajatců byl pouze jeden soudem propuštěn na svobodu, a to z toho důvodu, že se jednalo o nezletilého.⁸²³ Informace uváděné Fialou a Řepou tak nutno považovat za mylné. Aktivita jedinců v ČSR většinou nehrály před soudem v Polsku významnější roli, patrně ze stejných důvodů, které vedly k vydání Ukrajinců do Polska. Paradoxně však ten fakt, že někteří odsouzení se v ČSR dobrovolně přihlásili, byl později využíván ke zdůvodnění jejich podmínečného propuštění v letech 1954 až 1958.

Ti Ukrajinci, kteří zůstali po květnu 1948 v internaci v ČSR, patřili buď mezi výše postavené osoby („Burlaka“, „Brodyč“, „Zenko“ atd.), nebyli schopni transportu, nebo je čs. justice podezřívala ze spáchání zvláště závažných trestných činů. Nikdo z nich však nakonec v ČSR před soudem nestanul a v průběhu roku 1948 se taktéž ocitli v polském vězení.⁸²⁴ Důvody, proč se tak stalo, nejsou zřejmé. Nepodařilo se dohledat žádný pramen čs. provenience, jenž by se tematiky byl jen okrajově dotýkal. Je pravděpodobné, že tito zajatci měli být využiti v rámci připravovaných politických procesů po únoru 1948 k ukázání „hrozby“, jakou ukrajinské podzemí pro ČSR skýtalo. Zodpovědné orgány v KSČ a KSS si však patrně byly vědomy toho, že čs. veřejnost měla k UPA vztah poněkud ambivalentní, zejména na Slovensku. V rukou civilistů se prokazatelně ocitlo větší množství letáků, slibujících partyzánům nízké tresty a nový život v ČSR, mnoho osob po celém státě Ukrajincům v jejich cestě na Západ dobrovolně, nedobrovolně, zjiště i neziště pomohlo, a to včetně příslušníků bezpečnostních sil.⁸²⁵ Těchto faktů by „Burlaka“ a spol. nepochybně během přelíčení využili a navíc by získali prostor před čs. veřejností demonstrovat své pohnutky, ideje a běžnou realitu v Polsku a SSSR. Lze se proto domnívat, že pro novou moc bylo jednodušší i pohodlnější vydat zbývající zajatce do Polska, kde většinu z nich očekával trest smrti. Analogicky se patrně zacházelo i s dalšími zajatci z

⁸²³ Viz tabulkové přílohy č. 1 a 2.

⁸²⁴ IPN, sygn. Ka 03/1869: *Akta śledcze przeciwko członkom UPA Szczygielski, Hrobelski, Bestalowski, Kaszubiński, Rado.*

⁸²⁵ Viz např. Šmigel, M.: *Banderovci na Slovensku*, s. 99–100; ABS, f. 307, sign. 307-77-5: *Protokol sepsaný s Romanem Hrobelským 11. ledna 1948*, s. 9–10; ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š. MNO, roč. 1945, č. j. 2406: *Banderovské tlupy na Slovensku – přehled za mesiac september 1945*; tamtéž, roč. 1947/taj., č. j. 15209: *Přehled činnosti band UPA v ČSR v době od 10. 6. do 13. 8. 1947*, s. 8; f. 302, sign. 302-591-2: *Slovenské obyvatelstvo – napomáhání banderovcům*; sign. 302-561-1: *Skupina „Ocel“ – protistátní a rozvratná činnost*; VÚA–VHA, f. MNO 1947, k. 43: *Súhrnná zpráva činnosti partyzánských jednotiek z 15. novembra 1947*, s. 7; *Zpravodajská relace z II. turnusu part. prap. XI – Trenčín*; f. MNO 1948/velitelství pěchoty, k. 102A: *Likvidování civilní sítě UPA. Лимонuc VIIA č. 13*, s. 104–160; *Лимонuc VIIA č. 29*, s. 267–274; Дуда, М.: *У великому пеїдї*, s. 130–160.

pozdějších let, vyjma několika výjimek. Příslušná dokumentace však chybí. Ve zprávě povereníctva spravodlivosti z 22. července 1948 je uvedeno, že na trestním stíhání proti *Burlakovi a spol. již není zájem a ministerstvo vnitra dalo pokyn, aby s nimi bylo naloženo jako se 112 příslušníky UPA v květnu.*⁸²⁶

Do Polska nebyly extradovány pouze osoby přímo spjaté s aktivitami OUN(b)/UPA. Nejznámějším případem je bezesporu osud Olgy (Ol'hy) Onyškjevyč (Oniszkiewicz), sestry velitele struktur UPA v Polsku, Myroslava Onyškjevyče, která se usídlila u příbuzných v Praze. Dne 3. června 1948 byla na polskou žádost zadržena orgány StB a vydána do Polska, kde jí soud potrestal 10 roky vězení *de facto* za to, že si s Myroslavem vyměnila několik dopisů, v nichž jí žádal o to, aby se postarala o jeho rodinu v Polsku.⁸²⁷ Tento případ měl dohru v ČSR, neboť její příbuzná Paranka (Paraskjeva), u níž žila v Praze, byla manželkou tajemníka Národního shromáždění Josefa Madara a celá aféra vedla k jeho odvolání a vyšetřování.⁸²⁸

Poslední, navíc výjimečný případ extradice se však odehrál až roku 1959. Polské úřady po roce 1947 pokračovaly v pátrání po těch příslušnících OUN(b)/UPA, které se nepodařilo internovat či zlikvidovat do té doby, popř. neemigrovali na západ. Mezi jinými se jednalo i o Jána (Ivana) Špontáka „Zaliznjaka“ (Železnáka), velitele taktické oblasti „Bastion“ a kureně UPA „Mesnyky“ operujícího v Polsku, žijícího (nikoli ukrývajícího se) s rodinou ve Velkých Kapušanech. Šponták byl do Polska jako čs. občan vydán v roce 1959, odsouzen k trestu smrti změněnému na doživotí. Roku 1981 byl amnestován, vrátil se do Československa a ve Velkých Kapušanech roku 1989 zemřel. Dále viz níže v kapitole 4.5.5.⁸²⁹

⁸²⁶ SNA Bratislava, f. Povereníctvo spravodlivosti inv. č. 235, názov knihy L-15 č. zápisu 196: *Burlak a spol. – vydanie.*

⁸²⁷ Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“*..., s. 73; IPN, sygn. Bu 1063/35: *Výslechové protokoly Olgy Onyszkiewicz, Akt oskarżenia, Rozsądek w im, Rzeczypospolitej.*

⁸²⁸ IPN, sygn. Bu 0296/27 t. 3: *Do dyrektora departmentu III MPB pplk. Tataja, listy z 5. a 9. 6. 1948.*

⁸²⁹ Ján Šponták „Zaliznjak“ (1919–1989) pocházel ze smíšené a levicově zaměřené slovensko-rusínské rodiny z Volkovyji u Užhorodu, později usazené ve Velkých Kapušanech u Košic. Šponták do roku 1939 působil jako učitel na Podkarpatské Rusi. Počátkem téhož roku se připojil ke Karpatské síci. Po likvidaci Karpatské Ukrajiny Maďarskem se vrátil na Slovensko, odkud pokračoval za prací do Německa. Roku 1941 odešel do Haliče, kde vstoupil do řad Ukrajinské pomocné policie, zřizované německou okupační správou. Roku 1944 v hodnosti nižšího velitele dezertoval k UPA. Nejprve velel sotni od března 1945 taktickému prostoru „Bastion“. Jeho kureně se podílel na bojích se sovětskými a polskými vládními silami, též na teroristických akcích proti polskému civilnímu obyvatelstvu. Během akce „Wisła“ kureně rozpustil a počátkem roku 1948 plánoval emigrovat na západ. Během cesty přes Slovensko se však dozvěděl, že jeho rodina stále žije ve Velkých Kapušanech a rozhodl se zde legalizovat. Nejprve pracoval v Plzni, od roku 1950 v Kapušanech jako úředník správy cest a místního národního výboru. Byl několikrát vyznamenán za budování socialismu v zemi. Roku 1958 došlo k jeho odhalení, jako čs. občan byl vydán do Polska a odsouzen k trestu smrti změněnému na doživotí. Propuštěn roku 1981, zemřel ve Velkých Kapušanech v roce 1989. Viz IPN, sygn. Rz 052/377 t. 1-t. 3: *Akta śledztwa przeciw Szpontakowi Janowi.* Otázku, jak došlo k jeho odhalení, se nepodařilo studiem v českých, slovenských a polských archívech zodpovědět. Viz tamtéž; Zajączkowski, Mariusz: *Sprawa agenturalno-śledcza kryptonim „Zabiała“.* *Kulisy procesu Jana Szpontaka „Zalizniaka“.* In *Śłużby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, 2005, s. 119–205. Dále viz kapitola č. 4.5.5.

Ani čs. úřady se neomezily pouze na vyšetřování Ukrajinců zajatých na území ČSR, ale minimálně do přípravné roviny se dostaly i žádosti o vydání těch, kterým se úspěšně podařilo projít na Západ. Koncipované žádosti se týkaly zejména velitelů a osob, u kterých komise předpokládala podíl na zvlášť závažné trestné činnosti, zejména usmrcení čs. občanů a vojáků. Ze sotně „Hromenka“ se jednalo o všechny úspěšné příslušníky, neboť se předpokládala vina jednoho nebo několika na zastřelení Františka Dvořáka.⁸³⁰ Ze sotni „Burlaky“ se úřady zajímaly o skupinu „Burkuna“ a všechny, kdo bojovali u Lupčianské Magury. Ze sotně „Brodyče“ poté o ty příslušníky, u nichž existovalo podezření na podílu vražd příslušníků FS v červnu 1947 a boje na Bílém Kříži.⁸³¹ Ačkoliv čs. představitelé věděli, že partyzáni směřovali a byli zajišťováni v amerických okupačních pásmech Rakouska a Německa, lze doložit intervence pouze u rakouských a sovětských orgánů.⁸³² Zda byla po únoru 1948 čs. diplomaty podniknuta intervence u amerických úřadů v Německu, nelze vzhledem k absenci relevantních pramenů doložit.⁸³³

Jak patrně z tabulkových příloh č. 1 a 2, zajatce v Polsku čekalo vězení minimálně na dobu příštích šesti let, nebo oprátka. Fakt, že do roku 1958 byli pravděpodobně všichni vězňeni propuštěni na základě politických amnestií, dává tušit, že se nemohlo jednat o osoby společensky nebezpečné. Většina těchto mužů v době mobilizace do UPA nepřesáhla věk 25 let, nemálo 20 let a někteří dokonce ani 18. V drtivé většině se jednalo o sedláky, často negramotné a s nulovým politickým rozhledem. Desítky z nich se v řadách UPA ocitly po návratu z nuceného nasazení v Německu. Mnoho z nich po návratu domů zjistilo, že jejich vesnici zničila ta či ona ozbrojená formace (ať již německá, sovětská, polská či ukrajinská), jejich rodiny uprchly, byly deportovány či vyvražděny. Z dochovaných výslechových protokolů vyplývá, že nejméně šest zajatců dříve bojovalo v řadách Rudé armády, mimo jiné i na území ČSR⁸³⁴, dalších šest v září 1939 sloužilo v polském vojsku. Divizí zbraní SS „Galizien“ prošli

⁸³⁰ ABS, f. 302, sign. 302-142-4, *Sotňa Chromenko*, list 2.

⁸³¹ Tamtéž, sign. 302-142-2: *Benderovci – UPA*, list 21.

⁸³² ABS, f. 305, sign. 305-144-8: *Členové banderovských tlup v Rakousku - žádost o vydání k trestnímu stíhání*, f. 307; sign. 307-99-5: *Povereníctvo spravodlivosti Zemskej úradovni štátnej bezpečnosti*. Několik partyzánů se patrně podařilo zajmout sovětským jednotkám v Rakousku a rakouskému četnictvu. Patrně se však jednalo pouze o řadové vojáky, nikoli velitele.

⁸³³ Dotazy byly směřovány na ABS, Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR a Vojenský historický archiv, všechny skončily negativní odpovědí. Poslední možnost k pátrání tak představují fondy amerických okupačních nebo diplomatických úřadů v Německu.

⁸³⁴ Viz Šmigel, M.: *Limonic VIIA, č. 53*, s. 532–536: *Protokol o výslechu Ivan Hybčinského z 4. 6. 1947*; s. 537–541: *Protokol o výslechu Ivana Levčuka z 4. 7. 1947*; s. 570–571: *Protokol o výpovědi spisovaný s Bohdanem Dobrovským 8. 8. 1947*; s. 630: *Protokol o výslechu spisovaný s Nikolajem Leskom*; s. 946–947: *Protokol o výslechu spisovaný s Jurkom Rábom*; s. 999–1001: *Protokol o výslechu spisovaný s Josyfej Gerentem*; IPN, sygn. Rz 107/648: *Protokol spisovaný dňa 14. 8. 1947 se Štefanom Janišakom*.

čtyři.⁸³⁵

Osud těchto zajatců je příkladem, jakým způsobem mohou dějinné události a vládnoucí režimy ovlivnit lidské životy. Podávají svědectví o tom, jak mladí lidé vytržení ze svého rutinního života na vsi, ať již z touhy po pomstě, dobrodružství, z vlastenecké povinnosti či z donucení, pozvedli zbraň proti nepříteli a válčili za myšlenky a hodnoty, kterým stěží rozuměli, za užití metod, které těžko mohli chápat jako přípustné a za situace, kdy neměli šanci zvítězit. Jak vyplývá z řádků výše, o míře viny a spravedlivosti trestu v těchto případech lze sáhodlouze debatovat. Faktem zůstává, že zajatci vydaní z ČSR do Polska se v nejednom případě provinili proti zákonům běžným ve všech státech, dopustili se zločinů včetně vražd a dalšího násilí. Nicméně v případě Československa se jednalo o případy výjimečné, jak ostatně konstatovala i vyšetřovací komise. V případě poválečného Polska nebyli jedinými pachateli násilí, nebyli nejaktivnějšími a jejich pohnutky často vycházely z legitimních idejí, podobně jako v případě polského protikomunistického odboje. Totéž nelze říci o druhé straně, tzn. sovětském a polském komunistickém režimu a jejich ozbrojených silách, jejichž zločiny většinou zůstaly nepotrestány. Tento odstavec nemá být a není snahou o sejmutí viny za zločiny spáchané příslušníky UPA, cílí pouze na jejich zařazení do kontextu aktivit jiných sil, s nimiž se UPA střetávala a jimž v konečném důsledku podlehla.

Několik procesů s příslušníky OUN/UPA se v ČSR přeci jen odehrálo. Podařilo se dohledat informace celkem o třech, resp. čtyřech. V prvním případě se jednalo o občana ČSR slovenské národnosti Jána Vardžíka, údajně bývalého příslušníka SS, roku 1943 odsouzeného k trestu odnětí svobody v délce trvání osmi let za vraždu přítelkyně. Podruhé měl být odsouzen soudem v Prešově v září 1947 k trestu odnětí svobody v délce trvání 15 let za podporu či aktivity v UPA, ovšem v materiálech AKPR je uvedeno, že byl opět odsouzen za (nespecifikovanou) vraždu (dochované, značně torzovité materiály Ústavu paměti národa a AKPR jsou v tomto v rozporu). V červnu 1949 Státní soud v Bratislavě odsoudil Vardžíka k trestu smrti za zločiny velezrady a vyzvědačství, jichž se měl dopustit při výkonu předchozích trestů ve věznici v Ilavě, mimo jiné tím, že měl plánovat útok UPA na vězeňský objekt (výrok vykonán 6. května 1950). V prosinci 1949 dále následoval rozsudek Okresního soudu v Michalovcích, jenž jej uznal vinným ze spáchání několika krádeží z let 1945 až 1947 a vyhrožování k trestu věznice na čtyři roky.⁸³⁶ Případ Vardžíka je nejasný a těžko doložit, co vyšetřovatelé a soudní orgány považovali za tak závažnou „špionážní činnost ve vězení“, že dle

⁸³⁵ Šmigel', M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 777–863: *Výslechové protokoly*.

⁸³⁶ Viz UPN, f. Správa StB Krajské správy ZNB Banská Bystrica, inv. č. V-229 BB: *Ján Vardžík a spol.*, AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), 1945–1963, k. 78, sign. T 1668/50: *Vardžík Jan – trest smrti – milost neudělena*.

jejich mínění zasloužil trest smrti. V žalobě Státní prokuratury v Bratislavě jsou uvedeny pouze neurčité zprávy o tom, že *příslušníci UPA*, ovšem se slovensky a německy znějícími jmény, mu měli zasílat zprávy obsahující *štvavé výroky proti ČSR a o výcviku příslušníků UPA a jejich rozšířené činnosti na území Slovenska*. Stejně tak neurčitá je i lakonická zmínka o „bezvýsledném útoku UPA“ na vězeňský objekt. Vzhledem k tomu, že dochované materiály Štátného soudu v Bratislavě hovoří o *organizácii UPA*, lze se domnívat, že se jednalo o vykonstruovaný proces, navíc časově korelující s dalším procesem, tentokrát u Státního soudu v Praze s „banderovci v ČSR“ v případě „Pavol Hučko a spol.“ (viz níže).⁸³⁷ Příliš světla do této kauzy nevnáší ani výpověď Vardžíka, v níž si, mimo jiné, stěžoval na zneužívání fyzického násilí ze strany příslušníků StB:

„V roku 1939 vstúpil som dobrovolne do nemeckej armády, v ktorej som dosiahol hodnosť poručíka, slúžil som do roku 1941. V roku 1941 som sa vrátil na Slovensko a ako vedúci dostal som miesto v továrni Magura v Prešove, kde sme vyrábali šaty pre sl.[ovenskú] armádu. Tam som bol až do roku 1942, kedy som spáchal vraždu a pre tento čin som bol odsúdený u Kraj. Súdu v Prešove na 8 rokov trestnice. Trest som odpykával v Leopoldove do roku 1945, kedy som bol pred frontou prepustený na slobodu a vtedy som nadviazal styky s nemeckou armádou, a takto som prešiel k vlasovcom (sic!). Dňa 10. augusta 1947 bol som chytený v obci Vesnej ako člen UPA (sic!). [...]

...pred OŠB [odbočka Štátnej bezpečnosti] som svedčil inak, a pred súdom som ale povedal pravdu, a robil som to preto pred OŠB, lebo bol som zbitý a na jedne ucho ani dnes dobre nepočujem, takže všetko som to urobil pod fyzickým (sic!) nátlakom.“⁸³⁸

Před Štátnym súdom v Bratislavě o tři měsíce později vypovídal, že z německé armády se do rodné obce vrátil až v roce 1945. Odtud pokračoval kvůli „pronásledování“ do Budapešti, kde se přihlásil do nespecifikované americké organizace. A následně:

„Po zrade v Maďarsku boli sme asi 40 odoslaní do UPA v ruských uniformách, ktoré sme dostali v Budapešti. Sosadli sme v Mukačeve a po skupinách sme sa rozišli do hôr, kde nás prebrala armáda UPA. [...]

Eště v r. 1945 vo Voleku ma zajali Rusi. [...] Boli sme však armádou UPA zo zajatia

⁸³⁷ Štátny archív v Bratislavě, f. Štátny súd v Bratislave, sp. zn. OR III 82/49: *Obžaloba Jána Vardžíka a ďalších šesti osob ze 7. 6. 1949; Rozsudok Najvyššieho súdu zo zasadania konaného v Brne 24. 1. 1950.*

⁸³⁸ Tamtéž, *Zápisnica spísaná s Jánom Vardžíkom 14. 3. 1949.*

vyšľobodení. Potom sme sa stiahli k Sanoku. Tu udrela na nás poľská armáda a prinútila nás stiahnúť sa do Karpát, odtiaľ sme prechádzali po skupinách do Rakúska.

Na Slovensku bol som u Medzilaboriec. Vtedy som bol pridelený do výzvednej služby. Na Slovensku som nosil americkú uniformu (sic!). I tú som dostal v UPA. Ruskú uniformu som odovzdal.

Bojov v ČSR som sa zúčastnil u Sobraniec. Padlo tam asi 6 príslušníkov UPA [žádná taková akce není známa]. [...] Z Medzilaboriec som byl vyzvaný do výzvednej služby do Čiech. Bol som v Moste. [...] Z Mostu po určitom čase ma stiahli zpät' k oddielu na Slánske vrchy. ⁸³⁹

Tyto a další obsažené až fantastické informace o Vardžíkovi a jeho „komplicech“ dávají důvodné podezření tomu, že se nejednalo o nic více než jednu z prvních konstrukcí StB. V celém případě není „organizace UPA“ nijak specifikována, všechny údajné akce jsou jen vágně popsány, pokud vůbec, a neodpovídají reálnému *modu operandi* OUN ani UPA. Toto potvrzuje výpověď tehdejšího dozorce ve vězení v Ilavě a komunisty Jozefa Kosíka, který v roce 1964 při revizi případu vypověděl, že [spoluodsouzený Michal] *Majder fakticky pomohol odhaliť Vardžikové zámysly, a tak došlo aj k likvidácii Vardžika (sic!). Majder bol šikovný človek a dnes už nie je tajomstvo, keď prezradím, že sme ho používali vôbec ako spolupracovníka v oddelení mužov.*⁸⁴⁰

V celém případě navíc nefiguroval ani jeden Ukrajinec. K odsouzení Vardžíka, který dle předsedy Nejvyššího soudu [v apríli 1945] *prešiel k Vlasovcom a stal sa členom tlupy UPA (sic!)*⁸⁴¹, k trestu smrti a ostatních obviněných k trestům odnětí svobody v délce trvání od jednoho roku do deseti let nevadily ani zcela evidentní faktografické, geografické a časové rozpory v údajných aktivitách odsouzených. Z rozsudků revizních soudů z 60. let poté jasně vyplývá, že se buď jednalo o snahu Vardžíka a další osoby zlikvidovat (ať fyzicky, nebo „jen“ uvězněním ve snaze „užít“ režim ve věznicích v Ilavě), příležitost některých zainteresovaných akci využít k vlastnímu kariernímu prospěchu nebo se celý případ v rámci *boje s reakcí* vymkl z rukou.⁸⁴² Amnestie a osvobozovací rozsudky se ovšem týkaly jen spoluodouzených. Osobou popraveného Vardžíka a jeho údajnou činností se už nikdo přímo nezabýval. V dopise na rozloučenou pro své rodiče Vardžík členství v SS, UPA či v armádě Vlasova popíral...⁸⁴³

⁸³⁹ Tamtéž, *Zápisnica napísaná dňa 17. 6. 1949 na Štátnom súde o hlavnom pojednávaní konanom v Bratislave v trestnej veci proti Jánovi Vardžíkovi a spol.*

⁸⁴⁰ Tamtéž, *Zápisnica o výpovedi spísaná s Jozefom Kosíkom 20. 8. 1964.*

⁸⁴¹ Tamtéž, *Posudok Najvyššieho súdu k prípadu Jána Vardžíka z 24. 1. 1950.*

⁸⁴² Viz např. tamtéž, *Rozsudek Presidia Nejvyššího soudu z 15. 12. 1964.*

⁸⁴³ Tamtéž, *Dopis Jána Vardžíka rodičům z 6. 5. 1950.*

Druhý soud se týkal čtyřčlenné skupiny Jana (Ivana) Klyše „Bizoně“, Mykoly Maslucha „Chmary“⁸⁴⁴, Pavla Lesnjaka „Zirky“ a Vasyľa Rjopky „Vasyľa“⁸⁴⁵, mimo posledního jmenovaného příslušníků civilní sítě OUN v Polsku, kteří se nejprve pokusili ve dvou různých skupinách projít na Západ již v létě 1947. Poté, co se ani jedné prorazit Slovenskem nepodařilo, vrátili se zpět do Polska. Na základě výpovědi Maslucha a závěrečné zprávy z vyšetřování se lze domnívat, že jeho skupina se v Nízkých Tatrách u hory Glean dostala dne 10. září 1947 do střetu s hlídkou pluku SNB „Slovensko“ a v přestřelce s dvojicí stržm. Jaroslav Salaš a stržm. Jiří Čadík prvního jmenovaného zastřelila. Ukrajinci v boji přišli o tři mrtvé.⁸⁴⁶ Podruhé se na cestu vydali v osmičlenné skupině v létě 1948. Při pochodu Slovenskem v nočních hodinách 31. července 1948 zavraždili uškrcením vrchního stržm. SNB Mateje Štepitu na dovolené, kterého náhodou potkali v lese u Pribyliny při sběru hub. Dle výpovědí se domnívali, že se jedná o provokatéra a nechtěli riskovat prozrazení. Z toho důvodu se jej rozhodli usmrtit, na rozdíl od předchozích případů zadržení Slováků, které propustili.⁸⁴⁷ Večer téhož dne se Ukrajinci rozdělili na dva čtyřčlenné oddíly, dále postupující samostatně.⁸⁴⁸ Skupinu „Bizoně“ se podařilo zadržet 27. srpna u Hranic na Moravě. Státní soud v Bratislavě všechny čtyři Ukrajince v listopadu 1948 odsoudil k trestu smrti (rozsudky vykonány dne 1. července 1949).⁸⁴⁹ Ovšem ještě před vykonáním rozsudku byli v dobové terminologii „zapůjčeni“ do Polska ke zpravodajskému využití.⁸⁵⁰ Dle informací uveřejněných v *Rudém právu* dne 24. listopadu 1948 se mělo jednat o *první proces s banderovci před čs. soudem*.⁸⁵¹ Samotný proces

⁸⁴⁴ Masluch dle výpovědi sloužil od listopadu 1944 v Rudé armádě. Při bojích u Medzilaborců byl v lednu 1945 raněn a po vyléčení propuštěn domů. Viz ABS, Sběrka starých svazků a dotazníků, arch. č. S-1892 Olomouc: *Protokol o výpovědi sepsaný s Nikolajem Maszluchem 30. srpna 1948*.

⁸⁴⁵ Rjopka ve své výpovědi uvedl, že v září 1939 sloužil v polské armádě do doby, než byl zajat německými silami. Po konci polského tažení byl ze zajetí propuštěn. Od roku 1944 se na statku tchána skrýval před mobilizací do UPA. Po vysídlení rodiny v dubnu 1947 se dále skrýval v lesích v okolí Wisłoku Wielkého s několika dalšími civilisty. V červnu 1948 se přidal ke skupině „Bizona“, kterou potkal náhodou v téže oblasti. Viz ABS, Sběrka starých svazků, *Protokol o výpovědi sepsaný s Vasylem Rjopkou 3. září 1948*.

⁸⁴⁶ Srov. tamtéž, *Dodatek k protokolu o výpovědi sepsaný s Nikolajem Maszluchem 6. září 1948*, s. 2; Klisz Ivan a spol. *zo Šanoku, Polsko – lúpežná vražda*, s. 9; MPČR, sign. VI-D-10: *Válečný deník praporu SNB Osyka*, s. 10/26-11/27.

⁸⁴⁷ ABS, Sběrka starých svazků a dotazníků, arch. č. S-1892 Olomouc: *Riopka Vasil a spol., příslušníci UPA – dopadení; Dodatky k protokolům o výpovědi sepsané s Ivanem Kliszem, Pawlem Lesniakem, Vasylem Rjopkou, a Nikolajem Maszluchem ze 3. až 8. září. 1948*. Štepitu měl tvrdit, že byl místním zedníkem. Naneštěstí pro všechny zúčastněné, měl u sebe dokumenty potvrzující jeho příslušnost k SNB a jeden z Ukrajinců, pseudo „Myron“, byl za války totálně nasazen v Protektorátu Čechy a Morava, díky čemuž rozuměl česky a slovensky. Patrně originál tohoto lístku se nachází ve Státním archívu v Bratislavě ve spisu tamního státního soudu pod sp. zn. OR III 1/48.

⁸⁴⁸ Tamtéž. Pseudonymy druhé skupiny „Myron“, „Kis“, „Rička“, „Burko“. Jejich osud není znám.

⁸⁴⁹ ABS, kartotéka Akce 48, karta č. 2577: *Výhodnocení arch. sv. S-4814 Brno*, dále Liška, Otakar a kol.: *Vykonané tresty smrti. Československo 1918–1989*, Úřad dokumentace vyšetřování zločinů komunismu, Praha, 2006.

⁸⁵⁰ IPN, sygn. 0296/27/t. 3: *Raport w sprawie czl. OUN-UPA na terenie C.S.R. z 12.2.1949, List do dyrektora departamentu III. M.B.P. plk. Tataja z 1.2.1949*.

⁸⁵¹ ABS, Sběrka starých svazků a dotazníků, arch. č. S-1892 Olomouc: *Spravedlivý rozsudek nad banderovci, výstřížek z Rudého práva z 24. 11. 1948*.

u Státního soudu v Bratislavě se neobešel bez jisté dávky trapnosti, když k překladu pro obžalované byl určen soudní tlumočnický Rus Alexej Pogorielov, jenž prohlásil, že *tlumočiť do ukrajínštiny a ruštiny vie [...], ale obžalovaní vyhlásili, že mu nerozumejú. Tlumočnický Pogorielov na to prehlásil, že po poľsky a ukrajinsky nevie*. Načež musel být nahrazen jedním ze zaměstnanců soudu, ukrajínštiny znalého.⁸⁵²

Případu surového zavraždění Štepitovy se režimní propaganda překvapivě příliš nevěnovala. Mimo několika relativně vágních novinových reportáží ze soudního řízení se podařilo dohledat jen jednu zmínku, a to v práci kolektivu FMV z roku 1977. Autoři z neznámého důvodu Štepitovu vraždu chybně datovali do roku 1947, zato si však troufli na psychologický rozbor osobností odsouzených, bohužel bez uvedení zdrojů pro svá „odvážná“ tvrzení.⁸⁵³

Třetí soud se odehrál nad Stepanem Kalitkou „Ostapem“. Příslušnost ke konkrétnímu útvaru UPA z jeho výpovědi nelze vyvodit. Pouze to, že od roku 1946 operoval po obou stranách toku Bugu v oblasti Włodawy, tj. dnešní bělorusko-polsko-ukrajinské pohraničí, v síle cca 15 osob. Skupina měla být v bojích s polskými silami opakovaně rozbita. Na jaře 1948 měla Kalitkova jednotka obdržet rozkaz k přesunu do Německa, načež v počtu sedmi osob⁸⁵⁴ zahájili pochod. Cestu na Západ přerušila zima 1948, kterou strávili v okolí Nowe Słupie, východně Kielců, předstíraje polské partyzány. V dubnu 1949 se rozdělili na dvě menší skupinky a opět vyrazili. Hranice ČSR překročili v polovině května a chtěli pokračovat dále do Německé demokratické republiky (NDR), údajně proto, že předpokládali menší odpor než při trase přes západní Čechy. 26. května večer se pokusil spolu s Andrijem Plasem „Bohdankem“ získat potraviny v hájovně v Kokořinském údolí. Hajnému se podařilo poslat ženu pro pomoc před „nezvanými hosty“ do nedalekého hotelu Harasov, kde probíhala výuka „školy okresního politického vedení“. Několik ozbrojených frekventantů následně vyrazilo zadržet oba Ukrajince, kteří mezitím hájenku opustili. Při pronásledování došlo k přestřelce, při níž byl Kalitkou zastřelen předseda MNV v Kaníně Josef Homola. Další pátrání převzalo Krajské velitelství SNB v Praze, jehož příslušníkům se podařilo oba partyzány druhého dne dostihnout u nedalekých Vehlovic. Kalitka se po další přestřelce v obklíčení vzdal, Plas podlehl utrpením

⁸⁵² ŠA v Bratislavě, f. Štátny súd v Bratislave, sp. zn. OR III 1/48: *Zápisnica o hlavnom pojednávaní konanom v trestnej veci proti Ivanovi Kliszovi /:Bizonovi/ a spol. v dňoch 18.–20. 11. 1948.*

⁸⁵³ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 59-60. Štepitovu mrtvolu se podařilo najít na podzim 1948. Viz obrazová příloha č. 17.

⁸⁵⁴ Kalitka, Andrij Plas „Bohdanko“, pseudonymy „Strela“, „Vlas“, „Zenko“, „Hrab“, „Boris“. Na jaře 1949 se rozdělili na dvě skupiny: Kalitka, „Bohdanko“, „Hrab“, „Zenko“ – „Strela“, „Vlas“, „Boris“. Viz ABS, Sbírnka Správa vyšetřování StB, vyšetřovací spis arch. č. V-5518 MV: *Protokol o výpovědi sepsaný se Štěpánem Kalitkou 29. května 1949.*

zraněním. Dne 11. října 1949 odsoudil Státní soud v Praze Kalitku k trestu smrti za zločin velezrady a vraždy k trestu smrti. Ten potvrdil i Nejvyšší soud rozsudkem z 27. března 1950.⁸⁵⁵ Trest byl vykonán 23. září 1950, ovšem až poté, co byl Kalitka „s vysloveným přáním podle všeobecných zvyklostí zapůjčen“ polským a sovětským orgánům.⁸⁵⁶ Osud zbylých dvou Ukrajinců není znám.

Druhá skupinka z původní sedmi osob se měla dopustit vraždy občana Mazance (křestní jméno neuvedeno) v Hradištku. I z této skupiny měl být jeden Ukrajinec zastřelen a další zajat, odsouzen k trestu smrti a popraven.⁸⁵⁷ Žádnou osobu odpovídající okolnostem se však v seznamech popravených nepodařilo nalézt. Nutno konstatovat, že v případech „Bizonovy“ skupiny a Kalitky by soudy pravděpodobně vynesly rozsudek trestu smrti i v případě, pokud by dotyční nebyli příslušníky OUN/UPA vzhledem k tomu, že se prokazatelně dopustili vraždy na představiteli veřejné moci.

Mimo těchto tří případů se odehrála ještě řada dalších, v nichž figurovala problematika ukrajinského podzemí, ale ne jeho reální příslušníci. K vybraným níže v kapitole 4.5.

4.4 Neznámé pokračování akce B. Aktivity UPA v ČSR v letech 1948 až 1950

Ačkoliv se Velký rejd na Západ a hlavní vlna exodu Ukrajinců z podzemí odehrály v roce 1947, neznamenalo to definitivní konec jejich přechodů přes ČSR. Jak bylo konstatováno v předchozí kapitole, v USSR nacionalistické struktury vytrvaly až do poloviny 50. let. Jejich v podstatě jediné spojení s emigračními centry existovalo v podobě pěších kurýrů, jejichž nejsnazší a nejkratší cesta vedla právě území ČSR. Další jedinci pokoušeli štěstí ve snaze najít lepší život na Západě a část struktur zůstala aktivní v Polsku. I po odvolání styčných důstojníků se konaly konzultace čs. a polských představitelů s frekvencí jednou za dva týdny na hraničních přechodech v Dukle a Těšíně nebo v Košicích.⁸⁵⁸ První se odehrála 15. prosince 1947 a patrně poslední 1. září 1948, kdy aktivity UPA a různých skupin na hranicích opět ustávaly.⁸⁵⁹ Např. při schůzce 28. června 1948 již otázka aktivit UPA na území ČSR vůbec nebyla řešena, na rozdíl

⁸⁵⁵ ABS, Sbirka Správa vyšetřování StB, vyšetřovací spis arch. č. V-5518 MV: *Trestní oznámení na Štěfana Kalitku z 16. června 1949; Protokol o výpovědi sepsaný se Štěpánem Kalitkou z 29. května 1949; Rozsudek Státního soudu v Praze z 11. října 1949; Žádost o „propůjčení Štěpána Kalitky k výslechu“ z 16. května 1950; Průchod banderovských tlup z Polska přes Ostravu do NDR.*

⁸⁵⁶ Tamtéž, *Žádost o „propůjčení Štěpána Kalitky k výslechu“ z 16. května 1950; tamtéž, Štěpán Kalitka pseudo Ostop – banderovec – jeho propůjčení sovětským bezpečnostním úřadům.* Liška, O. a kol: *Vykonané tresty smrti. Československo 1918–1989.*

⁸⁵⁷ ABS, Sbirka Správa vyšetřování StB, vyšetřovací spis arch. č. V-5518 MV: *Průchod banderovských tlup z Polska přes Ostravu do NDR.*

⁸⁵⁸ ABS, f. 305, sign. 305-144-4: *List polského ministra národní obrany gen. Svobodovi.*

⁸⁵⁹ Srov. ABS, f. 307, sign. 307-57-4: *Zápis ze 6. společné schůzky s Poláky z 29. června 1948; sign. 307-99-5: Zápisnice o společnej porade medzi zástupcami polskej a československej bezpečnostnej služby z 19.8. a 1.9.1947.*

od slovenských a polských kriminálních skupin.⁸⁶⁰

Že kriminalita v polsko-slovenském pohraničí opět nebyla výlučně záležitostí UPA, resp. že za ní vůbec nemusela být zodpovědná, se ukázalo vzápětí po konci akce B. Do kriminálních aktivit se znovu zapojily jak domácí slovenské bandy, tak zejména prokazatelně polské obyvatelstvo z příhraničí a polské vládní síly.⁸⁶¹ Výmluvný příklad se odehrál 22. dubna 1948, kdy až dvacetičlenná *tlupa* vyhrožovala zastřelením a okradla obyvatele samoty u Velké Polany. Jak se ukázalo, jednalo se o četu polské vládní armády, předstírající „banderovce“.⁸⁶² Přeshraniční kriminalita se stala tak palčivou, že při čs.-polských jednáních v Těšíně v lednu 1948 byla na toto téma přednesena stížnost.⁸⁶³

Vzhledem k tomu, že nedošlo k výměně styčných důstojníků jako v letech 1946 a 1947, lze usuzovat, že se neuvažovalo o přeshraniční spolupráci v rozsahu předchozích let, tedy že operace jako takové nenabývaly masivního rázu. Zápis z této porady se nepodařilo nalézt, patrně se nedochoval. Počátkem března 1948 se poblíž čs. pohraničí na východě znovu vyskytly partyzánské a banditské oddíly a v polovině měsíce již byly hlášeny i ze slovenského vnitrozemí. V případě UPA se opět se jednalo o malé skupiny do 10 osob, které se vyhýbaly kontaktu s civilizací. Za března a dubna nebyly hlášeny žádné srážky ani ztráty na životech. Jejich činnost zapadala do schématu předchozího dění: žebrání a krádeže potravin, dotazy na dislokaci vojska, SNB a žádosti o určení dalšího směru pochodu. Zároveň se objevovaly domácí loupežné bandy „banderovce“ pouze předstírající.⁸⁶⁴ Operace čs. sil obecně končily neúspěšně. Část skupin se ve slovensko-polském pohraničí zdržovala delší dobu. Buď čekala na rozkazy, nebo na vhodný okamžik k proniknutí čs. sestavou. A jakou činnost UPA reálně v pohraničí vykonávala? Dle dobového hlášení:

„...členové těchto tlup chovali se k civilnímu obyvatelstvu na Slovensku přátelsky a snažili se získati si jejich sympatie. Vyzvídali podrobnosti o dislokaci a síle stanic a útvarů SNB a vojska, aby se těmto místům vyhýbali a podávali zprávy o nich. [...] V některých případech se dožadovaly tlupy UPA potravin, oděvu, obuvi a kuřiva a později když jim toto bylo odepřeno, vymáhali je násilím a výhrůžkami. [...]“ Členové skupin UPA chovají se k civilnímu obyvatelstvu

⁸⁶⁰ ABS, f. 307, sign. 307-54-1: *Zápis o poradě mezi polskými pohraničními orgány a plk. Homolkou.*

⁸⁶¹ ÚPN, f. Krajská správa ministerstva vnútra Prešov (B 10-7), inv. č. 19: *Situačná správa OŠtB Humenné za mesiac apríl 1948.*

⁸⁶² ÚPN, f. Hlavní správa Pohraničnej stráže v Prahe 1947–1958, k. 2, inv. č. 164: *Tlupy UPA na východním Slovensku – hlášení z 26. 4. 1948.*

⁸⁶³ ABS, f. 307, sign. 307-43-3: *Akce proti UPA - hlášení o průběhu 2. schůzky s Poláky.*

⁸⁶⁴ ABS, f. 302, sign. 302-146-1: *Súhrnné zprávy a situačné hlásenia o bandách UPA.*

*velmi přátelsky, t. j. snaha získati sympatie a půdu pro skupiny další...*⁸⁶⁵

Neefektivita kordonu na polsko-slovenské hranici a relativně nízká aktivita UPA spolu s již „vyřešenou“ politickou situací v ČSR znamenaly, že nasazení PP SNB „Slovensko“ a dalších jednotek v podstatě ztratilo smysl a od března 1948 byly redukovány a likvidovány. Svou činnost ukončily útvary „Karel“, „Zdeněk“, „Krása“, „Stach“ a „Pepa“. Již 2. března 1948 MV v Praze rozhodlo o nahrazení PP SNB „Slovensko“ pohotovostním praporem SNB „Tygr“ v síle tří rot o 102 mužích (kr. jm.-dislokace „Jestřáb“-Humenné, „Ostříž“-Prešov, „Orel“-Dolný Kubín), podřízeného ZV SNB Bratislava.⁸⁶⁶ Opatření byla realizována do začátku května.⁸⁶⁷ Tyto tři rotý doplňovaly slovenské stíhací oddíly v Lúčce pri Ružomberoku, Prešově a v Humenném, každý o 100 mužích. Jejich efektivita však vzhledem k další povinností, všeobecnému vyčerpání mužstva, horšícímu se zdravotnímu stavu, klesající morálce a nízké mobilitě nebyla vysoká.⁸⁶⁸ Prapor „Tygr“ za svou existenci zaznamenal celkem 102 střetů s UPA nebo jinými skupinami. Rychlé nahrazení PP SNB „Slovensko“ téměř pětkrát méně početným praporem SNB „Tygr“ (nominální stav 1.500 vs 500, později 306) jasně implikuje, že bezpečnostní situace v pohraničí od ledna do března 1948 nebyla hodnocena jako riziková a téměř 1.500 příslušníků SNB zde vartovalo v podstatě zbytečně. Patrně hlavní důvod, proč je MV odmítalo stáhnout zpět do posádek již koncem roku 1947, spočíval v jejich plánovaném nasazení v průběhu únorových událostí v Československu na straně KSČ a KSS.⁸⁶⁹

Situace na hranicích se v první polovině roku 1948 přiblížila té z jara 1947. Hlídkování vykonávaly jen slabě obsazené stanice NB a FS se zálohou několika set vojáků a příslušníků SNB, kteří se navíc dle hlášení akcí účastnili doslova *neustále*.⁸⁷⁰ Nemůže tedy překvapit, že výsledky akcí byly taktéž identické jako v předchozích letech, tedy chabé. Skupinkám UPA se dařilo pronikat na území ČSR a dále na jih a západ, zatímco bezpečnost mohla jen přihlížet.⁸⁷¹ Opět se vyskytovaly loupežné bandy slovenské i polské a také případy rabování civilistů polským vojskem. Zkrátka bez několika tisíc, spíše deseti tisíc vojáků nebylo možné provést hermetické uzavření hranice a taková akce z bezpečnostního, ekonomického i politického

⁸⁶⁵ ABS, f. 307, sign. 307-54-2: *Bandy UPA-hlášení celkové situace z 23. dubna 1948*. V takřka totožné podobě se nesou i další hlášení útvaru Tygr. Viz ÚPN, f. Hlavní správa Pohraničnej stráže v Prahe 1947–1958, k. 2, inv. č. 163: *Bandy UPA – hlášení celkové situace*.

⁸⁶⁶ ABS, f. 307, sign. 307-49-5: *SNB-útvár 9168 "Slovensko"-likvidace*.

⁸⁶⁷ Srov. tamtéž; sign. 307-54-2: *SNB - útvár 9168 - Slovensko – likvidácia; SNB útvár 9168 „Slovensko“ - likvidace*.

⁸⁶⁸ Tamtéž, *SNB - útvár 9168 - Slovensko - likvidácia*, dále sign. 307-55-2: *Měsíční hlášení*.

⁸⁶⁹ ÚPN, f. Hlavní správa Pohraničnej stráže v Prahe 1947–1958, k. 1, inv. č. 102: *SNB útvár 9168 „SLOVENSKO“ – likvidace*.

⁸⁷⁰ ABS, f. 307, sign. 307-55-2: *Měsíční hlášení*.

⁸⁷¹ Tamtéž, sign. 307-54-2: *Bandy UPA-hlášení celkové situace ze 17. dubna 1948*.

hlediska po zkušenostech z let 1945 až 1947 postrádala smysl i ve změněné situaci po únoru 1948. Množství skupin a band pronikavších do hloubky území do května 1948 patrně nepřekročilo počet 20 malých oddílů.⁸⁷²

První operace se odehrály 17. ledna 1948. Při pronásledování ozbrojenců (pašeráci nebo UPA) překročilo 11 polských vojáků hranici u Šarbova, severně Svidníku. V boji padl jeden Polák. 13. dubna měl být zajat údajný voják UPA Andrej Fes. Jméno však odkazuje spíše na Poláka.⁸⁷³ 28. dubna při dopravní nehodě zahynul stržm. Čestmír Dobrovolný od roty „Tygr“ „Ostříž“.⁸⁷⁴ Jedna z pronikajících skupin považovaných za součást UPA byla pronásledována útvarem „Tygr“ a SO NB. Na přelomu dubna a května ji čs. útvary dostihly a způsobily ztrátu jednoho zajatého a raněného. V květnu došlo k několika srážkám. U Ruských Peklan v osadě Hradská byl dne 4. května zraněn příslušník SNB Rudolf Pospíšil v boji s 10 neznámými muži, považovanými za ukrajinské partyzány.⁸⁷⁵ Další ranění byli hlášeni od Drienovské Nové Vsi, kde Ukrajinci prorazili uzávěru. Na palbu jednotky SNB „Ostříž“ reagovali partyzáni stejně a zranili tři osoby. 5. května padli v boji se skupinou od Ruských Peklan dva příslušníci SNB roty „Ostříž“ u Suché Doliny pod Prešovem, třetí byl těžce raněn. Zranění patrně utrpělo i několik příslušníků cizí skupiny.⁸⁷⁶ Skupina se později u Košic ztratila z dohledu. Vzhledem ke směru postupu na Maďarsko (10. května naposledy zaznamenána u Moldavy) a údajné příslušnosti několika Maďarů k ní se zdá být její příslušnost k UPA pochybnou. O tom svědčí i fakt, že oběma již mrtvým strážmistřům měli členové skupiny „pro jistotu“ ještě prostřelit hlavu, jev ve spojitosti s UPA v ČSR jinak nevídaný. Celou akci, jako řadu dalších, provázely zmatky na velitelské úrovni a nedbalé vykonávání služby.⁸⁷⁷ Podíl na tomto výsledku měla nést i „zbabělost a nízká morálka“ celé jednotky.⁸⁷⁸

Téže noci se odehrál další střet u Drienova. SNB ztratil dva raněné, Ukrajinci v neznámém počtu prorazili a pokračovali na západ. 6. května se u Drienova pokoušeli čtyři Ukrajinci, patrně tatáž skupina jako předchozí, překonat řeku Torysu, v čemž jim zabránili palbou vojáci. V okolí vesnice se objevovaly stále nové skupinky. 11. května byl u obce Dvorníky-Mihyska (dnes Dvorníky-Včeláře) zraněn příslušník FS v boji s neznámou

⁸⁷² Tamtéž, sign. 307-55-5: *Situační přehled o činnosti band UPA v úseku SNB útvaru „Tygr“ za rok 1948 - předložení.*

⁸⁷³ Tamtéž, sign. 302-146-1: *Přehled zpráv o pohybu skupin UPA na území ČSR v době od 1.4. do 30.4.1948.*

⁸⁷⁴ Tamtéž, sign. 307-55-1: *Trestní oznámení podané na stržm. Bedřicha Počta.*

⁸⁷⁵ Tamtéž, sign. 307-54-2: *Střetnutí s UPA na salaši Hradská-hlášení.*

⁸⁷⁶ Tamtéž, sign. 307-102-8: *Polák Emanuel, Prošek Josef, zastřelení, Pospíšil Rudolf těžké zranění v boji s UPA. Josef Prošek se v řadách čs. armádního sboru SSSR účastnil bojů druhé světové války.*

⁸⁷⁷ ABS, f. 307, sign. 307-55-5: *Situační přehled o činnosti band UPA v úseku SNB útvaru „Tygr“ za rok 1948 - předložení, f. 305, sign. 305-11-3: Přestřelka mezi příslušníky SNB útvaru „Ostříž“ a bandou UPA v údolí potoka Sobotnice - šetření.*

⁸⁷⁸ ABS, f. 307, sign. 307-55-2: *Měsíční hlášení.*

šestičlennou skupinou. Úřady se domnívaly, že se jednalo o skupinu UPA, která se snažila proniknout do Maďarska.⁸⁷⁹ Absurdní scénka se odehrála 22. května, když šest partyzánů zastavilo a zajalo motospojku SNB. Příslušníka okradli o cigarety a peníze, načež jej propustili. 25. května osm partyzánů chtělo získat zásoby ve Vyšných Ladičkovcích. V tom jim však zabránila přítomná hlídka SNB a jednoho z nich zranila. 9. června se podařilo SNB zadržet tři Ukrajince u obce Staré Hory, severně Banské Bystrice. Z hlášení není patrné jednalo-li se o kurýry směřující do SSSR, nebo civilisty vracející se z nuceného nasazení.⁸⁸⁰ Další četné skupiny rekvírovaly potraviny v prostoru od státní hranice mezi ČSR Polskem a SSSR po Spišskou Novou Ves. Hlášení o rabování, krádežích a násilí se v drtivé většině týkaly domácích a polských rabovacích band, nikoli UPA.⁸⁸¹

Za účelem zesílení krytu hranic bylo dne 29. dubna 1948 na rozkaz ZV SNB Bratislava vytvořeno nové taktické velitelství SNB v Humenném, kr. jm. „Dub“, s velitelem pplk. Vojtechem Borovským. Do jeho podřízenosti přešel prapor SNB „Tygr“, stíhací oddíly SNB v Humenném a Prešově a pohotovostní roty SNB tamtéž plus pohotovostní oddíly SNB doplněné o 98 partyzánů-dobrovolníků, celkem 511 příslušníků, počet k pokrytí hranice opět zcela nedostačující. Jednotky vytvářely především léčková postavení v blízkosti terénních překážek a ve vsích, ovšem bez větších úspěchů. V pohraničí mělo operovat 30 až 40 Ukrajinců.⁸⁸² Tato sestava pod velením pplk. Borovského však dle četných hlášení od praporu „Tygr“ vůbec nefungovala a neplnila zadané úkoly. Nový „banderovský vpád“ v rozsahu z předchozího roku se navíc nekonal, proto již 13. června ZV SNB Bratislava velitelství „Dub“ zrušilo a vedení operací převzala oblastní velitelství SNB a místní vojenské posádky.⁸⁸³ Projevovaly se pŕtky nejen mezi (českými) jednotkami a slovenským civilním obyvatelstvem, ale i na úrovni jednotek a důstojnického sboru. Velitel praporu „Tygr“ mjr. Otomar Malý hodnotil působení plk. Borovského jako „čistě slovenské“, čímž myslel „kladné ve slovech, v činech odměřené, nedůvěřivé a nevraživé“. Dále:

„Možno říci, že plk. Borovský a hlavně příslušníci jeho štábu byli plně vyzbrojeni komplexem sebezpečování a povýšenosti, jak to bývá vždy u lidí, kteří mají mnoho nedostatků (sic!). Plk. Borovský, sám člověk dosti přístupný a snad i s dobrým smyslem pro zdárné a účelné

⁸⁷⁹ ABS, f. 305, sign. 305-21-2: *Neznáma skupina UPA - zločin násilia proti orgánom vrchnosti.*

⁸⁸⁰ ÚPN, f. Okresné veliteľstvo NB v Banskej Bystrici (T 02), inv. č. 71: *Hlásenie o zadržaní 3 členov „UPA“ Novák a spol. – návrh na odmenu.*

⁸⁸¹ Srov. ABS, f. 302, sign. 302-146-1: *Souhrnná zpráva o tlupách UPA a banderovců za dobu od 1.4. do 31.5.1948; Přehled zpráv o pohybu skupin UPA na území ČSR v době od 1.5. do 31.5.1948.*

⁸⁸² Srov. tamtéž, *Stíhanie band UPA - zriadenie veliteľstva SNB.*

⁸⁸³ ABS, f. 307, sign. 307-57-5: *Taktické veliteľstvo "Dub" - zrušenie.*

vyřízení stávající situace, byl velmi ovlivňován příslušníky svého štábu...“⁸⁸⁴

Dále mjr. Malý pokračoval charakteristikou jednotlivých důstojníků velitelství „Dub“:

„Plk. Borovský: Řízení velitelství DUB téměř vůbec nerozuměl, což jest pochopitelné, poněvadž jest bez vojenských škol a vysokou hodnost získala teprve po válce /: za doby okupace byl vrchním strážmistrem a velitelem stanice Hanušovce :/. Jeho sebeocenění vyznívá asi v tom smyslu, že s vysokou hodností získal i stejnou porci rozumu a vojenských schopností. Zkušeností z bojů, které by vyvážily do určité míry jeho teoretické neznalosti, nemá, poněvadž se bojů za okupace a povstání nezúčastnil.“⁸⁸⁵

V podobném duchu se nesly i charakteristiky ostatních velitelů. Padaly výrazy jako *domýšlivý, uhlazený, falešný, bezpáteřný, germanofil, zastánce fašismu, prospěchář, kretén, úlisný, nacionální Slovák* (sic!). Odpovídá-li toto hlášení realitě, je otázkou, proč byli do funkcí důstojníků obsazeni lidé bez vojenského vzdělání a vůbec bez zkušeností s bojovými akcemi.⁸⁸⁶ Tito důstojníci přišli na ZV SNB Bratislava až po únoru 1948. Lze tedy spekulovat, že hodnosti obdrželi za „správnou politickou příslušnost“ a/nebo za účelem sabotáže operací. Relevanci těchto úvah nelze z nalezených pramenů doložit. Jisté však je, že pokud velení protipartyzánských operací řídily takovéto osoby, těžko mohl kdo očekávat jakékoli úspěchy. Slovenské jednotky se dle mínění mjr. Malého obecně nacházely v „morálním rozkladu“, pro který některé údajně musely být rozpuštěny.

Malý zhodnotil i nasazení praporu „Tygr“. V něm konstatoval národnostní třenice, a to i ve vztahu místních členů KSS k praporu. Zpočátku činnost nejprve pluku „Slovensko“ a následně praporu „Tygr“ vítali a *měli k němu co nejsrdečnější poměr*. Ovšem po zklidnění situace v pohraničí a únoru 1948 *srdečnost a upřímnost slábla, když situace KSS byla upevněna, čili funkcionářům KSS se zdá, že jednotky českých SNB útvarů již nepotřebují*, což vyplývalo nejen z přílivu „reakčních žvlů“ do strany, ale také z faktu, že *každý Slovák jest nejdříve několikrát Slovákem a pak teprve příslušníkem KSS*. Slovenskou NB, resp. SNB označil za „línou“ a přející si „nebýt rušenou ze svého klidu“ (konkurencí českých praporů SNB). Samotný přístup civilistů označoval na rozdíl od úřadů a bezpečnosti za vcelku pozitivní od chvíle, kdy se ukázalo, že „český SNB“ vynucuje pořádek a službu pouze nepředstírá, nešmelí

⁸⁸⁴ Tamtéž, sign. 307-57-1: *SNB útvar Tygr - zpráva z 2. července 1948.*

⁸⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁸⁶ Tamtéž.

a nepaktuje se s „kriminálními živly“. Vyřešení neuspokojivé situace na slovenských úřadech Malý navrhoval řešit transferem aparátu do českých zemí a naopak.⁸⁸⁷

Problémy se však týkaly i praporu „Tygr“. Náročná služba na Slovensku se u příslušníků pohraničních pluků SNB obecně těšila nízké prestiži. Svou roli bezpochyby sehrál i přístup slovenských úřadů, nicméně hlavní důvody lze najít ve fyzické náročnosti, působení v hornatých zaostalých krajích, minimálnímu komfortu při ubytování a dlouhodobému odloučení od domácího prostředí. Službě na severovýchodě se za každou cenu snažili vyhnout nejen řadoví příslušníci, ale dokonce i důstojníci SNB. Mimo jiné i z toho důvodu, že odvelení na Slovensko bylo svým způsobem chápáno jako trest a zaražení dalšího služebního postupu. Proto i důstojnický sbor praporu Malý hodnotil slovy jako *neschopní, bez velitelských vlastností, s neúnosnými osobními nebo sociálními poměry*. Vzhledem k nedostatku mužstva a údajně přišerné spolupráci s velením museli být do bojových akcí nasazováni i příslušníci v nebojových funkcích jako řidiči a kuchaři. Prapor „Tygr“ byl v podstatě zrušen v červenci 1948, kdy jeho početní stav klesl na 111 příslušníků, čímž se v stal neakceschopným.⁸⁸⁸ Konečná likvidace proběhla v srpnu 1948.⁸⁸⁹

Proti závěrům hlášení mjr. Malého zní zpráva ZV SNB Bratislava z 19. července 1948 diametrálně odlišně. Podle něj *byly ozbrojené tlupy UPA, které se vyskytly na jaře 1948, díky intenzivní a neohrožené činnosti speciálních, k tomu účelu zřízených útvarů SNB v jádru zneškodněny*. Zpráva konstatovala, že skupinky UPA se již nepokoušely o žádnou propagační činnost, ani nebyly nijak vedeny či řízeny. Zkrátka se pouze snažily dostat co nejrychleji na Západ. Vedení operací proto přešlo zpět na místní velitele SNB, kteří mohli žádat asistenci praporu „Tygr“.⁸⁹⁰ Ten však byl v srpnu 1948 zrušen (jednak kvůli utlumení činnosti UPA a loupežných band, jednak kvůli zmíněným stížnostem slovenských úřadů), čímž definitivně skončila působnost útvarů z českých zemí na Slovensku v akcích proti ukrajinskému podzemí.⁸⁹¹

Vlastní hlášení k praporu „Tygr“ sepsalo i velitelství „Dub“:

„Příslušníci SNB útvaru „Tyger“ sú nasadení proti bandám UPA uz takmer celý rok. Všetky okolnosti, ťažkosti a námahy s tým spojené zanechaly na príslušníkoch tohoto útvaru

⁸⁸⁷ ABS, f. 307, sign. 307-57-1: *SNB útvar Tygr - zpráva z 2. července 1948*.

⁸⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁸⁹ Tamtéž, sign. 307-49-5: *SNB-útvary "Tygr" - likvidace*.

⁸⁹⁰ Tamtéž, sign. 307-59-3: *Ozbrojené tlupy-smernice na ich zneškodnenie z 19. júla 1948*.

⁸⁹¹ Tamtéž, sign. 307-59-4: *Likvidace SNB útvaru Tygr*; ÚPN, f. Hlavné veliteľstvo ZNB v Bratislave (A 16), inv. č. 9: *SNB – útvar „TYGR“ – likvidácia*.

nežiadúce následky tým, že bojová morálka proti UPA poklesla na tak nízky stupeň, že upotrebitelnosť tejto jednotky proti UPA je nateraz slabá, v dôsledku čoho je nutné útvár „Tyger“ celý vymeniť [...]

Při plnění bojových úloh i za priameho nebezpečia príslušníci útvaru „Tyger“ chovajú sa v niektorých prípadoch nedisciplinovane, čím se aj stalo, že utrpeli vlastné straty. Najmarkantnejším potvrdením tejto bojovej nedisciplinovanosti bolo stretnutie z tlupou UPA dňa 4. 5. 1948 v údolí Sopotnice, kde při prestrelke rota „Ostříž“ mala dvoch mŕtvych a jedného raneného...“⁸⁹²

Stížnosti se též týkaly porušování kázně, opilství, vyhrožování a šmeliny. Patrně se však jednalo maximálně o jednotky případů. Vyšetřování navíc většinu z nich neprokázalo s tím dodatkem, že se v převažující míře jednalo o fámy.⁸⁹³

Celkem bylo na Slovensku do konce července 1948 plukem SNB „Slovensko“ resp. praporem „Tygr“ registrováno 102 výskytů a bojů s UPA a různými skupinami, přičemž k boji došlo pouze v pěti případech s výsledkem dvou mrtvých a raněných SNB, jednoho příslušníka FS a jednoho Ukrajince.⁸⁹⁴ Gró hlášení připadalo na květen 1948 s rychle se snižující intenzitou. Za červen hlášení mluvilo již pouze o „ojedinělých výskytech“ v severovýchodním koutě Slovenska.⁸⁹⁵ Uvážíme-li, že za předchozí rok jen na Moravě lze doložit téměř 1.000 hlášení o výskytu a bojích s UPA, stává se evidentním, že se o žádný další „banderovský vpád“ nejednalo. Co se činnosti týče, naprostá většina hlášení se týkala nákupu, krádeže či žebroty o potraviny.

Na Moravě byla aktivována bezpečnostní opatření proti UPA preventivně již v dubnu 1948, ovšem rozsahem se jednalo o zcela neporovnatelné kroky ve srovnání s rokem 1947. Na Těšínsku a Frýdecko-Místecku obdržely stanice SNB posily v celkovém počtu 31 příslušníků tak, aby mohly vykonávat celodenní hlídkovou službu v ohrožených prostorech. Vzniklo celkem šest „úderných motorizovaných čet SNB“ o 28 mužích, po jedné v Olomouci, Ostravě, Zlíně, Břeclavi a dvě v Brně, celkem tedy 168, resp. 199 příslušníků SNB. Jejich nasazení však bylo vázáno na žádost o asistenci a za normálních podmínek konaly běžnou pořádkovou

⁸⁹² ÚPN, f. Hlavné veliteľstvo ZNB Bratislava (A 16), inv. č. 36: *Dialnopis velitelstva „Dub“ z 15.5.1948.*

⁸⁹³ ÚPN, f. Hlavní správa Pohraničnej stráže v Prahe 1947–1958, k. 2, inv. č. 173: *Bezpečnostní poměry na Slovensku – zpráva; tamtéž, Stížnost povereníctva vnútra na SNB útvary, nasazené na Slovensku – hlášení.*

⁸⁹⁴ ABS, f. 307, sign. 307-57-1: *UPA v roce 1948.* V přehledu o činnosti UPA za měsíc červen lze dále dohledat informaci o zastřelení čtyř pachatelů krádeží krav v Kalinově. Jiný zdroj se však k této události nepodařilo dohledat a nelze tedy vyloučit, že se nejednalo o příslušníky UPA, ale místní zloděje. Viz ÚPN, f. Hlavní správa Pohraničnej stráže v Prahe 1947–1958, k. 3, inv. č. 242: *Přehled o činnosti UPA za měsíc červen 1948.*

⁸⁹⁵ Srov ÚPN, f. Hlavné veliteľstvo ZNB v Bratislave (A 16), inv. č. 36: *Mesačné prehľady o činnosti UPA;* ABS, f. 305, sign. 305-143-5: *Ručně psaná zpráva k č. j. 318/18-taj. 1948.*

službu.⁸⁹⁶ V červenci 1948 k nim přibylo ještě 14 vojenských asistenčních družstev o 10 mužích, fungujících za stejných podmínek jako úderné oddíly SNB.⁸⁹⁷ Jejich nasazení proběhlo v 32 případech, k navázání kontaktu s partyzány však došlo jen třikrát.⁸⁹⁸ K boji s UPA tak bylo určeno celkem 339 příslušníků SNB a vojáků. Uvážíme-li, že jen na Moravě sloužilo v roce 1947 přímo v nasazení proti UPA více než 2.400 příslušníků SNB a dalších několik tisíc vojáků a partyzánů, je patrné, že přijatá opatření v roce 1948 odpovídala méně než desetina těch z předchozího roku. Po zkušenostech z předchozího roku, kdy Ukrajinci k překonání řek často využívali noci a nehlídané čluny a prámy, nařídil Zemský národní výbor v Brně na žádost ZV SNB Brno zákaz užívání lodí a loďek na řekách Bečvě a Moravě a jejich zajištění na pravém (západním) břehu řeky. Zároveň byly národní výbory v povodí řeky instruovány k vytvoření občanských hlídek na brodech a místech vhodných k překonání řeky.⁸⁹⁹

5. června byl v Roštíně u Kroměříže zadržen partyzán Piotr Zaremba, patrně kurýr na cestě do Polska. S sebou nesl krystal do radiostanic a další radiotechnické vybavení. Z výpovědi vyplývá, že se spíše než o „banderovce“, jak soudil místní SNB, jednalo o Poláka, jenž se chtěl vrátit domů z totálního nasazení v Německu. Jeho společník unikl.⁹⁰⁰ 20. června padli do zajetí Kornel Kozenka „Slota“, příslušník civilní sítě OUN(b) na Zakerzoní, a Mychajlo Prokopčuk, střelec z útvaru „Krylatyj“. Stalo se tak v Krásné u Frýdku-Místku, když se partyzáni pokoušeli u civilistů získat zásoby a ti jejich přítomnost nahlásili na místní stanici SNB.⁹⁰¹ 26. června 1948 se u Hošťálkova, okres Vsetín, podařilo zajmout pět Ukrajinců. Hranici přešli patrně na Těšínsku, nepřišli tedy ze Slovenska. Byli překvapeni ve spánku, neboť usnul i strážný. Zajatci nejprve tvrdili, že prchají ze SSSR a narazili na sebe náhodou, ovšem později jeden z nich, Leon Lapins'kyj, přiznal, že patřili k ukrajinskému podzemí na Zakerzoní. Všech pět osob bylo vydáno do Polska.⁹⁰² Lapins'kyj byl později převerbován orgány polského MBP, významně se podílel na likvidaci zbytkových struktur ukrajinského podzemí v Polsku a zpravodajských

⁸⁹⁶ ABS, f. 307, sign. 307-67-1: *Banderovci - předběžná bezpečnostní opatření, B- tlupy - zesílení stavu stanic v ohrožených prostorech - preventivní opatření; Banderovské tlupy - předběžná opatření.*

⁸⁹⁷ Tamtéž, sign. 307-67-1: *Asistenční oddíly proti UPA - sestavení; Opatření proti banderovcům - zřízení voj. asistenčních oddílů.*

⁸⁹⁸ ABS, f. 302, sign. 302-142-2: *Obsahu spisu č. j. 4800/1. odd. hl. št. 48.*

⁸⁹⁹ ABS, f. 307, sign. 307-67-1: *Opatření proti Banderovcům ze 4. května 1948.*

⁹⁰⁰ Srov. ABS, f. 305, sign. 305-144-3: *Zpráva o zatčení Pjotra Zaremby; f. Vnitřní odbor Hlavní správy VB (H 1-4), inv. j. 9: Banderovec – hlášení mimořádné události z 5. června 1948.*

⁹⁰¹ Tamtéž, sign. 305-143-4: *Kozenka Kornel, pseudo SLOTA, udánlivě člen UPA - zatčení.* „Slota“ v UPA působil již od listopadu 1943, a to v sotni „Zaliznjaka“ (pravé jméno neznámé). Později byl převelen do civilní sítě OUN(b). Postupoval v sedmičlenné skupince na západ. Na území ČSR se rozdělila dvě menší. Dále ABS, Historický fond StB, arch. č. H-259 MV: *Zápis o výpovědi Kornela Kozenky a Mychajla Prokopčuka z 20.6.1948.*

⁹⁰² Srov. ABS, f. 302, sign. 302-146-1: *Zatčení členů UPA – zpráva; Zápis o výpovědi Mychajla Prokopčuka, Haľagida, I.: Prowokacja „Zenona“, s. 72-73.* Jednalo se o Leona Tomiče Lapins'kého, Aleksandra Vaščuka, Stepana Lahodu, Volodymyra Dubenka a Michala Prokopčuka. Lapins'kyj se dle dochovaných materiálů ke své pravé totožnosti a aktivitám doznal poté, co mu bylo opakovaně přislíbena nevydání do rukou polských orgánů.

hrách polské a sovětské rozvědky s ukrajinskou nacionalistickou emigrací (viz níže).⁹⁰³

Na Slovensku operace patrně končily všeobecným neúspěchem. Celkem se za měsíc červenec 1948 podařilo zneškodnit při pěti výskytech sedm partyzánů UPA, kteří se však dle všeho nedopustili žádné závažné majetkové ani násilné trestné činnosti.⁹⁰⁴ V červenci Morava hlásila již 23 výskytů UPA, ovšem žádná z podniknutých operací neskončila úspěchem. Mimo dvou případů krádeží potravin a jedné přestřelky nedošlo k výjimečným událostem.⁹⁰⁵ V srpnu hlášeno 34 výskytů, pět zajatců při dvou událostech a jeden mrtvý Ukrajinec, kterého však při neopatrné manipulaci se zbraní zabil vlastní druh u Veselí, okres Opava.⁹⁰⁶ 6. srpna se odehrála potyčka v Úsuší u Tišnova, při níž byl zraněn jeden čs. občan a jeden Ukrajinec ze čtyřčlenné skupinky, jež v obci žádala stravu. Všem čtyřem partyzánům se podařilo uniknout.⁹⁰⁷ Při akci 27. srpna padli do zajetí hned čtyři partyzáni mezi Spálovem a Jindřichovem u Hranic na Moravě. Ovšem stalo se tak jen proto, že jejich hlídka usnula a nevarovala ostatní, že byli prozrazeni.⁹⁰⁸ Jednalo se o již zmíněnou skupinu Ivana Klyše „Bizona“. Dále došlo ke dvěma případům krádeží potravin a dvěma přestřelkám.⁹⁰⁹ V září se partyzáni objevili již jen dvanáctkrát. Došlo ke třem střetům, při nichž padli dva neidentifikovaní Ukrajinci (v Jedovnici a v okolí Uherského Hradiště). Jednoho partyzána údajně zastřelil vlastní spolubojovník nedaleko Lipovce u Boskovic, podle popisu události (poprava na dvoře, výskyt v centru obce, věk a údajné vzdělání osob) se však jeví být přináležitost této skupiny k UPA pochybnou.⁹¹⁰ Zranění dále utrpěl jeden čs. občan.⁹¹¹ V říjnu klesl počet hlášení na tři případy krádeží a jednu přestřelku u Krnova, v níž padl stržm. Růžek. Nestříleli však partyzáni UPA, ale nezkušená hlídka SNB na mostě, která páčila bez varování.⁹¹² Plošný výskyt ukrajinských partyzánů na Moravě po 11. říjnu již úřady v roce 1948 neregistrovaly.⁹¹³ Celkem Morava zaznamenala 85 výskytů UPA, do zajetí padlo 12 partyzánů a tři zemřeli, z toho dva rukou spolubojovníků. Proti UPA byly příležitostně nasazeny i nedávno vzniklé Lidové milice. 27. srpna se 26 milicionářů z Adamovských strojůren zúčastnilo neúspěšné pátrací akce po čtyřčlenné

⁹⁰³ K osobě Leona Lapinského „Zenona“ a problematice zpravodajských her mezi východním blokem, ukrajinskou emigrací a západními rozvědkami dále viz Haľagida, I.: *Prowokacja "Zenona"*...

⁹⁰⁴ ABS, f. 307, sign. 307-67-1: *Banderovci - opatření, přehled o činnosti za měsíc červen 1948.*

⁹⁰⁵ Tamtéž, *Banderovci - opatření, přehled o činnosti za měsíc červenec 1948.*

⁹⁰⁶ Tamtéž, *Banderovci - opatření, zpráva z 30. srpna 1948.*

⁹⁰⁷ Tamtéž, sign. 307-67-4: *Banderovci v Úsuší - hlášení.*

⁹⁰⁸ ABS, f. 302, sign. 302-142-2: *Obsahu spisu č. j. 4800/1. odd. hl. št. 48.*

⁹⁰⁹ ABS, f. 307, sign. 307-67-1: *Banderovci - opatření, přehled o činnosti za měsíc srpen 1948.*

⁹¹⁰ Tamtéž, sign. 307-67-4: *Banderovec neznámého jména, zastřelen v Lipovci.*

⁹¹¹ Tamtéž, sign. 307-67-1: *Banderovci - opatření, přehled o činnosti za měsíc září 1948.*

⁹¹² Srov. tamtéž, *Banderovci - opatření, přehled o činnosti za měsíc říjen 1948; Banderovci - opatření, zpráva z 29. října 1948.*

⁹¹³ Tamtéž, sign. 307-67-1: *Banderovci - měsíční přehledy o činnosti, zpráva ze 4. února 1949; f. H 1-4, inv. j. 9: Banderovci - opatření; přehled o činnosti za měsíc listopad 1948.*

skupince v okolí.⁹¹⁴ Další nasazení lze doložit 12. července 1949 u Borotína, okres Dobříš.⁹¹⁵ Dále lze k roku 1948 doložit existenci vojenského stíhacího oddílu v Táboře, patrně jich však existovalo více.⁹¹⁶

Boje probíhaly i v Čechách. 18. září byl postřelen a zajat Ivan Romanjuk u Tupadel nedaleko Dubé. Jeho druh Vasyľ Janeček (údajně jugoslávské státní příslušnosti) se vzdal následujícího dne, poněvadž kvůli zranění nohou nemohl pochodovat dále.⁹¹⁷ 25. září byl civilisty odzbrojen a zajat Vasyľ Končak v Řemešíně u Kralovic.⁹¹⁸ 15. října u Kejžlic, okres Humpolec, došlo k přestřelce s údajně osmičlennou skupinou UPA.⁹¹⁹ 17. listopadu stíhali příslušníci SNB tři údajné „banderovce“ u Seče, okres Chrudim. Dva byli zastřeleni, třetí, Stanislav Sambors'kyj, se vzdal. Jeden z mrtvých byl jeho bratr Kajetan.⁹²⁰

V akcích přetrvávaly staré bolesti, zejména nízká úroveň výcviku střeleckého i velitelského a nespolehlivost zbraní. Na Slovensku dále přetrvávající alkoholismus, nezáměr o službu a demoralizace mužstva i důstojnického sboru některých útvarů.

Několik přechodů členů ukrajinského podzemí bylo zaznamenáno i v roce 1949. V těchto případech se jednalo zejména o kurýry a jedince, snažící se najít lepší osud na Západě. Ze strany SNB byly podnikány pouze dílčí kroky, jako zesilování hlídek a budování sítě informátorů. Velitelská místa zároveň připouštěla, že několika skupinkám se podařilo projít, aniž by vyvolaly větší rozruch.⁹²¹ Koncem června probíhalo na Pardubicku neúspěšné pátrání po tříčlenné skupince, která měla postupovat z Těšínska na západ.⁹²² Kontroverzní střet patrně s touto skupinou se odehrál 6. července 1949 v Knovicích u Sedlčan. Tříčlenná skupina údajných partyzánů UPA byla dostižena dvěma příslušníky SNB a několika civilisty při pokusu o získání potravin. Po rvačce a přestřelce zůstal na místě lehce raněný vstržm. Václav Mazanec, smrtelně raněný místní občan František Mandovec a umírající partyzán. Zbylí dva neznámí utekli. Vzhledem k tomu, že u umírajícího byly nalezeny předměty polského původu a římskokatolické symboliky, lze se domnívat, že se spíše jednalo o polskou skupinu.⁹²³ K případu se lze dále dočíst následující:

⁹¹⁴ Tamtéž, f. 307, sign. 307-67-4: *Výskyt tlupy UPA a použití zbraně členy LM proti ní - hlášení.*

⁹¹⁵ Tamtéž, sign. 307-111-3: *Člen tlupy banderovců v obvodu VS-SNB Borotín, okr. Dobříš.*

⁹¹⁶ Tamtéž, sign. 307-102-1: *UPA-výskyt, nasazení LO Tábor.*

⁹¹⁷ ABS, f. 307, sign. 307-111-1: *Zárok proti tlupě UPA v okresu Dubá, Banderovci - hlášení z 19.9.1948; f. H 1-4, inv. j. 9: UPA. Situační zpráva ze dne 22. září 1948.*

⁹¹⁸ Tamtéž, sign. 307-111-2: *Končak Vasil - člen skupiny UPA - dopadení.*

⁹¹⁹ ABS, f. H 1-4, inv. j. 9: *UPA. Situační zpráva ze dne 20. října 1948.*

⁹²⁰ Tamtéž, *UPA členové – zneškodnění. Zpráva z 18. 11. 1948; UPA členové – zneškodnění. Zpráva z 29. 11. 1948.*

⁹²¹ Tamtéž, sign. 307-67-2: *Členové UPA - stíhání, zpráva ze 14. listopadu 1949.*

⁹²² Tamtéž, sign. 307-67-1: *3 členné ozbrojené banderovské tlupy v kraji pardubickém.*

⁹²³ Srov. ABS, f. 302, sign. 302-142-2: *Banderovci – UPA, s. 23; f. 307, sign. 307-102-11: Banderovci v okrese Sedlčany - zjištěné závady; f. H 1-4, inv. j. 47: Tlupa banderovců na Sedlčansku; vražda Františka Mandovce.*

„Zároveň je třeba podotknouti k veřejnému mínění občanů okresu Sedlčanského asi toto: Převážná část okresu Sedlčanského nesouhlasí s dnešním státoprávním zřízením u nás, v důsledku toho také banderovce ve většině případů krylo a kryti bude. Považují je totiž za bojovníky proti komunismu a tudíž i bojovníky za ně.

Nejenom dobrými bolševiky - orgány tamního SNB - ale i občany komunisty z obce Knovic bylo prohlášeno, že každý druhý občan tohoto okresu banderovce podpoří a případ nikomu neohlásí. Je jen velkou náhodou, že banderovci narazili právě na jednu z velmi mála opravdu uvědomělých vesnic, čímž byli banderovci objeveni, neboť při návštěvě kterékoliv vesnice prošel by jejich průchod zcela hladce a nikdo by o tom neměl ani tušení.“⁹²⁴

Zkušenosti občanů okresu s „lidovládou“ KSČ patrně vedly k situaci, kdy raději přijímali cizí partyzány, které státní propaganda dlouhodobě líčila jako „bezcitné hrdlořezy“ než domácí komunisty. Tato citace boří všechny základní mýty, které vládnoucí režim v letech 1948 až 1989 o ukrajinském nacionalistickém hnutí a jeho aktivitách na území ČSR vyprodukoval. Autor dokumentu také nevědomě přiznal, že „banderovská lživá propaganda“ o zločinnosti stalinských a satelitních režimů z let 1945 až 1947 byla založena na pravdivých základech.

Během 8. a 9. listopadu 1949 byli dva Ukrajinci zastřeleni u Němčiček a Budkovic, jižně Brna. Jednoho z nich, pseudonym „Švarnyj“, dle čs. pramenů patrně omylem zastřelil velitel skupiny na cestě Němčičky-Hustopeče-Pohořelice v přestřelce s příslušníkem SNB. U tohoto padlého byly nalezeny mapy dokládající směr pochodu ze Zakarpatské Ukrajiny do Mnichova.⁹²⁵ Další tři povstalci měli být v prostoru obklíčeni, avšak průzkumná alce skončila neúspěšně.⁹²⁶ Dle rozporuplných informací uváděných v některých polských a ukrajinských zdrojích byl druhým padlým Stepan Stebels'kyj „Chrin“, v dané době vedoucí této kurýrské skupiny, předtím velitel stejnojmenné sotně operující v letech 1945 až 1947 v blízkosti čs. hranic na polské straně a později velitel TV Makivka na Ukrajině. Zahraniční zdroje uvádí, že měl padnout v Pohořelicích u Napajedel, okres Zlín, 9. září 1949, jiné uvádí totožné místo, ale 9. listopadu 1949.⁹²⁷ K datu 9. září 1949 se nepodařilo nalézt žádné dokumenty hovořící o

⁹²⁴ Tamtéž, sign. 307-102-11: *Úřední záznam: Poznatky z okolí obce Kňovice z 27. července 1949.*

⁹²⁵ ABS, f. 307, sign. 307-111-3: *Výskyt banderovcu na Morave - hlasení.*

⁹²⁶ Srov ABS, f. 302, sign. 302-142-2: *Obsah spisu č. j. Ag. 13567 3/A sk. 49 L, f. 307; sign. 307-67-2: Čj. 644 taj./1949.*

⁹²⁷ Srov. https://pl.wikipedia.org/wiki/Stepan_Stebelski ; uk.wikipedia.org/wiki/Стебельський_Степан ; <https://drohobychyna.com.ua/section/osobistosti/stepan-stebelskiy/> ; <https://zakarpatyia.net.ua/Special/121079-Ukrainets-z-Priasheva-vziav-uchast-v-urochystostiakh-u-Sambori-FOTO> (odkazy k datu 21. 3. 2021); Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 559. Polská badatelka Alina Bacic uvádí *Pogoželice nedaleko Napajedel, 65 km na východ od Brna. Viz Bacic, Alina: Sotnie Ukraińskej*

přestřelce s UPA a dle textů uveřejněných slovenským etnologem a interdisciplinárním odborníkem prof. Mikulášem Mušinkou skupina vyrazila z Ukrajiny na západ až koncem září 1949 a hranice ČSR překročila 4. října.⁹²⁸ Dne 8. a 9. listopadu 1949 se skutečně u Pohořelic bojovalo, ovšem v okrese Brno-venkov, 70 km jihozápadně Pohořelic v okrese Zlín. U jednoho z padlých, považovaného za vůdce skupiny, byl nalezen *takový písemný materiál, že bylo rozhodnuto o jeho okamžitém odeslání do Prahy*, kam dorazil 10. listopadu.⁹²⁹ Tento materiál se nepodařilo dohledat. Patrně byl předán polským nebo sovětským úřadům. Mušinka dále uvádí text, dle něž se jednalo o „Pohořelice u Brna na řece Jihlavě“ (v originále Чиллава-Чиллава). Partyzáni beze ztrát překonali řeku a pokračovali na západ. V lese zajali místního lesníka, kterého následně propustili. V blízkosti však již operoval místní SNB zalarmovaný výskytem skupiny 8. listopadu. S ním se skupina dostala do přestřelky v lese u železniční zastávky Budkovice, kde „Chrin“ v boji padl.⁹³⁰ Budkovice se nachází 25 km severozápadně Pohořelic u Brna. Zbylí členové kurýrní skupiny se úspěšně probili do Německa začátkem ledna 1950.⁹³¹ Připustíme-li, že došlo k záměně stejnojmenných obcí, lze se domnívat, že se vskutku jednalo o „Chrina“. Padlého se čs. straně patrně nepodařilo identifikovat.

Mušinka mimo potvrzení úmrtí Chrina 9. listopadu 1949 údajně našel i jeho hrob, ovšem v Pohořelicích okres Zlín, stejně tak i několik svědků dané události.⁹³² Kde tedy zemřel a byl pochován Stepan Stebels'kyj „Chrin“? Zlínské Pohořelice se nachází v bezprostřední blízkosti obce Napajedla, u níž, jak vyplývá z řádků výše, se desítky partyzánů pokoušely v letech 1947 a 1948 překonat řeku Moravu. Někteří z nich při těchto pokusech zemřeli v důsledku střelby čs. vojáků nebo se utopili, nemálo padlo do zajetí a po letech, kdy Mušinka prováděl výzkum, mohlo snadno dojít k chybnému určení datace posunutím o jeden či dva roky. Správným údajem se tedy jeví být okolí Budkovic u Pohořelic pod Brnem, byl-li vůbec pohřben. Nelze vyloučit, že po pitvě úřady jeho tělo nechaly zpopelnit. Zbývá dodat, že polské úřady se ještě v 60. letech

Powstańczej Armii dowodzone przez Stepana Stebelskiego „Chrina“ w latach 1944–1947. In kol. autorů: *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków. Polityka/Gospodarka/religia/Kultura/Życie codzienne*, t. 3, Wydawnictwo naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk-Warszawa, 2022, s. 157.

⁹²⁸ Mušinka, Mykola: *Де і як було вбито і поховано командира УПА Степана Стебелського – „Хріна“?* In Anastázia Lukáčová a kol.: *Ukrajinská povstalecká armáda jinak (v literatuře, umění a kultuře)*, Slovanská knihovna Praha, 2011, s. 37-38.

⁹²⁹ ABS, f. 307, sign. 307-111-3: *Zabavený spisový materiál u zastřeleného benderovce na Moravě - zaslání, telegram č. 24, obsah telegramu: zde je kv nb brno u dalnopisu vstr. krompolc. soudruh sdel s.kpt. pavlovi, ze u druhého zastreleného banderovce byl nalezen takovy pisemny material, ze jsem se rozhodl ihned odejeti s nim do prahy k vam. ocekavejte mnse asi ve 2 az 2.30 hod.*

⁹³⁰ Srov. tamtéž, Mušinka, M.: *Де і як було вбито і поховано командира УПА Степана Стебелського – „Хріна“?*, s. 38-39, ABS, f. 302, sign. 302-142-2: *Benderovci - UPA, list č. 23.*

⁹³¹ Mušinka, M.: *Де і як було вбито і поховано командира УПА Степана Стебелського – „Хріна“?*, s. 38-39; Стебелський, Степан „Хрін“, Конопадський, Олекса „Острроверх“: *Літопис УПА*, т. 30: *Крізь сміх заліза*, Літопис УПА, Торонто-Лвів, 2000, s. 50.

⁹³² Mušinka, M.: *Де і як було вбито і поховано командира УПА Степана Стебелського – „Хріна“?*, s. 27-43.

domnívaly, že „Chrin“ se dokázal probít na západ a měl působit v řadách nacionalistické emigrace. Je možné, že zde došlo k záměně za dalšího známého velitele sotně UPA v Polska „Stacha“.⁹³³

K dalším měsícům existují již jen strohé informace. Patrně roku 1949 nebo 1950 měl být jeden Ukrajinec zastřelen a několik dalších zajato na Ostravsku (dochována jména a pseudonymy zajatců Ivan Jasčyk „Patrnčak“, Josef Mičlo, pseudo „Jašan“ s dovětkem „a další“). Tím zprávy o výskytech a střetech mezi čs. silami a UPA končí.⁹³⁴

Osudy členů OUN(b)/UPA zajatých po květnu 1948 se nepodařilo dohledat. Na základě dochovaných značně fragmentovitých pramenů lze doložit, že ve většině případů byli patrně vydáni do země posledního bydliště nebo dle místa narození, tedy do Polska nebo SSSR.⁹³⁵

Mimo uvedených střetů ve všech třech zemích ČSR se odehrál ještě nespočet různých přestřelků bez obětí a případů pátrání po neidentifikovatelných skupinách. K roku 1950 se podařilo dohledat záznam o dvou neúspěšných pátráních.⁹³⁶ Dochované relevantní prameny z let 1949 a 1950 jsou značně fragmentovité a nemohou poskytnout jasný přehled o situaci. I to však svým způsobem o operacích proti UPA podává vypovídací hodnotu. Úřední a bezpečnostní místa neviděla potřebu k vytváření situačních přehledů a aktivování příslušných opatření. Situační přehledy v měsíční a později čtvrtletní podobě měly být naposledy vydávány v létě 1949 s dovětkem, že pohyb skupin UPA územím ČSR nejspíše definitivně skončil.⁹³⁷ Svou roli patrně sehrálo uzavření hranic ČSR s Rakouskem a americkou okupační zónou Německa, resp. NSR a bezpečnostní opatření na hranicích aplikovaná. Ta sice primárně sloužila k zabránění útěku československých občanů na druhou stranu železné opony, ale zároveň znesnadňovala cestu i kurýrům OUN(b). Lze tedy předpokládat, že ojedinělý výskyt členů ukrajinského podzemí sice pokračoval i nadále, ovšem v takové míře, že o něj zodpovědná místa již nejevila zájem.

Z úhlu pohledu režimní propagandy a prací z doby před rokem 1989 nepřekvapí, že aktivity ukrajinského podzemí v ČSR po únoru 1948 nenalezly téměř žádnou odezvu. Pronikání ozbrojených skupin v režimu „lidové demokracie“ přeci „nebylo reálné“.

⁹³³ Srov. IPN, sygn. Wr 024/8054: *Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy ewidencyjno-obszernyjnej z 8.2.1960*; Motyka, G.: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*, s. 558–559.

⁹³⁴ ABS, Sběrka Správa vyšetřování StB, vyšetřovací spis arch. č. V-5518 MV: *Průchod banderovských tlup z Polska přes Ostravu do NDR*.

⁹³⁵ ABS, f. 305, sign. 305-144-3: *Petr Zaremba - upuštění od trestního stíhání - repatriace do Polska*.

⁹³⁶ ABS, f. 302, sign. 302-142-2: *Obsah spisu č. j. Ag. 18287/I K*.

⁹³⁷ ABS, f. H 1-4, inv. j. 47: *Banderovci – měsíční přehledy o činnosti*.

4.5 Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím. StB a „ukrajinská problematika“

Doposud rozebírané aktivity OUN/UPA v ČSR a reakce státu se týkaly především armády a uniformovaných složek SNB, FS a NB. Intenzivně se jimi v rámci problematiky tzv. východní migrace, resp. „ukrajinské a ruské otázky v Československu“ zabývaly i rozvědné a kontrarozvědné složky StB. Jejich činnost v této oblasti zůstává v českém prostředí téměř neznámá. V předlistopadovém Československu tato problematika nenašla v podstatě žádnou seriózní odezvu. Teprve roku 2005 vyšla mimořádně cenná studie Ondřeje Koutka *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji w latach 1945–1989*, ne však v České republice, ale v Polsku a v modifikované podobě na Slovensku, a širší reflexi nenašla ani v zahraničí. Téma obecně patří mezi jen povrchně zpracovaná i v zahraničí.⁹³⁸

Od doby vzniku studie Ondřeje Koutka se podařilo dohledat další prameny a případy přechodů kurýrských skupin OUN(b) přes Československo, resp. represí tamního komunistického režimu proti ukrajinské menšině a Ukrajincům. Tato kapitola si proto klade za cíl na základě dostupné pramenné základny zmapovat přechody kurýrských skupin Československem dále na východ či západ a s nimi spojené aktivity Státní bezpečnosti (StB) proti Ukrajincům v zemi a další akce spadající do „ukrajinské problematiky“. Nutno podotknout, že k mnoha případům se dochovaly jen fragmenty různých hlášení, k jiným pouze prameny polské provenience a některé skupiny vůbec nemusely být StB zaznamenány, případně prokazatelně nebyly dokumentovány. Studium problematiky komplikuje nedostupnost zdrojů sovětské provenience v ruských archivech a dnes již i v ukrajinských z důvodu probíhající agrese Ruské federace proti Ukrajině. Stejně tak jsou z větší části nedostupné i archivy zaangażovaných zpravodajských služeb Velké Británie, Itálie a USA.⁹³⁹ Kapitola tak představuje zejména doplnění starších výzkumů na základě materiálů uložených v českých a slovenských archivech.

Jak vyplývá z řádků výše, definitivně potlačit protikomunistickou rezistenci na Ukrajině se KGB podařilo až počátkem 60. let. Do té doby také ukrajinský exil vysílal kurýry ve snaze

⁹³⁸ Srov. Koutek, Ondřej: *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji w latach 1945–1989*. In kol. autorů: *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, Warszawa, 2005, s. 297-334; týž: *Postup StB proti ukrajinskému nacionalismu a pronásledování ukrajinských běženců v letech 1945–1953*. In kol. autorů: *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*, Belianum, Banská Bystrica, 2005; Ішук, Олександр, Ніколаєва, Наталія: *Кур'єрський зв'язок між ОУН і УПА в Україні та закордонними організаціями (1944–1955 рр.)*. In *Військово-історичний альманах*, Київ, č. 2/17; Мотыка, G.: *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-Ukraińskie 1943–1948*; Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“...*; Пагриляк, I.: *Перемога або смерть...*

⁹³⁹ Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“...*, s. 11.

navázat zpřetrhané spojení a vyvíjet zpravodajskou činnost, často ve spolupráci se západními rozvědkami. Tito kurýři obecně využívali několik tras. Jedna vedla přes Polsko, kam se kurýři dopravovali letecky nebo vodní cestou, dále do USSR, druhá přes Rumunsko a třetí přes ČSR a Polsko, případně přímo na Zakarpatskou Ukrajinu. Samostatnou skupinu poté tvoří desanty kurýrů nad Ukrajinou. Právě třetí zmíněná trasa byla vzhledem ke své délce (nejkratší ze všech) a dočasně liberálnější politické situaci v ČSR volena nejčastěji. Až na výjimky se jednalo o pěší kurýry, příležitostně využívající prostředky hromadné dopravy, kteří do Polska přecházeli buď v oblasti Jelení Hora (Jelenia Góra)-Špindlerův Mlýn, na Těšínsku nebo na východním Slovensku.⁹⁴⁰

Bezpečnostní služby SSSR, Polska a Československa se přirozeně snažily tyto snahy hatit a nutno dodat, že v tom byly velmi úspěšné. Mezi těmito třemi státy probíhala rozsáhlá zpravodajská spolupráce, samozřejmě pod dozorem Moskvy, v jejímž rámci se po roce 1948 podařilo zbytky ukrajinského podzemí v Polsku dostat pod kontrolu MBP a UB a i díky tomuto postupně zničit většinu struktur OUN(b) v USSR a Polsku.⁹⁴¹ Kritickou úlohu v těchto operacích sehrál zmíněný, v ČSR zadržený Leon Lapins'kyj „Zenon“, do roku 1948 providnyk SB III. okruhu OUN(b) v Polsku (nadrajóny „Lyman“, východní část okresu Hrubieszów a severní Tomaszów, a „Levada“, okresy Biała Podlaska, Włodawa a Chełm). O detailech této spolupráce se nedochovaly takřka žádné zmínky. Sdílení informací však minimálně v případě Polska patrně probíhalo na široké bázi, neboť StB disponovala i informacemi z výslechů nejvýše postavených činitelů OUN(b), které se Polákům podařilo zadržet.⁹⁴² Se Sověty poté v 60. letech probíhaly pravidelné porady, na nichž byly probírány otázky užší spolupráce a konkrétních akcí.⁹⁴³ Zároveň s tímto StB prováděla „kontrarozvědné akce“ zaměřené na Ukrajince pobývající v ČSR.

Fakt, že operace byly vedeny několika bezpečnostními službami zároveň, někdy samostatně, jindy společně a že většina písemných materiálů, stejně jako kurýry samotné, zpravidla přebíraly sovětské nebo polské orgány, případně byly písemnosti skartovány, značně komplikuje výzkum problematiky. Pramenná báze StB se z větší části nedochovala, k dispozici máme pouze několik málo konkrétních dokumentů a obecných zpráv. Další problém představuje tendenčnost a nedůvěryhodnost materiálů z produkce StB, která vyplývala z falšování protokolů, obecně nízkého povědomí příslušníků o ukrajinské problematice,

⁹⁴⁰ Tamtéž, s. 45.

⁹⁴¹ Viz tamtéž, celá práce.

⁹⁴² ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 21-22.

⁹⁴³ ABS, f. Odbor pro mezinárodní styky FMV (f. A11), inv. j. 1313: *Spolupráce MV ČSSR a MV SSSR po linii kontrarozvědky*.

konstruování různých fantastických konspirací a využívání násilí na vyšetřovaných. Mimo jiné právě díky vyšetřování případů zneužívání moci orgány StB, které proběhlo v 60. letech, víme o některých akcích, k nimž se jiné materiály nedochovaly.

Za pomoci polského badatele ukrajinského původu Igora Hałagidy a polského historika Grzegorze Motyky, jimž tímto děkuji za poskytnutí cenných rad, literatury a pramenů k tématu, se nicméně podařilo shromáždit dostatek podkladů ke vzniku uceleného textu, obecně mapujícího aktivitu StB v boji s „ukrajinským podzemím“ a konkrétní akce proti kurýrským skupinám ukrajinských nacionalistů na území ČSR. Vzhledem k výše zmíněným problémům nelze pokrýt všechny kurýrské skupiny, které územím ČSR procházely, ať již proto, že se k nim nedochovaly žádné prameny či proto, že vůbec nebyly zaznamenány. Totéž platí i o akcích StB, které spadají do kategorie represí proti Ukrajincům.

Název kapitoly není autorovou licencí ani žádnou parafrází. Přesně takto je totiž nazván jeden z elaborátů MV, jenž vznikl na přelomu let 1947 a 1948. Podívejme se nyní blíže, co tento název měl symbolizovat a zda se jednalo o skutečnou hrozbu *míru a lidovým demokraciím*, či propagandistickou floskuli.⁹⁴⁴

4.5.1 První kontakt, aneb jak StB Ukrajincům na stopu přišla

Jak vyplývá z řádků výše, aktivity ukrajinských nacionalistů v ČSR se datují již k meziválečné době, kdy na jejím území působily různé ukrajinské spolky a osoby, jež roku 1929 daly vzniknout OUN. Její struktury taktéž pokrývaly území ČSR, zejména ostrůvky koncentrace ukrajinských emigrantů (Praha, Brno, Poděbrady, Liberec, Bratislava, Užhorod a další). Ukrajinský exil působil i v Protektorátu Čechy a Morava. Také nutno dodat, že v českých zemích se v rámci nasazení na nucené práce za druhé světové války ocitlo velké množství deportovaných Ukrajinců. Není tedy divu, že (perspektivní) sympatizanti či přímo jednotliví příslušníci OUN(b) byli na území ČSR přítomni již od jejího obnovení. V elaborátu ministerstva vnitra MV *Banderovské organizace OUN a UPA* z roku 1948 čteme:

„OUN rozvinula však svou činnost v Československu již brzy po osvobození v letních měsících r. 1945 a zvolila si Prahu jako středisko. V té době se vracejí jednotlivci a skupiny Ukrajinců jako repatrianti a političtí vězni z Německa, kteří se znovu organizují v OUN a do Československa přicházejí již s určenými úkoly. Jejich základna se nalézá v Mnichově, kde sídlí ústředí UHWR. Československo je průchodícím územím, které navazuje na východním

⁹⁴⁴ ABS, f. 307, sign. 307-1-4: *Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím*.

Slovensku na polské území, kde se nalézá středisko Banderovců. V Československu ustavuje OUN svou organizaci, která zprostředkuje kurýrní styky mezi Mnichovem a centrem banderovského hnutí /odporu/ v Haliči.“⁹⁴⁵

O existenci této sítě, jejíž úkoly měly spočívat ve vytváření podpůrných bodů pro kurýry a zpravodajství, se dle téhož elaborátu československá bezpečnost dozvěděla po 19. prosinci 1945, kdy byli na hranicích s Bavorskem Finanční stráží zadrženi zmínění Theodor Rekečuk, Dmytro Majivs'kyj a Dmytro Hrycaj, vyslaní na kurýrní cestu Hlavním velitelstvím UPA.⁹⁴⁶ Nicméně jednotliví kurýři se územím ČSR pohybovali již nejpozději od jara 1945.⁹⁴⁷ Poslední dva jmenovaní patřili k užšímu vedení OUN(b)/UPA.⁹⁴⁸ Z hlášení stanice SNB Česká Kubice ze dne 5. prosince 1945 vyplývá, že v tomto prostoru již dříve docházelo k zadržování různých osob, pokoušejících se nelegálně překročit hranici, a to včetně Ukrajinců.⁹⁴⁹ Pokud tedy byli zatčeni náhodou, vina za toto padala na vrub jejich průvodcům, kteří zvolili notoricky známou, a tedy nebezpečnou trasu. Další hypotéza spočívá v tom, že právě zde 5. prosince zadržený Vasyľ Djačuk byl obeznámen s itinerářem Hrycaje a Majivs'kého a při výslechu tyto informace prozradil. Příslušné výslechové protokoly toto nicméně nepotvrzují.

Z čs. strany se k osudu Hrycaje a Majivs'kého zachovalo relativně málo pramenů a jejich smrt patrně nereflektovaly ani sovětské a polské bezpečnostní služby, což svědčí o tom, že čs. orgány patrně netušily, jak významné osoby zadržely. U zatčených bylo nalezeno množství zbraní, peněz a propagačního materiálu (údajně i filmový pás).⁹⁵⁰ Z faktu, že s sebou nesli dokumenty původem z Ukrajiny, vyplývá, že teprve směřovali do Bavorska. Majivs'kyj na služebně SNB brzy po zadržení spáchal sebevraždu, Hrycaj se 23. prosince oběsil ve vězení ZOB v Praze a Rekečuk...měl být z vězení propuštěn, ale 2. ledna 1946 uprchl.⁹⁵¹ Na základě výpovědí Hrycaje a Rekečuka ZOB údajně odhalil jejich „pomahače a přechovávače“ v Praze

⁹⁴⁵ ABS, f. 302, sign. 302-142-5: *Banderovské organizace OUN a UPA*, s. 12-13.

⁹⁴⁶ Tamtéž, s. 13.

⁹⁴⁷ Viz Haľagida, I.: *Prowokacja „Zenona“*..., s. 45.

⁹⁴⁸ ABS, f. Různé bezpečnostní složky na Slovensku po roce 1945 (f. 215), sign. 215-202-1: *Protokol o výpovědi sepsaný s Theodorem Rekečukem vulgo Bohdanem Rybáčkem 21. 12. 1945*. Rekečuk dále uvedl, že vedení struktur OUN(b) v ČSR se mělo skládat z deseti osob na čele s Dmytrem Majivs'kým. Vzhledem k tomu, že v pozdějších hlášeních se o takovémto „centru“ již zmínky nenacházejí a stejně tak o žádných zatýkacích akcích, lze předpokládat, že Rekečuk lhal, nebo obsah protokolu neznal. Viz tamtéž.

⁹⁴⁹ ABS, f. Odbor politického zpravodajství MV (f. 2M), sign. 2M:11210: *Djačuk Wasyl z Rachova, neoprávněné překročení st. hranice a protistátní činnost*.

⁹⁵⁰ ABS, f. Zemský odbor bezpečnosti Praha (f. 300), sign. 300-25-1: *Banderovci – stopa a šetření*. Zpráva z 16. 1. 1946.

⁹⁵¹ ABS, f. 2M, sign. 2M:11210: *Josef Kapko Kovalkovič: sebevražda oběšením*; f. 302, sign. 302-144-4: *Bohdan Rybáček – uprchl z věznice ZOB*; sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 12: *Bohdan Rybáček – uprchl z věznice ZOB, Praha II*.

Jozefa Tesluka, Vasyľa Lelyka a Vasyľa Moroze, kterým se však před zadržením podařilo uprchnout do Bavorska. Jmenované ZOB považoval za *první výbor OUN v Praze, mající za úkol podněcovat studentské demonstrace*. O jaké demonstrace a s jakou náplní a personálním obsazením se mělo jednat, se elaborát již nezmiňuje.⁹⁵²

Zatýkáni spojená s případem „Majivs'kyj, Hrycaj, Rekečuk“, která provedl patrně 4. referát (zaměřeni na Poláky a Ukrajince) oddělení VII-A-I (obrnanné zpravodajství) ZOB⁹⁵³ mezi Ukrajinci v Praze, a útěk dalších do Mnichova patrně úspěšně narušily kontaktní adresy, jimiž kurýři OUN(b) disponovali, nicméně nelze mluvit o „síti OUN(b) v ČSR“. Dle I. Haľagidy v dubnu 1946 do Polska z Bavorska dorazil zmíněný Jaroslav (Vasyľ) Moroz „Slavko“ s informacemi o *částečné dekonspiraci kurýrských linií v ČSR*.⁹⁵⁴ Důraz nutno klást na formulaci „kurýrské linie“, nikoli síť OUN(b) v ČSR. Haľagida dále jmenuje dvě další kurýrky, které Čechami pravděpodobně nepozorovaně prošly v roce 1946 („Dolynka“ a Natalija Leontovyč-Bašuk), zároveň se dle jeho názoru jednalo o poslední úspěšné kontakty mezi Mnichovem a zakerzonskými strukturami OUN(b).⁹⁵⁵

První větší akce StB ve věci „rozkrytí ilegální sítě OUN v ČSR“ začala na přelomu let 1946 a 1947. V září 1946 do Prahy dorazily a počátkem roku 1947 byly zadrženy sestry Stefania a Lubomyra Ležyns'ké, dle materiálů StB kurýrky a příslušnice civilní sítě OUN(b) v nadrajonu „Vjerchovina“ (oblast Přemyšlu). V Praze měly navázat spolupráci s kanovníkem řeckokatolické církve Řehořem Buranyčem, zaměstnaným na faře v Karlově ulici, a jeho sourozenci (viz níže), nicméně konkrétní činnost sester Ležyns'kých z dochovaných materiálů nelze zjistit.⁹⁵⁶ Další materiály navíc uvádí, že nebyly zadrženy kvůli „podvratné činnosti“, ale pouze pro nelegální pobyt na území ČSR a jako takové je úřady vyhostily, nikoli předaly do Polska.⁹⁵⁷ Z výpovědi Stefanie vyplývá, že s civilní sítí OUN(b) v Polsku vskutku spolupracovala, ovšem pouze v rámci svého bydliště v regionu polských Beskyd. V srpnu 1946 odešla na východní Slovensko ne jako „agentka OUN(b)“, ale za prací a spásou před protiukrajinskými represemi polského státu. Obě sestry byly poprvé zadrženy a deportovány zpět do Polska (čti dopraveny na hranice a ponechány „svému osudu“) již v září 1946, nicméně vzhledem k prakticky neexistující kontrole pohraničního pásma se vzápětí vrátily zpět na Bardejovsko a odtud zaměřily do Prahy, kde pracovaly jako služebné a chtěly pokračovat ve

⁹⁵² ABS, f. 302, sign. 302-142-5: *Banderovské organizace OUN a UPA*, s. 13.

⁹⁵³ Viz Dvořáková, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945-1953 (Organizační vývoj zpravodajských složek a státně bezpečnostních složek)*, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha, 2007, s. 77.

⁹⁵⁴ Viz Haľagida, I.: *Prowokacja „Zenona“* ..., s. 46.

⁹⁵⁵ Tamtéž, s. 46.

⁹⁵⁶ ABS, f. 307, sign. 307-1-4: *Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím*, s. 82.

⁹⁵⁷ ABS, f. 302, sign. 302-144-7: *Dodatek k č. j. 1779/taj.* 47.

studiích. Ve volném čase navštěvovaly řeckokatolickou faru v Karlově ulici, jednak jako centrum Ukrajinců v Praze, jednak z náboženských důvodů a jednak proto, že Řehoře Buranyče znaly ještě z dětských let, neboť jejich rodiny žily v sousedních vesnicích v oblasti mezi Nowym Sączem a Gorlicí.

Stefania se v únoru 1947 pokusila vrátit do Polska pro zbytek rodiny, nicméně v Bardejově byla opět zadržena, tentokrát již jako „kurýrka OUN“. Jakoukoli činnost ve prospěch ukrajinského podzemí v ČSR nicméně popírala. Lubomyra udala v podstatě totožné informace.⁹⁵⁸ Obě sestry čs. úřady předaly polským. Zdálo by se, že tím jejich „československá anabáze“ skončila. Klíčovou roli v jejich dalším osudu však patrně sehrálo zadržení jistého Bohdana Kovalyky „Jana Zilyns'kého“ a konstrukce „banderovské přepážky“ v Praze.

V pořadí třetí Ukrajinec-kurýr byl zadržen na bavorských hranicích u Dolního Žandova severozápadně Mariánských Lázní 24. ledna 1947. Jednalo se právě o Bohdana Kovalyky alias „Jana (Janka, Jankela) Zilyns'kého“⁹⁵⁹ vyslaného Vasyľem Halasou „Orlanem“. „Zilyns'kyj“ hranice překročil 15. ledna u Karviné a pokračoval přes Vysoké Mýto na Prahu. S sebou vezl různé propagační materiály, hlášení o vojenských akcích a písemnosti „dokumentující snahu ovlivnit politické myšlení obyvatelstva v SSSR a zpravodajský materiál“.⁹⁶⁰ Ty patrně byly předány Sovětům. Zachovalo se pouze několik opisů jím nesených zpráv a motáky.⁹⁶¹

Jak byl „Zilyns'kyj“ zadržen? Patrně náhodou poté, co zabloudil a narazil na pohraniční hlídku SNB v obci, o níž se domníval, že se již nachází v Bavorsku. Na základě jeho výslechu StB údajně odhalila *opěrný teroristický bod OUN/UPA* na řeckokatolické faře sv. Salvátora v Karlově ulici v Praze, kde byla provedena razie a zatýkání v březnu 1947. Především se jednalo o zadržení údajných *providníků UPA*, místního faráře Pavla Hučka a ministranta Řehoře (Hryhorije) Buranyče, později odsouzené v rámci procesů s řeckokatolickou církví a

⁹⁵⁸ Srov. ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 1: *Protokol o výpovědi spisany se Stefanií Ležinskou 19. 2. 1947; Protokol o výpovědi sepsaný s Lubomírou Ležinskou 5. 3. 1947.*

⁹⁵⁹ Československé úřady si po celou dobu vyšetřování a věznění Kovalyky-Zilyns'kého (Zilinského či dokonce Žilinského a Ziliňského) nebyly jisty jeho pravým jménem. V usnesení Okresního soudu v Trnavě o podmíněčném propuštění je uveden jako „Jan Zilinský“. K „šalamounskému řešení“ se uchýlil roku 1960 Nejvyšší soud v Praze, kdy jej v usnesení o stížnosti proti zamítnutí udělení amnestie označil jako „Bohdana Kovalyky přezdívkou Jana Ziliňského“ tak, aby nebylo patrné, co autor považoval za pravé jméno a co za pseudonym. Viz NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy (SSNV) (nezpracovaný fond), osobní vězeňský spis Jana Zilinského: *Uznesenie Okresného súdu v Trnave o podmieněčnom prepusteníu Jána Zilinského z 12. 3. 1964; tamtéž, Usnesení Nejvyššího soudu v Praze o zamítnutí stížnosti Bohdana Kovalyky přezdívkou Jana Ziliňského z 25. 8. 1960.* Bohuš Chňoupek co se pseudonymu Kovalyky týče poté fabuloval (či si přímo vymyslel), že z Polska přišlo potvrzení o totožnosti na jméno „Ján Žilinský“. Viz Chňoupek, B.: *Banderovci*, s. 347.

⁹⁶⁰ K seznamu zabavených materiálů viz ABS, f. 302, sign. 302-144-3: *Banderovci – zpráva z 19. 3. 1947; sign. 302-144-3: Zpráva týkající se Zilinského ze dne 10. 2. 1947, s. 6-9 a dále tamtéž, Zpráva – Slovensko – ze dne 1. 3. 1947.*

⁹⁶¹ Viz ABS, f. 302, sign. 302-144-4: *Překlad a fotokopie dopisu Orla z 5. 10. 1946; 20. 11. 1946; Fotografie Benderovců a jejich obětí; Fotokopie šifrované zprávy a adresa přepážky ve Varšavě; Plánek mapy obsahující území u Přemyšlu a několik různých ústřížků.*

„banderovskými pomahači“. Oba dlouhodobě pomáhali pronásledovaným řeckokatolickým věřícím (zejména kněžím a řeholnicím) v úniku z Polska a SSSR na Západ. Právě jejich služby (a řeckokatolické fary v Krakově) „Zilyns'kyj“ využil, patrně bez toho, aby Buranyč a Hučko znali jeho reálné cíle a pozadí. Jejich pomoc „soukmenovcům“ nejčastěji spočívala v materiální podpoře a doporučení na další osoby s cílem umožnit transport do Bavorska, ale také vydávání falešných československých dokumentů, případně získaných na základě nepravých křestních listů apod.⁹⁶²

V návaznosti na uvěznění „Zilyns'kého“ a jeho výslechy StB 21. a 22. března 1947 provedla v pohraničí s Bavorskem zatýkácí akci, během níž zadržela *osm osob podezřelých ze spolupráce s Benderovci*.⁹⁶³ Čtyři z nich měly být již v dubnu 1947 předány soudu, nicméně o jejich konkrétní činnosti a výsledku řízení se nepodařilo zjistit bližší informace. Pokud nějakou trestnou činnost prováděly, pak nejspíše pašeráckou nebo převaděčskou bez politického podtextu.⁹⁶⁴ V souvislosti se „Zilyns'kým“ elaborát 1. odboru II. správy MV (zaměřený na americké rozvědné služby a diplomaty v ČSSR) z května 1961 zmiňuje jména (pseudonymy) další údajných „agentů“, vysílaných přes ČSR do nebo z Německa (*Cypkalo, Haj-Hajevský, Močerňak, Mychajlišin, Manus, Borodajevič* a další).⁹⁶⁵ Tato jména však v jiných souvislostech zmiňována nejsou. Je tedy pravděpodobné, že dotyčné osoby neměly s OUN nic společného.

Nyní však zpět k sestřím Ležyns'kým. Ty se polskému MBP podařilo buď převerbovat nebo přinutit ke spolupráci v rámci likvidace zbytkových struktur OUN(b) v Polsku, anebo s cílem diskreditace a likvidace řeckokatolické církve v ČSR.⁹⁶⁶ V červnu 1947 sestry „opravily“ svou výpověď. Lubomyra dne 26. června podepsala protokol o výpovědi pochybné kvality a obsahu:

„V měsíci listopadu 1946 poznala jsem v Praze Řehoře Buraniče, pseudo „Kary“, providníka organisace UPA pro území ČSR (sic!). Tento pozdější setkání se mnou mi dosvědčil

⁹⁶² Srov. tamtéž, sign. 302-142-5: *Banderovské organisace OUN a UPA*, s. 13-14; sign. 302-144-3: *Zpráva týkající se Zilinského ze dne 10. 2. 1947*; tamtéž, f. 307, sign. 307-1-4: *Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím*, s. 100-101 a 130; sign. 307-77-5: *Banderovské organisace OUN a UPA, jejich činnost v Československu*, s. 15; tamtéž, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 2: *Protokoly o výpovědích sepsané s Pavlem Hučkem; Protokoly o výpovědích sepsané s Řehořem Buraničem*; díl 1: *Trestní oznámení na Pavla Hučka, Řehoře Buranyče a další čtyři osoby ze 3. září 1948*.

⁹⁶³ Rudolf Vosecký, Vasil Nekorjak, Jan Čujko, Vasil Žajko, Václav Čoll, Anna Dahomejová, Petr Vataman, Mikuláš Holowka a Michal Oros.

⁹⁶⁴ ABS, f. 302, sign. 302-144-4: *Kowalek Bohdan-Zilinski-poštministr Vosecký Rudolf a spol.-podezření ze spolupráce s Benderovci-šetření*; tamtéž, Čoll Vasil /Václav/ a spol. – *zločin podle § 1 retr. zákona č. 16/45 Sb. a § 12 zák. č. 50/23 Sb.*

⁹⁶⁵ ABS, f. Správa kontrarozvědky (II. správa) (f. A34), inv. j. 1756: *Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů*.

⁹⁶⁶ Viz IPN, sygn. Wr 0014/488/1; 0014/488/2: *Tezcka archiwalna współpracownika UB ps. „Czarna”*.

že přísluší do organisace UPA a rovněž zaujímá v této organisaci funkci. [...] Navrhl mi, abych vstoupila do organisace UPA, s čímž jsem souhlasila (sic!). [...]

*Do organisace UPA na území čsl. (sic!) jsem patřila až do chvíle svého žalářování, t. j., kdy jsem se pokoušela přejít hranice do Polska, t. j. 10. 2. 1947.*⁹⁶⁷

Tento výslech v Polsku mohl proběhnout na žádost StB, o čemž svědčí fakt, že je přiřazen k vyšetřovacímu spisu „Hučko Pavel a spol.“. V dalších výsleších z let 1947 a 1948 padaly podobné výrazy jako výše: „Organisace UPA“, „vedoucí /providník/ UPA“ atd.⁹⁶⁸ Zcela evidentně docházelo k záměnám mezi civilní složkou podzemí (OUN) a vojenskou (UPA). Funkce providnyka se totiž vyskytovala jen v rámci OUN, těžko se tak někdo mohl představit jako „providnyk UPA“. Jinými slovy obsah protokolů pravděpodobně připravovali sami vyšetřovatelé na základě svých omezených znalostí ukrajinského podzemí, případně si těchto „nedostatků“ vyšetřování nebyli vědomi a vypovídali to, co příslušníci MBP a StB chtěli slyšet.

Záznamy o výpovědích navíc obsahují naprosto fantastické informace o tom, jak „organisace UPA“ pod vedením pražského ministranta Buranyče likvidovala polské kriminální skupiny na Slovensku za pomoci „rakouských soukmenovců s americkou výzbrojí“ (konkrétně *battledressy*⁹⁶⁹), rozsudcích smrti, o přestřelkách s policií v Brně, převozu raněných „hrdinů UPA“ do Prahy, snahy o „osvobození zadržených příslušníků organisace UPA“ apod. Zároveň Lubomyra údajně označila za členy „organisace UPA“ i Buranyčovy sourozence. Tato zcela absurdní tvrzení tvořila hlavní část trestních oznámení podaných na Buranyče a Hučka v září 1948, a to bez toho, aby se je vyšetřovatelé pokusili jakkoli ověřit či dokázat.⁹⁷⁰ Ležyns'ká dále udala *pravé příjmení známého spolupracovníka Štěpána Bandery*, který „Zilyns'kého“ do Německa vyslal; „Orla“ (správně „Orlana“), znějící Sachman. Nepatrná to odchylka od jména Vasyľ Halasa, zato však „dostatečně německá“.⁹⁷¹

⁹⁶⁷ ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 2: *Protokol o výslechu podezřelé Lubomíry Ležinské z 26. 6. 1947. Překlad.* K originálu viz IPN, sygn. Wr 0014/488/1: *Protokół przesłuchania Lubomiry Leżyńskiej z 26. 6. 1947.* Je pravděpodobné, že chybná terminologie pochází již z polské verze protokolu. Dále viz tamtéž, *Dodatkový protokol przesłuchania Leżyńskiej Lubomiry c. Kuźmy z 14. 6. 1947.*

⁹⁶⁸ ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 2: *Protokol o výslechu Lubomíry Ležinské z 12. 7. 1948.*

⁹⁶⁹ Jedná se samozřejmě o *battledress*, tedy uniformy britské, nikoli americké armády a samozřejmě ne zbraně.

⁹⁷⁰ ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 2: *Soupis osob zkompromitovaných, které se nacházejí v doznáních podezřelé Lubomíry Ležinské, pseudo. Meteluk. Překlad;* tamtéž, díl 4: *Koncept trestního oznámení na Řehoře Buranyče, s. 36-38; tamtéž, díl 1: Trestní oznámení na Pavla Hučka, Řehoře Buranyče a další čtyři osoby ze 3. září 1948, s. 14; f. 302, sign. 302-144-7: Protokoly o výsleších Stefanie a Lubomíry Ležinských.*

⁹⁷¹ ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 2: *Bohdan Kovalyk-Zilinský: trestní oznámení z 6. 9. 1948; díl 4: Trestní oznámení na Pavla Hučka, s. 13.*

Paradoxně však 30. srpna 1947 polské orgány zastavily vyšetřování sester Ležyns'kých a propustily je z internačního tábora v Jaworzni s tím, že *vyšetřování nevedlo k odhalení provinění v tom, že by se [sestry Ležyns'ké] účastnily nebo spolupracovaly s nelegální organizací UPA, snažící se odtrhnout jiho-východní části Polska.*⁹⁷² Lubomyra byla následně vedena jako spolupracovnice MBP, pseudonym „Czarna“ s tím, že roku 1947 *byla využívána MBP do rozpracování providnyka [OUN nebo UPA] v Československu Buranyče ps. „Kary“.*⁹⁷³ Spolupracovnicí MBP se stala 4. července 1947 právě v Jaworzni, kde měla být využívána jako zdroj informací od spoluvězňů. Dále *dle zadání MBP inf.[ormátorka] „Czarna“ v letech 1948/49 pracovala na území ČSR.*⁹⁷⁴ Tedy v době kryjící se s procesem „Pavel Hučko a spol.“.

V případě Hučka se příslušníci StB neomezili jen na konstatování smyšlené trestné činnosti (vyjma dokázaného falšování dokumentů), obsažené výlučně ve výpovědích Ležyns'kých, ale pustili se i do psychoanalýzy. Důvody pro jeho činnost neviděli v křesťanské morálce, jak se bránil sám Hučko, a dokonce ani v materiálním prospěchu, jak implikují některé sugestivní otázky, ale v:

*„Hlavním a vlastním motivem této protizákonné činnosti Pavla Hučka bylo jeho ukrajinsko-nacionalistické zaměření, politické vyznání, které je vlastním sourozencem násilnického fašismu a nacismu (sic!).“*⁹⁷⁵

Že příslušníci StB (a v tomto případě patrně i MBP) vyšetřované Ukrajince nutili podepisovat lživé protokoly, případně je psali sami, potvrzuje vyšetřování vedoucího I. sektoru skupiny BAa velitelství StB (zaměření na tzv. východní emigraci) Jaroslava (Pravoslava) Janouška již z roku 1949 a později z 60. let. Jeho bývalí podřízení i nadřízení konstatovali zejména zneužívání brutálního fyzického násilí na vyšetřovaných, vydávání do zahraničí nevinných osob, finanční machinace, ale také:

„Výsledky zatčených osob dle vlastního svědectví byly dělány drastickými způsoby i bitím. Protokoly byly pachateli podepisovány pod nátlakem [...]“

⁹⁷² IPN, sygn. Wr 0014/488/1: *Postanowienie o umorzeniu śledztwa z 30. 8. 1947.*

⁹⁷³ Tamtéž, *Raport o nawiązaniu kontaktu służbowego z inf. „Czarna“ z 2. 11. 1951.*

⁹⁷⁴ Tamtéž, *Notatka informacyjna dot. Inf. „Czarna“ z 13. 2. 1952.* Sestry byly vedeny jako spolupracovnice polské bezpečnosti do roku 1952, kdy bylo konstatováno, že vzhledem k uplynulé době a povinností v soukromém životě (těhotenství a zdravotní obtíže) již neměly možnost dalšího „pronikání“ do struktur OUN/UPA.

⁹⁷⁵ ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 4: *Trestní oznámení na Pavla Hučka*, s. 15.

K případu Ležinská uvádím, že Janoušek mne přinutil, abych ji vzala k sobě na byt. Byla to osoba vypůjčená z Polska /případ Hučko/ a J. Janoušek jí kupoval oblečení. Nejdříve byla ubytována u s.[oudruha] Havelky, který pro ni opatroval různé věci a pravděpodobně s ní udržoval i pohlavní styk, neboť velmi ochotně jí obstarával různé drobnosti [...]

*Při psaní protokolů [J. Janoušek] nutil orgány, aby psali (sic!) i nepravdivé údaje.*⁹⁷⁶

Slova nadřízeného Janouška a později perzekvovaného velitele I. sektoru StB Vladimíra Šmolky:

„Toto [porušování předpisů Janouškem] vyšlo najevo, když vešly ve známost metody výslechu, které spočívaly v nejhrubším fyzickém násilí, jako například mačkání varlat, pálení a podobně. [...]

*Když jsem prosazoval zvýšení agenturní práce ve východním odd., sáhl Janoušek k takovému prostředku, že prostě vybíral ze starých spisů nebo protokolů zprávy které pak nadiktoval jako nové agenturní zprávy. Dále bylo později zjištěno při vyšetřování Janouškova případu, že jmenovaný se dopouštěl falšování protokolů, například v případě Hučko. Dělal to tím způsobem, že nechal přepsat některé stránky již podepsaného protokolu a pak tyto stránky přiložil na okno a zfalšoval podpis.*⁹⁷⁷

A dále vyšetřovací zpráva z let 1962 až 1963:

*„Již v tomto období [1947] do referátu [Východní emigrace ve smyslu jeho předchůdce] byl postaven Janoušek, který jako odborník /voják východní armády/ měl řídit operativní činnost. Jeho činnost byla již od začátku poznamenána neschopností, brutalitou se sklony k sadismu, který se vyvíjel na dopadených banderovcích a jejich pomahačích. Jeho charakterové vady, nízká inteligence a odbornost se odrážely v práci celého referátu. Byl to on, který zanášel do práce chaos a živelnost, věznil zatčené osoby bez souhlasu nadřízených a tím se stával nositelem porušování zákonnosti na I. sektoru.*⁹⁷⁸

Takto se o Janouškovi vyjádřil roku 1963 jeho tehdejší nadřízený a v 60. letech sám vyšetřovaný bývalý náměstek ministra vnitra Antonín Prechal:

⁹⁷⁶ ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 8: Zpráva o činnosti s. Janouška v sektoru BAa-I.

⁹⁷⁷ ABS, f. Inspekce ministra vnitra ČSSR (f. A 8/2), inv. j. 95: Protokol o výpovědi Vladimíra Šmolky z 30. 7. 1951. Výpis z 27. 1. 1970.

⁹⁷⁸ ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 4: Zpráva o prověrce činnosti I. sektoru v období 1949–1954, s. 13.

„V období roku 1950 a 1951 byl také velitelem oddělení VM mjr. Janoušek. Do této funkce byl jmenován někdy koncem r. 1950 pro své znalosti problematiky volyňských Čechů a pro svoji znalost ruštiny. Oddělení řídil „partyzánsky“, porušoval systematicky všechny předpisy o administrativě a bylo zřejmé, že není schopen tuto funkci zastávat. [...] Považoval jsem ho za podivína, který v důsledku válečné minulosti [těžké zranění hlavy] se nebyl schopen vždy správně orientovat a bral jsem ho jako sociální případ. Proto také jsem si ho po odvolání z funkce vzal jako svého pobočníka do sekretariátu náměstka [ministra vnitra], kde měl jediný úkol řídit bojovou přípravu. O jeho podivínství jsem se přesvědčil na vlastní osobě velmi často. Zjistil jsem, že mi dva měsíce připravoval polévku (vždy kolem půlnoci), o které říkal, že je to frontová polévka. Jenom náhodou jsem přišel na to, že posluhovačce někdo kradl připravené splašky z kuchyně, které si nosila domů pro prase. V rozhovoru s posluhovačkou jsem si pak uvědomil, že se jí tato polévka ztrácí vždy v noci a pak se mi Janoušek přiznal, že jí tuto polévku bral a po vylepšení pepřem mi ji ohřál a dal. Jedli ji často také [sovětští] poradci. Podobně mi opatřil citronovou kůru do čaje, kterou sebral v odpadcích hlavní kuchyně. Těchto příhod bylo více. Měl však jen tři roky do penze, a proto jsem ho nechal u sebe na sekretariátě.“⁹⁷⁹

Janoušek byl pro přílišnou brutalitu od StB v květnu 1949 propuštěn, nicméně na nátlak sovětských poradců se koncem roku 1950 do řad bezpečnosti vrátil.⁹⁸⁰ Do výslužby odešel až o tři roky později.⁹⁸¹ Není tedy divu, že pod takovýmto vedením příslušné odbory a oddělení odváděly kvalitativně zcela nedostatečnou práci, v realitě navíc zcela zavádějící až absurdní.

V dalším elaborátu provenience MV z roku 1948 *Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím* a provenience povereníctva vnútra *Situačná zpráva o činnosti gr. kat. kléru na čele s biskupom Gojdičom na Slovensku, pot.[ažmo] na území ČSR* je již jasně patrná ideologická a politická deformace problematiky, zejména ve snaze vykreslit ukrajinské podzemí jako „zločinné, fašistické, kolaborantské, protislovenské a protičeskoslovenské“ a stejně tak i řeckokatolickou a katolickou církev, resp. Vatikán. V úvodu je nicméně obsažena informace o tom, že *odhalení banderovské přepážky na řeckokatolické faře v Praze I. Karlova ul. poskytlo příležitost k rozsáhlému šetření, které úspěšně vedlo ke*

⁹⁷⁹ Tamtéž, díl 2: *Protokol o výpovědi Antonína Prchaly z 2. 1. 1963.*

⁹⁸⁰ Blíže k J. Janouškovi viz Bárta, Milan: *My jsme rozhodnutí zneškodnit každého, nikoho se nebojíme. Proces s Jaroslavem Pavlem.* In *Paměť a dějiny*, ÚSTR, Praha, č. 4/2012, s. 14; Dvořáková, J.: *Státní bezpečnost v letech 1945-1953.*

⁹⁸¹ ABS, f. Osobní evidenční karty (OEK): *Osobní evidenční karta příslušníka MV Jaroslava Janouška.*

*zjištění nepřátelské rozvratné činnosti.*⁹⁸² Právě zde vzniká problém s oddělením ideologického balastu, úmyslné deformace faktů a různých absurdních tvrzení, neboť nelze přesně odlišit, kde končí realita a začíná konstrukce vyšetřovatelů, v tomto případě mající jasné cíle v diskreditaci a represím vůči zmíněným církvím a jejich představitelům.

Existenci „banderovské přepážky“ či jakékoli jiné konspirační struktury OUN(b) v ČSR totiž popírají materiály nalezené právě u Zilynského-Kovalyky, z nichž vyšetřovatelé zjistili, že k počátku roku 1947 Vasyl' Halasa „Orlan“ (v textu „Orel“) žádal struktury v Bavorsku o *předání spolehlivých osob na území ČSR, jejichž prostřednictvím měl organizovat na našem území opěrné body pro kurýrní cesty mezi Orlovou [„Orlanovou“] skupinou a Mnichovem.*⁹⁸³ Jinými slovy k lednu 1947 žádná takováto síť neexistovala a vzhledem k tomu, jakým způsobem a po jaké trase se územím ČSR pohybovaly sotně UPA v letech 1945 až 1947 a pozdější kurýři, patrně ani nevznikla. Zadržený kurýr „Arkadij“ v září 1947 vcelku výstižně udal do protokolu, že *mu není nic známo o tom, že by na území ČSR byla ukrajinská civilní síť [myšleno síť OUN]. Podle mého [„Arkadijova“] názoru však civilní síť na území ČSR není, neboť v opačném případě bych se přepravil přes území ČSR jejím prostřednictvím vlakem a nemusel bych chodit pěšky.*⁹⁸⁴

Kurýři vysílání z Polska na jeho území většinou cestovali vlakem až k hranicím a teprve poté postupovali dále pěší trasou. Tamní síť OUN(b) jim totiž byla schopna dodat padělané doklady a riziko odhalení v dopravních prostředcích tak bylo považováno za relativně malé. V případě namátkové kontroly ve vlacích v ČSR, které v souvislosti s akcemi proti UPA v roce 1947 probíhaly (obecně s nulovými výsledky), by však byli v podstatě ihned odhaleni. Všichni zadržení příslušníci OUN(b)/UPA navíc shodně vypovídali, že žádné kontakty na organizační síť v ČSR a obecně nikoho neměli.⁹⁸⁵

Konkrétní osoby sympatizující či přímo podporující ukrajinské podzemí v ČSR nepochybně pobývaly, ovšem není jasné, v jakém počtu a či vůbec lze hovořit o organizované struktuře. Velmi pravděpodobně se jeden z opěrných bodů nacházel v Praze a skutečně se mohlo jednat o kostel v Karlově ulici, nicméně nutno dodat, že ten plnil funkci jednoho z center ukrajinské komunity v ČSR jako takové, rozhodně ne pouze jakési „banderovské přepážky“. Tohoto faktu a ochoty tamních správců v pomoci soukmenovcům mohli kurýři OUN(b)

⁹⁸² Srov. ABS, f. 307, sign. 307-1-4: *Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím*, s. 1; sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 21: *Situační správa o činnosti gr. kat. kléra na čele s biskupom Gojdičom na Slovensku, pot. na území ČSR*.

⁹⁸³ ABS, f. 302, sign. 302-144-3: *Zpráva týkající se Zilinského ze dne 10. 2. 1947*, s. 6.

⁹⁸⁴ Tamtéž, sign. 302-144-5: *Protokol o výpovědi sepsaný s Ivanem Krasuckým 29. 9. 1947*, s. 12.

⁹⁸⁵ Viz Šmigel, M.: *Лімонус VIIA, м. 53, s. 505-1043: Výslechové protokoly vojáků UPA a příslušníků civilní sítě OUN*.

využívat, resp. zneužívat pro vlastní cíle (vydávání falešných dokladů, materiální pomoc, poskytnutí úkrytu apod.), a to za nevědomí církevních kruhů, nebo jen části či jednotlivce, sympatizujícího s hnutím. Další podobný „opěrný bod“ se patrně nacházel na řeckokatolické faře v Prešově s podobnou charakteristikou.⁹⁸⁶ Třetí bod poté představovali převaděči, pomáhající Ukrajincům přejít z Čech do Bavorska. V případě osob hledajících na faře pomoc se v drtivé většině případů nejednalo o členy OUN(b)/UPA, ale řeckokatolické uprchlíky z Polska a SSSR, často církevní představitele.

Přesně v takovémto duchu se vyjádřil ve výslechovém protokolu a později i v dokumentu z cyklu České televize *Třicet návratů: Akce B* zmíněný odsouzený Pavol Hučko. Velmi podobně je koncipováno i nedatované *Hlášení o nezákonné činnosti řecko-katolické církve*.⁹⁸⁷ Tuto hypotézu potvrzuje další z elaborátů, který patrně vznikl ještě v roce 1947.⁹⁸⁸ Vyjma bodu v Prešově však bezpečnost paradoxně konstatovala, že v oblastech Slovenska zasažených propagačními rejdy UPA v letech 1945 a 1946 žádná síť OUN(b) neexistovala, maximálně se zde nacházeli jednotliví sympatizanti, jak jinak než v řadách řeckokatolické církve.⁹⁸⁹ V tomto směru je nanejvýš zajímavé, že týž elaborát o několik stran později ve spojitosti s farou sv. Salvátora již hovoří „jen“ o tom, že *banderovští agenti byli ve styku s pražskou řeckokatolickou farou v Karlově ulici*, nikoli že ji ovládali či řídili, aby vzápětí pisatelé konstatovali, že Hučko dostal k ruce *znamenitého spolupracovníka pro svou protistátní činnost, poslaného samotným biskupem [Pavolem] Gojdyčem, Řehoře [Hryhorije] Buranyče*, který měl vykonávat funkci *krajského providnyka*. Z textu zároveň nepřímou vyplývá, že v podstatě kdokoli, kdo kostel sv. Salvátora navštívil či navštěvoval, byl považován za „banderovce“, a stejně tak i každý příchozí z Ukrajiny.⁹⁹⁰ Tato absurdní argumentace je v plné shodě s pozdější „ukrajinskou akcí“ StB, kdy se v jejích očích stávali ukrajinskými nacionalisty všichni lidé, kteří se o ukrajinskou tematiku zajímali či měli ukrajinské kořeny, např. i poslanci Slovenské národní rady ukrajinského původu proto, že se scházeli...k četbě textů Tarase Ševčenka (viz níže).

V Prešově za „hlavu banderovské hnutí“ StB označila řeholníka Šebestiána Sabola, jemuž se v roce 1948 podařilo z ČSR emigrovat. S ním i s Hučkem měly samozřejmě

⁹⁸⁶ ABS, f. 307, sign. 307-1-4: *Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím*, s. 2.

⁹⁸⁷ Srov. cyklus *Třicet návratů*, díl *Akce B*, Česká televize, 1991, stopáž 01:14-04:05; ABS, Historický fond StB (H), inv. j. H-259, díl 3: *Protokol o výpovědi sepsaný s Pavlem Hučkem 14. 3. 1947*; tamtéž, *Hlášení o nezákonné činnosti řecko-katolické církve*.

⁹⁸⁸ ABS, f. 302, sign. 302-146-4: *Úkoly UPA z hlediska politického a podpora UPA na našem území*.

⁹⁸⁹ ABS, f. 307, sign. 307-1-4: *Ukrajinské nacionalistické nebezpečí proti míru a lidovým demokraciím*, s. 26.

⁹⁹⁰ Tamtéž, s. 37 a 45-57.

spolupracovat řeckokatolické fary a kláštery v celé zemi.⁹⁹¹ Reálnou činnost Hučka a Buranyče, spočívající ve falšování dokumentů a lhaní úřadům (byť s ušlechtilými motivy), StB rozšířila na „pomahačství banderovcům“ (ač prokazatelně pomohli jedinému -Kovalykovi- ze stovek jiných uprchlíků) a skrz dezinterpretaci korespondence i na vyšší struktury řeckokatolické církve až po biskupa Gojdiče.⁹⁹² Díky této konstrukci tak stát do roku 1952 mohl v průběhu několika operací infiltrovat, diskreditovat a zlikvidovat (formou „sloučení“ s pravoslavnou církví) celou řeckokatolickou církev v ČSR.⁹⁹³

Pavol Hučko, Ľuboš Buranyč, Bohdan Kovalyk a pět dalších osob bylo 18. prosince 1948 odsouzeno Státním soudem v Praze k trestům odnětí svobody. Hučko v délce trvání 15 let, Buranyč a Kovalyk na doživotí, a to za zločiny přípravy úkladů o republiku a vojenské zrady dle § 2 a § 6 zák. č. 50/23 Sb. (prvorepublikový zákon na ochranu republiky), tedy za aktivity krajně nepravděpodobné. Reálnou činnost, falšování dokumentů, případně zpronevěru, soud v rozsudku vůbec nezohlednil.⁹⁹⁴ Hlavní část „důkazního“ materiálu představovaly výslechové protokoly obviněných a sester Ležynských, získané výše uvedeným způsobem. U Kovalyka pak lze hovořit o nelegálním překročení hranice a členství v ilegálních organizacích. Těžko lze tedy hovořit o trestných činech, zasluhujících tresty odnětí svobody v takovéto výši. Spoluodsouzení Alexander Vataman a Ivan Leontovyč spolu se sestrou Šebestiána Sabola Marií Horáčkovou žádali v letech 1967 až 1973 o přezkum rozsudku státního soudu. V těchto žádostech uváděli, že jejich výpovědi na nich „byly vynuceny“, a to zejména hrubým psychickým nátlakem. Soudy je však zamítly, nebo je navrhovatelé stáhli.⁹⁹⁵

Hučko, Buranyč a Kovalyk minimálně část trestu strávili společně v Leopoldově a na Bytízi, kde byli „obsazeni“ agenturní sítí, patrně k roku 1953, tedy souběžně s akcí „Škorpioni“ (viz níže). Nutno dodat, že dle dochovaných zpráv se StB nedověděla nic nového, maximálně potvrzení toho, že roku 1947 vskutku žádnou „banderovskou přepážku“ ani „sít' OUN v ČSR“ neodhalila.⁹⁹⁶ Pavol Hučko a Ľuboš Buranyč byli propuštěni na základě amnestie prezidenta

⁹⁹¹ Tamtéž, s. 46.

⁹⁹² ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 21: *Situačná správa o činnosti gr. kat. kléru na čele s biskupom Gojdičom na Slovensku, pot. na území ČSR*, s. 3.

⁹⁹³ Viz např. Vaško, Václav: *Likvidace řeckokatolické církve*, Praha, 2007; Kaplan, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*, Praha, 1993; Letz, Róbert: *Dokumenty k procesu s katolickými biskupmi Jánom Vojtašákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*, Bratislava, 2007.

⁹⁹⁴ ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 1: *Rozsudek Státního soudu v Praze nad osmi osobami z 18. prosince 1948*.

⁹⁹⁵ Tamtéž, díl 1: *Usnesení Městského soudu v Praze nad návrhy Ivana Leontovyče, Alexandra Vatamana a Marie Horáčkové z let 1967 až 1973*.

⁹⁹⁶ Tamtéž, díl 6: *Ukrajinskí nacionalisti zpráva. Leopoldov dňa 10. 7. 1953; Hučko Pavel, potrestaný – zpráva z 24. 7. 1953; díl 5: Protokol o výpovědi sepsaný s Bohdanem Kovalekem 14. 10. 1953*.

republiky v květnu 1960.⁹⁹⁷ Hučko poté žil nejspíše v Praze a po roce 1989 podal svědectví o svém osudu. Osud Buranyče po propuštění není znám. Část jeho rodiny v době výkonu trestu emigrovala do USA, kam se patrně chtěl též vydat.⁹⁹⁸ V personálním vězeňském spisu je uvedena poznámka, že po propuštění žil v Olomouci u sestry a v březnu 1972 zemřel.⁹⁹⁹

Žádosti Bohdana Kovalyky o udělení milosti nebo stížnosti proti neudělení amnestie soudy opakovaně zamítaly kvůli negativním pracovním posudkům (které se později „zázračně“ prudce vylepšily), ale hlavně proto, že jako „přímý agent nepřátelské organizace“ nesplňoval podmínky udělení amnestie.¹⁰⁰⁰ Propuštění se dočkal až roku 1964.¹⁰⁰¹ V personálních spisech Správy Sboru nápravné výchovy měl zapsáno bydliště v Bohdalově na Českomoravské vrchovině, které patrně uvedl na radu spoluvězně a přítele Ladislava Grošofa, odsouzeného v případě rozšiřování nelegálních tiskovin, teroristické činnosti a sabotáže znárodnování na Žďársku.¹⁰⁰² Zde se Kovalyk oženil s Irinou Klusáčkovou a přestěhoval se do nedalekého Žďáru nad Sázavou. Po srpnu 1968 se jim podařilo z Československa emigrovat a přesídlit do USA. Zde se Kovalyk podílel na aktivitách sdružení bývalých vojáků UPA.¹⁰⁰³ Zemřel roku 2021.¹⁰⁰⁴

Těžko říci, zda takřka dvacetiměsíční prodleva mezi hlavní vlnou zatýkání a odsouzením v případě „Hučko a spol.“ byla způsobena „vyšetřováním“, tehdejšími aktivitami sotní UPA v ČSR nebo obavou, že alespoň částečně nezávislý soud by pochybnou žalobu smetl ze stolu, popř. obvinění ještě nebyli „dostatečně zpracováni“ k tomu, aby před soudem vypovídali dle režie vyšetřovatelů. Vzhledem k tomu, že rozsudek se týkal „jen“ osmi osob (z toho jedné v emigraci a ve dvou případech „pouze“ za neoznámení trestného činu) a nenavazoval na něj žádný další monstrproces, sotva ho mohla StB chápat jako „úspěšné vypořádání se s rozvětvenou organizací UPA v ČSR“ a projevovala s případem nespokojenost a přímo bezradnost. A to zkrátka z toho důvodu, že se žádnou organizovanou „síť UPA v ČSR“ nedařilo odhalit...neboť žádná neexistovala. Toto dokládá žádost StB o pomoc, kterou v květnu 1948 zaslala „polským přátelům“:

⁹⁹⁷ Tamtéž, díl 2: *Usnesení Krajského soudu v Praze o účasti Pavla Hučka a Řehoře Buranyče na amnestii presidenta republiky z 8. 7. 1965.*

⁹⁹⁸ NA, f. SSNV: *Osobní vězeňský spis Řehoře Buraniče; Propouštěcí dotazník.*

⁹⁹⁹ Tamtéž, *Osobní spis Řehoře Buraniče.* Poslední číslovka v roce není nečitelná, k číslici 2 (tedy 1972) má nejbližší.

¹⁰⁰⁰ Tamtéž, *osobní vězeňský spis Jana Zilinského.*

¹⁰⁰¹ Tamtéž, *Uznesenie Okresného súdu v Trnave o podmienечnom prepusteníu Jána Zilinského z 12. 3. 1964.*

¹⁰⁰² Tamtéž, *Osobní vězeňský spis Jana Zilinského*; <http://ukrpohliad.org/culture/nove-vydannya-daleka-doroga-vazhkyj-shlyah.html> (odkaz k datu 8. 6. 2022)

¹⁰⁰³ *Альманах товариства вояків УПА ім ген.-хор. Романа Шухевича - "Тараса Чупринки" в ЗСА*, книга 3, 2001–2015, New York, Lviv, 2018.

¹⁰⁰⁴ <http://ukrpohliad.org/culture/nove-vydannya-daleka-doroga-vazhkyj-shlyah.html> (odkaz k datu 8. 6. 2022)

„*Náš přítel [Jindřich] Veselý¹⁰⁰⁵ nás prosí prostřednictvím naší rezidentury [patrně polské velvyslanectví v Praze] o překázání následujících informací:*

„*Máme značné problémy v rozhodující akci proti bandám UPA. Všechny naše snahy s cílem zkoordinování akcí se nedaří. Proto bychom chtěli vyslat do Varšavy představitele ministerstva vnitra: gen. [Františka] Jandu, plk. Borkovského a mjr. [Jaroslava] Janouška, kteří by prodiskutovali koordinaci akcí a transport zadržených příslušníků UPA (z minulého roku).“¹⁰⁰⁶*

Nesmýslnost operací StB ve věci ukrajinského podzemí v ČSR ve 40. letech dále nepřímou dokumentuje elaborát 1. odboru II. správy MV (Hlavní správa kontrarozvědky) z roku 1965, v němž je uvedeno, že *agenti OUN/b/ likvidovaní v Polsku v roce 1955 vypověděli, že měli na přechodové trase ze západního Německa do Polska na území ČSR vybudovat pouze mrtvé schránky pro potřebu dalších agentů procházejících čs. územím.*¹⁰⁰⁷ StB informace získané v průběhu akce „Hučko a spol.“ patrně ještě v roce 1947 předávala do Polska.¹⁰⁰⁸ Je tedy evidentní, že kriminalizace a perzekuce řeckokatolické církve v ČSR byla konstruována StB, minimálně od roku 1947, tento fakt odpovědná místa znala, a přesto v dosavadní linii pokračovala. Nutno doplnit, že represe se nevyhnuly žádné náboženské skupině v Československu, nicméně řeckokatolíci byli postiženi neúměrně svému počtu. A z jakého důvodu? Neboť na přelomu 19. a 20. století se řeckokatolická církev *de facto* stala národní církví západních Ukrajinců s jasně prozápadní orientací (díky podřízenosti Vatikánu) a prizmatem Moskvy „nabourávala“ „jednotu“ Ukrajinců, tedy orientaci provýchodní (čti proruskou/prosovětskou). Primární důvody její likvidace vskutku nespočívaly v „podpoře band ukrajinských nacionalistů“, neboť násilné převádění řeckokatolíků na pravoslaví se masově dělo již za carské vlády, kdy ukrajinské národní obrození stálo teprve na svých počátcích. Zejména v ČSR se zcela evidentně jednalo o pouhou záminku, navíc účelovou a v souznění s tažením proti církvím jako takovým.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁵ Jindřich Veselý (1906–1964), v letech 1945 až 1950 náměstek ministra vnitra a v letech 1948 až 1950 náčelník StB.

¹⁰⁰⁶ IPN, sygn. Bu 0296/27, t. 3: *List z 29. 5. 1948*. Zajatci zmínění v textu se tou dobou již týden nacházeli v Polsku. Viz výše.

¹⁰⁰⁷ ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 20.

¹⁰⁰⁸ IPN, sygn. Bu 0296/27, t. 3: *Notatka informacyjna. Dotyczy: Nielegalnej działalności kosciola grecko-katolickiego*.

¹⁰⁰⁹ V tomto směru stačí porovnat materiály provenience StB a „vývoj“ různých pseudokauz z různých období. Srov. např. ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 1: *Trestní oznámení na Pavla Hučka, Řehoře Buranyče a další čtyři osoby ze 3. září 1948*; díl 4: *Příprava k procesu proti řecko-katolickému faráři Hučkovi*; díl 21: *Situační správa o činnosti gr. kat. kléra na čele s biskupom Gojdičom na Slovensku, pot. na území*

V šíření dezinformací o řeckokatolické církvi a jejím napojení na OUN(b) StB pokračovala i v 60. letech, kdy zpětně k poválečnému období II. správa MV¹⁰¹⁰ konstatovala:

„Ještě aktivněji se projevuje činnost OUN, UPA, banderovců a řeckat. kléra proti ČSR v letech 1946 – 1948, kdy na bandy UPA v Haliči je ze strany Polské lidové republiky a sovětské vlády činěn silný tlak k jejich likvidaci.

Vedení band UPA nejprve na území Slovenska vysílá průzkumné oddíly – sotně, které nazývají „ridy“ (sic!) a které měly za úkol provést průzkum a zjistit možnosti přechodu banderovců na Západ. Tyto průzkumné oddíly band navazovaly spojení na řeckat. fary, které tvořily civilní síť OUN, UPA na našem území“¹⁰¹¹

Neznámý autor ovšem nedodal, že příslušníci ukrajinského podzemí navazovali kontakty nejen s řeckokatolickými faráři, ale i římskokatolickými a různými dalšími osobnostmi veřejného života, vč. předsedů MNV, příslušníků NB, notářů, lékařů, představitelů veřejné moci apod. Tvořily tedy stejně tak stanice NB nebo MNV „civilní síť OUN/UPA“? Zároveň, výše tři zmíněné „opěrné body OUN(b) v ČSR“ těžko považovat za „sít“. Navíc jak vyplývá z řádků výše, pokud někteří církevní představitelé udíleli ukrajinským povstalcům pomoc na území Československa, poté se jednalo zejména o kněze římskokatolické, a to slovenské i české. V elaborátu 1. odboru II. správy MV z roku 1965 dále čteme:

„V hnutí ukrajinských nacionalistů hráli významnou úlohu řecko-katoličtí kněží. Ve své většině byli mluvčími nejtemnější reakce (sic!), zběsilými nepřáteli sovětského zřízení, nepřáteli ČSR, aktivními a ideologickými vůdci činnosti OUN a band UPA...“¹⁰¹²

Tomuto tvrzení nebránil fakt, že ve vedení OUN(b) nikdy žádný funkcionář řeckokatolické církve nepůsobil a v řadách předních ideologů OUN bychom je též hledali marně.

ČSR.

¹⁰¹⁰ K organizačnímu vývoji součástí StB určených k ukrajinské problematice viz Koutek, O.: *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji...*

¹⁰¹¹ ABS, f. A34, inv. j. 1756: *Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů*, s. 10-11.

¹⁰¹² ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 18.

4.5.2 Aby se o nás na Západě psalo. Kurýři OUN(b) v letech 1947 až 1949

Vasyl' Halasa „Orlan“ na podzim 1947 vyslal další kurýrskou skupinu do Mnichova ve složení Ivan Kryvuc'kyj (v materiálech StB Krasuckyj) „Arkadij“ a Anton Recešyn (Hrycyšyn) „Pimsta“.¹⁰¹³ Z Přemyšlu vyrazili 16. září vlakem do Katowic, kde navštívili „Arkadijovu“ sestru a dále na Jelení Horu. Hranice překročili 18. září. Oba muži však byli během spánku zpozorováni nedaleko Dubé hajným, který přivolal hlídku SNB ze stanice Zakšín. Ta oba Ukrajince následně zadržela. Značnou roli v jejich zadržení hrály...nevhodné boty „Pimsty“. Nohy si rozedřel do krve a dvojice tak nemohla postupovat plánovanou rychlostí, ani po nočním pochodu hledat vhodný úkryt.¹⁰¹⁴ V přenášeném materiálu nesli zprávy zejména o rejdu sotní „Hromenka“, „Burlaky“ a „Brodyče“ na Západ, plány „Orlana“ a privátní korespondenci.¹⁰¹⁵ Zabavené materiály obsahovaly, mimo jiné, instrukce pro velitele propagačního rejdu UPA na Slovensko v dubnu 1946, souhrnná hlášení z tohoto rejdu, kopii dopisu, připraveného vedením OUN(b) na Zakerzoní pro prezidenta Edvarda Beneše, vysvětlující smysl existence a cíle ukrajinského podzemí spolu s varováním před spoluprací se Sověty, různé letáky a další. Osud zabavených originálů není znám, nicméně pravost pořízených překladů do češtiny a slovenštiny lze ověřit komparací s publikovanými materiály v ukrajinštině a memoárovou literaturou.¹⁰¹⁶ V zahraničí tyto dokumenty měly být využity jako hlášení o činnosti OUN(b)/UPA v Polsku a k propagačním účelům. „Arkadije“ a „Pimstu“ jako jedny z mála zajatců ukrajinského podzemí v roce 1947 čs. úřady nevydaly do Polska, ale do SSSR. Kryvuc'kyj sovětská vězení přežil a později sepsal paměti. Z nich vyplývá, že oba kurýry překvapily „probolševické tendence“ Čechů (jinými slovy se domnívali, že cestují přes přátelskou zemi a polevili v ostražitosti) a opět potvrdil, že neměl žádné kontakty na „síť OUN v ČSR“ ani na jiné osoby.¹⁰¹⁷

Další kurýry OUN(b), vyslané paralelně s „Arkadijem“ a „Pimstou“, se podařilo zadržet v polovině září 1947. Jednalo se o Volodymyra Zabolotného (nar. v USA, pseudonymy „Hordyj, Desna, Larko, Jan Moly“) a Romana Matějkiva („Rybak, Rumjanok, Jan Wroblewski“), které do Mnichova vyslal providnyk Zakerzonského kraje OUN(b) Jaroslav Staruch „Stjah“. Dvojice vyrazila vlakem z Lubaczowa 8. září 1947 a přes Lublin, Dęblin, Radom, Częstochowou a Vratislav dorazila do Jelení Hory. Hranici s ČSR překročili v okolí

¹⁰¹³ Ішук, О., Ніколаєва, Н.: *Кур'єрський зв'язок...*, s. 9.

¹⁰¹⁴ Кривуцький, І.: *Де срібнолентий Сян пливе...*, s. 199-208.

¹⁰¹⁵ ABS, f. 307, sign. 307-42-4: *Opisy*; f. 302, sign. 302-144-5: *Protokol o výpovědi sepsaný s Ivanem Krasuckým 29. 9. 1947.*

¹⁰¹⁶ Slov. ABS, f. 302, sign. 302-142-6: *Druhu Mirone; Výsoce váženému panu prezidentu Dr. E. Benešovi; Souhrnná hlášení*; Галаса, В.: *Наше життя і боротьба*, s. 211-215; *Літопис УПА, ч. 33*, s. 592-606: *ЗБИТ з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. "Мирона" в часі: від дня 06.04.46 р. до 23.04.46 р.*

¹⁰¹⁷ Viz Кривуцький, І.: *Де срібнолентий Сян пливе...*

Špindlerova Mlýna v noci z 14. na 15. září. Pokračovali dále pěšky směrem na Mladou Boleslav. Nicméně patrně byli natolik neopatrní a nápadní, že 17. září 1947 si jich všimla hlídka SNB u Semil a zadržela je.¹⁰¹⁸ Obsah přenášených materiálů se překrýval s tím, který dopravovali „Arkadij“ a „Pimsta“. Matějkiv a Zabolotnyj byli již 27. září 1947 předáni sovětským orgánům.¹⁰¹⁹

Oleksander Iščuk a Natalija Nikolajeva k roku 1947 dále uvádí, že v ČSR měl být zadržen a do SSSR předán další kurýr OUN(b) jménem Volodymyr Porendovs'kyj „Vovk“, nicméně v materiálech provenience armády ani StB se takovýto případ nepodařilo dohledat ani podobné jméno vylustrovat.¹⁰²⁰ Titíž autoři datují další tříčlennou kurýrskou skupinu do léta 1948. „Cihan“, „Hryzun“ a „Profesor“ měli přejít hranici ze SSSR do Polska a následně do ČSR, kde všichni tři měli zemřít v boji.¹⁰²¹ Bližší informace však neuvádí a v materiálech provenience StB se též nepodařilo relevantní materiály dohledat.

Během 8. a 9. listopadu 1949 byli dva Ukrajinci při cestě na Západ zastřeleni u Němčiček a Budkovic, jižně od Brna. V tomto případě se jednalo o zmíněnou kurýrskou skupinu vedenou Stepanem Stebels'kým „Chrinem“ (viz výše). Zbylí Ukrajinci se do Německa probili.¹⁰²² Patrně se jednalo o poslední skupinu ze SSSR, již čs. bezpečnost způsobila ztráty.

4.5.3 Za Banderu, za Bieruta, za Stalina!?! Leon Lapins'kyj a příběh (ne)jedné zrady

Dne 27. června 1948 stanice SNB Hošťálkov na Vsetínsku zadržela v lese u obce pět spících příslušníků OUN(b), prchajících z Polska do Německa, mezi nimi jistého Leona (Leonida) Lapins'kého „Blavackého“. Skupina nebyla ničím výjimečná. Takových přes ČSR v letech 1947 a 1948 přecházelo nemálo. Snad až na to, že k jejímu zadržení došlo proto, že muž určený na hlídku usnul spolu s ostatními. Nikdo ze zúčastněných včetně samotného Lapins'kého patrně v dané chvíli netušil, jakou roli pod pseudonymem „Zenon“ ještě v problematice ukrajinského podzemí sehraje.¹⁰²³

Ve výpovědi o svém předchozím životě Lapins'kyj udal zhruba následující. Narodil se 8. prosince 1913 v Kadlubiskách, okres Tomaszów Lubelski do rolnické rodiny. Roku 1930 nastoupil na učitelský ústav v Szczebrzeszyně. V letech 1936 až 1937 sloužil v polské armádě.

¹⁰¹⁸ ABS, f. 302, sign. 302-144-3: *Zápis o výpovědi sepsaný s Vladimírem Zabolotným 20. 9. 1947; tamtéž, Zápis o výpovědi sepsaný s Romanem Matejkivem 21. 9. 1947.*

¹⁰¹⁹ Tamtéž, *Matejkiv Roman, Zabolotnyj Vladimír; banderovci, odevzdání R.A. – hlášení.*

¹⁰²⁰ Ішук, О., Ніколаєва, Н.: *Кур'єрський зв'язок...*, s. 11. Jméno „Volodymyr Porendovs'kyj“ bylo dále lustrováno v systémech ABS, ovšem s negativním výsledkem.

¹⁰²¹ Tamtéž, s. 15.

¹⁰²² Mušinka, M.: *Де і як було вбито і поховано командира УПА Степана Стебельського – „Хріна“?...*, s. 38-39; Стебельський, С.: *Крізь сміх заліза: Спогади-хроніка 1944/45; тиж: Зімою в бункері*, s. 50.

¹⁰²³ ABS, f. 302, sign. 302-146-1: *Zatčení členů UPA – zpráva.*

Fakt, že ačkoliv ukrajinské národnosti, absolvoval poddůstojnickou školu, svědčí o jeho inteligenci a organizačních schopnostech. Důstojnické a poddůstojnické hodnosti v polské armádě totiž v drtivé většině obsazovali etničtí Poláci, nikoli příslušníci národnostních menšin. V té době zemřel jeho otec. Poté vyučoval na obecní škole v Rudnikách, okres Łuck. V říjnu 1939 se vrátil za rodinou. Podílel se na ukrajinizaci školství a veřejného života v obci a okolí. Roku 1941 přesídlil na ukrajinskou školu v Zamości. V roce 1942 se Němci v okresech Zamość, Hrubieszów a Chełm pokusili realizovat projekt zmíněného Himmlerstadtu, německé kolonie uprostřed slovanského osídlení. V jeho rámci byla rodina Lapins'kého deportována z Kadlubisk do Hrubieszowa. V téže době se Lapins'kyj nechal zapsat na agronomickou školu ve Lvově, kde studoval až do příchodu fronty v květnu 1944. Před boji se skryl u rodiny v Hrubieszowě a následně opět v Kadlubiskách.

Za jeho aktivity v oblasti ukrajinského školství za druhé světové války mu údajně hrozilo zatčení polskými úřady. Od září 1944 do února 1945 se proto uchýlil do obce „Varešen“ v okrese Hrubieszów.¹⁰²⁴ V únoru 1945 na výzvu intendanta jedné z místních sotní UPA „Jahody“ vstoupil do řad ukrajinského podzemí, kde byl zařazen jako pomocník referenta propagandy nadrajónu „Lyman“. Na jaře 1946 participoval na jednáních mezi UPA a polským podzemím, která vedla k uzavření lokálního příměří a navázání omezené spolupráce proti komunistické vládě. Akci „Wisła“ přežl ve skupině vedené „Zacharčukem“ v lesích na Zamojsku. Před příchodem zimy se skupina dostala do několika střetů s polskou armádou. Nakonec padlo rozhodnutí jednotku rozpustit, zimu přežít samostatně a znovu se sejít v květnu 1948. V listopadu 1947 proto Lapins'kyj odjel na Štětínsko, kde se za pomoci padělaných dokladů vydával za Poláka. Na jaře 1948 se dle domluvy vrátil do hrubieszowských lesů, kde se setkal s několika Ukrajinci. V červnu se nakonec údajně rozhodli pro odchod do ČSR, spíše však dále na západ za železnou oponu. Dne 14. června vyrazili přes Varšavu na Krakov a Biásko-Białou. 19. června 1948 překročili čs. hranice a směřovali na Jablunkov, odtud na Vsetín přes Hošťálkovou...¹⁰²⁵

Polští a ukrajinští historici udávají poněkud jiný obraz jeho života do roku 1948. Údaje do roku 1939 se v zásadě shodují. Nicméně v září 1939 se vyhnul mobilizaci do polské armády. Roku 1941 se patrně stal členem OUN(b) pod pseudonymem „Rizbjar“. Ze Zamošće do Lvova nejspíš přesídlil na rozkaz podzemí, nikoli dobrovolně. V zimě 1943 byl přidělen ke Krajové referentuře Služby bezpečky, v níž dostal na starost polské komunistické podzemí. V této pozici

¹⁰²⁴ Obec tohoto ani podobného názvu se nepodařilo dohledat.

¹⁰²⁵ ABS, Historický fond StB (H), inv. j. H-291, díl 1: *Protokol o výpovědi sepsaný s Leonidem Lapinským 17. 7. 1947.*

měl hrát hlavní úlohu v likvidaci sítě polské komunistické odbojové organizace Gwardie Ludowe ve Lvově, kterou téhož roku provedli Němci. Lapins'kému se údajně podařilo infiltrovat do GL a výměnou za propuštění několik ukrajinských vězňů předat veškeré informace Gestapu. Propuštění byli, mimo jiných osob, Jaroslav Staruch „Stjah“ a Dmytro Hrycaj „Perebyjnis“. V květnu 1944 byl Lapins'kyj převelen na Hrubieszowsko, kde se zabýval kontrarozvědnou ochranou podzemních struktur. Po přechodu fronty obsadil na jaře 1945 pozici providnyka SB OUN(b) nadrajónu „Lyman“, později i dalších oblastí, a setrval v ní až do akce „Wisła“. V této funkci měl, mimo jiné, i pravomoc odsuzování k trestu smrti. Na jaře 1948 se po setkání s dalšími rozprášenými příslušníky podzemí rozhodl k odchodu na Západ...¹⁰²⁶

Lapins'kyj, dle čs. materiálů charakterizovaný jako *inteligentní, zchytralý a domýšlivý*, nejspíše znal osud svých předchůdců, zajatých v Polsku a v ČSR roku 1947, resp. dříve. Naprostá většina z nich skončila v následujících letech v polských vězeních nebo na popravišti. Jako příslušníka SB jej s jistotou čekala šibenice. Osud „předchůdců“ sdílet nechtěl a rozhodl se ke zradě. Po opakovaných, dodejme patrně účelových a falešných slibech čs. vyšetřovatelů, že v případě pravdivé výpovědi nebude vydán polským orgánům, začal ochotně vypovídat, snad i proto, že chtěl chránit či se setkat s rodinou, roku 1944 deportovanou do SSSR.¹⁰²⁷ V létě 1948 jej čs. úřady vydaly do Polska, kde byl definitivně převerbován a veden pod krytonem „Zenon“. S jeho pomocí se Urzędu bezpieczeństwa publicznego (UBP) a MBP do roku 1950 podařilo zlikvidovat, agenturně obsadit nebo si podřídit téměř všechny zbývající komůrky OUN(b) v Polsku a Sovětům paralelně proniknout hluboko do struktur podzemí i v USSR.¹⁰²⁸ Lapins'kyj přitom neváhal nepohodlné osoby nechat likvidovat či jinak perzekvovat. Jeho spolupráce rozhodně přesahovala nezbytně nutnou míru, aktivně zasahoval do plánování operací a jednotlivé kurýry či jiné osoby vědomě posílal do pastí či přímo na smrt.¹⁰²⁹ Jeho přičiněním v letech 1948 až 1960 bylo zabito nebo uvězněno až několik set lidí, většinou Ukrajinci. Osud Lapins'kého zůstává neznámým. Po konci operace „C-1“ jej patrně převzali Sověti a pokračoval v dosavadní činnosti na sovětské Ukrajině. Podle I. Hałagidy se později vrátil do Polska, koncem 80. let zpět na Ukrajinu a zde o několik let později zemřel.¹⁰³⁰ Paradoxně se tak mohl dožít vzniku nezávislé Ukrajiny...

¹⁰²⁶ Srov. Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“* ..., s. 64-72; Motyka, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 469-472.

¹⁰²⁷ ABS, f. 302, sign. 302-146-1: *Zatčení členů UPA – zpráva*; Historický fond (H), inv. j. H-259, díl 1: *Protokol o výpovědi sepsaný s Leonidem Lapinským 17. 7. 1948.*

¹⁰²⁸ Viz Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“* ..., s. 107.

¹⁰²⁹ Motyka, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 470.

¹⁰³⁰ Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“* ..., s. 270.

Podobně kritickou roli v likvidaci kurýrských skupin dále sehráli sovětští agenti v řadách západních zpravodajských služeb, zejména Kim Philby. S jejich pomocí byly likvidovány skupiny, které Britové, Američané a Italové do Polska a na Ukrajinu většinou dopravovali letecky. Ve výsledku žádná z nich nedosáhla většího úspěchu.¹⁰³¹

Během operace „C-1“ je doloženo nejméně 13 případů přechodu hranic kurýry OUN(b) z ČSR do Polska, ne všechny je však možno zrekonstruovat z dochovaných materiálů StB.¹⁰³² Ta do let 1949 až 1959 řadila celkem 11 kurýrských skupin, jež byly zpozorovány nebo zlikvidovány v ČSR, ovšem v tom i ty směřující do a ze SSSR, nikoli pouze do a z Polska.¹⁰³³ Patrně roku 1949 se „Zenonovi“ podařilo navázat kontakt s tříčlennou kurýrskou skupinou z Mnichova ve složení „Mychajlo Tytus „Bohdan“, Ivan Smarž „Pimsta“¹⁰³⁴ a Mychajlo Fedak „Smyrnyj“. Poslední jmenovaný se ještě téhož roku vrátil spolu s dalšími pěti Ukrajinci do Bavorska.¹⁰³⁵ Na jaře 1950 UBP upozornil StB, že přes ČSR by mělo přecházet pět osob v rámci jedné kurýrské skupiny se žádostí o její likvidaci. Dne 4. června 1950 však tato skupina překročila polské hranice a o týden později dorazila na místo určení bez zásahu ze strany StB.¹⁰³⁶ Simultánně s touto skupinou dle Hałagidy měli 4. června z Bavorska vyrazit další kurýři, vedení Petrem Hojsanem „Voronem“. Po šesti dnech v ČSR však měli být u vsi Kummer (snad Hradčany, dnes součást Ralska) překvapeni vojenskou jednotkou. Jeden z kurýrů měl zemřít v boji, druhý se vrátit zpět do Bavorska a jediný „Voron“ dorazil do Polska.¹⁰³⁷ Další Ukrajinci se vydali na pochod do Polska v říjnu 1950. Jednalo se o Stepana Jakymiva „Burlaku“, Antona Juchyma „Vilchového“ a tři radisty. Do Polska se dostali bez problémů.¹⁰³⁸

V září 1951 územím ČSR prošla tříčlenná skupina Vasyľa Zbrožyka „Zenka“, přičemž část cesty absolvovala prostředky hromadné dopravy.¹⁰³⁹ Tento fakt zavdává podezření, že disponovali kvalitními falzifikáty československých dokladů, nebo je čs. strana záměrně nechala projít na žádost Poláků. Část těchto kurýrů se ve dvou skupinách měla ještě v říjnu

¹⁰³¹ Viz tamtéž, celá práce; Motyka, G.: *Tak bylo w Bieszczadach...*, s. 470-474.

¹⁰³² Іщук, О., Ніколаєва, Н.: *Кур'єрський зв'язок...*, s. 11.

¹⁰³³ ABS, f. A11, inv. j. 1113: *Přechody agentů OUN-B z Polska a na Zakarpatsko přes území ČSSR.*

¹⁰³⁴ Jedná se o jinou osobu než kurýra „Pimstu“ z roku 1947.

¹⁰³⁵ Mychajlo Fedak „Smyrnyj“ po druhé světové válce působil jako rajónový providnyk OUN(b) na Lemkovsku na polsko-slovenském pohraničí. Po akci „Wisła“ nejprve odmítl splnit rozkaz k odchodu na Západ a dále operoval v pohraničí. Do Bavorska nakonec odešel v roce 1948 v rámci skupiny své sítě. Ovšem již roku 1949 se vrátil zpět do Polska jako kurýr. Na podzim 1949 s dalšími pěti osobami vykonal pochod do Bavorska, opět jako kurýr. Později emigroval do Kanady, kde roku 2005 zemřel. Viz Halczak, Bohdan, Šmigel, Michał: *Działalność oddziału UPA Mychajło Fedaka „Smyrnego“ w Beskidzie Niskim w latach 1945–1948.* In *Studia nad Historią, Kulturą i Polityką, Zielona Góra*, tom I, 2007, s. 69-80.

¹⁰³⁶ Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“...*, s. 125.

¹⁰³⁷ Tamtéž, s. 139; ABS, f. A11, inv. j. 1113: *Přechody agentů OUN-B do Polska a na Zakarpatsko přes území ČSSR.*

¹⁰³⁸ ¹⁰³⁸ Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“...*, s. 143.

¹⁰³⁹ Tamtéž, s. 180.

1951 vrátit zpět do Bavorska. Zde však již zafungovala agentura „Zenona“. MBP ve snaze předejít odhalení své kontroly sítě OUN(b) v Polsku se rozhodlo požádat StB o spolupráci a Ukrajince zadržet až v ČSR, čímž chtělo vyvolat zdání, že k jejich odhalení došlo náhodou.

Dne 27. října 1951 v Tanvaldu měli být zadrženi kurýři „Bahnystryj“, „Malyj“ a „Seržant“. Všichni tři byli později předáni „sovětským přátelům“.¹⁰⁴⁰ Hałagida v souvislosti s poslední skupinou uvádí, že celou akci doprovázela velmi přísná konspirace včetně ničení dokumentace a grafických pomůcek (zejména map a fotografií), vzniklých ještě před zadržením zmíněných osob. Nelze vyloučit, že podobná opatření StB prováděla i v předchozích a pozdějších případech. K akci v Tanvaldu byla dohledána pouze obecná zpráva z roku 1961, z níž vyplývá, že k zadržení těchto osob v ČSSR skutečně došlo, nicméně po extradici do Polska tamní bezpečnost nepředala „československým přátelům“ žádné zprávy z výsledku zadržených. Výměna informací tak patrně neprobíhala dle ustálených pravidel a polská bezpečnost předávala do Československa pouze vybrané informace, a to i v případech, kdy navazovala spolupráci s StB, resp. je předávala se značným zpožděním, někdy i delším než pět let.¹⁰⁴¹

G. Motyka uvádí, že tuto skupinu nevyslal Lapins'kyj, ale referent SB v jeho síti Zbyhnjev Kamins'kyj „Don“. Kamins'kého totiž do funkce jmenovaly exilové struktury v Mnichově s cílem prověření a prevence infiltrace struktur v Polsku ze strany tamní kontrarozvědky. Pro MBP řízeného Lapins'kého a celou operaci „C-1“ tak představoval hrozbu. Likvidace skupiny v Polsku by byla příliš nápadná, tedy riskantní a Poláci se rozhodli požádat o pomoc „přátele z StB“.¹⁰⁴² Zadržením „Donových“ kurýřů MBP sledovalo dva primární cíle: eliminaci hrozby odhalení pozadí „Zenonovy“ práce a posílení jeho pozice tím, že jím vyslané kurýry nechali dorazit do cíle, kteří samozřejmě podezření o provalu zbytkové sítě OUN(b) „vyvrátili“.¹⁰⁴³ K likvidaci Kamins'kého a jeho lidí mělo dojít „v roce 1954 – 1955“. K této akci se však v českých archivech vyšetřovací ani operativní materiály nenachází, jen několik krátkých zpráv.¹⁰⁴⁴ Kamins'kyj jako referent SB později v důsledku podezřelých zadržení

¹⁰⁴⁰ Tamtéž, s. 183-184; ABS, f. A11, inv. j. 1113: *Přechody agentů OUN-B do Polska a na Zakarpatsko přes území ČSSR*.

¹⁰⁴¹ ABS, f. A11, inv. j. 1113: *Přechody OUN-b – dodatek ke zprávě pro polskou bezpečnost z 27. 2. 1961*; tamtéž, *Zpráva náčelníka zahraničního oddělení VS-MV náčelníku II. správy MV z května 1961*.

¹⁰⁴² Motyka, G.: *Tak bylo w Bieszczadach...*, s. 472-473.

¹⁰⁴³ Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“ ...*, s. 185; Motyka, G.: *Tak bylo w Bieszczadach...*, s. 472.

¹⁰⁴⁴ Srov. ABS, f. A34, inv. j. 1756: *Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů*, s. 18; tamtéž, Historický fond StB, inv. j. H-253-1: *Kaminský Zbigniew, člen OUN – b, poznatky z materiálu v ČSR*.

podřízených a dalších akcí MBP pojal oprávněné podezření, že „Zenon“ kolaboruje s polskou bezpečností, proto jej Poláci v závěru operace „C-1“ v květnu 1954 zadrželi.¹⁰⁴⁵

Patrně v rámci operace „C-1“ roce 1952 došlo k událostem do té doby v problematice ukrajinských kurýrů v ČSR nevídaným. Dne 21. září 1952 na poli u Řevničova, okres Nové Strašecí, dva neznámí muži v potyčce zastřelili dva místní funkcionáře KSČ/MNV/JZD Františka Mičku a Karla Junga. Zabit byl i jeden z neznámých, druhý utrpěl zranění.¹⁰⁴⁶ Fakt, že oba Češi patřili k lokálním představitelům státní moci, byl s největší pravděpodobností náhodný, stejně jako celá událost. Mička a Jung šli do lesů na odstřel zvěře a po cestě potkali příbuzného který je upozornil na dva neznámé muže několik set metrů dále po cestě. Mička a Jung se je rozhodli prověřit, případně oba chtěli zadržet. Nicméně ve vzniklé šarvátce došlo na zbraně s výše uvedeným výsledkem. Ukrajinci na místě zanechali *plné aktovky*¹⁰⁴⁷, na základě jejichž obsahu bylo zjištěno, že se jedná o agenty UPA (sic!), směřující do Polska. Zastřelený Ukrajinec při sobě měl průkaz *UPA bratrstvo vojakiv* (v originále a správně „Братство бывших воjakiv УПА“, „Bratrstvo bývalých vojáků UPA“) na jméno Myroslav Borsuk „Sokil“, dle zprávy z roku 1961 Karol Šelemba „Sokil“.¹⁰⁴⁸ Druhého Ukrajince, Volodymyra Rivného „Haja“, se ani přes poměrně rozsáhlou mobilizaci bezpečnostních sil, StB a obyvatelstva na Karlovarsku, Plzeňsku a Ústecku zadržet nepodařilo. Svůj vliv na tomto měla opožděná doznání některých faktů svědky a diletantismus vedení celé operace.¹⁰⁴⁹ „Hajovi“ se podařilo vrátit se do Bavorska.¹⁰⁵⁰ Mička a Jung patrně představují poslední dvě osoby v ČSR, o kterých lze mluvit jako o „obětech“ ukrajinského podzemí.

Materiály přenášené kurýry byly předány na Hlavní správu StB v Praze.¹⁰⁵¹ Odtud patrně putovaly do Polska nebo SSSR, nicméně část se dochovala v Historickém fondu StB. Na základě pozdějších zpráv lze vyslovit domněnku, že jejich mise byla tak či tak prozrazena, neboť nesli zprávy od a pro „Zenona“, pravděpodobně tedy Leona Lapinského, tehdy již spolupracujícího s polskou bezpečností. Nutno ovšem dodat, že šlo-li skutečně o „Zenona“, pisatel zprávy jeho totožnost neznal. Tím spíše šlo o náhodný incident, neboť z téže zprávy

¹⁰⁴⁵ Motyka, G.: *Tak bylo w Bieszczadach...*, s. 474; Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“...*, s. 246.

¹⁰⁴⁶ ABS, Historický fond StB, inv. j. H-253-1: *Zpráva o zvláštní události z 22. září 1952.*

¹⁰⁴⁷ K obsahu aktovek viz tamtéž, *Záznam o obsahu aktovky...*

¹⁰⁴⁸ Srov. ABS, f. A34, inv. j. 1756: *Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů*, s. 9; tamtéž, Historický fond StB, inv. j. H-253-1: *Kaminský Zbigněv, člen OUN – b, poznatky z materiálu v ČSR*. Právě jméno je patrně Myroslav Borsuk. Pro něj se nejednalo o první cestu, roku 1951 byl letecky vysazen nad Polskem. Viz Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“...*, s. 202.

¹⁰⁴⁹ ABS, Historický fond StB, inv. j. H-253-1: *Príloha k dennímu hlášení č. 265 ze dne 22. 9. 1952; Operativní plán akce „Řevničov“ z 1. 10. 1952; Akce Řevničov-zastřelení funkcionářů JZD a MNV. Zpráva z 28. 10. 1952.*

¹⁰⁵⁰ Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“...*, s. 202-203.

¹⁰⁵¹ ABS, Historický fond StB, inv. j. H-253-1: *Záznam o obsahu aktovky...; Záznam z 27. 9. 1952.*

vyplývá, že k roku 1954 StB měla informace o (zadržených) kurýrských skupinách v Polsku a SSSR a získala je díky jejich vzájemné kooperaci.

Autor zprávy spekuloval, že identitu druhého kurýra by mohl znát jeden z Ukrajinců operujících nebo zadržených v těchto státech (jmenovitě „Bojčuk“, „Klimaš“, „Kisielevský“, „Jaroslav Steckov“, „Bohdan Pithajský“, „Leon Černý“)¹⁰⁵² a navrhoval jejich výslech. Zároveň ze zprávy také vyplývá, že v dané době StB neměla vybudovanou žádnou agenturní síť, jíž by se pokoušela infiltrovat exilovou OUN(b), nicméně tuto eventualitu zvažovala.¹⁰⁵³ To dokládá zpráva tzv. Skupiny východní emigrace na Krajském velitelství StB Praha (viz níže) z 12. listopadu 1951, v níž je stručně popsáno několik svazků vedených k problematice „ukrajinských nacionalistů“, ovšem obecně bez vazeb na OUN(b) či jiná emigrační uskupení. Jinými slovy pod slovním spojením „ukrajinský nacionalista“ si nelze automaticky domýšlet příslušníky či sympatizanty OUN(b), ale spíše osoby ukrajinského původu, kritizující či neprojevující „dostatečnou podporu“ socialistickému zřízení v ČSR a SSSR, dle svazku zejména bývalí studenti ukrajinských škol v meziválečné ČSR. Jedním z důvodů rozpracovávání takovýchto osob mimo „prevence nepřátelské činnosti“ byla i snaha *proniknouti a zjistiti existenci napojení na civilní síť OUN, jak zde, tak i za hranicemi.*¹⁰⁵⁴

Dle směrnic pro práci 1. oddělení Krajských velitelství StB patrně též z roku 1951 základem jejich činnosti proti „ukrajinským nacionalistům“ mělo být pronikání do *nových ukrajinsko-nacionalistických sítí za využití poznatků o starých sítích předválečných a válečných [po roce 1945 de facto neexistujících]. Odhalovat spojovací kanály mezi ukrajinskými nacionalisty v ČSR a ústředím v Mnichově, odhalovat jejich konspirační byty a přepážky v ČSR a jejich spojení na Ukrajinu.*¹⁰⁵⁵ Aktivity v tomto směru pokračovaly ještě v 60. letech. Výsledky těchto operací však na základě dochovaného materiálu zjistit nelze.¹⁰⁵⁶ Patrně všechny skončily neúspěchem vzhledem k tomu, že většina sympatizantů OUN zemi opustila před příchodem Rudé armády, jinými slovy StB opět postupovala po vychladlých nebo vybájených stopách. Pokud už se nějaké kurýry náhodou zadržet podařilo, byli vydáváni „polským a sovětským přátelům“. Ze strany StB tedy nemohlo proběhnout převerbování a zpravodajské hry dále vedli Poláci a Sověti.

¹⁰⁵² Z tohoto výčtu dále vyplývá nízká informovanost příslušníků StB o ukrajinském podzemí. V případě Jaroslava Stec'ka a Bohdana Pidhajného se jednalo o exilové funkcionáře v Bavorsku, nikoli kurýry. Stec'ko v roce 1941 předsedal banderovci vytvořené „vládě“ ve Lvově, kterou Němci ještě téhož roku zlikvidovali, a Pidhajnyj byl v exilu zodpovědný za referáty vojenství a spojení (tedy i kurýrů).

¹⁰⁵³ ABS, Historický fond StB, inv. j. H-253-1: *Kaminský Zbigněv, člen OUN – b, poznatky z materiálu v ČSR.*

¹⁰⁵⁴ Tamtéž, inv. j. H-253-4: *Činnost skupiny VM -východní emigrace/ po linii ukrajinských nacionalistů – zpráva.*

¹⁰⁵⁵ ABS, f. 310, sign. 310-11-1: *Směrnice pro zaměření práce 1. oddělení krajských velitelství StB, s. 2.*

¹⁰⁵⁶ ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-125 BN: *Závěry z celostátní porady konané dne 30. 10. 1962 po linii vých. emigrace na II. správě MV 12. 1. 1963.*

Jediný částečně dokumentovaný případ pokusu infiltrace OUN(b) Státní bezpečností pochází právě z roku 1951, kdy zahájila akci „Les“. V ní se snažila zverbovat Ukrajince amerického občanství a udánlivého člena OUN Ivana Vaščaka, dříve totálně nasazeného v Protektorátu Čechy a Morava, a to skrz vylákání za hranice s cílem převést na Západ příbuzné. Akce však patrně skončila neúspěchem, neboť Vaščak s OUN neměl nic společného.¹⁰⁵⁷ Další pokusy proběhly po roce 1953 v rámci akce „Škorpióni“ (viz níže), nicméně i ty skončily neúspěšně.

Ve *Zprávě pro polské přátele po problematice východní emigrace* 1. odboru II. správy MV z roku 1964 autor konstatoval, že *rozpracovávání těchto zahraničních center [OUN(b) a OUN(m)] nebylo do r. 1962 námi prováděno, vzhledem k linijnímu zaměření z hlediska kontrarozvědky [...] K celkové problematice východní emigrace nutno říci, že její rozpracovávání v zahraničí a pronikání do jejích center nebylo až do nedávna prováděno a zaměření se orientovalo více na vnitřní bázi.*¹⁰⁵⁸ Nicméně roku 1961 tentýž odbor navrhoval ve spolupráci s KGB provést akci „Bojar“, jež měla vést k *vysazení spolupracovníka do centrály OUN v Mnichově.*¹⁰⁵⁹

V podobném duchu StB operovala ještě v 80. letech, kdy X. správa SNB zverbovala potomka ukrajinských emigrantů v Československu a polistopadového politika Pavla Muraška za účelem *dlouhodobého vysazení do zahraničí a napojení na centra OUN a odhalování emisarů OUN a spojek ID [ideodiverzních center], přijíždějících do Československa.* V případě „ideodiverzních center“ se jednalo o napojení na osoby z okruhu Charty 77.¹⁰⁶⁰ Na základě jím podávaných zpráv měla StB odhalit několik emisarů OUN v ČSSR a Polsku a úspěšně provést několik zásahů. Informace o „emisarech“ za hranicemi ČSSR StB předávala do Polska a SSSR. K jeho vysazení do zahraničí však nakonec nedošlo z důvodu „neseriózní spolupráce“ a „snížení kvality předávaných zpráv“. Roku 1984 byla spolupráce s Muraškem ukončena.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁷ ABS, Historický fond StB, inv. j. H-253-2: *Případ „LES“ – celková podstatná zpráva.*

¹⁰⁵⁸ ABS, f. A11, inv. j. 1157: *Zpráva pro polské přátele po problematice východní emigrace z 6. 8. 1964.*

¹⁰⁵⁹ ABS, f. A11, inv. j. 1313: *Akce rozpracovávané společně s přáteli nebo připravené ke společnému rozpracovávání po linii II. správy MV. Zpráva z 13. 6. 1961.*

¹⁰⁶⁰ ABS, f. Zvláštní agenturní svazky, arch. č. ZA-5532 MV: *Návrh na získání Pavla Muraška ke spolupráci z 8. 8. 1980.*

¹⁰⁶¹ Tamtéž, *Návrh na udílení pravidelné finanční odměny z 5. 12. 1980; TS – Filip – souhrnná informace z 30. 10. 1980 a 14. 6. 1982; Návrh na ukončení spolupráce s TS FILIP z 24. 3. 1984.*

4.5.4 Do zbraně, soudruzi! Kurýrské skupiny v druhé polovině 50. let

V lednu 1956 se StB připravovala na příchod kurýrů mel'nykovské OUN v rámci akce „Trojka“:

„Bylo zjištěno, že „Organisace ukrajinských nacionalistů“ /OUN – Melnikovci/ chystá vyslání ze západního Německa 3 svých agentů na Ukrajinu. Agenti musí projít územím ČSR.

Dne 10. ledna 1956 byli tito agenti ve Vídni. Hovořili o tom, že se chystají do Prahy, kde mají lidi, u kterých mohou několik dní zůstat a potom pojedou na Slovensko.

Na Slovensku mají za pomoci svých lidí zjistit podmínky přechodu čsl. státních hranic v oblasti Karpat, aby mohli letos na jaře přejít na Ukrajinu.

Je o nich známo toto:

Hans Mayer – přezdívka „Petro“ [...]

Hans Roseger – přezdívka „Rozmarin“ [...]

Otto Riegler /Rügler/ - přezdívka „Slavko“ [...]

Na základě shora uvedené zprávy žádám o provedení následujících opatření:

1/ Pořídít přehled o všech osobách z řad ukrajinských nacionalistů, u kterých je předpoklad, že by mohli být jakkoliv kontaktováni hledanými agenty OUN. [...]

7/ Všechny pohraniční kraje zajistí prostřednictvím 2. odborů zaktivisování agenturní sítě v těchto prostorách státních hranic, které přicházejí v úvahu pro přechod. Zvláště pečlivě je nutné toto opatření zajistiti v krajích Plzeň, České Budějovice, Jihlava, Brno, Bratislava, Prešov a Košice. “¹⁰⁶²

Opatření 2 až 6 se týkala osob zmíněných v bodu 1/, zejména jejich „agenturní podchycení“, kontrola korespondence apod. Jednotlivé krajské správy MV se následně jaly vypracovávat seznamy podezřelých Ukrajinců. Celkově se patrně jednalo o více než sto osob. Veškerá opatření byla zrušena koncem března 1956, neboť:

„Podle získaných poznatků hledaní agenti OUN naším územím v minulých týdnech již prošli a po splnění úkolů se vrátili opět do Západního Německa, kde se t. č. také zdržují. “¹⁰⁶³

Akce „Trojka“ se však jeví být krajně podezřelou, což vyplývá už jen z toho, že StB znala patrně falešná německá jména „agentů“ a jejich pseudonymy v OUN, ale již ne pravá

¹⁰⁶² ABS, Historický fond StB, inv. j. H-253-16: Akce „Trojka“ – opatření.

¹⁰⁶³ Tamtéž, Akce „Trojka“ – zrušení.

jména. Stejně tak se zdá být podezřelým informace, že všichni tři Ukrajinci by zvládli urazit trasu z Bavorska na západní Ukrajinu, vyřídit úkoly a vrátit se zpět za dobu ne delší než dva měsíce (první zpráva o akci „Trojka“ pochází z 18. ledna 1956, poslední z 28. března). Další zpráva z 27. března 1956 konstatovala, že informace dorazily pozdě, kurýři hranice do ČSR překročili již 26. prosince 1955 a vrátili se zpět do Bavorska 15. března 1956.¹⁰⁶⁴ Což samozřejmě nevyklučuje možnost kompletní dezinformace nebo úmyslného umožnění průchodu kurýřům. V elaborátu II. správy MV z roku 1961 se nachází pouze stručná zmínka o tom, že zprávy o této skupině byly získány od „přátel“ (tedy z Polska nebo ze SSSR) a že skupina se po splnění úkolů v SSSR vrátila do Německa.¹⁰⁶⁵

V květnu 1956 navázala na akci „Trojka“ jak jinak než akce „Dvojka“:

„Podle získaných zpráv připravuje zahraniční vedení OUN-banderovců, z Mnichova, vyslání agentů chodců přes území ČSR do SSSR. V tomto případě jedná se o dva agenty OUNu (sic!) a to:

Zbrožko Vasilij, krycím jménem „Zenko“, nar. 1925 v Polsku. Tento agent byl již několikrát zneužit (sic!) jako banderovská spojka mezi Západním Německem a SSSR.

Skolzdra nebo Skololdra Vasilij, krycím jménem „Hrabenko“, nar. 1920 v Polsku. Jmenovaný prodělal výcvik ve výzvědné škole v Anglii. V současné době jest členem osobní stráže Bandery v Mnichově. Jeden z těchto agentů krycím jménem „Zenko“ měl přes území ČSR přecházeti v roce 1951.“¹⁰⁶⁶

V rámci příprav se StB zaměřila hlavně na „rozpracování“ a „agenturní kontrolu“ podezřelých Ukrajinců v západních a středních Čechách, kteří by kurýřům mohli v jejich úkolech pomoci. Do hledáčku příslušníků se dostalo zhruba 20 osob. Akce „Dvojka“ probíhala minimálně do září 1956.¹⁰⁶⁷ Její výsledek však zůstává neznámým, neboť se nepodařilo nalézt žádný závěrečný dokument ani zprávu o průběhu operace. Informace o příchodu kurýřů tak buď byly dezinformací, přechod se nerealizoval, příslušné materiály byly zničeny, anebo předány jinam. V elaborátu II. správy MV z roku 1961 je pouze konstatováno, že *uvedené agenty se nepodařilo dopadnout, přestože byly získány zprávy, které nasvědčovaly jejich přechodu do*

¹⁰⁶⁴ Tamtéž, Akce „Trojka“ – žádost o okamžitá opatření.

¹⁰⁶⁵ ABS, f. A34, inv. j. 1756: Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů, s. 19.

¹⁰⁶⁶ ABS, Historický fond StB, inv. j. H-253-15: Operativní plán do akce „Dvojka“.

¹⁰⁶⁷ Tamtéž, Akce „Dvojka“ – obstavení korespondence. Zpráva z 12. 9. 1956.

SSSR a po splnění úkolů zpět do Německa.¹⁰⁶⁸ Dle I. Hałagidy se mohlo jednat o Italy podporovanou skupinu, která však z nspecifikovaných důvodů byla zpožděna a na Východ se vydala až v roce 1957.¹⁰⁶⁹ V těchto dvou případech a dalších nspecifikovaných StB svou činnost konzultovala s „polskými přáteli“.¹⁰⁷⁰ Stojí za zmínku, že tato zpráva byla zaslána nejen do Polska (v českém jazyce), ale v ruské verzi i do SSSR.

Další „echo“ podobného rázu jako v akcích „Dvojka“ a „Trojka“ StB obdržela v červnu 1959, nicméně tentokrát se mělo jednat až o *10 – 15 ozbrojených banderovců*. KS MV Praha proto nařizovala všem podřízeným složkám v rámci akce „Červenec“:

„Z těchto důvodů je nutno, aby byla zaktivisována veškerá agenturně – informátorská síť a aby touto sítí byly kontrolovány všechny reakční osoby, zejména osoby ukrajinské národnosti, jak na OO-MV, tak i na OS-MV [...]

Na OO-MV bude třeba věnovat pozornost zejména farám, kněžím a místům, kde jsou soustředěny řeholnice. Společně s VB zaktivizujte PS-VB i agenturně informátorské sítě VB.“¹⁰⁷¹

Opět se však patrně jednálo o planý poplach nebo zrušenou operaci. Identická opatření se stejnými výsledky KS MV Praha zopakovala ještě v září 1959, kdy nařizovala *neprodlené provedení obdobného opatření jako v akci Červenec*.¹⁰⁷²

Z hlediska kurýrních skupin představuje mimořádně zajímavý materiál elaborát II. správy MV z roku 1961. Ten totiž z výše uvedených případů zmiňuje pouze některé, většinu jen letmo a naopak případy, o kterých nejsou dostupné žádné další informace. K roku 1948 podává zprávu o zadržení kurýrní skupiny OUN(m) v kraji Banská Bystrica ve složení Mikuláš (Mykola) Novak, Štefan (Stepan) Komančuk a Michal (Mychajlo) Drozdenko:

„Uvedení agenti byli vybaveni mimo pistolí mapami, různými písemnostmi a vysílačkou. Jejich úkolem bylo vytvořit na území ČSSR (sic!) ilegální organizaci OUN, určit vedoucí a jejich zástupce, provést instruktáž a vyškolit v zasilání šifrovaných zpráv do zahraničí. Po

¹⁰⁶⁸ ABS, f. A34, inv. j. 1756: *Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů*, s. 18.

¹⁰⁶⁹ Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“* ..., s. 265.

¹⁰⁷⁰ ABS, f. A11, inv. j. 1157: *Zpráva pro polské přátele po problematice východní emigrace z 6. 8. 1964*.

¹⁰⁷¹ ABS, Historický fond StB, inv. j. H-253-15: *Akce Červenec – opatření*. Zpráva z 25. 6. 1959.

¹⁰⁷² Tamtéž, *Akce B-tlupy – opatření*.

splnění uvedených úkolů na našem území měli se odebrat dále na Ukrajinu, kde měli stejný úkol. Po jejich likvidaci byli předáni bezpečnostním orgánům SSSR. ¹⁰⁷³

Další jinde nezaznamenaný incident elaborát řadí do roku 1955 u Mikulova, kde mělo dojít k přestřelce mezi dvěma „agenty OUN(b)“ a Pohraniční stráží. Oba Ukrajinci v bezvýhodné situaci spáchali sebevraždu, nicméně *dle zpráv sovětských bezpečnostních pracovníků se tito dva agenti setkali na území ČSR u Banské Bystrice s dalšími dvěma agenty, kteří šli opačným směrem a sice do SSSR.* ¹⁰⁷⁴ Igor Haľagida k roku 1955 uvádí přechod čtyřčlenné skupiny Ukrajinců, podporované italskými tajnými službami. Tu měla StB zlikvidovat. Pokud se jednalo o tento incident, osud dvou zbylých Ukrajinců je neznámý. Teoreticky mohlo dojít ke sloučení dvou skupin a záměně. ¹⁰⁷⁵ Zahraniční oddělení Vnitřní správy MV v únoru 1961 k tomuto případu uvedlo, že čtyřčlenná skupina ve složení Antonio Omelko, Antonio Bruno, „Frederico“ a „Giuseppe“ opravdu byla v té době na Slovensku zpozorována a při „zákroku bezpečnosti“ se rozdělila na dvoučlenné skupiny. Dva Ukrajinci se měli vrátit do SSSR a zbylí měli být zlikvidováni *u rakouských hranic*, tedy pravděpodobně u Mikulova. ¹⁰⁷⁶

Italové měli přes ČSR do Polska vyslat ještě další skupinu roku 1957, tentokrát úspěšnou. ¹⁰⁷⁷ Její členy se však patrně podařilo zadržet při jedné z pozdějších cest roku 1959. Československem se tato skupina pohybovala relativně rychle, neboť cestovala vlaky. Disponovali falešnými polskými doklady, naproti tomu československé měly být pravé s tím dovětkem, že jejich falšování na rozdíl od polských představovalo obtížný úkol. ¹⁰⁷⁸ O dalších blíže nespecifikovaných kurýrech z let 1957 a 1958 se zmiňuje instruktážní materiál KS MV Hradec Králové z října 1959. Dle něj *v r. 1957 a 1958 vyslali [v textu příslušníci UNO, správně OUN] své agenty přes území ČSR na USSR. Byl to větší počet agentů, kteří svůj úkol měli splnit a opět se vrátili na své základny.* ¹⁰⁷⁹

K roku 1959 přechody kurýrských skupin skončily s blíže neznámou skupinou ve složení „Haniak, Davidiak a Levicky“, jejichž pohyb územím ČSR StB patrně monitorovala.

¹⁰⁷³ ABS, f. A34, inv. j. 1756: *Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů*, s. 17.

¹⁰⁷⁴ Tamtéž, s. 18.

¹⁰⁷⁵ Haľagida, I.: *Prowokacja „Zenona“* ..., s. 265.

¹⁰⁷⁶ ABS, f. A11, inv. j. 1113: *Přechody OUN-b – dodatek ke zprávě pro polskou bezpečnost z 27. 2. 1961*.

¹⁰⁷⁷ Haľagida, I.: *Prowokacja „Zenona“* ..., s. 265.

¹⁰⁷⁸ ABS, f. A11, inv. j. 1113: *Výpověď Petra Lewického ze dne 14. 1. 1961 o kontrole hranice rakousko-československé v letech 1957-1959 a o přechodových kanálech americké rozvědky v Gratzu*, s. 3; tamtéž, *Výpověď Petra Lewického ze dne 21. 2. 1961 o československých osobních dokladech*.

¹⁰⁷⁹ ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-189 HK: *Instruktáž a zaměření po linii Bělogvardějci a Ukrajínští nacionalisté. Stručný rozbor a současná činnost emigrace*. Příloha ke zprávě z října 1959.

Všichni tři měli byli později zadrženi v Polsku. A podali výše uvedené informace k přechodům roku 1957.¹⁰⁸⁰ Ukončení kurýrských operací vyplynulo v důsledku slábnutí zájmu o ukrajinský exil, kvůli dosavadním neúspěchům a evidentnímu skomírání protikomunistického podzemí na Ukrajině, resp. v SSSR. Tento fakt vyplývá z nákresu kurýrských tras OUN, v němž poslední zaznamenaná přes ČSR je datována právě do roku 1959, z celostátní konference příslušných oddělení StB z roku 1963 a již zmíněného elaborátu 1. odboru II. správy MV.¹⁰⁸¹ Nicméně problematikou *ilegálních přechodů agentury OUN* se StB prokazatelně zabývala ještě v první polovině 60. let, kdy *podle posledních poznatků vyškolila západoněmecká rozvědka v roce 1964 větší počet agentů OUN/b/, kteří mají být nebo již byli po skupinkách vysazeni do Polska a SSSR přes čs. území.* Fakt, že se žádné takové osoby nepodařilo zjistit ani zadržet, autor elaborátu připisoval tomu, že měly být do Polska a SSSR vysazovány „jinými cestami“.¹⁰⁸² V létě 1965 StB „získala poznatky“ o připravovaném výsadbku čtyř kurýrů OUN(b), směřujících do SSSR. V této věci vedla KS MV Brno akci pod kr. jm. „Rulo“, její výsledky však nejsou známy.¹⁰⁸³

Určit počet osob, které se přes ČSR pokoušely dostat na Západ nebo do Polska/SSSR jako kurýři ukrajinského podzemí není možné vzhledem k absenci spolehlivých dat a neznámému množství úspěšných skupin. Patrně však nepřesáhl číslo 200 (v tom některé osoby opakovaně).

4.5.5 Nepřítele odhalíme, i kdybychom si ho měli vymyslet! „Civilní síť OUN(b) v ČSR“ a její „likvidace“ orgány StB

StB se problematice ukrajinského protikomunistického prostředí a ukrajinského nacionalismu věnovala v podstatě až do roku 1989, byť s různou intenzitou. Roku 1951 vzniklo na Velitelství StB Praha oddělení (jindy odbor) Východní emigrace (VM), které navazovalo na 5. oddělení sektoru I tzv. skupiny BAa (vnitřní státní bezpečnost) a její referáty 18 (Polsko), 19 (Ukrajina a řeckokatolická církev), 20 (sovětští státní příslušníci a volynští Češi) a 21 (Maďarsko), fungující od listopadu 1948.¹⁰⁸⁴ Příslušníky oddělení VM určovali sovětští poradci. Smysl jeho

¹⁰⁸⁰ Srov. ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 29 a 46; tamtéž, f. A11, inv. j. 1113: *Ukrajínští nacionalisté – vytěžení zatčených agentů.*

¹⁰⁸¹ ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-125 BN: *Závěry z celostátní porady konané dne 30. 10. 1962 po linii vých. emigrace na II. správě MV 12. 1. 1963; Ukrajínští nacionalisté*, bez datace; ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 23-27 a 46. Dále viz mapová příloha č. 11.

¹⁰⁸² ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-125 BN: *Závěry z celostátní porady konané dne 30. 10. 1962 po linii vých. emigrace na II. správě MV 12. 1. 1963; ABS, f. A1, inv. č. 246: Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 29-30.

¹⁰⁸³ ABS, f. A1, inv. č. 246: *Akce „RULO“ – sdělení z 6. 7. 1965.*

¹⁰⁸⁴ ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 4: *Záznam o činnosti samostatného oddělení „Východní emigrace“ sepsaný s kpt. Otto Svobodou 28. 12. 1962; Dvořáková, J.: Státní bezpečnost v letech 1945–1953...*, s. 117. Od října 1951 referáty přečíslovány na 18+21 (volynští Češi), 19 (ukrajínští nacionalisté v ČSR,

existence a organizaci popsal J. Janoušek ve *Směrnici pro zřízení „Východního oddělení“ při KV [Krajských velitelství] StB, odd. 1*, zřizovaných ve všech krajích ČSR. Za zmínku stojí, že pod dokumentem je patrně podepsán tehdejší velitel sekretariátu Velitelství StB devětadvacetiletý Vlastislav Kroupa, pozdější hlavní autor mýtů, dezinformací a často lží o aktivitách „banderovců“ v ČSR:

„... větší procento emigrace a uprchlíků ze SSSR a států lidových demokracií přišly na naše území ne za účelem vybudování socialismu v ČSR, ale naopak aby se stali přísluhovači západních imperialistických států (sic!). Předpokladem pro tuto jejich činnost jest ta okolnost, že převážná část této emigrace má dlouholetou praxi (sic!) v ilegální a špionážní činnosti proti SSSR a státům lidových demokracií a jest zapojena na západní zpravodajské služebny, pro něž v jejich směrnících pracuje a vyvíjí tak na našem území protistátní činnost a tvoří protistátně pracující skupiny, složené z této emigrace.

Na základě těchto zkušeností je nutné, aby v rámci prvního oddělení byla utvořena pracovní skupina „VÝCHODNÍ“, ve které by na každý referát připadal 1 orgán jako samostatný referent, kteří by byli pod osobním řízením velitele této skupiny.

Takováto pracovní skupina by se zabývala těmito problémy:

1./ Emigranti a repatrianti z lidově demokratických států

2./ Ukrajínští nacionalisté – OUN – UPA

3./ Bělogvardějci a příslušníci SSSR, pocházející z řad bílých (sic!)

4./ Volynští Češi¹⁰⁸⁵

Náplň práce oddělení VM spočívala v:

„Úkolem tohoto oddělení bylo operativně rozpracovávat bývalé příslušníky ukrajinských nacionalistických organizací, dále tzv. bílou emigraci, příslušníky nacionalistické organizace NSTP (nacionálny Sajuz trudovo pokoleniá) (sic!), slovenské organizace Ukrajinců na Slovensku, pozůstatky po Banderovcích a rozpracovávat ústředí těchto nacionalistických skupin v západním Německu, Francii a Rakousku. [...]

V souvislosti s rozpracováváním ústředí v zahraničí mohli pracovníci tohoto oddělení vysílat své agenty do zahraničí [...]¹⁰⁸⁶

OUN), 20 (bělogvardějci, emigrace ze SSSR). Viz tamtéž, s. 183-184.

¹⁰⁸⁵ Srov. Dvořáková, J.: *Státní bezpečnost v letech 1948–1953*, s. 181; ABS, f. 310, sign. 310-11-1: *Směrnice pro zřízení „Východního oddělení“ při KV-Stb, 1. odd.*

¹⁰⁸⁶ ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 2: *Protokol o výpovědi obviněného Antonína Prchaly z 2. 1. 1963.*

„Důraz na linii VM se začal v rámci II. správy MV dávat koncem r. 1951. Příslušné oddělení bylo také dotováno pracovníky. Jeho konsolidace byla v podstatě skončena jmenováním [Jana] Vlčka¹⁰⁸⁷ nejdříve náčelníkem oddělení, pak samostatného odboru VM. Domnívám se, že to bylo v r. 1952.

Na odboru byly zpracovávány tyto problematiky:

1. oddělení – Ukrajínští nacionalisté;
2. oddělení – Bělogvardějci;
3. oddělení – Volynští Češi. [...]“¹⁰⁸⁸

Oddělení VM se však potýkalo s jistými problémy:

„Po odborné stránce byla úroveň [práce] oproti průměru II. správy MV hluboko pod ním, protože šlo většinou o pracovníky bez velkých operativních zkušeností a bez StB škol. Já sám jsem v té době také neměl žádnou operativní školu ani kurs. Vzdělání nepřevyšovalo nižší stupeň a někteří soudruzi absolvovali jen obecnou školu. Jazyková kvalifikace: ruština, ukrajinština byla rovněž nepatrná, takže na odboru pracovaly 1-3 překladatelky. [...]

Posuzují-li to z dnešních směrnic a rozhledu, byla námi porušována zákonnost v několika směrech:

1. Občan byl někdy prostě unesen z ulice; [...]
3. Občan byl několik dnů neoprávněně omezen a svobodě;
4. Někdy bylo používáno různé formy psychického nátlaku; [...]“¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁷ K osobě Jana Vlčka dodejme, že roli v jeho všeobecném odsuzování a potenciálním svalování viny na něj mohl sehrát fakt, že po propuštění od StB v roce 1954 uprchl na Západ. Jeho charakteristika v Závěrečné zprávě z vyšetřování činnosti I. sektoru je více než výmluvná: „Vlček neměl příslušnou odbornou kvalifikaci, byl bezohledný kariérista, arogantního vystupování, rafinovaně si získával důvěru u poradců a vynikal nad ostatní jen znalostí ruštiny. Pro velmi vážné charakterové vady a pro nerespektivní přístup k práci byl v roce 1954 propuštěn. Svoji bezohlednou a zrádcovskou činnost dokončil tím, že v témže roce uprchl do zahraničí.“ Viz ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 4: Zpráva o prověrce činnosti I. sektoru v období 1949–1954, s. 13-14. Vlčka se StB měla pokusit unést zpět do Československa, resp. spřádala k tomuto plánu. Viz Tomek, Prokop: Akce „Kasssel“. In *Soudobé dějiny*, č. 4/2003, Praha, s. 519-531.

¹⁰⁸⁸ ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 3: Zpráva o odboru VM sepsaná se Svatoplukem Kahajem z 22. prosince 1962.

¹⁰⁸⁹ Tamtéž.

Ohledně kvality odváděné práce dále slova velitele referátu Ukrajinců odd. VM Otto Svobody:

*„V první řadě musím říci, že za mého příchodu k VM byla agenturně operativní práce na velmi nízké úrovni a nebyl rozpracováván aktivně žádný případ. [...] Po dobu mého působení na referátu Ukrajinci jsem prakticky nedostal žádné instrukce k mé činnosti. V práci se vycházelo z materiálů, které byly z doby rozpracování banderovců, hlavně ze skupiny Hučko a spol. [...] **Hlavní zásadou bylo, že co občan ukrajinské národnosti, to ukrajinský nacionalista** (sic!). To pochopitelně mělo za následek, že kupř. v Prešovském kraji, kde byla silná koncentrace osob ukrajinské a ruské (sic!) národnosti, byli převážně rozpracovávaní straničtí a veřejní funkcionáři. **Pro podezření, že se jedná o nepřátelské elementy, stačilo, že se při různých příležitostech scházejí, čtou a oslavují ukrajinského národního básníka Ševčenska** [vč. např. poslanců SNR]. Nepamatuji se, že by se i z hlediska získávání informací využívali poctiví občané ukrajinské národnosti, neboť každý byl podezřelý, že je nacionalistou.“¹⁰⁹⁰*

A dále:

„Jaká byla v té době odborně politická proškolenost? Mohu-li tuto otázku hodnotit, tak musím říci, že naprosto žádná. [...] Pokud se týče mé osoby, neměl jsem v té době také žádné odborné vzdělání a absolvoval jsem jen v r. 1949 jednoměsíční internátní politickou školu MV. Ostatní orgánové rovněž neměli žádné odborné ani politické vzdělání. Mimoto musím říci, že jak v centrále, tak na KS-MV byli na tuto problematiku přiděleni vesměs ti nejslabší orgánové, kteří na KS-MV byli. Tím si je také možno vysvětlit velmi nízkou úroveň práce na této problematice.“¹⁰⁹¹

K běžným metodám patřily únosy osob a jejich deportace do SSSR (s návratem nejistým). O kriminalitě v řadách příslušníků a časté personální fluktuaci nemluvě.¹⁰⁹² Od roku 1953 oddělení VM vedlo svou největší operaci, tzv. akci „Škorpióni“, zaměřenou na osoby podezřelé z ukrajinsko-nacionalistické činnosti, ve spojení se zahraničím. Celá operace stála na

¹⁰⁹⁰ Tamtéž, díl 4: Záznam o činnosti samostatného oddělení „Východní emigrace“ sepsaný s kpt. Otto Svobodou 28. 12. 1962, s. 5-6.

¹⁰⁹¹ Tamtéž, s. 9.

¹⁰⁹² Tamtéž, díl 3: Zpráva o odboru VM sepsaná Svatoplukem Kahajem z 22. prosince 1962.

výpovědi jediného člověka (Borise Nevrlého, vybraného na základě případu „Hučko a spol.“), který vypovídal o organizaci, *jejímž cílem bylo ve vhodnou dobu provést zvrát lidově dem. zřízení v ČSR a za podpory západních spojenců vytvořit tzv. Velkou Ukrajinu. Za tímto účelem měli získávat do organizace OUN nové členy – sbírat špionážní zprávy politického a hospodářského charakteru, zvláště pak o ČSA [československé armádě] a KSČ – provádět špionáž a shromažďovat zbraně – na hranicích budovat opěrné body pro zabezpečení přechodu OUNu.*¹⁰⁹³

V hantýrce StB tedy další generická „protistátní skupina“ jako desítky dalších. Že představa rozvětvené ukrajinské podzemní organizace v ČSR šest let po konci větších akcí OUN(b)/UPA v zemi byla naprosto absurdní, evidentně nikomu nevadilo. Dne 19. listopadu 1953 podal V. odbor ministerstva vnitra náměstkovi ministra vnitra Antonínu Prchalovi zprávu o *ukrajinskónacionalistickém podzemí v ČSR*. V ní náčelník 1. oddělení V. odboru MV (odbor VM) poručík Alois Formánek informoval o výpovědích Borise Nevrlého (kr. jm. „Evžen“) a jeho sestry Jaroslavy (kr. jm. „Lída“), které obsahovaly informace o „rozsáhlé síti ukrajinskónacionalistického podzemí“ v Praze, Brně, Bratislavě, na Karlovarsku a Prešovsku“. Jejimi „vedoucími“ měli být právě Boris a Jaroslava Nevrlí, které se mělo StB podařit „převertovat“, jako „nástupce“ „providníků“ Pavla Hučka a údajného důchodce-kostelníka na faře v Karlově ulici „Antonína Hrynyšína“ (Antona Hrynyšyna?)¹⁰⁹⁴. Řídit měli celkem 38 osob (ovšem dle následujícího výčtu dále více než 70), přičemž se „až na ojedinělé výjimky jednalo o aktivní ukrajinské nacionalisty“.¹⁰⁹⁵ Cílem „organizace“ mělo být:

- 1) Připravit a provést „zvrát lidovědemokratického zřízení“ a pomoci vytvořit „Velikou Ukrajinu po Poprad“
- 2) Vyhledávat spojení s „českou a slovenskou ilegality“
- 3) Rozšiřovat své řady (mimo jiné hledat spojence mezi „svobodovci“, tedy bývalými příslušníky 1. čs. armádního sboru v SSSR)
- 4) Zpravodajská činnost
- 5) Sabotáže pětiletky
- 6) Získávání zbraní a „vraždy odpůrců“
- 7) Zjišťovat „ukrajinské spolupracovníky StB“¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹³ Tamtéž, díl 2: *Návrh na uložení svazku do archivu z 15. 1. 1962*, s. 5.

¹⁰⁹⁴ K osobě „Antonína Hrynyšína“, nar. 20. 7. 1882, byl veden svazek právě na V. zvláštním odboru MV. Roku 1955 byl archivován pod arch. č. 1766 a později byl zničen. Datum vzniku svazku nelze na základě dochovaných protokolů zjistit.

¹⁰⁹⁵ NA, f. KSČ-ÚV 1945-1989, Praha, Antonín Novotný-tajné, k. 24, inv. č. 60: *Ukrajinskónacionalistické podzemí v ČSR – Zpráva a návrh na jeho rozpracování a dokumentaci z 19. 11. 1953*, s. 1-10.

¹⁰⁹⁶ Tamtéž, s. 11-12.

Za účelem předejití této „hrozby“ odbor VM plánoval:

- „1. Osedlat (sic!) toto ukrajinskónacionalistické podzemí s cílem proniknutí do centra OUN v Mnichově. Za tím účelem podchytit agenty Holovného provodu OUN (sic!), zjistit jejich ilegální přechody s cílem vyslání do ústředí OUN v Mnichově naši agenturu a převerbovat některého z agentů z Mnichova*
- 2. Osedlat a řídit toto ukrajinskónacionalistické podzemí v ČSR, zjistit další jeho členy a současně provádět dokumentaci nepřátelské činnosti. Za tímto účelem vybudovat v něm agenturu a plně používat techniky a sledování*
- 3. Aby toto ukrajinskónacionalistické podzemí bylo dokonale zvládnuto a rozpracováno, založit na zdejším V. odboru I. oddělení [odd. VM] skupinový svazek na všechny členy OUN v ČSR pod názvem „ŠKORPIONI“ [...]“¹⁰⁹⁷*

V tomto případě ovšem není sporu o tom, že se nejednalo o nic více než konstrukt StB a sovětských poradců, snažících se jednak vytvořit vlastní kanály pro infiltraci emigračních struktur OUN(b), jednak konečně připravit již dlouho slibovaný proces s „banderovskými vrahy“ v ČSR¹⁰⁹⁸:

„Na základě těchto poznatků [výslechy dalších osob, odposlechy, sledování korespondence apod.], které svědčily o nepravdivé výpovědi Borise Nevrlého, bylo přikročeno k jeho výslechu. Nevrlý, který již dříve odvolal část své výpovědi, odvolal rovněž výpověď, pokud se týkala struktury ilegální organizace OUN v ČSR, jejích členů, jakož i protistátní činnosti, kterou měli provádět ve spojení s agenty ze zahraničí. Při výslechu doznal, že klamal orgány MV z obavy před zatčením pro svou činnost v minulosti, obvinil osoby z členství v org. OUN proto, že věděl o jejich dřívější nacionalistické minulosti a předpokládal, že tyto osoby, které neměly rovněž tak jako on kladný poměr k lid. dem. zřízení jsou členy OUN a pracují proti ČSR. [...]

Rozpracování pro nepotvrzení trestné činnosti /vykombinováno ag.[enturně]/ bylo ukončeno a skupinový svazek v roce 1956 uložen na 20 let do archivu MV.“¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁷ Tamtéž, s. 13.

¹⁰⁹⁸ Koutek, O.: *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji...*, s. 315.

¹⁰⁹⁹ ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 2: *Návrh na uložení svazku do archivu z 15. 1. 1962*, s. 6-7.

Jinými slovy oddělení VM tři roky deptalo desítky, možná stovky obyvatel ČSR, plýtvalo prostředky a časem v nahánění vyfabulované „nepřátelské organizace“, o jejíž existenci mělo zprávy jen z pochybné výpovědi. A co je nejhorší, tuto pochybnou výpověď z Nevrlého doslova vytlouklo. Tehdy již mjr. Alois Formánek¹¹⁰⁰, toho času náčelník 1. oddělení 4. odboru III. správy MV, v prosinci 1962 vypověděl:

„V r. 1953 jsem provedl verbovku se s. [oudruhlem] Drobilkem – v poslední době pracuje na šifře – Borise Nevrlého, který v protokole vypověděl některé náznaky nepřátelské činnosti související s činností [Pavla] Hučka a spol. ve spojitosti s banderovci.

*Když se s tím výsledkem s. [Vladimir] Dacenko [sovětský poradce v odd. VM] seznámil, zavolal si mne a řekl mi, že u nich tak verbovky neprovádějí. Na ukrajinské nacionalisty se musí jinak. Oni že je verbovali kolem jednoho měsíce a že to musíme také tak dělat, jinak že bychom nedosáhli výsledku. Proto jsem zařídil jeho odluku /po schválení náměstka Prchaly a Vlčka/ asi na jeden měsíc. **V případě, když se nebude chtít doznat, stavět otázku třeba stokrát. Když bude potřeba i křičet a až se přizná, potom ho převést na chatu a převychovávat.** Toto se opakovalo i v jiných případech a tyto metody jsem měl přenášet i na jiné soudruhy. Takto začal smutně proslulý případ Škorpioni.“¹¹⁰¹*

Formánek dále uvedl, že on a další příslušníci odd. VM měli pochybnosti o celém případě, nicméně poradce Dacenko je vždy uklidňoval slovy o „osvědčených sovětských metodách“:

„Nemuselo to ani tak s případem dopadnout, kdyby s. Dacenko nezdůrazňoval, že nesmíme v případě Škorpioni provádět dokumentace, abychom případ nenarušili, protože přes tento případ chtěl vysazovat agenturu od nich na Západ. Když jsem projevoval v případě nedůvěru, zdůrazňoval mi, že musím v případ věřit a abych na podřízené přenášel, že případ je pravdivý, aby aktivně pracovali. Domníval jsem se tehdy, že s. Dacenko má nějaké vlastní materiály, které případ potvrzují, alespoň toto mi naznačoval. Tak se stávalo, že jsem před soudruhy říkal, že případ je pravdivý a opakoval jsem slova s. Dacenk.“¹¹⁰²

¹¹⁰⁰ Formánek kariéru u StB zakončil odchodem do důchodu v roce 1979 v hodnosti podplukovníka. V 70. letech působil v právnických funkcích. Viz ABS, f. Osobní evidenční karty (OEK): *Osobní evidenční karta příslušníka MV Aloise Formánka.*

¹¹⁰¹ ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 3: *Mjr. Formánek: K otázce porušování socialistické zákonnosti, zpráva z 19. 12. 1962, s. 6.*

¹¹⁰² Tamtéž, s. 6-7.

Případ „nedostatečné dokumentace případů“ se netýkal jen akce „Škorpioni“, ale většiny činnosti odd. VM. Jak k „odhalování“ činnosti „ukrajinských nacionalistů“ a konkrétně akci „Škorpioni“ docházelo? Dejme opět slovo Aloisi Formánkovi:

„V r. 1951, po příchodu poradce s. Kosjanova, nebyly po linii ukrajinských nacionalistů žádné případy. Z toho důvodu s. Kosjanov se mnou objížděl postupně všechny kraje a okresy v republice. Byla prováděna instruktáž k podchycování ukrajinských nacionalistů a k jejich rozpracování. Jestliže byly někde poznatky, šlo o ustanovky a poznatky z archivů. Soudr. Kosjanov nebyl spokojen. [...]

Jak jsem již uvedl, na našem úseku [ukrajinští nacionalisté] nebylo důležitých případů. Proto se ustanovovali ukrajinští emigranti, shrnovaly se na ně poznatky, prověřovaly se a prováděly se jejich verbovky. Současně se studoval případ Hučko a spol., který po realizaci byl archivován. Bylo to z podnětu mjr. Janouška a jednalo se o býv. přepážku banderovců v Praze z let 1946.

Při studiu těchto materiálů s. Drobílek vybral a prověřil jednoho kandidáta na verbovku. Jednalo se o Borise Nevrlého, tehdy tajemník ÚRO [Ústřední rada odborů], který v době okupace působil v Polsku a měl nějakou souvislost s farou Hučka. Se s. Drobílkem jsem tehdy /v r. 1953/ provedl jeho verbovku a to normálním způsobem podle obvyklých zásad. [...] Ve výpovědi také uvedl, že měl vědomost o banderovcích na faře Hučka a jeden z nich že byl u jeho otce. Rodina Nevrlých jim měla být nápomocna v obstarávání jídla a praní prádla. Jinak ve věci nic podstatného neuvedl.

Když byla jeho výpověď přeložena, zavolal si mne s. Dacenko a v přítomnosti Vlčka mne vytýkal, že jsme verbovku neudělali dobře, že je to ounovec /člen OUN – tajná organizace ukrajinských nacionalistů/ a vyptával se, jak jsme při verbovce postupovali a proč nám členství v OUN nepřiznal. Když jsem mu to vysvětlil, říkal, že tak verbovky nacionalistů nelze dělat, že oni v SSSR provádějí verbovky jinak. Vysvětloval mi, ukrajinského nacionalistu je třeba verbovat alespoň měsíc. Z počátku ostře, postavit otázku a když se nepřiznává, třeba ji 100 i 300x opakovat a zůstat na takové otázce i tři dni a ve výsledku nepokračovat. Zpočátku je třeba i křičet. [...]

Nevrlý tehdy [po měsíčním věznění a výsleších] vypověděl, když se přiznal, že je členem OUN, o existenci OUN v ČSR, která má skupiny v Praze a v jejímž čele je on – Boris Nevrlý, v Karlových Varech, kde je vedoucí Příbylová, která uprchla před skončením války z Polska jako ukrajinská nacionalistka, v Brně – jména osob neznal, v Bratislavě, kde vedoucím je inž. Hladij, ukrajinský nacionalista, který uprchl před skončením války z Polska a na Prešovsku,

kde rovněž jmenoval některé osoby, jejichž jména si mimo faráře Kaminského, býv. řeckokatolického faráře z Polska, nepamatuji. Kromě toho jmenoval další členy této organizace. Tato organizace, která pracuje proti lidově demokratickému zřízení, že má navzájem spojení jak písemné, tak osobní. Za pomoci této organizace, že přes naše území přecházejí agenti americké rozvědky – banderovci – ze Západu na Východ a opačně. Jmenoval i místa přechodů na Karlovarsku, do SSSR a do Polska. Boris Nevrlý vypovídal podrobnosti, jmenoval i krycí jména agentů, jejich popis a obsah jednání. Když se k některým otázkám vracel a uváděl nepřesnosti, vytýkal mu [Dacenko], že nám neříká pravdu, byl v rozpacích a někdy chtěl i výpověď odvolat.¹¹⁰³

Identicky bylo postupováno se sestrou Nevrlého, která též výpovědi odvolávala:

„Když jsem mu [Dacenkovi] hlásil, že [Jaroslava] Nevrlá chce všechno odvolat, co vypověděla, s Nevrlou tehdy hovořil. Jmenovaná – poněvadž již tehdy před skončením věděla, že se má stát naší spolupracovnicí – ve své nerozhodnosti v dotazech se ptala, jak to ve skutečnosti na Ukrajině vypadá, že slyšela, že tam byla velká bída a p.[odobně]. Soudr. Dacenko jí tehdy vysvětloval hospodářskou situaci a tehdejší vymoženosti a spokojenost lidí na Ukrajině. Rovněž s ní hovořil o otázce její výpovědi a když tvrdila, že její výpověď není pravdivá, přesvědčoval ji, že víme, že její výpověď pravdivá je apod. Nevrlá nakonec na své výpovědi zůstala s tím, že je tedy pravdivá. Jmenovaná rovněž byla získána ke spolupráci. Její výpověď se v podstatě shodovala s výpovědí Borise Nevrlého a tak začal případ Škorpion.¹¹⁰⁴

A stejně tak s dalšími osobami. Případ dle Formánka byl poradci konzultován v Moskvě. Dle potřeby vyšetřování „vypovídali“ o své „sabotážní činnosti“ nejen v oblasti „ilegálních organizací“, ale i v „boji proti kolektivizaci, narušování voleb“ apod. Jinými slovy tak, jak bylo potřeba k uzavření jiných vykonstruovaných kauz.¹¹⁰⁵

Slovům výše citovaných soudruhů, zejména co se týče jejich vlastního podílu na zločinech komunistického režimu, věřit můžeme a nemusíme. Nicméně je zcela evidentním, že o porušování socialistické zákonnosti vypovídali všichni ve stejném duchu (často proti sobě navzájem), což činí obecný obraz z výpovědí vyplývající věrohodným. V rámci akce

¹¹⁰³ ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV: Východní emigrace – dodatek k záznamu z 19. 12. 1962, s. 5.

¹¹⁰⁴ Tamtéž, s. 5-6.

¹¹⁰⁵ Tamtéž, s. 9.

„Škorpioni“ bylo jen na Slovensku postiženo nejméně 30 osob, celkově poté patrně přes 70.¹¹⁰⁶ Celý případ přitom nebyl víc než jen sebeklam, do kterého se StB sama vehnala, a to již roku 1948 napůl vybájeným a zároveň „kanonickým“ případem „Hučko a spol.“. Jak patrně z citovaných částí, z výsledků akce nebyl nadšen v podstatě nikdo. Nepodařilo se odhalit „ukrajinskou protistátní organizaci“, navázat spojení s ukrajinským exilem ani připravit žádný politický proces.

Akce „Škorpioni“ nejenže pošramotila pověst zainteresovaných příslušníků StB, ale minimálně některým poznamenala i zdraví. Zmíněný Alois Formánek byl v celé vybájené akci angažován více než intenzivně. V březnu 1954 podal poněkud paranoidně formulovanou žádost ministru národní bezpečnosti o výměnu služebního bytu v Praze, neboť *došel k závěru, že jej pozorují banderovci a předpokládal, že se pokusí ohrozit jeho život, nebo jeho rodiny.*¹¹⁰⁷

„Škorpionům“ předcházela „přípravná“ operace. Počátkem roku 1949 StB začala s realizací plánů kriminalizace a likvidace převážně levicové Ukrajinské národní rady (UNR) v Prešově, vzniklé roku 1945 a zastupující zájmy slovenských Ukrajinců. Zároveň se jednalo o organizaci, která k aktivitám OUN(b)/UPA v ČSR v letech 1945 až 1948 zaujala jednoznačně negativní postoj.¹¹⁰⁸ V únoru 1949 pražská centrála StB vypracovala *Návrh na omezení činnosti Ukrajinských nacionalistů a rozpuštění Ukrajinské národní rady přešovské*, který nejprve zdůvodnila, mimo jiné, „neúnosným stavem“, v němž je nepatrná část ukrajinského obyvatelstva (myšleno demograficky v rámci ČSR) nadproporčně reprezentována ve srovnání s jinými národnostmi (Maďaři a Poláci)“, „reakcionářstvím členů“, podporou řeckokatolické církve, krytím činnosti „ukrajinských nacionalistů“ a „ukrajinizací slovenských dětí“.¹¹⁰⁹ Paradoxní je, že roku 1965 II. správa MV pro změnu informovala o tom, že *v ukrajinských školách existujících na východním Slovensku dochází vlivem nepřátelských živlů k roztržkám a působení na poctivé Ukrajince (sic!), aby neposílali své děti do těchto škol s argumentem, že tyto školy stejně nemají žádnou budoucnost.*¹¹¹⁰

V dané době (1948) tento návrh ještě neprošel. Nicméně v září 1952 (tedy v době „objíždění krajů“ příslušníky odd. VM a sovětskými poradci) StB začala připravovat konstrukci

¹¹⁰⁶ Srov. ABS, sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 3: *Záznam o pohovoru s kpt. Ottou Forstíkem*, s. 1; NA, f. KSČ-ÚV 1945-1989, Antonín Novotný-tajné, k. 24, inv. č. 60: *Ukrajinskónacionalistické podzemí v ČSR...*, s. 2-10.

¹¹⁰⁷ ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, spis ev. č. 6698 (Alois Formánek): *Žádost o tajnou výměnu bytu z důvodu osobní bezpečnosti z 23. 2. 1954.*

¹¹⁰⁸ Viz ABS, f. 302, sign. 302-591-7: *Občania, občianky!*; NA f. Úřad předsednictva vlády-bezpečnostní spisy, k. 12, 1945–1946: *Ochrana proti Benderovcom - Výzva UNRP*; VÚA–VHA, f. Ministerstvo národní obrany 1947, k. 34: *Seznam ruských a ukrajinských dobrovolníkův proti benderovcom.*

¹¹⁰⁹ ÚPN, f. Krajská správa ministerstva vnitra Košice (B10), k. 1, inv. č. 1: *Návrh na omezení činnosti ukrajinských nacionalistů a rozpuštění „Ukrajinské národní rady přešovské“.*

¹¹¹⁰ ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 43.

„organizace ukrajinských nacionalistů Bratislava-Prešov“, do níž plánovala zapojit poslance Slovenské národní rady a členy UNR v Prešově Vasila Kapišovského, Petera Babeje, Vasila Karamana, Andreje Suška, Evu Biss-Kapišovskou a další. Informaci o existenci této „protistátní organizace“ prý měla získat agenturní cestou od tou dobou vězněného bývalého činovníka Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska Oskara Valáška.¹¹¹¹ StB tak evidentně připravovala paralelní proces s „ukrajinskými buržoazními nacionalisty“ k tomu se slovenskými.¹¹¹² „Organizace „Bratislava-Prešov“ měla být řízena „OUN z Rakouska“.¹¹¹³ StB ji považovala za:

„Ukrajinskónacionalistická ilegální organizace na Slovensku, pokud se týče spojení se zahraničím a její špionážní činnosti, je ze všech ilegálních organizací nejagilnější a dosud byla ušetřena zásahu státní bezpečnosti. Má své spolupracovníky na Slovensku i z řad orgánů státní bezpečnosti, zejména v Bratislavě.“¹¹¹⁴

Povšimněme si takřka identických slovních obrátů jako v akci „Škorpioni“. Jak jinak, tato „slovenská OUN“ měla být zapojena do širších protirežimních aktivit ve formě spojení na *illegální hnutí na Spiši a Oravě a na katolické /řecko-katolické/ hnutí na Slovensku, které má buňky skoro v každé slovenské obci.*¹¹¹⁵ Ve zprávě z 10. ledna 1953 přibýlo účelové obvinění ze spolupráce s *představiteli slovenského burž. nacionalismu [Štefanem] Baštovanským, [Gustávem] Husákem a [Ladislavem] Novomeským na dosazování ukrajinských nacionalistů na zodpovědná místa, hlavně na vých. Slovensku.* Samotná UNR byla charakterizována jako *legalisovaná býv. organizace ukrajinských nacionalistů, která v době I. republiky a za okupace aktivně pracovala v Haliči a na vých. Slovensku za vytvoření tzv. „Svobodné velké Ukrajiny“.*¹¹¹⁶ Fakt, že vznikla až v roce 1945, byla orientována levicově a k aktivitám OUN(b)/UPA na východním Slovensku se vždy stavěla negativně, nám již známému autorovi Aloisi Formánkovi „unikl“. Ukrajinská národní rada v Prešově nakonec podlehla likvidaci

¹¹¹¹ Oskar Valášek působil do svého zatčení ve funkci bezpečnostního referenta při ÚV KSS, tedy se přímo podílel na řízení StB na Slovensku. K jeho osobě dále viz Škerle, Michal: *Revoluce požírá vlastní děti – politický proces se skupinou Oskar Valášek a spol.* In *Dny práva 2012*, Masarykova univerzita v Brně, Brno, 2014, s. 683-691.

¹¹¹² Viz např. Kalous, Jan: *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům, Husák a Okáli před soudem.* In *Gustáv Husák: moc politiky, politiky mocí*, Veda, Bratislava, 2013, s. 458-479.

¹¹¹³ ABS, Historický fond StB, inv. j.: H-253-8: *Ilegální organizace Rychlo a spol. – ověření poznatků Valáška; tamtéž, Případ Rychlík – zpráva z 10. 1. 1953.*

¹¹¹⁴ Tamtéž, *Ukrajinskónacionalistické podzemí na Slovensku – rozpracování.*

¹¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹¹⁶ Tamtéž, *Případ Rychlík – zpráva z 10. 1. 1953.*

koncem roku 1952. Jmenované osoby nakonec nepostihly tak tvrdé represe, jako „slovenské buržoazní nacionalisty“. Odchod z funkcí však byl nevyhnutelný.

Kým se však po neslavném konci akce „Škorpioní“ a po roku 1959 příslušníci oddělení VM mohli zabývat, jestliže je výše konstatováno, že poslední známá kurýrská skupina přes ČSR procházela právě v tomto roce a žádná civilní síť v poválečné ČSR nikdy neexistovala? Odpověď je až úsměvně prostá. Z případu „Škorpioní“ si „orgáni StB“ nevzali poučení a od začátku do konce se zabývali víceméně náhodně Ukrajinci sovětského občanství, pobývajícími na území ČSR, návštěvníky ukrajinského původu, přicházejícími ze Západu, těmi Ukrajinci, kteří do ČSR emigrovali nebo se zde usadili po roce 1917, autochtony na východním Slovensku a repatrianty ze Zakarpatské Ukrajiny, naturalizovanými v ČSR. A to evidentně i poté, co odezněl vliv sovětských poradců. Ve zhodnocení bývalého objektového svazku, vedeného patrně ve Středočeském kraji pod registračním číslem 1361, dnes inv. j. H-253, k roku 1976 čteme:

„Objektový svazek byl založen v roce 1959 býv. OO-MV [Okresní oddělení ministerstva vnitra] Poděbrady s cílem rozpracování a zjištění činnosti skupiny ukrajinských nacionalistů, která byla na tomto okrese dosti početná. V samých Poděbradech bylo evidováno 26 UN [ukrajinských nacionalistů], kteří se navzájem navštěvovali. Rozpracování bylo vedeno pomocí agentury, která zjistila, že UN se navzájem navštěvují a že se schází na schůzkách, kde pomlouvají (sic!) SSSR a ČSSR, avšak konkrétní trestná činnost zjištěna nebyla. Z výše uvedených důvodů bylo sledování a rozpracování UN ukončeno v roce 1963.“¹¹¹⁷

Proč zrovna Poděbrady? Protože se mimo Prahu jednalo o co do počtu osob největší středisko ukrajinské emigrace v ČSR v letech 1919 až 1939 spolu s Brnem, Bratislavou, Libercem, Příbramí a dalšími městy a nemálo z emigrantů se zde usadilo trvale. Svazek byl založen jak jinak než kvůli podezření z existence „protistátní ukrajinské organizace“.¹¹¹⁸ Z dochovaných materiálů vyplývá, že před jeho založením StB v problematice Ukrajinců a emigrantů v Poděbradech od roku 1951 vedla akci „Tygři“ a v listopadu 1959 OO MV Nymburk založilo objektový svazek později archivovaný jako arch. č. OB-181 MV. Několik svazků a dalších operací (řevničovská aféra v roce 1952 a další) byly sloučeny právě do tohoto svazku, dnes vedeného jako inv. j. H-253. V jeho závěrečné zprávě však komise, mimo jiné, konstatovala, že svazek byl uložen v červenci 1963 do archivu, jelikož nedošlo k žádné realizaci

¹¹¹⁷ Tamtéž, inv. j. H-253: *Ukrajínští nacionalisté*.

¹¹¹⁸ Tamtéž, *Důvodová zpráva k založení objektového svazu na bási ukrajinských nacionalistů*.

na základě vyzrazení celého rozpracování uvedené báze.¹¹¹⁹ Jinými slovy StB jednak nezjistila žádné větší protirežimní aktivity, jednak byla celá operace prozrazena.

Poslední větší akce StB ve spojitosti s OUN(b), zakončená „úspěšně“, proběhla pod krycím jménem „Klamár“ v letech 1958 až 1959, kdy byl na Prešovsku odhalen, či se dobrovolně přihlásil, Slovák rusínského původu Ján (Ivan) Šponták „Zaliznjak“, bývalý příslušník Ukrajinské pomocné policie v Generálním Gouvernementu a velitel kureně (praporu) UPA „Mesnyky“ v poválečném Polsku. V roce 1959 jej ČSR vydala do Polska, kde byl odsouzen k trestu smrti, cestou milosti změněnému na doživotní trest vězení. Roku 1981 jej polské úřady propustily a o osm let později zemřel ve Velkých Kapušanech.¹¹²⁰ Část materiálů vedených ke Špontákovi StB skartovala v prosinci 1989.¹¹²¹ Jak k jeho odhalení došlo, tak nelze na základě dostupných pramenů zjistit. Bohuš Chňoupek, dlouholetý ministr zahraničí ČSSR, ve své z logiky věci nepřilíš objektivní a zaujaté práci *Banderovci* z roku 1989 tvrdil, že první podezření v souvislosti se Špontákem vzniklo poté, co odmítl jako *vynikající pracovník a agitátor v zakládání [jednotných rolnických] družstev* povýšení. Z následného vyšetřování vyplynuly nesrovnalosti v jím uváděném životopise a po konzultacích s polskou bezpečností bylo potvrzeno, že se skutečně jednalo o „Zaliznjaka“, k čemuž se měl sám přiznat již při prvním výslechu na KS MV v Prešově.¹¹²²

K roku 1961 StB spolupracovala se sovětskou a maďarskou kontrarozvědkou na akci „Don“, v jejímž rámci byli „rozpracováváni ukrajinští nacionalisté, z nichž někteří byli bývalí řeckokatoličtí kněží“:

Osoby rozpracovávané v akci „DON“ v současné době v důsledku mezinárodní situace [Berlínská krize a počátek Kubánské], kdy počítají z válkou (sic!), zaměřují svoji nepřátelskou činnost hlavně na Slovensko a to tím způsobem, že pod rouškou národnostního cítění snaží se zapojovat do nepřátelské činnosti osoby ukrajinské národnosti, a to ve velkém rozsahu. Mimo rozsáhlých styků v ČSSR, vedoucí osoby z akce „DON“, jak je již výše uvedeno, mají spojení do SSSR a hlavně do Maďarska, kde dle agenturního zjištění prostřednictvím tamních ukrajinských nacionalistů udržují spojení s kap.[italistickou] rozvědkou. Současně hlavní objekt z akce „DON“ provádí verbovky osob s řad (sic!) Ukrajinců.“¹¹²³

¹¹¹⁹ Tamtéž, *Rozhodnutí skartační komise*.

¹¹²⁰ Blíže viz Zajączkowski, M.: *Sprawa agenturalno-śledcza kryptonim „Zabiata“...*, s. 119-205.

¹¹²¹ ÚPN, archivní a registrační protokoly, protokoly Krajské správy ZNB Košice (série I), s. 61: *Registrační protokol svazku reg. č. 15347, kr. jm. „Benda“*. Zda ke skartaci došlo v souvislosti s úmrtím Špontáka, nebo s událostmi konce roku 1989, nelze spolehlivě doložit.

¹¹²² Chňoupek, B.: *Banderovci*, s. 312-313.

¹¹²³ ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-189 HK: *Usnesení ze společné porady na OO MV Pardubice z 13.*

Konkrétnější „nepřátelská činnost“ měla spočívat ve „špionáži“ v jáchymovských uranových dolech. Kontrarozvědka zde plánovala agenturní obsazení vybraných osob a jejich observaci. Závěrečná zpráva z akce se ovšem nedochovala a vzhledem k velmi nepravděpodobnému spojení „ukrajinských nacionalistů v Maďarsku“ s těmi v ČSSR celá akce nejspíše skončila fiaskem.

Další nepříliš povedenou operaci StB v „ukrajinské problematice“ představuje akce „David“. V květnu 1962 do ČSR přicestoval na turistické vízum jistý Michal Daviděnko, který však namísto turistiky na východním Slovensku *navazoval styky s osobami z řad ukrajinské emigrace v Košicích, o nichž bylo známo, že v minulosti byly aktivní v ukrajinských nacionalistických organizacích, a pohyboval se v okolí vojenských objektů.* Daviděnko, nic netušíc, vešel v kontakt s několika spolupracovníky KS MV Košice. StB tak zjistila, že dotyčný s sebou přivezl „nacionalistickou literaturu Lipinského“, patří k hnutí hetmanců a také že chce přejít na území SSSR, kde měl budovat „agenturní síť“. KS MV Košice celý případ konzultovala se sovětskou stranou, která se rozhodla přes Lipinského získat další napojení na ukrajinský exil. Daviděnko však byl nakonec v červenci 1962 v ČSSR zatčen a oznámen soudu pro zločin hanobení socialistické soustavy. Jinými slovy si nejspíše bohapustě vymýšlel a zveličoval svou roli.¹¹²⁴

Akce „David“ však představuje pouze vrchol ledovce aktivit, které StB ve spojitosti s uvolněním poměrů počátkem 60. let a ukrajinskou problematikou vyvíjela. K roku 1964 čteme:

„Řada osob východní emigrace, která stále trvá na nepřátelské platformě [čti „nepřátelství k socialismu a SSSR“], je námi kontrolována a některé osoby jsou námi rozpracovávány v jednotlivých akcích.“¹¹²⁵

A roku 1965:

„Současná činnost OUN.

V poslední době využívá OUN uvolnění turistického ruchu do SSSR a ostatních socialistických zemí. Ukrajínští nacionalisté jezdí sem pod rouškou návštěv příbuzných, rozvoje turistiky, hledání nevěsty (sic!) apod. Jednotlivé osoby jsou pověřovány průzkumem a

10. 1961.

¹¹²⁴ ÚPN, f. A6, Organizační a vnitřní správa FMV Praha (1918) – 1970, inv. č. 91: Akce „David“.

¹¹²⁵ ABS, f. A11, inv. j. 1157: Zpráva pro polské přátele po problematice východní emigrace z 6. srpna 1964.

zkoumáním vytyčené oblasti, kde je ukrajinská menšina, nebo kde žije více Ukrajinců. Získávají poznatky o životě, názorech, hospodářském a politickém postavení a nacionalistickém uvědomění ukrajinského obyvatelstva (sic!) atd. [...]

*Slouží jim i bývalí ukrajinští emigranti uprchlí z ČSR po druhé světové válce a po Únoru 1948 na Západ, kde využívají jejich styků a vztahů do ČSSR. Z této báze je zatím podchyceno 400 osob. Jde hlavně o ty Ukrajince, kteří zastávali přední funkce v nejdůležitějších organizacích ukrajinských nacionalistů [čti jakákoli ukrajinská organizace] nebo se zkompromitovali spoluprací s nacisty a činností proti ČSSR nebo jiným socialistickým zemím a jsou nyní aktivně zapojeni do ukrajinského nacionalistického hnutí.*¹¹²⁶

Bližší informace k těmto případům se však v elaborátu již nenachází, vyjma zmínky o akcích „Taras“ a „Učitelka“, jež měla II. správa MV vést ve spolupráci se *sovětskými přáteli*.¹¹²⁷

Konkrétní či „věhlasnější“ protiukrajinské akce StB již nicméně v dostupných materiálech nefigurují. Roky 1961 a 1962 více či méně korelují s definitivní likvidací ukrajinského podzemí v SSSR a uvolňováním politické situace v ČSSR. Toto reflektoval I. odbor II. správy MV ve zprávě pro „polské přátele“ slovy, že v *současné době* [1962 až 1964] *nemáme konkrétní poznatky o nepřátelské činnosti centrály OUN/b [proti ČSSR]*.¹¹²⁸ Těmito roky patrně cílené operace proti Ukrajincům v zemi skončily a pokračovalo se pouze v observačních a rozkladných (profylaktických) aktivitách. Poslední dohledaný elaborát provenience I. odboru II. správy MV k problematice ruské a ukrajinské emigrace pochází z roku 1965.¹¹²⁹ Zmínit zaslouží fakt, že mnohé formulace v elaborátu obsažené stylisticky nápadně připomínají pasáže textů Vlastislava Kroupy, jenž v 60. letech působil na I. správě MV.¹¹³⁰ Nutno ovšem dodat, že pouze v těch aspektech, které bylo lze interpretovat ve spojitosti s OUN negativně a jako „kolaboraci“ s nacistickým Německem.¹¹³¹ Z tohoto zároveň vyplývá, že elaborát sice byl sepsán tendenčně a neobjektivně, ovšem rozhodně ne v celém znění.

„Hrozba ukrajinského nacionalismu“ však StB nedala spát až do pádu režimu koncem roku 1989. Poslední doložený případ kooperace StB v KGB v „ukrajinské problematice“ se datuje k roku 1985 a tehdejšímu mistrovství světa v ledním hokeji v Praze, kdy I. a X. správa

¹¹²⁶ ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 39-40.

¹¹²⁷ Tamtéž, s. 42.

¹¹²⁸ ABS, f. A11, inv. j. 1157: *Zpráva pro polské přátele po problematice východní emigrace z 6. 8. 1964*.

¹¹²⁹ ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*.

¹¹³⁰ ABS, f. Osobní evidenční karty (OEK): *Osobní evidenční karta příslušníka MV Vlastislava Kroupy*.

¹¹³¹ Srov. ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*; Kroupa, Vlastislav: *Bránili jsme revoluci*, Naše vojsko, Praha, 1983; Holub, Ota, Kroupa, Vlastislav: *Bojové tradice SNB – trvalý zdroj zkušeností a poučení pro mladou generaci*, Ústřední výbor Socialistického svazu mládeže, Praha, 1982; kol. autorů: *Chránili svou vlast...*

SNB vedly preventivní akci „Banknoty“ s cílem „zabránit emisarům OUN v rozšiřování ideodiverzní antisovětské literatury a předejít stykům se sovětskými občany“.¹¹³² V tomto případě I. správa SNB jednala na základě pokynů V. správy KGB, která vedla zpravodajskou hru pod identickým krycím názvem za účelem dalšího znesváření frakcí ukrajinské nacionalistické emigrace. Za účelem „realizace“ akce Sověti do ČSSR nasadili několik vlastních tajných spolupracovníků.¹¹³³ Její výsledek je však neznámý. StB se sice údajně podařilo identifikovat „emisara OUN“ Nadju Havračyns'kou (v originále Nadia Gawraczynska). Ta však nekontaktovala žádného ze spolupracovníků KGB a případ dále patrně převzali Sověti. Svazek byl navíc ještě v roce 1986 proskartován.¹¹³⁴

Uvedená jména tvoří jen malou část osob, které byly v 40. až 60. letech vyšetřovány pro podezření z šíření či podpory „ukrajinského nacionalismu“, a ani výčet akcí patrně není kompletní. K plošnějším represím však již po roce 1956 nejspíše nedocházelo. Odd. VM se od té doby soustředilo zejména na agenturní a observační práci, nikoli operativu. Lze odhadnout, že v hledáčku StB se ocitlo až několik tisíc osob ukrajinského původu, žijících na území ČSR. V návrhu na ukončení svazku reg. č. 387/3, vedeného na Správě StB Brno na přelomu 60. a 70. let v tematice „Východní emigrace“, dnes arch. č. OB-125 BN, je k roku 1975 uvedeno:

„Objektový podsvazek „Východní emigrace“ byl zaveden dne 29. března 1963 v souvislosti s operativní kontrolou osob z řad ruských a ukrajinských nacionalistů.

Po zavedení svazku byly do tohoto zpracovány seznamy osob a k některým pak soustředěny materiály prvopočátečního charakteru. Poznatky, které by dávaly podklad pro hlubší rozpracování některých osob, získány nebyly.

Převážná část osob je přestárlých, v průběhu let již mnohé zemřely a tím došlo ke značnému zúžení této problematiky. V posledních letech pak nejsou získávány poznatky, které by svědčily o nutnosti tuto aktivně rozpracovávat.“¹¹³⁵

Výše zmíněné případy a akce StB navozují dojem, že její příslušníci operovali pod naprosto mylnými premisami, neměli patřičné vzdělání a informace k tomu, aby mohli odvádět relevantní práci a také ji neodváděli. V tomto případě se nejedná pouze o názor autora, neboť

¹¹³² ABS, sbírka Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR), arch. č. KR-802920 MV: *Návrh na založení pátracího svazku BANKNOTY z 11. 4. 1985.*

¹¹³³ Tamtéž, bez názvu. V hlavičce dokumentu uvedeno *Překlad z ruštiny. Tajné.*

¹¹³⁴ Tamtéž, *Návrh na uložení pátracího svazku BANKNOTY do archivu SEO z 12. 11. 1986.*

¹¹³⁵ ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-125 BN: *Návrh na ukončení rozpracování a uložení objektového podsvazku reg. čís. 387/3 do archivu S Stb Brno z 11. 12. 1975.*

zmíněný elaborát II. správy MV opakuje jinými slovy totéž, stejně tak i případ Jaroslava Janouška a výpovědi bývalých příslušníků odd. VM. Většina aktivních operací hledání civilní sítě OUN(b) v ČSR se odehrávala po vzniku tohoto oddělení v roce 1951. Proto zaráží fakt, že poslední úspěšnou akcí hromadného charakteru v této věci představovala blíže nespecifikovaná akce „Michal“ z roku 1950, kdy mělo být „realizováno“ devět osob pro velezradu a podvracení republiky a rovněž pro spolupráci s banderovci.“ Jednalo se však, jak jinak, o konstrukt StB, který tentokrát zasáhl i členy KSČ ukrajinské národnosti. Případ se odehrál na východním Slovensku. Obvinění, vystavení fyzickému i psychickému násilí, však nebyli orgány StB k soudnímu procesu dostatečně „připraveni“ a před soudem své vynucené výpovědi odvolávali. Soudní divadlo se odehrálo až v srpnu 1953.¹¹³⁶ Jinými slovy oddělení VM za dobu své existence nedokázalo v „ukrajinské problematice“ „odhalit“ v podstatě nic! I přesto KS MV Praha k roku 1955 vedla 250 a k roku 1961 87 svazků s „ukrajinskou tematikou“.¹¹³⁷ Tři roky po zadržení Jána Špontáka čteme:

„Tento případ [akce „Klamár“] je charakteristický [pro nedostatky v práci StB] a jistě by nebyl jediný [odhalený], kdybychom měli dobrý přehled o bázi [OUN(b)]. Je třeba si uvědomit, že zahraniční centrály OUN své báze, tj. ukrajinské nacionalisty u nás žijící, využívají pro svoji nepřátelskou činnost a své cíle proti nám a SSSR. Vyhledávání takovýchto osob naší agenturně informátorskou sítí na našem území, podstavovat k těmto osobám naši agenturu, je jeden z úkolů naší kontrarozvědné práce. Dosavadní výsledky jsou však minimální.“¹¹³⁸

Fakt, že Šponták po svém návratu na Slovensko po roce 1948 již žádné kontakty s ukrajinským protikomunistickým podzemím nenavázal a všechny předchozí větší operace (zejména „Škorpióni“) skončily fiaskem, tomuto konstatování evidentně nebránil. Autor elaborátu ke zlepšení práce příslušného odboru apeloval, mimo jiné, na:

- 1) Věnování více pozornosti agenturně-informátorské síti
 - 2) Z perspektivního hlediska proniknout do zahraničních centrál OUN(b) a OUN(m).
- K tomu třeba zlepšit výběr „agenturních typů“ a získávat je i v zahraničí

¹¹³⁶ Koutek, O.: *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji...*, s. 312-313.

¹¹³⁷ Tamtéž, s. 319; ABS, f. A34, inv. j. 1756: *Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů*, s. 20-21. Jednalo se o 19 osobních svazků, 52 pozorovacích, 11 signálních a 5 agenturně-pátracích.

¹¹³⁸ ABS, f. A34, inv. j. 1756: *Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů*, s. 22.

- 3) Věnovat více pozornosti starším případům a souběžně zakládat nové a perspektivní akce
- 4) Zlepšit spolupráci mezi jednotlivými KS MV a centrálou
- 5) Zlepšit spolupráci mezi OO MV a KS MV
- 6) Docílit přehledu o bázi (žijících osob ukrajinské národnosti)¹¹³⁹

Jinými slovy ještě v roce 1961 byl každý Ukrajinec v ČSR „potenciální „nacionalista“, ačkoliv elaborát na poslední straně konstatuje, že *dnes je již řada Ukrajinců, kteří se plně zapojili do socialistické výstavby v ČSSR*. Do 70. let se tento stav příliš nezměnil, neboť jak hlásila roku 1970 Skupina StB Humenné, *v okrese Humenné žije značná část občanov ukrajinskej národnosti. Zo strany orgánov tun. skupiny je skúmané, či u niektorých občanov, najmä inteligencie, sa neprejavuje nepriateľská činnosť, ktorá vrcholí nacionalizmom (sic!)*. Minimálně do roku 1974 trval tento stav.¹¹⁴⁰

4.5.6 „Stockholmský syndrom“ volyňských Čechů

Poslední skupinu, jíž se StB v rámci „ukrajinské problematiky“ zajímala, představovali volyňští Češi:

„V letech 1945 – 1947 do ČSR se vrátili z Ukrajiny Češi z Volyně v počtu 40.000 osob. Tito se stali též živnou půdou pro nepřátelskou činnost ukrajinských nacionalistů, banderovců, což se projevilo zvláště v období 1945 – 1948, kdy se někteří z nich aktivně podíleli na přechovávání, ukrývání a materiální podpoře band UPA a zběhů RA [Rudé armády].“¹¹⁴¹

V nedatovaném elaborátu MV, nejspíše z konce 40. let, však autoři konstatovali, že „nepřátelství“ volyňských Čechů k socialismu a inklinace k „ukrajinskému fašismu“ měly hlubší kořeny:

„Před skončením německo-polského válečného tažení v r. 1939 byla Volyně připojena k Sovětskému svazu. Vůči této mocensko-politické změně zaujala velká většina Čechů na Volyni naprosto negativní stanovisko a pokud se nechovala vůči politickým, sociálním a hospodářským

¹¹³⁹ Tamtéž, s. 22-26.

¹¹⁴⁰ Srov. ÚPN, f. B10-2/II, Oddelenie ŠtB Humenné, inv. č. 9: *Operatívna situácia v okrese Humenné – zpráva z 30. 7. 1970; Operatívna situácia v okrese Humenné – zpráva z 29. 1. 1974.*

¹¹⁴¹ ABS, f. A34, inv. j. 1756: *Orientační zpráva pro práci 2. odborů KS MV po problematice ukrajinských nacionalistů*, s. 9.

reformám, uskutečňovanými sovětskými úřady, se zjevnou odmítavostí, pokoušela se je aspoň potají sabotovat. Volynští Češi tak činili ze zakořeněné nenávisti proti socialismu a hlavně ze strachu o svůj soukromý majetek a z odporu proti kolektivisaci půdy. V tomto ohledu se dostali na stejnou linii s místními reakcionáři, kteří se zatím stali pod vlivem ukrajinských nacionalistů z Haliče, spolupracujících tajně již po několik let s útočným německým nacismem – přívrženci ukrajinsko-nacionalistických organizací a snili o „Velké Ukrajině“. Od začátku připojení Volyně stali se také mnozí volynští Češi příznivci i přímými spolupracovníky tajných ukrajinsko-nacionalistických organizací a jejich záškodnické činnosti proti SSSR.“¹¹⁴²

Pochybnost těchto řádků (a zároveň vyvrácení tvrzení o masovém vraždění volyňských Čechů příslušníky UPA) však nalezneme jen o několik stran dále:

„Dnes volynští Češi tvrdí, že se museli obávat nejen Němců, nýbrž i Ukrajinců, zejména banderovců a že pokud je v době německé okupace i po ní podporovali potravinami i penězi, činili tak jedině z donucení, pod tlakem jejich hrozeb i faktického násilí. Je pravda, že se banderovci dopustili několika vražd a mnoha loupeží na rodinách volyňských Čechů, ale přesto byli mezi volyňskými Čechy i tehdy po těchto vraždách mnozí, kteří s banderovci sympatisovali, stýkali se a spolupracovali s nimi a podporovali je i dobrovolně. Většina z nich nezměnila tento svůj poměr k banderovcům ani po vyvraždění a upálení mnoha volyňských Čechů v Malíně /13. července 1943/, na němž měli mimo německé okupanty hlavní podíl právě banderovci.“¹¹⁴³

Teze o byť jen částečné vině UPA za vypálení Českého Malína a sousedního Ukrajinského Malyna za současného vyvraždění jejich obyvatel je s největší pravděpodobností mylná (viz výše). Citované řádky vyjevují zcela evidentní rozporuplnost až schizofrenii, s níž StB pohlížela na volyňské Čechy. Vyplývaly z neznalosti reálné situace na Volyni v letech druhé světové války a z dobové adorace „všeho sovětského“ bez ochoty či schopnosti si přiznat, že obyvatelstvo Volyně a dalších území okupovaných Sovětským svazem si primárně znepřátelil sovětský režim sám svými mnohdy brutálními a nesmyslnými akcemi. Tedy averze a obavy nejen českých obyvatel Volyně z příchodu (návratu) sovětské moci nepramenily z žádné inherentní nenávisti ke všemu sovětskému (ruskému). K vyjádřením o poměrech v SSSR např. zde:

¹¹⁴² ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 22: *Volynští Češi. Elaborát*, s. 8-9.

¹¹⁴³ Tamtéž, s. 13.

„Během uplynulého týdne byly ve zdejších okrese [Pardubice, listopad 1947] usídleny dvě rodiny volyňských Čechů. A to v obcích Litrbachy a Chmelík.

Muži těchto rodin roztrušují zde zprávy o poměrech v SSSR, kterým občané, kteří s nimi přijdou do styku, se zájmem naslouchají a tyto dále rozšiřují.

O poměrech v SSSR prý uvádějí, že tam vůbec není žádná svoboda slova, že se tam stále věší a střílí. Vojáci že tvoří bandy, které kradou a loupí. Cizincům a různým deputacím, které do SSSR přijdou, že ukazují jen to hezké a to, co jim ukázat chtějí. Pravý stav poměrů, že se žádný cizinec nedozví, neboť nenechají žádného z nich se volně pohybovat. V SSSR že jest bída a hlad a že to, co křičí do světa, jest samá lež. O kolchozech prý uvádějí, že ten, kdo je chce zde zřizovat, ať se prve jede podívat na ně do SSSR a zajisté až přijede zpět, veškerá chuť k jejich zřizování mu přejde.“¹¹⁴⁴

Tyto „nedostatky“ samozřejmě orgány StB nemohly přiznat a právě pod těmito až pomýlenými soudy státní aparát hleděl na volyňské Čechy po únoru 1948. Výše citovaný elaborát sice letmo zmiňuje službu tisíců volyňských Čechů v 1. československém armádním sboru v SSSR (s dovětkem, že do něj vstupovali z „oportunistických důvodů“, nikoli vlasteneckých či „pokrokových“), ovšem:

„Ani ti volyňští Češi, kteří vstoupili po osvobození Volyně do čs. zahraničního vojska, pak – jak je zřejmo z jejich chování a výroků po návratu do ČSR – nezměnili, mimo velmi vzácné výjimky, svého reakčně-politického smýšlení směrem k pokroku a socialismu a zůstali ve velké většině zatvrzelými reakcionáři (sic!) a setrvávají v této politické zaostalosti i po únoru 1948.“¹¹⁴⁵

Čechoslováci v problematice „rozkrývání protistátní činnosti „banderovců“ a volyňských Čechů“ spolupracovali s „polskými přáteli“, kteří na žádost Prahy po roce 1948 vyslyšali zajaté Ukrajince k otázce spolupráce ukrajinského podzemí a „Volyňáků“.¹¹⁴⁶ Problém spočívá v tom, že mimo pochybného vyšetřování ze strany ZOB, Obranného zpravodajství a StB neexistuje jediný důkaz o tom, že by volyňští Češi, obecně se k UPA a ukrajinskému nacionalistickému podzemí v letech druhé světové války stavějící spíše negativně, podporovali „banderovce“ při jejich rejdech do a přes ČSR v letech 1945 až 1947.¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁴ ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-47 HK: *Volyňští Češi – závady. Zpráva z 27. 11. 1947.*

¹¹⁴⁵ ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 22: *Volyňští Češi. Elaborát*, s. 14 a 18-19.

¹¹⁴⁶ Viz např. IPN, sygn. Bu 0296/27, t. 3: *List do dyrektora departementu III MBP z 19. 3. 1948; Protokol przesłuchania Ireny Tymoczko z 20. 3. 1948; Dto Ludmily Kot z 20. 3. 1948* a další.

¹¹⁴⁷ Nanejvýš zajímavý je v tomto citovaný elaborát MV z roku 1948, kde lze najít zmínky o *bezpečně zjištěných*

Pro první dva roky toto ani provádět nemohli, neboť aktivity OUN(b)/UPA v ČSR se takřka výhradně týkaly východního Slovenska. Pravý důvod perzekuce a vyšetřování volyňských Čechů spočíval v jejich obavách ze sovětizace ČSR, kterou na vlastní kůži okusili v letech 1939 až 1941 a později po roce 1944. Tyto obavy si totiž nenechávali sami pro sebe a v dobové terminologii se tedy „hanlivě vyjadřovali o SSSR“ a zaujímal „protisocialistické postoje“.¹¹⁴⁸

StB se volyňskými Čechy začala systematicky zabývat na jaře 1951, údajně na přání ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy.¹¹⁴⁹ O výsledcích její činnosti se však mnoho zpráv nedochovalo, patrně z toho prostého důvodu, že volyňští Češi žádnou spojitost s ukrajinským podzemím zkrátka neměli. Roku 1954 vznikl na oddělení VM *Perspektivní plán do referátu 053 Volyňských Čechů*, v němž starší stržm. Bohuslav Kokeš navrhoval „zjišťování volyňských Čechů, kteří byli ve styku s benderovci a provádí rozvratnou činnost v socialistickém zemědělství, přechovávající cizích agentů, příslušníků České povstalecké armády (která měla být sesterská k UPA), budování informátorské sítě a budování kvalitní agentury (sic!)“.¹¹⁵⁰ StB tak opět vyšetřovala, vytvářela agenturní sítě, podezřívala, ale výsledků se nedobrala. To k roku 1959 nebránilo v konstatování následujícího absurdního tvrzení:

„V tomto směru [„přechovávání kurýrů OUN“] mohou být využíváni ve značné míře i volyňští Češi, z nichž řada v minulosti spolupracovala s benderovci, nebo byli sami členy těchto band. (sic!).“¹¹⁵¹

Příznačným jest, že v žádném z elaborátů a zpráv nenalezneme konkrétnější zmínky ani o spolupráci Čechů z Volyně s UPA a zároveň ani o protičeských akcích ukrajinského podzemí (zejména útok na obec Kupičov, odražený českou domobranou a polskými partyzány).¹¹⁵² Observace volyňských Čechů a sledování jejich „protisocialistických tendencí“ stejně jako v případě Ukrajinců trvaly až do pádu režimu.¹¹⁵³

případech ukrývání „benderovců“ volyňskými Čechy, ovšem bez toho, aby jediný takový případ byl představen. Viz ABS, sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 22: *Volyňští Češi. Elaborát*, s. 19-20.

¹¹⁴⁸ ABS, f. 307, sign. 307-102-5: *Benderovci přišli do ČSR s Volyňskými Čechy*; sbírka Správa vyšetřování StB, spis arch. č. V-5517 MV, díl 22: *Volyňští Češi. Elaborát*, s. 25 a dále.

¹¹⁴⁹ ABS, f. 310, sign. 310-7-15: *Zařazení mjr. Janouška do stavu MNB, VStB I. sektoru; Referát volyňských Čechů – zřízení*.

¹¹⁵⁰ ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-47 HK: *Perspektivní plán do referátu 053 Volyňských Čechů z 31. 7. 1954*.

¹¹⁵¹ Tamtéž, arch. č. OB-189 HK: *Problematika vých. emigrace – předání i s poznatky ke zpracování* [dále nečitelné], zpráva z října 1959.

¹¹⁵² Viz např. Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 282-285.

¹¹⁵³ Viz např. ABS, f. A34, inv. j. 1149: *Přehled zpráv ze Správy StB Krajské správy SNB Hradec Králové ze dne 14. 7. 1987*.

4.5.7 Nejlepší obranou je útok. Ofenzivní akce StB v „ukrajinské problematice“

Zatímco materiálů kontrarozvědného charakteru „ukrajinské problematiky“ v rámci StB se dochovalo relativně slušné množství k vzniku alespoň obecného obrazu jejich aktivit v tomto směru, o ofenzivních operacích nevíme téměř nic. Z dochovaných materiálů vyplývá, že rozvědka se jí zabývala jen okrajově. Ta navíc v prvních poválečných letech procházela intenzivními organizačními a strukturálními změnami. Prameny často hovoří protikladně, resp. není z nich zřejmé, o kterou organizační složku se jednalo, případně nelze jasně určit jejich původce.¹¹⁵⁴ Koncem 40. let lze doložit, že obecně *protisocialistickou a protisovětskou emigrací*, v tom i ukrajinskou, se zabýval od prosince 1947 referát 9 jako součást 3. „emigračního“ oddělení sektoru III/Ab (zahraničně-politické zpravodajství), řízeného ministerstvem vnitra. Třetí oddělení mělo za úkol *sledovat činnost protisocialistické a protisovětské emigrace ve světě vůbec a československé zvláště, působit v rozkladném smyslu na tuto činnost, organisovat účinnou obranu proti ní*. Tematika od listopadu 1948 spadala i do záběru nástupce sektoru III/Ab skupiny BAb (zahraniční zpravodajství) odboru BA (velitelství StB), konkrétně Studijního sektoru a jeho IV. oddělení (středoevropské) a V. oddělení (emigrace), který měl zjišťovat informace o *emigraci jiných národů*.¹¹⁵⁵

V listopadu 1948 patrně sektor III/Ab nebo již skupina BAb vypracoval(a) *přehlednou zprávu o činnosti ukrajinských nacionalistů v Německu a Rakousku* na základě získaných *agenturních zpráv*.¹¹⁵⁶ Ta se však v prostudovaných materiálech nenachází. Teoreticky se mohlo jednat o zprávu navazující na elaborát ministerstva vnitra *Ukrajinské ilegální organizace v Německu* z března 1947, zaslaný vnitřem 2. oddělení (vojenská rozvědka) a 5. oddělení (Obranné zpravodajství) hlavního štábu a podepsaný pozdějším emigrantem a tehdejším vedoucím zahraniční rozvědky na ministerstvu vnitra Zdeňkem Tomanem¹¹⁵⁷, což implikuje původce v VII. odboru ministerstva vnitra, případně jeho předchůdci odboru „Z“ (zpravodajství), z nichž později vzešla právě skupina III/Ab.¹¹⁵⁸ U odboru „Z“ možno doložit,

¹¹⁵⁴ Viz *Československá rozvědka v systému Státní bezpečnosti. Krátká historie*, Úřad pro zahraniční styky a informace, Praha, 2003; *První správa. Československá rozvědka v dokumentech 1945–1990*, Úřad pro zahraniční styky a informace, Praha, 2000, s. 10-13.

¹¹⁵⁵ Srov. Kalous, Jan: *Instruktažní skupina StB v lednu a únoru 1950. Zákulisí případu Čichošť*, Sešity Úřadu dokumentace vyšetřování zločinů komunismu č. 4, ÚDV, Praha, 2001, příloha č. 1; ABS, f. Hlavní správa rozvědky SNB (I. S), k. 0100 (Historické dokumenty): *Materiál Dra Wehleho z léta či podzimu 1948*, s. 8-11; tamtéž, *Pracovní program oddelenia BAb*; Dvořáková, Jiřina: *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku 1919–1990*, Úřad pro zahraniční styky a informace, Praha, 2015, s. 38, 63-65 a 297; táž: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 51-53 a 124-125.

¹¹⁵⁶ ABS, f. Hlavní správa rozvědky SNB (I. S), k. 0100 (Historické dokumenty): *Hlášení o činnosti [sektoru BAb?] za listopad [1948]*, s. 5.

¹¹⁵⁷ K osobě Zdeňka Tomana viz Dvořáková, J.: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 51.

¹¹⁵⁸ Srov. ABS, f. (ZSGŠ), část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 5674: *Ukrajinské ilegální organizace v Německu*; Dvořáková, J.: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*, s. 51-53, 124-125 a 297; táž: *Historie a vývoj*

že jím zřizovaná tzv. vysunutá agenturní střediska (VAS)¹¹⁵⁹ nejspíše v Karlových Varech a Plzni shromažďovala před reorganizací na přelomu let 1947 a 1948 informace k ukrajinské emigraci v americké okupační zóně Německa. Tyto materiály se však nedochovaly.¹¹⁶⁰ Je pravděpodobné, že výše zmíněný elaborát byl vypracován právě na základě jejich zpráv.

Tento elaborát nebyl nijak poznamenán předsudky či ideologickým zaujetím vůči ukrajinské emigraci, vč. nacionalistů, nicméně zároveň dokazuje velmi nízkou informovanost autora vzhledem k množství zcela mylných tvrzení. Např. Stepan Bandera je charakterizován slovy *těž zvaný Bendera, udánlivý vůdce OUN, organisace ukrajinských nacionalistů (sic!) a UPA, (Andrij) Meľnyk jako býv. carský plukovník* a „meľnykovci“ jako *většinou příslušníci staré bělogvardějské emigrace*.¹¹⁶¹ Samotní *Benderovci* poté:

„...jsou Ukrajinci, převážně ze západní Ukrajiny. Jsou zapojeni (sic!) na organizaci, jejímž vůdcem je jakýsi Štefan Bendera (sic!). Podle svého tvrzení Benderovci, příslušníci t. zv. Ukrajinské povstalecké armády /UPA/ postupovali spolu s Němci proti SSSR. Během války však, když Němci začali obsazovat Halič a provádět svoji teroristickou politiku vůči domácímu obyvatelstvu, musili se pod tlakem veřejného mínění postavit i proti Němcům. Bendera sám byl prý Němci zatčen a vězněn v Krakově. Když se fronta na východě začala hroutit, pokusili se Němci Benderu získat, což se však vzhledem k těžkým porážkám německým nezdařilo. Proti postupující sovětské armádě se Benderovci okamžitě postavili a začali ihned organisovati protisovětskou organizaci jak v Haliči, tak především mezi DP [displaced persons, deportované osoby] v Německu a Rakousku, které přemlouvali, aby se nevraceli domů. Do řad Benderovců vstoupili také ukrajinští příslušníci Vlasovovy armády (sic!).“¹¹⁶²

Jak vidno jedná se sice o tvrzení velmi nepřesná a zjednodušená, avšak stojící na relativně fundovaných základech a zejména nijak nedezinterpretovaná či nevykládaná v „prosovětském“, resp. „protiukrajinském“ duchu. V zásadě identické hodnocení lze vztáhnout i na další části elaborátu, v němž prakticky nejsou k nalezení zmínky o ČSR a tamních Ukrajincích.

československého civilní zpravodajství se zaměřením na rozvědku, s. 63-65.

¹¹⁵⁹ Blíže k vysunutým agenturním střediskům viz Dvořáková, J.: *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku 1919–1990*, s. 22-31.

¹¹⁶⁰ Srov. *Československá rozvědka v systému Státní bezpečnosti...: Organizace zpravodajské služby (1945–1947)*; ABS, f. Hlavní správa rozvědky SNB (I. S), archivní a registrační protokoly, svazky řádu „2“, *Protokol registrace objektových svazků*, s. 51.

¹¹⁶¹ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 5674: *Ukrajinské ilegální organizace v Německu*, s. 1-11.

¹¹⁶² Tamtéž, s. 2.

Oddělení (skupina) BAb dále mělo v pracovním programu *prostřednictvím emigrácie odkryť nepriateľské zpravodajské linky, ktoré vedú do nášho štátu, zapojiť sa na nepriateľskú zpravodajskú službu (prípadne politických činiteľov), sledovať jej činnosť a odkryť tam jej plány proti našej Republike, (proti SSSR a ľudovým demokraciam) a zistiť prehľad o agentoch a spojkách, ktoré sú k nám vysielané, alebo ktorí už u nás zpravodajsky pracujú.*¹¹⁶³ V rámci tohoto a vzhľadom k existenci ukrajinskej menšiny na východnom Slovensku, ktorá môže mať zpravodajský styk s nepriateľskou cudzinou [hlavne s príbuznými, ktorí odešli za prácou do Nemecka, Francie a USA] a nakoľko je isté, že nepriateľské zpravodajské spoje k týmto Ukrajincom a do SSSR vedú často z Rakúska (potažne z vyhovýchodného (sic!) Nemecka) cez Slovensko, je potrebné, aby naše oddelenie zahraničnej obrany získavalo poznatky v tomto smere.¹¹⁶⁴

Konkrétní operace, pokusy ukrajinskou emigraci infiltrovat či observace iniciované skupinou BAb a později I. správou ministerstva vnitra, resp. I. správou SNB rekonstruovat nelze. Doložit možno pouze studium tiskovin provenience ukrajinské emigrace v Německu tiskovým oddělením při skupině BAb a na jeho studijním sektoru, které zde probíhalo patrně do vzniku ministerstva národní bezpečnosti v roce 1950 a s tím spojené reformě zpravodajství.¹¹⁶⁵ V jejím rámci patrně problematika ukrajinské emigrace (na rozdíl od československé, resp. české a slovenské emigrace) kompletně přešla pod kontrarozvědku. Tomu nasvědčuje, že v pozdějších dochovaných materiálech rozvědky se již „ukrajinská problematika“ nevyskytuje ani ve formě zmínek a neexistovalo již ani oddělení „nečeskoslovenské“ emigrace. Přímé potvrzení však prameny neposkytují.¹¹⁶⁶ Jiřina Dvořáková k roku 1952 uvádí, že *po zrušení MNB a vzniku jednotlivých správ [ministerstva vnitra] spadala ještě tato problematika [emigrantských ideodiverzních center] do působnosti II. správy MV, tedy stále do činnosti kontrarozvědky.*¹¹⁶⁷ Statut I. správy MV z roku 1954 taktéž výslovně zmiňuje pouze *čsl. reakční emigraci, nikoli jinozemskou.*¹¹⁶⁸

¹¹⁶³ ABS, f. Hlavní správa rozvědky SNB (I. S), k. 0100 (Historické dokumenty): *Pracovní program oddelenia BAb*, s. 4.

¹¹⁶⁴ Tamtéž, s. 10.

¹¹⁶⁵ Tamtéž, *Návrh na zřízení tiskového oddělení při BAb; Pracovní plán studijního sektoru.*

¹¹⁶⁶ Nepřímý důkaz lze spatřovat např. v Rámcovém plánu činnosti Studijního sektoru BAb na první pololetí roku 1950. Zatímco v roce 1948 nebo 1949 evidentně mělo v plánu práce studium tiskovin provenience ukrajinské emigrace, v roce 1950 již nikoli. Viz ABS, f. Hlavní správa rozvědky SNB (I. S), k. 0100 (Historické dokumenty): *Rámcový plán činnosti studijního oddělení [skupiny BAb] v prvním pololetí r. 1950.* Dále viz Dvořáková, J.: *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku 1919–1990*, s. 75–87.

¹¹⁶⁷ Dvořáková, J.: *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku 1919–1990*, s. 87.

¹¹⁶⁸ *První správa. Československá rozvědka v dokumentech 1945–1990*, s. 23–33: *Statut první správy (rozvědky) ministerstva vnitra Československé republiky.*

Z dochovaných archivních a registračních protokolů I. správy SNB z 60. let vyplývá, že přímo k problematice ukrajinské emigrace byly ve 40. a 50. letech vedeny nejméně tři svazky. Z toho se do současnosti dochoval jen jediný.¹¹⁶⁹ Nicméně i tento svazek (reg. č. 11961 I. S) byl proskartován a dochovalo se jen torzo bez vztahu k ukrajinské emigraci či blíže mapující činnost tehdejší rozvědky v této oblasti.¹¹⁷⁰ Z anotace vyplývá, že byl zaměřen na čs. uprchlíky, ukrajinské emigranty a jejich činnost v západních zónách Německa v roce 1948. Patrně tedy nedocházelo k jiným než observačním operacím.¹¹⁷¹

Zmínky o „kontrolé“ činnosti ukrajinských a ruských emigrantů v NSR a ČSR se k roku 1953 dále nachází ve svazku spolupracovnice I. správy MV Ludmily Restanové, kr. jm. „Míla“, dcery čs. legionáře (a patrně též vojáka Rudé armády)¹¹⁷² z doby první světové války a ruské matky s předpokladem využití ve výše zmíněné akci StB „Tygři“ na Poděbradsku.¹¹⁷³ Z vyhodnocení svazku z března 1956 však vyplývá, že jako lékařka byla vytěžována zejména v oblasti *nesprávného léčení a rozkrádání národního majetku [v ČSR]* a že *spolupracovnice nemůže být používána k rozpracování osob, které jsou mimo jejího zaměstnání nebo bydliště [Praha]*. A právě v této oblasti byl svazek veden již před březnem 1956.¹¹⁷⁴ Restanová i s rodinou odjela v roce 1957 do Norska, čímž byla z její strany spolupráce ukončena, ačkoliv I. správa na ní zájem stále měla ve věci *proniknutí do řad čl. i ruské emigrace v Oslo*.¹¹⁷⁵

Z dochovaných materiálů kontrarozvědky jsou známy jen dvě „ukrajinské“ operace v zahraničí. Obě mířily vysoko a StB neváhala nasadit i radikální prostředky ve formě tzv. odluk (únosů), přičemž v nich využívala zahraniční tajné spolupracovníky. První se týká únosu bývalého ukrajinského emigranta v ČSR, funkcionáře kozáckých exilových struktur a v meziválečné době patrně spolupracovníka německé rozvědky (a také československé bezpečnosti) Nikifora Horbanjuka v září 1958 ze Spolkové republiky Německo v rámci akce

¹¹⁶⁹ Z archivních a registračních protokolů vyplývá, že svazek reg. č. 11962 I. S vedený v tematice „Ukrajinská emigrace NSR“ byl zničen neznámého data. Paradoxně předcházející svazek reg. č. 11961 I. S vedený v téže tematice se dochoval, leč značně proskartován. Třetí svazek reg. č. 20476 I. S, tematika „VAS Ukraj. nacional“, byl taktéž zničen. Nicméně již z názvu vzhledem ke zkratce „VAS“ vyplývá, že se muselo jednat o materiály původem ještě z 50. let. Patrně se jednalo o VAS Karlovy Vary nebo Plzeň. Srov. ABS, f. Hlavní správa rozvědky SNB (I. S), archivní a registrační protokoly, svazky řádu „1“, s. 97; svazky řádu „2“, *Protokol registrace objektových svazků*, s. 51; tamtéž, reg. č. 11961 I. S: *Mariane Walterová, Danilo Bilous -šetření, zpráva z 9. 2. 1948*.

¹¹⁷⁰ ABS, f. Hlavní správa rozvědky SNB (I. S), svazek reg. č. 11961 I. S: *Zpráva o prostudování svazku z 23. 9. 1966*.

¹¹⁷¹ Tamtéž, *Čs. emigrace a ukrajinská emigrace v NSR*. Anotace svazku.

¹¹⁷² Tamtéž, svazek reg. č. 41191 I. S, *Memorandum k osobě Ludmily Restanové*.

¹¹⁷³ Tamtéž, *Vázací návrh z 30. 11. 1953*; tamtéž, *Vyhodnocení spolupracovnice „Míly“ z 8. 2. 1960*.

¹¹⁷⁴ Tamtéž, *Vázací návrh z 30. 11. 1953*; tamtéž, *Vyhodnocení spolupráce z 8. 3. 1956*; tamtéž, *Vyhodnocení spol. č. 465 z 22. 3. 1956*; tamtéž, *Záznam o styku se spolupracovnicí Mílou z 26. 6. 1956*.

¹¹⁷⁵ Tamtéž, *Vyhodnocení spol. č. 465 z 22. 3. 1956*; *Vyhodnocení spolupracovnice „Míly“ z 8. 2. 1960*; *Návrh na vyslání do Norska spolupracovnice krycím jménem MÍLA z 3. 7. 1956*.

„Gomez“. Pozadí tohoto únosu je však podivné a jen obtížně vysvětlitelné. StB Horbanjuka patrně považovala za *vedoucího funkcionáře OUN(b)* a zároveň *ředitele ukrajinské špionážní sítě* v meziválečné době a za druhé světové války v ČSR a Protektorátu Čechy a Morava.¹¹⁷⁶ Horbanjuk však s OUN(b) nic společného neměl a nepatřil ani mezi řadové členy. V elaborátu 2. oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany ČSR *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům z roku 1935* čteme:

„*Nykyfor*¹¹⁷⁷ Horbanjuk užívá neprávem titulu *generála* [kozáckého vojska nebo tzv. Ukrajinské lidové republiky z let 1918 až 1921]. [...] *Generální tajemník UNAKOTO* [Tovaryšstvo ukrajinského národního kozáctva], *člen výboru „Všeukr.[ajinské] nac.[ionální] povstalecké kozácké rady.“ Placen z Německa 100 RM [říšskými markami] měsíčně. Podezřelý jako německý a sovětský vyzvědač (sic!).*“¹¹⁷⁸

Navíc již v době únosu trpěl vážnými zdravotními potížemi a senilitou, těžko tedy mohl provádět výzvědnou činnost proti ČSR a/nebo SSSR, ať již samostatně, či ve spolupráci se západními rozvědkami. Tento fakt byl navíc StB znám nejpozději k roku 1955. O možnostech zpravodajského „vytěžení“ zmateného Horbanjuka po únosu vzhledem k zdravotnímu stavu a v podstatě nulové politické aktivitě nemohlo být řeči. V srpnu 1959 jej Krajský soud v Praze uznal vinným z trestných činů vojenské zrady, obecného ohrožení a vyzvědačství a odsoudil jej k trestu odnětí svobody v době trvání 20 let, tedy *de facto* na doživotí. Horbanjuk opustil vězení, či spíše nemocnici po amnestii prezidenta republiky v březnu 1966 a v lednu 1972 zemřel v Domově pro přestárlé osoby v Heřmanově Městci.¹¹⁷⁹ Zda celou operaci řídili či dozorovali Sověti, nelze doložit. Jiřina Dvořáková uvádí, že akce měla být provedena na podnět KGB.¹¹⁸⁰

Nesmýslný únos Horbanjuka lze interpretovat jako výsledek naprosto nedostatečných znalostí československých zpravodajských složek o ukrajinské emigraci po roce 1917 a záměn jejích různých politických složek (v tomto případě kozáckých sdružení a OUN). Jinými slovy každý Ukrajinec, i v zahraničí, pro StB na prvním místě opět představoval „nebezpečného

¹¹⁷⁶ Žáček, P.: *Akce „Gomez“*. Únos Nikifora Horbaňuka z Mnichova. In *Paměť a dějiny*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, č. 2/2011, s. 57-60.

¹¹⁷⁷ Transkripce cyrilice do češtiny patrně proběhla dle pravidel pro jazyk český a ruský.

¹¹⁷⁸ VÚA–VHA, f. Ministerstvo národní obrany 1919–1939, k. 119, inv. č. 48: *Ukrajinská emigrace a její vztahy k Československu a jiným státům*, s. 26.

¹¹⁷⁹ Srov. ABS, f. A34, inv. j. 2107: *Zahraniční spolupracovník „Karel“*. Rozbor dosavadní spolupráce, osobní a pracovní charakteristika. 1956–1967, s. 20; Žáček, P.: *Akce „Gomez“*..., s. 60-65.

¹¹⁸⁰ Dvořáková, J.: *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku 1919–1990*, s. 123.

nacionalistu“. Kozáci totiž téměř žádnou spojitost s ČSR neměli, neboť většinově pocházeli z jižní a východní Ukrajiny, resp. jižního Ruska a o oblasti v Karpatech nejevili větší zájem. Z logiky věci se také v mnoha případech nejednalo o osoby spjaté s „ukrajinskou“ tematikou, ale s „ruskou“. Když se Horbanjuka nepodařilo využít jinak, 1. odbor II. správy MV na něm požadoval vypracování *knihy vzpomínek o své nepřátelské činnosti a o činnosti jiných ukrajinských nacionalistů a rozvědek kapitalistických států proti SSSR a ČSSR* s tím, že *obsah a zveřejnění knihy Horbaňuka bude předem projednáno s II. hlavní správou KGB*.¹¹⁸¹ Takový materiál se nalézt nepodařilo a vzhledem k zdravotním potížím Horbanjuka nejspíše vůbec nevznikl, nebo nestál za publikaci.

Druhá známá akce ve spojitosti s OUN(b) výše mířit nemohla. Nejednalo se o nic menšího než únos Stepana Bandery do ČSR v rámci akce „Boris“, která měla navázat na akci „Gomez“. Bandera byl v Mnichově od listopadu 1958 sledován spolupracovníky StB. Dle dochovaných zpráv komando roku 1959 dvakrát čekalo na povolení k zahájení dle všeho náročné „odluky“, nicméně jak uvádí Pavel Žáček:

*„Tento mimořádně náročný úkol [akce „Boris“] za velmi ztížených podmínek [spolupracovník] KAREL rovněž splnil. Celkem dvakrát krátce před provedením odluky byla akce odložena na příkaz vedení ministerstva [vnitřní]. Proto prakticky musel KAREL úkol plnit 3x vždy se stejnou náročností. Nakonec byl na Banderu dva dny před realizací odluky proveden 19. 10. 1959 atentát, kterému podlehl.“*¹¹⁸²

Třetí pokus tedy nemohl být realizován, neboť Banderu mezitím zavraždil příslušník KGB a pozdější defektor Bohdan Stašins'kyj, sám etnický Ukrajinec. Důvodové zprávy k únosu Bandery ani příslušný svazek se patrně nedochovaly. V té době již stárnoucí a politicky nepřilíh významný providnyk OUN(b) bezpochyby představoval mnohem lákavější a důležitější cíl pro polské a sovětské zpravodajské služby než československé. Těžko tedy rekonstruovat, zda StB tuto operaci konzultovala se „sovětskými a polskými přáteli“, resp. zda odklady „odluky“ měly kořeny v Moskvě. Nelze vyloučit, že se vskutku jednalo o sóloakci StB, neboť jako uvádí přípravný materiál na poradě *bezpečnostních orgánů ČSSR a Sovětského svazu* z roku 1961,

¹¹⁸¹ ABS, f. A11, inv. j. 1313: *Plán společných kontrarozvědných opatření dohodnutých mezi II. hlavní správou KGB při SM SSSR a II. správou ministerstva vnitřní ČSSR*, s. 11.

¹¹⁸² Srov. Žáček, Pavel: *Odluky osob v padesátých letech (únosy v režii československé Státní bezpečnosti)*. In Babka, Lukáš, Veber, Václav: *Za svobodu a demokracii III., Třetí (protikomunistický) odboj*, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové, 2002, s. 132; ABS, f. A34, inv. j. 2107: *Zahraniční spolupracovník „Karel“*. *Rozbor dosavadní spolupráce, osobní a pracovní charakteristika. 1956–1967*, s. 20.

měla být projednávána *otázka, jak zabránit možností vzájemného narušování akcí v zahraničí a opatření, jak vyloučit případy, že by na jedné akci pracovali současně bezpečnostní orgánové obou zemí.*¹¹⁸³

Dále se nabízí úvaha, že samotný atentát na Banderu spočíval více v aktu osobní „msty“ některých sovětských představitelů (zejména Nikity Chruščova, jenž v letech 1944 až 1953 patřil mezi hlavní činitele zodpovědné za likvidaci nacionalistického podzemí na západní Ukrajině)¹¹⁸⁴ než v politických důvodech. Z dlouhodobého hlediska se navíc jednalo o hrubou chybu, neboť „proval“ pozadí atentátu a násilná smrt Bandery z rukou úhlavních nepřátel jej postavily na piedestal mučedníků ukrajinského boje za nezávislost.

Únosy v akcích „Gomez“ a „Boris“ StB měl mít na starost týž muž, dle Pavla Žáčka rakouský státní příslušník, hoteliér, pašerák a dvojitý agent Hubert Schiestl „Arno“, „Leo“, „Karel“. Ten měl ve spolupráci s StB jednak provádět své pašerácké aktivity, jednak připravovat další únosy a jiné „služby“.¹¹⁸⁵

V zahraničí ve spolupráci s KGB II. správa MV dále přinejmenším plánovala k roku 1960 realizaci tzv. aktivních (čti rozkladných) opatření (tedy šíření dezinformací) za účelem *odhalení protilidového jádra (sic!) této organisace, kompromitace pohlavárů organisace OUN na Západě* a jako prevenci proti sjednocení různých nacionalistických frakcí, k čemuž opakovaně došlo po roce 1940 a následně 1945. Nelze tedy vyloučit, že obsahově kontroverzní depeše, které exilové struktury nacionalistů obdržely z USSR v polovině 50. let a namísto sjednocení vedly k dalšímu rozkolu, skutečně byly podvrženy bezpečnostními složkami států Východního bloku. Při těchto akcích existoval plán na využití nikoho jiného než Nikifora Horbanjuka.¹¹⁸⁶

II. správa MV v dané době dále projevovala zájem o *jednotný postup proti ukrajinským a ruským nacionalistům, rozpracovávaným na území ČSSR i v zahraničí s KGB*. K roku 1961 plánovala nebo rozpracovávala celkem 12 ofenzivních operací ve spojitosti s „ukrajinskými nacionalisty“ v zahraničí i na území Československa, v nichž chtěla kooperovat s KGB. Jejich výsledky však nelze rekonstruovat.¹¹⁸⁷ Jisté však je, že hlavní metodou „otypování“ vhodných osob k infiltraci exilových struktur OUN či převerbování Ukrajinců v exilu ke spolupráci

¹¹⁸³ ABS, f. A11, inv. j. 1313: *Otázky, které budou projednány na poradě bezpečnostních orgánů ČSSR a Sovětského svazu.*

¹¹⁸⁴ Viz Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 644–647.

¹¹⁸⁵ Žáček, P.: *Akce „Gomez“*..., s. 60–72; *týž: Odluky osob v padesátých letech...*, s. 132–134.

¹¹⁸⁶ Srov. Haľagida, I.: *Provokacija „Zenona“*..., s. 51–57; Motyka, G.: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960*, s. 624–627 a 632; ABS, f. A11, inv. j. 1313: *Zápis z besedy mezi představiteli 2. správy MV ČSSR a 2. hlavní správy SBV [KGB] při radě ministrů SSSR, která se konala 2. a 4. července 1960 v Moskvě*, s. 13.

¹¹⁸⁷ ABS, f. A11, inv. j. 1313: *Akce rozpracovávané společně s přáteli nebo připravené ke společnému rozpracování po linii II. správy MV. Zpráva z 13. 6. 1961.*

s kontrarozvědkami ČSSR a SSSR byl výběr příbuzných exulantů žijících v Československu.¹¹⁸⁸

4.5.8 V tom museli mít prsty i „banderovci“. Problematika ukrajinského podzemí u státních soudů

V ČSR se po roce 1947 dále odehrálo neznámé množství případů vyšetřování a soudních procesů s osobami podezřelými z „napomáhání banderovcům“. Zmínky o nich, resp. o podaných trestních oznámeních se nachází v mnoha zpravodajských a situačních hlášeních, nicméně nízká úroveň zpracovanosti fondů v příslušných archivech po celém bývalém Československu a pouze obecná charakteristika osob oznámených pro spolupráci s UPA neumožňují jejich bližší podchycení. Ve většině případů, pokud nebyly odloženy, se patrně jednalo o tresty ve formě finančních pokut nebo několikaměsíčního odnětí svobody.

Další kolo soudů s „banderovci a jejich pomahači“ mimo již zmíněných případů Vardžika, „Kliše a spol.“, Kalitky, „Hučka a spol.“ a „Gojdiče a spol.“ se rozběhlo po únoru 1948 spolu se vznikem tzv. státních soudů v Praze, Brně a Bratislavě. Fond Státního soudu v Praze zůstává k roku 2022 nezpracovaným, archivní pomůcka brněnského soudu poté neumožňuje tematické vyhledávání a nejsou známa ani jména případných souzených. Kolik případů se zde odehrálo ve spojitosti s „banderovci“, tak zůstává neznámým.

V případě pražského státního soudu jsou na základě komunikace s Národním archivem v Praze doložitelné tři kauzy (Kalitka, „Hučko a spol.“ a „Putraš a spol.“¹¹⁸⁹). Ve fondu bratislavského státního soudu (štátneho súdu) se podařilo dohledat k 30 případům soudních procesů se vztahem k ukrajinskému podzemí, resp. do nichž jej státní prokuratura „naroubovala“, a které se dostaly přinejmenším do stádia žaloby. Obecně možno konstatovat, že ani v jednom případě se nejednalo o příslušníky ani sympatizanty ukrajinského podzemí. Z těchto 30 kauz celkem 13 (bez případu Vardžika, „Gojdič a spol.“ a skupiny „Bizoně“) představují procesy, kde „banderovská tematika“ sehrála roli ve výši trestu, nebo případ jinak ovlivnila. Ve zbylých byla nakonec vypuštěna nebo k odsouzení nedošlo. Obvinění většinou spočívala v absurdních tvrzeních o spolupráci s „banderovci“ na podvracení republiky, materiální podpoře „banderovců“ v letech 1945 až 1950, kolaboraci s „tisoovským režimem“, „zaprodanectví do služeb Vatikánu“ apod.¹¹⁹⁰ Absurdita těchto obvinění často vyplynula na

¹¹⁸⁸ Tamtéž, *Plán společných kontrarozvědných opatření dohodnutých mezi II. hlavní správou KGB při SM a II. správou ministerstva vnitra ČSSR*, s. 10-15.

¹¹⁸⁹ K případu „Putraš a spol.“ viz níže.

¹¹⁹⁰ Viz např. NA, f. SSNV, osobní vězeňský spis Gabriela Putraše: *Rozsudek Státního soudu v Praze z 13. ledna 1950 pod sp. zn. Or I 1440/49/III-205*; f. Státní prokuratura Praha, sp. zn. PsT I1621/49; f. Státní soud Praha, sp.

povrch již v 60. a 70. letech při revizích rozsudků, neboť, jak již bylo řečeno, „banderovcem“ se v očích bezpečnosti stával...každý Ukrajinec.

Ze 13 zmíněných procesů před Štátnym súdom v Bratislavě se osm týkalo farářů a řeholníků/řeholnic řeckokatolické církve, z toho ve čtyřech případech se jednalo o navazující procesy na pseudokazy „Hučko a spol.“ a „Gojdič a spol.“, zejména ve věci falšování dokumentů k legalizaci a umožnění útěku řeckokatolíků z Polska a SSSR. Typickým jest, že obvinění u soudu odmítali jakoukoli vinu ve smyslu „podpory banderovců“ či „rozvracení státu“ a výpovědi učiněné před orgány StB označovali za vynucené psychickým a fyzickým násilím. Tato obhajoba u štátného soudu ani při eventuálních odvolání k nejvyššímu soudu samozřejmě neobstála a obvinění byli ve většině případů odsuzováni k dlouholetým trestům odnětí svobody.¹¹⁹¹

Za bližší přiblížení stojí šest případů. Přímo vzorová k řádkům výše je kauza prešovského řeckokatolického biskupa Vasil'a Hopky, jenž byl roku 1951 za blíže nespecifikovanou podporu ukrajinských nacionalistů (již od roku 1929), podporu „tisoovského režimu“, podporu „banderovců“, falšování dokladů a „styky se zrádným Vatikánem“ uznán vinným ze spáchání zločinů velezrady a vyzvědačství, za což měl strávit 15 let ve vězení.¹¹⁹² Jak ovšem konstatoval Krajský prokurátor v Košicích při revizi procesu v roce 1968, *ve spisu niet žiadneho usvedčujúceho dôkazu*. Přiznání se k „velezrádné činnosti“ totiž z Hopky vynutili tím, že mu odpírali stravu a spánek za nepřetržitých výslechů a stání.¹¹⁹³

Nekonzistentnost v rozhodování Štátného soudu v Bratislavě lze ilustrovat na třech souvisejících případech, jejichž spojovací bod představovala osoba jistého Tibora Janíka, patrně „běžného“ podvodníka, jenž se měl dle vyšetřujících orgánů vydávat za „banderovce“ a lákat ze zdravotníků a úředníků finanční prostředky a falešné dokumenty. V případě řádových sester Emerencie Bošňákové a Terézie Slovákovej z roku 1949 Štátna prokuratúra v Bratislavě uznala argumentaci o tom, že pouze vyhověly neznámému muži (Janíkovi) v žádosti o finanční prostředky, resp. pořízení léků na péči o „těžce raněného muže v horách“, neznaly jeho pozadí, jednaly dle křesťanských zásad a nepředala jejich případ soudu. O rok, resp. dva později

zn. Or I 1440/49. K tomuto případu viz níže. Dále viz např. Štátny archív v Bratislavě, f. Štátny súd v Bratislave, sp. zn. OR III 291/1949; OR III 313/50; Ts III 80/50; Ts III 7/50; OR III 202/49; OR III 293/50; 3 Ts III 27/52; OR III 455/49; 2 Ts III 87/51; 3 Ts III 28/51.

¹¹⁹¹ Viz Štátny archív v Bratislavě, f. Štátny súd v Bratislave, sp. zn. Ts III 80/50 (případ Ján Marián Potáš); sp. zn. 3 Ts III 27/52 (Dominik Metod Trčka); sp. zn. OR III 455/49 (Klementina Rybáková a spol.); sp. zn. 2 Ts III 87/51 (Vasil' Hopko). Ohledně „vyšetřovacích metod“ a odvolávání výpovědí dále viz tamtéž, sp. zn. OR III 291(49) (Želizňák a spol.); sp. zn. Ts 7/50 (Jozef Čarnogurský a spol.)

¹¹⁹² Štátny archív v Bratislavě, f. Štátny súd v Bratislave, sp. zn. 2 Ts III 87/51: *Žaloba na Vasila Hopku z 8. 9. 1951; Rozsudok Štátného soudu v Bratislave z 24. 10. 1951.*

¹¹⁹³ Tamtéž, *Uznesenie Krajského prokurátora v Košiciach z 22. 12. 1968.*

v kauzách řádové sestry Márie Petrášové (1950), faráře Emila Matúška a úředníka Ľudovíta Lendvaye (1951) již takřka identickou obhajobu ignorovala a Štátny súd v Bratislavě je v podstatě za poskytnutí několika set korun muži „v nouzi“ odsoudil za přípravu úkladů proti republice a zneužití úřední moci k trestům odnětí svobody v rozmezí od čtyř do sedmi let. O naprosto vadném přístupu státní prokuratury a soudu svědčí i to, že rozsudky z revizí procesů z roku 1970 všechny tři odsouzené osvobodily.¹¹⁹⁴

Orgány „lidové moci“ však v některých případech dokázaly projevit i jistou benevolenci, jak dokládá případ řeckokatolického kněze Jozefa Sirka z Jarabiny, okres Stará Ľubovňa, z počátku roku 1951. Ten byl vyšetřován pro podezření z „napomáhání bandám UPA“ v letech 1947 a 1948 a celkově kvůli svým „protisocialistickým postojům“. Nicméně vzhledem k tomu, že v průběhu likvidace řeckokatolické církve v ČSR v rámci tzv. akce „Prestup“ jako jeden z mála řeckokatolických kněží přestoupil na pravoslaví, státní prokuratura obdržela žádost následujícího znění:

„Preto z dôvodov, že akcia „prestupu“ nie je skončená, potrebujeme každého duchovného, ktorý sa akokoľvek v tejto akcii zapojí. Navrhujeme, aby bolo proti menovanému trestné oznámenie stornované, aby sa trestné konanie zastavilo.“¹¹⁹⁵

K tomuto vzhledem k absenci dalších materiálů patrně došlo. „Hněv lidu“ tak v tomto případě na „zrádce“ nedopadl, neboť pro režim měl „přeběhlík“ Sirko větší cenu jako „vzor“ kněze, který se „vrátil na správnou cestu“, než jako další z generické řady odsouzených „škůdců lidu“.

Ani slovenští „orgáni StB“ a soudci štátneho súdu, resp. nejvyššího soudu nebyli co se problematiky ukrajinského nacionalismu týče (resp. polského a ukrajinského protikomunistického podzemí) řádně vyškoleni. Toto ilustruje případ jistého Jána Janoviaka (Jana Janowiaka) z roku 1951. Janoviak pocházel z hraniční polsko-slovenské obce Nižná Lipnica (Lipnica Mała) na Oravě, která do roku 1939 patřila pod Polsko, nicméně v letech druhé světové války ji anektoval Slovenský štát a roku 1945 se opět stala součástí Polska. Janoviak

¹¹⁹⁴ Srov. Štátny archív v Bratislavě, f. Štátna prokuratúra v Bratislave, sp. zn. Pst III 143/49 (Emerencia Bošňáková a Terézia Slováková): *Zpráva Štátnej prokuratúry v Bratislave s návrhom na odstúpenie vecí Okr. prokuratúre v Trenčíne z 6. 10. 1949*; f. Štátny súd v Bratislave, sp. zn. OR III 313/50 (Emil Matúška a Ľudovít Lendvay): *Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave ze 17. 5. 1951*; *Rozsudok Krajského súdu v Bratislave z 22. 10. 1970*; sp. zn. OR III 293/50 (Mária Petrášová): *Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave z 14. 7. 1950*; *Rozsudok Krajského súdu v Bratislave z 3. 12. 1970*.

¹¹⁹⁵ Štátny archív v Bratislave, f. Štátna prokuratúra v Bratislave, sp. zn. Pnt 16/51: *Sirko Jozef, pravoslávny farár – posudok z 31. 1. 1951*; *Sirko Jozef, pravoslávny duchovný – zastavenie trestného konania. Správa z 1. 2. 1951*.

v letech 1942 až 1944 sloužil ve slovenské armádě a po roce 1945 pro změnu v místní polské milici v Nižné Lipnici. Následně měl vstoupit do řad AK-WiN. Roku 1947 měl využít amnestie a přihlásit se úřadům. Též se oženil a spolu se ženou a dalšími osobami se živil pašováním zboží mezi Polskem a Slovenskem. V letech 1948 až 1950 dle výpovědi nelegálně pracoval v Kežmaroku a okolí, přičemž již roku 1949 byl vyhoštěn do Polska, ovšem vzápětí se vrátil zpět na Slovensko. Znovu byl zadržen koncem roku 1950 pro podezření z účasti na několika loupežných přepadeních v okolí Kežmaroku v letech 1947 až 1950, zejména na krádeži koně v obci Ždiar v srpnu 1948:

„Hlásim, že v noci z 5. na 6. 8. 1948 o 22:30 hod. z neznámeho smeru prišla do obce Ždiar ozbrojená tlupa v počte asi 22 mužov [...] Oblečení boli, velitel, ktorého oslovovali „Poručnik“, bol oblečený v zelenom obleku, vojenského strihu a na hlave mal poľskú štvorrohú čiapku s poľským orlom [...] Rozprávali k sebe, že sú benderovci (sic!) a hovorili tvrdou poľštinou (sic!). [...]“¹¹⁹⁶

Jinými slovy těžko v tomto případě hovořit o činnosti „banderovců“, jak ostatně uvádí i dovětek citovaného textu. Problém ovšem představuje výpověď Janoviaka, ze které jednak vyplývá, že se této krádeže neúčastnil a jednak že roku 1948 na Slovensko utekl proto, aby nebyl zajištěn pro svou *príslušnosť k UPA* [správně patrně AK-WiN], *ako sa to s niektorými [poakowci] stalo*.¹¹⁹⁷ Že vskutku nešlo o UPA, ale polské podzemí, čteme v témže protokolu u několik stran dále...

Tyto řádky působí značně matoucím dojmem a hlava se z nich patrně točila i veliteli Krajského velitelství StB v Prešově, který v příslušném trestním oznámení na Janoviaka a další tři osoby v plné shodě s výše citovanými (dez)interpretacemi výrazu „banderovci“ v prvních poválečných letech uvedl:

„V roku 1948 na jar ušiel Janoviak ilegálne pred stíhaním z Poľska na Slovensko, kde vošiel opäť do styku s činiteľmi poľského podzemného hnutia a pridal sa k ozbrojenej benderovskej skupine (sic!), ktorá mala za úkol vykonávať na území ČSR vraždy, sabotáže a násilnosti na pokrokových občanoch. [...] S touto skupinou asi 150 mužovou (sic!) súc vyzbrojený samopalom zúčastnil sa Ján Janoviak v lete v roku 1948 prepadu a lúpeže [...]“¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁶ Tamtéž, f. Štátny súd v Bratislave, sp. zn. 3TS III 28/51: *Fonogram OV SNB Kežmarok z 6. 8. 1948.*

¹¹⁹⁷ Tamtéž, *Zápis o výpovedi Jána Janoviaka z 13. 3. 1951.*

¹¹⁹⁸ Tamtéž, *Trestné oznámení na Jána Janoviaka a ďalšie tri osoby z 14. 3. 1951.*

Fakt, že tou dobou se nikde na Slovensku žádné „150 mužové skupiny“ polského, ukrajinského ani jiného podzemí nevyskytovaly a Janoviak se nezúčastnil žádné vraždy, sabotáže ani násilnosti na *pokrokových občanech*, nepředstavoval pro „vyšetřující orgány“ překážku ve formulaci zcela absurdního trestního oznámení. Ještě více se v terminologii zamotali soudci Nejvyššího soudu v Praze:

„...obvinený [Janoviak] sám doznáva, že bol v čase od mája 1946 do marca 1947 členom fašistickej teroristickej organizácie „Armia Krajova“ (sic!), ktorej jeden oddiel, v ktorom bol práve obvinený, sa spojil s 35 člennou (sic!) skupinou tzv. „Národovej sily zbrojnej“ (NSZ) (sic!). Podľa vlastného doznania obvineného išlo o dielčie skupiny benderovských tlúp (sic!).“¹¹⁹⁹

Janoviak byl nakonec odsouzen k trestu odnětí svobody v délce trvání devíti let za loupeže v okolí Kežmaroku, kterých se měl dopustit jako *banderovec*. Klíčovou roli v jeho odsouzení hrála výpověď poškozeného z loupeže ve Ždiaru, který ho po třech letech „bezpečně identifikoval“ jako jednoho z pachatelů. Dřívější pašerácké aktivity ani politická činnost mu přičteny nebyly.¹²⁰⁰

Podobně laděné případy více či méně odpovídající reálnému dění se s největší pravděpodobností odehrávaly i u okresních a krajských soudů všude v místech, kde příslušníci ukrajinského podzemí procházeli v letech 1945 až 1950. Vzhledem k tomu, že všechny závažnější kauzy byly po vzniku státních soudů v roce 1948 delegovány právě jim, lze se domnívat, že u soudů nižší instance padaly pouze méně závažné rozsudky a ke spektakulárnějším procesům, zahrnujícím problematiku ukrajinského podzemí, resp. „banderovců“, u nich nedocházelo.

X X X

Ohledně „ukrajinského nebezpečí“ Československu je nutno vyslovit plnou shodu s názorem Ondřeje Koutka, že „ukrajínští nacionalisté“, ať již reální či vyfabulovaní, nepřestavovali větší hrozbu státu ani režimu. Pozornost věnovaná této problematice ze strany StB z velké části vycházela v 50. letech z tlaku sovětských poradců, vzhledem k okolnostem takřka všemocným,

¹¹⁹⁹ Tamtéž, *Uznesenie Najvyššieho súdu v Prahe z 19. 10. 1951.*

¹²⁰⁰ Tamtéž.

a později patrně ze setrvačnosti.¹²⁰¹ Obecně byla „ukrajinská problematika“ v rámci StB naprosto nepřiměřená reálné situaci (i za podmínek studené války) a svědčí o tom, do jaké míry zpravodajské služby podléhaly vlivům a „přáním“ Sovětského svazu, stejně jako celé Československo.¹²⁰² Ukrajinské podzemí na sovětské Ukrajině počátkem 60. let přestalo existovat a slábly i exilové struktury. O to absurdněji působí fakt, že projevy aktivit OUN a „ukrajinských nacionalistů“ StB monitorovala až do pozdních 80. let. Roku 1988 byl jako „nepřátelská aktivita“ označen vznik organizace...Kulturní svaz ukrajinských pracujících v Praze.¹²⁰³

Co se týče obecného obrazu agenturních operací a zpravodajských her tajných služeb Polska, SSSR a Československa s ukrajinským nacionalistickým exilem, komunistické režimy ukrajinské emigraci ušředřily zdrcující porážku. Od konce 40. let se v Polsku a SSSR dařilo likvidovat nebo získávat pod svou kontrolu čím dal více komunikačních kanálů i samotných podzemních struktur a do poloviny 50. let je kompletně nebo z valné většiny zlikvidovat. Dle I. Hałagidy tyto operace představovaly jedny z nejlépe připravených a provedených, jaké polské a sovětské zpravodajské služby v letech studené války realizovaly.¹²⁰⁴ Spolupráce mezi Polskem a Československem v této věci trvala přinejmenším do roku 1968, s SSSR poté záznamy existují do roku 1965.¹²⁰⁵ V obecné rovině „boje s ukrajinskými ideodiverzními centry“ poté až do pádu režimu.

StB v těchto procesech z logických důvodů většinou hrála „jen“ pomocnou roli, v zásadě přištípkaření, a to z dvou hlavních příčin. Zaprvé, Československo nebylo ani přes posedlost všech zpravodajských složek od roku 1945 až do 80. let objektem zájmu ani cílovou zemí pro ukrajinský exil. To dokládá citovaný elaborát 1. odboru II. správy MV, který zcela v rozporu s dohady svých předchůdců lakonicky konstatoval, že co se kurýrských skupin v ČSR týče, *mimo dvou případů v roce 1949 a 1951 nejsou námi ověřené poznatky o tom, že by agenti OUN procházející čs. územím byli úkolováni k provádění nepřátelské činnosti proti ČSSR nebo k získávání poznatků špionážního charakteru.*¹²⁰⁶ Jeho struktury zde *de facto* neexistovaly, o čemž svědčí nejen výpovědi zajatých a zadržených osob, ale i způsoby, jakým se kurýři územím státu pohybovali. StB většinou jednala v kooperaci s Poláky nebo Sověty, nikoli samostatně.

¹²⁰¹ Koutek, O.: *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji...*, s. 310.

¹²⁰² Tamtéž, s. 333-334.

¹²⁰³ Viz např. ABS, f. Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli (X. správa) (f. A36), inv. j. 348: *Výhodnocení plánu práce za r. 1985 X. S-SNB*; inv. j. 382: *Výhodnocení plánu práce 1.-5. odboru X. správy, XII. správa Bratislava za rok 1988*, s. 32.

¹²⁰⁴ Hałagida, I.: *Prowokacja „Zenona“...*, s. 279.

¹²⁰⁵ ABS, f. Odbor pro mezinárodní styky (A11), inv. j. 1186: *Zápis o jednání představitelů kontrarozvědky ministerstva vnitra ČSSR a kontrarozvědky ministerstva vnitra PLR*. Zápis ze září 1967.

¹²⁰⁶ ABS, f. A1, inv. č. 246: *Zpráva o činnosti ukrajinské nacionalistické organizace OUN*, s. 46.

Jiných úspěchů, jako v případě Leona Lapins'kého nebo Stepana Stebels'kého, dosáhly bezpečnostní složky náhodou, neboť o pohybu kurýrů územím ČSR nevěděly a k zadržení, resp. střetům se SNB došlo víceméně shodou okolností nebo kvůli neopatrnosti či diletantismu dotyčných (např. skupiny Hrycaje, Kryvuc'kého a Kovalyk).

Zadruhé, StB nedisponovala učebními materiály ani vzdělanými kádry, které by vůbec podstatu problematiky chápaly. Fakt, že většinu „přípravy“ představovaly dokumenty z pseudokauzy „Hučko a spol.“ již od počátku dotčené pracovníky zavádějícím směrem ovlivňoval. StB tak nedokázala správně identifikovat ani „objekty zájmu“, díky čemuž se zaměřovala v podstatě na plošnou observaci Ukrajinců v zemi a příležitostné represe proti vybraným osobám, z toho či onoho důvodu považovaným za „podezřelé“ (či spíše přímo „vinné“). Zároveň však příslušní pracovníci a sovětští poradci byli doslova posedlí stihomamem rozsáhlého ukrajinského podzemí. Zoufalost jejich snad jasně dokumentuje zejména akce „Škorpióni“, kdy po dobu tří let nejprve konstruovali kompletně smyšlenou „nacionalistickou síť v ČSR“, poté ji „agenturně obsazovali“, vyslýchali, zatýkali atd., aby nakonec s notnou dávkou trapnosti celé „snažení“ zametli pod koberec s tím, že sami sebe klamali a pouze „naháněli přízraky“, které ovšem sami vybájili. To jim samozřejmě nezabránilo vzápětí vytvářet další takřka identickou konstrukci a zabývat se problematikou „ukrajinského nacionalistického nebezpečí“ až do pádu komunistického režimu. Nutno opět zdůraznit, že ani před rokem 1948 ani po něm státobezpečnostní složky neodhalily a nezlikvidovaly jedinou skupinu spadající pod „ukrajinskou problematiku“, která by představovala hrozbu režimu. Represe se týkaly takřka výlučně lidí nevinných a/nebo nepohodlných.

4.6 Neohrožený zásah bezpečnostních složek proti „banderovskému nebezpečí“ pod vedením KSČ. Mýty a propaganda provázející akci B

Ve spojitosti s aktivitami OUN(b)/UPA v ČSR i jejich obecné historii se v průběhu samotné akce B i v desetiletích po ní vyrojilo značné množství mýtů, polopravd, propagandy a další balast. V této podkapitole budou nejčastější a nejnebezpečnější zavádějící informace uvedeny na pravou míru tak, jak lze rekonstruovat z memoárové literatury a pramenů.

1) *Mezi „banderovci“ v ČSR byli Němci, bývalí SSáci a jiní „fašisté“*

Nejprve dejme slovo polskému spisovateli Stanisławu Myślińskému a jeho románu *Ve stínu trojzubce* z roku 1971:

„Oddíly UPA byly pestrou směsicí různých národností. Vedle Ukrajinců a Poláků (sic!) v nich působili hlavně esesmani a němečtí vojáci vůbec (sic!), horthyovci a zbytky italských vojáků (sic!). Odolní a vycvičení chlapi, nešťtící se žádných prostředků. V uniformách, na čapkách trojzubce, na opascích „Gott mit uns (sic!). I českoslovenští občané poznali před čtvrt stoletím jejich pravou tvář. Úměrně, jak rostl teror banditů, měnil se i strach obyvatel v nenávisť (sic!).“¹²⁰⁷

Dále slova Jana Fialy:

„V jejich řadách [„banderovců“ rejdících na Slovensku roku 1945] se nacházeli opět fašisté nejrůznějších národností; občané při styku s nimi vyzozorovali, že mluví vedle ukrajinštiny též německy a česky, někteří mezi nimi poznali známé Slováky a Maďary.“¹²⁰⁸

Tyto mýty přímo vychází z dobové atmosféry, že vše zlé mělo spojitost či kořeny v nacistickém Německu, popř. „fašismu“ a ze sovětské propagandy, představující ukrajinské nacionalisty jako spojence Němců či přímo „fašistické nohsledy“. Zprávy podobného obsahu se však vyskytly již v dobových dokumentech, nicméně s nízkou věrohodností.¹²⁰⁹ Nelogičnost této argumentace byla vysvětlena již dříve. Faktem je, že mezi příslušníky UPA v ČSR se nacházely i osoby narozené mimo Polsko a SSSR, vč. etnických Němců, nicméně jejich podíl byl minimální. Znám je pouze případ sotně „Burlaky“ a jejího lékaře Helmuta Krause, který se k UPA dostal po útěku ze sovětského zajetí a nebyl příslušníkem SS. O žádných Češích, Slovácích, Italech, Maďarech a další národnostech v sotních na Slovensku neexistují věrohodné prameny. O válečné minulosti některých zajatců již bylo pojednáno výše. Připomeňme, že na základě výslechových protokolů lze doložit čtyři příslušníky divize zbraní SS „Galizien“, šest polské armády a šest Rudé armády. Jak odpovědět na dotaz, zda bývalý voják Rudé armády a následně UPA byl hrdina, nebo „fašistický zrádce“? Další původ tohoto mýtu lze nalézt v zaměňování uprchlých německých válečných zajatců. U nich samozřejmě žádná spojitost s UPA neexistovala.

¹²⁰⁷ Myśliński, S.: *Ve stínu trojzubce*, přebal.

¹²⁰⁸ Fiala, J.: *Zpráva o akci B*, s. 63.

¹²⁰⁹ Výběrem např. ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 16286: *Výtah ze zprávy důvěrníka „Škrholy“ z 19. října 1947.*

2) V ČSR existovala agenturní síť pomáhající „banderovcům“ v postupu, složená zejména z českých a slovenských „fašistů“.¹²¹⁰ Existovalo také ústředí koordinující banderovské akce. Jednotkám UPA se v ČSR reálně dostávalo obecné pomoci, zejména v zásobování potravinami a poskytování informací. Často se tak však dělo pod přímou či nepřímou pohružkou zbraní či za úplatu, nejednou také ze soucitu a zejména na Slovensku i ze sympatií k ukrajinskému hnutí, odporu ke komunismu nebo z protičeských nálad. Na území ČSR nepochybně působili jedinci v maximálním počtu několika desítek osob, se kterými exilové vedení OUN(b) udržovalo spojení, ale už jen způsob, jakým ČSR pronikali kurýři na Západ, dává podklady k tomu, že tato síť se omezovala maximálně na poskytování informací a nemohla reálně ovlivnit postup UPA na Západ.

Zajatí kurýři později vypovídali, že o žádné síti OUN(b) v ČSR nevěděli.¹²¹¹ Taková odpověď se samozřejmě dala předpokládat, ovšem nepřímé důkazy jako cesta pěšky, nikoli vlakem, přechod hranic až v severních Čechách, nikoli na Slovensku a další průvodní jevy vedou k jednoznačnému závěru. Neexistovaly žádné zásobovací stanice ani analogická zařízení.¹²¹² Pomoc, kterou partyzáni obdrželi, tak byla lokální a víceméně náhodná, nikoli předem připravovaná. Získávali ji ve všech oblastech ČSR, nesporně však v českých zemích podstatně méně než na Slovensku. Pozdější soudy s „banderovskými pomahači“ se týkaly rodilých občanů ČSR, nikoli Ukrajinců. Výjimku zde tvoří proces s řeckokatolickou církví, jejíž někteří faráři UPA pomoc opravdu poskytli, ovšem opět náhodně a lokálně. Navíc stejnou pomoc poskytovali i katoličtí a jiní kněží, zatímco další spolupracovali s orgány bezpečnosti. Problematika UPA byla pouhou záminkou v likvidaci řeckokatolické církve. Tato likvidace navíc proběhla až v roce 1950, tedy tři roky po akci B.

Co se týče „banderovského ústředí“, jeho existence byla zpočátku předpokládána na základě rychlosti a umu, s jakou se partyzáni probíjeli do hloubi čs. území. Rychlost jejich pochodu a obratnost, s níž se vyhýbali léčkám a uzávěrám, přivedla některé čs. důstojníky k úvahám, že na území ČSR musí existovat ústředí, koordinující postup sotní a poskytující jim zpravodajskou podporu. Tuto informaci se žádným způsobem nepodařilo doložit.¹²¹³ Existují pouze fragmentovité zmínky o šetření ve věci tohoto ústředí.¹²¹⁴ Ačkoliv závěrečný dokument nebyl nalezen, lze se domnívat, že skončilo negativně.

¹²¹⁰ Fiala, J.: *Zpráva o akci B*, s. 45-51 a 72.

¹²¹¹ Šmigel, M.: *Limonic VIIA*, č. 53, s. 1024-1036: *Protokol o výpovědi Ivana Krasuckého*.

¹²¹² Tyto stanice jsou zmiňovány v některých dokumentech kontrarozvědky a rozvědky. ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 16286: *Výtah ze zprávy důvěrníka „Škrholý“ z 19. října 1947*. Už i samotný dokument obsahuje dovětek, že obsah zprávy je nedůvěryhodný.

¹²¹³ ABS, f. 307, sign. 307-41-5: *Bandy UPA na území ČSR, poznatky o způsobu boje-hlášení*, s. 11.

¹²¹⁴ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 16365: *Průvodka Bandy UPA-pátrání po ústředí*.

3) „Banderovci“ vraždili čs. civilisty a vojáky. Byli to teroristé

Tento bod je subjektivně i sugestivně zneužíván. Považuje-li dotyčný UPA za „zločineckou bandu“, pak se pod tímto úhlem pohledu jednalo v případě zabitých vojáků o vraždy. Poté se však nabízí otázka, za co považovat zabitě příslušníky UPA? Faktem je, že překročením hranic, konfiskacemi zboží, nelegálním ozbrojováním a dalšími trestnými činy čistě z pohledu práva lze příslušníky UPA na území ČSR označit jako osoby porušující místní zákony. Charakteristika jejich činnosti a politické pozadí však takovéto uvažování činí zavádějícím. Z úhlu pohledu toho, za co se UPA považovala, proti komu bojovala a jakým způsobem probíhala celá akce B, vč. slibů a nabídek, které čs. strana Ukrajincům poskytovala, se jednalo o partyzánskou armádu, se kterou mělo být jednáno a *de facto* do února 1948 se jednalo jako se sice nepřátelskou, ale přesto ne chápanou čistě negativně. Explicitní označení UPA za nelegální organizaci odporující mezinárodnímu právu musí nutně vést k závěru, že stejně nelegální a nelegitimní byly i komunistické režimy v Polsku a SSSR.

Dle názoru autora nelze vojáky a příslušníky SNB zastřelené v boji považovat za zavražděné, ale padlé v boji. Navíc se jednalo o střety, na nichž protistrana (UPA) neměla zájem a nevyhledávala je. Výjimku z tohoto tvrzení představují dva příslušníci FS, kteří byli zavražděni na rozkaz „Brodyče“, a případ Mateje Štepyty. Mimo těchto excesů žádný čs. voják, který padl do zajetí UPA, nebyl zavražděn. Naopak, ranění byli ošetřováni z omezených zásob sotně a všichni byli do několika dní propuštěni. Nedošlo k hanobení mrtvol. Partyzáni mrtvé většinou obrali o zbraně a uniformy, což vzhledem k okolnostem nelze považovat za hanobení. *De facto* stejného zacházení se z čs. strany dočkali i ukrajinští padlí, ranění a zajatí do února 1948.

Vojáci UPA, kteří padli do zajetí, nejsou v dokumentech uváděni jako „polapení, zatčení apod.“, vyskytují se jako „zadržení“ a zejména „zajatí“. I z tohoto vyplývá, že čs. velení je sice označovalo za „bandy“, ale vojenské, nikoli civilní. Násilnosti, které UPA páchala v Polsku a v SSSR, se v ČSR neopakovaly. Z výslechů zajatců, zejména „Burlaky“ a „Brodyče“, čs. velení získalo poměrně dobrou představu o organizaci, struktuře a činnosti UPA.¹²¹⁵ Bylo si vědomo, že UPA je tvořena dobrovolníky a mobilizovanými Ukrajinci a lze dovodit, že chápali i politické implikace její existence. Ovšem stejně tak čs. stát před rokem 1947 žádným způsobem neprováděl protiukrajinské represe a nezasahoval do práva Ukrajinců na sebeurčení, respektive ne násilnými metodami jako v Polsku a SSSR. Ohledně padlých, raněných a událostí obecně vznikaly různé mýty a dohady, ze kterých následně vyvstávaly pověsti o brutalitě a zákeřnosti

¹²¹⁵ ABS, f. 307, sign. 307-41-5: *Bandy UPA - zkušenosti a poznatky - hlášení.*

UPA v ČSR (a v lokální paměti také o velkorysosti či úmyslech UPA, zejména při rejdu v roce 1946, viz příslušná kapitola). Většinou se však nezakládaly na pravdě, popř. byly silně modifikované. Např. realitě vzdálená, zato však sugestivní vzpomínka příslušníka pluku SNB „Slovensko“ Ladislava Nytry:

„O tom, jak urputný byl boj se zabijáky, kteří tvořili sotně „Burlak“ a „Chromenko“, svědčí příhoda, při níž bylo zajato 9 četařů – aspirantů a zraněn jeden psovod, strážmistr SNB. Po několika dnech byli čtyři vojáci propuštěni. Osud ostatních mi není znám.“¹²¹⁶

Nytra (ne)úmyslně spojil do jedné události několik případů zajetí čs. vojáků, patrně sotní „Burlaky“. K hromadnému zajetí devíti (desíti) Čechoslováků totiž nikdy nedošlo. Jak vyplývá z řádků výše, všichni byli postupně propuštěni. Nytra tak vyvozoval *urputnost boje a zabijáckost* „banderovců“ z případů, které špatně popsal, nikdo při nich nezemřel a jejichž závěr (a patrně ani obsah dění) navíc neznal či zapomněl. I další příhody a vyprávění Nytry v témže zdroji jsou navíc plné omylů a nepřesností.

Otázka civilních ztrát je z povahy věci jiná. Na prvním místě nutno konstatovat, že se nepodařilo prokazatelně doložit jediný případ, kdy bez jakýchkoli pochybností smrt civilní neozbrojené osoby přímo způsobili příslušníci UPA. K prosinci 1947 je bezpečně doložena skutečnost, že při získávání-krádežích potravin a ošacení nebyl partyzány zavražděn ani jeden čs. občan.¹²¹⁷ Lze však doložit i případy, kdy si civilisté přepadení vojáky UPA vyfabulovali, většinou proto, aby se mohli domáhat kompenzací, ale také kvůli zájmu okolí apod. Na základě zkušeností s aktivitami UPA se tyto případy vcelku často dařilo odhalit, neboť civilní představy o činnosti partyzánů, tedy násilí na civilistech, vyhrožování, násilné krádeže atd., se neshodovaly s realitou, kdy většina partyzánů zbraněmi nevyhrožovala, při vstupu do objektů zdravila a za zrekvírované předměty dávala kvitance, peníze nebo se omluvila za způsobenou škodu. Zcela bizarní případ se stal v září 1947 v Dolní Hynčíně, kde jistý František Chládek nahlásil přepadení pěti partyzány. Ve skutečnosti však pouze viděl za oknem čtyřčlennou civilní hlídku a o přepadení lhal proto, neboť se kvůli nepřítomnosti manželky bál být v domě sám. Ohlášením chtěl docílit toho, aby k jeho domu byla postavena permanentní stráž SNB.¹²¹⁸

Co se týče teroristické činnosti UPA, její aktivity v Polsku a SSSR za takovou bezpochyby považovat lze. Na území ČSR však nikoliv, a to z důvodů šíření dobrého jména

¹²¹⁶ Kol. autorů: *Chránili svou vlast...*, s. 99.

¹²¹⁷ ABS, f. 307, sign. 307-41-5: *Bandy UPA - zkušenosti a poznatky - hlášení.*

¹²¹⁸ Tamtéž, sign. 307-64-1: *Mimořádné události - hlášení. Benderovci v obci Dol. Hynčíně.*

UPA a také nesmyslnosti teroristických aktivit v zemi, kterou OUN(b) považovala po odevzdání Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu za neutrální až přátelskou. Násilné akce UPA na území ČSR obecně neměly teroristický charakter a sloužily pouze nezbytnému účelu obstarání životních potřeb, postupu vytýčeným směrem a orientaci v terénu. Tento fakt byl znám i politizovaným útvarům nasazeným v rámci akce B.¹²¹⁹ Dodejme, že teroristické akce prováděné po roce 1944 resp. 1945 směřovaly proti komunistickým vládám Polska a SSSR nerespektujícím lidská práva a dokonce ani vlastní zákony. Násilností se dopouštěly obě strany a nelze tak hovořit o vyšším principu mravním. Označíme-li však OUN(b) a UPA za zločinecké organizace, dodejme, že jejich nepřátelé v metodách likvidace protivníků nijak nezaostávali za násilnostmi ukrajinského osvobozenického hnutí a tedy i oni musí být řazeni mezi zločinecké státy či organizace. Dodejme ještě, že zločiny vždy páchají lidé, ať již samostatně či ve skupině. Ne každý útvar UPA, ne každý ukrajinský partyzán nutně páchal válečné zločiny a stejná logika platí i pro další zainteresované strany. Válečné zločiny se nevyhýbají žádnému konfliktu a žádné armádě. UPA z tohoto pravidla nebyla výjimkou.

4) *Protibanderovské akce v ČSR řídili sovětské důstojníci*

Mimo krátké epizody v září 1945 nebyla do protipartyzánských operací v ČSR nasazena sovětská vojska. Zde je ovšem nutno dodat, že stažení jednotek SSSR z ČSR po konci války bylo definitivně ukončeno až v listopadu 1945. Dle dochovaných materiálů veškeré protipartyzánské akce řídili čeští a slovenští důstojníci armády, NB a SNB na jednotlivých velitelstvích. Nelze však vyloučit nepřímé zapojení Sovětů skrz OBZ. Z některých dochovaných materiálů vyplývá, že úřady SSSR nejenže do akcí proti UPA v ČSR nebyly nijak zapojeny, ale že neměly ani žádné přímé pozorovatele. Tuto hypotézu podporuje např. žádost vojenského ataše SSSR plk. A. F. Sizova, který se 7. srpna 1947 dostavil k zástupci přednosta 1. odd. h. š. a vyslovil žádost o poskytnutí přehledů pohybu UPA na území ČSR.¹²²⁰ Ty byly následně vypracovávány až do 18. listopadu 1947 a dnes tvoří unikátní přehledový soubor činnosti UPA na území ČSR od srpna do listopadu 1947.

5) *Většina banderovců nejprve sloužila v kolaborantské ukrajinské policii podřízené Němcům*

Tento bod má dvě části, které je nutno řešit samostatně. Zaprvé, je otázkou, jak konkrétně definovat „kolaborantskou“ organizaci. Paušální odsouzení každé ozbrojené formace sloužící pod německým velením je nejen zavádějící, ale i nesmyslné. S touto logikou by mezi

¹²¹⁹ Tamtéž.

¹²²⁰ ABS, f. ZSGŠ, část 2. odd. h. š., roč. 1947/taj., č. j. 15209: *Odpověď na žádost voj. ataše SSSR.*

kolaboranty patřilo i protektorátní četnictvo, které patřilo mezi hlavní opory protinacistického odporu v Protektorátu, stejně tak i vládní vojsko, různé policejní a bezpečnostní formace existující v prakticky všech okupovaných zemích apod. Pokud i tato argumentace není dostatečná, jak se postavit k bezpečnostním složkám SSSR? Od 30. let dále tamní státní struktury nechaly zavraždit či předčasně zemřít statisíce až miliony Rusů, Židů, Ukrajinců, Poláků a dalších národností s tím, že většinu příslušníků těchto složek tvořili Rusové. Lze neruské národnosti sloužící v milici, Rudé armádě, NKVD a dalších organizacích považovat za „kolaboranty“? Nelze přeci uplatňovat dvojí metr na zločiny spáchané režimy sovětským a nacistickým! Nezapomeňme, že tyto zločiny v obou případech primárně vycházely z ideologických, politických a ekonomických příčin a ani v tomto se tedy bytostně nelišily. Fakt, že většina Ukrajinců žila v SSSR a byla jeho občany, nemůže být ospravedlněním už z toho důvodu, že Ukrajincům bylo bolševiky upřeno právo na sebeurčení a jednalo se o totalitní stát nerespektující základní lidská práva.

Ukrajinská pomocná policie vykonávala německé rozkazy, podílela se na holocaustu a násilí proti civilnímu obyvatelstvu bez ohledu na národnost, pátrala po uprchlých zajatcích apod. Zároveň však proti německé okupační správě konspirovala a připravovala se na povstání, distribuovala potraviny a jiný materiál, chránila některé osoby před německými represemi apod. Podobné činnosti v různém rozsahu však vykonávaly všechny pomocné sbory, vč. těch etnicky českých, polských nebo francouzských. Nelze než potvrdit, že proporčně více násilí spáchali příslušníci těchto sborů na východě, ovšem tento jev se netýkal pouze pomocné policie, ale takřka veškerého dění na východní frontě. Jinými slovy vyšší míra spáchaných zločinů ukrajinskou pomocnou policií nebyla inherentně způsobena jejím personálním obsazením, ale charakterem východních bojišť a německými a sovětskými postupy tam uplatňovanými.

Druhá část spočívá v samotném většinovém původu „banderovců“ v pomocné policii. Tento bod je částečně pravdivý, a to v tom, že první formace UPA vznikaly na Volyni a právě z pomocné policie. Podobně později vznikaly zárodky sotní i ve východní Haliči, ovšem již v menší míře. Celkově do UPA nemohlo přejít více než 10.000 bývalých policistů. Už tedy při pohledu na maximální sílu UPA (cca 30.000 vojáků) a celkový počet osob, které UPA prošly (do 100.000) je jasně patrné, že „policejní charakter“ UPA netrval dlouho a měl jen dočasné trvání.

Z výslechových protokolů partyzánů zajatých v ČSR vyplývá, že 38 ze 146 osob strávilo poslední roky války na nucených pracích v Německu (někteří v tzv. Sudetech)¹²²¹ a do UPA

¹²²¹ Viz Šmigel, M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 524-525: *Protokol sepsaný se Stefanem Hlušykem 24.6.1947*; ABS, f. 307, sign. 307-66-1: *Protokol o výslechu sepsaný s Michalem Proczem 19. listopadu 1947*.

byli mobilizováni až po skončení války. Stejně tak se mezi nimi vyskytovalo i šest bývalých vojáků Rudé armády, z nichž jeden byl vyznamenán za osvobození Budapešti, druhý Ostravy a třetí osvobozoval Prahu.¹²²² Dalších šest bojovalo v polské armádě v září 1939. Bylo mezi nimi i sedm ženatých otců od rodin. Jeden voják se narodil v USA, další nuceně sloužil ve Wehrmachtu. V divizi zbraní SS „Galizien“ sloužili čtyři.¹²²³ Mezi zajatci byli pouze Ukrajinci, jedinou výjimku lze najít v osobě zdravotníka Němce Helmutha Krause. Část zajatců se vojáky UPA stala až na jaře 1947, kdy již nemohli páchat větší teror na polském civilním obyvatelstvu a patrně byli do sotní mobilizováni násilně.¹²²⁴ U tohoto bodu je nutno dodat, že nelze vyloučit eventualitu zapírání dobrovolného vstupu do UPA a zároveň že dobrovolníci byli většinou lépe motivováni probít se do Německa.

Vzhledem k chování polského vojska a soudů tito muži neměli reálnou možnost se vzdát bez toho, aby jim nehrozil trest smrti. *De facto* se nacházeli v bezvýchodné situaci a možnost dostat se do Německa či se vzdát čs. úřadům se jim zdála nejlepším východiskem. Čs. úřady se zajatci zpočátku jednaly korektně, nebyli týráni, dostávali základní potřeby a měli i možnost přivydělat si různými pracemi. S jejich vydáním do Polska se patrně v duchu vydaných slibů původně nepočítalo a byly připravovány soudy na Slovensku. Denní režim byl utužen až po útěku „Burlaky“ a spol. v únoru 1948 a komunistickém puči. Nová vláda otázku těchto lidí patrně řešila, ovšem vzhledem k právnímu řádu ČSR většinu z nich nebylo možné odsoudit k trestům vyšším než několik let odnětí svobody.

6) „*Banderovce*“ *podporovaly západní mocnosti, dodávaly jim zásoby, zbraně, a to i letecky*
V případě ČSR není doložen jediný případ takových aktivit. Patrně se jednalo o komunistickou propagandu.¹²²⁵ Spolupráce mezi exilovými strukturami OUN(b) a západními zpravodajskými službami začala až roku 1948 a nebyla mířena proti ČSR.

7) *Dalším „banderovským“ vpádům zabránila jen koordinovaná akce armády, SNB a dalších složek v průběhu akce B*

Řádky výše jasně dokazují, že akce B mohla být vším, jen ne koordinovanou, profesionálně

¹²²² Viz Šmigel, M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 532-536: *Protokol o výsledku Ivan Hybčinského z 4.6.1947*; s. 537-541: *Protokol o výsledku Ivana Levčuka z 4.7.1947*; s. 570-571: *Protokol o výpovědi spísaný s Bohdanem Dobrovským 8.8.1947*; s. 630: *Protokol o výsluchu spísaný s Nikolajem Leskom*; s. 946-947: *Protokol o výsluchu spísaný s Jurkom Rábom*; s. 999-1001: *Protokol o výsluchu spísaný s Josyfem Gerentem*; IPN, sygn. Rz 107/648: *Protokol spísaný dňa 14.8.1947 se Štefanom Janišakom*.

¹²²³ Šmigel, M.: *Jimonuc VIIA*, č. 53, s. 777-863: *Výslechové protokoly*.

¹²²⁴ Tamtéž.

¹²²⁵ ABS, f. 307, sign. 307-74-8: *Situačná správa o pohyboch UPA k 15. septembru 1947*.

vedenou a převážně úspěšnou. Ukrajinské podzemí v Polsku k roku 1948 *de facto* přestalo existovat jako vojenská síla. Další vpády velikosti rejdu UPA na Západ z roku 1947 odtud tedy přijít nemohly. Doklady o tom, že by struktury na Ukrajině měly v plánu podobnou operaci, doposud nalezeny nebyly a s největší pravděpodobností ani nikdy neexistovaly.

8) „*Banderovci*“ *byli ve spojení s „reakčními“ (protikomunistickými) skupinami v ČSR*
Stručně řečeno, neexistuje jediný důkaz, že by příslušníci OUN/UPA během rejdu na Západ získávali plánovanou pomoc. Jednalo se o případy náhodné pomoci civilistů i příslušníků bezpečnostních složek, zjištěné i nezištěné, vynucené i dobrovolné, jdoucí napříč národnostmi a sociálními vrstvami. Jedná se o tvrzení zcela vyfabulované a „kodifikované“ v letech 1948 až 1989.

X X X

Pro srovnání s kapitolami výše dejme slovo Posudku neznámých „znalců z oboru vojenského a politického zpravodajství“ k historii ukrajinského nacionalistického hnutí, vypracovaného roku 1950 pro potřeby Státního soudu v Praze v rámci zmíněného procesu „Gabriel Putraš a spol.“, tedy Ukrajinců přibývajících do českých zemích ze Zakarpatské Ukrajiny během či po druhé světové válce. Citovaný text může sloužit jako archetyp komunistické propagandy o ukrajinském podzemí v ČSR i obecně. Nutno předeslat, že zdrojový text obsahuje neúnosné množství překlepů a gramatických chyb a bylo nutné provést rozsáhlou redakci. Obzvláště křiklavé příklady jsou pro zajímavost zachovány:

„Ad 1/

Vlastní ukrajinský nacionalismus omezil se do první světové války na etnické ukrajinské území v Rusku a ve vých. Haliči, patřící pod Rak. Uherské mocnářství (sic!) a vzhledem k politické a národní neuvědomělosti širších vrstev obyvatelstva, nenašlo toto hnutí odezvu v širších vrstvách obyvatelstva (sic!), nýbrž toliko v části šlechty (sic!) a hlavně kněžstva řecko-katolické církve.

Cílem tohoto hnutí bylo osamostatnění Ukrajiny a spojení s vých. Haliči v samostatný společný stát pod názvem Velká Ukrajina.

Toto hnutí nabývá konkrétnějších forem pak za I. světové války, kdy boj vedený carským Ruskem a vilémovským Německem byl zaměřen na získání nadvlády nad úrodnou Ukrajinu. Po dobytí německým vojskem Ukrajiny byla náznakově přislíbena těmto nacionalistům podpora ze strany Německa, ale mezitím došlo však k říjnové revoluci v Rusku, která také měla velkou

odezvu na býv. Ukrajině (sic!), do které se i lidové vrstvy Ukrajiny zapojily. Reakční vrstvy však snažili se potlačit toto hnutí jak na Ukrajině, tak i ve vých. Haliči, v obou případech však nepodařilo se toto hnutí zničit, a proto vedoucí ukrajinských nacionalistů emigrovali a vytvořili několik skupin samostatných v zahraničí.

Ad 2/

Z hlediska politické zpravodajství jest v první řadě objasniti ukrajinské organizace OUN, UPA a UHVR.

Organizace ukrajinských nacionalistů ve zkratce OUN vznikla na sjezdu ukraj. nac. v roku 1927 ve Vídni, který svolal plk. Konvalec (sic!) po předchozí dohodě s činiteli OUN v emigraci [která měla vzniknout na tomto sjezdu?], jejich cílem bylo zřízení samostatného státu, tzv. Velké Ukrajiny.

Na tomto sjezdu byly vytyčeny body programu a to v první řadě:

1/ Spojit všechny Ukrajince v emigraci v ukrajinsko nacionalistické myšlenky a k práci k boji za Velkou Ukrajinu,

2/ Učiniti všechny přípravy pro vybudování organizační sítě v záp. Ukrajině, /tehdy polské/ v SSSR, Rumunsku i v ČSR, přičemž nutno podotknouti, že Velká Ukrajina dle programu měla spojovati všechna území obydlená ukrajinsky mluvícím obyvatelstvem, a to od řeky Popradu až po Kubáň, tudíž území, jež tehdy bylo částmi státní území: SSSR, Polska/Záp. Ukrajina/Rumunská/Bukovina/ a ČSR, vých. Slovensko a tehdejší Podkarp. Rus.

V téže době došlo k sloučení všech ukrajinských organizací i na našem území v OUN a za podpory agrárnicko-reakční politiky bylo jim umožněno dosažení klíčových pozic v celkové správě býv. Podk. Rusi. (sic!)

Tito pronikli i do všech spolků, zvláště do tzv. SICE (sic!), kde vytvořili vojenské jednotky, které aktivně vystoupili na Podk. Rusi v r. 1938 a 1939 za autonomní Vološinovy vlády, jsouce vyzbrojeni německými zbraněmi, dodanými něm. konsulátem za vedení Dra [Hamilkara] Hoffmanna a vyššího důstojníka SS Oldofrédyho (sic!), který zastával v Chustu místo zmocněnce NSDAP.

V českých zemích zaměstnávali se skupiny OUN (sic!) hospodářským, politickým a vojenským vyzvědačstvím, kteréžto zprávy byly soustřeďované do r. 1933 v Praze, později pak předávané do ústředí OUN v Holandsku.

V r. 1933 po převzetí v Německu moci Hitlerem, byla dojednána dohoda mezi OUN a NSDAP o politické a vojenské spolupráci, přičemž na příkaz Hitlera byla OUN napojena přímo

na vých. skupinu zprav. odd. říšskoněmeckého ministerstva války, jejímž vedoucím byl jistý Baumeister.

Podobná činnost rozvíjela se i v Polsku, kde byla vedena podle německých pokynů, která se projevila přímo terorem [po kterém Německo iniciativně Polsku vydalo podezřelé?] a v té době vystupuje na scénu býv. posluchač Lvovské univerzity Stěpán Bandera (sic!), který se dopouštěl loupežných přepadů a po dopadení po vyloupení poštovního vlaku odsouzen k trestu smrti, kterýžto rozsudek mu byl cestou milosti změněn na doživotní žalář [žádná zmínka o atentátu na B. Pierackého].

Pokud se týče vnitřní struktury organizace, byla od svého počátku 1927 OUN organizována dle fašistického vzoru (sic!) a úplně přizpůsobena organizačním zásadám nacistickým [při volbách v roce 1928 NSDAP obdržela 2,6 % hlasů]. Zejména mládež byla vychovávána často i za vedení německých nacistů instruktorů v duchu fašismu k nenávisti proti socialismu, proti SSSR, Polákům, Čechům, vychovávána v přísných konspirativních zásadách, cvičena v teroristickém výcviku se zbraní, dodávaných z Německa.

1938 byl pak zavražděn v Rotterdamu plk. Konvalec (sic!) svým spolupracovníkem (sic!) a byl nahrazen (sic!) Andrejem Melnikem, emigrantem z polské Ukrajiny, který jmenoval svým zástupcem v Polsku zmíněného Stěpána Banderu [tou dobou ve vězení?].

Těsně před válkou mezi Německem a Polskem [SSSR nezmiň] byl Němci z ukrajinských emigrantů utvořen tzv. Ukrajinský legion, který byl dopraven na Slovensko a účastnil se po boku Německa bojů proti Polsku. Po pádu Polska byl Stěpán Bandera Němci z vězení vysvobozen a pověřen organizováním bojůvek, vyzbrojených německými zbraněmi, které krutě řádily mezi polským obyvatelstvem. Tyto tlupy ničily a vraždily nejen Poláky a Židy, ale i ty Ukrajince, kteří je nepodporovali (sic!). Pro tyto činy byl Bandera Němci postaven na čelo OUN (sic!).

Po skončení války v Polsku byli pak z Ukrajinského legionu vybráni nejodvážnější a nejkrutější lidé, posláni do Německa k voj. a teroristickému výcviku pro organizování dalších ukraj. nacion. jednotek.

Německá okupace Polska (sic!) a násilné utiskování polského obyvatelstva podnítilo silně rozvoj ukrajinsko-nacionalistické (sic!) hnutí a možno říci, že v letech 1940–1941 podařilo se Banderovi dostat téměř všechny Ukrajince na území Polska [včetně části okupované SSSR?] pod prapor ukrajinského nacionalismu a do služeb Německa.

Proti SSSR ve válce zúčastnil se Ukrajinský legion po boku něm. armády a po dobytí Lvova vyhlásil Bandera samostatnou Ukrajinu dne 1. srpna 1941 [správně 30. června 1941]. Ačkoliv se tak stalo s vědomím Němců (sic!), byl Bandera po třech dnech zatčen Gestapem,

legion rozpuštěn a Bandera s řadou jeho vedoucích poslán do koncentračního tábora [důvody tohoto chybí]. Z jeho lidí byla pak utvořena zvláštní voj. jednotka, zvaná SS -Divizion Galicien (sic!), která se pak vyznačila nejkřutějším zvěrstvy v bojích proti SSSR.

Když se něm. armády valily na útěku před RA na západ, propustily Němci (sic!) Stěpána Banderu z koncentračního tábora s tím, aby vybudoval ze zbytků Ukrajinského legionu partyzánské oddíly a pokračoval v boji proti SSSR. Takto vznikla UPA/Ukrajinská povstalecká Armáda (sic!), která řádila hrozným způsobem i po skončení války na území Ukrajiny a v Polsku. V této době počali se příslušníci UPA nazývat dle svého velitele Banderovci (sic!), tedy pojem UPA a Banderovci jest pojmem totožným. Po skončení války RA ráznými akcemi na území SSSR záhy zlikvidovala tyto zbytky UPA (sic!) a část těchto uprchla na polské území (sic!), kde ve svých akcích dále pokračovala. Zde však rovněž polská vláda prováděla energická opatření proti těmto teroristické skupinám, a proto Bandera prchá do Německa (sic!), do okupačního pásma USA, usazuje se v Mnichově a organizuje zde ústředí OUN, UPA a UHVR/Ukrajinská holovná vyzvolná rada/Ukr. hlavní osvobozovací rada, nejvyšší to správní i organizační a politická instituce ukrajinských nacionalistů, a ukrajinskou centrálu zpravodajskou a propagační. Jedinou nadějí jest nová třetí světová válka západních mocností proti SSSR a státům s lid. dem. zřízením.

Po zřízení tohoto ústředí rozhodlo se vedení UPA v Polsku, když jejich situace stávala se beznadějnou, po částech přejíti z Polska na území ČSR do Bavorska. Tyto přesuny započaly v roce 1946 (sic!), pokračovaly v roce 1947 a 1948, kteréžto se ovšem neobešly bez teroristických akcí, vražd a násilí na čsl. obyvatelstvu. Přejít měl být umožněn přes ČSR sem vyslanými agenty (sic!), kteří měli za úkol na zdejších území získati další spolupracovníky a vybudovati z nich živé body opěrné, čili přepážky, zorganizovati na území ČSR zpravodajskou službu a navázati spojení mezi Banderovskými oddíly v Polsku a jejich vedením v Mnichově. Dalším úkolem bylo navázati spolupráci s čsl. podzemním hnutím a se všemi živly nespokojenými v ČSR s lid. dem. zřízením a ostatními nepřáteli socialismu a SSSR, zejména také získati čsl. příslušníky armády pro zpravodajskou službu, přiměti je k neposlušnosti vůči velitelům a k dezercím a vzpourám (sic!).

Za tímto účelem byli vysláni jak z Polska, tak i z ústředí z Mnichova do Československa agenti, s úkolem zřídití ústředí pro jejich podkopnou činnost v Praze.

Na území ČSR našli tito agenti ochotné spolupracovníky, zejména mezi Ukrajinci, řecko-katolickými kněžími a reakčními Slováky (sic!). Za pomoci těchto počali pak budovati v ČSR síť opěrných bodů.

Závěrem k cílům ukrajinsko nacionalistických organizací, jak byly v předu (sic!)

vyjmenovány, jest nutno uvést, že konečným cílem jest rozpoutání třetí světové války, znamenající násilné odtržení územních částí od SSSR, Polska, ČSR a Rumunska a zřízení samostatné Velké Ukrajiny.

Jelikož tohoto cíle jest možno dosáhnouti toliko vojenskou porážkou SSSR, spolupracují ukrajinské nacionalistické organizace se všemi světovými reakčně-kapitalisticko-imperialistickými silami (sic!) k potlačení světového pokroku na cestě k socialismu.

Ad 3/

Ukrajinský nacionalismus našel velké množství stoupenců v první řadě mezi řecko-katolickým kněžstvem. Jest předstírán jako láska k národu, ačkoliv ve skutečnosti se jedná o nenávist proti socialismu, lid. dem. zřízení, proti pokroku a kultuře prostých lidových vrstev. Zejména pak nenávist proti SSSR. Za jednáním tohoto kléru jest skryt tzv. Vatikánský plán, snažící se o zřízení mocného katolického státu (sic!), který by byl nástupišťem pro expanzi v tomto smyslu na východ.

V době tzv. Slov. státu spolupracovali řecko-katoličtí kněží na vých. Slovensku s tisoovskými luďáky, gardisty a maďarskými okupanty (sic!). Mimoto pak s německými nacisty a ukrajinskými fašistickými spojenci z Polska.

Sloužila-li v minulosti řecko-katolická církev Římu jako nástroj boje proti pravoslavi, proměnila se nyní v nástroj jeho intrik proti SSSR a proti všem lid. dem. zemím v Evropě.

[...]

Ad 5/

Na základě vojenských a politických zpravodajských poznatků, získaných dlouhodobým a stálým pozorováním OUN a Banderovců zejména na území ČSR za spolupráce s vládou Polska a jejich bezpečnostních úřadů, které také plně potvrzují výsledky prováděného hlavního přeličení před státními soudy s některými skupinami zde souzenými, zejména proti Banderovcům [do roku 1950 se u Státních soudů v Praze a Bratislavě dle dostupných informací odehrály pouze soudy se Stepanem Kalitkou a skupinou „Bizoně“, kvalifikovatelné jako „soudy s banderovci“, viz výše], lze plnoprávně prohlásiti, že jak na území Polska, tak i na zdejších území, měla OUN vybudovanou tak dokonalou síť, která zejména při přechodech jednotlivých oddílů Banderovců přes území ČSR pracovala velmi spolehlivě a jen náhodně a za velké účasti bezpečnostních úřadů a orgánů mohlo býti pouze několik menších skupin na území ČSR zadrženo a zlikvidováno, přičemž takměř celá organizace opěrných bodů nebyla v podstatě porušena a zjištěna.

Konečně pak k době, kdy zde zažalovaný čin [případ „Gabriel Putraš a spol.“] měl býti

spáchán, znalci na podkladě prověřených zpráv konstatují, že ještě na jaře 1949 proniklo několik menších skupin na území ČSR, zejména na česko-moravskou vysočinu (sic!), kde také jedna skupinka zvaná OREL byla v oblasti kraje Pardubice (sic!) jarní doby 1949 zlikvidována a někteří členové této skupiny dopadeni, a to počátkem měs. dubna 1949.

Kromě toho bylo zjištěno, že na jaře roku 1949 a to na popud známého Josefa Vávry-Staříka¹²²⁶ a mjra [Františka] Bogataje¹²²⁷ a dalších zrádných amegračních (sic!) vedoucích ze zahraničí, měly býti na území Moravy a českomoravské vysočiny (sic!) organizované skupiny, a to z býv. partyzánů, nesouhlasících s lid. dem. zřízením státu, jejichž úkolem měla býti teroristická činnost vedená proti politickým činitelům a straně KSČ.

Včasným odhalením však těchto záměrů, nedošlo k žádné větší organizaci, která by také jako taková skutečně nějakou teroristickou činností mohla započítí. ¹²²⁸

Zcela zjevné nedostatky a fantastické představy o dějinách OUN/UPA dvou neznámých „expertů“, patrně z řad StB, další komentář nepotřebují. Dodejme však, že odsouzení v rámci procesu „Gabriel Putraš a spol.“ za velezradu v absurdní konstrukci „podpory banderovců a partyzánských skupin na Českomoravské vysočině v roce 1949“ se v 60. letech domáhali rehabilitace. Krajský soud v Ústí nad Labem¹²²⁹ dne 4. června 1969 vydal rozsudek, jímž zrušil předchozí verdikt Státního soudu v Praze s argumentací spočívající v procesních chybách a zejména v tom, že v době údajné činnosti se na Českomoravské vysočině žádné „partyzánské skupiny“ ani „banderovci“...nevyskytovali.¹²³⁰ Tento fakt, mimo jiné, už v roce 1949 potvrdilo Krajské velitelství StB v Brně. Příslušnou zprávu však státní prokurátor patrně...zapomněl u soudního líčení předložit.¹²³¹

Dále dejme slovo interním materiálům StB vypracovaným k problematice „východní emigrace“ z roku 1959 z pera příslušníka 3. odboru KS MV Hradec Králové Tomáše Kaniščeva:

„Ukrajínští nacionalisté jsou ve svém přesvědčení velmi odhodlaní a jsou proto schopni učinit cokoliv nezastavující se ani před hromadnou vraždou. Z toho plyne jejich tvrdost jednoho

¹²²⁶ Viz kol. autorů: *Případ Světлана. Proměny obrazu třetího odboje*, ÚSTR, Praha, 2017. Dostupné zde: https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2017/10/Pripad-Svetlana_pdf.pdf (odkaz k datu 15. 6. 2022)

¹²²⁷ Viz Rokoský, Jaroslav: *Bratři František a Josef Bogatajovi. Protikomunistický odboj na jižní Moravě*. In *Securitas Imperii*, ÚSTR, Praha, č 1/2020, s. 88-133.

¹²²⁸ NA, f. Státní soud Praha, sp. zn. Or I 1440/49: *Posudek znalců z oboru vojenského a politického zpravodajství v trestní věci proti Gabrielu Putrašovi a spol. z 12. 1. 1950.*

¹²²⁹ Odsouzení totiž nebydleli na Českomoravské vysočině, ale v té době v Libereckém kraji...

¹²³⁰ NA, f. Státní soud Praha, sp. zn. Or I 1440/49: *Rozsudek Krajského soudu v Ústí nad Labem ze 4. června 1969*, s. 1-8.

¹²³¹ Tamtéž, *Upozornění ve smyslu § 42 zák. č. 82/68 Sb.*

k druhému v případě, že někdo ze své myšlenky sleví apod. [...] Jejich tvrdost hraničící se surovostí je všeobecně známa. V tomto směru jsou na stejné úrovni s fašismem (sic!).

Jejich ideovou myšlenkou je „Svobodná velká Ukrajina“ bez komunistických prvků. Pro splnění svých ideí jsou ochotni učinit cokoli a spojit se s kýmkoliv. Opět zde vzorem byla jejich úzká spolupráce s fašistickým Německem v době druhé světové války, kdy věřili, že Hitler jim dopomůže uskutečnit jejich sny. Němci toto velmi dobře věděli, a proto přistoupili na jejich nabídky a sám Hitler jim slíbil, že jestli mu dopomohou k vítězství nad SSSR, že si potom budou na Ukrajině vládnout sami (sic!). Byla utvořena ukrajinsko-fašistická armáda speciálně z Ukrajinců vedená vlastními veliteli a to SS-Galícien (sic!). Dále vlastní policie na ukrajinském území a hospodářská řízení (sic!) města obcí. Krutost těchto jednotek předčila německé fašisty. [...]

Pokud se týče pro nás nejzávažnější organizace je UNO [správně OUN]. Tento směr vykazoval a stále vykazuje nejaktivnější činnost. Jako příklady uvádím Sičovský puč v r. 1939 na zakarpatské Ukrajině (sic!) pro odtržení tohoto území od ČSR. Bylo inscenováno Haličany. Toto se jim podařilo, byla utvořena ukrajinská vláda Vološina (sic!), jejíž členové se nacházejí na západě, kteří zde zůstali, odpykali si trest. Dále to byly banderovské akce řízené samotným Banderou a to jak v Polsku, tak USSR a ČSR. Vyznačovaly se značným terorem na obyvatelstvu. Dalším jejich větším činem byla aktivní činnost na kontrarevoluci v Maďarsku, kde své akce měli namířeny hlavně proti RA štváním obyvatelstva proti jednotkám, přičemž sami byli plně zapojeni do trockistických akcí (sic!). V r. 1957 a 1958 vyslali své agenty přes území ČSR do USSR. Byl to větší počet agentů, kteří svůj úkol měli splnit a opět se vrátili na své základny.“¹²³²

Oba citované prameny mají jeden společný rys: naprosto nedostatečné a zkreslené informace o historii „banderovského hnutí“, které vyplývaly nejen z ideologické podjatosti, ale i základních faktografických neznalostí autorů. Toto zároveň sdílejí se všemi elaboráty MNO a MV/StB, které vznikly po roce 1948, avšak nikoli s některými staršími. Ve světle řádků výše je nutno konstatovat, že obecná tvrzení o „banderovském nebezpečí v ČSR“ v době před rokem 1989 se ve většině nezakládala na pravdě. Příslušníci OUN(b)/UPA se násilí na občanech státu dopouštěli minimálně, většinou poté, co byli sami napadeni. Zde tvoří výjimku případ zavražděných příslušníků FS sotní „Brodyče“ v roce 1947 a vražda Mateje Štepity následující rok, které ovšem Ukrajinci vzhledem k okolnostem nespáchali kvůli „touze po krvi“. Neexistují žádné důkazy o tom, že by se OUN(b) po roce 1945 pokoušela o násilnou změnu režimu v ČSR,

¹²³² ABS, sbírka Objektové svazky, arch. č. OB-189 HK: *Instruktaž a zaměření po linii Bělogvardějci a Ukrajinství nacionalisté. Stručný rozbor a současná činnost emigrace. Příloha ke zprávě z října 1959.*

naopak přinejmenším do jara 1947 ji považovala za přátelský až neutrální stát, či že se zde pokoušela vytvářet „teroristické sítě“. Hovořit lze maximálně o kontaktních adresách pro osoby, směřující do Polska, SSSR nebo Bavorska, a to maximálně do roku 1948. Po případu Bohdana Kovalyky a pražské řeckokatolické fary z ledna 1947 nelze doložit, že by se kurýři ukrajinského exilu pokoušeli v ČSR kohokoli cíleně kontaktovat. StB v pozdějších letech neúměrně zveličovala možnosti a aktivity ukrajinského podzemí, nemluvě o nesmyslných operacích proti Ukrajincům v zemi i v zahraničí (zejména akce „Škorpioni“ a únos Nikifora Horbanjuka).

Doposud nereflektovaným aspektem režimní interpretace aktivit OUN/UPA v ČSR i zahraničí a s nimi spojených stereotypů je fakt, že ji většinově od počátku šířili tehdejší či bývalí příslušníci SNB/StB, ať již v podobě propagandistických pamfletů, pseudovědeckých prací, „expertních posudků“ či memoárové literatury. Výše zmíněný „odborník na volyňské Čechy“ a vedoucí sektorů ZOB/StB, pod něž spadala „ukrajinská problematika“, Jaroslav Janoušek měl, mimo jiných zločinů, po roce 1947 let zdefraudovat 100.000 korun určených k natočení filmu o „Benderovcích“, zcizit předměty doličné v kauze Hučka a sexuálně zneužívat sestry Ležynské.¹²³³ A právě on měl být pokud ne skutečným autorem, poté alespoň iniciátorem a sponzorem vydání pamfletu *Pravá tvář banderovců*, první tištěné práce k problematice.¹²³⁴

Dalším „plodný“ autor Vlastislav (Vladislav) Kroupa vedl od roku 1948 1. oddělení (studijní) I. sektoru skupiny BAa. Ve službách StB a ministerstva vnitra působil do roku 1986.¹²³⁵ Kroupu lze obecně označit za nejzaujatejšího autora, „kodifikátora“ většiny mýtů, lží

¹²³³ ABS, f. Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-120 MV, díl 8: *Zpráva o činnosti s. Janouška v sektoru BAa-I.*

¹²³⁴ Srov. tamtéž; Slavík, Václav: *Pravá tvář banderovců*, Orbis, Praha, 1948.

¹²³⁵ Ke kariéře Vlastislava Kroupy do roku 1953 viz Dvořáková, J.: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*. Kroupa (nar. 1922) byl v letech 1941 až 1945 vězněn za činnost v komunistickém protinacistickém odboji v německých koncentračních táborech. Dle výpovědi spoluvězňů *se choval velmi čestně, patřil k nejlepším soudruhům*. Po válce nastoupil službu v ZOB II a StB. Roku 1951 přešel do funkce náčelníka sekretariátu Hlavní správy StB. Od 1. ledna 1952 působil jako zástupce náčelníka Krajského velitelství StB v Pardubicích, od srpna 1952 v různých zpravodajských funkcích na Hlavní správě Pohraniční stráž. V listopadu 1956 dosáhl hodnosti podplukovníka. Od srpna 1959 zastával různé lektorské pozice na Ústřední škole ministerstva vnitra v Praze. V září 1959 reaktivován jako zpravodajec, zařazen na místo náčelníka 1. oddělení 14. odboru I. správy MV a v únoru 1969 jako náčelník sekretariátu náčelníka I. správy MV. V létě 1970 převeden do Organizační a vnitřní správy MV ČSSR. Od roku 1971 zaměstnán na Sekretariátu ministra vnitra v tiskovém odboru, oddělení historie. K únoru 1975 jmenován náčelníkem Oddělení historie SNB Správy vědy a školství federálního ministerstva vnitra, později IX. správy MV. Roku 1980 odešel do důchodu, ale ještě do roku 1986 vyučoval na Vysoké škole SNB. Roku 1955 byl charakterizován jako *velmi bystrý s dobře vyvinutým operativním myšlením, klidný se smyslem pro odpovědnost. Má velmi dobré výchovné vlastnosti a vyžaduje přesné plnění úkolů svými podřízenými*. Škoda, že tyto vlastnosti nedokázal projevit i jako vědec-historik. Toto patrně vyplývalo z toho, že se *aktivně angažoval za politiku nového vedení strany* [po roce 1969]. *Vystupuje ve své publicistické činnosti proti buržoasním a maloburžoasním teoriím, oportunistu, revizionismu a antisovětskému. Ve své činnosti plně uplatňuje zásady proletářského internacionalismu, socialistického vlastenectví (sic!) a úzké spolupráce s SSSR a ostatními socialistickými státy*. Viz ABS, f. Osobní evidenční karty (OEK): *Osobní evidenční karta příslušníka MV Vlastislava Kroupy*; f. Personální spisy příslušníků MV, spis ev. č. 5867/22: *Vlastislav Kroupa – výsledek šetření z 25. 5. 1954*; tamtéž, *Zhodnocení Vlastislava Kroupy z 30. 9. 1955*; tamtéž, *Komplexní služební hodnocení Vlastislava Kroupy z 8. 7. 1974*.

a faktografických nedostatků a vydavatele řádně upravených fragmentů vzpomínek přímých účastníků. Mimo již zmíněných pseudooborných prací a doslovů se podílel i na vzniku seriálu *30 případů majora Zemana*.¹²³⁶ V armádě a SNB sloužil i Kroupův „názorový souputník“ a spoluautor Ota Holub, jenž odešel do výslužby v hodnosti podplukovníka.

Dále vhodné zmínit román příslušníka PP SNB „Slovensko“ Jaroslava Netoličky *Čas mlhavých nocí*, v němž nastínil svou, nutno dodat značně omezenou představu plnou kliše o světě ukrajinského podzemí. Ve světle vzpomínek uveřejněných Kroupou lze tento román chápat jako sondu do myslí řadových příslušníků PP SNB „Slovensko“ v období akce B, ve většině mladých komunistů, kteří pravděpodobně skutečně věřili, že odjeli „chránit vlast“ proti „pohrobkům fašismu“. Hlavní charakteristiky vojáků UPA v románu představené spočívaly jak jinak než v krutosti, hamižnosti, omezenosti mužstva, vychytralosti důstojníků a sobeckosti.¹²³⁷ Zaujatost těchto autorů je zcela nepochybná, nicméně vzhledem k tomu, že jiné práce k problematice „banderovců“ v komunistickém Československu nevycházely, vznikl takto naprosto neodpovídající obraz jejich aktivit, který se v průběhu let dokázal prosadit do širšího povědomí společnosti.

V Československu dále vycházely některé publikace polských a sovětských autorů s „banderovskou“ tematikou. Patrně nejznámější představuje román kontroverzního protinacistického odbojáře ve Francii, později vojáka Polské lidové armády a nakonec zavražděného politika a spisovatele Wiktora Bardacha alias Jana Gerharda *Požáry v Karpatech (Łuny w Bieszczadach)* z roku 1959.¹²³⁸ Na prvním místě nutno říci, že ačkoliv se text snaží navodit dojem obrazu reálného dění, Gerhard ve skutečnosti opublikoval spíše kompendium propagandy polského komunistického režimu o tamním protikomunistickém odboji, UPA, nekomunistických politických stranách a „západních imperialistech“. *Požáry* se v Polsku staly zhruba tím, co *Pravá tvář banderovců*, *Akce B* a pseudopráce Kroupy v Československu, tedy oficiálním výkladem událostí bez ohledu na realitu. V podobném duchu se nesou i další méně známé publikace.¹²³⁹ U nich z hlediska propagandy „nejhodnotnější“ část představují doslovy, většinou připravené zaměstnanci Vysoké školy SNB v Praze. K *Ozvěně Černého lesa* z roku 1979 jej nenapsal nikdo jiný než její tehdejší náčelník Ludvík Příkryl. Rozsah doslovu

¹²³⁶ Srov. Kroupa, V.: *Bránili jsme revoluci*; týž: *Sbor národní bezpečnosti 1945–1948*, Naše vojsko, Praha, 1977; Holub, O., Kroupa, V.: *Bojové tradice SNB – trvalý zdroj zkušeností a poučení pro mladou generaci*; kol. autorů: *Chránili svou vlast...*

¹²³⁷ Netolička, Jaroslav: *Čas mlhavých nocí*, Profil, Ostrava, 1978.

¹²³⁸ Gerhard, Jan: *Łuny w Bieszczadach*, Wydawnictwo ministerstwa obrony narodowej, Warszawa, 1959; týž: *Požáry v Karpatech*, Naše vojsko, Praha, 1962.

¹²³⁹ Běljajev, Vladimír Pavlovič: *Ozvěna Černého lesa*, Naše vojsko, Praha, 1979; Myśliński, S.: *Ve stínu trojzubce*; Jarnicki, Władysław: *Spálená země*, Vyšehrad, Praha, 1972. Demagogický doslov k románu Myślińského nenapsal nikdo jiný než Vlastislav Kroupa.

neumožňuje jeho plnou citaci, nicméně vhodno zmínit alespoň některé obsažené výrazy: *zločinná činnost a protilidský profil* [banderovců], *buržoazie, kulaci, popštlí synové, zločinné a deklasované živly, záškodníci, žoldáci, výprask* [který nejednou Němci udělili „banderovcům“], *nejzvrhlejší živly, soldateska zvlčilého imperialismu, sekání hlav a vyrývání srdcí, tajemství úspěchu spočívající v komunistickém přesvědčení* a další výrazy „běžné“ pro akademické prostředí.¹²⁴⁰

„Banderovci“ v těchto knihách obvykle hrají roli buď roli absolutně negativních protagonistů, nepřilíš inteligentních fanatických a brutálních zločinců, kteří úspěchů dosáhnout jen za cenu zrady či úskoku a za masivní početní převahy. Nebo naopak rafinovaných, inteligentních a o to horších nepřátel (často „bývalých esesáků z divize Galizien“), páchajících zločiny nejen z egoistických důvodů, ale i ideologických a majetkových. Zároveň žádný z tehdejších autorů neuměl či nechtěl zodpovědět otázku, proč s Němci spolupracovali i po několika „zradách“ z jejich strany a jak mohli komunistickým vládám klást odpor po dlouhé roky, když (polský, ukrajinský/sovětský) „lid vždy věrně stál za lidovou mocí“, až na „nepočtené výjimky“. O pseudotezi kolaborace polského nekomunistické odboje s Německem už vůbec nemluvě. Maximálně uvádí nepřilíš duchaplnou tezi o tom, že OUN vydržela v podzemí dlouhé roky po konci války, proto, že „ukrajinské fašisty“ na východě „zanechali“ Němci i s množstvím zásob. A co se původu „banderovských elit“ týče:

„Konovalec, Bandera. Andrijevskej, [Stepan] Ochrimovič a konečně i [Stepan] Lenkavskij – jsou všichni popské dětičky (sic!), které jsou od dětství spojeny skupinovými zájmy, zvykly si na lehký a sytý život a nemají poněti o tom, co je skutečná práce. A ostatní – to jsou děti kulaků a studenti, kteří nedokončili studium. [...] Uvažujte sám: kdo z Ukrajinců mohl v letech kapitalistického Polska umožnit synovi nebo dceři vysokoškolské vzdělání? Pouze bohatí a vlivní lidé. Mají tedy vůbec právo hovořit jménem ukrajinského lidu?“¹²⁴¹

Samozřejmě se jedná o výběr subjektivní a sugestivní, který by bez problémů bylo lze aplikovat i na bolševiky, např. „feudální synky“ Lenina, Dzeržinského či Tuchačevského, „kulaka“ Trockého, „nedostudovaného popa“ Stalina a mnoho dalších snadno konstruovatelných sugestivních přivlastků. Ostatně tato pseudoteorie „popských dětiček“ nemá argumentačně daleko k pseudotezi „židobolševismu“.

¹²⁴⁰ Běljajev, V.: *Ozvěna Černého lesa*, s. 133-136.

¹²⁴¹ Tamtéž, s. 107.

Kázeň v oddílech a podporu mezi civilisty si příslušníci ukrajinského podzemí dle těchto autorů vynucovali fyzickým násilím a terorem, aplikovaným i na zajatce a vlastní raněné. Stanisław Myśliński uvádí následující absurdní pasáž:

„Když velitel Chryn [správně „Chrin“] zjistil [po nepodařené akci], že jeho vlastní ztráty činí pět zabitých a tři raněné, vlastnoručně vypichoval vojákům bajonetem oči, utínal jim uši a chlubil se silou, s níž dokázal raněným utrhávat pohlavní orgány (sic!). Chryn ostatně nařídil veliteli četnictva Berkutovi, aby zavraždil i tři vlastní raněné střelce, jen aby se kvůli nim nezdržoval pochod.“¹²⁴²

Výše uvedené se týká i „spojenců banderovců“, nejčastěji „anglo-amerických imperialistů, česko-slovenské reakce“ a polského nekomunistického, resp. protikomunistického podzemí. Protistrana, tedy „pokrokové síly“ v ČSR, Polsku a SSSR v drtivé většině případů jednájí šlechetně a ušlechtilé, nedopouští se zločinů a chrání civilisty jak obranou, tak i „ohleduplností“ při ofenzivních akcích. Toto se týká zejména „hrdinných a zodpovědných čekistů“. U chycených provinilců se snaží najít cestu k jejich „nápravě“, zároveň však umí dát najevo tvrdou ruku, ač tak činí neradi a není-li jiného východiska:

„Sál Domu železničářů ve Lvově zaplnily v onen pošmourný říjnový den stovky pracujících z celého města. Přijeli sem i kolchozníci ze všech okresů oblasti. Všichni přítomní pohlíželi s pocitý netajeného odporu na vraha Michajla Stachuru [„banderovce“], vychrtlého mladého muže se zjevnými příznaky degenerace v obličejí (sic!). A každý z těch, kteří seděli v sále, přemýšlel: jak mohl tento slaboch pozvednout sekeru posvěcenou nacionalisty proti spisovateli, jehož miloval všecken ukrajinský lid. Všichni byli otřeseni cynismem, s nímž vrah hovořil o svých dřívějších zločinech, ale zejména tím, když přiznal, že „kdyby mu to nacionalisté přikázali, zabil by třeba i vlastní matku“ (sic!). Proto také slova závěrečné řeči prokurátora, že „psy napadené vzteklinou je třeba likvidovat“, provázel dlouhý bouřlivý potlesk.“

Nehledě na zjevně vynucenou tvrdost těchto slov, věděl Zagorujko [příslušník MGB] dobře od mnoha svých spolupracovníků, kteří měli možnost se setkávat s prokurátorem, že dovede být mírným a dobrosrdečným při posuzování případů lidí, kteří pobloudili a nechali se nacionalisty oklamat (sic!).“¹²⁴³

¹²⁴² Myśliński, S.: *Ve stínu trojzubce*, s. 104.

¹²⁴³ Beljajev, V.: *Ozvěna Černého lesa*, s. 65.

Nebo opět slovy Stanisława Myślińskiego a část jeho popisu bitvy u Strzebowisek (Strubovisek) se sotní „Jara“ z března 1945:

„Ze stavení vyběhlo několik [ukrajinských] žen s dětmi. Některé nesly nemluvnata zabalená do polštářů nebo do beraních kožichů. Od první linie obklíčení [vesnice obsazené „banderovci“] je dělilo už jen pár metrů. Několik rudoarmějců vyskočilo ze sněhu a rozběhlo se utíkajícím naproti, když náhle vzduch prořaly dlouhé dávky ze samopalu...“

Když umlkl svist střel, zůstal z utíkajících žen a dětí naživu jen jeden malý chlapeček. Skláněl se nad ležící matkou...Prsty vojáků i příslušníků, ztuhlé mrazem, se křečovitě přitiskly k rukojetím samopalů a kulometů. K ležícím se plazily dvě ošetřovatelky... [...]

[Sověťští] vojáci vytahovali smrtonosné hračky kulovitého tvaru [granáty]. Připravovali se k útoku. „Počkejte, kamarádi, ještě ne! Je tam pět malých dětí...“ Halik běžel k veliteli oddílu. Sám měl sice s hospodářem tohoto stavení, který byl delší dobu v řadách UPA, nevyřízené účty, jenže teď šlo o děti. Nejstaršímu bylo dvanáct let... [...]

Vítr utíchal, ale boj byl stále urputnější. Prstenec obklíčení se stále stahoval. Úderné čety a oddíly [...] zuřivě útočily. Znali stavení i jejich obyvatele. Podle rozkazu velitel strážnice četaře Edward Martingiera a jeho zástupce pro věci politické Józefa Kosze dělali všechno, aby ušetřili civilní obyvatelstvo.“¹²⁴⁴

Myśliński dále uvedl ztráty UPA převyšující 80 osob (reálně ne více než 20), polsko-sovětské na méně než 10 a vinu za zničení obce a smrt civilistů samozřejmě připsal „banderovcům“. Otázku, proč ukrajinské civilisty, které Poláci a Sověti měli chránit, polská armáda v letech 1946 a 1947 kompletně násilně deportovala do SSSR nebo na „ziemie odzyskane“, samozřejmě pominul.¹²⁴⁵ Otázka chování civilistů byla obecně zastírána pouze slovy o tom, že UPA si na nich podporu vynucovala násilně, na rozdíl od orgánů „lidovědemokratické moci“, s níž „lid“ přirozeně „spolupracoval“. Myśliński se neomezil jen na masivní exageraci násilí a brutality UPA na civilistech v poválečném Polsku spolu s negací jakéhokoli takového chování na straně polských a sovětských „pokrokových sil“, ale neváhal „banderovcům“ připsat i zločiny, které reálně spáchaly právě tyto nebo polské nekomunistické podzemí (konkrétně události v Pawłokomě a Sifczyně).¹²⁴⁶

¹²⁴⁴ Tamtéž, s. 32-33.

¹²⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 28-37 a dále; Kryciński, Stanisław: *Bieszczady. Słownik historyczno-krajoznawczy*. Część 2: *Gmina Cisna*, nakladem autora, Warszawa, 1996, s. 365-375.

¹²⁴⁶ Myśliński, S.: *Ve stínu trojzubce*, s. 62.

Ačkoliv toto žádný z československých autorů v době před rokem 1989 (včetně Jana Fialy) otevřeně nepřiznal, je velmi pravděpodobné, že při svém líčení charakteristiky, resp. stereotypů „banderovců“ čerpali právě z uvedených publikací, zejména Gerhardova románu. Tento fakt zcela evidentně vyplývá např. z práce Bohuše Chňoupeka, který při charakteristice Stepana Stebelského „*Chryňa*“ (správně „Chrína“) hovoří, mimo jiné, o *odtrhávání pohlavních orgánů*, stejně jako Myšlínski.¹²⁴⁷ Režimní propaganda o „banderovcích“ obecně stála na hliněných nohou, poněvadž nemohla přiznat pravý stav věcí, tedy že v „lidových demokraciích“ více než 10 let existovalo masivní protikomunistické hnutí s takřka nulovou podporou zvnějšku. Omezovala se proto zejména na události v Polsku do roku 1948, opírala se o „kolaboraci“ OUN(b) s Němci (jak patrně z řádků výše, otázka kontroverzní a po srpnu 1941 těžko představitelná), zločiny ukrajinského podzemí na Polácích a Ukrajincích, zpravodajství z Polska a SSSR, přejímání tamních aspektů propagandy a „kreativní“ práci s fakty a jejich filtraci. Zároveň nepřipouštěla jakékoli pochybení či zločiny protistran na Ukrajincích, v tomto případě zejména sovětského a polského režimu, částečně i v případě nacistického.

Výsledkem byla směsice několika ideologicky zpracovaných faktů „obohacená“ o pojmy a dojmy toho kterého autora, s neuvěřitelným množstvím bílých míst a zavádějících tvrzení. Fakt, že tato z hlediska politologie a kritiky dosti primitivní propaganda dokázala zapustit hluboké kořeny v české společnosti a vytvořit obecné povědomí o OUN/UPA jako čistě zločineckých a kolaborantských organizacích, zároveň implikuje, že s nimi spojené události v ČSR v letech 1945 až 1947 (resp. později) nevyvolávaly větší zájem obyvatelstva a většina s „banderovci“ ani nepřišla do styku. V opačném případě by těžko bylo možno takovýmto způsobem deformovat obraz reálného průběhu dění a vytvořit výše zmíněný zcela negativní stereotyp „banderovce“.¹²⁴⁸ Tedy něco, o co se komunistická propaganda pokoušela i v jiných případech, leč méně úspěšně. Za příklad dejme příslušníky tzv. druhého (protinacistického) a třetího (protikomunistického) odboje, ačkoliv ani otázka jejich vnímání společností není bez komplikací či kontroverzí.

Nutno opět připomenout, že zločiny, které OUN/UPA spáchaly, zaslouží odsouzení a tvoří nesmazatelnou skvrnu na štítu těchto hnutí. Ovšem jejich kritika a exagerace ze strany „lidovědemokratických režimů“ a dnešní ruské elity byla a je zcela farizejská vzhledem

¹²⁴⁷ Srov. Chňoupek, B.: *Banderovci*, s. 24; Myšlínski, S.: *Ve stínu trojzubce*, s. 104.

¹²⁴⁸ Obecně k deformaci tématu viz zejména Chňoupek, B.: *Banderovci*; Drška, P.: *První boje s banderovci*. In *Vojenské dějiny Československa*, 5. díl, s. 100-101; týž: *Armáda a SNB v boji proti banderovcům*. In tamtéž, s. 194-205; Slavík, V.: *Pravá tvář banderovců*; Fiala, J.: *Zpráva o akci B*; Kaucký, F., Vandůrek, L.: *Ve znamení trojzubce*; Netolička, J.: *Čas mlhavých nocí*; Kroupa, V.: *Bránili jsme revoluci*; Fiker, Eduard: *Akce B*, Práce, Praha, 1952; Holub, O.: *Smrt ze zálohy*; Československá televize: *Třicet případů majora Zemana*, díl 4: *Rubínové kříže*, 1975; film *Akce B*, 1951 (režie Josef Mach).

k násobně většímu množství zločinů, jichž se samy dopustily, resp. dopouštějí. Jestliže tedy z některých kruhů názorově podezřele blízkých apologetům režimů Východního bloku či rétorice Kremlu po i před rokem 2014 zaznívají slova o „překreslování historie“, je nutno mít na paměti, že mluví o zcela účelové a realitě neodpovídající interpretaci dějin, kterou si tyto kruhy vytvořily k obrazu svému, tedy i tzv. „banderovců“. Nazírat tuto problematiku skrz produkci vzniklou v „socialistickém táboře“ je tedy inherentně vadné a stejně zavádějící, jako kdyby dotyčná osoba studovala pouze materiály provenience ukrajinských nacionalistů v emigraci. Proto také označování autorů věnujících se tématu po roce 1989 vědeckými metodami a bez politického podtextu za „revizionistické“ není příliš šťastné. Nejedná se totiž o revize odborného bádání, ale *de facto* výzkumy prováděné „od píky“ a vymezující se proti výstupům zaujatým a neobjektivním, nikoli řádně provedeným.

Závěr

V úvodu této práce jsem položil fundamentální otázky, kým vlastně byli ukrajinští nacionalisté, jakou ideologii vyznávali, byly OUN/UPA zločinecké fašistické a kolaborantské organizace, jak je vykreslovali autoři ve Východním bloku po celou dobu jeho existence, či se jednalo o hrdiny ukrajinského boje za svobodu a proti tyranii, jak hlásají někteří ukrajinští autoři v emigraci a po roce 1991 i na Ukrajině? Řádky výše dokazují, že odpovědi na tyto otázky jsou mimořádně složité a nejednoznačné.

Jak vyplývá z předchozích kapitol, nelze zpochybnit, že tzv. „banderovci“ se v letech 1939 až 1947 i později dopustili masových, často krutých a plošných zločinů, a to zejména na polském, židovském a ukrajinském národu. Nicméně nutno doplnit, že v dané době se jednalo o akce nikoli výjimečné, nikoli nejdrastičtější a nikoli nejrozsáhlejší. Jak trefně poznamenali Oleksandr Zajcev a Vasyľ Stefaniv, proč jsou tzv. banderovci v evropském mediálním prostoru neustále vláčeni za jimi spáchané zločiny, zatímco o jiných hnutích podobného typu s daleko více oběťmi se někdy až mlčí? Na mysli mají příkladem (početně slabší) chorvatské ustašovce a jimi prováděnou genocidu Srbů, jimž za oběť údajně padlo až 300.000 příslušníků tohoto národa (nemluvě o dalších, např. 30.000 Židech), tedy třikrát více, než kolik Poláků dle fundovaných odhadů usmrtili příslušníci UPA.¹

Odpověď na tuto otázku není až tak složitá. Současné Srbsko se relativně negativně staví k integraci do tzv. evropských struktur, má silné vazby na Rusko a ve společnosti je silný revanšismus a averze vůči západním strukturám kvůli dění v průběhu občanské války v Jugoslávii, zatímco Chorvatsko již do EU a NATO vstoupilo a připomínání této temné minulosti není v jeho interesech. Zároveň není na rozdíl od Ukrajiny objektem zájmu jiné mocnosti. Srbsko dále nemá vliv ani zdroje, aby svou propagandou mohlo zahltit mediální prostor a vyvolávat kontroverze v požadovaném směru. „Ustašovská“ problematika je navíc všeobecně málo známá, ježto neměla širší mezinárodní přesah. Naproti tomu „banderovci“ postupně operovali v několika státech (Ukrajina a Bělorusko jako součást SSSR, Polsko, Rumunsko, ČSR), jejich problematika se tak stala mezinárodně známou ještě v době jejich aktivních operací, jednalo se o hnutí jednoznačně antisovětské a po roce 1941 i antinacistické, v Rusku je dnes vnímáno i jako antiruské. A právě Rusko se dlouhodobě snaží prosadit svou kontrolu nad Ukrajinou. Co zejména platí, Rusko má prostředky a vliv na projekci své propagandy, pomíjející či popírající jakékoli zločiny sovětského systému (které co do počtu obětí dosáhly stonásobků těch způsobených „banderovci“), v západních médiích, ale i několik

¹ Kol. autorů: *Націоналізм і релігія...*, s. 95.

set let starou tradici v démonizaci národněosvobozeneckých hnutí, jež se rozvíjela na území Ruska/SSSR. „Banderovci“ v tomto diskurzu nejsou ani prvními ani posledními „zločinci“, pouze těmi „historicky nejaktuálnějšími“. Ruská protiukrajinská propaganda založená na obsahově neznámých, či spíše prázdných termínech „fašizace, nacizace a banderizace“ Ukrajiny po roce 2014 (v širším kontextu však již od roku 1991) v Evropě dopadla na relativně úrodnou půdu.

Tento fakt vychází zejména ze dvou příčin; obecná neznalost problematiky protisovětských (protibolševických) hnutí odporu v letech 1917 až 1960 ve většině Evropy a dlouhodobá mýtizace tématu v prostředí Východního bloku v letech 1945 až 1989 s přesahem přinejmenším do roku 2000. Tento stav se však po ruské agresi z února 2022 začíná postupně měnit, a to nejen v důsledku právě této agrese a přírůstků nové literatury očištěné o propagandistická tvrzení té či oné strany, ale zejména v důsledku fantaskní a těžko uvěřitelné nové vlny propagandy Kremlu, plné floskulí a absurdních tvrzení. Jak dokazují řádky výše, tato propaganda je nejen zoufale neoriginální, ale již více než staletí vyvrácená, mimo jiné minulým i současným bojem Ukrajinců za vlastní existenci a právo na svobodný život. Zároveň si povšimněme, že ukrajinský protisovětský odboj je znovu a znovu vytrháván z kontextu a představován jako hnutí ojedinělé, ačkoliv v samotném SSSR simultánně existovala další protisovětská hnutí (zejména v Pobaltí, Bělorusku a na Kavkaze).

Zcela absurdní je i zdůrazňování existence „fašistických/nacistických“ jednotek ukrajinské armády a jejich návaznost na divizi zbraní SS „Galizien“, víme-li, že takovýchto jednotek složených z Rusů a Bělorusů existovalo více, byly početnější a relativně i procentuálně více obdivovatelů nacistické-nacionalistické ideologie bychom našli v současném Rusku než na Ukrajině. O tom jasně svědčí výsledky různých více či méně demokratických hlasování na Ukrajině v letech 1990 až 2018, v nichž postnacionalistické strany nikdy nedosáhly výraznějších výsledků (naposledy 2,15 % hlasů). Pro Rusko vzhledem k absenci demokratických voleb po nástupu Vladimira Putina k moci relevantní data nemáme, zato však disponujeme fotografiemi ruských vojáků či jednotek v ruských službách, nosících distinkce odvozené či přímo převzaté od útvarů nacistického Německa. I kdyby tak teze o „ukrajinských nacistických jednotkách“ byly pravdivé, z úst představitelů Ruska by se jednalo o neuvěřitelnou drzost tohoto využívat jako záminku pro napadení Ukrajiny, jestliže si sami nedokázali doslova zamést před vlastním prahem a „nacisty“ ve svých ozbrojených silách ochotně využívají.

Naprostě nepochopitelným je poté fakt, že v Evropě přetrvává povědomí o tom, jaké oběti na oltář porážky nacismu a fašismu (ať je tím myšleno cokoli) přinesli Rusové, Rusko, SSSR, přičemž je zcela opomíjen fakt, že procentuálně největší ztráty se netýkaly Rusů (neboť

etnicky ruské části SSSR Německo okupovalo jen krátce a jen velmi malou část), ale Židů, Ukrajinců, Bělorusů a Poláků! Tyto národy se navíc v řadách Rudé armády i mimo ně taktéž podílely na jejím vítězném pochodu na Berlín. K tomu zároveň nutno dodat, že v represích těchto národů Němci a Sověti v letech 1939 až 1941 spolupracovali a nezávisle na sobě v nich pokračovali až do roku 1945, Sověti poté v té či oné podobě až do roku 1991 (nutno dodat i za účasti příslušníků těchto etnik). O významu spojení „osvobození Sovětským svazem“ poté netřeba již mnoho dodávat. Např. v Polsku takovýto termín mimo proruských kruhů vůbec není přítomen ve veřejném prostoru a lze očekávat, že i v dalších zemích „osvobozených SSSR“ v dohledné době proběhnou či už probíhají diskuze nad interpretacemi událostí let 1939 až 1948, potažmo i dále, kdy SSSR sice objektivně porazil a vytlačil okupační či nelegitimní režimy, ovšem sám je nahradil podobně nelegitimními a v případě některých států vyloženě kolaborantskými.

Stejně jako nelze popřít „nehumánní“ aspekty UPA ve formě násilí páchaného na těch či oněch lidských bytostech, zároveň platí teze o tom, že její příslušníci se nepochybně snažili vydobýt nezávislost ukrajinského státu a národa na „nepřátelích“, kteří se na Ukrajincích a dalších obyvatelích východní Evropy dopustili neporovnatelně větších zločinů (v tomto smyslu zejména Němci a Sověti-Rusové). Z tohoto úhlu pohledu tak jejich boj s německou a sovětskou okupační mocí a polským podzemím představoval, na rozdíl od násilných akcí proti (zejména) polským civilistům, legitimní a přirozené nástroje k dosažení cílů. Příslušníci OUN/UPA a jejich sympatizanti v tomto boji zcela evidentně projevili odhodlanost, zarputilost a odvahu, jinak by v něm v organizované podobě těžko vytrvali až do 60. let. Tyto charakteristiky sdíleli s dalšími protikomunistickými hnutími ve východní Evropě, zejména v Pobaltí.

Kým tedy tzv. banderovci byli? Zločinci? Někteří zcela nepochybně. Hrdiny? Někteří zcela nepochybně. Fašisty? Někteří k tomuto nepochybně směřovali. Bojovníky proti komunismu? Zcela nepochybně. Bojovníky za svobodu? V případě této otázky je nutno položit doplňující, totiž za jakou svobodu? V demokratickém slova smyslu patrně nikoli. Nicméně „banderovci“ nikdy nedostali příležitost své plány realizovat, tedy extrapolovat tento alternativní vývoj je nesplnitelný úkol. Nelze však vyloučit proměnu podobnou té, jaká nastala např. v Jižní Koreji či na Tchaj-Wanu a v dalších státech, jež postupně z autoritativních modelů vlády přecházely právě na demokratické a v současném světě slaví na ekonomickém a vědeckém poli mimořádné úspěchy.

V Evropě se můžeme inspirovat případem Irska, Sinn Féin a Irské republikánské armády. Ostatně na irský příklad a k irským vzorům se ukrajinští nacionalisté často odvolávali a obraceli. Obecně se lze shodnout s názory polské a ukrajinské historické obce

revizionistického směru, že OUN/UPA představovaly organizace nepochybně legitimní a bojující za legální a přirozené zájmy ukrajinského národa. Ideologicky i metodologicky ovšem podléhaly různým změnám (často importovaným zvnějšku), dopouštěly se akcí nelegálních (zejména teroristické útoky v meziválečném v Polsku) a v letech druhé světové války i po ní vyloženě zločineckých, nemorálních a jednoznačně odsouzeníhodných. Jinými slovy cíle války ukrajinských nacionalistů byly zcela legitimní, (některé) jejich metody a akce však nikoli. Tedy dogmatické chápání OUN/UPA jako čistě či převážně zločineckých či naopak národněosvobozeneckých struktur je vadné. Zločiny spáchané příslušníky OUN/UPA představují nesmazatelnou skvrnu na tomto hnutí. Ty je z dlouhodobého hlediska odsoudily k roli objektu protiukrajinské propagandy, ať již zaslouženě či nikoli, a výborného cíle politicko-propagandistického zneužívání proti Ukrajině a jejím spojencům.

Zločinných aktů se však ukrajinští nacionalisté nedopouštěli jako jediní a v prostoru východní a jižní Evropy nepředstavovali první, hlavní ani nejaktivnější pachatele etnického či jiného násilí. Smutné prvenství v tomto nesou nacistické Německo, Sovětský svaz a někteří jejich spojenci. A právě nástupci sovětských elit, za toto zodpovědné, dnes hlásají rozpad SSSR jako „největší tragédii 20. století“, otevřeně se hlásí k jeho odkazu a cynicky vykreslují protisovětský odboj pouze v jeho negativních aspektech, za naprosté ignorace či přímo popírání těch pozitivních a zavírání očí nad zločiny sovětského režimu. K tomuto nutno dodat, že jen v rámci „ukrajinské problematiky“ sovětský bezpečnostní aparát ve 30. letech a po roce 1944 zavraždil, věznil, deportoval, podrobil násilí a zneužíval různé druhy represí proti násobně většímu počtu osob (hlavně Ukrajinců), než jaké kdy vyvíjely činnost v rámci ukrajinského nacionalistického podzemí a než jaké více či méně srovnatelným násilnostem ono vystavilo. Takovýto myšlenkový a společenský regres k autoritarismu-totalitarismu se v ruských dějinách neděje poprvé a probíhá za velmi podobných procesů jako v napoleonské éře, po Krymské válce, revoluci roku 1905, bolševické revoluci a ve stalinské éře.

Jinými slovy krize ruské státnosti, většinou vyvolaná válečnou prohrou a na ni navázanými problémy (většinou hospodářskými), často a schematicky vedla nejprve k překotným snahám o liberalizaci politicko-ekonomického systému, aby vzápětí sklouzla zpět k monopolizaci moci a jejímu zneužívání, naopak většinou po vojenských úspěších. V poslední iteraci takto lze volně interpretovat porážku v Afghánistánu a rozpad Sovětského svazu jako krizi. Na ni navázalo období agresí proti Čečensku, Gruzii a Ukrajině spolu s intervencemi v Bělorusku, Kazachstánu a v dalších státech, doprovázené postupným „utahováním šroubů“.

Co se týče samotné ČSR, je nutné konstatovat, že nebýt sice oprávněné, ale zároveň neúměrně intenzivní reakci oficiálních míst v podobě neadekvátních bezpečnostních opatření

vojenského charakteru během akce B, jejich jednostrannému a neobjektivnímu posuzování dění v Polsku a SSSR (zejména v roce 1947 a po převzetí moci KSČ a KSS) by více než jedno sto Čechoslováků a Ukrajinců bylo mohlo zůstat naživu, dalších několik set by nestrávil dlouhá léta ve věznicích a tisícům obyvatel ČSR by neznepríjemňovala život StB. „Banderovské nebezpečí“ prezentované zejména komunistickým tiskem a později i knižně a filmově zpracované ve většině aspektů neodpovídalo realitě, vůbec nemluvě o paranoidním vyhledávání hrozby „ukrajinského nacionalismu“ StB a jejímu fantazírování v duchu „každý Ukrajinec v ČSR rovná se nacionalista a řeckokatolická církev rovná se semeniště banderovců“. Nicméně i v jejích řadách se našli podnikaví jedinci, schopní „boj s reakcí a banderovským nebezpečím“ využít ve vlastní prospěch. Symbolickým, ovšem nikoli jediným je zde případ zmíněného Jaroslava Janouška.

Obecně řečeno, pozornost, jaká byla věnována ukrajinskému nacionalistickému hnutí a jeho zločinům v letech 1939 až 1947 (nikoli objektivní analýze jeho aktivit) československými médii po roce 1945 a v nové době českými po roce 2014 je zcela neúměrná negativním rysům tohoto hnutí za současného pomíjení jeho pozitivních stránek a zločinnosti sovětského systému, proti němuž ukrajinští nacionalisté bojovali a jemuž v konečném důsledku podlehl. Navíc přinejmenším v případě Československa se ve většině případů jedná o zločiny, které UPA prokazatelně nespáchala či existuje důvodné podezření, že daná událost byla na její vrub připsána *ad hoc*.

Zobecníme-li, „banderovci“ zkrátka byli dětmi a svým způsobem i oběťmi a tvůrci své doby. Většina jejich vůdčích kádrů se narodila mezi léty 1900 a 1910. Byli tedy příliš mladí, aby pozvedli zbraň v letech 1914 až 1921, ale zároveň dosti vnímaví, aby s nimi toto období oťráslo. Polský stát a SSSR je vychovaly k tvrdosti, fanatičnosti a nenávisti vůči sobě. Sověti a Němci jim ukázali možnosti a metody, jakými lze společnost manipulovat. Znovu zdůrazněme, že příklon „banderovského hnutí“ k aplikaci masového násilí na skutečných a domnělých nepřátelích proběhl až poté, co (západní) Ukrajinu schválil SSSR, vzápětí dobylo Německo a zavedlo zde mimořádně brutální a nelidský režim. Toto vše mělo vliv na politické myšlení celého hnutí i všech postižených společností. Proti těmto nehumánním režimům ukrajinští nacionalisté podobně jako další národněosvobozené organizace pozvedli zbraně a v pozdějších letech usilovali v rámci alespoň částečně liberalizované a demokratizované ideologie nastolit řád humánnější, než jaký v dané době implementoval Stalinův SSSR. Svůj *soud krví a železem* v době druhé světové a studené války sice „banderovci“ prohráli, ale jeho odkaz v pozitivním i negativním smyslu přetrval dodnes.

Tyto řádky nemají za cíl relativizaci či snad dokonce obhajobu zločinů, které OUN(b)/UPA nepochybně spáchaly, ale jejich zasazení do kontextu doby, do kontextu dějin samotného hnutí, do kontextu historie východní Evropy jako tzv. *krvavých zemí (Bloodlands)*, jak je trefně nazval Timothy Snyder.² Ne snad kvůli načervenalé barvě tamní půdy, ale kvůli lidské krvi, která zde v letech 1914 až 1950 tekla proudy. Nezapomeňme, že z procentuálního hlediska Ukrajinci za druhé světové války utrpěli po Židech největší lidské ztráty mezi evropskými národy. Na dalším místě následovali „symbolicky“ Poláci. Ukrajínští nacionalisté se na těchto třech národech dopustili primitivních, často bezúčelných a masových zločinů, ale ve všech třech případech měli na svědomí „jen“ malou část obětí, jaké tyto národy utrpěly za druhé světové války. Německo a Sovětský svaz byly zodpovědné za mnohem masovější a odpornější zločiny, než jakých se „banderovci“ dopustili. Německé zločiny jsou již z velké míry probádány, což o sovětských rozhodně říci nelze. Z tohoto úhlu pohledu je nutno vyslovit závěr, že zločinům OUN(b)/UPA je věnováno nepoměrně více prostoru, než si zaslouží z hlediska historie celého hnutí, za současného přehlížení činnosti hlavního hlasatele těchto tezí: Sovětského svazu, resp. Ruska jako jeho nástupnického státu, jež v posledních letech převzalo protiukrajinskou rétoriku, sebevícе archaickou, cynickou a neobjektivní.

Že Sovětský svaz ukrajinské nacionalisty považoval za mimořádně aktivní a nebezpečné nepřátele, je zcela patrné. Jinak by těžko plýtval prostředky a riskoval mezinárodní problémy vraždami vůdčích elit nacionalistického hnutí v emigraci (Jevhen Konovalec', Lev Rebet, Stepan Bandera), v případě posledních dvou jmenovaných navíc v době, kdy již reálně neměli ani stín možností ohrozit sovětskou vládu nad Ukrajinou. Nejen symbolický je i ten fakt, že mnohé sovětské politické a vojenské elity se na potlačování ukrajinského odporu více či méně podílely. V případě Nikity Chruščova a Leonida Brežněva přitom rozhodně nelze mluvit o aktivitách marginálních.

Současný narativ ruských elit, popírající existenci ukrajinského národa a upírající mu dokonce i právo na státní a národní existenci (a od léta 2022, alespoň ve verbální rovině, nejen Ukrajincům), stojí zejména na tezích o jejich „nacismu“, dle potřeby extrapolovaném i na další státy, a jakémsi „banderismu“. Co to ovšem je onen „banderismus“ či „banderizace“ v podání ruských elit? Odpověď snad lze nalézt v publikaci *Banderizacija Ukrainy – glavnaja ugroza dla Rossii (Banderizace Ukrajiny – hlavní hrozba Rusku)*. Slovy Jurije Kozlova se jedná o proces:

² Snyder, T.: *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*.

- Vzniku protiruské vojenské doktríny (na Ukrajině)
- Rozmístění vojsk rychlé reakce USA na území Ukrajiny
- Totální falzifikace historie (čti jiný než ruský/sovětský výklad)
- Rehabilitace *banderovsko-esesáckých* formací
- Transformace většiny obyvatelstva státu v *nacionalisty s banderovsko-esesáckým způsobem myšlení a chování*
- Likvidace církví Moskevského patriarchátu a následně pravoslaví s cílem *katolizace celého národa*
- Vyhazení ruského jazyka a kultury*

Kozlov k tomuto dodává, že původci těchto „jevů“ v drtivé většině pochází z Haliče a jedná se tedy o politiku *haličských nacionalistů*, které z původních „pravých“ Ukrajinců-Rusínů-Malorusů vytvořily „západní vlivy“, jak jinak prosazované Rakušany, Poláky a Němci. Zajímavé jest, že totéž se patrně netýká Rusínů-Ukrajinců z Podkarpatí, jejichž zem byla k USSR připojena později než Halič a taktéž dlouhodobě podléhala „západním vlivům“. Také pominul fakt, že z čtveřice hlavních „ideových otců“ OUN, Mykola Scibors'kyj, Dmytro Doncov, Mykola Michnov's'kyj, Mychajlo Kolodzins'kyj, první tři jmenovaní pocházeli z carské Ukrajiny, nikoli z Haliče, nemluvě o mnoha dalších argumentačních a faktografických nedostatecích. Charakteristika haličských *etnických mutantů* (sic!) dle Kozlova spočívá v nepřátelství proti Rusku, Slovanům a pravoslaví, což z Haliče činí „rakovinu Ukrajiny, po ní metastazující“. Přejít na „haličský nacionalismus“ byl (a je), mimo jiné, doprovázen *morální degradací člověka*. Toto jej samozřejmě vede k závěru, že *haličtí nacionalisté terorizují většinu Ukrajinců*. Na „banderizaci“ Ukrajiny „haličtí nacionalisté“ spolupracují s „ruskými lžidemokraty“ (čti jakoukoli opozicí proti režimu Vladimira Putina, charakterizovanou obdobně jako „haličtí mutanti“) a neváhají k tomu využívat *psychický i fyzický teror*, na což měla a má reagovat OSN. Jinými slovy hrozby, jaké z „banderizace“ Ukrajiny plynou, mají mezinárodní důsledky a okolní státy jsou tedy povinny ji zlikvidovat. Na závěr svého úvodu konstatuje, že *v této době efektivita ochrany jejich práv [ruských menšin v postsovětských státech] ve většině závisí od aktivit Ruska, a ne zahraničních a mezinárodních organizací na ochranu práv [menšin]*, tedy že Rusko je jediné, kdo jejich práva aktivně chrání, čti uzurpuje si právo aktivně zasahovat do vnitřních záležitostí okolních států pod záminkou „ochrany“ ruskojazyčného obyvatelstva, tedy pod „menšinovým“ pretextem ne nepodobným agresivní

politice nacistického Německa a Sovětského svazu v letech 1938 až 1940 v otázce Československa, Polska, Rumunska a dalších států.³

Sestavovatel sborníku *Banderizacii Ukrainy* Kozlov však příliš nedbal na konzistentnost výkladu jednotlivých autorů. Kozlovův kolega M. P. Šeljog (plné jméno neuvedeno) postuluje, že *krutý okupační režim a nenáviděné vojenské rekvizice fašistů [čti armády Osy] nezlomily vůli většiny obyvatel západoukrajinských zemí [tedy včetně vých. Haliče]. Povzbuzen sovětským patriotismem a internacionalismem (sic!), považující sebe za neoddělitelnou část ukrajinského národa, dělný lid pod vedením Komunistické strany zahájil rozhodný boj s okupanty.*⁴ Byli tedy *haličtí mutanti* nepřátelé Sovětů, resp. Rusů a kolaboranty s Němci, nebo vedli *rozhodný boj s fašistickými okupanty pod vedením Komunistické strany?*

Nutno vnímat fakt, že texty Kozlova a jeho kolegů nebyly publikovány v letech 2021 až 2022, ani 2014, ale již roku 2008, tedy po tzv. Oranžové revoluci a v době politické krize za prezidentství Viktora Juščenka! Do roku 2022 není znám vznik žádné „protiruské“ vojenské doktríny na Ukrajině (na rozdíl od „protiukrajinské“ v Rusku), nedošlo k rozmístění vojsk USA či NATO na území Ukrajiny a do ztracena vyzněly i rozhovory o jejím případném členství. Ohledně její minulosti se vedly (a vedou) sáhodlouhé debaty, nedošlo k likvidaci pravoslavné církve (byť k odklonu od patriarchy v Moskvě ano, nicméně ne z důvodu rostoucího vlivu *haličských nacionalistů*, ale kvůli ruským agresím z let 2014 a 2022), Ukrajinci se neproměnili v *etnické mutanty* a v čele země stojí ruskojazyčný prezident s židovskými předky, jehož administrativa by za standardní situace těžko tlačila na zákaz užívání ruštiny.

K polovině roku 2022 se zdá, že proces „odrušťování“ Ukrajinců a Ukrajiny skutečně započal, ovšem nikoli kvůli aktivitám *haličských mutantů*, ale kvůli invazi Ruské federace na Ukrajinu a chování jejích vojsk, které většinu tamního ruskojazyčného obyvatelstva vedou k odmítání a odporu proti agresi Moskvy a s ní spjatým atributům, v tomto významu i jazyku. Hlavní důvod spočívá nejspíše v tom, že obyvatelé „nehaličské Ukrajiny“ buď vůbec netoužili po ruské verzi „osvobození“ od *haličských nacionalistů*, nebo že si jej nepředstavovali ve formě zdevastování své země a násilné smrti blízkých z rukou „ruských osvoboditelů“. Rétorická úroveň výpadů Kozlova a dalších proti Ukrajině si navíc evidentně nezadá s propagandou a výrazovými prostředky typickými pro totalitní režimy, resp. od té sovětské je přímo přejatá.

Z pozice zahraničního pozorovatele můžeme leccos namítnout k procesu ukrajinského vyrovnávání se s vlastní nelehkou minulostí, k němuž patří i otevírání kontroverzních témat a

³ Kol. autorů: *Бандеризация Украины - главная угроза для России*, s. 5-18. V případě termínu „haličtí mutanti“ se nejedná o termín užívaný jen Kozlovem, ale i dalšími ruskými autory. Viz tamtéž, s. 383-384.

⁴ Tamtéž, s. 313.

démonizace či naopak adorace toho či onoho uskupení, v tomto případě OUN(b) a UPA. Co však již kruhy hlásající pseudoteze o „nacistickém charakteru Ukrajiny“ nedodávají, názorová pluralita Ukrajiny se manifestuje i otevíráním témat komunistické minulosti, na Ukrajině mimo soch Bandery stále najdeme i sochy Lenina a dalších sovětských elit (byť v rámci dekomunizace a ve světle ruských zločinů mizí) a nemalá část společnosti přinejmenším k roku 2021 měla k časům socialismu vztah ambivalentní, ne-li pozitivní. Tyto názory a veřejné projevy nebyly nijak kriminalizovány. Něco takového by přeci „nacistický“ či „banderovský“ stát těžko mohl tolerovat.

Obecně na Ukrajině pozorujeme proces vyrovnávání se s nelehkou minulostí typický pro všechny moderní evropské národy. Příkladem Češi se museli a musí vyrovnat s obdobím Protektorátu, komunistické epochy a sovětské okupace, stejně tak i Slováci „obohacení“ o problematiku Ťudáckého státu, o Němcích, Maďarech, Rumunech, pobaltských a dalších národech nemluvě. Dovolí si dnes kdokoli seriózní Němce označit za „nacisty“? Slováky za „Ťudáky“? Či Nory za „quislingovce“? Stejně absurdní je označování Ukrajinců za „banderovce“ či mlžení o „banderizaci“ či „nacizaci“ Ukrajiny. Z tohoto lze, mimo jiné, vyvodit, že současná ruská propaganda není určena pro využití vně Ruska, ale uvnitř. Nikdo soudný v Moskvě těžko mohl předpokládat, že takovéto pseudoargumenty kterákoli vlivnější skupina v zahraničí akceptuje.

Všimněme si však, že o jednom (dvou) státech ve výčtech zemí vyrovnávajících se s kontroverzní, v tomto smyslu komunistickou minulostí se prakticky nemluví. Jedná se samozřejmě o Rusko (a Bělorusko). Rusko (SSSR) po krátkém období za éry Michaila Gorbačova a 90. let svou minulost zakonzervovalo v pozitivních obrazech vítězství v druhé světové válce, dobývání vesmíru a „blahobytné socialistické epochy“. Výzkumy na téma negativních stránek sovětského režimu, zločinů sovětských bezpečnostních složek (zejména NKVD, Rudé armády a jejich předchůdců/nástupců) v podstatě neprobíhají, jsou zamlčovány. Představitelé těchto struktur však v ruském „hrdinném“ narativu zůstali. Tedy osoby prokazatelně nařizující či přímo se dopouštějící masových zločinů na národech střední a východní Evropy a samozřejmě i na Rusech. Dekomunizace, o které se v postsovětském bloku dlouho jen debatovalo (v každé zemi specificky), v Rusku nikdy neproběhla a v dohledné době ani proběhnout nemůže, neboť současnou ruskou vládní moc lze označit nejen za následovníka, ale přímo dědice metod a prostředků Sovětského svazu předgorbačovské éry. Zároveň nutno konstatovat, že převažující část ruské společnosti tento stav akceptuje.

Jinými slovy zatímco (nejen) Ukrajina o své bolestné minulosti debatuje, přijímá různá rozhodnutí, snaží se s pozitivními i negativními stránkami vyrovnávat a projevuje v tomto

někdy více někdy méně dobré vůle (zejména co se spolupráce se zahraničními odborníky týče, v tomto smyslu především polskými a židovskými), ruská strana takovouto debatu nevede ani vnitřně a vést ani nehodlá. Výklad minulosti podléhá státnímu dozoru a šíření „neschválených alternativ“ je po únoru 2022 otevřeně kriminalizováno, poněvadž příslušný výzkum by nevyhnutelně vedl k podrytí historických fundamentů současné ruské vládní moci, stojící mimo jiné na podpoře postkomunistického a krajně nacionalistického proudu, které se dnes i historicky do značné míry překrývají. Ruské elity svou rétorikou, ale i činy, manipulací s volebními výsledky, cenzurou, propagandou a dalšími jevy jednoznačně připomínají extrémistické kruhy totalitního SSSR a Německa. Ukrajina s mezinárodně uznávanými volebními výsledky, nacionalistickými extrémisty mimo parlament a ruskojazyčným prezidentem židovského původu ruský narativ o „banderovské Ukrajině“ nabourává takřka kompletně, chápeme-li pod neurčitým výrazem „banderismus“ a „banderizace“ jakýsi ideový návrat k letům aktivní existence OUN(b)/UPA.

Co z tohoto plyne? Že Rusko se počátkem 20. let 21. století již neohlíží na mínění světa. Propaganda, kterou vede, je určena pro domácí publikum a „užitečné idioty“ v zahraničí, neboť kriticky smýšlející osobu zkrátka ovlivnit nemůže. Rusko se necítí a nechce být mezinárodním partnerem, chce být hegemonem formátu SSSR s právem zasahovat kde, kdy a jak se mu zlíbí. K tomu mu však schází nejen vhodná ideologie a prostředky, ale i ekonomická a evidentně i vojenská síla, které ostatně koncem 80. let ztrácel i Sovětský svaz. Je s podivem, že ruské elity tento fakt ignorují a opakují chyby svých předchůdců v neuvěřitelně schematickém rámci. Zároveň však nutno dodat, že ruská agresivní protiukrajinská a v širším smyslu protizápadní rétorika, založená na „pocitu existencionálního ohrožení Ruska ze strany NATO“⁵, se ve své podstatě bytostně týká všech bývalých států Východního bloku, včetně České republiky. Tím je myšlen zejména požadavek návratu „hranic NATO“ zpátky do roku 1997, tedy do doby před vstupem České republiky a dalších států. Jinými slovy obnova monopolu Ruska nad politickým, vojenským a ekonomickým vývojem bývalých sovětských satelitů v Evropě po vzoru SSSR. V kontextu střední Evropy přitom Rusové aplikují dva navzájem protikladné narativy, navíc jen lehce odlišné od těch, které sloužily jako záminka k napadení Ukrajiny:

- 1) Zrada elit „zaprodaných Západu“: Rozpuštění Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci a integrace do EU a NATO vedly k „nacífikaci“ bývalých

⁵ Zde je třeba dodat další ruskými ideology nereflekтовanou skutečnost, že co do rozlohy je Ruská federace největším státem světa a s NATO *de facto* sousedí jen na své západní hranici, která je podstatně kratší než jižní. Obsazením Ukrajiny by se navíc značně prodloužila.

„bratrských národů“ a je nutno je „osvobodit“ a „denacifikovat“ stejně jako Ukrajince

- 2) Obecné nepřátelství. Tyto národy a jejich elity zaujímají „nepřátelský postoj“ k Rusku, čímž pro něj vytváří „hrozbu“ a tu je třeba eliminovat

Zcela evidentně se nejedná o nic jiného než závoj propagandy, spočívající v zakrytí ruských imperiálních plánů, nastolení hegemonie po vzoru SSSR a mobilizace obyvatel Ruska k jejich naplnění (a odvedení pozornosti od reálných problémů, jimž Rusko čelí). Právě z těchto důvodů se válka na Ukrajině týká celé Evropy, střední a východní obzvlášť. Vyjadřuji naději, že pokud někdy mediální prostor v naší zemi opět navštíví problematika „banderovců“ či „nacizace/banderizace“ Ukrajiny, přispěje tato práce k snazší orientaci a interpretaci tématu zároveň s poodhalením pozadí struktur, které na těchto faktograficky a metodologicky chatrných, zato však politicky zneužitelných výstupech mají zájem. Zároveň vyslovuji přání, aby novodobý *soud krví a železem*, jenž Rusko na Ukrajině rozpoutalo, zůstal posledním.

Soupis pramenů, literatury a jiných zdrojů

A

Ajnenkiel, Andrzej: *Kwestia ukraińska w polityce I Rzeczypospolitej i w koncepcjach oraz działaniach ukraińskich sił politycznych w okresie międzywojennym (1918–1939)*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10, Warszawa, 2006

Ajnenkiel, Andrzej: *Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problemy*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 1–2, Warszawa, 1997

Applebaum, Anne: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, Penguin Books, Great Britain, 2017

Armstrong, John Alexander: *Ukrainian Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1963

B

Bacic, Alina: *Sotnie Ukraińskiej Powstańczej Armii dowodzone przez Stepana Stebelskiego „Chrina“ w latach 1944–1947*. In kol. autorů: *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków. Polityka/Gospodarka/Religia/Kultura/Życie codzienne*, t. 3, Wydawnictwo naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk-Warszawa, 2022

Bárta, Milan: *My jsme rozhodnuti zneškodnit každého, nikoho se nebojíme. Proces s Jaroslavem Pavlem*. In *Paměť a dějiny*, ÚSTR, Praha, č. 4/2012

Běljajev, Vladimir Pavlovič: *Ozvěna Černého lesa*, Naše vojsko, Praha, 1979

Budnitskii, Oleg: *Russian Jews Between the Reds and the Whites, 1917–1920*, University of Pennsylvania Press, Bloomington, 2012

C

Cienciala, Anna: *The Foreign Policy of Józef Piłsudski and Józef Beck, 1926–1939: Misconceptions and Interpretations*. In *The Polish Review*, Polish Institute of Arts and Sciences of America, New York, č. 3/1989

Czubiński, Antoni: *Historia Polski 1864–2001*, Ossolineum, Warszawa, 2008

Československá rozvědka v systému Státní bezpečnosti. *Krátká historie*, Úřad pro zahraniční styky a informace, Praha, 2003

D

Davies, Norman: *Orzeł Biały, Czerwona Gwiazda, Znak*, Kraków, 1997

Davies, Robert William, Wheatcroft, Stephen: *The Years of Hunger. Soviet Agriculture 1931–1933*, Palgrave Macmillan, London, 2009

- Dąbrowski, Dariusz: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń, 2007
- Debo, Richard: *Survival and Consolidation: The Foreign Policy of the Soviet Russia, 1918–1921*, McGill-Queen's University Press, Montreal 1992
- Dmowski, Roman: *Polityka polska i odbudowanie państwa*. Díl 2. Instytut wydawniczy Pax, Warszawa, 1988
- Dmytruk, Wołodymyr: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej w latach 1939–1941: istota i następstwa*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4, Warszawa, 1999
- Dnistrjanskyj Stanislav: *Ukrajinci Čechům*, Praha, 1919
- Drozd, Roman, Halczak, Bohdan: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, MAJUS, Zielona Góra, 2010
- Drška Pavel: *První boje s banderovci*. In *Vojenské dějiny Československa*, 5. díl, Praha 1989
- Duda, Mychajło: *Wielki rajd*, Mireki, Białystok, 2013
- Dvořáková, Jiřina: *Historie a vývoj československého civilního zpravodajství se zaměřením na rozvědku 1919–1990*, Úřad pro zahraniční styky a informace, Praha, 2015
- Dvořáková, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953 (Organizační vývoj zpravodajských složek a státně bezpečnostních složek)*, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha, 2007
- Dyukov, Alexander: *The Minor Enemy. OUN, UPA and the Solution of the „Jewish Question“*, Institute of European Studies, Riga-Vilnius-Tallinn, 2010
- F**
- Fiala, Jan: *Zpráva o akci B*, Vyšehrad, Praha, 1994
- Fiker, Eduard: *Akce B*, Práce, Praha, 1952
- Filar, Władysław: *Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w drugiej wojnie światowej*, Zakład Poligrafii, Warszawa, 1999
- Filar, Władysław a kol.: *Przed akcją „Wisła“ był Wołyń*, Światowy Związek Żołnierzy AK, Warszawa, 1997
- Filar, Władysław.: *Wołyń 1939–1944. Historia, pamięć, pojednanie*, Rytm, Warszawa, 2012
- Fitzpatrick, Sheila: *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization*, Oxford University Press, Oxford, 1994
- Friedl, Jiří, Jirásek, Zdeněk: *Rozpačité spojení. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949*, Praha, 2008

G

Gajdoš, Marián, Konečný, Stanislav: *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (1945–1953)*, díl 1 a 2, UNIVERSUM-EU, Prešov, 2013–2014

Gajdoš, Marián, Konečný, Stanislav: *Volodymyr Ščyhelskyj – Burlaka a jeho košická anabáza*. In Šmigel', Michal a kol.: *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách strednej a východnej Európy (1944–1953)*, Belianum, Banská Bystrica, 2019

Galuba, Rafał: *„Niech nas rozsądzi miecz i krew...“*. *Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2004

Gerhard, Jan: *Łuny w Bieszczadach*, Wydawnictwo ministerstwa obrony narodowej, Warszawa, 1959

Gerhard, Jan: *Požáry v Karpatech*, Naše vojsko, Praha 1962

Gibiec, Magdalena: *Senyk's Archive and its Significance for Studies on the behind-the-Scenes Picture of the Organisation of Ukrainian Nationalists. New Research Perspectives in the Light of Discovered Correspondence*. In *Studia z dziejów Rosji i Europy środkowo-wschodniej*, Warszawa, 2019, č. 54-3/2019

Gross, Jan Tomasz: *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*, Princeton University Press, Princeton, 2002

Gumuła, Teresa, Majewski, Stanisław: *Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w drugiej Rzeczypospolitej – Organizacja i zasięg społecznego oddziaływania*, Muzeum historii Polski, Warszawa, 1994

Grzelak, Czesław: *Polityczne i wojskowe uwarunkowania sojuszu polsko-ukraińskiego w 1920 roku*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*, Vipart, Warszawa, 2009

H

Halczak, Bohdan, Šmigel', Michal: *Działalność oddziału UPA Mychajło Fedaka „Smyrnego“ w Beskidzie Niskim w latach 1945–1948*. In *Studia nad Historią, Kulturą i Polityką*, Zielona Góra, tom I, 2007

Hałagida, Igor: *Prowokacja „Zenona“*. *Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie „C-1“ przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, 2005

Heifetz, Elias: *The Slaughter of the Jews In the Ukraine In 1919*, Seltzer, New York, 1921

Holub, Ota, Kroupa, Vlastislav: *Bojové tradice SNB – trvalý zdroj zkušeností a poučení pro mladou generaci*, Ústřední výbor Socialistického svazu mládeže, Praha, 1982

Holub, Ota: *Smrt ze zálohy*, Panorama, Praha, 1978

Hrycak, Jarosław: *Historia Ukrainy*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin, 2000

Hryciuk, Grzegorz: *Akcje UPA przeciwko Polakom po ponownym zajęciu Wołynia i Galicji Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1944 roku*. In kol. autorů: *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, 2003

Hryciuk, Grzegorz: *Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941–1945*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 5, Światowy związek żołnierzy Armii Krajowej, Związek Ukraińców w Polsce, Karta, Warszawa, 1999

Hud, Bohdan: *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Pracownia Wydawnicza Zalesie Górne, Warszawa, 2018

CH

Chňoupek, Bohuš: *Banderovci*, Smena, Bratislava, 1989.

I

Iliuszyn, Ihor: *Stanowisko polskiego rządu emigracyjnego oraz polskich partii politycznych w kraju w kwestii ukraińskiej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10

Iliuszyn, Ihor: *UPA i AK. Konflikt w Zachodniej Ukrainie*, Związek Ukraińców w Polsce, Warszawa, 2011

J

Jarnecki, Michał: *Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918–1939*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań, 2009

Jarnicki, Władysław: *Spálená země*, Vyšehrad, Praha, 1972.

Jasiak, Marek: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1944–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7, Warszawa, 2000

Jasiak, Marek: *Geneza i przebieg akcji „Wisła”*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 8, Warszawa, 2001

Jasiak, Marek: *Stanowisko i los Ukraińców w Generalnym Gubernatorstwie (bez Galicji) w latach okupacji niemieckiej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4

Jelínek, Petr: *Zahraničně-politické vztahy Československa a Polska 1918–1924*, Matice slezská, Opava, 2009

K

Kaczmarczyk, Janusz: *Rzeczpospolita Trojga Narodów. Mit czy rzeczywistość. Ugoda hadziacka – teoria i praktyka*, Księgarnia akademicka, Kraków, 2007

Kalous, Jan: *Instruktažní skupina StB v lednu a únoru 1950. Zákulisí případu Čihošť*, Sešity Úřadu dokumentace vyšetřování zločinů komunismu č. 4, ÚDV, Praha, 2001

Kaplan, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*, Praha, 1993

Kaucký, František; Vandůrek, Ladislav: *Ve znamení trojzubce*, Naše vojsko, Praha, 1965

- Kęsik, Jan: *Ogólny bilans strat ludności w wyniku polsko-ukraińskiego konfliktu narodowościowego w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9, Warszawa, 2002
- Klimecki, Michał: *Geneza i organizacja polskiej samoobrony na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej podczas II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3, Warszawa, 1998
- Kołąkowski, Piotr, Jarnecki, Michał: *„Ukraiński Piemont”. Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*, Rytm, Warszawa, 2017
- Kołąkowski, Piotr: *Działalność placówki wywiadowczej oddziału sztabu głównego WP „Olaf” w Pradze w latach 1930–1934*. In *Przegląd Wschodni*, 2006, t. IX, z. 4 (36)
- Kol. autorů: *Dějiny Polska*, Lidové noviny, Praha, 2020
- Kol. autorů: *Dějiny Ukrajiny*, Lidové noviny, Praha, 2015
- Kol. autorů: *Chránili svou vlast*, Federální ministerstvo vnitra ČSSR, Praha, 1977
- Kol. autorů: *In the Ranks of UPA: A Collection of the Memories of Former Soldiers of the Ukrainian Insurgent Army*, New York, 1957
- Kol. autorů: *Międzynarodowe aspekty akcji „Wisła“*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, 2020
- Kol. autorů: *Případ Světlana. Proměny obrazu třetího odboje*, ÚSTR, Praha, 2017
- Kol. autorů: *Regional variations of 1932–34 famine losses in Ukraine*. In *Canadian Studies in Population*, č. 3–4, roč. 2016, University of Alberta, Edmonton
- Kol. autorů: *The Black Book of Communism*, Harvard University Press, Harvard, 1997
- Kol. autorů: *Ukrainian Statehood in the Twentieth Century: Historical and Political Analysis*, Political Thought, Kyiv, 1996
- Kol. autorů: *UPA in Western Europe*, New York-Paris-London, 1948
- Kol. autorů: *Wojna po wojnie. Antysowieckie podziemie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1953*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Gdańsk-Warszawa, 2012
- Kondratiuk, Konstantyn: *Ukraińcy i Polacy w sowieckim ruchu partyzanckim w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9
- Konieczny, Zdzisław: *Polacy i Ukraińcy na ziemiach obecnej Polski w latach 1918–1947*, Archiwum Państwowe, Przemyśl, 2010
- Koprowski, Marek: *Akcja „Wisła“: Ostateczna rozprawa z OUN-UPA*, Replika, Poznań, 2017
- Kordová, Vlasta: *Demytologizace „banderovců“ v podání Tomáše Řepy*. In *Securitas Imperii*, č. 38, 1/2021, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha

Korman, Aleksander: *Stosunek UPA do Polaków na ziemiach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Nortom, Wrocław, 2010

Korman, Aleksander: *Ludobójstwo UPA na ludności polskiej*, Nortom, Wrocław, 2003

Kostiak, Jarosław: *Tradycje armii Ukraińskiej republiki ludowej w zbrojnych siłach Ukrainy 1991–2008*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*

Koutek, Ondřej: *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Ukraińców w Czechosłowacji w latach 1945–1989*. In kol. autorů: *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, Warszawa, 2005

Koutek, Ondřej: *Postup StB proti ukrajinskému nacionalismu a pronásledování ukrajinských běženců v Československu v letech 1945–1953*. In kol. autorů: *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*, Belianum, Banská Bystrica, 2005

Krasiwśkyj, Orest: *Ententa a problem odrodzenia ukraińskiej i polskiej państwowości w latach 1918–1921*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*

Kroupa, Vlastislav: *Bránili jsme revoluci*, Naše vojsko, Praha, 1983

Kryciński, Stanisław: *Bieszczady. Słownik historyczno-krajoznawczy*. Część 2: *Gmina Cisna*, nakładem autora, Warszawa, 1996

Kuczerepa, Mykoła: *Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 1–2

Kulińska, Lucyna: *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2009

Kyryczuk, Jurij: *Problem ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej*. In kol. autorů: *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9

L

Lebed', Mykola: *UPA*, München, 1946

Lewandowski, Krzysztof: *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932*, Ossolineum, Warszawa, 1974

Letz, Róbert: *Dokumenty k procesu s katolíckými biskupmi Jánom Vojtašákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*, Bratislava, 2007

Liška, Otakar a kol.: *Vykonané tresty smrti. Československo 1918–1989*, Úřad dokumentace vyšetřování zločinů komunismu, Praha, 2006

Łytwyn, Mykoła: *Wojna ukraińsko-polska 1918–1919 r. - geneza, przebieg i skutki geopolityczne*. In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość*

M

- Magocsi, Paul Robert: *A History of Ukraine: The Lands and Its People*, University of Toronto Press, Toronto, 2010
- Majewski, Marcin Łukasz: *Wołyń, komunizm, nacjonalizm, terroryzm*, Rytm, Warszawa, 2004
- Makarczuk, Stepan: *Straty ludności na Wołyniu w latach 1941–1947*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 5
- Mazur, Grzegorz, Skwara, Jerzy, Węgiński, Jerzy: *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939 – 5 II 1946*, Unia, Katowice, 2007
- Mazur, Grzegorz: *Polityka władz sowieckich w stosunku do ludności Ukrainy Zachodniej w latach 1939–1941: istota i następstwa*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4
- Mazur, Grzegorz: *Problemy przesiedlania Polaków z Ukrainy i Ukraińców z Polski w latach 1945–1946*. In kol. autorů: *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 8
- McBride, Jared: *Spor o malínský masakr. Dědictví mezinárodního násilí a druhé světové války ve východní Evropě*. In *Soudobé dějiny*, XXIV/4, 2004
- Mironowicz, Eugeniusz: *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowski*, Trans Humana, Białystok, 2007
- Misiło, Eugeniusz: *Akcja „Wisła” 1947. Dokumenty i materiały*, Historia, Warszawa, 2014.
- Misiło, Eugeniusz: *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946*, t. 1 a 2, Archiwum Ukraińskie, Warszawa, 1999
- Motyka, Grzegorz: *Dywizja SS „Galizien” („Hałyczyna“)*. In *Pamięć i Sprawiedliwość*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, roč. 1., č. 1/2002
- Motyka, Grzegorz.: *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła“*, Wydawnictwo literackie, Kraków 2011
- Motyka, Grzegorz: *Polskie podziemie w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1946*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7
- Motyka, Grzegorz: *Problem polskiej i ukraińskiej kolaboracji w czasie II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 9
- Motyka, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*. Rytm, Warszawa, 2006
- Motyka, Grzegorz: *Wołyń 1943. Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika*, Academia, Praha, 2018
- Mušinka, Mykola: *Де і як було вбито і поховано командира УПА Степана Стебелського – „Хрина”?* In Anastázia Lukáčová a kol.: *Ukrajinská povstalecká armáda jinak (v literatuře, umění a kultuře)*, Slovanská knihovna Praha, 2011
- Myśliński, Stanisław: *Ve stínu trojzubce, Naše Vojsko*, Praha, 1973

N

Netolička, Jaroslav: *Čas mlhavých nocí*, Profil, Ostrava, 1978

O

Okulewicz, Piotr: *Koncepcja „Międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2001

Olszański, Tadeusz: *Historia Ukrainy XX wieku*, Volumen, Warszawa, 1994

Ondrák, Vlastimil: *Boje Ukrajinské haličské armády proti maďarským jednotkám na Slovensku a Podkarpatské Rusi roku 1919: realita, či mýtus*. In kol. autorů: *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków. Polityka/Gospodarka/Religia/Kultura/Życie codzienne*, t. 2, Wydawnictwo Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk-Warszawa, 2021

Ondrák, Vlastimil: *Pohotovostní prapory SNB v nasazení proti banderovcům*. Diplomová práce, Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha, 2018. Dostupné zde: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/100240> (odkaz k datu 24. 3. 2022)

Ondrák, Vlastimil: *Politické pozadí „Akce B“ v Československu v roce 1947*. In kol. autorů: *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách střednej a východnej Európy (1944 – 1953)*. Belianum, Banská Bystrica 2019

Ottův slovník naučný nové doby, IV/2, Praha, 1937

P

Palski Zbigniew: *Polityczne, ekonomiczne i narodowościowo-demograficzne następstwa operacji „Wisła”*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 8

Partacz Czesław, Łada Krzysztof: *Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej*, Centrum edukacji europejskiej, Toruń, 2004

Pisuliński, Jan: *Akcja specjalna „Wisła”*, Libra, Rzeszów, 2017

Pisuliński, Jan: *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 2004

Podhajecki, Adam: *OUN i UPA pod skrzydłami III Rzeszy*, Rytm, Warszawa, 2013

Poliszczuk Wiktor: *Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego według Dmytra Doncowa*, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Warszawa, 1995

Poliszczuk, Wiktor: *Gorzka prawda. Zbrodnicość OUN-UPA (spowiedź Ukraińca)*, Toronto-Warszawa-Kyjów, 1995

Poliszczuk, Wiktor: *Falszowanie historii najnowszej Ukrainy. Wołyń –1943 i jego znaczenie*, Toronto-Warszawa, 1996

Poliszczuk, Wiktor: *Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu: Zasady ideologiczne nacjonalizmu ukraińskiego*, Toronto, 2002

Poliszczuk, Wiktor: *Ukraiński ruch nacjonalistyczny: struktura organizacyjna i założenia programowe*, Toronto, 1998

Pop, Ivan: *Podkarpatská Rus – stručná historie států*, Libri, Praha, 2014

Potocki, Robert: *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin, 2003

Potichnyi, Petro: *My Journey*, Toronto-Lvov, 2008

Prus Edward: *Atamania UPA. Tragedia kresów*, Nortom, Wrocław, 1997

Prus Edward: *Kurhany: dążenia galicyjskich nacjonalistów ukraińskich*, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW“, Warszawa, 1993

Prus, Edward: *Legenda Kresów. Szare Szeregi w walce z UPA*, Nortom, Wrocław, 1995

Prus Edward: *Operacja „Wisła”*, Nortom, Wrocław, 1994

Prus Edward: *Taras Czuprinka*, Nortom, Wrocław, 1998

Prus Edward: *Holocaust po banderowsku*, Nortom, Wrocław, 2001

První správa. Československá rozvědka v dokumentech 1945–1990, Úřad pro zahraniční styky a informace, Praha, 2000

R

Rezmer, Waldemar: *Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4

Rezmer, Waldemar: *The Polish-Ukrainian Forum of Historians 2015–2017*. In *Poland and Ukraine, Poles and Ukrainians. Relations after 1990*, Polish Academy of Arts and Sciences, Kraków, 2021

Rokoský, Jaroslav: *Bratři František a Josef Bogatajovi. Protikomunistický odboj na jižní Moravě*. In *Securitas Imperii*, ÚSTR, Praha, č. 1/2020

Roszkowski, Wojciech: *Historia Polski 1914–2014*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2017

Rychlík, Jan, Rychlíková, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*, Vyšehrad, Praha, 2016

Rudling, Pers Anders: *The Rise and Fall of Belarusian Nationalism 1906–1931*, University of Pittsburg Press, Pittsburgh, 2014

Ř

Řepa, Tomáš: *Banderovci v Československu 1945–1947. Vybrané politické a vojenské aspekty*. In *Securitas Imperii*, č. 34, 01/2019, ÚSTR, Praha, 2019

Řepa, Tomáš: *Banderovci. Politické souvislosti, následky zneužití tématu komunistickou propagandou, návaznost na hybridní konflikt v současnosti*, Academia, Praha, 2019

Řepa, Tomáš: *Burlak – velitele sotně UPA, jeho život a boj*. In Šmigel', Michal a kol.: *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách strednej a východnej Európy (1944–1953)*, Belianum, Banská Bystrica, 2019

S

Serczyk, Władysław: *Koliszczynna*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 1968

Serhijczuk, Wołodymyr: *Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1939–1947*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 7

Serhijczuk, Wołodymyr: *Stanowisko i los Ukraińców w Generalnym Gubernatorstwie (bez Galicji) w latach okupacji niemieckiej 1939–1945*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4

Siemaszko, Ewa: *Ludobójcze akcje OUN-UPA w lipcu 1943 na Wołyniu*. In kol. autorů: *Antypolska akcja OUN-UPA. Fakty i interpretacje*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, 2002

Siemaszko, Władysław, Siemaszko, Ewa: *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1949*, t. 1 a 2, Von Borowiecky, Warszawa, 2000

Shkandrij, Myroslav: *Ukrainian Nationalism. Politics, Ideology and Literature*, Yale University Press, Yale, 2015

Slavík, Václav: *Pravá tvář banderovců*, Orbis, Praha, 1948

Smal-Stočkyj, Stepan: *Vyhliďky pravé vzájemnosti Československa a Ukrajiny*, Praha, 1919

Sowa, Andrzej Leon: *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947*, Towarzystwo Sympatików Historii, Kraków, 1998

Snyder, Timothy: *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*, Basic Books, London, 2010

Striľka, Roman: *Geneza polskiej samoobrony na Wołyniu i jej rola w obronie ludności polskiej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 3

Subtelny, Orest: *Ukraine: A History*, University of Toronto Press, Toronto, 2000

Svoboda, David: *Boj o cizí duši. Ukrajinství a ukrajinský nacionalismus v české reflexi 1900–1938*, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha, 2007

Svoboda, David: *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*, Academia, Praha, 2021

Svoboda, David: *Loučení bez dojetí*. In *Paměť a dějiny*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, roč. 8 (2014), č. 4

Svoboda, David: *Dlouhá cesta do lesů. Politický vývoj ukrajinského integrálního nacionalismu a předpoklady vzniku Ukrajinské povstalecké armády*. In *Securitas Imperii*, č. 22, roč. 1/2013

Svoboda, David: *Tenkrát na Volyni. Dilemata a činy ukrajinských nacionalistů pod německou okupací 1941–1943*. In *Securitas Imperii*, č. 25, roč. 2/2014

Svoboda, David: *Rok ohně. Vznik Ukrajinské povstalecké armády a pozadí volyňských masakrů v roce 1943*. In *Securitas Imperii*, č. 27, roč. 2/2015

Syruček, Milan: *Banderovci – hrdinové nebo bandité?* Epoque, Praha, 2008

Szcześniak, Antoni, Szota, Wiesław.: *Droga do nikąd. Wojna polska z UPA*, Bellona Spółka akcyjna, Warszawa, 2013

Š

Šmigel', Michal.: *Antisovietske a protikomunistické aspekty pôsobnosti oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády na území Slovenska v rokoch 1945–1947*. In kol autorů: *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 14. –16. novembra 2011*, Ústav pamäti národa, Bratislava, 2012

Šmigel', Michal: *Antisovietske a protikomunistické aspekty rejdov Ukrajinskej povstaleckej armády na území Slovensko v rokoch 1945–1947*. In Varinský, Vladimír a kol.: *K identifikácii protikomunistického odboja. Slovenský aspekt v medzinárodnom kontexte*, Belianum, Banská Bystrica, 2017

Šmigel', Michal: *Banderovci na Slovensku*, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Fakulta humanitných vied, Banská Bystrica, 2007

Šmigel', Michal: *Neobjasnené vraždy Židov v Sninskom okrese na konci roku 1945. Tragédia v Kolbasove a jej pozadie*. In kol. autorů: *Fragmenty židovstva. Snina a okolie*, Snina, 2018

Šmigel', Michal (eds.): *Літопис УПА, т. 48: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). Книга перша: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945 – 1946)*, Toronto-Lvov, 2010.

Šmigel', Michal (eds.): *Літопис УПА, т. 53: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). Книга друга: Рейд УПА у Західну Європу: чехословацький шлях (1947)*, Toronto-Lvov, 2017

Šmigel', Michal, Halczak, Bohdan, Drozd, Roman: *„obce pogranicze“ 1945 – 1946. Sytuacja w południowo-wschodniej Polsce w dokumentach czechosłowackich*, Warszawa, 2015

Štaigl, Jan: *Spolupráca vojenských jednotiek ČSR, Poľska a ZSSR v akciách proti UPA na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1947*. In *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu múzejníctvo a archívniectvo*, Vojenský historický ústav, Bratislava, 2011, roč. 15, č. 2

T

Tejchmanová, Světlana: *Politická činnost ruské a ukrajinské emigrace v Československu v letech 1920–1939*. In *Ruská a ukrajinská emigrace v Československu v letech 1918–1945*, sv. 1, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha, 1993

Tomaszewski, Jerzy: *Lwów 22 listopada 1918 r.* In *Przegląd Historyczny*, č. 2/1984

Torzecki, Ryszard: *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Wydawnictwo literackie, Kraków, 1989

Torzecki, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1993

Trofymowycz, Wołodymyr: *Ukraińska myśl polityczna na Ukrainie Zachodniej wobec problemu polskiego w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 4

Turowski, Józef: *Požoga. Walki 27 Wołyńskiej dywizji piechoty AK*, Warszawa, 1990

V

Vaško, Václav: *Likvidace řeckokatolické církve*, Praha, 2007

Vološčuk, Ilko: *Ukrajinská povstalecká armáda v Československu v letech 1945–1949*, Praha, 1999

W

Werstiuk, Władysław: *Historyczne znaczenie ukraińskiej rewolucji 1917–1921 r.* In *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920*

Wieliczka-Szarkowa, Joanna: *Żołnierze wyklęci. Niezlomni bohaterowie*, Wydawnictwo AA, Kraków, 2013

Wilczur, Jacek: *Nie przeminie z wiatrem... Ojczyzna nieudziela urlopów*, Cinderella, Warszawa, 1997

Wilczur Jacek: *Ściągałem Iwana Groźnego*, Ethos, Olsztyn, 1993

Wnuk, Rafał: *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, Instytut pamięci narodowej, Lublin, 2007

Wnuk, Rafał, Motyka, Grzegorz: *Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945–1947*, Volumen, Warszawa, 1997

Wnuk, Rafał: *Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its Aftermath*, 2004. Dostępne zde: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/int/int_0701b.pdf (odkaz k datu 5. 6. 2022)

Wysocki, Roman.: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2003

Y

Yekelchik, Serhy: *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. Oxford University Press, Oxford, 2007

Z

Zajączkowski, Mariusz: *Sprawa agenturalno-śledcza kryptonim „Zabiła”*. *Kulisy procesu Jana Szpontaka „Zaliziaka”*. In *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców*, Instytut pamięci narodowej, Warszawa, 2005

Zajączkowski, Mariusz: *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*, Instytut pamięci narodowej, Lublin-Warszawa, 2015

Zaszkilniak, Łeonid: *Kwestia polska w świetle założeń ideologicznych i programowych OUN-B i innych ukraińskich sił politycznych w latach II wojny światowej*. In *Polska-Ukraina: trudne pytania*, t. 10

Zychowicz, Piotr: *Wołyń zdradzony czyli jak dowództwo AK porzuciło Polaków na pastwę UPA*, Poznań, 2019

Žáček, Pavel: *Akce „Gomez”*. *Únos Nikifora Horbaňuka z Mnichova*. In *Paměť a Dějiny*. 2/2011, s. 57-72

Žáček, Pavel: *Odluky osob v padesátých letech (únosy v režii československé Státní bezpečnosti)*. In Babka, Lukáš, Veber, Václav: *Za svobodu a demokracii III., Třetí (protikomunistický) odboj*, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové, 2002

A

Альманах товариства вояків УПА ім ген.-хор. Романа Шухевича - „Тараса Чупринки” в ЗСА, книга 3, 2001–2015, New York, Lviv, 2018

Артюшенко, Юрій: *Легія українських націоналістів*. In *Євген Коновалець та його доба*, Видання фундації ім. Євгена Коновалця, Мюнхен, 1974

Б

Бойдуник, Осип: *Як дійшло до створення Організації українських націоналістів*. In *Євген Коновалець та його доба*

Боровець, Тарас Булба: *Армія без держави*, Львів, 1993

Вишкіл і виховання в ОУН. 1-ше ступеневий вишкіл для кандидата до зложення приречення, 1947

В

Вовк, Олександр: *Організаційне оформлення УПА в контексті політичної ситуації*. In *Волинь і Холмищина 1938–1947...*

В'ятрович, Володимир: *Друга польсько-українська війна 1942–1947*, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, Київ, 2012

В'ятрович, Володимир: *За лапштунками <<Волині-43>>. Невідома польсько-українська війна*, Книжковий клуб „Клуб Сімейного Дозвілля“, Харків, 2017.

В'ятрович, Володимир: *Рейди УПА теренами Чехословаччини*, Літопис УПА, Торонто-Львів, 2001

Г

Галаса, Василь: *Наше життя і боротьба. Спогади*, Видавництво Мс, Львів, 2005

Гарасимів, Іван „Палій“: *З ЮНАЦЬКИХ МРІЙ — У РЯДИ УПА (Спогади ройового УПА)*. In *Літопис УПА*, № 29, Літопис УПА, Торонто-Львів, 2009

Грицак, Ярослав: *Нарис історії України: формування модерної нації XIX–XX століття*, Yakaboo Publishing, Київ, 2019

Грицак, Ярослав: *Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад*, Критика, Київ, 2011

Грушевський, Михайло: *На порозі нової України. Гадки і мрії*, Київ, 1918

Д

Даниленко, Василь: *Павлоградське повстання 1930: документи і матеріали*, Видавництво „Український письменник“, Київ, 2009

Деревінський, Василь: *Ставлення ОУН(Б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин*, Національна академія наук України Інститут історії України, Київ, 2006

Донцов, Дмитро: *Націоналізм*, Українська видавнича спілка, Лондон, 1966

Донцов, Дмитро: *Підстави нашої політики*, Організація Оборони Чотирьох Свобід України, Нью Йорк, 1957

Дрозд, Роман: *Польсько-українськи відносини на Холмщині, Надсянні та Лемківщині в 1944–1947 рр.* In *Волинь і Холмщина 1938–1947...*

Дуда, Михайло: *У великому рейді, До Зброї*, Мюнхен, 1956

З

Зайцев, Олександр: *Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки)*, Критика, Київ, 2013

Заярнюк, Андрій: *Виконавці етнічної чистки Поляків на Волині як інтелектуальна проблема.* In *Волинь і Холмщина 1938–1947...*

І

Іваненко, Валентин, Якунін, Віктор: *ОУН і УПА в другій світовій війні: проблеми історіографії та методології*, Арт-прес, Дніпро, 2006

Ільющин, Ігор: *Протистояння УПА і АК (Армії крайової) в роки другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в західній Україні*, Київ, 2001

Ісаєвич, Ярослав: *Холмсько-волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки*. In *Волинь і Холмицина 1938–1947, польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади*, Інститут українознавства ім. І Крип'якевича НАН України, Львів, 2003

Іщук, Олександр, Ніколаєва, Наталія: *Кур'єрський зв'язок між ОУН і УПА в Україні та закордонними організаціями (1944–1955 рр.)*. In *Військово-історичний альманах*, Київ, ч. 2/17

К

Кентій, Анатолій: *Українська повстанська армія в 1942–1943 рр.*, Інститут історії України НАН, Київ, 1999

Киричук, Юрій: *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття*, Добра справа, Львів, 2000

Ковалевський, Збігнев: *Польське питання и післявоєнний стратегії Української повстанської армії*. In *Волинь і Холмицина 1938–1947...*

Коваленко, Лідія Борисівна, Маняк, Володимир Антонович: *33-й: голод: Народна Книга-Меморіал*, Радянський письменник, Київ, 1991

Котляр, Юрій: *Поліца-Армія УНР-антібільшовицьке повстанство: реалії 1919–1923 рр.* In *Polska-Ukraina. Dziedzictwo i współczesność*

Колодзінський, Михайло: *Воєнна доктрина українських націоналістів*, Центр національного відродження, Київ, 2019

Книш, Зиновій: *Архів Сеника: історично-критична студія*, Фундація ім. О. Ольжича, Торонто, Нью-Йорк, Лондон, 1992

Книш, Зиновій: *При джерелах українського організованого націоналізму*, Срібна Сурма, Торонто, 1970

Кривуцький, Іван: *Де срібнолентий Сян пливе...*, Логос, Львів, 2000

Кучерепа, Микола: *До генези конфлікту: українсько-польські відносини на Волині*. In kol. autorů: *Волинь і Холмицина 1938–1947, польсько-українське протистояння та його відлуння*, Львів, 2003

Л

Ленкавський, Степан: *Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-ий конгрес українських націоналістів*. In *Євген Коновалець та його доба*

Лыков, Николай: *Охота на Бандеру. Как боролись с <<Майданом>> в СССР*, Москва, Алгоритм, 2014

Літопис УПА, т. 13, *Денники відділу „Бурлаки“*, Літопис УПА, Торонто, 1986

Літопис УПА, т. 14: *Денники сотні „Крилача“*, Літопис УПА, Торонто, 1987

Літопис УПА, т. 33 (*Тактичний відтинок УПА 26ий „Лемко“, ЛЕМКІВЩИНА І ПЕРЕМИЩИНА /Документи і матеріали*). Літопис УПА, Л'вів 2002

М

Маївський, Юрій, Штендера, Євген: *Літопис УПА*, том 24: *Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946*, Видавництво Літопис УПА, Торонто-Л'вів, 1995–1996

Макар, Юрій: *Українсько-польське протистояння на Холмщині: причини, характер, наслідки*. In *Волинь і Холмщина 1938–1947...*

Макарчук, Степан: *Цивільне населення Волині і Галичини у розрахунках і діях різних військово-політичних структур років другої світової війни*. In *Волинь і Холмщина 1938–1947*

Мандрик, Марія: *Український націоналізм*, Вид-во ім. Олени Теліги, Київ, 2006

Мартин, Тері: *Імперія національного вирівнювання. Насії та націоналізм у радянському союзі (1923–1939 роки)*, Критика, Київ, 2013

Мартинесь, Володимир: *Українське підпілля від УВО до ОУН*, Б/м, Вінніпег, 1949

Мірчук, Петро: *Нарис історії ОУН*, перший том, Українське видавництво Мюнхен - Лондон - Нью Йорк, 1968

Мірчук, Петро: *Революційний змаг за УССД (Хто такі „бандерівці“, „мельниківці“, „двійкарі“)*, Союз Українських Політв'язнів, Нью Йорк-Торонто-Лондон, 1985

Мірчук, Петро: *Українська повстанська армія 1942–1952. Документи і матеріали*, Книгозбірня „Просвіти“, Львів, 1991

Мельникович, Осип: *До історії УВО в Чехо-Словаччині*. In *Євген Коновалець та його доба*

Н

Нарис історії українського націоналізму, Лондон, 1964

Нікольський, Володимир, Михайлович: *Підпілля ОУН(б) у Донбасі*, Інститут історії України, Київ, 2001

П

Пагіря, Олександр: *Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької республіки*, Видавництво Українського Католицького Університету, Львів, 2020

Патриляк, Іван: *Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939–1960 рр.* Часопис, Львів, 2012

Перепічка, Євген: *ОУН і УПА в роки другої світової війни*, Сполом, Львів, 2009

Піскун, Валентина: *Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття)*, disertační práce, Київ, 2008

Потічний, Петро: *Літопис Української повстанської армії*, т. 17, Літопис УПА, Торонто, 1988

Потічний, Петро: *Пропагандивний рейд УПА в західну Європу*, Літопис УПА, Торонто-Львів, 2014

Р

Ребет, Лев: *ОУН на ЗУЗ у половині 1930-их років*. In *Євген Коновалець та його доба*

С

Савчин, Марія: *Тисяча доріг. Літопис УПА т. 28*, Litopys UPA, Toronto-Eviv, 1995

Скакун, Роман: *Паціфікація: польські репресії 1930 року в Галичині*, Видавництво Українського католицького університету, Львів, 2012

Стебелський, Степан „Хрін“, Конопадський, Олекса „Островерх“: *Літопис УПА*, т. 30: *Крізь сміх заліза*, Літопис УПА, Торонто-Лвів, 2000

Х

Хома, Іван: *Євген Коновалець*, Клуб Сімейного Дозвілля, Харків, 2016

Ч

Чаїнський, Юрій: *Ставлення Англії і Франції щодо союзу Пілсудського-Петлюри в ході польсько-радянської війни*. In *Polska-Ukraina. Dziedzictwo i współczesność*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej Słupsk, 2012

Ш

Шаповал, Юрій: *ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)*, Інститут історії України, Київ, 2000

Я

Яковлева, Тетяна: *Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни*, Основи, Київ, 1998

Kol. autorů: *Алманах Товариства вояків УПА ім. ген.-хор. Романа Шухевича – „Тараса Чупринки“ в ЗСА 1950 – 2000*, Detroit-Kyiv-New York, 2000

Kol. autorů

Kol. autorů: *Бандеризация Украины - главная угроза для России*, Юза пресс, Москва, 2008

Kol. autorů: *Без срока давности*, Харків, 2001

Kol. autorů: *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, Політвидав України, Київ, 1990

Kol. autorů: *Енциклопедія історії України*, діл 1, Наукова думка, Київ, 2003

Kol. autorů: *Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*, Видавництво Українського католицького університету, Львів, 2011

Kol. autorů: *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси*, Наукова думка, Київ, 2005

Kol. autorů: *Політична історія України. ХХ століття*, díly 1–5, Міжрегіональна академія управління персоналом, Київ, 2006

Kol. autorů: *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*, díl 9, Інститут історії України, Київ, 2013

Kol. autorů: *Українська політична еміграція 1919 – 1945: Документи і матеріали*, Парламентське видавництво, Київ, 2008

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

fond Hlavní správa rozvědky SNB (I. S)

fond Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky (HS VKR) (f. 302)

fond Inspekce ministra vnitra ČSSR (f. A 8/2)

fond Odbor politického zpravodajství MV (f. 2M)

fond Odbor pro mezinárodní styky FMV (f. A11)

fond Osobní evidenční karty příslušníků MV (OEK)

fond Různé bezpečnostní složky na Slovensku po roce 1945 (f. 215)

fond Správa kontrarozvědky (II. správa) (f. A34)

fond Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli (X. správa) (f. A36)

fond Studijní ústav MV (f. A1)

fond Ústředna Státní bezpečnosti (f. 305)

fond Velitelství Státní bezpečnosti (f. 310)

fond Vnitřní odbor Hlavní správy VB (H 1-4)

fond Zemský odbor bezpečnosti Praha (f. 300)

fond Zpravodajská správa Generálního štábu Československé lidové armády (ZSGŠ), část 2.
oddělení Hlavního štábu

fond Zemský odbor bezpečnosti Praha (f. 300)

Historický fond StB (H)

Kartotéka Akce 48

sbírka písemností útvarů SNB mapující činnost organizace UPA na území Československa v letech 1947–1948 (Banderovci) (f. 307)

sbírka Objektové svazky

sbírka Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy

sbírka starých svazků a dotazníků

sbírka Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR)

sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy

sbírka různých písemností (S)

Archiv kanceláře prezidenta republiky ČR

fond KPR 1919–1947

fond KPR – protokol T (tajné), 1945–1963

Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR

fond II. sekce 1918–1939

fond II. sekce MZV, trezorové spisy II/2

fond I. sekce-prezidium, Odd. I/3 Finanční věci

fond Československé zastupitelské úřady v Polsku 1918–55

Instytut pamięci narodowej

Dokumentace týkající se československo-polské spolupráce v boji proti UPA, zajatců vydaných z ČSR do Polska a kurýrských skupin

Muzeum Policie České republiky

Signatury VI-D

Národní archiv v Praze

fond KSČ – generální sekretariát

fond KSČ – ústřední výbor 1945–1989, Praha, odd. branné a bezpečnostní

fond Ministerstvo vnitra I - stará registratura

fond Ministerstvo vnitra II – tajné

fond Ministerstvo vnitra-nová registratura 1939–1947, dodatek

fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium – 1921–1930

fond Presidium ministerstva vnitra (225)

fond Presidium zemského úradu (207)
fond Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace (RUESO)
fond Správa Sboru nápravné východy
fond Státní soud Praha
fond Ukrajinské muzeum v Praze
fond Úřad předsednictva vlády-bezp. sp.

Slovenský národný archív v Bratislave

fond Povereníctvo spravodlivosti
fond Povereníctvo vnútra, Bezpečnostný odbor
fond Povereníctvo vnútra, Spravodajský a štátobezpečnostný odbor

Štátny archív v Bratislave

fond Štátna prokuratura v Bratislave
fond Štátny súd v Bratislave

Štátny archív v Prešove

Odborné pracovisko v Bardejove, fond Okresný národný výbor v Bardejove
Odborné pracovisko v Humennom, fond ONV v Snine 1945–1960

Štátny archív v Košiciach

fond Krajský súd v Košiciach 1872–1949
fond Krajský výbor zväzu protifašistických bojovníkov v Košiciach

Ústav pamäti národa

f. B10-2/II, Oddelenie ŠtB Humenné
fond Hlavné veliteľstvo NB v Bratislave (P8)
fond Hlavná správa Pohraničnej stráže v Prahe 1947–1958
fond Krajská správa ministerstva vnútra Prešov (B 10-7)
fond Okresné veliteľstvo NB v Banskej Bystrici (T 02)
fond Správa StB Krajské správy ZNB Banská Bystrica
fond Vojenský útvar 2229 Košice

Vojenský historický archiv Bratislava

fond Operace banderovci

fond Velitelstvo 4. oblasti Bratislava

Vojenský ústřední archiv–Vojenský historický archiv v Praze

fond Boje na Slovensku

fond Ministerstvo národní obrany-Hlavní štáb 1918–1939

fondy Ministerstvo národní obrany, roč. 1945–1948

fond Prezidium Ministerstva národní obrany I

fond Vojenská kancelář prezidenta republiky

fond Zemské vojenské velitelství Užhorod

Галузевий державний архів СБУ

Internetové zdroje

Заявление ГД РФ „Памяти жертв голода 30-х годов на территории СССР“. Dostupné na stránkách Ruské dumy: <https://duma.consultant.ru/documents/955838?items=1&page=1>. (odkaz k datu 23. 1. 2019)

Instytut pamięci narodowej

<https://web.archive.org/web/20160422025812/http://ipn.gov.pl/wydzial-prasowy/media-o-ipn/2009/przeglad-mediow-21-wrzesnia-2009> (odkaz k datu 17. 12. 2021).

idnes.cz

https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/ukrajina-rusko-ministr-palba-hranice-separatiste-donecko.A220221_133619_zahranicni_jhr (odkaz k datu 25. 2. 2022)

idnes.cz: Ještě 70 let po masakru volyňských Čechů panují dohady kdo zabíjel, dostupné zde: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/vrazdeni-cechu-v-ceskem-maline-na-ukrajine-polaci-nemci.A130713_194318_zahranicni_brd (odkaz k datu 21. 2. 2022)

sumpersky.denik.cz

sumpersky.denik.cz: V Novém Malíně si lidé připomněli výročí masakru na Volyni, dostupné zde: https://sumpersky.denik.cz/zpravy_region/v-novem-maline-si-lide-pripomneli-vyroci-masakru-na-volyni-20130720.html (odkaz k datu 21. 2. 2022)

Česká televize

<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3445694-sledujte-projev-ruskeho-prezidenta-vladimira-putina> (odkaz k datu 25. 2. 2022)

Pořad *Historie.cs*, díl *Banderovci*, Česká televize, Praha, 2010, stopáž 6:50-7:30, dostupné zde: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/210452801400023/> (odkaz k datu 23. 12. 2021)

Wikipedia.org

https://pl.wikipedia.org/wiki/Stepan_Stebelski (odkaz k datu 11. 6. 2022)

uk.wikipedia.org/wiki/Стебельський_Степан (odkaz k datu 11. 6. 2022)

Jiné

czechia.mfa.gov.ua: Spolupráce Volyňských Čechů s podzemí OUN a UPA na Volyni, dostupné zde: <https://czechia.mfa.gov.ua/cs/news/6669-spivpracya-chehiv-z-pidpillyam-oun-ta-upa-na-volini> (odkaz k datu 21. 2. 2022)

reflex.cz: Před krutostí Banderovců bledly i německé jednotky SS. Přesto je dnes Stepan Bandera oslavován jako hrdina Ukrajiny, dostupné zde: <https://www.reflex.cz/clanek/causy/73296/pred-krutosti-banderovcu-bledly-i-nemecke-jednotky-ss-presto-je-dnes-stepan-bandera-oslavovan-jako-hrdina-ukrajiny.html> (odkaz k datu 21. 2. 2022)

narodnikronika.cz: Volynští Čechové a moje babička, dostupné zde: <https://www.narodnikronika.cz/Listovat-kronikou/Volynsti-Cehove-a-moje-babicka> (odkaz k datu 21. 2. 2022)

denikn.cz: S českou krví na rukou, ale ne z masakru v Malíně. Kdo byli banderovci, kteří ohrožují ministra Petříčka, dostupné zde: <https://denikn.cz/47029/s-ceskou-krvi-na-rukou-ale-ne-z-masakru-v-maline-kdo-byli-banderovci-kteri-ohrozuji-ministra-petricka/> (odkaz k datu 21. 2. 2022)

<http://memorialholodomor.org.ua/science/conferences/mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenciya-golodomor-1932-1933-rokiv-vtrati-ukrainskoi-nacii/>. (odkaz k datu 23. 1. 2019)

Історична правда, mezinárodní vydání, 9. 10. 2021: *The legend about the Orzhiv operation: How the Internal Troops of the NKVD accidentally killed Klym Savur*. Dostupné zde: <https://www.istpravda.com.ua/eng/articles/2021/10/9/160278/> (odkaz k datu 29. 3. 2022)

<https://drohobychyna.com.ua/section/osobistosti/stepan-stebelskiy/>

<https://zakarpattia.net.ua/Special/121079-Ukrainets-z-Priasheva-vziav-uchast-v-urochystostiakh-u-Sambori-FOTO>

https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2017/10/Pripad-Svetlana_pdf.pdf

(odkazy k datu 15. 6. 2022)

<http://ukrpohliad.org/culture/nove-vydannya-daleka-doroga-vazhkyj-shlyah.html>

(odkaz k datu 8. 6. 2022)

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19440060027/O/D19440027.pdf>

(odkaz k datu 21. 8. 2021)

Periodika

Розбудова нації, Орган проводу українських націоналістів, Прага, роč. 1929–1934

Dějiny a současnost, Praha, roč. 42, č. 5/2020

Сурма, tiskový orgán Ukrajinské vojenské organizace, roč. 1927–1934

Sborníku Archiv bezpečnostních složek, Archiv bezpečnostních složek, Praha, č. 17/2019

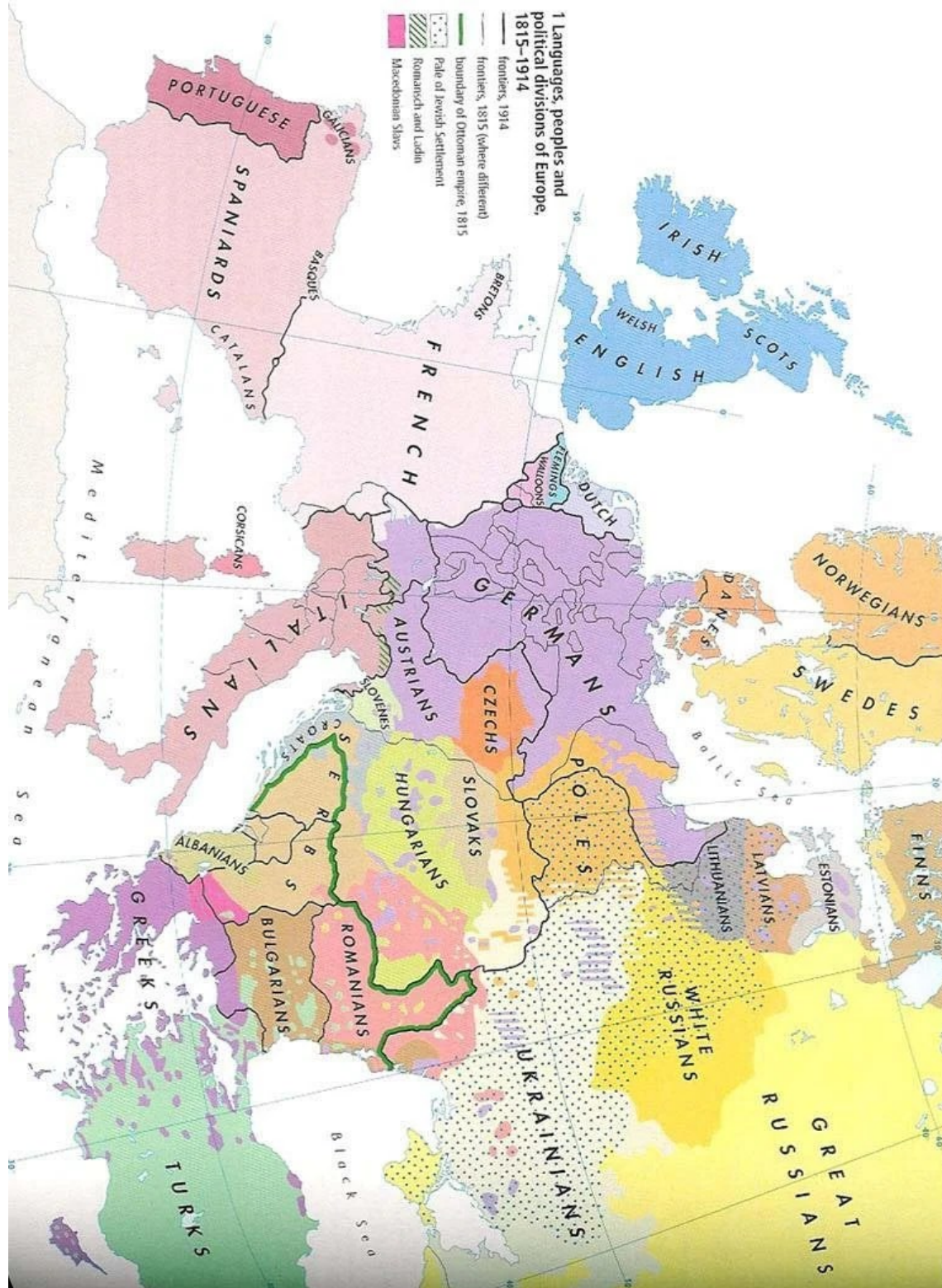
Videodokumenty

Pekárek, Martin; Koudela, Aleš: *Banderovci*, Česká televize, 2010

Třicet návratů, díl *Akce B*, Česká televize, 1991

Mapové přílohy

Mapa č. 1: Přibližná etnická (jazyková) mapa Evropy se zakreslením hranic k roku 1914

Zdroj: <https://external-preview.redd.it/tiGs7iONk1viP582yYcGLOd2rerPxOte9mQKmSzsKwg.jpg?auto=webp&s=23b86729783e8cb837c362c7cda3d35ee2e12378>

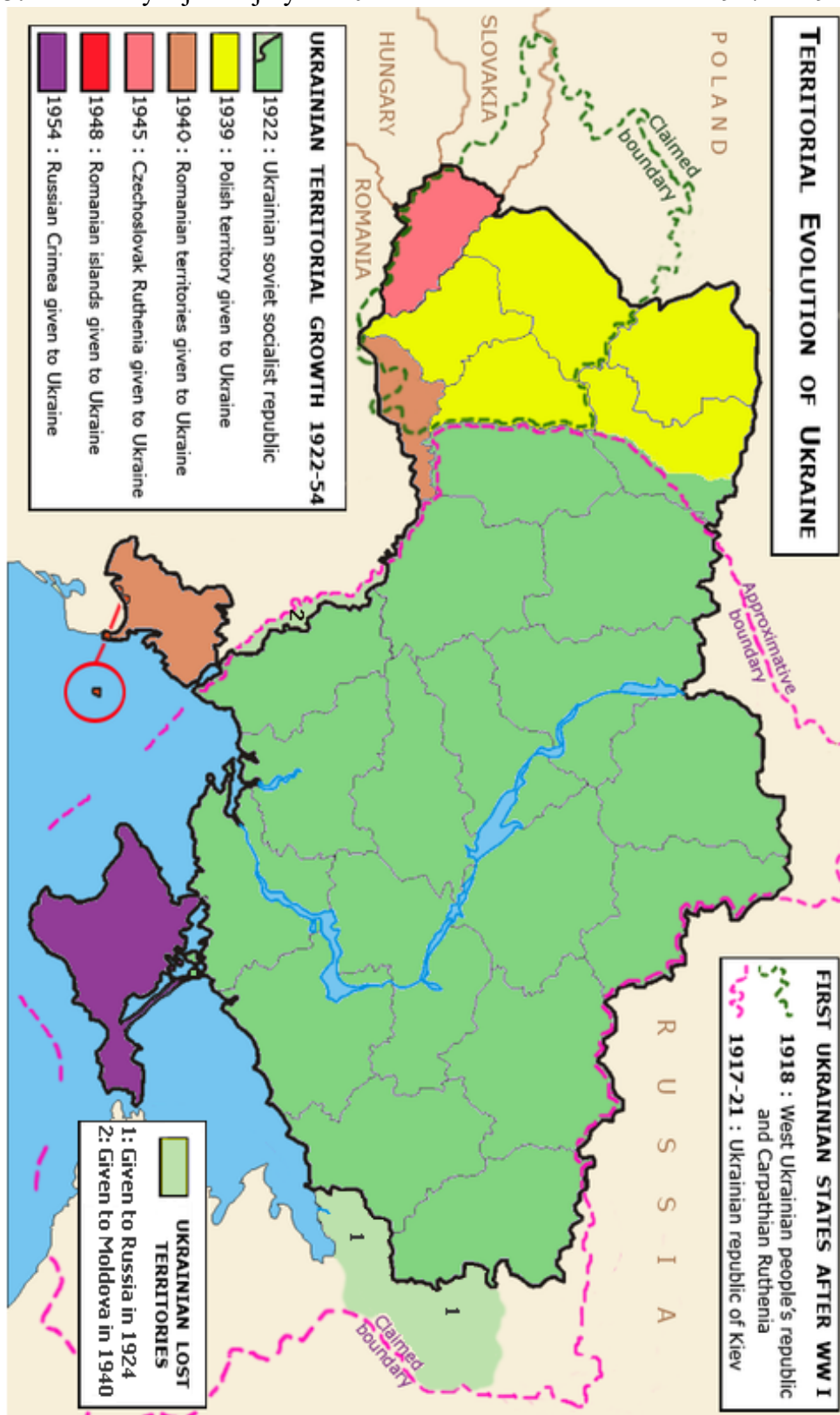
(Odkaz k datu 10. 6. 2022)

Мапа ч. 2: Etnické (jazykové) hranice Ukrajiny a přibližné požadavky hranic z počátku 20. století

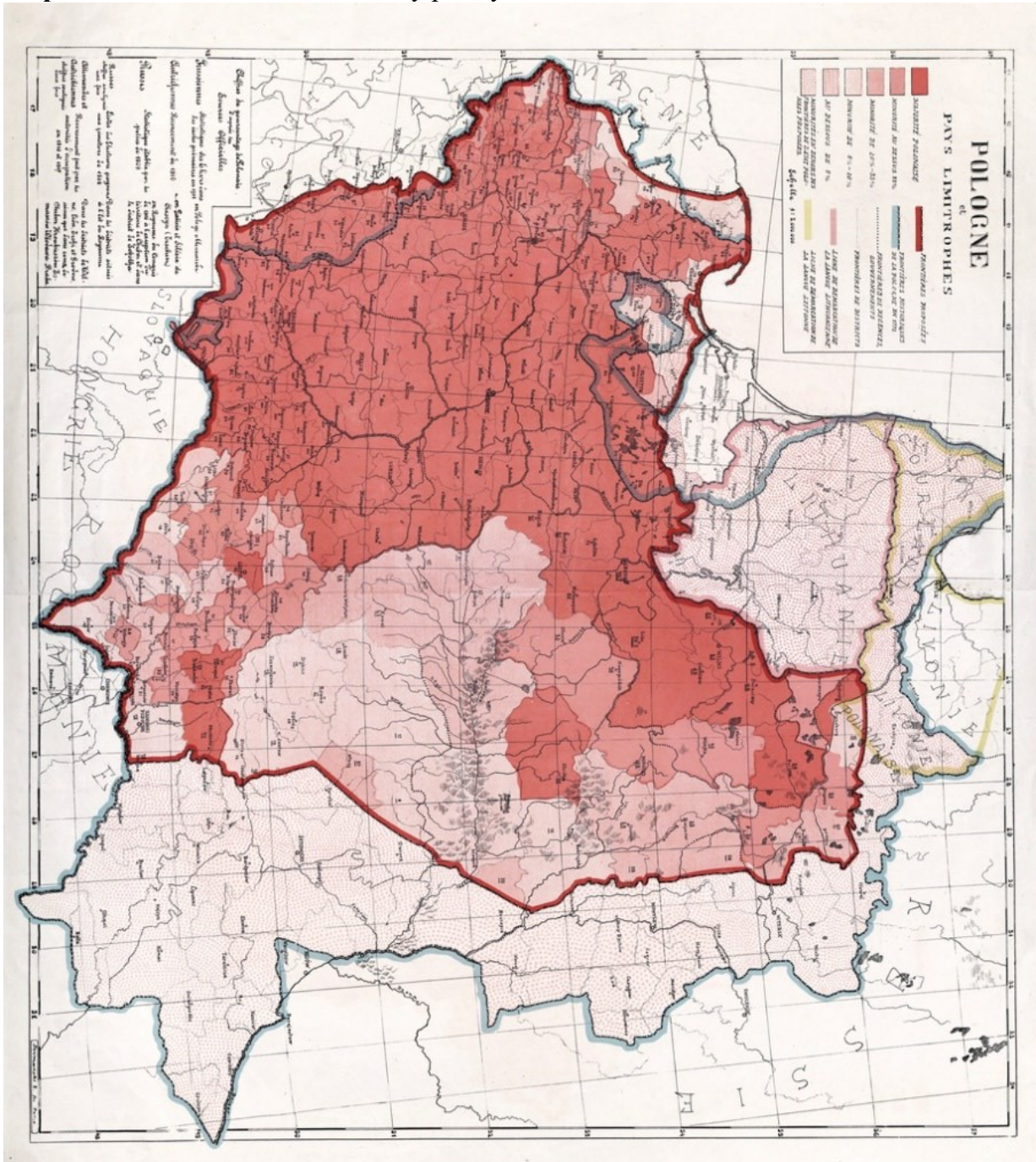
Zdroj: <https://i.redd.it/2rf7w9ryrxh21.jpg>
(Odkaz k datu 19. 5. 2022)

Mapa č. 3: Územní vývoj Ukrajiny ve 20. století s návrhem hranic z let 1917 až 1921

Zdroj: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/Ukraine-growth.png>
(Odkaz k datu 10. 6. 2022)

Mapa č. 4: Dmowského linie a návrhy polských hranic z roku 1919

Zdroj:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Linie_Dmowsk%C3%A9#/media/Soubor:Polish_territorial_demands_on_Paris_Peace_Conference_1919.png

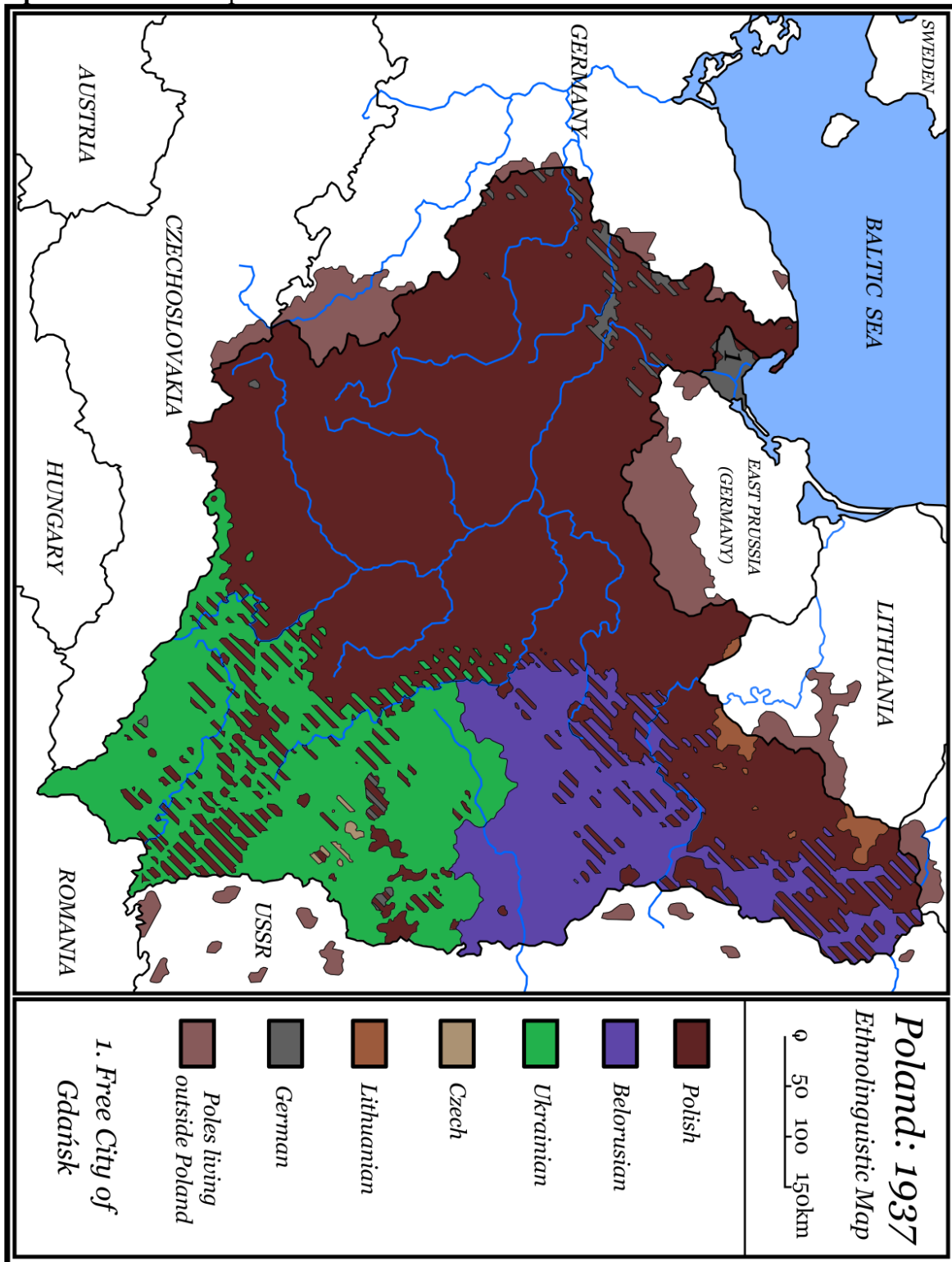
(Odkaz k datu 19. 5. 2022)

Mapa č. 6: Územní vývoj Polska po roce 1918 se zakreslením návrhů Komise pro polské záležitosti (tzv. Curzonova linie a její varianty)

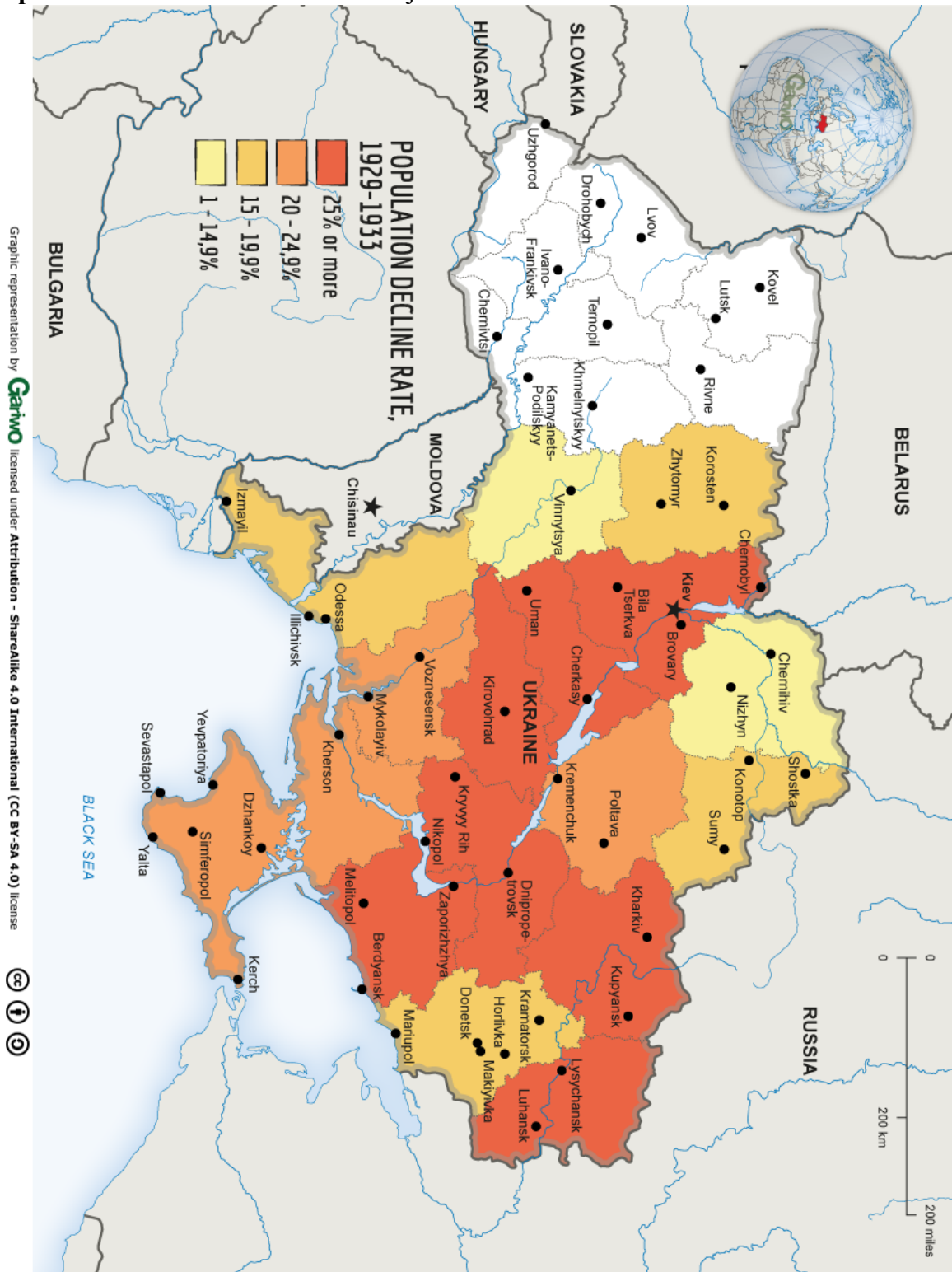
Zdroj: https://external-preview.redd.it/-juY01m43mZ7MI8-ButgM_FEqWbU_3VGiUuaOo7mipU.png?auto=webp&s=e7f8ec1c51fa20c6a8bffa8cc5a4d65c4aafc9c8
(Odkaz k datu 19. 5. 2022)

Mapa č. 7: Etnická mapa Polska k roku 1937

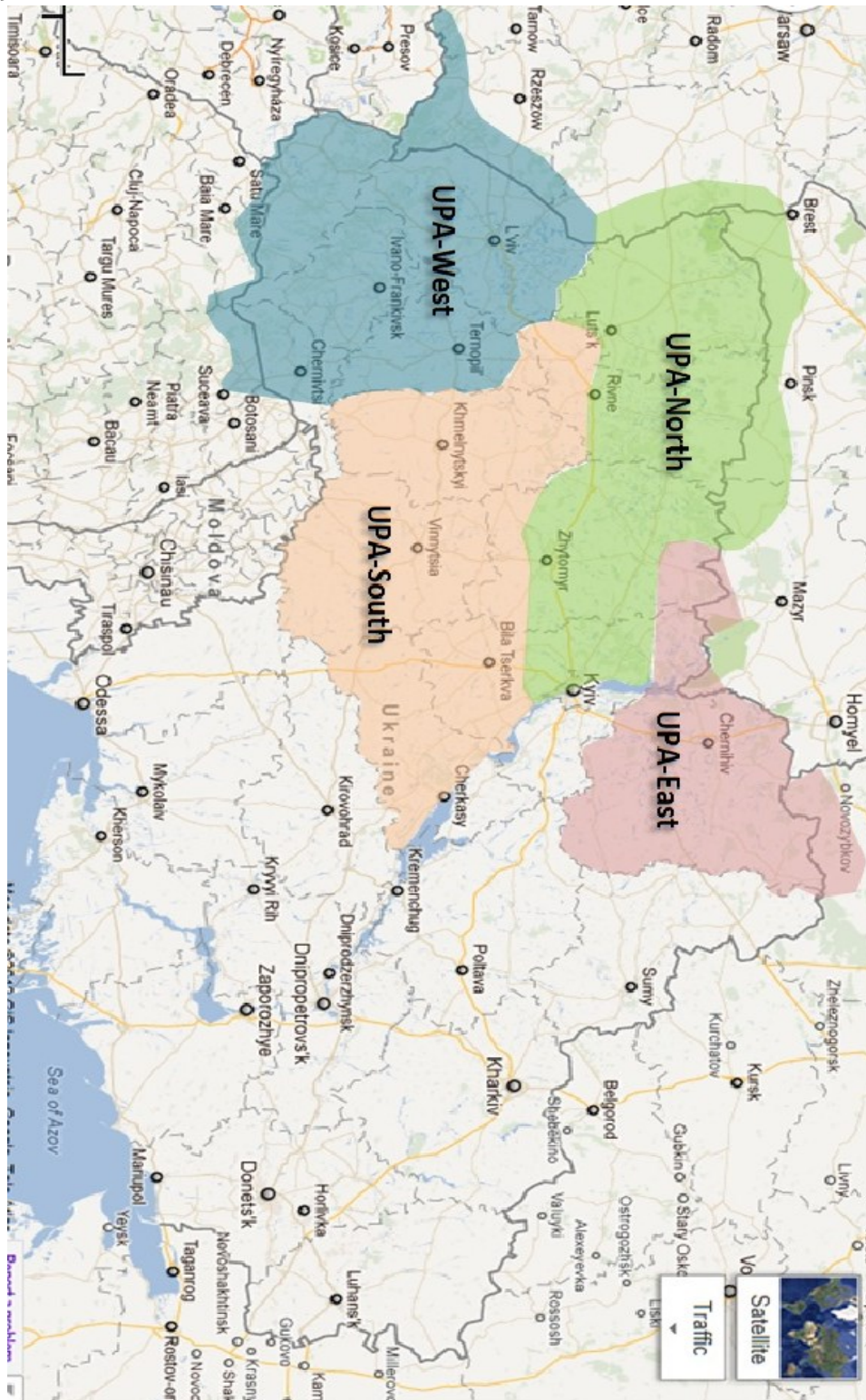
Zdroj: <https://external-preview.redd.it/Ta8Os7VA6Tve6DYUDz3rxBTNuNdFwVXHk6qzcrMi84.png?auto=webp&s=65341bbfc2552e0d7335b1aedcb9f51d19bd4c10>
 (Odkaz k datu 23. 5. 2022)

Mapa č. 8: Rozsah holodomoru na Ukrajině ve 30. letech

Zdroj: https://www.norkarussia.info/uploads/3/7/7/9/37792067/2471232_orig.jpg
(Odkaz k datu 10. 6. 2022)

Mapa č. 9: Teritoriální dělení UPA

Zdroj:

<https://d3i71xaburhd42.cloudfront.net/03703edbab8f6f61c20df907cd1cd1db47bce865/49-Figure1-1.png>

(Odkaz k datu 10. 6. 2022)

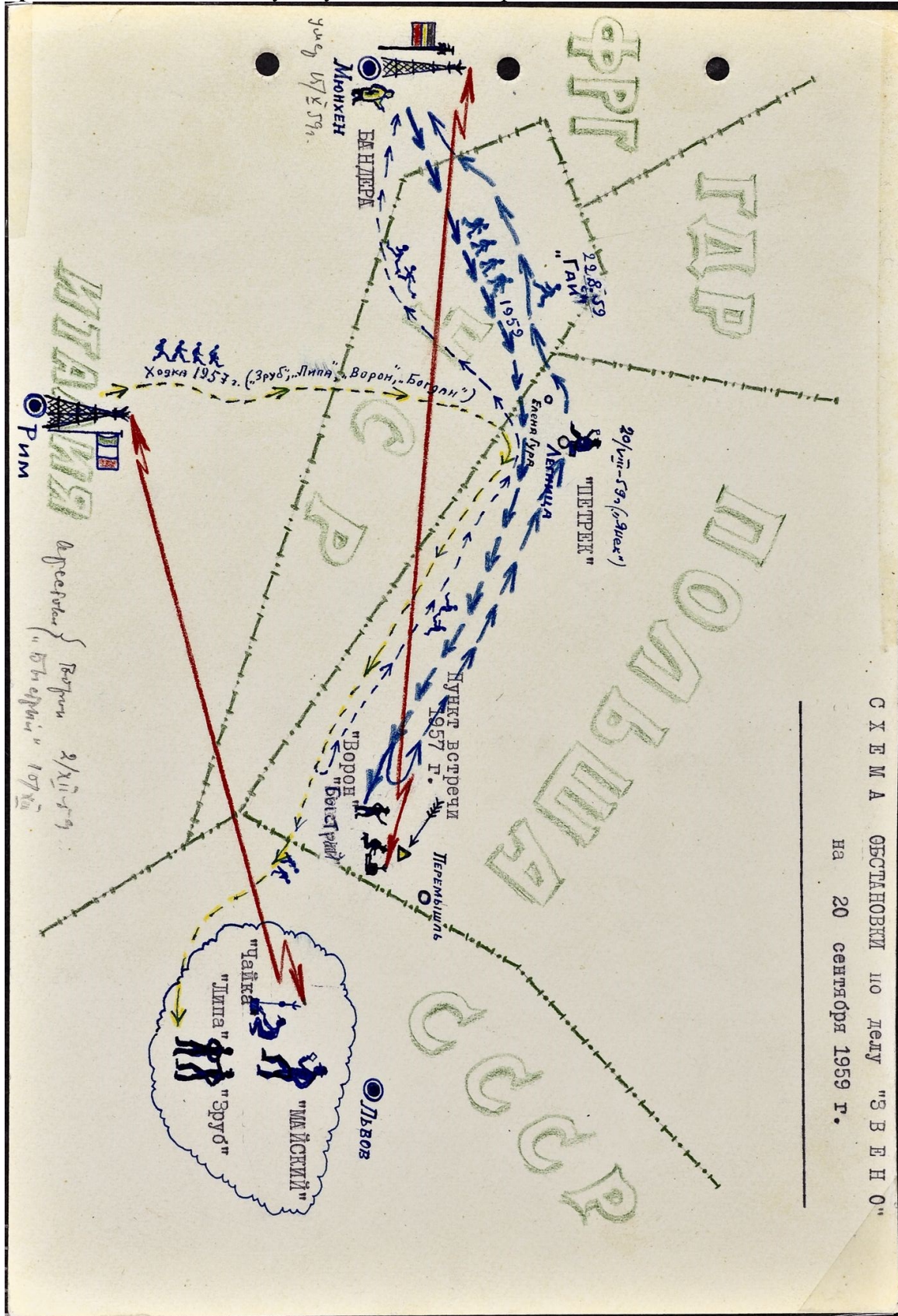
Mapa č. 10: Detail tzv. Zakerzonského kraje OUN(b)

ZAKIERZOŃSKI KRAJ

Zdroj: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/Zakierzonski.png>
(Odkaz k datu 11. 6. 2022)

Мапа ч. 11: Преходовé трасы курýрý OUN, нáкрес провенiенце KGB з року 1959

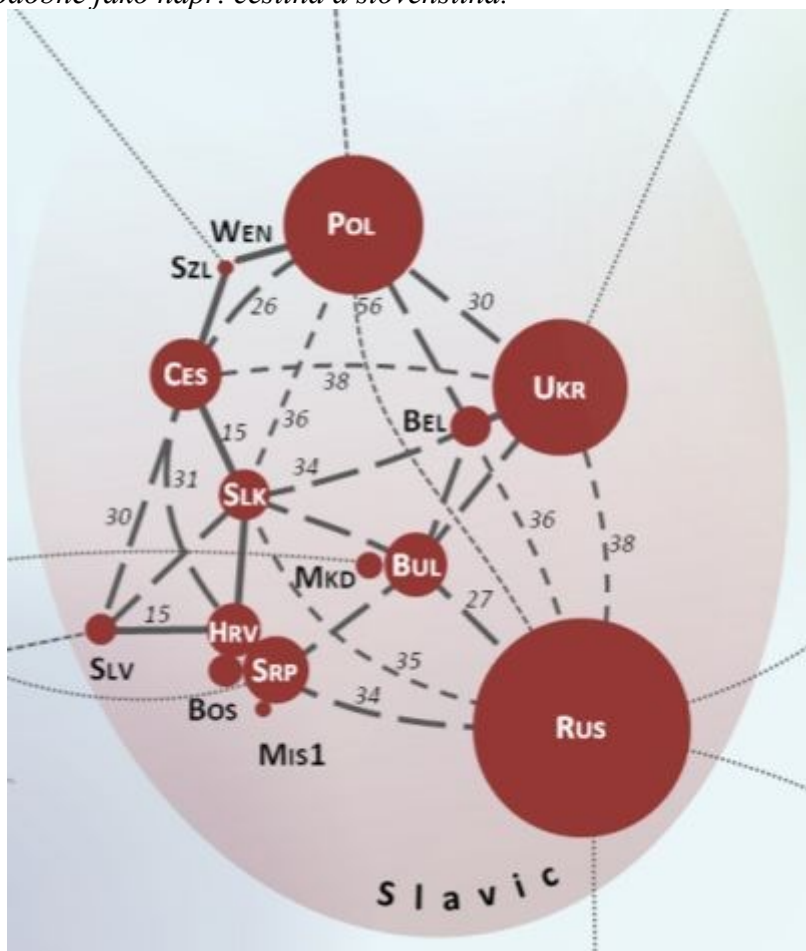
С Х Е М А ОБСТАНОВКИ по делу "З В Е Н О"
на 20 сентября 1959 г.

Zdroj: Галузевий державний архiв СБУ, С-9115, т. 64

Obrazové přílohy

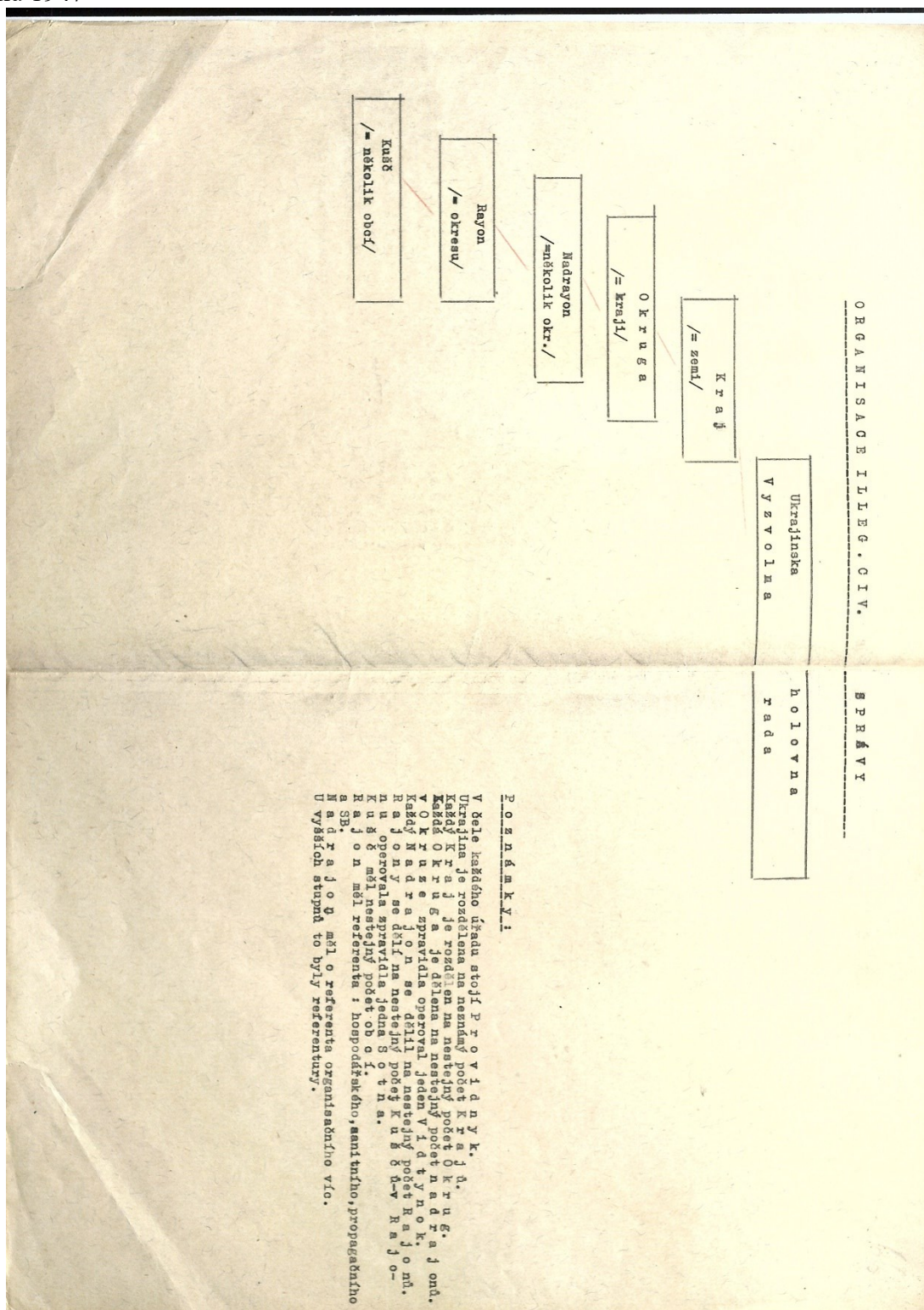
Příloha č. 1: Grafické znázornění rozdílů mezi slovanskými jazyky

Z tohoto zobrazení je patrné, že rozdíly mezi kodifikovanou češtinou a ukrajinštinou jsou zhruba takového rozsahu jako mezi ruštinou a ukrajinštinou a ukrajinština má blíže k polštině než ruštině. Ruština a ukrajinština ve spisovné podobě tak mezi sebou nejsou vzájemně srozumitelné podobně jako např. čeština a slovenština.

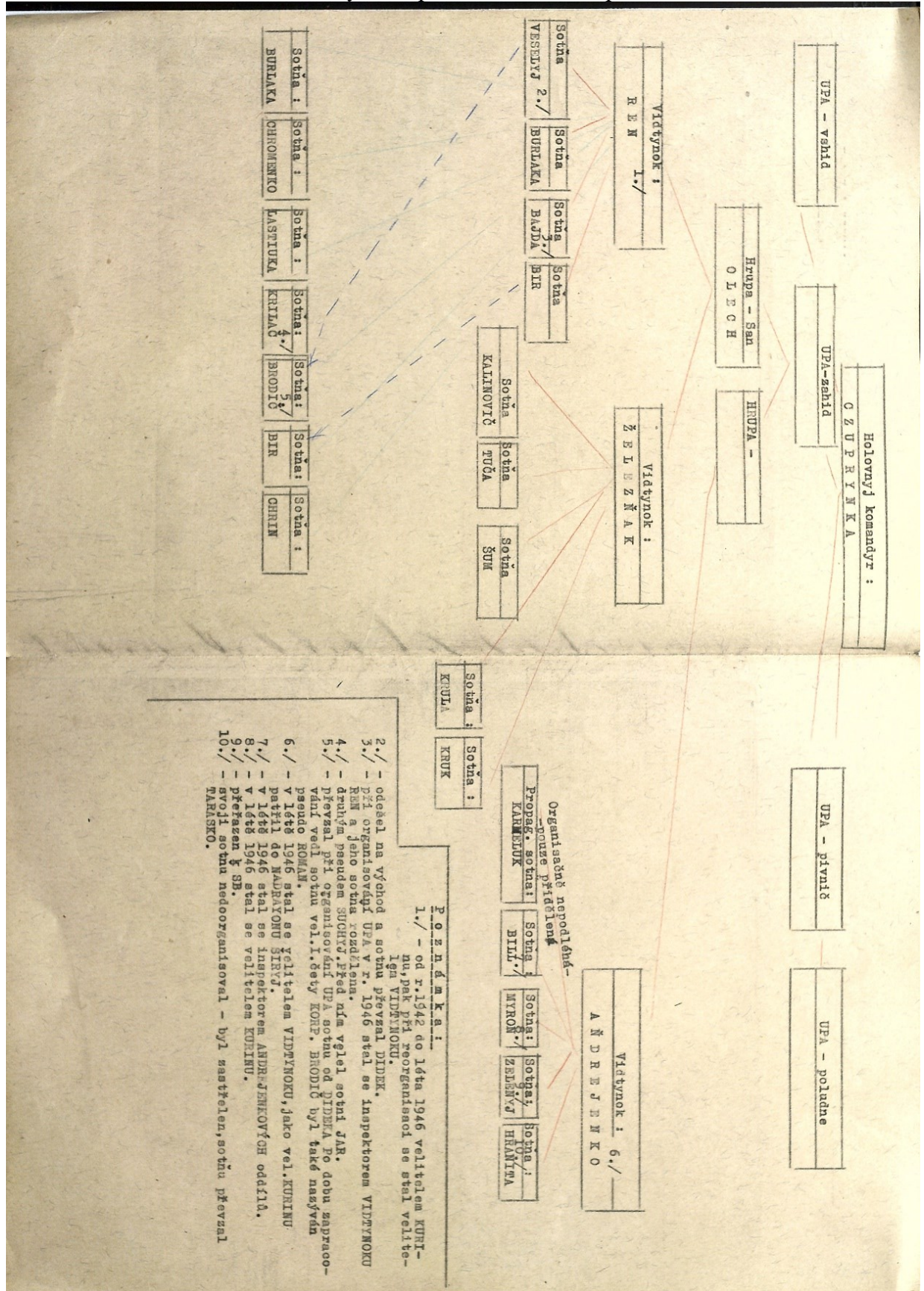
Zdroj: https://pm1.narvii.com/6596/ddeaaeb0649a8f5e309bc8b18ca593570c821a4d_hq.jpg
(Odkaz k datu 2. 6. 2022)

Příloha č. 2: Rekonstrukce struktury OUN (UHVR) provenience čs. bezpečnostních složek z roku 1947

Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond 302, sign. 302-142-4

Příloha č. 3: Rekonstrukce struktury UPA provenience čs. bezpečnostních složek z roku 1947

Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond 302, sign. 302-142-4

Příloha č. 4: Terminologie a názvy používané UPA a zachycené v čs. pramenech

80

Příloha : č.9.

N á z v y p o u ž í v a n é U P A :

Bunčužnyj	- účetní setniny
Civilna šitka	- občanská /politická/ síť
Četa	- četa
Čotovyj	- velitel čety
Holovnyj komandir UPA	- hlavní velitel UPA
Intendant	- hospodář
Komandyr	- velitel
Kraj	- země
Kurin	- oddíl, prapor
kušč	- několik obcí /část okresu/
Lanka	- roj kulometný /střelec z kulom. a 2 pom./
Lankovyj	- kulometčík neb zást.vel.družstva
Nadrayon	- župa /několik okresů/
Okruha	- kraj, župa
Pivnič	- sever
Polit.vychovnik	- osvětový orgán
Poludně	- jih
Proviđnyk	- politický vedoucí
PŽ-Poleva Žandarmeria-	- polní četnictvo
Rajon	- okres
Rij	- družstvo
Rojevyyj	- vel.družstva
Sanitar	- sběrač raněných
SB-Služba Bezpeky	- Stb nebo ZOB
Sekretar	- tajemník, písař
Selo	- obec
Sotčennyj	- vel.setniny
Sotna	- setnina
Strilec	- střelec
UHVR	- Ukrajinska Holovna Vyzvolna Rada
Vid'tynok	- brigáda nebo skupina
Vschid	- východ
Zachid	- západ
Zahin	- vyšší voj.jednotka /divise,sbor/
Zvěškovyyj	- kurýr, spojka.

Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond 302, sign. 302-142-4

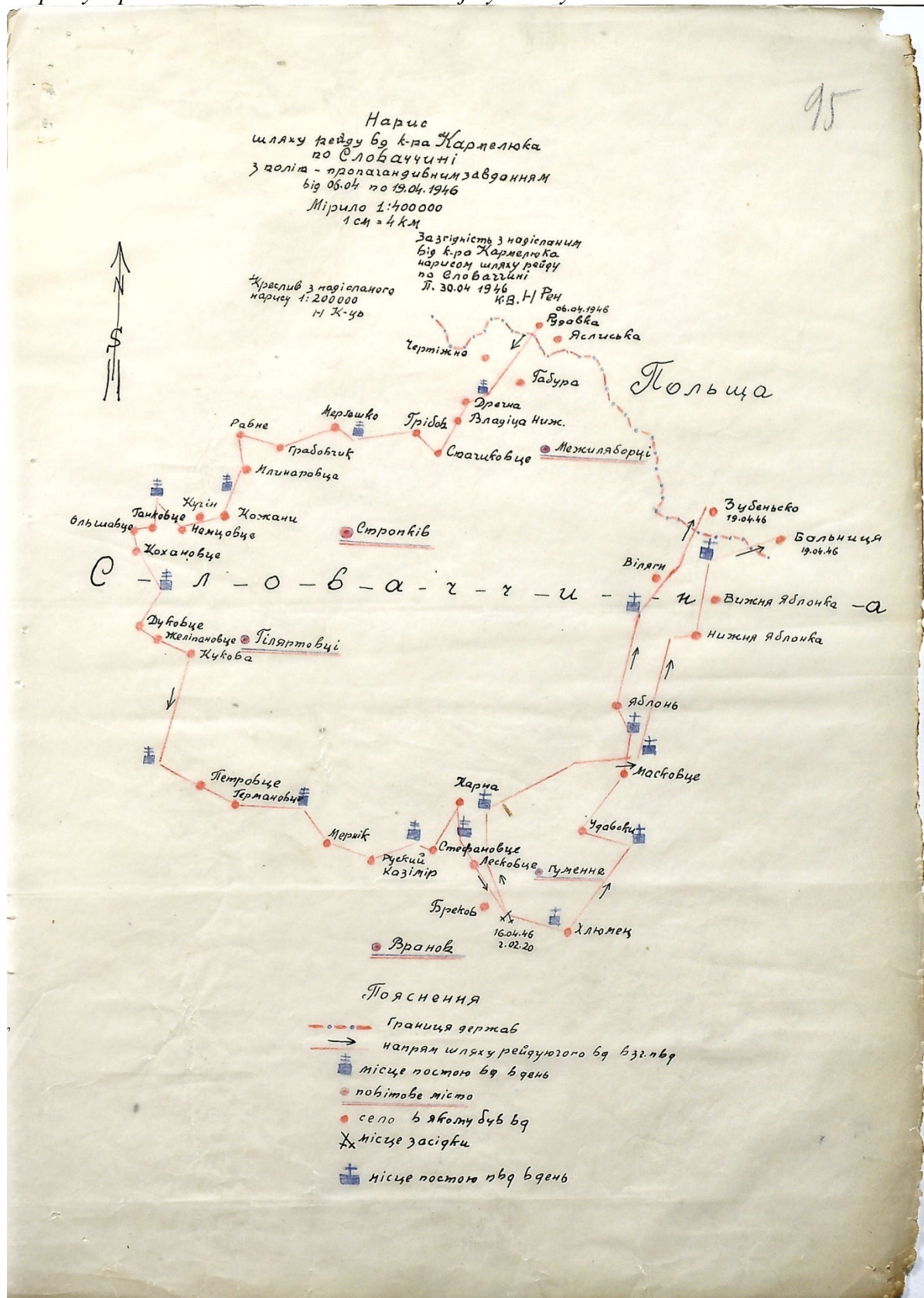
Příloha č. 6: Trasa propagačního rejdu UPA na Slovensko v roce 1945

Zdroj: Vojenský historický archív Bratislava, fond Operace „Banderovci“, k. 1, inv. č. 11

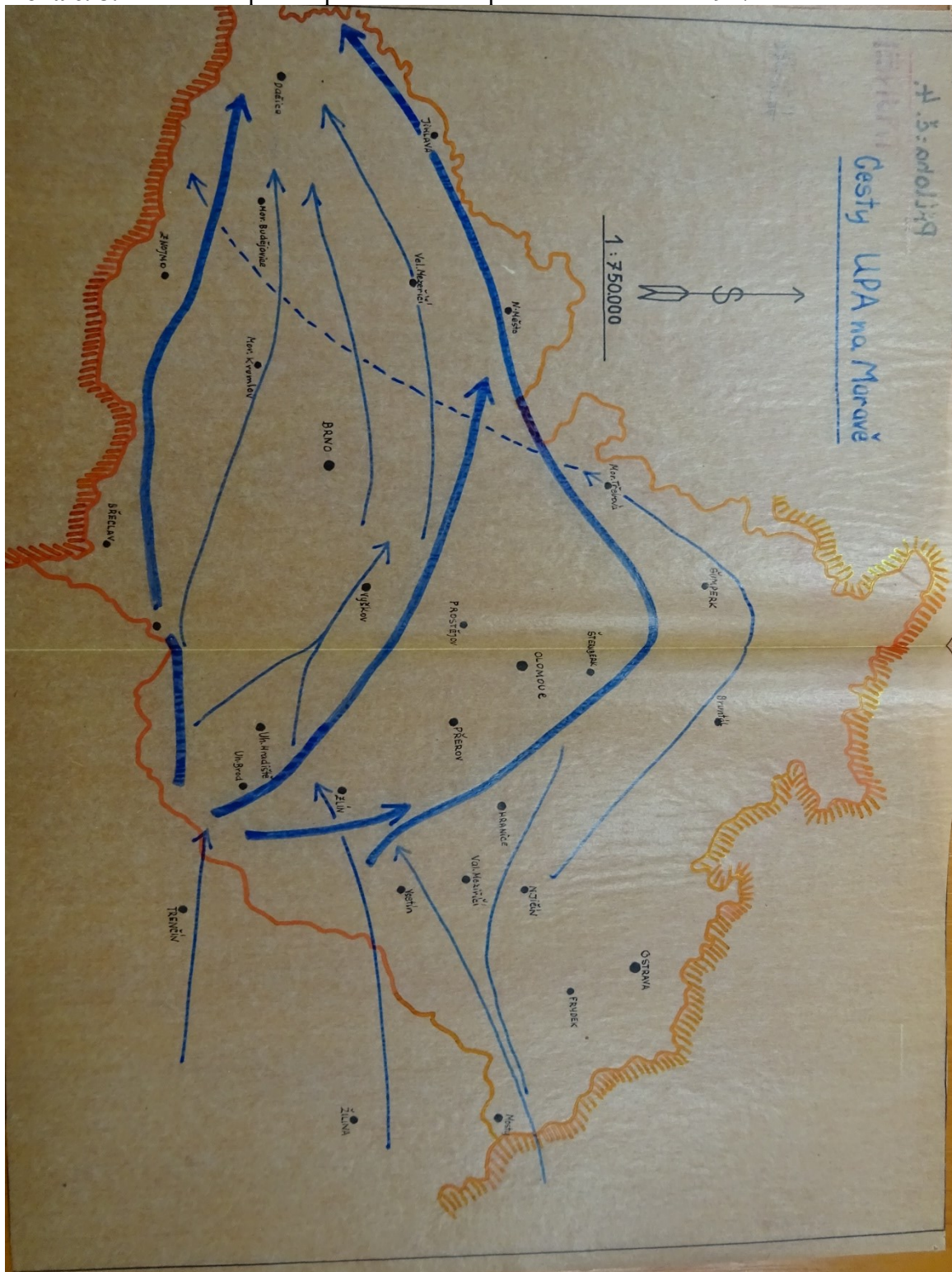
Пříloha č. 7: Trasa pochodu sotně „Karmeljuk“ během propagačního rejdu UPA na Slovensko v roce 1946

Mapa byla patrně zabavena u některého ze zajatých kurýrů v roce 1947.

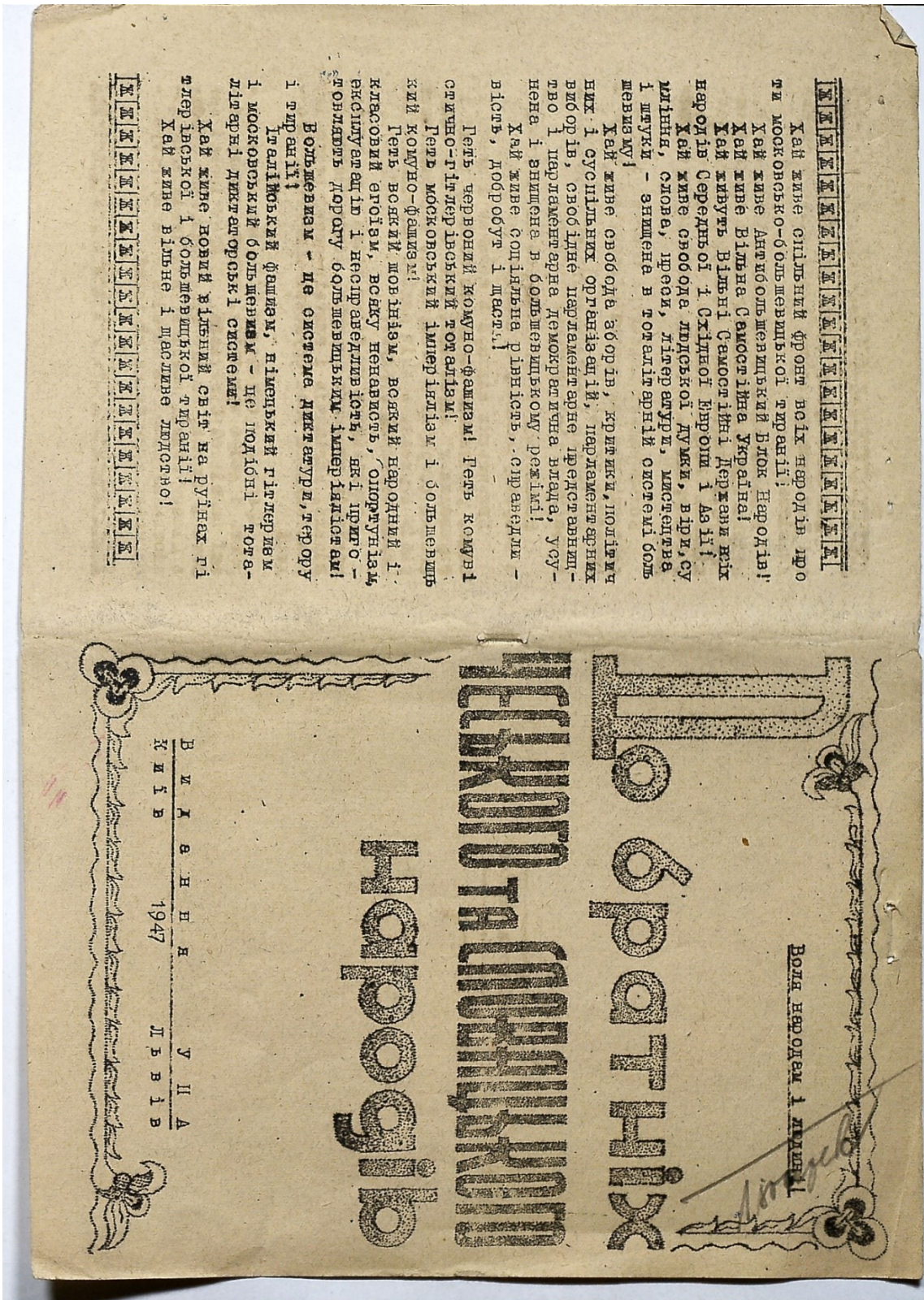
Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond 302, sign. 302-144-5

Příloha č. 8: Dobová mapa tras přechodů UPA přes Moravu v roce 1947

Zdroj: Vojenský ústřední archiv–Vojenský historický archiv, fond Vojenská oblast 3 Brno, č. j. 60065-60595

Пříloha č. 9: Obálka brožury *Do bratrských českého a slovenského národů*, distribuovaná na Slovensku roku 1946

Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond 302, sign. 302-144-5

Příloha č. 10: Opis letáku distribuovaného UPA na Slovensku roku 1946

O D P I S .

134

Utlačené národy spojte sa do boja
proti bolševickým imperialistom!

Sloboda národom!
Sloboda jednotlivcovi!

V Y H L A Š K A .

Upozorňujeme Vás, že my ukrajinskí povstalci prišli sme k Vám, aby
rieknuť Vám slovo pravdy pre hrobary slobody národov a jednotlivca - bol
ševických imperialistov. K Vám prišli sme ako hostia a nie ako vrahovia.
My bojujeme proti tomu vrahovi, ktorý aj nad Vašou Vlastou zatlačuje oku-
pantské zotročenie. Preto nevstupujte proti nám, a presvedčite k tomu všet-
kých Vašich priateľov. Neuposluchnite nákazov stalinských komisárov, ktorí
cncu Vás nasilit proti ukrajinským povstalcov. Sabotujte náказы bolševic-
kých komisárov a jich agentov. Tým sa pričinite do suverenity Vašej Vlasti.
Pomahajte čim môžete ukrajinským povstalcem - ktorí bojujú proti okupa-
cii bolševickej.

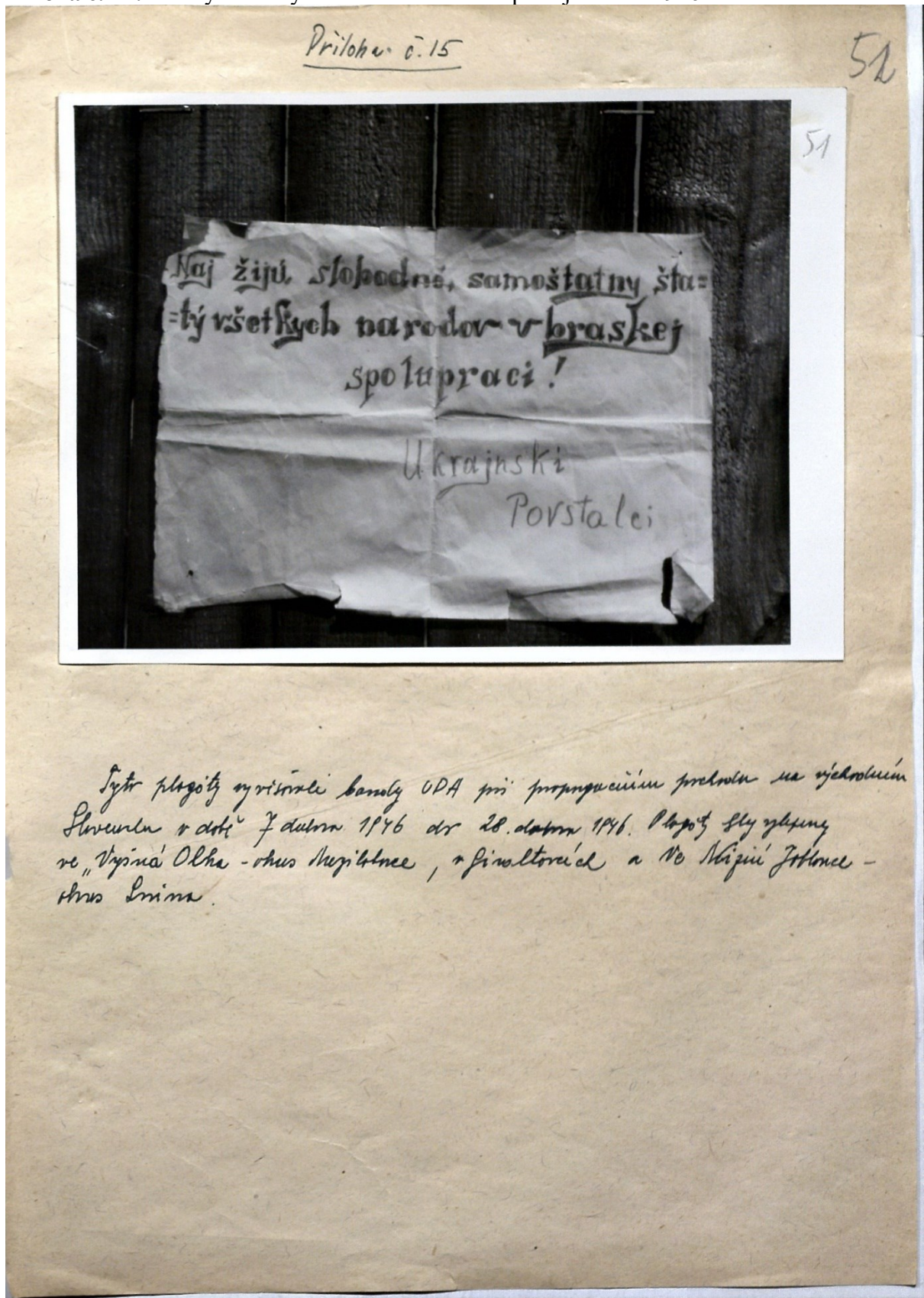
Smrt bolševickým tyranám!!!

Ukrajinsky Povstalci.

Za správnosť odpisu:
Dobrá p/Ond., 22. december 1947.
Veliteľ stanice NB na dov. .
v zast. Práp. Čisár.

Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond 307, sign. 307-77-5

Příloha č. 11: Letáky UPA vyrobené na Slovensku při rejdu roku 1946

Príloha č. 15

52

53

Смерть фашистскому
нацизму! Хай себе працуйба
генотранна! Хай си
— be bore! —

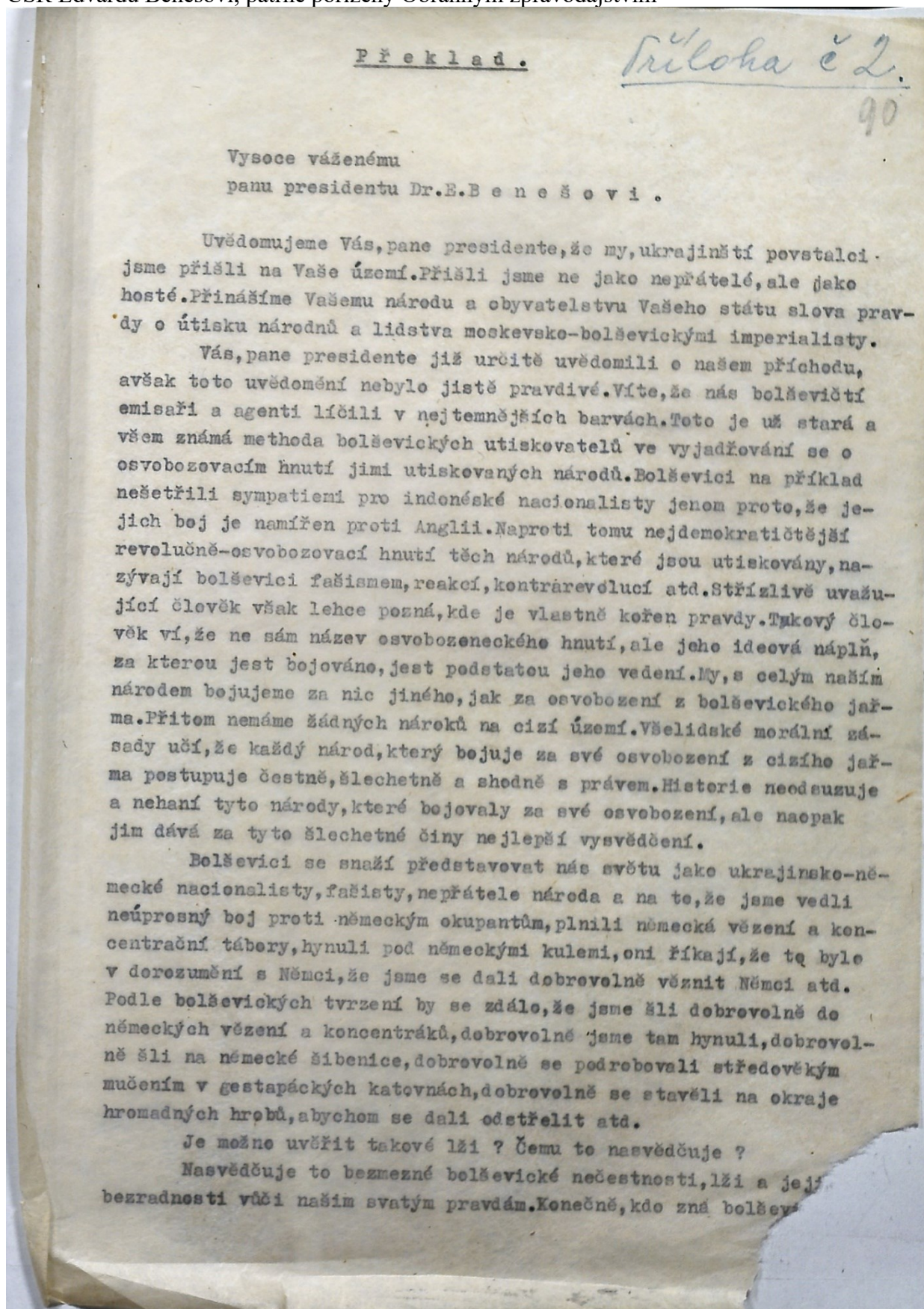
54

Utláčene národy spojte sa
do boja proti bolševickim
imperialistom!

Naj žije nový slobodný svet
na rúinách hitlerovského
a bolševického tyranstva!

Zdroj: Archiv bezpečnostných složek, fond 302, sign. 302-145-6

Příloha č. 12: Překlad dopisu zasláného Krajoým vedením OUN(b) na Zakerzoní prezidentu ČSR Edvardu Benešovi, patrně pořízený Obranným zpravodajstvím

Překlad.

Příloha č. 2.

90

Vysoce váženému
panu prezidentu Dr. E. B e n e š o v i .

Uvědomujeme Vás, pane presidente, že my, ukrajinští povstalci jsme přišli na Vaše území. Přišli jsme ne jako nepřátelé, ale jako hosté. Přinášíme Vašemu národu a obyvatelstvu Vašeho státu slova pravdy o útisku národná a lidstva moskevsko-bolševickými imperialisty.

Vás, pane presidente již určitě uvědomili o našem příchodu, avšak toto uvědomění nebylo jistě pravdivé. Víte, že nás bolševičtí emisaři a agenti líčili v nejtemnějších barvách. Toto je už stará a všem známá metoda bolševických utiskovatelů ve vyjadřování se o osvobozovacím hnutí jimi utiskovaných národů. Bolševici na příklad nešetřili sympatiemi pro indonéské nacionalisty jenom proto, že jejich boj je namířen proti Anglii. Naproti tomu nejdemokratičtější revolučně-osvobozovací hnutí těch národů, které jsou utiskovány, nazývají bolševici fašismem, reakcí, kontrarevolucí atd. Strážlivě uvažující člověk však lehce pozná, kde je vlastně kořen pravdy. Takový člověk ví, že ne sám název osvobozeneckého hnutí, ale jeho ideová náplň, za kterou jest bojováno, jest podstatou jeho vedení. My, s celým naším národem bojujeme za nic jiného, jak za osvobození z bolševického jařma. Přitom nemáme žádných nároků na cizí území. Všelidské morální zásady učí, že každý národ, který bojuje za své osvobození z cizího jařma postupuje čestně, šlechetně a shodně s právem. Historie neodsuzuje a nehaní tyto národy, které bojovaly za své osvobození, ale naopak jim dává za tyto šlechetné činy nejlepší vysvědčení.

Bolševici se snaží představevat nás světu jako ukrajinsko-německé nacionalisty, fašisty, nepřátele národa a na to, že jsme vedli neúprosný boj proti německým okupantům, plnili německá vězení a koncentrační tábory, hynuli pod německými kullemi, oni říkají, že to bylo v dorozumění s Němci, že jsme se dali dobrovolně věznit Němci atd. Podle bolševických tvrzení by se zdálo, že jsme šli dobrovolně do německých vězení a koncentráků, dobrovolně jsme tam hynuli, dobrovolně šli na německé šibenice, dobrovolně se podrobovali středověkým mučením v gestapáckých katovnách, dobrovolně se stavěli na okraje hromadných hrobů, abychom se dali odstřelit atd.

Je možné uvěřit takové lži? Čemu to nasvědčuje?

Nasvědčuje to bezmezná bolševická nečestnost, lži a její bezradnost vůči našim svatým pravdám. Konečně, kdo zná bolševy

také ví, že bolševickým termínům nutno rozuměti opačně. Když mluví o osvobození, znamená to utiskování, když slibují ráj, přinesou pekle, když nazývají někoho nepřítelem národa, znamená to, že se jedná o nejlepšího a národu nejvíce oddaného syna.

Člověk, věřící bolševické lži, řekne: "Co chcete, když máte ukrajinskou sovětskou socialistickou republiku v čela s Chruščevem, máte ukrajinskou delegaci v OSN na čele s Manuilem, máte právo choditi do škol, mluvit svojí rodnou řečí, máte čest býti ve svazku se starším bratrem slovanských národů Rusy atd.?"

Na to my odpovídáme; všechny tyto falešné řeči nezmění nic na skutečnosti, že ukrajinský národ je utiskován, ubíjen a mořen hladem a NKVD-istickými kulemi a přímo ničen ~~hnan~~ moskevskými bolševiky a jejich agenty ukrajinského původu. Zatím co Manuilskij a jiní zrádce ukrajinského ~~hnan~~ národa sedí v měkkých fotelích, náš národ nese těžké bolševické jařmo.

SSSR není žádný svaz republik. Je moskevským Imperiem - strašným vězením národů, totalitním, despotickým, teroristickým, rudoševistickým režimem, který se skládá z utiskovatelů a utiskovaných, exploatátorů a exploatovaných, sytých a hladových, těch, kteří mají neomezená práva a privilegia a těch, kteří nesou bezprávi a těžké závazky. K prvním patří Stalin a NKVD, NKHD a jiní bolševičtí velmoži a krvežíznivci a ke druhým utlačené národy a hlavně pracující lid.

Mezi všemi, bolševiky podmaněnými národy, trpí nejvíce Ukrajina, kterou, kterou změnil bolševici z krajiny oplývající mlékem a medem v krajinu zalitou krví a slzami. Ukrajinský národ nejen že nemá v SSSR politickou a kulturní svobodu, ale nemá práva ani možnosti k nejpřimitivnějšímu životu, nemá zkrátka, jako národ, práva k fyzické existenci.

Hospodářství zaměnili kolchozním jařmem a lid moří hladem a nadlidskou prací. Dělníka přikovali k šachtě a vysávají jeho síly. Inteligenta zterorisovali a nechali ho pod hrozbou smrti nebo vyhnanství ~~hnan~~ oslavovat Stalina, jeho stranu a její utlačovatelský režim. Jak řekl náš básník Taras Ševčenko, charakterisující moskevské imperium: "Od Moldavy až po Finsko, všechno mlčí". A skutečně, všechno mlčí. Ale je jasné, že to, co má počátek, musí mít i konec. Dechází trpělivost terorisovanému a hladovějícímu sovětskému obyvateli. Ke ztracení již nic nemá, neboť již všechno ztratil a jeho nevolnický život mu mohou dnes nebo zítra vzít NKVD-isté hladem ~~hnan~~ nebo kulí. Národ povstal do boje.

Na Ukrajině již dva roky je veden těžký, neutuchající boj a sice

boj nebývalých rozměrů. Na jedné straně stojí bolševičtí utiskovatelé s množstvím divisí vojsk NKVD / RA se bolševici nepokoušejí použití proti nám, neboť u nich se rovněž vzrůstá revoluční duch / ,ozbrojených všemi druhy zbraní, tanky a letadly a na druhé straně stojí ukrajinský národ, jeho branná síla - Ukrajinská Povstalecká Armáda /UPA/ i povstalecké skupiny jiných, bolševiky utiskovaných národů. Boj je neúpresný, ale tím více zarputilý. Bolševická zvěrstva páchaná na ukrajinské zemi nabyla tak strašného rozsahu a charakteru, jakého dějiny ještě nezaznamenaly. Masové exekuce, popravy, věšení lidí na náhrobních křížích, které tito postavili svým padlým bojovníkům, věznění, strašná mučení vězňů, vyvážení na Sibiř, vojenské akce, loupení, znásilňování žen, vypalování vesnic, házení ještě nedobitých, položivých lidí do ohně, nevyjímajíc ženy a děti, k tomu ještě všelijaké provokace a orgie NKVD a NKHD - to jest každodenní obraz ukrajinské vesnice a města. Současně vzrůstá veliká nenávisť a zloba proti utiskovatelům a lidojeďům, jakož i odhodlání k revolučně-osvobozovacímu boji. Ukrajinská povstalecká armáda, která se vytvořila v době vzrůstu německého protiukrajinského teroru, utvrdila se v boji proti německým okupantům a pokryla svými těly celou zemi Ukrajinu, svádí dnes každodenní boje s bolševickými nájezdníky. UPA ochrání ukrajinské obyvatelstvo před napadením NKVD-istů. Bije nepřítel i v jeho střediscích, oblastech a rayonech.

UPA je dnes nejen největší partizánská armáda v Evropě, ale v první řadě je revolučně-osvobozovací armáda protibolševické fronty, která bojuje nejen za svobodu ukrajinského národa, ale i za svobodu všech národů a všeho lidstva, utiskovaného a ohroženého bolševismem. UPA je armáda, která připravuje všenárodní osvobozovací hnutí revoluci ve všech vrstvách a to politicky, psychologicky, propagačně a prakticky. UPA je armáda, která se stává praporem osvobozovacího boje všech bolševiky utiskovaných národů.

Nás, ukrajinské povstalce a celý náš národ, nezastaví ani ta skutečnost, že válka na světové frontě byla ukončena a nepřítel vrhl všechny své síly proti nám. My budeme bojovat za svá svatá práva a pravdu do posledního dechu a nevzdáme boj i kdyby proti nám stál celý svět. Dnes se díváme ze soucitem na národy, které jsou omámeny narkosou bolševismu a vrhli se do náruče rudých "osvoboditelů" a nepochybujeme, že tyto oběti bolševismu přijdou zakrátko k sobě a povstanou spolu s námi do boje proti kremelské tyranii, neboť jiné cesty ke svobodě a k životu tyto národy nemají. Tato skutečnost posiluje v nás víru, že naše ideály jsou svaté a naše cesta i metody našeho

boje jsou jediňe správné a dávají nám záruku k vítězství a životu.

Belševici se s posměchem připravují k novým bojům a nové keřistnické válce, nehledíc na to, že v zemi panuje strašný hlad, ekene-mický rezvrat a chaos. Na to neberou belševičtí imperialisté sřetel, ale dělají si svoje. Tate skutečnost mobilisuje progresivní síly svě-ta proti belševismu a uvnitř SSSR uspišuje proces vnitřní revoluce.

Belševici píší o každém boji, na př. těch národů, které vystupují proti anglickému imperiu, ale zamlčují fakta o rozměrech boje národů a v první řadě ukrajinského, který je veden uvnitř vězení národů, t. j. v SSSR. Ale ani terorem, ani lži, ani zamlčováním faktů o boji proti nim, nezničí belševici ten oheň, který se rozepálal ve všech částech bel-ševického imperia. Tente oheň se mění ve všenárodně-osvobozovací požár a v tomto požáru vyvstane nový, spravedlivý, skutečně demokracický pořá-dek na východě i jihu a v celé Evropě. Teprve tehdy budou velké národy i lidstvo.

Víte, pane presidente, že i kdysi a do určité míry i dnes se dí-vá Váš národ na Rusko jako na spasitele a ochránce všech slovanských národů před germánskou agresí. Dnes mnoho Vašich obyvatel bylo rezča-rováno po svých snech. A zůstane-li tak i dále, bude určitě proklínat falešného Mesiáše, který záměnou za německé jaňme přivedil jaňme bel-ševické, které užívá ideje panslavismu, pravoslaví a demokracie k zas-tření svých imperialistických plánů a politiky. Slovanské národy nema-jí vůbec chuti měnit německé jaňme za belševické a přijímají ho jen proto, že je od staršího bratra. Ruští belševici se v ničem neliší od německých zverstev. Stalinští NKVD-isté vraždí masově lidi zrovna tak, jako hitlerovští gestapáci, plynové komory Hitlera nahrazují Sibiř, Se-lewky a jiné továrny smrti.

Viděl jste, pane presidente, sovětské obyvatele ve Vašich vesni-cích a městech. Viděl jste jejich vzhled a chování, ale to není ještě celý obraz sovětského člověka. Třeba vidět miliony těch chudáků a mučed-níků v jejich domech, při práci v kolchozech a na šachtách a tehdy vyvstává v hloubi srdce otázka, proč belševičtí tyrané zaměnili hezký lidský život v takevé mučednické živoření a kde jim dal práve tak mučit a vraždit lid. Třeba uznat v zájmu pravdy, že tito sovětské obyvatele, které jsme viděli v RA nejsou vinní za to, že tak strašně vypadají a mají tak politováníhodnou kulturu. K tomu je přivedla sovětská vláda svými nesmyslnými experimenty. Belševici přivedli své obyvatele nejen do tohoto stavu, ale i k tomu, že matky jedí svoje děti, jak tomu bylo již v době velkého hladu na Ukrajině v letech 1922 - 33. Taková straš-

ná perspektiva vyvstává před každým, belševiky "osvobozeným" národem. I když belševici v nově okupovaných nebo osvobozených zemích používají vzhledné taktiky, tedy je to jen první stupeň belševické akce. Kdyby se však situace nezměnila, mělo by to dále strašné následky.

Ukrajinský národ a jeho politické vedení, zastává dnes takové stanovisko, že belševiky utiskované a ohrožené národy musejí povstát do boje na společné, antibelševické osvobozovací frontě, do boje za svůj život, jestliže nechtějí zahynouti.

My věříme, že dnes nebo zítra pozrají všechny národy a všechny státy, co to znamená belševismus a co kremelská tyranie připravuje světu. Věříme, že tyto se však vzpamatují a zasadí protiúder. Teto musí uspíšit náš boj a to boj všech, belševiky utiskovaných národů.

Věříme, že Vy pane presidente náležitě oceňujete mezi ta politická individua v Evropě, které náležitě oceňují současnou politickou situaci v Evropě a belševické nebezpečí pro všechny národy, v první řadě národy slovanské. Myslíme, že Vy, pane presidente i Váš národ máte náležitý poměr k antibelševické osvobozovací frontě.

Devolte, pane presidente, abychom Vám tlumočili náš pozdrav.

Znamenáme se v hluboké úctě

Ukrajinci povstalci.

P.S. V příloze zasíláme náš materiál.

- 1./ Usnesení III. NWZ OUN v ukrajinské řeči
- 2./ Platfexma UHWR ve slovenské řeči
- 3./ Universál UHWR ve slovenské řeči
- 4./ Deklarace vedení OUN v české řeči
- 5./ Otevřený dopis v české řeči
- 6./ Informátor č. 11 v ukrajinské řeči
- 7./ Belševická demokratisace Evropy v ukrajinské řeči
- 8./ Češi, Slováci, vojáci v české řeči.

Příloha č. 13: Překlad dopisu Vasyľa Halasy „Orlana“ ohledně rejdu UPA na Západ, nalezeného u kurýrů „Pimsty“ a „Arkadije“

O p i s .

40 - 3NB

2

Překlad zprávy odeslané ORLANOM
po spec. poslech: ARKADIJA a PIMSTA,
kteří byli dne 23.9.1947 zadrženi
stanici NB Zakšín, okr. Dubá.

106

Venkovská obálka
byla adresovaná:
Volodimir.

10.9.1947.

Přítel velitel
/Bilibho mebo Volod /.

1/ Posílám Vám dva posly: ARKADI a PIMSTA. Oni vezou velmi velkou poštu. Záznam pošty připojuji.

Popis poslů : ARKADI: postava vysoká, 178 cm, střední velikosti, obličej špičatý, hlava tvaru obdelníku, česaný nahoru, čelo střední vysoké, nos široký, modré oči, nos rovný, špička zdvihnutá, ústa oválná, bradavička na levém rtu, uši střední velikosti, speciální znaky: malý znak po zranění za levým uchem, hlas ochraptělý, hovoří rychle.

PIMSTA: postava vysoká, silného růstu, tvar plná, brada špičatá, tvar hlavy čtvercový, vlasy kaštanové, češe se na bok, čelo střední vysoké, oči modré, nos rovný, ústa malá, malé vousy /: v případě potřeby může vousy oholit:/. Speciální znaky: znak po poranění na levém líci a na pravé ruce v blízkosti lokte.

Hovořte o všem jen s ARKADIOM, lebo PIMSTA je jen na pomoc. Po ARKADIOVI vzkazujem věci, které není možno napsat z Kraju od STIAHA i od sebe. Nejvážnější zpráva o styku mezi námi. Dále už tak být nemůže, nebo velmi mnoho problémů obrácených ostrým do našeho čela nemůžu rozhodnout bez Vašeho vědomí. Na příště budem uvádět další dotazy. Za každou cenu prosím aby se posli vrátili ještě t. r. k nám, aby jsme mohli navázat spojení s Vámi ještě do zimy. Přes zimu spojení se přerušuje. Kdyby se to do zimy neuskutečnilo, tak okamžitě na jaře. Po poslech nám pošlete už něco konkrétního.

2/ K Vám jsme poslali vyddily /: sotne: / pod velením: BURLAKA, CHROMENKA BRODIČA. Tyto sotně dostaly dovolení jít k Vám. Cíl obnovit boj proti bolševikům na území střední Evropy a tím způsobem propagovat naše hnutí a za druhé použít jich na propagační cíle pod heslem: "Přišli vojáci ukrajinské povstalecké armády z Ukrajiny, obviňují bolševické týrání. "Revoluční element fyzicky i duševně způsobilý je povinný vrátit se do Ukrajiny - do boje. Všichni ostatní odešli samočinně a prosím, aby byli považováni jako deseteri a kde jaké vyddily z Javorivštiny /: Sovětská Ukrajina: /, jako bolševičtí zpravodajové. Mimo toho samočinně odešel zanechavaje na pospas lidi celého nadrajonového velitelství včele s MARON. Ostatní kteří šli k Vám neoprávněně prosím postaviti před soud a vrátiti do krajů, k odčinění své viny, neboť jinak je zapíšeme do dějin jako deseteri. To je naše neodvolatelná výhrada. Kraj je dnešního dne vyčerpaný, řady řídnou a ti "potkani" šli si zachránit svoji kůži. Při této příležitosti NKVD určitě vnutí do Vás mnoho svých agentů. Prosím velmi uvažovat :

3/ Nedávno jsem byl u providníka /: velitele: / STIAHA. Společně jsme se o všem dohodli. Nyní jdu k veliteli TURA. Za prvé proto, že bude i v tomto prostoru přesídlení do krajů /: Sovětské Ukrajiny: / a za druhé protože vyšlo na jevo mnoho zpráv, které je konečně nutno s nimi prodebatovat, tím více, protože s Vámi nemám spojení. Velitel T. /: TUR: / psal, aby tento terén podléhal Vám.

107

4/ Po odchodu velitele STIAHA obdržel jsem velmi mnoho materialu z ZUZ /:Západná Ukrajinská Zem:/, i z SUZ /:Východní Ukrajinská Zem:/ a též poznámky od T., MAX i KONR z centra SP /:Služba propagandy:/. ZR/:ostatní připojuji pro informaci - píše mi tovaryš:/. Protože tohoto materialu je jen po jednom kuse není možno jej rozšiřovat. Později bude třeba rozmnožit jej na psacím stroji. Z velitelů na ZUZ jsou všichni živí. Padli : velitel MICHAJLO i prov. /:velitel:/KORP.KROSO - ROBERT. Očividně jsou to pro nás bolestné ztráty. Na SUZ je hlad v strašných rozměrech. Očití svědkové tvrdí, že větší jak v roce 1933. Velitel T. se domáhá, aby byl sesílen velitelským kádrem Kraj a při nejmenším Kraj Zakersonský /:Polská Ukrajina:/. spojení s Krajem znovu velmi ožilo, kromě drátěných překážek na hranici a jiných "Výmyslů" NKVD. Organisačně, duševně-morálně i bojově stojí velmi vysoko ani NKVD nás nezdolá. V prvé řadě proto, že hrdinský boj vychoval lidi tak vysokých kvalit-revolucionářů a není mi známo, že by Ukrajina měla už kdysi takových. To není fráze.

K Vám může posílati poštu TROJAN /:v Perem:/, který je speciálně určen pro tyto cíle k němu můžete prostřednictvím jeho spojení posílat lidi. Ostatní máte v materialu, zap. a ústně.

Prosím přijmete pozdrav z našeho bojiště.

SU /:sláva Ukrajině:/

podpis :

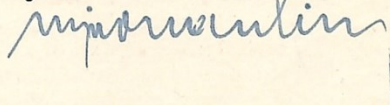
NAZAR /:ORLAN:/

Za správný opis :

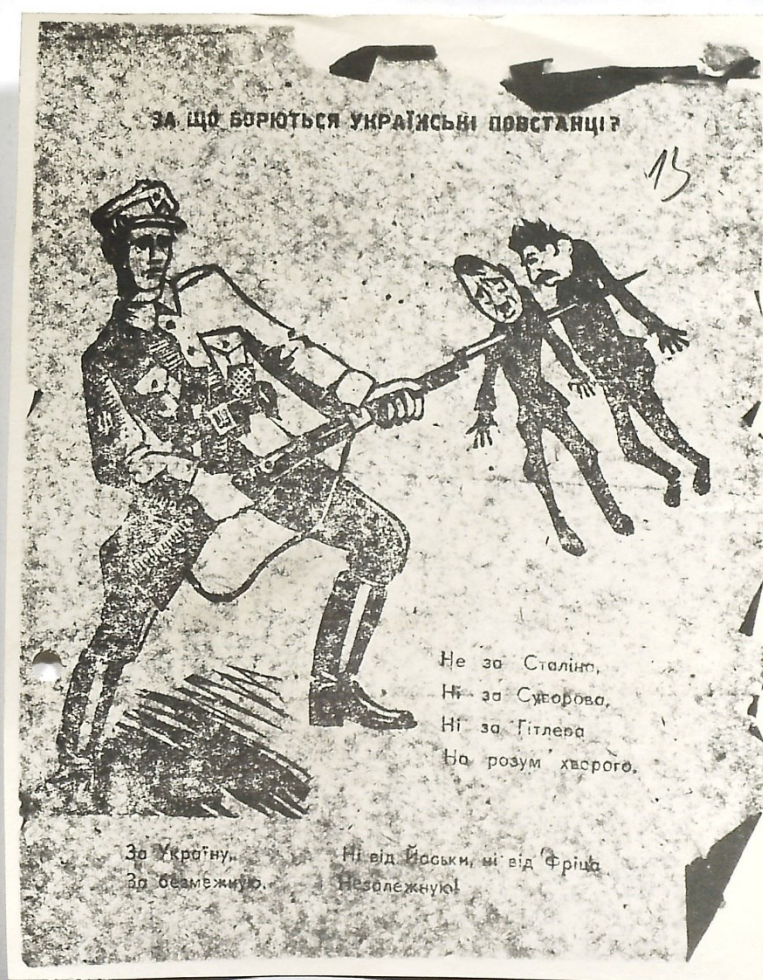
Brezno nad Hronom, 25.IX.1947.

Velitel útvaru :

mjr. D u d a Miroslav

Пříloha č. 14: Propagandistická pohlednice OUN(b)/UPA, nalezená u neznámého zajatce

Zdroj: Archiv bezpečnostních složek, fond 307, sign. 307-102-13

Příloha č. 15: Kvitance na zrekvírované ovce, vydané Romanem Hrobels'kým „Brodyčem“ při taktickém ústupu na Slovensko v červnu 1947

Воля народам! Воля людині! Смерть тираніі!

К В І Т Ч. 10088 19

Цим квітується побрання від гром. *Galik*
Томаш з села *Родолінієць* повіт *Старий*
Либодів
Робото в с. *Т. Овчарів*

як даток на фонд боротьби поневолених народів
 з большевизмом.

II. *24.7.* 46 р. *1947*

Передав
 Перебрав

Воля народам! Воля людині! Смерть тираніі!

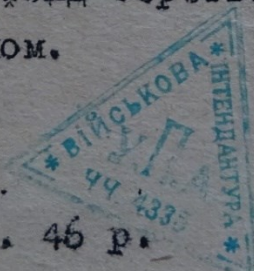
К В І Т Ч. 98457 28

Цим квітується побрання від гром.
Звон з села *Вичине розів* повіт *Сторожинець*
Борівські
Задріно в селі *Сарань*

як даток на фонд боротьби поневолених народів
 з большевизмом.

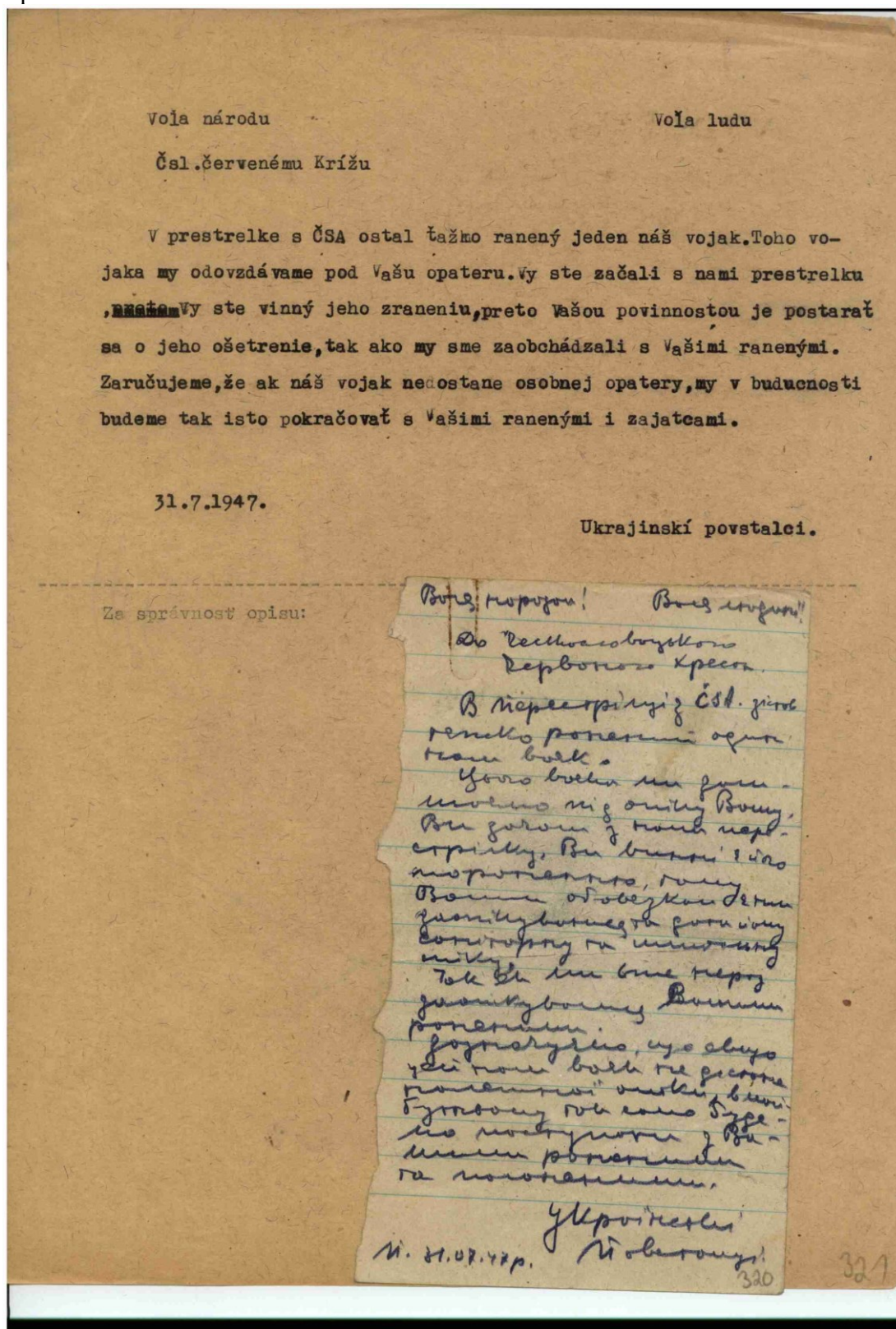
II. 46 р.

Передав
 Перебрав

Zdroj: Štátny archiv Košice, fond Krajský súd v Košiciach 1872-1949, k. 521, inv. č. 1187

Příloha č. 16: Lístek zanechaný „Burlakou“ u raněného příslušníka sotně 31. 7. 1947 s překladem

Zdroj: Ústav pamäti národa, fond Vojenský útvar 2229 Košice, inv. j. E 10-3-V

Příloha č. 17: Tělo Mateje Štepity, nalezené v září 1948

Zdroj: Ústav pamäti národa, fond Oblastné veliteľstvo NB Bratislava, k. 1, inv. č. 6

Příloha č. 18: Fotografie těl matky a dcery Novosedliakových s dobovou popiskou nepotvrzeného obsahu

Zdroj: Muzeum Policie České republiky

Příloha č. 19: Památník obětem incidentu v Blatnici.
Povšimněme si chybějícího jména Jozefa Novosedliaka

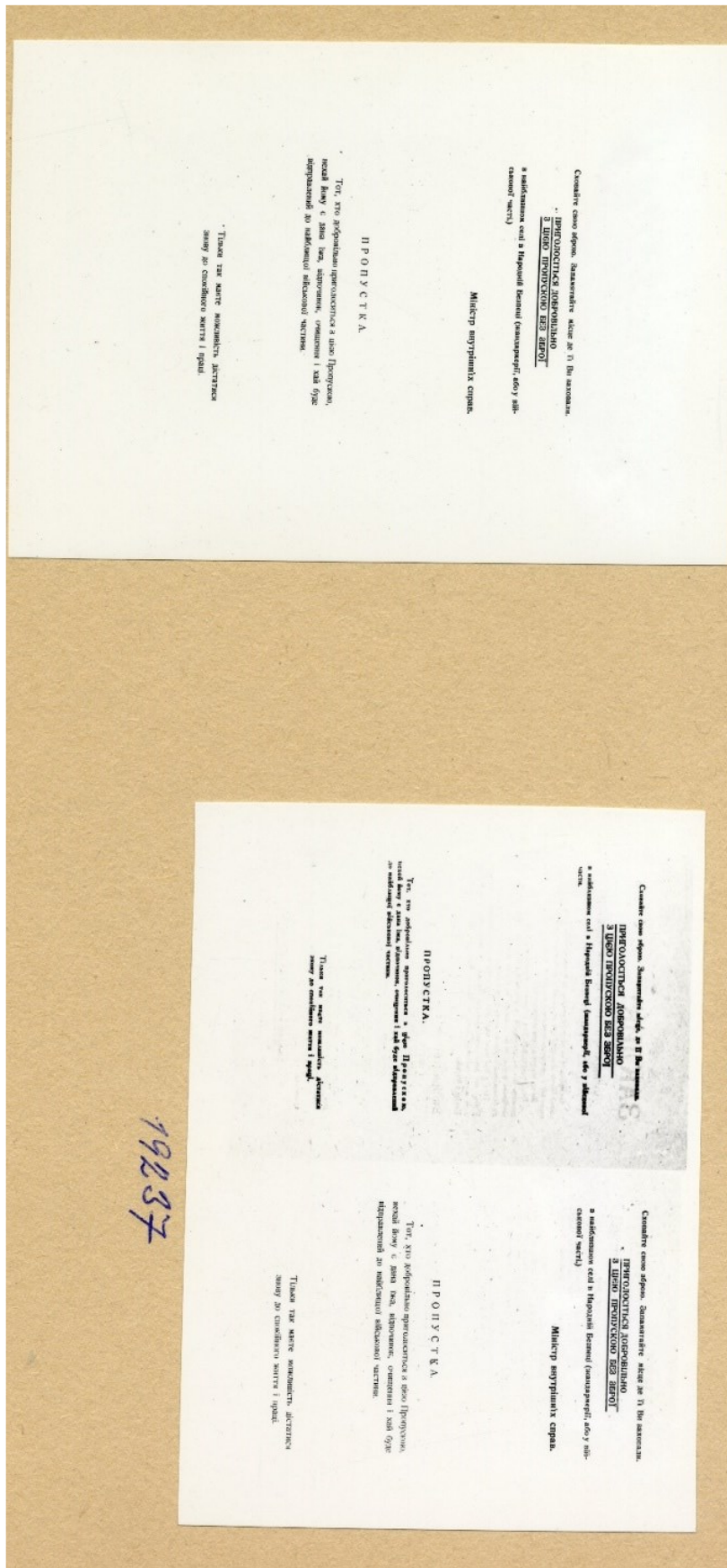
Zdroj: <https://www.vets.cz/vpm/19119-pomnik-obetiam-banderovcov/#19119-pomnik-obetiam-banderovcov>
(Odkaz k datu 11. 6. 2022)

Příloha č. 20: Příslušník UPA zastřelený na Slovensku v roce 1947

Zdroj: Muzeum Policie České republiky

Пříloha č. 21: Dva z letáků shazovaných na Moravě a na Slovensku, vyzývající příslušníky UPA k přihlášení se úřadům

Příloha č. 22: Příklady propagandy, sugestivního zpravodajství a dezinterpretací událostí Rudým právem a KSČ v roce 1947

✱

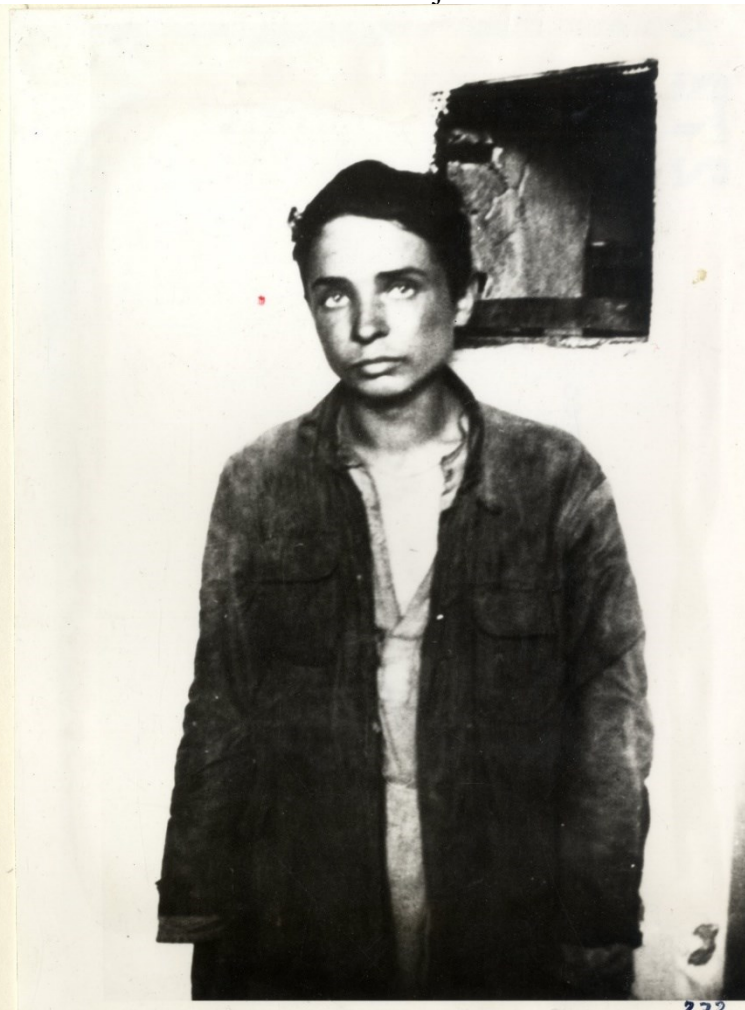
Benderovci a Nechanice. Dnes a denně čtete v tolika novinách, jakým »hrozným nebezpečím« je pár stovek otrhaných štvanců, kteří se odněkud z východu snaží projít našimi zeměmi někam na západ. Je nám divné, že naše ministerstvo vnitra je tu tak bezmocné, že už po dlouhé měsíce musí přihlížet jejich řádění a že nakonec uvítá i pomoc partyzánů. Zejména naši zemědělci si vzpomenou, jak toto ministerstvo mohutnými silami potlačilo nevinný pokus našich venkovských lidí o jezdeckou přehlídku v Nechanicích. A tady najednou je proti nemnohým otrhancům docela bezmocné. Je to jistě divné a lze to vykládat dokonce tak, že je tu snaha dát do ruky zbraně ještě někomu jinému, než jen armádě a bezpečnostním sborům. Nezvětšuje zde někdo úmyslně nebezpečí benderovců?

re

Mladá Fronta — to je list. Je sobota dopoledne. Nikoli se zájmem, ale z povinnosti čtete Mladou Frontu. Pod titulkem »Klepaří se...« píše ten-

Zdroj: Muzeum Policie České republiky

Příloha č. 23: „Banderovští hrdlořezi“. Neznámí zajatci UPA z roku 1947

272

Zdroj: Muzeum Policie České republiky

Příloha č. 24: Důstojníci velitelství „Teplice“. Pátý zleva gen. Emil Perko, čtvrtý zprava gen. Július Nosko

Zdroj: Muzeum Policie České republiky

Příloha č. 25: Příslušníci PP SNB „Slovensko“ na hlídce
Fotografie zjevně aranžovaná.

Zdroj: Muzeum Policie České republiky

Příloha č. 26: Vybrané osobnosti spjaté s ukrajinským podzemím v ČSR či akci B

Mjr. Miroslav Duda
Velitel PP SNB „Slovensko“
(Zdroj MPČR)

Volodymyr Ščyhels'kyj
Velitel nejznámější sotně v ČSR
(ABS, f. 302, sign. 302-145-1)

Ol'ha Chanas „Ofelie“
Civilní síť OUN(b)
(Tamtéž)

Leon Lapins'kyj „Zenon“
SB OUN(b) v Polsku, agent UB
(ABS, f. 305, sign. 305-143-4)

Ján Šponták „Zaliznjak“
Velitel kureně UPA slov. nár.
(ÚPN, arch. č. V-834 Prešov)

Řehoř Buranyč
Oběť komunistické justice
(NA, f. SSNV, osobní spis)

Příloha č. 27: Vybrané elity OUN/UPA

Jevhen Konovalec'
Providnyk OUN do r. 1938
(www.ustr.cz)

Andrij Mel'nyk
Providnyk OUN(m)
(encyklopediaofukraine.com)

Stepan Bandera v mládí
Providnyk OUN(b)
(IstMira.com)

Roman Šuchevyč
Velitel UPA
(encyklopediaofukraine.com)

Dmytro Kljačivsk'kyj
Tvůrce UPA
(www.histmag.org)

Mykola Lebed'
Zastupující providnyk OUN(b)
(peacehistory-usfp.com)

Vasyl' Halasa „Orlan“
OUN(b) na Zakerzoni
(wikipedia.org)

Marija Savčyn „Marička“
Žena Vasyl'a Halasy
(Tamtěž)

Vasyl' Kuk „Lemiš“
Poslední velitel UPA
(meapatria.sk)

Tabulkové přílohy

Tabulková příloha č. 1: Seznam dohledaných osob vydaných do Polska, období leden až srpen 1947, včetně udělených trestů

Jméno	Útvar	Trest	Poznámka
01. Stefan Hamerski	Chrin	Nenalezeno	
02. Włodzimierz Mucha	Bir	15 let vězení	Propuštěn 1954
03. Jan Huseczko	Hromenko	15 let vězení	Propuštěn 1954
04. Jan Pelczarski (Peczerski)	Hromenko	10 let vězení	Propuštěn 1954
05. Nikolaj Mních	Hromenko	Smrt	
06. Myrosław Soriwka	Hromenko	Smrt	
07. Stefan Hluczek	Hromenko	10 let vězení	Propuštěn 1954
08. Paweł Buczkowski	Hromenko	Smrt	Nenalezen v čs. materiálech
09. Włodzimierz Sosnowski	Hromenko	Smrt	
10. Andrzej Rudawski	Hromenko	Smrt	
11. Antoni Dobrański	Stach	Smrt	
12. Andrzej Pudlik	Hromenko	Smrt	
13. Julian Kril	Hromenko	Doživotí	Propuštěn 1956
14. Nikolaj Kuzemczak	Chrin	Smrt	
15. Stefania Leżyńska	Civilní síť	Nesouzena	Převerbována za účelem likvidace řeckokat. církve
16. Lubomira Leżyńska	Civilní síť	Nesouzena	dtto
17. Nikolaj Sliwkanicz	Chrin	10 let vězení	Propuštěn 1954
18. Michał Lewiciki	Burlaka	Smrt	Dle výpovědi v září 1939 sloužil v polské armádě ¹
19. Stefan Kibala	Hromenko	Smrt	
20. Lubomir Tucki	Hromenko	Smrt	
21. Włodzimierz Burda	Hromenko	Smrt	
22. Stefan Kiń	Chrin	Doživotí	Propuštěn do 1958
23. Marko Fesowicz	Brodyč	Doživotí	Propuštěn 1956
24. Wasyl Szewczuk	Hromenko-Bajda	Smrt	Kněz kureně Bajda
25. Wasyl Wołownik	Hromenko	15 let vězení	Zemřel ve vězení roku 1952
26. Myron Choma	Hromenko	Doživotí	Propuštěn 1956
27. Jan Dudycz	Hromenko	Smrt	
28. Michał Karasewicz	Hromenko	Smrt	
29. Wasyl Brewka	Hromenko	Smrt	Analfabet
30. Stefan Kuchar	Hromenko	Smrt	
31. Bogdan Iwaniczin	Stach	Smrt	
32. Wasyl Krawecki	Hromenko	Smrt-milost na 15 let vězení	Nar. 1929, propuštěn 1956

¹ Šmigel, M.: *Litopys UPA č. 53*, s. 586-589: *Protokol o výpovědi spisany s Mychajlem Levyckym 27.6.1947.*

Jméno	Útvar	Trest	Poznámka
33. Stefan Janysziak	Brodyč	15 let vězení	Propuštěn 1954, voják Rudé armády, údajně vyznamenán za osvobození Ostravy ²
34. Ilko Hryckowian	Burlaka	Smrt	
35. Nikolaj Sus	Burlaka	Smrt	
36. Nikolaj Stecko	Burlaka	Smrt	
37. Jozef Chowaniec	Burlaka	Smrt	
38. Franciszek Olear	Burlaka	Smrt	
39. Lukasz Olear	Burlaka	10 let vězení	Propuštěn 1954, patrně otec Franciszka Oleara
40. Michał Petryszyn	Burlaka	Smrt	
41. Józef Pupko	Burlaka	15 let vězení	Propuštěn 1955
42. Stefan Senkiw	Burlaka	Smrt	
43. Michał Poliwka	Burlaka (?)	Smrt	
44. Jarosław Tyciak	Hromenko	Smrt	V čs. pramenech "Tecziaký"

Celkem:

- 10 trestů odnětí svobody v rozsahu 10 až 15 let (v jednom případě změna z trestu smrti)
- 4 tresty doživotí
- 28-1 trestů smrti, celkem 27 trestů smrti (1 změněn na trest odnětí svobody). Kolik exekucí bylo vykonáno, nebylo lze v nalezených materiálech dohledat
- 2 osoby nesouzeny
- 1 osoba bez zjištěného trestu

Zdroj tabulky: Archiv Instytutu Pamięci Narodowej, Oddíl Rzeszów, dokumentace příslušníků UPA vydaných z ČSR do Polska. Miśło, E.: *Akcja Wisła, dokumenty i materiały*, s. 1094-1096. Tabulka uvádí jména dle polského zápisu.

² Tamtéž, s. 784-787: *Protokol o výpovědi spísaný se Stefanem Janyšiakem.*

Tabulková příloha č. 2: Tabulka trestů 112 (116) osob vydaných v květnu 1948 a ostatních dohledaných

Jméno	Útvar	Trest	Poznámka
001. Włodzimierz Kucyk	Hromenko	16 let vězení	Propuštěn 1954
002. Włodzimierz Swistowicz	Hromenko	Smrt	
003. Bogdan Dobrowski	Hromenko	Doživotí, po odvolání prokurátora smrt	
004. Jozef Dymitr (Dmytriw)	Hromenko	Doživotí	
005. Emil Cylupa	Hromenko	Doživotí	Propuštěn 1956, později veden jako tajný spolupracovník UB v Gdańsku. V 80. letech emigroval do USA
006. Wasyl Tchórz	Hromenko	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958
007. Władysław Łazor/Nikolaj Brewka	Hromenko	Smrt	Patrně udal falešné jméno
008. Dymitr Klacziwy (Klaczanij)	Hromenko	Doživotí	Propuštěn 1956
009. Stanisław Bluj	Hromenko	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956
010. Józef Czarnik	Hromenko	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958
011. Michał Warchoła	Hromenko	Doživotí	Propuštěn 1956
012. Mirosław Scibiwołk (?)	Hromenko	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956
013. Michał Hrycko	Hromenko	Smrt, milost prezidenta RP na doživotí	Propuštěn 1956
014. Włodzimierz Wojtowicz	Hromenko	Smrt, milost prezidenta RP na doživotí	Propuštěn 1956, po 1958 žil v SSSR. Nalezen pouze v materiálech získaných od E. Miśiła
015. Włodzimierz Rewakowicz	Kalynovyč	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958
016. Grzegorz Świstowicz	Kalynovyč	Smrt	
017. Nikolaj Szostak	Kalynovyč	Smrt	Bunčuznyj sotně
018. Jan Pyrcz	Kalynovyč/Tucza	Smrt	
019. Hryhorij Mazur	Kalynovyč	Smrt	Velitel sotně
020. Włodzimierz Pirog (Pyrich)	Stach	Doživotí	Propuštěn do 1956, v 60. letech chtěl vyjet do USA
021. Teodor Jawiłek/Bojko	Stach	Doživotí	Propuštěn 1956
022. Józef Gerent	Stach	Smrt	Dle výpovědi v letech 1944 až 1945 sloužil v Rudé armádě ³
023. Milan Demun (Demon)	Stach	Doživotí	Propuštěn 1956
024. Wasyl Kucyj	Karmeljuk	Doživotí	Propuštěn 1954
025. Antoni Kocan	Chrin	Doživotí	Propuštěn 1956

³ Šmigel, M.: *Litopys UPA č. 53*, s. 999-1001: *Protokol o výpovědi sepsaný s Josyfem Gerentem 20.10.1947.*

Jméno	Útvar	Trest	Poznámka
026. Adam Bochniak	Chrin	Smrt	
027. Andrzej Hula	Bryl	Doživotí	Propuštěn 1955
028. Jurko Rab	Bryl	Doživotí	Propuštěn 1955, dle výpovědi v letech 1944 až 1946 sloužil v Rudé armádě ⁴
029. Piotr Moroz (Monez)	Bryl	Doživotí	Zemřel ve vězení 1951
030. Michał Bosak	Bryl	Doživotí	Propuštěn 1954
031. Oleksa Karpiak	Brodyč	15 let vězení	Propuštěn 1956, sloužil v SS Galizien ⁵
032. Piotr Moszczyc	Brodyč	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1954
033. Michał Steranka (Styranka)	Brodyč	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958
034. Iwan Boiwka	Brodyč	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956
035. Jan Maruszczak	Brodyč	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958
036. Piotr Torhan	Brodyč	15 let vězení	Propuštěn 1954
037. Jan Moszczyc	Brodyč	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956
038. Wiktor Turko	Brodyč	12 let vězení	patrně propuštěn do 1956
039. Józef Filip	Brodyč	15 let vězení	Propuštěn 1954
040. Michajlo Stolica	Brodyč	Doživotí	Propuštěn 1956
041. Michał Janko	Brodyč	Doživotí	Propuštěn 1956
042. Dmytro Komarnicki	Brodyč	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956
043. Teodor Lazar	Brodyč	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958
044. Antoni Filewicz	Brodyč	Smrt	
045. Stefan Sywyj	Brodyč	15 let vězení	Propuštěn 1958
046. Nikolaj Kurdeban	Brodyč	15 let vězení	Propuštěn 1956
047. Stefan Jawornicki	Brodyč	15 let vězení	Propuštěn 1954
048. Dymitr Litwiniec/Włodzimierz Kowalczuk	Brodyč	Smrt	Patrně udal falešné jméno
049. Piotr Riopka	Brodyč	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958
050. Michał Procia (Procio)	Brodyč	10 let vězení	Propuštěn 1956
051. Iwan Soroka	Brodyč	10 let vězení	Propuštěn 1956
052. Michał Niemec (Nimec)	Brodyč	Smrt	
053. Jan Stanisławski	Brodyč	Smrt	
054. Michał Hryckowian	Brodyč	Propuštěn	Nar. 1933, jako mladistvý nesouzen
055. Stefan Michniewicz	Brodyč	15 let vězení	Propuštěn 1954, v čs. materiálech nenalezen
056. Emil Nowak	Burlaka	Smrt, po odvolání doživotí	Patrně propuštěn do 1958

⁴ Tamtéž, s. 946-947: *Protokol o výpovědi spísaný s Jurijom Rabom 30.8.1947.*

⁵ Tamtéž, s. 817-818: *Protokol o výpovědi spísaný s Olexou Karpiakom 14.10.1947.*

Jméno	Útvar	Trest	Poznámka
057. Michał Siklicki	Burlaka	Smrt	
058. Józef Boczkowski	Burlaka	Smrt	Dle výpovědi sloužil od srpna 1944 v Rudé armádě, údajně vyznamenán za statečnost ⁶
059. Włodzimierz Masłuch	Burlaka	Smrt, po odvolání doživotí	Propouštěn do 1958
060. Włodzimierz Suchyj	Burlaka	Smrt, milost prezidenta RP na 15 let vězení	Propuštěn 1955
061. Józef Minda	Burlaka	Doživotí	Propuštěn 1956
062. Antoni Hnatyk (Hnatek)	Burlaka	Smrt	
063. Wasyl Zajac	Burlaka	Smrt	
064. Marian Wujczyk	Burlaka	Smrt	
065. Stefan Misieczko	Burlaka	Smrt	Dle výpovědi sloužil v polské armádě (bez určení doby) ⁷
066. Jan Klimeczko	Burlaka	Smrt	
067. Teodor Petrica	Burlaka	Smrt	Dle výpovědi v září 1939 sloužil v polské armádě. ⁸
068. Eugeniusz Kowalczyk	Burlaka	Smrt	
069. Jan Sorokowski	Burlaka	Smrt	
070. Stefan Fesanicz	Burlaka	Doživotí	Propuštěn 1956
071. Iwan Lyko	Burlaka	Doživotí	Propuštěn 1956
072. Michał Horon	Burlaka	Smrt	
073. Józef Hałabud	Burlaka	Smrt, po odvolání doživotí	Propuštěn do 1958
074. Włodzimierz Duchniak	Burlaka	Smrt	
075. Andrzej Kaszycki (Koszycki)	Burlaka	Smrt	
076. Władysław Kmet	Burlaka	Doživotí	Propuštěn 1956
077. Konstanty Szałapaj	Burlaka	Doživotí	Patrně propuštěn do 1956, neuveden v materiálech čs. provenience
078. Jan Psztyr	Burlaka	Smrt	Dle výpovědi v září 1939 sloužil v polské armádě ⁹
079. Włodzimierz Andruszczko	Burlaka	Doživotí	Propuštěn 1955, veden jako spolupracovník UB
080. Nikolaj Lysko	Burlaka	Smrt	Dle výpovědi v letech 1944 až 1945 sloužil v Rudé armádě, údajně vyznamenán za osvobození Prahy ¹⁰
081. Stefan Kuczmiak	Burlaka	Smrt	

⁶ Tamtéž, s. 695-697: *Protokol o výpovědi spísaný s Josypem Bočkovským 20.9.1947.*

⁷ Tamtéž, s. 680: *Protokol o výpovědi spísaný se Stefanem Misečkem 21.1.1948.*

⁸ Tamtéž, s. 622: *Protokol o výpovědi spísaný s Teodorem Petrycou 26.8.1947.*

⁹ Tamtéž, s. 615-616: *Protokol o výpovědi spísaný s Ivanem Pštyrem 26.8.1947.*

¹⁰ Tamtéž, s. 630: *Protokol o výpovědi spísaný s Mykolou Liskem 26.8.1947.*

Jméno	Útvar	Trest	Poznámka
082. Lubomir Czorniak	Burlaka	Smrt	
083. Michał Krucz	Burlaka	Smrt	
084. Jan Michaczewicz	Burlaka	Smrt	
085. Grzegorz Kuźma (Kuczma)	Burlaka	Doživotí	Propuštěn 1955
086. Orest Jarosz	Burlaka	Smrt	
087. Olga Chanas	Burlaka/civilní síť	15 let vězení	Propuštěna 1955, zemřela 1991 v Zielonej Górze
088. Helmuth Krause	Burlaka	13 let vězení	Zdravotník německého původu, propuštěn 1955, dále žil patrně v Německu
089. Piotr Gołąbasz	Burlaka	Doživotí	Propuštěn 1958, veden jako tajný spolupracovník UB, nevyskytuje se v čs. materiálech
090. Stefan Macurak	Burlaka	Doživotí, po odvolání prokurátora smrt, milost prezidenta RP na doživotí	Propuštěn 1956. Dle výpovědi sloužil u divize zbraní SS Galizien ¹¹
091. Michał Lewkowicz	Burlaka	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958
092. Michał Lucziw	Burlaka	Doživotí, po odvolání prokurátora smrt, milost prezidenta RP na doživotí	Propuštěn 1956
093. Jan Nemyj (Niemyj)	Burlaka	Doživotí, po odvolání prokurátora smrt, milost prezidenta RP na doživotí	Propuštěn 1956
094. Włodzimierz Soroczak	Burlaka	Nesouzen	Zemřel 18. 7. 1948 údajně na tyfus
095. Peter Kostek	Burlaka	Nezjištěno	Uveden pouze v čs. materiálech, možná záměna za jinou osobu
096. Michał Kuczer	Dle čs. Jar, dle pl. Hruszyna	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956
097. Myrosław Balik	Bir/civilní síť	15 let vězení	Propuštěn 1955
098. Wasyl Huda	Bir/civilní síť	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956
099. Stefan Kabłosz	Bir/civilní síť	15 let vězení	Propuštěn 1954
100. Stanisław Hrabyk	Civilní síť	Doživotí	Propuštěn 1955
101. Michał Fedczak (Fetrczek)	Civilní síť	Doživotí	Propuštěn 1955, dle výpovědi v září 1939 sloužil v polské armádě ¹²
102. Wasyl ???	Civilní síť	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956, příjmení nečitelné
103. Dymitr Hołosz	Civilní síť	15 let vězení	Propuštěn 1954
104. Józef Seneczko	Civilní síť	12 let vězení	Patrně propuštěn do 1956

¹¹ Tamtéž, s. 705-706: *Protokol o výpovědi spísaný se Stefanom Macurakom 17.9.1947.*

¹² Tamtéž, s. 1006-1008: *Protokol o výpovědi spísaný s Mychajlom Fedčakom 18.9.1947.*

Jméno	Útvar	Trest	Poznámka
105. Włodzimierz Bodnar	Civilní síť (dle čs. Chrin)	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958, sloužil u divize zbraní SS Galizien ¹³
106. Jerzy Mazur	Civilní síť/Burlaka	Doživotí	Propuštěn 1956
107. Nikolaj Terefenko	Civilní síť	15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956
108. Wasyl Tomkiw	Civilní síť/Bir	15 let vězení	Zemřel ve vězení roku 1949, údajně na rakovinu
109. Katarzyna Skrekla (Żubryd)	Civilní síť	10 let vězení	Propuštěna 1952
110. Wasyl Kostrubij	Civilní síť	Nesouzen	Předán do SSSR
111. Włodzimierz Michenko/Władysław Knysz	Civilní síť	Doživotí	Patrně propuštěn do 1958
112. Emilian Sokolicz	Civilní síť	Smrt, po odvolání 15 let vězení	Patrně propuštěn do 1956
113. Myrosław Bunio	Civilní síť	Nenalezeno	Viz č. 114
114. Leon Knysz/Myrosław Bunio	Civilní síť	12 let vězení	Patrně propuštěn do 1956. Mohl udat falešné jméno a jedná se o stejnou osobu jako na pozici 113
115. Teodozi Bojko	Chmara (struktury v USSR)	Nesouzen	Předán do SSSR
116. Michał Chociński/Wasyl Mycio	Bir	Nenalezeno	Chyba v evidenci nebo udal falešné jméno

Celkem:

- 30+1, celkem 31 trest odnětí svobody v délce 10 až 16 let (1 tresty smrti milostí změněn na 15 let)
- 39-1+3+5, celkem 46 trestů doživotí (1 trest doživotí po odvolání prokurátora změněn na trest smrti, 3 tresty smrti po odvolání změněny na doživotí, 5 milostí prezidenta RP)
- 42+1-4-6, celkem 33 tresty smrti (1 trest smrti pod odvolání prokurátora, 4 tresty smrti po odvolání změněny na trest odnětí svobody, 6 milostí prezidenta RP), počet vykonaných trestů neznámý
- 3 osoby nesouzeny (2 předány do SSSR, 1 osoba zemřela před vynesením rozsudku)
- 2 osoby nezjištěny
- 1 nezletilá osoba propuštěna

Zdroj tabulky: Archiv Instytutu Pamięci Narodowej, Oddíl Rzeszów, dokumentace příslušníků UPA vydaných z ČSR do Polska. Tabulka uvádí jména dle polského zápisu.

Z osob vydaných do Polska po květnu 1948 se podařilo dohledat informace dále k Julianu Rad'ovi „Bajdakovi“ (příslušník polního četnictva sotni „Burlaky“), "Volodymyru Ščyhels'kému "Burlakovi", Lubomiru Bachtalovs'kému „Zenkovi“, Bohdanu Kašubiňskému „Nestorovi“ (oba civilní síť, postupovali se sotní „Burlaky“), Andriji Kolodkovi „Ostrému“

¹³ Tamtéž, s. 932-933: *Protokol o výpovědi spisovaný s Volodymyrom Bodnarom 25.8.1947.*

(„Kryljač“/„Burlaka“) a Romanu Hrobels'kému „Brodyčovi“. Všichni jmenovaní byli v letech 1948 a 1949 odsouzeni k trestu smrti a popraveni.¹⁴ Tím celkový počet potvrzených rozsudků smrti bez garance jejich vykonání dosáhl počtu 66 ze 166 osob (44+116+6). V tomto počtu nejsou zahrnuty osoby spjaté s ukrajinským podzemím, které byly do Polska vydány v letech 1945 a 1946, ty, které se v internaci čs. úřadů ocitly po květnu 1948, osoby nezaevidované v dokumentech centrálních úřadů a osoby, které se nepodařilo dohledat.

Z osob přímo z ČSR vydaných do SSSR lze tuto informaci na základě pramenů potvrdit u Dmytra Rjabka „Zorjana“ (politický pracovník sotně „Hromenka“), Ivana Heliovyče „Havryliwa“ (zařazení neznámé) a kurýrů „Arkadije“ a „Pimsty“.¹⁵ Celkově lze odhadnout, že v letech 1945 až 1948 bylo do Polska a SSSR z ČSR vydáno ne méně než 300 a ne více než 400 osob spjatých s ukrajinským podzemím.

Poznámka „patrně propuštěn do“ je uvedena v těch případech, kdy příslušný spis neobsahuje dokumenty o amnestii či propuštění dané osoby.

¹⁴ Misiło, E.: *Akcja Wisła, dokumenty i materiały*, s. 1094-1096.

¹⁵ ABS, f. 307, sign. 307-102-4: *Akce proti UPA - hlášení o průběhu 3. schůzky s Poláky z 27. února 1948*; sign. 307-78-5: *Seznam příslušníků UPA, kteří byli zajati neb zastřeleni nebo kteří byli předáni Polsku, neb jsou v internačním táboře zajištěni*.